

Uniwersytet w Białymstoku

Wydział Prawa

Bartosz Kamil Truszkowski

Prawo o aktach stanu cywilnego w II Rzeczypospolitej.

Jedno państwo, pięć reżimów prawnych

Rozprawa doktorska

*przygotowana w Katedrze Nauk Historyczno-Prawnych,
Teorii i Filozofii Prawa oraz Komparatystyki Prawniczej*

Promotor: dr hab. Piotr Fiedorczyk, prof. UwB

Białystok 2022

Spis treści

Wprowadzenie. Istota i rys historyczny rejestracji stanu cywilnego	12
Rozdział I. Przepisy o aktach stanu cywilnego obowiązujące w II Rzeczypospolitej. Geneza i stosowanie przed odrodzeniem państwa polskiego	30
1. Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie	30
1.1 Kodeks Napoleona	30
1.1.1 <i>Wstęp – pierwsza w teorii świecka rejestracja na ziemiach polskich</i>	30
1.1.2 „ <i>Urządzenia ogólne</i> ”	32
1.1.3 <i>Akty urodzenia</i>	35
1.1.4 <i>Akty małżeństwa</i>	36
1.1.5 <i>Akty śmierci</i>	39
1.1.6 <i>Akty osób wojskowych przebywających za granicą</i>	41
1.1.7 <i>Sprostowania aktów</i>	42
1.1.8 <i>Przepisy uzupełniające</i>	42
1.2 Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego	48
1.2.1 <i>Wstęp – powrót rejestracji wyznaniowej</i>	48
1.2.2 „ <i>Urządzenia ogólne</i> ”	53
1.2.3 <i>Akty urodzenia</i>	65
1.2.4 <i>Akty małżeństwa</i>	69
1.2.5 <i>Akty zejścia</i>	74
1.2.6 <i>Sprostowania aktów</i>	77
1.3 Przepisy dla starozakonnych (osób wyznania mojżeszowego)	79
1.4 Akty małżeństwa w prawie o małżeństwie z 1836 r.	83
1.5 Pozostałe regulacje.....	92
1.5.1 <i>Przepisy dla Kościoła Grecko-Rosyjskiego (prawosławnego), prowadzenie akt filiponów (staroobrzędowców)</i>	92
1.5.2 <i>Przepisy dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego</i>	93
1.5.3 <i>Odtwarzanie zniszczonych akt</i>	94
1.5.4 <i>Oplaty za sporządzanie aktów</i>	94
1.5.5 <i>Język prowadzenia akt</i>	96
1.5.6 <i>Prowadzenie akt wyznań niechrześcijańskich w Warszawie</i>	98
1.5.7 <i>Prowadzenie akt baptystów</i>	98

1.6 Przepisy karne – kodeksy z 1818 r., 1845 r. i 1903 r.....	99
2. Imperium Rosyjskie.....	101
2.1 Wstęp – rejestracja metrykalna w Zwodzie Praw Imperium Rosyjskiego	101
2.2 Księgi metrykalne prowadzone w kancelariach parafialnych.....	103
2.2.1 <i>Księgi metrykalne dla wyznania prawosławnego</i>	103
2.2.2 <i>Księgi metrykalne dla wyznania rzymskokatolickiego</i>	107
2.2.3 <i>Księgi metrykalne dla wyznania ewangelicko-luterańskiego</i>	109
2.2.4 <i>Księgi metrykalne dla mahometan i karaimów</i>	112
2.2.5 <i>Księgi metrykalne dla Żydów</i>	114
2.2.6 <i>Księgi metrykalne dla osób pełniących służbę wojskową</i>	117
2.3 Księgi metrykalne prowadzone w urzędach państwowych	118
2.3.1 <i>Przepisy ogólne</i>	118
2.3.2 <i>Księgi metrykalne dla baptystów i schizmatyków (staroobrzędowców)</i>	119
2.4 Księgi metrykalne w przepisach o wyznaniach cudzoziemskich	124
3. Królestwo Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim i Księstwami Oświęcimia i Zatora.....	128
3.1 Wstęp – rejestracja mieszana z przewagą charakteru wyznaniowego	128
3.2 Podstawa rejestracji – patent cesarski z 20 lutego 1784 r.....	131
3.3 Przepisy uzupełniające.....	136
3.3.1 <i>Ogłędziny ciał zmarłych przy sporządzaniu metryk</i>	136
3.3.2 <i>Prowadzenie metryk w zakładach publicznych</i>	137
3.3.3 <i>Moc dowodowa metryk. Utrzymywanie wiarygodności ksiąg</i>	138
3.3.4 <i>Dzieci nieślubne i ich rodzice w metrykach urodzenia</i>	139
3.3.5 <i>Sporządzanie metryk osób obcego wyznania</i>	145
3.3.6 <i>Chrzest z wody w metryce urodzenia</i>	145
3.3.7 <i>Zawarcie małżeństwa: zgoda ojca, przedkładanie metryk urodzenia, zaświadczenia o zdolności zawarcia małżeństwa za granicą</i>	146
3.3.8 <i>Zmiana nazwiska i jej uwzględnienie w metrykach</i>	147
3.3.9 <i>Sprostowanie i uzupełnienie wpisów metrykalnych. Braki w księgach</i>	148
3.3.10 <i>Status prowadzących metryki duchownych</i>	152
3.3.11 <i>Rejestracja urodzeń i zgonów na okrętach handlowych i wojennych</i>	152
3.3.12 <i>Zaświadczenia z metryk dla celów wojskowych. Metryki osób wojskowych i osób powołanych do poboru wojskowego</i>	153
3.3.13 <i>Język prowadzonych metryk i wydawanych z nich wyciągów</i>	155

3.3.14	<i>Metryki sporządzane za granicą</i>	155
3.3.15	<i>Rejestracja martwych urodzeń</i>	156
3.3.16	<i>Sporządzanie metryk osób z obcych parafii</i>	156
3.3.17	<i>Formularze metryk</i>	158
3.4	Przepisy dla poszczególnych wyznań	158
3.4.1	<i>Wstęp – status metryk prowadzonych dla wyznań akatolickich</i>	158
3.4.2	<i>Rejestry chrztów, ślubów i śmierci ewangelików</i>	158
3.4.3	<i>Księgi urodzin, zaślubin i zejścia starokatolików</i>	161
3.4.4	<i>Metryki urodzin, zaślubin i śmierci Izraelitów</i>	163
3.5	Metryki prowadzone przez władzę świecką	182
3.5.1	<i>Rejestr małżeństw zawartych przed władzą świecką (tzw. małżeństw cywilnych z konieczności)</i>	182
3.5.2	<i>Metryki urodzenia, zaślubin i zejścia osób nienależących do żadnego prawnie uznanego kościoła lub społeczności religijnej</i>	185
3.6	Przepisy karne – ustawa z 1852 r.	188
4.	Królestwo Węgier	189
4.1	Wstęp – świecka rejestracja na Spiszu i Orawie	189
4.2	Podstawa rejestracji – ustawa nr XXXIII z 1894 r.	191
4.2.1	<i>Przepisy ogólne</i>	191
4.2.2	<i>O aktach urodzenia</i>	198
4.2.3	<i>O zapowiedziach przedmałżeńskich i aktach małżeństwa</i>	200
4.2.4	<i>O aktach zgonu</i>	205
4.2.5	<i>O sprostowaniu rejestru</i>	207
4.2.6	<i>Rejestracja narodzin, małżeństw i zgonów obywateli węgierskich mających miejsce za granicą</i>	207
4.2.7	<i>Przepisy karne</i>	208
4.2.8	<i>Przepisy przejściowe</i>	209
4.3	Nowelizacja w ustawie nr XXXVI z 1904 r.	210
4.3.1	<i>Organizacja i nadzór nad rejestracją stanu cywilnego</i>	210
4.3.2	<i>Prowadzenie rejestracji stanu cywilnego</i>	212
4.3.3	<i>Przepisy różne</i>	214
4.3.4	<i>Przepisy przejściowe</i>	215
4.3.5	<i>Przepisy końcowe</i>	216
5.	Królestwo Prus i Rzesza Niemiecka	216

5.1 Wstęp – pierwsza w pełni świecka rejestracja na ziemiach polskich	216
5.2 Związkowa ustawa dotycząca zawierania małżeństw i rejestracji stanu cywilnego obywateli związkowych za granicą z 1870 r.	219
5.3 Pruska ustawa o rejestracji stanu cywilnego i formie zawierania małżeństw z 1874 r.	222
5.3.1 <i>Postanowienia ogólne</i>	222
5.3.2 <i>O rejestrach urodzeń</i>	225
5.3.3 <i>O formie zawarcia małżeństwa i rejestrze małżeństw</i>	227
5.3.4 <i>O rejestrach zmarłych</i>	230
5.3.5 <i>O rejestracji stanu cywilnego osób przebywających na morzu</i>	230
5.3.6 <i>O sprostowaniu rejestru stanu cywilnego</i>	231
5.3.7 <i>Postanowienia końcowe</i>	231
5.4 Ustawa Rzeszy o rejestracji stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw z 1875 r.	233
5.4.1 <i>Postanowienia ogólne</i>	233
5.4.2 <i>Rejestracja urodzeń</i>	238
5.4.3 <i>Wymogi małżeńskie</i>	241
5.4.4 <i>Forma i rejestracja zawarcia małżeństwa</i>	243
5.4.5 <i>Rejestracja zgonów</i>	245
5.4.6 <i>Rejestracja stanu cywilnego osób przebywających na morzu</i>	246
5.4.7 <i>Sprostowanie rejestru stanu cywilnego</i>	247
5.4.8 <i>Postanowienia końcowe</i>	247
5.4.9 <i>Ogólne przepisy wykonawcze</i>	252
5.4.10 <i>Rejestracja stanu cywilnego osób wojskowych</i>	258
5.4.11 <i>Odtwarzanie zniszczonych rejestrów stanu cywilnego</i>	262
5.4.12 <i>Rejestracja urodzeń i zgonów za granicą w warunkach wojennych</i>	265
5.4.13 <i>Nowelizacja z 1920 r.</i>	267
5.5 Kodeks cywilny z 1896 r.	269
5.5.1 <i>Ustawa wprowadzająca do kodeksu cywilnego</i>	269
5.5.2 <i>Przepisy BGB o zapowiedziach przedmałżeńskich, zawieraniu małżeństw i ich rejestracji</i>	271
5.5.3 <i>Powrót do nazwiska rodowego po rozwodzie</i>	272
5.6 Ustawa o sprawach dotyczących jurysdykcji dobrowolnej z 1898 r.	273
5.7 Przepisy karne – kodeks z 1871 r.	274

Rozdział II. XIX-wieczne przepisy zaborcze w realiach II Rzeczypospolitej. Stosowanie, interpretacje, orzecznictwo.....	276
1. Województwa centralne i wschodnie – obszar byłej dzielnicy rosyjskiej.....	276
1.1 Wprowadzenie	276
1.2 Status urzędnika stanu cywilnego	280
1.3 Właściwość organów i nadzór nad prowadzeniem akt	282
1.4 Rejestracja stanu cywilnego w praktyce	288
1.4.1 <i>Sporządzanie aktów</i>	288
1.4.2 <i>Rejestracja dzieci martwo urodzonych i zmarłych przed zgłoszeniem</i>	293
1.4.3 <i>Rejestracja stanu cywilnego ludności żydowskiej</i>	294
1.4.4 <i>Rejestracja stanu cywilnego osób zmieniających wyznanie</i>	298
1.4.5 <i>Rejestracja stanu cywilnego bezwyznaniowców</i>	303
1.4.6 <i>Akty urodzenia a kościelne metryki chrztu – kolizje międzydzielnicowe</i>	307
1.5 Praktyka utrzymywania ksiąg stanu cywilnego	311
1.5.1 <i>Przygotowanie ksiąg</i>	311
1.5.2 <i>Wyciągi i odpisy z aktów</i>	312
1.5.3 <i>Zaświadczenia o stanie wolnym</i>	314
1.5.4 <i>Poświadczenia o braku przeszkód do zawarcia małżeństwa za granicą</i>	315
1.5.5 <i>Wciąganie aktów zamiejscowych do ksiąg lokalnych</i>	317
1.5.6 <i>Sprostowanie aktów stanu cywilnego</i>	318
1.5.7 <i>Przechowywanie duplikatów ksiąg stanu cywilnego</i>	321
1.5.8 <i>Odtwarzanie zniszczonych lub zaginionych aktów i zaświadczenia o urodzeniu</i>	322
1.5.9 <i>Powrót do nazwiska rodowego po rozwodzie lub unieważnieniu małżeństwa</i> ..	324
1.6 Uznanie i uprawnienie	327
1.6.1 <i>Uznanie i uprawnienie dziecka naturalnego w akcie urodzenia i akcie małżeństwa</i>	327
1.6.2 <i>Stosunek proboszczów katolickich jako urzędników stanu cywilnego do zarządzeń władz administracyjnych – ujawnienie uznania ojcostwa w akcie urodzenia</i>	330
1.7 Moc dowodowa innych niż akty stanu cywilnego dokumentów	336
1.7.1 <i>Akty znania</i>	336
1.7.2 <i>Rabinackie księgi zapisowe</i>	339
2. Województwa południowe – obszar byłej dzielnicy austriackiej.....	342
2.1 Wprowadzenie	342

2.2 Status urzędników stanu cywilnego i prowadzona z nimi korespondencja	342
2.3 Właściwość organów	343
2.4 Rejestracja stanu cywilnego w praktyce	344
2.4.1 <i>Język ksiąg stanu cywilnego</i>	344
2.4.2 <i>Kradzież dusz – rejestracja stanu cywilnego osób obrządku rzymskokatolickiego w księgach metrykalnych greckokatolickich</i>	348
2.4.3 <i>Zmiana właściwego urzędnika stanu cywilnego – zmiana wyznania i jej rejestracja</i>	357
2.5 Praktyka utrzymywania ksiąg stanu cywilnego	359
2.5.1 <i>Wyciągi z aktów</i>	359
2.5.2 <i>Powrót do nazwiska rodzowego po rozwodzie lub unieważnieniu małżeństwa, sprostowanie aktów w zakresie zniekształconego nazwiska</i>	360
2.5.3 <i>Odtwarzanie zniszczonych w czasie wojny ksiąg metrykalnych</i>	361
2.5.4 <i>Adnotacje o małżeństwach zawartych za granicą</i>	363
2.5.5 <i>Moc dowodowa zaświadczeń władz kościelnych</i>	367
2.5.6 <i>Możliwości ingerencji władz państwowych w metryki prowadzone przez duchownych</i>	368
2.5.7 <i>Oplaty za czynności prowadzących metryki izraelskie</i>	370
2.6 Spisz i Orawa	371
3. Województwa zachodnie – obszar byłej dzielnicy pruskiej	372
3.1 Wprowadzenie	372
3.2 Właściwość organów	373
3.3 Zasadność obowiązywania poszczególnych przepisów niemieckich w realiach międzywojennej Polski	376
3.4 Próby dostosowania przepisów niemieckich do potrzeb państwa polskiego.....	377
3.5 Stosunek do zagranicznych i innych krajowych urzędów stanu cywilnego	379
3.6 Nazwiska a pseudonimy przybrane podczas służby wojskowej.....	382
3.7 Zmiana wyznania i jej rejestracja	383
3.8 Udzielenie ślubu przez duszpasterza wojskowego	385
Rozdział III. Przepisy dotyczące aktów stanu cywilnego wydane po odzyskaniu niepodległości.....	389
1. Wprowadzenie	389
2. Przepisy obowiązujące na obszarze byłej dzielnicy rosyjskiej.....	390
2.1 Świadkowie przy sporządzaniu aktów	390

2.2 Akty zejścia osób uchodzących lub uznanych za zmarłych	390
2.3 Wykazy wypadków śmierci dla urzędów skarbowych	392
2.4 Akty urodzenia dzieci nieznanymi rodziców	394
2.5 Świadczenia o urodzeniu uprawnionych dzieci naturalnych	400
3. Przepisy obowiązujące na obszarze byłej dzielnicy pruskiej	401
3.1 Język urzędów stanu cywilnego	401
3.2 Taryfa opłat pobieranych przez urzędników stanu cywilnego	402
3.3 Listy zmarłych przedkładane urzędowi skarbowemu	403
3.4 Pisownia nazwisk na plebiscytowym obszarze Górnego Śląska	405
4. Przepisy obowiązujące na obszarze byłej dzielnicy austriackiej	407
4.1 Rozciągnięcie przepisów ABGB na obszar Spiszu i Orawy	407
5. Przepisy obowiązujące na całym obszarze państwa	408
5.1 Sprawy wojskowe	408
5.1.1 <i>Metryki śmierci osób wojskowych</i>	408
5.1.2 <i>Wyciągi z aktów urodzeń i śmierci do rejestrów i spisów poborowych</i>	413
5.1.3 <i>Wzmianki w aktach zejścia zasłużonych ofiar wojennych</i>	418
5.1.4 <i>Zawiadomienia o śmierci urlopowanych żołnierzy szeregowych</i>	419
5.2 Zmiana nazwiska	420
5.2.1 <i>Przepisy ogólne</i>	420
5.2.2 <i>Uznanie nazwisk przybranych podczas służby wojskowej</i>	427
5.2.3 <i>Nazwiska ośmieszające, hańbiące lub nieliczące z godnością człowieka</i>	431
5.3 Organizacja statystyki ruchu naturalnego ludności	435
5.3.1 <i>Sprawozdania dotyczące wyznań ewangelickich i niechrześcijańskich składane do GUS w latach 1919-1920</i>	435
5.3.2 <i>Sprawozdania składane do GUS w latach 1920-1927</i>	436
5.3.3 <i>Sprawozdania składane do GUS od 1927 r.</i>	444
5.4 Opłaty związane z aktami stanu cywilnego	449
5.4.1 <i>Opłaty stemplowe za wyciągi lub świadectwa z akt stanu cywilnego</i>	449
5.4.2 <i>Opłaty pobierane przez pisarzy hipotecznych</i>	453
5.4.3 <i>Opłaty za czynności kancelaryjne</i>	455
5.4.4 <i>Opłaty pocztowe</i>	458
5.5 Prawo prywatne międzydzielnicowe i międzynarodowe	459
5.6 Księgi ludności	461
5.7 Przepisy karne – przestępstwa i wykroczenia przeciwko stanowi cywilnemu	462

5.8 Przechowywanie akt stanu cywilnego w urzędach	465
5.9 Wykazy przypadków zmiany wyznania	467
5.10 Wyciągi z akt stanu cywilnego dla celów pierwsiastkowej regulacji hipotecznej ...	469
5.11 Przepisy dotyczące poszczególnych wyznań	470
5.11.1 <i>Wprowadzenie</i>	470
5.11.2 <i>Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny</i>	470
5.11.3 <i>Kościół Katolicki</i>	475
5.11.4 <i>Wschodni Kościół Staroobrzędowy</i>	477
5.11.5 <i>Gminy wyznaniowe żydowskie</i>	479
5.11.6 <i>Muzułmański Związek Religijny</i>	481
5.11.7 <i>Karaimski Związek Religijny</i>	482
5.11.8 <i>Kościół Ewangelicko-Augsburski</i>	484
5.12 Sprawy międzynarodowe – rejestracja stanu cywilnego obywateli za granicą oraz cudzoziemców w kraju, wymiana dokumentów z ksiąg	485
5.12.1 <i>Wprowadzenie</i>	485
5.12.2 <i>Republika Łotewska</i>	488
5.12.3 <i>Republika Estońska</i>	489
5.12.4 <i>Rzesza Niemiecka</i>	491
5.12.5 <i>Republika Austriacka</i>	497
5.12.6 <i>Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich</i>	498
5.12.7 <i>Republika Czechosłowacka</i>	500
5.12.8 <i>Republika Francuska</i>	502
5.12.9 <i>Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców (Królestwo Jugosławii)</i>	503
5.12.10 <i>Królestwo Rumunii</i>	503
5.12.11 <i>Królestwo Belgii</i>	504
5.12.12 <i>Stany Zjednoczone Ameryki</i>	504
5.12.13 <i>Królestwo Bułgarii</i>	506
5.12.14 <i>Królestwo Włoch</i>	507
5.12.15 <i>Królestwo Węgier</i>	508
Rozdział IV. Próby nowelizacji i unifikacji prawa o aktach stanu cywilnego. Analiza poszczególnych projektów	510
1. <i>Wprowadzenie</i>	510
2. <i>Projekty dzielnicowe</i>	511

2.1 Prace nad ustawą o księgach i aktach stanu cywilnego w byłej dzielnicy rosyjskiej (1919-1922, 1926).....	511
2.2 Prace nad rozporządzeniem w sprawie poświadczenia zmiany wyznania (1920-1923)	517
2.3 Prace nad ustawą o aktach (metrykach) urodzenia dzieci nieznanym rodziców na obszarze byłego zaboru rosyjskiego (1924-1926)	519
2.4 Prace nad ustawą w sprawie spisywania aktów urodzenia w trybie wyjątkowym oraz ustawą o odtwarzaniu zniszczonych lub zaginionych ksiąg stanu cywilnego (1933-1934)	522
2.5 Prace nad ustawą o upoważnieniu ministra spraw wewnętrznych do ustalenia wysokości opłat za czynności związane z prowadzeniem aktów stanu cywilnego (1933-1934)	524
3. Projekty ogólnokrajowe.....	525
3.1 Prace nad ujednoczeniem prowadzenia ksiąg stanu cywilnego (1925).....	525
3.2 Projekt ustawy o aktach stanu cywilnego uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną RP (1931)	527
3.2.1 <i>Wprowadzenie</i>	527
3.2.2 <i>Tytuł wstępny i przepisy ogólne</i>	529
3.2.3 <i>O inspektorach i dyrektorze urzędów stanu cywilnego oraz centralnym archiwum ksiąg stanu cywilnego</i>	534
3.2.4 <i>O prowadzeniu ksiąg stanu cywilnego – zasady ogólne</i>	536
3.2.5 <i>O nieważności aktów stanu cywilnego</i>	546
3.2.6 <i>O wyciągach, wypisach, odpisach i książeczkach stanu cywilnego</i>	547
3.2.7 <i>Opłaty i odpowiedzialność</i>	549
3.2.8 <i>Akty urodzenia</i>	553
3.2.9 <i>O czynnościach przedwstępnych do małżeństwa, akty małżeństwa</i>	557
3.2.10 <i>Akty zejścia</i>	565
3.2.11 <i>Przepisy końcowe, wprowadzające i przechodnie</i>	567
3.2.12 <i>Reakcje na projekt i jego losy po publikacji</i>	570
3.3 Prace nad ustawą zmieniającą niektóre postanowienia o rejestracji stanu cywilnego (1932).....	572
3.3.1 <i>Założenia projektu</i>	572
3.3.2 <i>Uzasadnienie projektu</i>	576
3.3.3 <i>Dyskusja nad projektem</i>	581

3.4 Prace nad rozporządzeniem o zmianie wyznania (1927-1933)	587
3.5 Prace nad uregulowaniem obrotu prawnego w zakresie odnotowywania w księgach stanu cywilnego zagranicznych orzeczeń sądowych i decyzji administracyjnych (1935)	592
3.6 Projekt ustawy w sprawie żydowskiej – księgi stanu cywilnego podstawą do wysiedlenia (1938).....	594
Zakończenie	596
Bibliografia.....	610

Wprowadzenie. Istota i rys historyczny rejestracji stanu cywilnego

Prawo o aktach stanu cywilnego najłatwiej zdefiniować jako zespół norm prawnych regulujących zasady prowadzenia rejestracji stanu cywilnego. Za stan cywilny rozumiemy sytuację prawną danej osoby wyrażoną przez cechy ją indywidualizujące, kształtowaną przez zdarzenia naturalne, czynności prawne, orzeczenia sądów, lub decyzje organów, która stwierdzana jest w formie aktu stanu cywilnego¹.

W czasach obecnych jesteśmy przyzwyczajeni do niemal oczywistego faktu, że rejestracją stanu cywilnego zajmują się państwowe, profesjonalne i świeckie urzędy, a każdy urzędnik stanu cywilnego musi spełniać szereg ustawowych warunków, na czele z nieposzlakowaną opinią i odpowiednim wykształceniem. O takim kształcie prowadzenia rejestracji na terenie całego kraju, a przynajmniej jego zaczątkach, możemy jednak mówić dopiero od 1 stycznia 1946 r., kiedy to wszedł w życie dekret o aktach stanu cywilnego z 1945 r.² Przed tą datą zapisywanie w księgach poszczególnych urodzeń, małżeństw i zgonów nie miało w większości cech charakterystycznych dla dokumentacji prowadzonej przez profesjonalny aparat urzędniczy, bowiem to nie w działalności administracji państwowej należy szukać genezy uwieczniania tego typu wydarzeń w formie aktów, które z czasem nabrały statusu dokumentów publicznoprawnych.

Początki rejestracji urodzeń i zgonów możemy znaleźć już w starożytności, zarówno okresu pogańskiego, jak i wczesnochrześcijańskiego. Należy w tym zakresie wyróżnić księgi cenzusowe, które prowadzono w Babilonii, Asyrii, Egipcie, Grecji i Rzymie, oraz roczne spisy personalne, ale warto także zwrócić uwagę na księgi gospodarcze, handlowe księgi przychodu i rozchodu, jak również rejestry aktów własności gruntów³. Choć służyły innym celom, każda tego typu ewidencja gromadziła dane z zakresu statystyki osobowej oraz wskazywała lub odnosiła się do wydarzeń kształtujących pozycję prawną danej osoby, jak

---

¹ J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1961, s. 15-21.

² Dekret z dnia 25 września 1945 r. Prawo o aktach stanu cywilnego. (Dz.U. 1945 nr 48, poz. 272).

³ H. Pietrzak, *Prawo do ustalenia tożsamości w polskim porządku prawnym*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR 2014, s. 24.

data i miejsce urodzenia, wiek, czy pokrewieństwo. W dynamicznie rozwijającym się rzymskim prawie cywilnym coraz większe znaczenie zyskiwało także należyte udowodnienie zgonu, gdyż poza oczywistymi następstwami spadkowymi rodził on także określone obowiązki lub zakazy m.in. związane z żałobą⁴.

Dla celów liturgicznych, statystycznych i administracyjnych rejestrację swych wiernych stosunkowo szybko zaczął prowadzić Kościół, bowiem najstarsze spisy i katalogi ochrzczonych i katechumenów datowane są na II i III wiek⁵. Właśnie księgi kościelne stały się fundamentem i podstawą powszechnej rejestracji osobowej, która wraz z rozwojem administracji nabierała coraz większego znaczenia. Niestety od czasów starożytnych do średniowiecza praktyka w tej dziedzinie nie tylko nie była kontynuowana i rozwijana, ale została okresowo niemal całkowicie zarzucona. Ubytek ciągłości w tej kwestii możemy tłumaczyć niedostatkami w wykształceniu się trwałych zasad i tradycji prowadzenia takich spisów, a przede wszystkim brakiem przedmiotowych przepisów w tej dziedzinie, zarówno prawa powszechnego, jak i kościelnego⁶. Najstarsze średniowieczne księgi metrykalne pochodzą z I połowy XIV w. z terenów dzisiejszych Włoch i Francji, zaś najwcześniejsze zapisy w statutach prowincjonalnych i diecezjalnych, a także dekrety biskupów, które dotyczyły obowiązku prowadzenia ksiąg ochrzczonych, zaślubionych i zmarłych, powstały pod koniec XV wieku⁷. Najstarsze księgi ślubów i chrztów na ziemiach polskich pochodzą zaś z początku i połowy XVI w.⁸ W XIV-XV w. powoli upowszechniała się kościelna forma zawierania małżeństwa, odbywającego się przed duchownym. Jednak wciąż powszechnie występowała także świecka odmiana zaślubin, głównie wśród chłopów, dlatego też nadal nie skutkowałą nieważnością małżeństwa⁹.

W związku ze stwierdzonymi korzyściami z prowadzenia regularnej rejestracji czynności natury duszpasterskiej i administracyjnej, które objawiały się m.in. w usprawnieniu procesu ustalenia pochodzenia legalnego lub nielegalnego, stanu wolnego czy też przyjętych

---

⁴ P. Niczyporuk, *Żałoba w prawie rzymskim*, [w:] *Prawo a dzieje państwa i ustroju*, red. M. Szyszkowska, Białystok: Temida 2 1996, s. 30-31. P. Niczyporuk, *Żałoba i powtórne małżeństwo wdowy w prawie rzymskim*, Białystok: Temida 2 2002, s. 24-26.

⁵ K. Dobrowolski, *Znaczenie metryk kościelnych dla badań naukowych*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego” 1920, t. 5, s. 90. J. Kurpas, *Początki ksiąg metrykalnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1961, t. 2, z. 1-2, s. 9-11. M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Polsce przedrozbiorowej*, „Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego” 2012, nr 1, s. 19-20.

⁶ J. Kurpas, *Początki ksiąg...*, op. cit., s. 17-19. H. Pietrzak, *Prawo do ustalenia...*, op. cit., s. 25-26.

⁷ M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Polsce przedrozbiorowej*, op. cit., s. 21. E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się instytucji rejestracji stanu cywilnego na ziemiach polskich do roku 1986*, Białystok: Wydawnictwo Prymat 2015, s. 13.

⁸ W. Dworzaczek, *Genealogia*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1959, s. 59.

⁹ J. Bardach, *Monarchia stanowa*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom I. Do połowy XV wieku*, red. J. Bardach, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1973, s. 492.

sakramentów, Kościół doprowadził do uregulowania tej dziedziny w swych wewnętrznych przepisach¹⁰. Podstawą prowadzenia kościelnych metryk chrztów i małżeństw stał się dekret *Tametsi dubitandum*, zatwierdzony 11 listopada 1563 r. na 24. sesji trwającego 18 lat Soboru Trydenckiego (1545-1563)¹¹. Pod sankcją nieważności ustanowiono w nim nową formę zawierania małżeństw, eliminując małżeństwa tajne, tym samym dokumentacja czynności podejmowanych w tej kwestii przez duchownych zyskała kluczowe znaczenie. Nakazano również prowadzenie odrębnej księgi bierzmowanych, nie przewidziano jednak utrzymywania księgi zgonów¹².

Postanowienia trydenckie spotkały się z dużym oporem społeczeństwa oraz reformistycznych biskupów, dlatego ich ugruntowanie na obszarach poszczególnych diecezji odbywało się najczęściej z wyraźnymi problemami i przez dłuższy czas¹³. W Europie zachodniej proces ten trwał w zasadzie aż do końca XVIII w. W Polsce nowy trydencki ład udało się wprowadzić szybciej, czemu sprzyjało uroczyste przekazanie księgi uchwał soborowych królowi Zygmunтови Augustowi podczas obrad sejmu koronnego 7 sierpnia 1564 r., a także oficjalna recepcja postanowień soborowych polskiego kościelnego porządku prawnego przez arcybiskupa gnieźnieńskiego Jakuba Uchańskiego na synodzie w Piotrkowie Trybunalskim w maju 1577 r.¹⁴

Szacuje się, że na ziemiach polskich parafialne księgi metrykalne zaczęto prowadzić po oficjalnym przyjęciu uchwał trydenckich w drugiej połowie XVI w., choć niektóre lokalne kościoły wprowadziły reformę samodzielnie nieco wcześniej, znane są też przypadki

---

¹⁰ K. Dobrowolski, *Znaczenie metryk kościelnych...*, op. cit., s. 91.

¹¹ I. Grabowski, *Urzędy stanu cywilnego (metryki urodzenia, chrztu etc.)*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego) opracowana z udziałem profesorów szkół wyższych, specjalistów, szefów i członków urzędów i instytucji centralnych i wyższych. Tom drugi. Państwo związkowe – źródła lecznicze*, red. Z. Cybichowski, Warszawa: Nakładem Instytutu Wydawniczego „Biblioteka Polska” 1930, s. 1078-1079. Z. Kaczmarczyk, *Oligarchia magnacka*, [w:] Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski. Tom. II. Od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1968, s. 278-279. M. Albinia, A. Czajkowska, *Prawo o aktach stanu cywilnego z objaśnieniami*, Toruń: Towarzystwo Naukowe i Organizacji i Kierownictwa Dom Organizatora 1996, s. 11. S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część I: X-XVIII w.*, Kraków: Księgarnia Akademicka Wydawnictwo Naukowe 1997, s. 232. J. Bardach, *Królestwo Polskie. Pierwsza Rzeczpospolita*, [w:] *Historia ustroju i prawa polskiego*, red. J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Warszawa: LexisNexis 2009, s. 278. M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Polsce przedrozbiorowej*, op. cit., s. 21. W. Hrynicky, *Organizacja rejestracji aktów stanu cywilnego w Polsce w ujęciu historycznym*, „Ius Novum” 2016, nr 4, s. 359. E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 13. H. Pietrzak, *Prawo do ustalenia...*, op. cit., s. 29-28.

¹² J. Kurpas, *Początki ksiąg...*, op. cit., s. 22-24. H. Krajewska, *Wstęp*, [w:] *Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce. Informator*, oprac. A. Laszuk, Warszawa: Wydawnictwo DiG 2000, s. I.

¹³ H. Pietrzak, *Prawo do ustalenia...*, op. cit., s. 28-29.

¹⁴ Ibidem.

prowadzenia podobnych spisów jeszcze przed Soborem¹⁵. Prowadzenie ksiąg usprawnić miały regulacje Rytuału Rzymskiego z 1614 r., ogłoszonego konstytucją *Apostolicae Sedis* przez papieża Pawła V¹⁶. Zobowiązano w nim wszystkie parafie do prowadzenia pięciu rodzajów rejestrów: księgi ochrzczonych (*liber baptisatorum*), księgi małżeństw (*liber matrimonarum*), księgi bierzmowanych (*liber confirmatorum*), księgi zmarłych (*liber defunctorum*) oraz tzw. księgi stanu dusz (*liber status animarum*). Wszystkie miały być prowadzone w języku ksiąg liturgicznych, czyli po łacinie.

W Polsce przedrozbiorowej rejestrację narodzin, małżeństw i zgonów prowadzono wyłącznie na podstawie wewnętrznych regulacji kościelnych¹⁷. Przez długi czas kościelne metryki nie miały charakteru dokumentów publicznoprawnych, a państwo nie ingerowało w ich sporządzanie, co zaczęło zmieniać się dopiero w ostatnim okresie funkcjonowania dawnej Rzeczypospolitej. Od początku XVIII w. metryki kościelne traktowano w praktyce coraz częściej jako księgi publiczne, gdyż umożliwiały szlachcie wykazywanie swojego pochodzenia i legitymację szlachectwa¹⁸. Oficjalnie księgi prowadzone przez proboszczów rzymskokatolickich i greckokatolickich zyskały status dokumentów prawnych na sejmie konwokacyjnym w 1764 r., duchownych zobowiązano również do corocznego przekazywania wypisów ochrzczonych i zmarłych do aktów grodzkich¹⁹. W 1789 r. wprowadzono obowiązek

---

¹⁵ R. Kotecki, *Rejestracja metrykalna wiernych w świetle potrydenckiego ustawodawstwa Kościoła katolickiego (ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa diecezji Chełmińskiej, Gnieźnieńskiej, Płockiej i Włocławskiej)*, „Nasza Przeszłość” 2009, nr 112, s. 135-179.

¹⁶ I. Grabowski, *Urzędy stanu...*, op. cit., s. 1079. H. Krajewska, *Wstęp*, [w:] *Księgi metrykalne...*, op. cit., s. I. M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Polsce przedrozbiorowej*, op. cit., s. 23. H. Pietrzak, *Prawo do ustalenia...*, op. cit., s. 30.

¹⁷ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie. Tom I*, Lwów: Nakładem Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej 1910, s. 104. H. Konic, *Prawo osobowe. Wykład porównawczy na tle prawodawstw obowiązujących w Polsce w zestawieniu z kodeksem szwajcarskim. Część pierwsza*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka 1924, s. 65. I. Grabowski, *Urzędy stanu...*, op. cit., s. 1080. Jakość prowadzenia metryk kościelnych w XVI-XVII w. ocenia się w literaturze w przeważającej mierze dość nisko, zarówno pod względem wartości statystycznej, jak i pewności konkretnych danych. B. Kumor podkreślał jednak, że kler polski należał w tamtych czasach do najbardziej wykształconych grup społecznych ówczesnej Rzeczypospolitej, a dokładne prowadzenie metryk leżało również w interesie samych duchownych, gdyż ułatwiało im organizację pracy duszpasterskiej. W związku z tym metryk kościelnych tamtego okresu nie należy według niego oceniać nazbyt surowo, gdyż praktyka i tradycja ich prowadzenia wykształcała się stopniowo. Zob. B. Kumor, *Jakim celom służyły księgi parafialne*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1975, t. 7, s. 300-302.

¹⁸ H. Pietrzak, *Prawo do ustalenia...*, op. cit., s. 30-31. Jak jednak wskazywał H. Konic, z uwagi na niedostateczność ksiąg metrykalnych znaczniejsze rody dodatkowo tworzyły drzewa genealogiczne i przechowywały w swych prywatnych archiwach rodzinnych dokumenty, które w przypadku braku metryk mogły udowodnić ich pochodzenie. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 66.

¹⁹ *O oblatowaniu metryk szlacheckich w własnym Grodzie.*, [w:] *Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie. Od roku 1732 do roku 1782, wydane. Tom VII*, Petersburg: Nakładem i drukiem Józefata Ohryzki 1860, s. 37. P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, op. cit., s. 105. K. Dobrowolski, *Znaczenie metryk kościelnych...*, op. cit., s. 93. I. Grabowski, *Urzędy stanu...*, op. cit., s. 1080. W. Hrynicki, *Organizacja rejestracji...*, op. cit., s. 360-361. E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 16-17.

prowadzenia rejestracji przez duchownych wszystkich wyznań chrześcijańskich²⁰. Warto także wspomnieć o przedrozbiorowych projektach zbiorów prawa, wśród których znalazły się regulacje dotyczące rejestracji stanu cywilnego. Przepisy takie znalazły się w Zbiorze Praw Sądowych z 1776 r. autorstwa Andrzeja Zamoyskiego i Kodeksie Stanisława Augusta z 1793 r.²¹

Po latach agonii, degeneracji wewnętrznej i rozdzierania przez sąsiadów Rzeczpospolita Obojga Narodów przestała ostatecznie istnieć w 1795 r. Jej terytoria rozdzielono między Imperium Rosyjskie, Królestwo Prus i austriacką Monarchię Habsburską. W pełni niepodległe państwo polskie podźwignęło się po latach niebytu dopiero w 1918 r. Długotrwała nieobecność na mapie świata pociągnęła za sobą także polską absencję na platformie legislacyjnej.

Ziemie wchodzące w skład nowego organizmu państwowego wniosły do wspólnego porządku prawnego obowiązujące na nich do tej pory ustawodawstwo poszczególnych zaborców²². Nie ominęło to również sfery rejestracji stanu cywilnego, co sprawiło, że w poszczególnych częściach kraju wyglądała ona zupełnie inaczej i prowadzona była w skrajnie odmienny sposób. Warto podkreślić, że w tym czasie po raz pierwszy od końca XVIII w.

---

²⁰ P. Dąbkowski, *Prawo prywatne...*, op. cit., s. 106. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 66. I. Grabowski, *Urzędy stanu...*, op. cit., s. 1080. M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Polsce przedrozbiorowej*, op. cit., s. 31; W. Hrynicki, *Organizacja rejestracji...*, op. cit., s. 361; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 17. Od 1789 r. w Rzeczypospolitej funkcjonowały stałe kolegiałne organy administracji ziemskiej pod nazwą komisji porządkowych cywilno-wojskowych, które składały się z komisarzy wybieranych spośród szlachty osiadłej w danej ziemi, województwie lub powiecie. Wybierane były co dwa lata przez sejmiki, w liczbie przynajmniej dziewiętnastu osób, w tym trzech duchownych. Wśród ich kompetencji znalazły się sprawy kontroli ruchu ludności. W ich ramach komisje prowadziły rejestry ludności, które zaczęły tworzyć w oparciu o obowiązkowe dostarczanie odpisów metryk z parafii. B. Leśnodorski charakteryzuje takie rejestry jako „pierwsze w Polsce świeckie akta stanu cywilnego”, co jednak z racji zapisywania danych przez duchownych, bez żadnych wytycznych i bez nadzoru administracji państwowej, wydaje się określeniem zdecydowanie na wyrost. Zob. B. Leśnodorski, *Początki monarchii konstytucyjnej*, [w:] Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski. Tom. II. Od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1968, s. 538-539.

²¹ M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Polsce przedrozbiorowej*, op. cit., s. 37-38; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 17-18.

²² M. Albiniak, A. Czajkowska, *Prawo o aktach stanu cywilnego z objaśnieniami*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1989, s. 3. K. Gondorek, A. Ustowska, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz. Przepisy wykonawcze i związkowe*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1991, s. 7-8. K. Krasowski, *Prawo o aktach stanu cywilnego w II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1995, z. 2, s. 227. M. Albiniak, A. Czajkowska, *Prawo o aktach...* (1996), op. cit., s. 7. J. Osuchowski, *Z dziejów prawa małżeńskiego i prawa o aktach stanu cywilnego w Polsce*, [w:] *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka*, red. P. Borecki, A. Czochara, T.J. Zieliński, Warszawa: LexisNexis 2009, s. 93. P. Fiedorczyk, *Prawo rodzinne ziem wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2003, s. 509. A. Czajkowska, E. Pachniewska, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz. Orzecznictwo. Wzory dokumentów i pism*, Warszawa: LexisNexis 2011, s. 15. A. Czajkowska, *Słowo wstępne*, [w:] *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem. Przepisy wykonawcze i związkowe oraz wzory dokumentów*, I. Basior, A. Czajkowska, D. Sorbian, Warszawa: Wolters Kluwer 2015, s. 15.

możemy mówić o w pełni suwerennej, polskiej legislacji. Niestety prawo o aktach stanu cywilnego w II Rzeczypospolitej można uznać za jedną z najbardziej zaniedbanych części systemu prawa, bowiem w polskim państwie międzywojennym nieprzerwanie funkcjonowało aż pięć odrębnych systemów rejestracji stanu cywilnego²³. Były one podzielone pod względem terytorialnym²⁴:

- 1) rejestracja wyznaniowa z elementami świeckimi na terenie byłego Królestwa Polskiego;
- 2) rejestracja w pełni wyznaniowa na terenach przynależących niegdyś do Imperium Rosyjskiego;
- 3) rejestracja mieszana na terenie byłego zaboru austriackiego, określana jako wyznaniowo-świecka z przewagą charakteru wyznaniowego;
- 4) rejestracja w pełni świecka na terenie byłego zaboru pruskiego;
- 5) rejestracja w pełni świecka na terenie Spiszu i Orawy, gdzie obowiązywało ustawodawstwo węgierskie.

Ogromnemu zróżnicowaniu sprzyjały nie tylko same rozwiązania zawarte w przepisach, ale i okresy ich opracowania i uchwalenia. Patrząc bowiem na czasowe pochodzenie poszczególnych aktów prawnych, trudno nie odnieść wrażenia, że były to rozwiązania z innych epok²⁵. Podstawą rejestracji na południu kraju był austriacki patent cesarski z 1784 r., na wschodzie rosyjski Zwód Praw z 1832 r., na zachodzie niemiecka ustawa z 1875 r., na Spiszu i Orawie węgierska ustawa z 1894 r. W centralnej części obowiązywał Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego z 1825 r., który powielał jednak wiele poprzednio funkcjonujących systemowych rozwiązań francuskich, opracowanych w części jeszcze w 1792 r.²⁶ Na ich podstawie bazowały przepisy Kodeksu Napoleona obowiązującego

---

²³ K. Lipiński, *O aktach stanu cywilnego. Rejestracja urodzeń, małżeństw i zgonów. Zmiana imion i nazwisk*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1956, s. 4-5. M. Albinia, A. Czajkowska, *Prawo o aktach...* (1996), op. cit., s. 12. E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa jako zagadnienie prawa rodzinnego, prawa prywatnego międzynarodowego i prawa konsularnego*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2019, s. 50-52.

²⁴ J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego geneza i zasady przewodnie*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1946, nr 3-4, s. 25-27.

²⁵ K. Lipiński, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 5.

²⁶ M. Albinia, A. Czajkowska, *Prawo o aktach...* (1989), op. cit., s. 4. M. Albinia, A. Czajkowska, *Prawo o aktach...* (1996), op. cit., s. 8. P.Z. Pomianowski, *Funkcjonowanie francuskiego modelu rejestracji stanu cywilnego w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2015, t. LXVII, z. 1, s. 95. A. Czajkowska, E. Pachniewska, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 15. Sekularyzacja rejestracji stanu cywilnego wypłynęła z ducha jakobińskiego i była dziełem Rewolucji Francuskiej, została proklamowana w konstytucji z 3 września 1791 r. i zrealizowana dekretem z 20-25 września 1792 r. Zob. J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem*, Łódź: Nakładem Spółdzielni Wydawniczej „Prawo” 1949, s. 6; J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz* (1961), op. cit., s. 5.

w Księstwie Warszawskim od 1 maja 1808 r.²⁷, który zakładał całkowicie świecką rejestrację stanu cywilnego. Była to pierwsza niewyznaniowa forma uregulowania rejestracji na ziemiach polskich, choć m.in. z racji problemów kadrowych i tak praktykowana była w zdecydowanej większości przez duchownych²⁸. Wprowadzono nowe standardy sporządzania aktów, przede wszystkim zastąpiono łacinę polszczyzną oraz ustalono bardziej wyczerpującą informacyjnie formułę zapisu. KN przetrwał Księstwo Warszawskie i obowiązywał w Królestwie Polskim. Zachowując część rozwiązań napoleońskich, w 1825 r. powrócono jednak do rejestracji o charakterze wyznaniowym.

Ten ogromny rozdzźwięk między poszczególnymi systemami rejestracji miał wielkie znaczenie zarówno dla państwa, dla którego akta stanu cywilnego powinny stanowić jedno z głównych źródeł informacji o obywatelach, jak i dla mieszkańców międzywojennej Polski²⁹. Stan cywilny jest bowiem określeniem indywidualnej pozycji człowieka w społeczeństwie, gwarantuje pewność jego statusu i zabezpiecza przed nadużyciami praw mu przysługujących przez inne osoby³⁰. W wielu regulacjach, także tych XVIII-wiecznych i XIX-wiecznych, metryki bądź akty stanu cywilnego stanowiły wyłączny dowód zdarzeń w nich stwierdzonych³¹. Wartość dowodowa przysługiwała im tak długo, aż ich ważność nie została podważona w specjalnym trybie. Charakteryzowały się też szczególną trwałością, bowiem nie wygasły z upływem czasu i nie mogły być obwarowane warunkiem czy terminem.

---

²⁷ J. Czubyty, *Księstwo Warszawskie (1807-1815)*, Warszawa 2011, s. 169-172. M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim*, „Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego” 2013, nr 1, s. 18. H. Pietrzak, *Prawo do ustalenia...*, op. cit., s. 31. Mimo że przepisy o aktach stanu cywilnego mają charakter administracyjnoprawny, we francuskim systemie prawnym znalazły się w kodeksie cywilnym. Takie powiązanie zastosowano później również w KCKP z 1825 r. Zob. P. Fiedorczyk, *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945-1964)*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2014, s. 24. W doktrynie często podkreśla się, że prawo o aktach stanu cywilnego, choć należy do prawa administracyjnego, ma ścisły związek z prawem cywilnym, dlatego często omawiane jest „przy okazji” analiz i dyskusji o prawie małżeńskim czy prawie rodzinnym. Zob. *Akta stanu cywilnego. Dekret i przepisy związkowe*, Zabrze: Prawnicza Spółdzielnia Nakładowa 1946, s. 7. K. Gondorek, A. Ustowska, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 9. Więcej o miejscu prawa o aktach stanu cywilnego w systemie prawa: A. Szadok-Bratuń, *Cywilizacja i kanonizacja prawa o aktach stanu cywilnego*, [w:] *Cywilizacja administracji publicznej : księga jubileuszowa z okazji 80-lecia urodzin prof. nadzw. UW dr hab. Jana Jeżewskiego*, red. J. Korczak, Wrocław: E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa 2018, s. 471-484.

²⁸ W. Sobociński, M. Senkowska-Gluck, *Księstwo Warszawskie*, [w:] *Historia Państwa i Prawa Polski. Tom. III. Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981, s. 118, 138-139. W. Jemielity, *Akta stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, „Prawo Kanoniczne” 1995, nr 1-2 (38), s. 165-166; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim*, op. cit., s. 19; P. Fiedorczyk, *Rozwój prawa...*, op. cit., s. 227.

²⁹ J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje dotyczące bigamii w Polsce w latach 1918-1939*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2019, s. 155-156.

³⁰ J. Starościk, *Prawo administracyjne*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1977, s. 533. S.K. Chodyński, *Akta Stanu Cywilnego*, [w:] *Encyklopedia Kościelna*, red. M. Nowodworski, t. I, Warszawa: w Drukarni Czerwińskiego i Spółki 1873, s. 101-104.

³¹ J. Dobkowski, *Preponderacja aktów stanu cywilnego*, „Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego” 2011, nr 2, s. 15-20.

Brak powszechności i jednolitego zabezpieczenia tych praw z powodu różnych rozwiązań w poszczególnych dzielnicach powodował chaos, przeciąganie spraw w machinie administracyjnej, a w skrajnych przypadkach nawet niemożliwość rejestracji danego urodzenia, małżeństwa bądź zgonu³². Sytuacja bywała o tyle skomplikowana, że nawet na obszarze pojedynczej dzielnicy pozaborczej przepisy o rejestracji stanu cywilnego rodziły problemy w interpretacji ze względu na swe niedostosowanie do nowoczesnego państwa, a także ze względu na mnogość nierzadko wykluczających się przepisów, a nawet problemów z dostępem do tekstu aktu prawnego. W dziedzinie tej bowiem, jak wskazuje K. Krasowski, obowiązywało około 120 aktów prawnych, z czego 62 w samym zaborze austriackim, w tym 30 z nich to nigdzie nieopublikowane okólniki³³. Mimo najszczerzej chęci, imponującej wiedzy i ponadprzeciętnych umiejętności najlepsi urzędnicy i prawnicy nie byli w stanie doprowadzić jej do porządku bez wytworzenia nowego, ujednoliczonego systemu rejestracji.

Podejmowano wiele prób uporządkowania poszczególnych reżimów oraz ujednoczenia ogólnokrajowego tej materii, czego dowodem są liczne projekty ustaw i rozporządzeń w archiwalnych dokumentach ministerialnych. Mimo bardzo szerokiego materiału nakreślającego praktykę stosowania ówczesnych przepisów i dążenia do unifikacji prawa o aktach stanu cywilnego w II Rzeczypospolitej nie podjęto do tej pory usiłowania kompleksowego podsumowania całej tematyki z nim związanej i nie pokuszono się o ocenę poszczególnych rozwiązań i projektów. Na potrzeby niniejszej pracy podjęto się tego zadania ze względu na potrzebę uporządkowania tego zaniedbanego okresu w dziejach aktów stanu cywilnego w Polsce, co może być zarówno punktowym ubogaceniem harmonizacji historii prawa z okresu Polski międzywojennej, jak i chociażby wydatną pomocą techniczną przy badaniach genealogicznych³⁴.

Z uwagi na niejednorodność wszystkich pięciu systemów rejestracji stanu cywilnego, a także nadzwyczajną mnogość przepisów w tej dziedzinie, niemożliwym okazało się kompleksowe i wyczerpujące omówienie funkcjonowania regulującego go prawa oraz

---

³² K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 240. J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 159. Archiwum Akt Nowych, Zespół: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, sygn. 641 - Akta stanu cywilnego - projekty ustaw w zakresie prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, poprawki, opinie, okólniki, przepisy, sprawy uregulowania różnic międzydzielnicowych [dalej: AAN, MWRiOP, sygn. 641], k. 309-315. Przykładem jest sytuacja dziecka urodzonego na terenie byłego Królestwa Polskiego, a ochrzczonego na terenie byłego zaboru pruskiego. Proboszcz odmawiał spisania aktu urodzenia ze względu na odbyty chrzest poza jego parafią, a urzędnik stanu cywilnego odmawiał spisania aktu ze względu na urodzenie poza jego obwodem. W takiej sytuacji dziecko było wyjęte spoza systemu rejestracji.

³³ K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 227.

³⁴ O wartości ksiąg metrykalnych i ksiąg stanu cywilnego dla badań genealogicznych, a także zasadach ich przekazywania do archiwów, zob.: A. Biernat, *Księgi metrykalne w archiwach państwowych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2001, t. 75, s. 65-75.

praktyki administracyjnej jego stosowania bez wcześniejszego przedstawienia zaborczych aktów prawnych, które go kształtowały. Dlatego równorzędnym celem niniejszej pracy stało się zaprezentowanie czytelnikowi instytucji rejestracji stanu cywilnego w każdym z pięciu reżimów prawnych, która odziedziczyła II Rzeczpospolita, jak również stosunku do każdego z nich oraz sposobów interpretacji zawartych w nich przepisów przez władze polityczne, organy administracyjne, judykaturę i ówczesnych praktyków. Zadanie to było utrudnione w przypadku systemów funkcjonujących na obszarach byłych guberni Imperium Rosyjskiego oraz na terenie Spiszu i Orawy, gdyż obowiązujące tam przepisy nie tylko nie doczekały się szerszego omówienia w rodzimej literaturze, ale nawet przetłumaczenia ich na język polski. W niniejszej pracy oddzielnie przedstawiono również pruską ustawę z 9 marca 1874 r. o rejestracji stanu cywilnego i formie zawierania małżeństw oraz ustawę Rzeszy z 6 lutego 1875 r. o rejestracji stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw, gdyż przy opisach reżimu prawnego w byłym zaborze pruskim ta pierwsza jest często zaledwie wspomniana lub w ogóle pomijana, a przecież jako pierwsza wprowadziła na te ziemie świecką rejestrację i stała się podstawą dla rozwiązań ogólnoniemieckich.

Podczas prowadzonych prac zdiagnozowano dwa główne problemy badawcze, które sformułowano w formie następujących pytań:

1. Czy obowiązujące w II Rzeczypospolitej przepisy regulowały przedmiot rejestracji stanu cywilnego w sposób odpowiadający potrzebom państwa i społeczeństwa?
2. Dlaczego wszystkie podejmowane próby uporządkowania i ujednolicenia prawa o aktach stanu cywilnego zawiodły?

Powyższe zagadnienia doprowadziły do ich konkretyzacji i wykształcenia pytań szczegółowych:

1. Co było przyczyną większości nieporozumień i konfliktów w kwestii interpretacji przepisów o aktach stanu cywilnego w II Rzeczypospolitej?
2. Który system rejestracji stanu cywilnego obowiązujący na terenie międzywojennego państwa polskiego można uznać za najwydajniejszy pod kątem dokumentowania informacji o stanie cywilnym obywateli?
3. Kto i w jakim duchu opracowywał poszczególne projekty aktów prawnych regulujących prawo o aktach stanu cywilnego?

Z uwagi na potrzebę ustanowienia klarownych odpowiedzi na tak zarysowane pytania opracowano hipotezy badawcze, które oparto na zgromadzonej literaturze i przeanalizowanych w pierwszej kolejności źródłach archiwalnych.

1. Założono, że obowiązujące w II Rzeczypospolitej przepisy o aktach stanu cywilnego regulowały obraną dziedzinę w sposób wysoce nieefektywny i chaotyczny, zarówno z powodu odrębnych, nierzadko wykluczających się przepisów, jak i z powodu ich archaiczności i niedostosowania do obowiązującego w państwie systemu prawnego.
2. Za najwydajniejszy system rejestracji stanu cywilnego obowiązujący w II Rzeczypospolitej uznano na wstępie ten obowiązujący w byłym zaborze pruskim, gdyż był uregulowaniem całkowicie świeckim, a więc w całości podległym państwu.
3. Za punkt wyjścia w kwestii braku realizacji poszczególnych prób uporządkowania i ujednolicenia prawa o aktach stanu cywilnego w II Rzeczypospolitej przyjęto opór Kościoła oraz mniejszości etnicznych.

W toku postępujących badań przyjęto strukturę pracy opartą o wprowadzenie, cztery rozdziały podzielone na podrozdziały, które odpowiadają poszczególnym aktom prawnym lub związanym z nimi zagadnieniom, a także zakończenie. W jej pierwszej i naturalnej części, tj. wprowadzeniu, objaśniono podstawy zagadnienia wagi prawa o aktach stanu cywilnego dla sprawnego funkcjonowania nowoczesnego państwa i nowożytnego społeczeństwa. Pokróćce przedstawiono dzieje aktów stanu cywilnego, poczynając od rzymskich zapisów urodzin i metryk kościelnych, a także krótki zarys historii kształcenia się jego ustroju prawnego w zakresie rejestracji stanu cywilnego. Następnie zaprezentowano sformułowane problemy i hipotezy badawcze.

W rozdziale I opisano przepisy regulujące rejestrację stanu cywilnego obowiązujące w państwie polskim w momencie odzyskania niepodległości, tj. przepisy poszczególnych zaborców, w zdecydowanej większości pochodzące jeszcze z XIX w. W części tej zawarto historię legislacyjną i analizę ważniejszych aktów i ich przepisów wykonawczych, a także omówienie poszczególnych rozwiązań. W rozdziale II przedstawiono liczne rozbieżności między treścią przepisów a praktyką ich stosowania oraz problemy z wprowadzaniem ich w życie. Zwrócono przy tym uwagę na uogólnienia i niedostosowanie do wymogów ówczesnego nowoczesnego państwa oraz omówiono poszczególne problematyczne przypadki. W rozdziale III opisano przepisy dotyczące bezpośrednio lub pośrednio rejestracji stanu cywilnego, które uchwalono już po odzyskaniu niepodległości, przy czym oddzielnie omówiono regulacje tzw. dzielnicowe, czyli obowiązujące tylko na obszarze konkretnego byłego zaboru, a oddzielnie ustawodawstwo ogólnokrajowe. W rozdziale IV zawarto analizę poszczególnych niezrealizowanych projektów aktów prawnych dotyczących akt stanu

cywilnego, w tym ocenę proponowanych rozwiązań, okoliczności ich opracowywania oraz przyczyny braku ich uchwalenia. Także w tym rozdziale zastosowano podział na projekty ograniczone do konkretnych dzielnic oraz dotyczące całego obszaru państwa. W zakończeniu znalazła się synteza odpowiedzi na poszczególne hipotezy badawcze, refleksje na temat procesów legislacyjnych i stanu państwa oraz społeczeństwa w II Rzeczypospolitej w kontekście prawa o aktach stanu cywilnego, a także odniesienie do rozwiązań powojennych.

Wyczerpujące zbadanie obranej tematyki wymagało zastosowania różnego rodzaju metod badawczych, przy czym w ujęciu metodologicznym niniejsza praca ma charakter historycznoprawny. Za pomocą metody historycznej oraz metody ewolucyjnej przedstawiono zmiany zachodzące w prawie o aktach stanu cywilnego, przede wszystkim na przestrzeni od końca XVIII w., przez cały XIX w., po początek XX w. oraz kluczowy dla niniejszej pracy okres dwudziestolecia międzywojennego. Metoda dogmatyczna umożliwiła przeprowadzenie interpretacji obowiązujących w poszczególnych częściach kraju pozaborczych przepisów, aktów prawnych uchwalonych po odzyskaniu niepodległości, a także rozwiązań zawartych w poszczególnych niezrealizowanych projektach. Posiłkując się metodą komparatystyczną, porównano rozwiązania w danych dzielnicach II Rzeczypospolitej. Warto wymienić również metodę socjologiczną, która umożliwiła zarysowanie określonych zjawisk społecznych na ziemiach polskich, a także metodę genetyczną, która pozwoliła wskazać związki przyczynowo-skutkowe powstałe między takimi zjawiskami a kierunkami kształtowania się rejestracji stanu cywilnego w poszczególnych okresach. Zastosowano również metodę desk-research, metodę filologiczną, a także analizę piśmiennictwa, które umożliwiły uporządkowanie dorobku wielu uznanych autorów w tematyce niniejszej pracy, a także dotarcie do licznych i niezwykle wartościowych źródeł. Metodą opisową posłużono się zaś w zakresie ustalenia struktury pracy, czyli nadaniu jej chronologicznego układu oraz określonego charakteru treści każdego rozdziału.

Fundamentalny dla powodzenia oraz odpowiedniej jakości badań okazał się dobór źródeł. Jako ich podstawę, z racji historycznoprawnego charakteru pracy, w pierwszej kolejności obrano akty prawne. W każdym przypadku przy omawianiu konkretnych regulacji za kluczowe uznano dotarcie do oryginalnego tekstu danego przepisu, co w przypadku przepisów zaborczych było szczególnie istotne nie tylko z uwagi na niezwykle rozpiętość czasową wejścia w życie wielu z nich, a więc i możliwe rozbieżności w ich interpretacji w późniejszych publikacjach, jak i przede wszystkim na inne języki, w których zostały sporządzone. W sytuacji, gdy udało się dotrzeć także do polskiej wersji językowej danego aktu prawnego, abstrahując od charakteru jego tłumaczenia (publikacja urzędowa, naukowa,

czy użytkowa o charakterze poradnika), w niniejszej pracy podstawę zawsze stanowił tekst w brzmieniu oryginalnym, niezależnie od tego, czy był to język łaciński, francuski, rosyjski, niemiecki, czy węgierski. Dla podkreślenia obcego pochodzenia wielu użytych w przepisach terminów, ale przede wszystkim dla oddania ich wydźwięku i specyfiki, oryginalne nazewnictwo zostało wskazane w nawiasach. W ten sposób ustanowiono również pewnego rodzaju zabezpieczenie przez zniekształceniem znaczenia niektórych określeń, bowiem wiele terminów zostało przetłumaczonych bezpośrednio przez autora niniejszej pracy, co dotyczy w przeważającej mierze przepisów rosyjskich i węgierskich.

Treść XVIII-wiecznych i XIX-wiecznych aktów prawnych, a także ich przepisów wykonawczych, opisywano na podstawie dzienników i publikacji urzędowych, jak Dziennik Praw Księstwa Warszawskiego, Dziennik Praw Królestwa Polskiego, rosyjski *Svod Zakonov Rossijskoj Imperii (Свод Законов Россійскоj Имперіи)*, galicyjskie *Continuatio Edictorum, Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien* i *Landes-Gesetz- und Verordnungsblatt für das Königreich Galizien und Lodomerien*, austriackie *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich*, austro-węgierskie *Reichsgesetzblatt für die Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder*, pruskie *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten*, czy niemieckie *Reichsgesetzblatt* i *Central-Blatt für das Deutsche Reich*. Niezbędnym uzupełnieniem okazywały się liczne zbiory, kompilacje i komentarze, przy czym jako najważniejsze warto wymienić m.in. opracowania Stanisława Zawadzkiego³⁵, Jana Kantego Wołowskiego³⁶, Juliusza Walewskiego³⁷, Maksymiliana Zatorskiego i Franciszka Kasparka³⁸, Karola Hube³⁹, Antoniego Okolskiego⁴⁰, Jana Rudolfa Kasparka⁴¹, Władysława Leopolda Jaworskiego⁴², Jana Fidlera⁴³, Edwarda Muszalskiego⁴⁴, czy Zygmunta

---

³⁵ S. Zawadzki, *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim*, t. I, Warszawa: Nakładem Wydawcy w Drukarni Karola Kowalewskiego 1860.

³⁶ J.K. Wołowski, *Kurs kodexu cywilnego. Tom I*, uzup. F. Jeziorański, Warszawa: w Drukarni Jana Jaworskiego 1868.

³⁷ J. Walewski, *Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego (Prawo z r. 1825). Objaśniony motywami do prawa i jursprudencyą. Księga I*, Warszawa 1872.

³⁸ M. Zatorski, F. Kasperek, *Powszechna Księga Ustaw Cywilnych dla wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich Monarchji austriackiej. Z późniejszymi odnośniami ustawami i rozporządzeniami*, Cieszyn: Nakład Karola Malika (W drukarni H. Feitzingera w Cieszynie) 1875.

³⁹ K. Hube, *Prawo cywilne obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego. Z uzupełnieniami po koniec roku 1876. Zeszyt I. Ustawy przechodnie do Kodeksu Napoleona. Kodeks cywilny Królestwa Polskiego z r. 1825. Prawo o małżeństwie z r. 1836*, Warszawa: Druk. E. Skińskiego 1877.

⁴⁰ A. Okolski, *Zasady prawa cywilnego obowiązującego w Królestwie Polskim*, Warszawa: Drukiem S. Orgelbranda Synów 1885.

⁴¹ J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicyi i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem obowiązujących z wyciągiem orzeczeń c. k. Trybunału administracyjnego. Podręcznik dla organów c. k. Władz rządowych i Władz autonomicznych. Tom V*, Lwów: Nakładem Wydawcy 1885.

⁴² W.L. Jaworski, *Komentarz do austriackiego kodeksu cywilnego. Tom I. Zeszyt I (Arkusze 1-10)*, Kraków: Księgarnia Leona Frommera (Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego) 1900.

Lisowskiego⁴⁵. Tego typu publikacje umożliwiły dotarcie do wielu przepisów, często wraz z ich omówieniem i orzecnictwem, które bezpośrednio lub pośrednio wpływały na rejestrację stanu cywilnego, a nie pojawiały się lub były niedostatecznie opisane w literaturze przedmiotu. Zapewniały również tłumaczenie licznych zaborczych aktów prawnych na język polski, co było szczególnie cenne dla zrozumienia ich brzmienia odbieranego przez ówczesnych praktyków, jako że poza Królestwem Polskim (do 1871 r.) i Galicją (w poszczególnych okresach) nie występowały polskojęzyczne dzienniki urzędowe. Umożliwiły też zapoznanie się z treścią tych przepisów, do których nie udało się dotrzeć w oryginalnej wersji, co dotyczyło szczególnie obszaru zaboru austriackiego, gdzie nie wszystkie akty doczekały się oficjalnej publikacji. W przypadku aktów prawnych uchwalonych po odzyskaniu niepodległości korzystano przede wszystkim z Dziennika Ustaw i Monitora Polskiego. Oprócz tego poszczególne przepisy, a także liczne okólniki i pisma okólne, które dotyczyły akt stanu cywilnego, znaleziono w ministerialnych dziennikach urzędowych, przede wszystkim Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, ale także Ministerstwa Sprawiedliwości, Ministerstwa Spraw Wojskowych (Dziennik Rozkazów) i Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej. Wartościowym źródłem w zakresie poznania problemów ze stosowaniem poszczególnych przepisów stanowiły wyroki sądów z okresu II Rzeczypospolitej, przede wszystkim orzecznictwo Sądu Najwyższego i Najwyższego Trybunału Administracyjnego.

Przy analizie praktyki stosowania regulacji pozaborczych oraz projektów dostosowujących i ujednociających akty prawne do potrzeb państwa polskiego najważniejszym i bezcennym źródłem okazały się dokumenty archiwalne. Ich podstawę w niniejszej pracy stanowi znajdujący się w Archiwum Akt Nowych zespół akt Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a dokładnie dwie poświęcone aktom stanu cywilnego obszerne jednostki, liczące odpowiednio ponad 560 i ponad 120 kart. Na analizę i opracowanie pod tym względem wciąż czeka zespół Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, który mimo szczątkowego stanu zachowania, szacowanego na 10-15% w stosunku do stanu

---

⁴³ J. Fidler, *Prawo cywilne w Królestwie Polskim. Wydanie obejmuje: Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego. Prawo o małżeństwie 1836. Kodeks Cywilny Napoleona (Księga II i III). Ustawy Hypoteczne oraz Kodeks Handlowy*, Warszawa: Wydawnictwo Biblioteki Prawno-Społecznej 1916.

⁴⁴ E. Muszalski, *Prawo cywilne obowiązujące w b. Królestwie Kongresowem. Prawo osobowe i familijne. Prawo rzeczowe. Zwięzły podręcznik*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka 1932.

⁴⁵ Z. Lisowski, *Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań: Nakładem Wojewódzkiego Instytutu Wydawniczego w Poznaniu (Gmach Starostwa Krajowego) 1933.

pierwotnego⁴⁶, z pewnością kryje wiele interesujących informacji i danych o funkcjonowaniu rejestracji stanu cywilnego w międzywojennej Polsce. Nie można również zapominać o wciąż wymagających pogłębionej kwerendy archiwach kościelnych, gromadzących zbiory dotyczące kościelnych ksiąg metrykalnych, które na wielu obszarach posiadały jednocześnie status ksiąg stanu cywilnego.

Wartościowe informacje i opinie, choć ze stosunkowo niewielkiej liczby artykułów, pozyskano również z przedwojennej prasy i czasopism prawniczych. Warto w tym względzie wyróżnić takie tytuły jak „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej”, czy „Głos Prawa”, jak również publikacje z końca lat 40. i z początku lat 50., ukazujące się m.in. na łamach „Demokratycznego Przeglądu Prawniczego” i „Państwa i Prawa”. Znacznie częściej podejmowanym w nich tematem, w porównaniu do regulacji o aktach stanu cywilnego, były zagadnienia z zakresu prawa małżeńskiego, co szczególnie objawia się przy dyskusji o projektach Komisji Kodyfikacyjnej. Jednak także i z takich artykułów i referatów, traktujących o zagadnieniach jedynie powiązanych z tematem głównym niniejszej pracy, udało się pozyskać ciekawe dane i opinie.

Szczególnie wartościowym rodzajem opracowań okazały się również publikacje, które miały charakter poradników dla urzędników stanu cywilnego, bowiem nie tylko przekazywały treść przepisów zaborczych w ich ówczesnym rozumieniu, ale zawierały także opisy trudności, z jakimi spotykali się prowadzący rejestry, a także porady ku ich przezwyciężeniu. Można w nich również znaleźć zarysy najbardziej problematycznych lub rzadko spotykanych przypadków, a także wzory dokumentów i pism. Wśród najczęściej powołanych tego typu publikacji w niniejszej pracy znalazły się dzieła Pawła Muchanowa⁴⁷, J. Wyczechowskiego⁴⁸, autora kryjącego się pod inicjałami A.K.⁴⁹, Aleksego Rzewskiego i Izzydora Szwarcmana⁵⁰,

---

⁴⁶ A.G. Dąbrowski, *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1918-1939 (2/9)* [pozycja w zakładce „Zasób AAN”], <https://www.aan.gov.pl/a,11,ministerstwo-spraw-wewnetrznych-w-warszawie-1918-1939> [dostęp: 28.11.2022 r.].

⁴⁷ P. Muchanow, *O aktach stanu cywilnego. Pismo z polecenia jaśnie wielmożnego radcy tajnego Muchanow: dyrektora głównego rezydującego w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Dla użytku osób utrzymujących akta stanu cywilnego, ułożone*, Warszawa: wyd. w Drukarni Gazety Codziennej 1858.

⁴⁸ J. Wyczechowski, *O aktach stanu cywilnego, a w szczególności o terminach do ich sporządzania*, Warszawa: Nakładem Henryka Natanson 1860.

⁴⁹ A.K., *Podręcznik dla użytku osób utrzymujących akta stanu cywilnego*, Płock: Wyd. Nakładem Księgarni Kempnera 1894.

⁵⁰ A. Rzewski, I. Szwarcman, *Przewodnik dla urzędów stanu cywilnego: uzupełniony tekstami obowiązujących na wszystkich ziemiach polskich ustaw, rozporządzeń i okólników oraz wzorami aktów i formularzy*, wyd. drugie i rozszerzone, Łódź: Nakładem Urzędu Stanu Cywilnego przy Magistracie m. Łodzi 1923. Opis niniejszej publikacji w: E. Rosset, „*Przewodnik dla Urzędów Stanu Cywilnego*”, [w:] *Dziennik Zarządu M. Łodzi. Maj 1925. Numer specjalny. Numer sprawozdawczy poświęcony setnej rocznicy Urzędu Stanu Cywilnego m. Łodzi*, Łódź: Nakładem Magistratu m. Łodzi 1925, s. 31-33.

Franciszka Podwojskiego⁵¹, Józefa Litwina i Aleksego Rzewskiego⁵² oraz Stanisława Nowakowskiego⁵³. Warto również zwrócić uwagę na wydany pod sam koniec istnienia II Rzeczypospolitej podręcznik Augusta Weissa⁵⁴, a także inny typ poradnika, który skierowany był nie do praktyków, tj. prowadzących księgi, a do ludności z terenów zaboru pruskiego, czyli podręcznik Konstantego Kościńskiego⁵⁵.

Opracowania z dziedziny literatury przedmiotu warto podzielić na okresy bądź obszary, na których obowiązywały omawiane systemy. Metrykalną rejestrację w przedrozbiorowej Rzeczypospolitej omówili m.in. Józef Kurpas⁵⁶, Bolesław Kumor⁵⁷, Waldemar Kowalski⁵⁸, Radosław Kotecki⁵⁹, Ryszard M. Gaj⁶⁰ i Marzena Dyjakowska⁶¹. Przepisy obowiązujące w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim analizowali m.in. Michał Pawiński⁶², Marzena Dyjakowska⁶³, Piotr Zbigniew Pomianowski⁶⁴ i Witold Jemielity⁶⁵. Rejestrację stanu cywilnego na obszarze zaboru pruskiego podsumowywali m.in. Joachim Zdrenka⁶⁶ i Hadrian Ciechanowski⁶⁷. O metrykach w zaborze austriackim pisali z kolei m.in. Bolesław Kumor⁶⁸, Andrzej Gulczyński⁶⁹, Zofia Szulc⁷⁰ i Marzena Dyjakowska⁷¹.

---

⁵¹ F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników Stanu Cywilnego byłej dzielnicy pruskiej*, Toruń: Nakładem autora (Czcionkami Drukarni Toruńskiej T. A.) 1926.

⁵² J. Litwin, A. Rzewski, *Rejestracja stanu cywilnego. Zbiór przepisów prawnych w sprawach rejestracji stanu cywilnego i metrykalnych, wydanych po odzyskaniu niepodległości państwowej*, Warszawa 1931.

⁵³ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach stanu cywilnego dla b. Królestwa Polskiego*, Zduńska Wola: Drukarnia XX. Misjonarzy w Zduńskiej-Woli 1932.

⁵⁴ A. Weiss, *Podręcznik dla urzędników stanu cywilnego*, Toruń 1939.

⁵⁵ K. Kościński, *Imiona i nazwiska w obec prawa jako też formalności w urzędach stanu cywilnego z wzorami podań do władz. Podręcznik dla ludu polskiego*, Poznań: Nakład autora (Druk „Przyjaciela Ludu”) 1907.

⁵⁶ J. Kurpas, *Początki ksiąg...*, op. cit., s. 5-42.

⁵⁷ B. Kumor, *Jakim celom...*, op. cit., s. 299-304.

⁵⁸ W. Kowalski, *Znaczenie archiwów parafialnych w badaniach nad dziejami rozwojowymi*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2001, t. 75, s. 19-63.

⁵⁹ R. Kotecki, *Rejestracja metrykalna...*, op. cit., s. 135-179.

⁶⁰ R.M. Gaj, *System rejestracji stanu cywilnego na ziemiach polskich pod zaborami*, Kraków: AT Group 2011.

⁶¹ M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Polsce przedrozbiorowej*, op. cit., s. 19-42.

⁶² M. Pawiński, *Akta stanu cywilnego w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX w.*, „Archeion” 2002, t. 104, s. 203-220.

⁶³ M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim*, op. cit., s. 17-41.

⁶⁴ P.Z. Pomianowski, *Funkcjonowanie francuskiego...*, op. cit., s. 95-106.

⁶⁵ W. Jemielity, *Akta stanu...*, op. cit., s. 163-188.

⁶⁶ J. Zdrenka, *Urzędy stanu cywilnego województwa gdańskiego w latach 1874-1919*, „Rocznik Gdański” 1983, t. 43, z. 2, s. 161-173.

⁶⁷ H. Ciechanowski, *The Polish Civil Status Registration System – the Longue Durée of the Prussian Idea*, “Journal on European History of Law” 2020, vol. 11, no. 2, s. 76-80.

⁶⁸ B. Kumor, *Reforma metryk kościelnych w zaborze austriackim (1775–1778)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 1974, nr 70, s. 327-336. B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne dotyczące metryk kościelnych w zaborze austriackim (1800-1914)*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1975, t. 7, s. 93-107.

⁶⁹ A. Gulczyński, *Stan cywilny i jego rejestracja na ziemiach polskich pod zaborem austriackim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1993, t. 45, z. 1-2, s. 101-117.

Rejestrację stanu cywilnego wśród ludności żydowskiej omówili m.in. w formie rozdziałów w swych monografiach Jakub Kirsztrot⁷² (w Królestwie Polskim) i Jerzy Ogonowski⁷³ (w II Rzeczypospolitej).

Możemy również wyróżnić publikacje, w których autorzy podjęli się trudu uporządkowania początków i ewolucji rejestracji stanu cywilnego na ziemiach polskich na przestrzeni dziejów. Wśród takich prac należy wskazać m.in. poświęcony w całości aktom stanu cywilnego rozdział zawarty w pierwszej części „Prawa osobowego...” Henryka Konica⁷⁴, poświęcone urzędom stanu cywilnego hasło w drugim tomie „Encyklopedji podręcznej prawa publicznego...” autorstwa Ignacego Grabowskiego⁷⁵, a także dzieła Iwony Dybus-Grosickiej⁷⁶, Janusza Osuchowskiego⁷⁷, Dariusza Gaja (w zakresie rejestracji małżeństw)⁷⁸, Eweliny Tarkowskiej⁷⁹ i Wojciecha Hrynickiego⁸⁰.

Biorąc pod uwagę okres, który podlega badaniom w niniejszej pracy, szczególnie istotną literaturę stanowią publikacje traktujące o rejestracji stanu cywilnego w Polsce międzywojennej. Szczególną uwagę należy w tej kwestii zwrócić na poświęcone aktom stanu cywilnego hasło w tomie pierwszym „Encyklopedii podręcznej prawa prywatnego” autorstwa Witolda Salamona⁸¹, a także na artykuł Józefa Litwina opublikowany w 1946 r. na łamach „Demokratycznego Przeglądu Prawniczego”⁸², w którym poddawał on analizie cechy i mankamenty poszczególnych pozaborczych systemów już w perspektywie kilkuletniego

---

⁷⁰ Z. Szulc, *Przepisy prawne dotyczące prowadzenia ksiąg metrykalnych w Galicji*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 1995, t. III, s. 27-42.

⁷¹ M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, „Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego” 2014, nr 1, s. 15-32.

⁷² J. Kirsztrot, *Prawa Żydów w Królestwie Polskim*, Warszawa: Nakład Zarządu Warszawskiej Gminy Starozakonnych 1917, s. 223-241.

⁷³ J. Ogonowski, *Sytuacja prawna Żydów w Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939. Prawa cywilne i polityczne*, Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma 2012, s. 104-121. Zob. również recenzję tejże monografii: M. Materniak-Pawłowska, *Jerzy Ogonowski, Sytuacja prawna Żydów w Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939. Prawa cywilne i polityczne*, Warszawa 2012, ss. 161., „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. 66, nr 1, s. 529-531.

⁷⁴ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 62-124.

⁷⁵ I. Grabowski, *Urzędy stanu...*, op. cit., s. 1078-1082.

⁷⁶ I. Dybus-Grosicka, *Początki i rozwój rejestracji stanu cywilnego na ziemiach polskich*, „Prawo Administracja Kościoł” 2006, nr 3, s. 69-93.

⁷⁷ J. Osuchowski, *Z dziejów prawa...*, op. cit., s. 93-108.

⁷⁸ D. Gaj, *Rejestracja małżeństw w Polsce. Studium prawno-socjologiczne*, Rzeszów: Bonus Liber Wydawnictwo i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej 2009.

⁷⁹ E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit. Zob. również recenzję: P. Szkutnik, [Recenzja]: *Prawne kształtowanie się instytucji rejestracji stanu cywilnego na ziemiach polskich do roku 1986*, Ewelina Tarkowska, Wydawnictwo Prymat, Białystok 2015, ss. 181., „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2019, t. 112, s. 519-528.

⁸⁰ W. Hrynicki, *Organizacja rejestracji...*, op. cit., s. 358-374.

⁸¹ W. Salamon, *Akty stanu cywilnego*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego. Tom Pierwszy. Agent handlowy – księgi handlowe*, red. H. Konic, Warszawa: Nakładem Instytutu Wydawniczego „Biblioteka Polska” 1931, s. 4-18.

⁸² J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 23-33.

obowiązywania opracowanego przez niego dekretu z 1945 r. Wartościowe źródło stanowią również dwa komentarze jego autorstwa⁸³, które dotyczą późniejszych już stanów prawnych, jednak zawierają odniesienia do rozwiązań przedwojennych. Większość kolejnych publikacji w tematyce prawa o aktach stanu cywilnego niemalże pomijała okres II Rzeczypospolitej, ograniczając się do wspomnienia, że w Polsce obowiązywały nadal przepisy pozaborcze, a także że dziedziny tej nie udało się zunifikować. Należne polskiemu międzywojniu miejsce w literaturze przedmiotu przywrócił w tej kwestii Krzysztof Krasowski⁸⁴, który ponownie zaakcentował problemy ze stosowaniem archaicznych regulacji, a także próby ich rozwiązywania. Krótką charakterystykę wszystkich pięciu systemów rejestracji, wraz z odniesieniem do prób unifikacji prawa o aktach stanu cywilnego, przedstawił również dla odbiorcy anglojęzycznego autor niniejszej pracy⁸⁵.

Wśród opracowań dotyczących projektów aktów prawnych o reformie i unifikacji rejestracji stanu cywilnego, które nie weszły nigdy w życie, warte uwagi są wspomniane już publikacje Krzysztofa Krasowskiego⁸⁶ i Eweliny Tarkowskiej⁸⁷, a także praca Ryszarda M. Gaja⁸⁸. Autorzy skupiają się w tej kwestii przede wszystkim na projekcie Komisji Kodyfikacyjnej z 1931 r., w tym jego najważniejszych założeniach i przyczynach jego porzucenia. W niniejszych pracach nie podjęto jednak szerszej analizy projektowanych regulacji, jak również porównań do poszczególnych systemów pozaborczych. K. Krasowski dokonał również opisu części prac nad projektem ustawy zmieniającej niektóre postanowienia o rejestracji stanu cywilnego z 1932 r.

Potwierdzeniem niedostatku badań nad prawem o aktach stanu cywilnego w okresie międzywojennym jest brak omówienia tej części regulacji w podsumowującej całość systemu prawnego II Rzeczypospolitej pracy zbiorowej pt. „Synteza Prawa Polskiego 1918-1939” pod redakcją Tadeusza Guza, Jana Głuchowskiego i Marii R. Pałubskiej. Na uwagę zasługują zawarte w niej rozdziały dotyczące prawa administracyjnego autorstwa Stanisława Wrzosa⁸⁹, części ogólnej prawa cywilnego autorstwa Marzeny Dyjakowskiej⁹⁰ oraz prawa

---

⁸³ J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem* (1949), op. cit. J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz* (1961), op. cit.

⁸⁴ K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 227-252.

⁸⁵ B.K. Truskowski, *Registration of Civil Status in the Second Polish Republic (1918-1939)*, “Journal on European History of Law” 2019, vol. 10, no. 1, s. 76-84.

⁸⁶ K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 244-252.

⁸⁷ E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 84-99.

⁸⁸ R.M. Gaj, *Akta stanu cywilnego w pracach Komisji Kodyfikacyjnej i początkach Polski Ludowej*, Kraków: AT Group 2012.

⁸⁹ S. Wrzosek, *Prawo administracyjne*, [w:] *Synteza prawa polskiego 1918-1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubka, Warszawa: C.H. Beck 2013, s. 158-194.

rodzinnego i prawa małżeńskiego autorstwa Stanisława Paździora⁹¹, bowiem każdy z nich odnosił się do warunków, w jakich funkcjonowała rejestracja stanu cywilnego po odrodzeniu się niepodległego państwa polskiego. Pominięcie szerszej bądź chociaż skrótowej analizy przepisów o aktach stanu cywilnego oraz ich stosowania w ramach któregoś z tychże rozdziałów stanowi dodatkowe uzasadnienie wyboru tematu niniejszej rozprawy, uwypukla bowiem potrzebę jego opracowania i zaznaczenia w literaturze jego miejsca w systemie prawa II Rzeczypospolitej.

Prace nad niniejszą rozprawą podjęto z nadzieją na wypełnienie luki w dziejach prawa o aktach stanu cywilnego na ziemiach polskich, a także z wiarą, że zajmie ona wyczekiwane miejsce wśród innych, odpowiednio już opisanych i scharakteryzowanych okresów w tejże materii. Jednocześnie może ona stanowić dopełniający literaturę przedmiotu punkt wyjścia do kompleksowej oceny rozwiązań powojennych, a także uzupełnienie już opisanych lub wymagających opracowania innych zagadnień pokrewnych, jak prawne podstawy sporządzania i wydawania poszczególnych dokumentów tożsamości, zmiana imion i nazwisk, czy prawo chowania zmarłych.

---

⁹⁰ M. Dyjakowska, *Prawo cywilne – część ogólna*, [w:] *Synteza prawa polskiego 1918-1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, Warszawa: C.H. Beck 2013, s. 263-299.

⁹¹ S. Paździor, *Prawo rodzinne*, [w:] *Synteza prawa polskiego 1918-1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, Warszawa: C.H. Beck 2013, s. 486-521. S. Paździor, *Prawo małżeńskie*, [w:] *Synteza prawa polskiego 1918-1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, Warszawa: C.H. Beck 2013, s. 522-565.

Rozdział I.

Przepisy o aktach stanu cywilnego obowiązujące w II Rzeczypospolitej.

Geneza i stosowanie przed odrodzeniem państwa polskiego

1. Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie

1.1 Kodeks Napoleona

1.1.1 Wstęp – pierwsza w teorii świecka rejestracja na ziemiach polskich

Choć przepisy o aktach stanu cywilnego z Kodeksu Napoleona nie dotrwały do czasów II Rzeczypospolitej, gdyż w 1825 r. zostały zastąpione odpowiednimi regulacjami Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego, nie sposób wyczerpująco omówić tych drugich bez analizy ich francuskiego poprzednika. Obowiązujące przez piętnaście lat na terenie Księstwa Warszawskiego, a później Królestwa Polskiego, przepisy KN zrewolucjonizowały charakter, formę, sposób prowadzenia oraz moc prawną aktów prawa cywilnego oraz na stałe zmieniły do nich podejście nie tylko ustawodawcy, ale także aparatu urzędniczego, społeczeństwa i kleru⁹². Rozwój praktyki w tym względzie potwierdzać może fakt, że jeszcze w okresie Księstwa wydany został pierwszy poradnik dla urzędników stanu cywilnego autorstwa Damazego Dzierożyńskiego⁹³.

We Francji tak innowacyjną formę sporządzania aktów urodzeń, małżeństw i zgonów zapowiedziała już konstytucja z 3 września 1791 r., która władzy ustawodawczej powierzyła ustalenie sposobu prowadzenia rejestracji i wyznaczenie urzędników publicznych, którzy mieli objąć i przechowywać dokumentację⁹⁴. Realizację tego przepisu stanowił dekret z 20 września 1792 r., na podstawie którego funkcję urzędników stanu cywilnego powierzono merom⁹⁵. Nadzór nad nimi sprawowali prefekci, a następnie trybunały pierwszej instancji. Od

---

⁹² W. Hrynicky, *Organizacja rejestracji...*, op. cit., s. 361. Całościowy wpływ KN na polską myśl prawniczą opisuje K. Sójka-Zielińska w swej monumentalnej pracy: K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis Sp. z o.o. 2008, s. 195-262. Zob. także: K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa: Liber 2009, s. 258-276.

⁹³ D. Dzierożyński, *Instrukcja dokładna o urzędnikach i aktach stanu cywilnego*, oprac. J. Zacharkiewicz, Warszawa: w Drukarni Rządowej 1813.

⁹⁴ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 65. P.Z. Pomianowski, *Funkcjonowanie francuskiego...*, op. cit., s. 95.

⁹⁵ W. Jemielity, *Akta stanu...*, op. cit., s. 163-164. E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 19.

początku tak określona rejestracja prowadzona była bardzo niedoskonale, co często wynikało ze słabego wykształcenia merów i ich niedostatecznej znajomości języka francuskiego. W związku z tym przepisy o aktach stanu cywilnego doprecyzowano i uszczegółowiono w KN⁹⁶.

Na mocy art. 49 konstytucji Księstwa Warszawskiego⁹⁷, a także ustawy z 27 stycznia 1808 r. KN wszedł w życie 1 maja tego samego roku⁹⁸. Postanowiono, że podstawą orzecznictwa i interpretacji praw i obowiązków obywateli miała być francuska wersja kodeksu, a tłumaczenie wydane przez księży pijarów miało mieć formę pomocniczą, o ile nie okazało się w poszczególnych przepisach sprzeczne z francuskim oryginałem⁹⁹.

Część przepisów KN o aktach stanu cywilnego w marcu 1809 r. postanowiono dostosować do polskich realiów i zastąpić typowo francuskie instytucje i urzędy właściwymi odpowiednikami funkcjonującymi na terenie Księstwa (zmiany te zostały omówione przy właściwych artykułach, dotyczyły dziewięciu z nich)¹⁰⁰. W 1810 r. rozciągnięto moc KN na ziemie przyłączone w wyniku wojny polsko-austriackiej¹⁰¹, a w 1811 r., dla uniknięcia wątpliwości, to samo uczyniono ze wspomnianymi przepisami dostosowującymi z marca 1809 r.¹⁰²

Z początku KN został w Księstwie Warszawskim przyjęty dość chłodno, zarówno przez Radę Stanu, jak i społeczeństwo¹⁰³. Jednym z jego niewielu entuzjastów był ówczesny minister sprawiedliwości Feliks Łubieński¹⁰⁴. Mieszkańcy Księstwa, przede wszystkim

---

⁹⁶ P.Z. Pomianowski, *Funkcjonowanie francuskiego...*, op. cit., s. 96.

⁹⁷ *Ustawa Konstytucyjna Księstwa Warszawskiego*, *Dzienniki Praw*, T. I, Nr 1, Warszawa: Drukarnia Księży Piiarów 1810 [dalej: Dz.P.K.W.], s. XXXVI.

⁹⁸ *Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu. W Pałacu Naszym w Dreźnie dnia 27. Miesiąca Stycznia 1808 Roku, Fryderyk August z Bożey Łaski, Król Saski, Xiążę Warszawski Etc. Etc.*, Dz.P.K.W., T. I, Nr 2, Warszawa: Drukarnia Księży Piiarów 1810, s. 46-47.

⁹⁹ *Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu. W Pałacu Naszym w Dreźnie dnia 10. Miesiąca Października Roku 1809. Fryderyk August z Bożey Łaski, Król Saski, Xiążę Warszawski Etc. Etc.*, Dz.P.K.W., T. II, Nr 14, Warszawa: Drukarnia Księży Piiarów 1811 [dalej: *Postanowienie Księcia Warszawskiego z 23.02.1809 r.*], s. 84-85. Na zlecenie władz Księstwa tłumaczenie wykonał ksiądz Franciszek Szaniawski, jednak było ono jedynie dosłownym przełożeniem tekstu francuskiego, bez zastosowania polskiej terminologii prawnej, było więc trudne do stosowania. Mimo tego to właśnie na tłumaczeniu Szaniawskiego opierali się ówczesni praktycy, nie na oryginalnym tekście francuskim. Zob. E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 27.

¹⁰⁰ *Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu. Dan w pałacu naszym w Warszawie dnia 18go miesiąca Marca roku 1809, Fryderyk August z Bożey Łaski, Król Saski, Xiążę Warszawski Etc. Etc.*, Dz.P.K.W., T. I, Nr 10, Warszawa: Drukarnia Księży Piiarów 1810, s. 231-236.

¹⁰¹ *Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu. W Pałacu Naszym w Dreźnie dnia 9. Miesiąca Czerwca Roku 1810. Fryderyk August z Bożey Łaski, Król Saski, Xiążę Warszawski Etc. Etc.*, Dz.P.K.W., T. III, Nr 18, Warszawa: Drukarnia Księży Piiarów 1811, s. 220-221.

¹⁰² *Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu w Pałacu Naszym w Dreźnie dnia 16 Miesiąca Stycznia Roku 1811. Fryderyk August z Bożey Łaski, Król Saski, Xiążę Warszawski Etc. Etc.*, Dz.P.K.W., T. III, Nr 28, Warszawa: Drukarnia Księży Piiarów 1811, s. 157-158.

¹⁰³ E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 29-30.

¹⁰⁴ D. Malec, *Wprowadzenie Kodeksu Napoleona w Departamencie Krakowskim Księstwa Warszawskiego w świetle relacji „Gazety Krakowskiej”*, [w:] *Regnare, gubernare, administrare. Prawo i władza na przestrzeni wieków. Prace dedykowane profesorowi Jerzemu Malcowi z okazji 40-lecia pracy naukowej*, red. S. Grodziski i

szlachta i duchowieństwo, uważały zaś nowe prawo za nieodpowiadające panującemu porządkowi społecznemu. Szczególne opory budziły świeckie prawo małżeńskie i rodzinne, które uważano za niezgodne z zasadami wiary katolickiej. Pozytywnie odbieranym elementem był jednak sam język ksiąg, którym stał się język polski. Nie była to kwestia oczywista nie tylko ze względu na przyjęcie prawa francuskiego, ale także okoliczność, że od czasów Soboru Trydenckiego wszystkie metryki prowadzone były po łacinie¹⁰⁵.

1.1.2 „Urządzenia ogólne”

Przepisy o aktach stanu cywilnego zostały zawarte w art. 34-101 w specjalnie im poświęconym Tytule II kodeksu podzielonym na sześć działów¹⁰⁶. W Dziale I znalazły się „Urządzenia ogólne” (*Dispositions Générales*), które miały nakreślić postanowienia wspólne dla każdego rodzaju aktów stanu cywilnego (*actes de l'état civil*). W art. 34 ustalono, że miały one wyrażać rok, dzień i godzinę ich sporządzenia oraz nazwisko, imię, wiek, stan i miejsce zamieszkania wszystkich osób w nich wspomnianych¹⁰⁷. Urzędnikom stanu cywilnego (*officiers de l'état civil*) wyraźnie zakazano zamieszczać w nich jakichkolwiek informacji poza wyżej wymienionymi, nawet w formie przypisów czy dodatkowych oznaczeń (art. 35)¹⁰⁸. Jeśli w danym przypadku nie było obowiązku osobistego stawiennictwa, zainteresowane strony mogły być reprezentowane przez specjalnie do tej czynności formalnie ustanowionego pełnomocnika (art. 36). Art. 37 określił przymioty świadka spisywanego aktu. Mógł nim być jedynie mężczyzna, który ukończył dwadzieścia jeden lat, wybrany przez stronę zainteresowaną. Podkreślono, że nie musiał on być z osobą go wybierającą spokrewniony. Urzędnik miał obowiązek przeczytać akt stawiającym się stronom lub ich przedstawicielom oraz przybyłym świadkom, o czym miał także uczynić wzmiankę (art. 38), a także go podpisać i przedstawić do podpisania wyżej wymienionym (art. 39). Jeśli któryś z uprawnionych podpisu nie złożył, należało wymienić powód takiej okoliczności.

A. Dziadzio, Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM 2012, s. 95-96.

¹⁰⁵ W. Jemielity, *Akta stanu...*, op. cit., s. 177. W przedrozbiorowej Rzeczypospolitej tylko metryki wyznania ewangelicko-reformowanego spisywane były w języku polskim. Zob. M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Polsce przedrozbiorowej*, op. cit., s. 26.

¹⁰⁶ *Code civil des Français : édition originale et seule officielle*, Paryż 1804, s. 10-28. Polski tekst w tłumaczeniu F.K. Szaniawskiego za: *Kodex Napoleona z przypisami. Xiąg trzy*, Warszawa: w Drukarni XX. Piarów 1810 [dalej: KN], str. 13-33; dostępny również w opracowaniu i ze wstępem A. Rosner w: K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 300-310.

¹⁰⁷ KN, s. 13. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 300.

¹⁰⁸ KN, s. 14. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 301.

W każdej gminie akta miały być wpisywane do jednego lub kilku rejestrów (*registres*) „utrzymywanych na dwie ręce”, czyli w dwóch egzemplarzach (art. 40). Każda strona w takich rejestrach, od pierwszej do ostatniej, miała być ponumerowana oraz parafowana przez prezydenta trybunału pierwszej instancji (*président du tribunal de première instance*) lub jego zastępcę (art. 41)¹⁰⁹. W warunkach Księstwa Warszawskiego podpisy składać miał powiatowy sędzia pokoju lub jego zastępca¹¹⁰. Akta miały być w rejestrach zapisywane w sposób ciągły, bez wolnych miejsc, a wszelkie przekreślenia i odsyłacze miały być podpisane przez autora (art. 42). Zakazano używania wszelakich skrótów oraz zapisywania dat cyframi. Na koniec każdego roku kalendarzowego urzędnik stanu cywilnego miał zakończyć i zbiorczo podpisać rejestry, z czego w przeciągu miesiąca jeden egzemplarz miał złożyć w archiwum gminnym (*archives de la commune*), natomiast drugi w kancelarii trybunału pierwszej instancji (*greffe du tribunal de première instance*, art. 43). W Księstwie ten drugi podmiot zastąpiono archiwum sądu pokoju właściwego dla danego powiatu¹¹¹. Pełnomocnictwa i inne dokumenty, które powinny być załączone do aktów stanu cywilnego¹¹², po ich podpisaniu przez sporządzającego i stawiających się, miały być przekazane do kancelarii trybunału (archiwum sądu pokoju) razem z drugim egzemplarzem rejestru (art. 44). Każdy mógł domagać się uzyskania wyciągów z rejestrów (*extraits de registres*) od podmiotów je utrzymujących (art. 45). Zaświadczone przez prezydenta trybunału (sędziego pokoju) lub jego zastępcę wyciągi miały uzyskiwać wiarę dokumentów publicznych, dopóki nie zostały prawnie zaskarżone o sfałszowanie.

W przypadku braku rejestrów lub ich „zaginięcia” (zaginięcia lub zniszczenia) dowody na okoliczności zawierane w aktach stanu cywilnego mogły pochodzić z innego rodzaju dokumentów lub od świadków (art. 46). Wtedy też urodzenia, małżeństwa i zgony mogły być udowadniane zarówno przez rejestry i dokumenty zmarłych rodziców, jak i przez świadków. Zgodnie z art. 47 każdy akt stanu cywilnego obywatela Księstwa Warszawskiego/Królestwa Polskiego (w oryginale Francuza) lub cudzoziemca sporządzony za granicą miał być w pełni

---

¹⁰⁹ KN, s. 15. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 301.

¹¹⁰ Dz.P.K.W., T. 1, Nr 10, s. 232.

¹¹¹ Ibidem.

¹¹² Dokumenty składane jako załączniki do aktów stanu cywilnego, przede wszystkim aktów małżeństwa, zwano również alegatami. Zaliczano do nich odpisy aktów urodzenia (chrztu), odpisy aktów zgonu pierwszego małżonka, a także zastępujące je w szczególnych przypadkach akty znania. Więcej o tego typu dokumentach w: G. Trafalski, *Alegata – źródło do badań genealogicznych. Aneksy z łowickich urzędów stanu cywilnego z lat 1808-1815*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego” 2014, t. VI, s. 105-124.

uznany, jeśli został sporządzony podług form w tym kraju używanych¹¹³. Ważne miały być również akty spisywane zgodnie z prawem francuskim w krajach obcych, do czego uprawnieni zostali agenci dyplomatyczni i konsule (art. 48). W sytuacji wymagającej uczynienia wzmianki przy akcie stanu cywilnego, która miała dotyczyć innego aktu tej samej osoby, urzędnik miał jej dokonać na brzegu pierwotnego aktu w rejestrach wciąż prowadzonych lub w tych złożonych w archiwach gminnych (art. 49). W rejestrach złożonych w kancelarii trybunału właściwy do tego był pisarz trybunału pierwszej instancji (*greffier du tribunal de première instance*), a spisania wzmianki w jednakowym na obu rejestrach brzmieniu miał dopilnować powiadomiony przez urzędnika w przeciągu trzech dni prokurator cesarski przy rzeczonym trybunale (*commissaire du Gouvernement près ledit tribunal*). Po dostosowaniu do ustroju sądowego Księstwa funkcje te pełnili odpowiednio pisarz sądu pokoju i prokurator królewski przy trybunale cywilnym pierwszej instancji odpowiedniego departamentu, z tą dodatkową zmianą, że na pisarza nałożono obowiązek poinformowania w ciągu trzech dni prokuratora o dokonaniu wpisu¹¹⁴.

Każde uchybienie urzędnika stanu cywilnego przeciw powyższym przepisom groziło skazaniem go przez trybunał pierwszej instancji na karę pieniężną nieprzekraczającą 100 franków (*francs*, art. 50)¹¹⁵. Każdy podmiot przechowujący rejestry był narażony na odpowiedzialność cywilną za wszystkie fałszerstwa z nich wynikające, jednocześnie był uprawniony do poszukiwania sprawców fałsyfikacji (art. 51). Każda zmiana, fałsz w akcie lub spisanie go w innym miejscu niż do tego przeznaczone, pociągało za sobą powinność wynagrodzenia szkód wyrządzonych poszkodowanym, nie wykluczało to jednak odpowiedzialności na podstawie kodeksu karnego (art. 52). Prokurator cesarski przy trybunale pierwszej instancji (*commissaire du Gouvernement près le tribunal de première instance* – w Księstwie sędzia pokoju lub jego zastępca¹¹⁶) był obowiązany do sprawdzania stanu składanych w kancelarii trybunału (archiwum sądu pokoju) rejestrów (art. 53). Miał przy tym sporządzić skrócony protokół takiej kontroli i donosić o uchybieniach lub wykroczeniach popełnionych przez urzędników (w wersji francuskiej nie określono komu, a więc w domyśle to sam prokurator miał podejmować działania, zaś w Księstwie to sędzia pokoju donosić miał prokuratorowi królewskiemu przy trybunale cywilnym pierwszej

---

¹¹³ Było to pojęcie szersze niż zgodność z przepisami prawnymi. Wydaje się więc, że zdając sobie sprawę z braku prawnych regulacji dot. aktów stanu cywilnego, w wielu krajach w tamtym czasie ustawodawca francuski dopuścił tu również zgodność z lokalnym prawem zwyczajowym i ówczesną praktyką.

¹¹⁴ Dz.P.K.W., T. 1, Nr 10, s. 233.

¹¹⁵ KN, s. 16-17. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 302.

¹¹⁶ Dz.P.K.W., T. 1, Nr 10, s. 234.

instancji odpowiedniego departamentu), a także domagać się nałożenia przepisanych za nie kar. W każdym przypadku sądowego rozpatrywania aktów stanu cywilnego przez trybunał pierwszej instancji, stronom wolno się było odwołać od wyroku (art. 54).

1.1.3 Akty urodzenia

Dział II Tytułu II traktował o aktach urodzenia (*actes de naissance*). Zgłoszenie narodzin dziecka należało zgłosić miejscowemu urzędnikowi stanu cywilnego w ciągu trzech dni od jego przyjścia na świat, dziecię miało mu być także okazane (art. 55)¹¹⁷. Do oznajmienia o narodzinach uprawniono ojca dziecka, lekarza, chirurga, akuszerkę, urzędnika zdrowia oraz inne obecne przy położeniu osoby (art. 56). Jeśli odbył się on poza miejscem zamieszkania matki, do zgłoszenia właściwa był również osoba u której nastąpił poród. Akt urodzenia spisany miał zostać natychmiast po powzięciu wiadomości o narodzinach przez urzędnika w obecności dwóch świadków (*témoins*). Należało w nim odnotować dzień, godzinę, miejsce urodzenia, płeć dziecka, nadane mu imiona, nazwiska, stan życia (zawód, w oryg. *profession*), miejsce zamieszkania rodziców oraz świadków (art. 57).

Każdy, kto znalazł nowo narodzone dziecię, był obowiązany przekazać je urzędnikowi stanu cywilnego razem z odzieżą i wszelkimi znalezionymi przy nim przedmiotami, a także opisać mu wszystkie towarzyszące takiemu zdarzeniu okoliczności (art. 58). Urzędnik był zobligowany do sporządzenia protokołu z niniejszych czynności, w którym miał również zapisać domniemany wiek dziecka, jego płeć, nadane mu imiona oraz określenie organu władzy cywilnej (*autorité civile*), do której go oddano. Protokół ten wciągano w rejestry.

Akt urodzenia dziecięcia narodzonego w czasie żeglugi morskiej miał być sporządzony w przeciągu dwudziestu czterech godzin w obecności ojca, jeśli był na pokładzie, oraz dwóch świadków oficerów, zaś w razie ich braku w obecności dwóch innych „ludzi okrętowych” (członków załogi, w oryg. *hommes de l'équipage*, art. 59)¹¹⁸. Właściwym

---

¹¹⁷ KN, s. 18. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 302. Poprzedzające KN francuskie przepisy z 1792 r. wymagały zanieśnięcia dziecka do domu gminnego. W KN zrezygnowano z takiego obowiązku, dziecko należało jedynie okazać urzędnikowi stanu cywilnego, nie precyzując miejsca, gdzie miało się to odbyć. Nic nie stało więc na przeszkodzie, aby urzędnik celem spisania aktu urodzenia udał się do mieszkania prywatnego. KN nie przewidywał żadnej kary za spóźnienie zgłoszenia narodzin dziecka. Liczne nadużycia i opóźnienia w tym względzie doprowadziły do zawarcia sankcji we francuskim kodeksie karnym z 1810 r., którego art. 346 przewidywał karę aresztu od 6 dni do 6 miesięcy i karę pieniężną w wysokości od 16 do 300 franków dla każdego, kto będąc przy położeniu nie zgłosił urodzenia w ciągu ustanowionych w art. 55 KN 3 dni. Francuski kodeks karny z 1810 r. nie obowiązywał jednak w Księstwie Warszawskim, na ziemiach polskich nie funkcjonowały więc tego typu sankcje. Zob. J. Wyczechowski, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 30-31.

¹¹⁸ KN, s. 19. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 303.

do jego spisania był oficer administracji morskiej (*officier d'administration de la marine*) na okrętach cesarskich, a na okrętach korsarskich lub kupieckich kapitan, właściciel lub szypier okrętu (*patron du navire*). Akt miał zostać wpisany w rejestr osób obecnych na pokładzie. W pierwszym porcie, w którym dla przejściowego postoju zatrzymał się okręt, sporządzający akt miał złożyć dwie jego kopie urzędowe u przełożonego nad wpisami morskimi (*bureau du préposé à l'inscription maritime*) w porcie francuskim lub na ręce konsula (*commissaire des relations commerciales*) w porcie zagranicznym (art. 60). Jedna z nich miała zostać w kancelarii wpisów morskich lub w kancelarii konsula (*chancellerie du commissariat*), a druga odesłana do ministra ds. morskich (*Ministre de la marine*), który zaświadczoną przez siebie kopię miał przesłać urzędnikowi stanu cywilnego właściwemu dla miejsca zamieszkania ojca bądź matki (jeśli ojciec był nieznan). Taka kopia miała zostać wciągnięta w rejestry. Przy zawinięciu do docelowego portu, rejestr osób przebywających na okręcie miał być złożony w kancelarii przełożonego nad wpisami morskimi, który również miał jedną wersję aktu urodzenia przesłać do właściwego dla miejsca zamieszkania ojca lub matki urzędnika stanu cywilnego, a ten miał natychmiast wpisać go w rejestry (art. 61)¹¹⁹.

Akt uznania (*acte de reconnaissance*) dziecka miał zostać wpisany w rejestry zgodnie z datą jego sporządzenia, a na brzegu aktu urodzenia miała być o nim sporządzona wzmianka (art. 62).

1.1.4 Akty małżeństwa

Dział III Tytułu II dotyczył aktów małżeństwa (*actes de mariage*). Przed udzieleniem ślubu urzędnik stanu cywilnego miał obowiązek ogłosić dwie zapowiedzi (*publications*) z ośmiodniową przerwą między nimi (art. 63). Miały być przedstawione w niedzielę przed drzwiami domu gminnego (*maison commune*) i zawierać imiona i nazwiska przyszłych małżonków, ich profesje i miejsce zamieszkania, informację o ich małoletniości bądź pełnoletniości, imiona, nazwiska, profesje i miejsce zamieszkania ich rodziców. Informacje te miały być spisane w akcie, w którym miały się także znaleźć daty, godziny i miejsca dokonania ogłoszeń. Każdy taki akt miał być wpisany w rejestr, w którym każda strona miała być ponumerowana i parafowana analogicznie do przepisów z art. 41. Wyciąg z aktu zapowiedzi miał być zamieszczony na drzwiach domu gminnego i wisieć tam przez osiem dni od pierwszej zapowiedzi. Dopiero trzeciego dnia po drugiej zapowiedzi, nie licząc dnia jej

---

¹¹⁹ KN, s. 20. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 303.

ogłoszenia, można było dopełnić obrzędu (art. 64)¹²⁰. Upublicznione i zapisane w ten sposób zapowiedzi były ważne przez rok od ich wykonania (art. 65). Po tym czasie, jeśli małżeństwo między wymienionymi tam osobami nie zostało zawarte, należało je powtórzyć w ten sam sposób.

Urzędową formę przybrały również sprzeciwy małżeńskie, które nazwano aktami przeciwieństwa (*actes d'opposition*). Miały być sporządzone na piśmie oraz podpisane na oryginale i na kopii przez osoby sprzeciwiające się bądź ich pełnomocników szczególnych lub urzędowych oraz wręczone wraz z kopią pełnomocnictwa stronom osobiście, ewentualnie złożone w ich miejscu zamieszkania (art. 66). Należało je przedstawić także urzędnikowi stanu cywilnego, który miał na oryginale poświadczyć, że je widział, a także uczynić o nich wzmiankę w rejestrze zapowiedzi (art. 67). Na brzegu wpisów o sprzeciwach miał również sporządzić wzmiankę o ewentualnych wyrokach lub aktach znoszących tego rodzaju przeszkody małżeńskie. Jeśli jakieś przeciwieństwo istotnie wystąpiło, urzędnik nie miał prawa zezwolić na zawarcie małżeństwa przed jego ustąpieniem, co obwarowano karą w postaci grzywny w wysokości trzystu franków oraz obowiązku wynagrodzenia powstałych szkód (art. 68)¹²¹. Jeśli natomiast przeszkód nie stwierdzono, należało uczynić o tym wzmiankę w akcie małżeństwa (art. 69). Jeżeli zapowiedzi były czynione w więcej niż jednej gminie, strony miały złożyć zaświadczenie urzędnika stanu cywilnego każdej z nich, że żadne przeciwieństwo nie wystąpiło.

Każde z przyszłych małżonków miało obowiązek przedstawić urzędnikowi swój akt urodzenia (art. 70). Przy braku takiej możliwości mógł on być zastąpiony urzędowym aktem znania (*acte de notoriété*) wydanym przez sędziego pokoju (*juge de paix* – w Księstwie burmistrza lub wójta¹²²) właściwego dla miejsca, w którym się urodził, bądź miejsca, w którym zamieszkał. W oryginale sporządzenie takiego aktu było możliwe po spełnieniu rygorystycznych wymagań, gdyż niezbędne ku temu były zeznania aż siedmiu świadków jakiegokolwiek płci (w Księstwie wymóg ten obniżono do dwóch świadków), krewnych bądź niespokrewnionych z daną osobą (art. 71). Miały zawierać zaświadczenia o imionach, nazwisku, profesji i miejscu zamieszkania przyszłego małżonka, a także analogiczne informacje o jego rodzicach, o ile byli znani. W miarę możliwości należało w ten sposób ustalić również miejsce i czas jego urodzenia, a także powody niezłożenia aktu urodzenia. Akt znania miał zostać podpisany przez wszystkich świadków i sędziego pokoju (burmistrza lub

---

¹²⁰ KN, s. 21. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 304.

¹²¹ KN, s. 22. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 304.

¹²² Dz.P.K.W., T. 1, Nr 10, s. 234.

wójta), a w razie niemożliwości złożenia któregoś podpisu, należało o tym uczynić wzmiankę. Biorąc pod uwagę trudności cudzoziemców w bezspornym ustaleniu wspomnianych danych w warunkach Księstwa Warszawskiego, ustanowiono możliwość stawienia się wnioskującego o akt znania przed sędzią pokoju, który po dwukrotnie przeprowadzonym w odstępie dwóch tygodni śledztwie, mógł ich zwolnić z obowiązku przedstawienia świadków. Akt znania miał zostać złożony do trybunału pierwszej instancji (sądu pokoju) właściwego dla miejsca zawieranego ślubu (art. 72)¹²³. Po wysłuchaniu prokuratora cesarskiego (pisarza aktowego, który w tym wypadku sprawował obowiązki prokuratora królewskiego) i zbadaniu sprawy trybunał (sąd pokoju) miał wydać swe potwierdzenia lub go odmówić, stosownie do oceny zeznań świadków i przyczyn niemożliwości przedstawienia aktu urodzenia. W Księstwie w przypadku cudzoziemców sąd pokoju mógł uznać niedostateczność przyczyn uniemożliwiających złożenie zeznań przez świadków i odmówić wydania aktu znania bądź uznać je za wystarczające i akt wydać.

Ostatnim wymaganym dokumentem był urzędowy akt zezwolenia rodziców (*acte authentique du consentement*), w razie ich braku dziadków, a w dalszej kolejności rodziny, o którym również należało uczynić wzmiankę w akcie małżeństwa (art. 73). Małżeństwo miało być zawarte w gminie, gdzie jedno z małżonków zamieszkiwało co najmniej przez okres sześciu miesięcy (art. 74).

Art. 75 opisywał przebieg urzędowej ceremonii zaślubin. W dniu wyznaczonym przez strony, po zgodnym z przepisami czasie od zapowiedzi, urzędnik stanu cywilnego w domu gminnym w obecności czterech świadków (krewnych lub niespokrewnionych) miał odczytać stronom akta względem ich stanu i formalności dotyczących związku małżeńskiego. Miał im również przedstawić uregulowania Tytułu V Działu IV KN (o małżeństwie względem wzajemnych praw i powinności małżonków). Obie strony miały po kolei oświadczyć, że chcą się pobrać, po czym urzędnik w imieniu prawa miał orzec, że od tej chwili są złączeni związkiem małżeńskim, po czym miał natychmiast spisać stosowny akt. W akcie małżeństwa należało wymienić (art. 76)¹²⁴: imiona, nazwiska, profesje, wiek, miejsca urodzenia i zamieszkania małżonków, informacje o ich małoletniości bądź pełnoletniości, a także imiona, nazwiska, profesje i miejsce zamieszkania ich rodziców. Należało także zawrzeć informacje o zezwoleniu rodziców (bądź dziadków lub rodziny), ewentualnych aktach uszanowania (*actes respectueux*), ogłoszonych zapowiedziach w poszczególnych gminach, zgłoszonych

---

¹²³ KN, s. 23. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 305.

¹²⁴ KN, s. 24. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 305.

przeciwieństwach i ich zniesieniu lub ich braku. Miała się tam również znaleźć informacja o oświadczeniu stron, że biorą się za małżonków i o ogłoszeniu tego faktu przez urzędnika publicznego. Na końcu zamieszczano dane świadków: imiona, nazwiska, wiek, profesje oraz ich oświadczenia o pokrewieństwie lub powinowactwie i jego stopniu w stosunku do danego małżonka.

1.1.5 Akty śmierci

Dział IV Tytułu II zawierał przepisy dotyczące aktów zgonu (aktów śmierci, *actes de décès*). Art. 77 zakazywał chowania umarłych bez bezpłatnie wydanego przez urzędnika stanu cywilnego pozwolenia, które miał wystawić na niestemplowanym papierze po udaniu się do zmarłego i naocznym przekonaniu się o jego śmierci¹²⁵. Pochówek mógł nastąpić dopiero dwadzieścia cztery godziny od zejścia, oprócz przypadków „urządzeniami policyi przewidzianych”. Akt miał zostać spisany w obecności dwóch świadków, w miarę możliwości najbliższych krewnych lub sąsiadów. Jeśli śmierć nastąpiła nie w miejscu zamieszkania, świadkiem powinna być osoba, u której śmierć zaszła, do tego jeden krewny lub niespokrewniony (art. 78). Należało określić w nim imiona, nazwiska, wiek, profesję i miejsce zamieszkania osoby zmarłej, imiona i nazwiska jej ewentualnego małżonka (także jeśli była w stanie wdowim), a także imiona, nazwiska, wiek, profesje i miejsce zamieszkania świadków oraz ich ewentualny stopień pokrewieństwa do umarłego (art. 79). Jeśli można je było ustalić, należało także zapisać imiona, nazwiska, profesje i miejsce zamieszkania rodziców zmarłego oraz miejsce jego urodzenia.

Zgony w szpitalach wojskowych i cywilnych lub innych publicznych przybytkach miał być zgłaszane urzędnikowi w ciągu dwudziestu czterech godzin przez ich przełożonych, rządców, zawiadowców lub gospodarzy (art. 80)¹²⁶. W takim przypadku urzędnik również musiał przekonać się o prawdziwości zgłoszenia osobiście, a akt miał spisać według zasad ogólnych z uwzględnieniem powziętych zeznań i objaśnień, na które w każdej instytucji powinien być prowadzony odrębny rejestr. Urzędnik sporządzający akt miał go odesłać urzędnikowi miejscowo właściwemu dla ostatniego miejsca zamieszkania zmarłego, który miał go wpisać w prowadzony przez siebie rejestr.

---

¹²⁵ KN, s. 25. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 306.

¹²⁶ KN, s. 26. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 306.

W przypadku śladów, poszlak lub uzasadnionych podejrzeń co do śmierci gwałtownej, umarły nie mógł zostać pochowany, dopóki urzędnik policyjny (*officier de police*) w obecności lekarza lub chirurga nie spisał protokołu względem stanu zwłok i okoliczności mu towarzyszących oraz zebranych objaśnień co do tożsamości zmarłego (art. 81). Funkcjonariusz policji powinien był w możliwie krótkim czasie przesłać urzędnikowi cywilnemu właściwemu dla miejsca zgonu wszelkie ustalone dane wyrażone w sporządzonym przez niego protokole, który miał spisać akt zgonu. Następnie miał dostarczyć jego kopię urzędnikowi stanu cywilnego, właściwemu dla miejsca zamieszkania zmarłego, który wciągał je do prowadzonego przez siebie rejestru (art. 82)¹²⁷.

W ciągu dwudziestu czterech godzin po wykonaniu wyroku śmierci, pisarze kryminalni (*greffiers criminels*) mieli obowiązek przesłać urzędnikowi stanu cywilnego właściwemu dla miejsca śmierci dane skazanego wymienione w art. 79, na podstawie których miał być sporządzony akt zgonu (art. 83). Akty dotyczące śmierci w więzieniach, domach zamknięcia lub przytrzymania, miały być spisywane analogicznie do przypadków ze szpitali i innych instytucji według przepisów art. 80 (art. 84). Okoliczności nagłej śmierci, śmierci w wyniku wyroku lub zejściu w więzieniu lub innym zamknięciu nie należało odnotowywać w aktach, które miały być prowadzone według zasad z art. 79 bez żadnych nadzwyczajnych dopisków (art. 85).

Śmierć w czasie podróży morskiej miała za sobą pociągnąć spisanie aktu zgonu w ciągu dwudziestu czterech godzin w obecności dwóch świadków spośród oficerów, a w razie ich braku w obecności dwóch innych członków załogi (art. 86). Na okręcie cesarskim właściwym do sporządzenia aktu był urzędnik administracji morskiej, a na okręcie kupieckim lub korsarskim kapitan lub szyper. Miał on zostać zapisany zaraz pod rejestrem osób obecnych na okręcie. Po zawinięciu do portu należało postępować stosownie do art. 60 traktującego o aktach urodzenia spisanych w czasie podróży morskiej, tj. poprzez przełożonego nad wpisami morskimi lub konsula finalnie akt miał dotrzeć do urzędnika stanu cywilnego właściwego dla ostatniego miejsca zamieszkania zmarłego i wciągnięty przez niego w rejestr (art. 87)¹²⁸.

---

¹²⁷ KN, s. 27. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 307.

¹²⁸ KN, s. 28. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 307.

1.1.6 Akty osób wojskowych przebywających za granicą

W sposób nadzwyczajny potraktowano akty stanu cywilnego osób wojskowych przebywających za granicą (*actes de l'état civil concernant les militaires hors du territoire de la République*), gdyż poświęcono im odrębny Dział V. Zgodnie z art. 88 akta stanu cywilnego wojskowych i innych osób zatrudnionych przy wojsku spisane za granicą miały być sporządzane podług przepisów ogólnych z wyjątkami zawartymi w artykułach następujących (art. 88)¹²⁹. Obowiązki urzędnika stanu cywilnego miał sprawować kwatermistrz (*quartier-maître*) w każdym korpusie (z jednego lub kilku batalionów albo szwadronów) i kapitan dowódca (*capitaine commandant*) w innych korpusach, a także inspektor rewii (*inspecteur aux revues*) w stosunku do oficerów bez wojska oraz dla pracowników wojska (art. 89)¹³⁰. W każdym korpusie miał być prowadzony rejestr aktów stanu cywilnego dotyczący jego członków, a także przy sztabie wojska albo korpusu dotyczący oficerów bez wojska i innych osób przy wojsku (art. 90). Miały być utrzymywane analogicznie do innych rejestrów korpusów i sztabów (*registres des corps et état-majors*), a po powrocie do kraju miały być złożone w archiwach wojennych (*archives de la guerre*). Poszczególne strony miały być ponumerowane i parafowane przez oficera dowódcę w przypadku rejestrów korpusów oraz przez naczelnika sztabu generalnego (*chef de l'état-major général*) w przypadku rejestrów sztabu (art. 91).

Narodziny przy wojsku za granicą powinny być zgłaszane w przeciągu dziesięciu dni od przyjścia na świat dziecięcia (art. 92), a oficer utrzymujący rejestr w przeciągu dziesięciu dni od wpisania do niego aktu urodzenia powinien przesłać wyciąg tegoż aktu urzędnikowi stanu cywilnego właściwemu dla miejsca ostatniego zamieszkania ojca dziecka (lub matki, jeśli ojciec nie był znany, art. 93).

Zapowiedzi osób wojskowych i pracujących przy wojsku miały się odbywać w miejscu ich ostatniego zamieszkania, do tego na dwadzieścia pięć dni przed zawarciem małżeństwa miały być również wpisane w rozkaz dzienny korpusu (*ordre du jour du corps*) dla osób przynależących do tego samego korpusu lub w rozkaz dzienny wojska lub korpusu wojska w przypadku oficerów bez wojska i innych osób (art. 94)¹³¹. Akt małżeństwa miał być natychmiast po sporządzeniu i wpisaniu w rejestr przesłany przez utrzymującego go oficera urzędnikowi stanu cywilnego ostatniego miejsca zamieszkania małżonków (art. 95).

---

¹²⁹ KN, s. 28. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 307.

¹³⁰ KN, s. 29. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 309.

¹³¹ KN, s. 30. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 309.

Akty zgonu w każdym korpusie miały być sporządzane przez kwatermistrza, a dla oficerów bez wojska i innych osób przez inspektora rewii wojska, w obu przypadkach na zaświadczenie trzech świadków (art. 96). Wyciąg z takiego dokumentu miał być w ciągu dziesięciu dni wysłany urzędnikowi stanu cywilnego właściwego dla ostatniego miejsca zamieszkania zmarłego. W przypadkach śmierci w szpitalach wojskowych, polowych lub miejscowych do sporządzenia aktu zgonu właściwi byli zarządcy tych jednostek, którzy mieli następnie przesłać go odpowiednio właściwemu kwatermistrzowi korpusu, inspektorowi rewii wojska lub korpusu wojska (art. 97). Ci ostatni obowiązani byli przesłać go właściwemu urzędnikowi stanu cywilnego dla ostatniego miejsca zamieszkania umarłego. W każdym wymienionym wyżej wypadku, właściwy urzędnik stanu cywilnego miał wciągnąć nadesłany akt do prowadzonego przez siebie rejestru (art. 98)¹³².

1.1.7 Sprostowania aktów

W kodeksie znalazł się również oddzielny krótki Dział VI o sprostowaniu aktów stanu cywilnego (*rectification des actes de l'état civil*). Kompetentny w sprawie rozpatrzenia żądania sprostowania aktu był trybunał właściwy dla sprawy miejscowo (art. 99)¹³³. Dopuszczono rozpoczęcie postępowania na wniosek prokuratora cesarskiego, a także wniesienie apelacji. W sytuacjach wymagających wyjaśnień stawić miały się strony właściwe w sprawie. Wyrok sprostowania nie mógł rodzić negatywnych stosunków w stosunku do stron, które go nie żądały lub które nie były do niego przywołane (art. 100). Po otrzymaniu wyroku przez urzędnika stanu cywilnego był on obowiązany natychmiast wpisać go do rejestru, a także uczynić o nim wzmiankę na brzegu prostowanego aktu (art. 101).

1.1.8 Przepisy uzupełniające

Z uwagi na brak wykwalifikowanej kadry urzędniczej postanowieniem Księcia Warszawskiego z 23 lutego 1809 r. obowiązki urzędników stanu cywilnego powierzono duchownym, ustanowiono także wysokość opłat za czynności przez nich wykonywane¹³⁴.

---

¹³² KN, s. 31. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 308.

¹³³ KN, s. 31. K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona...* op. cit., s. 309.

¹³⁴ Wypis z *Protokołu Sekretaryatu Stanu. W Pałacu Naszym w Warszawie d. 23go Miesiąca Lutego 1809. Roku. Fryderyk August z Bożej Łaski, Król Saski, Xiążę Warszawski Etc. Etc.*, Dz.P.K.W., T. I, Nr 9, Warszawa: Drukarnia Księży Piiarów 1810 [dalej: *Postanowienie Księcia Warszawskiego z 23.02.1809 r.*], s. 195-201. Mimo braku oficjalnego przyznania duchownym statusu urzędników państwowych, władze Księstwa w praktyce

Duchownych pełniących obowiązki parafialne zobowiązano do dopełnienia czynności związanych z aktem stanu cywilnego w pierwszej kolejności, dopiero później mieli dokonać obrzędu religijnego z nim związanego (art. 1-2)¹³⁵. Ze względu na połączenie obowiązków urzędniczych i wyznaniowych duchownym podwyższono o połowę takse opłaty w stosunku do tej pobieranej przez świeckich urzędników stanu cywilnego, z zastrzeżeniem jednak, że mogli żądać kwot wyższych niż w ten sposób określone (art. 3). W art. 4 zapowiedziano skierowanie przez ministra sprawiedliwości instrukcji do duchownych katolickich, która miała ich zapewnić o braku przymusu do ogłaszania rozwodów cywilnych, a także czynienia zapowiedzi dla osób cywilnie rozwiedzionych. Umocowani do tego mieli zostać prezydenci i burmistrzowie na podstawie wydanych w tej sprawie przez ministra przepisów¹³⁶.

Tytuł II traktował o opłatach za czynności dopełniane przez urzędników stanu cywilnego. W art. 5 ustanowiono w tej kwestii 3 klasy opłacających¹³⁷. Do pierwszej z nich zaliczono: właścicieli, zastawników, dzierżawców i „innych jakimkolwiek tytułem posiadających całkowite Dobra i Wsie wszelkiej natury”, właścicieli i lokatorów całych kamienic w miastach, osoby duchowne wszystkich wyznań, urzędników cywilnych i oficerów wojskowych, lekarzy, aptekarzy, „chirurgo-medyków”, kupców, handlarzy, kapitalistów bankierów, agentów, „negocyantów”, „wexlarzy”, artystów, fabrykantów, rękodzielników i oberżystów. W klasie drugiej znaleźli się: posiadający wójtostwa, sołectwa, dworki i grunta miejskie, młynarze i „okupniki młynów, hamerni, papierni, tartaków etc”, wojskowi w niższej od oficera randze, oficjaliści krajowi i prywatni, majstrowie rzemiosł, „przekupniarze”, kramarze, garkuchniarze, piwowarowie, szynkarze i karczmarze miejscy, kupiecka czeladź. Do klasy trzeciej zaliczono wszystkich, którzy nie znaleźli się w dwóch wymienionych grupach, a nieuchylających się od opłaty ubóstwem¹³⁸. Art. 6 zawierał tabelę określającą opłaty za poszczególne czynności należne ze strony przedstawicieli poszczególnych klas, z zastrzeżeniem, że duchownym należało się kwoty wyższe o połowę („to jest trzy, gdzie jest dwa”).

---

w wielu aspektach tak ich traktowały. P.A. Leszczyński, *Centralna administracja wyznaniowa II RP. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper 2006, s. 150.

¹³⁵ Postanowienie Księcia Warszawskiego z 23.02.1809 r., s. 195-196.

¹³⁶ W okresie Księstwa Warszawskiego nie było jednak wiele takich przypadków. Według ustaleń P. Pomianowskiego wydano w tym czasie poniżej stu wyroków rozwodowych, choć autor podkreśla niekompletność dokumentów sądowych i niepełność danych w niektórych sprawach. Zob. P. Pomianowski, *Z problematyki rozwodów w Księstwie Warszawskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2013, t. LXV, z. 2, s. 107-109.

¹³⁷ Postanowienie Księcia Warszawskiego z 23.02.1809 r., s. 197.

¹³⁸ Ibidem, s. 198.

Oznaczenie czynności	Klasa I		Klasa II		Klasa III	
	zł	gr	zł	gr	zł	gr
od aktu urodzenia dziecięcia	2	-	1	-	-	20
od aktu uznania dziecięcia nieprawego	6	-	3	-	1	-
od aktu każdej zapowiedzi małżeństwa	1	-	-	20	-	10
od aktu małżeństwa	3	-	2	-	1	-
od aktu rozwodu	80	-	20	-	3	-
od aktu śmierci	2	-	1	-	-	12
od aktu przysposobienia	18	-	12	-	3	-
podśędkowi pokoju od wysłuchania świadków i wydania aktu znania stosownie do art. 70 i art. 155 KN	3	-	3	-	3	-

Tab. Należności za czynności urzędnika stanu cywilnego właściwe dla klas ustanowionych w art. 5. Zob. Postanowienie Księcia Warszawskiego z 23.02.1809 r., s. 198.

Wyciąg (ekstrakt) z aktu podlegał takiej samej opłacie, jak sporządzenie danego aktu (art. 7)¹³⁹. Żądający spisania aktu w swoim miejscu zamieszkania, gdy urzędnik rezydował w tej samej miejscowości, zobowiązany był uiszczyć opłatę w podwójnej wysokości (art. 8). Natomiast jeśli urzędnik, świecki lub duchowny, musiał dla spisania aktu wyjechać z miejscowości, którą zamieszkiwał, żądający miał mu zapewnić transport i od każdej przebytej mili zapłacić 2 złote (art. 9). W przypadku podróży urzędnika we własnym zakresie opłata za przebytą milę wynosiła 4 złote. W art. 10 uściślono, że ustanowione w art. 5 „podwyższone opłaty dla miast” nie obowiązywały na wsi, w której urzędnik sporządzał akt, jeśli w niej zamieszkiwał.

Wyciąg z aktu urodzenia, śmierci i zapowiedzi miał być spisywany na papierze stemplowym najniższej ceny, natomiast aktu uznania nieprawego dziecka, aktu przysposobienia i aktu małżeństwa na papierze stemplowym w cenie 15 groszy miedzianych (art. 11)¹⁴⁰. Urzędnikowi zakazano żądać opłaty w kwocie wyższej niż ustanowionej w niniejszym postanowieniu, umożliwiono jednak jej dobrowolne uiszczenie w wyższej wysokości osobom majątniejszym, które chciałyby dodatkowo wynagrodzić sporządzającego akt (art. 12). Urzędnikowi dozwolono na pewną uznaniowość, a nawet nałożono na niego

¹³⁹ Ibidem, s. 199.

¹⁴⁰ Ibidem, s. 200.

swego rodzaju powinność o charakterze wrażliwości społecznej, gdyż jeśli powziął on wiadomość lub udowodniono mu, że obowiązany do opłaty nie był w stanie jej ponieść, miał odstąpić od jej pobrania. W innych sytuacjach brak uiszczenia opłaty powinien zostać zgłoszony podsędkowi powiatowemu, który był właściwy do jej wyegzekwowania.

Dekret króla saskiego z 18 stycznia 1810 r. nałożył na prezydentów, burmistrzów i wójtów obowiązek prowadzenia ksiąg ludności¹⁴¹. Na podstawie jego art. 7 urzędnicy stanu cywilnego mieli co kwartał przekazywać właściwemu terytorialnie włodarzowi gminy dane o każdym urodzeniu, ślubie i zgonie, z wyszczególnieniem imion, nazwisk i miejsca zamieszkania.

Nowe obowiązki na funkcjonujących na podstawie przepisów KN urzędników stanu cywilnego nakładano także w Królestwie Polskim. W grudniu 1816 r. ustalono ich powinności z zakresu spadków¹⁴². Wraz z sądami pokoju urzędnicy stanu cywilnego gromadzić wszelkie informacje o spadkach „dochód skarbowy interesujących”, a także w sposób uporządkowany je przetrzymywać (§2)¹⁴³. Przy wizycie mającej potwierdzić śmierć danej osoby, niezbędnej dla spisania aktu śmierci, od świadków wymienianych w akcie urzędnik miał również zebrać informacje o pozostających po zmarłym dzieciach, wnukach i prawnukach z prawego łoża, a także czy zmarły spisał testament lub rozrządził w inny sposób swój majątek między dziećmi (§6)¹⁴⁴. Jeśli pozostawił po sobie potomków, ale nie sporządził testamentu, rola urzędnika stanu cywilnego miała się tu zakończyć. W przeciwnym wypadku miał się on szczegółowo dowiedzieć, czy po zmarłym pozostali rodzice, rodzeństwo lub inni dalsi krewni, a także zebrać ogólne informacje czy sporządził testament lub poczynił inne rozrządzenia majątkowe, jaki pozostawił po sobie majątek w ruchomościach, kapitałach i nieruchomościach. Zebrane informacje prowadzący akta miał dokładnie zapisać i przechowywać w swym archiwum, a wyciąg z nich wprowadzić do tabeli kwartalnej (§7, §8). Co kwartał, odpowiednio pierwszego dnia kwietnia, lipca, października i stycznia, określoną

---

¹⁴¹ *Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu. W Pałacu Naszym w Dreźnie dnia 18go Miesiąca Stycznia Roku 1810. Fryderyk August z Bożey Łaski, Król Saski, Xiążę Warszawski Etc. Etc.*, Dz.P.K.W., T. II, Nr 15, Warszawa: Drukarnia Księży Piiarów 1810, s. 109-121.

¹⁴² *W Imieniu Nayaśniejszego ALEXANDRA I. Cesarza Wszech Rosyyi, Króla Polskiego etc. etc. etc. (...) Działo się w Warszawie, na posiedzeniu Rady Administracyjney, dnia 17 Mca Grudnia 1816 roku. (...) Uzupełniając przepisy Prawa o opłatach Stęplowych wydanego, chcąc zarazem nadać pewną i stałą postępowania formę działaniom Władz Sądowych i Administraynych, w przedmiocie stanowienia i poboru przepisanej prawem opłaty Stępla od spadków; a tem samem zapewnić całość dochodu z tego źródła dla Skarbu przynależącego, następującą dla tychże Władz przepisując, i do ścisłego zachowania podać Instrukcyę*, [w:] *Dziennik Praw. Tom Dodatkowy. Zbiór Postanowień Rządu Królestwa Polskiego, Dziennikiem Praw Nieogłoszonych*, Warszawa 1838 [dalej: Instrukcja o stemplu kolateralnym], s. 139-179.

¹⁴³ Instrukcja o stemplu kollateralnym, s. 146.

¹⁴⁴ *Ibidem*, s. 149-151.

odpowiednim schematem tabelę zawierającą spis wszystkich przypadków śmierci z jego obwodu (bądź informację o braku zgonów) przysłać miał w dwóch egzemplarzach, po jednym dla komisarza obwodowego i sądu pokoju. Tak zebrane i przekazane informacje stawały się w perspektywie podstawą obliczenia opłaty od spadku. Zwłoka w nadesłaniu tabeli groziła potrąceniem z pensji urzędnika (§14)¹⁴⁵.

Dla zapewnienia możliwości uzyskania dokumentu potwierdzającego tożsamość i wiek dla celów wojskowych, bez ponoszenia wydatków związanych z wyciągiem z metryk lub cywilnych aktów urodzenia, Rada Administracyjna w 1817 r. wprowadziła inną możliwość poświadczania takich danych, skierowaną przede wszystkim do uboższych włościan¹⁴⁶. Prowadzący księgi plebani lub świeccy urzędnicy mieli na żądanie każdego interesanta wydawać bezpłatne zaświadczenia zawierające imię i nazwisko urodzonego, miejsce i datę urodzenia oraz nazwiska rodziców (art. 1). Taki dokument miał być sporządzany na zwykłym papierze, podpisany przez wydającego plebana lub urzędnika oraz odpowiednio opieczetowany, jednak bez pobierania opłaty stemplowej (art. 2). Podkreślono jednak, że takie zaświadczenia mogły być wykorzystywane jedynie przy spisie wojskowym, nie mogły służyć przy czynnościach sądowych. Właściwym do realizacji niniejszego postanowienia ustalono komisje rządowe właściwe dla wyznań religijnych i oświecenia publicznego, sprawiedliwości oraz spraw wewnętrznych i policji (art. 3).

Przepisy o księgach ludności rozwinięto w Królestwie Polskim w styczniu 1818 r.¹⁴⁷ W każdej gminie miała być utrzymywana księga ludności w trzech egzemplarzach, z których jedna pozostawała przy wójcie lub burmistrzu, druga przy komisarzu obwodowym, a trzecia przy komisji wojewódzkiej. W miastach stołecznych województw jeden egzemplarz spisu ludności każdego domu miał znajdować się przy jego posiadaczu, drugi u prezydenta lub

---

¹⁴⁵ Ibidem, s. 157-158.

¹⁴⁶ *W Imieniu Najjaśniejszego ALEXANDRA I. Cesarza Wszech Rosyji, Króla Polskiego etc. etc. etc. Namiestnik Królewski w Radzie Stanu. Znajdując potrzebę aby każdy z męszczyzn do spisu Wojskowego należący, przy zapisywaniu onego w Księgę zaciągową dla uniknięcia na przyszłość wszelkich wątpliwości, zaopatrzone był w świadectwo udowadniające wiek iego życia, zważywszy oraz iż większa część Włościan liczną osobliwie mających familij z powodu swego ubóstwa, nie jest w stanie ponosić kosztów na uzyskanie urzędowych Extraktów, w skutku przełożenia Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji, postanowiliśmy i stanowimy: (...) Działo się w Warszawie na posiedzeniu Rady Administracyjney dnia 14. Stycznia 1817, Dz.P.K.P. Tom III, Nr 12, s. 28-30.*

¹⁴⁷ *W Imieniu Najjaśniejszego ALEXANDRA I. Cesarza Wszech Rosyji, Króla Polskiego etc. etc. etc. Namiestnik Królewski w Radzie Stanu. W zamiarze przyprowadzenia do skutku dekretu Królewskiego z d. 18 Stycznia 1810 w Dzienniku Praw Xięstwa Warszawskiego Nro 15. umieszczonego, stanowiącego zaprowadzenie i utrzymywanie ksiąg ludności, chcąc oraz podać sposobność porządnego ułożenia tej części statystyki, nakoniec dla dopełnienia artykułu 57. i 58. Postanowienia królewskiego z d. 5/17 Października 1816 zapadłego zaciąg wojska stanowiącego, na przedstawienie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji, postanowiliśmy i stanowimy: (...) Działo się w Warszawie na Posiedzeniu Rady Administracyjney dnia 27. Stycznia 1818 roku, Dz.P.K.P. Tom IV, Nr 18, s. 218-152.*

burmistrza, a trzeci w komisji wojewódzkiej. Ponownie comiesięczne dane o każdym urodzeniu, ślubie i zgonie donosić prezydentowi, burmistrzowi lub wójtowi mieli urzędnicy stanu cywilnego z dokładnym wyszczególnieniem imion, nazwisk i miejsca zamieszkania raportowanych osób (art. 4). Dla ułatwienia kontroli spisów wojskowych zobligowano prezydentów, burmistrzów i wójtów do utrzymywania oddzielnych dokumentów zawierających dane o poszczególnych osobach, w tym akta stanu cywilnego, metryki urodzenia, ślubów i śmierci (art. 11). W grudniu tego samego roku KRWRiOP postanowiła, że za wydawanie świadectw metrycznych, pobieranych celem ich złożenia do ksiąg ludności, a także do spisu i poboru wojskowego, w żadnym wypadku nie należało pobierać żadnej opłaty¹⁴⁸.

W 1819 r. Komisja Rządowa Sprawiedliwości w porozumieniu z Komisją Rządową Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego skierowała zalecenia do prokuratorów trybunału, aby nie zezwalać na instalowanie poszczególnych duchownych na beneficjach, dopóki nie potwierdzono, że złożyli prowadzone przez siebie akta stanu cywilnego zgodnie z przepisami lub nie udowodniono, że w ogóle nie utrzymywali akt¹⁴⁹. Analogiczne zalecenia wydała w porozumieniu z Komisją Rządową Spraw Wewnętrznych i Policji w stosunku do składanych z urzędu lub przenoszonych na inne stanowisko burmistrzów, których zobowiązano do przedstawienia zaświadczenia z właściwego sądu pokoju, że złożył w nim akta i należycie wywiązał się ze związanych z ich prowadzeniem obowiązków.

W 1824 r. możliwość uzyskania bezpłatnych zaświadczeń dla celów wojskowych rozciągnięto również na dane z aktów małżeństwa¹⁵⁰. Każdemu będącemu w wieku spisowym (tj. osobie podlegającej spisowi wojskowemu) plebani i urzędnicy stanu cywilnego wydawać mieli nieodpłatnie dokumenty potwierdzające imię i nazwisko ożenionego, datę ślubu, imię i nazwisko małżonki oraz miejsca ich ówczesnego zamieszkania (art. 1). Takie zaświadczenia również miały służyć wyłącznie do celów spisu wojskowego (art. 3).

---

¹⁴⁸ Rozporządzenie KRWRiOP z 30 Grudnia 1818 r., Nr. 1738. Zob. K. Hube, *Prawo cywilne obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego. Z uzupełnieniami po koniec roku 1876. Zeszyt I. Ustawy przechodnie do Kodeksu Napoleona. Kodeks cywilny Królestwa Polskiego z r. 1825. Prawo o małżeństwie z r. 1836*, Warszawa: Druk. E. Skińskiego 1877, s. 59-61 (Dodatki).

¹⁴⁹ S. Zawadzki, *Prawo cywilne...* op. cit., s. 143.

¹⁵⁰ *W Imieniu Najjaśniejszego ALEXANDRA I. Cesarza Wszech Rossyi, Króla Polskiego etc. etc. etc. Namiestnik Królewski w Radzie Stanu. Uznawszy potrzebę rozciągnięcia dobrodziejstwa dla klasy rolniczej, postanowieniem Naszem z dnia 14. Stycznia 1817 roku, przy spisie wojskowym dozwolonego, na przełożenie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji postanowiliśmy i stanowimy: (...) Działo się w Warszawie na posiedzeniu Rady Administracyjney dnia 28. Września 1824 roku*, Dz.P.K.P. Tom IX, Nr 37, s. 62-65.

1.2 Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego

1.2.1 Wstęp – powrót rejestracji wyznaniowej

Kodeks Napoleona obowiązywał do końca istnienia Księstwa Warszawskiego, a także w pierwszych dziesięciu latach istnienia utworzonego postanowieniami kongresu wiedeńskiego Królestwa Polskiego¹⁵¹. Na centralnych ziemiach polskich funkcjonował więc w całości przez 15 lat, po czym większość jego przepisów została zastąpiona regulacjami Kodeksu Cywilnego Królestwa Polskiego z 1825 r., który wszedł w życie 1 stycznia 1826 r.¹⁵² Projekt nowego kodeksu przygotowała powołana przez cara w 1820 r. Deputacja Prawodawcza, organ składający się z członków Rady Stanu i obu Izb Sejmowych. Wzorem swego francuskiego poprzednika normował on nie tylko wiele działów prawa cywilnego, jak prawo rzeczowe, zobowiązań czy rodzinne, ale i np. dziedziny przynależące do prawa administracyjnego, co było charakterystyczne dla ówczesnych dużych kodyfikacji¹⁵³. W gronie tym znalazły się również przepisy o aktach stanu cywilnego, które zgrupowano w art. 71-142 ułożonych w specjalnie dla nich przeznaczonym Tytule IV kodeksu¹⁵⁴.

Przepisy o aktach stanu cywilnego były ściśle powiązane z tymi o małżeństwie, które ze względu na swój całkowicie świecki charakter budziły ogromne kontrowersje w ówczesnym społeczeństwie¹⁵⁵. Po wielu burzliwych dyskusjach i opracowaniu nowych

---

¹⁵¹ M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim*, op. cit., s. 24.

¹⁵² *Z Bożey Łaski My Alexander I. Cesarz Wszech Rossyi, Król Polski etc. etc. etc. Wszem w obec i każdemu komu o tem wiedzieć należy, a mi nowicie Obywatelom Królestwa Naszego Polskiego wiadomo czyniemy iż Izba Senatorska i Izba Poselska stosownie do przedstawionego w imieniu Naszem projektu i po wysłuchaniu Mówców Rady Stanu i Komisyjów Seymowych, uchwały co następuje: Prawo przechodnie (...). Dan w Warszawie dnia 1 (13) Czerwca 1825 roku*, Dz.P.K.P. Tom X, Nr 41 [dalej: *Prawo przechodnie do KCKP*], s. 291-300.

¹⁵³ Członkowie Deputacji przyznawali, że cały tytuł kodeksu traktujący o aktach stanu cywilnego wydawał się na pozór dotyczyć kwestii drobnych i mocno formalnych, które mogły znaleźć się nie w kodeksie cywilnym, a w przepisach administracyjnych. Jednocześnie podkreślali jednak, że właśnie szeroka formalność aktów decydowała o ich dokładności i wiarygodności. Z akt stanu cywilnego miało wypływać źródło praw człowieka na całe jego życie, do tego miały się one ściągać nie tylko do jednej osoby, ale całej rodziny i rodu. Miały być też stróżem i zachowawcą informacji o najważniejszych wydarzeniach w życiu każdego człowieka, dlatego też Deputacja z przekonaniem zaliczała akta stanu cywilnego jako materię przynależącą do kodeksu cywilnego. Zob. *Dyaryusz Senatu Seymu Krolestwa Polskiego 1825. Tom I*, Warszawa: wyd. w Drukarni A. Gałęzowskiego i Komp. 1828 [dalej: *DS z 1825 r., t. I*], s. 176. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 44. K. Sójka-Zielińska, *Postępowanie cywilne* (podrozdział [w:] Z. Stankiewicz, *Królestwo Polskie 1815-1863*), [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III. Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981, s. 503.

¹⁵⁴ *Z Bożey Łaski My Alexander I. Cesarz Wszech Rossyi, Król Polski etc. etc. etc. Wszem w obec i każdemu komu o tem wiedzieć należy, a mi nowicie Obywatelom Królestwa Naszego Polskiego wiadomo czyniemy iż Izba Senatorska i Izba Poselska stosownie do przedstawionego w imieniu Naszem projektu i po wysłuchaniu Mówców Rady Stanu i Komisyjów Seymowych, uchwały co następuje: Kodex Cywilny Królestwa Polskiego (...). Dan w Warszawie dnia 1 (13) Czerwca 1825 roku*, Dz.P.K.P. Tom X, Nr 41 [dalej: *KCKP*], s. 41-84.

¹⁵⁵ Członkowie Deputacji Prawniczej określali napoleońskie prawo małżeńskie i powiązaną z nim świecką z reguły rejestrację stanu cywilnego jako „szkodliwe moralności jako i samemu towarzyskiemu porządkowi”.

rozwiązań, świeckie napoleońskie przepisy o małżeństwie i o aktach stanu cywilnego zostały w 1825 r. zastąpione wersją o wyraźnie określonym wyznaniowym charakterze¹⁵⁶. Obowiązki urzędników stanu cywilnego wśród wielu duchownych budziły niechęć i wywoływały wewnętrzną dyskusję o potrzebie ich uwolnienia z tejże funkcji¹⁵⁷, mimo tego nowe regulacje jeszcze bardziej zespoliły rejestrację stanu cywilnego z administracją wyznaniową.

Odejście od francuskiej zasady rozłączenia prowadzonych przez duchownych metryk od świeckich aktów stanu cywilnego po części motywowano powodami tożsamymi do zmiany prawa małżeńskiego, a po części potrzebą usunięcia daremnych kosztów i zatrudnień, jakie miało generować utrzymanie świeckich urzędników¹⁵⁸. Jako właściwy kierunek wskazywano dekret króla saskiego z 23 lutego 1809 r., który powierzał utrzymywanie aktów stanu cywilnego duchownym pełniącym obowiązki parafialne i wydany był dla „uwolnienia ludu od podwójnych podróży” do duchownego i świeckiego urzędnika. Zwracając uwagę na wyłączność metryk kościelnych w czasach Rzeczypospolitej i okresie zaborów przed powstaniem Księstwa Warszawskiego, ówczesni prawodawcy zastanawiali się nad przywróceniem takiego stanu i całkowitej likwidacji aktów stanu cywilnego bądź nad połączeniem metryk z aktami odpowiadającym zarówno celom religijnym, jak i świeckim (państwowym).

Prawną konfuzję i społeczne zgorzenie miały budzić sytuacje, kiedy te same osoby pozostawały w świetle prawa świeckiego małżonkami, nie będąc nimi w oczach Kościoła, bądź odwrotnie, a także dzieci uznawane podług jednego porządku za prawe, a podług drugiego za nieprawe. Mieszkańcy Królestwa Polskiego mieli w takiej sytuacji pozostawać w sprzeczności wobec sumienia i „obowiązków zewnętrznych”, co miało powodować obojętność wobec religii. Niezbędne było więc uchylene wszystkich przepisów Kodeksu Napoleona, które ubliżały religii, w tym regulacji o aktach stanu cywilnego. Zob. DS z 1825 r., t. I, s. 175. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 44.

¹⁵⁶ H. Konic, *Dzieje prawa małżeńskiego w Królestwie Polskiem*, Kraków: Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Sp. (Warszawa: Skład Główny w Księgarni Naukowej) 1903, s. 33-34.

¹⁵⁷ W. Jemielity przytaczał relacje o odbieraniu przez duchownych katolickich ogromnych paczek z przepisami, które mieli stosować. Księża zwracali się do biskupa z prośbą o zwolnienie ich z obowiązku prowadzenia akt cywilnych, w przeciwnym razie „żaden z cnotliwych kapłanów nie zechce być plebanem”. Biskup diecezjalny wigierski Jan Klemens Gołaszewski w piśmie do komisji rządowej z 1817 r. sugerował powierzenie obowiązków urzędników stanu cywilnego sołtysom lub wójtom. W 1819 r. komisja rządowa alarmowała, że część księży wzbraniała się od przyjęcia obowiązków stanu cywilnego, niektórzy zaś nie spełniali funkcji już przez siebie objętych. Zob. W. Jemielity, *Akta stanu...*, op. cit., s. 166.

¹⁵⁸ DS z 1825 r., s. 131. Argument ten wydawał się jednak postawiony na wyrost, jak bowiem wskazuje P.Z. Pomianowski, świeccy urzędnicy stanu cywilnego w postaci samodzielnych stanowisk funkcjonowali prawdopodobnie tylko w Warszawie i Kaliszu. W innych miejscach osoby świeckie prowadziły akta stanu cywilnego obok innych obowiązków zawodowych, przeważnie czynili to prezydenci lub burmistrzowie miast albo urzędnicy magistratu, zdarzały się również przypadki, że zajmowali się tym nauczyciele. Zob. P.Z. Pomianowski, *Rozwój w XIX wieku na centralnych ziemiach polskich. Praktyka stosowania Kodeksu Napoleona w latach 1808-1852*, Warszawa: Wydawnictwo Campidoglio 2018, s. 96-97. Inny argument w zakresie kosztów wskazywał J.K. Wołowski. Według niego pełnienie przez proboszczów obowiązków urzędników stanu cywilnego wymuszało na nich oddzielne prowadzenie akt (kościelnych i cywilnych), co narażało mieszkańców na „dwukrotny trud i koszt”. Zob. J.K. Wołowski, *Kurs kodexu...*, op. cit., s. 45.

Celem metryki miało być zachowanie pamięci o odbytym obrzędzie religijnym, zaś celem aktu stanu cywilnego zachowanie pamięci o wszelkich wypadkach i zmianach dotyczących stanu osób w rozumieniu prawa cywilnego. Najistotniejszą różnicą w praktyce ich prowadzenia była konieczność zawarcia w akcie zmian w kwestii stanu danej osoby, jak np. uznania dziecka za prawe bądź nieprawe lub wszelkich skutków wynikających z wyroków sądowych. Po tego typu wydarzeniach nie było śladu w metryce, nie miały bowiem wpływu na przeprowadzony obrzęd chrztu. Różniły się również formy sporządzania obu dokumentów, bowiem metryka była zaledwie zaświadczeniem o odbytym chrzcie, bez dalszego sprawdzenia innych zawartych w niej okoliczności. Natomiast akt stanu cywilnego był aktem sporządzanym w formie notarialnej, w którym zawarte oświadczenia stron i obowiązkowych świadków miały być nastąpione podpisami zeznających i miały moc dokumentów urzędowych potwierdzających opisywanie zdarzenia¹⁵⁹. W stosunkach cywilnych miał charakter dowodu zupełnego, natomiast metryka była zaledwie śladem, który dla wywołania konkretnych skutków musiał być poparty innymi dowodami. Akty stanu cywilnego podlegały również zabezpieczeniu i działaniom kontrolnym, jak numerowanie stron, konieczność złożenia podpisów stron na każdej stronicy czy prowadzenie ksiąg w dwóch egzemplarzach składanych finalnie w różnych miejscach, których brakowało metrykom.

Po analizie cech każdego z dokumentu Deputacja Prawodawcza zdecydowała o ich połączeniu, przy zastrzeżeniu zmiany aktu stanu cywilnego w punktach „ubliżających religii” oraz uzupełnieniu w kwestiach, w których należało „dogodzić celom świeckim”¹⁶⁰. Tym samym zniknąć miała wszelka dysharmonia między przepisami kościelnymi i państwowymi. Połączenie miało również zmniejszyć zatrudnienie duchowieństwa, które dotąd osobno utrzymywało metryki i akta stanu cywilnego¹⁶¹. Przyznawano, że dla mniejszych i gorzej sytuowanych parafii taka forma prowadzenia dokumentacji, wymagająca dokładności i skrupulatności, może stać się sporym ciężarem, a brak przygotowania i kwalifikacji wielu duchownych może odbyć się na jakości sporządzania aktów. Miał to być jednak problem wykraczający poza granice kraju, obecny m.in. również we Francji, a także niejako naturalny przy wprowadzaniu w życie każdego nowego prawa.

Bezpośrednią kontrolę nad utrzymywaniem ksiąg planowano powierzyć osobom wyznaczonym przez Komisję Rządową Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego,

---

¹⁵⁹ DS z 1825 r., t. I, s. 132.

¹⁶⁰ Ibidem.

¹⁶¹ Ibidem, s. 133.

docelowo w większości duchownym¹⁶². Mniejsze uchybienia nie miały być rozpatrywane przez sądy, a przez wspomnianą komisję lub delegowane przez nią władzę, natomiast kary miały nie przekraczać zakresu zwykłych spraw porządkowych. „Osładzając” w ten sposób trudy urzędowania, projektodawca wyraził nadzieję, że duchowni z chęcią poświęcą się tak określonym obowiązkom dla kraju, którego byli obywatelami, a także dla rządu, „któremu każda Religia posłuszeństwo zaleca”.

Deputacja odniosła się również do zarzutu braku użyteczności aktów stanu cywilnego w stosunku do ludzi uboższych, którzy nie posiadając przedmiotów większej wartości mogących być przedmiotem sporu, mieli nie potrzebować subtelnych i skrupulatnych form dla zachowania i wyjaśniania ich stanu istotnego dla stosunków cywilnych¹⁶³. Dla nich jednak akta stanu cywilnego miały okazać się najpotrzebniejsze, bowiem osoby majątniejsze często posiadały testamenty, działy, wyroki i inne dokumenty dowodzące pewnych faktów i wydarzeń. Akta stanu cywilnego miały stać więc gwarancją potwierdzenia danego stanu, niezależnie od innych dokumentów.

Głównie do małżeństwa odnosiły się przepisy przechodnie do KCKP. Osobom rozwiedzionym cywilnie podług przepisów KN, a których związek religijny wciąż trwał, umożliwiono swoiste „wznowienie” małżeństwa w świetle prawa cywilnego. Wystarczyło ku temu złożyć oświadczenie o odstąpieniu od wyroku sądu cywilnego i dalszej chęci wspólnego życia w związku złożone przed właściwym urzędnikiem stanu cywilnego (art. 7)¹⁶⁴. Utrzymujący akta miał w takiej sytuacji sporządzić protokół w obydwu egzemplarzach księgi małżeństw, a także uczynić wzmiankę przy protokole spisany z powodu złożenia wyroku rozwodowego. Przepis ten należało stosować analogicznie przy orzeczonych przez sąd cywilny unieważnieniach małżeństwa. Natomiast jeżeli małżeństwo zostało zawarte cywilnie oraz religijnie, a przed 1 stycznia 1826 r. zostało unieważnione lub rozwiązane jedynie religijnie, oboje lub jeden z małżonków mógł udać się do właściwego urzędnika stanu cywilnego, który miał załączyć wyrok w tej sprawie do księgi małżeństw, spisać protokół w obydwu egzemplarzach księgi oraz uczynić wzmiankę o tymże wyroku na brzegu aktu małżeństwa (art. 10)¹⁶⁵. Od tego czasu skutki cywilne małżeństwa ustawały.

Jeszcze tego samego roku, tuż przed wejściem w życie całego KCKP, Rada Administracyjna wydała postanowienie zawierające przepisy wykonawcze dla zawartych w

---

¹⁶² Ibidem.

¹⁶³ Ibidem, s. 176.

¹⁶⁴ Prawo przechodnie do KCKP, s. 295-296.

¹⁶⁵ Ibidem, s. 297-298.

kodeksie regulacji o aktach stanu cywilnego¹⁶⁶. W latach późniejszych poszczególne kwestie były uzupełniane rozporządzeniami komisji rządowych właściwych do spraw wewnętrznych, wyznań i sprawiedliwości¹⁶⁷. Po reformach znoszących instytucjonalną odrębność Królestwa Polskiego od Imperium Rosyjskiego, które przybrały szczególnie na sile po powstaniu styczniowym, kompetencje te przejęły organy rosyjskie¹⁶⁸. Te przynależące do Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych przeniesiono w 1868 r. na rosyjskie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych¹⁶⁹. Oprócz tego w wypadkach przewyższających zakres ich władzy i w razie napotkanych wątpliwości, zarządy gubernialne w kwestiach m.in. prowadzenia metrycznych

---

¹⁶⁶ *W Imieniu Najjaśniejszego Alexandra I. Cesarza Wszech Rossyi Króla Polskiego etc. etc. Xiążę Namiestnik Królewski w Radzie Stanu. W celu wykonania przepisów o Aktach Stanu Cywilnego w Tytule IV prawa na Sejmie tegorocznym zapadłego zawartych, na przełożenie Komisji Rządowych Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Sprawiedliwości i Woyny, postanowiliśmy i stanowimy: (...). Działo się w Warszawie na posiedzeniu Rady Administracyjnej dnia 3. Miesiąca Listopada 1825 roku, Dz.P.K.P. Tom XI, Nr 42 [dalej: Postanowienie Rady Administracyjnej z 03.11.1825 r.], s. 15-29.*

¹⁶⁷ Komisje rządowe w Królestwie Polskim na przestrzeni lat podlegały częstym reorganizacjom. Do spraw wewnętrznych właściwe były kolejno: Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji (1815-1831), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego (1832-1839), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych (1839-1861), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (1861-1864), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych (1864-1867), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych (1867-1868). Do spraw wyznań właściwe były kolejno: Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (1815-1832), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego (1832-1839), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych (1839-1861), Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (1861-1864), Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych (1864-1867), Zarząd Obcych Wyznań w Królestwie Polskim (1867-1871). Do spraw sprawiedliwości niezmiennie właściwa była Komisja Rządowa Sprawiedliwości (1815-1876). KRS początkowo podzielona była na trzy dyrekcje, zaś od 1847 r. na cztery wydziały. Jednym z zadań Wydziału Cywilnego była kontrola należytego prowadzenia i przechowywania akt stanu cywilnego. Zob. Z. Stankiewicz, *Królestwo Polskie 1815-1863*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III. Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981, s. 343.

¹⁶⁸ Proces ujednoczenia instytucji Królestwa Polskiego z systemem organów Imperium Rosyjskiego rozpoczął się po powstaniu listopadowym wraz z likwidacją Sejmu oraz wprowadzeniem Statutu Organicznego w 1832 r. Od tego czasu aż do 1906 r. jedynym prawodawcą, wspólnym dla Królestwa i Imperium, był car. Unifikacja przybrała na sile po powstaniu styczniowym i zakończyła się na początku lat 80. XIX w., mimo tego obszar Kongresówki traktowany był nadal jako odrębny obszar prawny, na którego terenie niezmiennie obowiązywał szereg przepisów odrębnych, jak KCKP. Więcej o źródłach prawa w Królestwie Polskim i zakresie obowiązywania na jego terenie prawa rosyjskiego zob.: G. Smyk, *Zasady wprowadzania i zakres obowiązywania rosyjskich źródeł prawa w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*” 2011, t. 14, s. 213-239.

¹⁶⁹ *Ukaz do Rządzącego Senatowi. W Ukazie Naszym do Rządzącego Senatowi, wydanym 28 Marca 1867 r. oznajmiłmy Wolę Naszą, aby przedsięwziąć środki do zupełnego zlania gubernij Królestwa Polskiego z innemi częściami Naszego Państwa, i w tym celu zwinąć wszystkie Centralne Władze Rządowe w Królestwie, z poddaniem miejscowych w każdym Wydziale Zarządów pod zawiadywanie właściwych Ministerstw. Obecnie, rozstrząsnąwszy ułożone, po porozumieniu się właściwych Ministrów z Namiestnikiem Naszym w Królestwie, projekta co do zwinienia Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i zatwierdziwszy wnioski w tym przedmiocie Komitetu do Spraw Królestwa, Rozkazujemy: pomienioną Komisją znieść, i zostające pod jej zawiadywaniem Zarządy, poddać pod zwierzchność właściwych władz w Cesarstwie na następnych zasadach (...) W St. Petersburgu, 29 Lutego 1868 roku, Dz.P.K.P. Tom LXVIII, Nr 230, s. 19-25.*

aktów stanu cywilnego miały się zwracać za pośrednictwem Głównego Naczelnika kraju właśnie do rosyjskiego MSW¹⁷⁰.

Od 1876 r. na terenie Królestwa obowiązywała rosyjska ustawa notarialna z 1866 r., jednak na podstawie jej art. 81 oraz art. 50 przepisów z 19 lutego 1875 r. o zastosowaniu tejże ustawy do warszawskiego okręgu sądowego, do aktów stanu cywilnego miały być stosowane oddzielne przepisy zawarte w prawie miejscowym, co stanowiło odesłanie do przepisów o aktach stanu cywilnego zawartych KCKP¹⁷¹.

1.2.2 „Urządzenia ogólne”

Dział I Tytułu IV zawierał „Urządzenia ogólne”. W otwierającym art. 71 wprost ustalono, że dla osób wyznania chrześcijańskiego akta stanu cywilnego połączone miały być z metrykami kościelnymi¹⁷². Duchowny, przełożony parafii, miał przy ich prowadzeniu przestrzegać zarówno przepisów kościelnych, jak i cywilnych. Regulacjami wykonawczymi uściślono, że obowiązek ten dotyczyć miał zarówno wyznań katolickich, jak i „akatolickich”, dla których urządzono parafie¹⁷³. Dla uniknięcia wątpliwości interpretacyjnych duchownym nakazano również stosowanie przepisów konkretnie dotyczących utrzymywania aktów stanu cywilnego. Jeśli dane wyznanie „akatolickie” (wyznanie chrześcijańskie inne niż rzymskokatolickie) nie miało urzędzonej parafii dla ich przedstawicieli, przepisy dotyczące aktów stanu cywilnego wykonywać miał duchowny przełożony parafii, przed którym dokonany został akt religijny.

Każdy akt stanu cywilnego spisany miał być „na dwie ręce”, tj. w dwóch egzemplarzach księgi (art. 72)¹⁷⁴. Pierwsza z nich miała jednocześnie status księgi parafialnej i funkcjonowała w formie oddzielnych zeszytów właściwych dla urodzeń, małżeństw i zgonów. Miały one zostawać w parafii i być zapełniane aż do braku miejsca, dlatego też miały być obszerniejsze i starczyć na dłuższy okres czasu, „choćby i na dziesięć lat”. Druga księga, zwana księgą roczną lub duplikatem, miała mieć formę jednolitą, tj. jednego

---

¹⁷⁰ DODATKOWE PRZEPISY do Najwyżej zatwierdzonej 19 (31) Grudnia 1866 r. Ustawy o zarządzie gubernialnym i powiatowym w guberniach Królestwa Polskiego, Dz.P.K.P. Tom LXVIII, Nr 230, s. 27-35.

¹⁷¹ PRZEPISY O zastosowaniu do Warszawskiego okręgu sądowego Najwyżej zatwierdzonej dnia 14 Kwietnia 1866 roku ustawy notarialnej, [w:] Zbiór Praw. Postanowienia i rozporządzenia rządu, w guberniach Królestwa Polskiego obowiązujące, wydane po zniesieniu w 1871 roku urzędowego wydania Dziennika Praw Królestwa Polskiego, tom VI, zeb. i przeł. S. Godlewski, Warszawa: Druk S. Orgelbranda Synów 1881, s. 207-221.

¹⁷² KCKP, s. 41. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 228.

¹⁷³ Postanowienie Rady Administracyjnej z 03.11.1825 r., s. 16-17. Zob. J. Fidler, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 17-18.

¹⁷⁴ KCKP, s. 41-42. Postanowienie Rady Administracyjnej z 03.11.1825 r., s. 22-24.

egzemplarza podzielonego na trzy części przeznaczone odpowiednio na urodzenia, małżeństwa i zgony. Dotyczyć miała wyłącznie wydarzeń z danego roku, powinna mieć więc dostosowaną do takiego okresu objętość¹⁷⁵. Miała być przekazana do archiwum hipotecznego (archiwum sądu pokoju)¹⁷⁶.

Księgi miały składać się z papieru „tęgiego” i nieprzebijającego oraz być oprawione¹⁷⁷. Utrzymujący miał się upewnić szczególnie co do trwałości egzemplarzy mających pozostać na miejscu¹⁷⁸. Został zobowiązany do przygotowania czystych ksiąg we własnym zakresie do 30 listopada, złożenia podpisu na każdej stronie oraz przekazania ich Komisji Rządowej Sprawiedliwości (dalej: KRS). Przedstawiciel tej ostatniej powinien strony przeliczyć i ponumerować, na końcu zaś poświadczyć z ilu stron składa się dany egzemplarz, aby utrzymujący mógł odebrać gotowe rejestry przed końcem roku (art. 73)¹⁷⁹. Obowiązek ten nie dotyczył zostającej w parafii księgi zapowiedzi, ich urządzenie leżało w gestii utrzymującego¹⁸⁰. Przepisy wykonawcze powierzyły jednak powinności przeliczenia i ponumerowania stron dziekanom dla wyznania katolickiego, sędziom lub podsędkom dla wyznań „akatolickich” z urządzonymi parafiami i dla wyznań niechrześcijańskich¹⁸¹ oraz naczelnemu kapelanowi wojskowemu dla wojskowych, których akta utrzymywane były przez

---

¹⁷⁵ Gdyby któraś z części nie wystarczyła na wpisywanie bieżących aktów, utrzymujący księgi miał założyć tom następny służący tylko do końca roku. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 4. W takim wypadku do księgi należało dodać kolejną księgę mniejszego rozmiaru, która miałaby pomieścić pozostałe sporządzone w danym roku akty oraz skorowidz. Kategorycznie zakazany było wklejanie kart dodatkowych, nową księgę należało założyć choćby dla jednego aktu, który nie zmieścił się w pierwszym egzemplarzu. Jeśli brakowało natomiast miejsca wyłącznie na skorowidz, będący porządkującą notatką dla wyszukania poszczególnych aktów, należało go sporządzić na arkuszach zespolonych w jedną całość i włączyć go do księgi wraz z protokołem na ostatniej karcie. Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 6.

¹⁷⁶ Duplikat przekazywano do archiwum na czas nieokreślony. Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 7.

¹⁷⁷ Postanowienie Rady Administracyjnej z 03.11.1825 r., s. 24-25.

¹⁷⁸ Ze względu na wagę utrzymywanych aktów zalecono również trwale i porządnie oprawiać przekazywane do archiwum duplikaty (Rozporządzenie KRSWiD z 29 czerwca/11 lipca 1840 r., Nr. 4643). Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 4-5.

¹⁷⁹ KCKP, s. 42-43. Postanowienie Rady Administracyjnej z 03.11.1825 r., s. 26. Rozporządzenie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych d. 14/26 Lutego 1853 r. Nr. 517/3531 (zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 141). Miał również zwracać uwagę na oprawę ksiąg, a przy stwierdzeniu niedostatecznej trwałości ksiąg, zarówno miejscowych, jak i duplikatów, miał odmówić ponumerowania i dopuszczenia ich do użytku. (Rozporządzenie KRSWiD z 29 czerwca/11 lipca 1840 r., Nr. 4643). Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 5-6; A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 25.

¹⁸⁰ Postanowienie Rady Administracyjnej z 03.11.1825 r., s. 25.

¹⁸¹ Rozporządzeniem Komisji Rządowej Sprawiedliwości z 25 maja (6 czerwca) 1840 r. (nr 2625) podsędkowie sądów pokoju (od 1876 r. sędziowie pokoju, przy których urządzane były powiatowe wydziały hipoteczne) mieli zwracać szczególną uwagę na oprawę ksiąg, w przypadku stwierdzenia niedokładności i ich nietrwałości mieli odmawiać ich zatwierdzenia do użytku. Z polecenia prokuratora podsędkowie mogli również przeprowadzać rewizję nadzwyczajną akt. KRSWiD wezwała rozporządzeniem z 29 czerwca (11 lipca) 1840 r. (nr 4645) władze diecezjalne do wydania takiego samego zarządzenia do dziekanów. Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 138, 142; K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 61-62; A. Okolski, *Zasady prawa...*, op. cit., s. 52, A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 17, 23.

kapelanów pułkowych¹⁸². Dziekani jako przełożeni parafii nie mogli sami przygotowywać w ten sposób prowadzonych przez siebie ksiąg, po stosownym wezwaniu obowiązek ten mieli przekazać dziekanowi sąsiedniemu.

Na końcu każdego roku kalendarzowego utrzymujący miał zamknąć księgi (w przypadku księgi parafialnej oddzielić od roku następnego i rozpocząć numerację od nowa), udostępnić obie do kontroli wyznaczonej osobie przez KRS oraz przekazać jej drugi egzemplarz (art. 74)¹⁸³. Sprawdzający miał sporządzić protokół z kontroli zaświadczający zgodność obu ksiąg¹⁸⁴, odnotowując wszelkie niezgodności, przekreślenia, poprawki i miejsca

---

¹⁸² Postanowienie Rady Administracyjnej z 03.11.1825 r., s. 26-27.

¹⁸³ KCKP, s. 43-44. KN przewidywał oznaczanie (parafowanie) kart i ich kontrolę przez różne podmioty (odpowiednio prezydent trybunału pierwszej instancji lub jego zastępca oraz prokurator cesarski przy trybunale pierwszej instancji, choć w warunkach Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego i tak obie funkcje pełnił powiatowy sędzia pokoju), podczas gdy w KCKP oba obowiązki powierzono przedstawicielowi KRS w myśl reguły, że ta sama osoba najlepiej oceni autentyczność własnych oznaczeń. W stosunku do KN, KCKP doprecyzował też na czym miała polegać kontrola ksiąg. Zob. *Dyaryusz Senatu Seymu Królestwa Polskiego 1825. Tom II*, Warszawa: Wyd. w Drukarni A. Gałęzowskiego i Komp. 1828 [dalej: DS z 1825 r., t. II], s. 42-43. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, s. 45-46. Zamknięcie ksiąg powinno nastąpić ostatniego dnia grudnia wieczorem, kiedy już nie należało się spodziewać żadnego aktu do przyjęcia. Po ostatnim akcie należało spisać krótki protokół, który powinien przedstawić liczbę aktów sporządzonych w danym roku. Następnie należało sporządzić indeks, czyli alfabetyczny spis aktów w porządku nazwisk osób, których dotyczyły. W mocy utrzymywał się również ustanowiony w 1810 r. i doprecyzowany w 1818 r. obowiązek przekazywania prezydentom, burmistrzom i wójtom list urodzonych, zaślubionych i zmarłych niezbędnych dla prowadzenia ksiąg ludności. Podobny obowiązek zawarto w zdaniu rosyjskiej Rady Państwa z 1888 r., w którym zobligowano utrzymujących księgi stanu cywilnego w Królestwie Polskim do przekazania po upływie każdego trzech miesięcy krótkich wyciągów z aktów urodzenia, małżeństw i zejść dla zawiadujących księgami ludności (Najwyżej zatwierdzone dnia 28 Grudnia 1882 r. zdanie Rady Państwa). Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 6, 26-27; A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 23, 27. Na podstawie art. 916 Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych za nieprzedstawienie ksiąg w terminie groziła utrzymującemu akta kara w wysokości 1 rubla.

¹⁸⁴ W 1840 r. KRS wezwała prokuratorów trybunału do uzupełnienia braków w protokołach sprawdzenia unikatów z duplikatami z lat poprzednich (dotyczyło to ksiąg prowadzonych na podstawie KCKP, tj. tych od 1826 r.) za pośrednictwem właściwych dziekanów i pomocników naczelników powiatu. W tym celu z archiwum sądowego kolejno miały być wydawane pojedyncze egzemplarze niesprawdzonych duplikatów, a na sprawdzenie każdej księgi wyznaczono dwutygodniowy termin pod groźbą kary porządkowej wymierzonej przez trybunał. Zob. Rozporządzenie KRS z 30 Października (11 Listopada) 1840 r., Nr. 10226. Rozporządzenie KRS z 21 Maja (2 Czerwca) 1841 r., N. 5157. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 146. W 1842 r. KRS poleciła prokuratorom trybunałów wykonywanie w różnych parafiach corocznych nadzwyczajnych rewizji ksiąg bieżących oraz z lat ubiegłych, które miały potwierdzić prawidłowość sporządzania aktów oraz skuteczność kontroli okresowych, ewentualnie doprowadzić do ukarania działających niezgodnie z przepisami. Prokuratorzy mieli także dopilnować, aby sprawdzający nie zabierali ksiąg z parafii i aby kontrolowali je na miejscu przy okazji objazdów. Polecenie powtórzono w 1844 r., jednocześnie nakazując raportowanie KRS o stwierdzonych uchybieniach i podjętych w tej sprawie krokach. Władze diecezjalne, konsystorze ewangelickie i rządy gubernialne uczulono, by dziekani nie ściągali ksiąg z poszczególnych parafii, lecz by przeprowadzali kontrolę przy objazdach swych dekanatów. Dla wyznań niechrześcijańskich analogicznie czynić mieli pomocnicy naczelników powiatu, tj. kontrolować księgi przy objeździe miast. Zwyczaj przesyłania ksiąg sprawdzającym szczególnie piętnowano po stwierdzonych wypadkach zagubienia ksiąg w drodze przez posłańca. W 1876 r. nadzwyczajną rewizję ksiąg powierzono prezesom zjazdów pokojowych (Rozporządzenie KRS z 6/18 Maja 1842 r., Nr. 2414; Rozporządzenie KRS z 6/18 Maja 1842 r., Nr. 2660; Rozporządzenie KRS z 18/30 grudnia 1843 r., Nr. 2260; Rozporządzenie KRS z 12/24 Stycznia 1844 r., N. 14620; Rozporządzenie KRSWiD z 26 lutego/9 marca 1844 r., Nr. 37/349). Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 146-147; P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 9; K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 65; A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 25, 27; J. Kirsztrot, *Prawa Żydów...*, op. cit., s. 232; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Księstwie*

puste oraz przekazywał duplikat do archiwum hipotecznego¹⁸⁵. Rozporządzeniami KRS w 1827 r. kontrolę ksiąg prowadzonych przez duchownych wyznań chrześcijańskich powierzono przełożonym duchownych tych wyznań (dziekanom w wyznaniu katolickim)¹⁸⁶. Tego samego roku kontrolę ksiąg w przypadku wyznania grecko-rosyjskiego, ewangelicko-augsburskiego¹⁸⁷, ewangelicko-reformowanego oraz sekty filipinów (filiponów) przekazano podsędkom sądu pokoju (później sędziom pokoju), a w miejscach, gdzie nie było sądów pokoju – burmistrzom/wójtom gmin. Podsędkowie sądów pokoju (od 1876 r. sędziowie pokoju, przy których urządzone były powiatowe wydziały hipoteczne)¹⁸⁸ mieli też sprawdzać księgi utrzymywane przez osoby świeckie, a w miejscach, gdzie nie było sądów pokoju, właściwym byli do tego sąsiedni burmistrzowie¹⁸⁹ (miejscowi burmistrzowie dla akt

---

Warszawskim i w Królestwie Polskim, op. cit., s. 27. W 1852 r. KRSWiD poleciła władzom diecezjalnym sporządzenie spisów ksiąg „obejmujących metryki od najdawniejszych czasów” do rozpoczęcia sporządzania aktów stanu cywilnego, które miały być następnie przekazane do wiadomości właściwym sądom pokoju. Zob. Rozporządzenie KRSWiD z 5/17 maja 1852 r., N. 1969/12845. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 147; W. Jemielity, *Akta stanu...*, op. cit., s. 174.

¹⁸⁵ Złożone we właściwych archiwach gminnych miały być składane w sądach pokoju duplikaty ksiąg utrzymywanych do końca 1825 r. na podstawie KN przez osoby świeckie w Warszawie i innych większych miastach dla wszystkich wyznań oraz przez urzędników stanu cywilnego wyznaczonych do ogłaszania rozwodów cywilnych, zapowiedzi osób cywilnie rozwiedzionych oraz sporządzania aktów małżeństwa osób cywilnie rozwiedzionych. Natomiast duplikaty ksiąg utrzymywanych do tej pory przez duchownych miały pozostać na parafiach. Zob. Rozporządzenie KRS z 8 marca 1826 r., N. 2471. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 143.

¹⁸⁶ Rozporządzenie KRS z 22 Lutego 1827 r., Nr. 2351. Rozporządzenie KRS z 16 sierpnia 1827 r., Nr. 7129. Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 144-145; M. Pawiński, *Akta stanu cywilnego...*, op. cit., s. 209-218; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim*, op. cit., s. 27. W 1837 r. ponowiono rozporządzenie z 1819 r. o konieczności rozliczenia prowadzących akta stanu cywilnego z wykonanej przez nich pracy przed zniesieniem ich z urzędu/przeniesieniem, dodając również obowiązek donoszenia prokuratorom królewskim przez właściwe władze o zmianach osób duchownych i burmistrzów sprawujących obowiązki urzędników stanu cywilnego. Zob. Rozporządzenie KRS z 7/19 Października 1837 r., Nr. 10723. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 145. Księgi utrzymywane przez proboszczów, będącymi jednocześnie dziekanami, miały być sprawdzane przez sąsiednich dziekanów, jednak w taki sposób, aby dziekani nawzajem nie rewidowali swoich akt. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 7.

¹⁸⁷ Pełniący obowiązki urzędnika stanu cywilnego pastorki mieli przysyłać księgi do sprawdzenia podsędkom okręgów, w których mieściły się ich parafie (od 1876 r. sędziom pokoju, przy których urządzone były powiatowe wydziały hipoteczne), do ich miejsca urzędowania. Zob. Rozporządzenie KRS z 25 Marca (6 Kwietnia) 1840 r., Nr. 1971; S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 146; K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 64.

¹⁸⁸ *Najwyżej w dniu 6 Sierpnia 1876 r. zatwierdzone przepisy o włożeniu na sądowe instytucje i osoby urzędujące Okr. Sąd. Warsz. niektórych czynności poprzednich Sądów i urzędników sądowych gubernii Królestwa Polskiego*. W pkt. 2 zaznaczanie i sprawdzanie ksiąg stanu cywilnego dla wyznań chrześcijańskich (z wyjątkiem rzymskokatolickiego) i niechrześcijańskich powierzono sędziom pokoju, przy których urządzone były powiatowe wydziały hipoteczne. Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 64; Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 21; W. Jemielity, *Akta stanu...*, op. cit., s. 170.

¹⁸⁹ Rok później sprawdzanie ksiąg utrzymywanych przez burmistrzów w miejscach, gdzie nie było sądu pokoju, przekazano pomocnikom naczelników powiatu (Rozporządzenie KRS z 27 Października 1828 r., Nr. 8551.). Od 1840 r. pod względem kontroli ksiąg stanu cywilnego wyznań niechrześcijańskich wspomniani pomocnicy podlegali bezpośrednio karności trybunałów cywilnych, które zobligowano do kontroli ich działalności (Rozporządzenie KRSWiD z 6/18 Maja 1840 r., Nr. 7261/8.; Rozporządzenie KRS z 5/17 Czerwca 1840 r., Nr. 5067). Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 145; J. Kirsztrot, *Prawa Żydów...*, op. cit., s. 226, 240.

utrzymywanych przez nominowanych urzędników stanu cywilnego). Z końcem roku podśędek miał donieść prokuratorowi sądu trybunału o wszystkich złożonych w archiwum sądowym i brakujących księgach¹⁹⁰. W wypadku uchybień prokurator miał wnieść wnioski o rozpoznanie sprawy przed trybunałem i o ewentualny wymiar kary¹⁹¹. Zgodnie z przepisami wydanymi przez rosyjską Radę Państwa 4 czerwca 1901 r. nadzór nad księgami przekazano superintendentom w przypadku wyznań ewangelickich, zaś w przypadku innych wyznań (poza rzymsko-katolickim i prawosławnym) urzędnikom policyjnym w Warszawie, urzędnikom gubernialnym w większych miastach oraz pomocnikom naczelników powiatów w pozostałych miastach¹⁹².

W stosunku do osób, którym duchowny udzielał obrzędu religijnego, sprawował funkcję urzędnika stanu cywilnego. Akt sporządzony miał być natychmiast po dopełnieniu obrzędu i zapisywany w dwóch oddzielnych księgach (art. 75)¹⁹³. W przypadku, gdy obrzęd religijny nie łączył się z aktem stanu cywilnego bądź gdy nie był konieczny według zasad wyznania, akt zapisany miał być w dwóch księgach natychmiast po złożeniu zeznania stron. Sytuacje takie dotyczyły np. adopcji, uznania dziecka czy przyjmowania chrztu w wieku dorosłym, akt miał być wtedy sporządzany przed utrzymującym akta stanu cywilnego właściwym dla miejsca zamieszkania osoby, której dotyczył¹⁹⁴. W każdym akcie zapisane

---

¹⁹⁰ W razie przeszkody w sprawowaniu swych obowiązków przez podśędka w kontroli ksiąg mógł go zastąpić pisarz trybunału na zasadzie delegacji wystawionej przez prokuratora trybunału. Zob. Rozporządzenie KRS z 9/21 Czerwca 1837 r., Nr. 3672. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit. 145.

¹⁹¹ Rozporządzenie KRS z 22 Lutego 1827 r., Nr. 2351. Rozporządzenie KRS z 6/18 Lipca 1837 r., Nr. 6457. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 144-145. Przy stwierdzeniu uchybień sprawdzający miał powstrzymać się od przyjęcia ksiąg do czasu ich uporządkowania, w przeciwnym razie sam narażał się na kary porządkowe, których wymierzanie KRS poleciła trybunałom cywilnym (Rozporządzenie KRS z 30 października/11 listopada 1840 r., Nr. 10226; Rozporządzenie KRSWiD z 25 lutego/9 marca 1841 r., Nr. 929/124). Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s.10.

¹⁹² H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 70. M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim*, op. cit., s. 28.

¹⁹³ KCKP, s. 44. Była to zmiana w stosunku do przepisów Kodeksu Napoleona, które nakazywały sporządzenie aktu przed dokonaniem obrzędu. Chcąc zsynchronizować element wyznaniowy i cywilny, KCKP ustanowił powinność sporządzenia metryki połączonej z aktem cywilnym zaraz po dokonaniu obrzędu religijnego. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 43. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 46. Niedopuszczalnym było zapisywanie aktów na oddzielnych arkuszach lub w tzw. raptularzach, a następnie wnoszenie ich do ksiąg właściwych w terminie późniejszym. Według P. Muchanowa miał to być jednak z uwagi na natłok interesantów dość rozpowszechniony zwyczaj. Strony podpisywały odmierzone puste miejsca, a utrzymujący akta uzupełniał je później pod ich nieobecność. Z powodu zagubienia osobno spisanych informacji lub innych wypadków losowych część z nich miała nigdy nie zostać wciągnięta do ksiąg. KRWRiOP zwróciła na to uwagę już w 1824 r., KRS przestrzegła przed takim postępowaniem ponownie 20 lat później, co potwierdza, że problem wciąż występował (Rozporządzenie KRWRiOP z 23 sierpnia 1824 r., Nr. 10001/2131; Rozporządzenie KRS z 26 lutego/9 marca 1844 r., Nr. 37/349). Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 12-13. J.K. Wołowski, *Kurs kodexu...*, op. cit., s. 49-50. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 29. J. Wyczechowski również wskazywał na występującą praktykę spisywania aktów przez prowadzącego akta lub jego następcę z pamięci, z pozostawionych notatek lub za powtórnym stawieniem się stron. Zob. J. Wyczechowski, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 58-59.

¹⁹⁴ Postanowienie Rady Administracyjnej z 03.11.1825 r., s. 17.

informacje miały obejmować rok, dzień i godzinę przyjęcia, imię, nazwisko, wiek, zawód i miejsce zamieszkania osób w akcie wymienionych. Zakazano zamieszczania żadnych dodatków bądź objaśnień, w akcie miały być zapisane wyłącznie elementy wymagane przez prawo cywilne i prawo danego wyznania (art. 76)¹⁹⁵. Oprócz przypadków wymaganego osobistego stawiennictwa dopuszczono możliwość zastąpienia osoby zainteresowanej przez pełnomocnika, dla jego uznania konieczne jednak było przedstawienie urzędowo wystawionego pełnomocnictwa (art. 77)¹⁹⁶. Takie umocowania, jak i wszelkie inne pisma składane dla sporządzenia aktu stanu cywilnego, miały być dołączone do księgi składanej do archiwum hipotecznego (archiwum sądów pokoju)¹⁹⁷.

Przy zgłoszeniu niezbędna była obecność dwóch świadków płci męskiej, krewnych lub innych osób wybranych przez strony, każdy musiał mieć ukończone dwadzieścia jeden lat (art. 78)¹⁹⁸. Na uwagę zasługuje rozróżnienie statusu zgłaszającego i świadka, zgłaszającym mogła być także samotna matka czy akuszerka. Sporządzający akt miał obowiązek odczytać go zgłaszającemu i świadkom oraz uczynić o tym wzmiankę, a także akt podpisać i odebrać podpisy zgłaszającego i świadków (art. 79, 80)¹⁹⁹. W przypadku przeszkody w złożeniu

---

¹⁹⁵ KCKP, s. 45. S. Zawadzki podkreślał jednak, że urzędnik stanu cywilnego przy spisywaniu aktu zejścia powinien dopełnić obowiązków z Instrukcji o stemplu kollateralnym z 1816 r. dotyczącej zebrania informacji o potencjalnych spadkobiercach zmarłego i składnikach jego majątku, a także przekazania tych danych władzom skarbowym. Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 148. Art. 76 ograniczał funkcję urzędników stanu cywilnego do pisarzy aktowych, pozostawiając m.in. uznanie prawdziwości oświadczeń bądź nieprawości rodu lub małżeństw w wyłącznej jurysdykcji sądów. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 43. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 46-47. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 13-14. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 31.

¹⁹⁶ Pełnomocnictwa miały dotyczyć przede wszystkim aktów urodzin, gdyż przy sporządzaniu aktów małżeństwa nie można było wyręczyć się pełnomocnikiem (rodzice mogli jednak w tej formie udzielić zezwolenia na zawarcie małżeństwa przez ich dziecko), natomiast w przypadku aktów zejścia przepisy przewidywały dość szerokie grono osób mogących zgłosić śmierć. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 17. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 35.

¹⁹⁷ W akcie należało wymienić: imię i nazwisko pełnomocnika; osobę udzielającą pełnomocnictwa; miejsce i datę udzielenia pełnomocnictwa; a także rejenta, przed którym tego dokonano. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 100.

¹⁹⁸ Na podstawie przepisów KN świadkami mogły być również kobiety. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 44. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 47. Art. 2 rozporządzenia Rady Administracyjnej z 2/14 kwietnia 1835 r. pozbawił praw do bycia świadkiem przy sporządzaniu aktów osoby skazane na konfiskatę majątku. Zob. Dz.P.K.P. Tom XVI, Nr 60, s. 430-431. Na podstawie art. 46 KKGiP analogicznie ograniczono prawa skazanych na zesłanie na Syberię, do innych odległych guberni, aresztów poprawczych i domów roboczych, nawet po uwolnieniu z więzienia lub robót. Zob. *Kodex Kar Głównych i Poprawczych*, Warszawa: wyd. w Drukarni Komisyi Rządowej Sprawiedliwości 1847 [dalej: KKGiP], s. 33. Wybór świadków należał do stron zainteresowanych, a w przypadku ich braku (np. przy sporządzaniu aktu znalezionej dziecka), do urzędnika stanu cywilnego. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 19. Ukazem z 24 maja/5 czerwca 1862 r. prawo bycia świadkiem przy sporządzaniu aktów notarialnych i aktów stanu cywilnego przyznano Żydom. Zob. Z. Stankiewicz, *Królestwo Polskie...*, op. cit., s. 286. Prawo nie ustanawiało w tej kwestii wymogów co do obywatelstwa, świadkiem mógł więc być również cudzoziemiec. Zob. J.K. Wołowski, *Kurs kodexu...*, op. cit., s. 48.

¹⁹⁹ KCKP, s. 46-47. Metryki kościelne sprowadzały się do piśmiennego świadectwa duchownego o odbytych obrzędach religijnych, natomiast w akcie stanu cywilnego urzędnik przyjmował w obecności świadków

podpisu należało podać jej przyczynę. W warunkach dziewiętnastowiecznych i wczesnego XX wieku, ale także w mniejszym stopniu w okresie międzywojennym, w zdecydowanej większości przypadków była nią niepiśmienność zgromadzonych. Akta pisane miały być ciągle, bez miejsc pustych, wszelkie wyrażenia miały być w pełnej formie, bez skrótów, a liczby miały być pisane słownie²⁰⁰. Zgłaszający i świadkowie mieli składać podpisy przy wszystkich przekreśleniach, odsyłaczach, a jeśli akt nie zmieścił się na jednej stronie, podpisy sygnatury należało złożyć na każdej stronie, na której się znajdował (art. 81)²⁰¹. Pełnomocnictwa lub inne dokumenty składane jako załączniki do aktu stanu cywilnego miały zostać podpisane przez urzędnika stanu cywilnego oraz osoby składające oraz dołączone do egzemplarza księgi składanej do archiwum hipotecznego (archiwum sądu pokoju, art. 82)²⁰².

---

oświadczenie stron, których akt dotyczył, zawierające dowód stanu cywilnego. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 44. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 47. Senat Królestwa Polskiego w swym orzecznictwie stanął na stanowisku, że brak podpisu ojca na akcie urodzin jego dziecka nie stanowił o nieważności aktu, nawet przy braku wzmianki o przyczynie braku sygnatury. Uznano wprawdzie, że podpis ojca mógł być skutecznie zastąpiony wzmianką urzędnika stanu cywilnego o powódzie jego braku, jednak brak dopełnienia tej formalności nie wpływał na ważność aktu, gdyż obejmował poświadczenie urzędnika i świadków, że ojciec rzeczywiście się stawił i złożył oświadczenie o urodzeniu. Do tego akt nie został nigdy zaskarżony. Zob. *Rocznik Sądowy na Rok 1871*, s. 161-162. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 48.

²⁰⁰ Jeśli przy spisywaniu aktu urzędnikowi stanu cywilnego okazano dokumenty wskazujące jaka powinna być właściwa pisownia nazwisk osób w akcie wymienionych, powinien on konsekwentnie stosować się do tej pisowni lub zapisać nazwiska wedle prawideł języka polskiego, a w nawiasach pisownie zastosowaną w przedstawionych dokumentach, jeśli występowały w tym względzie różnice (Rozporządzenie KRS z 24 Grudnia 1848 r./5 stycznia 1849 r., Nr. 18078. Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit. 149. W przypadku pominięcia pustych kart przez niedopatrzanie i rozpoczęcie dalszego sporządzania aktów na stronach kolejnych, pominięte karty powinny zostać wyłączone, np. poprzez skreślenie dwoma przecinającymi się liniami na całej długości stron. Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 19. Zakaz pozostawiania miejsc pustych nie dotyczył marginesów, które były zarezerwowane dla wpisywania przewidzianych w przepisach wzmianek. Natomiast skróty nie odpowiadały ważności aktu publicznego, który powinien być dla wszystkich jasny i zrozumiały, bez dopuszczenia możliwości odmiennego ich rozumienia. Z kolei cyfry jako jednostkowe znaki były zbyt podatne na inne interpretacje, a także zbyt proste do przerobienia. P. Muchanow zwraca także uwagę, że niektórzy utrzymujący księgi mieli w zwyczaju, spisując kilka aktów jednego dnia, ograniczać się do wskazania daty tylko w pierwszym z nich, w kolejnych natomiast stosując zwrot „działo się jak wyżej” lub „data jak wyżej”. Miało to być bardzo naganną praktyką, gdyż poszczególne akty były oddzielnymi aktami urzędowymi, a jedynym ich wspólnym mianownikiem była księga, w której były zapisane. Szczególnie, że wypisy z aktów miały być literalnym powtórzeniem ich brzmienia, co powodowałoby w takiej sytuacji brak w wypisie istotnych danych. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 14-15. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 35.

²⁰¹ Powinność złożenia podpisu na każdej stronie, na której znajdował się akt, była nowością w stosunku do przepisów KN. Miał to być skuteczny sposób zapobieżenia oszustwom w postaci wklejenia nowej karty lub zaklejenia oryginalnej. DS z 1825 r., t. II, s. 44. Zob. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 48. Prawodawca nie miał wymagać, aby zapisywać akta bez żadnych pomyłek, gdyż nakazami i zakazami uniknąć się ich nie dało. Należało jednak wyeliminować dokonywanie fałszerstw pod pozorem korekty pomyłek, temu miał służyć składany pod poprawką podpis dokonującego korekty urzędnika, jak i konieczność stron i świadków, jeśli umieli pisać. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 17.

²⁰² Takie postępowanie miało zapewnić zachowanie tychże dokumentów wraz z pisami, do których się odnosiły i zapobiec podsunięciu innych. Zapewniało również rękojmię ich ochrony i bezpieczeństwa. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 19.

Każdy miał prawo żądania wypisów z ksiąg, zarówno tych znajdujących się w parafii, jak i tych z archiwum hipotecznego (archiwum sądu pokoju, art. 83)²⁰³. Uznawane za zgodne z oryginałami miały być do czasu ich zaskarżenia, gdyż akty stanu cywilnego miały charakter aktów urzędowych²⁰⁴. Jeśli wypis z księgi archiwalnej miał być użyty poza obrębem właściwego sądu ziemskiego (trybunału cywilnego) powinien być poświadczony przez prezesa tegoż sądu, a jeśli dotyczyło to wypisu z księgi parafialnej – przez sędziego pokoju (właściwie podsędka sądu pokoju)²⁰⁵, sędziego gminnego lub sędziego zjazdowego²⁰⁶. W

---

²⁰³ KCKP, s. 48. W KN wypisów żądać mogły tylko osoby zainteresowane (mające interes prawny w jego wydaniu), natomiast pod rządami KCKP utrzymujący księgi miał nie wnikać w powody, dla których wypis z danego aktu miał być wydany. Każdy wypis z akt stanu cywilnego miał być sporządzany na papierze stemplowym „ceny kopiejek 7 i ½”. Utrzymujący akta stanu cywilnego mógł również wydać poświadczone za zgodnością z oryginałem kopie dokumentów mu przedłożonych, jeśli posiadał je jeszcze przed wysłaniem do archiwum wraz z księgą. Wszelkie pomyłki w wypisie należało wykreślić i zaświadczyć o nich na marginesie. Za wydanie wypisu urzędnik pobierał opłatę ustanowioną dekretem króla saskiego z 23 lutego 1809 r. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 22-24. W okresie późniejszym każdy arkusz wypisu podlegał stałej opłacie stemplowej w wysokości 80 kopiejek (Ustawa stemplowa, wyd. 1886 r.). Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 41. W mocy utrzymywały się również postanowienia Rady Administracyjnej z 1817 r. i 1824 r. o możliwości wydawania bezpłatnych zaświadczeń potwierdzających dane z aktów urodzenia i aktów małżeństwa dla osób podlegających spisowi wojskowemu (Dz.P.K.P. Tom III, Nr 12; Dz.P.K.P. Tom IX, Nr 37). Zob. J. Fidler, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 21-22; E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 57. Pod groźbą kar podkreślano również zakaz pobierania opłaty od wydawania zaświadczeń obieranych celem ich złożenia do ksiąg ludności (Rozporządzenie Jenerał-Policmajstra w Królestwie Polskim z 4 (16) Listopada 1865 r., N. 344, 8725/20791). Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 59 (Dodatki).

²⁰⁴ Ze względu na ten status Senat umożliwił porównywanie podpisu na akcie stanu cywilnego z podpisem na innym dokumencie jako wzoru urzędowo poświadczonego. Zob. *Jurisprudencja Senatu z lat dwudziestu sześciu (1842-1867) opatrzona skorowidzem wyrazowym*, zebrał i wyd. P. Kapuściński, Warszawa: Drukarnia Rządowa przy Okręgu Naukowym Warszawskim 1869, s. 659. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 49.

²⁰⁵ Dla możliwości legalizowania własnoręczności podpisu utrzymujących akta stanu cywilnego na wyciągach wydawanych z ksiąg, utrzymujący akta miał wcześniej złożyć wycisk używanej przez siebie pieczęci i wzór swego podpisu we właściwym sądzie pokoju (Rozporządzenie KRS z 14 Maja 1828 r., Nr. 4379; Rozporządzenie KRSWiD z 4 Czerwca 1828 r., Nr. 581/1568; Rozporządzenie KRSWiD z 28 Lipca 1828 r., Nr. 6186/1999). Wyciągi wydawane w drodze dyplomatycznej na żądanie rządu austriackiego miały być wydawane na papierze bez stempla, jednak za pośrednictwem KRS (Rozporządzenie KRS z 8/20 Października 1836 r., Nr. 11053). Wyciągi z aktów skierowane do okazania poza granicą Królestwa Polskiego miały nie być poświadczane w sądach pokoju, wnioskodawcy mieli być odsyłani do właściwych komisarzy cyrkulowych w Warszawie lub urzędów miejskich lub gminnych na prowincji, a podpisy poświadczony miała przełożona nad nimi władza (Rozporządzenie KRS z 31 Lipca (12 Sierpnia) 1841 r., Nr. 8281). W zakresie legalizacji wypisów z metryk dot. kwestii heraldycznych sądy miały odstępować od działania na rzecz właściwej władzy diecezjalnej (Rozporządzenie KRS z 21 Listopada (3 Grudnia) 1846 r., Nr. 10894). Za pośrednictwem władz diecezjalnych proboszczom polecono, aby przy sporządzaniu aktów lub wypisów, obok właściwych dla nich tytułów proboszcza lub komendarza, dopisywali jeszcze wyrazy „utrzymujący akta stanu cywilnego” i używali pieczęci urzędowej cywilnej do tego rodzaju czynności przewidzianej, nie zaś pieczęci kościelnej (Rozporządzenie KRWRiOP z 28 lipca 1828 r., Nr. 6189/1999; Rozporządzenie KRSWiD z 24 Czerwca (6 Lipca) 1852 r., Nr. 1509/9054). Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 151-152; P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 23-24; A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 39, 41. Od 1876 r. poświadczeń wypisów z parafialnych ksiąg stanu cywilnego dokonywać mieli sędziowie pokoju, przy których urządzone były powiatowe wydziały hipoteczne, a w Warszawie prezes zjazdu sędziów pokoju (Ustawa notarialna z 1866 r., wyd. 1883 r., uwaga do art. 221). Zob. A. Okolski, *Zasady prawa...*, op. cit., s. 55; A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 41.

²⁰⁶ Sędziowie gminni i zjazdowi, o których wspominał art. 83, nie zostali ustanowieni. Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 69.

KCKP nie znalazł się przepis o poświadczeniu danych ze zniszczonych lub zaginionych aktów przez świadków lub dokumenty analogiczny do tego z KN²⁰⁷.

Możliwym było powołanie się na zagraniczne akty stanu cywilnego bądź metryki, a nawet wciągnięcie ich do ksiąg krajowych (niezależnie od narodowości zainteresowanego), musiały być jednak sporządzone według form obowiązujących w kraju sporządzenia (art. 84)²⁰⁸. Powinny być poświadczone przez osoby do tego umocowane, a w przypadku braku takiej osoby, przez posła, agenta dyplomatycznego, konsula polskiego lub rosyjskiego, a następnie przez ministra prezydującego w KRS.

W wypadkach wymagających uczynienia wzmianki o wyroku lub o akcie stanu cywilnego powiązanych z innym aktem stanu cywilnego, osoba zainteresowana mogła zwrócić się do utrzymującego księgi o uczynienie takowej wzmianki na brzegu tego drugiego (art. 85)²⁰⁹. Utrzymujący miał ją wpisać w obu egzemplarzach ksiąg, a jeśli nie był już w posiadaniu drugiej księgi, w ciągu trzech dni przysyłał wypis wzmianki do odpowiedniego archiwum hipotecznego (archiwum sądu pokoju). Dopiski te musiały być uwzględniane w sporządzanych na żądanie osób zainteresowanych wypisach z aktów (art. 87)²¹⁰.

Art. 86 przewidywał kary porządkowe wymierzone prowadzącym księgi za wszelkie uchybienia poprzedzającym go przepisom, które miały być wymierzone przez KRS lub delegowaną przez nią władzę (trybunały cywilne). Do zgłoszeń ich zaniedbań lub przekroczeń właściwi byli sprawdzający księgi²¹¹. Każdej osobie pod której pieczętą pozostawały księgi groziła odpowiedzialność cywilna za powstałe w nich zmiany, z pozostawieniem dochodzenia odpowiedzialności wobec sprawców tychże zmian (art. 88). Za uchybienia poważniejsze, jak zaniedbanie sporządzenia aktu, sporządzenie go na osobnych

---

²⁰⁷ Art. 46 KN miał bowiem rodzić zawikłania, podciągając pod jeden wzór postępowania poszczególne typy aktów stanu cywilnego, z których każdy był innej natury. Względem dowodu narodzin właściwe w tej kwestii były przepisy tytułu VII o wywodzie rodu, co do udowodnienia małżeństwa art. 121 i następne, a względem dowodu śmierci art. 139. DS z 1825 r., t. II, s. 44-47. Zob. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 49-50.

²⁰⁸ J. Walewski podkreślał, że przepis ten odnosił się tylko do wiarygodności aktów, nic nie wspominając o ich ważności. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 47-48. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 50.

²⁰⁹ KCKP, s. 49. Akt stanu cywilnego miał więc na celu nie tylko zachowanie pamięci o przeszłych wydarzeniach i dawnym stanie danych osób, ale także przedstawiać wszelkie zmiany i sprostowania później w tym stanie powstałe. Wzmianki mogły być dokonywane tylko na podstawie prawomocnych wyroków i aktów urzędowych o niepodważalnej autentyczności i ważności. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 48. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 50. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 19-21.

²¹⁰ KCKP, s. 51. Podobnego przepisu nie było w KN. DS z 1825 r., t. II, s. 49. Zob. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 51.

²¹¹ Egzekucja każdej nałożonej na urzędników stanu cywilnego kary miała być wstrzymana przez prokuratora trybunału na prośbę wniesioną przez ukaranego, aż do zapadnięcia finalnej decyzji w tej sprawie. Wniosek o darowanie kary miał być uargumentowany przed trybunałem i wraz z opinią trybunału i wnioskami prokuratora królewskiego przedstawiony KRS (Rozporządzenie KRS z 30 Września 1818 r., Nr. 4593). Żądania o darowanie kary trybunały miały przedstawiać w raporcie ogólnym najpóźniej z upływem każdego kwartału (Rozporządzenie KRS z 3 Grudnia 1818 r., Nr. 10682). Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 153-154.

kartkach lub w sposób prawem nieprzewidziany, zapisanie fałszywych danych czy pominięcie w wypisie dokonanej wzmianki groziła odpowiedzialność cywilna za poniesione szkody i utracone korzyści, a także kara do 500 złotych wymierzana przez sąd ziemski (trybunał cywilny), o ile czyn nie podlegał karze na podstawie kodeksu karnego (art. 89)²¹². W każdym wypadku rozpatrywania sprawy względem aktu stanu cywilnego przez sąd ziemski (trybunał cywilny, później sąd okręgowy) przewidziano dwuinstancyjność postępowania, gdyż zezwolono stronom na odwołanie się od wyroku (art. 90)²¹³.

W przypadku osób wojskowych rozgraniczono przebywających na terenie kraju oraz stacjonujących za granicą (art. 91). Tych pierwszych podzielono na oficerów, urzędników wojskowych i zatrudnionych w wojsku, którym akta stanu cywilnego sporządzać mieli właściwi utrzymujący akta dla innych mieszkańców z możliwością ich przeniesienia do ksiąg utrzymywanych przez kapelanów wojskowych, a także na podoficerów, żołnierzy i mężczyzn służących u wojskowych oraz znajdujące się przy nich ich żony i dzieci²¹⁴. Tej drugiej grupie akta stanu cywilnego połączone z metrykami kościelnymi utrzymywać mieli kapelani wojskowi. W wypadkach, gdy byli oni wyznania, dla którego kapelan nie był władny odprawiać obrzędów, gdy obrządek nie łączył się z aktem stanu cywilnego albo nie był wymagany, kapelan sporządzał sam akt stanu cywilnego, bez metryki²¹⁵. Wypisy wydawane z prowadzonych przez kapelanów ksiąg miały być zaświadczone przez właściwego dowódcę pułku z użyciem pieczęci pułkowej²¹⁶. Jeśli korpus lub oddział nie miał wyznaczonego kapelana, na stanowisku kapelana był wakat, kapelan był nieobecny lub niezdolny do sporządzenia aktu lub osoba, dla której akt miał być spisany, znajdowała się poza miejscem urzędowania kapelana, wyznaczonym do sporządzenia aktu był właściwy miejscowo utrzymujący akta stanu cywilnego²¹⁷. Ten ostatni miał bezpłatnie i bez stempla wydać wypis z

---

²¹² Art. 920 KKGiP za każde inne niż wymienione w art. 916-919 przestąpienie przepisów o utrzymywaniu, zachowywaniu lub sprawdzaniu ksiąg stanu cywilnego, a także sporządzaniu samych aktów i wydawaniu z nich wypisów, przewidywał karę pieniężną w wysokości od 1 do 5 rubli za pierwsze przewinienie oraz od 5 do 30 rubli za drugie i trzecie przewinienie (w przypadkach szczególnych również za pierwsze). Do zmian i fałszowania aktów stanu cywilnego odnosił się art. 375 KKGiP, który traktował o fałszerstwach urzędniczych. W zależności od wagi dokonanego fałszu oraz innych okoliczności zwiększających lub zmniejszających jego winę, winny miał być ukarany odebraniem wszelkich praw i zesłaniem na Syberię oraz chłostą (jeśli nie był wyłączony z tego typu kar) od 40 do 60 razy albo zesłaniem do tomskiej lub tobolskiej guberni z zamknięciem od 2 do 3 lat oraz chłostą od 70 do 80 razy i oddaniem do poprawczych aresztanckich rot na okres od 4 do 6 lat. Jeżeli skutkiem popełnionego fałszu była kara główna poniesiona przez osobę niewinną, sprawca miał zostać pozbawiony praw publicznych i skazany na ciężkie roboty w zakładach fabrycznych na od 6 do 8 lat oraz chłostą od 100 do 120 razy.

²¹³ KCKP, s. 52.

²¹⁴ Ibidem, s. 52-53.

²¹⁵ Ibidem, s. 54-55.

²¹⁶ Postanowienie Rady Administracyjnej z 03.11.1825 r., s. 28.

²¹⁷ Ibidem, s. 21-22.

tegoż aktu osobie zeznającej, której powinnością było przekazanie go odpowiedniemu kapelanowi. Komisja Rządowa Wojny była odpowiedzialna za wygospodarowanie funduszy na sprawienie kapelanom czystych ksiąg²¹⁸, miała także wyznaczyć osoby odpowiednie do przeliczania i numerowania ich stron, sprawdzenia ich i przejmowania jednej po zamknięciu danego roku. Wymierzała również kary porządkowe w wypadku uchybień przy ich prowadzeniu oraz przyjmowała i przekazywała do archiwum krajowego otrzymane od kapelanów duplikaty²¹⁹.

Dla osób wojskowych wszelkiego stopnia stacjonujących za granicą i osób obojga płci pracujących przy wojsku za granicą Komisja Rządowa Wojny była władna wyznaczyć osoby właściwe do utrzymywania akt stanu cywilnego, taką osobą mogła być również osoba świecka (miała sporządzać same akta stanu cywilnego, bez metryk)²²⁰.

Dla przedstawicieli wyznań niechrześcijańskich, a także chrześcijańskich bez urzędzonej parafii w miejscu ich zamieszkania, Komisja Rządowa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej: KRWRiOP) wyznaczyć miała osoby właściwe do sporządzania akt stanu cywilnego (art. 92)²²¹. Także i tutaj, gdy wyznaczeni nie mieli uprawnień do wykonania danych obrzędów, bądź gdy obrzędy w ogóle nie były wymagane, sporządzano sam akt stanu cywilnego bez metryki²²². Zastrzeżono jednak, że dla osób wyznania mojżeszowego wydane zostaną odrębne przepisy, co motywowano ich

---

²¹⁸ Ibidem, s. 25.

²¹⁹ Ibidem, s. 23.

²²⁰ KCKP, s. 55. Po likwidacji Wojska Polskiego w 1831 r. powyższe przepisy nie miały żadnego zastosowania, Polacy w wojsku rosyjskim mieli podlegać przepisom Imperium Rosyjskiego. Na podstawie rozkazu Księcia Namiestnika naczelniczy wojskowi, którzy otrzymali od dowódców pułkowych raporty o śmierci osób wojskowych pochodzących z Królestwa Polskiego, zawierające dane potrzebne do spisania aktu zejścia, mieli je przesłać do KRS dla złożenia ich za pośrednictwem prokuratorów do akt właściwych. Zob. J.K. Wołowski, *Kurs kodexu...*, op. cit., s. 58. KRS postanowiła również, że kapelani pułków i cerkwi stacjonujących w twierdzach na terenie Królestwa Polskiego mieli prowadzić akta stanu cywilnego na podstawie przepisów Imperium Rosyjskiego. O śmierci żołnierzy pochodzących z Królestwa Polskiego i służących w wojsku rosyjskim powiadamiać właściwych urzędników stanu cywilnego mieli sędziowie pokoju, przy których urzędzone były powiatowe wydziały hipoteczne, oraz prezes zjazdu sędziów pokoju w Warszawie (Ustawa notarialna z 1866 r., wyd. 1883 r., uwaga do art. 221). Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 61.

²²¹ KCKP, s. 55-56. K. Grzybowski, *Zabór rosyjski – Królestwo Polskie*, [w:] *Historia państwa i prawa polskiego. Tom IV. Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, red. J. Bardach, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1982, s. 136. Brak możliwości powierzenia statusu i obowiązków urzędnika stanu cywilnego Żydom uzasadniano brakiem posiadania przez nich praw obywatelskich, bowiem „kto nie jest Obywatel, nie może być Urzędnikiem”. Tatarzy mieli z kolei nie odznaczać się wystarczająco gęstym charakterem zamieszkania, aby ich duchowni mieli sprawować obowiązki urzędnika stanu cywilnego. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 49-50; Z. Stankiewicz, *Królestwo Polskie...*, op. cit., s. 279.

²²² Wyróżniono tu mennonitów (zwanych ówczesznie menonistami), dla których do utrzymywania akt stanu cywilnego upoważniono przewodniczących modlitwom. W tym wypadku akt chrztu nie mógł pokrywać się z aktem urodzenia, gdyż w wyznaniu mennonickim chrzest przyjmuje młodzież od 14. roku życia. Sprawdzenie aktów należało do kompetencji miejscowego wójta gminy (Rozporządzenie KRS z 11 Maja 1829 r., Nr. 4077). Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 156; M. Pawiński, *Akta stanu cywilnego...*, op. cit., s. 204; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 45. Rozporządzenie KRS z 23 października 1874 r. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 68; E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 54.

dotychczasowym uchylaniem się od obowiązku rejestracji (art. 93)²²³. W tak określonym systemie funkcje urzędników stanu cywilnego pełnili przełożeni odpowiednich parafii dla osób wyznania rzymskokatolickiego²²⁴, greckokatolickiego, prawosławnego, ewangelicko-augsburskiego, ewangelicko-reformowanego²²⁵ i mariawickiego, a dla wyznań niechrześcijańskich i chrześcijańskich nieuznawanych (jak baptyści, badacze Pisma Świętego czy adwentyści dnia siódmego) przełożeni gmin wiejskich lub miejskich (wójtowie, burmistrzowie, prezydenci miast), względnie specjalnie ustanowieni świeccy urzędnicy stanu cywilnego wyznaczeni przez KRWRiOP²²⁶. Komisje wojewódzkie²²⁷ (rządy gubernialne) miały wyznaczać okręgi, dla których właściwe miały być takie świeckie podmioty prowadzące księgi, a które podawane miały być do publicznej wiadomości za pośrednictwem dzienników wojewódzkich (od 1837 r. dzienników gubernialnych) i prasy. Dla miasta stołecznego Warszawy Komisja Rządowa Wyznań miała wyznaczyć większą liczbę świeckich urzędników, przydzielonych do odpowiednio ustalonych przez Urząd Muncypalny (od 1842 r. Magistrat Miasta Warszawy) obrębów.

W przypadku śmierci przełożonego parafii lub burmistrza (wójta, prezydenta) prowadzącego akta stanu cywilnego bądź wystąpienia innej przeszkody w sprawowaniu jego obowiązków w kwestii utrzymywania aktów miała go zastąpić właściwa osoba następną w

---

²²³ Takie przepisy wydano w formie postanowienia Rady Administracyjnej z 7 września 1830 r., które w niniejszej pracy omówiono dalej. Zob. E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 58. J.K. Wołowski przypuszczał, że oddzielne w kwestii rejestracji stanu cywilnego przepisy dla osób wyznania mojżeszowego wraz z ich postępującym równouprawnieniem będą coraz mniej potrzebne, bowiem ludność żydowska zrównana w prawach cywilnych z innymi mieszkańcami doceni „ważność opiekuńczych dla stanu cywilnego przepisów”. Zob. J.K. Wołowski, *Kurs kodexu...*, op. cit., s. 51.

²²⁴ Rozkaz Najwyższy z 14 kwietnia 1888 r. wprowadził możliwość dopuszczenia przez ministra spraw wewnętrznych sporządzania przy kościołach filialnych rzymskokatolickich w Królestwie Polskim aktów stanu cywilnego i utrzymywania w tym celu ksiąg przez wikariuszy (Zbiór Praw 1888 r., nr 63, art. 614). Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 13.

²²⁵ Dla przykładu ciągłości prowadzenia metryk kalwińskich na podstawie KCKP zobacz: S. Konarski, *Regesty niektórych aktów stanu cywilnego parafii kalwińskiej w Sielcu koło Staszowa z lat 1826-1921*, Buenos Aires-Paryż 1966.

²²⁶ Zob. Przepisy wykonawcze z 03.11.1825 r., s. 18-19. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., t. I, Warszawa 1860, s. 135. J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 26. W osadach powinności urzędnika stanu cywilnego pełnić mieli miejscowi wójtowie, jeśli to było możliwe, a jeśli zachodziły w tym względzie trudności, obowiązek prowadzenia ksiąg na „spadłych z etatu burmistrzów i innych urzędników” (z powodu przemianowania miasta na osadę) mógł nałożyć według uznania naczelnik guberni (Postanowienie KUKP z 24 Października 1869 r.). W przypadku braku takowych lub niepiśmienności wójta, sporządzać akta miał piśmienny ławnik religii chrześcijańskiej, a w dalszej kolejności pisarz gminny (Postanowienie KUKP z 15/27 Stycznia 1871 r.). Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 65. Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 79; A. Okolski, *Zasady prawa...*, op. cit., s. 51; J. Kirsztrot, *Prawa Żydów...*, op. cit., s. 229-230. W 1870 r. z kompetencji Magistratu m. Warszawy postanowiono wyłączyć prowadzenie akt stanu cywilnego dla wyznań niechrześcijańskich i przekazano je warszawskiego ober-policmajstrowi, co w niniejszej pracy zostało omówione później.

²²⁷ W czasach wczesnego kongresowego Królestwa Polskiego naczelna władza administracyjna w województwie, władza wykonawcza w stosunku do rozporządzeń Komisji Rządowej. Po reformie administracyjnej w 1837 r. zastąpione rządami gubernialnymi.

hierarchii organizacyjnej („zastępujący miejsce jego, z samego porządku rzeczy”)²²⁸. Świeckiego urzędnika stanu cywilnego miał w takiej sytuacji zastąpić inny właściwy miejscowo świecki urzędnik wezwany przez stronę, a jeśli takiego w danym miejscu nie było, właściwy był miejscowy burmistrz (wójt, prezydent).

Akty stanu cywilnego lub metryki sporządzone w kraju przed innym urzędnikiem stanu cywilnego niż właściwy miejscowo, a także sporządzane za granicą, powinny być na żądanie stron wciągnięte do ksiąg odpowiednich dla ich miejsca zamieszkania (art. 94)²²⁹.

1.2.3 Akty urodzenia

Dział II Tytułu IV traktował o aktach urodzenia. W ciągu ośmiu dni od przyjścia na świat każde dziecko miało być okazane właściwemu prowadzącemu księgi stanu cywilnego w celu sporządzenia aktu urodzenia, nawet jeśli ewentualny obrzęd religijny odkładano na okres

---

²²⁸ Postanowienie Rady Administracyjnej z 03.11.1825 r., s. 19-20. Proboszcza miał naturalnie zastąpić wikariusz, jednak zastrzeżono, że mogło mieć to miejsce wyłącznie w trakcie wspomnianej przeszkody, a w razie wydłużenia jej trwania wikariusz miał powiadomić zwierzchnią władzę duchowną dla oceny legalności i konieczności substytucji (Rozporządzenie KRSWiD z 18/30 grudnia 1845 r., Nr. 8071/50732). Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 136; K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 60. Zastępujący miał dokonywać swych powinności w księgach utrzymywanych przez zastępowanego. Zastępstwo miało być konieczne w przypadku nieobecności przełożonego parafii z powodu służby parafialnej lub w wypadkach czyniących go niezdolnym do pełnienia swych obowiązków, tj. choroby lub śmierci. Jeśli przeszkoda okazałaby się długotrwałą, wikariusz miał zawiadomić o tym zwierzchnią władzę duchowną dla kontroli konieczności i legalności zastępstwa. Według P. Muchanowa wyręczenie się przez proboszczów wikariuszami bez ważnego powodu miało być nagminne. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 2-3. Przykładem była sytuacja, kiedy w 1889 r. proboszcz parafii Łuksze zwrócił się do biskupa, by upoważnił wikariusza do podpisywania aktów, gdyż sam miał sparaliżowane ręce. Treść aktów w obu egzemplarzach księgi redagować miał organista. Biskup wyraził zgodę pod warunkiem zadośćuczynienia wymaganiom prawa cywilnego. Zob. W. Jemielity, *Akta stanu...*, op. cit., s. 168. Proboszcz opuszczający parafię był obowiązany do przekazania akt stanu cywilnego swemu następcy lub innej właściwej osobie w jak największym porządku. To samo dotyczyło zastępującego, a jeśli nie sporządził żadnych aktów, miał o tym złożyć raport właściwej władzy zwierzchniej. Władze diecezjalne uczulono, aby nie dopuszczały do instytucji kanonicznych duchownych, którzy nie rozliczyli się z powyższych obowiązków (Rozporządzenie KRS z 27 października 1819 r., Nr. 10158; Rozporządzenie KRWRiOP z 2 listopada 1819 r., Nr. 2008; Rozporządzenie KRS z 28 września 1824 r., Nr. 2631). Zob. Ibidem; A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 13; K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 60.

²²⁹ KCKP, s. 57. Jeśli miejsce ostatniego zamieszkania zmarłej zagranicą osoby pochodzącej z Królestwa Polskiego nie było znane, nadesłane z zagranicy akty miały być przechowywane w Archiwum Głównym. Informacja o otrzymaniu takich aktów i miejscu ich przechowywania miała być trzykrotnie ogłaszana w Gazecie Rządowej. Lista wszystkich tego typu aktów miała być utrzymywana w Archiwum Głównym (Rozporządzenie KRS z 20 Sierpnia/1 Września 1851 r., Nr. 14896). Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 163; K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 81; A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 49; J. Fidler, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 29; H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 82; W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 6; M. Pawiński, *Akta stanu cywilnego...*, op. cit., s. 205; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 38. Od 1876 r. sędziowie pokoju, przy których urządzone były powiatowe wydziały hipoteczne, a w Warszawie prezes zjazdu sędziów pokoju, mieli obowiązek zawiadamiać właściwych urzędników stanu cywilnego o zaszłej zagranicą śmierci mieszkańców Królestwa Polskiego (Ustawa notarialna z 1866 r., wyd. 1883 r., uwaga do art. 221). Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 49.

późniejszy (art. 95, 96)²³⁰. W przypadku spóźnienia nie należało wstrzymywać spisania aktu, ale należało zapisać jego przyczynę (art. 97)²³¹. Za zaniechanie zgłoszenia urodzenia przepisy KKGiP przewidywały karę pieniężną, która jednak nie dotyczyła spóźnienia²³².

Urodzenie powinien zgłosić ojciec, a w razie braku takiej możliwości lekarz, chirurg, akuszerka, urzędnik zdrowia lub inne osoby obecne przy narodzinach (art. 98)²³³. Jeśli matka urodziła nie w swoim domu, właściwa była także „osoba u której porodziła”²³⁴. Brak stawiennictwa ojca nie tamował spisania aktu, należało jednak podać w nim przyczynę jego

---

²³⁰ KCKP, s. 57-58. Pod rządami KN termin na zgłoszenie urodzenia wynosił tylko trzy dni. W KCKP został przedłużony do ośmiu dni z uwagi na rozległe obszary wielu parafii oraz praktykę przynoszenia dzieci do chrztu w dni wolne, tj. w niedziele lub święta kościelne. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 50. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 54.

²³¹ Strona domagająca się sporządzenia aktu stanu cywilnego po terminie 8 dni od urodzenia powinna uczynić oświadczenie o takiej okoliczności i jej przyczynie, które mogło być przez utrzymującego akta wpisane w księgi (Rozporządzenie KRS z 22 Kwietnia 1819 r., Nr. 2756). Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 164. J. Wyczechowski przyznawał, że pierwotnie był zdania, że art. 97 dozwalał jedynie na niewielkie opóźnienia w zgłoszeniu urodzenia, tj. nieprzekraczające kolejnych 8 dni jako terminu wyznaczonego w art. 95. Przy takim założeniu akt mógłby zostać spisany najpóźniej w szesnastym dniu od urodzenia, a po tym czasie mógłby zostać sporządzony jedynie poprzez wyrok sądu. Powoływał się przy tym m.in. na jurysprudencję we Francji, a także na wywód logiczny, że bez widocznej sprzeczności art. 97 nie mógł zezwalać na więcej niż wyraźnie określone ograniczenie terminu w art. 95. Następnie uznał jednak powyższe rozumowanie za błędne, bowiem skoro przepisy dozwoliły opóźnienia, jednocześnie nie wyznaczając ich granic, to akt mógł zostać spisany w każdym czasie. Brał również pod uwagę czynnik praktyczny, czyli nierzadką faktyczną niemożliwość zgłoszenia narodzin w okresie 8 dni, która przy rygorystycznym przestrzeganiu tego terminu przez prowadzących akta mogła prowadzić do szerokich zaniechań w sporządzaniu aktów urodzenia. Zob. J. Wyczechowski, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 49-51. J. Wyczechowski zwracał także uwagę na słabo akcentowany w przepisach, orzecznictwie i literaturze aspekt medyczny, czyli na przeciwwskazania do przenoszenia dziecka w krótkim czasie po jego urodzeniu. Czynnikiem ten nie miałyby znaczenia przy oględzinach dziecka przez prowadzącego akta w miejscu zamieszkania jego rodziców, jednak w wielu przypadkach okazanie dziecka wymagało niewskazanej w tej kwestii podróży. M.in. z tego względu J. Wyczechowski postulował wydłużenie terminu do oznajmienia o urodzeniu do 60 dni od urodzenia dla mieszkańców miast oraz do 90 dni od urodzenia dla mieszkańców wsi, przy ich skróceniu o połowę w okresie od maja do września. Zob. J. Wyczechowski, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 61-63. Zdaniem J.K. Wołowskiego akt urodzenia spisany ze „zbyt wielkim opóźnieniem”, np. kilka lat po urodzeniu, mimo wyrażonej w przepisach możliwości jego sporządzenia nie miał tej samej mocy dowodowej, którą miał akt spisany zaraz po przyjściu dziecka na świat. Uzasadniał to brakiem naocznego przekonania się prowadzącego księgę o tożsamości i wieku dziecka. Zob. J.K. Wołowski, *Kurs kodexu...*, op. cit., s. 52-53.

²³² Poprzedni kodeks karny, czyli obowiązujący w latach 1818-1847 Kodeks Karzący Królestwa Polskiego, nie przewidywał sankcji za tego typu zaniechanie. Art. 917 KKGiP przewidywał karę pieniężną w wysokości 1 rubla za zaniechanie obowiązku zgłoszenia o urodzeniu dziecka, znalezieniu podrzutka albo potrzebnych dla sporządzenia aktu okolicznościach nagłej śmierci. Według J. Litwina kary tej jednak nigdy nie stosowano, co powodowało brak dyscypliny i nierzadkie sporządzanie aktów urodzenia dopiero po paru latach od przyjścia na świat dziecka. Zob. J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 29.

²³³ J. Wyczechowski uważał przepisy z art. 97 i 98 za wysoce nieprecyzyjne, gdyż w swobodnej i beztrudnej interpretacji, która miała zdarzać się wśród prowadzących akta, akt urodzenia mógłby zostać spisany nawet kilkadziesiąt lat po urodzeniu dziecka na żądanie pierwszej lepszej osoby, która oświadczyła, że była przy położu (a nawet i bez takiego oświadczenia, gdyż prawo go nie wymagało). W praktyce sądowej utrzymywał się natomiast pogląd, że dopóki ojciec żył, przysługiwało mu prawo zgłoszenia narodzin jego dziecka w celu sporządzenia aktu urodzenia. Zob. J. Wyczechowski, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 32-34.

²³⁴ Jeżeli matka urodziła w obcym mieszkaniu celem ukrycia swej niesławy związanej z wydaniem na świat nieślubnego dziecka, a urodzenie zostało zgłoszone przez właściciela mieszkania lub inną osobę bez wskazania imienia matki, urzędnik stanu cywilnego obowiązany był sporządzić akt jako urodzenie z niewiadomej matki i niewiadomego ojca. Nie był on bowiem właściwy do badania stanu faktycznego, a jedynie miał obowiązek zarejestrować przedstawione dane. Dziecko mogło później dochodzić macierzyństwa w trybunale cywilnym. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 42.

absencji. Akt należało sporządzić w obecności dwóch świadków²³⁵. Oprócz nadanego imienia lub imion, dnia i godziny oraz miejsca urodzenia dziecka należało zapisać jego płeć i personalia rodziców i świadków, tj. ich imiona, nazwiska, powołanie (zawód), miejsce zamieszkania (art. 99)²³⁶.

Ojciec dziecka z nieprawego łoża mógł być zapisany w akcie tylko jeśli był obecny przy jego sporządzaniu i uznawał dziecko za swoje (art. 100)²³⁷, ewentualny późniejszy akt uznania miał zostać zapisany na brzegu aktu urodzenia i wpisany w księgi według daty jego złożenia (art. 101)²³⁸. Podobna wzmianka mogła być sporządzona w przypadku przysposobienia, po spełnieniu wymogów z art. 324 dokonywana była na żądanie strony zainteresowanej na brzegu aktu urodzenia przysposobionego analogicznie do wzmianki o uznaniu (art. 102)²³⁹. We wspomnianych wzmiankach należało oznaczyć numery artykułów

---

²³⁵ W razie potrzeby ojciec chrzestny mógł być jednocześnie świadkiem. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 100.

²³⁶ Zgłoszenia urodzenia bliźniąt mogła dokonać jedna osoba, również jedna osoba mogła o takim urodzeniu poświadczyć. Należało jednak sporządzić oddzielne akty dla każdego dziecka, spisane w kolejności przyjścia na świat. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 37-38. Jeżeli zgłoszenia urodzenia dziecka ojciec dokonywał w innej miejscowości niż ta, w której mieszkał na stałe, oprócz jego miejsca zamieszkania dopisywano również słowa „czasowo przebywający w...” wraz z podaniem miejscowości, w której sporządzano akt. W miastach „znacznieszych” należało również podać numer domu, w którym dziecko się urodziło i w którym mieszkali oświadczający. Jeżeli ojciec nie chciał wyjawiać tożsamości matki, nie należało go do tego przymuszać, ale wspomnieć, że dziecko zrodziło się z „matki niewymienionej”. Analogicznie należało postąpić w przypadku zgłoszenia urodzenia dziecka naturalnego przez osobę, w której mieszkaniu nastąpił poród, a matka chciała swe macierzyństwo zachować w tajemnicy, tj. określić dziecko jako zrodzone z „rodziców niewiadomych”. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 100, 102-103. S. Nowakowski, że dobrą praktyką przy zgłoszeniu urodzenia było przedstawienie metryki urodzenia ojca dziecka, które pozwalało ustalić dokładne brzmienie i pisownię nazwiska. Inne dokumenty, np. legitymacje czy książeczki wojskowe, miały nie stanowić wystarczającego dowodu, gdyż często były sporządzane na podstawie ustnych zeznań i zawierały błędy. W przypadku imion należało kierować się zasadami ortografii. O płci dziecka należało upewnić się oddzielnym pytaniem, aby nie popełnić błędu wynikającego z podobnego brzmienia męskich i żeńskich wersji imion. Jeśli z powodu odmiany nazwiska w wyniku deklinacji trudno było ustalić jego brzmienie, należało pominąć reguły gramatyczne i nazwisko przedstawić w formie mianownika. Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 17-18.

²³⁷ Ojciec dziecka z nieprawego łoża miał jednak wobec niego pewne obowiązki. Wzorem KN mężczyzna nie mógł być jednak pozwany o uznanie dziecka, poszukiwanie ojcostwa nie było dozwolone. Takie poszukiwania miały bowiem burzyć zgodę małżeńską i spokój rodzinny, stąd zrezygnowano z nich jako „bezszykownego dociekania faktów tajemnicą natury osłoniętych”. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 51; P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 40; J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 55.

²³⁸ KCKP, s. 59-60. Akt urodzenia był dowodem urodzenia, jak i zarazem pochodzenia, bowiem miał potwierdzać dane urodzin, jak płeć, czas i miejsce urodzenia oraz nadane imię, a także dane pochodzenia, tj. wskazać matkę i ojca. W przypadku dzieci naturalnych jednak dowodem ich pochodzenia nie był akt urodzenia, a akt uznania. Zob. J. Wyczechowski, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 36. Oddzielną od uznania dziecka za naturalne sytuacją było uprawnienie dziecka naturalnego. Mogło ono nastąpić poprzez małżeństwo rodziców, uznanie rodziców w akcie urodzenia lub przy wpisaniu w księgi stanu cywilnego wyroku zwierzchności duchownej przyzwalającego na pożycie małżonków rozłączonych co do stołu i łoża (jeśli dziecko zostało poczęte w okresie rozłączenia), poprzez pozostawienie dzieci w obu powyższych wypadkach w ciągłym posiadaniu stanu dzieci prawych, a także poprzez postanowienie monarchy. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 46.

²³⁹ Na wezwanie któregoś ze stron w ciągu trzech miesięcy od ogłoszenia wyroku apelacyjnego przysposobienie miało być wpisane w księgi aktów urodzenia właściwe dla miejsca zamieszkania przysposabiającego. Wpis mógł nastąpić tylko po okazaniu wyciągu odpowiedniego wyroku, brak wpisu w powyższym terminie czynił

KCKP, na podstawie których były wpisywane²⁴⁰. Nie było możliwości zapisania ojcostwa w przypadku dziecka zrodzonego z aktu kazirodczego lub z cudzołóstwa (art. 103)²⁴¹. Ten twardy i niepodlegający wyjątkom zakaz został zniesiony dopiero ustawą z 13/26 maja 1913 r. o zastosowaniu do guberni Królestwa Polskiego i Nadbałtyckich zasad zdania Rady Państwa z 3 czerwca 1902 r. o polepszeniu bytu dzieci nieślubnych²⁴². Na jego podstawie dozwolono uznanie dzieci nieślubnych pochodzących ze związków cudzołożnych lub kazirodczych.

W przypadku znalezienia dziecka nowonarodzonego należało okazać je duchownemu przełożonemu którejkolwiek parafii wraz ze znalezionymi przy nim rzeczami oraz objaśnić wszystkie okoliczności znalezienia (art. 104)²⁴³. Duchowny w obecności dwóch świadków zapisywał przedstawione informacje w akcie, jak również domniemany wiek dziecka, nadane mu imię oraz dane o osobie bądź instytucji przyjmującej dziecko na wychowanie²⁴⁴. Dziecko,

---

cały akt przysposobienia nieważnym. Wyciąg wpisanego w księgi przysposobienia miał być w ciągu ośmiu dni na koszt strony wzywającej przesłany prokuratorowi królewskiemu przy właściwym sądzie ziemskim (później sądzie okręgowym), który miał go wywiesić w tylu egzemplarzach i w takich miejscach, które uznał za odpowiednie w danym przypadku. KCKP, s. 172-173.

²⁴⁰ Postanowienie Rady Administracyjnej z 03.11.1825 r., s. 17-18.

²⁴¹ KCKP, s. 60. Dzieci takie nie mogły zostać uznane poprzez następne małżeństwo ani zostać uznane za naturalne. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 52. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 55. W przypadku spisywania aktu urodzenia dziecka prawego, sporządzający akt nie mógł też zważać na wyparcie się ojcostwa lub oświadczenie matki, że jej mąż nie jest ojcem dziecięcia. Właściwość do ustalenia ojcostwa posiadał trybunał cywilny, nie urzędnik stanu cywilnego. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 41. Według J.K. Wołowskiego matka była zawsze wiadoma, jednak mogła mieć powody do zatajenia swego nazwiska („dla ukrycia błędu”), nie było więc konieczności jej wymieniania w akcie, mogła być też w nim wskazana pod fałszywym nazwiskiem lub jako matka niewiadomego nazwiska. Zob. J.K. Wołowski, *Kurs kodexu...*, op. cit., s. 54. Na podobnym stanowisku stali H. Konic i W. Salamon. Przepisy nie wspominały o możliwości pominięcia w akcie urodzenia dziecka nieślubnego danych jego matki, jednak nie zawierały również zakazu w tej kwestii, dlatego jego zdaniem takie pominięcie było możliwe. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 88; W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 7-8.

²⁴² Zbiór Praw i Rozporządzeń nr 114/1913, poz. 998. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 88; W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 7; S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 213; M. Teleszewska, *Status prawny dzieci nieślubnych na ziemiach polskich w dobie zaborów w świetle Kodeksu Cywilnego Napoleona*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. LXVI, z. 1, s. 387.

²⁴³ KCKP, s. 61.

²⁴⁴ Jeśli znalazca dziecięcia nie przyprowadził ze sobą świadków, szczególnie spośród osób obecnych przy znalezieniu, urzędnik stanu cywilnego sam miał ich wybrać. W akcie zapisać należało: imię, nazwisko, powołanie i miejsce zamieszkania znalazcy; określenie świadków znalezienia; miejsce i czas znalezienia z opisem jego okoliczności i szczegółów wartych uwagi; opis dziecka pod względem jego powierzchowności i znaków szczególnych; dokładny opis pieluch i wszelkich innych znalezionych przy dziecku przedmiotów, z wyszczególnieniem znaków i liter. Warto było uczynić także wzmiankę o miejscu pozostawienia rzeczy znalezionych przy dziecku. Jeśli odnaleziono przy nim zapiski wyrażające nadane mu imię, innego imienia nie należało mu w akcie nadawać. Bezimiennemu dziecku nie należało nadawać imienia śmiesznego bądź odkrywającego tajemnicę jego urodzenia, a najwłaściwiej było mu nadać dwa imiona, aby drugie służyło mu za nazwisko, jeśli w przyszłości nie zostałoby uznane. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 43-45. Wskazanie okoliczności znalezienia dziecka, jego znaków szczególnych oraz znajdujących się przy nim rzeczy miało istotne znaczenie dla możliwości późniejszego wykrycia rzeczywistego pochodzenia dziecka. Zob. J.K. Wołowski, *Kurs kodexu...*, op. cit., s. 55. W przepisie nie wspomniano o nazwisku dziecka, należało więc założyć, że miało być w akcie pominięte. Nie rozstrzygnięto również kto miał nadać dziecku imię – osoba, która znalazła dziecko, czy duchowny. H. Konic, wnioskował, że właściwa w tej sprawie była władza administracyjna

które przyszło na świat żywe, ale zmarło przed sporządzeniem aktu urodzenia, miało być zapisane zarówno w księdze aktów urodzenia, jak i w księdze aktów zejścia (art. 105)²⁴⁵.

W KCKP nie znalazły się przepisy traktujące o dzieciach narodzonych na okręcie analogiczne do art. 59-61 KN, gdyż uznano je za nieadekwatne do położenia geograficznego kraju. Dziecko mieszkańców Królestwa Polskiego, które urodziło się na okręcie, spisane miało mieć akt urodzenia podług przepisów obowiązujących na danym okręcie, który to jako akt zagraniczny mógł być potem wciągnięty do krajowych ksiąg²⁴⁶.

1.2.4 Akty małżeństwa

W Dziale III Tytułu IV mogliśmy znaleźć przepisy dotyczące aktów małżeństwa, które obowiązywały do 24 czerwca 1836 r., tj. do ogłoszenia nowego prawa o małżeństwie²⁴⁷. Obrzęd ślubu religijnego miał być poprzedzony zapowiedziami zgodnymi z odpowiednimi przepisami wyznaniowymi (art. 106)²⁴⁸. Jeśli w przypadku danego wyznania zapowiedzi nie zostały w ustawie przewidziane, organem odpowiednim do ustalenia ich kształtu i formy była KRWRiOP²⁴⁹. W zapowiedzi miały się znaleźć imiona, nazwiska, powołanie (zawód) i miejsce zamieszkania każdego z przyszłych małżonków, a także imiona, nazwiska, powołanie i zamieszkanie ich rodziców (art. 107). Każda zapowiedź miała być wpisana do księgi specjalnie do tego prowadzonej wraz z datą jej dokonania. Zapowiedzi powinny nastąpić w

---

lub szpital, który przyjmował dziecko na wychowanie. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 90, 136; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim*, op. cit., s. 32. Niniejszy przepis wspominał o jakiegokolwiek parafii, nie wskazując żadnego wyznania, wybór grupy wyznaniowej należał więc do osoby, która znalazła dziecko. Art. 104 odnosił się jednak do duchownego przełożonego parafii, zdaniem H. Konica należało więc założyć, że dotyczyło to wyznań chrześcijańskich. Podkreślił także, że niniejszy przepis nie odnosił się do samego wąsko rozumianego znalezienia dziecka, ale także do dzieci podrzuconych. Przyjęcie na wychowanie dziecka przez znalazcę zależało od jego dobrej woli, najczęściej jednak dzieci znalezione i podrzucone oddawano do domu podrzutków funkcjonującego przy warszawskim szpitalu Dzieciątka Jezus. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 89.

²⁴⁵ Jednakże urzędnik stanu cywilnego nie mógł spisać aktu urodzenia dziecka, którego żywego na oczy nie widział, tak jak dziecka okazanego za życia. W takiej sytuacji miał wspomnieć w akcie, że okazano mu martwe dziecko, które urodziło się żywe. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 45; J.K. Wołowski, *Kurs kodexu...*, op. cit., s. 55-56; H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 91.

²⁴⁶ Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 52. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 56.

²⁴⁷ Przepisy o aktach małżeństwa z KCKP zostały mileząco uchylone i zastąpione przez art. 41-59, 103-110, 126, 139-144, 179-191 i 231-238 prawa o małżeństwie z 1836 r. (Dz.P.K.P. Tom XVIII, Nr 64), które w niniejszej pracy zostały omówione w dalszej kolejności, wraz z dotyczącymi aktów małżeństwa rozporządzeniami właściwych komisji rządowych. Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 166. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 56. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 91. E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 53-54, 60; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim*, op. cit., s. 37-38; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 47.

²⁴⁸ KCKP, s. 62. Postanowienie Rady Administracyjnej z 03.11.1825 r., s. 25.

²⁴⁹ Wychodząc z założenia, że lepiej jest zapobiegać związkowi wadliwym pod względem przepisów cywilnych niż unieważniać zawarte związki i karać uchylających, rozciągnięto obowiązek przeprowadzenia zapowiedzi na wyznania, w których przepisy religijne ich nie wymagają. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 53.

parafii każdego z przyszłych małżonków, a także w parafii ich poprzedniego miejsca zamieszkania, jeśli na terenie ówczesnej parafii mieszkali krócej niż trzy miesiące (art. 108)²⁵⁰. Jeśli obrzędu ślubi nie dopełniono w ciągu sześciu miesięcy od ostatniej zapowiedzi, zapowiedzi należało ponowić (art. 109).

Minimum jedna zapowiedź była niezbędna, natomiast od drugiej oraz trzeciej właściwa władza duchowna lub władza upoważniona w tej kwestii dla danego wyznania przez KRWRiOP mogła udzielić dyspensy (art. 110)²⁵¹. Jeśli jednak następowała tylko jedna zapowiedź, ślub mógł się odbyć najwcześniej trzy dni od jej dokonania (art. 111). Przewidziano także sytuacje nadzwyczajne, kiedy wyjątkowo małżeństwo mogło zostać zawarte nawet bez jednej zapowiedzi (art. 112)²⁵². Dotyczyło to przypadków wystąpienia niebezpieczeństwa zagrożenia życia jednego z przyszłych małżonków, powinności udania się jednego z przyszłych małżonków w niebezpieczną podróż w interesach rządowych, a także okoliczności zawarcia małżeństwa przez osoby, które w powszechnym mniemaniu już wcześniej pozostawały w związku małżeńskim²⁵³.

Duchowny zawsze miał obowiązek zbadania czy nie zaszły przeszkody do zawarcia małżeństwa wymienione w Dziale II Tytułu V KCKP, nawet jeśli nie stwierdził przeszkód natury religijnej (art. 113). Jeśli takowe stwierdził, nie powinien był przystępować do przeprowadzenia obrzędu. Gdyby zaszła wątpliwość co do osiągnięcia przez przyszłego małżonka wieku uprawniającego do wstąpienia w związek małżeński, a jego akt urodzenia lub metryka chrztu nie znajdowała w księgach miejscowych, duchowny powinien zażądać przedstawienia takiego aktu lub metryki (art. 114)²⁵⁴. W przypadku braku możliwości okazania takiego dokumentu niezbędni byli dwaj świadkowie, którzy mogli być którejkolwiek płci i niekoniecznie musieli być ze stroną spokrewnieni, ale mieli być znani duchownemu. Mieli oni zaświadczyć o imionach, nazwisku, powołaniu i miejscu zamieszkania przyszłego małżonka, o analogicznych danych jego rodziców, jeśli ci byli znani, a także o miejscu i, w miarę możliwości, o czasie jego urodzenia. Mieli również potwierdzić powody stojące na przeszkodzie przedłożeniu aktu lub metryki. Pod takimi zeznaniami miał się podpisać

---

²⁵⁰ KCKP, s. 63. Czyli miały być ogłaszane w miejscach, w których można się było spodziewać ewentualnych wieści o przeszkodach małżeńskich. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 53.

²⁵¹ KCKP, s. 64.

²⁵² Ibidem, s. 65.

²⁵³ Wzorowano się tutaj na prawie austriackim oraz prawie pruskim. Przypadki te określano jako sytuacje, w których nie można było pozwolić sobie na wygospodarowanie czasu niezbędnego do ogłoszenia zapowiedzi lub sytuacje kompromitujące małżonków. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 53.

²⁵⁴ KCKP, s. 66.

duchowny oraz świadkowie, a jeśli nie byli w stanie tego uczynić, należało uczynić o tym wzmiankę.

Jeśli dla zawarcia małżeństwa niezbędne było zezwolenie rodziców lub dziadków mogło być wyrażone słownie podczas wykonywanego obrzędu, wówczas miało być zapisane w akcie (art. 115)²⁵⁵. W przypadku ich nieobecności na ślubie należało przedstawić zezwolenie w formie pisemnego aktu, który mógł być sporządzony przed wójtem lub burmistrzem, przed sędzią zjazdowym lub cywilnym gminy²⁵⁶, a także przed urzędnikiem aktowym²⁵⁷. Miały się w nim znaleźć imiona, nazwiska, powołanie i miejsca zamieszkania przyszyłych małżonków oraz innych osób zapisanych w akcie wraz z ich stopniem pokrewieństwa. Miał być przez zezwalających i spisującego oświadczenie podpisany, brak podpisu należało usprawiedliwić. W takiej samej formie pisemnej nieobecny na ślubie świadek mógł potwierdzić personalia przyszłego małżonka zgodnie z art. 114. Rada rodzinna lub opiekunowa wyrażała natomiast zezwolenie w formie pisemnej uchwały. Od wymagania zezwolenia rodziców lub dziadków można było odstąpić, jeśli byli cudzoziemcami mieszkającymi za granicą, chyba że duchowny powziął podejrzenia, że przyszły małżonek chce zawrzeć małżeństwo wbrew woli wstępnych (art. 116)²⁵⁸. Analogicznie można było zrezygnować z wymagania zezwolenia w przypadku zagranicznej władzy opiekuńczej (art. 117)²⁵⁹. Prośbę o radę wstępnych, czyli zezwolenie na zawarcie małżeństwa wydawanego w formie tzw. aktu znania lub aktu uszanowania, należało przedstawić ustnie w obecności dwóch świadków lub za pośrednictwem pisma prywatnego lub urzędowego sporządzonego

---

²⁵⁵ Ibidem, s. 67.

²⁵⁶ Sędziowie gminni i zjazdowi, o których wspominał art. 115, nie zostali ustanowieni. Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 88.

²⁵⁷ Wybrano rozwiązanie pośrednie pomiędzy mocno formalnymi rozwiązaniami z prawa francuskiego, gdzie zezwolenie miało być spisane w formie aktu urzędowego przez dwóch notariuszy lub jednego notariusza i dwóch świadków, a prawem pruskim i austriackim, które nie przewidywały dla zezwolenia żadnej konkretnej formy. Przewidziano więc jego spisanie przy samym akcie małżeństwa w trakcie jego sporządzania lub przed sporządzającym akt w innym terminie przed ślubem, co nie generowało dodatkowych kosztów. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 54.

²⁵⁸ KCKP, s. 68. Przewidywano tu sytuacje, kiedy zawierający małżeństwo potrzebowaliby zezwolenia wstępnych, opiekuna lub zwierzchności opiekuńczej przebywających zagranicą, co byłoby często problematyczne w kwestii ustalenia właściwości prawa, osób i formy takiej czynności, gdyż m.in. inne osoby dla wydania zezwolenia przewidziane były w prawie pruskim i w prawie austriackim. Z racji odległości utrudnione mogłoby być też powzięcie wiarygodnych wiadomości niezbędnych dla wydania odpowiedniego zezwolenia, co wpływałoby zarówno na możliwość jego wydania, jak i na wartość już wydanego zezwolenia. Wydzielono w tej kwestii również dwie kategorie imigrantów, którzy potrzebowaliby zezwolenia na zawarcie małżeństwa. Jedni mieli uciekać do Królestwa Polskiego przed wolą starszych członków rodziny, nie mając często w swym kraju ojczystym majątku, i nie zasługiwali tym samym na wsparcie w kwestii zezwolenia. Drudzy przyjeżdżali do Królestwa dla polepszenia swego życia, często przywoząc majątek i przemysł, należało im więc ułatwić stabilizację w postaci zawarcia stałego związku. Zdano się w tej materii na opinię udzielającego ślubu duchownego, który według Deputacji Prawodawczej miał najlepsze narzędzia do oceny sytuacji. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 54-56.

²⁵⁹ KCKP, s. 69.

przed którymkolwiek z urzędników wymienionych w art. 115 (art. 118). Odpowiedź wstępnych mogła nastąpić w tej samej formie (art. 119). W przypadku, gdy wstępni mieszkali w powiecie innym niż ten, w którym miało nastąpić udzielenie ślubu, duchowny mógł odstąpić od żądania dowodu przedstawionej prośby o radę²⁶⁰.

W przypadku wyznań chrześcijańskich duchowny utrzymujący księgi stanu cywilnego w obecności dwóch świadków (krewnych lub niespokrewnionych z nowymi małżonkami) miał sporządzić akt stanu cywilnego połączony z metryką ślubu zaraz po dokonanych obrzędach religijnych (art. 120)²⁶¹. W pierwszej kolejności miał on zawierać oświadczenie duchownego, że małżeństwo religijne zostało poprawnie zawarte. W akcie należało wymienić imiona, nazwiska, powołania oraz miejsca urodzenia i zamieszkania małżonków oraz zaznaczyć, że osiągnęli wiek uprawniający do zawarcia małżeństwa, ewentualnie przedstawić informację o udzielonej w tej sprawie dyspensie. Powinnością sporządzającego dany akt było również wyszczególnienie imion, nazwisk, powołań i miejsc zamieszkania rodziców małżonków, a także zamieszczenie potwierdzenia zezwolenia rodziców, dziadków, rady rodzinnej, rady opiekuńczej lub właściwej władzy wojskowej, gdy w danym przypadku było to wymagane. Należało także zamieścić wzmianki o miejscach i dniach uczynionych zapowiedzi, o tamowaniu małżeństwa i jego zniesieniu lub braku przeszkód małżeńskich, a w przypadku kobiety niegdyś zamężnej o czasie rozwiązania lub uznania za nieważne poprzedniego małżeństwa. Małżonkowie mieli oświadczyć czy zawarli umowę przedślubną, której datę i miejsce zawarcia oraz określenie urzędu przed którym tego dokonano również zapisywano w akcie małżeństwa²⁶². Wymienić należało również imiona, nazwiska, powołania i miejsca zamieszkania świadków, a także zaznaczyć, czy byli oni krewnymi lub powinowatymi małżonków, z której strony i w jakim stopniu.

---

²⁶⁰ W KCKP zrezygnowano z obowiązku przedstawienia dowodu wniesionej prośby o radę (zezwoleń na zawarcie małżeństwa), jeśli wstępni nie mieszkali w tym samym powiecie, co przyszli małżonkowie. Nie zwalniało to stron przed obowiązkiem zwrócenia się do nich, jednak duchowny mógł przystąpić do wykonania obrzędu bez żądania udowodnienia tej czynności, co motywowano trudnością w zlokalizowaniu lub uzyskaniu kontaktu osób mieszkających w znacznych odległościach od siebie, występującą szczególnie wśród klas uboższych. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 56.

²⁶¹ KCKP, s. 70. Sporządzany akt nie miał być aktem małżeństwa *sensu stricto*, a dokumentem spiswanym dla porządku cywilnego już po zawarciu małżeństwa, jako jego dowód. Miał więc w tym aspekcie różnić się od dotychczas spisywanych metryk i mógł być nazywany „metryką dostatecznie przysposobioną do cywilnego użytku”. W porównaniu do KN z KCKP zniknęły naturalnie przepisy odnoszące się do małżeństwa cywilnego, zrezygnowano również z obowiązku odczytania przyszłym małżonkom przepisów dotyczących wzajemnych praw i obowiązków, uznając jego niecelowość. Zajmował on bowiem sporo czasu, a przedstawiana materia miała być już znana osobom świątliwszym i niezrozumiała nawet po odczytaniu dla osób niewydukiowanych. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 56.

²⁶² Ujawnienie w akcie małżeństwa zawarte umowy przedślubnej miało zapobiegać oszustwom i wielokrotnym zawieraniu tego typu umowy. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 56, 94.

Status dowodu na zawarte małżeństwo otrzymał urzędowy wypis z księgi małżeństw (art. 121)²⁶³. Małżeństwa zawarte za granicą należało najpierw wpisać w polskie księgi stosownie do art. 84, a później uzyskać z nich wypis. W przypadku zaginięcia lub zniszczenia ksiąg lub samego aktu, a także niewciągnięcia aktu do ksiąg, zawarcie małżeństwa mogło zostać udowodnione poprzez dokumenty lub świadków (art. 122)²⁶⁴. Obowiązek udowodnienia małżeństwa istniał również w przypadku sporu prawnego, gdy małżonkowie odwoływali się do stanu małżeństwa (art. 123)²⁶⁵. Prawość dzieci pochodzących od dwojga osób żyjących ze sobą jak mąż i żona, a które już nie żyły, nie mogła być zaprzeczona tylko z tego względu, że nie można było okazać aktu ich małżeństwa (art. 124)²⁶⁶. Wystarczyło udowodnione posiadanie stanu i brak z nim sprzeczności aktu urodzenia. Gdy udowodnienie prawnego obchodu małżeństwa dokonane zostało w drodze procesu karnego, wpisanie protokołu z takiej okoliczności w księdze małżeństw zapewniało wszelkie skutki cywilne względem małżonków oraz dzieci z tegoż związku pochodzących (art. 125)²⁶⁷. Sprawa karna mogła być wytoczona nawet po śmierci jednego bądź obojga małżonków, do czego uprawniony był każdy, kto miał interes w prawnym uznaniu ważności małżeństwa, a także prokurator królewski (art. 126)²⁶⁸. Jeśli oskarżony zmarł przed rozpoczęciem lub w trakcie trwania procesu karnego, strony zainteresowane w obecności prokuratora królewskiego mogły wytoczyć proces cywilny jego następcom prawnym (art. 127)²⁶⁹.

---

²⁶³ KCKP, s. 72. Wystąpiła tu istotna różnica w stosunku do KN, sprowadzająca się do twierdzenia, że pod rządami prawa francuskiego nie występowały skutki cywilne małżeństwa przed zawarciem małżeństwa cywilnego, natomiast w KCKP skutki cywilne małżeństwa nie występowały przed zawarciem małżeństwa religijnego. Małżeństwo religijne zawierane zaś było przed spisaniem aktu małżeństwa, nastąpiła więc zmiana w kwestii możliwości czasowego powoływania się skutki cywilne małżeństwa. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 57-58.

²⁶⁴ KCKP, s. 73. Nawet jeśli cywilny akt małżeństwa nie został spisany, religijnie zawarte małżeństwo nie przestawało być małżeństwem, nie mogło być też więc pozbawione skutków cywilnych. Był on bowiem tylko dowodem zawarcia małżeństwa, a nie jego źródłem, tym samym należało dopuścić inne dowody w przypadku trudności z jego uzyskaniem. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 58.

²⁶⁵ Zagadnienie to uznano za nader delikatne, gdyż nie chciano zezwolić każdemu na wdzieranie się do zacisza rodzinnego osób postronnych, z drugiej strony nie można było dopuścić, aby konkubinat w pewnych sprawach zyskał znamiona prawnego małżeństwa. Z tego względu w stosunku do art. dodano określenie „w przypadku sporu prawnego”, które dla żądania udowodnienia małżeństwa wymagało wykazania interesu prawnego. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 58-59.

²⁶⁶ KCKP, s. 74. Przepis ten miał na celu ochronę osób, które nie знаły miejsca zawarcia małżeństwa jej rodziców bądź nie wiedziały o przyczynach braku możliwości uzyskania poszukiwanego aktu małżeństwa wstępnych i dowodach zawartego przez nich związku. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 59.

²⁶⁷ Podkreślono, że treść wyroku nie miała być dosłownie przepisana do aktu stanu cywilnego, a jedynie zaznaczona nim w formie protokołu. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 59.

²⁶⁸ KCKP, s. 75. W stosunku do art. 199 zrezygnowano z obwarowania, że odkrycie oszustwa musiało mieć miejsce po śmierci małżonków. W wielu sytuacjach trudne miało być bowiem ustalenie dokładnego czasu ustalenia pewnych faktów i powzięcia o nich wiadomości przez dane osoby. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 59.

²⁶⁹ Z zachowaniem właściwości art. 152, tj. niemożliwości wstąpienia w związek małżeński osób niemających ukończonych dwudziestu jeden lat bez zezwolenia rady rodzinnej w przypadku, gdy rodzice lub dziadkowie nie żyli lub nie byli w stanie złożyć oświadczenia woli. Powinność udziału prokuratora argumentowano publicznym charakterem małżeństwa, które sprowadzało się nie tylko do małżonków, ale i całego społeczeństwa. Dlatego też

Prawomocny wyrok sądu cywilnego uznający nieważność małżeństwa, rozwód lub rozłączenie na czas nieograniczony miał przez prokuratora królewskiego przy tym sądzie zostać natychmiast wysłany prowadzącemu księgi celem wciągnięcia wyroku do ksiąg i uczynienia wzmianki na brzegach aktu małżeństwa stosowanie do postanowień z art. 85 (tj. na obu egzemplarzach ksiąg, art. 128)²⁷⁰. To samo należało uczynić w przypadku przyzwolenia sądu cywilnego na odstąpienie od rozłączenia małżonków od stołu i łoża na czas nieokreślony (art. 129).

Przepisy Działu III miały obowiązywać także w stosunku do osób wyznań niechrześcijańskich, z tą różnicą, że po odbytych obrzędach religijnych duchowny powinien wraz ze świadkami stawić się przed właściwym miejscowo urzędnikiem wyznaczonym do sporządzania aktów stanu cywilnego, gdzie miał zaświadczyć o religijnym zawarciu małżeństwa oraz przedstawić objaśnienia niezbędne dla wynikających z małżeństwa stosunków cywilnoprawnych (art. 130)²⁷¹.

1.2.5 Akty zejścia

Dział IV Tytułu IV mieścił regulacje o aktach zejścia²⁷². Przed spisaniem aktu zejścia utrzymujący księgi powinien przekonać się naocznie o śmierci danej osoby, a jeśli nie był duchownym przełożonym dla parafii wyznania zmarłego, powinien także bezpłatnie wystawić pozwolenie na pochówek, jednak nie wcześniej niż czterdzieści osiem godzin po zgonie (art. 131)²⁷³. Dłuższy termin wstrzymania się z pochówkiem przewidywał Kodeks Kar Głównych i

---

w tego typu sprawach miał występować reprezentant interesu publicznego, który mógł przychylić się do wniosków strony powodowej, ale mógł też być im przeciwny. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 60-61.

²⁷⁰ KCKP, s. 76. Akta stanu cywilnego miały nie tylko przekazywać dane o wydarzeniach dotyczących konkretnych osób, ale miały również być dowodem ich stanu. Z tego względu brak uwzględnienia w nich zmian dotyczących m.in. rozwodu czy unieważnienia małżeństwa mógł być uznany za mylący lub wręcz zwodniczy. Dlatego akt małżeństwa z tego typu wzmianką był nie tylko dowodem zawarcia małżeństwa, ale również dowodem jego zakończenia. Dla pewności o zaistnieniu okoliczności wymagających sporządzenia takiej wzmianki, tj. wydania wyroku sądu, do przesłania prowadzącemu księgi stanu cywilnego treści wyroku zobligowano prokuratora. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 60-61. Władze kościelne zakazały jednak dokonywania w aktach stanu cywilnego wzmianki o sądowym rozłączeniu małżeństwa, zdarzały się również represje wobec duchownych stosujących się do przepisów KCKP w tej sprawie. Zob. K. Sójka-Zielińska, *Postępowanie cywilne* (podrozdział [w:] Z. Stankiewicz, *Królestwo Polskie...*, op. cit., s. 504.

²⁷¹ KCKP, s. 77. Obowiązek stawienia się duchownego wyznania niechrześcijańskiego udzielającego ślubu motywowano jego właściwością jako osoby, która najlepiej mogła zaświadczyć o prawidłowości zawartego małżeństwa religijnego. Miał być również zabezpieczeniem przed nadużyciami, miał bowiem dodatkowo potwierdzać zgłaszane wydarzenia i tożsamość stron. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 61.

²⁷² Umieszczenie aktów zejścia wśród aktów stanu cywilnego tłumaczono ich statusem źródła praw i obowiązków dla żyjących. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 61-62. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 56.

²⁷³ KCKP, s. 78. Zdaniem J. Wyczechowskiego opóźnienia w spisywaniu aktów zejścia nie powinny być dopuszczane, bowiem miały być spisywane po naocznym przekonaniu się prowadzącego akta o zaszłej śmierci, a więc przed pochowaniem zwłok. Jeśli jednak prowadzący akta powziął wiadomość o danym zejściu po takim

Poprawczych (dalej: KKGiP), gdyż określał karę za pogrzebanie zmarłego przed upływem trzech dni od przekonania się o jego śmierci²⁷⁴. Jednak art. 4 postanowienia Rady Administracyjnej z 31 maja (12 czerwca) 1846 r. zawierającego przepisy o chowaniu zmarłych potwierdził, że urzędników stanu cywilnego obowiązywał termin czterdziestu ośmiu godzin od śmierci, przy obowiązku osobistego przekonania się o zaszłym zgonie²⁷⁵.

---

naocznym przekonaniu, a nie sporządził aktu przed pochówkiem, J. Wyczechowski nie widział przeciwwskazań do jego spisania w późniejszym czasie. Nie wyłączało to odpowiedzialności prowadzącego akta za powstałe opóźnienie. Zob. J. Wyczechowski, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 57-58. Według J.K. Wołowskiego naoczne przekonanie się przez utrzymującego księgi o zaszłej śmierci nie było bezwzględnym warunkiem sporządzenia aktu zejścia, obowiązek ten jednak miał być wykonywany, jeśli było to możliwe. Zob. J.K. Wołowski, *Kurs kodexu...*, op. cit., s. 58. Na terenie miasta Warszawy obowiązywały w tej kwestii dodatkowe przepisy z 21 marca 1881 r. Wzorem rozwiązań z Sankt Petersburga wprowadzono obowiązek wystawiania świadectw lekarskich w przypadku każdej zaszłej na terenie miasta śmierci, dopiero po okazaniu takiego dokumentu można było pochować zmarłego. Oznaczano w nich imię lub imiona i nazwisko zmarłego, a także jego płeć, rodzaj choroby lub inną przyczynę śmierci, ostatnie miejsce zamieszkania, wyznanie, wiek, zawód i stan cywilny. W przypadku śmierci osób poniżej 15 roku życia należało również wskazać zawód i stan ich rodziców, a w przypadku śmierci dzieci poniżej 5 roku życia należało zawrzeć informację czy pochodzili z małżeństwa czy ze związku nieślubnego. Świadectwa miały być sporządzane na specjalnych formularzach, dostarczanych bezpłatnie przez magistrat miejski szpitalom i cyrkulom policyjnym. Zależnie od miejsca lub okoliczności zgonu przyczynę śmierci oznaczał lekarz: szpitalny, leczący przed śmiercią zmarłego lub miejski. Oznaki śmierci gwałtownej lub choroby zakaźnej lekarz miał wyraźnie zaznaczyć w dokumencie. Wszelkie inne dane wypełniać miał prowadzący akta stanu cywilnego, który miał również uczynić wzmiankę o sporządzeniu aktu zejścia. Tak wydawane świadectwa okazywano zakładom pogrzebowym lub nadzorcom cmentarzy, którzy mieli odcinać dolną część z informacją o akcie zejścia, którą mieli pozostawić u siebie, a górną część odesłać do sekcji statystycznej magistratu miejskiego. Lekarzom szpitalnym i prowadzącym akta stanu cywilnego za prowadzenie wyżej opisanych czynności wynagrodzenie nie przysługiwało, natomiast lekarze miejscy mieli otrzymywać z budżetu magistratu za każde obejrzenie zmarłego i wystawienie świadectwa po 60 kopiejek. Zob. 34. *Najwyższe zatwierdzone postanowienie Komitetu do spraw Królestwa Polskiego. O wprowadzeniu w mieście Warszawie przepisów o wydawaniu świadectw na grzebanie umarłych i o sposobie zbierania wiadomości statystycznych o śmiertelności*, [w:] *Zbiór Praw. Postanowienia i rozporządzenia rządu, w guberniach Królestwa Polskiego obowiązujące, wydane po zniesieniu w 1871 roku urzędowego wydania Dziennika Praw Królestwa Polskiego*, tom XIX, zeb. i przeł. S. Godlewski, Warszawa: Druk S. Orgelbranda Synów 1884, s. 89-97; A. Okolski, *Zasady prawa...*, op. cit., s. 63.

²⁷⁴ Zgodnie z art. 543 KKGiP pochowanie zmarłego przed upływem trzech dni od przekonania się o jego śmierci, z wyłączeniem przypadków przewidzianych przepisami, groziło karą pieniężną od 1 do 50 rubli albo aresztem od 3 dni do 3 tygodni, zależnie od okoliczności i stopnia winy. Jeśli w wyniku przedwczesnego pochówku osoba znajdująca się w letargu lub stanie pozornej śmierci zmarła, a wykonawca pochówku był wyznania chrześcijańskiego, miał również podlegać pokucie kościelnej podług zarządzenia odpowiedniej zwierzchniej władzy duchownej. Zgodnie z art. 544 KKGiP pochowanie zmarłego przed sądowo-lekarskim zbadaniem zwłok groziło karą pieniężną od 15 do 300 rubli albo aresztowi od 3 tygodni do 3 miesięcy. Jeśli nastąpiło to w zamiarze zatarcia śladów zabójstwa, winny miał być sądzony jako uczestnik lub ukrywający zabójstwo.

²⁷⁵ *W Imieniu Najjaśniejszego MIKOŁAJA I. Cesarza Wszech Rosyji Króla Polskiego etc. etc. Rada Administracyjna Królestwa. W celu zapobieżenia nieszczęśliwym wypadkom z pogrzebania ciał ludzi, będących w stanie pozornej śmierci, i zapewnienia koniecznego w takich razach ratunku, tudzież w celu ochronienia zdrowia ogółu od szkodliwych wyziewów, powstających z psucia się ciał zmarłych, Rada Administracyjna, zatwierdzając przedstawione przed Komisją Rządową Spraw Wewnętrznych i Duchownych, i przy niniejszym Postanowieniu załączone Przepisy względem grzebania ciał zmarłych, postanowiła i stanowi: (...) Działo się w Warszawie, na posiedzeniu Rady Administracyjnej, dnia 31 Maja (12 Czerwca) 1846 roku, Dz.P.K.P. Tom XXXVIII, Nr 118, s. 61-109. Zob. J. Fidler, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 40. Przewidziano także możliwość przedłużenia terminu czterdziestu ośmiu godzin, jeśli z powodu braku oznak rozkładu zachodziło podejrzenie pozornej śmierci lub wystąpiły okoliczności rodzinne lub sądowe, które wymagały wstrzymania się na jakiś czas z pogrzebaniem zwłok (w takiej sytuacji należało jednak powiadomić miejscową władzę policyjną, która miała zabezpieczyć zwłoki przed szkodliwym wpływem na zdrowie publiczne; art. 2). Jeśli podejrzenie o takich*

Oprócz imion, nazwiska, powołania i miejsca zamieszkania zmarłego oraz dnia, godziny i miejsca jego śmierci, należało wymienić imiona i nazwiska ewentualnego pozostałego przy życiu bądź zmarłego małżonka, a także w miarę możliwości jego miejsce urodzenia i imiona, nazwiska, powołania i miejsca zamieszkania jego rodziców (art. 132)²⁷⁶. Oprócz powyższych informacji zapisywano także imiona, nazwiska, wiek, powołania, miejsce zamieszkania i ewentualny stopień pokrewieństwa zeznających (zgłaszających zgon). Akt miał być spisany w konsekwencji zeznań dwóch świadków, którzy w miarę możliwości powinni być najbliższymi krewnymi lub sąsiadami zmarłego (art. 133). Jeśli jednak śmierć nie zaszła w jego domostwie, jednym ze świadków miała być osoba, w której mieszkaniu doszło do zgonu.

W stosunku do osób przebywających w szpitalu, więzieniu, areszcie lub innej instytucji publicznej administrator placówki (przełożony, dozorca, zawiadowca, gospodarz) gromadził dane określone w art. 132 w zwykłej księdze administracyjnej, a w przypadku ich śmierci przekazywał je właściwemu utrzymującemu księgi dla spisania aktu zejścia (art. 134)²⁷⁷. Spisanie aktu zejścia osoby wojskowej przebywającej na służbie za granicą miało odbywać się w obecności trzech świadków (art. 135)²⁷⁸. W przypadku śmierci gwałtownej lub

---

okolicznościach powzięto już po upływie czterdziestu ośmiu godzin, pogrzeb miał być przez urzędnika stanu cywilnego wstrzymany dla oględzin zwłok przez lekarza lub fclczera (art. 5). W razie braku takiej możliwości poświadczenie śmierci mógł wystawić sam urzędnik przy zastosowaniu wydanej przez Radę Lekarską wiadomości o znakach rzeczywistej i pozornej śmierci i obchodzeniu się z umarłymi. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 128-138. Natomiast skrócić termin czterdziestu ośmiu godzin można było, gdy na ciele zmarłego pojawiły się niewątpliwe oznaki rozkładu w wysokim stopniu, gdy na zwłokach odbyto sekcję sądowo-lekarską określoną przepisami lekarskimi, bądź w razie wystąpienia epidemii choroby zakaźnej (odpowiednie zarządzenia miała w takiej sytuacji wydać KRSWiD; art. 3).

²⁷⁶ KCKP, s. 79. Nie należało jednak wspominać o pozostałych po zmarłym dzieciach. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 118.

²⁷⁷ KCKP, s. 80.

²⁷⁸ KCKP, s. 81. Po otrzymaniu od poszczególnych dowódców pułkowych raportów o śmierci osób wojskowych pochodzących z Królestwa Polskiego, które powinny były zawierać wszystkie informacje zawierane w akcie śmierci, naczelnicy wojskowi mieli je przysyłać do KRS celem ich złożenia we właściwych aktach stanu cywilnego. W związku z tym KRS poleciła prokuratorom królewskim, aby takie raporty, otrzymywane za pośrednictwem KRS lub bezpośrednio od władz wojskowych lub administracyjnych, przesyłali odpowiednim urzędnikom stanu cywilnego, którzy mieli je wpisać w utrzymywane przez nich akta i zawiadomić osoby zainteresowane. Jeśli prokurator otrzymałby takie zawiadomienie z innego źródła, oprócz przekazania go do urzędnika, miał również przesłać je do KRS, które wydawało w tej kwestii obwieszczenia w pismach publicznych (Rozporządzenie KRS z 29 Stycznia (10 Lutego) 1849 r., Nr. 17951). Wspomniane obwieszczenia w stosunku do mieszkańców Warszawy miały być wystosowywane w Gazecie Policijnej, a do mieszkańców innych miast i obszarów wiejskich za pośrednictwem rządów gubernialnych w dziennikach gubernialnych. W przypadku braku danych wymaganych dla sporządzenia aktu śmierci, ograniczano się do samego obwieszczenia publicznego, osobom zainteresowanym pozostawiając ich uzupełnienie, zaś akta sprawy przechowywano w Archiwum Głównym (Rozporządzenie KRS z 20 Sierpnia (1 Września) 1851 r., Nr. 11100). W 1876 r. obowiązek zawiadamiania właściwych urzędników stanu cywilnego o zaszłej zagranicą śmierci osób pochodzących z Królestwa Polskiego lub śmierci osób odbywających służbę wojskową powierzono sędziom pokoju, przy których urządzone były wydziały hipoteczne. Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 175-176; K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 81-82.

jej podejrzenia zakazano przeprowadzenia pochówku do czasu zakończenia czynności wyjaśniających przez odpowiednich urzędników (art. 136). Ci ostatni mieli ustalić dane wymienione w art. 132 i przekazać je utrzymującemu księgi właściwemu miejscowo dla miejsca zgonu. W przypadku skazanego na karę śmierci, dane o skazańcu miał przekazywać utrzymującemu księgi pisarz sądu skazującego w ciągu dwudziestu czterech godzin od wykonania wyroku (art. 137)²⁷⁹. W akcie nie zapisywano okoliczności związanych ze śmiercią gwałtowną, przebywaniem zmarłego w więzieniu lub areszcie, a także wykonanym wyrokiem, w takich sytuacjach miał on zawierać dane wymienione w art. 132 (art. 138)²⁸⁰. W przypadku zaginięcia bądź zniszczenia ksiąg lub samego aktu, a także braku wciągnięcia aktu do ksiąg, o śmierci danej osoby świadczyć miały dokumenty i zeznania świadków (art. 139)²⁸¹.

1.2.6 Sprostowania aktów

Króciutki Dział V Tytułu IV traktował o sprostowaniu aktów stanu cywilnego²⁸². Sprostowanie każdego rodzaju aktu miało odbywać się w drodze wyroku właściwego sądu ziemskiego (trybunału cywilnego, później sądu okręgowego) na żądanie stron zainteresowanych, przy wysłuchaniu wniosków prokuratora królewskiego i z prawem do odwołania się (art. 140)²⁸³. Do uczestnictwa w procesie sąd mógł wezwać inne strony

---

²⁷⁹ KCKP, s. 82. KN zawierał jeszcze jeden nadzwyczajny przypadek spisania aktu zejścia – w przypadku śmierci, która nastąpiła w czasie żeglugi. W KCKP zrezygnowano z niej jednak ze wspomnianych już powodów geograficznych. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 62. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 58.

²⁸⁰ Poprzez „śmierć gwałtowną” rozumiano śmierć poprzez samobójstwo, spowodowaną przez osobę trzecią w pojedynku lub w inny sposób. Akta stanu cywilnego miały wyrażać jedynie proste informacje o zejściu, nie zaś przykre dla bliskich zmarłego okoliczności jego odejścia. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 62. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 58. Nie można było jednak zachować zwykłej formy aktu zejścia w przypadku znalezienia porzuconego dziecka nieżywego. Wówczas utrzymujący księgi, któremu takie dziecko okazano, sporządzić miał protokół podobny do tego spisywanego przy akcie urodzenia znalezionego dziecka. Należało w nim zawrzeć wszystkie szczegóły znalezienia i wszystkie przedmioty znalezione przy dziecku. Protokół taki miał być wpisany w akt zejścia. O takich wypadkach należało donieść również miejscowej władzy policyjnej. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 90-91.

²⁸¹ KCKP, s. 83.

²⁸² Możliwość dokonania sprostowania lub uzupełnienia aktów stanu cywilnego uzasadniano potrzebami wynikającymi z popełnionym błędów, dopuszczonego niedbalstwa lub działania w złej wierze. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 93. W postaci sprostowania aktu urodzenia nie można było zmienić imienia, można je było jednak skorygować w przypadku wypaczenia lub zapisania brzmienia danego imienia w innym języku. Nazwiska mogły być w sprostowaniu poprawione w każdym wypadku. Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 21-22.

²⁸³ Z urzędu mogło odbywać się tylko sprawdzanie aktów, nie ich sprostowanie. Bez wiedzy i woli stron nie można było stanowiąc o ich interesie wynikającym z aktów. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 63-64. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 59. Zdarzało się, że duchowni ulegali prośbom stron zainteresowanych i na mocy zeznań świadków czynili poprawki w aktach sporządzonych w utrzymywanych przez nich księgach. W 1848 r. KRSWiD uczuliła wszystkie władze diecezjalne o niedopuszczalności takiego postępowania, a także o

zainteresowane poza żądającymi sprostowania²⁸⁴. Sprostowanie nie wywoływało skutków wobec osób, które go nie żądały i nie były wezwane do uczestnictwa w sprawie (art. 141)²⁸⁵. Wyrok sprostowania miał zostać złożony do ksiąg stanu cywilnego dla spisania z niego protokołu, wzmiankę o nim zapisywano na brzegu poprawionego aktu we właściwej księdze (art.142)²⁸⁶.

Przepisy o sprostowaniu aktów znowelizowano i rozwinięto w 1875 r.²⁸⁷ Podanie o sprostowanie należało złożyć do sądu okręgowego, w jurysdykcji którego utrzymywały się księgi stanu cywilnego (art. 2). Wprowadzono możliwość żądania sprostowania przez urząd publiczny, jednak tylko w sytuacji, gdy było ono połączone z interesem publicznym (art. 3). Wezwanie innych zainteresowanych stron zależało od uznania sądu, natomiast radę rodzinną można było zwołać na podanie lub przedstawienie prokuratora (art. 4). Wyroki nakazujące sprostowanie miały być składane właściwym urzędnikom stanu cywilnego, którzy mieli wpisywać je do ksiąg oraz czynić o nich wzmiankę na marginesie prostowanego aktu, a także pod groźbą kary wydawać wypisy z tychże aktów z uwzględnieniem sprostowania (art. 5). Wyroki o sprostowaniu mogły zostać zaskarżone (art. 6), miały być wydawane po wysłuchaniu wniosków prokuratora (art. 7).

---

powinności informowania przez utrzymujących księgi o prawidłowej sądowej procedurze dokonywania sprostowań (Rozporządzenie KRŚWiD z 31 lipca/12 sierpnia 1848 r., Nr. 3756/25237). Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 93. S. Nowakowski podkreślał jednak, że sądowa procedura sprostowania dotyczyła jedynie sytuacji, gdy duplikat księgi został już przekazany do archiwum. Jeśli znajdował się jeszcze u prowadzącego księgi, w razie zgłoszenia korekty przez strony zainteresowane miał on uczynić zaopatrzone w swój podpis dwie zwykle identyczne wzmianki na marginesie prostowanego aktu w obu egzemplarzach księgi. Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 20.

²⁸⁴ Możliwość taką przewidziano w obawie przed sytuacją, kiedy w celu uzyskania korzystnego wyroku żądający sprostowania aktu powołałby się na osobę, która w rzeczywistości nie była zainteresowana sprawą, co wynikałoby ze szkodą dla rzeczywiście zainteresowanego. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 63-64. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 59. Jako przykład takiego wezwania H. Konic wskazał żądanie ojca pełnoletniego syna w kwestii poprawienia imienia w metryce urodzenia, niezgodnego z aktem małżeństwa tegoż syna. Ojciec posiadał w takiej sprawie status osoby zainteresowanej, jednak sądowi w takiej sytuacji służyło prawo dodatkowego wezwania pełnoletniego syna. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 97.

²⁸⁵ KCKP, s. 84.

²⁸⁶ Sprostowanie mogło odbyć się wyłącznie w ten sposób, bez ingerencji w treść aktu, która miała pozostać w oryginale. Wyrok nie miał być wpisywany do ksiąg, a składany do nich wraz z protokołem, w którym dla bezpieczeństwa stron zapisywano okoliczności jego wydania i złożenia. W księgach nie znajdowała się więc kopia wyroku, a oryginał okazany utrzymującemu akta. Zob. DS z 1825 r., t. II, s. 63-64. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 59.

²⁸⁷ Najwyżej zatwierdzone 19 lutego 1875 r. postanowienie o zastosowaniu ustaw sądowych z 20 listopada 1864 r. do Warszawskiego Okręgu Sądowego. Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 99-100. Zob. K. Grzybowski, *Zabór rosyjski...*, op. cit., s. 255.

1.3 Przepisy dla starozakonnych (osób wyznania mojżeszowego)

Oddzielne przepisy w zakresie prowadzenia aktów stanu cywilnego dla osób wyznania mojżeszowego wydano postanowieniem Rady Administracyjnej z 7 września 1830 r.²⁸⁸ Istniejące do tej pory żydowskie parafie, zwane odtąd okręgami dozorów bożniczych, miały zostać terenowo zakreślone przez KRWRiOP w porozumieniu z Komisją Rządową Spraw Wewnętrznych i Policji²⁸⁹ (dalej: KRWiP) w ten sposób, aby do każdego z ustanowionych okręgów urzędów stanu cywilnego należał jeden cały lub kilka okręgów dozoru bożniczego, wedle warunków lokalnych (art. 1)²⁹⁰. W każdym okręgu dozoru bożniczego KRWRiOP²⁹¹ miała wyznaczyć rabina lub jego tymczasowego zastępcę (jednego lub więcej, zależnie od potrzeby), który oprócz innych posług religijnych właściwych dla wyznania mojżeszowego, obowiązany był do obrządków przy obrzezaniu lub nadaniu imienia nowonarodzonemu dziecku, obrządków przy zaślubinach osób wchodzących w związek małżeński, a także obrządków po śmierci członka społeczności żydowskiej każdej płci i każdego wieku (art. 2)²⁹². Bez zezwolenia i obecności wyznaczonego w ten sposób pełniącego obowiązki rabina zakazano odprawiania obrzędów religijnych wszystkim innym starozakonnym (art. 3).

Do obowiązków rabina lub jego zastępcy należało utrzymywanie księgi zapisowej, która miała być sfinansowana z funduszy dozoru bożniczego, „porządnie opracowana”, dostosowana wielkością do ludności danej gminy żydowskiej oraz parafowana przez

---

²⁸⁸ *W Imieniu Najjaśniejszego MIKOŁAJA I. Cesarza Wszech Rosyi Króla Polskiego etc. etc. Rada Administracyjna Królestwa. W wykonaniu Artykułu 93. Księgi I. Kodexu Cywilnego, chcąc zapewnić ściśle dopełnianie przez Starozakonnych przepisów prawa, w Aktach Stanu Cywilnego Tytułem IV. Księgi I tegoż Kodexu, tudzież Postanowieniem Namiestnika Królewskiego z dnia 3: Listopada 1825. r. obiętych, na przełożenie Komissyi Rządowej Religijnych i Oświecenia Publicznego, po wysłuchania zdania Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu, Postanowiliśmy i stanowimy co następuje: (...) Działo się na Posiedzeniu Rady Administracyjnej w Warszawie dnia 7. Miesiąca Września 1830 roku, Dz.P.K.P. Tom XIII, Nr 52 [dalej: Postanowienie Rady Administracyjnej z 07.09.1830 r.], s. 147-160. Zob. J. Fidler, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 26-29*

²⁸⁹ Od 1868 r. z rosyjskim Ministerstwem Spraw Wewnętrznych. Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 185.

²⁹⁰ Postanowienie Rady Administracyjnej z 07.09.1830 r., s. 148.

²⁹¹ Od 1867 r. właściwym do mianowania rabinów i podrabinów był gubernator we właściwym rządzie gubernialnym. Zob. *Ustawa o Zarządzie Gubernialnym i Powiatowym w Guberniach Królestwa Polskiego*, Dz.P.K.P. Tom LXVI, Nr 218, s. 119-193; *W Imieniu Najjaśniejszego ALEXANDRA II-go, Cesarza i Samowładcy Wszech Rosyi, Króla Polskiego, Wielkiego Księcia Finlandzkiego, etc. etc. etc. Komitet Urządzający w Królestwie Polskiem. Z powodu wynikłej kwestyi, o porządku mianowania podrabinów i duchownych przy żydowskich domach modlitwy, jak również szkólników, rzezaków, pukaczy i innej niższej służby przy bożnicach żydowskich, Komitet Urządzający na przedstawienie Dyrektora Głównego Komissyi Rządowej Spraw Wewnętrznych, w objaśnieniu art. 2 Oddz. II, Najwyżej zatwierdzonych dnia 29 Lutego 1868 r. dodatkowych przepisów do Ustawy o Zarządzie gubernialnym i powiatowym w guberniach Królestwa Polskiego, postanowił i stanowi (...) Działo się w Warszawie, na 252 posiedzeniu, dnia 14 (26) Czerwca 1868 roku, Dz.P.K.P. Tom LXVII, Nr 232, s. 337.*

²⁹² Postanowienie Rady Administracyjnej z 07.09.1830 r., s. 149-150.

miejscową władzę municypalną, właściwego burmistrza lub osobnego miejscowego urzędnika utrzymującego akta stanu cywilnego (art. 4)²⁹³. Do księgi rabin miał wpisywać w języku polskim (od 1868 r. w języku rosyjskim) dzień, imię i nazwisko urodzonego dziecka oraz powołanie (zawód) jego rodziców, imię, nazwisko i powołanie zmarłego, a także dzień i miejsce każdej ogłoszonej zapowiedzi przedmałżeńskiej oraz imię, nazwisko i stan cywilny wchodzących w związki małżeńskie. Nawet jeśli przepisy prawa wyznaniowego dopuszczały pominięcie obrzędu religijnego, w przypadku urodzeń, ślubów i zgonów zapisy miały być sukcesywnie dokonywane (art. 5).

Rabin utrzymujący księgę był odpowiedzialny za jej całość oraz porządek w zakresie liczby zgłaszanych wydarzeń podlegających zapisowi, jak i tożsamości osób, których zapis dotyczył (art. 6)²⁹⁴. Urzędnicy utrzymujący księgi stanu cywilnego dla Żydów oraz dozory bożnicze miały czuwać nad prawidłowością utrzymywania ksiąg, regularnością zapisywania w nich dokonanych obrzędów religijnych i wymaganych zapisów, którym obrząd nie towarzyszył, a także wiernością w kwestii tożsamości osób, których zapisy dotyczyły. Dostrzeżony nieporządek lub nadużycia mieli zgłaszać w formie pisemnego raportu składanego właściwemu komisarzowi obwodowemu (później naczelnikowi powiatu). Dla kontroli stanu ksiąg i dokonanych w niej zapisów mogli w każdym czasie żądać ich okazania. Kopię otrzymanego raportu komisarz obwodowy (naczelnik powiatu) zatrzymywał w swych aktach, a oryginał przysyłał komisji wojewódzkiej (później rządowi gubernialnemu), która miała na winnych niedociągnięć i nadużyć nałożyć stosowne kary (art. 7). Rabin lub jego zastępca po dokonaniu zapisu do księgi obowiązany był wraz z osobami, których zapis dotyczył, a także świadkami, stawić się przed urzędnikiem stanu cywilnego celem okazania zapisu oraz udzielenia wyjaśnień względem dopełnienia warunków cywilnych (art. 8).

W miejscach, gdzie funkcję urzędnika stanu cywilnego pełnił burmistrz, miał on obowiązek jak najdokładniejszego upewnienia się co do tożsamości osób, których akt miał dotyczyć, a jeśli dostrzegł w tym względzie nieprawidłowości, miał spisać akt według rzeczywistego stanu rzeczy (art. 9)²⁹⁵. Winni fałszu mieli być przy tym pociągnięci do odpowiedzialności na podstawie odpowiednich przepisów. W innych miejscach, tj. tam gdzie funkcja urzędnika stanu cywilnego nie była pełniona przez burmistrza, zgłaszający (ojciec dziecka lub inna osoba informująca o narodzinach, nowożeńcy, zeznający o śmierci) obowiązani byli wcześniej uzyskać od burmistrza lub prezydenta (w stolicy od komisarza

---

²⁹³ Ibidem, s. 151-152.

²⁹⁴ Ibidem, s. 151-153.

²⁹⁵ Ibidem, s. 154-155.

właściwego cyrkulu, później komisarza cyrkulowego) świadectwo o tożsamości osób stawiających się do sporządzenia aktu (art. 10).

Każdy Żyd będący głową rodziny, a w przypadku jego braku inna osoba wymieniona w tym względzie w KCKP, najpóźniej osiem dni od urodzenia dziecka miał obowiązek udać się z nim oraz dwoma świadkami do rabina celem dokonania zapisu w księdze, a następnie do urzędnika stanu cywilnego celem sporządzenia aktu urodzenia (art. 11)²⁹⁶. Analogicznie należało postąpić w przypadku zgłoszenia śmierci któregoś z członków rodziny. W przypadku małżeństwa najpierw należało w towarzystwie osób, których akt miał dotyczyć, dokonać obrzędu ślubu i zapisu w księdze przez rabina, a następnie złożyć zeznanie przed właściwym urzędnikiem stanu cywilnego. Obowiązek zgłaszania urodzeń, ślubów i zgonów nałożono również na gospodarzy względem osób u nich służących²⁹⁷.

---

²⁹⁶ Ibidem, s. s. 156-157. W 1850 r. zakazano Żydom zmiany nazwiska dokonywanej wraz ze zmianą wyznania na chrześcijańskie, musieli więc w takiej sytuacji pozostać przy nazwisku wymienionym w akcie urodzenia. Zob. *W Imieniu Najjaśniejszego MIKOŁAJA I-go Cesarza Wszech Rosyji Króla Polskiego etc. etc. Rada Administracyjna Królestwa. Biorąc na uwagę że zwyczaj dotychczasowy zmieniania nazwisk przy przechodzeniu starozakonnych na chrześcijańskie wyznanie, sprzeciwia się porządkowi Kontrolli ludności, i że dla zapobieżenia temu w Cesarstwie, na skutek najwyższej zatwierzonego zdania Rady Państwa, wydany został pod datą 28-go Lutego 1850 r. Ukaz Rządzącego Senatu, ażeby przyjmujący chrzest starozakonni zachowywali pierwsze swe nazwiska, na przedstawienie Komisssyi Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych postanowiła i stanowi: (...) Działo się w Warszawie na posiedzeniu Rady Administracyjnej dnia 13 (25) Czerwca 1850 r., Dz.P.K.P. Tom XLIII, Nr 133, s. 291-295. Przy spisywaniu metryki urodzenia dziecka z rodziny żydowskiej rodzice mieli przedstawić swój akt małżeństwa, aby w księgach dziecko mogło zostać uznane za prawe (Rozporządzenie KRSWiD z 10/22 Października 1859 r., N. 8654/35205; Rozporządzenie KRS z 18 Lutego/1 Marca 1860 r., Nr. 3675). Zob. J. Kirsztot, *Prawa Żydów...*, op. cit., s. 235-236. Wspomniane rozwiązanie miało na celu zwiększenie kontroli policyjnej nad ludnością żydowską, która miała mieć w zwyczaju unikanie spisywania aktów małżeństwa zawieranych tylko religijnie. Urzędnik stanu cywilnego miał obowiązek donieść właściwej władzy policyjnej, jeśli rodzice dziecka nie przedstawili swego aktu małżeństwa w przedstawionej sytuacji (Rozporządzenie KRS z 26 Grudnia/7 Stycznia 1860/1861 r., N. 25538). Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 68-69 (Dodatki). W opinii J. Ogonowskiego ośmiodniowy termin na zgłoszenie urodzenia dziecka był wyrazem lekceważenia żydowskich wierzeń religijnych, bowiem w ósmym dniu po urodzeniu dziecka płci męskiej odbywał się rytuał obrzezania, który połączony był z nadaniem dziecku imienia. Stawienie się tego samego dnia przed urzędnikiem stanu cywilnego było więc w wielu przypadkach istotnie utrudnione. Zob. J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 112-113.*

²⁹⁷ W celu zapobieżenia występujących u osób wyznania mojżeszowego fałszerstw w aktach stanu cywilnego oraz innym w tym względzie nieporządkom, sądy pokoju otrzymały polecenie, aby szczególnie pilnowały całości ksiąg stanu cywilnego tej grupy ludności, a wszelkie dostrzeżone nieprawidłowości zgłaszały właściwemu prokuratorowi trybunału. Prokurator miał obowiązek dopełnić wszelkich czynności dla wykrycia sprawców naruszeń i poinformować o wszystkim KRS. KRS za pośrednictwem prokuratorów królewskich wezwała również urzędników stanu cywilnego dla wyznań niechrześcijańskich, aby przy zgłaszaniu urodzeń ściśle przekonywali się o tożsamości rodziców dziecka, samego nowonarodzonego oraz świadków, aby odnotowywali w akcie przyczynę niemożności stawienia się ojca zgłaszanego dziecka lub przyczynę spóźnienia zgodnie z art. 98 i art. 98 KCKP, a także by upewniali się czy okazane dziecko na pewno jest tym zgłaszanym. Przy sporządzaniu aktów znania po upływie znacznego czasu od urodzenia, urzędnicy stanu cywilnego wyznań niechrześcijańskich winni byli wy badać w jaki sposób zeznający datę swojego urodzenia jest w stanie ją udowodnić, a także dbać o to, aby zeznający świadkowie byli urzędnikowi znani i na wiarę zasługujący i by zawsze wymieniali źródło swych informacji, szczególnie jeśli ma podejrzenia, że akt służyć ma nieprawym zamiarom. Wykluczono również możliwość wydawania przez urzędników stanu cywilnego wyznań niechrześcijańskich bezpłatnych zaświadczeń do spisu wojskowego o tożsamości osób w księgach zapisanych (Rozporządzenie KRS z 8/20 Marca 1844 r., Nr. 6102). Sądy pokoju otrzymały jednak polecenie, aby w sprawdzaniu i poświadczaniu pełnych wypisów aktów stanu cywilnego, składanych przez starozakonnych do

Wykraczający przeciw art. 3 oraz zaniedbujący obowiązki z art. 10 i art. 11 ulegał karze grzywny w wysokości 25 zł za pierwsze przewinienie, 50 zł za drugie i 100 zł za trzecie (później odpowiednio 30, 60 i 90 rubli), przy czym miała być ona podwojona lub potrojona, jeśli sprawca należał do pierwszej lub drugiej klasy opłat bożniczych (art. 12)²⁹⁸. Natomiast rabini uchybiający przepisom z art. 2, art. 4, art. 6 i art. 8 podlegali analogicznej karze w wysokości 200 zł za pierwsze przewinienie, 400 zł za drugie i 600 zł za trzecie, przy czym po tym ostatnim mieli zostać uznani za niezdolnych do pełnienia obowiązków rabinów (art. 13). Urzędnicy niedopełniający swych powinności z art. 6, art. 7 i art. 9 ulegali karom na podstawie art. 86 KCKP (art. 14). Kary przewidziane w art. 12, art. 13 i art. 14 postanowienia miały być nakładane i egzekwowane decyzją właściwej komisji wojewódzkiej (rządu gubernialnego), a w stolicy urzędu municypalnego (magistratu), zaś dochód z nich zebrany miał być w połowie przekazywany zgłaszającemu zaniedbania i nieprawidłowości, a w drugiej połowie wpłacany do kas bożniczych (art. 15)²⁹⁹. Właściwym do wykonania postanowienia wyznaczono KRWRiOP, KRS i KRŚWiP (art. 16).

Postanowieniem Rady Administracyjnej z 25 lutego (9 marca) 1836 r. doprecyzowano przepisy dot. wyżej wymienionych kar pieniężnych³⁰⁰. Gdyby ukarany nie był w stanie

---

spisu wojskowego na papierze bez stempla, nie robiły żadnych trudności (Rozporządzenie KRS z 26 Stycznia (7 Lutego) 1852 r., Nr. 1415). Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 160-161; J. Kirsztot, *Prawa Żydów...*, op. cit., s. 232-233. W 1862 r. rozporządzeniem KRS postanowiono, że starozakonny podlegającym spisowi wojskowemu w miejsce całkowitych wyciągów z aktu urodzenia również należało wydawać skrócone zaświadczenia, bezpłatnie na papierze bez stempla, na wzór zaświadczeń wydawanych na podstawie postanowienia namiestnika z 1817 r. osobom wyznań chrześcijańskich, tj. obejmujących imię i nazwisko spisowego, datę jego urodzenia oraz imiona i nazwiska jego rodziców. Jeśli akt urodzenia nie był sporządzony w czasie przez prawo przewidzianym, należało w takim skróconym zaświadczeniu wyraźnie oznaczyć cyframi i literami w jakim okresie po urodzeniu spisano akt stanu cywilnego (Rozporządzenie KRS z 5/17 Lipca 1862 r., Nr. 14471). Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 58-59 (Dodatki).

²⁹⁸ Postanowienie Rady Administracyjnej z 07.09.1830 r., s. 157-158. Dla rozwiania wątpliwości czy w wypadku niedopełnienia obowiązku zgłoszenia urodzenia dziecka we właściwym czasie przez starozakonnych należało stosować kary z art. 12 postanowienia z 1830 r. czy też kary z art. 917 KKGiP z 1847 r., KRS według ogólnej zasady *lex posteriori derogat lex priori* postanowiła, że właściwe będą przepisy tego drugiego (Rozporządzenie KRS z 6/18 Lipca 1860 r., Nr. 13744; Rozporządzenie KRS z 19/31 Grudnia 1861 r., Nr. 25423; Rozporządzenie KRS z 30 Października/11 Listopada 1865 r., Nr. 9029; Rozporządzenie KRS z 1 (13 Sierpnia) 1866 r., Nr. 5552; Rozporządzenie KRS z 27 Marca (8 Kwietnia) 1870 r., Nr. 3211). Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 70 (Dodatki).

²⁹⁹ Postanowienie Rady Administracyjnej z 07.09.1830 r., s. 159.

³⁰⁰ *W Imieniu Nayaśniejszego MIKOŁAJA I. Cesarza Wszech Rossyi Króla Polskiego etc. etc. Rada Administracyjna Królestwa. Pragnąc zapewnić nadal ściślejsze wykonywanie przez Starozakonnych, przepisów o Aktach Stanu Cywilnego w Księdze Iey Kodexu Cywilnego i w Postanowieniu Namiestnika Królewskiego z dnia 3go Listopada 1825 r. objętych; zważywszy niemniej, że kary pieniężne w Postanowieniu z dnia 7go Września 1830 r. No 23,324 oznaczone, nie odpowiadają celowi zamierzonemu, na przełożenie Komissyi Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego, postanowiła i stanowi co następuje: (...) Działo się w Warszawie na Posiedzeniu Rady Administracyjney dnia $\frac{25 \text{ Lutego}}{8 \text{ Marca}}$ 1836, Dz.P.K.P. Tom XVIII, Nr 64, s. 5-8.*

opłacić nałożonej kary, komisja wojewódzka (rząd gubernialny) lub urząd municypalny (magistrat) mógł ją zamienić na karę aresztu³⁰¹.

1.4 Akty małżeństwa w prawie o małżeństwie z 1836 r.

Przepisy o aktach małżeństwa z KCKP zostały milcząco uchylone i zastąpione przez uregulowanie tej problematyki w prawie o małżeństwie z 1836 r.³⁰² Inaczej niż w KCKP, w nowym akcie prawnym regulacji dotyczących aktów małżeństwa nie zgrupowano w specjalnie im poświęconym dziale. Większość materii tożsamej z Tytułem IV KCKP znalazło się w traktującym o małżeństwie między osobami wyznania rzymskokatolickiego Rozdziale I i jego Oddziale Trzecim (O uroczystościach małżeńskich). Całościowo przepisy o aktach małżeństw i pokrewnych im kwestiach znalazły się w art. 41-59, 103-110, 126, 139-144, 179-191 i 231-238³⁰³.

Osoby planujące wstąpienie w związek małżeński miały zwrócić się do proboszcza parafii, w której zamieszkiwały, który miał upewnić się o możliwości jego zawarcia w przypadku obu stron i w ciągu trzech następujących po sobie niedziel ogłosić w kościele

---

³⁰¹ Przy zastosowaniu przepisów art. 475 lit. b księgi III Kodeksu Karzącego Królestwa Polskiego [dalej: KKKP]; od 1847 r. art. 91 KKGiP, który ustalał sposób przeliczenia kwoty kary pieniężnej na liczbę dni aresztu, tj. po 5 zł (w KKGiP 75 kopiejek) za każdy dzień.

³⁰² *Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu Królestwa Polskiego. Z Bożej Łaski My Mikołaj I. Cesarz Wszech Rosyi, Król Polski etc. etc. Statutem organicznem w dniu 14 Lutego 1832 roku Królestwu Polskiemu nadanym, skreślając główne zasady urzędzenia tego kraju, iuż wtedy zwróciliśmy szczególniejszą Naszą uwagę na iego cywilne prawodawstwo, od dawna wymagające, przeyrzenia i uzupełnienia. W rządzie praw cywilnych pierwsze mieysce zajmują prawa o związku familiynym. Sprawy małżeńskie, co do głównego przedmiotu swego, za dawney Polski, ulegały rozpoznaniu władzy duchowney; następnie ten starożytny porządek zupełney uległ zmianie; małżeństwo uznano za umowę cywilną, i zaraz tak zawarcie onego, jak i rozwiązanie, uczyniono zawisłem od władz cywilnych. W roku 1825 sprostowanem zostało to zboczenie od dawnych zasad, lecz sprostowanie nastąpiło w części, o ile okoliczności ówczesne dozwalały; zawarcie małżeństwa uczyniono podług pierwiastkowych przepisów; stanowienie zaś o rozwiązaniu onego, przy władzy cywilney pozostawiono. Nakoniec w roku 1833 zamierzono rozpoznawanie wszystkiego co iest w małżeństwie duchownem, zwrócić władzy do której to początkowo należało, mianowicie władzy duchowney, a same tylko cywilne skutki małżeństwa, poruczyć rozpoznawaniu sądów cywilnych. Przyiąwszy takie prawidło wypadalo oprzeć na niem tryb działania iedney i drugiey władzy: władzy duchowney, zgodnie z prawami kanonicznemi; władzy cywilney, zgodnie z ogółem praw cywilnych. Należało nadto wskazać przepisy osób małżeństwa nietylko religii Rzymsko-Katolickiey, ale jeszcze i innych wyznań w Królestwie istnieiących. Na tych głównych zasadach ułożone po wielokrotnych naradach i znoszeniach się duchowney i świeckiey władzy, prawo o małżeństwie, które było roztrząsane, co do wszelkich szczegółów, przez Departament do interessów Królestwa Polskiego w Radzie Państwa, i następnie uzyskało Naszą sankcyą. Przez prawo to spełnia się życzenie i wola w Bogu spoczywającego Nayukochańszego Brata Naszego, Cesarza i Króla ALEXANDRA I. i zarazem rozpoczyna się zbiór ustaw cywilnych, który z Bożą pomocą uzupełnić, i poddanym Naszym Królestwa Polskiego nadać zamierzamy, celem zabezpieczenia cywilnych praw każdego, i ugruntowania ich dobra na niezachwianej podstawie prawa. W skutek czego zalecamy przesłać pomienione prawo o małżeństwie Namiestnikowi Królestwa, dla niezwłocznego ogłoszenia i wykonania. Dan w Petersburgu dnia $\frac{16}{28}$ Marca 1836 roku. (...) O małżeństwie, Dz.P.K.P. Tom XVIII, Nr 64 [dalej: Prawo o małżeństwie z 1836 r.], s. 47-297.*

³⁰³ S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 281.

zapowiedzi z ambony (art. 41)³⁰⁴. W zapowiedzi miały się znaleźć imiona, nazwiska, powołanie (zawód) i miejsce zamieszkania przyszłych małżonków, a także ich rodziców (art. 42). Dane te miały być również zawarte w sporządzonym tego samego dnia akcie wraz z dniem, godziną i miejscem ogłoszenia³⁰⁵. Zapowiedzi miały być ogłoszone w parafiach obojga przyszłych małżonków, a jeśli jedno z nich lub oboje nie mieszkali w jednej parafii dłużej niż trzy miesiące, należało je również ogłosić w kościele parafialnym poprzedniego miejsca zamieszkania (art. 43). Ślub należało dopełnić w przeciągu sześciu miesięcy od ostatniej zapowiedzi, inaczej należało powtórzyć procedurę (art. 44)³⁰⁶.

W szczególnych przypadkach władza duchowna była władna dozwolnić ogłoszenie tylko jednej zapowiedzi, jednak było to w takim wypadku minimum dla zawarcia prawnego związku (art. 45), a ślub musiał odbyć się po upływie co najmniej 3 dni od jej ogłoszenia (art. 46). Duchowny mógł udzielić ślubu bez żadnej zapowiedzi jedynie w przypadku, gdy jeden z przyszłych małżonków wybierał się nagle w długą lub niebezpieczną podróż w interesach rządowych lub gdy osoby, o których powszechnie sądzono, że pozostają w związku małżeńskim, chciały dopełnić ślubu religijnego (art. 47)³⁰⁷.

Obrzęd ślubu miał być dopełniony publicznie w kościele w obecności co najmniej dwóch świadków przez proboszcza parafii, do której przynależał jeden z przyszłych małżonków, lub przez jego zastępcę (art. 48). Po zezwoleniu przełożonego właściwej parafii lub zwierzchności diecezjalnej mógł jednak zostać udzielony w innej parafii i przez innego duchownego. Zamieszkanie stron i właściwość proboszcza miała wynikać z ich sześciomiesięcznego pobytu w jednej parafii, okres ten liczono jednak podwójnie, jeśli strony mieszkały poprzednio w innej diecezji (art. 49)³⁰⁸. Osobom niemającym stałego zamieszkania, w tym wojskowym, ślubu udzielić mógł proboszcz parafii, w której aktualnie

---

³⁰⁴ Prawo o małżeństwie z 1836 r., s. 93.

³⁰⁵ Zgodnie z art. 10 przepisów przechodnich do KCKP księgi zapowiedzi nie wymagały wcześniejszego ponumerowania stron i zatwierdzenia stron przez zwierzchnią władzę cywilną, utrzymujący akta stanu cywilnego miał taką księgę urządzić sam. Zob. Postanowienie Rady Administracyjnej z 03.11.1825 r., s. 25. Druga i trzecia zapowiedź mogły być zanotowane na brzegu pierwszego aktu zapowiedzi. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 109.

³⁰⁶ Prawo o małżeństwie z 1836 r., s. 95.

³⁰⁷ Ibidem, s. 97. W stosunku do art. 112 KCKP zrezygnowano z jednej przesłanki – wystąpienia niebezpieczeństwa zagrożenia życia jednego z przyszłych małżonków.

³⁰⁸ Prawo o małżeństwie z 1836 r., s. 99. W tym kontekście szczególnego znaczenia nabierało miejsce zamieszkania (określane po prostu jako „zamieszkanie”) przyszłych małżonków, które determinowało właściwość lub niewłaściwość duchownego. Zamieszkaniem było miejsce, w którym dana osoba miała główne siedlisko (art. 26 KCKP). Urzędowanie pociągało za sobą powinność zamieszkania w miejscu sprawowania urzędu (art. 31 KCKP). Zamężna niewiasta posiadała zamieszkanie przy mężu; nieusamowolniony małoletni przy ojcu, matce lub opiekunie; ubezwłasnowolniony pełnoletni przy opiekunie; pełnoletni pracujący mieszkający u kogoś, miał zamieszkanie tożsame ze swoim pracodawcą (art. 32-33 KCKP). Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 56-57.

przebywały (art. 50). Za nieważne uznano małżeństwo udzielone przez niewłaściwego duchownego niemającego upoważnienia od przełożonego parafii jednego z małżonków lub władzy diecezjalnej³⁰⁹, a także zawarte bez obecności przynajmniej dwóch świadków (art. 51)³¹⁰. Na proboszcza nałożono obowiązek upewnienia się o braku przeszkód do zawarcia małżeństwa, które wymieniono w Oddziale II Rozdziału I niniejszych przepisów, a przy ich stwierdzeniu powinność wstrzymania się od udzielenia ślubu (art. 52).

Przed udzieleniem ślubu proboszcz miał obowiązek zażądać okazania aktów urodzenia przyszłych małżonków i aktu zgonu poprzedniego małżonka w przypadku wdowy lub wdowca (art. 53)³¹¹. Odstąpić od tegoż mógł w wypadku, gdy miał osobistą pewność co do osiągnięcia przez przyszłych małżonków odpowiedniego wieku lub co do śmierci poprzedniego małżonka. W przypadku problemów z ich uzyskaniem niezbędne były zeznania dwóch świadków, dobrze znanych duchownemu dopełniającemu obrzędu, które w formie protokołu spisane przez proboszcza, sąd pokoju, burmistrza lub wójta, powinny zostać wciągnięte w księgi stanu cywilnego (art. 54)³¹². Osoba, której poprzednie małżeństwo zostało unieważnione bez wpisania o tym informacji do utrzymywanej przez danego proboszcza księgi stanu cywilnego, zobligowana została do dostarczenia kopii wyroku w tej

---

³⁰⁹ Prawo o małżeństwie z 1836 r., s. 101. Art. 1069 KKGiP nakładał na kapłanów i pastorów wyznania rzymskokatolickiego, ormianogregoriańskiego, ormianokatolickiego i protestanckiego karę mniej lub bardziej surowej nagany albo karę pieniężną od 10 do 50 rubli, jeśli bez zezwolenia przełożonego właściwej parafii lub zwierzchniej władzy duchownej dopełnili obrzędu ślubu, który powinien być udzielony w innej parafii. Zob. KKGiP, s. 779

³¹⁰ Zgodnie z art. 1046 KKGiP świadkowie obecni na ślubie i podpisujący akt małżeństwa z wiedzą, że małżeństwo zawierane jest pod przymusem lub w wyniku podstępu, mieli zostać ukarani zesłaniem do guberni tomskiej lub tobolskiej (zachodnia Syberia), bez zamknięcia lub z zamknięciem od 1 roku do 2 lat, a jeśli nie byli wyłączeni od kar cielesnych, z oddaniem do poprawczych rot aresztanckich na okres od 1 roku do 4 lat. Zob. KKGiP, s. 763.

³¹¹ Prawo o małżeństwie z 1836 r., s. 101-103. Od 1909 r. udzielający ślubu miał zawiadamiać o dokonany obrzędzie sekretarzy wydziałów hipotecznych, gdzie znajdowały się duplikaty właściwych akt stanu cywilnego, którzy na marginesach aktów urodzenia nowych małżonków mieli sporządzić wzmianki o zawartym małżeństwie (Uchwała Rady Ministrów z dnia 29 kwietnia 1909 r.; Zbiór ustaw i rozporządzeń 90/1909, poz. 715). Obowiązek ten miał szczególnie znaczenie dla kobiet, które zmieniały nazwisko po ślubie, jednak w praktyce odnotowywano w jego wypełnianiu liczne uchybienia. Zob. E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 62.

³¹² W przypadku małżeństw powtórnych zawieranych przez wdowy po wojskowych polecono biskupom i administratorom diecezji, aby uczulili proboszczów i zarządców kościołów parafialnych pełniących obowiązki urzędnika stanu cywilnego w kwestii powstrzymania się od udzielenia ślubu i spisania aktu małżeństwa, dopóki nie otrzymali za pośrednictwem prokuratorów królewskich szczegółowych informacji o śmierci pierwszego małżonka. Wyjątkiem była sytuacja przewidziana w art. 54 prawa o małżeństwie z 1836 r., która umożliwia zastąpienie aktu zejścia aktem znania poprzez przedstawienie aktów zawierających informacje od bezpośrednich świadków o zgonie wojskowego. Do wydania analogicznych zarządzeń wezwano konsystorze ewangelicko-augsburski i ewangelicko-reformowany w stosunku do duchowieństwa tychże wyznań oraz rządy gubernialne i magistrat miasta Warszawy w stosunku do urzędników stanu cywilnego wyznań niechrześcijańskich (Rozporządzenie KRSWiD z 23 Sierpnia (4 Września) 1849 r., Nr. 1815/12462). Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 293-294; K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 223; A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 93.

sprawie poświadczonej przez władzę duchowną (art. 55)³¹³. Zezwolenie zwierzchności wojskowej lub opiekuńczej na zawarcie związku małżeńskiego miało być złożone w oryginale, zaś zezwolenie rodziców lub opiekunów, jeśli nie byli obecni przy obrzędzie, mogło zostać przedstawione w formie dołączanego do księgi małżeństw dokumentu z podpisem prywatnym, poświadczonym jednak przez władzę sądową lub administracyjną (art. 56)³¹⁴. Jeśli proboszcz nie miał pewności co do okresu, w którym przyszli małżonkowie mieszkali w jego parafii, mógł w tej kwestii zwrócić się o zaświadczenie do miejscowej policji (art. 57)³¹⁵.

Po dopełnieniu obrzędu ślubu proboszcz utrzymujący księgi stanu cywilnego sporządzał akt, w którym zamieszczał: personalia nupturientów (imiona, nazwiska, powołanie –zawód, miejsce urodzenia, miejsce zamieszkania i wiek); personalia ich rodziców (imiona, nazwiska, powołanie-zawód, miejsce zamieszkania i wiek); informację o zezwoleniu rodziców, opiekunów, zwierzchności wojskowej lub opiekuńczej, o ile było wymagane³¹⁶; informacje o miejscu i dacie zapowiedzi lub władzy zwalniającej z ich ogłoszenia; informację

---

³¹³ Prawo o małżeństwie z 1836 r., s. 103-105.

³¹⁴ Zawrzeć związku małżeńskiego bez zezwolenia odpowiedniej władzy pod groźbą oddalenia ze służby nie mogli również opłacani ze Skarbu Państwa urzędnicy i oficjaliści (urzędnicy dworscy lub sądowi), co miało ich chronić przed „pogorszeniem ich położenia”. Zależnie od zaszeregowania w poszczególnych klasach urzędniczych zezwolenie wydawała Rada Administracyjna (po jej likwidacji w 1867 r. warszawski generał-gubernator), poszczególne komisje rządowe (do 1859 r.) lub władze nominujące na dane stanowisko. Otrzymane zezwolenia miały być składane do akt stanu cywilnego, a duchowni udzielający ślubu bez tego typu dokumentu podlegali karze z art. 21 prawa o małżeństwie z 1836 r. (kara pieniężna porządkowa i kara dyscyplinarna). Przepisy te znalazły się w prawidłach z 1850 r., powtórzone zostały w art. 68-73 ustawy z 1859 r. Zob. Nr 9371. *Komissya Rządowa Sprawiedliwości. Na zasadzie decyzji Rady Administracyjnej Królestwa, objawionej przez odezwę Sekretarza Stanu przy tejże Radzie z dnia 7 (19) Czerwca 1850 r., No 12612, Komissya Rządowa Sprawiedliwości ogłasza w Dzienniku Praw potwierdzone przez Najjaśniejszego Pana prawidła względem zawierania związków małżeńskich przez Urzędników i Oficjalistów Rządowych, wydane jako środek czasowy do chwili ułożenia nowej ustawy o służbie cywilnej (...) PRAWIDŁA WZGLĘDEM WSTĄPIENIA W ZWIĄZKI MAŁŻEŃSKIE URZĘDNIKÓW I OFFICJALISTÓW RZĄDOWYCH, Dz.P.K.P. Tom XLIII, Nr 131, s. 67-73; Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu Królestwa Polskiego. Z Bożej Łaski MY ALEXANDER II-gi, Cesarz i Samowładca Wszech Rossyi, Król Polski, Wielki Xiążę Finlandzki, etc., etc., etc.. Uznawszy potrzebnem ustanowić dokładniejszy i jednostajniejszy porządek w rozmaitych gałęziach Zarządu Cywilnego w Królestwie Polskiem, oraz oznaczyć niezbędną na dobra służby kolej w otrzymywaniu tamże wyższych stopni, poleciliśmy skreślić ogólne dla wszystkich wydziałów służby Cywilnej w Królestwie Polskiem przepisy, biorąc jako główne zasady w przyjmowaniu do służby i posuwaniu na Urzędach: zdolności ukształcenie i osobiste każdego zasługi. Zatwierdziwszy ułożoną na tych zasadach w Ogólnem Zebraniu Warszawskich Departamentów Rządzącego Senatu i rozpoznaną w Radzie Państwa Ustawę o służbie Cywilnej w Królestwie Polskiem, rozkazujemy: Ustawę taką, obok tego załączoną po zamieszczeniu jej w Dzienniku Praw, wprowadzić w wykonanie. Spełnienie niniejszego naszego Ukazu wkladamy w Namiestnika naszego w Królestwie i Radę Administracyjną tegoż Królestwa. W Petersburgu, dnia 10 (22) Marca 1859 r. (...) USTAWA o Służbie Cywilnej w Królestwie Polskiem, Dz.P.K.P. Tom LIII, Nr 162, s. 67-223.*

³¹⁵ Prawo o małżeństwie z 1836 r., s. 107.

³¹⁶ W tym informację o wyżej wspomnianym zezwoleniu dla urzędników i oficjalistów.

o czasie ustania lub unieważnienia ewentualnego pierwszego małżeństwa³¹⁷; dane o umowie przedślubnej (fakt zawarcia lub jego braku, data i miejsce zawarcia oraz dane rejenta, przed którym ją zawarto)³¹⁸; personalia świadków (imiona, nazwiska, powołanie-zawód, wiek, miejsce zamieszkania) i ich ewentualny stopień pokrewieństwa lub powinowactwa z nowymi małżonkami; a także oświadczenie duchownego i świadków o zawarciu religijnego małżeństwa (art. 58)³¹⁹. Duchowny, który dopełnił obrzędu małżeństwa z pogwałceniem przepisów z Oddziału II Rozdziału I, miał podlegać karze dyscyplinarnej (art. 59)³²⁰.

Kolejne przepisy mogliśmy znaleźć w Rozdziale II dot. małżeństw osób wyznania grecko-rosyjskiego (prawosławnego) i jego Oddziale Trzecim (O uroczystościach małżeńskiego związku). Zgłaszający się do zawarcia związku miał na piśmie powiadomić duchownego zamieszkiwanej przez siebie parafii o swym imieniu, nazwisku, stopniu i powołaniu (zawodzie), a także imieniu, nazwisku i powołaniu narzeczonej (art. 103)³²¹. Po takim zgłoszeniu duchowny miał ogłosić zapowiedzi i wyszukać ewentualne przeszkody małżeńskie przewidziane przez odpowiednie prawosławne przepisy wyznaniowe (art. 104). Po zapowiedzi o takich przeszkodach miał obowiązek donieść duchownemu każdy, kto miał o

---

³¹⁷ W przypadku wdowy obok jej nazwiska rodzowego zapisywano również nazwisko po zmarłym mężu, a także datę śmierci zmarłego męża. Analogicznie należało uczynić w przypadku unieważnienia małżeństwa. Zob. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 111.

³¹⁸ Zgodnie z art. 208 KCKP brak ujawnienia umowy przedślubnej w akcie małżeństwa pociągał za sobą jej nieważność. Duchowni i inne osoby utrzymujące akta stanu cywilnego mieli ostrzegać strony o skutkach nieobjawienia umowy przed zawarciem małżeństwa, natomiast prokuratorów trybunałów zobowiązano do zwrócenia uwagi na powyższe przepisy rejentów gubernialnych i okręgowych oraz polecić im, aby przyjmując umowy przedślubne ostrzegali przed brakiem jej ujawnienia. W sporządzanych przez siebie aktach rejenci mieli również umieszczać warunek wymieniania takich umów w aktach małżeństwa (Rozporządzenie KRSWiD z 12/26 Lutego 1839 r., Nr. 1702; Rozporządzenie KRS z 26/29 Lutego 1839 r., Nr. 2174). Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 189-190.

³¹⁹ Prawo o małżeństwie z 1836 r., s. 107-111. Akt miał być spisany zaraz po dopełnieniu obrzędu religijnego, a jednym z jego nieodłączonych elementów miało być oświadczenie duchownego i świadków, że małżeństwo zostało zawarte. W obliczu braku niezwłocznego sporządzenia aktu J. Wyczechowski nie widział jednak przeciwwskazań do jego spisania w późniejszym czasie, jeśli prowadzący akta sam udzielał ślubu, a świadkowie, którzy byli przy nim obecni, wciąż żyli. Nie wyłączało to naturalnie odpowiedzialności prowadzącego akta za powstałe opóźnienie. Zob. J. Wyczechowski, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 57-58. Zdaniem J.K. Wołowskiego w praktyce następowała zazwyczaj odwrotna kolejność, tj. akt małżeństwa sporządzano i podpisywano przed pobłogosławieniem małżeństwa. Zob. J.K. Wołowski, *Kurs kodexu...*, op. cit., s. 56.

³²⁰ Zgodnie z art. 1070 KKGiP kapłani wyznania rzymskokatolickiego i prawosławnego, jak również innych wyznań chrześcijańskich, którzy bez specjalnego zezwolenia udzielili ślubu z pogwałceniem przepisów o zapowiedziach i innych środkach ostrożności, mieli za pierwszym takim przypadkiem ulec mniej lub bardziej surowej naganie, a za drugim mieli być odsunięci od obowiązków. Taka sama kara groziła kapłanom, którzy udzielili ślubu osobie czasowo przebywającej w ich parafii bez dostatecznego przekonania się, że nie pozostaje ona w trwającym związku małżeńskim. Zob. KKGiP, s. 779. Analogiczny przepis zawierał rosyjski kodeks karny w wersji z 1866 r. (art. 1577). W jego uzupełnieniu z 1876 r. postanowiono, że w przypadku, gdy kapłan rzymskokatolickiego, ormianogregoriańskiego, ormianokatolickiego lub protestanckiego wyznania, dokonał obrzędu ślubu, który powinien być udzielony w innej parafii, bez upoważnienia właściwego proboszcza lub wyższej zwierzchności duchownej, oprócz nagany podlegał również karze pieniężnej do pięćdziesięciu rubli (Najwyższy Ukaz z 13 Września 1876 r.). Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 226.

³²¹ Prawo o małżeństwie z 1836 r., s. 155.

nich wiedzę, w terminie ustalonym przez władzę duchowną (art. 105). Świadkowie obecni przy zawarciu małżeństwa mieli zaświadczyć o braku przymusu, pokrewieństwa lub innej przeszkody do udzielenia ślubu i własnoręcznie podpisać akt w księdze (nieumiejący pisać powinni byli upoważnić inną osobę do złożenia podpisu w ich imieniu, art. 106)³²². Jeżeli wskutek zapowiedzi lub w inny sposób stwierdzono przeszkodę tamującą zawarcie związku małżeńskiego przed lub w trakcie udzielania ślubu, duchowny miał wstrzymać się z dopełnieniem obrządku religijnego i powiadomić o przeszkodzie miejscowego biskupa (art. 107). Przy braku możliwości samodzielnego rozpatrzenia danego przypadku miał on zwrócić się w tej sprawie do świętego synodu.

Małżeństwo zawsze miało być zawierane w kościele przy osobistym stawiennictwie kandydatów na małżonków, w obecności dwóch lub trzech świadków, z aktem zwanym obruczenie (*обручение*, ros. zaręczyny) oraz zgodnie z obrządkiem kościoła prawosławnego (art. 108)³²³. Po dopełnieniu obrzędu duchowny miał spisać akt małżeństwa zgodnie z wymogami z art. 58 (art. 109). Pod groźbą surowych kar zabroniono przymuszać duchownych do udzielania ślubu z pogwałceniem przepisów kościelnych i niniejszego aktu prawnego (art. 110).

Poprzez znajdujący się w Rozdziale III art. 126 do małżeństw osób wyznania greckokatolickiego zastosowano również przepisy dla osób wyznania rzymskokatolickiego objęte w art. 41-47, 53-56 i 58, które dotyczyły zapowiedzi i spisania aktu o skutkach cywilnych po zakończeniu obrzędu religijnego³²⁴. Nie zdecydowano się więc w przypadku tej grupy wyznaniowej na zastosowanie regulacji dot. właściwości miejscowej proboszcza udzielającego ślubu.

Rozdział IV traktował o małżeństwie między osobami wyznania ewangelicko-augsburskiego i ewangelicko-reformowanego. Znajdujący się w jego Oddziale Trzecim (O uroczystościach małżeńskich) art. 139 zdecydował o analogicznym obowiązywaniu art. 41-47, 53-56 i 58 także ewangelików³²⁵. Ślub miał być zawarty według obrządku ewangelickiego w obecności co najmniej dwóch świadków przez pastora gminy obojga kandydatów na małżonków lub pastora gminy narzeczonej (art. 140). Udzielenie go przez pastora innej gminy nie czyniło małżeństwa nieważnym, o ile nie zaszły powody nieważności przewidziane przepisami. Przy braku w gminie pastora ewangelickiego, przyszli małżonkowie mieli prawo

---

³²² Ibidem, s. 157-159.

³²³ Ibidem, s. 159.

³²⁴ Ibidem, s. 175.

³²⁵ Ibidem, s. 187-189.

zwrócić się w celu udzielenia ślubu do przełożonego parafii katolickiej (art. 141)³²⁶. Małżeństwo miało być zawierane przy osobistym stawiennictwie obojga nupturientów, w miarę możliwości w kościele, nie wykluczono jednak dopełnienia obrzędu w domu prywatnym (art. 142). Wstąpienie w związek małżeński umożliwiono jedynie osobom bierzmowanym i po przyjęciu komunii (art. 143). Pastor, który dopuścił się pogwałcenia niniejszych przepisów, miał ulec karze dyscyplinarnej (art. 144)³²⁷.

W Rozdziale V znalazły się regulacje o małżeństwach osób należących do wyznań nieobjętych przepisami poprzednich rozdziałów. Zaliczono do nich zarówno różne wyznania chrześcijańskie, jak i niechrześcijańskie, wśród których wymieniono mahometan (muzułmanów) i starozakonnych (wyznawców judaizmu, art. 179)³²⁸. Małżeństwa między członkami tych grup wyznaniowych miały podlegać przepisom wyznaniowym właściwym dla ich religii, przy zastosowaniu określonych przepisów cywilnych prawa o małżeństwie z 1836 r., dotyczących m.in. minimalnego wieku do zawarcia małżeństwa, wymogu obopólnej chęci wstąpienia w związek małżeński, pozwolenia na zawarcie małżeństwa, zakazu małżeństwa z osobą wyznania rzymskokatolickiego czy jednożeństwa (art. 180-181)³²⁹. Zakazano również zawierania związków z krewnymi i powinowatymi w linii wstępnej i zstępnej oraz z rodzeństwem, przy zachowaniu nawet bardziej rygorystycznych przepisów wyznaniowych w tej kwestii, a także między przysposabiającym i przysposobionym (art. 182-184).

---

³²⁶ Ibidem, s. 189-191.

³²⁷ Oprócz wspomnianego już art. 1069 KKGiP, przewidującego karę za udzielenie ślubu w niewłaściwej parafii (nagana lub kara pieniężna od 10 do 50 rubli), warto wspomnieć o art. 1067 i 1068, które ustanawiały kary za dopełnienie obrzędu ślubu, który podług obowiązującego prawa był nieważny (pozbawienie godności duchownej i osadzenie w wieży na okres od jednego roku do dwóch lat; w wyniku błędu – za pierwszym razem surowa nagana, za drugim oddalenie od obowiązków), dopełnienie ślubu zabronionego prawem, ale niepodlegającego unieważnieniu (pozbawienie godności duchownej; w wyniku błędu – za pierwszym razem surowa nagana, za drugim oddalenie od obowiązków z zakazem przywrócenia), a także za udzielenie ślubu osobie wyznania prawosławnego z osobą innego wyznania chrześcijańskiego bez wcześniejszego stosownego obrzędu odprawionego przez właściwego kapłana prawosławnego (kara pieniężna od dziesięciu do pięćdziesięciu rubli, zawieszenie w sprawowaniu obowiązków na czas od dwóch do sześciu miesięcy albo zupełne oddalenie od obowiązków). Zob. KKGiP, s. 775-779. Analogiczne przepisy znalazły się w rosyjskim kodeksie karnym w wersji z 1866 r., m.in. w art. 1577. Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 225-226; S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część 2: Polska pod zaborami*, Kraków: Księgarnia Akademicka 1998, s. 120.

³²⁸ Prawo o małżeństwie z 1836 r., s. 225.

³²⁹ Ibidem, s. 227. Zgodnie z art. 1558 rosyjskiego kodeksu karnego w wersji z 1866 r. osoba nienależąca do żadnego z wyznań chrześcijańskich, która zawarła nowy lub nowe związki małżeńskie w trakcie trwania poprzednich, gdy było to wbrew zasadom jej religii i obowiązujących przepisów, miała zostać zamknięta w domu poprawy od ośmiu miesięcy do jednego roku i czterech miesięcy. Natomiast według art. 1579 za dopełnienie obrzędu ślubu osoby wyznania niechrześcijańskiego przed jej dojrzeniem do wieku prawem przepisanego lub wskutek nieprawie udzielonego rozwodu, winni mieli ulec odsunięciu od obowiązków oraz osadzeniu w wieży od dwóch do czterech miesięcy. Rabini, którzy dopuścili się tego czynu ponownie, mieli zostać skazani na poprawcze aresztanckie roty na cztery lata. Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 261.

Ślub miał być udzielony przez właściwego wyznaniowo duchownego przełożonego gminy lub starszego gminy duchownej, właściwego dla miejsca zamieszkania przyszłych małżonków lub dla obrządku nupturientów (art. 185). Miał być poprzedzony zapowiedziami i zakończony spisaniem aktu o skutkach cywilnych zgodnym z art. 58 (art. 186)³³⁰. Po zawarciu małżeństwa udzielający ślubu miał wraz z nowymi małżonkami i świadkami udać się do urzędnika utrzymującego akta stanu cywilnego w celu sporządzenia aktu małżeństwa (art. 187)³³¹. Urzędnik miał obowiązek upewnić się czy małżeństwo zostało zawarte zgodnie z przepisami niniejszego prawa, a przy stwierdzeniu uchybień natychmiast powiadomić prokuratora królewskiego (art. 188)³³².

Ważność lub nieważność małżeństwa miała być oceniana według zasad wyznania strony powodowej, a rozwód mógł być orzeczony, o ile był w danym wyznaniu był dozwolony (art. 189)³³³. Właściwym do rozpatrywania spraw małżeńskich tego rodzaju był trybunał cywilny, który miał je procedować przy zamkniętych drzwiach bez udziału obrońców. Za nieważne i podlegające zaskarżeniu do prokuratora uznano małżeństwa między osobami wyznania chrześcijańskiego i niechrześcijańskiego; pomiędzy wszystkimi krewnymi linii wstępnej, zstępnej oraz rodzeństwem (również przyrodnim); a także małżeństwa zawarte mimo trwającego poprzedniego związku małżeńskiego (art. 190). Duchowni udzielający ślubu wbrew niniejszym przepisom podlegali karze od 40 do 1800 zł (później od 6 do 27 rubli) nakładanej przez trybunały cywilne (art. 191). W 1846 r. wprowadzono możliwość zamiany przewidzianych w prawie o małżeństwie z 1836 r. kar pieniężnych, które nałożono

---

³³⁰ Prawo o małżeństwie z 1836 r., s. 229-231. Mimo że wśród wyznawców islamu i judaizmu zapowiedzi nie były wymagane przepisami wyznaniowymi, miały się one odbyć w domach modlitwy (bożnicach i meczetach) trzy razy w czasie nabożeństwa (uroczystości szabasu i nabożeństwa tygodniowego), z tygodniową przerwą między jedną a drugą zapowiedzią. Jeśli w danym miejscu domów modlitwy nie było, zapowiedzi miały się odbywać w formie ich wywieszenia na drzwiach domu gminnego właściwego miejscowo dla miejsca zamieszkania narzeczonego. Zachowano również możliwość zwolnienia z drugiej i trzeciej zapowiedzi podług art. 110 KCKP (Rozporządzenie KRWRiOP z 29 grudnia 1825 r., Nr. 20480; Rozporządzenie KRWiD z 26 maja 1827 r., Nr. 8331/1250; Rozporządzenie KRS z 14 Lipca 1827 r., Nr. 6175). Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 333. P. Muchanow, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 63; K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 262; A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 131, 133.

³³¹ Na podstawie art. 918 KKGiP brak stawiennictwa duchownego niechrześcijańskiego wyznania wraz z nowożeńcami przed właściwym dla nich utrzymującym akta stanu cywilnego dla spisania aktu małżeństwa groził karą pieniężną w wysokości 10 rubli (dla rabinów) lub 3 rubli (dla imamów i duchownych innych niechrześcijańskich wyznań).

³³² Art. 919 KKGiP przewidywał karę pieniężną w wysokości 3 rubli dla urzędnika utrzymującego akta stanu cywilnego, który zaniechał dopełnienia obowiązku bezzwłocznego doniesienia właściwemu prokuratorowi o zawarciu małżeństwa między osobami niechrześcijańskich wyznań wbrew obowiązującym przepisom.

³³³ Prawo o małżeństwie z 1836 r., s. 233-235. Rabini oraz urzędnicy stanu cywilnego mogli udzielać nowych ślubów i sporządzać z nich akty małżeństwa dopiero po rozwiązaniu poprzedniego związku małżeńskiego przez trybunał cywilny i po okazaniu im prawomocnego w tej sprawie wyroku (Rozporządzenie KRWiD z 1/13 Sierpnia 1858 r., Nr. 1087/18329, Rozporządzenie KRS z 11/23 Sierpnia 1858 r., Nr. 15323). Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 338; K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 262-263; J. Kirsztot, *Prawa Żydów...*, op. cit., s. 234.

na duchownych i członków wyznania mojżeszowego, na karę aresztu³³⁴, jeśli ukarani nie byli w stanie ich opłacić z powodu ubóstwa³³⁵. Właściwym do takiej zamiany ustanowiono, jako władze zarządzające ściąganie takich kar, rządy gubernialne i warszawski magistrat.

Przepisy o aktach małżeństwa mogliśmy znaleźć również w Rozdziale IX (O dowodach małżeństwa). Dowodem zawartego małżeństwa miał być akt spisywany po dopełnieniu obrzędu religijnego sporządzony zgodnie z art. 58 (art. 231)³³⁶. W przypadku zaginięcia lub zniszczenia ksiąg, braku ich utrzymywania lub wydarcia bądź zniszczenia danego aktu, małżeństwo mogło zostać udowodnione poprzez odpowiednie dokumenty lub zeznania świadków (art. 232). Można było je w ten sam sposób udowodnić, jeśli aktu nigdy nie sporządzono, ale w księgach stanu cywilnego lub księgach parafialnych znajdowały się ślady jego zawarcia. W przypadku sporu prawnego strony powołujące się na status małżeński miały obowiązek udowodnić zawarcie małżeństwa (art. 233)³³⁷. Udowodnienie zawarcia małżeństwa w drodze procesu karnego oraz następujące po nim złożenie wyroku do księgi małżeństw i spisanie w niej protokołu w tej sprawie zapewniało obojgu małżonkom wszelkie skutki cywilne od dnia jego zawarcia (art. 234). Jeśli oboje lub jeden z małżonków zmarł przed rozpoczęciem procesu karnego, sprawa mogła zostać wytoczona przez każdego, kto miał interes w udowodnieniu małżeństwa (art. 235). Jeśli przestępni zmarli przed rozpoczęciem lub w trakcie procesu karnego, sprawę można było wytoczyć w drodze cywilnej (art. 236). Prawomocne wyroki właściwych sądów w kwestiach uznania nieważności małżeństwa, rozwodu lub rozłączenia co do stołu i łoża (w tym jego zniesienia) miały być przesyłane przez prokuratorów królewskich do właściwych utrzymujących akta stanu cywilnego, którzy na brzegu odpowiedniego aktu małżeństwa mieli sporządzić wzmiankę o danym wyroku (art. 237-238)³³⁸. Jeśli sprawy małżeńskie rozpatrywali sędziowie duchowni, o zapadłych wyrokach mieli informować prokuratorów królewskich.

---

³³⁴ Przy zastosowaniu przepisów art. 475 lit. b księgi III KKKP (od 1847 r. art. 91 KKGiP, od 1867 r. art. 84 rosyjskiego kodeksu karnego w wersji z 1866 r.), który ustalał sposób przeliczenia kwoty kary pieniężnej na liczbę dni aresztu.

³³⁵ *W Imieniu Najjaśniejszego MIKOŁAJA I-go Cesarza Wszelch Rossyi Króla Polskiego etc. etc. etc. Rada Administracyjna Królestwa. Pragnąc zapewnić nadal ściślejsze wykonywanie, przez duchownych wyznania starozakonnego i strony do tego wyznania należące, przepisów prawa o małżeństwie z 16 (28) Marca 1836 roku, na przełożenie Komisyyi Rządowej Sprawiedliwości, przez Dyrektora Głównego Prezydującego w teyże Komisyyi wniesione, postanowiła i stanowi, co następuje: (...) Działo się w Warszawie na, posiedzeniu Rady Administracyjney, dnia 24 Maia (5 Czerwca) 1846 roku, Dz.P.K.P. Tom XXXVII, Nr 117, s. 415-419.*

³³⁶ Prawo o małżeństwie z 1836 r., s. 275-277. Dla wykazania prawości urodzenia, oprócz aktu urodzenia danej osoby, niezbędny był dowód małżeństwa rodziców jej rodziców. Zob. *Jurysprudencja Senatu...*, op. cit., s. 756.

³³⁷ Prawo o małżeństwie z 1836 r., s. 279-281.

³³⁸ Prawo o małżeństwie z 1836 r., s. 281-283. Urzędnik stanu cywilnego wzbraniający się przed dokonaniem w księgach stanu cywilnego wzmianki o wyroku unieważniającym lub rozłączającym małżeństwo miał być przy tej powinności zastąpiony przez upoważnionego w tej kwestii przez prokuratora trybunału właściwego podsędka.

1.5 Pozostałe regulacje

1.5.1 Przepisy dla Kościoła Grecko-Rosyjskiego (prawosławnego), prowadzenie akt filiponów (staroobrzędowców)

W 1833 r. wydano urządzenie dla Kościoła Grecko-Rosyjskiego, w którym wykonanie postanowień o aktach stanu cywilnego według form istniejących w Królestwie Polskim powierzono Komisji Rządowej Wyznań i Oświecenia (pkt 19)³³⁹. Jednocześnie kwestie metryk utrzymywanych według porządku ustanowionego przez władzę duchowną grecko-rosyjską pozostawiono w gestii odpowiedniej władzy biskupiej³⁴⁰.

W 1837 r. KRSWiD zawiadomiła rząd gubernialny w Suwałkach, że utrzymywanie akt stanu cywilnego dla sekty filiponów (jednej ze wspólnot rosyjskich staroobrzędowców, zaliczanej do bezpopowców) powierza się wójtom w gminach i burmistrzom w miastach³⁴¹.

Po spełnieniu powierzonego mu obowiązku podsędek miał złożyć prokuratorowi stosowny raport (Rozporządzenie RA z 19 Lutego (3 Marca) 1835 r., Nr. 20881; Rozporządzenie KRS z 6/18 Marca z 1835 r., Nr. 2338). Wyroki w sprawach rozwodów lub rozłączenia co do stołu i łoża dotyczące mieszkańców Królestwa Polskiego wyznania rzymskokatolickiego i protestanckiego, których akty małżeństwa znajdowały się w Imperium Rosyjskim, miały być przesyłane do Departamentu Wyznań Religijnych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Imperium. Rosyjskie MSW miało powiadamiać o takich wyrokach właściwą władzę duchowną w celu sporządzenia wzmianki w odpowiednich aktach małżeństwa. Wskutek tego KRS poleciła prokuratorom królewskim, aby tego typu wyroki przesyłali do Komisji celem dalszego procedowania (Rozporządzenie RA z 28 Lutego (12 Marca) 1841 r., Nr. 13452; Rozporządzenie KRS z 18/30 Marca z 1841 r., Nr. 2939). Tego typu wzór postępowania miał być stosowany tylko w przypadkach małżeństw zawartych w Imperium Rosyjskim. W przypadku małżeństw zawartych w innych krajach obcych formalność z art. 237 prawa o małżeństwie z 1836 r. miała być dopełniana tych w sytuacjach, gdy akt małżeństwa spisany zagranicą został wciągnięty do ksiąg utrzymywanych w Królestwie Polskim podług art. 94 KCKP (Rozporządzenie KRS z 7/19 Listopada z 1841 r., Nr. 12012; Rozporządzenie KRS z 6/18 Lutego z 1852 r., Nr. 21517). Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 350-352; K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 282-283.

³³⁹ *Wypis z protokołu posiedzenia Rady Administracyjnej dnia $\frac{24}{6}$ Miesiąca $\frac{\text{Października}}{\text{Listopada}}$ r. 1833 r. (...)* URZĄDZENIE Przedmiotów dotyczących Kościoła Grecko-Rosyjskiego w Królestwie Polskiem, wskazujące które z nich do władzy Biskupiej, a które do Komisji Rządowej Wyznań i Oświecenia należą, tudzież prawidła i sposób wzajemnego znoszenia się w tychże przedmiotach, DZ.P.K.P. Tom XV, Nr 57 [dalej: Urządzenie z 24.10.1833 r.], s. 385. Zob. A. Okolski, *Zasady prawa...*, op. cit., s. 51. W momencie wydania urządzenia z 1833 r. właściwa do spraw wyznań była Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego funkcjonująca w tej formie w latach 1832-1839.

³⁴⁰ Urządzenie z 24.10.1833 r., s. 381. Obowiązek stosowania form i przepisów obowiązujących w Królestwie Polskim dotyczył również duchownych prawosławnych wykonujących posługę przy „cerkwiach przenośnych urządzonych w Królestwie i przy cerkwiach przenośnych okręgów celnych” (Rozporządzenie KRSWiD z 23 Listopada/5 Grudnia 1860 r., Nr. 8603/37972). W 1875 r. potwierdzono, że obowiązek stosowania przepisów o aktach stanu cywilnego z KCKP dotyczył również duchownych parafii zamieszkałych przez unitów, które zostały przyłączone do kościoła prawosławnego (Rozporządzenie KRS z 14/26 Lipca 1875 r., Nr. 6856). Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 55; K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 58-59.

³⁴¹ Rozporządzenie KRSWiD z dnia 7 (19) Kwietnia 1837 r., Nr. 2796/9750. Podobne wezwanie otrzymał w 1850 r. rząd gubernialny w Lublinie, który miał dla prowadzenia akt stanu cywilnego filiponów we wsi Łaskarzewie osiadłych upoważnić miejscowego wójta (Rozporządzenie KRSWiD z 10 (22) Lutego 1850 r., Nr. 792/5487). Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 78; E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 54. Analogicznie rozporządzenie wydano 10 lutego 1859 r. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 68.

1.5.2 Przepisy dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego

Ukazem carskim z 8/20 lutego 1849 r. zatwierdzono ustawę dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego³⁴². Zgodnie z jej §3 kandydat do stanu duchownego do prośby o dopuszczenie do egzaminu miał przedstawić m.in. metrykę urodzenia i chrztu³⁴³. Po objęciu parafii przez nowego pastora przekazywano mu prowadzone w niej akta stanu cywilnego oraz metryki, z czego spisywano protokół wraz z dołączonym do niego spisem inwentarza, którego kopię przesyłano do konsystorza (§30)³⁴⁴.

Duchowny nie mógł odprawiać nabożeństwa i obrządków religijnych w obcej parafii bez zaproszenia lub pisemnego upoważnienia jej administratora (§50), wyjątek w tej mierze stanowiła możliwość ustanowienia dla członka parafii i jego rodziny kapelana domowego (§51)³⁴⁵. Zezwolenie w tej kwestii można było dostać na wniosek konsystorza od Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Tak zainstalowany kapelan władny był w domu, do którego został przydzielony, wykonywać wszystkie czynności duchowne, a o każdej, z którą wiązało się spisanie aktu stanu cywilnego, miał donieść miejscowemu pastorowi dla jego spisania. Każdy duchowny był obowiązany do prowadzenia „ksiąg religijno-cywilnych” urodzonych, zaślubionych i zmarłych oraz księgę zapowiedzi, niezwłocznie zapisywać w nich dopełnione obrzędy (§54)³⁴⁶. Na żądanie stron lub władz miał wydawać z nich wypisy, wszystko z zastosowaniem przepisów dot. aktów stanu cywilnego obowiązujących w Królestwie Polskim. Duchowny miał również prowadzić oddzielne księgi konfirmandów i komunikantów zawierających dane o obrzędzie i osobach, których dotyczyły (§55, §56), składać konsystorzowi coroczne liczebne wykazy urodzonych, zaślubionych i zmarłych w ciągu roku (§57), a także utrzymywać jeden ogólny wykaz swoich parafian (§58). Superintendent obowiązany był przynajmniej raz na trzy lata przeprowadzić

---

³⁴² *Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu Królestwa Polskiego. Z Bożej Łaski MY MIKOŁAJ 1-szy Cesarz i Samowładca Wszech Rosyi, Król Polski, etc., etc., etc. (...) Dan w Petersburgu dnia 8 (20) Lutego 1849 roku. (...) USTAWA DLA KOŚCIOŁA EWANGELICKO-AUGSBURSKIEGO W KRÓLESTWIE POLSKIM*, Dz.P.K.P. T. XLII, Nr 129 [dalej: Ustawa z 08.02.1849 r.], s. 5-237.

³⁴³ Ustawa z 08.02.1849 r., s. 12-15.

³⁴⁴ *Ibidem*, s. 38-41.

³⁴⁵ *Ibidem*, s. 59.

³⁴⁶ *Ibidem*, s. 62-65. Zob. A. Okolski, *Zasady prawa...*, op. cit., s. 51. KRS uznała, że nie byłoby właściwym, aby pastory spisywali akty urodzenia, małżeństwa lub zejścia swych własnych dzieci. W związku z tym wezwała w 1867 r. konsystorz ewangelicko-augsburski do wydania upoważnień, aby w razie potrzeby spisania aktu dotyczącego ich dziecka, pastor mógł zgłosić się w celu jego sporządzenia do jednego z najbliższych pastorów (Rozporządzenie KRS z 28 Kwietnia/10 Maja 1867 r., Nr. 13274). Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 57.

wizytację wszystkich kościołów należących do jego diecezji, podczas której m.in. przeglądał księgi kościelne (§104)³⁴⁷. Stwierdzone uchybienia i niedokładności miał zakomunikować kontrolowanemu pastrowi, służąc mu swą radą w ich usunięciu, a o tych poważniejszych miał donieść konsystorzowi. Z całej wizytacji miał sporządzić protokół składany później w archiwum kościelnym, a jego kopię przekazywać konsystorzowi.

Z uwagi na trudności zgłaszane przez konsystorz ewangelicko-augsburski w kwestii osobistego przekonywania się duchownych o śmierci swych parafian, a tym samym spisywaniu aktów zejścia, KRS w 1867 r. uznała, że jeśli parafia wyznania ewangelickiego była zbyt obszerna terytorialnie, akt stanu cywilnego miał być sporządzony przez najbliższego proboszcza kościoła katolickiego³⁴⁸. Analogicznie należało postępować w przypadkach śmierci katolika przy wynikających z odległości trudności w kontakcie z właściwym proboszczem katolickim, należało w takim przypadku udać się do dostępnego na miejscu ewangelickiego proboszcza. Spisujący akt był również w takiej sytuacji właściwy do wydania pozwolenia na pochowanie zwłok na właściwym każdemu wyznaniu cmentarzu.

1.5.3 Odtwarzanie zniszczonych akt

KCKP nie zawierał przepisów dotyczących odtworzenia akt stanu cywilnego, odniosło się do niego dopiero rozporządzenie KRS z 1855 r.³⁴⁹ Gdy akta uległy zniszczeniu w czasie pożaru, Prokurator Królewski przy Trybunale Cywilnym miał wezwać wójtów gmin do urzędowego powiadomienia stron o potrzebie sporządzenia brakujących aktów, a także miejscowego proboszcza do ogłoszenia tegoż z ambony kościelnej. W sytuacjach, kiedy było to możliwe, proboszcz miał spisać stosowne akty na podstawie zeznań świadków oraz ewentualnych notatek lub raptularzy³⁵⁰.

1.5.4 Opłaty za sporządzanie aktów

Rozporządzeniem KRŚWiD z 8 (20) Lutego 1865 r. ustanowiono nową takse opłat za spełnianie obrzędów religijnych i spisywanie aktów stanu cywilnego, która miała być

---

³⁴⁷ Ustawa z 08.02.1849 r., s. 106-113.

³⁴⁸ Rozporządzenie Dyrektora Głównego Prezydującego w Komisji Rządowej Sprawiedliwości z 3 (15) Października 1867 r., Nr. 12703. Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 96.

³⁴⁹ Rozporządzenie KRS z 23 lutego (7 marca) 1855 r., Nr. 296. Zob. S. Zawadzki, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 140.

³⁵⁰ S. Nowakowski podkreślał jednak, że były tylko akty znania (lub „zeznania”). Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 53.

wywieszona w każdej kancelarii parafialnej dla powszechnej wiadomości³⁵¹. W części A określono opłaty za dokonywanie obrzędów, wśród których znalazły się m.in. zapowiedzi, śluby czy pochowanie ze „śpiewaniem”. Chrztu i „cichego” pochowania należało dopełnić bezpłatnie. W części B ustalono opłaty związane ze sporządzaniem aktów stanu cywilnego.

Rodzaj czynności	Klasa I	Klasa II	Klasa III
Od aktu urodzenia dziecięcia	30 kopiejek	15 kopiejek	10 kopiejek
Od aktu uznania dziecięcia nieprawego	90 kopiejek	45 kopiejek	15 kopiejek
Od aktu każdej zapowiedzi małżeństwa	15 kopiejek	10 kopiejek	5 kopiejek
Od aktu małżeństwa	45 kopiejek	30 kopiejek	15 kopiejek
Od aktu śmierci	30 kopiejek	15 kopiejek	6 kopiejek
Od aktu przysposobienia	2 ruble 70 kopiejek	1 rubel 80 kopiejek	45 kopiejek

Tab. Należności za spisywanie aktów stanu cywilnego właściwe dla określonych klas. Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku osób utrzymujących akta stanu cywilnego*, Płock: Wyd. Nakładem Księgarni Kempnera 1894, s. 161.

Rozporządzenie stanowiło więc aktualizację taksy ustanowionej dekretem z 23 lutego 1809 r. Zrezygnowano w niej jedynie z wymienienia opłaty od aktu rozwodu i od wysłuchania świadków i wydania aktu znania, w ówczesnym stanie prawnym stosownie do art. 114-115 KCKP i art. 54 prawa o małżeństwie z 1836 r.³⁵² W mocy pozostawał przepis, że duchowni sprawujący obowiązki urzędników stanu cywilnego mieli prawo pobierać opłatę o połowę większą od kwot wymienionych w tabeli³⁵³. Inaczej jednak określono przynależność do poszczególnych klas. Do klasy I wliczali się: właściciele; dożywotni posiadacze i dzierżawcy dóbr, wiosek i odrębnych folwarków; profesorowie; urzędnicy; oficjaliści cywilni i wojskowi (od najwyższych rangą do stopnia, określającego pensję w wysokości 300 rubli); właściciele domów i dzierżawcy całych domów w miastach liczących więcej niż 2400 mieszkańców; kupcy; kapitaliści; fabrykanci; lekarze; aptekarze; artyści lub utrzymujący się ze sztuk pięknych w większych miastach; komisarze i zarządcy dóbr więcej niż z jednej wsi złożonych. Klasę II stanowili: właściciele i dzierżawcy częściowych majątków ziemskich; właściciele domów i gruntów w mniejszych miastach; nauczyciele; oficjaliści rządowi

³⁵¹ Rozporządzenie KRSWiD z 8 (20) Lutego 1865 r., Nr. 7794/30519. Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 57-58 (Dodatki); A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 159-161.

³⁵² Należności za ich sporządzenie były jednak określone, wynosiły odpowiednio 12 rubli (I klasa), 3 ruble (II klasa) i 45 rubli (III klasa) w przypadku aktu rozwodu i 45 rubli (w każdej klasie) w przypadku aktu rozwodu i od wysłuchania świadków i wydania aktu znania. Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 153.

³⁵³ Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 163.

pobierający pensję niższą niż 300 rubli; oficjaliści w dobrach prywatnych nieobjęci I klasą; rzemieślnicy i fabrykanci mieszkający w miastach i miasteczkach; młynarze, karczmarze i piwowarzy mieszkający we wsiach i małych miasteczkach. Do klasy III należeli: włościanie; koloniści; wyrobnicy we wszystkich miastach; czeladź gospodarska; służący niższego rzędu; rzemieślnicy wiejscy; żołnierze.

Wkrótce doprecyzowano, że opłaty za obrzędy religijne przedstawione w taksie obowiązywały wyłącznie w stosunku do przedstawicieli wyznania rzymskokatolickiego, jednak opłaty za spisywanie aktów stanu cywilnego dotyczyły osób wszystkich wyznań³⁵⁴.

Ukazem najwyższym o urządzeniu duchowieństwa świeckiego rzymskokatolickiego w Królestwie Polskim z 14 (26) grudnia 1865 r. wszelkie wpływy z opłat pobieranych za sporządzanie aktów stanu cywilnego przyznano zarządzającym parafiami osobom duchownym jako wynagrodzenie za wykonywanie tej czynności (art. 29)³⁵⁵. Inaczej było z opłatami pobieranymi za spełnianie posług religijnych (*jura stolae*), gdyż tylko część z nich miała pozostawać przy służbie kościelnej, a reszta miała być przekazywana dozorowi kościelnemu (art. 30).

1.5.5 Język prowadzenia akt

Przepisy KCKP, jak i żadne inne, nic nie wspominały o języku, w którym miały być sporządzane akta³⁵⁶. Sytuacja ta zmieniła się w 1867 r., kiedy postanowieniem Komitetu Urządzącego w Królestwie Polskim (dalej: KUKP, ros. *Учредительный комитет в Царстве Польском*), funkcjonującego w latach 1864-1871 rosyjskiego organu powołanego m.in. dla zreorganizowania administracji w celu zniesienia odrębności Królestwa Kongresowego, nałożono obowiązek prowadzenia od 1 stycznia 1868 r. ksiąg stanu cywilnego dotyczących urodzeń, małżeństw i śmierci dla osób wyznania rzymskokatolickiego w języku ruskim (rosyjskim) i polskim³⁵⁷. Dla wszystkich innych wyznań istniejących w

---

³⁵⁴ Rozporządzenie KRSWiD z 2 (14) Września z 1865 r., Nr. 5961. Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 165.

³⁵⁵ *Wypis z Protokołu Sekretarjatu Stanu Królestwa Polskiego. Z Bożej Łaski My, Alexander II-gi, Cesarz Wszech Rosyji, Król Polski, Wielki Książę Finlandzki, etc., etc., etc. (...) Dan w St. Petersburgu, dnia 14 (26) Grudnia 1865 r.*, Dz.P.K.P. Tom LXIII, Nr 206, s. 369-389.

³⁵⁶ Oprócz odnoszącego się do osób wyznania mojżeszowego postanowienia Rady Administracyjnej z 7 września 1830 r.

³⁵⁷ Postanowienie KUKP z 10/22 Listopada 1867 r. Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 29, 31; A. Okolski, *Zasady prawa...*, op. cit., s. 53; H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 74; E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 56. W praktyce uznawane były tylko księgi w języku rosyjskim, co powodowało istotne problemy. Proboszczowie raportowali biskupom, że nie znali tego języka, podobnie jak ich parafianie, z czego wynikały istne paradoksy, bowiem zgodnie z przepisami należało odczytać stronom sporządzony akt, ludność

guberniach Królestwa Polskiego miały być one prowadzone wyłącznie w języku ruskim (rosyjskim). Także wypisy z ksiąg miały być wydawane jedynie w języku ruskim (rosyjskim), jednakże dla osób wyznania rzymskokatolickiego mogły być w razie potrzeby wydane w dwóch językach, ruskim (rosyjskim) i polskim³⁵⁸. Polskie imiona i nazwiska miały być w tekście ruskim (rosyjskim) aktów i wypisów jednocześnie zapisywane w nawiasach po polsku, gdyż różne sposoby zapisywania ich w innym języku mogły prowadzić do mimowolnych omyłek i nieścisłości³⁵⁹. KUKP postanowił również o powinności podwójnego zapisywania dat, tj. według kalendarza juliańskiego i kalendarza gregoriańskiego, zarówno w księgach, jak i w wypisach³⁶⁰.

W 1868 r. obowiązano również urzędników stanu cywilnego do składania podpisów pod aktami po rusku (rosyjsku)³⁶¹. Świadcowie nieznający tego języka mogli podpisywać się nadal w tym języku, w którym podpisywali inne akta urzędowe. W 1875 r. KRS dodała do tego powinność używania przez utrzymujących księgi pieczęci z napisami w języku ruskim (rosyjskim)³⁶².

Od 1905 r. toczyły się dyskusje i podejmowano inicjatywy i oddolne działania na rzecz przywrócenia języka polskiego w księgach stanu cywilnego, co umożliwiła sytuacja polityczna oraz powrót języka polskiego do administracji i szkolnictwa³⁶³. Od 1907 r. możliwe było prowadzenie ksiąg w dwóch językach. Język polski jako wyłączny powrócił do ksiąg stanu cywilnego na terenie Królestwa Polskiego w czasie okupacji niemieckiej w 1915 r.³⁶⁴

---

jednak nie była w stanie ich zrozumieć. Zwracano również uwagę, że KUKP nie przedstawił formy pisania aktów w języku rosyjskim, co rodziło dowolność w stosowaniu wyrażeń i zwrotów, które powinny być ujednolicone. Zob. W. Jemielity, *Akta stanu...*, op. cit., s. 177-178; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim*, op. cit., s. 39.

³⁵⁸ Wypisy z ksiąg prowadzonych przed 1 stycznia 1868 r. miały być wydawane w tym języku, w którym sporządzony był akt, z jednoczesnym dołączeniem obok przekładu ruskiego (rosyjskiego; Postanowienie KUKP z 7 Maja 1868 r.) Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 67-70. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 39.

³⁵⁹ Na mocy wniosku Dyrektora Komisji Spraw Wewnętrznych, zatwierdzonego przez postanowienie KUKP z 1 (13) marca 1868 r. Zob. A. Okolski, *Zasady prawa...*, op. cit., s. 53.

³⁶⁰ Postanowienie KUKP z 17 maja 1868 r. Zob. A. Okolski, *Zasady prawa...*, op. cit., s. 53.

³⁶¹ Postanowienie KUKP z 7 Maja 1868 r. Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 33.

³⁶² Rozporządzenie KRS z 24 Lutego (8 Marca) 1875 r. Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 70; A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 39.

³⁶³ W. Jemielity, *Akta stanu...*, op. cit., s. 178-179. P. Szkutnik, *[Recenzja]: Prawne...*, op. cit., s. 523.

³⁶⁴ E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 56.

1.5.6 Prowadzenie akt wyznań niechrześcijańskich w Warszawie

W 1870 r. na listę prowadzących akta stanu cywilnego w Królestwie Polskim pierwszy raz wciągnięto podmiot inny niż osoby duchowne i władze administracyjne³⁶⁵. Uchwałą KUKP zdecydowano bowiem, że utrzymywanie ksiąg stanu cywilnego dla wyznań niechrześcijańskich w Warszawie zostanie wyłączone z kompetencji warszawskiego magistratu i przekazane warszawskiemu ober-policmajstrowi w taki sposób, aby w każdym cyrkule policyjnym obowiązek ten pełnił mianowany przez ober-policmajstra urzędnik policyjny. W wykonaniu tejże uchwały warszawski ober-policmajster rozkazem z 15/27 sierpnia 1870 r. zalecił komisarzom cyrkulowym, aby z tymże dniem rozpoczęte zostały w zarządach cyrkulowych czynności urzędników stanu cywilnego dla wyznań niechrześcijańskich³⁶⁶. W tym celu mieli zgłosić się do ober-policmajstra po przygotowane instrukcje, taksy opłat za sporządzanie aktów, księgi do zapisywania aktów i zapowiedzi, a także pieczęci i podręczników dla osób prowadzących akta stanu cywilnego. Wspomniana instrukcja powtarzała w dużej mierze brzmienie przepisów KCKP, postanowienia Rady Administracyjnej z 3 listopada 1825 r., postanowienia Rady Administracyjnej z 7 września 1830 r. oraz regulacji wykonawczych. Miała więc w przejrzysty sposób przedstawić uporządkowane zasady prowadzenia akt stanu cywilnego osobom, które nie miały w tej mierze ugruntowanej wiedzy i doświadczenia³⁶⁷.

1.5.7 Prowadzenie akt baptystów

Również w 1870 r. tymczasowo polecono prowadzenie ksiąg stanu cywilnego osób „należących do sekty baptystów” miejscowym burmistrzom lub wójtom gmin³⁶⁸. W 1879 r.

---

³⁶⁵ Uchwała KUKP z 22 Czerwca 1870 r. Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 79; A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 171-173; J. Fidler, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 26; H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 69.

³⁶⁶ Rozkaz Warszawskiego Ober-Policmajstra z 15/27 Sierpnia 1870 r. Nr 227. Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 80; A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 173.

³⁶⁷ Instrukcja dla urzędników stanu cywilnego wyznań niechrześcijańskich w M. Warszawie, ułożona na podstawie postanowienia b. Rady Administracyjnej Królestwa z dnia 7 Września 1830 r. (T. XII Dz. Pr.) i obowiązujących w tym przedmiocie szczególnych przepisów (Dodatek do Rozkazu Ober-Policm. w wydziale policyjny wykonawczej miasta Warszawy z d. 15 (27) Sierpnia 1870 r. za N. 227). Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 71-74 (Dodatki).

³⁶⁸ Rozporządzenie KRS z 2 (14) Kwietnia 1870 r., Nr. 2964. Na podstawie odezwy zarządzającego sprawami duchownymi obcych wyznań w Królestwie Polskim z 5 (17) Marca 1870 r. (nr 632), KRS zawiadomiła prokuratorów przy trybunałach cywilnych o decyzji w tejże sprawie podjętej przez namiestnika Królestwa Polskiego w porozumieniu z rosyjskim ministrem spraw wewnętrznych. Stosowne wytyczne otrzymali również

podmiotem właściwym do prowadzenia „metrycznych akt ślubu, urodzenia i zejścia” baptystów określono natomiast miejscowe władze administracyjne³⁶⁹. W roku następnym doprecyzowano, że względem zamieszkałych w guberniach Królestwa Polskiego baptystów obowiązywało KCKP i inne przepisy dotyczące prowadzenia akt stanu cywilnego³⁷⁰. W Warszawie księgi metryczne członków tego wyznania mieli utrzymywać komisarze cyrkulowi, w miastach mających oddzielną od powiatowej policję właściwi ku temu byli policmajstrowie, w innych miastach prezydenci lub burmistrzowie, a na wsiach wójtowie gmin. W przypadku bardzo nieznacznej liczby baptystów w danej miejscowości, warszawski ober-policmajster lub właściwy gubernator mógł ich przyłączyć pod względem prowadzenia aktów stanu cywilnego do innego możliwie najbliższego do ich miejsca zamieszkania urzędnika utrzymującego księgi metryczne.

1.6 Przepisy karne – kodeksy z 1818 r., 1845 r. i 1903 r.

Warto również zauważyć przepisy karne, gdyż odwoływały się one bezpośrednio lub pośrednio do czynów związanych z aktami stanu cywilnego i uzupełniały regulacje KCKP. Obowiązujący w latach 1818-1847 Kodeks Karzący Królestwa Polskiego nie zawierał przepisów wprost dotyczących akt stanu cywilnego, w poszukiwaniu poszczególnych sankcji należało sięgać do artykułów z zakresu oszustw oraz wykroczeń i przestępstw urzędniczych³⁷¹.

Funkcjonujący w latach 1848-1876 Kodeks Kar Głównych i Poprawczych w Dziale Dziewiątym (O przestępstwach i wykroczeniach przeciw ustawom, dotyczącym praw stanu osób) i jego Rozdziale Czwartym (O wykroczeniach przeciw przepisom o utrzymywaniu akt

---

naczelnicy stosownych guberni. Zob. K. Hube, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 78; A. Okolski, *Zasady prawa...*, op. cit., s. 51.

³⁶⁹ Art. 3 Zdania Rady Państwa z 27 Marca 1879 r., Zbiór Praw No. 59452. Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 169.

³⁷⁰ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 13 Marca 1880 r., Zbiór Praw z 1880 r., No. 33. Zob. A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 169-171; H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 68; I. Grabowski, *Urzędy stanu...*, op. cit., s. 1080; E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 54.

³⁷¹ *Z Bożej Łaski My Alexander I. Cesarz Wszech Rosyji, Król Polski etc. etc. etc. Wszem w obec i każdemu komu o tem wiedzieć należy, a mianowicie Obywatelom Królestwa Naszego Polskiego wiadomo czyniemy iż Izba Senatorska i Izba Poselska stosownie do przedstawionego w imieniu Naszem projektu i po wysłuchaniu Mówców Rady Stanu i Komisjów Seymowych, uchwałyły co następuje: Prawo Kodexu karzącego dla Królestwa Polskiego (...). Dan w Warszawie dnia 14 (26) Kwietnia 1818, Dz.P.K.P. Tom V, Nr 20, s. 3-292.*

stanu cywilnego) zawierał art. 916-920, w których przewidziano kary za wykroczenia związane z utrzymywaniem akt³⁷².

Ukazem z 25 września 1876 r. na terenie Królestwa Polskiego wprowadzono rosyjski kodeks karny o tożsamej nazwie (*Уложение о наказаниях уголовных и исправительных*) z 1845 r., w wersji po rewizji z 1866 r.³⁷³ W mocy obowiązującej zachowano jednak art. 916-920 KKGiP ze wszystkimi do nich uzupełnieniami i zmianami³⁷⁴.

Kolejna zmiana w tej kwestii nastąpiła 8 września 1915 r., kiedy na obszarze okupowanego przez Niemcy i Austro-Węgry Królestwa Polskiego potwierdzono obowiązywanie części przepisów rosyjskiego Nowego Kodeksu Karnego z 22 marca 1903 r. (*Новое уголовное уложение, Высочайше утвержденное 22 марта 1903 года*, zwanego powszechnie kodeksem Tagancewa)³⁷⁵. W całości kodeks zaczął obowiązywać w dniu 7 sierpnia 1917 r. na mocy przepisów przechodnich wraz z wprowadzeniem na obszarze generał-gubernatorstwa warszawskiego i lubelskiego polskiego sądownictwa państwowego³⁷⁶, po odzyskaniu niepodległości obowiązywał więc na terenie całego byłego zaboru rosyjskiego (województwa centralne i wschodnie). Przepisy związane z aktami stanu cywilnego znalazły się w Części Dziewiętnastej kodeksu, która traktowała o przestępstwach przeciw prawom rodzinnym.

Osoba zobowiązana z mocy prawa do zgłoszenia urodzenia lub śmierci osobie prowadzącej księgę metrykalną lub zapisy urodzeń i śmierci, które nie dopełniła swej powinności w tej kwestii, podlegała miała grzywnie do pięćdziesięciu rubli (art. 424)³⁷⁷. Duchownym wyznań chrześcijańskich (poza prawosławnym) i niechrześcijańskich, a także

---

³⁷² KKGiP, s. 659-661. Zgodnie z art. 36 *Ustawy Przechodniej do Kodexu Kar Głównych i Poprawczych* (Dz.P.K.P. Tom XL, Nr 123, s. 55) wykroczenia przeciw przepisom o utrzymywaniu akt stanu cywilnego rozpoznawać miały trybunały cywilne pierwszej instancji lub Komisja Rządowa Sprawiedliwości, zgodnie z dotychczasową właściwością.

³⁷³ W. Miklaszewski, *Kodeks Kar Głównych i Poprawczych. D. 25 Września 1876 r. Ukaz Rządzącego Senatu (I-go Departamentu) o Zastosowaniu Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych, Wydania 1866 r. do Okręgu Sądowego Warszawskiego (Zb. postan. r. 1876 No 84)*, [w:] *Kodeks Kar Głównych i Poprawczych wyd. 1866 r. dla Królestwa Polskiego (Ukaz 25 Września v. s. 1876 r.) z objaśnieniami, poczerpniętymi z wyroków kassacyjnych departamentów senatu rządzącego*, Warszawa: Nakład Maurycego Orgelbranda naprzeciw posągu Kopernika 1877, s. 3-5.

³⁷⁴ Zob. A. Okolski, *Zasady prawa...*, op. cit., s. 55; A.K., *Podręcznik dla użytku...*, op. cit., s. 53.

³⁷⁵ *Новое уголовное уложение, Высочайше утвержденное 22 марта 1903 года. съ приложениемъ Предметнаго Алфавитнаго Указателя*, С.-Петербургъ: Издание Каменноостровскаго Юридическаго Книжнаго Магазина В. П. Анисимова 1903 [dalej: *Новое уголовное уложение*]. Tekst w języku polskim: *Kodeks karny z r. 1903 (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r.*, Warszawa: Wydanie Ministerstwa Sprawiedliwości 1922 [dalej: *Kodeks karny z r. 1903*].

³⁷⁶ 6. *Przepisy przechodnie do kodeksu karnego*, [w:] *Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego. No 1*, Warszawa 1917, s. 24-30.

³⁷⁷ *Новое уголовное уложение*, s. 137. *Kodeks karny z r. 1903*, s. 141.

urzędnikom prowadzącym księgi metrykalne lub zapisy urodzeń, małżeństw i zgonów, którzy nie zarejestrowali w nich faktów rodzących skutki cywilne, groziła kara więzienia (art. 425). Sąd mógł również usunąć takiego duchownego z zajmowanego urzędu kościelnego na okres od sześciu miesięcy do trzech lat. Oprócz tego prowadzący wyżej wymienione księgi lub zapisy, którzy nie zarejestrowali wymaganych przez prawo faktów przez niedbalstwo, zarejestrowali przez niedbalstwo wydarzenie nieprawdziwe, bądź nie dopełnili obowiązków związanych z prawidłowym przechowywaniem ksiąg i ich przekazywaniem do odpowiednich urzędów, mieli podlegać grzywnie w wysokości do trzystu rubli (art. 426)³⁷⁸.

2. Imperium Rosyjskie

2.1 Wstęp – rejestracja metrykalna w Zwodzie Praw Imperium Rosyjskiego

Prace nad kompleksowym zbiorem praw w Imperium Rosyjskim rozpoczęto już za rządów cara Piotra I, jednak trwały one praktycznie przez cały XVIII wiek³⁷⁹. Ciągłe zmiany koncepcji i roszady polityczne uniemożliwiały kodyfikację, co sprawiło, że na ziemiach polskich, zagarniętych przez Rosję w trakcie wszystkich trzech rozbiorów, wciąż obowiązywały dawne prawa polskie i III Statut Litewski, a na zdobytych w międzyczasie kosztem Prus terenach (obwód białostocki) także i prawa pruskie. Sytuacja zaczęła zmieniać się dopiero za panowania Mikołaja I, kiedy to w 1830 r. przygotowano zawarty w 46 tomach Pełny Zwód Praw Imperium Rosyjskiego (*Полное собрание законов Российской империи*), który stał się podstawą do opracowania 15-tomowego Zводу Praw Imperium Rosyjskiego (*Свод законов Российской империи*), który wszedł w życie 1 stycznia 1835 r.³⁸⁰ Na terenach byłej Rzeczypospolitej obowiązywał od września 1840 r.³⁸¹

---

³⁷⁸ Новое уголовное уложение, s. 137-138. Kodeks karny z r. 1903, s. 141-142. W 1924 r. kara ta wynosiła 600 marek polskich, zaś w 1931 r. 600 zł. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 78; W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 4.

³⁷⁹ T. Borisova, *The Digest of Laws of the Russian Empire: The Phenomenon of Autocratic Legality*, "Law and History Review" 2012, Vol. 30, No. 3, s. 906-916.

³⁸⁰ K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa: LexisNexis 2006, s. 213.

³⁸¹ Na terenach guberni kijowskiej, podolskiej, wołyńskiej, mińskiej i wileńskiej oraz w obwodzie białostockim ukazem z 25 czerwca 1840 r. zniesiono statut litewski oraz dopełniające go konstytucje sejmowe i wprowadzono na nich ustawodawstwo rosyjskie. S. Godek, *Polityka czy prawo, czyli o okolicznościach zniesienia III Statutu litewskiego w Cesarstwie Rosyjskim*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2013, t. XVI, s. 222. Z. Stankiewicz, *Sytuacja prawna Polaków na Litwie, Białorusi i Ukrainie w latach 1772-1863*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III. Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981, s. 838. P. Fiedorczyk, *Rozwój prawa rodzinnego na ziemiach polskich*, [w:] *Rodzina i jej gospodarstwo na ziemiach polskich w geografii europejskich struktur*

Przepisów o rejestracji stanu cywilnego nie zawarto, tak jak w KN i KCKP, w części dotyczącej prawa cywilnego, czyli w tomie X Zводу Praw³⁸². Znalazły się one w tomie IX, który dotyczył prawa administracyjnego, a także w części I tomu XI, grupującej przepisy o funkcjonowaniu wyznań cudzoziemskich, tj. innych niż prawosławie, które miało status religii państwowej³⁸³. Na podstawie tychże regulacji prowadzenie akt stanu cywilnego miało charakter ściśle wyznaniowy, z wyjątkiem staroobrzędowców i baptystów. Niektóre przepisy były wielokrotnie nowelizowane, uchwalano także nowe artykuły, które uwzględniały zmiany terytorialne w Imperium Rosyjskim (niektóre regulacje obowiązywały bowiem tylko w poszczególnych miastach czy guberniach), a także ewolucję stosunku państwa do poszczególnych wyznań. W związku z tym zmieniała się także numeracja rozwiązań z poszczególnych artykułów. Poniżej omówiono przepisy po ukazach tolerancyjnych z 1905 r., w formie, w której obowiązywały na terytoriach, które weszły w skład międzywojennego państwa polskiego.

W tomie IX Zводу Praw przepisy o aktach stanu cywilnego zawarto w jego księdze drugiej (*Книга Вторая*), w art. 858-955³⁸⁴. Art. 858 określał „*Postanowienia ogólne*” („*Обиця положенія*”). Akty stwierdzające stan każdej osoby skategoryzowano w nim pod względem stanów społecznych, których dotyczyły³⁸⁵. Jedynymi tego typu dokumentami właściwymi dla każdego członka społeczeństwa miały być księgi i rejestry metrykalne (*метрическія книги и вѣдомости*)³⁸⁶. Oprócz tego były nimi także: dla szlachty – księgi rodowodowe (*дворянскія родословныя книги*), ogólnopaństwowa księga rodowodowa (*общая для Имперіи дворянская родословная книга*), herbarz ogólny rodów szlacheckich i

---

rodziny do połowy XX wieku, red. P. Guzowski, C. Kukło, Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy-Polskie Towarzystwo Historyczne 2019, s. 228.

³⁸² H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 113. W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 15. E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 54. Tekst pierwszej części tomu X Zводу Praw w tłumaczeniu na język polski wraz z omówieniem, w tym m.in. prawo małżeńskie, dostępny jest w dwutomowej publikacji: W. Święcicki, Z. Rymowicz, *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. I Zводу praw rosyjskich. Tekst podług wydania urzędowego z roku 1914, z uwzględnieniem zmian, wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego, oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu rosyjskiego. Tom pierwszy*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka 1932; W. Święcicki, Z. Rymowicz, *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. I Zводу praw rosyjskich. Tekst podług wydania urzędowego z roku 1914, z uwzględnieniem zmian, wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego, oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu rosyjskiego. Tom drugi*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka 1933.

³⁸³ K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 229. P. Fiedorczyk, *Prawo rodzinne ziem wschodnich...*, op. cit., s. 512.

³⁸⁴ *Свод Законов Российской Имперіи. Том Девятый. Свод законов о состояніяхъ*, Изданіе 1899 г. [dalej: SZRI, t. IX], s. 101-111.

³⁸⁵ SZRI, t. IX, s. 101.

³⁸⁶ Oprócz tego były nimi także: dla szlachty – księgi genealogiczne, cesarskie księgi genealogiczne, herbarze rodów szlacheckich i spisy szlachty; dla duchowieństwa - księgi zakonne i spisy osób stanu duchowego; dla mieszczan – rejestry miejskie. Szczególnymi aktami dla mieszkańców miast i wsi były również listy kontrolne (*ревизскія сказки*).

spisy szlachty (*общій гербовникъ дворянскихъ родовъ и списки дворянскіе*), listy prowadzone w Departamencie Heraldycznym (*содержимые въ Департаментъ Герольдіи*); dla duchowieństwa – księgi zakonne (*монастырскія записныя книги*) i spisy osób stanu duchowego (*списки лицамъ духовнаго вѣдомства*); dla mieszczan – księgi obywatelskie (*обывательскія книги*). Szczególnymi aktami dla mieszkańców miast i wsi były również listy rewizyjne (*ревизскія сказки*).

Centralną administrację wyznaniową w relacjach państwa z Rosyjską Cerkwią Prawosławną stanowił synod, zaś w stosunku do innych wyznań początkowo funkcję tę pełnił Departament Wyznań Obcych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych³⁸⁷. Ten drugi wraz z upływem czasu zmieniał nazwy i organizację strukturalną. W 1810 r. zastąpił go Zarząd Główny Spraw Duchownych i Wyznań Obcych i Oświecenia Publicznego, który w 1817 r. na prawach departamentu włączono w skład Ministerstwa Spraw Duchownych i Oświecenia Publicznego. W 1832 r. z powrotem włączono go do MSW, gdzie pozostał aż do sierpnia 1917 r. Do kompetencji tego organu należał m.in. nadzór nad księgami metrykalnymi wyznań obcych, czyli innych niż prawosławne.

2.2 Księgi metrykalne prowadzone w kancelariach parafialnych

Kolejne artykuły znalazły się w rozdziale pierwszym (*Раздѣль Первый*) o tytule „*O ogólnych aktach stanu*” (*„Объ общихъ актахъ состояній”*), podrozdziale pierwszym (*Глава Первая*) o tytule „*O księgach i rejestrach prowadzonych w kancelariach kościelnych*” (*„O книгахъ и вѣдомостяхъ, содержимыхъ по духовному вѣдомству”*), dziale pierwszym (*Отдѣленіе Первое*) o tytule „*O parafialnych księgach i rejestrach*” (*„O приходскихъ книгахъ и вѣдомостяхъ”*).

2.2.1 Księgi metrykalne dla wyznania prawosławnego

Pierwsza z jego oznaczonych rzymskim numerem sekcji traktowała *O parafialnych księgach i rejestrach, prowadzonych dla osób wyznania Prawosławnego (O приходскихъ книгахъ и вѣдомостяхъ, содержимыхъ для лицъ Православнаго исповѣданія)*. Zawierała art. 859-880.

---

³⁸⁷ P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., s. 140-141.

Dla członków tego wyznania akty stanu miały być spisywane w parafialnych księgach metrykalnych, utrzymywanych przez duchownych (*содержимыхъ Священнослужителями*) i inne osoby posługujące w danej parafii (*прічетніковъ, причетниками*, art. 859)³⁸⁸. Podzielono je na trzy części: o urodzonych (*о рождающихся*), o małżeństwach (*о бракосочетавшихся*) i o zmarłych (*объ умершихъ*, art. 860). Prowadzone miały być według ustalonych wzorów na drukowanych, pustych kartach, na których powinny być zamieszczone wszystkie istotne dla rejestrowanych wydarzeń okoliczności (art. 861)³⁸⁹. Każdą księgę należało utworzyć w dwóch egzemplarzach, z których jeden miał pozostać w cerkwi, a drugi miał być przekazywany do konsystorza. Na początku każdego roku konsystorz duchowny (*Духовный Консисто́ріу*) lub władza duchowna (*Духовный Правленіа*), zgodnie ze swoją jurysdykcją, miały przygotować księgi dla każdej cerkwi (nie dla każdego kapłana), w formie podzielonych na trzy części i związanych sznurkiem oraz oprawionych w skórę wspominanych arkuszy (art. 862). Po otrzymaniu miały one być zawsze przechowywane w cerkwi (*въ самой церкви*), nie w domach duchownych lub posługujących (*не въ домахъ Священнослужителей или причетниковъ*). Czyste księgi metrykalne i inne księgi kościelne wydawane miały być przez konsystorz lub władzę duchowną (art. 863). Na końcu miały zostać opieczetowane oraz podpisane przez wydającego, ze wskazaniem liczby kart, które się w niej znajdowały.

Narodziny, małżeństwa i zgony miały być zapisywane nie na podstawie zapamiętanych przez duchownego wydarzeń bądź zgłoszeń świadków, a natychmiast po odprawieniu obrzędu chrztu (lub modlitwy przy narodzinach), udzielenia małżeństwa lub odprawieniu pogrzebu (art. 864). Parafianie (*прихожане*) mieli obowiązek niezwłocznego powiadamiania o śmierci członków swoich rodzin. Osoby zawierające małżeństwo z osobami nierównego im stanu (*съ неравнаго состоянія лицами*) nie mogły domagać się, aby nie zarejestrowano tego wydarzenia w księgach metrykalnych, a także ich kopiach (art. 865). Miały także wraz z kapłanem lub posługującym w parafii podpisać sporządzony wpis. Wpisy w księgach miały być sporządzane przez samego kapłana lub za pośrednictwem diakona bądź innej osoby posługującej w parafii, z zachowaniem wszelkiej możliwej staranności i dokładności (art. 866). Zabroniono wszelkiego wymazywania lub wykreślenia, w razie błędów wyraz należało oznaczyć liniami z każdej strony i kontynuować wpis.

---

³⁸⁸ Ogólnym mianem *прічетник* (*причетник*) określano wszystkich członków grupy, z wyjątkiem kapłanów i diakonów, która pełniła różnego rodzaju funkcje w parafii prawosławnej, m.in. lektorów, psalmistów, zakrystianów.

³⁸⁹ SZRI, t. IX, s. 102.

W przypadku nieobecności kapłana (*Священника*) zawarte małżeństwa, narodziny i chrzty niemowląt oraz pogrzeby zmarłych miały być odnotowywane w księgach przez innego kapłana, lokalnego lub zewnętrznego (*мѣстнымъ или стороннимъ Священникомъ*), który odprawił obrzęd, bądź przez diakona lub posługującego, z wyraźnym zaznaczeniem tożsamości kapłana dopełniającego obrzęd (art. 867).

Każdego miesiąca księgi metrykalne miały być poświadczane i podpisywane przez osoby je utrzymujące, podobnie jak to czyniono w stosunku do ksiąg gospodarczych (*книги экономическія*), ze wskazaniem liczby urodzeń, zgonów i ślubów w ciągu tegoż miesiąca zarejestrowanych (art. 868). Pierwszego miesiąca kolejnego roku duchowni i sprawujący posługę mieli przysyłać prowadzone przez siebie księgi do konsystorza, bezpośrednio lub za pośrednictwem władzy duchownej, z poświadczeniem na końcu każdej z nich, że wykazy z nich sporządzone (*списки съ нихъ*) pozostawiono w cerkwiach do złożenia w zakrystiach (*ризницяхъ*). Na końcu każda księga powinna być również podpisana przez wszystkie osoby ją utrzymujące, przy braku podpisu którejs z nich należało przedstawić powód takiej absencji.

Po sprawdzeniu czy księgi prowadzone były we właściwym porządku, władza duchowna powinna była je oprawić, a gdy nie było to możliwe, związać należycie karty i ponumerować, a następnie wraz z innymi rejestrami i inwentarzami przesłać je do konsystorza (art. 869). Tam miały być przechowywane w archiwach (*хранятся въ архивахъ*), w miejscach zabezpieczonych przed ich uszkodzeniem, z podziałem na miasta i powiaty (*съ раздѣленіемъ по городамъ и уѣздамъ*). O integralności tych ksiąg, a także o tym, czy były zbierane ze wszystkich cerkwi, biskupi diecezjalni (*Епархіальные Архіереи*) mieli składać coroczne sprawozdanie Świętemu Synodowi (*Святѣйшему Синоду*).

Odpowiedzialnymi za prawidłowe prowadzenie ksiąg parafialnych, a także ich terminowe przysyłanie do władzy duchownej lub konsystorza, uznano wspólnie i niepodzielnie nie tylko kapłanów, ale także diakonów i inne osoby sprawujące posługę, dlatego każdy z nich zobligowany był do przestrzegania wszystkich powyższych zasad (art. 870)³⁹⁰. Podczas organizowanych co pół roku wizytacji w cerkwiach dziekani (*Благочинные*) byli zobowiązani do sprawdzenia wszystkich wpisów w księgach metrykalnych za każde półrocze oraz do potwierdzenia ich poprawności i ważności swoim podpisem (art. 871)³⁹¹.

---

³⁹⁰ Ibidem, s. 103.

³⁹¹ *Благочинный* (*благочинный*) – w cerkwi prawosławnej stanowisko administracyjne duchownego, asystent biskupa w określonym okręgu cerkiewnym w obrębie eparchii (wschodni odpowiednik diecezji), zwanej *благочиніе* (*благочиние*). *Благочинный* jest swego rodzaju pośrednikiem między parafią a administracją eparchialną. Powołuje go biskup zarządzający eparchią spośród jej duchowieństwa. W Kościele katolickim jego odpowiednikiem jest dziekan (arcyprzezbiter), w kościołach luterańskich – probst.

Po zakończeniu nabożeństwa (*по окончаніи Богослуженія*) każdy parafianin miał prawo wglądu do wpisów w księgach dotyczących jego osoby lub członka jego rodziny. W razie stwierdzenia błędów mógł wnieść o dokonanie poprawek, poświadczając wskazane przez siebie informacje podpisem (art. 872). W takiej sytuacji kapłani i sprawujący posługę, aby uniknąć dalszych pomyłek, mieli wezwać osoby, których wpis dotyczył, a także świadków obecnych przy jego dokonywaniu, w celu zbadania złożonych zeznań (*обозрѣть вѣрность показанія*) i poświadczenia o tym w metrykach (*засвидѣтельствовать о томъ на самыхъ метрикахъ*).

Świadectwa metrykalne (*метрическія свидѣтельства*) wydawane były tylko przez konsystorze (art. 873). Wydawane miały być bez przeszkód: 1) każdemu (*каждому*) – o czasie jego narodzin i chrztu; 2) rodzicom (*родителямъ*) – o narodzeniu, chrzcie i śmierci ich dzieci; 3) opiekunom (*опекунамъ*) – o narodzeniu, chrzcie i śmierci dzieci, które nie miały rodziców i znajdowały się pod ich opieką (art. 874). Wydanie świadectwa podlegało opłacie skarbowej (*гербовому сбору*) zgodnie z zasadami określonymi w ustawie podatkowej (*въ Уставѣ о Пошлинахъ*). Przełożeni eparchialni mieli prawo wydawać świadectwa metrykalne we wszystkich przypadkach, w których musiały być one przedstawione. Jeśli na wniosek organu lub osoby, której wpis dotyczył, wydano już świadectwo metrykalne dotyczące danej osoby, nie wydawano go ponownie (art. 875). Można jednak było uzyskać informację komu i kiedy je wydano, aby uzyskać z niego kopię. Dla uzyskania nowego świadectwa, jeśli już raz zostało wydane, należało okazać dowód utraty tego pierwszego (*доказательствъ объ утратѣ прежняго*, art. 876). Jeżeli o danej osobie wymagane było przedstawienie informacji z ksiąg metrykalnych, należało przy tym odnotować, że świadectwo zostało wystawione, a także kiedy miało to miejsce. Osoba trzecia (*постороннее лицо*), która domagała się wydania świadectwa metrykalnego innej osoby, powinna była okazać udzielone przez nią pełnomocnictwo (*довѣренность*, art. 877).

Bezpośrednio po dokonaniu wpisu w księdze metrykalnej dotyczącego urodzenia, ślubu lub zgonu można było również domagać się wystawienia świadectwa metrykalnego od kapłana, o ile dotyczył on wnioskującego lub członka jego rodziny (art. 878). Takie świadectwa miały być dokładnym powtórzeniem treści aktu (*выпись слово въ слово*), bez żadnych zmian lub opuszczeń. Miały być również opatrzone pieczęcią cerkiewną (*церковною печатью*) i podpisane przez wszystkich obecnych posługujących w parafii (*всѣми находившимися налицо членами причта*), a także obciążone opłatą skarbową. Tak wydane świadectwa nie mogły zastąpić świadectw konsystorskich i miały służyć wyłącznie jako dokument zabezpieczający (*предохранительнымъ документомъ*), pełnej mocy dowodowej

nabierały dopiero po potwierdzeniu ich zgodności z księgą metrykalną przechowywaną w konsystorzu (art. 879).

Oddzielny artykuł poświęcono poświadczaniu małżeństw i narodzin dzieci ze związków małżeńskich z terenu (południowej) Besarabii (*участокъ Бессарабіи*), który na mocy kończącego wojnę rosyjsko-turecką (1877-1878) traktatu berlińskiego z 1878 r. (*по Берлинскому трактату 1 Юля 1878 года*) wszedł w skład Imperium Rosyjskiego (art. 880)³⁹². Władze eparchialne w Kiszyniowie (*Кишиневское епархіальное начальство*) były odpowiedzialne za wydawanie: 1) zaświadczeń (*удостовереній*) o zawartych małżeństwach i urodzeniach z legalnych małżeństw mających miejsce przed ogłoszeniem przepisów z 12 marca 1888 r.; 2) świadectw metrykalnych dotyczących małżeństw, zarówno tych zawartych przed ogłoszeniem tychże przepisów, jak i później, zawartych jednak wyłącznie w formie wyznaniowej; 3) świadectw metrykalnych dotyczących urodzeń osób, które urodziły się po zawarciu związku małżeńskiego przez ich rodziców zgodnie z prawami cerkiewnymi, zawartymi zarówno przed, jak i po ogłoszeniu wspomnianych przepisów, bez względu na to, czy rodzice tych osób przestrzegali rumuńskich przepisów cywilnych dotyczących małżeństwa. Na wnioskujących o wydanie takich zaświadczeń i świadectw metrykalnych spoczywał obowiązek przedłożenia odpowiednich dokumentów władzy eparchialnej w Kiszyniowie wraz z ich tłumaczeniami na język rosyjski, a także tłumaczeniami dotyczącymi ich przepisów prawa rumuńskiego. Wszelkie wątpliwości i niepewności, które mogły pojawiać się przy stosowaniu niniejszych przepisów, władza eparchialna w Kiszyniowie miała przedstawić do rozstrzygnięcia Świętemu Synodowi.

2.2.2 Księgi metrykalne dla wyznania rzymskokatolickiego

Druga, oznaczona rzymskim numerem, sekcja działu pierwszego, nosiła podtytuł „*O księgach metrykalnych, prowadzonych dla osób obcych wyznań chrześcijańskich*” („*О метрическихъ книгахъ, содержимыхъ для лицъ иностранныхъ Христіанскихъ исповѣданій*”).

Pierwszy z podpunktów tejże sekcji nosił z kolei podtytuł „*Zgodnie z wyznaniem Rzymsko-Katolickim*” („*По исповѣданію Римско-Католическому*”) i zawierał art. 881-889. Konsystorz duchowny (*Духовная Консисторія*), zgodnie ze swoją jurysdykcją, miał przygotowywać sznurowane księgi (*щнуровыя книги*) do sporządzania metryk dla każdego

---

³⁹² SZRI, t. IX, s. 103-104.

parafialnego kościoła (*по всякой приходской церкви*), a także wysyłać je do proboszczów (*къ Настоятелямъ*, art. 881)³⁹³. W księgach tych mieli być zapisywani wszyscy urodzeni, wstępujący w związek małżeński i zmarli w każdej parafii, zgodnie z ustalonymi formami (*сообразно установленнымъ формамъ*, art. 882)³⁹⁴.

Metryki miały być prowadzone przez proboszczów kościołów (*Настоятелями церковей*) lub administratorów i duchownych wikariuszy (*или Администраторами и Викарными Священниками*) lub innych niższych rangą osób duchownych (*или же другими нижнихъ духовныхъ степеней лицами*), jeśli takie były obecne w kościołach parafialnych (art. 883). Ci ostatni mieli znajdować się w tej kwestii pod nadzorem starszego kapłana parafialnego (*старшаго по управленію приходомъ Священника*). Ustawą z 11 marca 1911 r. prowadzenie zapisów metrykalnych (*метрическихъ записей*) urodzeń, ślubów i śmierci dla mariawitów powierzono duchownym tego wyznania, przy czym na terenie guberni Królestwa Polskiego (*въ губерніяхъ Царства Польскаго*) należało w tym względzie stosować przepisy KСКР z 1825 r. (*постановленія Гражданскаго Уложенія 1825 года*), a w innych rejonach Imperium przepisy ustanowione przez ministra spraw wewnętrznych w porozumieniu z ministrem sprawiedliwości. Po zakończeniu każdego roku proboszczowie, sporządziwszy wierne kopie (*вѣрныя копию*) metryk, mieli je przesłać do miejscowego konsystorza (art. 884), gdzie składano je w jedną księgę (*переплетаетъ ихъ въ общую книгу*), podpisywano i składano do archiwum diecezjalnego (*въ Епархіальномъ Архивъ*, art. 885).

Moc art. 873, 878 i 879 rozciągnięto na wyznanie rzymskokatolickie (art. 886), a więc w przypadku tego wyznania świadectwa metrykalne również wydawały konsystorze, a także kapłani bezpośrednio po udzieleniu obrzędu. Zaznaczono jednak, że konsystorz przy weryfikacji aktów metrykalnych (*при повѣркѣ метрическихъ актовъ*) ograniczał się do posiadanych przez siebie kopii metryk, wymagających potwierdzenia tylko wtedy, gdy przedstawiony akt okazał się niezgodny z kopiami (*невѣрнымъ съ копіями*) lub pod jakimś innym względem wątpliwy (*или въ какомъ либо другомъ отношеніи сомнительнымъ*).

---

³⁹³ Ibidem, s. 104.

³⁹⁴ W przypadku ksiąg metrykalnych wyznania rzymskokatolickiego nie wskazano języka, w którym miały być prowadzone. We wchodzących w skład diecezji wileńskiej dekanatach białostockim, grodzieńskim i sokólskim początkowo prowadzono je w języku łacińskim, w końcu lat 20. XIX w. zaczęto prowadzić je w języku polskim (w niektórych przypadkach jednocześnie nadal prowadząc przez jakiś czas zapisy w języku łacińskim). W latach 1848-1849 do administracji kościelnej wprowadzono język rosyjski, co było wynikiem konkordatu zawartego między Stolicą Apostolską i Imperium Rosyjskim z 1847 r. Zob. L. Dacewicz, *Struktura i treść notacji metrykalnych kościoła rzymsko-katolickiego w okresie zaboru rosyjskiego w diecezji wileńskiej*, „Kulturoznawstwo” 2016, t. 16, s. 367, 370.

Konsystorz miał przekazywać rejestry (*въдомости*) z ksiąg metrykalnych biskupowi diecezjalnemu (*Епархіальному Архіерею*), a ten Rzymsko-Katolickiemu Kolegium Duchownemu (*Римско-Католическую Духовную Коллегію*³⁹⁵, art. 887). Każdego roku duchowieństwo parafialne (*приходское духовенство*) zobowiązane było, za pośrednictwem dziekanów lub *благочинных* (*Декановъ или Благочинныхъ*), do przekazania władzom gubernialnym (*въ Губернскія Правленія*) wiernych i dokładnych kopii metryk, które przedkładane były zwierzchnictwu diecezjalnemu (*Епархіальному начальству*, art. 888). Po zakończeniu dokonywania wpisów we właściwej (oryginalnej) księdze metrykalnej miała być ona zawsze przechowywana na miejscu przy kościele (*на мѣстѣ при церквахъ*), aby w razie potrzeby i w dozwolonych przypadkach proboszcz mógł wydawać z niej wypisy (*выписей*) o urodzeniach, zaślubinach i zgonach. Takie wypisy podlegały opłacie skarbowej (*зѣрбовому сбору*, art. 889).

2.2.3 Księgi metrykalne dla wyznania ewangelicko-luterańskiego

Drugi z podpunktów sekcji dla innych wyznań chrześcijańskich w dziale pierwszym nosił podtytuł „Zgodnie z wyznaniem Ewangelicko-Luterańskim” (*„По исповѣданію Евангелическо-Лутеранскому”*) i zawierał art. 890-900.

Każdy kaznodzieja (*проповѣдникъ*) prowadzić miał spisy (*списки*) urodzonych (*рождающихся*), ochrzczonych (*крещаемыхъ*), bierzmowanych (*конфирмуемыхъ*), przyjmujących komunię (*причащаемыхъ*), zaręczonych (*обручаемыхъ*), zapowiedzi przedmażeńskich (*оглашаемыхъ*), zaślubionych (*сочетающихся бракомъ*) i pochowanych (*погребаемыхъ*) w jego parafii (art. 890)³⁹⁶. Każdy ze związanych z powyższymi wydarzeniami obrzędów należało wpisywać do spisów bezpośrednio po ich odprawieniu, z oznaczeniem ich rodzaju i osoby odprawiającego.

Księgi metrykalne wyznania luterańskiego miały być prowadzone w języku rosyjskim (art. 891)³⁹⁷. Do wypisów (*выписей*) z ksiąg, które wydawano na prośbę przełożonych (*начальства*) lub osób prywatnych (*частныхъ лицъ*), prowadzonych przed 3 czerwca 1891 r. w innym języku niż rosyjski, kaznodzieje mieli załączyć opatrzone ich podpisem i pieczęcią kościelną tłumaczenie (*переводъ*). Podkreślono również, że obowiązki z art. 891 miały

---

³⁹⁵ Rzymsko-Katolickie Kolegium Duchowne było głównym organem administracji kościelnej, na której czele stał metropolita mohylewski. Istniał w Imperium Rosyjskim w latach 1801-1918 i zajmował się sprawami rosyjskich katolików.

³⁹⁶ SZRI, t. IX, s. 104.

³⁹⁷ Ibidem, s. 105.

dotyczyć wszystkich innych wyznań protestanckich (*всѣ прочія протестантскія исповѣданія*), w których księgi metrykalne prowadzone były przez kaznodziei i nauczycieli duchowych (*духовными наставниками*).

W spisie nowonarodzonych i ochrzczonych wykazywane miały być następujące dane: 1) rok, miesiąc, dzień i godzina urodzenia (*годъ, мѣсяцъ, день и часъ ихъ рожденія*); 2) rok, miesiąc i dzień chrztu (*годъ, мѣсяцъ и день крещенія*); 3) imię i płeć osoby ochrzczonej (*имя и полъ крещаемого*); 4) informację czy dziecko zrodzone było z małżeństwa czy było nieślubne (*въ законномъ ли бракѣ, или внѣ онаго младенецъ рождень*); 5) imiona, nazwiska, wyznanie (*имена, фамилии, вѣроисповѣданіе*), tytuł, stan lub zawód (*звание, чинъ или ремесло*) rodziców, samotnej matki lub zgłaszającego niemowlę, jeśli rodzice byli nieznani, 6) imię i nazwisko duchownego udzielającego chrztu oraz miejsce jego udzielenia, 7) imiona, nazwiska, tytuł, stan lub rzemiosło rodziców chrzestnych (*восприемниковъ*, art. 892). Dzieci martwo urodzone (*мертво-рожденные*) oraz zmarłe przed chrztem miały być zapisane w oddzielnej rubryce (*въ особой графѣ*).

W spisie bierzmowanych miały być zapisywane: 1) rok, miesiąc i dzień konfirmacji; 2) płeć, imię i nazwisko konfirmowanej osoby; 3) miejsce i czas jej narodzin; 4) imię, nazwisko, tytuł, stan lub zawód jej rodziców lub wychowawców (*воспитателей*), jeśli jej rodzice byli nieznani; 5) uwagi (*замѣчанія*) o znajomości „Praw Bożych” (*въ Законѣ Божиємъ*) przez konfirmowanego; 6) uwagi ogólne (art. 893). Spis przyjmujących komunię miał obejmować następujące dane: 1) rok, miesiąc i dzień przyjęcia komunii oraz informację czy udzielono jej w kościele, w domu, czy na łożu śmierci; 2) imię, nazwisko, tytuł, stan lub zawód przyjmującego komunię; 3) ogólne uwagi (art. 894).

Spis zaręczonych, zapowiedzi i zaślubionych miał zawierać: 1) rok, miesiąc i dzień zaręczyn, ogłoszenia (zapowiedzi) lub zawarcia małżeństwa; 2) informację kto udzielił ślubu (*къмъ совершень обрядъ бракосочетанія*); 3) imiona, nazwiska, wiek, tytuły, stan lub zawód, miejsce urodzenia (*месторожденіе*) i wyznanie (*вѣроисповѣданіе*) narzeczonych, zapowiedzianych lub zaślubionych; 4) informację czy pan młody (*женихъ*) był kawalerem (*холостъ*), wdowcem (*вдовъ*), czy rozwiedzionym (*разведенный*), a także czy panna młoda (*невъста*) była panną (*дѣвица*), wdową (*вдова*), czy rozwiedzioną (*разведенная*); 5) imię, nazwisko, tytuł, stan lub zawód ojców przyszlých małżonków (*какъ отца невъсты, такъ и отца жениха*) i informację czy ich rodzice wciąż żyją lub już umarli (*еще въ живыхъ, или уже скончались*); 6) zgodę (*согласіе*) rodziców lub opiekunów, jeśli była wymagana (art. 895).

Oprócz wyżej określonych danych w rubryce dotyczącej uwag ogólnych miały być zapisywane: 1) przy zaręczynach – nazwiska obecnych świadków (*присутствующих свидетелей*), a przy ogłoszeniach, jeżeli nie były wcześniej dokonane przez kaznodzieję, informacja czy obie strony osobiście prosiły o zapowiedź lub kogo upoważniła do tego nieobecna strona; 2) informacja w jakich dniach dokonano podwójnego (*двукратное*) lub potrójnego (*троекратное*) ogłoszenia; 3) informacja czy przeciwko proponowanemu małżeństwu został zgłoszony sprzeciw (*спорь*), a jeżeli jedna ze stron należała do innej parafii (*къ другому приходу*), to czy kaznodzieja otrzymał zaświadczenie (*свидѣтельство*), że zapowiedzi zostały dokonane w tejże parafii i nie zgłoszono przeciwko nim tamże sprzeciwu, czy też sam wystawił im takie zaświadczenie w celu dokonania ceremonii zawarcia małżeństwa w innej parafii; 4) jeżeli zgłoszono sprzeciw przeciwko małżeństwu, to jakie środki prawne (*законныя мѣры*) podjęto i jak sprawa się zakończyła; 5) jeżeli jedna ze stron należała do innego wyznania chrześcijańskiego (*къ другому Христіанскому исповѣданію*), a ślub na podstawie przepisów ogólnych odbywał się w Kościele Ewangelicko-Luterańskim (*въ церкви Евангелическо-Лютеранской*), to czy strona wyznająca inną wiarę (*другую вѣру*) miała odpowiednie zaświadczenie od kapłana swojego kościoła, że nie wystąpiła żadna przeszkoda (art. 896). Dla wszystkich małżeństw zawartych w ciągu roku miał być również sporządzany w porządku chronologicznym (*въ хронологическомъ порядкъ*) specjalny krótki spis (*особый краткій списокъ*), w którym zapisywano: 1) rok, miesiąc i dzień ślubu; 2) imiona i nazwiska nowych małżonków; 3) odesłanie (*ссылка*) do rejestru głównego (*главной вѣдомости*, art. 897). Świadectwa dotyczące zaręczyn, zapowiedzi i zawartych małżeństw kaznodzieja miał wystawiać na podstawie rejestru głównego (*на основаніи главной вѣдомости*).

Spis pochowanych miał obejmować: 1) imię, nazwisko, tytuł, stan lub zawód zmarłego; w przypadku pochówku dzieci: imię, nazwisko, tytuł, stan lub zawód rodziców; 2) miejsce zamieszkania zmarłego; 3) wiek zmarłego; 4) informację czy osoba zmarła była kawalerem/panną, żonata/zamężna, wdowcem/wdową, czy rozwiedzionym/rozwiedzioną; 5) rok, miesiąc, dzień i godzina śmierci (*кончины*) zmarłego; 6) przyczynę śmierci (*образъ смерти*); 7) rok, miesiąc, dzień i czas pochówku (*погребенія*); 8) uwagi ogólne (art. 898). W spisie powinny być uwzględnione dzieci martwo urodzone, ze wskazaniem daty ich pochówku, płci i imion ich rodziców.

Każdego roku kaznodzieja miał przedstawiać konsystorzowi poświadczone (*засвидѣтельствованныя*) przez niego kopie spisów urodzonych, ochrzczonych, zaślubionych i pochowanych w tymże roku (art. 899).

Był również zobowiązany, na żądanie przełożonych i na prośbę osób prywatnych, do przekazywania informacji o każdym odprawionym przez niego lub jego poprzedników (*или предметникахъ его*) obrzędzie religijnym (*духовной требѣ*), a także do wydawania w tym względzie podlegających opłacie skarbowej świadectw (art. 900). Takie świadectwa miały być dokładnym wypisem z księgi kościelnej (*выпуску изъ церковной книги*), a także być podpisane *sub fide pastorali* przez kaznodzieję i potwierdzone pieczęcią kościelną (art. 901)³⁹⁸.

Oprócz wymienionych wyżej spisów każdy kaznodzieja powinien posiadać listę wszystkich swoich parafian (*всѣхъ своихъ прихожанъ*), tzw. *Personalbuch* (art. 902). Miały być w nich zapisywane: 1) płeć, imię, nazwisko, stan lub zawód każdego z nich; 2) rok, dzień i miejsce urodzenia; 3) informacja czy był bierzmowany, jeśli tak – kiedy i gdzie; 4) kiedy ostatni raz obcował ze „Świętymi Tajemnicami” (*приобщался Святыхъ Таинъ*); 5) informacja czy był w związku małżeńskim, a także kiedy zawarł związek małżeński i czy małżeństwo zostało zakończone, a jeśli zostało zakończone to kiedy zmarł małżonek bądź kiedy nastąpił rozwód; 6) kiedy dołączył do parafii, jeśli nie urodził się w niej, i z której parafii pochodził; 7) oznaczenie stopnia znajomości „Praw Bożych” (*означение степени познаній въ чтеніи и Законѣ Божіемъ*), jeżeli był on znany kaznodziei; 8) różnego rodzaju uwagi specjalne (*особыя разнаго рода замѣчанія*) i odniesienia do innych prowadzonych spisów lub ksiąg kościelnych; 9) informacja kiedy opuścił parafię lub zmarł (art. 903). Wszystkie prowadzone przez kaznodziejów spisy miały być prowadzone w formie specjalnych ksiąg, które z kolei miały być przechowywane w archiwach kościelnych (*въ церковномъ архивѣ*, art. 904).

2.2.4 Księgi metrykalne dla mahometan i karaimów

Trzecia oznaczona rzymskim numerem sekcja działu pierwszego nosiła podtytuł „*O księgach metrykalnych, prowadzonych dla mahometan*” („*О метрическихъ книгахъ, содержимыхъ для магометанъ*”). Znajdowały się w niej art. 905-911.

Prowadzone dla rejestracji narodzin, małżeństw i śmierci mahometan księgi metrykalne sporządzane miały być pod jurysdykcją (*по вѣдомству*) Orenburskiego Zgromadzenia Duchownego (*Оренбургскаго Духовнаго Собранія*)³⁹⁹ oraz Taurydzkiej Rady

---

³⁹⁸ Ibidem, s. 106.

³⁹⁹ Orenburskie Mahometańskie Zgromadzenie Duchowne (*Оренбургское магометанское духовное собрание*) – pierwsza scentralizowana organizacja muzułmańska w Imperium Rosyjskim, powstała w 1788 r. z inicjatywy

Duchownej (*Таврическаго Духовнаго ихъ Правленія*)⁴⁰⁰, zgodnie z zasadami przedstawionymi w kolejnych artykułach (art. 905)⁴⁰¹. Na początku każdego roku wspomniane władze duchowne miały przedkładać władzom gubernialnym (*губернскому начальству*) odpowiednio podpisane i opieczetowane dwa egzemplarze sznurowanych ksiąg, według wzorów ustalonych w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych (*отъ Министерства Внутреннихъ Дѣлъ формъ*), do rozesłania imamom parafialnym (*приходскимъ Имамамъ*) lub innym duchownym, którzy rzeczywiście sprawowali posługę w danej parafii (art. 906). Pierwszy rodzaj służył do odnotowywania czasu narodzenia dzieci obojga płci (*младенца мужескаго и женскаго пола*) i imion ich rodziców, drugi do imion zaślubionych, imion ich rodziców i świadków, głównych warunków zawarcia małżeństwa (*главныхъ условій ихъ бракосочетанія*), wskazania kto udzielił ślubu, a także określenia ewentualnych danych o rozwiązaniu małżeństwa, natomiast trzecia do rejestrowania śmierci mahometan obojga płci (*магометанъ обоего пола*). W księgach metrykalnych miały być również zapisywane opłaty uiszczane za zawarcie małżeństw mahometańskich zawierane w okręgu Orenburskiego Zgromadzenia Duchownego, nie wyłączając dobrowolnych datków ponad ustaloną wysokość należności.

Związane sznurkiem księgi (*шнуровыя книги*) miały być dostarczane na koszt każdej parafii (*на счетъ каждаго прихода*), a pieniądze za nie od imama lub mułły (*деньги отъ Имама или Муллы*) miały być przekazywane do powiatowej władzy policyjnej (*Уѣздному Полицейскому Управленію*) w celu wysłania ich, za pośrednictwem władzy gubernialnej, do jednego ze wspomnianych w art. 906 organów władzy muzułmańskiej, zgodnie z właściwością miejscową (art. 907).

W przypadku braku znajomości rosyjskiego imamowie mieli prowadzić księgi w języku tatarskim (*на татарскомъ языкѣ*, art. 908). Po zakończeniu każdego roku, najpóźniej w lutym, imamowie lub inni duchowni zwierzchnicy parafii (*другіе духовные*

---

carcy Katarzyny II. W 1878 r. została przemianowana na Duchowny Zarząd do Spraw Wiary Muzułmańskiej (*Духовное управление по заведованію лицами мусульманской веры*). Głową organizacji był mufti, który wybierany miał być przez społeczność muzułmańską, jednak w praktyce był mianowany przez cara. Zob. A. Stopczyński, *Dżadidyzm i reforma szkolnictwa muzułmańskiego w Rosji na przełomie XIX i XX wieku*, „Studia Orientalne” 2020, nr (18), s. 138.

⁴⁰⁰ Taurydzka Mahometańska Rada Duchowna (*Таврическое магометанское духовное правление*) – najwyższy organ duchownej władzy muzułmańskiej na terenach dawnego Chanatu Krymskiego (w latach 1784-1796 w obwodzie taurydzkim, w latach 1796-1802 w części guberni noworosyjskiej, w latach 1802-1921 w guberni taurydzkiej), utworzony ukazem carcy Katarzyny II w 1794 r. Głową Rady był mufti, pod jej duchową jurysdykcją od 1831 r. znajdowali muzułmanie z zachodnich guberni Imperium: wileńskiej, wołyńskiej, grodzieńskiej, kowieńskiej, kurlandzkiej i mińskiej. Zob. А. Хабутдинов, *Таврическое магометанское духовное собрание*, <http://www.idmedina.ru/minbare/?5866> [dostęp: 16.03.2022 r.].

⁴⁰¹ SZRI, t. IX, s. 106.

приходские начальники) mieli obowiązek przysyłać jeden egzemplarz księgi do najbliższej powiatowej władzy policyjnej, a ta za pośrednictwem władzy gubernialnej miała przekazać ją dalej do właściwego, organu naczelnej władzy duchownej, tj. Orenburskiego Zgromadzenia Duchownego lub Taurydzkiej Rady Duchownej (art. 909). Drugi egzemplarz miał pozostać na miejscu, „przy meczetach” (*при мечетяхъ*).

Urzędy, jeśli potrzebowały znajdujących się w księgach danych, mogły zwracać się do imamów parafialnych lub mułłów z wnioskami o wydanie zaświadczonych przez nich wypisów (*въ засвидѣтельствованной ими выпискѣ*) z tychże ksiąg (art. 910). Jeśli w rozpatrywanej sprawie niezbędne było upewnienie się (*нужно болѣе удостовѣриться*) w danej kwestii, z podobnym żądaniem urzędy mogły zgłosić się za pośrednictwem władzy gubernialnej do Orenburskiego Zgromadzenia Duchownego lub Taurydzkiej Rady Duchownej, zgodnie z właściwością miejscową.

W kwestii zasad prowadzenia ksiąg metrykalnych na Zakaukaziu (*въ Закавказьѣ*) między mahometanami nauki szyickiej i sunnickiej (*Шитскаго и Суннитскаго ученій*) art. 911 odsyłał do ustawy spraw duchowych wyznań cudzoziemskich (*въ Уставѣ Духовныхъ Дѣлъ Иностранныхъ Исповѣданій*)⁴⁰².

Zawierająca jeden artykuł czwarta sekcja działu pierwszego nosiła podtytuł „*O księgach metrykalnych dla karaimów*” (*„O метрическихъ книгахъ для караимовъ”*), który w zakresie zasad prowadzenia karaimskich ksiąg metrykalnych również odsyłał do wyżej wymienionej ustawy (art. 912)⁴⁰³.

2.2.5 Księgi metrykalne dla Żydów

Piąta, a zarazem ostatnia, sekcja działu pierwszego nosiła podtytuł „*O księgach metrykalnych dla Żydów*” (*„O метрическихъ книгахъ для евреевъ”*). Znajdowały się w niej art. 913-921.

Księgi metrykalne dla Żydów zostały podzielone na siedem formularzy (*при семь формамъ*, art. 913)⁴⁰⁴. Miały być w nich zapisywane: 1) obrzędy obrzezania (*обрѣзание*) u wszystkich chłopców i nadanie imion (*наречение имени*) wszystkim dziewczynkom wraz z oznaczeniem dnia ich urodzenia i tożsamości rodziców (formularz A, *форма А*); 2) wszystkie zawarte małżeństwa i rozwody (*всякое бракосочетание и всякій разводъ*) z oznaczeniem

---

⁴⁰² Przepisy przywołanej ustawy znalazły się w tomie XI części 1 Zводу Praw.

⁴⁰³ SZRI, t. IX, s. 106.

⁴⁰⁴ Ibidem, s. 106-107.

imion i nazwisk, wieku i stanu zaślubionych lub rozwiedzionych i obecnych przy tym świadków (formularz B i C, *форма Б и В*); 3) pogrzebanie zmarłych każdej płci i wieku z oznaczeniem imion, nazwisk, lat życia i chorób od których zmarły (formularz D, *форма Г*).

Księgi przygotowywane miały być przez władze gubernialne (*заготавливаются Губернскими Правлениями*), przy czym koszt jednej miał nie przekraczać jednego rubla, a wydatki na nie miały być, na zarządzenie gubernatora (*по распоряжению Губернаторовъ*), pokrywane z „podatku koszykowego”⁴⁰⁵ (*изъ общаго коробочнаго сбора*, art. 914)⁴⁰⁶. Gotowe księgi miały być wysyłane do władz miejskich (*въ городскія общественныя управления*) w celu ich przekazania rabinom (*для передачи Раввинамъ*) najpóźniej do 1 października. Niezależnie od ksiąg zawierających takie formularze, rabini mieli prowadzić w języku hebrajskim i rosyjskim osobne księgi lub zeszyty (*частныя книги или тетради*), zawierające wpisy (*статьи*) dotyczące wydarzeń podlegających wpisom do ksiąg metrykalnych, których mieli dokonywać przy przeprowadzanych obrzędach religijnych (*при самомъ совершении религиозныхъ обрядовъ*). Nie później niż po upływie miesiąca wpisy te należało wnieść do ksiąg metrykalnych, które miały być przechowywane przy synagogach lub domach modlitwy (*при синагогахъ или молитвенномъ домъ*). W mieście Sankt Petersburgu wydawanie, kontrolę i przechowywanie ksiąg parafialnych dla Żydów powierzono Kancelarii Burmistrza Sankt Petersburga (*Канцелярію С.-Петербургскаго Градоначальника*).

Każdego miesiąca oraz po zakończeniu każdego roku księgi metrykalne i zeszyty parafialne miały być poświadczane przez członków żydowskiej władzy duchownej (*Членами Еврейскихъ Духовныхъ Правлений*) oraz podsumowywane pod względem narodzonych, zaślubionych, rozwiedzionych i zmarłych, w języku rosyjskim i hebrajskim, liczby wyrażając najpierw słownie, a potem cyframi (art. 915). Następnie miały być podpisane przez wspomnianych członków władzy duchownej razem z rabinami i ich asystentami (*съ Раввинами и ихъ Помощниками*) z adnotacją, że zostały uznane za prawidłowe i nie stwierdzono w nich błędów. Zakazano wymazywania jakichkolwiek słów i znaków w księgach (*подчистки не допускаются*). Stwierdzone błędy należało otoczyć linią z każdej

---

⁴⁰⁵ W Imperium Rosyjskim podatek znany jako *korobka* (*коробка*, z rosyjskiego koszyk, skrzynka) był daniną płaconą tylko przez Żydów, m.in. za każde zwierzę ubite zgodnie z zasadami kaszrutu (koszerności) i za każdy sprzedany funt pochodzącego z niego mięsa. Nazwa podatku koszykowego pochodzi od obowiązku umieszczenia monety w koszyku/skrzynce u koszernego rzeźnika. Zob. H.R. Diner, *Hungering for America: Italian, Irish, and Jewish Foodways in the Age of Migration*, Harvard University Press 2001, s. 164; H. Rosenthal, J.G. Lipman, *Basket-Tax*, [in:] *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/2628-basket-tax> [dostęp: 22.03.2022 r.].

⁴⁰⁶ SZRI, t. IX, s. 107.

strony, a na końcu wpisu zapisać poprawną treść, która powinna znaleźć się w miejsce omyłki. Za wszelkie błędy w prowadzeniu żydowskich ksiąg metrykalnych odpowiadać mieli zarówno rabini i ich asystenci, jak i członkowie władz modlitewnych (*Членовъ Молитвенныхъ Правлений*), wszyscy podlegali w tej kwestii karom przewidzianym w art. 1444 kodeksu karnego⁴⁰⁷.

Po zakończeniu roku, w pierwszych dniach roku kolejnego rabini mieli przedkładać wszystkie księgi metrykalne władzom miejskim, zarówno księgi główne, jak i osobne (*какъ общія, такъ и частныя*) księgi lub zeszyty z wpisami dokonywanymi przy przeprowadzanych obrzędach (art. 916). Sporządzone w nich wpisy należało ze sobą porównać, a na końcu obu ksiąg zaświadczyć, że były ze sobą zgodne. Te pierwsze przekazywano do archiwów, a drugie pozostawały u rabinów do przechowywania w synagogach lub domach modlitewnych. Za nieterminowe dostarczenie ksiąg parafialnych rabini podlegali karze dziesięciu rubli, powtórne uchybienie w tej kwestii groziło usunięciem ze stanowiska (*удаляются отъ должности*).

Każdego roku do 1 marca władze miejskie miały składać gubernatorowi raport, czy za zeszły rok wszyscy rabini dostarczyli księgi, a także czy były one prowadzone prawidłowo, które z nich zawierały błędy, a od których rabinów w ogóle nie dotarły (art. 917). W dwóch ostatnich przypadkach gubernatorzy mieli wydać zarządzenia w sprawie ukarania winnych zaniedbań oraz polecenia natychmiastowego dostarczenia zaległych ksiąg, o czym do 1 kwietnia każdego roku mieli powiadomić Departament Spraw Duchownych Wyznań Cudzoziemskich (*Департаментъ Духовныхъ Дѣлъ Иностранныхъ Исповѣданій*).

Wszelkie dochodzenia w sprawach prowadzonych przez policję miejską i powiatową (*въ городскихъ и уѣздныхъ полиціяхъ*) lub inne podmioty, które dotyczyły narodzin, małżeństw, rozwodów i śmierci Żydów, miały być prowadzone przy pośrednictwie władz miejskich (art. 918). Świadczenia metrykalne (*метрическія свидѣтельства*) wydawane miały być przez rabinów lub ich asystentów, a także potwierdzane przez władze miejskie na podstawie przechowywanych przez nie ksiąg, podlegały również opłacie skarbowej (art. 919).

---

⁴⁰⁷ Zgodnie z art. 1444 rosyjskiego kodeksu karnego z 1845 r. imam lub hazzan (*Имамъ, или газзанъ*), który przez zaniedbanie lub niedbalstwo nie dokonał wpisu w księdze metrykalnej, który obowiązany był w niej sporządzić, ponosił karę pieniężną w wysokości nie większej niż piętnaście rubli za każdy wpis dotyczący osoby płci męskiej, a także nieprzekraczającą siedmiu rubli i pięćdziesięciu kopiejek za każdy wpis dotyczący osoby płci żeńskiej. Jeśli wpisu nie dokonał umyślnie, dla osiągnięcia korzyści lub z innych powodów, podlegał karom za fałszerstwo urzędnicze (*подлоги по службе*) z art. 362 niniejszego kodeksu. Zob. *Уложение о наказаніяхъ уголовныхъ и исправительныхъ (Дополнено по Продолженію 1868 г. и позднейшимъ узаконеніямъ.) съ разъясненіями по решеніямъ кассационныхъ департаментовъ Правительствующаго сената, Санкт-Петербург-Москва 1869, стр.366-367.*

Dla niższych stopniem funkcjonariuszy służb policyjnych dane z żydowskich ksiąg metrykalnych wydawane miały być: w Sankt Petersburgu przez kancelarię burmistrza miasta, w Moskwie przez kancelarię oberpolicmajstra (*Канцелярию Оберъ-Полиціймейстера*, od 1906 r. przez kancelarię burmistrza – *Канцелярию Московскаго Градоначальника*), a w innych miastach przez miejscowe władze policyjne (*изъ мѣстныхъ Полицейскихъ Управлений*), do których były przekazywane na przechowanie (art. 920)⁴⁰⁸. Nadzór nad prawidłowym prowadzeniem ksiąg miał być sprawowany przez władze miejskie lub osoby, którym zostało to przez nie powierzone.

Ustalenie sposobu wydawania ksiąg metrykalnych dla piastujących funkcję rabinów przy żołnierzach żydowskich w okręgach lądowych i morskich, a także przechowywania przez nich ksiąg za lata poprzednie, pozostawiono do decyzji dowództwa tych okręgów (art. 921).

2.2.6 Księgi metrykalne dla osób pełniących służbę wojskową

Dział drugi (*Отдѣленіе второе*) podrozdziału pierwszego nosił tytuł „*O księgach metrykalnych prowadzonych przez duchowieństwo wojskowe*” („*О метрическихъ книгахъ, составляемыхъ военнымъ духовенствомъ*”) i zawierał art. 922-926.

Obowiązek prowadzenia ksiąg metrykalnych dla osób pełniących służbę wojskową (*о воинскихъ чинахъ*) według pułków (*по полкамъ*) powierzono kapłanom wojskowym (*возлагается на военныхъ Священниковъ*, art. 922)⁴⁰⁹. Umożliwiono im także wydawanie wypisów dotyczących odbytych chrztów, ślubów i pogrzebów, za które w przypadkach przewidzianych przez odrębne przepisy należało uiścić opłatę skarbową, po ich podpisaniu przez wydającego i oznaczeniu pieczęcią kościelną, a także po odebraniu podpisu od odbierającego. Jeżeli w nagłej potrzebie (*въ случаѣ безотлагательной*) dla osób pełniących służbę wojskową obrzędy odprawione zostały przez innych duchownych (*посторонними Священнослужителями*), mieli oni obowiązek powiadomić o tym kapłana wojskowego, który powinien był wnieść wskazane dane do prowadzonych przez siebie ksiąg (art. 923).

Dziekan oddziału (*Дивизионный Благодѣтельный*) miał w wyznaczonym terminie odbierać od podległych mu duchownych (*подведомыхъ ему причтовъ*) księgi metrykalne (art. 924). Następnie po ich kontroli oraz poświadczeniu ich poprawności miał przedkładać je

---

⁴⁰⁸ SZRI, t. IX, s. 107-108.

⁴⁰⁹ Ibidem, s. 108.

władzy duchownej (*въ Духовное Правление*) przy protoprezbiterze duchowieństwa wojskowego i marynarki wojennej (*при Протопресвитеръ военного и морскаго духовенства*). Ta sama władza duchowna była właściwa do rozpatrywania spraw dotyczących wydawania świadectw i zaświadczeń (*свидѣтельство и справокъ*) z ksiąg metrykalnych prowadzonych przez duchowieństwo wojskowe oraz prowadzenia dochodzeń w przypadkach błędnie sporządzonych wpisów w tychże księgach, jak również przeprowadzenia ich sprostowania (art. 925).

Służący w wojsku kapłani rzymskokatolicy (kapelani wojskowi, *военные капелланы*), po upływie każdego roku mieli obowiązek przedłożenia kopii sporządzonych przez siebie metryk władzom gubernialnym tej guberni, w której służący w wojsku, którego metryka dotyczyła, wstąpił do służby, niezależnie od przedłożenia kopii Rzymsko-Katolickiemu Kolegium Duchownemu (*въ Римско-Католическую Духовную Коллегію*, art. 926).

2.3 Księgi metrykalne prowadzone w urzędach państwowych

Podrozdział drugi (*Глава Вторая*) nosił podtytuł „*О режестрах и книгахъ проводимыхъ в урѣдахъ гражданскихъ*” („*О вѣдомостяхъ и книгахъ, содержимыхъ по вѣдомству гражданскому*”). Jego dział pierwszy (*Отдѣленіе первое*) zawierał „*Прзписы огólnе*” („*Обиця постановленія*”) zgrupowane w art. 927-930.

2.3.1 Przepisy ogólnе

Miejska i powiatowa policja (*городская и уѣздная полиція*) w tym samym czasie, gdy kapłani parafialni przekazywali swoim przełożonym rejestry urodzonych, wstępujących w małżeństwo i zmarłych, składała w razie potrzeby te same rejestry, które po upływie każdego roku miały być weryfikowane poprzez porównanie z tymi przechowywanymi przez konsystorz (art. 927)⁴¹⁰.

Małżeństwa osób przebywających na zesłaniu (*ссылныхъ*) były odnotowywane w spisach (*спискахъ*) właściwych inspektoratów penitencjarnych (*подлежащихъ Тюремныхъ Инспекцій*) lub ustanowionych podmiotów je zastępujących (*замѣняющихъ ихъ установлений*), po ich zawiadomieniu we właściwym czasie przez władze lokalne (art. 928).

---

⁴¹⁰ Ibidem.

W przypadku śmierci wolnonajemnego marynarza (*матроса*) lub pracownika (*рабочаго челоуька*) na morskim statku kupieckim, zeznania w tej sprawie złożyć mieli armatorzy i szyprowie (*показаніе о томъ судохозяевъ и шкиперовъ*, art. 929). Miały być one poświadczane przez wszystkich marynarzy przebywających na statku.

Wydawanie świadectw urodzenia, małżeństwa i zgonu obywateli rosyjskich (*Россійскихъ подданныхъ*) w państwach obcych powierzono konsulom (*возлагается на Консуловъ*, art. 930).

Dekretem z 28 listopada 1906 r. zalegalizowano działanie Związku Mariawitów w Imperium Rosyjskim, w którym prowadzenie zapisów metrykalnych (*метрическихъ записей*) urodzeń, ślubów i zgonów mariawitów powierzono miejscowym władzom cywilnym (*на мѣстныя гражданскія власти*)⁴¹¹. Jak już wcześniej wspomniano, w 1911 r. powierzono je jednak duchownym mariawickim.

2.3.2 Księgi metrykalne dla baptystów i schizmatyków (staroobrzędowców)

Dział drugi (*Отдѣленіе второе*) podrozdziału drugiego nosił podtytuł „*O księgach metrykalnych dla schizmatyków i baptystów*” („*О метрическихъ книгахъ для раскольниковъ и бантистовъ*”) i podzielony był na cztery oznaczone rzymskimi numerami sekcje. Pierwsza z nich traktowała „*O trybie prowadzenia ksiąg metrykalnych dla schizmatyków i wydawania z nich wypisów*” („*О порядкъ веденія метрическихъ книгъ для раскольниковъ и о выдачѣ изъ оныхъ выписей*”) i zawierała art. 931-940.

Księgi metrykalne zawierające dane dotyczące narodzin, ślubów i śmierci schizmatyków prowadzone miały być: w stolicach (*въ столицахъ*) – przez komorników okręgowych (*Участковыми Приставами*); w miastach i powiatach (*въ городахъ и уѣздахъ*) – przez zastępców powiatowych naczelników policji (*Помощниками Исправниковъ*) pod nadzorem naczelników (*подъ наблюдениемъ Исправниковъ*), a w miastach niepodlegających policji powiatowej (*неподвѣдомыхъ уѣздной полиціи*) – przez policmajstrów (*Полиціймейстерами*) lub ich zastępców, gdzie takowi funkcjonowali, pod nadzorem policmajstrów (art. 931)⁴¹². Wszystkie miały być sporządzane według form zatwierdzonych przez ministra spraw wewnętrznych.

---

⁴¹¹ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 69. I. Grabowski, *Urzędy stanu...*, op. cit., s. 1080.

⁴¹² Ibidem, s. 108-109.

W mieście Narwa (*въ городъ Нарвъ*) prowadzenie ksiąg metrykalnych schizmatyków powierzono komornikom okręgowym, w guberniach nadbałtyckich (*въ губерніяхъ Прибалтійскихъ*): w powiatach – zastępcom naczelników powiatu, w miastach – policyjnym i okręgowym komornikom (*Полицейскихъ и Участковыхъ Приставовъ*), a gdzie takowych nie było, nadzorcom policyjnym (*Полицейскихъ Надзирателей*).

Od 1906 r. prowadzeniem policyjnych ksiąg metrykalnych dla staroobrzędowców (*старообрядцевъ*) i sekciarzy (*сектантовъ*) w posadzie (osadzie służebnej) Klińcach (*въ посадь Клицахъ*) w powiecie suraskim (*Суражскаго уѣзда*) w guberni czernihowskiej (*Черниговской губерніи*) zajmować się miał miejscowy komornik policji (*мѣстному Полицейскому Приставу*).

Ukazem z 17 kwietnia 1905 r. wprowadzono prawne rozróżnienie między wyznaniem (*между вѣроученіями*) określanymi mianem „schizmy” (*наименованіемъ "расколь"*), dzieląc je na trzy grupy: a) wspólnoty staroobrzędowców (*старообрядческія согласія*)⁴¹³; b) sekciarstwo (*сектантство*); c) wyznawców nauk fanatycznych (*послѣдователи изувѣрныхъ ученій*), do których sama przynależność podlegała karze. Wszystkim wyznawcom doktryn i wspólnot (*толковъ и согласій*), którzy przyjmowali główne dogmaty cerkwi prawosławnej (*основныя догматы Церкви Православной*), ale nie uznawali niektórych przyjętych przez nią obrzędów i odprawiali swój kult według ksiąg liturgicznych sprzed reformy (*по старопечатнымъ книгамъ*), postanowiono przypisać nazwę staroobrzędowców, zamiast używanej dotychczas nazwy schizmatyków (*раскольниковъ*).

W zapisach metrykalnych o urodzeniach miały być wskazywane: imię urodzonego (*имя рожденнаго*); imiona (*имена*), imiona ojcowskie (*отчества*), nazwiska (*фамилія*) i tytuł (*званіе*) jego rodziców; czas zgłoszenia urodzenia na policji; osoby zgłaszające urodzenie; świadków przy zgłoszeniu (art. 932)⁴¹⁴. Wszystkie zapisy w księgach metrykalnych miały być podpisane przez funkcjonariuszy policji (*подписывается чинами полиціи*), przed którymi dokonano zgłoszenia urodzenia, małżeństwa lub śmierci, a także przez osoby, które dokonały zgłoszenia i które były jego świadkami, jeśli byli piśmienni (*грамотны*). Podpisy zgłaszających i świadków w księdze metrykalnej nie były wymagane, jeśli narodziny lub zgon zgłoszone zostały na podstawie art. 934. Schizmatycy mieszkający na wsiach (*живущимъ въ селеніяхъ*) mogli zgłaszać urodzenia i zgony władzom gminnym

---

⁴¹³ Postanowieniem Rady Ministrów z 31 stycznia 1907 r. powierzono prowadzenie ksiąg staroobrzędowców, którzy nie uznawali władzy duchownej (bezpopowców), specjalnym starostom z wyboru zgromadzenia religijnego. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 69.

⁴¹⁴ Ibidem, s. 109.

(въ Волостномъ Правленіи), które wpisywały je do specjalnej księgi (въ особую книгу), przestrzegając zasad określonych w art. 932 i 933 (art. 934). Władze gminne były zobowiązane do comiesięcznego informowania właściwej władzy policyjnej (въ подлежащее Полицейское Управление) o wszystkich zgłoszeniach dla odnotowania ich w księgach metrykalnych.

Na koniec każdego roku władze powiatowe policji (Уѣздными Полицейскими Управленіями) miały przekazywać księgi metrykalne władzom gubernialnym w celu przeprowadzenia kontroli i dalszego przechowywania (art. 935). W Sankt Petersburgu i innych miastach o specjalnym statusie administracyjnym (градоначальствахъ) należało je przekazywać do urzędu burmistrza miasta (въ Управление Градоначальника), a w Moskwie do kancelarii oberpolicmajstra (въ Канцелярію Оберъ-Полиціймейстера). Kontrola i przechowywanie ksiąg w guberniach nadbałtyckich należała do naczelników powiatów (Уѣздныхъ Начальниковъ) i policmajstrów, a w mieście Narwie do miejskiej władzy policyjnej (Городскаго Полицейскаго Управленія).

Wypisy (выписи) z ksiąg metrykalnych miały być sporządzane według formularzy zatwierdzonych przez ministra spraw wewnętrznych i wydawane osobom prywatnym na ich wnioski przez władze policyjne lub władze gubernialne (w Sankt Petersburgu i innych miastach o specjalnym statusie administracyjnym przez urząd burmistrza miasta, a w Moskwie przez kancelarię oberpolicmajstra), w zależności od tego, gdzie znajdowała się księga, z której pochodził wypis (art. 936). Metrykalne wypisy o urodzeniach miały być wydawane albo osobie, której narodziny zostały zapisane w księdze, albo jej rodzicom (родителямъ), opiekunom (опекунамъ) lub kuratorom (попечителямъ, art. 937). Osoba postronna mogła uzyskać wypis tylko po okazaniu pełnomocnictwa od osoby uprawnionej (отъ того лица довѣренностію). Wypisy mogły być również wydawane na wnioski urzędów miejskich i państwowych (присутственныхъ мѣстъ и должностныхъ лицъ, art. 938). Powtórny wypis o urodzeniu mógł być wydany tylko w przypadku utraty lub zniszczenia pierwszego wypisu (art. 939).

Skargi (жалобы) na uchybienia urzędników w prowadzeniu ksiąg metrykalnych, a także w wydawaniu z nich wypisów, mogły być wnoszone: na powiatowych naczelników policji i ich zastępców oraz na policmajstrów lub ich pomocników – do władz gubernialnych; na komorników okręgowych w Sankt Petersburgu i na policmajstrów lub ich zastępców w innych miastach o specjalnym statusie administracyjnym – do burmistrza miasta; na komorników okręgowych w Moskwie – do moskiewskiego oberpolicmajstra, na moskiewskiego oberpolicmajstra – do moskiewskiego generał-gubernatora (Московскому

Генераль-Губернатору), a na władze gubernialne i burmistrzów miast – do Pierwszego Departamentu Senatu Rządzącego (*Первому Департаменту Правительствующаго Сената*), z zachowaniem ogólnie ustalonego porządku dla wnoszenia skarg na komisariaty policji (art. 940)⁴¹⁵.

Druga sekcja podrozdziału drugiego nosiła podtytuł „*O metrykalnych zapisach małżeństw schizmatyków*” („*О метрической записи браковъ раскольниковъ*”).

Schizmatyk (staroobrzędowiec), który chciał, aby jego małżeństwo zostało wpisane do księgi metrykalnej, miał poinformować o tym pisemnie lub ustnie władzę policyjną lub gminną (*полицейское или волостное управление*) właściwą dla miejsca jego zamieszkania (*мѣста пребыванія*), podając imiona, nazwisko i stan obojga małżonków (art. 941)⁴¹⁶.

Po otrzymaniu takiego zawiadomienia wspomniana władza w ciągu siedmiu dni miała wydać specjalne obwieszczenie (*объявление*) i wywiesić je w widocznym miejscu na drzwiach swej siedziby (art. 942). Każda osoba, która posiadała informacje o przeszkodach (*препятствіяхъ*) we wpisaniu ogłoszonego małżeństwa do księgi metrykalnej, obowiązana była pisemnie lub słownie zawiadomić o tym władzę policyjną lub gminną (art. 943). Po upływie siedmiu dni od dnia wywieszenia obwieszczenia władza policyjna lub gminna miała wydać osobie, która złożyła wniosek o wpisanie jej małżeństwa do księgi metrykalnej, zaświadczenie (*свидѣтельство*) o wywieszeniu obwieszczenia i braku zgłoszonych przeszkód do dokonania wpisu do księgi (art. 944). Jeśli przeszkodę zgłoszono, należało wskazać czego dokładnie dotyczyła (*въ чѣмъ именно оно состоитъ*).

W celu wpisania małżeństwa do księgi metrykalnej oboje małżonkowie musieli stawić się przed urzędnikami właściwymi miejscowo, zgodnie z art. 931, i przedstawić wydane im zaświadczenie potwierdzające dokonanie obwieszczenia (art. 945). Oprócz tego, każdy z małżonków musiał przedstawić dwóch poręczycieli (*поручителей*), którzy mieli poświadczyć, że zgłoszone policji małżeństwo nie należało do tych zakazanych przez prawo (*къ числу воспрещенныхъ закономъ*). Poświadczenie miało być sporządzone na piśmie i podpisane przez poręczycieli, a jeśli byli niepiśmienni, przez osoby, do których miały zaufanie (*кому они довѣрятъ*). Osoby, które chciały zarejestrować swoje małżeństwo, musiały również złożyć zezwolenia (*разрѣшенія*) określone w art. 6 i 9 prawa cywilnego (*Законовъ Гражданскихъ*, art. 946).

---

⁴¹⁵ Ibidem, s. 110.

⁴¹⁶ Ibidem.

Przed wpisaniem do księgi metrykalnej małżeństwa staroobrzędowców (*старообрядцевъ*) lub sekciarzy (*сектантовъ*) oboje małżonkowie mieli pisemnie poświadczyć, że nie zawarli związku małżeńskiego zgodnie z przepisami cerkwi prawosławnej (*правиламъ Православной церкви*) lub w obrzędku innego wyznania uznawanego w państwie (art. 947). Poprzednio odprawione w och przypadku obrzędy zawarcia małżeństwa nie podlegały inspekcji policyjnej. Jeśli przy wpisie małżeństwa do księgi metrykalnej wystąpiła przeszkoda prawna (*законное препятствие*), władza policyjna wydawała postanowienie (*опредѣленіе*) o wstrzymaniu dokonania wpisu, od którego przysługiwało odwołanie (*можетъ быть обжаловано*) wedle właściwości z art. 940 (art. 948).

Trzecia sekcja podrozdziału drugiego nosiła podtytuł „*O metrykalnych zapisach urodzeń i śmierci schizmatyków*” („*O метрической записи рождения и смерти раскольниковъ*”).

Dzieci schizmatyków (staroobrzędowców) podlegały wpisowi do księgi metrykalnej tylko wtedy, gdy małżeństwo ich rodziców wpisane było do odpowiedniej księgi (art. 949)⁴¹⁷. Dzieci urodzone z takich małżeństw przed 19 kwietnia 1876 r. mogły być zapisane w księdze, nawet jeśli urodziły się przed zapisaniem małżeństwa ich rodziców (*прежде записи брака ихъ родителей*), pod warunkiem, że ich pochodzenie (*происхождение*) z później zapisanego w księdze małżeństwa, jak również czas ich narodzin, mogły być poświadczone przez świadków wymienionych w art. 952. Dzieci schizmatyków (staroobrzędowców) wpisane do księgi metrykalnej uznawane miały być za prawowite (*признаются законными*, art. 950).

Zawiadomienia o urodzeniach przyjmowała policja od przybyłych osobiście rodziców, obojga lub jednego z nich, lub od występującej w ich imieniu innych osób (*отъ кого либо другаго*), pod warunkiem jednak, że ważność udzielonego im pełnomocnictwa została potwierdzona przez dwóch świadków (art. 951)⁴¹⁸. W przypadku śmierci obojga rodziców zawiadomienie przyjmowano od opiekunów małoletnich (*опекуновъ малолѣтнихъ*) lub osób, które przyjęły ich na wychowanie (*принявшихъ ихъ на воспитаніе*).

Ważność (*дѣйствительность*) pochodzenia dziecka z małżeństwa zapisanego w księdze metrykalnej, jak również zgodność z prawdą zgłoszenia o czasie urodzenia (*заявленія о времени рожденія*), musiały być potwierdzone przez co najmniej dwóch świadków, którymi mogły być również osoby wymienione w art. 951 (art. 952). Fakt zapisania

---

⁴¹⁷ Ibidem.

⁴¹⁸ Ibidem, s. 110-111.

małżeństwa w księdze metrykalnej mógł być poparty sporządzonym z niej wypisem lub odniesieniem do właściwego wpisu i księgi (*справкою въ самой этой книгѣ*), pod warunkiem, że księgę tę przechowywano w miejscu zawiadomienia o urodzeniu (*находится тамъ же, гдѣ заявлено о рожденіи*).

Po upływie roku od daty urodzenia dziecka nie wpisywano go do księgi metrykalnej, a jego prawowitość (*законность*) można było udowodnić jedynie w sądzie (*доказываема лишь по суду*), na podstawie art. 1356/5 ustawy o postępowaniu cywilnym (*Устава Гражданскаго Судопроизводства*, art. 953). Nie miało to zastosowania w przypadkach wymienionych w art. 949.

Zapisu o śmierci dokonywano w księdze metrykalnej po zgłoszeniu krewnych zmarłego (*по заявленію родственниковъ умершаго*) lub innych osób, popartego zeznaniami co najmniej dwóch świadków (art. 954).

Ostatnia, czwarta sekcja podrozdziału drugiego nosiła podtytuł „*O metrykalnych zapisach dla baptystów*” (*„O метрическихъ записяхъ для баптистовъ”*) i zawierała tylko jeden artykuł.

Zapisy metrykalne małżeństw, narodzin i zgonów baptystów dokonywane miały być przez lokalne władze cywilne (*мѣстными гражданскими властями*, art. 955)⁴¹⁹. Zasady dokonywania tychże zapisów, do czasu wydania przepisów ustawowych, ustanowiono tymczasowo na podstawie porozumienia ministrów spraw wewnętrznych i sprawiedliwości (*по соглашенію Министровъ Внутреннихъ Дѣлъ и Юстиціи*). W przypadku prowadzenia, kontroli i przechowywania zapisów metrykalnych baptystów w guberniach nadbałtyckich i w mieście Narwa miały mieć zastosowanie analogiczne, obowiązujące terytorialnie przepisy z art. 931 i 935.

2.4 Księgi metrykalne w przepisach o wyznaniach cudzoziemskich

W części pierwszej (*Часть Первая*) tomu XI Zводу Praw, która grupowała regulacje dotyczące funkcjonowania wyznań cudzoziemskich (innych niż prawosławie), również znalazły się pojedyncze przepisy dotyczące bezpośrednio lub pośrednio prowadzenia ksiąg metrykalnych, wśród których warto wymienić poniższe regulacje.

Księga pierwsza (*Книга Первая*) odnosiła się zbiorczo do wyznań katolickich, a jej rozdział trzeci (*Раздѣль Третій*) do wyznania ormiańsko-katolickiego. Znajdujący się w nim

---

⁴¹⁹ Ibidem, s. 111.

art. 250 ustalał, że do uprawnień właściwej temu wyznaniu władzy duchownej⁴²⁰ (*въдомства въ Духовномъ Правленіи*) należało m.in.: zaopatrywanie duchowieństwa parafialnego (*приходскаго духовенства*) w księgi metrykalne, nadzór nad prawidłowym prowadzeniem ksiąg i przechowywanie ich kopii (ust. I pkt 6); wydawanie świadectw metrykalnych i innych (*метрическихъ и другихъ свидѣтельствъ*) oraz wypełnianie wszystkich obowiązków konsystorza duchownego określonych w obowiązujących przepisach w zakresie dokumentów potwierdzających urodzenie, małżeństwo i zgon (*документальныхъ доказательствъ рожденія, брака и смерти*, ust. II pkt 2)⁴²¹.

Księga druga (*Книга Вторая*) dotyczyła wyznań protestanckich, jej rozdział pierwszy (*Раздѣль Первый*) wyznania ewangelicko-augsburskiego, a zlokalizowany w nim podrozdział piąty (*Глава Пятая*) kaznodziei i posługujących w parafii. Art. 455 określał, że każdy kaznodzieja (*проповѣдникъ*), zgodnie z przepisami i formami ustalonymi w przepisach o aktach stanu (*въ Законахъ о Состояніяхъ*), powinien prowadzić dokładne spisy (*списки*) wszystkich osób urodzonych, ochrzczonych, bierzmowanych, przyjmujących komunie, zaręczonych, zapowiedzi przedmażeńskich, poślubionych i pochowanych w jego parafii. W spisach tych każdy obrzęd miał być uwzględniany bezpośrednio po jego wykonaniu (*по совершениі онаго*), aby można było określić, gdzie i przez jakiego kaznodzieję został wykonany⁴²². Księgi metrykalne wyznania luteranckiego (*Лютеранскаго исповѣданія*) miały być prowadzone w języku rosyjskim (*на русскомъ языкѣ*). Do każdego wypisu z księgi, która przed 3 czerwca 1891 r. nie była prowadzona w tym języku, kaznodzieje ewangelicko-luteranccy mieli obowiązek dołączyć, na prośbę przełożonych lub osób prywatnych, tłumaczenie (*переводъ*) na język rosyjski, podpisane przez kaznodzieję i opatrzone pieczęcią kościelną.

Rozdział drugi (*Раздѣль Второй*) księgi drugiej zawierał przepisy o wyznaniu ewangelicko-augsburskim obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego. Art. 906 ustanawiał obowiązek przekazania nowej osobie wprowadzonej na pozycję kaznodziei parafialnych ksiąg metrykalnych (*приходскія метрическія книги*), rejestrów parafialnych (*приходскую регистратуру*) i części majątku kościelnego (*часть церковнаго имущества*),

---

⁴²⁰ Art. 238 zarząd nad sprawami duchowymi chrześcijan wyznania ormiańsko-katolickiego (*Христіанъ Армяно-Католическаго исповѣданія*) powierzono rzymskokatolickiemu biskupowi Tyraspola (*возлагается на Тираспольскаго Римско-Католическаго Епископа*). Zgodnie z art. 239 bezpośrednie zarządzanie tymi sprawami, kościołami, duchowieństwem i szkołami duchownymi (*духовнымъ училищемъ*) skupiało się w Ormiańsko-Katolickiej Władzy Duchownej (*Армяно-Католическомъ Духовномъ Правленіи*).

⁴²¹ *Свод Законовъ Россійской Имперіи. Томъ Одиннадцатый. Часть Первая. Уставы духовныхъ делъ иностранныхъ исповѣданій*, Издание 1899 года [dalej: SZRI, t. XI, cz. 1], s. 25-26.

⁴²² SZRI, t. XI, cz. 1, s. 43.

utrzymywanych przez dotychczasowego kaznodzieję (*хранящагося у проповѣдника*)⁴²³. Z czynności tej należało sporządzić protokół z załączonym spisem inwentarza (*протоколъ съ приложеніемъ инвентаря*), podpisany przez obu kaznodziejów i członków Rady Kościoła (*Церковной Коллегии*), z którego jeden egzemplarz miał zostać przekazany konsystorzowi, a drugi pozostawiony przy parafii.

Rozdział trzeci (*Раздѣлъ Третій*) księgi drugiej zawierał regulacje dotyczące innych, mniejszych w kwestii liczebności członków wyznań protestanckich, a jego podrozdział pierwszy (*Глава Первая*) odnosił się do wyznania ewangelicko-reformowanego. Art. 984 powierzył zarządzanie sprawami duchowymi wyznania ewangelicko-reformowanego w guberniach zachodnich (*по Западнымъ губерніямъ*) właściwemu mu synodowi i kolegium (*Синоду и Коллегии*) ustanowionemu w mieście Wilnie (*въ городъ Вильнѣ*), natomiast w innych guberniach miejscowym konsystorzom ewangelicko-luterańskim⁴²⁴. Moc art. 455, dotyczącego prowadzenia ksiąg metrykalnych luterańskiego wyznania w języku rosyjskim (*на рускомъ языкѣ*), rozciągnięto na wszystkie inne wyznania protestanckie, których księgi metrykalne były prowadzone przez właściwych im kaznodziejów i nauczycieli duchowych (*ихъ проповѣдниками и духовными наставниками*). Podrozdział drugi (*Глава Вторая*) zawierał analogiczne przepisy obowiązujące guberniach Królestwa Polskiego. Dla prowadzenia bieżących spraw wyznania ewangelicko-reformowanego ustanowiono w mieście Warszawa (*в городъ Варшавѣ*) konsystorz ewangelicko-reformowany (*Евангелическо-Реформатская Консисторія*), który składał ze świeckiego prezydenta (*свѣтскаго Президента*), duchownego wiceprezydenta (*духовнаго Вице-президента*), którego miejsce zajmował superintendent (*коего мѣсто занимаетъ Суперъ-Индендентъ*), dwóch członków świeckich, jednego członka duchownego oraz sekretarza (*секретаря*, art. 1032⁴²⁵). Prezydent, wiceprezydent, członkowie świeccy i duchowni oraz sekretarz konsystorza byli wybierani przez synod (*избираются Синодомъ*). Prezydent mianowany był z rozkazu cesarskiego (*Высочайшимъ приказомъ*) po przedłużeniu (*по представленію*) kandydatury przez ministra spraw wewnętrznych, a pozostali członkowie konsystorza przez samo ministerstwo. Prezydent, członkowie świeccy i sekretarz mieli pełnić swoje funkcje przez trzy lata, chyba że po tym okresie zostali ponownie wybrani i mianowani. Powoływanie i odwoływanie (*опрѣдленіе и увольненіе*) pozostałych członków konsystorza powierzono się

---

⁴²³ Ibidem, s. 89. Art. 906 stanowił odpowiednik §30 ustawy dla Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Królestwie Polskiem z 8 lutego 1849 r.

⁴²⁴ Ibidem, s. 98.

⁴²⁵ Ibidem, s. 101-102.

samemu konsystorzowi. Prezydent i wszyscy świeccy członkowie konsystorza korzystali z praw służby publicznej (*правами государственной службы*). Wiązanie (zszywanie) i kontrolę (*скръпа и повърка*) ksiąg stanu cywilnego (*книгъ гражданскогo состоянія*) dla wyznania reformowanego mieli wykonywać podlegający mu superintendenci, przy czym w parafiach, w których sami superintendenci byli pastorami (*Пасторами*), obowiązki te miały spoczywać na innych superintendentach wyznaczonych przez konsystorz.

Księga czwarta (*Книга Четвертая*) traktowała o wyznaniu karaïmskim, a jego rozdział drugi (*Раздѣль Второй*) o prawach i obowiązkach karaïmskiego duchowieństwa. Każdego roku hachan (*Гахамъ*) miał dostarczać hazzanom (*Газзановъ*) podpisane przez siebie sznurowane zeszyty (*шнуровыми за своею подписью тетрадами*), służące do zapisywania urodzonych, zawierających małżeństwo i umarłych Karaïmów (art. 1285)⁴²⁶. Po otrzymaniu od hazzana na koniec roku zeszytów metrykalnych (*метрическихъ тетрадей*), hachan miał sporządzić z metryk ogólną listę (*общія вѣдомости*) oraz przekazać ją Departamentowi Spraw Duchowych Wyznań Cudzoziemskich (*Департаменту Духовныхъ Дѣлъ Иностранныхъ Изповѣданій*) i lokalnemu gubernatorowi (*мѣстному Губернатору*, art. 1286).

Księga piąta (*Книга Пятая*) grupowała przepisy o sprawach duchowych Żydów, jej rozdział pierwszy (*Раздѣль Первый*) zawierał w tej kwestii przepisy ogólne, a podrozdział pierwszy (*Глава Первая*) regulacje wynikające z zasad religijnych. Zlokalizowany tam art. 1304 zakazywał gromadzenia się w synagogach i szkołach modlitewnych (*въ синагогахъ и молитвенныхъ школахъ*) w celach innych niż modlitwa i uczestnictwo w obrzędach religijnych (*мѣ молитвы и совершенія обрядовъ вѣры*), a także przechowywania tamże jakichkolwiek przedmiotów, z wyjątkiem tych „przynależących do służby Bożej” (*принадлежащихъ къ бого служенію*) oraz ksiąg metrykalnych (*метрическихъ книгъ*)⁴²⁷. Podrozdział drugi (*Глава Вторая*) dotyczył żydowskich władz duchownych. Art. 1325⁴²⁸ określał obowiązki rabinów. Jako jeden z nich wyszczególniono prowadzenie ksiąg metrykalnych na całym obszarze podlegającym jurysdykcji rabina (*по всему его вѣдомству*), a także okazywanie i przekazywanie ich określonym podmiotom, zgodnie z przepisami (*представлять ихъ куда слѣдуетъ по правиламъ*).

---

⁴²⁶ Ibidem, s. 122. Duchowieństwo karaïmskie składało się z dwóch hachanów, a także hazzanów i szamaszów (art. 1262). Hachan był najwyższą rangą osobą duchowną wśród Karaïmów, którzy zamieszkiwali podległy mu okręg (art. 1263). Siedzibę jednego z nich ustanowiono w mieście Eupatoria na Krymie, a drugiego w Trokach w guberni wileńskiej (art. 1264). Zob. SZRI, t. XI, cz. 1, s. 121.

⁴²⁷ Ibidem, s. 124.

⁴²⁸ Ibidem, s. 126.

Księga szósta (*Книга Шестая*) regulowała funkcjonowanie wyznania mahometan, jej rozdział pierwszy (*Раздѣль Первый*) działanie duchowieństwa podlegającego Taurydzkiej Mahometańskiej Radzie Duchownej, a podrozdział pierwszy (*Глава Первая*) prawa tegoż duchowieństwa. W art. 1348 zobowiązano duchowieństwo parafialne (*обязаны вести приходские духовные*), zgodnie z zasadami i formami przewidzianymi w przepisach o aktach stanu, do prowadzenia parafialnych ksiąg metrykalnych, w których odnotowywano urodzenia, małżeństwa i zejścia mahometan obojga płci⁴²⁹. Duchowni, którzy nie posiadali obywatelstwa rosyjskiego (*не состоящие въ подданствѣ россійскомъ*), nie mogli brać udziału w prowadzeniu ksiąg, jak również nie mogli sprawować posługi dla posiadających obywatelstwo mahometan.

3. Królestwo Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim i Księstwami Oświęcimia i Zatora

3.1 Wstęp – rejestracja mieszana z przewagą charakteru wyznaniowego

Z ziem zagarniętych przez Monarchię Habsburską podczas pierwszego, a następnie trzeciego rozbioru, utworzono organizm o charakterze państwowym pod nazwą Królestwa Galicji i Lodomerii, z władcą w osobie arcyksięcia, a następnie cesarza austriackiego. W praktyce twór ten miał status prowincji, a następnie kraju koronnego, i wchodził w skład kolejno Monarchii Habsburskiej, Cesarstwa Austriackiego i Monarchii Austro-Węgierskiej. Po likwidacji Wolnego Miasta Krakowa w 1846 r. oficjalna nazwa prowincji brzmiała: Królestwo Galicji i Lodomerii wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim i Księstwami Oświęcimia i Zatora (*Königreich Galizien und Lodomerien mit dem Großherzogtum Krakau und den Herzogtümern Auschwitz und Zator*).

Rejestracja stanu cywilnego w Galicji miała w przeważającej mierze charakter wyznaniowy, gdyż urodzenia, małżeństwa i zgony zapisywać mieli duchowni w formie prowadzonych na parafiach ksiąg metrykalnych. Jednak, zgodnie z absolutystycznym systemem władzy oraz doktryną józefinizmu, to państwo, a nie organy kościołów i związków wyznaniowych, wydawało przepisy i instrukcje prowadzenia aktów stanu cywilnego⁴³⁰.

---

⁴²⁹ Ibidem, s. 129.

⁴³⁰ P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., s. 142. Powierzenie księżom prowadzenia aktów stanu cywilnego traktowano jako część procesu przekształcania Kościoła w instytucję służebną względem państwa. Zob. S. Grodziski, *Zabór austriacki (1772-1848)*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III. Od rozbiorów*

Władze administracyjne ściśle kontrolowały także procesy związane z utrzymywaniem metryk. Od 1867 r. centralną administrację wyznaniową w austriackiej części monarchii stanowiło usytuowane w Wiedniu Ministerstwo Wyznań i Oświaty, w Galicji w ramach powierzonych kompetencji tegoż ministerstwa niektóre kwestie wyznaniowe były doprecyzowywane i dostosowywane przez namiestnika i administrację autonomicznej prowincji⁴³¹. W drugiej połowie XIX w. pojawiły się również regulacje powierzające rejestrację stanu cywilnego pewnej grupy ludności władzom świeckim, czyli starostwom i władzom gminnym.

Początkowe działania administracyjne miały na celu usankcjonowanie już prowadzonych na podstawie przepisów kościelnych metryk, a także ich uporządkowanie i powolne dostosowywanie do potrzeb zmieniającego się państwa. Pierwsze przedsięwzięcia w tej sprawie mogliśmy zauważyć na byłych ziemiach polskich już w latach 70. XVIII w. Wśród nich warto wymienić list gubernium lwowskiego z 10 lipca 1775 r. do biskupa przemyskiego i biskupa krakowskiego, w którym zobowiązano duchowieństwo do rzetelnego prowadzenia ksiąg ochrzczonych, zaślubionych i zmarłych, a także patent cesarski z 3 lutego 1776 r.⁴³² i zarządzenie gubernium lwowskiego z 10 maja 1776 r., gdzie położono nacisk na prawidłowe zapisywanie nazwisk i utrzymywanie porządku w księgach pod kątem możliwości ich wykorzystania dla dokumentacji wydarzeń mających skutki prawne⁴³³.

Niezwykle istotnym dla prowadzenia metryk okazał się dekret kancelarii nadwornej z 15 marca 1782 r., w którym obowiązki urzędnika stanu cywilnego nałożono na proboszczów⁴³⁴. Mieli je oni pełnić także w stosunku do osób przynależących do wyznań

---

do uwłaszczenia, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981, s. 733. Oprócz tego władza państwowa ograniczała kontakty lokalnego duchowieństwa ze Stolicą Apostolską, próbując tym bardziej zespolić je z państwem i usunąć wpływ instytucjonalnego Kościoła na nowe, nakładane przez przepisy państwowe obowiązki. Zob. M. Małecki, *Ograniczenie kontaktów duchowieństwa galicyjskiego ze Stolicą Apostolską w okresie reform terezańsko-józefińskich w Galicji*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2003, s. 457-458.

⁴³¹ P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., s. 142-143.

⁴³² *V. Patent. Daß sich jeder nach seinem wahren Namen nennen, und solchen nicht verandern solle. (...) den 3ten Februar 1776*, s. 8-9. Tekst polski: *Uniwersal. Aby się każdy prawdziwym swoim Nazwiskiem mianował, y Owegoż nieprzemieniał (...) Dnia 3. Lutego Roku 1776*, s. 9. Obie wersje językowe z: *Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a Die 1. Januar. ad Ultimam Decembr. Anno 1776. Emanatorum. Kontynuacja Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Krolestwach od Dnia 1. Stycz. aż do Konca Grudnia Roku 1776. Wypadłych*, Leopoli: wyd. Antonii Piller 1776 [dalej: *Continuatio Edictorum 1776*].

⁴³³ A. Gulczyński, *Stan cywilny...*, op. cit., s. 116. B. Kumor, *Reforma metryk...* op. cit., s. 349-350. M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 16-17.

⁴³⁴ A. Dziadzio, *Osobowe prawo małżeńskie w Austrii na tle stosunków państwo-Kościół katolicki (XVIII-XIX wiek)*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2004, t. 1, s. 138. H. Krajewska, *Wstęp*, [w:] *Księgi metrykalne...*, op. cit., s. II. M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 17. E. Tarkowska błędnie podaje datę 13 marca 1792 r. Zob. E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s.

akatolickich, tym samym księgi prowadzone przez duchownych protestanckich i żydowskich miały mieć od tej pory charakter wyłącznie prywatny. Władze państwowe przesłały również konsystorzom biskupim formularze metryk, które mieli dostarczyć duchowieństwu⁴³⁵. Podstawą rejestracji stanu cywilnego stał się jednak dopiero patent cesarski z 20 lutego 1784 r., który wyznaczył główne ramy prowadzenia metryk na długie lata, bowiem jego przepisy, wraz z wieloma regulacjami uzupełniającymi, przetrwały cały okres zaborów i obowiązywały także w II Rzeczypospolitej.

Sytuacji tej nie zmienił nawet ustanowiony patentem cesarskim z 13 lutego 1797 r. i wydany specjalnie dla byłych polskich ziem Kodeks Cywilny Zachodniogalicyski (*Westgalizisches Gesetzbuch* bądź *Bürgerliches Gesetzbuch von Westgalizien*)⁴³⁶, jak również zastępujący go i wprowadzony patentem cesarskim z 1 czerwca 1811 r. ogólnoaustricki Powszechny Kodeks Obywatelski (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*, ABGB)⁴³⁷. W przeciwieństwie do innych państw zaborczych, w Austrii nie zdecydowano się umieścić przepisów o metrykach kościelnych/aktach stanu cywilnego w kodeksie cywilnym lub innej dużej kodyfikacji (jak KCKP czy Zwód Praw), bądź w skondensowanej ustawie poświęconej tej dziedzinie (jak niemiecka ustawa z 1875 r. czy węgierska ustawa z 1894 r.), pozostawiały więc one w rozdrobnieniu⁴³⁸. ABGB zawierał regulacje odnoszące się do metryk, jednak nie dotyczyły one głównych zagadnień ich prowadzenia i utrzymywania⁴³⁹. Wraz z rozwojem administracji i autonomii Galicji uzupełnienia lub zmiany patentu z 20 lutego 1784 r. przybierały m.in. formę innych patentów cesarskich, dekretów kancelarii nadwornej, ustaw, rozporządzeń i reskryptów ministerialnych, dekretów i rozporządzeń gubernialnych, rozporządzeń namiestnika.

---

68. B. Kumor wskazuje, że dekretem z dnia 9 sierpnia 1786 r. podobne uprawnienia otrzymali duchowni pracownicy konsystorzów biskupich. Zob. B. Kumor, *Przepisy państwowe...*, op. cit., s. 93, 95.

⁴³⁵ XV. *Formularia Juxta quae Parochi Libros Metrics, intuitu baptizatorum, Copulatorum & sepultorum conficere ac conservare tenentur*, [w:] *Continuatio Edictorum 1776*, s. 42-44.

⁴³⁶ 337. *Patent vom 13ten Februar 1797, für West-Galizien*, [w:] *Seiner Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache. Für die Deutschen Staaten der Oesterreichischen Monarchie. In den ersten vier Jahren Seiner Regierung*, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckeren 1817, s. 258-472. Polski tekst za: *Ustawy Cywilne Dla Galicyi Zachodniej. Część Pierwsza*, Wiedeń: drukiem Józefa Hraszańskiego 1797; *Ustawy Cywilne Dla Galicyi Zachodniej. Część Druga*, Wiedeń: drukiem Józefa Hraszańskiego 1797; *Ustawy Cywilne Dla Galicyi Zachodniej. Część Trzecia*, Wiedeń: drukiem Józefa Hraszańskiego 1797. Więcej o kodeksie cywilnym dla Galicji Zachodniej: K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, op. cit., s. 91-93; P. Fiedorczyk, *Rozwój prawa...*, op. cit., s. 225.

⁴³⁷ 946. *Patent vom 1ten Junius 1811*, [w:] *Seiner Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache. Für die Deutschen Staaten der Oesterreichischen Monarchie. Von dem Jahre 1804 bis 1811. Dritte Fortsetzung der Gesetze und Verfassungen im Justizfache unter seiner jetzt regierenden Majestät Kaiser Franz*, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staats-Druckeren 1816, s. 275-465. Polski tekst za: M. Zatorski, F. Kasperek, *Powszechna Księga...*, op. cit., s. 21-602.

⁴³⁸ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 102.

⁴³⁹ Więcej o założeniach i unormowaniach ABGB: K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, op. cit., s. 93-123.

Warto zauważyć, że na obszarze Wolnego Miasta Krakowa od czasów kongresu wiedeńskiego niezmiennie obowiązywał Kodeks Napoleona jako pozostałość po Księstwie Warszawskim, co było wyrazem równowagi, jako że nie zdecydowano się narzucić tamże systemu prawnego któregoś z państw zaborczych⁴⁴⁰. Stan ten utrzymał się również po jego przekształceniu w Wielkie Księstwo Krakowskie i jego włączeniu w skład Cesarstwa Austriackiego. Dopiero w 1852 r. wprowadzono na jego terenie austriackie prawo małżeńskie i ABGB⁴⁴¹.

3.2 Podstawa rejestracji – patent cesarski z 20 lutego 1784 r.

Na ziemiach zaboru austriackiego podstawowym aktem prawnym w zakresie rejestracji stanu cywilnego był patent cesarza Józefa II z 20 lutego 1784 r.⁴⁴² Uregulowano w nim zasady sporządzania i utrzymywania metryk chrztu, ślubów i pogrzebów. W preambule podkreślono wielką wagę rejestrów narodzonych, zaślubionych i zmarłych (*Regestra Natorum, Copulatorum, & Mortuorum*) dla władzy państwowej, która dzięki nim nabywała wiedzy o zmianach w liczbie zawieranych małżeństw, stosunków narodzin do zgonów oraz miejsca przebywania danych osób⁴⁴³. Niebagatelne znaczenie miały też mieć dla poszczególnych osób i całych rodzin, gdyż mogły również służyć za dokumenty potwierdzające pewne stosunki przez organami państwowymi i sądowymi. Ze względu jednak na dotychczasowy brak prawnego unormowania ich prowadzenia, nie wszędzie mogły spełniać te pożyteczne funkcje, gdyż sposób rejestracji danych zależał przede wszystkim od prowadzącego księgi. Dlatego też zdecydowano się uregulować tę kwestię dla jasności jej kryteriów i ujednolicenia tej tematyki w całym państwie.

Zgodnie z §1 patentu każdy proboszcz (*Parochus*) miał w swojej parafii obowiązek prowadzenia trzech oddzielnych ksiąg: ślubów (*Librum nempe Copulatorum*), rodzących się

---

⁴⁴⁰ E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 33-34.

⁴⁴¹ Z. Zarzycki, *Rozwód w świetle akt Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1918-1945. Studium historyczno-prawne*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2010, s. 41.

⁴⁴² Na tereny zaboru austriackiego, które przyłączono podczas III rozbioru Polski, formularze określone w patencie wprowadzono dekretemi gubernialnymi z 1797 r. i z 6 lipca 1803 r. Zob. B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 95, 102. H. Krajewska, *Wstęp*, [w:] *Księgi metrykalne...*, op. cit., s. II.

⁴⁴³ X. Patent, *Die Tauf-, Ehe- und Sterberegister betreffend. (...) die 20ma Mensis Februarii, millesimo septingentesimo octuagesimo quarto (...)*, s. 28. Wersja polska: *UNIWERSAL. Względem Metryk, Chrtu-Slubów y Pogrzebów. (...) dnia 20go Miesiąca Lutego tysiąc siedemset osmdziesiątego czwartego (...)*, [dalej: Patent z 20.02.1784 r.], s. 30. Obie wersje językowe z: *Continuatio Edictorum, Mandatorum et Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a Die 1. Januarii ad Ultimam Decembris Anno 1784. Emanatorum. Kontynuacja Wyrokow y Rozkazow Powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Krolestwach od Dnia 1. Stycznia aż do konca Grudnia Roku 1784. Wypadtych*, Lwów: wyd. J. Pillerowa 1784 [dalej: *Continuatio Edictorum 1784*].

(*Librum Inscriptonis Natorum*) i umarłych (*Librum Mortuorum*). Rejestr ustanowiono w formie formularzy oddzielnych dla każdego z trzech zapisywanych rodzajów wydarzeń, których wzory załączono na końcu cesarskiego patentu. Formularz nr 1 dotyczył małżeństw, zapisywano w nim: rok, miesiąc i dzień (*Annus, Mensis, & Dies*) jego zawarcia; numer domu (*Numerus Domus*, w domyśle – zamieszkania biorącego ślub mężczyzny); personalia każdego z dwojga nowych małżonków – imię i nazwisko (*Nomen & Cognomen*), wyznawaną religię (*Religia*), wiek (*Aetas*), informację o dotychczasowym stanie cywilnym, tj. kawaler/wdowiec (*Caelebs/Viduus*), panna/wdowa (*Caelebs/Vidua*); personalia świadków (*Testium*) – imię, nazwisko i stan (*conditio*)⁴⁴⁴.

Rubryki (*Rubricae*) miały być wypełniane przez udzielającego ślubu (*abe eo, qui copulat*, §2). Świadców mieli obowiązek złożenia własnoręcznych podpisów pod sporządzoną metryką, a w razie niepiśmienności mieli postawić krzyżyk lub inny znak obok swego nazwiska zapisanego przez bakałarza (*Ludimagister*) lub inną osobę.

Na każdej karcie każdego ślubnego rejestru podpis miał złożyć proboszcz parafii, w której zawarto małżeństwo (§3). Jeżeli ślubu udzielił inny ksiądz niż proboszcz, osobno podpisać miał się kapłan udzielający ślubu. Jeśli udzielający ślubu był spoza parafii (*extraneus Sacerdos*), przy swoim podpisie musiał zaznaczyć, że miał na pobłogosławienie małżeństwa pozwolenie od proboszcza.

---

⁴⁴⁴ ABGB w §80 nakazał wpisywanie również imion, nazwisk i stanu rodziców obojga nupturientów, co potwierdzono rozporządzeniem gubernialnym z dnia 20 listopada 1840 r., L. 96480. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych opracowany przez J. Piwockiego*, t. 3, Lwów: Nakł. własnym 1911, s. 220; B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 102; Z. Szulc, *Przepisy prawne...*, op. cit., s. 34; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 22.

Nro. 1 Liber Copulatorum

1784.	Sponsus							Sponsa					Testes		
Januarius.	Nu- merus Do- mus.	Nomen.	Reli- gio		Aetas.	Caelebs.	Viduus.	Nomen.	Reli- gio		Aetas.	Caelebs.	Vidua.	Nomen	Conditio
			Catholicus.	Aut alia.					Catholicus.	Aut alia.					
15ta	35	Christo- phorus Radler. ex Pago N.	I	--	37	I	--	Anna Winterin. ex Pago N.	--	I	32	--	I	Martinus Aermel ex Pago N. Joannes Teuchner ex Pago N.	Vicinus. Faber Serarius.

Źródło: Patent z 20.02.1784 r., s. 32.

Kolejny rodzaj rejestrowanych wydarzeń dotyczył urodzeń⁴⁴⁵, których zapisywanie miało służyć ustaleniu łącznej liczby rodzących się, a także określeniu płci (*sexus*) i pochodzenia małżeńskiego lub pozamałżeńskiego (*ex legitimo, vel illegitimo*, §4). Na formularzu nr 2 miały być zapisywane: data przyjścia na świat (rok, miesiąc i dzień); numer domu (w domyśle – zamieszkania rodziców); imię ochrzczonego (*Nomen Baptizati*, czym nierozzerwalnie połączono akt urodzenia z obrzędem chrztu) i jego płeć. Niezależnie od tego czy dziecko zrodzone było ze związku małżeńskiego czy pozamałżeńskiego, personalia rodziców również miały być zapisane (imiona, nazwisko lub nazwiska i wyznawana religia). Dane ojca dziecka nieślubnego miały być zamieszczane tylko w wypadku, gdy sam przyznał się ojcostwa. Zeznania matki i podejrzenia duchownego miały być w tej kwestii niewystarczające, bowiem stawiałyby one wskazywanego ojca we wstydlwym położeniu, a w istocie nie powodowałyby żadnego prawnego związku między nim, matką i dzieckiem⁴⁴⁶.

⁴⁴⁵ Było to istotne novum w stosunku do prowadzonej wcześniej rejestracji chrztów, które podyktowane było wprowadzonym obowiązkiem prowadzenia przez proboszczów metryk również dla wyznawców judaizmu. B. Kumor wspomina również o wprowadzeniu nakazu prowadzenia ksiąg metrykalnych osobno dla każdej wsi, jednak patent nie wspomina o tego typu rozwiązaniu, co potwierdza M. Dyjakowska. Zob. B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 94. M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 17.

⁴⁴⁶ Określenie pochodzenia dziecka miało istotne znaczenie, bowiem status dziecka nieślubnego pociągał za sobą liczne ograniczenia. Wśród ważniejszych warto wymienić brak prawnego pokrewieństwa między dzieckiem i jego ojcem (dziecko nie mogło nosić nazwiska, tytułu i herbu ojca, §165 ABGB), brak dziedziczenia po ojcu z

W akcie należało również umieścić imię i nazwisko oraz stan każdego z rodziców chrzestnych (*Patrinorum*), którzy analogicznie do świadków przy zawarciu małżeństwa mieli własnoręcznie złożyć podpis lub znak pod aktem. Tym samym w akcie urodzenia odnotowywany był również obrzęd chrztu.

Nro. 2 Liber Natorum

1784.	Numerus Domus.	Nomen.	Religio		Sexus		Leigitimi. Thori	Illegitimi.	Parentes		Patrini	
			Catholica.	Aut alia.	Puer.	Puella.			Parens	Mater	Nomen	Conditio
Januarius.												
13tia	35	Christina Holiin.	I	--	--	I	--	I	Petrus Held. ex Pago N.	Maria Hollin	Justina Füritin ex Pago N. Barbara Grolling ex Pago N.	Uxor Cauponis. Vieina.

Źródło: Patent z 20.02.1784 r., s. 33.

Formularz nr 3 przewidziany został do zapisów zgonów (§5)⁴⁴⁷. Umieszczano w nim datę (rok, miesiąc i dzień) śmierci (*Mortis*), numer domu (w domyśle – zamieszkania zmarłego), imię, wyznawaną religię, płeć i wiek zmarłego. W przypadku możliwości zbadania zwłok przez lekarza zapisywano także wskazaną przez niego przyczynę śmierci i ewentualną nazwę przebytej choroby. Lekarzom zalecono także sporządzenie na piśmie opisu takiej choroby.

ustawy (§754 ABGB), czy brak zobowiązania ojca do wypłacenia córce posagu (§1220 ABGB). Zob. M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 18.

⁴⁴⁷ Patent z 20.02.1784 r., s. 29, 31.

Nro. 3 Regestrum Mortuorum
Quod Parochi conficere tenetur.

Dies mortis	Numerus Domus.	Nomen Mortui.	Religio		Sexus		Annorum.	Morbus & qualitas Mortis.
			Catholica.	Aut alia.	Masc.	Faem.		
1783.								
Februarius.								
12ma	35	Elias Hornich.	--	I	--	I	58	Febris Maligna.

Źródło: Patent z 20.02.1784 r., s. 34.

Dla Żydów (*Judaei*) analogiczne trzy rejestry prowadzić mieli miejscowi rabini, z uwzględnieniem odmienności odbywanych u nich obrzędów (§6). Jeśli nie było ustanowionego rabina (*Rabinus*) miejscowego, rejestry dla poszczególnych rodzin i osób miał prowadzić rabin najbliższy ich miejscu zamieszkania.

Kontrolę prowadzenia ksiąg sprawować mieli biskupi (*Episcoporum*) podczas przeprowadzanych przez nich wizyt w podlegających im diecezjach (*Diaecesium*, §7). Nadzór pod kątem zgodności ich prowadzenia z przepisami (*Normam*) sprawować mieli urzędnicy cyrkularni (*Officiales Circulares*), czyli starostowie⁴⁴⁸ (§8)⁴⁴⁹.

Na koniec każdego roku proboszczowie oraz prowadzący rejestry rabini powinni ze wszystkich trzech rejestrów przygotować podsumowującą tabelę roczną (*annualem Tabellam*), zawarte w niej informacje miały odpowiadać rubrykom zawartym w formularzach (§9). Tak zsumowany spis mieli najpóźniej do 15 stycznia przesłać do urzędu cyrkularnego (*Officio Circulari*) i do urzędnika wojskowego w danym cyrkule (*Circulo Militari Officiali*).

⁴⁴⁸ Zob. M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 17.

⁴⁴⁹ Cyrkuł (łac. *circulus*, niem. *Kreis*) – w latach 1772-1867 podstawowa jednostka rządowej administracji lokalnej w Galicji, odpowiednik powiatu.

3.3 Przepisy uzupełniające

3.3.1 Oględziny ciał zmarłych przy sporządzaniu metryk

Patent cesarski z 21 lutego 1784 r. precyzował sposób sporządzania metryk przy oględzinach ciał zmarłych. W jego preambule podkreślono wagę badania zwłok i rejestrowania jego wyników (Rewizyi Umarłych)⁴⁵⁰. Badanie w każdym wypadku miało na celu sprawdzenie, czy śmierć nie nastąpiła w wyniku działania innej osoby, a poprzez gromadzenie danych o występujących chorobach, miało ono także przyczynić się do ustanowienia odpowiednich praw i zarządzeń, a tym samym do poprawy zdrowia publicznego. Istotnym miało być w takim razie, aby rejestry umarłych były prowadzone w odpowiedni sposób i aby zawierały wyczerpującą ilość informacji.

W miastach, w których praktykowano badanie i oględziny ciał zmarłych, dane podczas nich zebrane miały być zapisywane w jednakowy sposób, według załączonego do patentu wzoru formularza (*Formulare*) nr 1 (§1). Poszczególne rubryki w rocznych rejestrach miały przedstawiać: miesiąc i dzień dokonanych oględzin; imię (i nazwisko) zmarłego; płeć zmarłego (poprzez zaznaczenie numerem 1 odpowiedniej kolumny, które potem sumowano dla danych statystycznych); wiek zmarłego (nie wskazywano określonej liczby, analogicznie do płci wybierano kolumnę z odpowiednim przedziałem wiekowym); rodzaj śmierci. Ostatnia rubryka podzielona była na dwie kolejne (śmierć z choroby, śmierć gwałtowna), a każda z nich na trzy kolejne (odpowiednio na: zwyczajna, lokalna i epidemia; oraz na: śmierć spowodowana przez zmarłego, wypadek, śmierć spowodowana przez innych). Oprócz zaznaczenia numerem jednej z nich, w danej rubryce należało także słowami zwięźle określić okoliczności zgonu, jako przykłady wskazano „na suchoty”, „powiesił się” i „spadł z rusztowania”.

Na koniec każdego roku tak prowadzone rejestry oględzin umarłych miały być sumowane w jedną generalną tabelę i najpóźniej w połowie stycznia roku następnego przekazywane do właściwych urzędów cyrkularnych (§2)⁴⁵¹. Każdy urząd cyrkularny (*Kreisamt*) miał z nich sporządzić, jak również z otrzymanych od plebanów (*Pfartern*) i rabinów (*Rabbinen*) rejestrów narodzonych, ślubów i umarłych, łączną tabelę cyrkularną

---

⁴⁵⁰ XI. Patent, *Wie das Sterberegister ben Beschauung der Todten abzusassen sommt. (...) den 21ten Tag des Monats Hornung im siebzehenhundert vier und achtzigsten (...)*, s. 35. Wersja polska: *UNIWERSAŁ, jakim sposobem Metryka napisana bydźma przy Oglądaniu Trupów. (...) dnia 21go Miesiąca Lutego tysiąc siedemset osmdziesiątego czwartego (...)*, [dalej: Patent z 21.02.1784 r.], s. 36. Obie wersje językowe z: *Continuatio Edictorum 1784*.

⁴⁵¹ Patent z 21.02.1784 r., s. 35, 37.

(*Kreistabellen*) według wzoru załączonego formularza nr 2 (§3). W podziale na miesiące oznaczano w nich liczbę ślubów (katolickich, niekatolickich, mieszanych, żydowskich oraz łącznie), liczbę urodzonych (z prawego i z nieprawego łoża z podziałem na płeć, a także katolików, niekatolików i Żydów oraz łącznie), liczbę umarłych (z podziałem na płeć, religię, przedział wiekowy i przyczynę śmierci). Na koniec stycznia każdego roku urząd miał takie podsumowanie przesłać do właściwego rządu krajowego (*Landesstelle*). Jeśli z rocznej tabeli cyrkularnej wynikała duża różnica w przybywaniu lub ubywaniu liczby ludności w stosunku do ubiegłorocznych danych, starostowie cyrkularni (*Kreishauptleute*) mieli obowiązek załączyć pisemne wyjaśnienie i wskazane powody zaszłej zmiany, pewne lub domniemane (§4).

Każdy rząd krajowy miał z otrzymanych materiałów sporządzić tabelę krajową oraz przesłać ją wraz ze swymi uwagami i opinią do końca lutego każdego roku do cesarskiej kancelarii nadwornej (*vereinigte Hosstelle*, §5). Sumaryczne tabele narodzonych, ślubów i umarłych miasta stołecznego (*Hauptstadt*), jak również tabele krajowe (*Landestabellen*), miały być corocznie obwieszczane drukiem (§6).

Dekretem kancelarii nadwornej z 23 października 1788 r. zaostrzono warunki, które należało spełnić, aby sporządzić metrykę śmierci⁴⁵². Zgon można było zarejestrować w księdze dopiero po okazaniu karty dostarczonej przez oglądacza zwłok. W przypadku śmierci gwałtownej zaś, zgodnie z dekretem kancelarii nadwornej z 28 lipca 1798 r., można to było uczynić tylko na podstawie postanowienia sądu⁴⁵³.

3.3.2 Prowadzenie metryk w zakładach publicznych

Bolesław Kumor wskazywał, że Corpus Iuris Canonici uprawniał kapelanów szpitalnych do udzielania wszystkich sakramentów swoim podopiecznym, w tym chrztów. Jednak dekret kancelarii nadwornej z 15 września 1786/1796 r. nakazał prowadzenie metryk w szpitalach cywilnych, domach położonych i domach podrzutków proboszczom

---

⁴⁵² Dekret kancelarii nadwornej z dnia 23 października 1788 r. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 221; B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 103; Z. Szulc, *Przepisy prawne...*, op. cit., s. 35; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 25; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 73.

⁴⁵³ Dekret kancelarii nadwornej z dnia 28 lipca 1798 r. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 221-222; B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 104; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 25-26.

zarządzającym parafiami, na terenie których znajdował się dany zakład, nawet jeśli posiadał on własnego kapelana⁴⁵⁴.

3.3.3 Moc dowodowa metryk. Utrzymywanie wiarygodności ksiąg

Dekretem kancelarii nadwornej z 13 stycznia 1787 r. przyznano księgom urodzeń (chrztów), zaślubin i śmierci jako dokumentom publicznym zupełną wiarę, jednak tylko co do okoliczności, dla których zostały sporządzone⁴⁵⁵. Inne informacje w nich zawarte nie stanowiły bezspornego dowodu na zapisane w nich fakty lub wydarzenia.

Rozporządzenie gubernialne z 26 marca 1830 r. wprowadziło obowiązek paginacji przez władze polityczne każdej księgi metrykalnej, prowadzonej przez wszystkie wyznania religijne⁴⁵⁶. Na końcu księgi należało wskazać liczbę kart, spiąć ją czarno-żółtym sznurkiem, a także zamieścić pieczęć urzędową i podpis urzędnika. Wszystkich proboszczów katolickich (obrzędki łacińskiego, greckiego i ormiańskiego) i akatolickich (obrzędki greckiego i ormiańskiego), ewangelickich i reformowanych pastorów oraz rabinów zobowiązano do przedkładania w powyższym celu każdej nowo sporządzonej księgi władzy politycznej⁴⁵⁷. Każda dowolna zmiana w zakluzulowanych księgach podlegała karze za sfalszowanie publicznego dokumentu.

Rozporządzenie gubernialne z 17 grudnia 1834 r. zawierało swego rodzaju zbiór dobrych praktyk dla prowadzących metryki, który miał służyć ich jak największej wiarygodności i pewności⁴⁵⁸. Należało wystrzegać się skracania słów, a także ich przekreślenia, natomiast całkowicie zakazano wyskrobywania. Szczególną uwagę należało poświęcić czytelności liczb, które miały być zapisywane zarówno cyframi, jak i literami, a także nazwisk, które nakazano pisać literami łacińskimi.

---

⁴⁵⁴ Dekret kancelarii nadwornej z dnia 15 września 1786/1796 r. J. Piwocki podaje w tym względzie rok 1796, B. Kumor rok 1786. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 213; B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 99-100; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 70.

⁴⁵⁵ Dekret kancelarii nadwornej z dnia 13 stycznia 1787 r. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 226. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 112. W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 13. H. Krajewska, *Wstęp*, [w:] *Księgi metrykalne...*, op. cit., s. II.

⁴⁵⁶ Rozporządzenie gubernialne z dnia 26 marca 1830 r. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 226-227; H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 112; B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 105; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 78.

⁴⁵⁷ Zgodnie z reskryptem Namiestnictwa z dnia 15 lutego 1887 r., L. 4222, parafowanie ksiąg należało do kompetencji starostwa. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 227.

⁴⁵⁸ Rozporządzenie gubernialne z dnia 17 grudnia 1834 r., L. 7877. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 226; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 77.

Dekretem kancelarii nadwornej z 27 czerwca 1835 r., ogłoszonym 1 sierpnia 1835 r., wprowadzono zabezpieczenie przed trudnością z odczytaniem podpisów widniejących w metryce, a także powinność prowadzenia ksiąg w dwóch egzemplarzach⁴⁵⁹. Niewyraźnie zapisane przez rodziców chrzestnych i świadków nazwiska, które mogły stać się źródłem niepewności lub błędów, osoba dysponująca wyraźnym pismem (wśród których wymieniono parocha, kooperatora i nauczyciela szkolnego) powinna była po słowie „czytaj” wpisać je czytelnie obok, wraz z dodaniem własnego podpisu. Nakazano również sporządzanie metryk urodzeń i ślubów w dwóch egzemplarzach, które miały być przez prowadzącego księgi dokładnie sprawdzane pod względem zgodności. Miały one być przeglądane przez wikariuszy lub dziekanów podczas wizytacji, a następnie przez nich podpisane w celu ich uwierzytelnienia. Jeden z tychże egzemplarzy miał być przesyłany do ordynariatu, celem zastąpienia przechowywanego na parafii oryginału w przypadku jego zaginięcia. Dekretem z 19 lutego 1836 r. rozciągnięto powyższe przepisy również na księgi zmarłych⁴⁶⁰.

3.3.4 Dzieci nieślubne i ich rodzice w metrykach urodzenia

Patentem cesarskim z 16 października 1787 r., ogłoszonym 22 listopada 1787 r., doprecyzowano możliwość zapisania ojca nieślubnego dziecka w księdze urodzeń⁴⁶¹. Rzekomy ojciec miał stawić się osobiście, być dobrze znany prowadzącemu księgi i rodzicom chrzestnym, a także samemu żądać wpisania go do ksiąg, ewentualnie wyrazić zezwolenie na żądanie jego wpisania uczynione ze strony trzeciej. Powyższe okoliczności miały zostać wyraźnie oznaczone w uwadze poczynionej we właściwej metryce urodzenia.

Dekretem kancelarii nadwornej z 21 października 1813 r., ogłoszonym 19 listopada 1813 r., ustalono dodatkowe zasady prowadzenia metryk urodzenia celem wyeliminowania nadużyć, jakimi miało być zapisywanie dzieci nieślubnych jako pochodzących z

---

⁴⁵⁹ Dekret kancelarii nadwornej z dnia 27 czerwca 1835 r., L. 16406; dekret gubernialny z dnia 1 sierpnia 1835 r., L. 43591. Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3537; J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 220, 227; Z. Szulc, *Przepisy prawne...*, op. cit., s. 36.

⁴⁶⁰ Dekret kancelarii nadwornej z dnia 19 lutego 1836 r., L. 4286. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 227; B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 106.

⁴⁶¹ CXXXIII. Patent. Daß wenn der Vater eines ausser der Ehe erzeugten Kindes zu sehn überwiesen wird, ist auch das Taufprotokoll oder sogenannte Geburtsbuch zu zählen, welches bei den Pfarrenen vorschriftmässig geführt wird. (...) den 22ten Tag des Monats Nov. im 1787ten. Tekst polski: UNIWERSAŁ. Względem dochodzenia Oycy dziecięcia z nieprawego łoża spłodzonego przez Protokół chrztu. (...) dnia 22go Listopada 1787. Obie wersje językowe z: *Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a Die 1. Januar. ad ultimam Decembris Anno 1787. Emanatorum. Continuacya Wyrokow y Rozkazow Powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Krolestwach od Dnia 1. Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1787. Wypadtych*, Leopoli: wyd. Typis Viduae Josephae Piller 1787, s. 226-227.

małżeństwa⁴⁶². W preambule okólnika wyjaśniono, że sytuacje takie miały się zdarzać w wyniku podstępu stosowanego wobec prowadzących księgi, dlatego poniższe przepisy miały być stosowane zarówno przez duchownych, jak i przez osoby utrzymujące księgi dla społeczności żydowskiej.

W przypadku, gdy rodzice nowonarodzonego dziecka nie byli prowadzącemu księgi dobrze znani, miał on nie wpisywać imienia matki tak długo, dopóki nie zostało ono potwierdzone przez dwóch wiarygodnych i znanych mu świadków, bądź nie zostało udowodnione w sposób urzędowy (1.)⁴⁶³. Analogicznie nie należało wpisywać imienia ojca bez upewnienia się o jego prawdziwej tożsamości, a także bez potwierdzenia prawnych zaślubin rodziców dziecka, które również należało udowodnić poprzez świadków lub w sposób urzędowy. Żądania prowadzącego księgi prowadzące do wyjaśnienia powyższych kwestii miały być bezwzględnie spełniane.

Do przedstawienia prowadzącym księgi niniejszych przepisów zobligowano władze administracyjne (polityczne zwierzchności, *Ortsobrigkeit*), które miały również służyć pomocą przy ich interpretacji, a także odpowiadać na pytania przy poszczególnych zgłaszanych przypadkach (2.). Na akuszerów i akuszerki nałożono obowiązek informowania prowadzących księgi, wedle ich najlepszej wiedzy, o imieniu matki i jej statusie małżeńskim, pod groźbą kary i utraty prawa wykonywania swej sztuki w przypadku wykrytych nieprawidłowości (3.). Od nieznanym mu akuszerów i akuszerki prowadzący księgi miał prawo żądać okazania dyplomów uprawniających ich do wykonywania zawodu. Każdy prowadzący księgi miał również otrzymać wykaz uprawnionych akuszerów i akuszerki (4.)⁴⁶⁴.

W tekście właściwej instrukcji powtórzono zarzut wobec zgłaszających urodzenia, którzy mieli oszukiwać prowadzących księgi w kwestii ślubnego pochodzenia

---

⁴⁶² XLVIII. *Kreisschreiben. Wie sich die Seelsorger aller christlichen Konfessionen und Diejenigen welche bei den Israeliten die Geburtsbücher führen bei Eintragung der Gebornen in dieselben zu benehmen haben.* Tekst polski: *Cyrkularz. Jak sobie Duchowni, i ci którzy u Izraelitów księgi narodzenia utrzymują, przy zapisaniu narodzonych do tychże ksiąg postępować mają.* Obie wersje językowe z: *Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a Die 1. Januari. ad Ultimam Decembris Anno 1813. Emanatorum. Kontynuacja Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi y Lodomerji Królestwach od dnia 1. Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1813 wypadłych* [dalej: *Continuatio Edictorum 1813*], Leopoli: wyd. Typis Josephi Piller 1813, s. 213-221. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 215-219; Z. Szulc, *Przepisy prawne...*, op. cit., s. 32.

⁴⁶³ *Continuatio Edictorum 1813*, s. 214-215.

⁴⁶⁴ Dekretem/rozporządzeniem kancelarii nadwornej z dnia 18 września 1825 r. polecono prowadzącym metryki zapisywać w akcie urodzenia imię i nazwisko akuszerki, która była obecna przy połogu (Z. Szulc wskazuje w tym względzie dekret z dnia 2 lipca 1825 r.). Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 219; B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 98; Z. Szulc, *Przepisy prawne...*, op. cit., s. 32.

nowonarodzonych dzieci, co miało zdarzać się przede wszystkim w miastach⁴⁶⁵. Miało to skutkować późniejszymi kosztownymi sporami sądowymi i uszczerbkami na reputacji poszczególnych rodzin, dlatego w księgach urodzeń, które stanowiły dowód przed sądem, należało wpisywać dane, co do których nie było żadnych wątpliwości. Informacje, co do których pewności nie można było uzyskać, miały być natomiast wyraźnie rozróżnione od tych udowodnionych.

W szczególności prowadzący księgi miał starać się o uzyskanie pewności co do tego, że: osoba wskazana za matkę dziecka rzeczywiście nią była (wskazanie akuszera lub akuszerki stanowiło dowód); podane imię matki było jej prawdziwym imieniem; mąż wskazany jako ojciec dziecka był prawnym małżonkiem matki w siódmym miesiącu od ślubu; wskazany ojciec sam uznawał się za ojca dziecka, jeśli nie upłynęło sześć miesięcy od ślubu lub rodzice nie byli zaślubieni; podane przez ojca imię było jego prawdziwym imieniem. Imię matki uważano za udowodnione, jeśli zostało potwierdzone przez dwóch znanych prowadzącemu księgi wiarygodnych świadków. W przypadku braku takowych, imię należało zapisać ze wzmianką „podług podania” oraz donieść o tym miejscowej władzy administracyjnej, która miała przeprowadzić dochodzenie w tej sprawie. Wynik takiego dochodzenia należało wciągnąć do ksiąg.

Jeśli matka dziecka oświadczała, że była niezamężna i nie żądała zapisania danych ojca, dziecko należało zapisać jako zrodzone z nieprawego łoża, a rubryka dotycząca ojca miała pozostać pusta. Jeśli jednak matka nie była zaślubiona, a wniosowała o uwzględnienie ojca w metryce, prowadzący miał ściśle przestrzegać następujących zasad. Wskazany przez matkę ojciec mógł być wpisany do księgi, zgodnie z przepisami patentu z 20 lutego 1784 r. oraz patentu z 16 października 1787 r., tylko wtedy, jeśli zgłosił się do prowadzącego osobiście w obecności dwóch świadków i sam żądał wpisania swojej osoby. Zgodnie z §164 ABGB miejsce jednego świadka zająć mógł sam duchowny, a drugiego ojciec chrzestny, jeśli podający się za naturalnego ojca dziecka był im dobrze znany⁴⁶⁶. Jeśli jednak prowadzący księgi nie miał pewności co to tożsamości rzekomego ojca, jego imię oraz żądanie wpisania do księgi potwierdzić miało dwóch dobrze znanych prowadzącemu wiarygodnych świadków. W przypadku braku takiej możliwości, deklarowany ojciec miał przedstawić wydany przez właściwą mu władzę administracyjną dokument potwierdzający, że jest znany jako ojciec

---

⁴⁶⁵ *Instrukzion für die Seelsorger und Führer der Geburtsbücher. (...) Instrukcyja Dla Duchownych staranie około dusz maiaacych, i dla prowadzących Księgi urodzenia*, [w:] *Continuatio Edictorum* 1813, s. 216-219.

⁴⁶⁶ *Continuatio Edictorum* 1813, s. 217, 220.

nieślubnego dziecka danej kobiety i że żądał wpisania go do ksiąg urodzenia. Dopiero po takim uwierzytelnieniu prowadzący mógł dokonać wpisu w rubryce dotyczącej ojca.

Jeśli matka dziecka oświadczała, że była zamężna, a także wskazała imię swego rzekomego męża, prowadzący księgi powinien był wezwać go do osobistego stawiennictwa przed nim. W przypadku nieznanemu mu osób powinien również żądać przedstawienia mu metryki ślubnej. Jeśli tożsamość mężczyzny przyznającego się do ojcostwa została potwierdzona przed dwóch wiarygodnych świadków, a przedłożona metryka ślubna wskazywała, że małżeństwo z matką dziecka zawarł on więcej niż sześć miesięcy temu, miał on być bezspornie zapisany w rubryce dotyczącej ojca, a dziecko miało być określone jako pochodzące z prawego łoża. W powyższych okolicznościach, tj. przy dowodzie ze świadków i z metryki ślubu, mąż matki miał być zapisany w księdze jako ojciec dziecka, nawet jeśli zaprzeczał wierności swej żony i nie przyznawał się do ojcostwa. Jeśli jednak z metryki ślubu wynikało, że małżeństwo nie trwało dłużej niż sześć miesięcy, mąż matki musiał wyraźnie oświadczyć, że uznaje dziecko za swoje, aby można było wpisać je do ksiąg jako bezspornie prawe.

Jeśli mąż matki stawiał się przed prowadzącym księgi, ale nie okazał metryki ślubnej, mógł być zapisany jako ojciec tylko wtedy, jeśli jego imię i fakt zaślubin z matką dziecka zostały potwierdzone przez dwóch dobrze znanych prowadzącemu świadków. W odwrotnej sytuacji, tj. przy nieobecności męża, ale przy przedstawieniu metryki ślubnej udowadniającej małżeństwo zawarte przed sześcioma miesiącami, dziecko należało określić jako prawe, a jako ojca zapisać męża z metryki. Natomiast jeśli przy nieobecności męża okazana metryka nie dowodziła ślubu zawartego przed sześcioma miesiącami, imię męża należało zapisać w rubryce dotyczącej ojca, jednak ze wskazaniem daty ślubu oraz adnotacją, że bezsporne potwierdzenie ojcostwa zależy od deklaracji rzekomego ojca.

Brak metryki oraz obecności męża mógł zostać uzupełniony zeznaniami dwóch dobrze znanych prowadzącemu księgi świadków, którzy mogli zaświadczyć o imieniu ojca oraz fakcie i czasie jego zaślubin z matką dziecka⁴⁶⁷. W przypadku nieobecności wskazanego przez matkę ojca, nieokazania metryki ślubu oraz niepotwierdzenia podanych przez matkę danych przez świadków, jej oświadczenia co do tożsamości ojca miały być jedynie zanotowane przez prowadzącego księgi. Następnie prowadzący miał donieść o sprawie miejscowej władzy administracyjnej, która miała przeprowadzić wnikliwe dochodzenie. Dopiero po potwierdzeniu przez władzę wskazanych danych prowadzący mógł je wpisać do

---

⁴⁶⁷ Ibidem, s. 218, 221.

księgi. Jak już wspomniano w poprzedzającym instrukcję okólniku, od nieznanym mu akuszerów lub akuszerki prowadzący księgi mógł żądać okazania mu dyplomów uprawniających do wykonywania sztuki położniczej.

Dekretem kancelarii nadwornej z 13 stycznia 1814 r., ogłoszonym 4 lutego 1814 r., doprecyzowano kwestię ustalenia nazwiska matki dziecka nieślubnego⁴⁶⁸. Jeśli matka oświadczała, że jej dziecko nie było z prawego łoża i nie żądała zapisania w księgach nieślubnego ojca, przekonanie się o jej prawdziwym nazwisku uznano za zbyteczne. W takim wypadku prowadzący księgi miał zaniechać wszelkie dochodzenia w sprawie określenia jej nazwiska, czy to przez świadków, czy to przez władzę administracyjną, i zapisać je w deklarowanym przez nią brzmieniu z dopiskiem „według podania”. Takie badanie można było przeprowadzić tylko na wyraźne żądanie matki nieślubnego dziecka.

We wspomnianym już dekrete kancelarii nadwornej z 27 czerwca 1835 r. obniżono wymagania co do wpisu do księgi urodzenia ojca nieślubnego dziecka⁴⁶⁹. Jeśli przy chrzcie bądź później żądał wciągnięcia go do metryki urodzenia jego deklarowanego dziecka, a czynił to w obecności duszpasterza oraz jednego świadka, należało bez przeszkód spełnić jego prośbę.

W rozporządzeniu Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z 12 września 1868 r. określono natomiast, że przy żądaniu wpisania ojca nieślubnego dziecka do ksiąg nie czyniło różnicy późniejsze poślubienie przez niego matki tegoż dziecka, miały być spełnione te same wymagania⁴⁷⁰. W takiej sytuacji legitymacja dziecka nieślubnego była już jednak uzasadniona, a dla uwidocznienia skutków prawnych wystarczyła adnotacja w księdze urodzeń o zawartym małżeństwie, uczyniona po wcześniejszym wpisaniu ojca, z powołaniem się na daną metrykę zaślubin. Tego typu uzupełnienia metryk mogły być więc dokonywane bezpośrednio przez prowadzącego księgi, bez interwencji władzy administracyjnej. Ta ostatnia miała być włączona tylko w przypadku zajścia wątpliwości co do tożsamości osoby lub innych w tym względzie ważnych okoliczności.

---

⁴⁶⁸ Dekret kancelarii nadwornej z dnia 13 stycznia 1814 r.; dekret gubernialny z dnia 4 lutego 1814 r., L. 3297. Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3532; Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 219; B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 102; A. Gulczyński, *Stan cywilny...*, op. cit., s. 107-108; Z. Szulc, *Przepisy prawne...*, op. cit., s. 32; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 69.

⁴⁶⁹ Dekret kancelarii nadwornej z dnia 27 czerwca 1835 r., L. 16406; dekret gubernialny z dnia 1 sierpnia 1835 r., L. 43591. Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3534; J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 219; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 70.

⁴⁷⁰ Rozporządzenie MSW w porozumieniu z Ministerstwem Wyznań i Oświaty z dnia 12 września 1868 r., L. 3649. Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3536; J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 231; W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 14; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 70.

Reskrypt MSW z 7 listopada 1884 r. umożliwił uzupełnienie metryki urodzenia dziecka nieślubnego w zakresie późniejszego małżeństwa jego rodziców także na polecenie organu politycznej władzy krajowej za pośrednictwem starostwa, jeśli sami małżonkowie nie mogli w tej sprawie stosownego oświadczenia przed duchownym⁴⁷¹. Starostwo miało jednak obowiązek upewnienia się, czy deklaracja ojcostwa małżonka zyskała potwierdzenie ze strony matki dziecka, a także potwierdzenia tożsamości ojca, względnie matki, poprzez protokolarne zeznania dwóch świadków. Należało również załączyć metrykę urodzenia dziecka i metrykę małżeństwa rodziców. Reskrytem MSW z 25 stycznia 1897 r. nieznacznie zmieniono powyższe wymogi, uznano bowiem, że oświadczenie matki nie było w tej sprawie niezbędne, a jedynie wskazane było staranie o jego uzyskanie dla kontroli deklaracji osoby uznającej się za ojca dziecka⁴⁷².

W reskrypcie MSW z 21 marca 1892 r. zalecono duchownym, aby zachęcali osoby wstępujące związek małżeński, a posiadające już dzieci, aby niezwłocznie dokonały uzupełnienia w ich metrykach urodzenie w kwestii pochodzenia⁴⁷³. Miało to zaoszczędzić późniejszych trudności z uzyskaniem oświadczeń rodziców.

Reskrytem MSW z 17 czerwca 1907 r. zaostrzono wymogi przy uznaniu ojcostwa przez męża matki, bowiem do wpisania jego nazwiska do metryki urodzenia niezbędne było jego oświadczenie, a także zgoda matki, oba złożone przed prowadzącym metryki, organem władzy politycznej lub sądem w obecności dwóch świadków⁴⁷⁴. Małżonkowie mieli także przedłożyć świadectwo urodzenia dziecka, a także świadectwo ślubu. Z powyższych czynności miał być sporządzany protokół.

---

⁴⁷¹ Reskrypt MSW w porozumieniu z Ministerstwem Wyznań i Oświaty z dnia 7 listopada 1884 r., L. 12350. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 231-232; W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 14; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 20; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 70.

⁴⁷² Reskrypt MSW z dnia 25 stycznia 1897 r., L. 31989. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 234; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 70.

⁴⁷³ Reskrypt MSW z dnia 21 marca 1892 r., L. 11890; okólnik Namiestnictwa z dnia 3 kwietnia 1892 r., L. 26420. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 232-233; W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 14; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 20; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 70.

⁴⁷⁴ Reskrypt MSW z dnia 17 czerwca 1907 r., L. 7215. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 235-236; W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 14-15; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 20; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 70.

3.3.5 Sporządzanie metryk osób obcego wyznania

W rozporządzeniu gubernialnym z 2 listopada 1810 r. ustalono, że dziecko obrzędu rzymskokatolickiego, które w nagłym przypadku zostało ochrzczone w kościele greckokatolickim lub przez księdza greckokatolickiego, nie należało z tego powodu do obrządku greckokatolickiego⁴⁷⁵.

Rozporządzeniem gubernialnym z 2 listopada 1816 r. zakazano duszpasterzom chrzczyć dzieci oraz grzebać zmarłych obcego wyznania bez ważnej przyczyny i bez wcześniejszego uzyskania pozwolenia od proboszcza parafii, do której przynależało dziecko lub zmarły⁴⁷⁶. Po odprawieniu obrzędu należało donieść o nim tymże proboszczowi celem wpisania wydarzenia do właściwej księgi metrykalnej.

Reskrypt MSW wydany z porozumieniu z Ministerstwem Wyznań i Oświaty z 14 października 1882 r., ogłoszony okólnikiem namiestnika z 13 marca 1883 r., ustalił kwestię sporządzenia metryki w przypadku małżeństwa zawartego między osobami przynależącymi do różnych wyznań⁴⁷⁷. Wpis do ksiąg z liczbą porządkową uczynić miał ten duszpasterz, który pierwszy odebrał od nupturientów oświadczenia o woli wstąpienia w związek małżeński. Jeśli na prośbę nowożeńców duszpasterz drugiego z wyznań również pobłogosławi ten sam związek, mógł on również wpisać małżeństwo do prowadzonej przez siebie księgi, jednak bez liczby porządkowej oraz ze wskazaniem daty i nazwiska kapłana, który pierwotnie udzielił ślubu.

3.3.6 Chrzest z wody w metryce urodzenia

Poprzez rubryki służące uzupełnieniu imienia ochrzczonego dziecka oraz danych rodziców chrzestnych, metryka urodzenia stała się jednocześnie dowodem na przyjęcie chrztu. Tym samym w przypadku ochrzczenia dziecka przez duchownego prowadzącego metryki nie zachodziła obawa, że wydarzenie to nie zostanie odnotowane w księgach. Inne okoliczności miały miejsce przy tzw. chrzcie z wody (*Nottaufe*), którego mogła udzielić każda osoba, bez względu na płeć i wyznanie, w sytuacji nagłej i w razie zagrożenia życia. W

---

⁴⁷⁵ Rozporządzenie gubernialne z dnia 2 listopada 1810 r., L. 24907. Zob. J.R. Kasparek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3536.

⁴⁷⁶ Rozporządzenie gubernialne z dnia 2 sierpnia 1816 r., L. 32822. Zob. J.R. Kasparek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3536.

⁴⁷⁷ Reskrypt MSW wydany z porozumieniu z Ministerstwem Wyznań i Oświaty z dnia 14 października 1882 r., L. 10531. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 223-224; Z. Szulc, *Przepisy prawne...*, op. cit., s. 34-35; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 73.

późniejszym czasie niezbędne było uzupełnienie ceremonii kościelnej lub powtórzenie chrztu, jednak nierzadko zdarzało się, że zaniechano ten obowiązek i poprzestawano na niezarejestrowanym chrzcie z wody.

Dekretem kancelarii nadwornej z 27 kwietnia 1812 r. postanowiono przeciwdziałać takim przypadkom⁴⁷⁸. Bez ważnych powodów, szczególnie jeśli nowonarodzone dziecko było osłabione, proboszczowie mieli nie rozdzielać chrztu z wody od chrztu uroczystego. Ten pierwszy należało zapisać w księgach, jednak bez wpisywania danych rodziców chrzestnych, które miały być uzupełnione dopiero po udzieleniu chrztu w uroczystej formie. W metryce należało osobno zanotować dzień urodzenia i dzień chrztu, zabroniono także wystawiania poświadczeń metrykalnych bez podania daty narodzin.

3.3.7 Zawarcie małżeństwa: zgoda ojca, przedkładanie metryk urodzenia, zaświadczenia o zdolności zawarcia małżeństwa za granicą

Dekret kancelarii nadwornej z 4 lipca 1813 r. zawierał przepisy wykonawcze do §49 ABGB, który ustanawiał wymóg zgody ślubnego ojca, a w dalszej kolejności opiekuna lub władzy sądowej, dla zawarcia małżeństwa przez osobę niepełnoletnią lub pełnoletnią, ale niemającą pełnej zdolności do czynności prawnych⁴⁷⁹. Takie zezwolenie miał osobiście przed proboszczem oświadczyć ślubny ojciec w obecności dwóch świadków, miało być one potwierdzone jego własnoręcznym podpisem w księdze zaślubin. W przypadku braku takiej możliwości podpisać się miała w jego imieniu przy świadkach inna osoba. Jeśli ojciec nie mógł być obecny, należało przedstawić jego pisemne oświadczenie w tej sprawie, które miało być przechowywane przy aktach ślubnych.

Rozporządzeniem Ministerstwa Sprawiedliwości oraz Ministerstwa Wyznań i Oświaty z 14 grudnia 1859 r. określono warunki zwolnienia katolików od przedłożenia świadectwa z

---

⁴⁷⁸ XXII. Kreisschreiben. Daß im Zukunft in den Matrikenbüchern nebst dem Tage der erteilten Taufe auf jener der Geburth in eine besondere Rubrik einzutragen, und ben Ausfertigung der Taufscheine nebst dem Tage der Taufe auch jener der Geburth anzuzeigen fehe. (...) Lemberg den 22. May 1822. Tekst polski: Cyrkularz. Iż na przyszłość w księzkach Metryk oprócz dnia udzielonego chrztu, także dzień urodzenia w osobney wpisany a przy wydaniu Metryki chrztu oprócz dnia chrztu także dzień urodzenia wykazany być powinien. (...) W Lwowie dnia 22. Maia 1812. Obie wersje językowe z: *Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a Die 1. Mensis Januar. Anno 1812. Emanatorum. Kontynuacja Wyroków y Rozkazów Powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Królestwach od Dnia 1. Miesiąca Roku 1812 Wypadłych*, Leopoli: wyd. Typis Josephi Piller 1812, s. 43-44. Dekret kancelarii nadwornej z dnia 27 kwietnia 1812 r. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 214-215; B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 99; Z. Szulc, *Przepisy prawne...*, op. cit., s. 31; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 21; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 70.

⁴⁷⁹ Dekret kancelarii nadwornej z dnia 4 lipca 1813 r. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 220-221; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 22.

metryki chrztu (urodzenia) wymaganej dla zawarcia związku małżeńskiego⁴⁸⁰. Dyspensa miała być udzielana przez władzę krajową, w szczególnie nagłych wypadkach również przez władzę powiatową. Wniosek o zwolnienie przyjmować miał proboszcz katolicki, który miał go następnie zgłaszać biskupowi, a ten właściwy był do porozumienia się w sprawie z władzą krajową lub powołaną do udzielenia zwolnienia władzą powiatową. Prośba mogła zostać rozpatrzona pozytywnie tylko w sytuacji, kiedy przedłożenie metryki nie było możliwe w ogóle lub w czasie, w którym zawarcie małżeństwa nie mogło być odroczone, a także gdy władza przekonała się o danych zawieranych w metrykach (pochodzenie, narodowość, wiek i religia) w inny sposób. Do uznania władzy powołanej do wydania zezwolenia pozostawiono decyzję jakiego rodzaju dokumenty, dochodzenia lub zeznania świadków miały udowodnić poszczególne okoliczności. O wyniku dochodzenia oraz o sposobie rozpatrzenia wniosku przekazywać stronom zainteresowanym miał proboszcz, który otrzymywał stosowne dokumenty w tej sprawie od władzy krajowej za pośrednictwem władzy duchownej. Jeśli władza powołana do wydania zezwolenia nie była w stanie bezspornie ustalić istnienia któregoś z prawnych wymogów do zawarcia małżeństwa, strony należało odesłać do właściwego sądu.

Zgodnie z reskryptem MSW z 27 kwietnia 1873 r. organem właściwym do wydawania zaświadczeń o zdolności do zawarcia małżeństwa za granicą była władza administracyjna I instancji⁴⁸¹.

3.3.8 Zmiana nazwiska i jej uwzględnienie w metrykach

Na podstawie dekretu kancelarii nadwornej z 5 czerwca 1826 r. zmiana nazwiska mogła nastąpić poprzez przejście na religię chrześcijańską lub nadanie szlachectwa⁴⁸². W innych przypadkach mogła mieć miejsce tylko w razie wystąpienia zasługujących na uwzględnienie szczególnych okoliczności.

---

⁴⁸⁰ 222. *Verordnung des Justizministeriums und des Ministeriums für Cultus und Unterricht vom 14. December 1859, gültig für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme der Militärgränze, betreffend die Dispensen von Beibringung der Tauf- (Geburts-) Scheine bei Ehen der Katholiken*, [w:] *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1859*, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1859, s. 612-613. Tekst polski: *Rozporządzenie Ministerstwa Sprawiedliwości i Ministerstwa Wyznań i Oświaty z dnia 14 grudnia 1859 r., obowiązujące na całym obszarze Cesarstwa, z wyjątkiem granicy wojskowej, dotyczące dyspensy od dostarczania metryk chrztu (urodzeń) dla małżeństw katolików*, [w:] J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3558-3559.

⁴⁸¹ Reskrypt MSW z dnia 27 kwietnia 1873 r., L. 13505.

⁴⁸² Dekret kancelarii nadwornej z dnia 5 czerwca 1826 r. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 208.

Zgodnie z dekretem gubernialnym z 22 listopada 1831 r. w celu zmiany nazwiska przy przejściu na religię chrześcijańską należało wnieść prośbę do władzy krajowej⁴⁸³. Do metryk można było wpisać nowo ochrzczone osoby ze zmienionym nazwiskiem tylko w wypadku, gdy uzyskały one zezwolenie w tej sprawie.

Cesarskie rozporządzenie z 20 grudnia 1848 r. podmiotem właściwym do rozpatrywania prośb o zmianę nazwiska ustanowiło MSW, jednak rozporządzeniem Ministerstwa Stanu z 18 marca 1866 r. właściwość w tej kwestii przeniesiono na namiestnictwa⁴⁸⁴.

Zgodnie z rozporządzeniem MSW wydanym w porozumieniu z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 28 sierpnia 1859 r. zezwolenia na zmianę nazwiska miały być wpisywane do metryk w formie adnotacji⁴⁸⁵.

Reskryptem ministerialnym z 21 października 1896 r. zmianę imienia uznano zaś za prawnie niedopuszczalną, przy czym zrównano z nią dodanie drugiego imienia⁴⁸⁶.

3.3.9 Sprostowanie i uzupełnienie wpisów metrykalnych. Braki w księgach

Rozporządzeniem gubernialnym z 21 października 1836 r. określono procedurę umożliwiającą sprostowanie aktów kościelnych (metrykalnych)⁴⁸⁷. Jeśli w metrykach danej parafii nie znajdował się wskazany akt urodzenia, ślubu lub zejścia, prowadzący księgi nie mógł wystawić w jego sprawie żadnego zaświadczenia, poza stwierdzającym brak wpisu określonego przez wnioskodawcę (1.).

Jeśli akt zaś znajdował się w księdze metrykalnej, jednak zawierał omyłki w imieniu, nazwisku, roku lub innej istotnej informacji, prowadzący miał obowiązek wydać zaświadczenie zgodnie z treścią aktu (2.). Urzędowo potwierdzało ono niejako mylne okoliczności danych wydarzeń, jednak sprostowania w księdze można było dokonać jedynie w wypadku prawnego potwierdzenia nieprawidłowości lub niedokładności we wpisie, a także

---

⁴⁸³ Dekret galicyjskiego gubernium z dnia 22 listopada 1831 r., L. 60742. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 208.

⁴⁸⁴ Cesarskie rozporządzenie z dnia 20 grudnia 1848 r. Rozporządzenie Ministerstwa Stanu z dnia 18 marca 1866 r. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 209.

⁴⁸⁵ Rozporządzenie MSW wydane w porozumieniu z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 28 sierpnia 1859 r., L. 18129. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 209.

⁴⁸⁶ Reskrypt Ministerstwa z dnia 21 października 1896 r. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 208.

⁴⁸⁷ Rozporządzenie gubernialne z dnia 21 października 1836 r., L. 58446. Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3538-3540; Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 227-228; W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 14; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 77. W zakresie sprostowania H. Konic i W. Salamon wymieniają także dekret z 8 maja 1844 r. i rozporządzenie namiestnictwa z 10 stycznia 1876 r. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 112-113; W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s.

dowiedzenia prawdziwych danych, które powinny być zawarte w metryce. Sprostowanie nie mogło jednak odbyć się poprzez przekreślenie lub „skrobanie” tekstu oryginalnego, który powinien być zachowany. Prawidłowe informacje należało zanotować obok aktu, z powołaniem się na rozporządzenie gubernialne, które prostowało błędne dane. Oryginał wskazanego rozporządzenia należało również przyszyć do podlegającego sprostowaniu aktu, a jego kopię załączyć do drugiego egzemplarza księgi metrykalnej.

Konsystorze zobowiązano do poinstruowania prowadzących księgi duchownych, aby w przypadku wezwania do sprostowania aktu wystosowanego przez władze, sądy lub strony, nie dokonywały żadnych czynności na własną rękę (3.). Zwracać się mieli oni do konsystorzy, a ci do władzy krajowej, która każdy przypadek miała rozpatrzyć indywidualnie. Władza krajowa po zbadaniu sprawy była właściwa do wydania stosownego rozporządzenia, które stanowiło podstawę do dokonania sprostowania w metryce lub jej odmowy⁴⁸⁸.

W rozporządzeniu gubernialnym z 27 kwietnia 1839 r. podniesiono kwestię brakujących metryk⁴⁸⁹. Zdarzać się bowiem miało, że przy odprawianych chrztach, ślubach i pogrzebach w ogóle nie dokonywano wpisów w księgach. Jako główny powód takich zaniedbań wskazano praktykę notowania podlegających rejestracji wydarzeń na osobnych kartkach lub zeszytach, których przez roztargnienie prowadzący metryki zapominali wciągnąć do ksiąg. Nie zawsze spełniano także powinność doniesienia właściwemu proboszczowi o ochrzczeniu lub pogrzebaniu osoby innego obrządku, który wobec braku stosownego powiadomienia, nie mógł sporządzić wpisu w prowadzonych przez siebie księgach. Powstałe w ten sposób braki w metrykach powodowały szkody dla państwa oraz dla osób indywidualnych, wobec czego zobowiązano konsystorze do zdyscyplinowania podlegających im duchownych w kwestii ścisłego przestrzegania obowiązujących przepisów dotyczących prowadzenia metryk, w szczególności patentu cesarskiego z 20 lutego 1784 r. Prowadzący

---

⁴⁸⁸ Zgodnie z orzeczeniami Trybunału Administracyjnego sprostowanie metryk urodzenia należało do kompetencji władz politycznych, dlatego żądanie dodatkowego zapisania imienia i nazwiska matki nieślubnej musiało być przez te władze rozstrzygnięte, nie poprzez odesłanie sprawy na drogę sądową (Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 16 stycznia 1878 r., L. 51, N. 191). Wskazanie w metryce prawdziwego imienia i nazwiska matki nieślubnej mogło się odbyć wyłącznie na jej żądanie, a więc sprostowanie metryki w tym kierunku, jak i samo badanie jej prawdziwego nazwiska, również mogło odbyć się tylko na jej wniosek (Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 16 września 1880 r., L. 1441, N. 857). Imię raz przyjęte należało uznawać za przyjęte na zawsze, dlatego nie było dozwolone używanie innego imienia. Pozwolenie na zmianę imienia wydawało według swobodnego uznania MSW na podstawie dekretu kancelarii nadwornej z dnia 5 czerwca 1826 r. i cesarskiego rozporządzenia z dnia 20 grudnia 1848 r. (Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 7 lipca 1882 r., L. 1423, N. 1472).

⁴⁸⁹ Rozporządzenie gubernialne z dnia 27 kwietnia 1839 r., L. 7664. Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3537-3538; J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 219; Z. Szulc, *Przepisy prawne...*, op. cit., s. 33; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 25; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 77.

księgi mieli również pilnować, aby świadkowie przy zaślubinach oraz rodzice chrzestni przy chrztach własnoręcznie złożyli podpisy w odpowiednich rubrykach, a w przypadku braku takiej możliwości, aby uczynili znak przy swoim nazwisku wpisanym przez inną osobę. Dziekani mieli zwracać na to szczególną uwagę przy wizytacjach, a wszelkie zaniechania zgłaszać do konsystorza, który z kolei miał o nich donosić rządowi krajowemu, celem ukarania prowadzących metryki.

Rozporządzeniem kancelarii nadwornej z 5 kwietnia 1844 r. podkreślono, że prowadzenie metryk było prawnym obowiązkiem duszpasterzy i to do nich należało prowadzenie dochodzenia co do okoliczności, które powinny być opisane w poszczególnych rubrykach⁴⁹⁰. Nie stwierdzono jednak istnienia przepisu stwierdzającego, że takie badanie musiało być oparte wyłącznie na własnym przekonaniu prowadzącego metryki, a także, że nie mógł on rozpocząć dochodzenia i dokonać dodatkowego zapisania do ksiąg w przypadku, gdy wcześniej zaniechano wpisu w metrykach przez zapomnienie lub z innej przyczyny, bądź gdy poszczególne wpisy lub cała metryka uległy zniszczeniu. W takiej sytuacji bowiem podlegające wpisaniu okoliczności zostały już wcześniej udowodnione w sposób przewidziany w przepisach. Nie było więc żadnej przeszkody ku temu, aby taki dodatkowy wpis w księdze skutecznie, co jednak można być uczynić jedynie na polecenie władzy krajowej, po przedłożeniu jej dokumentów w tej sprawie⁴⁹¹. Na podstawie tego typu dodatkowych wpisów mogły być wystawiane zaświadczenia z metryk. Dozwolono duszpasterzom na prowadzenie dochodzenia wskutek wniesionych prób o dodatkowy wpis w księdze, jednak decyzję w sprawie dat dochodzonych metryk wydać mogła tylko władza krajowa.

Reskryptem MSW z 27 listopada 1859 r. podkreślono, że o zmianach i dodatkach, które miały być skutecznie w księgach wskutek decyzji władz politycznych, miała urzędy parafialne powiadamiać władza krajowa⁴⁹². Prowadzący metryki mieli je wpisywać w formie przewidzianej w tymże powiadomieniu, dosłownie przytaczając wskazany tekst. W przypadku potrzeby zmiany w metryce stwierdzonej przez sąd, organ sądowy także miał zwrócić się do władzy krajowej, nie bezpośrednio do urzędu parafialnego.

---

⁴⁹⁰ Rozporządzenie kancelarii nadwornej z dnia 5 kwietnia 1844 r., L. 10573; dekret gubernialny z dnia 8 maja 1844 r., L. 24081. Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3540; J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 228; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 77.

⁴⁹¹ Tym samym uchylono rozporządzenie gubernialne z dnia 23 kwietnia 1813 r., L. 13683, które zakazywało dokonywania tego typu dodatkowych wpisów.

⁴⁹² Reskrypt MSW z dnia 17 listopada 1859 r., L. 10901. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 228; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 77.

Reskrypt MSW z 27 lipca 1870 r. nakładał dodatkowy obowiązek na prowadzących księgi, który związany był ze śmiercią osób poniżej dwudziestego trzeciego roku życia⁴⁹³. Odpisy metryk śmierci takich zmarłych miały być przesyłane organom, które sporządziły ich akty urodzenia, celem dokonania w nich odpowiedniej adnotacji.

Zgodnie z orzeczeniem (rozporządzeniem) ministerialnym z 19 lutego 1878 r. prośba o sprostowanie metryk nie mogła zostać uwzględniona, jeśli brakowało podstaw do jego przeprowadzenia⁴⁹⁴. Zaliczono do nich m.in. oświadczenie matki dziecka, zeznanie akuszerki lub akuszera, zeznanie świadków aktu urodzenia, czy dowód tożsamości osoby, której akt dotyczył⁴⁹⁵.

Rozporządzeniem Namiestnika z 29 kwietnia 1882 r. zakazano prowadzącym metryki duszpasterzom dowolnej zmiany nazwisk nowonarodzonych dzieci przy ich wpisie do ksiąg urodzonych, nawet przy wyraźnym żądaniu stron⁴⁹⁶. Praktykę taką uznano za niezgodną z przepisami, a także rodzącą późniejsze trudności związane z identyfikacją danej osoby i jej pokrewieństwa. Starostwom nakazano, aby przy dostrzeżeniu takiej samowoli ze strony prowadzących metryki, niezwłocznie doniosły o tym władzy krajowej.

Orzeczeniem MSW z 13 września 1895 r. podkreślono, że zapisany w metrykach akt ślubu mógł zostać wykreślony wyłącznie na podstawie orzeczenia sądowego⁴⁹⁷.

Zgodnie z reskryptem MSW z 22 sierpnia 1890 r. dodatkowy wpis imienia mógł zostać dokonany wyłącznie po udowodnieniu, że zostało ono nadane przy chrzcie⁴⁹⁸. Wpis miał być skuteczny w księdze właściwej dla roku, w którym wydarzył się wypadek urodzin i śmierci danej osoby, z wyraźnym powołaniem się na zarządzenie władzy krajowej, na podstawie której go sporządzono.

---

⁴⁹³ Rozporządzenie MSW z dnia 27 lipca 1870 r., L. 10148. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 222; B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 104; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 26.

⁴⁹⁴ Orzeczenie ministerialne z dnia 19 lutego 1878 r., L. 1022. Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3540.

⁴⁹⁵ Orzeczeniem z dnia 9 kwietnia 1908 r. Trybunał Administracyjny za uzasadnione uznał również żądanie sprostowania nazwiska, jeśli nazwisko przodków wnioskującego o zmianę pisane było w oficjalnych metrykach w inny sposób niż w jego metryce urodzenia. Za podmiot właściwy do nadzorowania dokładności metryk uznano władze państwowe, które powinny dbać o zapisywanie w metrykach obiektywnie prawdziwych lub przynajmniej prawnie uważanych za prawdziwe dat, a także dokonywać sprostowania ewentualnie mylnej pisowni nazwisk rodzinnych (Orzeczenie Trybunału Administracyjnego z dnia 9 kwietnia 1905 r., L. 2659, L. 2639). Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 216.

⁴⁹⁶ Rozporządzenie Namiestnika z dnia 29 kwietnia 1882 r., L. 4217. Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3545; J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 219.

⁴⁹⁷ Orzeczenie MSW z dnia 13 września 1895 r., L. 21990. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 220.

⁴⁹⁸ Reskrypt MSW z dnia 22 sierpnia 1890 r., L. 11063. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 228; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 77.

Okólnikiem Namiestnictwa z 11 czerwca 1895 r. ustalono należność za wniesienie podania o zarządzenie dodatkowego wpisu oraz spisanie w tej sprawie protokołów ze stronami i świadkami w postaci opłaty stemplowej w wysokości 1 korony⁴⁹⁹.

3.3.10 Status prowadzących metryki duchownych

Zgodnie z dekretem gubernialnym z 6 października 1837 r. wpisów w księgach metrykalnych mieli własnoręcznie i bez zbędnej zwłoki dokonywać duchowni, którzy odprawili związane z nimi obrzędy religijne⁵⁰⁰. Parochowie (proboszczowie) mieli w zakresie tych czynności status urzędnika stanu cywilnego i byli osobiście odpowiedzialni za każdą zanotowaną w metrykach nieprawdę, niezależnie czy pochodziła ona z braku rzetelności, omyłki, czy wskutek dodatkowych zapisów.

3.3.11 Rejestracja urodzeń i zgonów na okrętach handlowych i wojennych

Rozporządzenie MSW, Ministerstwa Skarbu i Ministerstwa Wyznań z 25 sierpnia 1860 r. dotyczyło dokonywania wpisów metrykalnych w przypadkach urodzeń i śmierci osób cywilnych, które miały miejsce na austriackich okrętach handlowych i wojennych⁵⁰¹. Obydwa egzemplarze protokołów urodzenia (chrztu) oraz śmierci, które tamże sporządzono, miały być przekazywane władzy portowej przy zawinięciu do przystani krajowej, bądź władzy konsularnej lub poselskiej przy zawinięciu do portu zagranicznego. Stamtąd miały być przesłane do władzy morskiej w Trieście, która zatrzymywała jeden egzemplarz, a drugi przesyłała dalej. W przypadku osoby cywilnej protokół miała otrzymać władza krajowa, w której okręgu leżało miejsce przynależności (zamieszkania) ślubnego ojca lub nieślubnej matki nowonarodzonego dziecka, względnie zmarłego. W przypadku osoby wojskowej protokół miał trafić do właściwej komendy wojskowej, natomiast w przypadku obcokrajowca do właściwej władzy zagranicznej. Władza krajowa, która otrzymała jeden z egzemplarzy protokołu, miała dostarczyć go urzędowi parafialnemu prowadzącemu metryki w miejscu

---

⁴⁹⁹ Okólnik Namiestnictwa z dnia 11 czerwca 1895 r., L. 26637. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 228. Korona austro-węgierska była oficjalną walutą w Monarchii Austro-Węgierskiej w latach 1892-1918.

⁵⁰⁰ Dekret gubernialny z dnia 6 października 1837 r., L. 58741. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 219; I. Grabowski, *Urzędy stanu...*, op. cit., s. 1080; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 77; G. Bujak, *Kancelaria parafialna w zaborze austriackim i jej dokumentacja na przełomie XIX i XX wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2021, t. 116, s. 21.

⁵⁰¹ Rozporządzenie MSW, Ministerstwa Skarbu i Ministerstwa Wyznań z dnia 25 sierpnia 1860 r. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 225-226.

przynależności rodziców nowonarodzonego dziecka lub zmarłego, gdzie należało na jego podstawie sporządzić stosowny akt urodzenia lub śmierci. Moc dowodową dokumentów publicznych przyznano zarówno spisany na okrętach protokołom urodzeń i śmierci, jak i wyciągom ze sporządzonych w powyższy sposób metryk.

3.3.12 Zaświadczenia z metryk dla celów wojskowych. Metryki osób wojskowych i osób powołanych do poboru wojskowego

Rozporządzeniem Ministerstwa Stanu z 15 marca 1861 r. uregulowano kwestię opłaty za wydawanie zaświadczeń z metryk dla celów wojskowych⁵⁰². Duszpasterze wszelkich wyznań, którzy prowadzili metryki, mieli bezpłatnie udzielać pisemnych wyjaśnień w zakresie danych z metryk urodzeń, ślubów i zgonów stronom ubogim oraz na wezwanie władz, o ile takowe służyły wykonaniu przepisów prawa o uzupełnieniu wojskowym oraz instrukcji do tych przepisów. Nie można było także wymagać opłaty od wydania potwierdzenia dokumentu udowadniającego oczywistą niezdolność do służby lub pozostawanie przy życiu żony lub dziecka powołanego do wojska.

Nie zachodzić zaś miały żadne przeszkody ku pobieraniu przez duchownych należności od wydawania zaświadczeń z metryk stronom zamożniejszym, które jednak nie mogły przekraczać wysokości 1 zł wal. austr.⁵⁰³ O pobranych opłatach duchowni mieli notować na metrykach, których zaświadczenia dotyczyły. Zastrzeżono również, że brak stosowania się do niniejszych przepisów należało zgłaszać władzy administracyjnej.

Bolesław Kumor wskazuje, że kwestie prowadzenia metryk osób wojskowych normowały liczne przepisy wydawane przez Ministerstwo Wojny, ale określa je jako stosunkowo liczne, drobiazgowo i nie zawsze jasne w zastosowaniu praktycznym⁵⁰⁴. Jedną z podstawowych regulacji w tym zakresie był okólnik Ministerstwa Wojny z 28 maja 1869 r., który określał, że jeśli przy danym oddziale lub jednostce funkcjonował kapelan wojskowy, był on również właściwy do prowadzenia dla osób wojskowych tamże przebywających ksiąg metrykalnych.

---

⁵⁰² Rozporządzenie Ministerstwa Skarbu z dnia 15 marca 1861 r., L. 2178. Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. s. 3541.

⁵⁰³ 1 złotego reńskiego waluty austriackiej. Od 1858 r. do 1892 r. walutą w Cesarstwie Austriackim/Monarchii Austro-Węgierskiej był gulden (zwany również florenem, po węgiersku forintem, po polsku złotym reńskim), który był równy 100 krajcarom (inaczej grajcarom lub centom). Dla odróżnienia od guldena przed decymalizacją (reformą opierającą walutę o system dziesiętny), który dzielił się na 60 krajcarów i używany był od połowy XVIII w. do 1857 r., podkreślano, że chodzi o „walutę austriacką” (starą walutę zwano walutą krajową lub konwencjonalną).

⁵⁰⁴ B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 100.

W każdym przypadku, gdy w danym miejscu stacjonujące wojsko liczyło poniżej tysiąca osób, prowadzić dla niego metryki miał właściwy miejscowo proboszcz. Miał je wpisywać do prowadzonych przez siebie osobnych ksiąg ze specjalną adnotacją, a także przysyłać co kwartał duplikaty metryk do kapelana wojskowego danego okręgu. W miejscowości, w której stacjonowało kilka batalionów lub ponad tysiąc osób wojskowych, nieposiadających własnego kapelana, osobne księgi metrykalne dla osób wojskowych, po porozumieniu z dowódcą wojskowym, prowadzić miał właściwy miejscowo proboszcz.

Reskrypt MSW z 26 sierpnia 1870 r. nałożył na oddziały wojskowe obowiązek zawiadomienia właściwej miejscowo komendy uzupełniającej o każdym wypadku śmierci osoby, która odbywała czynną służbę wojskową⁵⁰⁵. Ta ostatnia miała za pośrednictwem władzy państwowej (gminnej) zawiadomić krewnych zmarłego.

Zgodnie z okólnikiem Ministerstwa Wojny z 13 lutego 1871 r. i Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z 5 kwietnia 1871 r. akty małżeństwa osób wojskowych sporządzać miał kapelan wojskowy⁵⁰⁶. Jeśli jednak ślubu udzielił inny ksiądz, miał on sporządzić metrykę w prowadzonych przez siebie księgach, a następnie powiadomić o niej kapelana wojskowego.

W reskrypcie MSW z 6 października 1875 r. za podmiot właściwy do sprawdzenia okoliczności śmierci osoby powołanej do poboru wojskowego, której nie wpisano do metryk śmierci, uznano władzę polityczną⁵⁰⁷. Po zbadaniu sprawy w jej kompetencjach leżało również zarządzenie dokonania wpisu metrykalnego we właściwej księdze, nie było w tym wypadku potrzebne sądowe uznanie śmierci. Nie dotyczyło to przypadków zaginięć, gdyż w tego typu sprawach uznanie za zmarłego mogło się odbyć tylko w formie orzeczenia sądowego⁵⁰⁸.

---

⁵⁰⁵ Reskrypt MSW z dnia 26 sierpnia 1870 r., L. 12689. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 222.

⁵⁰⁶ B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 103.

⁵⁰⁷ Reskrypt MSW z dnia 6 października 1875 r., L. 13711. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 229.

⁵⁰⁸ Przepisy austriackie dopuszczały możliwość sądowego uznania za zmarłego w przypadku podeszłego wieku (początkowo 80 lat, później 70 lat) i braku wiadomości o danej osobie przez 10 lat, a w szczególnych okolicznościach, jak wojna czy zatopienie statku, przez 3 lata. Zob. A. Gulczyński, *Stan cywilny...*, op. cit., s. 114.

3.3.13 Język prowadzonych metryk i wydawanych z nich wyciągów

Rozporządzenie MSW z 16 września 1875 r. odniosło się do języka, w którym metryki miały być prowadzone⁵⁰⁹. Uznano w nim, że nie było podstawy do zmiany zwyczaju, wedle którego parafie trzech katolickich obrządków (rzymskiego, greckiego i ormiańskiego) prowadziły zapisy urodzonych, ślubujących i zmarłych w języku łacińskim. Praktyka stosowania tego języka miała odpowiadać zarówno interesom publicznym, jak i prywatnym. Osobom podpisującym się w metrykach dozwolono jednak zapisywać swe imiona, stan i inne informacje ich dotyczące w języku polskim, ruskim lub niemieckim⁵¹⁰.

Wyciągi z ksiąg metrykalnych miały być dosłownym oddaniem tekstu danego wpisu metrykalnego, tak więc również miały być sporządzane w języku łacińskim⁵¹¹. Inna sytuacja występowała w kwestii poświadczeń pewnych danych, które znajdowały się w księgach. W takim przypadku prowadzący metryki miał zadośćuczynić żądaniu spisania ich w jednym z trzech wyżej wymienionych języków, o ile władał tym wybranym przez wnioskodawcę. Jeżeli strona nie określiła wyraźnie, w którym języku poświadczenie miało być wystawione, należało sporządzić je w języku łacińskim.

3.3.14 Metryki sporządzane za granicą

Rozporządzeniem Ministerstwa Oświaty z 6 października 1879 r. ustanowiono obowiązek prowadzenia ewidencji urodzeń poddanych austriackich, które miały miejsce za granicą⁵¹². Metryki urodzeń nadsyłane przez zagranicznych duszpasterzy miały być doręczane prowadzącemu metryki w tej miejscowości, do której przynależał nowonarodzony. Miały one

---

⁵⁰⁹ Nr. 66. Kundmachung der gal. k.k. Statthaltereı vom. 25. September 1875 Zahl 47131, über die Sprache in welcher die Matriken zu führen, sowie die Metrikenauszüge und Zeugnisse auszufertigen sind, [w:] *Landes-Gesetz- und Verordnungsblatt für das Königreich Galizien und Lodomerien sammt dem Großherzogthume Krakau. Jahrgang 1875*, Lemberg 1875, s. 209-210. Tekst polski: Nr. 66. Obwieszczenie c.k. Namiestnictwa z dnia 25. Września b. r. L. 47131 względem języka w którym mają być prowadzone zapisy metrykalne i wydawane wyciągi i poświadczenia metrykalne, [w:] *Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem. Rok 1875*, Lwów 1875 [dalej: Dz.U.R.K. 1875], s. 209-210.

⁵¹⁰ A. Gulczyński, *Stan cywilny...*, op. cit., s. 101-102.

⁵¹¹ I. Grabowski, *Urzędy stanu...*, op. cit., s. 1080. W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 13. Mieszkającym zagranicą poddanym austriackim oraz osobom podejrzanym zakazano wydawać wyciągów z metryk chrztu (urodzenia) bez pozwolenia władzy politycznej. Prowadzący księgi miał w każdym przypadku prośby o wydanie zaświadczeń z metryk zachowywać należyłą ostrożność oraz badać istnienie dozwolonego celu, w którym miało być ono wydane (Reskrypt Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia z dnia 22 września 1852 r., L. 3723). J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 214.

⁵¹² Rozporządzenie Ministerstwa Oświaty z dnia 6 października 1879 r., L. 9397. Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3545.

być przez niego przechowywane osobno i wpisywane do indeksu. W przypadku wątpliwości co do właściwości miejscowej, gminę przynależną należało ustalić w drodze dochodzenia.

Reskrypt MSW z 18 sierpnia 1897 r. odniósł się do małżeństw cywilnych sporządzanych na Węgrzech (Zalitawii)⁵¹³. Po wstąpieniu w taki związek nie stwierdzono przeszkody do zawarcia następczego ślubu kościelnego w Austrii (Przedlitawii), jednak zakazano wpisywać takich ślubów do austriackich (w tym galicyjskich) metryk małżeńskich pod liczbą bieżącą. Świadczenia ślubne mogła w takiej sytuacji wydawać tylko strona węgierska.

3.3.15 Rejestracja martwych urodzeń

Z uwagi na zawarte w §23 ABGB domniemanie żywego urodzenia dziecka, metrykę urodzenia należało sporządzić także w przypadku, gdy dziecko przyszło na świat martwe. Okoliczności te uszczegółowiono reskryptem MSW z 2 lipca 1886 r., gdzie postanowiono, że do ksiąg metrykalnych należało zapisać tylko płody, które urodziły się w stanie rozwiniętym i umożliwiającym samodzielne procesy życiowe, a także te nieżywe, wyłączając niedorozwinięte płody przedwczesne⁵¹⁴.

Zgodnie z reskryptem MSW z 21 sierpnia 1906 r. jako martwo urodzone należało zapisywać tylko te dzieci, które pomimo rozwoju uzdalniającego do życia poza organizmem matki, rzeczywiście przyszły na świat nieżywe⁵¹⁵. Tym samym wykluczono taką klasyfikację w przypadku wypadków śmierci, które zaszły nawet zaraz po narodzinach. W wyciągach z takich metryk należało zapisywać dane z kart oględzin pośmiertnych, w szczególności przyczynę śmierci, nazwami tamże wskazanymi i bez skrótów.

3.3.16 Sporządzanie metryk osób z obcych parafii

Rozporządzenie MSW z 6 sierpnia 1882 r., zgodnie z §82 i §281 ABGB, precyzowało procedurę sporządzania metryk małżeńskich, kiedy małżeństwo zawierano poza parafią

---

⁵¹³ Reskrypt MSW z dnia 18 sierpnia 1897 r., L. 3831. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 220.

⁵¹⁴ Reskrypt MSW z dnia 2 lipca 1886 r., L. 7245. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 219; B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 98; Z. Szulc, *Przepisy prawne...*, op. cit., s. 33; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 21.

⁵¹⁵ Reskrypt MSW z dnia 21 sierpnia 1906 r., L. 15596. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 219.

obojga nupturientów, a także metryk śmierci, gdy zgon nastąpił poza terenem parafii⁵¹⁶. Duszpasterz delegowany, czyli udzielający ślubu, miał sporządzić akt w prowadzonej przez siebie księdze małżeństw według liczby porządkowej. Miał w nim zawrzeć nazwisko proboszcza delegującego, a także zawiadomić go w ciągu ośmiu dni o zawartym małżeństwie. Proboszcz delegujący również miał dokonać wpisu w prowadzonej przez siebie księdze, ale bez liczby porządkowej i ze wskazaniem miejsca zawarcia małżeństwa. Wydawać świadectwo ślubu można było wyłącznie na podstawie księgi parafii, w której zawarto małżeństwo.

Śmierć należało zapisać w księdze zgonów prowadzonej dla miejsca, gdzie zgon nastąpił. W sytuacji, gdy pogrzeb odbywał się w innej miejscowości niż zgon, w metryce śmierci należało wskazać miejsce pogrzebu. Odpowiednią adnotację należało uczynić także w rejestrze cmentarza, na którym pochowano zmarłego, ewentualnie w księdze zgonów (jednak bez liczby porządkowej) prowadzonej dla miejscowości, gdzie znajdował się cmentarz.

Zgodnie z reskryptem MSW z 10 sierpnia 1886 r. duszpasterz udzielający chrztu dziecku, które przynależało do innej parafii, miał obowiązek wpisania go do prowadzonych przez siebie ksiąg urodzeń, ale bez liczby porządkowej⁵¹⁷. Następnie w ciągu ośmiu dni miał przesłać pełny odpis aktu właściwemu proboszczowi, a ten miał wpisać pełny akt do swych ksiąg zgodnie z chronologicznym porządkiem, wraz z liczbą porządkową oraz odpowiednią wzmianką w uwagach. Wyciągi z takiego aktu urodzenia wydawać można było wyłącznie z metryki zapisanej z liczbą porządkową, przy wskazaniu duszpasterza, który udzielił chrztu⁵¹⁸. Posługujący przy pogrzebie obcy duszpasterz również miał w ciągu ośmiu dni zawiadomić parafię, do którego przynależał zmarły, przy czym zgodnie z wcześniejszymi regulacjami wpisu do metryk pod liczbą porządkową miał dokonać wyłącznie duszpasterz właściwy dla miejsca śmierci.

---

⁵¹⁶ Rozporządzenie MSW z dnia 6 sierpnia 1886 r., L. 16258. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 223; B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 103; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 23, 26.

⁵¹⁷ Reskrypt MSW z dnia 10 sierpnia 1886 r., L. 7191. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 224-225; B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 99; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 22; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 70.

⁵¹⁸ W sytuacji, gdy mające miejsce w Rosji urodzenie nie zostało z jakiegokolwiek powodu wpisane do rosyjskiej metryki urodzeń, a mieszkający zagranicą rodzice żądali dodatkowego wpisu do metryk, powinni oni byli zwrócić się do właściwej władzy duchownej z prośbą o przeprowadzenie dochodzenia, aby udowodnić fakt urodzenia i chrztu oraz zapisać go w metrykach. Jeśli jednak chrzest nie odbył się na terenie Rosji, rodzice powinni byli zwrócić się do władz kościelnych celem udzielenia dodatkowego chrztu i wpisania go do ksiąg (Reskrypt MSW z dnia 26 października 1907 r., L. 28828). Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 225.

3.3.17 Formularze metryk

Reskryptem MSW z 5 stycznia 1907 r. dokonano jedynej zmiany w kształcie formularza⁵¹⁹. Każdy z trzech rodzajów metryk otrzymał na końcu rubrykę „uwagi”. Dodatkowo w jedną rubrykę połączono oddzielne do tej pory kolumny przeznaczone na imiona i nazwiska rodziców chrzestnych oraz ich stan w księgach urodzenia, a także analogiczne kolumny przeznaczone na imiona i nazwiska świadków oraz ich stan w księgach małżeństw.

3.4 Przepisy dla poszczególnych wyznań

3.4.1 Wstęp – status metryk prowadzonych dla wyznań akatolickich

Jak już wspomniano, na podstawie dekretu kancelarii nadwornej z 15 marca 1782 r. metryki dla osób przynależących do innych niż katolickie prawnie uznanych wyznań prowadzili proboszczowie katolicki. Sytuację w tym względzie zmienił dekret kancelarii nadwornej z 26 listopada 1829 r., nakładając na duszpasterzy akatolickich obowiązek rejestracji urodzeń, małżeństw i zgonów, które miały miejsce w ich okręgach⁵²⁰. Prowadzone przez nich księgi metrykalne miały być utrzymywane zgodnie z wymogami przewidzianymi dla ksiąg katolickich. Duplikaty sporządzonych przez duszpasterzy akatolickich metryk miały być przesyłane proboszczom katolickim, którzy mieli je wpisywać także do swoich ksiąg.

3.4.2 Rejestry chrztów, ślubów i śmierci ewangelików

Pełną moc urzędową księgom parafialnym prowadzonym przez pastorów protestanckich nadało rozporządzenie z 30 maja 1849 r.⁵²¹ Plebanom gmin ewangelicko-augsburskiego i ewangelicko-helweckiego wyznania umożliwiono wydawanie ze sporządzanych przez nich aktów kościelnych wyciągów z takim samym prawomocnym skutkiem, jak miało to miejsce w przypadku plebanów katolickich.

---

⁵¹⁹ Reskrypt MSW z dnia 5 stycznia 1907 r. Zob. B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 95; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 29.

⁵²⁰ Dekret kancelarii nadwornej z dnia 26 listopada 1829 r. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 236-237; H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 113; W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 12; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 28; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 74.

⁵²¹ Rozporządzenie z dnia 30 maja 1849 r. Zob. B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 95; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 28; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 74-75.

Krótkie odniesienia do prowadzenia ksiąg metrykalnych osób wyznania ewangelickiego znalazły się w przepisach regulujących funkcjonowanie kościołów ewangelickich. Zgodnie z §23 ust. 3 ustawy o urządzeniu kościoła ewangelickiego z 6 stycznia 1866 r., ogłoszonej postanowieniem Ministerstwa Stanu z 23 stycznia 1866 r.⁵²², do obowiązków parochów (proboszczów) należało prowadzenie ksiąg kościelnych: chrztów, konfirmacji, przejścia na inne wyznanie, ślubów i zgonów. Mieli je prowadzić samodzielnie zgodnie z przepisami prawa, a wydawane z nich wyciągi miały mieć status prawnie wiążących dokumentów.

Rozporządzeniem ministerialnym z 6 marca 1878 r. postanowiono zdyscyplinować prowadzących metryki chrztu, ślubu i zgonu w ewangelickich urzędach parafialnych⁵²³. Tam, gdzie nie były one sporządzane jednolicie, tj. w dwóch jednobrzmiących egzemplarzach, MSW w porozumieniu z Ministerstwem Wyznań i Ministerstwem Sprawiedliwości nakazało duszpasterzem ewangelickim rozpoczęcie prowadzenia dwóch oryginałów każdej księgi od 1879 r. Jeden z egzemplarzy miał być przekazywany wyższej radzie konsystorialnej.

Rozporządzenie MSW i Ministerstwa Wyznań i Oświaty z 16 sierpnia 1883 r., ogłoszone okólnikiem Namiestnictwa z 5 września 1883 r., ustanowiło zasady postępowania w przypadku pochowania ewangelika na katolickim cmentarzu⁵²⁴. Wpisu o śmierci pod liczbą porządkową w prowadzonej przez siebie księdze metrykalnej dokonać miał ten duszpasterz ewangelicki, w którego okręgu leżało miejsce pochówku zmarłego, niezależnie od tego czy uczestniczył on w pogrzebie. Także w katolickiej księdze, właściwej dla miejsca pochówku zmarłego, należało w takiej sytuacji dokonać wpisu, jednak bez liczby porządkowej, a także wypełniając jedynie rubrykę dotyczącą nazwiska i uwag. W tej ostatniej należało oznaczyć dzień pogrzebu, miejsce śmierci, wyznanie ewangelickiego zmarłego i parafialny urząd

---

⁵²² 15. *Bekanntmachung des Staatsministeriums von 23. Jänner 1866, betreffend die Verfassung der evangelischen Kirche Augsburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in jenen Ländern, für welche das kaiserliche patent vom 8. April 1861 (Reichs-Gesetz-Blatt Nr. 41) und die Verordnung des Staatsministeriums vom 9. April 1861 (Reichs-Gesetz-Blatt Nr. 42) erlassen worden ist (...)* Verfassung der evangelischen Kirche Augsburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in dem Erzherzogthume Oesterreich ob und unter der Enns, dem Herzogthume Salzburg, dem Herzogthume Steiermark, den Herzogthümern Kärnthen und Krain, der gefürsteten Grafschaft Görz und Gradiska, der Markgrafschaft Istrien und der Stadt Triest mit ibrem Gebiete, in der gefürsteten Grafschaft Tirol und Voralberg, dem Königreiche Böhmen, der Markgrafschaft Mähren, dem Herzogthume Oberund Niederschlesien, den Königreichen Galizien und Lodomerien mit den Herzogthümern Auschwitz und Zator, dem Grossherzogthume Krakau und dem Herzogthume Bukowina, [w:] *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1866*, Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1866, s. 21-62.

⁵²³ Rozporządzenie Ministerstwa Wyznań z dnia 6 marca 1878 r., L. 16466. Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3579-3580; J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 237; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 75.

⁵²⁴ Rozporządzenie MSW i Ministerstwa Wyznań i Oświaty z dnia 16 sierpnia 1883 r., ogłoszone okólnikiem Namiestnictwa z dnia 5 września 1883 r., L. 8157. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 225; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 74.

ewangelicki, w którego księgach dokonano wpisu pod liczbą porządkową. Wyciąg z tegoż wpisu wraz z kartą oględzin pośmiertnych, którą otrzymał duszpasterz katolicki, należało przesłać bezpośrednio lub za pośrednictwem władzy politycznej właściwemu pastrowi ewangelickiemu.

Ustawę ewangelickiego kościoła wyznania augsburskiego i helweckiego w królestwach i krajach w Radzie Państwa reprezentowanych uchwalono na generalnych synodach ewangelickich w 1889 r. oraz w 1890 r., zatwierdzono ją cesarskim postanowieniem z 9 grudnia 1891 r. Jej treść ogłoszono obwieszczeniem Ministerstwa Wyznań i Oświecenia z 15 grudnia 1891 r.⁵²⁵ Weszła w życie z dniem ogłoszenia i uchylała moc ustawy z 6 stycznia 1866 r. Zgodnie z jej §29 ust. 3 ustawy do obowiązków proboszcza, jako duchowego naczelnika zboru oraz właściwego duszpasterza dla wszystkich wiernych przynależących do jego okręgu, należało prowadzenie ksiąg kościelnych. Zaliczono do nich rejestry chrztów, ślubów i śmierci, określając je łącznie jako metryki lub księgi stanu, a także księgi konfirmacyjne i księgi przejścia na inne wyznanie. Proboszczowie mieli je prowadzić samodzielnie według obowiązujących przepisów, a wystawiane przez nich wyciągi z ksiąg miały mieć charakter dokumentów publicznych. Mieli także dbać o odpowiednie przechowywanie zawartości archiwum parafialnego i utrzymywać w nim porządek, a po objęciu parafii przez nowego proboszcza, przekazać je za pomocą dokładnego inwentarza. W wypadku śmierci proboszcza, obowiązek spisania inwentarza należał do kuratora, co miał uczynić w obecności dwóch prezbiterów. Miał również w tym wypadku tymczasowo przechować archiwum.

Zgodnie z reskrytem MSW z 21 maja 1907 r. metryki prowadzone przez ewangelickich duszpasterzy augsburskiego i helweckiego wyznania miały być każdego roku zamykane z końcem lutego roku następnego⁵²⁶. Tylko do tego czasu prowadzący mogli skutecznie w nich wpisy dotyczące roku ubiegłego, zaś po tym terminie można to było czynić wyłącznie na zarządzenie kompetentnej władzy politycznej.

---

⁵²⁵ 4. *Verfassung der evangelischen Kirche Augsburschen und Helvetischen Bekenntnisses in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern*, [w:] *Reichsgesetzblatt für die Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Jahrgang 1892*, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1892, s. 5-38. Tekst polski: 4. *Ustawa ewangelickiego kościoła wyznania augsburskiego i helweckiego w królestwach i krajach w Radzie Państwa reprezentowanych*, [w:] *Dziennik ustaw państwa dla krajów i królestw w Radzie Państwa reprezentowanych. Rok 1892*, Wiedeń: Z cesarsko-królewskiej drukarni nadwornej i rządowej 1892, s. 5-38.

⁵²⁶ Reskrypt MSW z dnia 21 maja 1907 r., L. 6433. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 237; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 75.

3.4.3 Księgi urodzin, zaślubin i zejścia starokatolików

Prowadzenie ksiąg metrykalnych dla starokatolików uregulowano specjalnie mu poświęconym rozporządzeniem międzyministerialnym z 8 listopada 1877 r.⁵²⁷ Zgodnie z jego §1, od dnia ustanowienia starokatolickiej gminy wyznaniowej (na zasadzie przepisów ustawy z 20 maja 1874 r.⁵²⁸) utrzymywanie ksiąg urodzin, zaślubin i zejścia dla jej członków należało do obowiązków jej plebana (proboszcza). Datę jej powstania do wiadomości publicznej podać miała krajowa władza administracyjna.

Każdy z trzech rodzajów ksiąg utrzymywany miał być w dwóch egzemplarzach (§2). W kwestiach zasad ich prowadzenia i zachowywania oraz wydawania z nich wyciągów i świadectw miały obowiązywać ogólne przepisy ustawowe. Opłaty za wydawanie wyciągów i świadectw mogły być pobierane tylko za zezwoleniem rządowym.

Nadzór nad utrzymywaniem ksiąg sprawowała powiatowa władza administracyjna, która miała regularnie sprawdzać, czy były one prowadzone zgodnie z ustalonym przepisami porządkiem oraz przechowywane w sposób bezpieczny (§3). W styczniu każdego roku utrzymujący księgi pleban miał przesłać władzy nadzorującej jeden z dwóch egzemplarzy ksiąg.

O każdym przypadku urodzenia i śmieci członka kościoła starokatolickiego, który zdarzył się w obrębie gminy wyznaniowej starokatolickiej, celem zapisania go do ksiąg należało donieść bezpośrednio jej plebanowi (§4). Jeśli zdarzenie takie miało miejsce poza obrębem takiej gminy, należało zgłosić je właściwej miejscowo powiatowej władzy administracyjnej. Zgłoszenia powinny były dokonać osoby prawem do tego zobowiązane w ciągu ośmiu dni od danego wydarzenia, przy narodzinach przedstawiając imię dziecka

---

⁵²⁷ 100. *Verordnung der Ministerien des Innern, des Cultus und der Justiz vom 8. November 1877, betreffend die innere Einrichtung und Führung der Geburts-, Ehe- und Sterberegister für die Mitglieder der altkatholischen Kirche*, [w:] *Reichsgesetzblatt für die Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Jahrgang 1877*, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1877, s. 211-212. Tekst polski: 100. *Rozporządzenie ministerstw spraw wewnętrznych, wyznań i sprawiedliwości z dnia 8 listopada 1877, o wewnętrznym urzędzeniu i utrzymywaniu ksiąg urodzin, zaślubin i zejścia dla członków kościoła starokatolickiego*, [w:] *Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych. Rok 1877*, Wiedeń: Z cesarsko-królewskiej drukarni nadwornej i rządowej 1877, s. 211-212.

⁵²⁸ 68. *Gesetz vom 20. Mai 1874, betreffend die gesetzliche Anerkennung von Religionsgesellschaften*, [w:] *Reichsgesetzblatt für die Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Jahrgang 1874*, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1874 [dalej: RGBKÖ 1874], s. 151-154. Tekst polski: 68. *Ustawa z dnia 20 maja 1874, o uznawaniu prawnem społeczności religijnych*, [w:] *Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w Radzie państwa reprezentowanych. Rok 1874*, Wiedeń: Drukiem cesarsko-królewskiej nadwornej i rządowej drukarni 1874, s. 151-154.

nadane lub planowane do nadania na chrzcie, a przy śmierci okazując świadectwo pośmiertnych oględzin.

Do zgłoszenia narodzin dziecka w pierwszej kolejności zobowiązany był jego ojciec (§5). Jeśli był nieobecny lub do tego niezdolny, bądź dziecko było nieślubne, donieść o jego urodzeniu miał akuszer lub akuszerka, a jeśli takowi w danym wypadku nie występowali, właściciel mieszkania, w którym zaszło urodzenie. W innych okolicznościach powinność ta należała do matki dziecka. Śmierć zgłosić miał pozostały przy życiu małżonek, w dalszej kolejności najbliższy krewny zmarłego, a dalej właściciel mieszkania, w którym nastąpił zgon. Obowiązek doniesienia o zejściu w zakładach położniczych, domach podrzutków, szpitalach, więzieniach, domach pracy przymusowej i innych zakładach publicznych, należał do przełożonych tychże placówek. Zgodnie z §6 zaniechanie zgłoszenia wskazanych wydarzeń przez osoby do tego obowiązane, jak również przekroczenie w tym względzie terminu, miało być karane na podstawie rozporządzenia ministerialnego z 30 września 1857 r.⁵²⁹

Władza administracyjna, której zgodnie z §4 doniesiono o narodzinach lub śmierci mających miejsce poza obrębem gminy wyznaniowej starokatolickiej, obowiązana była zbadać wszystkie szczegóły, które miały być zapisane w księdze (§7). Następnie miała w tym względzie sporządzić akt i przekazać go plebanowi (proboszczowi) najbliższej gminy wyznaniowej starokatolickiej celem zapisania go we właściwej księdze.

Przypadki urodzeń i zejść, które miały miejsce po udzieleniu pozwolenia na założenie gminy wyznaniowej starokatolickiej, ale przed jej urządzeniem, a dotyczyły osób, które złożyły już deklaracje przystąpienia do niej, należało zgłosić do powiatowej władzy administracyjnej (§8). Ta miała je sprawdzić, a po urządzeniu się gminy donieść o nich miejscowemu plebanowi celem wciągnięcia do ksiąg. Rozporządzenie weszło w życie z dniem ogłoszenia (§9).

---

⁵²⁹ Rozporządzenie zawierało ogólne przepisy dotyczące karania drobnych naruszeń prawa, za które nie przewidziano kary ani w ogólnych przepisach prawa karnego, ani w rozporządzeniach wykonawczych. Za tego typu przewinienia ustanowiono karę grzywny w wysokości od 1 do 100 guldenów lub karę aresztu od sześciu godzin do czternastu dni. Zob. 198. *Verordnung der Ministerien des Innern und der Justiz und der obersten Polizeibehörde vom 30. October 1857, wirksam für alle Kronländer, mit Ausnahme der Militärgränze, womit eine allgemeine Vorschrift für die Bestrafung jener geringeren Gesetzes-Uebertretungen bekannt gemacht wird, für welche weder in dem allgemeinen Strafgesetze, noch in besonderen Verordnungen die Strafe bemessen ist*, [w:] *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1857*, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1857, s. 655-656.

3.4.4 *Metryki urodzin, zaślubin i śmierci Izraelitów*

Patentem z 28 sierpnia 1788 r. nakazano wszystkim mieszkającym na terenie Monarchii Habsburskiej Żydom przybranie nazwisk⁵³⁰. Miał to uczynić każdy gospodarz domu dla siebie i swojej rodziny, każdy opiekun dla znajdujących się pod jego pieczę sierot oraz każdy niezonaty i nie znajdujący się pod władzą ojcowską, opieką lub kuratelą mężczyzna (§1). Niezameżne kobiety miały nosić nazwiska swych ojców, a zameżne swych małżonków. Co niezwykle ważne, w każdym wypadku miały to być nazwiska niemieckie, a wszystkie dotychczas używane nazwiska w „języku żydowskim”, bądź te pochodzące od miejsca stałego lub tymczasowego zamieszkania, miały przestać funkcjonować (§2). Najpóźniej do końca listopada 1787 r. należało wnieść do lokalnych magistratów lub miejscowej „zwierzchności” pisemne oświadczenie, wraz z zaświadczeniem od cyrkularnych deputatów, podpisanym przez cyrkularnego lub najwyższego rabina, o brzmieniu imienia i nazwiska dla danej osoby lub całej rodziny (§3). Od 1 stycznia 1788 r. we wszystkich księgach obrzezania, urodzeń, zaślubin i śmierci Żydzi mieli być zapisywani z imionami po niemiecku (przez co rozumiano alfabet łaciński) i nazwiskami „na zawsze przyjętymi” dla poszczególnych osób (§4). We wspomnianych oświadczeniach należało również wskazać dotychczas używane imiona i nazwiska, a urzędnicy mieli kontrolować, aby od ich złożenia używane były wyłącznie nowe dane (§5). Dokumenty sporządzone do końca grudnia 1787 r. na poprzednio używane imiona i nazwiska miały zachować swą ważność (§6).

Rabin, który nie prowadził ksiąg w języku niemieckim lub używał niezmiennych zgodnie z niniejszymi przepisami imion i nazwisk, przy pierwszym przewinieniu podlegał karze grzywny w wysokości 59 złotych reńskich (inaczej guldenów lub florenów), a przy kolejnym wydaleniu ze służby i uznaniu za niezdolnego do jej pełnienia (§7). Każda osoba ze społeczności żydowskiej, niezależnie od płci, która nie używała przybranego „na zawsze” nazwiska, miała również podlegać karze grzywny w wysokości 59 złotych reńskich, jeśli była majątna. Jeśli natomiast była uboga, miała być wraz ze swoją rodziną wydalona z krajów Monarchii Habsburskiej. Brak złożenia oświadczenia o nazwisku do końca 1787 r. groził karą 10 złotych reńskich, a w przypadku osób ubogich karą ośmiodniowej pracy publicznej. Połowa opłacanych w ten sposób kar przypadać miała żydowskiemu funduszowi

---

⁵³⁰ *CIII. Patent. Die Führung bestimmter Geschlechtsnamen von Iten Jäner 1788. bei der Judenschaft betreffend. (...) den 28ten Tag des Monats August im 1787 (...) UNIWERSAL. Aby każdy z żydów od 1go Stycznia Roku 1788. stałe przezwisko przybrał sobie. (...) dnia 28go Sierpnia 1787 (...), [w:] Continuatio Edictorum 1787, s. 168-171.*

domestykalnemu w każdym kraju, a druga połowa zgłaszającemu naruszenie niniejszych przepisów.

Dekretem kancelarii nadwornej z 22 października 1814 r. zniesiono możliwość używania języka hebrajskiego i „tak zwanego języka żydowskiego” w sprawach sądowych i urzędowych⁵³¹. Wszystkie dokumenty sporządzone od dnia ogłoszenia niniejszego dekretu w języku hebrajskim lub „literami żydowskimi pisany” uznano za nieważne i niebyłe⁵³².

Reskryptem MSW z 10 kwietnia 1846 r. sprecyzowano kwestię sporządzenia wpisu metrykalnego w sytuacji, gdy zawarcie małżeństwa nastąpiło poza okręgiem gminy wyznaniowej, do której przynależeli oboje nowożeńcy⁵³³. Takie śluby mogły mieć miejsce jedynie po wydaniu delegacji przez właściwego rabina, względnie jego zastępcy. W takich przypadkach wpisu pod liczbą bieżącą należało dokonać w księdze metrykalnej właściwej dla miejsca, w którym nastąpiło zawarcie małżeństwa.

Ustawą z 10 lipca 1868 r. nadano żydowskim księgom metrykalnym, prowadzonym przez odpowiednio zaprzysiężone i ustanowione przez władze osoby, a także wystawianym z nich wyciągom, pełną moc dowodową jako dokumentom publicznym⁵³⁴. Prowadzona do tej pory kontrola i uwierzytelnianie żydowskich ksiąg metrykalnych przez duchownych

---

⁵³¹ XXX. *Kreisschreiben. Wegen Aufhebung der hebräischen oder jüdischen Sprache und Schrift in allen Handlungen.* (...) Lemberg, den. 18. November 1814 (...) *Cyrkularz. Którym pisma hebrayskie czyli żydowskie znoszą się.* (...) W Lwowie dnia 18. Listopada 1814, [w:] *Continuatio Edictorum 1814*, s. 79-80. J. Piwocki błędnie podaje datę 22 października 1816 r. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 214.

⁵³² Dekretem kancelarii nadwornej z dnia 4 marca 1846 r. objaśniono, że dekret z dnia 22 października 1814 r. miał zastosowanie również do imiennych podpisów sporządzonych pismem żydowskim lub hebrajskim, zarówno na dokumentach prywatnych, jak i publicznych. Podpisy takie miały być traktowane tylko jako znaki ręczne, miały być więc dodatkowo potwierdzone podpisem innej osoby. Zob. *Nro. 16670. Kreisschreiben des f. galizischen Landesguberniums. Kreisschreiben des k. k. galizischen Landesguberniums. Ueber die Wirkung der Namensfertigungen in jüdischer oder hebräischer Schrift.* (...) Lemberg am 31. März 1846. (...) *O skuteczności podpisów imiennych żydowskich lub hebrejskich*, (...) *We Lwowie d. 31. Marca 1846*, <https://academica.edu.pl/reading/readSingle?cid=66259994&uid=60638800> [dostęp: 08.07.2022 r.]. Mimo nieuznawania pism sporządzonych w języku żydowskim lub alfabetem hebrajskim, c. k. powszechna kamera nadworna dekretem z dnia 20 kwietnia 1848 r. uznała, że podlegały one opłatom stempowym, bowiem ważny w tym wypadku miał być cel pisma, a nie forma jego sporządzenia. Zaznaczono jednak, że nie wpływało to na postanowienia dekretu z dnia 22 października 1814 r. Zob. *64. Stempelschlicht der in hebräischer Sprache verfaßten, oder mit jüdischen Schriftzeichen geschriebenen Urkunden*, [w:] *Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien für das Jahr 1846. umfassend um die Gesetze und Verordnungen vom 1. Jänner bis 1. Dezember 1848 herausgegeben auf allerhöchsten Befehl unter Aufsicht des k.k. galizischen Landesguberniums*, Lemberg: Aus der k.k. galizischen Provinzial-Staats-Druckerei 1853, s. 244, 246. Wersja polska: *64. Dokumenta, ułożone w języku hebrajskim, albo pisane pismem żydowskim, podpadają stęplowi*, [w:] *Zbiór ustaw prowincjonalnych dla Królestw Galicyi i Lodomeryi z roku 1848, obejmujący ustawy i rozporządzenia od d. 1. Stycznia do d. 1. Grudnia 1848. Wydany za najwyższym rozkazem pod dozorem c. k. galicyjskiego Rządu krajowego*, Lwów: Z ces. król. Galicyjskiej drukarni rządowej 1853, s. 245, 247.

⁵³³ Reskrypt MSW z dnia 10 kwietnia 1846 r.. L. 9591. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 224.

⁵³⁴ *12. Gesetz vom. 10. Juli 1868, betreffend die Beweiskraft der Geburts-, Trauungs-, und Sterbematriken der Israeliten*, [w:] *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1869*, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1869, s. 83. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 112; J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 108.

katolickich miało zostać zakończone, przy utrzymaniu w mocy pozostałych obowiązujących przepisów w kwestii ich prowadzenia.

Zgodnie z rozporządzeniem Namiestnika z 11 stycznia 1872 r. uzupełnienie lub sprostowanie żydowskich ksiąg metrykalnych było możliwe po zarządzeniu dochodzeń w tej sprawie, które należało do zakresu działania Namiestnictwa⁵³⁵. Mogło ono być rozpoczęte po poświadczeniu prowadzącego metryki, że osoba domagająca się jej zapisania do ksiąg rzeczywiście nie była w nich zapisana. Podania w tej sprawie podlegały opłatom stemplowym zgodnie z ogólnymi przepisami.

Na podstawie rozporządzenia MSW z 6 grudnia 1873 r. prowadzący żydowskie księgi metrykalne mieli od 1 stycznia 1874 r. obowiązek sporządzania duplikatów wszystkich spisywanych przez siebie metryk wraz z indeksami⁵³⁶. Do końca stycznia każdego roku mieli je przedkładać przełożonej władzy administracyjnej, tj. starostwom lub magistratom miast. Władze miały je przechowywać w bezpiecznym miejscu i przy sposobności badać zgodność duplikatów z oryginałami poprzez próby porównawcze (*Stichproben*). O każdej zmianie lub dodatku przy poszczególnych rubrykach w metrykach prowadzący mieli donosić wspomnianym władzom. Za czas, w którym nie sporządzono metryk kontroli, przechowywanych przez katolickich duszpasterzy do końca 1873 r., prowadzący izraelskie księgi metrykalne mieli sporządzić odpisy zapisów metrykalnych i do końca czerwca 1874 r. przedłożyć je władzy administracyjnej.

Wkrótce po ustanowieniu tego obowiązku kompleksowo rozwinięto rejestrację metrykalną członków społeczności żydowskiej. Od 1877 r. prowadzono ją na podstawie rozporządzenia międzyministerialnego z 15 marca 1875 r., które wydano specjalnie dla obszaru Galicji. Ogłoszono je obwieszczeniem c.k. Namiestnictwa z 14 września 1876 r., w którym zawarto również instrukcję dla prowadzących księgi izraelskie, a także wykaz izraelskich okręgów metrykalnych⁵³⁷.

---

⁵³⁵ Rozporządzenie Namiestnika z dnia 11 stycznia 1872 r., L. 378. Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3625-3626.

⁵³⁶ *Rozporządzenie wys. c. k. Ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 6. Grudnia 1873. I. 14.102, względem obowiązku prowadzących metryki izraelitów, do przedkładania duplikatów zapisków metrykalnych władzom administracyjnym*, [w:] *Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim. Rocznik 1874*, Lwów: Z Drukarni A. J. O. Rogosza we Lwowie 1874, s. 41.

⁵³⁷ *Nr. 55. Obwieszczenie c. k. Namiestnictwa z dnia 14. Września 1876 I. 42.884, którem ogłasza się rozporządzenie W. Ministerstwa spraw wewnętrznych, wydane w porozumieniu z Ministerstwem sprawiedliwości oraz z Ministerstwem Wyznań i Oświecenia z dnia 15. Marca 1875 I. 12944, dotyczące prowadzenia metryk urodzin, zaślubin i śmierci Izraelitów w Galicji*, [w:] *Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicji i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskim. Rocznik 1876*, Lwów: Z Drukarni A. J. O. Rogosza we Lwowie 1876 [dalej: Dz.U.R.K. 1876], s. 137-226. Zob. J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 108.

W krótkiej preambule przedstawiono cel wydania rozporządzenia, którym miało uporządkowanie sprawy prowadzenia metryk urodzin, zaślubin i śmierci Izraelitów (określenia tego używano w akcie konsekwentnie) na terenie Galicji zgodnie z ówczesnym stanem ustawodawstwa⁵³⁸. Wszystkie metryki miały być prowadzone w każdym, specjalnie w tym celu utworzonym, okręgu metrykalnym, przez osobnych funkcjonariuszy, którzy obowiązani byli złożyć przysięgę na swój urząd (§1). Namiestnictwo właściwym było do wyznaczenia tychże okręgów w taki sposób, aby odzwierciedlały stosunki ludności i obrotu przemysłowego (§2). Każdy z nich miał znajdować się w granicach powiatu oraz obejmować jedną gminę wyznaniową, jednak umożliwiono również połączenie kilku gmin wyznaniowych z jednego powiatu w jeden okręg bądź podzielenie większej gminy wyznaniowej na parę okręgów. Jego siedziba miała znajdować się w centralnej części okręgu lub w obszarze najliczniej zamieszkałym przez Żydów.

Osoba prowadząca metryki musiała spełnić łącznie szereg warunków (§3). Miała być wyznania mojżeszowego, cieszyć się zaufaniem społecznym oraz posiadać obywatelstwo państwa austriackiego z krajów w Radzie Państwa reprezentowanych. Powinna była również mieszkać na terenie danego okręgu metrykalnego lub się tam przed objęciem urzędu osiedlić. Prowadzący metryki miał także władać „językami krajowymi” oraz nie zajmować się pracami zarobkowymi, które zmuszałyby go do częstszego opuszczania okręgu. Mianowany był przez starostę, a we Lwowie i w Krakowie przez prezydenta miasta (§4)⁵³⁹. Wybór właściwej osoby miał być dokonywany w drodze konkursu, kandydaci mieli składać własnoręcznie przez siebie napisaną prośbę do organu mianującego, załączając dokumenty wykazujące dotychczasowe zatrudnienie i zdobyte wykształcenie. Władza powiatowa miała egzaminować wszystkich kandydatów, a najodpowiedniejszemu z nich wręczyć dekret nominacyjny. Przy nowym mianowaniu prowadzących miała przede wszystkim zwracać uwagę na dotychczasowych, sprawdzonych już nominatów, a przy równych kompetencjach kandydatów, pierwszeństwo przyznać prawnie ustanowionemu rabinowi lub szkolnikowi (nauczycielowi religii), w miejscu, gdzie znajdowały się metryki. W ten sam sposób wybierany i mianowany miał być zastępca prowadzącego, który miał go zastępować w przypadku wystąpienia przeszkody w sprawowaniu jego obowiązków, a także w przypadku opróżnienia urzędu, aż do czasu jego ponownego obsadzenia.

---

⁵³⁸ *Rozporządzenie Ministerstwa spraw wewnętrznych w porozumieniu z Ministerstwem sprawiedliwości oraz z Ministerstwem wyznań i oświecenia dotyczące prowadzenia metryk urodzin, zaślubin i śmierci Izraelitów w Galicji*, [w:] Dz.U.R.K. 1876, s. 138.

⁵³⁹ Dz.U.R.K. 1876, s. 139.

Prowadzący metryki, względnie jego zastępca, miał złożyć przysięgę o treści, „że chce i będzie wpisywał do powierzonych mu ksiąg metrykalnych wszystkie zachodzące w jego okręgu i do jego wiadomości podawane wypadki urodzin, zaślubin i śmierci, ściśle według prawnych przepisów a szczegółowo podług instrukcyi wydanej do niniejszego rozporządzenia, że będzie wystawiał w ścisłej zgodności z metrykami, świadectwa urodzin, zaślubin i śmierci, nareszcie że starać się będzie o bezpieczne przechowanie metryk, wraz ze wszystkimi dotyczącymi dokumentami” (§5). Złożenie przysięgi miało być odnotowane w dekrete nominacyjnym, jak również w protokole zaprzysiężenia.

Kontrolę nad prowadzeniem metryk sprawować miała władza powiatowa, która miała regularnie przekonywać się o należywym ich sporządzaniu i przechowywaniu, a także o zgodności obu egzemplarzy każdej księgi (§6). Zauważone uchybienia miały być przez nią niezwłoczne usunięte. Władza ta była również właściwa do udzielania porad i wskazówek w kwestii prowadzenia metryk⁵⁴⁰.

Każde urodzenie lub śmierć miało być w ciągu ośmiu dni zgłoszone prowadzącemu metryki osobiście przez osobę do tego zobowiązaną (§7). Przy urodzeniu należało również wskazać imię nadane dziecku, a jeśli nie było jeszcze znane, donieść o nim później w ciągu trzech dni od jego nadania, prowadzący miał je w takim wypadku wpisać do sporządzonej wcześniej metryki. W pierwszej kolejności urodzenie zgłosić miał ślubny ojciec dziecka, jeśli nie mógł tego zrobić lub dziecko było nieślubne, miał to uczynić akuszer lub akuszerka, a przy ich braku właściciel mieszkania, w którym nowonarodzony przyszedł na świat. Jako ostatnia była do tego zobowiązana matka. Zgłoszenia należało dokonać również wtedy, kiedy dziecko urodziło się martwe. Okoliczność śmierci w pierwszej kolejności miał zgłosić pozostali przy życiu małżonek, przy jego braku najbliższy krewny, a przy nieobecności tego ostatniego właściciel mieszkania, w którym śmierć zaszła. Składając doniesienie o śmierci, należało okazać kartę oględzin pośmiertnych. Urodzenia i śmierci, które miały miejsce w zakładach dla położnic, domach podrzutków, szpitalach, zakładach karnych, zakładach pracy przymusowej lub w innych publicznych zakładach, zobowiązani byli zgłosić ich przełożeni.

Na żądanie prowadzącego metryki akuszerowie i akuszerki mieli również obowiązek przedstawienia i wyjaśnienia wszelkich okoliczności urodzenia, przy którym byli obecni (§8). Od nieznanym mu akuszerów i akuszerki prowadzący miał również możliwość żądać okazania mu dyplomu uprawniającego ich do wykonywania odnośnego zawodu.

---

⁵⁴⁰ Ibidem, s. 140. Okólnik Namiestnictwa z dnia 9 września 1882 r., L. 63369, ustalał, że starosta powinien przeprowadzić rewizję izraelickich ksiąg metrykalnych przynajmniej raz na pół roku. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 242.

Obowiązki wynikające z §7 i §8 miały być regularnie przypominane społeczności żydowskiej, bowiem religijnych przełożonych zobowiązano do odczytania treści tychże przepisów dwa razy w roku – na Wielkanoc i w Kuczki⁵⁴¹ (§9)⁵⁴². Przełożeni gmin wyznaniowych mieli natomiast na bieżąco informować władzę powiatową o mianowanych przełożonych religijnych, zarządcach synagog i cmentarzy (okopisk⁵⁴³), osobach odpowiedzialnych za obrzezanie chłopców i udzielanie błogosławieństw dziewczynkom, a także o wszelkich zmianach zaszłych w tej kwestii (§10)⁵⁴⁴.

Przełożeni religijni, czyli rabini i szkolnicy, mieli w prowadzonych przez nich księgach zaślubin, prowadzonych zgodnie z §128 ABGB⁵⁴⁵, odnotowywać każde zawierane przed nimi małżeństwo (§11). Jeśli nie byli prowadzącymi metryki w okręgu metrykalnym, w którym odbyły się zaślubiny, w ciągu 8 dni mieli przekazać prowadzącemu metryki w tym okręgu odpis danego wpisu w księdze. Analogiczna sytuacja dotyczyła wyznawców religii mojżeszowej, którzy zawarli związek małżeński przed władzą świecką na podstawie ustawy z 25 maja 1868 r. i rozporządzenia ministerialnego z 1 lipca 1868 r. W tym wypadku to władza, przed którą zawarto związek, miała przedstawić odpis prowadzącemu metryki we właściwym okręgu.

Dodatkowym zabezpieczeniem przed uchybieniami w zgłoszeniach był §12. Zobowiązano w nim osoby wykonujące obrzezanie chłopców lub udzielające błogosławieństwa dziewczynkom, jak również przełożonych cmentarzy (okopisk), do przedkładania właściwym terytorialnie prowadzącym metryki miesięcznych wykazów (najpóźniej do piętnastego dnia każdego miesiąca za miesiąc ubiegły) wykonanych obrzezań, nadań imienia i pogrzebów. Prowadzący metryki miał je porównywać z prowadzonymi przez siebie księgami, a o każdym zaniedbaniu w zgłoszeniu urodzenia, zaślubin lub śmierci niezwłocznie poinformować władzę powiatową.

---

⁵⁴¹ Inaczej Sukkot lub Święto Szałasów – żydowskie święto poświęcone upamiętnieniu mieszkania w szałasach i namiotach podczas ucieczki Izraelitów z Egiptu. Rozpoczyna się pięć dni po święcie Jom Kipur, a dwa tygodnie po rozpoczęciu roku.

⁵⁴² Dz.U.R.K. 1876, s. 141.

⁵⁴³ Okopisko – ludowe określenie cmentarza żydowskiego.

⁵⁴⁴ Obrzezacze i szkolnicy (*Schames*) udzielający błogosławieństwa dziewczynkom mieli status funkcjonariuszy religijnych, którzy jednak bez pozwolenia przełożonych zboru nie byli upoważnieni do sprawowania odnośnych funkcji (Rozporządzenie Namiestnika z dnia 20 grudnia 1877 r., L. 54690). Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3609; J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 243.

⁵⁴⁵ Rabin lub szkolnik miał obowiązek zapisywania „w języku krajowym” zawieranych związków małżeńskich w księgach ślubów. Wyraźnie wykluczono więc możliwość używania języka hebrajskiego. Wymagane i składane przez oblubieńców świadectwa należało oznaczyć w księdze oraz do niej przyszyć. Zob. M. Zatorski, F. Kasperek, *Powszechna Księga...*, op. cit., s. 79-80.

Prowadzenie metryk uznano za pełnienie urzędu publicznego, dlatego władzę dyscyplinarną nad prowadzącym przyznano władzy powiatowej (§13)⁵⁴⁶. Za brak ścisłego wykonywania przez nich obowiązków groziła im kara grzywny w wysokości do 100 zł, w razie cięższego lub ciągłego zaniedbania mogli również zostać wydaleny z urzędu i uznani za na zawsze niezdolnych do jego sprawowania, zgodnie z §131 ABGB⁵⁴⁷. Inne pogwałcenia niniejszego rozporządzenia miały być karane przez władzę powiatową na podstawie rozporządzenia o drobnych naruszeniach prawa z 30 września 1857 r.⁵⁴⁸ (§14). Środki z opłaconych na podstawie powyższych przepisów kar pieniężnych miały być w połowie wpłacane do miejscowego funduszu dla ubogich z gminy, w której ukarany mieszkał. Drugą połowę kierowano zaś do funduszu zarządzanego przez Namiestnictwo, z którego mogły być przyznawane rekompensaty (remuneracje) odznaczającym się szczególną gorliwością prowadzącym metryki (§15).

Niniejsze rozporządzenie i przygotowana do niego instrukcja miały wejść w życie w terminie wyznaczonym przez Namiestnictwo, po przygotowaniu zarządzeń przygotowawczych, do tego czasu metryki miały być prowadzone przez dotychczasowych prowadzących (§16). Termin ten określono w obwieszczeniu z 14 września 1876 r., rozporządzenie wraz z instrukcją weszło w życie z dniem 1 stycznia 1877 r.⁵⁴⁹

Niemniej ważna od samego rozporządzenia, które dotyczyło w głównej mierze osoby prowadzącego metryki oraz terminów zgłaszania urodzeń i śmierci, okazała się wspomniana instrukcja, która określała zasady sporządzania i utrzymywania metryk. Była ona podzielona na dwie części. Część A określała ogólne reguły, dotyczące wszystkich metryk.

Na jej początku podkreślono, że wszystkie metryki, zarówno urodzenia, zaślubin, jak i śmierci, miały być prowadzone w dwóch egzemplarzach przez osoby ustanowione z urzędu i w tym celu zaprzysiężone (§1)⁵⁵⁰. Miały one mieć status dokumentów publicznych, co pociągało za sobą ich zupełną moc dowodową, zgodnie ze wspomnianą wcześniej ustawą z 10 lipca 1868 r. Każdy wypadek urodzenia, zaślubin i śmierci, miał być wpisany w obu egzemplarzach księgi metrykalnej prowadzonej dla okręgu, w którym dane wydarzenie miało miejsce (§2). Kolejnych wpisów należało dokonywać wedle kolejności zgłoszeń. Prowadzący

---

⁵⁴⁶ Dz.U.R.K. 1876, s. 142.

⁵⁴⁷ Rabini i szkolnicy, którzy nie utrzymywali ksiąg ślubów zgodnie z przepisami mieli być skazani na „stosowną” karę pieniężną lub cielesną oraz odsunięci od urzędu i uznani „na zawsze” za niezdolnych do jego sprawowania. Zob. M. Zatorski, F. Kasperek, *Powszechna Księga...*, op. cit., s. 80.

⁵⁴⁸ Zob. zaniechania związane ze zgłoszeniem urodzeń i śmierci przez starokatolików.

⁵⁴⁹ Dz.U.R.K. 1876, s. 137.

⁵⁵⁰ *Instrukcja względem prowadzenia izraelickich metryk urodzin, zaślubin i śmierci*, [w:] Dz.U.R.K. 1876, s. 143.

metryki nie powinien był sam sporządzać wpisów, jeśli dowiedział się o zdarzeniach podlegających rejestracji bez odpowiedniego doniesienia mu nich w ciągu ośmiu dni od ich wystąpienia. W takiej sytuacji obowiązany był zgłosić dany fakt do władzy powiatowej, dopiero na jej polecenie mógł sporządzić metrykę.

Księgi, odpowiednio oprawione i przewleczone nicią, a także ponumerowanymi stronami, wydawać miała władza powiatowa (§3). Na końcu każdej z nich znaleźć się miała liczba mieszczących się w niej kartek, a także podpis i pieczęć urzędowa. Prowadzącemu zakazano dokonywania w księdze jakichkolwiek zmian, w szczególności dodawania lub usuwania kart, miał on również dbać, aby oryginalna nić je spajająca oraz pieczęć pozostały nienaruszone. Każdy przypadkowe uszkodzenie któregoś z elementu księgi należało niezwłocznie zgłosić władzy powiatowej.

Z wejściem w życie niniejszej instrukcji dotychczas prowadzone żydowskie księgi metrykalne miały być zamknięte i przekazane jako inwentarz nowo mianowanym prowadzącym metryki (§4)⁵⁵¹. Tego typu urzędowe przekazanie miało być również praktykowane przy każdorazowej zmianie osoby prowadzącego. Każdy z nich miał otrzymać pieczęć z napisem: „Prowadzący metryki izraelickie w ...”.

Dla utrzymania porządku i ułatwienia w poszukiwaniach poszczególne wpisy w księgach miały być numerowane, poczynając od numeru pierwszego z początkiem każdego roku (§5). Zgodnie z tak prowadzoną numeracją miały być również prowadzone, także w dwóch egzemplarzach, rejestry (indeksy). Miały być w nich zapisywane imiona i nazwiska urodzonych, zaślubionych i zmarłych, ze wskazaniem roku, numeru karty, na której wpis został dokonany, a także numeru samego wpisu. Koszty wykonania ksiąg oraz pieczęci pokrywane miały być z funduszu domestykalnego dotyczącego danej gminy wyznaniowej. Każda metryka składała się z określonych rubryk, a oznaczające je nagłówki miały być sporządzone w języku niemieckim, a także polskim lub ruskim (§6)⁵⁵².

Zaznaczono, że prowadzący metryki miał wypełniać rubryki pismem wyraźnym, także podpis osoby mającej potwierdzić rzetelność niektórych wpisów miał być czytelny (§7). Jeśli jednak prowadzący metryki stwierdził możliwość wystąpienia trudności z odczytaniem tegoż podpisu, miał dodać słowa „to jest” oraz samemu dopisać brzmienie nazwiska potwierdzającego. W rubryce dotyczącej nazwiska, jeśli w danej okolicy określone nazwisko

---

⁵⁵¹ Dz.U.R.K. 1876, s. 144.

⁵⁵² H. Krajewska wskazuje, że wpisy do izraelickich ksiąg metrykalnych dokonywane były głównie w języku niemieckim i polskim, zaś nagłówki rubryk często pisano po hebrajsku lub w jidysz. H. Krajewska, *Wstęp*, [w:] *Księgi metrykalne...*, op. cit., s. II.

występowało licznie, należało wpisać również wskazówki ułatwiające odróżnienie osób, co do których pewność identyfikacji była utrudniona. Osoby niepiśmienne miały zamiast podpisu uczynić znak ręczny, a umiejący pisać świadkowie mieli obok dopisać ich nazwisko oraz podpisać się w ich imieniu oraz w imieniu własnym. Powyższe zasady należało skutecznie w obu egzemplarzach ksiąg.

Dokonywanie wszelkich poprawek w metrykach zostało zabronione, jeśli jednak okazały się one niezbędne, korygowane słowa należało przekreślić i pozostawić je czytelnym, nigdy nie wycierać (§8)⁵⁵³. Jeśli daną rubrykę wypełniono niezgodnie ze stanem faktycznym wskutek błędnego doniesienia lub zmiany stosunków (np. w razie ich prawnego unieważnienia), prowadzący metryki miał obowiązek zgłosić tę okoliczność władzy powiatowej (§9). Dopiero po otrzymaniu od niej stosownych wskazówek prowadzący miał skutecznie w tejże rubryce wpis z nagłówkiem „uwaga”, powołując się na datę i numer otrzymanego pisma w tej sprawie. Powyższe nie dotyczyło jednak zmian lub uzupełnień w zakresie imienia dziecka nadanego po sporządzeniu metryki, przyznania się do ojcostwa i późniejszego małżeństwa rodziców dziecka nieślubnego.

Księgi metrykalne wraz z dotyczącymi ich dokumentami miały być przechowywane w zamkniętej skrzyni, sprawianej na koszt gminy wyznaniowej, w bezpiecznym i zabezpieczonym przed ogniem miejscu (§10).

Wszelkie poświadczenia metrykalne miały mieć formę wystawianych przez prowadzących metryki wyciągów z ksiąg metrykalnych, które miały taką samą moc dowodową jak same księgi, zgodnie z ustawą z 10 lipca 1868 r. (§11). Co do formy i treści poświadczenia miały być tożsame z wpisami w księgach, miały do nich mieć zastosowanie te same formularze (nr 1, nr 2 i nr 3), stanowiące dodatek do niniejszej instrukcji. Wyjątkowo poświadczenia metrykalne mogły przybrać formę świadectw, które wystawiano w przypadku, gdy pierwotny wpis został zgodnie z przepisami zmieniony. Treść rubryk należało w nich ująć w postaci zdań (formularze nr 4 i nr 5). W każdym poświadczeniu metrykalnym dzień, miesiąc i rok wpisu powinien być zapisany słownie, dokument miał być również własnoręcznie podpisany i oznaczony pieczęcią urzędową. Poświadczenia metrykalne, o ile nie były wystawiane wyłącznie do użytku urzędowego na żądanie właściwej władzy, miały być opatrzone znakami o opłacie stemplowej, zgodnymi z właściwymi przepisami w tej sprawie (§12)⁵⁵⁴. Jeśli były one dodatkowo wolne od opłat stemplowych, należało umieścić

---

⁵⁵³ Dz.U.R.K. 1876, s. 145.

⁵⁵⁴ Ibidem, s. 146.

na nich adnotację „do urzędowego użytku” z powołaniem się na odnośne wezwanie urzędowe.

Za każde sporządzenie wpisu w księdze metrykalnej, jak również za każde wystawienie poświadczenia metrykalnego, prowadzący mógł pobrać opłatę w wysokości 50 ct. w. a., a za wystawienie wyciągu familijnego (*Familienauskunftsbogen*) w wykonaniu ustawy o poborze wojskowym opłatę w wysokości 1 zł w. a.⁵⁵⁵ (§13). Poświadczenia metrykalne osobom ubogim oraz sporządzane w celach urzędowych miały być wydawane bezpłatnie⁵⁵⁶.

Obowiązek nadzoru nad prowadzeniem metryk należał do władzy powiatowej (§14). Dla jego realizacji miała ona dokonywać regularnego przeglądu ksiąg, wpływać na ich prawidłowe prowadzenie poprzez wydawanie stosownych zarządzeń, a także sama usuwać stwierdzone uchybienia lub powiadamiać o nich Namiestnictwo. W styczniu każdego roku jeden z egzemplarzy każdej księgi metrykalnej, a po jego zakończeniu także rejestr (indeks alfabetyczny), miał być przesyłany władzy powiatowej. Miała ona je bezpiecznie przechowywać, a także w miarę możliwości przekonać się o zgodności obu egzemplarzy. Prowadzący metryki był obowiązany przekazywać władzy powiatowej wszelkie zmiany i uwagi, które powinny być uwzględnione w posiadanych przez nią duplikatach.

Część B instrukcji zawierała zasady szczegółowe, czyli odnoszące się do poszczególnych rodzajów metryk. Jedynie znajdujący się na jej początku §15 miał szerszy charakter, stwierdzono w nim bowiem, że do prowadzenia metryk należało używać załączonych w dodatku do instrukcji formularzy, stosownie do typu wydarzenia, które rejestrowano⁵⁵⁷.

Oznaczony rzymską cyfrą pierwszy rozdział części B dotyczył metryk urodzenia. Jeżeli dziecko zmarło przed obrzezaniem lub nadaniem mu imienia, rubrykę poświęconą tymże wydarzeniom (rubryka nr 3) należało pozostawić pustą (§16). W rubryce dotyczącej uwag dodatkowych (nr 12) powinna znaleźć się w takiej sytuacji adnotacja o zejściu oraz rok i numer wpisu w metryce śmierci.

---

⁵⁵⁵ 50 ct. w. a. – 50 centów waluty austriackiej. 1 zł w. a. – 1 złoty reński waluty austriackiej. W brzmieniu rozporządzenia ministerialnego z dnia 13 czerwca 1907 r. prowadzący metryki mógł żądać opłaty w kwocie 1 k 50 h (1 korony 50 halerzy) za każdy wpis w metrykach, 2 k (2 koron) za wystawienie wyciągu z metryki urodzin lub śmierci oraz 4 k (4 koron) za wyciąg z metryki ślubu lub wykazu familijnego. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 248.

⁵⁵⁶ Bezpłatnie i bez stempla miały być też wydawane metryki ślubu dla rezerwistów i żołnierzy obrony krajowej, miały zawierać adnotację „wydane w celu utrzymania widoczności wojskowej” (Rozporządzenie Min. z dnia 12 sierpnia 1875 r., L. 12634). Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3614.

⁵⁵⁷ Dz.U.R.K. 1876, s. 147.

Rubryka nr 5 odnosiła się do pochodzenia dziecka w rozumieniu statusu związku jego rodziców i miała być uzupełniana słowami „ślubne”, „rzekomo ślubne” lub „nieślubne”, zgodnie z okolicznościami (§17). Przepisy cywilne określać miały przesłanki do uznania dziecka za ślubne, jednak w każdym wypadku stosunek małżeński rodziców musiał być udowodniony przed prowadzącym metryki (§18). Mogło to nastąpić na pomocą metryki ślubu lub wyciągu z niej, a także poprzez świadectwo urzędowe w myśl §9 ustawy z 25 maja 1868 r. W rubryce nr 12 należało wyraźnie powołać się na dokument stanowiący dowód zawarcia małżeństwa. Jeśli nie było możliwości przedstawienia takiegoż dokumentu, ale zawarcie małżeństwa potwierdzali świadkowie, dziecko należało zapisać jako „rzekomo ślubne”, a o zeznaniach świadków nadmienić we wspomnianej rubryce, na której świadkowie powinni również złożyć swe podpisy.

Jeśli oboje małżonkowie w momencie sporządzania metryki wciąż ze sobą żyli, dziecko należało zapisać jako „ślubne” lub „rzekomo ślubne” bez względu na to, w jakim czasie po zawarciu małżeństwa się ono urodziło (§19)⁵⁵⁸. W przypadku ich sądowego rozdzielenia od łoża i stołu (§132 ABGB) rozwodu (§135 ABGB) lub gdy któryś z małżonków już nie żył, należało dziecko zapisać w ten sposób tylko wtedy, jeśli od czasu rozdzielenia, rozwodu lub śmierci męża nie upłynęło jeszcze dziesięciu miesięcy (trzystu dni, §20). Prowadzący metryki nie mógł domniemywać takich okoliczności. Przeciwnie, miał tak długo zakładać, że małżonkowie wciąż żyją ze sobą, dopóki nie otrzymał dowodu w postaci dokumentów sądowych, poświadczenia śmierci lub metryki śmierci.

Jeśli dziecko małżonki rozłączonej od łoża i stołu urodziło się po upływie dziesięciu miesięcy od prawomocnego sądowego rozdzielenia, prowadzący metryki mógł zapisać dziecko jako „ślubne” lub „rzekomo ślubne” bez zasięgnięcia wskazówek od władzy prowadzącej nadzór tylko wtedy, gdy mąż stawiał się przed prowadzącym w obecności jednego świadka i zeznał zgodnie z twierdzeniem matki, że to on jest ojcem nowonarodzonego (§21). Prowadzący musiał jednak znać ojca oraz świadka osobiście i nie mogła w kwestii ich wiarygodności zachodzić jakkolwiek wątpliwość. W przeciwnym wypadku małżeństwo matki i rzekomego ojca, a także jego deklarowane ojcostwo, potwierdzić musiało dwóch wiarygodnych i znanych prowadzącemu osobiście świadków. Przy braku takiej możliwości rzekomy małżonek musiał przedstawić sądownie lub notarialnie sporządzone i potwierdzone pod względem tożsamości oświadczenie, w którym przyznawał się do ojcostwa. Do tego czasu rubryka nr 5 miała pozostać niewypełniona. Jeśli sądownie

---

⁵⁵⁸ Ibidem, s. 148.

rozdzieleni małżonkowie ponownie rozpoczęli wspólne życie i zgłosili to sądowi, przepis ten nie miał zastosowania do dzieci urodzonych po ponownym „złączeniu się” małżonków. Wspomniane ustne oświadczenie o ojcostwie, wraz z podpisami ojca i świadków, jak również datę i numer sądowego lub notarialnego oświadczenia, które prowadzący metrykę miał u siebie przechowywać, należało wpisać w dotyczącą uwag dodatkowych rubrykę nr 12 (§22)⁵⁵⁹.

Jeśli dziecko urodziło się po upływie dziesięciu miesięcy od unieważnienia małżeństwa w każdym razie należało je zapisać jako „nieślubne”. Natomiast dziecka urodzonego przed upływem tegoż okresu nie można było określić jako „ślubnego” lub „rzekomo ślubnego” (§23). Prowadzący metryki miał o takiej sytuacji donieść władzy powiatowej, która na podstawie stosownego orzeczenia sądowego udzielała prowadzącemu odpowiednich wskazówek. Do czasu ich otrzymania rubrykę nr 5 należało pozostawić pustą. Jeśli jednak w takiej sytuacji została przedwcześnie wypełniona, władza powiatowa miała zarządzić sprostowanie metryki.

Biorąc powyższe zasady pod uwagę, dziecko jako „nieślubne” należało wpisać gdy: jego matka nie była nigdy zamężną lub wzięła ślub wyłącznie w obrządku mojżeszowym z pominięciem przepisów cywilnych; matka była zamężna, ale jej małżeństwo zostało rozłączone od łoża i stołu, dziecko urodziło się po upływie dziesięciu miesięcy od prawomocnego rozłączenia, a małżonek nie uznał dziecka za swoje; matka była zamężna, ale jej małżeństwo uległo zakończeniu wskutek rozwodu, unieważnienia lub śmierci męża, a dziecko urodziło się po upływie dziesięciu miesięcy od zakończenia małżeństwa; matka była zamężna, ale jej małżeństwo zostało unieważnione, dziecko urodziło się przed upływem dziesięciu miesięcy, a prowadzący metryki otrzymał od władzy powiatowej polecenie wpisania go jako „nieślubne” (§24).

W przypadku dziecka „ślubnego” w rubryce nr 6, która dotyczyła danych ojca, zapisywano męża matki (§25)⁵⁶⁰. Należało w niej wskazać również numer i rok metryki ślubu, a także numer strony, na której była zapisana w znajdującej się u prowadzącego księdze lub zamieścić adnotację o świadectwie zaślubin (poświadczeniu urzędowym) oraz nazwisko wystawiającego. Jeśli dziecko wpisywano jako „rzekomo ślubne”, do rubryki nr 12 należało wciągnąć oświadczenie rzekomego małżonka lub zeznania świadków, wraz z ich podpisami (§26). W metryce dziecka o statusie „nieślubne” ojciec mógł być wpisany

---

⁵⁵⁹ Ibidem, s. 149.

⁵⁶⁰ Ibidem, s. 150.

wyłącznie wtedy, gdy rzekomo nieślubny ojciec osobiście i w obecności jednego świadka na to zezwolił, zgodnie z §164 ABGB (§27). Jeśli prowadzący metryki nie znał tegoż rzekomego ojca, wskazane oświadczenie powinno być dokonane w obecności dwóch świadków, którzy znali go osobiście. Jeśli i to było niemożliwe, oświadczenie zezwalające na wpisanie go do metryki musiało być sądownie lub notarialnie sporządzone, przy potwierdzeniu w nim tożsamości rzekomego ojca. Po uwzględnieniu powyższych zasad, ojca wpisać można było do metryki urodzenia dziecka nieślubnego w każdym czasie, przy czym należało podstawę ku temu odnotować w rubryce nr 12.

W przypadku, gdy matka przyznawała, że była niezamężna, a także nie żądała wpisania ojca, dziecko należało określić jako „nieślubne”, a rubrykę nr 6 należało pozostawić niewypełnioną (§28)⁵⁶¹. Jeśli prowadzącemu metryki podane nazwisko matki dziecka „nieślubnego” było niewątpliwie znane, bądź jeśli dwaj osobiście mu znani i wiarygodni świadkowie je potwierdzali, należało je wpisać bez dodatkowych uwag w rubryce nr 7 (§29). Jeśli w powyższy sposób nie uzyskano pewności co do brzmienia nazwiska matki, należało je zapisać z dodatkiem „rzekomo” (§30). Gdy miało nastąpić wpisywanie ojca dziecka „nieślubnego” lub gdy matka żądała sprawdzenia swego nazwiska, należało o tym donieść władzy powiatowej. Po zbadaniu przez nią sprawy i wskazaniu właściwego nazwiska należało odnotować tę okoliczność w rubryce nr 12, a odnośne pismo zachować w dokumentach metrykalnych.

Jeśli zgodnie z powyższymi uregulowaniami dziecko zostało wpisane jako „nieślubne”, a następnie poprzez małżeństwo swoich rodziców zostało legitymowane, należało tę sytuację odnotować w rubryce nr 12, wskazując numer i rok metryki ślubu oraz numer strony w księdze lub powołując się na okazanie świadectwa zaślubin (poświadczenia urzędowego, §31). Można to było jednak uczynić tylko wtedy, gdy ojciec wcześniej przyznał się do ojcostwa i był wpisany do metryki urodzenia dziecka.

Drugi rozdział części B instrukcji dotyczył metryk zaślubin. Przy wypełnianiu rubryk nr 2 i nr 3, które zawierać miały dane narzeczonych, prowadzący metryki nie powinien był zadowalać się tylko ich ustnymi oświadczeniami (§32)⁵⁶². Jeśli tylko powziął w tej sprawie jakieś wątpliwości, powinien był nalegać na okazanie dokumentów, które stanowiłyby dowód na prawdziwość przedstawionych danych, jak poświadczenia metrykalne co do urodzenia lub ślubu rodziców, świadectwa zamieszkania itp. Jeśli narzeczona była już wcześniej w związku

---

⁵⁶¹ Ibidem, s. 151.

⁵⁶² Ibidem, s. 152.

małżeńskim, w rubryce jej poświęconej należało również wskazać imię i nazwisko jej byłego męża (§33).

Jeśli uroczyste zezwolenie na zawarcie małżeństwa udzielone zostało w gminie (wyznaniowej) narzeczonej lub narzeczonego przed innym rabinem (szkolnikiem) niż ten, który w danej gminie zajmował się zaślubinami, bądź gdy zostało ono udzielone w innym okręgu niż ten, do którego przynależą narzeczeni, bądź gdy zezwolenie nastąpiło przed władzą świecką w myśl ustawy z 25 maja 1868 r., w rubryce nr 5 należało wskazać osobę, która je udzieliła (§34). W rubryce nr 7 natomiast, należało przytoczyć dokument (datę, numer i osoby podpisane) upoważniający na mocy ustawy udzielającego ślubu do jego odprawienia lub dokument, w którym właściwa władza doniosła o ślubie cywilnym. W rubryce nr 7 należało również wskazać wszystkie inne dokumenty istotne do zawarcia małżeństwa, a w szczególności: zezwolenie ojca ślubnego w przypadku małoletnich (które mogło być również udzielone wskutek ustnego oświadczenia i złożonego podpisu), względnie zezwolenie władzy nadopiekuńczej; zezwolenie właściwej władzy w przypadku „popisowych” (poborowych), którzy nie wyszli z 3. klasy wieku popisowego (§44 ustawy o poborze wojskowym⁵⁶³); zezwolenie władzy wojskowej w przypadku osób wojskowych; poświadczenie śmierci poprzedniego małżonka lub sądowy wyrok unieważniający lub rozwiązujący poprzednie małżeństwo w przypadku osób, które były uprzednio zaślubione (§35).

Jeśli osoby nieważnie zaślubione, które w późniejszym czasie uzyskały dyspensę od przeszkody w zawarciu małżeństwa, zgodnie z przepisami ponowiły uroczyste oświadczenie woli zawarcia małżeństwa, prowadzący metryki powinien wciągnąć do metryki nieważnego małżeństwa powstałą konwalidację i wskazać ją w rubryce nr 7 (§36)⁵⁶⁴. Jeśli związek małżeński zawarty był w innym okręgu metrykalnym, rabin (szkolnik) pełniący funkcję przy

---

⁵⁶³ Osoba, która nie została uznana przez komisję rekrutacyjną (*Stellungscomission*) za stale niezdolną do służby wojskowej lub nie została zwolniona z obowiązku służby w trzeciej klasie wiekowej (*dritten Altersklasse*), nie mogła zawrzeć związku małżeńskiego przed opuszczeniem trzeciej klasy wiekowej. Ministerstwo Obrony (*Landesverteidigungs-Ministerium*) było jednak upoważnione do wydawania w tej kwestii wyjątkowych zezwoleń w szczególnie ważnych okolicznościach, mogło również delegować ich wydawanie na właściwy urząd państwowy (*Landesstelle*). Zezwolenie to nie stanowiło jednak zwolnienia z obowiązku służby w wojsku lądowym lub w marynarce. Zob. 151. *Gesetz vom 5. Dezember 1868, womit für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder die Art und Weise der Erfüllung der Wehrpflicht geregelt wird.* (...) *Wehrgesetz*, [w:] *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1868*, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1868, s. 446.

⁵⁶⁴ Dz.U.R.K. 1876, s. 153. Osoby zaślubione wyłącznie według żydowskiego prawa wyznaniowego z pominięciem przepisów cywilnych uważano za osoby stanu wolnego. Fakt ogłoszenia zapowiedzi małżeńskich miał być udowadniany wyciągami z metryk ślubu, a w razie braku ksiąg metrykalnych lub braku konkretnej metryki, należało zbadać akt ogłoszenia zaślubin (Rozporządzenie Namiestnika z dnia 16 lutego 1877 r., L. 55420). Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3622.

ponowieniu uroczystego oświadczenia powinien donieść o unieważnieniu małżeństwa prowadzącemu metryki, który sporządził przedmiotową metrykę ślubu. Ten ostatni miał wciągnąć konwalidację do prowadzonych przez siebie ksiąg. Rozwód, rozłączenie co do łoża i stołu oraz unieważnienie małżeństwa, jak również doniesienie małżonków o wznowieniu ich wspólnego pożycia, należało odnotować w metryce ślubu w rubryce nr 7, powołując się na wyrok lub postanowienie sądu (§37)⁵⁶⁵.

Trzeci rozdział części B instrukcji odnosił się do metryk śmierci. Metrykę śmierci można było sporządzić dopiero po potwierdzeniu karty oględzin pośmiertnych przez władzę gminy (§38). W przypadku braku możliwości dokładnego oznaczenia czasu zgonu (rubryka nr 3), należało wskazać czas odkrycia wypadku śmierci (§39)⁵⁶⁶. Jeśli natomiast czas zgonu jest różnie wskazywany, prowadzący metryki powinien był przekazać sprawę władzy powiatowej celem jej zbadania. Wynik dochodzenia należało wciągnąć do metryki po otrzymaniu odnośnego polecenia po jego zakończeniu.

Do władzy powiatowej prowadzący miał zgłosić się również w przypadku, gdy osoba zmarłego nie była znana lub była znana niedokładnie (§40). Do czasu odkrycia niewiadomych rubryki nr 5, nr 7 i nr 8 dotyczące danych zmarłego miały pozostać puste. Jeśli władza powiatowa nie zdołała udzielić stosownych wyjaśnień, prowadzący miał w rubryce nr 10 wpisać wszystko, co mu było wiadomo o osobie zmarłego.

W przypadku mężatek i wdów w metryce śmierci należało również zapisywać imię i nazwisko męża (§41). W przypadku dzieci martwo urodzonych również należało sporządzić metrykę śmierci (§42). Metryki śmierci osób zaginionych lub zmarłych w wypadkach, w

---

⁵⁶⁵ Zarządzenie przeprowadzenia dochodzenia w celu uzupełniającego wpisania (imatrikulacji) danej osoby do ksiąg metrykalnych mogło nastąpić dopiero po stwierdzeniu, że nie była ona w tych księgach już zapisana, co następowało przede wszystkim w drodze poświadczenia prowadzącego metryki. W przypadku uzupełniającego wpisu w metryki urodzenia należało przesłuchać pozostałych przy życiu rodziców mającej być wpisanej osoby, zbadać dlaczego nie była ona do tej pory zapisana w księgach, sprawdzić czy pochodziła ze związku małżeńskiego zawartego zgodnie z przepisami cywilnymi, a także potwierdzić jej tożsamość przez przedstawienie jej wskazanym świadkom oraz naczelnikowi gminy politycznej. Jeśli nie można było ustalić dnia i miesiąca urodzenia, minimalnym wymogiem było ustalenie roku. Należało sprawdzić czy osoba, która miała być wpisana, posiadała rodzeństwo, a także czy było ono wpisane w księgi. Jeśli nie, należało przedsięwziąć konieczne środki celem ustalenia okoliczności i dat niezbędnych do ich wpisania. Świadców należało sprawdzić pod względem ich wiarygodności i nieskazitelności, przy których należało posiłkować się poświadczeniami sądowymi i świadectwami moralności ze strony gminy politycznej. Należało również upewnić się czy świadkowie byli w odpowiednim wieku oraz czy nie byli spokrewnieni lub spowinowaceni z mającą być wpisaną osobą. Każdy świadek miał być przesłuchany oddzielnie, bez obecności pozostałych świadków, i być zobowiązany do zeznawania według swego przekonania i najlepszej wiedzy, z podaniem jej źródła. Wszelkie rozbieżności wynikające z konfrontacji zeznań świadków i przedstawionych dokumentów miały być wyjaśnione. W razie wątpliwości co do wieku mającej być wpisaną osoby należało posiłkować się jej badaniem i opinią sporządzoną przez lekarza powiatowego. Wszelkie okoliczności decydujące o wpisie uzupełniającym danej osoby do ksiąg miał zgodnie z wymogami procedury sądowej sprawdzać starosta (Rozporządzenie Namiestnika z dnia 10 stycznia 1876 r., L. 21453). Zob. J.R. Kasparek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3622-3623.

⁵⁶⁶ Dz.U.R.K. 1876, s. 154.

których ich ciała nie mogły być odszukane, mogły być spisane dopiero po stosownym poleceniu władzy powiatowej wydanej wskutek sądowego uznania śmierci (§43). W takiej sytuacji poszczególne rubryki należało wypełnić zgodnie ze wskazanymi danymi, a w rubryce nr 10 powołać się wspomniane polecenie.

Jeśli prowadzący metryki miał wpisać do ksiąg śmierć mężczyzny zmarłego przed 23 rokiem życia, którego metryka urodzenia nie była spisana w tamtejszym okręgu metrykalnym, jednak przynależał do jednej z gmin (wyznaniowych) na terenie królestw i krajów reprezentowanych w Radzie Państwa lub kraju należącego do korony węgierskiej, miał w ciągu ośmiu dni przesłać prowadzącemu metryki miejsca urodzin zmarłego wyciąg ze sporządzonej przez siebie metryki śmierci (§44). Miał to zrobić bezpośrednio, jeśli metryka urodzenia znajdowała się w Galicji, bądź za pośrednictwem władzy powiatowej, jeśli znajdowała się w innym kraju. Prowadzący metryki w miejscu śmierci mógł zwrócić się do władzy politycznej o pomoc w kwestii zbadania miejsca urodzenia zmarłego, jeśli nie mógł go ustalić samodzielnie. Prowadzący metryki miejsca urodzenia, otrzymawszy wyciąg z metryki śmierci takiego zmarłego, miał go uwzględnić w metryce urodzenia zmarłego w rubryce nr 10 (§45)⁵⁶⁷. Analogicznie postąpić miał prowadzący w przypadku śmierci mężczyzny zmarłego przed 23 rokiem życia, którego metryka urodzenia znajdowała się w tym samym okręgu metrykalnym, tj. miał uczynić wzmiankę o śmierci w metryce urodzenia zmarłego z powołaniem się na sporządzoną przez siebie metrykę śmierci.

Na końcu instrukcji znalazło się pięć załączników. Trzy pierwsze stanowiły formularze dla metryk urodzeń, ślubów i śmierci, które miały postać tabeli. Dwa ostatnie przedstawiały wzory świadectw urodzeń nieślubnych, później uprawnionych, odpowiednio dla płci męskiej i płci żeńskiej. Miały one formę opisową, tekstu ciągłego. Po formularzach załączono również wykaz izraelickich okręgów metrykalnych, który obejmował 74 starostwa i 262 okręgi metrykalne.

---

⁵⁶⁷ Ibidem, s. 155.

Zał. 1 Formularz dla metryk urodzin																	
1	2				3			4	5		6	7	8	9	10	11	12
Liczba porządkowo	Urodzenia				obrzezania lub nadania imienia			dziecięcia		Imię i nazwisko ojca jako też jego stan, zatrudnienie i miejsce zamieszkania	Imię i nazwisko matki, jej stan i zamieszkanie, jako też imię i nazwisko, zatrudnienie, miejsce i zamieszkanie jej rodziców	Własnoręczny podpis z wymienieniem zatrudnienia i miejsca zamieszkania			dzieci nieżywo urodzone	Uwaga	
	dzień	miesiąc	rok	miejsce	Nr. domu	dzień	miesiąc	rok	miejsce			Nr. domu	Imię	pleć			urodzenie ślubne rzekomo ślubne lub nie ślubne

Źródło: Dz.U.R.K. 1876, s. 157.

Załącznik 2 Formularz dla metryk zaślubin																	
1	2				3				4				5	6	7		
Liczba porządkowa	Narzeczonego				Narzeczonej				Zaślubin				Własnoręczny podpis		Uwaga		
	Imię i nazwisko, miejsce urodzenia, zatrudnienie, miejsce zamieszkania i Nr. domu, niemniej imiona, zatrudnienie i miejsce zamieszkania jego rodziców	Wiek		Stan		Imię i nazwisko, miejsce urodzenia, niemniej imiona, zatrudnienie, miejsce zamieszkania i Nr. domu jej rodziców	Wiek		Stan		dzień	miesiąc	rok	miejsce		funkcjonującego przy zaślubinach rabina (szkolnika)	świadków i ich zatrudnienie
		lat	miesiący	wolny	wdowiec		lat	miesiący	wolny	wdowa						z wymienieniem miejsca zamieszkania	

Źródło: Dz.U.R.K. 1876, s. 158.

Załącznik 3 Formularz dla metryki śmierci																				
1	2	3				4				5			6	7		8		9	10	
Liczba porządkowa	Data i liczba karty oględzin pośmiertnych, potwierdzonej przez zwierzchność i nazwisko oglądającego zwłoki	Śmierci				Pogrzebu				Zmarłego			Płeć		Wiek		Stan		Choroba i rodzaj śmierci	Uwaga
		godzina	dzień	miesiąc	rok	miejsce i Nr. domu	dzień	miesiąc	rok	miejsce	Imię i nazwisko, stan, zatrudnienie, niemniej imiona, zatrudnienie i miejsce zamieszkania rodziców	Miejsce zamieszkania	Nr. domu	męska	żeńską	lat	miesiący	wolny		

Źródło: Dz.U.R.K. 1876, s. 159.

Rozporządzeniem namiestnictwa z 10 stycznia 1876 r. uregulowano możliwość sporządzenia dodatkowego wpisu urodzenia w metrykach żydowskich⁵⁶⁸. W tym celu należało: przesłuchać pozostałych przy życiu rodziców osoby, której urodzenie miało być wpisane; zbadać dlaczego do tej pory wpis nie był dokonany; sprawdzić czy osoba wpisywana pochodziła ze związku małżeńskiego; a także potwierdzić jej tożsamość. Ustalenie powyższych informacji miało być przeprowadzone drogą przesłuchania świadków, każdego z osobna, po weryfikacji ich wiarygodności, pokrewieństwa ze stronami oraz ich zaprzysiężeniu.

3.5 Metryki prowadzone przez władzę świecką

3.5.1 Rejestr małżeństw zawartych przed władzą świecką (tzw. małżeństw cywilnych z konieczności)

Ustawa z 25 maja 1868 r. wprowadziła istotne zmiany w austriackim prawie małżeńskim, miała ona tym samym niebagatelne znaczenie dla prowadzenia akt stanu cywilnego⁵⁶⁹. Jej art. I uchylił oddzielne przepisy o małżeństwie obowiązujące wyłącznie dla katolików, które ustanowiono patentem cesarskim z 8 października 1856 r., a także przywrócił dla tego wyznania obowiązywanie przepisów rozdziału drugiego ABGB, jak również skierowanych do nich ustaw i rozporządzeń dodatkowych. Wprowadzono również możliwość zawarcia ślubu przed władzą świecką w przypadku sprzeciwu duszpasterza z powodów nieprzewidzianych w prawie państwowym⁵⁷⁰ (art. II)

Jeśli duszpasterz odmówił w takiej sytuacji ogłoszenia zapowiedzi i przyjęcia oświadczeń małżeńskich, uprawnionym do tego podmiotem miała być władza powiatowa (w Krakowie i Lwowie władza miejska), właściwa miejscowo dla okręgu urzędowania tegoż

---

⁵⁶⁸ Rozporządzenie namiestnictwa z dnia 10 stycznia 1876 r., L. 21453. Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 229-230; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 30.

⁵⁶⁹ 47. *Gesetz vom 25. Mai 1868, wodurch die Vorschriften des zweiten Hauptstückes des allgemeinen bürgerl. Gesetzbuches über das Eherecht für Katholiken wieder hergestellt, die Gerichtsbarkeit in Ehesachen der Katholiken den weltlichen Gerichtsbehörden überwiesen und Bestimmungen über die bedingte Zulässigkeit der Eheschließung vor weltlichen Behörden erlassen werden*, [w:] *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1868*, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1868 [dalej: RGBKÖ 1868], s. 93-97. Tekst polski: *Ustawa z 25 maja 1868 roku o przywróceniu ustawodawstwa i sądownictwa świeckiego w sprawach małżeńskich i o warunkowej możliwości zawierania małżeństw wobec władz świeckich*, [w:] J.R. Kasparek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3546-3551; W.L. Jaworski, *Komentarz do austriackiego...*, op. cit., s. 389-401.

⁵⁷⁰ E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 72-73. Do takich należało zaliczyć m.in. różnicę wyznania chrześcijańskiego i niechrześcijańskiego (§64). Zob. M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 23.

duszpasterza (§1)⁵⁷¹. W wypadkach zawarcia małżeństwa przed władzami świeckimi władza powiatowa miała również pełnić wszelkie inne funkcje przewidziane dla duszpasterzy w ABGB i przepisach dodatkowych (§3). Z aktu zawarcia małżeństwa miał być sporządzany protokół, podpisywany przez narzeczonych, świadków oraz strony urzędowe (odbierającego oświadczenia naczelnika władzy powiatowej lub jego zastępcy, a także protokolanta; §7)⁵⁷². Władza powiatowa miała prowadzić rejestr udzielonych przez nią zapowiedzi oraz zawartych przed nią małżeństw, a także wydawać z nich potwierdzające ważność dokumentów publicznych świadectwa urzędowe (§8). Takie świadectwa miała po zawarciu przed nią małżeństwa dostarczać w drodze urzędowej duszpasterzom właściwym dla obojga małżonków.

Powyższe rozwiązania doprecyzowano w rozporządzeniu ministra sprawiedliwości, spraw wyznań i spraw wewnętrznych z 1 lipca 1868 r.⁵⁷³ W protokole o zawarciu małżeństwa należało zapisać wszelkie daty dotyczące narzeczonych, nazwiska i stan świadków (§12)⁵⁷⁴. W przypadku zawarcia małżeństwa przez pełnomocników, należało wskazać nazwiska i stan pełnomocników, pełnomocnictwo oraz zezwolenie władzy krajowej. Protokół zawierać miał potwierdzenie złożenia uroczystego oświadczenia o woli zawarcia związku małżeńskiego przez oboje imiennie wymienionych narzeczonych. Jeśli któreś z narzeczonych lub świadków nie umiało się podpisać, inna obecna osoba miała napisać jego nazwisko, przy którym niepiśmienny miał uczynić własnoręczny znak.

Księga zapowiedzi miała być prowadzona bez podziału na wyznania, każda z nich miała być zapisana pod osobną, bieżącą liczbą (§13)⁵⁷⁵. Wpisy w niej miały zawierać: liczbę porządkową; imię i nazwisko, miejsce urodzenia i stan zaręczonego oraz zaręczonej; miejsce zamieszkania zaręczonego i zaręczonej (z dokładnym oznaczeniem domu); informację czy zaręczony i zaręczona byli już w związku małżeńskim; informację o ewentualnym skróceniu terminu zapowiedzi; miejsce, sposób i czas realizacji zapowiedzi; ewentualne dodatkowe uwagi (§14). W przypadku dzieci adoptowanych należało wskazać nazwisko adoptującego ojca i adoptującej matki, a także poprzednie nazwisko adoptowanego, a w przypadku narzeczonych owdowiałych podać nazwisko ostatniego małżonka. Każdy wpis dokonany w

---

⁵⁷¹ RGBKÖ 1868, s. 94. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3547-3548.

⁵⁷² RGBKÖ 1868, s. 95. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3549.

⁵⁷³ 80. *Verordnung der Minister der Justiz, des Cultus und des Innern vom. 1. Juli 1868, betreffend den Vollzug des Gesetzes in Ehesachen vom 25. Mai 1868, Reichs-Gesetz-Blatt Nr. 47*, [w:] RGBKÖ 1868, s. 236-241. Polski tekst: *Rozporządzenie ministra sprawiedliwości, spraw wyznań i spraw wewnętrznych z dnia 1 lipca 1868 r.*, [w:] J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3551-3557; W.L. Jaworski, *Komentarz do austriackiego...*, op. cit., s. 401-414.

⁵⁷⁴ RGBKÖ 1868, s. 237. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3553.

⁵⁷⁵ RGBKÖ 1868, s. 238. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3554-3555.

księdze zapowiedzi miał być podpisany przez urzędnika go prowadzącego ze wskazaniem jego charakteru służbowego (§15).

Rejestr małżeństw również miał być prowadzony bez podziału na wyznania, każde zawarte przed władzą świecką małżeństwo miało być w nim wpisane natychmiast pod osobną, bieżącą liczbą (§16). Wpisy w rejestrze miały zawierać: liczbę porządkową; rok, miesiąc i dzień zawarcia małżeństwa; imię i nazwisko, miejsce urodzenia i stan zaręczonego; imię i nazwisko i stan rodziców zaręczonego; miejsce zamieszkania zaręczonego; religię (wyznanie) zaręczonego; wiek zaręczonego; informację czy zaręczony był już w związku małżeńskim; imię i nazwisko, miejsce urodzenia i stan zaręczonej; imię i nazwisko i stan rodziców zaręczonej; miejsce zamieszkania zaręczonej; religię (wyznanie) zaręczonej; wiek zaręczonej; informację czy zaręczona była już w związku małżeńskim; imię i nazwisko oraz stan świadków; nazwisko i stopień służbowy osób urzędowych, przed którymi złożono oświadczenia o zawarciu związku małżeńskiego; wskazanie ewentualnych dokumentów usuwających przeszkody małżeńskie; ewentualne uwagi (§17)⁵⁷⁶. Jeśli małżeństwo zawierane było poprzez pełnomocnika, należało wskazać jego nazwisko i stan, reprezentowaną przez niego stronę, a także załączyć pełnomocnictwo i zezwolenie władzy krajowej.

W przypadku zawarcia małżeństwa w drodze delegacji, w rejestrze należało wymienić kompetentną władzę delegującą z powołaniem się na jej przedmiotowe pismo, a także w ciągu ośmiu dni donieść jej o dokonany wpis (§18)⁵⁷⁷. Władza delegująca również miała dokonać wpisu w prowadzonym przez siebie rejestrze, jednak bez numeru porządkowego, który zawierał informację o uczynionej delegacji. Po otrzymaniu powiadomienia o zawarciu małżeństwa przed władzą delegowaną, miała uczynić o nim adnotację w tak powstałym wpisie.

Każdy wpis w rejestrze miał być podpisany przez obie strony urzędujące ze wskazaniem ich charakteru służbowego (§19)⁵⁷⁸. Księga zapowiedzi oraz rejestr małżeństw miały mieć numerowane strony oraz posiadać obejmujące wszystkie wpisy listy alfabetyczne (§20). Z końcem każdego roku władza powiatowa miała przysyłać władzy krajowej

---

576 Obowiązek wskazania miejsca zamieszkania obojga nupturientów, a także informacji o ich ewentualnych wcześniejszych związkach małżeńskich (zgodnie §80 ABGB), był nowym wymogiem wśród danych zapisywanych w aktach małżeństwa. Zob. B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 102; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 23.

⁵⁷⁷ RGBKÖ 1868, s. 239. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3555-3556.

578 Wcześniej obowiązek złożenia podpisu pod aktem małżeństwa mieli tylko świadkowie i udzielający ślubu duszpasterz, tym samym rozciągnięto go również na samych małżonków. Zob. M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 23.

wierzytelny odpis rejestru małżeństw, który obejmował wszystkie wpisy z całego roku (§21). Odpisy te miała przechowywać władza krajowa.

Świadectwa o zawartych małżeństwach miały być dosłownymi wyciągami wpisów z rejestru, miały być również zaopatrzone w pieczęć urzędową (§22). Duszpasterz, który był wcześniej proszony o przyjęcie oświadczeń o zawarciu małżeństwa, miał obowiązek wpisania pod liczbą bieżącą zawartego przed władzą świecką małżeństwa w prowadzony przez siebie rejestr małżeństw (księgę ślubów, matrykularz ślubów), a także skrupulatnego wypełnienia wszystkich rubryk z danymi, w tym osób urzędowych, przed którymi małżeństwo zostało zawarte (§23)⁵⁷⁹.

3.5.2 Metryki urodzenia, zaślubin i zejścia osób nienależących do żadnego prawnie uznanego kościoła lub społeczności religijnej

Ustawą z 9 kwietnia 1870 r. zlikwidowano lukę prawną w rejestracji metrykalnej wielu grup poddanych austriackich, jakimi do tej pory byli członkowie wyznań nieuznawanych i osób bezwyznaniowych⁵⁸⁰. Czynności urzędowe w zakresie prowadzenia metryk małżeńskich osób, które nie należały do żadnego prawnie uznanego kościoła lub społeczności religijnej, powierzono starostwom powiatowym (§1). W gminach, które posiadały własne statuty, właściwa w tej sprawie była władza gminna. O właściwości

---

⁵⁷⁹ Duszpasterz miał obowiązek wciągnięcia małżeństwa zawartego przed władzą świecką do prowadzonej przez siebie księgi małżeństw, nie zapisania go w osobnej księdze lub zeszycie. Nie było przeszkody, aby w przypadku późniejszego kościelnego pobłogosławienia takiego związku została o tym uczyniona wzmianka w metryce prowadzonej przez władzę świecką. Zabroniono używania w księgach wyrażenia „małżeństwo cywilne z konieczności” („*Nothzivilhe*”), jako niewystępującego w przepisach, a także samego terminu „małżeństwo cywilne”, jako nieprecyzyjnego. Prawidłowym określeniem miało być „małżeństwo przed władzą świecką zawarte” (Reskrypt Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z dnia 25 września 1869 r.). Dzieci zrodzone z małżeństw zawartych przed władzą świecką należało w metrykach zawsze zapisywać jako ślubne, niedopuszczalne były uwagi określające ich legitymację jako zgodną wyłącznie z prawem cywilnym (*pro foro civili*). We wszystkich przypadkach, w których odwołanie się do formy zawartego małżeństwa nie było wedle przepisów niezbędne, należało zaniechać powołania się na jego okoliczności. W szczególności zakazano używania w metrykach sformułowań „syn lub córka z małżeństwa cywilnego”, czy „małżonek ze ślubu cywilnego”. Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3542-3543; A. Dziadzio, *Osobowe prawo...*, op. cit., s. 145; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 24. Z. Zarzycki podaje, że tzw. małżeństwo cywilne z konieczności nazywano również „cesarsko królewskim patentowanym austriackim małżeństwem”. Zob. Z. Zarzycki, *Rozwód w świetle...*, op. cit., s. 14.

⁵⁸⁰ 51. *Gesetz vom 9. April 1870, über die Ehen von Personen, welche keiner gesetzlich anerkannten Kirche oder Religionsgesellschaft angehören, und über die Führung der Geburts-, Ehe- und Sterberegister für dieselben*, [w:] *Reichsgesetzblatt für die Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Jahrgang 1870*, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1870 [dalej: RRL 1870], s. 83-84. Tekst polski: 51. *Ustawa z dnia 9 kwietnia 1870, o małżeństwie osób nie należących do żadnego prawnie uznanego kościoła lub społeczności religijnej i o prowadzeniu metryk urodzenia, zaślubin i zejścia dla tychże*, [w:] *Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych. Rok 1870*, Wiedeń: Drukiem cesarsko-królewskiej drukarni nadwornej i rządowej 1870 [dalej: Dz.U.P.K. 1870], s. 83-84. Zob. również: W.L. Jaworski, *Komentarz do austriackiego...*, op. cit., s. 420-424.

miejscowej decydowała przynależność danej osoby do starostwa na podstawie jej miejsca zamieszkania. W zakresie zapowiedzi, zawierania małżeństw, przeszkód małżeńskich, wciągania małżeństw do metryk, świadectw urzędowych wystawianych z metryk oraz usiłowań pojednania małżonków przed ich rozłączeniem lub rozwodem odesłano do art. II ustawy z 25 maja 1868 r.⁵⁸¹ i ustawy z 31 grudnia 1868 r.⁵⁸²

W kwestii rozwiązywalności małżeństwa osób nienależących do żadnego prawnie uznanego wyznania odesłano do przepisów regulujących to zagadnienie dla chrześcijańskich wyznań niekatolickich (§2). Metryki urodzenia i zejścia takich osób prowadzić miało starostwo powiatowe (władza gminna), w którego okręgu zaszło dane wydarzenie (§3). Nawet jeśli występowała wątpliwość co do właściwości tej władzy w danej sprawie, miała ona tymczasowo zaciągnąć dane do rejestru, jednocześnie dalej badając przedmiotowy przypadek. Świadectwa wydawane z tak prowadzonych rejestrów miały mieć moc dowodową dokumentów publicznych.

Wszelkie wypadki urodzenia lub zejścia miały być zgłaszane starostwu przez osoby do tego zobowiązane osobiście w ciągu najbliższych ośmiu dni (§4). Przy doniesieniach należało również wskazać imię nowonarodzonego dziecka oraz przedłożyć świadectwo oględzin pośmiertnych osoby zmarłej. Urodzenie w pierwszej kolejności zgłosić miał ślubny ojciec, a w sytuacji jego nieobecności lub niezdolności, bądź w przypadku dziecka nieślubnego, właściwy był do tego akuszer lub akuszerka (§5). Przy ich braku powinność ta spadała na właściciela mieszkania, w którym nastąpiło urodzenie. Jeśli nie zaszła żadna z powyższych okoliczności, urodzenie zgłosić miała matka dziecka. O zejściu donieść miał pozostały przy życiu małżonek, przy jego braku najbliższy krewny, a w razie jego nieobecności właściciel mieszkania, w którym nastąpił zgon. Urodzenia lub zejścia, które

---

⁵⁸¹ Starostwa miały więc prowadzić metryki zaślubin osób przynależących do wyznań nieuznawanych i osób bezwyznaniowych w sposób analogiczny do tych prowadzonych dla osób przynależących do prawnie uznanego wyznania, ale którym duszpasterz odmówił odprawienia ślubu i sporządzenia metryki małżeńskiej z powodów nieprzewidzianych przez prawo cywilne.

⁵⁸² Ustawa z dnia 31 grudnia 1868 r. zawierała przepisy dotyczące małżeństw pomiędzy członkami różnych wyznań chrześcijańskich. Tego typu małżeństwo miało być zawierane w parafii wspólnoty wyznaniowej jednego z dwojga narzeczonych w sposób zwyczajowo w niej przyjęty w obecności dwóch świadków. Zob. 4. *Gesetz, betreffend die Eheschließung zwischen Angehörigen verschiedener christlicher Confessionen*, [w:] *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1869*, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1869, s. 55-56. Tekst w języku polskim: W.L. Jaworski, *Komentarz do austriackiego...*, op. cit., s. 418-420. Rozporządzeniem MSW z dnia 14 października 1882 r., L. 14531, uznano za niedopuszczalne podwójne wpisy do metryk w przypadku małżeństw mieszanych. W niektórych przypadkach zdarzać się bowiem miało, że duszpasterze obojga wyznań, do których przynależeli małżonkowie, zapisywało zawarte zaślubiny w prowadzonych przez siebie księgach małżeństw. Dokonać wpisu metrykalnego miał wyłącznie duszpasterz, przed którym zawarto małżeństwo, a duszpasterzowi drugiej strony umożliwiono późniejsze sporządzenie aktu w prowadzonej przez siebie księdze, ale bez liczby porządkowej i z wymienieniem daty i miejsca zawarcia małżeństwa. Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3543-3544.

miały miejsce w zakładach położniczych, domach podrzutków, szpitalach, zakładach karnych, domach pracy przymusowej i innych zakładach publicznych, zgłaszać mieli przełożeni tychże placówek.

Zaniedbania oraz spóźnienia w zgłoszeniach przez obowiązanych miały być karane grzywną do 50 złr. (50 złotych reńskich), a jeśli winny nie był w stanie zapłacić, aresztem do pięciu dni (§6). Starostwa powiatowe oraz przełożeni gminy mieli czuwać nad prawidłowym i terminowym zgłaszaniem wydarzeń podlegających rejestracji, a w przypadku stwierdzenia nieprawidłowości mieli „zarządzić z urzędu co potrzeba”. Wykonanie ustawy powierzono ministrom sprawiedliwości, wyznań i spraw wewnętrznych, którzy mieli w tej sprawie wydać niezbędne rozporządzenia wykonawcze (§7).

Takowe rozporządzenie wydano pół roku później, tj. 20 października 1870 r.⁵⁸³ Władze rządowe (starostwa) i gminne przy prowadzeniu i wewnętrznym urządzeniu metryk urodzenia i zejścia osób nienależących do żadnego prawnie uznanego wyznania, a także wydawanych z nich potwierdzeń i świadectw, miały stosować przepisy obowiązujące dla władz prowadzących metryki dla osób przynależących do uznanych kościołów i społeczności religijnych (§1). W miejscach, gdzie zgodnie z tymi przepisami należało wskazać wyznanie danej osoby, należało umieścić wzmiankę „bez wyznania”.

Do rejestracji zapowiedzi oraz małżeństw zawieranych między osobami nienależącymi do żadnego prawnie uznanego wyznania służyć miały te same księgi zapowiedzi i metryki, które starostwa i władze gminne prowadziły dla małżeństw cywilnych zawieranych na podstawie ustawy z 25 maja 1868 r. i rozporządzenia z 1 lipca 1868 r. (§2). Przy dokonywaniu wpisów w metrykach oraz wydawaniu z nich potwierdzeń i świadectw odesłano do przepisów wyżej wymienionego rozporządzenia, z tą zmianą, że w miejscach przeznaczonych do wskazania wyznania należało uczynić wzmiankę „bez wyznania” (§3).

---

⁵⁸³ 128. *Verordnung der Minister des Innern, des Cultus und der Justiz vom. 20. October 1870, betreffend die innere Einrichtung und Führung der Geburts-, Ehe- und Sterberegister für Personen, welche keiner gesetzlich anerkannten Kirche oder Religionsgesellschaft angehören*, [w:] RRKL 1870, s. 277. Tekst polski: 128. *Rozporządzenie ministrów spraw wewnętrznych, wyznań i sprawiedliwości z dnia 20 października 1870, względem wewnętrznego urzędzenia i prowadzenia metryk urodzenia, zaślubin i zejścia dla osób nie należących do żadnego prawnie uznanego kościoła lub społeczności religijnej*, [w:] Dz.U.P.K. 1870, s. 277. Zob. również: W.L. Jaworski, *Komentarz do austriackiego...*, op. cit., s. 424-426.

3.6 Przepisy karne – ustawa z 1852 r.

Austriacka ustawa karna z 27 maja 1852 r.⁵⁸⁴ nie odnosiła się wprost do przestępstw przeciwko stanowi cywilnemu. Odpowiedzialność karna groziła jednak za czyny, które mogły być związane z metrykami urodzenia, małżeństwa i zgonu.

W tym kontekście należy zwrócić uwagę na przestępstwo oszustwa (*Betrug*) z §197, które określono jako wprowadzenie w błąd innej osoby (*Anderen in Irrthum führt*), skutkujące poniesieniem szkody przez państwo, gminę lub inną osobę, jak również wyzyskanie takiego błędu lub nieświadomości (*Unwissenheit*) drugiej osoby⁵⁸⁵. Bez znaczenia miał tu pozostać powód takiego działania. Oszustwo stawało się zbrodnią na podstawie charakteru czynu (*Beschaffenheit der That*) lub wysokości szkody (*Betrage des Schadens*, §198), a także w wymienionych enumeratywnie przypadkach (§199), m.in. złożenia fałszywej przysięgi (*falschen Eide*) w sądzie, fałszywego przybrania charakteru urzędnika publicznego (*Charakter eines öffentlichen Beamten fälschlich annimmt*), a także podrabiania lub fałszowania dokumentu publicznego (*öffentliche Urkunde*)⁵⁸⁶. Jako oszustwo kwalifikowano m.in. podrobienie lub sfalszowanie metryki lub innego dokumentu publicznego dla uzyskania określonej metryki⁵⁸⁷. Karą za oszustwo było więzienie od sześciu miesięcy do jednego roku, zaś w razie obciążających okoliczności od jednego roku do lat pięciu (§202)⁵⁸⁸. W przypadku uzyskania korzyści o dużej wartości, popełnienia czynu ze szczególną śmiałością lub chytryością, a także w przypadku ponownego przestępstwa tego typu, kara więzienia wynosić miała od pięciu do dziesięciu lat (§203).

Warto zwrócić uwagę na §300, który przewidywał karę aresztu od jednego do sześciu miesięcy za poniżanie zarządzeń władz i podburzanie przeciw władzom państwowym lub

---

⁵⁸⁴ 117. Kaiserliches Patent vom 27. Mai 1852, wodurch eine neue, durch die späteren Gesetze ergänzte, Ausgabe des Strafgesetzbuches über Verbrechen und schwere Polizeiübertretungen vom 3. September 1803, mit Aufnahme mehrerer neuer Bestimmungen, als alleiniges Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme der Militärgränze, kundgemacht, und vom 1. September 1852 angefangen in Wirksamkeit gesetzt wird., [w:] *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1852*, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1852 [dalej: ARGR 1852], s. 493-591. Tekst w języku polskim: J. Przeworski, *Ustawa karna austriacka o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852 No 117 DPP., obowiązująca w okręgach sądów apelacyjnych w Krakowie i we Lwowie oraz Sądu Okręgowego w Cieszynie*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka 1924.

⁵⁸⁵ ARGR 1852, s. 531-532. J. Przeworski, *Ustawa karna...*, op. cit., s. 139.

⁵⁸⁶ ARGR 1852, s. 532. J. Przeworski, *Ustawa karna...*, op. cit., s. 148.

⁵⁸⁷ J. Przeworski, *Ustawa karna...*, op. cit., s. 153.

⁵⁸⁸ ARGR 1852, s. 533. J. Przeworski, *Ustawa karna...*, op. cit., s. 158.

gminnym⁵⁸⁹. Definicję władz w tym znaczeniu spełniali duchowni, o ile pełnili funkcje państwowe, do czego zaliczano prowadzenie metryk⁵⁹⁰.

Niedokładnie doniesienie o czasie śmierci zmarłego przy oglądaniu zwłok, które spowodowało wcześniejsze niż przewidywało prawo pogrzebanie lub sekcję tychże zwłok, groziło karą aresztu od jednego do sześciu miesięcy (§375)⁵⁹¹.

Jak już wcześniej wspomniano, drobne naruszenia prawa, za które nie przewidziano kary w ogólnych przepisach prawa karnego lub przepisach wykonawczych, karano na podstawie rozporządzenia ministerialnego z 30 września 1857 r.⁵⁹² Jako możliwą sankcję przewidziano w nim karę grzywny w wysokości od 1 do 100 guldenów lub karę aresztu od sześciu godzin do czternastu dni. Oprócz tego kary za poszczególne przewinienia związane z prowadzeniem metryk lub zgłaszaniem wydarzeń podlegających rejestracji znalazły się w poszczególnych wyżej opisanych aktach prawnych.

4. Królestwo Węgier

4.1 Wstęp – świecka rejestracja na Spiszu i Orawie

W czasach II Rzeczypospolitej niewielka część powiatu nowotarskiego w województwie krakowskim przy granicy z Czechosłowacją, która w latach 1920-1925 stanowiła oddzielny powiat spisko-orawski, odznaczała się oddzielnym od reszty zaboru austriackiego systemem rejestracji stanu cywilnego. W ramach Monarchii Austro-Węgierskiej ziemie te nie wchodziły bowiem w skład w Królestwa Galicji i Lodomerii, ani nawet austriackiej części dualistycznego państwa (Królestw i Krajów w Radzie Państwa Reprezentowanych, tzw. Przedlitawii), a były częścią posiadającego odmienny system prawny Królestwa Węgier (węg. *Magyar Királyság*, niem. *Königreich Ungarn*), które wraz z Królestwem Chorwacji i Sławonii współtworzyło Kraje Korony Świętego Stefana (węg. *a Szent Korona Országai*, niem. *Länder der Heiligen Ungarischen Stephanskronen*), tzw. Zalitawię.

Jeszcze przed przekształceniem się Cesarstwa Austriackiego w Monarchię Austro-Węgierską na terenie wchodzącego w jego skład węgierskiego kraju koronnego

---

⁵⁸⁹ ARGR 1852, s. 549.

⁵⁹⁰ J. Przeworski, *Ustawa karna...*, op. cit., s. 216.

⁵⁹¹ ARGR 1852, s. 562. J. Przeworski, *Ustawa karna...*, op. cit., s. 253.

⁵⁹² Zob. zaniechania związane ze zgłoszeniem urodzeń i śmierci przez starokatolików.

obowiązywało odrębne ustawodawstwo węgierskie. Formalnie Królestwo Węgier było oddzielnym państwem, które znajdowało się pod rządami austriackich Habsburgów jako królów Węgier i było administrowane przez autonomiczne i oddzielne od reszty Cesarstwa (choć zależne od wiedeńskiego dworu) instytucje. Od ugody austriacko-węgierskiej w 1867 r. ich status wyraźnie wzrósł, co pociągnęło za sobą rozwój całego węgierskiego ustroju prawnego i pogłębienie odmienności w stosunku do jego austriackiego odpowiednika.

Aż do ustanowienia państwowej i świeckiej rejestracji stanu cywilnego w 1894 r. na terenie Królestwa Węgier obowiązywała wyznaniowa rejestracja metrykalna. Językiem prowadzonych wyznaniowych ksiąg metrykalnych była tam przede wszystkim łacina. W metrykach żydowskich dominował język niemiecki, potem węgierski. Węgierskie ustawodawstwo ingerowało jednak w sposób prowadzenia kościelnych ksiąg. Warto w tym kontekście wymienić ustawę nr XXIII z 1827 r.⁵⁹³ oraz ustawę nr VI z 1840 r.⁵⁹⁴

§1 ustawy nr XXIII z 1827 r. stanowił, że kościelne księgi metrykalne miały być prowadzone w dwóch egzemplarzach, a duplikat każdej z nich miał być przekazywany do archiwum municypalnego na koniec każdego roku. Obowiązek przechowywania duplikatu był istotnym środkiem z punktu widzenia zabezpieczenia danych, aby dane w księgach nie zostały utracone w przypadku zniszczenia lub zagubienia oryginalnego egzemplarza. Gdy duplikaty trafiły do archiwów, władze administracyjne musiały dbać o to, by wszelkie dokonane w nich zmiany danych zostały zapisane również w drugim egzemplarzu księgi. Nie wolno było jednak wydawać wyciągów z duplikatów, zadanie to pozostawiono w wyłącznej gestii instytucji wyznaniowych.

Ustawa nr VI z 1840 r. wprowadziła używanie języka węgierskiego w administracji publicznej, w jej §7 nakazano prowadzenie kościelnych ksiąg metrykalnych w języku węgierskim. Na jej mocy w księgach katolickich język węgierski wprowadzono w latach 1843-1850, w księgach ewangelickich w latach 1844-1850.

W kontekście systemu świeckiej rejestracji stanu cywilnego z 1894 r. nie można nie wspomnieć także o przyjętej tego samego dnia ustawie nr XXXI o osobowym prawie małżeńskim⁵⁹⁵, bowiem były one ściśle powiązane. Dyskusja o reformie prawa małżeńskiego

---

⁵⁹³ 1827. évi XXIII. törvénycikk az egyházi anyakönyveknek másod példányban a törvényhatóságok levéltárába helyezéséről s ott leendő őrzéséről, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=82700023.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D26#> [dostęp: 10.08.2022].

⁵⁹⁴ 1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84000006.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27> [dostęp: 10.08.2022].

⁵⁹⁵ 1894. évi XXXI. Törvénycikk a házassági jogról (Szentelítve: 1894. XII. 9. Kihirdetve: 1894. XII. 18 [dalej: ustawa o małżeństwie z 1894 r.], <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400031.TV> [dostęp: 10.08.2022]. Zob. P. Fiedorczyk, *Rozwój prawa...*, op. cit, s. 229.

w Królestwie Węgier toczyła się z różną intensywnością już od lat 70. XIX w., przy czym obok propagatorów rozwiązań kompromisowych zarysowały się przede wszystkim dwa przeciwstawne obozy – zwolenników ślubu kościelnego i zwolenników ślubu cywilnego⁵⁹⁶. W latach 80. przewagę zaczęła zyskiwać ta druga opcja, przede wszystkim z uwagi na potrzebę pogodzenia wielu grup i poglądów, bowiem w warunkach rozbitcia węgierskiej regulacji obowiązywało aż dziewięć porządków prawnych w dziedzinie prawa małżeńskiego. System obligatoryjnego ślubu cywilnego całkowicie likwidował problematyczną niejednolitość w tej kwestii.

Na obszarach Spiszu i Orawy wchodzących w skład II Rzeczypospolitej rejestrację stanu cywilnego prowadzono na podstawie węgierskiej ustawy nr XXXIII z 9 grudnia 1894 r. o państwowych rejestrach stanu cywilnego⁵⁹⁷, która weszła w życie z dniem 1 października 1895 r., a także zmieniającej ją ustawy nr XXXVI z 15 września 1904 r. Format prowadzenia rejestracji uległ w międzyczasie zmianie. Do 1906 r. sporządzano jeden wpis na stronę, począwszy od 1907 r. wprowadzono zapis tabelaryczny, z wieloma zdarzeniami wymienionymi na tej samej stronie⁵⁹⁸. Nowa struktura wpisów uprościła proces rejestracji, zwiększyła przejrzystość danych i umożliwiła wprowadzenie znacznie większej liczby wpisów do jednej księgi rejestrowej, zmniejszając liczbę nowych zakładanych egzemplarzy.

4.2 Podstawa rejestracji – ustawa nr XXXIII z 1894 r.

4.2.1 Przepisy ogólne

Publiczne rejestry urodzeń (*születések*), małżeństw (*házasságok*) i zgonów (*halálesetek*) miały być prowadzone wyłącznie przez państwowe urzędy, właściwe również do poświadczania zawartych w nich danych (§1)⁵⁹⁹, działające w obrębie utworzonych w tym

---

⁵⁹⁶ J. Ciągwa, *Uherskie prawo sądowe na Spiszu i Orawie w XX wieku*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2003, s. 490-491.

⁵⁹⁷ 1894. évi XXXIII. törvénykik az állami anyakönyvekről (Szentésítve: 1894. XII. 9. Kihirdetve: 1894. XII. 18),

<https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89400033.TV&targetdate=&printTitle=1894.+%C3%A9vi+XXXIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nykik&referer=1000ev> [dostęp: 10.08.2022]. W polskiej literaturze znana jest także jako „ustawa o metrykach państwowych”. Zob. J. Ciągwa, *Uherskie prawo...*, op. cit., s. 491. Przekład najważniejszych przepisów niniejszej ustawy w języku słowackim dostępny w: M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva na území slovenska II (1790-1918)*, Trnava: Typi Universitatis Tynaviensis 2012, s. 289-291.

⁵⁹⁸ O. Kárpáti, *A papíralapú állami anyakönyvezés története Magyarországon [The History of Paper Based State Register in Hungary]*, „Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás” 2018/4, s. 62.

⁵⁹⁹ Tłumaczenie w języku słowackim: Na autentičnú evidenciu a autentičné vysvedčenie pôrodov, manželstvá a smrtných prípadov sú výlučne štátne matriky, vedené v smysle prítomného zákona od orgánov k tomu povolaných. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 289.

celu okręgów (*kerületek*, §2). Ich zakres terytorialny, nazwy i siedziby wyznaczać miał minister spraw wewnętrznych (*belügyminister*) po zasięgnięciu opinii komitetu administracyjnego⁶⁰⁰ (*közigazgatási bizottságának*, §3). Co do zasady wsie oraz nieużytki przynależące do różnych gmin nie mogły być zgrupowane w jednym okręgu, jednak minister spraw wewnętrznych mógł postanowić inaczej.

W każdym okręgu funkcjonować miał jeden urzędnik stanu cywilnego (*anyakönyvvezető*) oraz w razie potrzeby jeden lub więcej jego zastępców (*helyettes*). Zastępca działać miał tylko wtedy, gdy urzędnik nie mógł sprawować swych obowiązków, a także podejmował wszelkie czynności we własnym imieniu i na własną odpowiedzialność (§4). Pokreślono, że przepisy niniejszej ustawy, gdy wspominały o urzędniku, miały odnosić się również do jego zastępcy. Każdy urzędnik stanu cywilnego prowadzić miał księgę urodzeń i zgonów, co do zasady również księgę małżeństw (§5)⁶⁰¹. Minister spraw wewnętrznych mógł jednak powierzyć jednemu z nich prowadzenie księgi małżeństw także dla sąsiednich okręgów stanu cywilnego. W takim przypadku sąsiednie okręgi tworzyły jeden okręg stanu cywilnego w zakresie prawa małżeńskiego.

Urzędników stanu cywilnego mianować miał minister spraw wewnętrznych po wysłuchaniu właściwych miejscowo komitetów administracyjnych (§6). W ten sam sposób minister mógł również mianować urzędników stanu cywilnego, którzy mieli prowadzić księgi małżeńskie i przed którymi zawierano małżeństwa. Mianowanie mogło zostać odwołane w przypadku stwierdzenia zaniedbań, nieporządku lub zachowań niemoralnych ze strony urzędnika, a także przy zmianach organizacyjnych. Urzędnicy stanu cywilnego w pierwszej

---

⁶⁰⁰ Komitet administracyjny (*közigazgatási bizottság*) – terenowy organ administracji publicznej, powoływany przez każde municypium (*törvényhatóság*), funkcjonujący na Węgrzech od 1876 r. Miał na celu koordynowanie lokalnej i państwowej administracji publicznej oraz zapewnienie współpracy między różnymi jej gałęziami. Składał się z trzech rodzajów członków: kierowników głównych urzędów administracji państwowej, wyższych urzędników municypium oraz świeckich członków wybieranych przez komisję municypalną (*törvényhatósági bizottság*) spośród jej grona. Zob. 1876. évi VI. Törvénycikk a közigazgatási bizottságról, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600006.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D29> [dostęp: 10.08.2022].

Municypium (*törvényhatóság*) – jednostki władzy administracyjnej tworzące górny szczebel dwupoziomowego systemu samorządu terytorialnego na Węgrzech. Utworzone w 1870 r., od 1886 r. istniały cztery rodzaje municypiów: komitaty (*megye*, odpowiedniki województw), miasta na prawie municypalnym, miasto stołeczne Budapeszt oraz miasto Fiume (dzisiejsza Rijeka) i jego dzielnice. Zob. 1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről (Szentesítve: 1870. VIII. 1. Kihirdetve: a képviselőházban 1870. VIII. 2., a főrendek házában 1870. VIII. 3), <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87000042.TV&targetdate=&printTitle=1870.+%C3%A9vi+XLII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> [dostęp: 10.08.2022]; 1886. évi XXI. törvénycikk (a törvényhatóságokról) (Szentesítve: 1886. VI. 27. Kihirdetve: 1886. VII), <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=88600021.TV&targetdate=&printTitle=1886.+%C3%A9vi+XXI.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev> [dostęp: 10.08.2022].

⁶⁰¹ Tłumaczenie w języku słowackim: Každý správca matriky vedie matriku o pôrodoch a smrtných prípadoch a spravidla aj o manželstvách. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 289.

kolejności mieli być mianowani: w stolicy spośród członków władz dzielnicowych (*a kerületi elöljáróságok tagjai*), w miastach na prawie municypalnym⁶⁰² spośród urzędników miejskich (*a városi tisztviselők*), w miastach ze zorganizowanymi radami (*rendezett tanácsu városokban*) oraz w dużych i małych gminach (*nagy- és kisközségeken*) spośród burmistrzów/wójtów (*az elöljárók közül nevezendők ki*, §7)⁶⁰³. W wyjątkowych przypadkach można było na tę funkcję wyznaczyć starostę (*járasi szolgabíró*)⁶⁰⁴. Żaden mianowany nie mógł odmówić pełnienia tej funkcji.

Jeśli wymagały tego okoliczności, mianowana na urzędnika stanu cywilnego mogła zostać także inna osoba spoza wyżej wymienionego grona, o ile spełniała następujące warunki: posiadała obywatelstwo węgierskie (*magyar állampolgár*); ukończyła 24 lata, nie była ubezwłasnowolniona ani nie została jej przedłużona niepełnoletność (*kiskorúsága meghosszabbítva nincs*); ukończyła sześć klas gimnazjum (*gymnasium*), szkoły realnej (*reáltanoda iskola*) lub szkoły cywilnej (*polgári iskola*), ukończyła szkolenie wojskowe (*katonai tanfolyamot*) lub szkołę handlową (*kereskedelmi iskolát*), lub posiadała wykształcenie nauczycielskie (*tanítói oklevéllel*), lub zajmowała urząd lub stanowisko związane z jedną z wyżej wymienionych kwalifikacji; nie została skazana za przestępstwo lub wykroczenie podlegające karze pozbawienia wolności, nie została skazana za przestępstwo lub wykroczenie wynikające z chęci zysku, nie podlegała karze pozbawienia prawa do sprawowania urzędu publicznego oraz nie budziła uzasadnionych zastrzeżeń o charakterze moralnym (§8). Minister spraw wewnętrznych mógł także tworzyć odrębne urzędy stanu cywilnego (*anyakönyvi hivatalokat*) i mianować do nich urzędników stanu cywilnego i personel pomocniczy. Urzędnikiem stanu cywilnego ani jego zastępcą nie mógł zostać mianowany kapłan (*lelkész*) ani rabin (*rabbi*), od tego wykluczenia nie przewidziano wyjątków (§9).

---

⁶⁰² Miasto na prawie municypalnym (*törvényhásógy joggal felruházott város*) – miasto zrównane w prawach z komitatem (województwem), niepodlegające władzom komitatu, a bezpośrednio Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Funkcjonowały od 1870 r., były jednym z rodzajów municypiów. Na czele miasta na prawie municypalnym (analogicznie do komitatu) stał żupan (*főispán*), mianowany przez głowę państwa na wniosek ministra spraw wewnętrznych, który był przedstawicielem rządu w mieście i miał szereg uprawnień zarządczych i kontrolnych. Najwyższym organem był miejski komitet administracyjny. Burmistrz (*polgármester*) był pierwszym urzędnikiem miejskim.

⁶⁰³ Tłumaczenie w języku słowackim: Správcovia matrik nech sa vymenujú v prvom rade: v sídelnom hlavnom meste spomedzi členov okresného prdestavenstva, v mestách obdarených právomocenským právom spomedzi mestkých úradníkov, v mestách so sriadenuou radou, ďalej vo veľkých a malých obciach spomedzi predstavených. Všetci títo verejní úradníci povinnú sú prijať vymenovanie. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 289.

⁶⁰⁴ *Szolgabíró* (dosł. służebny sędzia) – odpowiednik starosty, stał na czele powiatu (*járás*).

W przypadku czasowej niemożności sprawowania obowiązków przez urzędnika stanu cywilnego i jego zastępcę, bądź gdy oba stanowiska zwolniły się w tym samym czasie, żupan (*főispán*, odpowiednik wojewody) mógł w tak nieobsadzonym personalnie okręgu tymczasowo powierzyć pełnienie obowiązków urzędnikowi stanu cywilnego lub jego zastępcy z sąsiedniego okręgu (§10). Urzędnik nie mógł wykonywać czynności związanych z rejestracją stanu cywilnego dotyczących jego samego, a także jego małżonka, dzieci lub rodziców. Takie czynności miał wykonywać przydzielony mu zastępca, a w przypadku jego braku, urzędnik stanu cywilnego z sąsiedniego okręgu. Dla niektórych urzędników stanu cywilnego minister spraw wewnętrznych mógł ustalić wypłacane ze środków Skarbu Państwa wynagrodzenie, biorąc pod uwagę wysokość dochodów uzyskiwanych z opłat za czynności rejestrowe oraz siedzibę urzędu, w którym sprawowali oni swe obowiązki (§11).

W zakresie wykonywanych przez niego obowiązków urzędnik stanu cywilnego uznawany był za funkcjonariusza publicznego (*közhivatalnokok*, §12). Jeśli nie złożył on przysięgi urzędowej w inny sposób, przed objęciem obowiązków miał złożyć ślubowanie lub uroczystą przysięgę przed żupanem lub burmistrzem. Urzędnik stanu cywilnego miał odpowiadać za rzetelne i prawidłowe wykonywanie powierzonych mu zadań, zgodnie z przepisami niniejszej ustawy (§13).

Nadzór nad pracą rejestratorów w stołecznym mieście Budapeszcie oraz w miastach na prawie municypalnym sprawował bezpośrednio burmistrz (*polgármester*), w drugiej instancji minister spraw wewnętrznych (§14). W miastach ze zorganizowanymi radami miejskimi, także gdy dzieliły okręg stanu cywilnego wraz z inną gminą, nadzór sprawowany był bezpośrednio przez burmistrza, w drugiej kolejności przez wiceżupana (*alispán*), a w dalszej przez ministra spraw wewnętrznych. W przypadku, gdy burmistrz sprawował obowiązki urzędnika stanu cywilnego, nadzór odbywał się bezpośrednio przez wiceżupana, a w dalszej kolejności przez ministra. W dużych i małych gminach (*nagy- és kisközségeken*) nadzór sprawował starosta, właściwy miejscowo dla danego okręgu stanu cywilnego, w dalszej kolejności wiceżupan, a następnie minister spraw wewnętrznych. W przypadku stwierdzenia zaniedbań lub nieporządku organ nadzoru mógł nałożyć na urzędnika stanu cywilnego i jego zastępcę grzywnę w wysokości do 20 koron. Mógł to uczynić po ich wysłuchaniu, ale bez prawa do odwołania. Minister spraw wewnętrznych mógł również wyznaczyć specjalnych inspektorów rejestrowych (*anyakönyvi felügyelőket*), właściwych dla jednego lub kilku okręgów stanu cywilnego, którzy wykonywali obowiązki nadzorcze w miejsce organów sprawujących nadzór wymienionych w poprzednim paragrafie (§15). W takim przypadku prawa i obowiązki tych ostatnich przechodziły na tego typu inspektorów.

Urzednicy stanu cywilnego, ktorzy pozostawali jednoczesnie w stosunkach sluzbowym w urzedach publicznych, podlegali przepisom dyscyplinarnym obowiazujacym w tych urzedach (§16). Do urzednikow stanu cywilnego, ktorzy nie posiadali takiego statusu, nalezalo stosowac przepisy dyscyplinarne ustawy nr XXIII z 1886 r.

Wszystkie urodzenia i zgony mialy podlegac rejestracji w okregu stanu cywilnego, w ktorym mialy miejsce (§17)⁶⁰⁵. Urodzenia i zgony zaszle w srodkach transportu kolejowego (*vasuton*) lub na statkach wodnych (*hajón*) mialy byc zapisywane przez urzednika stanu cywilnego wlasciwego dla miejsca wsiadania/wejscia na poklad lub wysiadania/zejscia na lad. Zgloszenie urodzenia lub zgonu po uplywie trzech miesiecy od ich zajscia urzednik stanu cywilnego mial obowiazek zglosic wladzy nadzorczej (§18). Kazdy taki przypadek mial podlegac dochodzeniu i mogl zostac zarejestrowany dopiero po zbadaniu jego okolicznosci. Koszty postepowania wyjasniajacego ponosic miala osoba, ktora nie dokonala zgloszenia w terminie. W przypadku braku mozliwosci sciaagniecia tych srodkow lub gdy udowodniono, ze brak zgloszenia nie wynikał z winy strony, koszty ponosil Skarb Panstwa.

Jeżeli urzednik stanu cywilnego odmowil wykonania czynnosci urzedowej, powolujac sie na §60 niniejszej ustawy (odmowil ogloszenia zapowiedzi przedmalzenskich lub przyjecia oswiadczen o wstapieniu w zwiazek malzenski), badz nie uzupelnil wpisu w rejestrze zgodnie z wola stron, mogle one zlozyc skarge bezposrednio do organu nadzorczego lub za posrednictwem skarzonego urzednika (§19). W zakresie, w jakim organ odrzucil skarge, strona mogla zlozyc odwolanie do wlasciwego miejscowo sadu rejonowego (*járásbiróság*hoz). Strona, ktora podpisala wpis bez uwag, mogla pozniej zadamc jedynie jego sprostowania. Postepowanie przed sadem w tej sprawie regulowac mial minister sprawiedliwosci (*igazságügyiminister*).

Kazdy urzednik stanu cywilnego dokonujacy wpisow urodzen i zgonow, a takze urzednik przed ktorym zgodnie z §5 i §6 zawierano malzenstwa i ktory prowadzil rejestr malzenstw, prowadzic mial oddzielna ksiege dla kazdego z trzech rodzajow wydarzen (§20)⁶⁰⁶. Ksiegi mialy byc oddzielnie oprawione, ponumerowane, przewiazane sznurkiem, na koncu poswiadczone w jezyku panstwowym i opatrzone pieczeta urzedowa, zarowno w

---

⁶⁰⁵ Tłumaczenie w jezyku slowackim: Každý pôrod a smrtný prípad nech sa ohlási a v evidencii drži u toho správcu matriky, v ktorého obvode sa pridá (stal). Zob. M. Laclaviková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 289.

⁶⁰⁶ Tłumaczenie w jezyku slowackim: Každý správca matriky o pôrodoch a smrtných prípadoch, a na základe § 5 a 6 vedením matriky o manželstvách a účinkovaním pri uzavieraní manželstiev poverený správca matriky aj o manželstvách, v štátnom jazyku povinný je viesť osobite zaviazanú, stránkovanú, šnúrkou prešitú, uhodnovením od prvého ročníka v právomocnosti a na konci šnúrkou tohože pečat'ou opatrenú matriku a to, v jednom exemplári prvotnom a v jednom druhotnom exemplári. Zob. M. Laclaviková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 289.

pierwszym, jak i w drugim egzemplarzu. Ponadto dla każdego z trzech rejestrów prowadzony miał być oddzielny indeks (*betürendes tartalomjegyzék*), który co dziesięć lat miał być redagowany (*szerkesztendő*).

Wpisu należało dokonać w pierwszym egzemplarzu księgi pod numerem bieżącym i bez skrótów (§21). Miejsca puste miały być wypełniane linią ciągłą, liczby zapisywane miały być słownie. Niezbędne poprawki mogły być dokonywane przed zamknięciem i podpisaniem wpisu. Korektę należało wprowadzić poprzez zaznaczenie błędnego fragmentu i zapisanie poprawnej informacji na marginesie arkusza, należało złożyć przy niej oddzielny podpis. Zakazano dokonywania poprawek poprzez wydrapywanie, skreślanie lub nadpisywanie wpisu, a także poprzez wklejanie treści między wierszami. Odnoszące się do wpisu adnotacje dotyczące urodzenia, małżeństwa lub zgonu również miały być umieszczane na marginesie.

Każdy wpis miał zawierać: czas i miejsce jego dokonania; nazwiska osób obecnych przy jego sporządzaniu; informację o sposobie o weryfikacji tożsamości osób obecnych; wzmiankę, że wpis został osobom obecnym odczytany, objaśniony w języku dla nich zrozumiałym i przez nich zatwierdzony; podpis osób obecnych bądź wskazanie powodu braku możliwości jego uczynienia; podpis urzędnika stanu cywilnego (§22)⁶⁰⁷. Rejestracja na podstawie pisemnego zgłoszenia, protokołu, urzędowego komunikatu lub polecenia służbowego miała zawierać: miejsce i datę rejestracji; odniesienie do dokumentu, na podstawie którego dokonano rejestracji; podpis urzędnika stanu cywilnego. Urzędnik miał obowiązek odpowiedniego sprawdzenia prawdziwości ustnego lub pisemnego zawiadomienia stron, jeżeli powziął w tej kwestii uzasadnione wątpliwości (§23).

W tym samym dniu każdy wpis w rejestrze miał być w formie uwierzytelnionego odpisu dokonany również w duplikacie księgi urodzeń i zgonów, a także uwierzytelniany podpisem urzędnika stanu cywilnego (§24)⁶⁰⁸. Na koniec każdego roku kalendarzowego

---

⁶⁰⁷ Tłumaczenie w języku słowackim: Zápis má obsahovať

1) miesto a čas zápisu;

2) označenie prítomných;

3) poznamenanie správcu matriky o to, že jakým spôsobom sa presvedčil o osobnej totožnosti prítomných;

4) spomunetie toho, že zápis prečítaný bol prítomným, vysvetlený jazykom, ktorému rozumejú a od nich schválený;

5) podpis prítomných a jestli písať nevedia alebo nie sú spôsobilí, znak ich ruky, alebo príčinu, pre ktorú zapis nepodpisali;

6) podpis postupujúceho správcu matriky. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 289-290.

⁶⁰⁸ Tłumaczenie w języku słowackim: Každý zápis v podobe hodnoverného odpisu v ten istý deň nech sa vpiše aj do druhotného exemplára matriky a nech sa uhodnoverní podpisom správcu matriky... Prehliadnutý druhotný exemplár okresný nadslužný a mešťanosta v meste so sriadenu radou cestou podžupana, kdežto podžupan a mešťanosta mesta obdareného právomocenským právom bezprostredne odovzdá archívu právomocenskému. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 290.

urzędnik miał zamknąć oba egzemplarze rejestru, wskazując liczbę sporządzonych wpisów, a drugi z nich miał przekazać do wglądu bezpośredniemu organowi nadzoru najpóźniej do dnia 15 stycznia następnego roku. Po jego sprawdzeniu organ nadzoru miał przekazać duplikat do archiwum municypalnego (*törvényhatóság levéltárába*). Pierwszy egzemplarz rejestru pozostawał w pieczy urzędnika stanu cywilnego (§25).

Każdy wpis lub jego zmiana dokonane w pierwszym egzemplarzu księgi już po przekazaniu drugiego egzemplarza miał być w formie uwierzytelnionego odpisu dostarczony organowi nadzoru, który miał zapewnić jego niezwłoczne uzupełnienie w drugim egzemplarzu księgi (§26). Jeżeli jeden egzemplarz rejestru zaginął lub uległ zniszczeniu, miał zostać zastąpiony poświadczonym urzędowo odpisem drugiego egzemplarza (§27). W przypadku zaginięcia lub zniszczenia obu egzemplarzy księgi, ich treść miała być odtworzona przez komisję złożoną z urzędnika stanu cywilnego i władzy gminnej (*községi elöljáróság*) pod przewodnictwem bezpośredniego organu nadzoru, na podstawie zebranych przez nią informacji, a następnie przedstawiona do publicznego wglądu na okres jednego miesiąca. Jeżeli w tym czasie nie wniesiono sprzeciwu, odtworzony rejestr miał zostać zamknięty i poświadczony przez organ nadzoru. Wniesione sprzeciwy badać miał właściwy miejscowo sąd rejonowy. Postępowanie administracyjne (*közigazgatási eljárás*) w tej sprawie regulować miał w drodze rozporządzenia (*rendeleti*) minister spraw wewnętrznych, a postępowanie sądowe (*birósági eljárás*) minister sprawiedliwości.

Rejestry prowadzone na podstawie niniejszej ustawy miały mieć charakter dokumentów publicznych (*közokiratok*, §28)⁶⁰⁹. Wpisy w nich sporządzone stanowiły dowód na wydarzenia w nich przedstawione do czasu wykazania nieprawidłowości, nieścisłości lub nieprawdziwości oświadczeń, na podstawie których dokonano wpisu. Wyciągi wydawane przez urzędnika stanu cywilnego lub archiwistę municypalnego, opatrzone ich podpisem i pieczęcią urzędową, miały taką samą moc dowodową. Każdy wyciąg z rejestru miał stanowić dosłowne powtórzenie brzmienia danego wpisu, ze wszystkimi uwagami i poprawkami wpisanymi na marginesie. Co do zasady, wyciągi z rejestru miały być wydawane tylko przez urzędnika stanu cywilnego (§29). W drodze wyjątku, jeżeli pierwszy egzemplarz rejestru zaginął lub uległ zniszczeniu, archiwista municypalny mógł wydawać wyciągi do czasu

---

⁶⁰⁹ Tłumaczenie w języku słowackim: V smysle prítomného zákona pravidelne vedené matriky sú verejnými listinami. Tie skutky, ktoré vysvedčovať sú povolané a ktoré sú v nich zapísané, dosvedčujú dotiaľ, pokiaľ sa nedokázalo falšovania, pomýlené zapísanie, alebo nesprávnosť tých ohlásení, na základe ktorých sa stal zápis. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 290.

uzupełnienia w nim braków. Do sądu należało ustalenie w jakim stopniu nieprawidłowości w rejestrze osłabiały lub wykluczały wartość dowodową dokonanych wpisów (§30).

Formularze i blankiety niezbędne do prowadzenia ksiąg dostarczać miał minister spraw wewnętrznych na koszt Skarbu Państwa, pozostałe wydatki z nimi związane ponosić miała gmina (§31). Koszty funkcjonowania odrębnych urzędów stanu cywilnego, tworzonych na podstawie ostatniego akapitu §8, ponosił Skarb Państwa. W okręgu stanu cywilnego składającym się z kilku gmin komitet administracyjny obciążać miał wydatkami każdą gminę proporcjonalnie do liczby mieszkańców, od jej decyzji w tej sprawie przysługiwało odwołanie do ministra spraw wewnętrznych w terminie 15 dni. W okręgach stanu cywilnego obejmujących więcej niż jedno municypium minister spraw wewnętrznych rozstrzygał kwestię wydatków po wysłuchaniu komitetów administracyjnych.

Wpisy do rejestru oraz związane z nimi czynności były wolne od opłat stemplowych (*bélyegmentesek*, §32). Przesyłki urzędowe i oficjalna korespondencja urzędnika stanu cywilnego również były bezpłatne. Każdy mógł bez opłat przeglądać rejestr stanu cywilnego pod nadzorem urzędnika go prowadzącego (§33). Wysokość opłat za wyciągi z rejestru ustalać miał minister spraw wewnętrznych. Miały one być uiszczane na rzecz urzędnika stanu cywilnego, a w gminach, które zostały do tego upoważnione przez ministra spraw wewnętrznych, na rzecz gminy. W tym ostatnim przypadku wszystkie koszty związane z prowadzeniem rejestru ponosić miała gmina. Opłaty pobierane przez oddzielne urzędy stanu cywilnego, które utworzono na podstawie ostatniego akapitu §8, miały być uiszczane na rzecz Skarbu Państwa. W przypadku udowodnionego ubóstwa osób zainteresowanych oraz na wniosek urzędów w interesie publicznym wyciągi z rejestru i inne dokumenty miały być wydawane bezpłatnie.

Pieczczę urzędnika stanu cywilnego miała być opatrzona herbem państwa, a także wskazywać nazwę danego okręgu stanu cywilnego (§34).

4.2.2 O aktach urodzenia

Narodziny każdego dziecka należało zgłosić właściwemu urzędnikowi stanu cywilnego w ciągu tygodnia od jego przyjścia na świat lub, w przypadku przewidzianym w §39, najpóźniej w następnym dniu powszednim (§35)⁶¹⁰. Obowiązek ten ciążył w kolejności

---

⁶¹⁰ Tłumaczenie w języku słowackim: Narodenie každého dieťaťa nech sa ohlási u príslušného v smysle § 17 správcu matriky najneskoršie za týždeň po narodení, potažne v prípade § 39 v najbližší stredtýždňový deň. Zob. M. Laclaviková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 290.

na: prawnym ojcu; asystującej przy porodzie położnej; asystującym przy porodzie lekarzu; wszystkich innych osobach obecnych przy narodzinach; osobie, w której mieszkaniu dziecko przyszło na świat; matce dziecka, jeśli była w stanie to zrobić. Osoby wymienione były zobowiązane do zgłoszenia narodzenia tylko w przypadku, gdy poprzedni zobowiązany był nieobecny lub nie mógł złożyć oświadczenia (§36). Zgłoszenie miało być ustne i dokonać go miała osobiście osoba zobowiązana lub inna osoba przez nią upoważniona, która posiadała bezpośrednią wiedzę o narodzinach. Rejestracja urodzeń w domach położniczych, szpitalach, aresztach śledczych, przytułkach, koszarach lub innych cywilnych lub wojskowych instytucjach publicznych była wyłącznym obowiązkiem kierownika danej instytucji (§37).

W akcie miały być zapisywane: imię, nazwisko, zawód i miejsce zamieszkania zgłaszającego; miejsce i data oraz godzina urodzenia dziecka; płeć dziecka; imię dziecka; imiona, nazwiska, wyznanie, zawód, miejsce zamieszkania i wiek rodziców lub matki nieślubnego dziecka (§38)⁶¹¹. W przypadku bliźniąt wpisy miały być dokonywane oddzielnie dla każdego dziecka i w kolejności urodzeń.

Martwe urodzenia oraz te, które zmarły podczas porodu, należało zgłosić najpóźniej w dniu roboczym następującym po porodzie lub śmierci (§39). W takim przypadku wpisy miały być dokonane zarówno w rejestrze urodzeń, jak i rejestrze zgonów. Każdy, kto znalazł noworodka, miał obowiązek zgłoszenia znalezienia władzy gminnej jak najszybciej, nie później jednak niż następnego dnia. Władza gminna miała w takiej sytuacji przeprowadzić niezbędne postępowanie wyjaśniające i zawiadomić urzędnika stanu cywilnego o jego wynikach w celu dokonania wpisu do księgi urodzeń. We wpisie należało zawrzeć czas, miejsce i okoliczności znalezienia, opis odzieży i innych przedmiotów znalezionych przy dziecku, jak również cechy fizyczne dziecka, prawdopodobny wiek, płeć, imiona nadane dziecku, a także organ, instytucję lub osobę, gdzie lub z którą dziecko umieszczono (§40).

Uznanie dziecka nieślubnego (*törvénytelen gyermeknek*) przez jego ojca naturalnego (*természetes atyja*) mogło być wpisane do księgi urodzeń tylko wtedy, gdy zostało przez niego dokonane osobiście przed urzędnikiem stanu cywilnego lub gdy zostało przedstawione

---

⁶¹¹ Tłumaczenie w języku słowackim: Matrikulárny zápis narodenia obsahuje v sebe

a) familiárne a druhé meno ohlasovateľa, jeho postavenie (zamestnanie) a bydlisko;

b) miesto a čas (rok, mesiac, deň a hodina) narodenia dieťaťa;

c) pohlavie dieťaťa;

d) jeho druhé meno (*utónev*);

e) familiárne a druhé meno rodičov poľažne matky nezákonného dieťaťa, ich náboženstvo, postavenie (zamestnanie), bydlisko, miesto narodenia a vek. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 290.

w dokumencie urzędowym (§41)⁶¹². Jeśli w momencie zgłoszenia imię nie zostało jeszcze dziecku nadane, należało o nim powiadomić najpóźniej w ciągu dwóch miesięcy (§42).

Jeżeli pochodzenie dziecka zostało ustalone dopiero po zarejestrowaniu narodzin lub jeżeli prawa wynikające ze stanu cywilnego uległy zmianie poprzez uprawniający akt królewski lub przysposobienie, fakt ten należało odnotować z urzędu na oficjalny wniosek właściwego organu lub na podstawie przedstawionego przez niego orzeczenia lub dokumentu urzędowego (§43). Jeżeli matka i ojciec naturalny dziecka nieślubnego zawarli związek małżeński, okoliczność ta, poświadczona dokumentem urzędowym, miała być wpisywana na wniosek każdej zainteresowanej osoby na marginesie aktu urodzenia dziecka. Miało to jednak mieć miejsce tylko wtedy, gdy uznanie przez ojca naturalnego zostało już wpisane bądź mogło być jednocześnie odnotowane zgodnie z §41.

Nikt nie mógł nosić innego imienia lub nazwiska niż wpisane do księgi urodzeń (§44)⁶¹³. Zastrzeżono jednak, że przepis ten nie ograniczał używania pseudonimów w przypadku pisarzy lub artystów.

4.2.3 O zapowiedziach przedmałżeńskich i aktach małżeństwa

Ogłoszenie zapowiedzi przed zawarciem małżeństwa (*házasságkötést megelőző kihirdetés*) należało do kompetencji urzędnika stanu cywilnego (§45)⁶¹⁴. Mogli o nie wystąpić przyszli małżonkowie osobiście, ich przedstawiciele ustawowi lub osoby specjalnie do tego upoważnione. Zapowiedzi miały być ogłoszone w gminie, w której małżonkowie mieli swoje miejsce zamieszkania (*rendes lakhelye*), a jeżeli mieszkali w różnych gminach, należało je ogłosić w każdej z nich (§46)⁶¹⁵. Jeżeli w ostatnim miejscu zamieszkania nie przebywali dłużej niż trzy miesiące, ogłoszenie zapowiedzi miało nastąpić również w poprzednim miejscu zamieszkania. W przypadku braku stałego miejsca zamieszkania ogłoszenie miało być dokonane w gminie ówczesnego pobytu przyszłych małżonków, a jeżeli nie przekraczał

---

⁶¹² Tłumaczenie w języku słowackim: Uznanie nezákonného dieťaťa od prirodzeného otca len vtedy sa môže zaznačiť do matriky narodení, keď toto uznanie sám prirodzený otec vysloví pred správcom matriky, alebo aj je uznanie do verejnej listiny vložené. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 290.

⁶¹³ Tłumaczenie w języku słowackim: Nikto nesmie nosiť iné familiárne a druhé meno, než ktoré sú zapísané do matriky narodenia. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 290.

⁶¹⁴ Tłumaczenie w języku słowackim: Ohlásenie, ktoré predchádza vstupovaniu do manželstva, prináleží do pôsobnosti správcu matriky. O ohlásku môžu prosiť: vstupujúci do manželstva osobne, ich zákonní zástupcovia, alebo k tomu cieľu osobitní plnomocníci. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 291.

⁶¹⁵ Tłumaczenie w języku słowackim: Ohlásku treba vykonať v tej obci, ktorá je riadnym bydliskom vstupujúcich do manželstva. Keď majú rozličné alebo viac riadnych bydlísk, ohlásky nech sa vykonajú v každom bydlisku. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 291.

on trzech miesięcy, także w gminie, w której przebywali przez ostatnie trzy miesiące (§47). Jeżeli tego drugiego miejsca nie można było ustalić, należało ogłosić zapowiedzi w gminie ówczesnego przebywania lub w gminie miejsca urodzenia obojga małżonków.

Ogłoszenia zapowiedzi dokonywać miał urzędnik stanu cywilnego, przed którym miało być zawarte małżeństwo, przy czym jeśli przyszli małżonkowie mieszkali w różnych gminach, mogli wybrać jednego z dwóch właściwych dla nich miejscowo urzędników (§48). Po zarządzeniu ogłoszenia urzędnik stanu cywilnego miał je rozpowszechnić w jego okręgu stanu cywilnego, miał się również zwrócić w tej sprawie do innych urzędników, w których okręgach ogłoszenie miało być przeprowadzone. Ci ostatni byli obowiązani niezwłocznie dokonać ogłoszenia i zawiadomić o jego skutku urzędnika, który się do nich zwrócił, wskazując zgłoszone w jego wyniku przeszkody do zawarcia małżeństwa lub okoliczności uniemożliwiające wyrażenie zgody na jego zawarcie.

Urzędnik cywilny (*polgári tisztviselő*), o którym mowa w § 29 lit. b) ustawy o małżeństwie⁶¹⁶, zwracać się miał do bezpośrednio lub za pośrednictwem ministra spraw wewnętrznych do urzędnika stanu cywilnego właściwego miejscowo z wnioskiem o ogłoszenie zapowiedzi dotyczących małżeństwa, które miało być przed nim zawarte (§49). Jeżeli obywatel węgierski miał zawrzeć związek małżeński za granicą, ogłoszenia zapowiedzi dokonać miał urzędnik stanu cywilnego właściwy do zawarcia małżeństwa na Węgrzech. W takich wypadkach, jeżeli nie można było ustalić urzędnika właściwego w tej sprawie, zapowiedzi oglądać miał urzędnik stanu cywilnego właściwy dla centrum miasta Budapesztu (*Budapest-belvárosi*), które nastąpić miało w drodze obwieszczenia zamieszczonego jednorazowo w dzienniku urzędowym.

Ogłoszenie mogło być dokonane tylko wtedy, gdy strony wykazały przed urzędnikiem stanu cywilnego spełnienie wymogów prawnych dotyczących zawarcia małżeństwa (§50). W szczególności przyszli małżonkowie byli zobowiązani do przedstawienia: aktów urodzenia; dowodu na wyrażenie zgody przedstawiciela ustawowego i rodziców lub władz opiekuńczych na zawarcie małżeństwa; dowodu na rozwiązanie lub unieważnienie poprzedniego małżeństwa bądź aktu zgonu poprzedniego małżonka; zezwolenia właściwych władz wyznaniowych; zezwolenia na zawarcie małżeństwa wymaganego zgodnie z ustawą o obronności; jeśli zezwolenie było uzależnione od złożenia zabezpieczenia, dokument potwierdzający jego dokonanie. Wyciągi z aktów urodzenia, oświadczenia o wyrażeniu zgody

---

⁶¹⁶ Był nim pierwszy urzędnik municypium (*törvényhatóság első tisztviselője*), czyli kierownik administracji danej jednostki. W miastach status ten posiadał burmistrz (*polgármester*), natomiast w komitatach wiceżupan (*alispán*). Zob. Ustawa o małżeństwie z 1894 r.

na zawarcie małżeństwa, zezwolenia od władzy opiekuńczej oraz wnioski złożone w celu uzyskania takiego zezwolenia miały być wydawane bez opłat stemplowych. Jeżeli urzędnik stanu cywilnego posiadał bezpośrednią wiedzę o faktach, które miały być udowodnione, lub jeżeli zostały one udowodnione w inny sposób, mógł on zwolnić strony z obowiązku przedstawienia dokumentów, z wyjątkiem zezwolenia władz wyznaniowych i zezwolenia wymaganego przez ustawę o obronności. W razie potrzeby udowodnienia pewnych faktów, urzędnik mógł zażądać od przyszłych małżonków złożenia przysięgi na daną okoliczność. W razie braku zgody władz opiekuńczych urzędnik stanu cywilnego miał zarejestrować wniosek stron w tym zakresie i przedstawić go władzom opiekuńczym do dalszego postępowania.

Zapowiedzi dotyczące małżeństwa, które miało być zawarte na Węgrzech przez cudzoziemca, mogły być ogłoszone tylko wtedy, gdy właściwy organ zagraniczny poświadczył, że prawo kraju ojczystego danej osoby nie stawiało przeszkód w zawarciu przez nią małżeństwa przez lub gdy minister sprawiedliwości zwolnił cudzoziemca od tego wymogu (§51).

Ogłoszone zapowiedzi miały być wywieszane na okres czternastu dni w miejscu dostępnym w lokalu zajmowanym przez urzędnika stanu cywilnego oraz w siedzibie urzędu gminy (§52). W dużych i małych gminach ogłoszenia zapowiedzi w formie publicznego wystąpienia w dwie kolejne niedziele dokonywać miał również członek władzy gminnej. Jeżeli miejsce ogłoszenia zapowiedzi znajdowało się poza obszarem przewidzianym w niniejszej ustawie, miało być ono opublikowane na koszt wnioskodawcy w gazecie wydawanej w miejscu lub w pobliżu miejsca publikacji (§53).

Zapowiedzi miały zawierać: nazwiska i imiona przyszłych małżonków; imiona ich rodziców; ich stan cywilny (panna/kawaler, wdowa/wdowiec, rozwiedziona/rozwiedziony); ich zawód; ich wiek; ich wyznanie; ich miejsce urodzenia i zamieszkania; w razie potrzeby – inne dane przyszłych małżonków (§54)⁶¹⁷. Na końcu miała znaleźć się prośba, aby każdy, kto posiadał informacje o jakichkolwiek przeszkodach prawnych w zawarciu przez wskazane osoby małżeństwa lub okolicznościach wykluczających przez nie złożenie swobodnych oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński, zgłosił je urzędnikowi stanu cywilnego, który ogłosił zapowiedzi.

---

⁶¹⁷ Tłumaczenie w języku słowackim: Ohláška obsahovať má v sebe familiárne a druhé meno vstupujúcich do manželstva, pomenovanie ich rodičov, ich familiárny stav (neženatý, slobodná, ovdovelá, rozvedená osoba), ich postavenie (zamestnanie), vek, náboženstvo, miesto narodenia a bydlisko a v prípade potreby iné bližšie označenie vstupujúcich do manželstva, konečne to vyzvanie, aby ten, kto má vedomosť o dajakej zákonnej prekážke alebo vylučujúcej voľné privolenie okolnosti, oznámil to ohlasujúcemu správcovi matriky. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 291.

Małżeństwo mogło zostać zawarte dopiero po upływie trzech dni od ostatniego dnia ogłoszenia zapowiedzi (§55). Jeżeli ogłoszenia dokonano w formie publikacji w dzienniku urzędowym, za ostatni jego dzień miał być uważany czternasty dzień po jego wykonaniu. Jeżeli ogłoszenie nastąpiło w kilku miejscach lub poprzez publikację w dzienniku urzędowym w różnych dniach, termin biegł od daty ostatniego ogłoszenia. Jeżeli małżeństwo nie zostało zawarte w ciągu jednego roku od ostatniego dnia zapowiedzi, ogłoszenie należało powtórzyć (§56).

Zwolnienia od ogłoszenia zapowiedzi udzielał pierwszy urzędnik municypium (*törvényhatóság első tisztviselője*, §57). Mogło ono zostać udzielone tylko wtedy, gdy przyszli małżonkowie oświadczyli osobiście, ustnie lub w formie dokumentu urzędowego, że według ich najlepszej wiedzy nie występowały przeszkody do zawarcia przez nich małżeństwa. Oświadczenie ustne należało odnotować w formie protokołu. Jeżeli pierwszy urzędnik municypium odrzucił wniosek o zwolnienie, strony mogły wystąpić o rozpatrzenie sprawy do ministra spraw wewnętrznych. Zwolnienie wygasało, jeśli małżeństwo nie zostało zawarte w ciągu jednego roku od jego udzielenia.

Urzędnik stanu cywilnego, przed którym zgodnie z właściwością miejscową małżeństwo powinno być zawarte, mógł upoważnić w tej kwestii innego urzędnika stanu cywilnego także po upływie terminu, o którym mowa w §55 (termin na zawarcie małżeństwa po ogłoszeniu zapowiedzi), jednak tylko wtedy, gdy nie stwierdził przeszkody prawnej do zawarcia przez dane osoby małżeństwa lub okoliczności wyłączającej złożenie przez nie swobodnych oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński (§58). Zezwolenie miało być zapisane w formie dokumentu urzędowego.

Jeżeli małżeństwo nie zostało zawarte przed urzędnikiem stanu cywilnego, który ogłosił zapowiedzi, lub przez urzędnika upoważnionego przez niego na podstawie §58, fakt zawarcia małżeństwa zgodnie z prawem musiał być potwierdzony zaświadczeniem urzędnika stanu cywilnego, który ogłosił zapowiedzi (§59). Do wydania takiego zaświadczenia należało odpowiednio stosować przepisy §58. Jeśli obywatel węgierski pragnął zawrzeć związek małżeński za granicą, niezbędne było wydawane przez ministra sprawiedliwości zaświadczenie, że według przepisów prawa kraju pochodzenia danej osoby nie występowały przeszkody w zawarciu przez nią małżeństwa. Zaświadczenie takie wydawano na podstawie wyciągów z księgi urodzeń i księgi małżeństw lub decyzji zwalniającej z ogłoszenia zapowiedzi.

Jeśli urzędnik stanu cywilnego odmówił ogłoszenia zapowiedzi przedmałżeńskich lub przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński, na wniosek stron miał

zaprotokołować swoją decyzję na piśmie wraz z uzasadnieniem, a następnie wydać ją stronom (§60). Przyszli małżonkowie mogli odwoływać się w tej sprawie do właściwego miejscowo sądu. Sąd badać miał jedynie przyczyny odmowy, a jeżeli uznał je za nieprawdziwe lub sprzeczne z prawem, uchylał odmowę (§61). W takim przypadku urzędnik stanu cywilnego nie mógł ponownie odmówić ogłoszenia zapowiedzi lub przyjęcia oświadczeń z tych samych powodów. Postępowanie sądowe w tej sprawie regulować miało rozporządzenie ministra sprawiedliwości.

Ogłoszenie zapowiedzi i czynności urzędnika związane z wstąpieniem w związek małżeński nie podlegały opłatom (§62). Urzędnik stanu cywilnego był zobowiązany do niezwłocznego doręczenia małżonkom wolnego od opłaty kancelaryjnej i opłaty skarbowej zaświadczenia o zawarciu małżeństwa.

Urzędnik stanu cywilnego, przed którym zawarto małżeństwo, miał niezwłocznie wpisać je do rejestru małżeństw (§63). Akt małżeństwa miał zawierać: nazwisko i stanowisko urzędnika stanu cywilnego, przed którym zostało zawarte małżeństwo; nazwisko i imiona, zawód, wiek, wyznanie, miejsce urodzenia i miejsce zamieszkania małżonków; nazwisko i imiona, zajęcie (zawód) i miejsce zamieszkania ich rodziców; nazwisko i imiona, wiek, zajęcie (zawód) i miejsce zamieszkania świadków obecnych przy zawieraniu małżeństwa; oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński obojga małżonków; oświadczenie urzędnika (§64).

W przypadkach przewidzianych w akapicie drugim §31⁶¹⁸ oraz w §34⁶¹⁹ ustawy o małżeństwie należało niezwłocznie, w dwóch egzemplarzach, sporządzić protokół z zawartego małżeństwa. Urzędnik, przed którym zawarto małżeństwo, miał doręczyć jeden z nich właściwemu miejscowo urzędnikowi stanu cywilnego, zamiast którego podjął czynności związane z zawarciem małżeństwa, a drugi egzemplarz miał złożyć w archiwum urzędowym (§65). Jeśli małżeństwo zostało zawarte przed innym niż prowadzący rejestr urzędnikiem stanu cywilnego, który został do tego odpowiednio upoważniony, fakt ten należało oznaczyć w rejestrze poprzez odniesienie do otrzymanego upoważnienia (§66). Należało również uwzględnić datę zawarcia małżeństwa.

---

⁶¹⁸ Na podstawie akapitu drugiego §31 ustawy o małżeństwie małżeństwo zawarte przed upoważnionym urzędnikiem stanu cywilnego uznawane było za zawarte w okręgu tegoż upoważnionego urzędnika, a nie w okręgu urzędnika właściwego miejscowo, który wydawał upoważnienie. Zob. Ustawa o małżeństwie z 1894 r.

⁶¹⁹ Zgodnie z §34 ustawy o małżeństwie żupan lub burmistrz w mieście Budapeszcie mógł na uzasadniony wniosek pary zezwolić na zawarcie małżeństwa na obszarze danego municypium przed urzędnikiem cywilnym (pierwszy urzędnik municypium; starosta; burmistrz miasta ze zorganizowaną radą; przedstawiciel dyplomatyczny Monarchii Austro-Węgierskiej, konsul i jego zastępca), w którego okręgu miał siedzibę właściwy miejscowo lub upoważniony urzędnik stanu cywilnego. Zob. Ustawa o małżeństwie z 1894 r.

Jeżeli małżeństwo zostało uznane prawomocnym orzeczeniem sądu za nieważne lub rozwiązane, albo jeżeli strony małżeństwa, które zostały rozłączone co do stołu i łoża, wystąpiły do sądu rozpoznającego sprawę o przywrócenie wspólnego pożycia, sąd pierwszej instancji z urzędu miał zawiadomić o tym urzędnika stanu cywilnego, przekazując mu orzeczenie w tej sprawie (§67)⁶²⁰. Urzędnik miał w takiej sytuacji sporządzić w rejestrze odpowiednią adnotację. W sprawie małżeństwa obywatela węgierskiego nie było możliwe dokonanie wpisu do rejestru na podstawie orzeczenia sądu zagranicznego.

4.2.4 O aktach zgonu

Wszystkie zgony (*haláleset*) należało zgłosić urzędnikowi stanu cywilnego w trybie §17 (w okręgu stanu cywilnego, w którym miały miejsce) nie później niż następnego dnia roboczego (§68)⁶²¹. Zobowiązani do tego byli kolejno: głowa rodziny (*családfő*); członkowie rodziny (*családtagok*); osoba, w której domu nastąpił zgon; właściciel domu, jeśli w tym domu mieszkał (§69). Przepisy §36 (obowiązek zgłoszenia przechodził na kolejną osobę w przypadku nieobecności lub niemożliwości zawiadomienia przez poprzednią osobę) i §37 (zgłoszenia powinny być ustne, w instytucjach i zakładach zgony powinien zgłaszać kierownik jednostki) należało stosować również do zawiadomień o śmierci.

Przy zgłoszeniu należało przedstawić wystawione przez koronera (*halottkém*) poświadczenie z sekcji zwłok, urzędnik stanu cywilnego miał odnotować jego okazanie we wpisie do rejestru (§70). Znalezione zwłoki miały być zarejestrowane przez urzędnika stanu cywilnego właściwego dla miejsca odkrycia. Jeżeli nie można było ustalić tożsamości zmarłego, przepisy §40 dotyczące rejestracji należało stosować odpowiednio (wskazanie okoliczności znalezienia).

Wpis w rejestrze miał zawierać: nazwisko i imię zgłaszającego; stanowisko (zawód) i miejsce zamieszkania zmarłego; miejsce i czas zgonu (rok, miesiąc, dzień i godzina); nazwisko i imię, wyznanie, wiek, zawód, miejsce zamieszkania i miejsce urodzenia zmarłego; nazwisko i imię żyjącego, zmarłego lub rozwiedzionego małżonka zmarłego lub wzmiankę,

---

⁶²⁰ Tłumaczenie w języku słowackim: Keď sa manželstvo právomocným sudcovským rozhodnutím za neplatné vyhlási alebo zruší, keď sa stránkz od postele a stola rozvedú, alebo keď rozvedené od postele a stola manželské stránky obnovenie spoluzitia oznámia súdu a pravote pokračujúcemu, o tomto prvostupňový súd ex offio uvedomí správcu matriky cieľom náležitého zápisu do matriky tým, že mu sdelí právomocné sudcovské rozhodnutie. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 291.

⁶²¹ Tłumaczenie w języku słowackim: Každý smrtný prípad najneskoršie v najbližší stredotýždňový deň nech sa ohlási správcovi matriky, ktorý je príslušný v smysle § 17. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 291.

że zmarły nie był żonaty bądź zmarła nie była zamężna; nazwisko i imiona, zawód i miejsce zamieszkania rodziców zmarłego; przyczynę śmierci (§71). Jeżeli nie można było ustalić powyższych danych, należało wskazać tę okoliczność we wpisie.

Zgon należało odnotować również w rejestrze, w którym wpisano urodzenie zmarłego (§72). Jeżeli urodzenie zmarłego zostało zarejestrowane przez innego urzędnika stanu cywilnego niż ten, który dokonywał wpisu w rejestrze zgonów, urzędnik miejsca zgonu miał zawiadomić urzędnika miejsca urodzenia w celu dokonania wspomnianej wzmianki. Zgon miał być odnotowany na marginesie wpisu w rejestrze urodzenia, wyłącznie na podstawie tak wystosowanego urzędowego zawiadomienia, jednak tylko wtedy, gdy tożsamość osoby nie budziła wątpliwości.

Przed wpisaniem zgonu do rejestru pochówek mógł nastąpić tylko za wyjątkowym zezwoleniem władzy gminnej, o którego wydaniu miała ona zawiadomić urzędnika stanu cywilnego niezwłocznie (§73)⁶²². Jeżeli mimo braku zezwolenia pochówek odbył się przed dokonaniem wpisu do rejestru, późniejszy wpis mógł być sporządzony dopiero po zbadaniu stanu faktycznego i za zgodą organu nadzorczego właściwego dla danego urzędnika stanu cywilnego.

W przypadkach dotyczących uznania za zmarłego (*holttányilvánítság*) sąd miał z urzędu przekazywać prawomocne orzeczenie (*jogerős határozatot*) w tej sprawie urzędnikowi stanu cywilnego właściwemu dla miejsca zamieszkania osoby uznanej za zmarłą, a jeżeli nie było ono znane, urzędnikowi właściwemu dla miejsca jej urodzenia (§74)⁶²³. Wpis w rejestrze w takiej sytuacji miał zawierać: oznaczenie sądu orzekającego, datę i numer orzeczenia sądu oraz datę w nim ustaloną jako przypuszczalną datę śmierci. Te same zasady należało stosować w przypadku, gdy śmierć danej osoby została stwierdzona orzeczeniem sądowym (*birói ítélettel lett megállapítva*)⁶²⁴. Sąd miał również z urzędu zawiadamiać urzędnika stanu cywilnego o wykonaniu kary śmierci (*halálbüntetésre*), który na tej podstawie miał dokonać wpisu.

---

⁶²² Tłumaczenie w języku słowackim: Pred vpísaním prípadu do matriky pohreb vykonať sa môže len s výnimočným povolením obecniemu predstavenstvu. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 291.

⁶²³ Tłumaczenie w języku słowackim: V prípade vyhlásenia osoby za mŕtvu cieľom uskutočnenia zápisu súd právomocné rozhodnutie ex offio sdelí tomu správcovi matriky, ktorý je príslušný v príslušenskej obci, a jestli je táto neznáma, v rodisku osoby za mŕtvu vyhlásenej. Zob. M. Laclavíková, A. Švecová, *Pramene práva...*, op. cit., s. 291.

⁶²⁴ W prawie węgierskim rozrózniono instytucje uznania za zmarłego i sądowego stwierdzenia śmierci. Pierwszy przypadek dotyczył sytuacji, gdy śmierć była tylko prawdopodobna, drugi zaś, gdy fakt zgonu oraz jego okoliczności były znane i nie budziły wątpliwości, jednak ciała nie odnaleziono.

4.2.5 O sprostowaniu rejestru

Sprostowanie (*kiigazitása*) prawidłowo opieczetowanego i podpisanego wpisu w rejestrze stanu cywilnego mogło nastąpić wyłącznie na mocy postanowienia sądu (§75). Postępowanie w tej sprawie wszczynano z urzędu lub na wniosek. Zmiany miały być zapisywane na marginesie strony i podpisywane przez urzędnika stanu cywilnego.

Wniosek o sprostowanie należało złożyć do organu nadzorczego właściwego dla danego urzędnika stanu cywilnego (§76). Organ nadzorczy, jeśli uznał to za konieczne, miał zarządzić przesłuchanie zainteresowanych stron. Niezależnie od tego, czy postępowanie zostało wszczęte z urzędu, czy na wniosek, organ nadzorczy miał następnie przekazać sprawę właściwemu sądowi rejonowemu, który rozstrzygał kwestię sprostowania. Sąd mógł zarządzić rozprawę lub, jeśli uznał to za konieczne, nakazać stronie prywatnej wniesienie pozwu. Tryb postępowania w tej sprawie przed władzą administracyjną regulował w drodze rozporządzenia minister spraw wewnętrznych, a minister sprawiedliwości w tej samej formie ustalał tryb postępowania przed sądami.

4.2.6 Rejestracja narodzin, małżeństw i zgonów obywateli węgierskich mających miejsce za granicą

Narodziny, małżeństwa i zgony obywateli węgierskich, które miały miejsce za granicą, miały zostać zapisane również w krajowych rejestrach stanu cywilnego (§77). W takich przypadkach rejestracji narodzin dokonywać miał urzędnik stanu cywilnego właściwy dla miejsca zamieszkania rodziców dziecka, a jeśli takiego nie było, urzędnik właściwy dla ostatniego miejsca pobytu ojca lub matki dziecka. W przypadku dzieci nieślubnych właściwy był urzędnik miejsca zamieszkania matki. Do rejestracji małżeństw właściwy był urzędnik stanu cywilnego, w którego okręgu przyszły mąż miał miejsce zamieszkania, a w razie braku takiego miejsca, właściwy dla jego ostatniego miejsca pobytu. Do rejestracji zgonów właściwy był urzędnik stanu cywilnego, w którego okręgu zmarły miał miejsce zamieszkania, a w przypadku jego braku, w którym miał ostatnie miejsce pobytu.

Rejestracja miała być dokonana na podstawie zagranicznego aktu urodzenia przedstawionego przez zainteresowanych lub przekazanego z urzędu zgodnie z obowiązującymi umowami międzynarodowymi (§78). W przypadku zawiadomień z urzędu, jeżeli nie można było ustalić miejsca zamieszkania zainteresowanych, rejestracji dokonać miał urzędnik stanu cywilnego właściwy dla dzielnicy centralnej miasta Budapesztu.

Rząd węgierski mógł upoważnić przedstawiciela dyplomatycznego Monarchii Austro-Węgierskiej, konsula i ich zastępców do wykonywania funkcji urzędnika stanu cywilnego w zakresie rejestracji urodzeń, małżeństw i zgonów obywateli węgierskich w stosunku do obywateli węgierskich w obrębie terytorialnym, w którym pełnili służbę dyplomatyczną (§79). Upoważniony w ten sposób urzędnik miał na koniec każdego roku przysyłać ministrowi spraw wewnętrznych duplikat sporządzonych przez siebie rejestrów. Na ich podstawie Ministerstwo Spraw Wewnętrznych mogło wydawać wyciągi z rejestru.

4.2.7 Przepisy karne

Osoba zobowiązana do złożenia oświadczenia zgodnie z przepisami §35, §36, §37, §39, §40, §42, §68 lub §69 niniejszej ustawy, która nie dopełniła tego obowiązku w wyznaczonym terminie, popełniała tym samym wykroczenie i podlegała karze grzywny do 600 koron, chyba że jej czyn kwalifikował się na podstawie odrębnych przepisów na karę wyższą (§80). Nie należało wszczynać postępowania z powodu niezłożenia oświadczenia, jeżeli złożyła je inna osoba niż ta zobowiązana zgodnie z kolejnością przedstawioną w niniejszej ustawie, o ile zostało ono złożone w terminie.

Na podstawie zgłoszenia urzędnika stanu cywilnego bezpośredni organ nadzorczy właściwy dla danego urzędnika był uprawniony do nakładania grzywien na osoby zobowiązane do składania oświadczeń lub wykonywania innych czynności na mocy niniejszej ustawy (§81). Ich wysokość nie mogła przekraczać jednorazowo 20 koron. Od decyzji tej przysługiwało odwołanie do organu wyższego stopnia, od decyzji wydanej w drugiej instancji nie przysługiwało odwołanie.

Osoba zobowiązana do złożenia oświadczenia, która świadomie składała fałszywe oświadczenie, popełniała wykroczenie i podlegała karze z §80, chyba że jej czyn podlegał surowszej karze (§82). Każda osoba, która naruszała przepisy §44 niniejszej ustawy (zakaz używania innego imienia lub nazwiska niż wpisane do księgi urodzeń), popełniała wykroczenie i podlegała karze grzywny w wysokości do 200 koron (§83).

Grzywny nałożone na podstawie §81 miały być ściągane w trybie administracyjnym, a zebrane z nich środki wpłacane do gminnego funduszu pomocy ubogim (*szegényalap*, §84). W okręgu stanu cywilnego, do którego przynależała więcej niż jedna gmina, grzywna miała być wpłacana do funduszu pomocy ubogim tej gminy, w której nastąpiło urodzenie, zawarcie małżeństwa lub zgon, w związku z którym popełniono wykroczenie.

Orzekanie w wyżej określonych sprawach należało do właściwości właściwych miejscowo sądów rejonowych (§85). Jeżeli w toku postępowania w sprawie o wykroczenie została stwierdzona potrzeba dokonania wpisu w rejestrze stanu cywilnego lub sprostowania, sędzia miał zawiadomić o stanie faktycznym sprawy właściwy dla danego urzędnika stanu cywilnego organ nadzorczy, który miał zarządzić ich sporządzenie (§86).

4.2.8 Przepisy przejściowe

W przypadku dzieci, których rodzice byli obywatelami węgierskimi i należeli do prawnie uznanego wyznania religijnego, przynależność wyznaniowa dziecka miała być wpisywana do rejestru urodzeń zgodnie z obowiązującymi przepisami (§87).

Rejestrację i poświadczanie urodzeń i zgonów, które miały miejsce na pokładzie statków morskich, pozostawiono do dalszych regulacji ministerialnych (§88). Dalsze regulacje ministerialne miały również objąć kwestię rejestracji i poświadczania urodzeń, małżeństw i zgonów osób wojskowych w zakresie ogólnym oraz osób wojskowych, które stacjonowały w miejscu nieobjętym zakresem obowiązywania niniejszej ustawy lub były zatrudnione na statkach marynarki wojennej, a także tych osób, które z powodu mobilizacji opuściły obszar, do którego zastosowanie miała niniejsza ustawa (§89).

Datę rozpoczęcia działalności urzędników stanu cywilnego, którzy mieli zostać mianowani na mocy niniejszej ustawy, w tym wykonywania obowiązków związanych z rejestracją i poświadczaniem urodzeń i zgonów, określić miało ministerstwo (§90). Przepisy niniejszej ustawy dotyczące ogłaszania zapowiedzi przedmażeńskich, zawierania przed urzędnikiem związku małżeńskiego oraz prowadzenia ksiąg małżeńskich miały wejść w życie równocześnie z ustawą o małżeństwie.

Minister spraw wewnętrznych był właściwy do wydania instrukcji dotyczących wykonania niniejszej ustawy oraz prowadzenia ksiąg małżeńskich, a minister sprawiedliwości w zakresie instrukcji dotyczących ogłaszania zapowiedzi przedmażeńskich, przyjmowania oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński i prowadzenia ksiąg małżeńskich (§91). Ministrowi sprawiedliwości przyznano prawo wykonywania okresowych kontroli działalności urzędników stanu cywilnego w zakresie ogłaszania zapowiedzi przedmażeńskich, przyjmowania oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński oraz prowadzenia ksiąg małżeńskich (§92). Mógł on powierzyć jej realizację wybranym przez siebie delegatom spośród osób podlegających jego kierownictwu i nadzorowi.

Wyznaniowe księgi metrykalne, prowadzone przed rozpoczęciem prowadzenia państwowych rejestrów urodzeń, zgonów i małżeństw, a także sporządzone z nich wyciągi, miały mieć nadal charakter dokumentów publicznych (§93). Dotychczasowi prowadzący wyznaniowe księgi metrykalne mieli być nadal uprawnieni i zobowiązani do wydawania wyciągów z tych ksiąg, które prowadzili przed wejściem w życie niniejszej ustawy (§94). Jeśli któryś z nich odmówił wydania takiego wyciągu, podlegał karze pozbawienia wolności do jednego miesiąca oraz karze grzywny do 600 koron. Orzekanie o wykroczeniach w tej sprawie należało do kompetencji sądów rejonowych.

Ministerstwo upoważnione było do ustanowienia specjalnych przepisów dla miasta Fiume (obecna Rijeka) i jego dzielnic, zgodnie z ówczesnie obowiązującą praktyką prawną (§95). Wykonanie niniejszej ustawy powierzono ministrom: spraw wewnętrznych, sprawiedliwości, wyznań i oświecenia publicznego, obrony, handlu i finansów (§96).

4.3 Nowelizacja w ustawie nr XXXVI z 1904 r.

4.3.1 Organizacja i nadzór nad rejestracją stanu cywilnego

Ustawa nr XXXIII z 1894 r. doczekała się nowelizacji dekadę po jej uchwaleniu w formie ustawy nr XXXVI z 15 września 1904 r.⁶²⁵ Zawarto w niej istotne zmiany m.in. w kwestii podziału na okręgi stanu cywilnego oraz osób, które pełniły funkcje urzędnika stanu cywilnego.

Każda duża gmina (*nagyközség*) i każde okręgowe biuro notarialne (*körjegyzőség*)⁶²⁶ tworzyć miały jeden wspólny okręg stanu cywilnego, którego siedzibą miała być siedziba gminnego (okręgowego) notariusza (*jegyző*, §1)⁶²⁷. W szczególnych przypadkach minister spraw wewnętrznych mógł zarządzić inaczej.

W gminnych okręgach stanu cywilnego urzędnikiem stanu cywilnego miał być notariusz gminny (okręgowy), a zatrudniony na etatowym stanowisku asystent notariusza (*segédjegyző*), pomocnik notariusza (*jegyzősegéd*) lub zastępca notariusza (*aljegyző*) miał być zastępcą urzędnika stanu cywilnego (§2). W gminach, w których funkcjonowało kilka samodzielnych stanowisk notarialnych, urzędnik stanu cywilnego miał być wyznaczony

---

⁶²⁵ 1904. évi XXXVI. törvénycikk az állami anyakönyvekről szóló 1894:XXXIII. tc. Módosításáról (Szentésítve: 1904. IX. 15. Kihirdetve: 1904. IX. 20.), <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90400036.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D35> [dostęp: 23.08.2022 r.].

⁶²⁶ Okręgowe biuro notarialne (*körjegyzőség*) – organ administracyjny na Węgrzech, który wykonywał wspólne zadania administracyjne kilku odrębnych, ale położonych blisko siebie miejscowości.

⁶²⁷ Wcześniej granice okręgów stanu cywilnego określał minister spraw wewnętrznych.

spośród nich na podstawie regulaminu organizacyjnego (*szervezeti szabályrendelete*) gminy. W przypadku gdy w biurze notarialnym pracował więcej niż jeden notariusz na samodzielnym stanowisku lub miał on więcej niż jednego asystenta, pomocnika lub zastępcę, w zależności od potrzeb mogło działać więcej zastępców urzędnika stanu cywilnego. W takich miejscach rada przedstawicielska (*képviselőtestület*) lub w przypadku okręgowych biur notarialnych organy przedstawicielskie współdziałających gmin (*szövetkezett községek képviselőtestületeinek*) miały ustalić, kto będzie sprawował funkcję zastępcy urzędnika stanu cywilnego spośród urzędników gminnych. W przypadku stwierdzenia braku urzędnika gminnego, który byłby odpowiedni do tej roli, w razie potrzeby zastępcę urzędnika stanu cywilnego spośród osób z zewnątrz mógł mianować żupan (*főispán*) za uprzednim zezwoleniem ministra spraw wewnętrznych. Takim zastępcom przysługiwało wynagrodzenie ze środków Skarbu Państwa. Mianowanie takiej osoby mogło zostać cofnięte w każdym czasie z powodu stwierdzenia zachowań niemoralnych, zaniedbania lub nieporządku, a także w przypadku zmian organizacyjnych (§3).

Zastępcami urzędnika stanu cywilnego mogły być mianowane osoby, które: posiadały obywatelstwo węgierskie; ukończyły co najmniej 20 lat; ukończyły sześć klas gimnazjum, szkoły realnej lub szkoły cywilnej, bądź ukończyły szkolenie wojskowe lub szkołę handlową lub posiadały wykształcenie nauczycielskie (minister spraw wewnętrznych mógł zwolnić z tego wymogu); nie zostały skazane za przestępstwo lub wykroczenie podlegające karze pozbawienia wolności, nie zostały skazane za przestępstwo lub wykroczenie wynikające z chęci zysku, nie podlegały karze pozbawienia prawa do sprawowania urzędu publicznego oraz nie budziły uzasadnionych zastrzeżeń o charakterze moralnym; nie były ubezwłasnowolnione ani nie została im przedłużona niepełnoletność (§4).

Uprawnienia i obowiązki urzędnika stanu cywilnego obejmowały w ich przypadku przyjmowanie oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński oraz prowadzenie rejestru małżeństw, zarówno w miejskich, jak i wiejskich okręgach stanu cywilnego (§5). Jednakże w gminnych okręgach stanu cywilnego zastępca urzędnika stanu cywilnego mógł je wykonywać tylko, jeśli miał ukończone 24 lata. Dopóki nie osiągnął tego wieku, mógł prowadzić jedynie rejestry urodzeń i zgonów.

Urzędnicy stanu cywilnego oraz wszyscy zastępcy urzędników stanu cywilnego, którzy nie pełnili jednocześnie innego urzędu publicznego, mieli przed objęciem obowiązków złożyć ślubowanie lub uroczystą przysięgę przed bezpośrednim organem nadzoru (§6). W zakresie wykonywanych przez nich czynności rejestracyjnych przyznano im status urzędników publicznych.

Przepisy ustawy nr XXXIII z 1894 r. oraz niniejszej ustawy dotyczące urzędników stanu cywilnego, z wyraźnie określonymi wyjątkami, miały mieć zastosowanie również do zastępców urzędników stanu cywilnego (§7). Zniesiono stanowiska inspektorów rejestrowych (*anyakönyvi felügyelői*), które przewidziano w §15 ustawy nr XXXIII z 1894 r. (§8).

4.3.2 Prowadzenie rejestracji stanu cywilnego

W rubrykach rejestru urodzeń należało uzupełnić następujące dane: datę rejestracji (rok, miesiąc i dzień); datę urodzenia dziecka (rok, miesiąc i dzień); nazwisko, płeć i wyznanie dziecka (wyznanie w rozumieniu §87 ustawy nr XXXIII z 1894 r.); nazwisko i imiona, zawód, miejsce zamieszkania, wyznanie oraz wiek rodziców bądź matki dziecka nieślubnego; miejsce urodzenia dziecka (§9)⁶²⁸. Jeśli dziecko było nieślubne, dane jego naturalnego ojca mogły być wprowadzone tylko w granicach określonych w §41 ustawy nr XXXIII z 1894 r. (uznanie dokonane przez ojca osobiście przed urzędnikiem lub przedstawienie dokumentu urzędowego). Podkreślono, że w przypadku bliźniąt wpisu należało dokonać oddzielnie dla każdego dziecka w kolejności urodzenia.

W rejestrze małżeństw należało uzupełnić: miejsce i datę zawarcia małżeństwa (rok, miesiąc i dzień); nazwisko i imiona, zawód (profesję), wyznanie, wiek i miejsce zamieszkania małżonków; nazwisko i imiona rodziców obojga małżonków; nazwisko i imiona świadków małżeństwa oraz ich miejsce zamieszkania; oświadczenia o wstąpieniu w związek małżeński składane przez małżonków i urzędnika stanu cywilnego; nazwisko i stanowisko urzędnika państwowego (§10)⁶²⁹.

Rejestr zgonów miał zawierać: datę wpisu (rok, miesiąc i dzień); datę śmierci (rok, miesiąc, dzień i godzinę); nazwisko i imię, zawód (profesję), miejsce zamieszkania, wyznanie oraz wiek zmarłego; nazwisko i imię żyjącego, zmarłego lub rozwiedzionego małżonka zmarłego; nazwisko i imiona rodziców zmarłego; miejsce zgonu; przyczynę śmierci (§11)⁶³⁰.

Każdy wpis do rejestru stanu cywilnego miał być odczytany osobom obecnym przy jego sporządzeniu i objaśniony w języku dla nich zrozumiałym (§12). Wpisy dotyczące

---

⁶²⁸ Tym samym zrezygnowano z obowiązku wskazania w rejestrze urodzeń imienia, nazwiska, zawodu i miejsca zamieszkania zgłaszającego, a także nakazano określenie wyznania dziecka, o ile rodzice byli obywatelami węgierskimi i należeli do prawnie uznanego wyznania religijnego. Wcześniej we wpisie wskazywano tylko wyznanie rodziców, a nie samego dziecka.

⁶²⁹ Zrezygnowano ze wskazywania w rejestrze małżeństw miejsca urodzenia obojga małżonków oraz zawodu i miejsca zamieszkania ich rodziców, a także wieku i zawodu świadków.

⁶³⁰ Z obowiązkowych danych usunięto imię i nazwisko zgłaszającego, miejsce urodzenia zmarłego, zawód i miejsce zamieszkania rodziców zmarłego, a także dodano obowiązek wskazania daty dokonania wpisu w rejestrze.

urodzeń i zgonów podpisywać miał urzędnik stanu cywilnego i osoba zgłaszająca, a te dotyczące małżeństwa podpisywać miał urzędnik, osoby zawierające małżeństwo oraz świadkowie⁶³¹. Jeżeli któraś z osób wyżej wymienionych nie mogła lub nie chciała się podpisać, miała obowiązek uczynić inny własnoręczny znak, a odmowę należało odnotować we wpisie. Wpis dokonany na podstawie pisemnego zgłoszenia, protokołu, urzędowego zawiadomienia lub urzędowego polecenia powinna była także zawierać: datę rejestracji; odniesienie do dokumentu, na podstawie którego dokonano rejestracji; podpis osoby pełniącej funkcję urzędnika stanu cywilnego.

Wpisy miały być sporządzane w pierwszym egzemplarzu rejestru pod numerem bieżącym (§13). Dopuszczalne skróty miały zostać określone w rozporządzeniu. Pozostawione miejsca puste we wpisach należało przekreślić. Przed podpisaniem wpisu wszelkie niezbędne poprawki miały być uwzględnione w rubryce dotyczącej uwag. Poprawki nie mogły być dokonywane przez skreślenie, wymazywanie, nadpisywanie lub wstawienie treści między rubrykami. Kolejne wpisy i poprawki miały być dokonywane w przeznaczony do tego rubryce.

Wszystkie wpisy miały być również zamieszczane w duplikacie rejestru (§14). Na koniec roku urzędnik stanu cywilnego miał zamykać pierwszy i drugi egzemplarz danego rejestru, wskazując liczbę sporządzonych w nich wpisów, poświadczając drugi egzemplarz i przedłożyć go do wglądu bezpośredniej władzy nadzorczej najpóźniej do dnia 15 stycznia roku następnego. Zweryfikowany duplikat złożony miał zostać złożony w archiwum municypium.

Wszystkie wyciągi z pierwszego egzemplarza rejestru, sporządzane i wydawane już po przekazaniu drugiego egzemplarza, należało spisywać w dwóch egzemplarzach, z czego jeden miał być złożony do archiwum municypium (§15)⁶³². Treść wyciągu z aktu cywilnego miała być identyczna z wpisem w rejestrze (§16). Wyciąg ze sprostowanego lub uzupełnionego wpisu należało sporządzić w dosłownym brzmieniu, jeżeli wnioskowała o to osoba zainteresowana. Co do zasady, wyciągi mogły być sporządzane i wydawane tylko przez urzędnika stanu cywilnego, jednak jeśli pierwszy egzemplarz rejestru zaginął lub został zniszczony, do czasu uzupełnienia braków archiwista municypalny również mógł to czynić. Późniejsze przeniesienie korekty wpisu do wyciągu, który był w posiadaniu strony, zwolnione

---

⁶³¹ Wcześniej podpisy pod wpisem w rejestrze złożyć miał urzędnik stanu cywilnego i wszystkie osoby obecne przy jego sporządzaniu.

⁶³² Był to nowy obowiązek, ustawa z 1894 r. nie nakazywała sporządzania wyciągów w dwóch egzemplarzach i przekazywania jednego z nich do archiwum.

było z opłaty skarbowej. Przepis ten nie obejmował jednak uzupełnienia aktu urodzenia o kolejny wpis do księgi urodzeń.

4.3.3 Przepisy różne

Jeżeli urzędnik stanu cywilnego odmówił wykonania czynności należącej do jego obowiązków, z wyjątkiem przypadków przewidzianych w §60 ustawy nr XXXIII z 1894 r. (odmowa ogłoszenia zapowiedzi przedmażeńskich lub przyjęcia oświadczeń o wstąpieniu w związek małżeński), osoba zainteresowana mogła złożyć skargę za jego pośrednictwem lub bezpośrednio do organu sprawującego nad nim nadzór (§17)⁶³³. Od decyzji organu nadzorczego przysługiwało odwołanie.

Organ nadzoru mógł zarządzić sprostowanie wpisu w rejestrze, który został zamknięty podpisem urzędnika stanu cywilnego (§18)⁶³⁴. Postępowanie w tej sprawie wszczynano z urzędu lub na wniosek zainteresowanej strony. Od decyzji organu nadzorczego drugiej instancji osobom zainteresowanym przysługiwało odwołanie do właściwego miejscowo sądu rejonowego. Tryb postępowania przed władzą administracyjną określać miało rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych, a tryb postępowania przed sądami regulować miało rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości.

Jeżeli pochodzenie dziecka zostało ustalone dopiero po zarejestrowaniu narodzin lub jeżeli prawa wynikające ze stanu cywilnego uległy zmianie w wyniku uprawniającego aktu królewskiego (*királyi leirattal való törvényesítés*) lub poprzez przysposobienie (*örökbefogadás*), okoliczność tę należało z urzędu odnotować w rejestrze urodzeń i zgonów na oficjalny wniosek właściwego organu lub na podstawie przekazanego przez niego zaświadczenia lub dokumentu urzędowego (§19). Jeśli matka i naturalny ojciec dziecka nieślubnego zawarli związek małżeński, okoliczność ta, o ile potwierdzono ją dokumentem urzędowym, miała być wpisywana do rejestru urodzeń na wniosek każdej zainteresowanej strony, jednak tylko wtedy, gdy uznanie przez ojca naturalnego zostało już zarejestrowane lub mogło być zarejestrowane w tym samym czasie na podstawie §41 ustawy nr XXXIII z 1894 r. Na wniosek każdej zainteresowanej strony organ nadzorczy mógł po przeprowadzeniu wstępnego dochodzenia nakazać wpisanie uprawnienia do rejestru urodzeń po

---

⁶³³ Wcześniej strony mogły złożyć skargę, jeśli urzędnik nie uzupełnił wpisu zgodnie z ich wolą.

⁶³⁴ Na mocy ustawy z 1894 r. sprostowanie mogło nastąpić wyłącznie na mocy postanowienia sądu.

zarejestrowaniu małżeństwa lub równolegle. Tryb postępowania w tej sprawie określić miało rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych w porozumieniu z ministrem sprawiedliwości.

Urodzenia martwe i zgony podczas porodu należało zgłosić nie później niż następnego dnia roboczego po porodzie, takie przypadki miały być zapisywane wyłącznie w rejestrze urodzeń (§20)⁶³⁵.

Organ nadzorczy miał możliwość wydania zezwolenia na rejestrację urodzenia obywatela węgierskiego, które miało miejsce za granicą, a nie było poświadczone zagranicznym aktem urodzenia, jednak tylko na podstawie odpowiednich dowodów (§21).

Każda osoba mogła dokonać bezpłatnego wglądu do rejestru urodzeń pod nadzorem urzędnika stanu cywilnego go prowadzącego (§22). Ustalenie wysokości opłat związanych z rejestrem urodzenia należało do kompetencji ministra spraw wewnętrznych. Należności z opłat za wydawanie wyciągów przynależać miały do gmin (miast). W przypadku udowodnionego ubóstwa osób zainteresowanych oraz na wniosek władz w wykazanym interesie publicznym, a także gdy zwolnienie z opłat przewidywały przepisy szczególne, wyciągi z rejestru urodzeń i inne dokumenty stanu cywilnego wydawane miały być bezpłatnie.

4.3.4 Przepisy przejściowe

W tych okręgach stanu cywilnego, w których w chwili wejścia w życie niniejszej ustawy urzędnik stanu cywilnego nie był gminnym (okręgowym) notariuszem lub jego zastępca nie był osobą zatrudnioną na stanowisku asystenta notariusza, pomocnika notariusza lub zastępcy notariusza, urzędnicy stanu cywilnego i ich zastępcy mogli tymczasowo i w drodze wyjątku dalej pełnić swoją funkcję z zachowaniem dotychczasowego wynagrodzenia (§23). Gminne okręgi stanu cywilnego, które nie stanowiły jednocześnie biur notarialnych, miały być połączone z sąsiednim okręgiem lub okręgami, bądź miały być przekształcone w biuro notarialne dużej gminy lub okręgowe biuro notarialne (*nagyközséggé vagy körjegyzőségé*), jeśli usprawniłoby to lokalną administrację i rejestrację (§24). Minister spraw wewnętrznych był upoważniony do wspierania tego typu przekształceń przy pomocy aparatu państwowego.

Inspektorzy rejestrowi mieli zostać przeniesieni na inne stanowisko do 31 sierpnia 1905 r., w przeciwnym razie podlegali przepisom ustawy nr XI z 1885 r. o przejściu w stan

---

⁶³⁵ Wcześniej miały być zapisywane zarówno w rejestrze urodzeń, jak i rejestrze zgonów.

spoczynku urzędników i pracowników służby cywilnej (§25). W okręgach stanu cywilnego wskazanych w §3 (zastępca urzędnika stanu cywilnego mianowany przez żupana w przypadku braku odpowiedniego urzędnika gminnego) zakres mianowania i wynagrodzenie zastępców urzędników stanu cywilnego zatrudnionych w chwili wejścia w życie niniejszej ustawy pozostać miały pozostać bez zmian w granicach wskazanych w ostatnim zdaniu §3 (cofnięcie powołania w przypadku nieodpowiedniego sprawowania obowiązków lub zmiany organizacji, §26).

4.3.5 Przepisy końcowe

Uchylono ostatni akapit §4 oraz §5, §12, §15, §19, §21, §22, §24, §26, §29, §33, §38, §39, §43, §64, §71, §75 i §76 ustawy nr XXXIII z 1894 r., jak również §2, §3, §6, §7, §8 i §11 wspomnianej ustawy w zakresie, w jakim odnosiły się one do gminnych urzędów stanu cywilnego (§27)⁶³⁶. §5, do którego odnosił się §20, zastąpiono §5 niniejszej ustawy, a §39, do którego odnosiły się §35 i §80, zastąpiono §20 niniejszej ustawy (§28).

Za określenie terminu wejścia w życie niniejszej ustawy oraz za jej realizację odpowiadać mieli minister spraw wewnętrznych i minister sprawiedliwości.

5. Królestwo Prus i Rzesza Niemiecka

5.1 Wstęp – pierwsza w pełni świecka rejestracja na ziemiach polskich

Z dniem 1 czerwca 1794 r., czyli z chwilą wejścia w życie Landrechtu (Powszechnego Prawa Krajowego dla Państw Królewsko-Pruskich, *Allgemeines Landrecht für die Königlich Preussischen Staaten*), kościelne księgi metrykalne stały się dokumentami o charakterze publiczno-prawnym⁶³⁷. Przepisy państwowe zobowiązały duchownych katolickich i ewangelickich do prowadzenia ksiąg urodzeń, małżeństw i zgonów, a także sporządzania z

---

⁶³⁶ Uchylono tym samym rozwiązania zawarte w ustawie nr XXXIII z 1894 r., które zniesiono lub uregulowano w sposób odmienny w nowelizacji z 1904 r., w tym m.in. przepisy dotyczące: określania granic okręgów stanu cywilnego, stanowiska inspektorów rejestrowych, składania skarg na działalność urzędnika stanu cywilnego, zasad prowadzenia rejestru, danych wpisywanych do rejestru, sposobu sporządzania duplikatów rejestrów, uzupełniania wpisów w przekazanych duplikatach, wydawania wyciągów z duplikatów, opłat za wyciągi z rejestru, sporządzania wpisów w rejestrze urodzeń, uznania i uprawnienia dziecka nieślubnego, sporządzania wpisów w rejestrze małżeństw, sporządzania wpisów w rejestrze zgonów oraz sprostowania wpisów w rejestrze.

⁶³⁷ H. Krajewska, *Wstęp*, [w:] *Księgi metrykalne...*, op. cit., s. III. E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 58-59. H. Ciechanowski, *The Polish Civil...*, op. cit., s. 76.

nich uwierzytelnionych odpisów, które mieli przysyłać do właściwego miejscowo sądu I instancji. Do 1815 r. organem nadzorującym prowadzenie ksiąg była właściwa rejencja królewska, później kolejno wydział I i wydział spraw wewnętrznych właściwego urzędu rejencyjnego. Rejestracji urodzeń, małżeństw i zgonów Żydów w latach 1794-1812 dokonywały magistraty, później częściowo miejskie władze policyjne i landraty (tylko w przypadku Żydów naturalizowanych, czyli wpisanych na listę obywateli państwowych), a od 1849 r. właściwe w tej kwestii były sądy powiatowe.

Wyżej określona dwoista forma rejestracji przetrwała większą część XIX wieku. Pierwszym wyłomem w powszechnej na poziomie ogólnoniemieckim rejestracji wyznaniowej, choć o ograniczonym oddziaływaniu, była związkowa⁶³⁸ ustawa z 4 maja 1870 r. dotycząca zawierania małżeństw i rejestracji stanu cywilnego obywateli związkowych za granicą (*Gesetz, betreffend die Eheschließung und die Beurkundung des Personenstandes von Bundesangehörigen im Auslande*)⁶³⁹, która weszła w życie 24 października 1870 r. Wprowadzono w niej świecki system rejestracji urodzeń, małżeństw i zgonów, którą prowadzić mieli upoważnienie przedstawiciele dyplomacyjni i konsulowie związkowi.

W Królestwie Prus, a więc i na ziemiach byłej dzielnicy pruskiej w II Rzeczypospolitej, pierwsze państwowe i w pełni świeckie urzędy stanu cywilnego zostały zorganizowane na podstawie pruskiej ustawy z 9 marca 1874 r. o rejestracji stanu cywilnego i formie zawierania małżeństw (*Gesetz über die Beurkundung des Personenstandes und die Form der Eheschließung*)⁶⁴⁰, która weszła w życie z dniem 1 października 1874 r. Już w roku kolejnym uchwalono analogiczny akt prawny dla całej federalnej Rzeszy Niemieckiej, tj. ustawę z 6 lutego 1875 r. o rejestracji stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw (*Gesetz über*

---

⁶³⁸ Związek Północnoniemiecki (*Norddeutscher Bund*) – związek wojskowy państw utworzony przez Prusy po rozwiązaniu Związku Niemieckiego (*Deutscher Bund*) w 1866 r., od 1 lipca 1867 r. państwo związkowe (federalne). W 1871 r. przekształcone w Rzeszę Niemiecką/Cesarstwo Niemieckie (*Deutsches Reich/Deutsches Kaiserreich*).

⁶³⁹ *Bundes-Gesetzblatt des Norddeutschen Bundes. No 45. (Nr. 584.) Gesetz, betreffend die Eheschließung und die Beurkundung des Personenstandes von Bundesangehörigen im Auslande. Vom 4. Mai 1870.*, [w:] *Bundes-Gesetzblatt des Norddeutschen Bundes. 1870. Enthält die Gesetze, Verordnungen etc. vom 6. Januar bis 30. Dezember 1870., nebst einigen früheren Verträgen etc. aus den Jahren 1868. und 1869. (Von № 401. bis incl. 601.) № 1. bis incl. 51*, Berlin: zu haben im vereinigten Gesetz-Sammlungs-Debits- und Zeitungs-Komtoir 1870 [dalej: BGBI.], s. 599-602.

⁶⁴⁰ *Gesetzsammlung für die Königlich-Preußischen Staaten. 1874. Nr. 7. (Nr. 8182). Gesetz über die Beurkundung des Personenstandes und die Form der Eheschließung. Vom 9. März 1874*, [w:] *Gesetzsammlung für die Königlich-Preußischen Staaten. 1874. Enthält die Gesetze, Verordnungen etc. vom 2. Januar bis zum 2. Dezember 1874., nebst einigen Verordnungen etc. aus den Jahren 1872. und 1873. (Von Nr. 8168. bis Nr. 8247) Nr. 1. bis incl. 28.*, Berlin: zu haben im Gesetz-Sammlungs-Debits-Komtoir 1874 [dalej: GSK-PS 1874], s. 95-109. Tekst w języku polskim: „Wiarus. Pismo Dla Średniego Stanu Polskiego“ 1874 [dalej: Wiarus], R. 2, nr 61-63, 65-66.

die Beurkundung des Personenstandes und die Eheschließung)⁶⁴¹, która weszła w życie z dniem 1 stycznia 1876 r. Od tej pory parafialne księgi metrykalne prowadzono nadal, odjęto im jednak moc dokumentów publicznych, co czyniło z nich jedynie prywatną własność kościelną, w której organizację państwo nie ingerowało⁶⁴². Wprowadzenie świeckiej formy zawierania i rejestracji związków małżeńskich stanowiło część szerszej polityki Kulturkampf, która znacząco zwiększała zakres czynności sprawowanych przez aparat państwowy kosztem Kościoła, zmniejszając tym samym jego zakres oddziaływania i strefę wpływów⁶⁴³.

Część przepisów ustawy z 1875 r. zastąpiły uregulowania niemieckiego kodeksu cywilnego z 18 sierpnia 1896 r. (*Bürgerliches Gesetzbuch, BGB*)⁶⁴⁴, który wszedł w życie z dniem 1 stycznia 1900 r. Także pojedyncze przepisy ustawy z 17 maja 1898 r. o sprawach z zakresu jurysdykcji dobrowolnej (*Gesetz über die Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit*, zwanej także w polskim piśmiennictwie ustawą o sądownictwie niespornym)⁶⁴⁵ wpłynęły na prowadzenie rejestracji stanu cywilnego i obowiązki urzędników stanu cywilnego. Jej termin wejścia w życie powiązany był z mocą obowiązującą BGB,

---

⁶⁴¹ *Reichsgesetzblatt. No 4. (Nr. 1040.) Gesetz über die Beurkundung des Personenstandes und die Eheschließung. Vom 6. Februar 1875*, [w:] *Reichsgesetzblatt. 1875. Enthält die Gesetze, Verordnungen etc. vom 4. Januar bis 29. Dezember 1875, nebst einem Gesetze und mehreren Verträgen vom Jahre 1874. (Von No 1034 bis No 1106.) No 1 bis incl. 35.*, Berlin: zu haben im Kaiserlichen Post-Zeitungsamte 1875 [dalej: RGBL. 1875], s. 23-40. Tekst w języku polskim: F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 5-24.

⁶⁴² W. Hrynicky, *Organizacja rejestracji...*, op. cit., s. 362. Wyciągi z aktów urodzenia, małżeństw i zgonów sporządzonych przed ustanowieniem świeckiej rejestracji nadal wydawali duchowni, zaś po jej wprowadzeniu wydawali wyłącznie świadectwa chrztu (*Taufschein*). Zob. K. Kościński, *Imiona i nazwiska...*, op. cit., s. 7-8.

⁶⁴³ K. Krasowski, *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej*, Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1988, s. 39. P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., 63, 80. P. Fiedorczyk, *Rozwój prawa...*, op. cit., s. 224. Według J. Litwina nie należało jednak zapominać, że zarówno rozwiązania zawarte w pruskiej ustawie z 1874 r., jak i w ustawie Rzeszy z 1875 r., opierały się na doświadczeniach Nadrenii, gdzie przez cały XIX wiek nieprzerwanie obowiązywał francuski kodeks cywilny. Zob. J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 25-26. Wprowadzenie świeckiej rejestracji stanu cywilnego miało również znaczenie dla innych sfer działania administracji, dzięki nowemu systemowi znacznie poprawiła się jakość i pewność danych statystycznych. Zob. B. Łazowska, *Statystyka na ziemiach polskich pod panowaniem pruskim*, „Wiadomości Statystyczne” 2018, t. 63, nr 5, s. 84.

⁶⁴⁴ *Reichsgesetzblatt. Nr. 21. (Nr. 2321.) Bürgerliches Gesetzbuch. Vom 18. August 1896*, [w:] *Reichsgesetzblatt. 1896. Enthält die Gesetze, Verordnungen u. s. w. vom 19. Januar bis 11. Dezember 1896 nebst zwei Verträgen aus den Jahren 1893 und 1895. (Von Nr. 2285 bis einschl. Nr. 2352.) Nr. 1 bis einschl. Nr. 40.*, Berlin: zu haben im Kaiserlichen Post-Zeitungsamt. 1896 [dalej: RGBL. 1896], s. 195-603. Tekst w języku polskim: Z. Lisowski, *Kodeks cywilny...*, op. cit., s. 1-1039. Więcej o założeniach i unormowaniach BGB: K. Sójka-Zielińska, *Wielkie kodyfikacje...*, op. cit., s. 302-335.

⁶⁴⁵ *Reichs-Gesetzblatt. Nr. 21. (Nr. 2473.) Gesetz über die Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit. Vom 17. Mai 1898*, [w:] *Reichs-Gesetzblatt. 1898. Enthält die Gesetze, Verordnungen u. s. w. vom 11. Januar bis 28. Dezember 1898, nebst einem Verträge vom Jahre 1894, sowie einer Verordnung und sieben Verträgen vom Jahre 1897. (Von Nr. 2438 bis einschl. Nr. 2539.) Nr. 1 bis einschl. Nr. 57.*, Berlin: zu haben im Kaiserlichen Post-Zeitungsamte 1898 [dalej: RGBL. 1898], s. 189-229. W Niemczech pod terminem jurysdykcji dobrowolnej (*freiwillige Gerichtsbarkeit*) funkcjonuje część sądownictwa, w której postępowanie niesporne w sprawach cywilnych nie odbywa się na podstawie kodeksu postępowania cywilnego, a oddzielnej ustawy poświęconej tego typu sprawom.

dlatego również weszła w życie z dniem 1 stycznia 1900 r. Taki porządek prawny obowiązywał na terenach byłego zaboru pruskiego przez cały okres II Rzeczypospolitej.

5.2 Związkowa ustawa dotycząca zawierania małżeństw i rejestracji stanu cywilnego obywateli związkowych za granicą z 1870 r.

Zgodnie z §1 kanclerz związkowy (*Bundeskanzler*) mógł udzielić przedstawicielowi dyplomatycznemu Związku (*diplomatischen Vertreter des Bundes*) na całym terytorium państwa, w którym był on akredytowany na dworze lub przy rządzie, a także konsulowi związkowemu (*Bundeskonsul*) w jego okręgu urzędowym (*Amtsbezirk*), ogólnego upoważnienia do asystowania w zawieraniu małżeństw (*Eheschließungen*) obywateli Związku (*Bundesangehörigen*) oraz do rejestracji urodzeń, małżeństw i zgonów (*die Geburten, Heirathen und Sterbefälle zu beurkunden*) obywateli Związku⁶⁴⁶.

Tak uprawnieni urzędnicy mieli prowadzić odrębne rejestry urodzeń, małżeństw i zgonów, poszczególne przypadki (*Fälle*) należało wpisywać do rejestrów w formie protokołów (*in protokollarischer Form*) pod kolejnymi numerami (§2). Każdy z nich miał być prowadzony w dwóch identycznych oryginałach (*gleichlautenden Originalen*), zgodnie z formą określoną przez kanclerza związkowego, która miała być jednakowa dla wszystkich urzędników. Na koniec każdego roku urzędnik miał zamknąć rejestry i przesłać jeden egzemplarz do kanclerza związkowego, równocześnie miał przesłać rządowi poszczególnych krajów związkowych (*Regierungen der einzelnen Bundesstaaten*) wyciągi z rejestrów dotyczących ich obywateli. Jeżeli w ciągu roku nie dokonano żadnego wpisu do rejestru, urzędnik na koniec roku miał przesłać kanclerzowi związkowemu stosowne zaświadczenie (*Bescheinigung*) urzędowe.

Zawarcie związku małżeńskiego (*Schließung der Ehe*) musiało zostać poprzedzone zapowiedzią (*Aufgebot*, §3). Przed ogłoszeniem zapowiedzi należało wykazać przed urzędnikiem, że spełniono wymogi (*Erfordernisse*) niezbędne do zawarcia małżeństwa, które przewidywało prawo ojczyście narzeczonych (*Gesetzen der Heimath der Verlobten*). W szczególności narzeczeni mieli w formie poświadczonej przedstawić swe akty urodzenia (*Geburtsurkunden*) oraz oświadczenie (*Erklärung*) o wyrażeniu zgody tych osób, których zgoda była wymagana przez prawo ojczyście narzeczonych. Urzędnik mógł zwolnić z obowiązku przedstawienia tych dokumentów, jeżeli fakty, które miały być w nich

---

⁶⁴⁶ BGBl., s. 599.

stwierdzone, były mu osobiście znane lub zostały wiarygodnie udowodnione w inny sposób. Mógł on również zrezygnować z nieistotnych odstępstw w dokumentach, na przykład innej pisowni nazwisk lub różnicy w imionach, jeśli tożsamość stron zainteresowanych została ustalona w inny sposób. Urzędnik miał prawo przyjąć oświadczenie narzeczonych dotyczące prawdziwości faktów, które nie wydały mu się wystarczająco potwierdzone, dostępnymi dokumentami lub dowodami przedstawionymi w inny sposób.

Zapowiedzi dokonywać miał urzędnik w formie ogłoszenia (*eine Bekanntmachung*), w którym miał podać imiona (*die Vornamen*), nazwiska (*die Familiennamen*), wiek (*das Alter*), stan lub zawód (*den Stand oder das Gewerbe*) oraz miejsce zamieszkania (*den Wohnort*) narzeczonych oraz ich rodziców (§4)⁶⁴⁷. Ogłoszenie miało zostać wywieszane na drzwiach lub w widocznym miejscu przed lub w biurze urzędnika (*vor oder in der Kanzlei des Beamten*) przez jeden tydzień. Jeżeli w miejscu siedziby urzędnika wydawana była gazeta (*eine Zeitung*), ogłoszenie miało być również w niej jednorazowo opublikowane, a małżeństwo nie mogło zostać zawarte przed upływem trzeciego dnia od dnia wydania gazety z tymże ogłoszeniem. Urzędnik mógł wybrać dowolną spośród kilku gazet ukazujących się w danym miejscu.

Jeżeli jedna z osób, której dotyczyła zapowiedź, mieszkała w ciągu ostatnich sześciu miesięcy poza obszarem urzędowania urzędnika (*außerhalb des Amtsbereichs*), ogłoszenie zapowiedzi miało być dokonane również w jej dawnym miejscu zamieszkania zgodnie z obowiązującymi tam przepisami, ewentualnie w takiej sytuacji narzeczeni mieli przedłożyć odpowiednio uwierzytelnione zaświadczenie władz (*gehörig beglaubigtes Zeugniß der Obrigkeit*) dawnego miejsca zamieszkania, że nie były tam znane żadne przeszkody do zawarcia małżeństwa (§5). Ze szczególnie pilnych powodów (*aus besonders dringenden Gründen*) urzędnik mógł całkowicie odstąpić od ogłoszenia zapowiedzi (§6).

Zawarcie małżeństwa miało następować w obecności dwóch świadków (*in Gegenwart von zwei Zeugen*) poprzez uroczyste pytanie (*feierliche Frage*) urzędnika, które kierować miał kolejno do obojga narzeczonych, w którym zapytywał czy wyrażali oni wolę zawarcia związku małżeńskiego z obecną na miejscu drugą stroną, a następnie przez twierdzącą odpowiedź narzeczonych oraz oświadczenie urzędnika, iż z mocy prawa stali się małżonkami (§7). Małżeństwo miało nabywać ważność cywilną (*bürgerliche Gültigkeit*) z chwilą zawarcia go przed urzędnikiem (§8)⁶⁴⁸.

---

⁶⁴⁷ Ibidem, s. 600.

⁶⁴⁸ Ibidem, s. 601.

Wpis do rejestru małżeństw miał zawierać: imiona i nazwiska, obywatelstwo (*Staatsangehörigkeit*), wiek, stan lub zawód, miejsce urodzenia i miejsce zamieszkania (*Geburts- und Wohnort*) osób zawierających małżeństwo; imiona i nazwiska, wiek, stan lub zawód oraz miejsce zamieszkania ich rodziców; imiona i nazwiska, wiek, stan lub zawód oraz miejsce zamieszkania świadków; oświadczenie (*Erklärung*) o woli zawarcia małżeństwa złożone przez narzeczonych przed urzędnikiem, a także potwierdzenie przez niego zawarcia małżeństwa (*Verkündigung ihrer Verbindung*); podpisy (*Unterschrift*) osób obecnych (§9). Powyższe przepisy miały obowiązywać również w przypadku, gdy nie oboje, a tylko jedno z narzeczonych było obywatelem związkowym (*Bundesangehöriger*, §10).

Wpisu narodzin dziecka do rejestru urzędnik mógł dokonać dopiero po upewnieniu się o prawdziwości faktów, które miały być wpisane, poprzez przesłuchanie ojca dziecka lub innych osób (§11). Wpis w rejestrze urodzeń miał zawierać: miejsce, dzień i godzinę urodzenia (*den Ort, den Tag und die Stunde der Geburt*); płeć dziecka (*das Geschlecht des Kindes*); nadane mu imiona; imiona i nazwiska, obywatelstwo, stan lub zawód, jak również miejsce zamieszkania rodziców i dwóch świadków; podpis ojca (jeśli był obecny) oraz świadków.

Wpis zgonu (*Todesfalles*) do rejestru miał nastąpić na podstawie oświadczenia dwóch świadków (§12). Miał on zawierać: imię i nazwisko zmarłego, jego obywatelstwo, wiek, stan lub zawód, miejsce zamieszkania i miejsce urodzenia; imię i nazwisko małżonka; imiona i nazwiska, obywatelstwo, stan lub zawód oraz miejsce zamieszkania rodziców zmarłego; miejsce, dzień i godzinę śmierci, jeśli były znane; imię, nazwisko, wiek, stan lub zawód i miejsce zamieszkania składających oświadczenie świadków, a jeżeli byli oni krewnymi zmarłego – stopień ich pokrewieństwa (*den Grad ihrer Verwandtschaft*); podpisy świadków.

O ile przepisy państwa związkowego przyznały przedstawicielom dyplomatycznym i konsulom uprawnienia w zakresie zawierania małżeństw oraz rejestracji urodzeń, małżeństw i zgonów obywateli tego państwa, które nie były uzależnione od specjalnego zezwolenia (*ausgedehntere Befugnisse*) lub które przyznawały szersze uprawnienia od tych wynikających z niniejszej ustawy, miały one przysługiwać również przedstawicielom dyplomatycznym Związku i konsulom związkowym w odniesieniu do wskazanych obywateli (§13)⁶⁴⁹.

Do opłat (*Gebühren*) pobieranych za czynności powierzone urzędnikom związkowym na mocy niniejszej ustawy, a w szczególności za wydawanie odpisów (*Abschriften*) z rejestrów stanu cywilnego, należało stosować §38 ustawy związkowej o organizacji

---

⁶⁴⁹ Ibidem, s. 602.

konsulatów związkowych oraz o prawach i obowiązkach urzędowych konsulów związkowych z 8 listopada 1867 r.⁶⁵⁰ (§14).

5.3 Pruska ustawa o rejestracji stanu cywilnego i formie zawierania małżeństw z 1874 r.

5.3.1 Postanowienia ogólne

Rejestracja (*Beurkundung*) narodzin (*Geburten*), małżeństw (*Heirathen*) i zgonów (*Sterbefälle*) miała odbywać się wyłącznie przez ustanowionych w tym celu urzędników stanu cywilnego (*Standesbeamten*), którzy mieli zapisywać określone dane w specjalnie przygotowanych rejestrach (*Register*, §1)⁶⁵¹.

W gminach miejskich (*Stadtgemeinden*) funkcję urzędnika stanu cywilnego sprawował burmistrz (*Bürgermeister*), który mógł ją powierzyć swemu zastępcy bądź jednemu z członków zarządu gminy (§2). Władze gminne mogły jednak wydzielić specjalne stanowisko i ustanowić odrębnego urzędnika stanu cywilnego, który powinien posiadać przynajmniej jednego zastępcę. W takim wypadku urzędnika mianował naczelny prezes (*von dem Oberpräsidenten ernannt*) na wniosek zarządu gminy. Większe gminy miejskie mogły być podzielone na kilka obwodów urzędu stanu cywilnego (*Standesamtsbezirke*). Ustanowić je można było uchwałą zarządu gminnego po wysłuchaniu rady gminy (*Gemeindevertretung*) i po wyrażeniu zgody naczelnego prezesa.

W gminach wiejskich (*Landgemeinden*) granice obwodów urzędów stanu cywilnego wyznaczać miał naczelny prezes, miał również ustanawiać urzędników stanu cywilnego (§3)⁶⁵². Obie te czynności wykonywać mógł na wniosek komisji powiatowej (*Kreisausschusses*), a w miejscach, gdzie taka nie funkcjonowała, po wysłuchaniu władz gminnych. Teren każdego obwodu miał pokrywać się z granicami jednej lub kilku gmin, większe gminy mogły być podzielone na kilka obwodów. Za zezwoleniem władz gminnych określona gmina wiejska lub jej część mogła zostać przydzielona do miejskiego obwodu urzędu stanu cywilnego. Ustanowiony urzędnik stanu cywilnego mógł zostać w każdej chwili odwołany, miał mieć jednego lub więcej zastępców. Każdy urzędnik gminny

---

⁶⁵⁰ *Bundes-Gesetzblatt des Norddeutschen Bundes. No 11. (Nr. 23.) Gesetz, betreffend die Organisation der Bundeskonsulate, sowie die Amtsrechte und Pflichten der Bundeskonsuln. Vom 8. November 1867.*, [w:] *Bundes-Gesetzblatt Des Norddeutschen Bundes. 1867. Enthält die Gesetze, Verordnungen etc. vom 8. Juli bis 29. Dezember 1867., nebst einigen früheren Gesetzen und Verordnungen etc. von 1845. ff. (Von № 1. bis incl. 31.) № 1. bis incl. 14.*, Berlin: zu haben im vereinigten Gesetz-Sammlungs-Debits- und Zeitungs-Komtoir 1867, s. 137-156.

⁶⁵¹ GSK-PS 1874, s. 95. Wiarus 1874, nr 61, s. 1.

⁶⁵² GSK-PS 1874, s. 96. Wiarus 1874, nr 61, s. 1.

(*Gemeindebeamte*), w szczególności naczelnik gminy (*Gemeindevorsteher*, w gminie miejskiej burmistrz), zobowiązany był przyjąć urząd urzędnika stanu cywilnego lub jego zastępcy w obwodzie, do którego przynależała jego gmina.

Zarówno w gminach miejskich, jak i wiejskich, urzędnicy gminni i urzędnicy obwodowi (*Bezirksbeamte*) tracili status urzędnika stanu cywilnego wraz z opuszczeniem stanowiska w gminie (§4). Na wniosek komisji powiatowej, a gdzie takiej nie było, po wysłuchaniu władz gminnych, naczelny prezes mógł w razie szczególnej potrzeby powierzyć stanowisko urzędnika stanu cywilnego innej osobie, spoza grona wspomnianych urzędników, jednak tylko za zezwoleniem tychże osób. Zaznaczono jednak, że nie można było powierzyć tegoż urzędu osobom duchownym (*Geistlichen*).

Za sprawowanie funkcji urzędnika stanu cywilnego urzędnicy gminni i obwodowi mieli prawo żądać wynagrodzenia (rekompensaty, *Entschädigung*) od gmin, które nie należały do obwodu głównego ich urzędu (§5). Mogła je ustanowić rada gminy w gminach miejskich, komisja powiatowa w gminach wiejskich, a gdzie takowa nie funkcjonowała, samorząd obwodowy (*Bezirksregierung*). Skargi w tej sprawie rozpatrywał sąd administracyjny (*Verwaltungsgerichts*), do czasu ich urzędzenia rozpatrywać je miał naczelny prezes. Rozstrzygnięcie w tej sprawie miało charakter ostateczny. Wynagrodzenie (rekompensata) urzędników stanu cywilnego, którzy nie pochodzili z grona urzędników gminnych lub obwodowych, wypłacane miało być ze Skarbu Państwa (*Staatskasse*). Wydatki związane z prowadzeniem rejestracji stanu cywilnego pokrywać miały gminy, jednak rejestry i formularze do wyciągów rejestrowych państwo miało dostarczać gminom bezpłatnie. Wysokość wynagrodzenia (rekompensaty) urzędników stanu cywilnego określano na podstawie kosztów prowadzenia rejestracji i dzielono na poszczególne gminy względem liczby mieszkańców.

W rozumieniu przepisów niniejszej ustawy obszary dworskie (*Gutsbezirke*) oraz naczelników tychże (*Gutsvorsteher*) zrównano z gminami oraz ich naczelnikami (§6)⁶⁵³. W byłym Księstwie Nassau (*Herzogtum Nassau*), na obszarach wchodzących niegdyś w skład Wielkiego Księstwa i Landgrafostwa Hesji (*Grossherzoglich und Landgräsllich Hessischen Landestheilen*), jak również w byłym Księstwie Hohenzollern-Sigmaringen (*Fürstenthum Hohenzollern-Sigmaringen*) wszystkie gminy liczące 1500 i więcej mieszkańców miały być uważane za gminy miejskie w rozumieniu niniejszej ustawy, dopóki konstytucje gminne (*Regelung der Gemeindeverfassung*) nie uregulowały inaczej.

---

⁶⁵³ GSK-PS 1874, s. 97. Wiarus 1874, nr 61, s. 1.

Nadzór (*Aufsicht*) nad działalnością urzędników stanu cywilnego w gminach wiejskich, w których obowiązywała ordynacja powiatowa (*Kreisordnung*) z 13 grudnia 1872 r., sprawować miał wydział powiatowy (*Kreisausschuß*), natomiast w drugiej instancji sąd administracyjny (§7). W gminach miejskich oraz w gminach wiejskich, gdzie wspomniana ordynacja nie obowiązywała, nadzór sprawować miały władze właściwe do nadzoru nad działalnością gmin (*in Gemeindeangelegenheiten zuständigen Behörden*). Jeżeli urzędnik stanu cywilnego odmówił wykonania czynności urzędowej, mógł być do jej realizacji przymuszony przez sąd kolegialny pierwszej instancji (*Kollegialgericht erster Instanz*) na wniosek stron zainteresowanych. W prowincji Hanower (*Provinz Hannover*) sprawy te rozpatrywał mały senat sądu wyższej instancji (*der kleine Senat des Obergerichts*), w którego okręgu miał swoją siedzibę urzędnik stanu cywilnego. Do postępowania i apelacji w tej sprawie należało stosować przepisy właściwe w sprawach jurysdykcji dobrowolnej (*in Sachen der freiwilligen Gerichtsbarkeit*), a więc dotyczące postępowania niespornego.

Każdy urzędnik stanu cywilnego prowadzić miał trzy rejestry stanu cywilnego (*Standesregister*): narodzin (*Geburtsregister*), małżeństw (*Heirathsregister*) i zmarłych (*Sterberegister*, §8)⁶⁵⁴. Poszczególne wpisy w rejestrach należało sporządzać pod bieżącymi numerami, zakazano używania skrótów (§9). Niewypełnione miejsca w tekście miały być uzupełniane poziomymi kreskami, a wartości liczbowe zapisywane słownie, literami. Wpisy dokonywane wskutek ustnego doniesienia lub oświadczenia miały zawierać następujące dane – elementy: miejsce i dzień wpisu; wymienienie osób przybyłych (*die Aufführung der Erschienenen*); uwagę urzędnika stanu cywilnego w jaki sposób przekonał się o tożsamości osób przybyłych; uwagę, że wpis przybyłym odczytano i jego treść została przez nich zaaprobowana; podpisy przybyłych, a jeżeli nie umieli lub nie mogli się podpisać, własnoręcznie przez nich uczyniony znak lub wskazanie przyczyny, dlaczego nie mogli go wykonać; podpis urzędnika. Wpisy w rejestrze, które sporządzono na podstawie pisemnego doniesienia, należało skutecznie przy wskazaniu miejsca i dnia wciągnięcia danych z dokumentu do rejestru i zaopatrzyć podpisem urzędnika. Uzupełnienia (*Zusätze*), wykreślenia (*Löschungen*) lub zmiany (*Ubänderungen*) miały być zapisywane na marginesie, a także osobno zatwierdzone (podpisane).

Po sporządzeniu każdego wpisu (*Eintragung*) w rejestrze urzędnik stanu cywilnego miał w tym samym dniu wciągnąć do rejestru pobocznego (*Rebenregister*) jego uwierzytelniony przez siebie odpis (*Abschrift*, §10). Po upływie roku kalendarzowego każdy

---

⁶⁵⁴ GSK-PS 1874, s. 98. Wiarus 1874, nr 61, s. 1.

rejestr miał zostać zamknięty oraz podsumowany w obydwu egzemplarzach pod względem liczby zawartych w nim wpisów. Rejestr poboczny miał zostać przekazany władzy nadzorczej (*Aufsichtsbehörde*), która po zrewidowaniu miała go odesłać na przechowanie do sądu. Wpisy sporządzone w rejestrze głównym już po wydaniu rejestru pobocznego należało przekazać w formie wierzytelnych odpisów władzy nadzorczej, a ta miała dopilnować, aby zostały one wciągnięte do rejestru pobocznego.

Sporządzane zgodnie z przepisami wpisy w rejestrze stanu cywilnego miały być dowodami (*Nachweis*) na wydarzenia w nich wymienione, dopóki nie udowodniono ich sfałszowania lub nieprawdziwości zgłoszeń i oświadczeń, na podstawie których zostały zapisane (§11)⁶⁵⁵. Tę samą moc dowodową miały mieć wyciągi (*Auszüge*), które miały być potwierdzone jako jednakowe z wpisami w rejestrze głównym i pobocznym oraz zaopatrzone podpisem i pieczęcią urzędową urzędnika stanu cywilnego lub też właściwego urzędnika sądowego (*Gerichtsbeamten*). Są miał oceniać czy uchybienia przepisom niniejszej ustawy w zakresie rodzaju i formy wpisów uchylały lub osłabiały ważność dowodową w poszczególnych przypadkach.

Prowadzenie rejestru stanu cywilnego i związane z nim czynności miały być realizowane bez pobierania opłat, w tym opłat stemplowych (§12). Opłacie podlegać miał natomiast wgląd w rejestry oraz wydawanie uwierzytelnionych z nich wyciągów. Jej wysokość określono w taryfie załączonej do niniejszej ustawy, wpłacane środki wpływać miały do kas gminnych. Przejrzenie rejestru i udzielenie wyciągów mogło odbyć się bezpłatnie w przypadku wykazania interesu urzędowego lub braku możliwości uiszczenia opłaty przez interesanta. Każdy wyciąg miał zawierać zawarte we wpisie dopełnienia i poprawki.

5.3.2 O rejestrach urodzeń

O każdym nowo narodzonym dziecku należało donieść urzędnikowi stanu cywilnego w obwodzie, w którym połów się odbył, w przeciągu tygodnia od jego przyjścia na świat (§13)⁶⁵⁶. Zobowiązani do zgłoszenia byli kolejno: ojciec ślubny (*der eheliche Vater*); akuszerka obecna przy położeniu; lekarz obecny przy położeniu; wszystkie inne obecne osoby; osoba, w której mieszkaniu albo domu połów się odbył; matka, jeżeli była w stanie to uczynić (§14). Obowiązek ten ciążył na następnych osobach z listy tylko wtedy, jeżeli wcześniej

---

⁶⁵⁵ GSK-PS 1874, s. 99. Wiarus 1874, nr 61, s. 1.

⁶⁵⁶ GSK-PS 1874, s. 99. Wiarus 1874, nr 62, s. 1.

wymienieni byli nieobecni lub nie mogli złożyć doniesienia. Zgłoszenie miało być dokonane w formie ustnej osobiście przez zobowiązanego lub przez kogoś innego, kto sam dowiedział się o danym urodzeniu (§15)⁶⁵⁷. Narodziny mające miejsce w instytucjach publicznych (*öffentlichen Anstalten*), takich jak zakłady położnicze i akuszerskie, szpitale, czy więzienia, miały być zgłaszane przez naczelników tychże jednostek, składane pisemnie w urzędowej formie (§16). Urzędnikowi stanu cywilnego przysługiwało prawo podjęcia czynności w celu przekonania się w sposób dostateczny o rzetelności doniesienia, jeżeli miał powód by w nie wątpić (§17).

Wpis w rejestrze urodzeń miał zawierać: imię i nazwisko, stan (*Stand*) lub zajęcie (*Gewerbe*) i miejsce zamieszkania zgłaszającego; miejsce, dzień i godzinę narodzenia; płeć dziecka; imię dziecka; imię i nazwisko, wyznawaną religię, stan lub zajęcie i miejsce zamieszkania rodziców (§18). W przypadku bliźniąt lub innych urodzeń mnogich każde dziecko należało zarejestrować z osobna zgodnie z kolejnością narodzin. Jeżeli imion dziecka do czasu zgłoszenia jeszcze nie nadano, należało o nich donieść w przyszłości, nie później jednak niż w przeciągu dwóch miesięcy po urodzeniu. W takiej sytuacji należało zapisać je na marginesie obok pierwotnego wpisu. Jeżeli dziecko urodziło się martwe lub zmarło podczas porodu, zgłoszenia należało dokonać najpóźniej dnia następnego (§19). Wpis należało sporządzić wyłącznie w rejestrze zmarłych ze wskazaniem wszystkich danych wymienionych w §18 poza imieniem dziecka.

Kto znalazł nowo narodzone dziecko zobowiązany był donieść o tym dnia następnego lokalnej władzy policyjnej (*Ortspolizeibehörde*, §20)⁶⁵⁸. Miała ona przeprowadzić w tej sprawie niezbędne dochodzenie i przekazać obwodowemu urzędnikowi stanu cywilnego możliwe do ustalenia dane w celu wpisania ich do rejestru urodzeń. Wpis miał zawierać czas, miejsce i okoliczności towarzyszące znalezieniu, opis znalezionych przy dziecku rzeczy i innych przedmiotów, znaki na ciele dziecka, jego domniemywany wiek, płeć, a także władzę lub osobę, u której dziecko umieszczono i imiona, które mu nadano.

Ojciec nieślubnego dziecka mógł zostać wpisany do rejestru tylko wówczas, gdy osoba przyznająca się do ojcostwa poświadczyła je przed urzędnikiem stanu cywilnego osobiście, bądź dokumentem spisany przed sądem lub notariuszem (§21). Zmiany, jakie po wpisie w rejestrze zaszły w prawach dziecka, takie jak uznanie ojcostwa (*Feststellung der Vaterschaft*), legitymacja, (*Legitimation*) czy adopcja (*Adoption*), należało na wniosek osób

---

⁶⁵⁷ GSK-PS 1874, s. 100. Wiarus 1874, nr 62, s. 1.

⁶⁵⁸ GSK-PS 1874, s. 101. Wiarus 1874, nr 62, s. 1.

zainteresowanych i za okazaniem udowadniających je dokumentów publicznych zanotować na marginesie dokonanego wpisu (§22). Jeżeli zgłoszenia narodzin dokonano po upływie trzech miesięcy od przyjścia dziecka na świat, wpisu można było dokonać tylko za zezwoleniem władzy nadzorczej, która miała w tej sprawie przeprowadzić dochodzenie. Jego koszty ponieść miała osoba, która była zobowiązana do zgłoszenia, a nie dopełniła swego obowiązku w terminie (§23).

5.3.3 O formie zawarcia małżeństwa i rejestrze małżeństw

Zastrzeżono, że małżeństwo było na gruncie prawa cywilnego, ze wszystkimi jego skutkami przez prawo przewidzianymi, tylko jeśli zostało zawarte w formie przewidzianej w niniejszej ustawie (§24)⁶⁵⁹. Religijne uroczystości przy zawieraniu małżeństw mogły odbyć się dopiero po zawarciu małżeństwa przed urzędnikiem stanu cywilnego. W przeciwnym razie należało stosować §337 kodeksu karnego (*Strafgesetzbuch*)⁶⁶⁰.

Małżeństwo należało zawrzeć przed urzędnikiem stanu cywilnego, w którego obwodzie jedno z zaręczonych (*Verlobten*) miało miejsce zamieszkania (*Wohnsitz*) lub stałego pobytu (*hat gewöhnlich aufhält*, §25)⁶⁶¹. W przypadku, gdy zgodnie z tymi kryteriami właściwych było kilku urzędników stanu cywilnego, wybór jednego spośród nich należał do zaręczonych. Małżeństwa zawarte na podstawie przepisów niniejszej ustawy nie można było zakwestionować (*angefochten*) powołując się na to, że urzędnik, przed którym je zawarto, nie był do tego właściwym. Na podstawie pisemnego upoważnienia (*Ermächtigung*) właściwego urzędnika stanu cywilnego małżeństwo mogło być zawarte także przed urzędnikiem stanu cywilnego właściwym dla innego obwodu (§26).

Przed zawarciem małżeństwa wymagane było ogłoszenie jednej zapowiedzi (*Aufgebot*, §27). Do jej zarządzenia kompetentny był każdy urzędnik, przed którym zgodnie z właściwością miejscową małżeństwo mogło być zawarte. Przed zapowiedzią zaręczeni mieli obowiązek udowodnienia urzędnikowi, że wszystkie prawem przewidziane wymagania do zawarcia małżeństwa zostały spełnione (§28). Mieli oni przedstawić w uwierzytelnionej

---

⁶⁵⁹ GSK-PS 1874, s. 101. Wiarus 1874, nr 63, s. 1.

⁶⁶⁰ §337 kodeksu karnego z 1871 r. przewidywał karę grzywny do stu talarów lub karę pozbawienia wolności do trzech miesięcy dla duchownego lub innego sługi (pracownika) religijnego, który przystępował do ceremonii religijnych związanych z zawarciem małżeństwa przed udowodnieniem mu, że akt małżeństwa został wcześniej sporządzony przez urzędnika stanu cywilnego, jeśli było to warunkiem cywilnej ważności małżeństwa. Przepis ten został zastąpiony przez §67 i §69 ustawy z dnia 6 lutego 1875 r. o rejestracji stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw. Zob. podrozdział 5.7 Przepisy karne – kodeks z 1871 r.

⁶⁶¹ GSK-PS 1874, s. 102. Wiarus 1874, nr 63, s. 1.

formie swe akty urodzenia (*Geburtsurkunden*) oraz oświadczenie (*Erklärung*) zezwalające osób, których zezwolenie było wymagane przez prawo. Urzędnik mógł zwolnić strony od okazania tych dokumentów, jeżeli fakty, które miały być w nich stwierdzone, były mu osobiście znane lub w inny sposób wiarygodnie udowodnione. Nie powinien też zważać na nieznaczne pomyłki w dokumentach, jak np. nazwiska pisane w różny sposób lub różnice w imionach, jeżeli tożsamość osób zainteresowanych została sprawdzona na innej podstawie. Urzędnik miał prawo odebrać od zaręczonych oświadczenie w miejsce przysięgi, że okoliczności, które przedłożonymi dokumentami lub innymi dowodami nie wydawały mu się dostatecznie stwierdzonymi, były zgodne z prawdą.

Zapowiedź miała być ogłoszona w gminie lub w gminach, gdzie zaręczeni mieli swe miejsce zamieszkania, a jeżeli jedna z osób zaręczonych przebywała w innym miejscu, także w gminie jej ówczesnego pobytu (§29). Jeśli osoba ta zmieniła miejsce zamieszkania podczas ostatnich sześciu miesięcy, zapowiedź należało ogłosić także w gminie poprzedniego miejsca zamieszkania. Ogłoszenie miało zawierać imię i nazwisko, stan lub zajęcie i miejsce zamieszkania zaręczonych i ich rodziców. Miało być wywieszane przez dwa tygodnie na budynku ratusza (*Rathshause*) lub domu gminnego (*Gemeindehause*), bądź też w innym miejscu, które przeznaczone było do ogłoszeń władzy gminnej.

Jeżeli jedno z miejsc, w którym zapowiedź miała być ogłoszona, leżało poza granicami Prus, zamiast wywieszenia ogłoszenie miało być na koszt wnioskodawcy opublikowane w dzienniku (*Blatt*), który tamże był wydawany lub rozpowszechniany (§30)⁶⁶². Małżeństwo nie mogło być zawarte przed upływem dwóch tygodni od dnia, w którym numer tegoż dziennika z zawartą zapowiedzią został wydany. Publikacja w dzienniku zagranicznym nie była potrzebna, jeżeli strony zainteresowane przedstawiły poświadczenie od właściwej zagranicznej władzy miejscowej (*ausländischen Ortsbehörde*), że nie stwierdziła ona istnienia przeszkód do zawarcia małżeństwa (*Ehehindernisses*) przez daną osobę.

Jeżeli urzędnik dowiedział się o wystąpieniu przeszkody do zawarcia małżeństwa, nie mógł on zezwolić na jego zawarcie (§31). Sprzeciwy (*Einsprachen*), opierające się na innych podstawach, nie wstrzymywały zawarcia małżeństwa. Jeżeli małżeństwo miało być zawarte przed innym urzędnikiem niż ten, który ogłosił zapowiedź, wówczas ten drugi musiał wystawić zaświadczenie, że zapowiedź ogłoszono zgodnie z przepisami, wraz ze wskazaniem jej daty, a także że przeszkody do zawarcia małżeństwa nie doszły do jego wiadomości (§32).

---

⁶⁶² GSK-PS 1874, s. 103. Wiarus 1874, nr 63, s. 1.

Zwolnienie od zapowiedzi mogło we wszystkich przypadkach nastąpić za pozwoleniem królewskim (*Königliche Dispensation*, §33). W nagłych wypadkach przewodniczący władzy nadzorczej (*Vorsitzende der Aufsichtsbehörde*) mógł pozwolić na skrócenie terminów wyznaczonych do jej ogłoszenia, a w razie zagrożenia życia zwolnić zupełnie od zapowiedzi. Jeżeli niebezpieczna i niecierpiąca zwłoki choroba była poświadczona świadectwem lekarskim, urzędnik stanu cywilnego mógł podjąć czynności związane z zawarciem małżeństwa bez zapowiedzi. Zapowiedź tracić miała swą funkcję zezwalającą na zawarcie małżeństwa i musiała być powtórzona, jeżeli od jej ogłoszenia upłynęło sześć miesięcy, a małżeństwo nie zostało zawarte (§34)⁶⁶³.

Małżeństwo zawierane miało być w sposób następujący: zaręczeni przed urzędnikiem stanu cywilnego i w obecności dwóch świadków (*Zeugen*) osobiście oświadczać mieli swą wolę (*Willen*), że chcą ze sobą zawrzeć małżeństwo (§35). Oświadczenie to urzędnik stanu cywilnego wpisywać miał do rejestru małżeństw, które miało zostać tamże przez urzędnika i zaręczonych potwierdzone. Jako świadkowie mogły występować wyłącznie pełnoletnie osoby (§36). Pokrewieństwo (*Verwandtschaft*) i powinowactwo (*Schwägerschaft*) pomiędzy zaręczonymi a świadkami, lub pomiędzy samymi świadkami, nie czyniło żadnych przeszkód w pełnieniu tej funkcji.

Wpis w rejestrze małżeństw miał zawierać: imię i nazwisko, wyznawaną religię, wiek, stan lub zajęcie, miejsce narodzenia i zamieszkania osób wstępujących w związek małżeński; imię i nazwisko, stan lub zajęcie i miejsce zamieszkania rodziców obojga wstępujących w związek małżeński; imię i nazwisko, wiek, stan lub zajęcie i miejsce zamieszkania przybranych świadków; oświadczenie zaręczonych (§37)⁶⁶⁴. Małżonkom należało niezwłocznie wystawić poświadczenie, że małżeństwo zostało zawarte.

W przypadku, gdy orzeczono separację (*getrennt*), bądź uznano małżeństwo za nieważne (*ungültig*) lub niebyłe (*nichtig erklärt*), sąd właściwy w tej sprawie (*Ehegericht*) miał na mocy wyroku i poświadczenia o jego prawomocności zarządzić, aby wpisano tę okoliczność na marginesie aktu małżeństwa (§38).

---

⁶⁶³ GSK-PS 1874, s. 104. Wiarus 1874, nr 63, s. 1.

⁶⁶⁴ GSK-PS 1874, s. 104. Wiarus 1874, nr 63, s. 2

5.3.4 O rejestrach zmarłych

Każdy przypadek śmierci należało zgłosić najpóźniej dnia następnego urzędnikowi stanu cywilnego w obwodzie, w którym zgon wystąpił (§39)⁶⁶⁵. Do zgłoszenia zobowiązana była głowa rodziny (*Familienhaupt*), ewentualnie wdowa (*Wittwe*), a w razie ich braku lub niemożliwości powiadomienia z ich strony, powinność ta ciążyła na osobie, w której mieszkaniu lub domu nastąpiła śmierć (§40)⁶⁶⁶. Podkreślono, że przepisy §15, §16 i §17 niniejszej ustawy (osobiste i ustne zgłoszenia przez osobę do tego zobowiązaną lub inną osobę; pisemne zgłoszenia przez naczelników instytucji publicznych; możliwość podjęcia przez urzędnika stanu cywilnego czynności służących wyjaśnieniu wątpliwości powstałych przy danym zgłoszeniu) miały zastosowanie także do zgłoszeń przypadków śmierci (§41). Jeśli okoliczności śmierci były badane podczas dochodzenia, wpis w rejestrze miał nastąpić na podstawie pisemnego doniesienia ze strony właściwej władzy.

Wpis w rejestrze zmarłych miał zawierać: imię i nazwisko, stan lub zajęcie i miejsce zamieszkania zgłaszającego; miejsce, dzień i godzinę zgonu; imię i nazwisko, wyznawaną religię, wiek, stan lub zajęcie, miejsce zamieszkania i miejsce urodzenia zmarłego (*Verstorbenen*); imię i nazwisko małżonka lub małżonki, bądź uwagę, że zmarły nie żył w związku małżeńskim; imię i nazwisko, stan lub zajęcie i miejsce zamieszkania rodziców zmarłego (§42). Bez zezwolenia miejscowej władzy policyjnej zwłoki nie mogły zostać pochowane przed sporządzeniem wpisu w rejestrze (§43). Jeżeli wbrew temu przepisowi pogrzeb (*Beerdigung*) się odbył, wpis mógł nastąpić tylko za zezwoleniem władzy nadzorczej po przeprowadzonym dochodzeniu.

5.3.5 O rejestracji stanu cywilnego osób przebywających na morzu

Przypadki urodzeń i śmierci, które miały miejsce podczas żeglugi (*Reise*) na okrętach morskich (*Seeschiffer*), marynarz (*Schiffer*) miał obowiązek wpisać do dziennika najpóźniej następnego dnia po danym wydarzeniu w obecności dwóch oficerów okrętowych (*Schiffsoffizieren*) lub innych wiarogodnych osób. Przy wypadkach śmierci należało również zanotować prawdopodobny powód śmierci (§44)⁶⁶⁷. Następnie marynarz miał sporządzić dwa odpisy z tak dokonanych wpisów i przekazać je pierwszemu urzędowi morskemu

---

⁶⁶⁵ GSK-PS 1874, s. 104. Wiarus 1874, nr 65, s. 1.

⁶⁶⁶ GSK-PS 1874, s. 105. Wiarus 1874, nr 65, s. 1.

⁶⁶⁷ Ibidem.

(*Seemannsamte*), któremu był w stanie (§45)⁶⁶⁸. Jedną z nich urząd morski miał zachować, a drugą posłać w celu wpisania do rejestru urzędnikowi stanu cywilnego, w którego obwodzie rodzice dziecka, względnie zmarły, mieli swoje miejsce zamieszkania. W przypadku śmierci marynarza obowiązki wyżej wymienione spoczywały na sterniku (*Steuermann*, §46).

Gdy okręt zawinął do portu krajowego (*inländischen Hafen*), gdzie zakończył swą podróż, dziennik miał być przedłożony władzy nadzorczej właściwej dla urzędnika stanu cywilnego miejsca portowego (§47). Władza ta miała przesłać uwierzytelniony odpis każdego wpisu w dzienniku właściwemu dla danego urodzenia lub śmierci urzędnikowi stanu cywilnego w celu kontroli (*Kontrolirung*) wpisu.

5.3.6 O sprostowaniu rejestru stanu cywilnego

Sprostowanie (*Berichtigung*) wpisu w rejestrze stanu cywilnego mogło nastąpić tylko na podstawie zarządzenia sądu (*gerichtiger Anordnung*, §48)⁶⁶⁹. Władza nadzorcza miała wysłuchać zainteresowane osoby i w razie potrzeby wezwać do wyjaśnień za pośrednictwem prasy (*öffentliches Blatt*), jeżeli wniesiono wniosek (*Antrag*) o sprostowanie lub sama z urzędu uznała je za wskazane (*von Amtswegen für erforderlich erachtet*). Przeprowadzone czynności miała następnie zreferować sądowi administracyjnemu, przy czym mogła rekomendować dalsze badanie sprawy oraz w razie potrzeby wskazać wnioskodawcy drogę procesową (*Prozeßweg*). Przepisy §7 o postępowaniu sądowym i apelacji należało stosować w tych sprawach analogicznie. Sprostowanie miało nastąpić poprzez zapis uwagi na marginesie (*Beschreibung eines Vermerks am Rande*) danego wpisu w rejestrze. Zarządzone sprostowanie nie wywoływało skutków wobec osób zainteresowanych, które nie wyrażały na nie zgody.

5.3.7 Postanowienia końcowe

Osoba, która nie dopełniła obowiązków zgłoszenia wydarzeń lub udzielenia informacji przewidzianych w §13-16 (zgłoszenie urodzenia w ciągu tygodnia; powinność ustnego zgłoszenia według kolejności; pisemne zgłoszenie naczelnika instytucji), §18-20 (określenie danych zawartych we wpisie; zgłoszenie urodzenia martwego lub śmierci podczas porodu

---

⁶⁶⁸ GSK-PS 1874, s. 106. Wiarus 1874, nr 65, s. 1.

⁶⁶⁹ Ibidem.

dnia następnego; zgłoszenie znalezienia nowo narodzonego dziecka) oraz §39-41 (zgłoszenie zgonu dnia następnego; powinność ustnego zgłoszenia według kolejności) miała podlegać karze pieniężnej (*Geldstrafe*) do 150 marek lub karze aresztu (*Haft*, §49)⁶⁷⁰. Kary nie należało nakładać, jeżeli doniesienie zostało złożone w terminie przez osoby inne niż te, które były do tego zobowiązane. Karze tej miał podlegać również marynarz lub sternik, który nie dopełnił obowiązków zawartych w §44-47. Także urzędnicy stanu cywilnego otrzymali prawo, aby nakładać kary na osoby uchylające się od obowiązków nałożonych na nie niniejszą ustawą. Miały one na celu przymuszenie ukaranych do wykonania określonych czynności, jednak w każdym pojedynczym przypadku nie mogły one przekraczać wysokości 15 marek. Środki pieniężne pozyskane w wyniku opłacenia powyższych kar przynależały do gmin, które ponosiły koszty utrzymania i działalności urzędów stanu cywilnego (*Standesämter*, §50).

Rejestracja stanu cywilnego osób wojskowych (*Militairpersonen*), które przebywały w stałych kwaterach (*Standquartier*) poza granicą Prus, pełniły służbę za granicą w wyniku mobilizacji (*Mobilmachung*) lub znajdowały się na statkach lub innych okrętach marynarki wojennej (*Fahrzeugen der Marine*), miała być uregulowana w formie rozporządzenia królewskiego (*Königliche Verordnung*, §51).

Mianowanie urzędników stanu cywilnego oraz sposób prowadzenia i przechowywania (*Art der Führung und Aufbewahrung*) rejestrów stanu cywilnego przeznaczonych dla członków domu królewskiego i domu książęcego Hohenzollern (*Königlichen Hauses und des Hohenzollernschen Fürstenhauses*) również miało zostać uregulowane w formie królewskiego rozporządzenia (§52). Przy zawieraniu małżeństw przez członków wymienionych domów zaręczeni mogli zostać zastąpieni przez inne osoby. W przypadku zapowiedzi przedmażeńskich członków tych rodzin miały zostać zachowane dotychczasowe zwyczaje.

Władze i urzędnicy, którzy do czasu wejścia w życie niniejszej ustawy prowadzili księgi kościelne (*Kirchenbücher*) i rejestry stanu cywilnego nadal mieli posiadać prawo i obowiązek wystawiania świadectw urodzin, małżeństw i śmierci dotyczących wydarzeń, które miały miejsce przed wejściem w życie tejże ustawy (§53).

Osobna ustawa miała określić warunki wstępne (*Vorbedingungen*), źródło (*Quelle*) i miarę (*Maaß*) wynagrodzenia (rekompensaty) duchownych i zakrystian (*Kirchendiener*), którzy udowodnili, że wskutek wejścia w życie niniejszej ustawy ich dochody spadły (*Ausfall*

---

⁶⁷⁰ GSK-PS 1874, s. 107. Wiarus 1874, nr 66, s. 2.

in ihrem Einkommen, §54)⁶⁷¹. Aż do uchwalenia takiej ustawy duchowni i zakrystianie, którzy zgłosili taką sytuację, za dowiedziony ubytek w dochodach mieli otrzymać wynagrodzenie (rekompensatę) z kasy państwa, ustanowione przez ministra spraw duchownych, oświatowych i lekarskich (*Minister der geistlichen, Unterrichts- und Medizinal-Angelegenheiten*) oraz ministra finansów (*Finanzminister*).

Ustawa miała wejść w życie z dniem 1 października 1874 r. (§55). Wszystkie akty prawne niezgodne z niniejszą ustawą, jak również ustawy zakazujące zawarcia małżeństwa z powodu różności wyznań (*Verschiedenheit des Religionsbekenntnisses*) i przewidujące ingerencję państwa w udzielanie chrztu (*staatliche Einwirkung auf die Vollziehung der Taufe anordnen*), miały zostać uchylone (§56). Ministra spraw wewnętrznych i ministra sprawiedliwości (*Minister des Innern und der Justiz*) zobowiązano do wydania przepisów niezbędnych do wykonania niniejszej ustawy (§57).

Do ustawy załączono taryfę opłat związanych z rejestracją⁶⁷². Wolne od opłat miały być poświadczenia, wydane na podstawie §32 (zaświadczenie o dokonaniu ogłoszenia zapowiedzi, jeśli ogłaszał ją inny urzędnik niż ten, przed którym zawierano małżeństwo) i §37 (świadcstwo zawarcia małżeństwa wydawane małżonkom po jego zawarciu), albo w celu chrztu lub pogrzebu. Opłacie w wysokości pół marki za każdy rocznik podlegało przedłożenie rejestrów do wglądu, natomiast przejrzenie kilku roczników razem nie mogło kosztować więcej niż półtorej marki. Za pisemne upoważnienie do zawarcia małżeństwa przed innym urzędnikiem stanu cywilnego niż ten właściwy miejscowo, wystawiane na podstawie §26, a także za każdy uwierzytelniony wyciąg z rejestrów, włącznie z należnością za ich sporządzenie, należało wpłacić pół marki. Gdy wyciąg odnosił się do kilku wpisów i wymagał przeszukania więcej niż jednego rocznika rejestru, za każdy kolejny rocznik osoba zainteresowana miała zapłacić pół marki, jednak łącznie nie więcej niż dwie marki.

5.4 Ustawa Rzeszy o rejestracji stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw z 1875 r.

5.4.1 Postanowienia ogólne

Rejestracja (*Beurkundung*) urodzeń (*Geburten*), małżeństw (*Heirathen*) i zgonów (*Sterbefälle*) miała być dokonywana wyłącznie przez mianowanych przez państwo (*Staate*)

---

⁶⁷¹ GSK-PS 1874, s. 108. Wiarus 1874, nr 66, s. 2.

⁶⁷² GSK-PS 1874, s. 109. Wiarus 1874, nr 66, s. 2.

urzędników stanu cywilnego (*Standesbeamten*) poprzez dokonywanie wpisów (*Eintragung*) w specjalnie do tego przeznaczonych rejestrach (*Register*, §1)⁶⁷³.

Obwody urzędu stanu cywilnego (*Standesamtsbezirke*) tworzone miały być przez wyższą władzę administracyjną (*höhere Verwaltungsbehörde*, §2)⁶⁷⁴. Mogły one składać się z jednej lub większej liczby gmin (*Gemeinden*), natomiast większe gminy mogły być podzielone na kilka obwodów. W każdym obwodzie stan cywilnego miał być mianowany jeden urzędnik stanu cywilnego, a także przynajmniej jeden jego zastępca (*Stellvertreter*, §3). W przypadku tymczasowej niemożności wykonywania obowiązków przez urzędnika i jego zastępcę, bądź jednoczesnego wakat na obu stanowiskach, władza nadzorcza (*Aufsichtsbehörde*) mogła tymczasowo powierzyć prowadzenie rejestracji sąsiedniemu urzędnikowi stanu cywilnego lub jego zastępcy. Mianowania (*Bestellung*) dokonywać miała wyższa władza administracyjna, jednak żadnej z tych funkcji nie można było powierzyć osobom duchownym (*Geistlichen*) lub innym sługom religijnym (*Religionsdienern*).

W obwodach urzędu stanu cywilnego, które nie wykraczały poza obszar jednej gminy, obowiązki urzędnika stanu cywilnego sprawować miał przewodniczący gminy (*Vorsteher der Gemeinde*), czyli odpowiednio burmistrz (*Bürgermeister*), sołtys (*Schultheiß*), przedstawiciel jednostki pomocniczej gminy (*Ortsvorsteher*)⁶⁷⁵ lub jego prawny zastępca (§4)⁶⁷⁶. Wyższa władza administracyjna mogła jednak także mianować do prowadzenia rejestracji specjalnego urzędnika. Przewodzący rejestrację przewodniczący gminy mógł za zezwoleniem wyższej władzy administracyjnej do odwołania powierzyć funkcję urzędnika stanu cywilnego innemu urzędnikowi tej gminy. Władza gminna (*Gemeindebehörde*) mogła również ustanowić odrębne stanowisko urzędnika stanu cywilnego, mianowania w takiej sytuacji dokonywał zarząd gminy (*Gemeindevorstand*) po zatwierdzeniu wyższej władzy administracyjnej. W ten sam sposób odbywało się mianowanie zastępcy. Tak mianowani urzędnicy stanu cywilnego i ich zastępcy mieli status urzędników gminnych (*Gemeindebeamte*). Mianowanie oraz wydane w jego sprawie zezwolenie mogło zostać w każdej chwili cofnięte (§5).

W przypadku gdy obwód urzędu stanu cywilnego składał się z więcej niż jednej gminy urzędnika stanu cywilnego i jego zastępcę mianować miała wyższa władza

---

⁶⁷³ RGBI. 1875, s. 23. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 5.

⁶⁷⁴ Granice obwodów były w większości dość stałe, niewielkich zmian w tej kwestii dokonywano w 1888 r., 1889 r., 1900 r. i 1905 r. Dotyczyły głównie łączenia mniejszych obwodów w większe. Zob. H. Ciechanowski, *The Polish Civil...*, op. cit., s. 78.

⁶⁷⁵ *Ortsvorsteher* – przedstawiciel niesamodzielnej jednostki lub miejscowości w stosunku do właściwej gminy. Jego status prawny był w poszczególnych państwach związkowych Rzeszy zróżnicowany, w niektórych przypadkach była to funkcja zbliżona do burmistrza, wójta lub sołtysa.

⁶⁷⁶ RGBI. 1875, s. 24. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 5-6.

administracyjna (§6). Każdy przewodniczący gminy bądź inny urzędnik gminny zobowiązany był przyjąć nałożone na niego obowiązki urzędnika stanu cywilnego lub jego zastępcy. Zastrzeżono, że taka sytuacja nie naruszała przepisów ustawowych państwa związkowego (*landesgesetzlichen Vorschriften*), według których przełożeni składających się z kilku gmin związków (*Vorstehern der aus mehreren Gemeinden gebildeten Verbände*) posiadać mieli te same obowiązki.

Ewentualne wynagrodzenie (*Entschädigung*) ustanowionych przez władzę gminną urzędników stanu cywilnego wypłacać miała gmina (§7). Pełniący obowiązki urzędnika stanu cywilnego przewodniczący gmin lub inni urzędnicy gminni mieli prawo do określonego ryczałtem (*Pauschquantum*) wynagrodzenia ze strony gmin, w których prowadzili rejestrację, a które znajdowały się poza ich siedzibą (*Hauptamtes*). Wysokość wynagrodzenia ustalać miała niższa władza administracyjna (*untere Verwaltungsbehörde*), zaś zażalenia w tej sprawie rozpatrywać miała wyższa władza administracyjna. Innym osobom mianowanym na urzędnika stanu cywilnego lub jego zastępcę przez wyższą władzę administracyjną mogło przysługiwać wynagrodzenie ze Skarbu Państwa (*Staatskasse*).

Koszty związane z prowadzeniem rejestrów miały być pokrywane przez gminy, jednak rejestry i formularze do wyciągów z rejestru (*Registerauszügen*) miały być im bezpłatnie dostarczane przez centralne władze państwowe (*Zentralbehörde des Bundesstaats*, §8)⁶⁷⁷. W obwodach, które składały się z większej liczby gmin, wydatki związane z wynagrodzeniem urzędników stanu cywilnego oraz ich zastępców, jak również kosztami funkcjonowania urzędu stanu cywilnego, miały być dzielone na poszczególne gminy pod względem „liczby dusz” (*nach dem Maßstabe der Seelenzahl*), czyli liczby mieszkańców (§9).

W rozumieniu niniejszej ustawy leżące poza obrębem gmin samoistne obszary dworskie (*stehenden Gutsbezirke*) uznawane miały być za równorzędne gminom, a przewodniczących tychże obszarów za równorzędnych przewodniczącym gmin (§10).

Nadzór na działalnością urzędników stanu cywilnego sprawować miała niższa władza administracyjna (*unteren Verwaltungsbehörde*), a w drugiej instancji wyższa władza administracyjna (*höheren Verwaltungsbehörde*), o ile ustawy państwa związkowego nie określały innych podmiotów właściwych w tej sprawie (§11). Władza nadzorcza miała prawo do udzielania urzędnikom stanu cywilnego upomnienia (*Warnungen*), nagany (*Verweise*) oraz nakładania na nich kar pieniężnych (*Geldstrafen*), jednak nie mogły one przekraczać

---

⁶⁷⁷ RGBl. 1875, s. 25. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 7.

wysokości 100 marek. W przypadku, gdy urzędnik stanu cywilnego uchylał się od dokonania czynności urzędowej, mógł go do jej realizacji przymusić właściwy miejscowo dla urzędnika sąd pierwszej instancji (*Gericht erster Instanz*) na wniosek osób zainteresowanych. Postępowanie i apelacja w tej sprawie miały być prowadzone na podstawie przepisów dla jurysdykcji bezspornej (*nichtstreitigen Gerichtsbarkeit*).

Każdy urzędnik stanu cywilnego obowiązany był prowadzić trzy rejestry: rejestr urodzeń (*Geburtsregister*), rejestr małżeństw (*Heirathsregister*) i rejestr zgonów (*Sterberegister*, §11). Wpisy w rejestrach miały być dokonywane według numerów bieżących i bez skrótów, miejsca puste należało uzupełnić linią poziomą, a liczby musiały być zapisane słownie (§12). Wpisy sporządzane na podstawie ustnych zgłoszeń lub oświadczeń miały zawierać: miejsce i datę wpisu; wskazanie osób, które się stały; informację czy i na jakiej podstawie urzędnik potwierdził tożsamość osób obecnych⁶⁷⁸; informację o odczytaniu wpisu osobom przybyłym i akceptacji przez nich jego treści; podpisy osób przybyłych⁶⁷⁹, a jeśli nie byli w stanie się podpisać, wykonane przez nich własnoręcznie znaki lub wskazanie powodu, z którego nie byli w stanie ich uczynić (§13)⁶⁸⁰. Wpisy dokonywane na podstawie pisemnego zgłoszenia miały zawierać miejsce i datę wpisu oraz podpis urzędnika stanu cywilnego. Dodatki (*Zusätze*), skreślenia (*Löschungen*) lub zmiany (*Abänderungen*), powinny być zaznaczone na marginesie i osobno podpisane.

Po sporządzeniu wpisu w rejestrze urzędnik stanu cywilnego był zobowiązany do jego wciągnięcia w tym samym dniu do drugiego egzemplarza rejestru (rejestru bocznego,

---

⁶⁷⁸ Na podstawie rozporządzenia MSW z dnia 31 maja 1875 r. dokumenty dotyczące stanu cywilnego, w których wskazane w nich osoby figurowały jako nieznanne, miały być nieważne. Zgodnie z rozporządzeniem MSW z dnia 7 października 1886 r. urzędnik stanu cywilnego miał wskazać we wpisie czy dana osoba była mu osobiście znana lub w jaki sposób stwierdził jej tożsamość. Jeśli tożsamość potwierdzała inna osoba, należało ją wymienić z imienia, nazwiska i miejsca zamieszkania. Zbyt ogólnikowe i niedookreślone wzmianki, np. „uznany na mocy powziętego przekonania”, uznano w tym aspekcie za niewystarczające. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 140.

⁶⁷⁹ Na podstawie rozporządzeń MSW z dnia 25 września 1877 r. i z dnia 13 marca 1878 r. kobieta wstępująca w związek małżeński miała podpisać wpis w rejestrze małżeństw nazwiskiem męża, przy czym powinna do niego dodać również swoje nazwisko rodowe. Rozporządzeniem MSW z dnia 13 lipca 1878 r. doprecyzowano, że podpisy złożyć miały tylko osoby przybyłe dla sporządzenia wpisu w rejestrze, podpisy osób przybyłych dla potwierdzenia tożsamości zgłaszających były zbędne. Zgodnie z rozporządzeniem MSW z dnia 23 października 1879 r. pisownia nazwisk miała być zgodna ze złożonymi podpisami. Na podstawie rozporządzenia MSW z dnia 11 marca 1898 r. nazwiska obce (zagraniczne, obcojęzyczne) należało zapisywać z uwzględnieniem wszelkich składających się na nie znaków (z „kropkami, kreskami, haczykami”), o ile dotyczyło to liter łacińskich lub niemieckich. Nazwiska zapisywane w alfabetach obcych (np. rosyjskie, tureckie, greckie, chińskie) należało zapisywać odpowiednio do możliwości wyrażenia ich w alfabecie łacińskim i poprzez litery niemieckie. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 140, 142, 150.

⁶⁸⁰ Zgodnie z rozporządzeniem MSW z dnia 23 sierpnia 1902 r. odmowę złożenia podpisu należało wyraźnie zaznaczyć we wpisie i wskazać jej dokładną przyczynę. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 142.

Nebenregister, §14)⁶⁸¹. Po upływie roku kalendarzowego oba egzemplarze rejestru miały zostać zamknięte, przy czym należało w nich oznaczyć liczbę uczynionych w nich wpisów, a drugi egzemplarz należało przekazać władzy nadzorczej⁶⁸². Po jego sprawdzeniu (*Prüfung*) ta ostatnia miała go odesłać na przechowanie (*Aufbewahrung*) do sądu pierwszej instancji. Wpisy sporządzone w pierwszym egzemplarzu rejestru po przekazaniu drugiego należało w formie uwierzytelnionych odpisów przesłać władzy nadzorczej, która miała doprowadzić do ich uwzględnienia w drugim egzemplarzu rejestru.

Prowadzone zgodnie z przepisami rejestry stanu cywilnego oraz sporządzone w nich wpisy miały potwierdzać fakty, do których rejestracji były przeznaczone, do czasu udowodnienia ich sfałszowania (*Fälschung*), niedokładności zapisu (*unrichtigen Eintragung*) lub nieprawidłowości zgłoszeń i oświadczeń (*Unrichtigkeit der Anzeigen und Feststellungen*), na podstawie których zostały zapisane (§15). Analogiczną moc dowodową posiadać miały zgodne z pierwszym lub drugim egzemplarzem rejestru wyciągi, zaopatrzone podpisem i pieczęcią służbową urzędnika stanu cywilnego lub właściwego urzędnika sądowego.

Sporządzenie wpisu w rejestrze oraz spisanie związanych z tym protokołów miało nie podlegać opłacie, w tym opłacie stemplowej (*kosten- und stempelfrei*, §16)⁶⁸³. Podlegać im jednak miał wgląd (*Einsicht*) w rejestry oraz sporządzanie wyciągów (*Auszüge*) z rejestru, ich wysokość miała być określona w stosownej taryfie (*Tarife*). W sprawach urzędowych (*amtlichem Interesse*) oraz w przypadku niezamożności (*Unvermögen*) osób zainteresowanych należało jednak odstąpić od pobrania opłaty. Każdy wyciąg zawierać miał również wszystkie znajdujące się we wpisie lub na jego marginesie uzupełnienia (*Ergänzungen*) i sprostowania (*Berichtigungen*)⁶⁸⁴.

---

⁶⁸¹ RGBl. 1875, s. 26. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 8.

⁶⁸² Pierwszy egzemplarz pozostawać miał w urzędzie stanu cywilnego. Zgodnie z reskryptem MSW z dnia 24 lipca 1906 r. w razie podziału obwodu rejestry miały pozostać u tego urzędnika stanu cywilnego, w którego właściwości terytorialnej utrzymano pozostałą część obwodu, natomiast w nowo utworzonym obwodzie należało założyć nowe rejestry. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 136.

⁶⁸³ RGBl. 1875, s. 26. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 9.

⁶⁸⁴ Reskryptem MSW z dnia 12 lutego 1905 r. umożliwiono wystawianie na wniosek zainteresowanych skróconych poświadczeń urodzenia dla celów szkolnych oraz nauki religii. Dla uniknięcia przykrości dla dzieci nieślubnych rubrykę przeznaczoną do wskazania ojca należało w takim dokumencie wypełnić tylko wtedy, jeśli dziecko pochodziło ze związku ślubnego, zostało legitymowane poprzez zawarcie związku małżeńskiego rodziców, zostało uznane za ślubne lub zostało przysposobione. Do rubryki tej nie należało wpisywać mężczyzny, który tylko uchodził za ojca nieślubnego lub nieślubnemu dziecku swej żony użyczył swojego nazwiska. W przypadku przysposobienia zamiast rodziców do poświadczenia należało wpisać przysposabiających, jednak z odpowiednim oznaczeniem ich statusu. Wystawianie tego rodzaju poświadczeń podlegało opłacie tożsamej z opłatą za pełne wyciągi, należało jednak odstąpić od jej pobrania, jeśli miały być wydane w interesie urzędowym lub w przypadku wykazania niezamożności wnioskodawcy. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 128-129.

5.4.2 Rejestracja urodzeń

Każde narodzenie należało zgłosić w ciągu tygodnia urzędnikowi stanu cywilnego właściwemu dla obwodu, w którym dziecko przyszło na świat (§17)⁶⁸⁵. Do dokonania zgłoszenia zobowiązano kolejno: ślubnego ojca (*eheliche Vater*); obecną przy porodzie akuszerkę (*Hebamme*); obecnego przy porodzie lekarza (*Arzt*); każdą inną obecną przy porodzie osobę; matkę (*Mutter*), gdy tylko była w stanie to uczynić (§18)⁶⁸⁶. Powinność ta przechodziła na kolejną osobę, gdy poprzednio wymieniona była nieobecna lub nie miała możliwości złożenia doniesienia.

Zgłoszenia miały być dokonywane ustnie (*mündlich*) przez osobę do tego obowiązaną lub też inną osobę, która odznaczała się wiarogodnością i odpowiednio przekonała się o urodzeniu (§19). W przypadku urodzeń, które miały miejsce w publicznych zakładach położniczych, zakładach akuszerskich, szpitalach, więzieniach i innych podobnych instytucjach (*Entbindungs-, Hebammen-, Kranken-, Gefangen- und ähnlichen Anstalten*), jak również w koszarach (*Kasernen*), powinność doniesienia ciążyła wyłącznie na przełożonym zakładu (*Vorsteher der Anstalt*) lub na uprawnionym przez właściwą władzę urzędniku (§20)⁶⁸⁷. W takich sytuacji wystarczające miało być zawiadomienie pisemne (*schriftliche Anzeige*) w formie urzędowej. Urzędnik stanu cywilnego miał obowiązek odpowiedniego sprawdzenia prawdziwości (*Richtigkeit*) zgłoszenia, o ile powziął w tej sprawie wątpliwości (§21).

Wpis w rejestrze urodzeń miał zawierać: imię i nazwisko (*Vor- und Familiennamen*), stan⁶⁸⁸ lub zawód (*Stand oder Gewerbe*) i miejsce zamieszkania (*Wohnort*) zgłaszającego; miejsce, dzień i godzinę (*Ort, Tag und Stunde*) urodzenia; płeć dziecka (*Geschlecht des Kindes*); imiona dziecka (*Vornamen des Kindes*)⁶⁸⁹; imiona i nazwiska⁶⁹⁰, wyznanie

---

⁶⁸⁵ RGBI. 1875, s. 27. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 9.

⁶⁸⁶ RGBI. 1875, s. 27. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 10.

⁶⁸⁷ Zgodnie z rozporządzeniem MSW z dnia 3 listopada 1892 r. zgłoszenia przełożonych zakładów publicznych miały być dokonane w taki sposób, aby z rejestracji nie wynikało jasno, że dany przypadek urodzenia, małżeństwa lub zgonu miał miejsce w więzieniu. Jako zgłaszającego urodzenie należało wskazać akuszerkę lub lekarza, bez dookreślenia funkcji lekarza więziennego. Celem ścisłego oznaczenia miejsca wydarzenia należało wskazać dokładny adres właściwego zakładu karnego. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 141.

⁶⁸⁸ Zgodnie z wyrokiem sądu kameralnego z dnia 17 grudnia 1900 r. poprzez stan należało w tym wypadku rozumieć nie stan cywilny (rodzinny, np. niezamężna, wdowiec, rozwiedziony), lecz stan w znaczeniu zatrudnienia lub głównego źródła zarobku. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 144.

⁶⁸⁹ Na podstawie rozporządzeń MSW z dnia 27 lipca 1875 r. oraz z dnia 11 marca 1898 r. na obszarach z przeważającą ludnością o narodowości innej niż niemiecka należało zapisywać imiona w języku niemieckim, jednak na żądanie zgłaszającego należało je zapisywać również w nawiasie w brzmieniu obcym (polskim), np. Johann (Jan), Laurentius (Wawrzyniec). Rozporządzeniem MSW z dnia 15 grudnia 1885 r. zakazano

(*Religion*), stan lub zawód i miejsce zamieszkania rodziców (*Eltern*, §22)⁶⁹¹. W przypadku narodzin bliźniąt lub innych urodzeń mnogich (*Zwillings- oder Mehrgeburten*) należało sporządzić oddzielne wpisy dla każdego dziecka z taką dokładnością, aby zaznaczyć odstęp czasu pomiędzy poszczególnymi narodzinami. Jeżeli imiona dziecka w czasie zgłoszenia nie były jeszcze ustalone, należało podać je dodatkowo najpóźniej w przeciągu dwóch miesięcy po narodzinach⁶⁹². Ich uzupełnienie miało być uskuteczniane na marginesie wpisu. Jeżeli dziecko przyszło na świat martwe lub zmarło podczas porodu, zgłoszenia należało dokonać najpóźniej następnego dnia. W takiej sytuacji wpis miał sporządzony tylko w rejestrze zgonów (§23)⁶⁹³.

Osoba, która znalazła nowo narodzone dziecko, miała o tym donieść miejscowej władzy policyjnej (*Ortspolizeibehörde*) najpóźniej następnego dnia (§24). Do tejże władzy należało podjęcie działań mających na celu ustalenie okoliczności sprawy, a następnie powiadomienie urzędnika stanu cywilnego danego obwodu o rezultacie dochodzenia, który na tej podstawie miał sporządzić wpis w rejestrze urodzeń. Wpis miał zawierać czas, miejsce i

---

rejestrwania imion nieprzyzwoitych lub budzących odrazę. Zgodnie z rozporządzeniem MSW z dnia 25 września 1900 r. przy rejestracji urodzeń należało stosować nową (ówcześnie powszechnie używaną) pisownię, jednak na wyraźne żądanie zgłaszającego należało zastosować starą pisownię. Zob. K. Kościński, *Imiona i nazwiska...*, op. cit., s. 15, 27; F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 145. Inną problematyczną kwestią w praktyce administracyjnej okazał się stosunek do imion napisanych w kościelnych księgach metrykalnych w języku łańskim. W 1905 r. pruski minister spraw wewnętrznych wskazał, że „szereg orzeczeń rewizyjnych sądu nadziemiańskiego w Poznaniu” podkreśliło, że miało nie mieć znaczenia jakie imię faktycznie nadano dziecku na chrzcie, gdyż w życiu publicznym należało używać wyłącznie imienia w formie zapisanej w księdze urodzeń, ewentualnie w formie niemieckiej, gdyż był to język urzędowy i powszechnie używany. Sąd kameralny (*Kammergericht*) kierował się natomiast zasadą, że księgi kościelne nie stanowiły literalnego dowodu co do zapisanych imion, a jedynie wskazywały jak dane imię brzmiało w języku używanym w księdze. Imię właściwe miało być wybadane w inny sposób, co potwierdzało również orzecznictwo niemieckich sądów administracyjnych. Do takiego zapatrywania przyłączył się również pruski minister. Zob. K. Kościński, *Imiona i nazwiska...*, op. cit., s. 28.

⁶⁹⁰ Rozporządzeniem pruskiego ministra spraw wewnętrznych i ministra sprawiedliwości z 11 marca 1898 r. postanowiono, że nazwiska w rejestrach stanu cywilnego należało zapisywać w pisowni polskiej, tj. „z wszystkimi kropkami, haczykami itd.”. Zgodnie z rozporządzeniem ministra spraw wewnętrznych z 9 września 1905 r. nazwiska kobiet o narodowości polskiej miały być w rejestrach stanu cywilnego zapisywane na żądanie zainteresowanych w odmianie żeńskiej, np. z końcówką „-ska”, a nie „-ski”. Urzędnik stanu cywilnego nie musiał tego czynić z urzędu, należało więc zgłosić mu wyraźne żądanie w tej sprawie. Jednak jeśli akt został podpisany z końcówką męską, nie było już możliwości jego zmiany w formie sprostowania. K. Kościński, *Imiona i nazwiska...*, op. cit., s. 33-34, 39-40.

⁶⁹¹ RGBI. 1875, s. 28. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 10. Zgodnie z rozporządzeniem MSW z dnia 21 maja 1897 r. przy rejestracji urodzeń dzieci wdów i rozwódek należało wskazać dzień zgonu męża lub dzień uprawomocnienia się wyroku rozwodowego. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 147.

⁶⁹² W rozporządzeniu MSW z dnia 5 lutego 1880 r. uściślono, że przekroczenie tego terminu pociągało za sobą nałożenie kary na zgłaszającego, jednak mimo tego uzupełnienie imion odbywać się miało bez zmian, tj. bez zezwolenia władzy nadzorczej czy sądowego zarządzenia o sprostowaniu. Zgodnie z reskryptem MSW z dnia 22 lutego 1908 r. imiona później zgłoszone należało podać do wiadomości właściwego duchownego prowadzącego księgi metrykalne, co miało na celu przeciwdziałanie ewentualnym niedokładnościom w zapisie imion. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 140, 144.

⁶⁹³ RGBI. 1875, s. 28. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 11.

okoliczności znalezienia (*Auffindens*) dziecka, opis znalezionego przy dziecku ubrania (*Kleider*) i innych przedmiotów, cechy charakterystyczne dziecka (*körperlichen Merkmale*), jego przypuszczalny wiek, płeć, a także organ władzy, instytucję, lub osobę, której powierzono dziecko oraz imiona, jakie dziecku nadano⁶⁹⁴.

Uznanie (*Anerkennung*) nieślubnego dziecka mogło zostać uwzględnione w rejestrze urodzeń pod warunkiem, że nastąpiło przed urzędnikiem stanu cywilnego lub w dokumencie sporządzonym przed sądem lub notariuszem (*gerichtlich oder notariell aufgenommenen Urkunde*, §25)⁶⁹⁵. Jeżeli pochodzenie dziecka zostało ustalone (*Feststellung der Abstammung*) dopiero po sporządzeniu wpisu w rejestrze urodzeń lub gdy jego położenie prawne uległo zmianie wskutek uprawnienia (*Legitimation*), przysposobienia (*Annahme an Kindesstatt*) lub w inny sposób, na wniosek osoby zainteresowanej okoliczność tę należało uwzględnić na marginesie wpisu w formie adnotacji, o ile była poparta dokumentami publicznymi (§26)⁶⁹⁶.

W przypadku, gdy zgłoszenie urodzenia nastąpiło z trzymiesięcznym opóźnieniem, wpis mógł być dokonany jedynie za zezwoleniem władzy nadzorczej po ustaleniu

---

⁶⁹⁴ Powołując się na niniejszy przepis H. Konic wskazuje, że dzieciom znalezionym i podrzutom miały być nadawane specjalne nazwiska rodowe, które miały utracić swą moc w przypadku ustalenia prawdziwego nazwiska danej osoby. Właściwą do nadania takiego nazwiska miała być według niego władza administracyjna, w warunkach II Rzeczypospolitej właściwość w tej sprawie przypisał właściwemu województwu lub starostwu. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 151. Przytaczając niniejszy przepis F. Podwojski i W. Salamon nie wspominają jednak w ogóle o nazwisku, jedynie o imieniu. Wątpliwość w tej kwestii wynika z możliwości przetłumaczenia niemieckiego „*Namen*” zarówno na „imiona” (w znaczeniu więcej niż jednego imienia), jak i na „imię i nazwisko”. W oryginalnej niemieckiej wersji przepis nie wspomina jednak o tymczasowości ewentualnego nazwiska, urzędnik stanu cywilnego miał zaś uczynić wpis na podstawie wyników dochodzenia przeprowadzonego przez władzę policyjną, nie administracyjną. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 11; W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 12.

⁶⁹⁵ Celem uzupełnienia przepisów w tej kwestii MSW wydało postanowienie z dnia 18 października 1899 r. W przypadku gdy mężczyzna po zawarciu małżeństwa z matką nieślubnego dziecka uznał swe ojcostwo przed urzędnikiem stanu cywilnego, w którego rejestrze znajdował się wpis o odnośnym ślubie, należało w tej sprawie uczynić adnotację na marginesie tegoż wpisu. Nie należało jednak dokonywać z urzędu tego typu adnotacji we wpisach w rejestrze urodzeń lub małżeństw, jeśli w kwestii uznania dziecka nieślubnego sporządzono osobny dokument, który sporządzano wyłącznie na żądanie uznającego ojcostwo. Urzędnik stanu cywilnego zobligowany był do uczynienia adnotacji o uznaniu dziecka nieślubnego na marginesie wpisu w rejestrze urodzeń, jeśli przedstawiono mu oświadczenie o uskutecznieniu uznania przed sądem lub notariuszem. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 131-132.

⁶⁹⁶ Reskryptem z dnia 9 maja 1901 r. MSW rozviało wątpliwości czy nieślubne dziecko powinno wyrazić osobiście swoje zezwolenie na nadanie mu nazwiska męża matki, który nie był jego ojcem, czy też powinno się to odbyć za pośrednictwem opiekuna. Na podstawie §1706 i §1793 BGB MSW stanęło na stanowisku, że za małoletniego poniżej 7 roku życia opiekun mógł sam złożyć stosowne oświadczenie, a w przypadku małoletniego od 7 roku życia, który posiadał ograniczoną zdolność do czynności prawnych, mógł to zrobić opiekun lub sam małoletni za zgodą opiekuna. Reskryptem z dnia 20 sierpnia 1912 r. MSW podkreśliło różnicę pomiędzy uznaniem ojcostwa (§1720 BGB), którego dokonywał mężczyzna, który sam spłodził dziecko, od udzielenia nazwiska (§1706 BGB) przez męża matki dziecka, który był dla dziecka biologicznie obcy. W tym drugim przypadku prócz zmiany nazwiska położenie prawne dziecka nie ulegało w żaden sposób zmianie. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 132, 135.

okoliczności zwłoki (*Ermittelung des Sachverhalts*, §27)⁶⁹⁷. Koszty dochodzenia miały obciążać osobę, która zaniedbała doniesienia we właściwym czasie.

5.4.3 Wymogi małżeńskie

Cała dotycząca wymogów do zawarcia małżeństwa sekcja trzecia (*Dritter Abschnitt*) ustawy z 6 lutego 1875 r., tj. przepisy od §28 do §40, została uchylona na mocy art. 46 ustawy wprowadzającej do kodeksu cywilnego (BGB) z 1896 r.⁶⁹⁸ Zawarte w niej kwestie zostały uregulowane na nowo w tymże kodeksie (od §1303 do §1315, od §1322 do §1335 i od §1348 do §1350)⁶⁹⁹. Tym samym przepisy sekcji trzeciej ustawy z 1875 r. nie obowiązywały w II Rzeczypospolitej, zostały jednak niżej omówione na potrzeby całościowego ujęcia analizowanej ustawy z 1875 r.

Zawarcie małżeństwa wymagało zgody (*Einwilligung*) i osiągnięcia wieku małżeńskiego (*Ehemündigkeit der Eheschließenden*) przez obojga małżonków (§28)⁷⁰⁰. W przypadku płci męskiej (*männlichen Geschlechts*) miał on wynosić dwadzieścia lat, a dla płci żeńskiej (*weiblichen Geschlechts*) szesnaście lat, dozwolono jednak także dyspensę na wcześniejsze zawarcie związku.

Na zawarcie związku małżeńskiego przez osoby pochodzące z małżeństwa wymagana była zgoda ojca, o ile syn nie ukończył dwudziestego piątego roku życia, a córka nie ukończyła dwudziestego czwartego roku życia (§29). Po śmierci ojca niezbędna była zgoda matki, a jeśli przyszli małżonkowie byli niepełnoletni, także zgoda opiekuna. Jeżeli oboje rodzice nie żyli, dla osób niepełnoletnich (*minderjährig*) wymagana była zgoda opiekuna (*Vormundes*). Sytuację, kiedy rodzice nie byli w stanie złożyć oświadczenia lub ich miejsce pobytu było trwale nieznane, należało traktować analogicznie do ich śmierci. Zgoda opiekuna nie była wymagana w przypadku osób niepełnoletnich, które zgodnie z prawem państwa związkowego (*Landesrecht*) nie podlegały opiece (*Vormundschaft*). Zakres działań organu opiekuńczego (*Vormundschaftsbehörde*) lub rady rodzinnej (*Familienrathes*) określać miało prawo państwa związkowego. Powyższe przepisy dotyczące osób pochodzących z małżeństwa, ale pozbawionych ojca, należało stosować do dzieci nieślubnych (§30). W przypadku dzieci przysposobionych ojca zastępować miał ten, który dziecko przysposobił

---

⁶⁹⁷ RGBl. 1875, s. 29. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 11.

⁶⁹⁸ *Reichsgesetzblatt. Nr. 21. (Nr. 2322). Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche. Vom. 18. August 1896*, [w:] RGBl. 1896, s. 618.

⁶⁹⁹ F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 12-16.

⁷⁰⁰ RGBl. 1875, s. 29.

(§31). Przepis ten nie miał mieć zastosowania w tych częściach państwa związkowego (*Bundesgebietes*), w których prawa władzy ojcowskiej nie mogły być ustanowione poprzez adopcję. W przypadku odmowy (*Versagung*) wyrażenia zgody na zawarcie małżeństwa, osoby pełnoletnie były uprawnione do wniesienia pozwu (*Klage*) o jej uzupełnienie sądowe (*richterliche Ergänzung*, §32)⁷⁰¹.

Zakazano zawierania małżeństw między: wstępnymi i zstępnymi (*Verwandten in auf- und absteigender Linie*); rodzeństwem pełnym i przyrodnim (*voll- und halbbürtigen Geschwistern*); ojczymami lub macochami (*Stiefeltern*) a pasierbami i pasierbicami (*Stiefkindern*) oraz teściami i zięciami lub synowymi (*Schwiegereltern*) – niezależnie od tego, czy związek rodzinny lub powinowaty opierał się na urodzeniu z małżeństwa czy urodzeniu pozamałżeńskim oraz czy małżeństwo, przez które powstał przybrany związek lub powinowactwo, nadal istniało; osobami, z których jedna przysposobiła drugą jako dziecko, o ile istniał ten stosunek prawny; osobą rozwiedzioną (*Geschiedenen*) z powodu cudzołóstwa (*Ehebruchs*) a osobą współwinną tegoż cudzołóstwa (§33). W tym ostatnim przypadku dopuszczalna była dyspensa.

Nikt nie może zawrzeć nowego małżeństwa zanim jego poprzednie małżeństwo nie zostało rozwiązane (*aufgelöst*), unieważnione (*ungültig*) lub uznane za niebyłe (*nichtig erklärt*, §34). Kobiety mogły ponownie zawrzeć związek małżeński dopiero po upływie dziesiątego miesiąca od ustania poprzedniego małżeństwa, dozwolono jednak w tej sprawie dyspensę (§35). W odniesieniu do skutków prawnych zawarcia małżeństwa sprzecznego z przepisami od §28 do 35 pierwszeństwo mają mieć przepisy prawa państwa związkowego (§36). To samo miało dotyczyć wpływu przymusu (*Zwangs*), błędu (*Irrthums*) i oszustwa (*Betrugs*) na ważność małżeństwa.

Małżeństwo podopiecznego (*Pflegebefohlenen*) z jego opiekunem lub dziećmi uznano za niedozwolone w okresie trwania opieki (§37). Jeżeli jednak małżeństwo zostało zawarte, jego ważność nie mogła być kwestionowana. Nie ulegały zmianie przepisy, które uzależniały zawarcie małżeństwa przez wojskowych (*Militärpersonen*), urzędników państwowych (*Landesbeamten*) i cudzoziemców (*Ausländer*) od uzyskania zezwolenia (*Erlaubniß*, §38). Jego brak nie miał wpływu na ważność prawną małżeństwa, to samo dotyczyło przepisów wymagających udowodnienia, rozliczenia lub zabezpieczenia majątku przed zawarciem małżeństwa.

---

⁷⁰¹ Ibidem, s. 30.

Utracić moc miały wszystkie przepisy, które dodatkowo ograniczały prawo do zawarcia małżeństwa niż przewiduje to niniejsza ustawa (§39)⁷⁰². Uprawnienie do udzielania dyspensy od przeszkód małżeńskich zarezerwowano tylko dla państwa (*Staate*, §40). O wykonaniu tego uprawnienia decydują rządy państw związkowych (*Landesregierungen*).

5.4.4 Forma i rejestracja zawarcia małżeństwa

Poszczególne przepisy sekcji czwartej ustawy z 1875 r. (§42, §43, §51, §52, §53) również zostały uchylone ustawą wprowadzającą do kodeksu cywilnego z 1896 r., inne zyskały nowe brzmienie (§41, §44, §50, §55)⁷⁰³. Poniżej omówiono przepisy sekcji czwartej w oryginalnym brzmieniu sprzed nowelizacji.

Na terytorium Rzeszy Niemieckiej (*Gebietes des Deutschen Reichs*) małżeństwo mogło być legalnie zawarte tylko przed urzędnikiem stanu cywilnego (§41)⁷⁰⁴. Właściwy w sprawie zawarcia małżeństwa miał być urzędnik stanu cywilnego, w którego obwodzie jedno z narzeczonych posiadało miejsce zamieszkania lub miejsce stałego pobytu (§42). Narzeczeni mogli wybrać spośród kilku właściwych w ten sposób urzędników. Zastrzeżono jednak, że małżeństwo zawarte zgodnie z przepisami niniejszej ustawy nie mogło być kwestionowane podstawie niewłaściwości urzędnika stanu cywilnego. Za pisemną zgodą (*schriftliche Ermächtigung*) właściwego urzędnika stanu cywilnego małżeństwo mogło być zawarte również przed urzędnikiem innego obwodu (§43). Zawarcie małżeństwa miało być poprzedzone zapowiedzią (*Aufgebot*). Za jej ogłoszenie odpowiedzialny był urzędnik stanu cywilnego, przed którym małżeństwo miało zostać zawarte (§44).

Przed ogłoszeniem zapowiedzi należało udowodnić urzędnikowi stanu cywilnego spełnienie przepisanych w ustawie wymogów do zawarcia małżeństwa (§45)⁷⁰⁵. W szczególności narzeczeni mieli w uwierzytelnionej formie przedstawić swe metryki urodzenia oraz oświadczenia osób, których zezwolenie (*Einwilligung*) było prawnie wymagane. Urzędnik stanu cywilnego mógł zwolnić od obowiązku dostarczenia tych dokumentów, jeżeli fakty, mające być stwierdzone dokumentami, były mu znane osobiście, bądź zostały wiarogodnie dowiedzione w inny sposób. Mógł on również pominąć małe niedokładności w dokumentach, np. niejednakową pisownię nazwisk lub różnicę w imionach, jeżeli tożsamość

---

⁷⁰² Ibidem, s. 31.

⁷⁰³ RGBl. 1896, s. 618.

⁷⁰⁴ RGBl. 1875, s. 31.

⁷⁰⁵ RGBl. 1875, s. 31. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 18.

(*Persönlichkeit*) osób zainteresowanych została dowiedziona w inny sposób. Urzędnik miał prawo przyjąć od narzeczonych przysięgę (*Versicherung*) co do prawdziwości faktów, których udowodnienie uznał za niewystarczające.

Zapowiedź należało ogłosić w gminie lub w gminach, w których narzeczeni posiadali miejsce zamieszkania (§46)⁷⁰⁶. Jeżeli jedno z narzeczonych przebywało zwykle poza miejscem jego ówczesnego zamieszkania, należało to uczynić również w gminie jego ówczesnego pobytu. W przypadku, gdy jedno z narzeczonych zmieniło miejsce zamieszkania w ciągu ostatnich sześciu miesięcy, zapowiedź miała być ogłoszona także w gminie jego poprzedniego miejsca zamieszkania. Zapowiedź miała zawierać imiona i nazwiska, stan narzeczonych i ich rodziców. Zapowiedź miała być wywieszona na okres dwóch tygodni w ratuszu, domu gminnym (*Raths- oder Gemeindehause*) lub na innym przeznaczonym do obwieszceń miejscu.

Jeżeli miejscowość (*Orte*), w której należało ogłosić zapowiedź, znajdowała się za granicą, to zamiast jej wywieszenia należało na koszt wnioskodawcy opublikować ogłoszenie w wydawanej lub rozpowszechnionej w danej miejscowości w gazecie (*Blatt*) zagranicznej (§47). Przed upływem dwóch tygodni od wydania właściwego numeru tejże gazety zawarcie małżeństwa było niemożliwe. Ogłoszenie w gazecie nie było wymagane, jeżeli przedłożono wystawione przez właściwą miejscową władzę zagraniczną (*ausländischen Ortsbehörde*) poświadczenie, że nie były jej wiadome żadne przeszkody do zawarcia małżeństwa przez daną osobę⁷⁰⁷.

Jeżeli urzędnik stanu cywilnego dowiedział się o przeszkodach do zawarcia małżeństwa, miał obowiązek odmówić udzielenia ślubu (§48). Jeżeli małżeństwo miało być zawarte przed innym urzędnikiem stanu cywilnego niż tym, który ogłosił zapowiedź, ten ostatni miał wystawić zaświadczenie stwierdzające ogłoszenie zapowiedzi oraz brak stwierdzonych przez niego przeszkód do zawarcia małżeństwa (§49).

Prawo do udzielania zwolnień (*Befugniß zur Dispensation*) z zapowiedzi zarezerwowano wyłącznie dla państwa, zaś rządy państw związkowych (*Landesregierungen*) upoważniono do określenia sposobu wykonywania tego uprawnienia (§50)⁷⁰⁸. Jeżeli lekarz stwierdził chorobę zagrażającą życiu, która nie pozwalała na odroczenie (*Aufschub*) małżeństwa, urzędnik stanu cywilnego mógł udzielić ślubu z pominięciem zapowiedzi.

---

⁷⁰⁶ RGBl. 1875, s. 32. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 18.

⁷⁰⁷ Zgodnie z rozporządzeniem MSW z dnia 12 czerwca 1879 r. zaświadczenie o zdolności do zawarcia małżeństwa zagranicą wystawiać miała właściwa władza policyjna.

⁷⁰⁸ RGBl. 1875, s. 33.

Zapowiedź traciła swą moc, jeśli od jej ogłoszenia upłynęło sześć miesięcy, a małżeństwo nie zostało w tym czasie zawarte (§51).

Zawarcie małżeństwa miało następować w obecności dwóch świadków (*Zeugen*) przed urzędnikiem stanu cywilnego, który miał w każdym wypadku pojedynczo zapytać oboje narzeczonych czy oświadczali, że chcieli zawrzeć ze sobą małżeństwo (§52). Po otrzymaniu odpowiedzi pozytywnych nastąpić miało potwierdzenie urzędnika stanu cywilnego o uznaniu małżeństwa za zawarte zgodnie z prawem (*rechtmäßig verbundene Eheleute erklären*). Świadcami mogły być tylko osoby pełnoletnie (*Großjährige*, §53). Nie stanowiło w tej kwestii przeszkody pokrewieństwo i powinowactwo między zainteresowanymi stronami a świadkami lub między samymi świadkami.

Wpis w rejestrze małżeństwa miał zawierać: imiona i nazwiska, wyznanie, wiek, stan lub zawód, miejsce urodzenia i miejsce zamieszkania małżonków; imiona i nazwiska, stan lub zawód i miejsce zamieszkania rodziców; imiona i nazwiska, wiek, stan lub zawód i miejsce zamieszkania świadków; oświadczenie (*Erklärung*) małżonków; potwierdzenie (*Ausspruch*) urzędnika stanu cywilnego (§54). Małżonkom należało niezwłocznie wydać świadectwo (*Bescheinigung*) zawarcia małżeństwa.

Jeżeli małżeństwo zostało rozwiązane, unieważnione lub uznane za niebyłe, fakt ten należało odnotować na marginesie wpisu o małżeństwie (§55). Zaznaczono, że obowiązek ten nie naruszał przepisów prawa państwa związkowego, zgodnie z którymi do rozdzielenia małżeństwa wymagane było specjalne oświadczenie i poświadczenie (*Erklärung und Beurkundung*) przed urzędnikiem stanu cywilnego.

5.4.5 Rejestracja zgonów

Każdy zgon (*Sterbefall*) należało zgłosić najpóźniej następnego dnia powszedniego (*nächstfolgenden Wochentage*) urzędnikowi stanu cywilnego w obwodzie, w którym nastąpiła śmierć (§56)⁷⁰⁹. Obowiązek doniesienia ciążył na głowie rodziny (*Familienhaupt*). W przypadku braku członka rodziny o takim statusie lub uniemożliwiających mu dokonanie zgłoszenia przeszkód, miała to uczynić osoba, w której mieszkaniu lub domu nastąpił zgon (§57)⁷¹⁰. Przepisy z §19 (ustne zgłaszanie przez zobowiązanych lub inne osoby), §20

---

⁷⁰⁹ RGBl. 1875, s. 34. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 20.

⁷¹⁰ Zgodnie z rozporządzeniem MSW z dnia 29 października 1885 r. dotyczyło to właściciela lub faktycznego posiadacza mieszkania, nie osób, które w nim jedynie przebywały. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 151.

(pisemne zgłaszanie przez przełożonych zakładów publicznych) i §21 (sprawdzanie zgłoszeń przez urzędnika stanu cywilnego) należało stosować również względem wypadków śmierci (§58). Jeżeli w danym przypadku przeprowadzono urzędowe dochodzenie (*amtliche Ermittlung*) w celu zbadania sprawy, wpisu do rejestru należało dokonać na podstawie pisemnego doniesienia właściwej władzy.

Wpis w rejestrze zgonów miał zawierać: imię i nazwisko, stan lub zawód oraz miejsce zamieszkania zgłaszającego; miejsce, dzień i godzinę zgonu; imię i nazwisko, wyznanie⁷¹¹, wiek, stan lub zawód, miejsce zamieszkania i urodzenia zmarłego; imię i nazwisko (rodowe) jego małżonka lub informację, że zmarły był stanu wolnego (nieżonaty, niezamężna)⁷¹²; imiona i nazwiska, stan lub zawód oraz miejsce zamieszkania rodziców zmarłego (§59). Jeżeli poszczególne dane (*Verhältnisse*) były nieznane, okoliczność tę należało to odnotować przy wpisie.

Przed sporządzeniem wpisu w rejestrze zgonów pogrzeb (*Beerdigung*) mógł nastąpić tylko za zezwoleniem (*Genehmigung*) miejscowej władzy policyjnej (§60)⁷¹³. Jeżeli pochówku dokonano wbrew niniejszemu przepisowi, wpis mógł być dokonany wyłącznie za zezwoleniem władzy nadzorczej po wyjaśnieniu sprawy.

5.4.6 Rejestracja stanu cywilnego osób przebywających na morzu

Narodziny i zgony, które miały miejsce na okrętach morskich (*Seeschiffen*) podczas żeglugi (*Reise*), miały być najpóźniej następnego dnia po rejestrowanym wydarzeniu zapisane w dzienniku (*Tagebuch*) przez szypra (*Schiffer*) przy asyście dwóch oficerów okrętowych (*Schiffsoffizieren*) lub innych wiarygodnych osób (§61)⁷¹⁴. W przypadkach zgonów podać należało również skazać przypuszczalną przyczynę śmierci (*muthmaßliche Ursache des Todes*).

Szyper miał obowiązek przekazania dwóch uwierzytelnionych przez niego odpisów (*Abschriften*) sporządzonych w ten sposób dokumentów najbliższemu urzędowi morskemu (*Seemannsamte*, §62). Jeden z egzemplarzy miał być przechowywany w tymże urzędzie, a

---

⁷¹¹ Rozporządzeniem z dnia 11 listopada 1881 r. odniesiono się do przypadku śmierci nieochrzczonego dziecka rodziców przynależących do wyznania chrześcijańskiego. W takiej sytuacji należało skreślić słowo „wyznanie”, a za słowem „zmarło” należało dodać „niechrzczone”. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 151.

⁷¹² Zgodnie z rozporządzeniem MSW z dnia 31 sierpnia 1877 r. informację tę można było pominąć w przypadku śmierci osoby, której małoletni wiek z założenia wykluczał zawarcie małżeństwa. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 151.

⁷¹³ RGBl. 1875, s. 34. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 21.

⁷¹⁴ RGBl. 1875, s. 35. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 21.

drugim celem wpisu do rejestru należało przesłać temu urzędnikowi stanu cywilnego, w którego obwodzie ostatnie miejsce zamieszkania mieli rodzice dziecka lub osoba zmarła. Jeżeli szyper zmarł lub nie mógł wykonać wyżej określonych powinności, zobowiązany do ich wykonania był sternik (*Steuermann*, §63).

Gdy okręt zawinął do portu krajowego (*inländischen Hafen*), w którym kończyła się jego podróż, dziennik należało przedłożyć władzy nadzorczej właściwej dla urzędnika stanu cywilnego miejscowości portowej (*Standesbeamten des Hafenorts*, §64). Ta ostatnia miała przesłać uwierzytelniony odpis zapisanego w dzienniku dokumentu osobowego (*Standesurkunde*), który skontrolować miał urzędnik stanu cywilnego właściwy do rejestracji danego wydarzenia.

5.4.7 Sprostowanie rejestru stanu cywilnego

Sprostowanie (*Berichtigung*) wpisu w rejestrze stanu cywilnego mogło być dokonane jedynie na mocy zarządzenia sądu (*gerichtlicher Anordnung*), miało być dokonywane w formie adnotacji (*Beischreibung eines Vermerks*) na marginesie danego wpisu (§65)⁷¹⁵.

O ile przepisy państwa związkowego (*Landesgesetze*) nie stanowiły inaczej, do postępowania o sprostowanie (*Berichtigungsverfahren*) należało stosować następujące regulacje (§66). Jeżeli złożono wniosek o sprostowanie (*Antrag auf Berichtigung*), bądź władza nadzorcza uznała potrzebę działania z urzędu, miała ona obowiązek przesłuchania stron zainteresowanych, w stosownym wypadku mogła skutecznie wezwanie (*Aufforderung*) za pośrednictwem prasy (*öffentliches Blatt*). Wyniki zakończonego dochodzenia (*abgeschlossenen Verhandlungen*) miała następnie przedłożyć sądowi pierwszej instancji. Sąd mógł zarządzić czynności służące dalszym wyjaśnieniom (*Aufklärungen*), w stosownym wypadku mógł odesłać wnioskodawcę na drogę procesową (*Prozeßweg*). W pozostałym zakresie zastosowanie miały mieć przepisy dotyczące spraw jurysdykcji dobrowolnej⁷¹⁶.

5.4.8 Postanowienia końcowe

Duchowny lub inny sługa (pracownik) religijny (*Religionsdiener*), który uczestniczył w ceremoniach religijnych ślubu, zanim zostało mu dowiedzione, że małżeństwo zostało już

---

⁷¹⁵ RGBl. 1875, s. 35. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 22.

⁷¹⁶ Zob. §70 ustawy z dnia 17 maja 1898 r. o sprawach z zakresu jurysdykcji dobrowolnej.

zawarte przed urzędnikiem stanu cywilnego, podlegać miał karze grzywny do trzystu marek lub karze pozbawienia wolności do trzech miesięcy (§67)⁷¹⁷.

Karze grzywny w wysokości do stu pięćdziesięciu marek lub karze aresztu podlegać miała osoba, która nie dopełniła powinności zgłoszenia wydarzeń (*Anzeigepflichten*) przewidzianych w niniejszej ustawie, określonych w przepisach od §17 do §20 (ustne zgłoszenia urodzeń w przeciągu tygodnia przez osoby do tego zobowiązane lub inne oraz pisemne zgłoszenia urodzeń przez przełożonych instytucji), od §22 do §24 (wskazywanie danych zapisywanych w rejestrze urodzeń, zapisywanie martwych urodzeń wyłącznie w rejestrze zgonów, doniesienia o znalezieniu nowo narodzonych dzieci) oraz od §56 do §58 (ustne zgłoszenia zgonów najpóźniej następnego dnia przez osoby do tego zobowiązane lub inne oraz pisemne zgłoszenia zgonów przez przełożonych instytucji, §68). Postępowania karnego (*Strafverfolgung*) nie wszczynano, jeżeli zgłoszenia dokonano w terminie, nawet przez inne osoby niż te do tego zobowiązane. Powyższej karze podlegał również szyper lub sternik, który nie dopełnił powinności przewidzianych w przepisach od §61 do §64 (zapisywanie urodzeń i zgonów w dzienniku, przekazywanie odpisów urzędowi morskemu, przedłożenie dziennika władzy nadzorczej). Również urzędnicy stanu cywilnego zostali uprawnieni do nakładania grzywien na osoby niedopełniające czynności lub zgłoszeń, do których zobowiązywała je niniejsza ustawa, jednak w każdym poszczególnym przypadku nie mogły one przekraczać wysokości piętnastu marek.

Urzędnik stanu cywilnego, który dokonał aktu zawarcia małżeństwa z pominięciem (*Außerachtlassung*) przepisów zawartych w niniejszej ustawie, podlegał grzywnie w wysokości do sześciuset marek (§69)⁷¹⁸.

Środki finansowe zebrane z nakładanych na podstawie niniejszej ustawy opłat (*Gebühren*) i grzywien (*Geldstrafen*) wpływać miały do tych gmin, które ponosiły koszty utrzymania urzędów stanu cywilnego, o ile ustawy państwa związkowego nie stanowiły inaczej (§70).

Sposób, w jaki obowiązki urzędników stanu cywilnego miały być wykonywane w stosunku do osób wojskowych (*Militärpersonen*), które nie posiadały stałego zakwaterowania (*Standquartier*) na terenie Rzeszy Niemieckiej (*innerhalb des Deutschen Reichs*) lub opuścił je wskutek mobilizacji (*Mobilmachung*), a także w stosunku do osób znajdujących się na

---

⁷¹⁷ RGBl. 1875, s. 36. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 22.

⁷¹⁸ RGBl. 1875, s. 36. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 23.

statkach lub okrętach marynarki wojennej (*anderen Fahrzeugen der Marine*), miał zostać określony cesarskim rozporządzeniem (*Kaiserliche Verordnung*, §71).

Wyznaczenie urzędnika stanu cywilnego oraz określenie sposobu prowadzenia i przechowywania rejestru stanu cywilnego dla suwerennego władcy terytorialnego (*Landesherrn*) i członków ich rodzin (*landesherrlichen Familien*), a także książęcej rodziny Hohenzollernów (*Fürstlichen Familie Hohenzollern*), miało nastąpić na polecenie (*Anordnung*) danego suwerena (§72)⁷¹⁹. W zakresie zastępstwa narzeczonych oraz zapowiedzi przedmażeńskich zasady postępowania wyznaczać miały lokalne zwyczaje (*die Observanz*). Bez zmiany pozostać miały postanowienia dotyczące wymogów małżeńskich i jurysdykcji w sprawach małżeńskich dla członków wyżej określonych domów (*Mitglieder dieser Häuser*), które wynikały z praw danego domu (*Hausgesetzen*) lub z lokalnych zwyczajów.

Władzom i urzędnikom, którzy do czasu wejścia w życie niniejszej ustawy prowadzili rejestry stanu cywilnego lub księgi kościelne (*Kirchenbücher*), pozostawiono uprawnienie i obowiązek wydawania sporządzonych przez nich świadectw (*Zeugnisse*) z wpisów dotyczących urodzeń, ślubów i zgonów (§73).

Bez zmiany pozostać miały przepisy ustaw państwa związkowego, które przyznawały duchownym lub sługom kościelnym (*Kirchendienern*) prawo do żądania odszkodowań (*Anspruch auf Entschädigung*) z powodu wprowadzenia cywilnych rejestrów stanu cywilnego i cywilnej formy zawierania małżeństwa, a także nakładały na pewne osoby obowiązek zgłaszania (*die Pflicht zu Anzeigen*) wypadków urodzeń lub śmierci (§74). W miejscach, gdzie dopuszczalność małżeństwa zgodnie z obowiązującymi przepisami państwa związkowego uzależniona była od zapowiedzi, którą ogłaszali inni niż urzędnicy stanu cywilnego urzędnicy cywilni (*bürgerliche Beamte*), taką zapowiedź należało traktować na równi z tymi ogłaszanymi przez urzędnika stanu cywilnego.

W parafiach przygranicznych (*Grenzpfarreien*), których obszar rozciągał się za granicę (*in das Ausland erstreckt*), obowiązywać miały przepisy dotyczące poświadczania tych urodzeń i zgonów, a także formy zawarcia małżeństwa oraz poświadczania tych małżeństw, dla których według przepisów niniejszej ustawy nie był właściwy urzędnik stanu cywilnego, a dla których dotychczasowe prawo (*bestehenden Recht*) przyznawało kompetencję duchownemu (§75). W zakresie stosowania pruskiej ustawy z 9 marca 1874 r.

---

⁷¹⁹ RGBl. 1875, s. 37. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 23.

(*preußischen Gesetzes vom 9. März 1874*) przez dotychczasowe prawo należy rozumieć prawo, które obowiązywało w tej kwestii przed wejściem w życie tejże ustawy.

W sprawach spornych dotyczących małżeństwa i zaręczyn (*Ehe- und Verlöbnißsachen*) wyłączną właściwość miały mieć sądy cywilne (*bürgerlichen Gerichte*, §76)⁷²⁰. Wyłączono w tym zakresie jakąkolwiek jurysdykcję duchowną lub jurysdykcję opartą na przynależności do wyznania religijnego (*Zugehörigkeit zu einem Glaubensbekenntniß*).

Jeżeli według dotychczasowego prawa małżonkowie mieli być trwale rozdzieleni od stołu i łoża (*Trennung der Ehegatten von Tisch und Bett*), od tej pory sąd orzekać miał rozwiązanie węzła małżeńskiego (*Auflösung des Bandes der Ehe*, §77). W przypadku orzeczenia trwałej separacji od stołu i łoża przed wejściem w życie niniejszej ustawy każdy z małżonków mógł, jeżeli nie doszło do ponownego połączenia (*Wiedervereinigung*) małżonków pozostających w separacji, wystąpić o rozwiązanie węzła małżeńskiego w stosownym postępowaniu sądowym (*ordentlichen Prozeßverfahren*) na podstawie orzeczonego wyroku (*auf Grund des ergangenen Urtheils*).

Sprawy sporne między małżonkami (*Ehestreitigkeiten*) w Bawarii (*in Bayern*), które przed dniem wejścia w życie niniejszej ustawy stały się tam zawisłe (*in Kraft Tritt*) poprzez doręczenie decyzji o dopuszczalności powództwa (*Zustellung des Beschlusses über Zulässigkeit der Klage*), prowadzone miały być przez sąd rozpatrujący sprawę do czasu wydania ostatecznego orzeczenia zgodnie z dotychczas obowiązującymi przepisami (§78). Rozwiązanie małżeństwa mogło być tamże dochodzone na podstawie wyroku orzekającego trwałą separację od stołu i łoża po orzeczeniu przez sąd rozwiązania więzi małżeńskiej na wniosek jednego z małżonków w postępowaniu przewidzianym w art. 675 §1 i 2 kodeksu postępowania cywilnego z 29 kwietnia 1869 r. (*Prozeßordnung bürgerlichen Rechtsstreitigkeiten vom 29. April 1869*). Postępowanie w spornych sprawach małżeńskich w Bawarii na terenach na prawym brzegu Renu (*in den rechtsrheinischen Gebietstheilen*) regulować miały przepisy sekcji XXVI wspomnianego kodeksu, a w Palatynacie (*in der Pfalz*) przepisy art. 69 ustawy o wprowadzeniu tegoż kodeksu (*des Gesetzes über die Einführung dieser Prozeßordnung*).

Niniejsza ustawa miała wejść w życie z dniem 1 stycznia 1876 r. (§79). Rządowi państw związkowych umożliwiono wcześniejsze wprowadzenie w drodze rozporządzenia (*im Verordnungswege früher einzuführen*) całej ustawy lub samego rozdziału trzeciego i §77 (*das ganze Gesetz oder auch den dritten Abschnitt und §. 77*).

---

⁷²⁰ RGBl. 1875, s. 38. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 24.

Zapowiedzi przedmażeńskie, które zostały na podstawie dotychczasowych przepisów ogłoszone przed dniem wejścia w życie niniejszej ustawy, miały zachować swą ważność (*behalten ihre Wirksamkeit*, §80).

Niniejszą ustawę należało stosować do urodzeń i zgonów, które nastąpiły przed dniem jej wejścia w życie, ale które w tym dniu nie zostały jeszcze zarejestrowane (§81). Zastrzeżono jednak, że bieg przepisanych terminów zgłoszenia (*der Lauf der vorgeschriebenen Anzeigefristen*) rozpoczynać się miał w dniu wejścia ustawy w życie. Miało to również dotyczyć sytuacji, gdy nawet imiona dziecka nie zostały jeszcze w tym dniu wpisane.

Niniejsza ustawa miała nie mieć wpływu na obowiązki kościelne (*kirchlichen Verpflichtungen*) w kwestii chrztu i małżeństwa (*auf Taufe und Trauung*, §82)⁷²¹.

Przepisy niezbędne do wykonania niniejszej ustawy miały zostać wydane przez poszczególne rządy państw związkowych (*von den einzelnen Landesregierungen*), o ile nie zostały ustanowione rozporządzeniem wykonawczym wydanym przez Radę Federalną (*vom Bundesrathe erlassene Ausführungsverordnung*, §83).

Władza centralna federacji (*Zentralbehörde des Bundesstaates*), tj. rząd Rzeszy, określić miała jakie władze w każdym państwie związkowym (*Behörden in jedem Bundesstaate*) należało rozumieć pod nazwami: wyższa władza administracyjna, niższa władza administracyjna, władza gminna, zarząd gminy, sąd pierwszej instancji (§84).

Niniejsza ustawa miała nie naruszać postanowień ustawy z 4 maja 1870 r. dotyczącej zawierania małżeństw i rejestracji stanu cywilnego obywateli Rzeszy (*Reichsangehörigen*)⁷²² przebywających za granicą (§85). Kanclerz Rzeszy (*Reichskanzler*) mógł wydać przedstawicielowi dyplomatycznemu (*diplomatischen Vertreter*) lub konsulowi (*Konsul*) Rzeszy ogólne pełnomocnictwo do udzielenia ślubów i rejestracji urodzeń, ślubów i zgonów obywateli Rzeszy oraz osób znajdujących się pod ich opieką (*Schutzgenossen*). Przepis ten miał wejść w życie z dniem 1 marca 1875 r.

Do ustawy dołączono taryfę opłat (*Gebührentarif*)⁷²³. Wolne od nich miały być zaświadczenia (*Bescheinigungen*) wydawane w celu wyprawienia chrztu lub pogrzebu (*zum Zwecke der Taufe oder der Beerdigung*). Opłacie w wysokości pół marki za każdy rok podlegało przedstawianie rejestru do wglądu (*Einsicht*), nie więcej niż półtorej marki miało kosztować przejrzanie kilku roczników naraz (*für mehrere Jahrgänge zusammen*). Pisemne

---

⁷²¹ RGBl. 1875, s. 39. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 24.

⁷²² W oryginale nazwy niniejszej ustawy „obywateli związkowych” („*Bundesangehörigen*”).

⁷²³ RGBl. 1875, s. 40.

upoważnienie do zawarcia małżeństwa przed innym urzędnikiem stanu cywilnego niż właściwy miejscowo, jak również każdy sporządzony wyciąg z rejestru, podlegały opłacie w wysokości pół marki. Jeżeli wyciąg dotyczył więcej niż jednego wpisu i wymagał sprawdzenia więcej niż jednego rocznika rejestrów (*Nachschlagen von mehr als einem Jahrgange*), to za każdy kolejny rocznik należało uiścić opłatę w wysokości pół marki, ale łącznie nie więcej niż dwie marki.

5.4.9 Ogólne przepisy wykonawcze

Zgodnie z §83 ustawy z 6 lutego 1875 r. Rada Federalna miała możliwość wydania do niej rozporządzeń wykonawczych. Z takiego uprawnienia organ ten skorzystał jeszcze przed wejściem w życie ustawy, gdyż pierwszym tego typu aktem było rozporządzenie (*Ausführungsverordnung*) z 22 czerwca 1875 r.⁷²⁴, a następnym jego uzupełnienie z 10 marca 1892 r. Oba zostały zastąpione przez przepisy wykonawcze (*Vorschriften zur Ausführung*) z 25 marca 1899 r.⁷²⁵, które obowiązywały również na ziemiach polskich, które weszły w skład II Rzeczypospolitej.

Rejestry stanu cywilnego należało prowadzić zgodnie z załączonymi do przepisów formularzami (A – urodzenia, B – małżeństwa, C – zgony), które miały wyznaczać formę całego rejestru (§1)⁷²⁶. Wysokość kart miała wynosić 40,5 cm, a szerokość 25,5 cm. W rejestrze urodzeń i zgonów każdą stronę należało wypełnić na stronie przedniej i tylnej, natomiast w rejestrze małżeństw każdy wpis miał być sporządzany na stronach przeciwległych.

Formularze do wpisów w drugich egzemplarzach rejestrów (*Nebenregistern*) miały wyglądać analogicznie z tą zmianą, że na końcu każdego z nich miała znaleźć się formuła:

---

⁷²⁴ *Central-Blatt für das Deutsche Reich. No 28. (...) 4. Justiz-Wesen: Ausführungs-Verordnung zum Gesetz über die Beurkundung des Personenstandes vom 6. Februar 1875; Bekanntmachung hierzu, [w:] Central-Blatt für das Deutsche Reich. Herausgegeben im Reichskanzler-Amt. Dritter Jahrgang. 1875, Berlin: Carl Heymann's Verlag 1875, s. 383, 386-425.*

⁷²⁵ *Reichs-Gesetzblatt. Nr. 15. (Nr. 2566.) Bekanntmachung, betreffend Vorschriften zur Ausführung des Gesetzes über die Beurkundung des Personenstandes und die Eheschließung. Vom 25. März 1899, [w:] Reichs-Gesetzblatt. 1899. Enthält die Gesetze, Verordnungen u. s. w. vom 18. Januar bis 28. Dezember 1899, nebst einem Verträge vom Jahre 1896, zwei Verträgen vom Jahre 1897 und vier Verträgen vom Jahre 1898. (Von Nr. 2540 bis einschl. Nr. 2641.). Nr. 1 bis einschl. Nr. 53, Berlin: zu haben im Kaiserlichen Post-Zeitungsamte 1899 [dalej: RGBL. 1899], s. 225-263. Tekst w języku polskim: F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 25-71.*

⁷²⁶ RGBL. 1899, s. 225. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 25.

„Zgodność z księgą główną poświadczam” („*Die Uebereinstimmung mit dem Hauptregister beglaubigt*”), z oznaczeniem miejsca i daty oraz podpisem urzędnika stanu cywilnego (§2)⁷²⁷.

Zamknięcie obu egzemplarzy rejestrów miało nastąpić po zakończeniu roku kalendarzowego na stronie kolejnej po ostatnim wpisie, wydrukowany na niej pusty formularz należało przekreślić (*ihr Vordruck ist zu durchstreichen*, §3)⁷²⁸. Jeżeli jednak ostatni wpis znajdował się jednocześnie na ostatniej stronie, księgę należało zamknąć na tej samej stronie. W przypadku potrzeby rozpoczęcia nowego tomu rejestru w trakcie roku kalendarzowego należało zamknąć poprzedni tom ze wskazaniem liczby znajdujących się w nim wpisów, analogicznie do zamknięcia na koniec roku (§4)⁷²⁹. Nowy tom należało rozpocząć z kolejnym bieżącym numerem, a na jego pierwszej stronie należało powołać się na tom pierwszy, przekreślając znajdujący się na niej formularz. W mniejszych obwodach urzędu stanu cywilnego umożliwiono prowadzenie głównego rejestru dla kilku roczników w jednym wspólnym tomie (*in einem gemeinschaftlichen Bande*, §5).

Określono również kształt formularzy dla wyciągów z rejestrów (Aa, Bb, Cc) o wysokości 33 cm oraz szerokości 21 cm (§6), jak również formularzy do świadectw zawarcia małżeństwa (D), zapowiedzi przedmałżeńskiej (E), upoważnienia wystawianego przez właściwego urzędnika stanu cywilnego do zawarcia małżeństwa przed urzędnikiem stanu cywilnego innego obwodu (*vor dem Standesbeamten eines anderen Bezirkes*) wraz z poświadczeniem ogłoszenia zapowiedzi (F, §7). Jeżeli zapowiedź miała być ogłoszona przez kilku właściwych urzędników stanu cywilnego, również należało posłużyć się formularzem F, skreślając część odnoszącą się do upoważnienia. Oprócz rejestrów i formularzy do wyciągów także formularze D, E i F miały być dostarczane do gmin bezpłatnie (§8)⁷³⁰.

Jeśli narzeczeni wnioskowali o wydanie zaświadczenia o ogłoszonej zapowiedzi, należało spełnić ich prośbę (§9). W przypadku gdy osoba stawiająca się do zgłoszenia lub zawarcia małżeństwa okazała się niema (*stumm*), w inny sposób niezdolna do mówienia (*sonst am Sprechen verhindert*), bądź głucha (*taub*), a także nie dało się z nią porozumieć pisemnie (*schriftliche Verständigung*), należało przywołać tłumacza (*Dolmetscher*, §10). W stosunku do jego osoby zastosowanie miały mieć przepisy obowiązujące świadka, tj. §1318

---

⁷²⁷ RGBI. 1899, s. 225. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 26.

⁷²⁸ RGBI. 1899, s. 226. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 26. Zgodnie z rozporządzeniami MSW z dnia 29 grudnia 1874 r. i z dnia 30 marca 1875 r. wszelkie wydarzenia zgłoszone po 31 grudnia należało wpisać do rejestru założonego na nowy rok kalendarzowy, choćby miały miejsce w poprzednim roku. Zgodnie z rozporządzeniami MSW z dnia 29 grudnia 1874 r. i z dnia 30 marca 1875 r. rejestracji urodzeń z lat dawniejszych należało dokonać w rejestrze bieżącym, nie w rejestrach dotyczących lat, w którym nastąpiły urodzenia. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 143, 148..

⁷²⁹ RGBI. 1899, s. 226. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 27.

⁷³⁰ RGBI. 1899, s. 227. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 28.

kodeksu cywilnego. Urzędnik stanu cywilnego miał obowiązek odebrać od tłumacza zapewnienie w miejsce przysięgi (*die Versicherung an Eidesstatt*), że tłumaczył zgodnie z prawdą i sumiennie, a jeśli był tłumaczem przysięgłym (*für Uebertragungen der betreffenden Art im Allgemeinen vereidet*), wystarczyło powołać się złożoną przysięgę (*die Berufung auf den geleisteten Eid*). Wpis w rejestrze miał być podpisany również przez tłumacza.

Rejestry stanu cywilnego miały być prowadzone w języku niemieckim (*in deutscher Sprache*, §11)⁷³¹. Jeżeli stawiająca się osoba nie władała tym językiem, należało stosować powyższe przepisy o tłumaczu, chyba że urzędnik stanu cywilnego znał język, którym posługiwała się przybyła osoba. Sporządzony wpis miał być odczytany przez tłumacza lub urzędnika stanu cywilnego w języku dla niej zrozumiałym, o czym należało odnotować we wpisie.

Jeżeli wpis do rejestru urodzeń lub zgonów sporządzano na podstawie zgłoszenia pisemnego lub doniesienia władzy administracyjnej (*Mittheilung einer Behörde*), we wpisie należało powołać się na źródło informacji (§12)⁷³². W sytuacji gdy nie było możliwości rejestracji określonego faktu w miejscu do tego przeznaczonym (*zukommenden Raumes*) na formularzu, należało jej dokonać na marginesie danego wpisu (§13). W przypadku rejestracji na podstawie zgłoszenia pisemnego lub urzędowego, a także wpisu w rejestrze zgonów dotyczącego dziecka, które przyszło na świat martwe lub zmarło podczas porodu, w formularzu należało wypełnić tylko rubryki odpowiadające takiej sytuacji. Pozostałą część formularza należało przekreślić, a resztę informacji zapisać na marginesie. Przy wydawaniu wypisów z rejestru dotyczących takich wpisów nie można było używać formularzy przeznaczonych do wypisów. Jeżeli zgodnie z powyższymi przepisami wpis był dokonywany częściowo na marginesie (*eine Eintragung zum Theil am Rande vorgenommen*), należało wskazać związek z wewnętrzną częścią formularza (*Zusammenhang mit dem innerhalb des Vordrucks*), a liczbę wierszy zapisanych na marginesie odnotować na końcu wpisu.

Jeżeli osoba zgłaszająca narodziny dziecka nieślubnego lub osoba jej towarzysząca uznała przed urzędnikiem stanu cywilnego swoje ojcostwo (*Vaterschaft*), urzędnik miał odnotować ten fakt we wpisie w rejestrze urodzeń (§14)⁷³³. W przypadku gdy takie uznanie miało miejsce po sporządzeniu wpisu, należało je odnotować na jego marginesie. Jeżeli

---

⁷³¹ RGBl. 1899, s. 227. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 29.

⁷³² RGBl. 1899, s. 227. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 30.

⁷³³ RGBl. 1899, s. 228. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 31. Zgodnie z wyrokiem sądu administracyjnego z dnia 4 listopada 1898 r. oraz rozporządzeniem MSW z dnia 16 stycznia 1899 r. urzędnik stanu cywilnego przekraczał swe uprawnienia, jeśli rejestrował uznanie ojcostwa mimo posiadanej wiedzy, że zgłaszający nie był w rzeczywistości ojcem dziecka, a także jeśli zgłaszający zaprzeczył swego ojcostwa podczas zgłaszania urodzenia. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 147.

mężczyzna zawierający małżeństwo uznał swoje ojcostwo przed urzędnikiem stanu cywilnego podczas ślubu z matką nieślubnego dziecka, urzędnik miał odnotować tę okoliczność we wpisie w rejestrze małżeństw (§15). Tak wyrażone uznanie miało mieć jednocześnie status wniosku o dokonanie odpowiedniej adnotacji (*Antrag auf Beischreibung*) we wpisie w rejestrze urodzeń, o ile wprost nie oświadczone przeciwnie. Jeżeli rejestracji dokonano w innym obwodzie, urzędnik stanu cywilnego miał w celu sporządzenia adnotacji bezpłatnie przesłać urzędnikowi tego obwodu wyciąg z rejestru małżeństw.

Powyższych przepisów nie stosowano w sytuacji, gdy przy dokonywaniu wpisu w rejestrze urodzeń lub małżeństw osoba uznająca ojcostwo wносиła o sporządzenie odrębnego dokumentu (*besondere Urkunde*) o uznaniu ojcostwa (§16)⁷³⁴. W takim przypadku woli stron zainteresowanych pozostawiono możliwość zwrócenia się do właściwego urzędnika stanu cywilnego z wnioskiem o dokonanie odpowiedniej adnotacji na marginesie wpisu w rejestrze urodzeń.

Uzupełnienia, skreślenia i zmiany mogły być dokonywane wyłącznie przed ukończeniem wpisu, miały one zostać uwzględnione w jego odpisie sporządzonym w drugim egzemplarzu rejestru (§17)⁷³⁵. Urzędnik stanu cywilnego mógł jednak za zezwoleniem władzy nadzorczej (*mit Genehmigung der Aufsichtsbehörde*) skorygować oczywiste błędy pisarskie (*offenbare Schreibfehler*), co odbywać się miało w formie adnotacji z uwzględnieniem daty jej sporządzenia, przy czym należało uczynić ją także w drugim egzemplarzu rejestru (§18)⁷³⁶. W wyciągach z rejestru należało zawrzeć brzmienie wpisu po poprawkach, z pominięciem wyżej określonych adnotacji. Wszelkie inne adnotacje miały być jednak w wyciągach uwzględniane.

Dla zapewnienia urzędnikom stanu cywilnego bardziej szczegółowych instrukcji (*Anweisung*) o sposobie wypełniania formularzy od A do F miały być im dostarczone, jak również ich zastępcom, po dwa z niżej określonych wzorów (§19)⁷³⁷. Wzór do sporządzenia wpisu w rejestrze urodzeń na podstawie: zgłoszenia przez ślubnego ojca (*der Anzeige des ehelichen Vaters*) wraz z przykładem późniejszego uzupełnienia imion dziecka (A1); zgłoszenia przez inną osobę obecną przy porodzie (*der Anzeige einer bei der Niederkunft zugegen gewesen Person*) wraz z przykładem uwzględnienia zmiany dokonywanej przed ukończeniem wpisu (A2); zgłoszenia przez osobę, która w inny sposób dowiedziała się o

---

⁷³⁴ RGBl. 1899, s. 228. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 32.

⁷³⁵ RGBl. 1899, s. 228. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 33.

⁷³⁶ RGBl. 1899, s. 229. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 33.

⁷³⁷ RGBl. 1899, s. 229. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 34.

urodzeniu (*der Anzeige einer aus eigener Wissenschaft unterrichteten Person*) wraz z przykładem zezwolenia władzy nadzorczej na dokonanie wpisu po trzymiesięcznej zwłoce w zgłoszeniu oraz przykładem rejestracji uznania ojcostwa (A3), zgłoszenia przez szpital publiczny (*der Anzeige einer öffentlichen Krankenanstalt*) wraz z przykładem rejestracji na podstawie zgłoszenia pisemnego lub urzędowego, wpisu w rejestrze zgonów dotyczącego dziecka martwo urodzonego lub zmarłego podczas porodu, a także adnotacji na marginesie o uznaniu ojcostwa dokonanego podczas zawarcia małżeństwa przez rodziców (A4).

Wzór do sporządzenia wpisu w rejestrze małżeństw: wskazujący sposób postępowania, gdy osoba niepiśmienna mogła jedynie uczynić swój własnoręczny znak (*Schreibensunkundiger nur sein Handzeichen beifügen kann*), a także sposób podpisu wpisu przez zastępcę, jeśli urzędnik stanu cywilnego nie był obecny (B1); przedstawiający przykład wpisu w przypadku uznania ojcostwa podczas zawierania małżeństwa, a także uczynienia adnotacji na marginesie wpisu w sytuacji rozwiązania, unieważnienia lub uznania małżeństwa za niebyłe oraz uczynienia adnotacji w drugim egzemplarzu rejestru (B2).

Wzór do sporządzenia wpisu w rejestrze zgonów: na podstawie zgłoszenia głowy rodziny (*der Anzeige des Familienhaupts*) wraz z przykładem zgłoszenia dokonanego przy pomocy tłumacza (C1); na podstawie zgłoszenia osoby, w której domu nastąpił zgon (*der Anzeige desjenigen, in dessen Behausung sich der Sterbefall ereignet hat*), wraz ze wskazówkami jak uczynić korektę oczywistych błędów (C2); w przypadku dotyczącego dziecka martwo urodzonego lub zmarłego podczas porodu z częściowym użyciem rubryk w formularzu (C3); na podstawie doniesienia władzy wraz z przykładem adnotacji dotyczącej sprostowania dokonanego na zarządzenie sądu (C4).

Zawarto również wzory świadectwa zawarcia małżeństwa (*der Bescheinigung über die erfolgte Eheschließung*, D1), ogłoszenia zapowiedzi (*der Anordnung des Aufgebots*, E1) oraz poświadczenia zapowiedzi (*der Bescheinigung des Aufgebots*, F1).

Ustalono wyjątek od odpłatności za wgląd w rejestry, gdyż duchownym i innym sługom (pracownikom) kościelnym miały być one przedkładane bezpłatnie (§21)⁷³⁸. Dla każdego rejestru urzędnik stanu cywilnego prowadzić układane według roczników akta zbiorcze (*Sammelakten*, §22)⁷³⁹. W ich skład wchodzić miały wszystkie dokumenty urzędowe (*amtlichen Schriftstücke*) związane z prowadzeniem rejestru, a w szczególności przedłożone urzędnikowi pisemne wnioski (*Anträge*), zgłoszenia (*Anzeigen*) i zawiadomienia

---

⁷³⁸ RGBl. 1899, s. 230. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 35.

⁷³⁹ RGBl. 1899, s. 231. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 35-36.

(*Mittheilungen*), złożone zaświadczenia (*Urkunden*), zarządzenia (*die Verfügungen*) władzy nadzorczej i sądów, jak również spisane przez urzędników stanu cywilnego protokoły (*ausgenommenen Verhandlungen*) i sprawozdania z podejmowanych czynności (*getroffenen Anordnungen*). Zwrot złożonego dokumentu należało odnotować w aktach, wskazując treść dokumentu.

Urzędnik stanu cywilnego miał również obowiązek prowadzić: wykaz (*Verzeichniß*) alfabetyczny dla każdego rejestru zgodnie z pierwszymi literami nazwisk (*Anfangsbuchstaben der Namen*), w przypadku rejestru ślubów nazwisk obojga małżonków (w mniejszych obwodach dopuszczono prowadzenie wykazu dla dwóch lub więcej rejestrów wspólnie); wykaz urodzeń (*Verzeichniß der Geburtsfälle*), przy których rejestracji nie wskazano imion dziecka; wykaz zapowiedzi (*Verzeichniß der Aufgebote*); wykaz pobieranych opłat i opłat już pobranych (*Verzeichniß der zu erhebenden und der erhobenen Gebühren*, §23)⁷⁴⁰.

Adnotacji (*Beischreibung*) i uwierzytelniania (*Beglaubigung*) wpisów w drugim egzemplarzu rejestru, jak również sporządzania z nich wyciągów, dokonywać miał sekretarz sądowy (*Gerichtsschreiber*) tego sądu, w którym rejestr był przechowywany (§24). Jeżeli znajdował się on jeszcze u władzy nadzorczej, czynności tych mógł dokonać upoważniony urzędnik tejże władzy (*ermächtigten Beamten dieser Behörde*) na jej zarządzenie.

W przypadku rozwiązania, unieważnienia lub uznania małżeństwa za niebyłe prokuratura (*die Staatsanwaltschaft*) miała przesłać urzędnikowi stanu cywilnego, przed którym zawarto małżeństwo, odpis wyroku opatrzony zaświadczeniem o prawomocności (*Zeugnisse der Rechtskraft*) i wskazujący datę prawomocności (*der Angabe des Tages der Rechtskraft*) w celu dodania odpowiedniej adnotacji na marginesie (§25). Jeżeli jeden z małżonków zawarł nowe małżeństwo po uznaniu drugiego małżonka za zmarłego (*nachdem der andere für todt erklärt worden ist*), urzędnik stanu cywilnego, przed którym to małżeństwo zostało zawarte, miał bezpłatnie przesłać stosowny odpis z rejestru małżeństw urzędnikowi stanu cywilnego, w którego rejestrze zostało wpisane wcześniejsze małżeństwo, w celu dodania adnotacji.

Inni urzędnicy stanu cywilnego, jak również władze gminne i lokalne władze policyjne (*Gemeinde- und Ortspolizeibehörden*) były zobowiązane do zastosowania się do przedłożonych próśb (*Ersuchen*) urzędnika stanu cywilnego (§26)⁷⁴¹. Urzędnik stanu

---

⁷⁴⁰ RGBl. 1899, s. 231. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 36-37.

⁷⁴¹ RGBl. 1899, s. 232. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 38.

cywilnego mógł sprawować swój urząd w sprawach dotyczących jego żony lub osób, z którymi był spokrewniony lub spowinowacony (*verwandt oder verschwägert*, §27)⁷⁴².

Niniejsze przepisy miały wejść w życie równocześnie z kodeksem cywilnym, co nastąpiło z dniem 1 stycznia 1900 r. (§28)⁷⁴³. Zapasy starych formularzy (*Bestände der alten Formulare*), które były nadal dostępne po tym dniu, z wyjątkiem dotyczącego małżeństw formularza B mogły zostać wykorzystane. Stare formularze do drugiego egzemplarza rejestru i odpisów z rejestru również należało wykorzystać, jeżeli wpis do rejestru głównego został dokonany na starym formularzu.

5.4.10 Rejestracja stanu cywilnego osób wojskowych

W wykonaniu §71 ustawy z 6 lutego 1875 r. w formie cesarskich rozporządzeń uregulowano rejestrację stanu cywilnego osób wojskowych. Pierwsze z nich w tej kwestii wydano 4 listopada 1875 r.⁷⁴⁴ Zgony personelu wojskowego na statkach lub okrętach marynarki wojennej miały być zgłaszane do urzędnika stanu cywilnego, w którego okręgu zmarły miał ostatnie miejsce zamieszkania, przez właściwe dowództwo stacji marynarki wojennej (*Marine-Stationen-Kommando*), poprzez przesłanie dokumentów sporządzonych przez dowództwo statku lub okrętu (*Kommando des Schiffs oder Fahrzeugs*). Wpisy do księgi zgonów miały być dokonywane na podstawie tego typu zawiadomień.

Drugie cesarskie rozporządzenie wydano 20 stycznia 1879 r.⁷⁴⁵ Rejestracji stanu cywilnego personelu wojskowego, który po mobilizacji opuścił miejsce stałego zakwaterowania, dokonywać mieli na podstawie ogólnych przepisów ustawowych urzędnicy stanu cywilnego wyznaczeni do tego przez państwo, co mieli czynić w formie wpisów w

---

⁷⁴² Zgodnie z rozporządzeniem MSW z dnia 8 listopada 1876 r. urzędnik stanu cywilnego nie mógł zgłaszać przed samym sobą zaszłych w jego rodzinie wypadków urodzeń i zgonów. Mógł jednak takowe osobiście rejestrować, jeżeli zgłoszenia dokonała inna osoba, w tym członek jego rodziny. Mógł również zarejestrować małżeństwo zawarte przez jego dziecko. Zob. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 142.

⁷⁴³ Ibidem. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 39.

⁷⁴⁴ *Reichsgesetzblatt. No 30. (Nr. 1090.) Verordnung, betreffend die Beurkundung von Sterbefällen solcher Militärpersonen, welche sich an Bord der in Dienst gestellten Schiffe oder anderen Fahrzeuge der Marine befinden. Vom 4. November 1875*, [w:] *RGBl. 1875*, s. 313.

⁷⁴⁵ *Reichs-Gesetzblatt. No 3. (Nr. 1279.) Verordnung, betreffend die Verrichtungen der Standesbeamten in Bezug auf solche Militärpersonen, welche ihr Standquartier nach eingetretener Mobilmachung verlassen haben. Vom 20. Januar 1879*, [w:] *Reichsgesetzblatt. 1879. Enthält die Gesetze, Verordnungen u. s. w. vom 20. Januar bis 24. Dezember 1879, nebst mehreren Verträgen, einem Allerhöchsten Erlasse und einer Bekanntmachung vom Jahre 1878. (Von Nr. 1276 bis einschl. Nr. 1354.) Nr. 1 bis einschl. Nr. 37.*, Berlin: zu haben im Kaiserlichen Post-Zeitungsamt. 1879[dalej: *RGBl. 1879*], s. 5-8.

przeznaczonych do tego rejestrach (§1)⁷⁴⁶. W rozumieniu niniejszych przepisów za personel wojskowy należało uważać wszystkie te osoby, które pozostawały w jakimkolwiek stosunku służbowym lub umownym z armią lub na innej podstawie przebywały z armią lub podążały za nią, wliczono w tę kategorię jeńców wojennych (§2).

Do rejestracji urodzeń, które miały miejsce na terytorium Rzeszy Niemieckiej, miały mieć zastosowanie ogólne przepisy ustawowe (§3). W przypadku urodzeń poza terytorium Rzeszy zgłoszenia właściwemu urzędnikowi stanu cywilnego dokonywać miał komendant lub szef tej władzy (*Kommandeur oder Vorstand derjenigen Behörde*) albo komendant tego oddziału (*Kommandeur derjenigen Truppe*), z którym matka przebywała w chwili urodzenia lub przebywała ostatnio przed porodem (§4)⁷⁴⁷. O urodzeniu zawiadomić właściwego komendanta lub szefa miała osoba, która zgodnie z §18 ustawy byłaby zobowiązana do zawiadomienia urzędnika stanu cywilnego, gdyby poród miał miejsce na terytorium Rzeszy Niemieckiej. Zgłoszenia miały być dokonywane osobiście lub za pośrednictwem najbliższego przełożonego wojskowego posiadającego uprawnienia dyscyplinarne (*Disziplinarstrafgewalt*). Do rejestracji takich urodzeń właściwy miał być urzędnik stanu cywilnego, w którego okręgu matka dotychczas zamieszkiwała, a jeżeli miejsce zamieszkania matki w Niemczech nie było znane, właściwy był urzędnik stanu cywilnego okręgu, w którym się urodziła (§5). W zakresie treści zgłoszeń narodzin odesłano do §22 ustawy (§6).

Małżeństwa osób przynależących do personelu wojskowego, które po mobilizacji opuściły miejsce swojego stałego zakwaterowania, odbywać się miały na terytorium Rzeszy Niemieckiej zgodnie z przepisami ogólnymi (§7). Oprócz właściwych urzędników stanu cywilnego, wymienionych w §42 ustawy, właściwy w tej sprawie był również urzędnik stanu cywilnego, w którego okręgu narzeczeni aktualnie mieszkali. Dowódcy dywizji (*Divisions-Kommandeure*), jak również dowódcy wojskowi (*Militärbefehlshaber*), posiadający wyższe lub równe uprawnienia, byli upoważnieni do przekazania obowiązków urzędników stanu cywilnego w zakresie zawierania małżeństw przez podległych im wojskowych, jeżeli odbywały się one poza terytorium Rzeszy Niemieckiej, wyższemu urzędnikowi wojskowemu (*oberen Militärbeamten*) jako zastępcy właściwego urzędnika stanu cywilnego (§11 ustawy), z zastrzeżeniem §3 ustawy (§8). Przed zawarciem małżeństwa narzeczeni mieli przedstawić urzędnikowi zwolnienie z zapowiedzi (§50 ustawy) lub zaświadczenie właściwego urzędnika stanu cywilnego (§11) o tym, że zapowiedź została ogłoszona zgodnie z przepisami, a także

---

⁷⁴⁶ RGBl. 1879, s. 5.

⁷⁴⁷ Ibidem, s. 6.

że nie doszły do jego wiadomości żadne przeszkody do zawarcia małżeństwa (§9). Jeżeli choroba zagrażająca życiu, która nie pozwalała na odroczenie ślubu, została poświadczona przez lekarza, urzędnik mógł udzielić ślubu bez zapowiedzi.

Małżeństwo zawarte na podstawie niniejszego rozporządzenia miało zostać zapisane w akcie, który zawierać miał dane określone w §54 ustawy i do którego należało stosować przepisy §13 ustawy (§10)⁷⁴⁸. Dowódca wojskowy, który wyznaczył zastępcę urzędnika stanu cywilnego, miał tę okoliczność poświadczyc w formie stosownego dokumentu. Zaświadczenie w tej sprawie miało zostać niezwłocznie przesłane właściwemu urzędnikowi stanu cywilnego, a jeżeli było kilku właściwych urzędników stanu cywilnego, jednemu z nich w celu wpisania do rejestru małżeństw. Kopia tegoż zaświadczenia miała być przechowywana przez władze wojskowe. Do rejestracji małżeństwa zawartego zgodnie z §8 niniejszego rozporządzenia właściwy był urzędnik stanu cywilnego, w którego okręgu jedno z narzeczonych miało poprzednie miejsce zamieszkania lub zwykłego pobytu, a jeżeli miejsce zamieszkania lub zwykłego pobytu narzeczonych w Niemczech nie było znane, właściwy był urzędnik stanu cywilnego, w którego okręgu jedno z narzeczonych się urodziło (§11).

W przypadku zgonów osób przynależących do personelu wojskowego, który opuścił miejsce swojego stałego zakwaterowania po mobilizacji, nie miało znaczenia w odniesieniu do sposobu rejestracji, czy miały one miejsce na terytorium Rzeszy Niemieckiej, czy poza nią (§12). Za rejestrację takich zgonów odpowiedzialny był urzędnik stanu cywilnego, w którego okręgu zmarły ostatnio zamieszkiwał, a jeśli miejsce zamieszkania zmarłego w Niemczech nie było znane, odpowiedzialny był urzędnik stanu cywilnego okręgu, w którym zmarły się urodził. Wpis do rejestru zgonów miał być dokonywany na podstawie pisemnego zgłoszenia urzędowego (§13). Oprócz danych określonych w §59 ustawy, zgłoszenie zgonu miało zawierać adnotację o przyczynie śmierci. Zawiadomienia o zejściu miało być dokonywane, z uwzględnieniem panujących warunków wojennych, niezwłocznie po stwierdzeniu zgonu i tożsamości zmarłego w drodze urzędowego dochodzenia. Zgłoszenia zgonów osób wojskowych, które należały do kadry dowódczej (*zu einer Behörde gehören*) miały być dokonywane przez dowódcę lub szefa danej władzy, zaś zgony osób przynależących do personelu wojskowego należącego do oddziału przez dowódcę pułku (*Regiments-Kommandeur*) lub dowódcę wojsk o takim samym statusie, albo przez dowódcę odpowiedniego oddziału rezerwy (*Ersatztruppenteils*, §14). Obowiązek dokonania zgłoszenia rozciągał się na zgony wszystkich wojskowych wymienionych w §2 niniejszego

---

⁷⁴⁸ Ibidem, s. 7.

rozporządzenia, o ile dostępny był niemiecki urzędnik stanu cywilnego, właściwy dla zarejestrowania zgonu.

Jeżeli dokonane zgłoszenie musiało zostać skorygowane z uwagi na okoliczności zarejestrowane jako nieznanne, które później zostały określone, bądź gdy po urzędowym dochodzeniu stwierdzono, że wcześniejsze zgłoszenie nie odpowiadało okolicznościom sprawy, należało dokonać kolejnego zgłoszenia do właściwego urzędnika stanu cywilnego (§15)⁷⁴⁹. Takie zgłoszenie urzędnik stanu cywilnego miał przekazać organowi nadzorcemu w celu wydania zarządzenia korekty dokonanego wpisu. Z chwilą powrotu osób wojskowych do bazy albo po zdemobilizowaniu lub rozwiązaniu oddziału, do którego należały, należało stosować przepisy ogólne (§16). O ile niniejsze rozporządzenie nie przewidywało wyraźnie odstępstw, do innych obowiązków urzędników stanu cywilnego w stosunku do osób wojskowych, które opuściły miejsce stałego zakwaterowania po nastaniu mobilizacji, należało stosować wyłącznie przepisy ogólne (§17).

Kolejnym aktem wykonawczym w stosunku do §71 ustawy z 6 lutego 1875 r. okazało się cesarskie rozporządzenie z 20 lutego 1906 r.⁷⁵⁰ Zgodnie z jego §1 w zakresie rejestracji stanu cywilnego i zawierania małżeństw przez członków personelu wojskowego Cesarskiej Marynarki Wojennej (*Militärpersonen der Kaiserlichen Marine*), którzy nie mieli stałego zakwaterowania na terenie Rzeszy Niemieckiej, obowiązywać miały ogólne przepisy prawne⁷⁵¹. W stosunku do tych osób wojskowych z Cesarskiej Marynarki Wojennej, które opuściły swoje miejsce stałego zakwaterowania po rozpoczęciu mobilizacji, miały być stosowane przepisy wyżej opisanego rozporządzenia z 20 stycznia 1879 r. (§2). W zakresie uprawnień związanych z rejestracją tych dowódców (*Befehlshaber*) Cesarskiej Marynarki Wojennej, którzy byli wyższymi zwierzchnikami sądowymi (*Gerichtsherren der höheren Gerichtsbarkeit*), należało traktować jako dowódców dywizji (a więc mogli przekazywać obowiązki urzędników stanu cywilnego wyższemu urzędnikowi wojskowemu), a ci dowódcy Cesarskiej Marynarki Wojennej, którzy byli niższymi zwierzchnikami sądowymi

---

⁷⁴⁹ Ibidem, s. 8.

⁷⁵⁰ *Reichs-Gesetzblatt. Nr 12. (Nr. 3206.) Verordnung, betreffend die Verrichtungen der Standesbeamten in bezug auf solche Militärpersonen der Kaiserlichen Marine, welche ihr Standquartier nicht innerhalb des Deutschen Reichs haben oder dasselbe nach eingetretener Mobilmachung verlassen haben, sowie in bezug auf alle Militärpersonen, welche sich auf den in Dienst gestellten Schiffen oder anderen Fahrzeugen der Kaiserlichen Marine befinden. Vom 20. Februar 1906.*, [w:] *Reichs-Gesetzblatt. 1906. Enthält die Gesetze, Verordnungen usw. vom 6. Januar bis 21. Dezember 1906 nebst einem Verträge vom Jahre 1902, zwei Verträgen vom Jahre 1904 und fünf Verträgen und einer Notiz vom Jahre 1905. (Von Nr. 3185 bis einschl. Nr. 3283.) Nr. 1 bis einschl. Nr. 52.*, Berlin: zu haben im Kaiserlichen Postzeitungsamte 1906 [dalej: RGBl. 1906], s. 359-360.

⁷⁵¹ RGBl. 1906, s. 359.

(*Gerichtsherren der niederen Gerichtsbarkeit*), mieli w tej kwestii posiadać status równy dowódcom pułków (mieli więc obowiązek zgłaszania zgonów osób wojskowych, którzy należeli do dowodzonego przez nich oddziału).

Narodziny i zgony zgłaszane miały być właściwemu urzędnikowi stanu cywilnego przez dowództwo stacji (*Stationskommando*), do której należał statek lub okręt, wraz z dokumentami dotyczącymi tych narodzin, sporządzonymi przez dowództwo statku lub okrętu (*Kommando des Schiffes oder Fahrzeugs*), i na podstawie tego zgłoszenia miały być wpisywane do rejestru narodzin i zgonów (§3)⁷⁵². Za rejestrację urodzeń odpowiedzialny był urzędnik stanu cywilnego, w którego okręgu matka miała ostatnie miejsce zamieszkania, a jeśli nie było one znane, właściwy był urzędnik stanu cywilnego okręgu, w którym matka się urodziła. Do rejestracji zgonów właściwy był urzędnik stanu cywilnego, w którego okręgu zmarły ostatnio zamieszkiwał, a jeżeli nie było ono znane, urzędnik stanu cywilnego w okręgu, w którym zmarły się urodził.

W zakresie zawierania małżeństw obowiązywać miały mieć przepisy ogólne, z tym, że właściwym urzędnikiem stanu cywilnego w tej kwestii był również ten urzędnik, w którego okręgu znajdował się w danym momencie statek lub okręt. Jeżeli znajdował się on poza portem krajowym (*außerhalb eines inländischen Hafens*), dowódca wojskowy, który był również wyższym zwierzchnikiem sądowym, był upoważniony do przekazania obowiązków urzędnika stanu cywilnego wyższemu urzędnikowi wojskowemu jako zastępcy właściwego urzędnika, z zastrzeżeniem postanowień §3 ustawy z 6 lutego 1975 r. (zakaz powierzenia tych funkcji osobom duchownym i innym pracownikom religijnym) oraz §9, §10 i §11 rozporządzenia z 20 stycznia 1879 r.

W rozumieniu niniejszych przepisów za osoby wojskowe należało uważać wszystkie osoby, które pozostawały w jakimkolwiek stosunku służbowym lub kontraktowym na statku lub okręcie oraz, dopóki statek lub okręt znajdował się poza portem krajowym, również wszystkie osoby, które znajdowały się na pokładzie w jakimkolwiek innym charakterze.

5.4.11 Odtwarzanie zniszczonych rejestrów stanu cywilnego

Dopiero w trakcie I wojny światowej postanowiono uregulować odtwarzanie zniszczonych rejestrów stanu cywilnego, co świadczy o poniesionych i przewidywanych

---

⁷⁵² Ibidem, s. 360.

stratach w tym zakresie. Przepisy w tej kwestii zyskały formę obwieszczenia (*Bekanntmachung*) Rady Federalnej (*Bundesrat*) z 25 listopada 1915 r.⁷⁵³

Jeżeli księgi główne i boczne urzędu stanu cywilnego uległy zniszczeniu, miały one zostać założone na nowo (*sind die Register neu anzulegen*), przy czym należało stosować przepisy ustawy z 6 lutego 1875 r. z uwzględnieniem odstępstw wynikających z przepisów szczególnych (§1)⁷⁵⁴. Urodzenia, małżeństwa i zgony zarejestrowane w zniszczonych księgach stanu cywilnego (*vernichteten Standesregistern*) miały podlegać ponownej rejestracji po urzędowym zbadaniu stanu faktycznego (*Ermittlung des Sachverhalts*) za zgodą władzy nadzorczej (§2). Wpisy dokonywane miały być z urzędu, o dokonanie wpisu mógł ubiegać się każdy, kto w sposób wiarygodny wykazał w tej sprawie swój uzasadniony interes (*berechtigtes Interesse*).

Urzędowe badanie faktów należało do obowiązków urzędnika stanu cywilnego, który prowadził zniszczone księgi (§3). Był on uprawniony do żądania przedstawienia dowodów (*die Vorlegung von Beweisstücken*) i informacji o zdarzeniach (*tatsächliche Auskünfte zu verlangen*), do nakazania osobistego stawienia osobom przekazującym dane oraz do żądania od nich złożenia oświadczeń. Miał on prawo wymagać wypełnienia tak ustanowionych zobowiązań pod groźbą nałożenia grzywnien, które nie mogły przekroczyć piętnastu marek w każdym przypadku. Mógł on również zwrócić się do sądów rejonowych (*Amtsgerichte*) z wnioskiem o przesłuchanie i zaprzysiężenie (*die Vernehmung und Beeidigung*) danej osoby, jeżeli według jego uznania wyjaśnienie okoliczności sprawy w inny sposób nie było możliwe. Przepisy wykonawcze do niniejszych regulacji wydać miał kanclerz Rzeszy, w których miała zostać określona forma i niezbędna treść wpisów (§4)⁷⁵⁵.

Przepisy wykonawcze w tej sprawie wydano rok później, dokładnie 12 kwietnia 1916 r.⁷⁵⁶ Odtwarzane rejestry miały być sporządzane zgodnie z załączonymi wzorami, przy czym wzór A dotyczył rejestru urodzeń, wzór B rejestru małżeństw, a wzór C rejestru zgonów

---

⁷⁵³ *Reichs-Gesetzblatt Jahrgang 1915 Nr. 168 (...) (Nr. 4970) Bekanntmachung über die Erneuerung vernichteter Standesregister. Vom 25. November 1915.*, [w:] *Reichs-Gesetzblatt 1915. Enthält die Gesetze, Verordnungen usw. vom 4. Januar bis 30. Dezember 1915 nebst einem Verträge vom Jahre 1909 sowie einem Vertrag und einer Bekanntmachung vom Jahre 1914 (Von Nr. 4599 bis einschl. Nr. 5006) Nr. 1 bis einschl. Nr. 190*, Berlin: Herausgegeben im Reichsamte des Innern Zu beziehen durch alle Postanstalten 1915 [dalej: RGBI. 1915], s. 779-780.

⁷⁵⁴ RGBI. 1915, s. 779.

⁷⁵⁵ Ibidem, s. 780.

⁷⁵⁶ *Reichs-Gesetzblatt Jahrgang 1916 Nr. 76 (...) (Nr. 5152) Bekanntmachung, betreffend Ausführungsbestimmungen zu der Verordnung des Bundesrats über die Erneuerung vernichteter Standesregister vom 25. November 1915 (Reichs-Gesetzbl. S. 779), Vom 12. April 1916.*, [w:] *Reichs-Gesetzblatt 1916. Enthält die Gesetze, Verordnungen usw. vom 6. Januar bis 24. Dezember 1916 (Von Nr. 5007 bis einschl. Nr. 5641) Nr. 1 bis einschl. Nr. 292*, Berlin: Herausgegeben im Reichsamte des Innern Zu beziehen durch alle Postanstalten 1916 [dalej: RGBI. 1916], s. 289-294.

(§1)⁷⁵⁷. Miały być spisywane na ich podstawie, przy dokonaniu niezbędnych skreśleń i uzupełnień (*Streichungen und Zusätze*). Odnowiony rejestr główny z danego roku miał być przechowywany w specjalnym zbiorze (*in einem besonderen Bande zu führen*, §2). Zamknięcie ksiąg głównych i bocznych, które miało nastąpić zgodnie z §14 ustawy z 6 lutego 1875 r., miało nastąpić, gdy można było uznać, że zniszczone wpisy lub cały rocznik zostały odtworzone. Datę zamknięcia miał określić organ nadzorczy na wniosek urzędnika stanu cywilnego prowadzącego daną księgę.

Jeżeli zniszczony wpis zawierał uzupełnienia lub poprawki, odtworzenie mogło nastąpić z uwzględnieniem ich treści w formie jednolitego wpisu (*in der Form einer einheitlichen Eintragung*), o ile zgodę w tej kwestii wyraził organ nadzoru (§3). Jeżeli tożsamość osób, których urodzenie, zgon lub zawarcie małżeństwa odnotowano w zniszczonym rejestrze, została ustalona z dostateczną pewnością (*mit hinreichender Sicherheit festgestellt*), odnowienie rejestru było dopuszczalne także wtedy, gdy w inny sposób nie można było ustalić treści wcześniejszego wpisu (§4). Jeżeli dzień i godzina urodzenia lub zgonu albo dzień zawarcia małżeństwa nie były pewne, we wpisie miały być uwzględnione wyniki dochodzenia, które należało wziąć pod uwagę przy określaniu czasu. W przypadku konieczności zwrotu dokumentu przedłożonego w celu odnowienia wpisu, należało zachować jego pełny odpis (*Abschrift der Urkunde*), poświadczony przez urzędnika stanu cywilnego (§5).

Wypisy z odtworzonych rejestrów urodzeń, małżeństw i zgonów miały być opatrywane adnotacją (*Beglaubigungsvermerke*), że były zgodne z odtworzonym głównym rejestrem wskazanego urzędu stanu cywilnego (§6)⁷⁵⁸. Pod takim zaświadczeniem miał podpisać się urzędnik stanu cywilnego, z odcisnięciem pieczęci urzędowej. Protokoły i dokumenty dotyczące dochodzeń, które nie doprowadziły do sporządzenia wpisu, miały być przechowywane w specjalnych aktach zbiorczych (*besonderen Sammelakten*, §7). Przyczyny braku dokonania rejestracji miały być odnotowane w aktach zbiorowych, należało również prowadzić spis (*Verzeichnis*) czynności podjętych w postępowaniu wyjaśniającym (*Ermittlungsverfahren*).

W przypadku złożenia wniosku zgodnie z §2 niniejszych przepisów, protokoły i dokumenty z nim związane należało włączyć do akt zbiorczych odtworzonego rejestru niezwłocznie po dokonaniu wpisu (§8). Odrzucone wnioski należało włączyć do akt

---

⁷⁵⁷ RGBl. 1916, s. 289.

⁷⁵⁸ Ibidem, s. 290.

zbiorczych. Miał być również prowadzony spis wszystkich wniosków ze wskazaniem nazwisk wnioskodawców oraz nazwisk osób, których stanu cywilnego dotyczył dany wniosek. Wgląd do akt i rejestrów miały być udostępniony każdemu, kto wykazał w tej sprawie uzasadniony interes (§9).

5.4.12 Rejestracja urodzeń i zgonów za granicą w warunkach wojennych

Również w trakcie trwania I wojny światowej, która pociągnęła za sobą masowe i wymuszone przemieszczenia ludności, wydano przepisy o rejestracji urodzeń i zgonów obywateli (Niemców) za granicą. Przybrały one tożsamą formę obwieszczenia Rady Federalnej z 18 stycznia 1917 r.⁷⁵⁹

Jeżeli w czasie wojny Niemcy wpadli w ręce wroga (*Deutsche in die Gewalt des Feindes geraten*) i zostali wywiezieni za granicę (*in das Ausland verbracht worden*), to urodzenia i zgony, które nastąpiły przed powrotem do Niemiec, mogły zostać zarejestrowane przez niemieckiego urzędnika stanu cywilnego (§1)⁷⁶⁰. Zastosowanie w tej kwestii miały mieć przepisy ustawy z 6 lutego 1875 r. z uwzględnieniem odstępstw wynikających z niniejszych przepisów. Rejestracji urodzenia dokonywać miał urzędnik stanu cywilnego, w którego okręgu zamieszkiwała matka przed wyjazdem za granicę, natomiast do rejestracji zgonu właściwy był urzędnik stanu cywilnego, w którego okręgu zamieszkiwał zmarły przed wyjazdem za granicę (§2). Jeżeli właściwość (*Zuständigkeit*) urzędnika nie była wiadoma i nie mogła zostać w ten sposób ustalona, rejestracji dokonywać miał urzędnik stanu cywilnego wyznaczony przez kanclerza Rzeszy. Kanclerz mógł również wyznaczyć właściwego urzędnika, jeżeli wspomniane miejsce ostatniego zamieszkania przed wyjazdem za granicę znajdowało się w części kraju okupowanej przez wroga (*sich in einem vom Feinde besetzten Teile des Inlandes befindet*).

We wskazanych wyżej sytuacjach nie obowiązywał obowiązek zgłaszania (*Verpflichtung zur Anzeige*) urodzeń i zgonów (§3)⁷⁶¹. Uprawniona do tego była każda osoba, która mogła wykazać w tej sprawie swój uzasadniony interes. Wpis do rejestru mógł być dokonany wyłącznie za zgodą organu nadzorczego po zbadaniu stanu faktycznego (§4).

---

⁷⁵⁹ *Reichs-Gesetzblatt Jahrgang 1917 Nr. 12 (...) (Nr. 5668) Bekanntmachung über die Beurkundung von Geburts- und Sterbefällen Deutscher im Ausland. Vom 18. Januar 1917., [w:] Reichs-Gesetzblatt 1917. Enthält die Gesetze, Verordnungen usw. vom 4. Januar bis 28. Dezember 1917 nebst zwei Verordnungen vom Jahre 1916 (Von Nr. 5642 bis einschl. Nr. 6194) Nr. 1 bis einschl. Nr. 220, Berlin: Herausgegeben im Reichsamt des Innern Zu beziehen durch alle Postanstalten 1917 [dalej: RGBl. 1917], s. 55-57.*

⁷⁶⁰ RGBl. 1917, s. 55.

⁷⁶¹ Ibidem, s. 56.

Urzędowe zbadanie stanu faktycznego należało do obowiązków urzędnika stanu cywilnego (§5). Był on uprawniony do żądania przedstawienia dowodów i danych o stanie faktycznym, do nakazania osobistego stawiennictwa osobom udzielającym informacji oraz do żądania od nich złożenia oświadczeń. Mógł on egzekwować wypełnienie tak ustalonych obowiązków za pomocą grzywien, które nie mogły przekroczyć kwoty piętnastu marek w każdym indywidualnym przypadku. Mógł także zwrócić się do sądów rejonowych o wysłuchanie i zaprzysiężenie osoby, jeżeli według niego nie można było wyjaśnić stanu faktycznego sprawy w inny sposób. Organ nadzorczy mógł samodzielnie przeprowadzić postępowanie wyjaśniające.

Kanclerz mógł określić na jakich warunkach i w jakim zakresie powyższe przepisy miały obowiązywać w protektoratach (*Schutzgebieten*, §6). Mógł on wyznaczyć specjalnego urzędnika stanu cywilnego do prowadzenia tamże rejestracji lub wyznaczyć krajowego urzędnika za zgodą władz centralnych kraju związkowego (*mit Zustimmung der Landeszentralbehörde bestimmen*). Kanclerz mógł również ustalić w jakim zakresie niniejsze przepisy należało stosować do innych Niemców, którzy w czasie wojny zostali zatrzymani za granicą (§7).

Bez zmian pozostawać miały przepisy rozporządzeń z 20 stycznia 1879 r. oraz z 20 lutego 1906 r., które dotyczyły obowiązków urzędników stanu cywilnego w stosunku do osób wojskowych, którzy opuściły swe miejsce stałego zakwaterowania, a także do członków Cesarskiej Marynarki Wojennej, którzy nie mieli stałego zakwaterowania na terenie Rzeszy Niemieckiej (§8). Kanclerz Rzeszy miał wydać przepisy służące wykonaniu niniejszego zarządzenia, a także miał określić moment, od którego wpisy na podstawie niniejszego obwieszczenia nie były już dopuszczalne (§9)⁷⁶².

Przepisy wykonawcze do powyższego obwieszczenia wydano w tym samym roku, dokładnie 15 października 1917 r.⁷⁶³ Jeżeli Niemcy w czasie wojny zostali zatrzymani za granicą, urodzenia ich dzieci oraz ich zgony, które nastąpiły przed ich powrotem do Niemiec, mogły być zarejestrowane przez urzędnika w Królewsko-Pruskim Urzędzie Stanu Cywilnego I w Berlinie (*des Königlich Preußischen Standesamts I in Berlin*, §1)⁷⁶⁴. W przypadku urodzeń i zgonów, do których odnosiły się rozporządzenia z 20 stycznia 1879 r. oraz z 20 lutego 1906 r., miały mieć zastosowanie przepisy tych rozporządzeń. Każda osoba, która

---

⁷⁶² Ibidem, s. 57.

⁷⁶³ *Reichs-Gesetzblatt Jahrgang 1917 Nr. 180 (...)* (Nr. 6079) *Ausführungsbestimmung zu der Verordnung des Bundesrats über die Beurkundung von Geburts- und Sterbefällen Deutscher im Ausland vom 18. Januar 1917* (*Reichs-Gesetzbl. S. 55*). Vom 15. Oktober 1917., [w:] RGBl. 1917, s. 903-904.

⁷⁶⁴ RGBl. 1917, s. 904.

mogła wykazać uzasadniony interes w rejestracji urodzenia lub zgonu, była uprawniona do dokonania zgłoszenia w tej sprawie (§2).

Osoba uprawniona mogła również złożyć zawiadomienie na piśmie w formie urzędowo poświadczonej (*in öffentlich beglaubigter Form erstatten*, §3). Za uwierzytelnienie takiego złożenia odpowiedzialny był również urzędnik stanu cywilnego, w którego okręgu osoba dokonująca zgłoszenia miała miejsce zamieszkania lub zwykłego pobytu. Urzędnik miał przysyłać uwierzytelnione poświadczenie do Urzędu Stanu Cywilnego I w Berlinie. To samo dotyczyło uzupełnień pisemnego zgłoszenia, które były wymagane przez Urząd Stanu Cywilnego I w Berlinie lub jego organ nadzorczy. Postanowienia §4 i §5 obwieszczenia z 18 stycznia 1917 r. należało stosować odpowiednio (§4). We wszystkich innych kwestiach obowiązywać miały przepisy ustawy z 6 lutego 1875 r. (§5).

Warto również wspomnieć o obwieszczeniu Rady Federalnej z 18 stycznia 1917 r.⁷⁶⁵, które dotyczyło uprawnienia nieślubnych dzieci kombatantów. Jeżeli dziecko nieślubne (*uneheliches Kind*), którego ojciec był uczestnikiem wojny (*Kriegsteilnehmer*), nabyło status prawny dziecka prawowitego na podstawie zawarcia związku małżeńskiego przez jego rodziców, sąd opiekuńczy na wniosek jednej z zainteresowanych stron miał taką okoliczność ustalić oraz zarządzić umieszczenie adnotacji (*Beischreibung*) w tej sprawie na marginesie aktu urodzenia. Jeżeli zgodnie z przepisami prawa kraju związkowego kompetencje sądu opiekuńczego były powierzone innym organom niż organy sądowe, władze centralne kraju związkowego miały określić, który z tych organów był właściwy w danej sprawie.

5.4.13 Nowelizacja z 1920 r.

Ustawa z 6 lutego 1875 r. o rejestracji stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw została znowelizowana ustawą z 11 czerwca 1920 r.⁷⁶⁶, a więc już po I wojnie światowej, tym samym również po odrodzeniu państwa polskiego. Ostateczna granica między Rzeczpospolitą Polską a Rzeszą Niemiecką została jednak ustalona już po jej wejściu w życie, w związku z

---

⁷⁶⁵ *Reichs-Gesetzblatt Jahrgang 1917 Nr. 12 (...) (Nr. 5669) Bekanntmachung über die Eintragung der Legitimation unehelicher Kinder von Kriegsteilnehmern in das Geburtsregister. Vom 18. Januar 1917.*, [w:] RGBI. 1917, s. 57.

⁷⁶⁶ *Reichs-Gesetzblatt Jahrgang 1920 Nr. 135 (Nr. 7623) Gesetz über den Personenstand. Vom 11. Juni 1920.*, [w:] *Reichs-Gesetzblatt 1920. Enthält die Gesetze, Verordnungen usw. vom 3. Januar bis 30. Dezember 1920 nebst einem Gesetz und sieben Verordnungen vom Jahre 1919 (Von Nr. 7220 bis einschl. Nr. 7914) Nr. 1 bis einschl. Nr. 243*, Berlin: Herausgegeben im Reichsministerium des Innern Zu beziehen durch alle Postanstalten 1920 [dalej: RGBI. 1920], s. 1209-1210.

późniejszymi zmianami w tej kwestii obowiązywała także na obszarze górnośląskiej części województwa śląskiego⁷⁶⁷.

Art. 1 ustawy nowelizacyjnej wprowadził zmiany w szeregu paragrafów ustawy z 6 lutego 1875 r. W §3 dodano ustęp, w którym umożliwiono mianowanie urzędnikami stanu cywilnego „osoby płci żeńskiej” (*weibliche Personen*)⁷⁶⁸. W §22 usunięto wyraz „wyznanie” (*Religion*), tym samym nie miało ono być już wskazywane w aktach urodzenia. W §26 dodano ustępy w których ustalono, że jeżeli dziecko urodzone poza związkiem małżeńskim nabyło status prawny dziecka legalnego z powodu zawarcia przez jego ojca związku małżeńskiego z jego matką, sąd opiekuńczy miał ustalić taką okoliczność i zarządzić wpisanie odpowiedniej wzmianki w tej sprawie na marginesie aktu urodzenia.

W §45 dodano ustęp, w którym przed ogłoszeniem zapowiedzi zobowiązano urzędnika stanu cywilnego do wręczenia zaręczonym (oraz osobom, których zgoda do zawarcia małżeństwa była prawnie wymagana) ulotki (*Merkblatt*), w której zwracano uwagę na znaczenie konsultacji lekarskiej (*Wichtigkeit einer ärztlichen Beratung*) przed zawarciem małżeństwa. Treść ulotki ustalić miał Urząd Zdrowia Rzeszy (*Reichsgesundheitsamt*). W §46 usunięto wyrazy „i ich rodziców”, tym samym w zapowiedzi przedmałżeńskiej należało zamieścić tylko imiona i nazwiska oraz stan samych małżonków⁷⁶⁹.

Zmiany w §54 dotyczyły danych zawieranych we wpisach w rejestrze małżeństw. Nie należało już wskazywać wyznania małżonków, zaś zamiast ich wieku należało uzupełnić ich datę urodzenia. Zrezygnowano również ze wskazywania danych rodziców małżonków. Analogiczne zmiany dotyczyły §59. Wpisy w rejestrze zgonów nie miały już zawierać informacji o wyznaniu zmarłego, a także danych jego rodziców.

Dodano §82a, w którym urzędników stanu cywilnego zobligowano do prowadzenia badań statystycznych, w tym dotyczących przynależności do związku wyznaniowego. Dalsze szczegóły w tej kwestii regulować miały przepisy wykonawcze, które miały w szczególności określać sposób udzielania informacji z takich badań tym, którzy mieli w tym uzasadniony interes. Informacje dotyczące statystyk religijnych miały być udzielane wyłącznie zainteresowanym związkom wyznaniowym.

Podniesiono również stawki zawarte w taryfie opłat. W każdym przypadku opłata w wysokości pół marki miała być zastąpiona opłatą w wysokości jednej marki, opłata w

---

⁷⁶⁷ J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 26. A.A. Koziół, *Uwag kilka o pracach nad dekretem o aktach stanu cywilnego z 1945 roku*, „Miscellanea Iuridica” 2005, t. 7, s. 145. J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 104.

⁷⁶⁸ RGBl. 1920, s. 1209.

⁷⁶⁹ Ibidem, s. 1210.

wysokości półtorej marki opłatą w wysokości trzech marek, zaś opłata w wysokości dwóch marek opłatą w wysokości czterech marek.

Artykuł 2 ustawy nowelizacyjnej z 11 czerwca 1920 r. wprowadził zmiany w ustawie z 4 maja 1870 r. dotyczącej zawierania małżeństw i rejestracji stanu cywilnego obywateli związkowych za granicą. W §4 usunięto słowa „i ich rodziców”, nie należało już więc wskazywać w zapowiedzi danych rodziców narzeczonych. W nowym brzmieniu §9 postanowiono, że we wpisie w rejestrze małżeństw zamiast wieku narzeczonych należało wpisywać ich datę urodzenia, zrezygnowano także z podania danych ich rodziców. Po zmianach w §12 nie należało także wskazywać danych rodziców zmarłego we wpisie w rejestrze zgonów.

5.5 Kodeks cywilny z 1896 r.

5.5.1 Ustawa wprowadzająca do kodeksu cywilnego

Jak już wcześniej wspomniano, część przepisów ustawy o rejestracji stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw z 1875 r. zostało uchylonych ustawą wprowadzającą do kodeksu cywilnego z 18 sierpnia 1896 r. (art. 46)⁷⁷⁰. W gronie tym znalazły się wszystkie regulacje dotyczące wymogów niezbędnych do zawarcia związku małżeńskiego (od §28 do §40). Przesłanki i przeszkody zawarcia małżeństwa zostały na nowo uregulowane w samym kodeksie cywilnym (BGB) w przepisach od §1303 do §1315, od §1322 do §1335 i od §1348 do §1350⁷⁷¹. Z uwagi na tematykę wykraczającą poza zakres niniejszej pracy nie zostały niżej omówione, bowiem nie znalazły się w nich żadne odniesienia do rejestracji małżeństw lub poświadczania zawartych prawnie związków.

Ustawa wprowadzająca do kodeksu cywilnego ustaliła również całkowicie nowe brzmienie (§41, §44, §50 i §55) lub zmodyfikowała treść niektórych przepisów ustawy z 1875 r. (§67, §69 i §75).

Od czasu wejścia w życie kodeksu cywilnego o zawarciu małżeństwa miały stanowić tylko jego przepisy (§41). Zmiana ta wyłączyła właściwość ustawy z 1875 r. w tej kwestii. Zawierała bowiem odesłanie do innego aktu prawnego, jakim było BGB, w miejsce określonego w poprzednim brzmieniu przepisu uczestnictwa urzędnika stanu cywilnego w ceremonii zawarcia małżeństwa jako warunku jego legalności na gruncie prawa cywilnego.

---

⁷⁷⁰ RGBl. 1896, s. 618.

⁷⁷¹ RGBl. 1896, s. 417-425. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 12-16.

Kompetencję do ogłoszenia zapowiedzi przedmażeńskich posiadać miał ten urzędnik stanu cywilnego, przed którym zgodnie z właściwością wynikającą z §1320 kodeksu cywilnego można było zawrzeć związek małżeński (§44). W tym przypadku również nie doszło do zmiany merytorycznej przepisu, a wyłącznie do odesłania do BGB.

Urzędnik stanu cywilnego miał udzielić ślubu bez zapowiedzi w sytuacji, gdy otrzymał zaświadczenie lekarskie, że zagrażająca życiu choroba (*lebensgefährliche Erkrankung*) jednego z narzeczonych nie pozwalała na odroczenie małżeństwa (§50). Tym samym zrezygnowano z pierwszej części przepisu uprawniającej rządy państw związkowych do zwalniania z zapowiedzi⁷⁷², a także wyłączono decyzyjność urzędnika w tej kwestii. Przepis w poprzednim brzmieniu stwierdzał bowiem, że urzędnik stanu cywilnego miał jedynie możliwość, a nie nakaz, udzielenia ślubu bez zapowiedzi po otrzymaniu wspomnianej opinii lekarskiej.

Następujące okoliczności należało odnotować na marginesie wpisu dokonanego w rejestrze małżeństw: uznanie małżeństwa za nieważne (*für nichtig erklärt*); ustalenie nieistnienia małżeństwa (*Nichtbestehen der Ehe*) w sporze prawnym (*Rechtsstreite*), którego przedmiotem było ustalenie istnienia lub nieistnienia małżeństwa między stronami; rozwiązanie małżeństwa przed śmiercią jednego z małżonków (*vor dem Tode eines der Ehegatten ausgelöst*); zniesienie wspólności małżeńskiej zgodnie z §1575 kodeksu cywilnego (*die eheliche Gemeinschaft aufgehoben*); przywrócenie (*wiederhergestellt*) wspólnoty małżeńskiej po jej zniesieniu (§55). W ten sposób do obowiązkowych adnotacji dokonywanych na marginesie wpisu dodano informacje o zniesieniu i przywróceniu wspólności małżeńskiej. Zrezygnowano również z odniesienia do przepisów prawa państwa związkowego wymagających specjalnego oświadczenia i poświadczenia przed urzędnikiem stanu cywilnego do rozwiązania małżeństwa.

Dodano zdanie drugie do §67, który przewidywał kary dla duchownych i sług religijnych przystępujących do uroczystości religijnych związanych z zawarciem małżeństwa, jeśli nie udowodniono im zawarcia małżeństwa przed urzędnikiem stanu cywilnego. Wskazane wyżej osoby nie podlegały karze, jeśli uczestniczyły w takich uroczystościach w przypadku choroby zagrażającej życiu jednego z narzeczonych, która nie pozwalała na odroczenie zaślubin.

---

⁷⁷² Przepis ten jednak znalazł się w §1322 BGB.

Zmiany w §69 ograniczyły się do dodania do słów „przepisów zawartych w niniejszej ustawie” wyrazów „i w kodeksie cywilnym”, natomiast w §75 do zastąpienia powołania się na przepisy ustawy z 1875 r. odesłaniem do przepisów BGB.

5.5.2 Przepisy BGB o zapowiedziach przedmażeńskich, zawieraniu małżeństw i ich rejestracji

Art. 46 ustawy wprowadzającej do BGB uchylił również pojedyncze przepisy ustawy o rejestracji stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw z 1875 r., które dotyczyły formy i rejestracji zawarcia małżeństwa (od §42 do §43, od §51 do §53). Kwestie w nich zawarte zostały na nowo uregulowane w kodeksie cywilnym z 1896 r.

Zawarcie małżeństwa miała poprzedzić zapowiedź, która traciła swą moc (*verliert seine Kraft*), jeżeli małżeństwa nie zawarto w przeciągu sześciu miesięcy po jej ogłoszeniu (§1316)⁷⁷³. Z zapowiedzi można było całkowicie zrezygnować, jeżeli choroba (*Erkrankung*) jednego z narzeczonych zagrażała jego życiu i nie pozwalała na odroczenie (*Aufschub*) zawarcia małżeństwa. Przewidziano również możliwość udzielenia zwolnienia (*Befreiung*) od zapowiedzi.

Małżeństwo miało być uznane za zawarte, gdy narzeczeni stawili się przed urzędnikiem stanu cywilnego i osobiście oświadczyli (*persönlich und bei gleichzeitiger Anwesenheit erklären*), że chcieli zawrzeć ze sobą małżeństwo (§1317)⁷⁷⁴. Urzędnik stanu cywilnego musiał być przygotowany do przyjęcia tychże oświadczeń. Nie mogły one zostać złożone pod warunkiem (*Bedingung*) lub z oznaczeniem czasu (*Zeitbestimmung*).

Urzędnik stanu cywilnego miał przy zawarciu małżeństwa w obecności dwóch świadków zapytać oboje narzeczonych z osobna i po kolei, czy chcieli zawrzeć ze sobą małżeństwo, a po potwierdzeniu każdej ze stron ogłosić, że na podstawie niniejszej ustawy stali się prawowitymi małżonkami (§1318)⁷⁷⁵. Świadcami nie mogli być małoletni oraz osoby wobec których orzeczono utratę praw obywatelskich (*bürgerlichen Ehrenrechte*). Osoby spokrewnione lub spowinowacane z jednym z narzeczonych, z urzędnikiem stanu cywilnego lub między sobą mogły zostać przybrane za świadków. Urzędnik stanu cywilnego był obowiązany wpisać zawarcie każdego małżeństwa do rejestru małżeństw.

---

⁷⁷³ RGBl. 1896, s. 419. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 16.

⁷⁷⁴ RGBl. 1896, s. 419. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 17.

⁷⁷⁵ RGBl. 1896, s. 420. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 17.

Za urzędnika stanu cywilnego w rozumieniu §1317 uważana miała być również osoba, która mimo że nie posiadała statusu urzędnika stanu cywilnego, wykonywała publicznie czynności z zakresu jego kompetencji (*das Amt eines Standesbeamten öffentlich ausübt*), chyba że narzeczeni przy zawieraniu małżeństwa wiedzieli o braku urzędniczych uprawnień (*amtlichen Befugniß*, §1319).

Małżeństwo miało być zawarte przed właściwym urzędnikiem stanu cywilnego, tj. pełniącym swe obowiązki w obwodzie, w którym jedno z narzeczonych miało swe miejsce zamieszkania lub stałego pobytu (§1320). Jeżeli jedno z narzeczonych nie miało w kraju swego miejsca zamieszkania lub stałego pobytu i tylko jedno z nich było Niemcem (*ein Deutscher*), wówczas właściwego urzędnika stanu cywilnego wyznaczyć miała najwyższa władza nadzorcza państwa związkowego (*obersten Aufsichtsbehörde des Bundesstaats*), do którego Niemiec przynależał. W przypadku braku przynależności do państwa związkowego właściwy w tej sprawie był kanclerz Rzeszy. Narzeczeni mogli wybrać pomiędzy kilkoma właściwymi urzędnikami stanu cywilnego.

Na podstawie pisemnego upoważnienia (*schriftlichen Ermächtigung*) właściwego urzędnika stanu cywilnego można było zawrzeć małżeństwo także przed urzędnikiem stanu cywilnego innego obwodu (§1321).

Zwolnienia od zapowiedzi udzielać miało państwo związkowe (*Bundesstaate*), na którego obszarze miało być małżeństwo zawarte, a decyzję w tej sprawie podejmować miał rząd państwa związkowego (§1322).

5.5.3 Powrót do nazwiska rodowego po rozwodzie

Na podstawie §1355 żona otrzymywała nazwisko męża⁷⁷⁶, aczkolwiek zgodnie z orzecznictwem nie miała obowiązku zastąpienia nim lub dodania go do swego dotychczasowego nazwiska, mogła również posługiwać się nazwiskiem rodowym⁷⁷⁷. Po rozwodzie żona miała zachowywać nazwiska dawnego męża (*behält den Familiennamen des Mannes*), jednak mogła powrócić do swego nazwiska rodowego bądź też ponownie przyjąć poprzednie nazwisko, jeśli poprzednio była zamężna, o ile nie została uznana za wyłącznie winną rozpadu małżeństwa (1577)⁷⁷⁸. W przeciwnym wypadku mąż mógł zakazać jej używania swego nazwiska. Zarówno przyjęcie rodowego lub poprzedniego nazwiska, jak i

---

⁷⁷⁶ RGBl. 1896, s. 426.

⁷⁷⁷ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 152.

⁷⁷⁸ RGBl. 1896, s. 464-465.

wydanie zakazu, miało mieć postać oświadczenia (*Erklärung*) składanego w formie urzędowej przed właściwą władzą (*der zuständigen Behörde*).

5.6 Ustawa o sprawach dotyczących jurysdykcji dobrowolnej z 1898 r.

Pojedyncze regulacje z zakresu prowadzenia rejestracji stanu cywilnego oraz wpływające na obowiązki urzędników stanu cywilnej znalazły się również w ogólnoniemieckiej ustawie z 17 maja 1898 r. o sprawach dotyczących jurysdykcji dobrowolnej.

Na urzędnika stanu cywilnego nałożono obowiązek doniesienia sądowi opiekuńczemu (*Vormundschaftsgericht*) o następujących wydarzeniach: o zgłoszeniu zgonu osoby, która pozostawiła niepełnoletnie dziecko (*minderjähriges Kind*); o urodzeniu dziecka ślubnego (*ehelichen Kindes*) po śmierci ojca; o urodzeniu dziecka nieslubnego (*unehelichen Kindes*); o znalezieniu niepełnoletniego dziecka o niewiadomym pochodzeniu; o zawarciu małżeństwa przez kobietę, która była matką niepełnoletniego ślubnego dziecka (§48)⁷⁷⁹.

Sądami pierwszej instancji właściwymi dla czynności z zakresu rejestracji stanu cywilnego i zawierania małżeństw ustanowiono sądy rejonowe (*Amtsgerichte*, §69)⁷⁸⁰.

Przeciwko postanowieniu (*Verfügung*) o sprostowanie wpisu w rejestrze stanu cywilnego przysługiwało uprawnienie wniesienia natychmiastowego zażalenia (*Beschwerde*, §70). Postanowienie wchodziło w życie dopiero po uzyskaniu prawomocności (*mit der Rechtskraft in Wirksamkeit*).

Jeżeli zdarzenia (*Vorgänge*), które należało na wniosek osoby zainteresowanej umieścić na marginesie wpisu w rejestrze stanu cywilnego, zostały potwierdzone w formie dokumentu publicznego przed notariuszem, tenże notariusz mógł żądać sporządzenia takiej adnotacji w rejestrze w imieniu osoby zainteresowanej (§71)⁷⁸¹.

Sądowe poświadczenie czynności prawnych, a także uwierzytelnienie znaków ręcznych (*Handzeichens*), należało do właściwości sądów rejonowych (§167)⁷⁸². Do publicznego uwierzytelnienia podpisu (*Unterschrift*) upoważniono notariuszy (*Notaren*) oraz sądy rejonowe. Dotyczyło to również dokumentów publicznych w sprawie uznania ojcostwa. Do ich sporządzenia upoważniony był również urzędnik stanu cywilnego, który rejestrował

---

⁷⁷⁹ RGBI. 1898, s. 198. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 9, 75.

⁷⁸⁰ RGBI. 1898, s. 203. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 9, 75.

⁷⁸¹ RGBI. 1898, s. 203. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 12.

⁷⁸² RGBI. 1898, s. 222. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 12.

narodzenie lub zawarcie ślubu, jeżeli przyznanie się do ojcostwa nastąpiło przy zgłoszeniu urodzenia dziecka lub przy zawarciu ślubu jego rodziców.

Władzy sądowniczej państwa związkowego (*Landesjustizverwaltung*) umożliwiono wydanie zarządzenia dotyczącego zmiany sądu właściwego do przechowywania drugich egzemplarzy rejestrów (rejestrów bocznych) z sądów pierwszej instancji (sądów powiatowych) na sądy okręgowe (§197)⁷⁸³.

5.7 Przepisy karne – kodeks z 1871 r.

Wspólny dla całej Rzeszy Niemieckiej kodeks karny (*Reichsstrafgesetzbuch*)⁷⁸⁴ obowiązywał jeszcze przed wprowadzeniem świeckiej i jednolitej rejestracji stanu cywilnego, wszedł on bowiem w życie z dniem 1 stycznia 1872 r. Był on w zasadzie dostosowaniem przyjętego rok wcześniej kodeksu karnego Związku Północnoniemieckiego do nowych warunków ustrojowych i politycznych konsolidującego się państwa federalnego.

Przepisy o przestępstwach i wykroczeniach ze względu na stan cywilny znalazły się w rozdziale dwunastym (*Zwölfter Abschnitt*) kodeksu, który zawierał dwa paragrafy⁷⁸⁵. Umyślne podrzucenie dziecka (*ein Kind unterschiebt*), celowa zamiana dzieci (*vorsätzlich verwechselt*) lub zmiana (*verändert*) w jakikolwiek sposób czyjegokolwiek stanu cywilnego, a także jego ukrycie (*unterdrückt*), groziło karą więzienia (*Gefängniß*) do lat trzech (§169). Czyn ten popełniony z zamiarem osiągnięcia zysku (*in gewinnsüchtiger Absicht*) podlegał karze ciężkiego więzienia (*Zuchthaus*) do lat dziesięciu. Zaznaczono, że karane miało być również samo usiłowanie (*Versuch*).

Zatajenie (*arglistig verschweigt*) przeszkody do małżeństwa (*Ehehinderniß*), jak również podstępne nakłonienie (*arglistig mittels einer solchen Täuschung verleitet*) innej osoby do zawarcia małżeństwa, które dawało podstawę do podważenia ważności (*Gültigkeit*) małżeństwa, w razie jego rozwiązania z jednego z tych powodów groziło karą więzienia, nie

---

⁷⁸³ RGBl. 1898, s. 229. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 9.

⁷⁸⁴ *Reichs-Gesetzblatt. No 24 (Nr. 651.) Gesetz, betreffend die Redaktion des Strafgesetzbuchs für den Norddeutschen Bund als Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich. Vom 15. Mai 1871.*, [w:] *Reichs-Gesetzblatt. 1871. Enthält die Gesetze, Verordnungen etc. vom 1. Januar bis 29. Dezember 1871, nebst einem Verträge und einem Allerhöchsten Erlasse aus dem Jahre 1870. (Von № 602 bis incl. № 768.) № 1 bis incl. № 53.*, Berlin: zu haben im Kaiserlichen Post-Zeitungsamte 1871 [dalej: RGBl. 1871], s. 127-205. Tekst w języku polskim: *Ustawy byleż dzielnicy pruskiej. Tom. I. Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadczą do kodeksu karnego dla Związku Północnoniemieckiego (Rzeszy Niemieckiej) z dnia 31 maja 1870 r.*, Poznań: Spółka Pedagogiczna 1920 [dalej: Kodeks karny Rzeszy].

⁷⁸⁵ RGBl. 1871, s. 159-160. Kodeks karny Rzeszy, s. 74-75.

krótszą niż trzy miesiące (§170). Ściganie (*Verfolgung*) miało następować jednak jedynie na wniosek strony oszukanej.

Warto również wspomnieć o §337, który przewidywał karę grzywny do stu talarów albo karę pozbawienia wolności do trzech miesięcy dla duchownego lub sługi religijnego, który przystąpił do czynności religijnych związanych z zawarciem małżeństwa przed wykazaniem mu przez urzędnika stanu cywilnego sporządzenia aktu małżeństwa, o ile sporządzenie aktu małżeństwa było niezbędne dla ważności małżeństwa⁷⁸⁶. Przepis ten został jednak uchylony i zastąpiony przez §67 i §69 ustawy z 6 lutego 1875 r. o rejestracji stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw⁷⁸⁷. Sługa religijny lub urzędnik stanu cywilnego podlegał karze ciężkiego więzienia do lat pięciu, jeżeli połączył nowym węzłem małżeńskim osobę, o której wiedział, że była ona już zaślubiona (§338). W pozostałych przypadkach urzędnicy stanu cywilnego podlegali odpowiedzialności karnej na podstawie ogólnych przepisów o przestępstwach urzędniczych zawartych w rozdziale dwudziestym ósmym (*Achtundzwanzigster Abschnitt*) kodeksu.

---

⁷⁸⁶ RGBl. 1871, s. 192.

⁷⁸⁷ Kodeks karny Rzeszy, s. 135-136.

Rozdział II.

XIX-wieczne przepisy zaborcze w realiach II Rzeczypospolitej.

Stosowanie, interpretacje, orzecznictwo

1. Województwa centralne i wschodnie – obszar byłej dzielnicy rosyjskiej

1.1 Wprowadzenie

Obowiązująca na obszarze województw centralnych wyznaniowa rejestracja stanu cywilnego była szeroko krytykowana po odzyskaniu niepodległości. Podkreślano, że w praktyce księgi prowadzone były często przez niewykształconych organistów bądź parafialnych kancelistów, co generowało ogromną liczbę błędów i niedokładności w zapisach metrykalnych⁷⁸⁸. Podpisy od zeznających i świadków nierzadko odbierano „in blanco”, na pustej stronie w księdze, a dane uzupełniano później ze sporządzanych notatek bądź nawet z pamięci⁷⁸⁹. „Okazanie dziecka” spisującemu akt również okazało się fikcją, najczęściej jego dane zapisywano wyłącznie na podstawie zeznań zgłaszających, co rodziło błędy nawet w określeniu płci dziecka. Niepewność wprowadzonych danych była tak wielka, że akty metrykalne nie mogły de facto stanowić pełnego dowodu na informacje w nich zawarte, a sądy przepelnione były sprawami o sprostowanie⁷⁹⁰. Dodatkowo duża grupa osób bezwyznaniowych i członków wyznań nieuznawanych w ogóle nie miała możliwości uzyskania aktu stanu cywilnego, w związku z czym państwo pozostawało nieświadome co do liczby narodzin, zawartych małżeństw i zgonów swych obywateli⁷⁹¹.

---

⁷⁸⁸ J. Litwin, A. Rzewski, *Rejestracja stanu...*, op. cit., s. 176-177, 356, 405-406. B. Sałaciński, *Martwe dusze*, „Współczesna Myśl Prawnicza” 1938, nr 4, s. 10. J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem* (1949), op. cit., s. 9. K. Lipiński, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 5. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 233. H. Pietrzak, *Prawo do ustalenia...*, op. cit., s. 37-38. J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 160.

⁷⁸⁹ Z. Sitnicki, *Nadzór nad aktami i urzędnikami stanu cywilnego na obszarze mocy obowiązującej KC z 1825 r.*, „Głos Sądownictwa” 1956, nr 5, s. 355-356.

⁷⁹⁰ H. Świątkowski, *Z manowców naszego niezunifikowanego prawa w dziedzinie prawa małżeńskiego i aktów stanu cywilnego*, „Głos Prawa” 1934, nr 9, s. 553. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 232.

⁷⁹¹ H. Świątkowski, *Z manowców...*, op. cit., s. 555. B. Sałaciński, *Martwe dusze*, op. cit., s. 11. K. Lipiński, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 4. H. Świątkowski, *Wyznaniowe prawo państwowe*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1962, s. 41. J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939 (węzłowe zagadnienia)*, Warszawa: Książka i Wiedza 1967, s. 308-310. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 228-229. J. Osuchowski, *Z dziejów prawa...*, op. cit., s. 94. P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., 65. J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 106. J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 158. Warto w tej kwestii wskazać dwa przykłady niejednorodnej polityki państwa w stosunku do wyznań nieuznawanych, które odbijało się oczywiście na rejestracji stanu cywilnego ich członków. Przykładem absolutnego „wyjęcia spod prawa” był Polski Narodowy Kościół Katolicki. Przybyły do Polski w 1922 r.

Na terenie województw wschodnich właściwe osoby duchowne prowadziły oddzielne metryki dla osób wyznania rzymskokatolickiego, prawosławnego, ewangelickiego, mojżeszowego czy mahometańskiego⁷⁹². Takie księgi metrykalne nie miały charakteru ksiąg publicznych, a władze państwowe w zasadzie nie ingerowały w ich prowadzenie. Jedynym świeckim elementem tego typu rejestracji było ustanowienie urzędów gubernialnych/wojewódzkich i zarządów miejskich pełniącymi rolę konsystorza dla wyznań chrześcijańskich⁷⁹³. Cechowała się bardzo dużą niedokładnością i swobodą w spisywaniu poszczególnych danych przez duchownych. Często nie odnotowywano wszystkich wydarzeń, mieszano różnego rodzaju fakty w jednej księdze, a zamiast spisywać oddzielne akty małżeńskie wykonywano dopiski na aktach urodzenia⁷⁹⁴. Przy rejestracji nierzadko pomijano całe grupy, jak najubożsi, a bezwyznaniowcy i członkowie wyznań nieuznawanych w ogóle nie mieli możliwości uzyskać metryki. Jeszcze inne przepisy obowiązywały dla innych wyznań z mniejszą liczbą wyznawców, duża ich część była potem zastępowana specjalnymi ustawami, które w większości nie miały znaczenia na terenie II Rzeczypospolitej ze względu na inną strukturę wyznaniową społeczeństwa.

---

przedstawiciel PNKK ksiądz Franciszek Bończak w swym memoriale do nowo wybranego prezydenta RP Gabriela Narutowicza przytaczał przykłady absurdalnych sytuacji związanych z nieuznawaniem przez państwo aktów urodzenia, chrztów, małżeństw i zgonów wyznawców PNKK. Ze względu na ich przynależność wyznaniową niektórzy istnieli faktycznie, ale nie prawnie, inni według prawa dalej egzystowali, choć w rzeczywistości już nie znajdowali się wśród żywych. Niektórym zarzucano również rozwiązy tryb życia, gdyż nie mogli się wylegitymować aktem małżeństwa. Warto również przytoczyć raport wojewody lubelskiego Jerzego Albina de Tramecourta do premiera Felicjana Sławoja Składkowskiego z czerwca 1939 r., w którym alarmował, że na podległym mu terenie funkcjonowało około dziesięciu tysięcy mężczyzn w wieku poborowym, którzy nie posiadali metryk urodzenia, gdyż zostali ochrzczeni w parafiach PNKK. Zgłaszano też sytuacje, w których żony powołanych do wojska nie miały prawa do nazwiska męża. Natomiast część poborowych w ogóle nie została powołana, gdyż *de iure* nie istniała. Zob. P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., s. 99-100. Przykładem wyłomu w tego typu praktyce ignorowania wyznania był Kościół Anglikański, który ze względu na stosunki międzynarodowe cieszył się pewną dozą tolerancji ze strony państwa, mimo braku jego formalnego uznania. Okólnikiem z dnia 20 marca 1920 r. (nieopublikowanym w dzienniku urzędowym) MWRiOP ustaliło zasady jego działania. Kościół Anglikański mógł prowadzić swoją działalność misyjną jedynie wśród wyznawców judaizmu, a jego członkowie mogli odprawiać nabożeństwa i wszelkie obrzędy jedynie w pomieszczeniach zamkniętych, a także w świątyniach luterańskich i kalwińskich za zezwoleniem ich konsystorzów. Akt małżeństwa po ślubie zawartym przez anglikanów miał być sporządzany przez duchownego reprezentującego wyznanie uznane przez państwo. Funkcję tę pełnić musieli zazwyczaj duchowni ewangeliccy, z różnym stopniem chęci współpracy, gdyż duszpasterz anglikański Herman Charles Carpenter (kapelan ambasady brytyjskiej) zwracał się do Departamentu Wyznań MWRiOP z prośbą o pośrednictwo w uzyskaniu od konsystorza ewangelicko-augsburskiego świadectw chrztu osób ochrzczonych w kaplicy anglikańskiej. Zob. P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., s. 102-103. O ile brak uznania PNKK oddziaływał w praktyce na cały obszar państwa, o tyle brak uznania Kościoła Anglikańskiego miał przede wszystkim znaczenie w byłej dzielnicy rosyjskiej, bowiem obie misje anglikańskie w Polsce funkcjonowały na tym terenie, tj. w Warszawie i w Białymstoku.

⁷⁹² J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 26.

⁷⁹³ W. Hrynicki, *Organizacja rejestracji...*, op. cit., s. 363.

⁷⁹⁴ Proboszcz miał obowiązek uczynienia adnotacji o zawartym małżeństwie w księdze urodzeń niezależnie od wpisu do księgi małżeństw, jednak część prowadzących metryki zinterpretowała ten przepis jako zwalniający od spisywania oddzielnych aktów małżeństwa. Zob. H. Konic, *Prawo małżeńskie obowiązujące w b. Królestwie Kongresowem*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka 1924, s. 65.

Choć na terenie województw centralnych i województw wschodnich obowiązywały inne podstawy rejestracji stanu cywilnego (rejestracji metrykalnej), odpowiednio KCKP i Zwód Praw, w praktyce administracyjnej II Rzeczypospolitej zagadnienia związane z prowadzeniem akt na obu obszarach rozpatrywano najczęściej łącznie. Sprzyjał temu zarówno wyraźnie wyznaniowy charakter obu systemów, jak i okoliczność wydawania późniejszych aktów prawnych wpływających na rejestrację, a obowiązujących przed 1918 r. zarówno na obszarach guberni wchodzących w skład Cesarstwa Rosyjskiego, jak i Królestwa Polskiego. W odrodzonej Polsce również nierzadko ogłaszano okólniki dotyczące obydwu obszarów, w podobny sposób odnoszono się do nich w literaturze i prasie jako do „byłej dzielnicy rosyjskiej”. W związku z tym w niniejszym rozdziale tereny województw centralnych i wschodnich również potraktowano łącznie, przy zaznaczeniu ewentualnych odrębności co do tzw. Kresów Wschodnich.

Większość prób wypracowania rozwiązań prowadzących do skutecznej i nowoczesnej na ówczesne czasy rejestracji aktów stanu cywilnego podejmowano stosunkowo późno, większy ruch dyskusyjny zaczął się dopiero w drugiej połowie lat dwudziestych. W jednym z większych polskich miast na terenie byłej Kongresówki temat ten poruszono już w 1920 r. Wtedy to bowiem, a konkretnie 14 maja tego roku, Rada Miejska Łodzi przesłała do Sejmu Ustawodawczego swe wezwanie w kwestii „utworzenia powszechnego i niezależnego od władz duchownych urzędu stanu cywilnego, będącego integralną i niezbędną częścią nowoczesnej gospodarki miejskiej i niezbędnego do odtworzenia obrazu rozwoju miasta”⁷⁹⁵. Na piśmie widniał podpis prezydenta miasta Łodzi Aleksego Rzewskiego.

Funkcjonujący ówczesnie Urząd Stanu Cywilnego przy Magistracie m. Łodzi zajmował się jedynie rejestracją wydarzeń dotyczących osób będących członkami wyznań niechrześcijańskich. Rada Miejska przyznawała, że w praktyce oznaczało to niemal wyłącznie wyznawców judaizmu, gdyż przedstawiciele innych religii odnotowywano minimalną liczbę. Rejestracja wśród wyznań chrześcijańskich pozostawiona została na terenie całego byłego Królestwa Polskiego duchowieństwu. Podkreślono ogromną wagę prowadzenia skutecznej i miarodajnej statystyki urodzeń, małżeństw i zgonów, która przyczynić się miała do prowadzenia racjonalnej polityki państwowej i samorządowej. Na jej podstawie można bowiem było ocenić rozmiary potrzeby prowadzenia działań w celu wpłynięcia na przyrost ludności poprzez ułatwienie bądź utrudnienie zawierania małżeństw, ustalić jakie zarządzenia mogłyby wpłynąć na ograniczenie śmiertelności dzieci bądź śmiertelności w niektórych

---

⁷⁹⁵ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 556.

zawodach, w jakim kierunku powinno iść ustawodawstwo prawno-społeczne, aby zmniejszyć rozwarstwienie między biednych i bogatych. W ocenie łódzkich samorządowców rozrzucenie zbierających tak istotne informacje urzędów po parafiach i komisariatach zamiast koncentracji w zarządach miejskich uniemożliwiało skuteczne gromadzenie danych statystycznych.

Rada Miejska w uchwale nakreśliła krótką historię aktów stanu cywilnego, które początek swój miały w metrykach kościelnych upowszechniających się powoli już od XV wieku, a stanowiących kopalnię informacji o ruchu ludności. Poszczególne państwa, w tym Rzeczpospolita Obojga Narodów, zaczęła przyznawać im moc dowodów sądowych, a później konkretne skutki cywilno-prawne. W Księstwie Warszawskim na wzór ustawodawstwa francuskiego ustanowiono świeckie prowadzenie akt stanu cywilnego, jednak na skutek braków urzędniczych czasowo powierzono je duchownym poszczególnych wyznań. W Królestwie Polskim pozostawiono im jednak prowadzenie rejestracji wśród członków wyznań chrześcijańskich, natomiast rejestrację wydarzeń wśród wyznań niechrześcijańskich powierzono urzędnikom świeckim.

W XIX wieku „wszystkie państwa kulturalne” zaczęły poprzez rejestrację aktów stanu cywilnego realizować również swoje cele gromadzenia danych statystycznych⁷⁹⁶. Szczególny ruch w tym aspekcie miał odbywać się właśnie w tamtym czasie, w okresie powojennym, czego przykładem mieli być poszczególni sąsiedzi Rzeczypospolitej. Nawet „Bolszewja” doceniła wagę odpowiedniego prowadzenia ksiąg, w której rejestracja prowadzona była przez notariaty ludowe. Rada Miejska postulowała, aby w zreorganizowanych urzędach stanu cywilnego przypadki urodzeń, małżeństw i śmierci zapisywać przed dokonaniem obrzędu religijnego, gdyż „sfery biedniejsze” jedynie do niego przywiązywały uwagę. Akt stanu cywilnego był zaś dla nich instytucją abstrakcyjną i lekceważoną.

Treść powyższego pisma doskonale ukazuje, że przynajmniej część kadry urzędniczej na obszarze byłej Kongresówki już w początkach funkcjonowania niepodległego państwa polskiego zdawała sobie sprawę z mankamentów ówczesnego systemu rejestracji stanu cywilnego, a także stawiała słuszne diagnozy związanych z nimi problemów. Z uwagi na następujące po sobie nieskuteczne próby uporządkowania i ujednolicenia przepisów w tej dziedzinie, a także obowiązywanie pozaborczych przepisów przez cały okres II Rzeczypospolitej, tego typu głosów pojawiało się z biegiem lat coraz więcej.

---

⁷⁹⁶ Ibidem, k. 556.

1.2 Status urzędnika stanu cywilnego

Status urzędników stanu cywilnego, a tym samym funkcjonariuszy administracji publicznej, przyznało proboszczom postanowienie Komitetu Urządzającego w Królestwie Polskim⁷⁹⁷, stan prawny w tej kwestii utrzymał się w II Rzeczypospolitej⁷⁹⁸. Mimo tego proboszcz jako urzędnik stanu cywilnego nie był powszechnie i bezspornie uznawany za urzędnika państwowego⁷⁹⁹, dyskusje w tej sprawie między władzami administracyjnymi a władzami kościelnymi toczyły się przez cały okres międzywojenny⁸⁰⁰. Kancelaria parafialna również nie miała w powyższym względzie statusu urzędu państwowego. Duchowni utrzymywali ją na własny koszt, nie będąc subsydiowanymi przez państwo, władze administracyjne nie miały więc w stosunku do nich bezpośredniego zwierzchnictwa. Tym samym działały one niezależnie od władz cywilnych, oczywiście przy obowiązku stosowania przepisów prawnych w zakresie sporządzania akt. W zamian, według ustalonej taksy, duchowni mogli pobierać opłaty za wydawane z akt wyciągi.

Abstrahując od samego statusu proboszcza jako prowadzącego akta stanu cywilnego, a także kancelarii parafialnej jako apartu pomocniczego w rejestracji, niewątpliwie państwo przekazało Kościołowi i innym związkom wyznaniowym część zakresu własnej administracji, powierzając jej sprawowanie funkcjonariuszom duchownym⁸⁰¹. W konsekwencji nie podlegał sporom publiczno-prawny charakter wyznaniowej rejestracji⁸⁰².

Wątpliwości pojawiały się jednak w kwestii możliwości sprawowania funkcji urzędnika stanu cywilnego przez duchownego, który nie pełnił funkcji proboszcza. Dnia 30 maja 1924 r. Wydział Zakładów Lecznicznych i Uzdrowisk Generalnej Dyrekcji Służby Zdrowia zwrócił się z pytaniem do Wydziału Administracyjnego MSW o możliwość ustanowienia urzędnikiem stanu cywilnego kapelana szpitala psychiatrycznego w Tworkach,

---

⁷⁹⁷ H. Świątkowski, *Wyznaniowe prawo...*, op. cit., s. 41. A. Banach, I. Różański, *Akty stanu cywilnego. Dekret – rozporządzenie wykonawcze – wzory. Komentarz*, Kraków: Księgarnia Powszechna 1946, s. 5.

⁷⁹⁸ W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 7. J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 496. J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 159.

⁷⁹⁹ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 49. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 231.

⁸⁰⁰ Z. Sitnicki określił duchownych prowadzących metryki jako „funkcjonariuszy mających bądź co bądź półpaństwowy charakter”. Zob. Z. Sitnicki, *Nadzór nad aktami...*, op. cit., s. 358. J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 498-499. J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 161-162.

⁸⁰¹ J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 491. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 230. W. Hrynicky, *Organizacja rejestracji...*, op. cit., s. 365. J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 158.

⁸⁰² J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 498. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 230.

który spisywałby akty zejścia zmarłych wyznania rzymskokatolickiego⁸⁰³. W takim wypadku dla przedstawicieli innych wyznań funkcję tę pełniłby jeden z urzędników szpitalnych. Do tej pory zmarli w szpitalu chowani byli na cmentarzu szpitalnym, z wyjątkiem osób wyznania mojżeszowego, którzy chowani byli na cmentarzu żydowskim w Pruszkowie. Natomiast akty zejścia osób wyznania rzymskokatolickiego spisywane były w parafii w odległym o 4 km Żbikowie, zaś osób innych wyznań chrześcijańskich we właściwych urzędach parafialnych w Warszawie. Miało to być dla tworkowskiego szpitala bardzo uciążliwe, rodzić niepotrzebną biurokrację i narażać rodziny chorych na niepotrzebne wydatki. Kierownik wyżej wymienionego wydziału o nazwisku Surawski prosił więc o rozważenie takiej możliwości i trybu, w jakim można by ją wprowadzić w życie.

W związku z powyższym 31 października 1924 r. MSW zwróciło się do MWRiOP z prośbą o wyrażenie opinii na temat utworzenia urzędu stanu cywilnego w Tworkach⁸⁰⁴. Reakcja na taką propozycję była bardzo sceptyczna. Wydział II Departamentu Wyznań MWRiOP stwierdził, że w przypadku ewangelików taka zmiana byłaby niepotrzebną komplikacją kompetencji poszczególnych parafii⁸⁰⁵. Do tego rodziny pacjentów ewangelickich miały mieć świadomość gdzie powinny zwrócić się po sporządzenie potrzebnych dokumentów, gdyż pastory regularnie odwiedzali tworkowski szpital. Natomiast warszawska kuria biskupia 27 listopada tego samego roku odpowiedziała bardzo lakonicznie, stwierdziła bowiem jedynie, że prawo cywilne powierzało funkcję urzędników stanu cywilnego proboszczom, a szpitalny kapelan naturalnie nim nie był. W związku z tym propozycję oceniła negatywnie⁸⁰⁶.

Do statusu prowadzących akta stanu cywilnego duchownych odniosło się jeszcze MSW pod koniec lat 30. Skierowanym do wojewodów (poza wojewodą poznańskim i pomorskim) i podległych im starostów okólnikiem z 27 stycznia 1937 r.⁸⁰⁷ Ministerstwo zwracało uwagę na tryb korespondencji z prowadzącymi księgi stanu cywilnego duchownymi. W niektórych okręgach administracyjnych władze administracji ogólnej, wykonując swe obowiązki z zakresu nadzoru nad rejestracją stanu cywilnego, nie kierowały wydawanymi w tej dziedzinie zarządzeń, instrukcji i wyjaśnień bezpośrednio do przełożonych

---

⁸⁰³ Archiwum Akt Nowych, Zespół: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, syg. 649 - Akta stanu cywilnego. [Spr. urzędów stanu cywil. w poszczególnych parafiach] (1920-1927) [dalej: AAN, MWRiOP, syg. 649], k. 111-112.

⁸⁰⁴ Ibidem, k. 1115.

⁸⁰⁵ Ibidem, k. 108-109.

⁸⁰⁶ Ibidem, k. 649, k. 105.

⁸⁰⁷ Okólnik Nr. 7 z dnia 27 stycznia 1937 r. o trybie korespondencji z urzędnikami stanu cywilnego (AC. 27-r-142-1) (Dz.Urz. MSW 1937 nr 3, poz. 24).

parafii, a korzystały z pośrednictwa ordynariuszy, kurii biskupich i konsystorz. Taką drogę MSW uznało za nieposiadającą pokrycia w istniejącym ówczynie porządku prawnym. Powołując się na orzecznictwo najwyższych instancji sądowych przypomniano, że duchowny prowadzący księgi, które w rozumieniu obowiązujących przepisów posiadały moc dowodową ksiąg stanu cywilnego, występował w tym charakterze jako urzędnik stanu cywilnego, a więc podległy władzom funkcjonariusz administracji państwowej. Trzecie w stosunkach służbowych ogniwo w postaci zwierzchności duchownej Ministerstwo uznało za niecelowe, gdyż kolejny podmiot do kontaktu skutkował przewlekłością rozpatrywania danej sprawy, nie przynosząc w ostatecznym rozrachunku żadnego pożytku ani władzy, ani zwierzchności duchownej, ani obywatelowi.

W związku z powyższym MSW zarządziło, aby wszelką korespondencję urzędową z zakresu rejestracji stanu cywilnego prowadzono w drodze bezpośredniej między powiatową władzą administracji ogólnej a przełożonymi poszczególnych parafii jako urzędnikami stanu cywilnego. Powyższe miało jednak nie wykluczać możliwości porozumiewania się władzy administracji ogólnej ze zwierzchnością kościelną, gdy wymagał tego charakter sprawy. W szczególności dotyczyło to sytuacji, gdy w ramach obowiązujących przepisów miała ona wytyczone pewne zadania, np. w sprawach przygotowywania przez konsystorze ksiąg stanu cywilnego, czy przechowywania wtórnych egzemplarzy ksiąg i wydawania z nich wypisów na obszarze województw wschodnich. Okólnik podpisał podsekretarz stanu w MSW Henryk Kawecki.

Na obszarze województw wschodnich akta metrykalne, które nie miały charakteru dokumentów publicznych⁸⁰⁸, tak samo jak wydawane z nich wyciągi⁸⁰⁹, prowadzili niemal wyłącznie duchowni poszczególnych wyznań. Nie mieli oni charakteru urzędników państwowych, sprawowana przez nich funkcja utrzymujących księgi mieściła się w ramach ich wyznaniowych obowiązków, choć usankcjonowanych przepisami cywilnymi.

1.3 Właściwość organów i nadzór nad prowadzeniem akt

Gdziekolwiek w przepisach z czasów Królestwa Polskiego była mowa o sądzie ziemskim, w warunkach ustroju sądowego II Rzeczypospolitej należało przez to rozumieć

---

⁸⁰⁸ K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 229. Prawo rosyjskie nie określało wyraźnie mocy dowodowej ksiąg metrykalnych. Zdaniem W. Salamona nie ulegało jednak wątpliwości, że stanowiły one dowód zupełny, jednak tylko tych faktów, dla których z mocy ustawy były prowadzone. Zob. W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 18.

⁸⁰⁹ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 116.

odniesienie do sądu okręgowego⁸¹⁰. Nadzór nad prowadzeniem akt stanu cywilnego w województwach centralnych sprawowały władze sądowe w osobie prezesa właściwego sądu okręgowego, kompetencje w zakresie kontroli posiadali również prokuratorzy⁸¹¹. Polegał on na wglądzie do treści aktu, ocenie jego zgodności z przepisami prawa, a w przypadku stwierdzenia jej braku, na dokonaniu sprostowania. W gestii władz sądowych pozostawała więc tylko prawna strona treści aktów stanu cywilnego. Natomiast władze administracyjne (starostwa, urzędy wojewódzkie) mogły kontrolować tylko akta prowadzone przez świeckich urzędników stanu cywilnego.

Posiadały one jednak kompetencje w stosunku do wszystkich prowadzących akta stanu cywilnego, również duchownych, w zakresie konfliktów powstałych na tle służbowym, np. odmowy sporządzenia aktu zgłoszonego w parafii albo odmowy nadesłania wykazów statystycznych⁸¹². W przypadku duszpasterzy, ze względu na brak bezpośredniego zwierzchnictwa, możliwość egzekutywy była tu jednak mocno ograniczona i sprowadzała się w zasadzie do roli mediatora podejmującego próbę załagodzenia nieporozumienia lub pośrednika zwracającego się o interwencję do odpowiedniej władzy duchownej, MWRiOP, MS lub MSW⁸¹³. W kwestii porządku służbowego urzędnicy stanu cywilnego podlegali w pierwszej instancji starostom, a w drugiej wojewodom.

Parafowanie, numerowanie i zaświadczenie ksiąg w głównych wyznaniach chrześcijańskich wykonywały właściwe władze duchowne, a więc dziekani dla wyznania rzymsko-katolickiego, superintendenci dla wyznania ewangelicko-augsburskiego i ewangelicko-reformowanego oraz osoby wyznaczone przez władze duchowne dla wyznania prawosławnego⁸¹⁴. Dla pozostałych wyznań funkcję tę wypełniali urzędnicy delegowani przez komendanta policji w Warszawie, urzędnicy delegowani przez wojewodów w byłych miastach gubernialnych oraz w Łodzi, we Włocławku i w Częstochowie, a także urzędnicy delegowani przez starostów w pozostałych miejscowościach. W ciągu następnego roku te same osoby sprawdzały księgi i przekazywały duplikat do archiwum hipotecznego. W

---

⁸¹⁰ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 29.

⁸¹¹ Ibidem, s. 50.

⁸¹² W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 7. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 51. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 234. Z. Sitnicki uważał, że sprawowanie przez duchownych choćby części władztwa państwowego pociągało za sobą co najmniej minimum uprawnień państwa, jakie posiadało w stosunku do swych najbardziej niezawisłych funkcjonariuszy, tj. sędziów, a więc możliwość stosowania represji dyscyplinarnych w obliczu oczywistego naruszenia prawa. Zob. Z. Sitnicki, *Nadzór nad aktami...*, op. cit., s. 359-360. J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 501-502.

⁸¹³ J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 398-399. J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 105.

⁸¹⁴ W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 5.

każdym wypadku powyższe czynności podlegały kontroli urzędu wojewódzkiego, względnie starostwa⁸¹⁵.

Nadzór nad urzędnikami stanu cywilnego w województwach wschodnich sprawowała właściwa zwierzchność duchowna, a więc w przypadku katolików konsystorz, względnie zebranie lub zarząd duchowny u mahometan⁸¹⁶. Władza cywilna nie pozostawała jednak w tej kwestii zupełnie bezczynna, bowiem proboszczowie mieli obowiązek przesyłania wojewodom odpisów metryk, co czynili za pośrednictwem dziekanów. Dodatkowej kontroli władzy administracyjnej podlegali duchowni mahometańscy, którzy każdego roku otrzymywali księgi stanu cywilnego od zebrania duchownego za pośrednictwem urzędu wojewódzkiego, a po zakończeniu roku przesyłali wypełnione księgi starostwu, które w dalszej kolejności za pośrednictwem urzędu wojewódzkiego przekazywało je zebraniu duchownemu. W. Salamon poddawał jednak w wątpliwość moc obowiązującą tych szczególnych dla katolików i mahometan przepisów⁸¹⁷, powołując się na ustawę z 13 marca 1931 r. o wygaśnięciu przepisów związanych z pochodzeniem, narodowością, językiem, rasą lub religią⁸¹⁸.

Na tej samej podstawie W. Salamon uznał za nieaktualny nadzór nad utrzymującymi księgi stanu cywilnego rabinami przez zarządy miejskie i władze administracji ogólnej⁸¹⁹. Według niego po wejściu w życie wspomnianej ustawy należał on do zarządów żydowskich gmin wyznaniowych. Była to jednak tylko jednostkowa interpretacja przepisów, za którą nie podążyły żadne zarządzenia władz, prawdopodobnie na poziomie lokalnym dotychczasowe praktyki nie uległy więc zmianie. Księgi metrykalne dla Żydów przygotowywały urzędy wojewódzkie, które rozsyłały je do zarządów miejskich dla wydania rabinom⁸²⁰. Po zakończeniu każdego roku rabini składali księgi do zarządów miejskich, które po ich sprawdzeniu zaświadczały zgodność ksiąg ostatecznych z tymczasowymi i odwrotnie, a następnie składały księgi ostateczne w swych archiwach, a tymczasowe zwracały rabinom. Do 1 marca każdego roku zarządy miejskie przekazywały wojewodom informacje czy żydowskie księgi metrykalne zostały dostarczone w należyтым porządku, względnie

---

⁸¹⁵ E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 55.

⁸¹⁶ W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 15.

⁸¹⁷ Ibidem, s. 15-16.

⁸¹⁸ Ustawa z dnia 13 marca 1931 r. o wygaśnięciu mocy prawnej przepisów wyjątkowych, związanych z pochodzeniem, narodowością, językiem, rasą lub religią obywateli Rzeczypospolitej. (Dz.U. 1931 nr 31, poz. 214).

⁸¹⁹ W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 16.

⁸²⁰ Ibidem, s. 17.

zawiadomienia o braku ich nadesłania lub o stwierdzonych nieprawidłowościach. Świadczenia metrykalne wydawali rabini, ale uwierzytelniały je zarządy miejskie.

Skierowany do wojewodów w Białymstoku, Brześciu nad Bugiem, Łucku, Nowogródki i Wilnie okólnik MSW z 19 lutego 1935 r.⁸²¹ określił nowy podmiot właściwy w kwestii nadzoru na prowadzeniem ksiąg stanu cywilnego ludności żydowskiej oraz zatwierdzonymi przez władze rabinami w zakresie prowadzenia przez nich tymczasowych ksiąg, który do tej pory na podstawie rosyjskiego Zводу Praw prowadzony był przez zarządy miejskie. System ten wynikał z ustroju byłego Imperium Rosyjskiego, w ramach którego Żydzi przyporządkowani byli do stanu mieszczańskiego, niezależnie od tego czy zamieszkiwali gminę miejską czy wiejską⁸²². Takie rozwiązanie nie przystawało do warunków prawnych, administracyjnych i społecznych panujących w II Rzeczypospolitej, gdyż w przypadkach, gdy na obszarze danej gminy wyznaniowej żydowskiej nie znajdowało się żadne miasto, a więc i żaden zarząd miejski, wykonywanie funkcji nadzorczych okazywało się niemożliwe z uwagi na brak właściwego organu.

Takie sytuacje miały nie być odosobnione, dlatego w celu rozwiązania niniejszego problemu MSW dokonało interpretacji obowiązującego ustawodawstwa w zakresie ustalenia właściwego w tej sprawie organu. Jako wyłom w dotychczasowym systemie uznano rozporządzenie Prezydenta RP z 14 października 1927 r. o uchyleniu odrębności stanowych⁸²³, które zlikwidowało wynikające ze stanu mieszczańskiego odgórne podporządkowanie ludności żydowskiej organom miejskim, a tym samym wyłączyło właściwość nadzoru prowadzenia jej ksiąg stanu cywilnego przez zarządy miejskie. W związku z tak powstałą luką oraz brakiem zastrzeżenia właściwości w tej sprawie władz naczelnych, wojewody i innych władz państwowych lub samorządowych, zdaniem MSW na mocy art. 68 rozporządzenia Prezydenta RP z 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie władz administracji ogólnej⁸²⁴ funkcje nadzorcze nad rejestracją stanu cywilnego ludności żydowskiej przeszły do zakresu działania starosty.

Tak wytworzony stan prawny umożliwiał koncentrację uprawnień nadzorczych w rękach jednego organu, zarówno w zakresie sprawdzania i przechowywania tych ksiąg, jak i poświadczania wystawianych na ich podstawie odpisów i wyciągów oraz prostowania

---

⁸²¹ Okólnik Nr. 12 z dnia 19 lutego 1935 r. o nadzorze nad prowadzeniem ksiąg stanu cywilnego ludności żydowskiej (Nr. AC. 27-a-34-4) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 7, poz. 36).

⁸²² J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 109-110.

⁸²³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o uchyleniu odrębności stanowych. (Dz.U. 1927 nr 92, poz. 824).

⁸²⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej. (Dz.U. 1928 nr 11, poz. 86).

dokonanych i uskutecznienia niedokonanych we właściwym czasie wpisów. Jasne ustalenie właściwego podmiotu w tej sprawie miało przyczynić się do uzdrowienia niezwykle zaniedbanej dziedziny administracji publicznej, za jaką uznano rejestrację stanu cywilnego.

W związku z powyższym MSW zarządziło natychmiastowe objęcie przez starostów funkcji nadzorczych w zakresie żydowskich ksiąg stanu cywilnego, przejęcie od zarządów miejskich wszystkich ksiąg i innych materiałów związanych z prowadzeniem żydowskich ksiąg stanu cywilnego, a także powiadomienie prowadzących żydowskie księgi stanu cywilnego rabinów o niniejszych zasadach w zakresie nadzoru, z pouczeniem o konieczności uwierzytelniania wystawianych przez nich odpisów i wyciągów przez starostów.

Wobec zgłaszanych wątpliwości okólnikiem z 28 sierpnia 1935 r. MSW przedstawiło wojewodom województw wschodnich oraz podległym im starostom wykładnię powyższych zarządzeń⁸²⁵. Decyzje w sprawach spóźnionej rejestracji stanu cywilnego, zarówno w przypadkach zaniedbania obowiązku zgłoszenia, jak spowodowanych siłą wyższą (np. brakiem prowadzenia akt stanu cywilnego w wyniku działań wojennych), wydawać mieli starostowie. Przy sporządzaniu spóźnionych wpisów należało ściśle przestrzegać przepisów rozporządzenia Prezydenta RP o postępowaniu administracyjnym, w szczególności tych dotyczących dowodów oraz postępowania wyjaśniającego. Spóźnione akty należało wpisywać do roczników bieżących, celem ułatwienia ich znalezienia należało również założyć specjalny indeks aktów spóźnionych.

Wystawiane przez rabinów odpisy i wyciągi miały być przesyłane do uwierzytelnienia staroście, po czym miał on odsyłać je z powrotem do rabina dla doręczenia stronie. W przypadku, gdy siedziba rabina znajdowała się w miejscowości odległej od siedziby starosty, rabin powinien przedkładać odpisy i wyciągi zbiorowo za pośrednictwem zarządów gmin wyznaniowych żydowskich, chyba że zachodziła konieczność szybkiego uwierzytelnienia dokumentu. W takiej sytuacji rabin powinien natychmiast przesłać odpis lub wyciąg bezpośrednio staroście. Przy uwierzytelnianiu odpisów i wyciągów z roczników bieżących, zawartych w księgach, które w obu egzemplarzach znajdowały się wciąż u rabina, wraz z dokumentem do uwierzytelnienia rabin powinien przesłać staroście księgę główną, stanowiącą podstawę do weryfikacji danych. Po jak najszybszym uwierzytelnieniu księga powinna być bez zwłoki zwrócona rabinowi.

---

⁸²⁵ Okólnik Nr. 52 z dnia 28 sierpnia 1935 r. o księgach stanu cywilnego ludności żydowskiej (wykładnia okólnika Nr. 12/1935 r.). (Nr. AC. 27-a-34/12) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 28, poz. 157).

W przypadku, gdy rabin nie był w posiadaniu drugiego egzemplarza księgi, czyli tzw. księgi (zeszytu) tymczasowego, w wyniku jego zniszczenia lub zagubienia, a księga główna znajdowała się w posiadaniu starosty, odpisy i wyciągi na podstawie księgi głównej wydawać miał bezpośrednio starosta. Jeśli księga główna uległa zniszczeniu lub zagubieniu, należało stosować zasady zawarte w okólniku MSW z 28 grudnia 1933 r.⁸²⁶ w sprawie tymczasowych zaświadczeń o urodzeniu w przypadkach zniszczenia lub zaginięcia ksiąg stanu cywilnego w obu egzemplarzach, gdyż prowadzone przez rabinów księgi (zeszyty tymczasowe) nie posiadały mocy urzędowej. Wydawanie zaświadczeń typu A było w takich sytuacjach możliwe tylko wtedy, gdy księgi rabinackie były należycie prowadzone.

Dokument sporządzony przez rabina stawał się wyciągiem lub odpisem dopiero po jego uwierzytelnieniu przez starostę i dopiero wtedy podlegał on opłacie urzędowej, jednak nic nie stało na przeszkodzie, aby znaczki stemplowe zostały opatrzone pieczęcią jeszcze przez rabina. Opłacie nie podlegało podanie o wydanie wyciągu lub odpisu, niezależnie czy zostało złożone do rabina czy do starosty. Oba powyższe okólniki podpisał Tadeusz Krychowski, podsekretarz stanu w MSW.

Po raz trzeci w tym samym roku do kwestii nadzoru nad prowadzeniem ksiąg ludności żydowskiej na obszarze województw wschodnich MSW odniosło się w okólniku z 20 listopada 1935 r.⁸²⁷ Powtórzono w nim treść dwóch poprzednich okólników z paroma systemowymi zmianami. Wpisów spóźnionych nie należało nadal sporządzać w rocznikach bieżących, a w rocznikach ksiąg już zamkniętych, a mianowicie na końcu danego rocznika, poniżej klauzuli zamknięcia. Poprzedzone one miały być klauzulami otwarcia, w których stwierdzano konieczność uzupełnienia rocznika dodatkowymi, nieznanymi we właściwym czasie wydarzeniami, a także określano liczbę odpowiednio ponumerowanych i parafowanych stron. Akty sporządzone w roczniku bieżącym, przed zamknięciem i sprawdzeniem księgi przez władzę nadzorczą oraz przekazaniem księgi staroście, miały charakter aktów tymczasowych, wyciągi z nich sporządzane nie mogły być więc poddawane uwierzytelnieniu wcześniej niż przed upływem danego roku. W przypadku zachodzącej potrzeby wcześniejszego uwierzytelnienia, klauzula uwierzytelniająca powinna ograniczyć się do poświadczenia własnoręczności podpisu rabina i autentyczności odcisniętej pieczęci, przy

---

⁸²⁶ Okólnik Nr. 128 z dnia 28 grudnia 1933 r. (AC. 27-C-14/4) w sprawie zaświadczeń o urodzeniu w przypadkach zniszczenia lub zaginięcia ksiąg stanu cywilnego w obu egzemplarzach (Dz.Urz. MSW 1933 nr 21, poz. 296).

⁸²⁷ Okólnik Nr. 72 z dnia 20 listopada 1935 r. o księgach stanu cywilnego ludności żydowskiej na obszarze mocy obowiązującej „Zbioru Praw” ros*). (Nr. AC. 27 a. 50/1) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 37, poz. 196).

czym okoliczność ta powinna być w dokumencie wyraźnie wymieniona i uzasadniona jego tymczasowym charakterem. Okólnik podpisał Henryk Kawecki, podsekretarz stanu w MSW.

Zgodnie z przepisami rosyjskimi księgi stanu cywilnego dla innych wyznań, tj. niewymienionych w poszczególnych artykułach Zводу Praw lub innych aktach prawnych, prowadzone były przez władze administracyjne⁸²⁸. Członkowie sekt mieszkalący na wsiach mogli zgłaszać urodzenia i zgony władzom gminnym, które wpisywały je do specjalnej księgi, a następnie informowały o nich władzę administracyjną w celu wciągnięcia ich do ksiąg metrykalnych. Na koniec każdego roku władze powiatowe miały przekazywać księgi metrykalne władzom wojewódzkim dla ich sprawdzenia i przechowywania. Wyciągi z ksiąg metrykalnych wydawały władze prowadzące księgę lub władze wojewódzkie, w zależności od tego, gdzie w tym czasie znajdowała się dana księga. Skargi na uchybienia w czynnościach prowadzących księgi mogły być składane do władz wojewódzkich, ich decyzje podlegały zaskarżeniu do Najwyższego Trybunału Administracyjnego.

1.4 Rejestracja stanu cywilnego w praktyce

1.4.1 Sporządzanie aktów

Stanisław Nowakowski zwracał uwagę, że w praktyce często stosowano porządek odwrotny niż nakaz wynikający z art. 75 KCKP, tj. sporządzano akt chrztu lub małżeństwa przed dokonaniem obrzędu⁸²⁹. Miało to wynikać z chęci uniknięcia trudności, w której znalazłby się np. proboszcz, który udzielił ślubu, po czym okazałoby się, że strony nie posiadają niezbędnych do sporządzenia aktu dokumentów. W wypadku, gdyby akt spisano, a obrzęd nie miałby jednak miejsca, należało powiadomić władzę odpowiednią do kontroli ksiąg, aby uczyniła o tym wzmiankę w protokole pokontrolnym i unieważniła akt. Na marginesie tegoż aktu należało umieścić wzmiankę o jego unieważnieniu, nie należało go również umieszczać w skorowidzu. Jeśli zdarzyło się, że w akcie z jakiegoś powodu zawarto błędne dane, należało akt prawidłowy spisać bezpośrednio po nim, nadając mu kolejny numer porządkowy, a przy akcie błędnym również umieścić na marginesie adnotację.

Inaczej należało postąpić w przypadku stwierdzenia fałszywego brzmienia lub zbyteczności wyrazu zawartego w akcie, a także pominięcia części tekstu, gdyż w takiej sytuacji wzmiankę korygującą należało zamieścić po ostatnim zdaniu całkowicie

---

⁸²⁸ W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 17.

⁸²⁹ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 11-12.

zakończonego aktu. Miejsce to wynikało z faktu, że margines nie był przeznaczony na prostowanie omyłek piszącego, a na oznaczenie powodujących skutki prawne zmian zachodzących w życiu danej osoby (np. zawarcie związku małżeńskiego). Wyrazy błędne lub zbyteczne powinny być wyodrębnione podkreśleniem dla ich skutecznego spostrzeżenia.

Upewnienie się o posiadaniu przez żądających sporządzenia aktu odpowiednich dokumentów miało być szczególnie istotne na obszarach wiejskich, a także w małych osadach i miasteczkach. Mieszkańcy takich niewielkich społeczności, wychodząc z założenia, że są prowadzącemu akta osobiście znani i nie muszą udowadniać swej tożsamości, rzadko mieli zgłaszać się do spisania aktu z jakimikolwiek dokumentami⁸³⁰. Wszelkie dane były więc dyktowane ustnie, a prowadzący akta musiał opierać się więc na fonetycznym brzmieniu imion i nazwisk. Prowadziło to do ogromnej liczby błędów i przeinaczeń, a także paradoksów, kiedy np. z powodu używanych skrótów i różnych sposobów wymowy rodzeństwo miało w swych aktach urodzenia inne imiona rodziców lub ojciec i syn mieli w swych aktach różne nazwiska⁸³¹. Opieranie się na ustnych danych w ogóle nie powinno mieć więc miejsca. Najlepszym źródłem danych, wykluczającym błędy w pisowni, miały być akty urodzenia lub z nich wyciągi, jeśli prowadzący akta nie miał dostępu do oryginału, w ostateczności wyciągi z ksiąg ludności stałej⁸³². Za niewystarczające źródło uważane miałyby być książeczki wojskowe, legitymacje związkowe czy książeczki z kasy chorych, jako również często oparte na danych ustnych.

Akt urodzenia należało sporządzić zawsze, o ile nie wystąpiła przeszkoda natury prawnej lub administracyjnej. Urzędnik nie powinien był wstrzymać się od zarejestrowania urodzenia z powodów faktycznych, np. nieuiszczenia opłaty za czynności kancelaryjne⁸³³. Tego typu konflikty miały być rozwiązywane bez uszczerbku dla powinności wynikających z prawa o aktach stanu cywilnego.

Zgodnie z art. 95 KCKP zgłaszający powinien okazać dziecko prowadzącemu akta, czego jednak ściśle nie przestrzegano⁸³⁴. Brak spełnienia tegoż wymogu mógł rodzić poważne konsekwencje, bowiem naoczne przekonanie się przez sporządzającego akt o określonych faktach posiadało silną moc dowodową i mogło zostać poddane w wątpliwość jedynie w

---

⁸³⁰ Ibidem, s. 193-194.

⁸³¹ S. Nowakowski ubolewał, że na terenie byłego Królestwa Polskiego nie funkcjonowały spotykane w wielu krajach tzw. książki rodzinne. Do takich zbiorów danych wpisywano wszelkie wydarzenia zaszłe w łonie rodziny, więc jako zawsze aktualne źródło mogły stanowić nie tylko podstawę merytoryczną do sporządzania aktów stanu cywilnego, ale przede wszystkim ujednoliciłyby pisownię imion i nazwisk wszystkich członków danej rodziny. Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 193

⁸³² S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 194.

⁸³³ Ibidem, s. s. 80.

⁸³⁴ E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 59.

drodze zarzutu fałszu. Nie można było również kwestionować oświadczeń złożonych przez zgłaszających i świadków, jeśli prowadzący akta mógł i powinien był je sprawdzić.

Potwierdzał to wyrok Sądu Najwyższego z 1926 r.⁸³⁵ Do Sądu Okręgowego w Sosnowcu zwróciła się osoba wyznania mojżeszowego o sprostowanie swego aktu urodzenia, który sporządzony był 22 czerwca 1900 r. przez urzędnika stanu cywilnego okręgu bożniczego w Wolbroniu. Wnioskodawca zwracał się z prośbą o zmianę wskazanej w akcie daty urodzenia, którą oznaczono na dzień 24 sierpnia 1898 r., podczas gdy jego przyjście na świat miało mieć faktycznie miejsce 10 lat wcześniej. Zarówno Sąd Okręgowy w Sosnowcu, jak i Sąd Apelacyjny w Warszawie, powyższego żądania nie uwzględniły, wobec czego zainteresowany wniósł skargę kasacyjną.

Sąd Najwyższy wskazał przede wszystkim, że osnowę aktu stanu cywilnego stanowiły fakty, które odbywały się przed sporządzającym go urzędnikiem lub zostały stwierdzone jego naocznym przekonaniem o ich zajściu. Należało do nich zaliczyć również oświadczenia osób zeznających, tj. zgłaszających i świadków. W kwestii tych faktów akty posiadały znamiona wiary publicznej, które mogły być podważone jedynie w drodze zarzutu fałszu⁸³⁶. Wspomniane oświadczenia względem swej treści pozbawione były poświadczenia urzędowego, mogły więc zostać sprostowane na zasadzie niewątpliwych danych zawartych w akcie lub innych dowodów i okoliczności sprawy. Jeśli prowadzący akta był w stanie je osobiście i bezpośrednio w dostępnym stopniu zweryfikować, powinien był poprzez naoczne przekonanie się o prawdziwości ich treści dokonać tego typu oględzin, co eliminowałoby ewentualne wątpliwości. Tego typu weryfikacją w przypadku danych do aktu urodzenia było okazanie dziecka urzędnikowi stanu cywilnego, który miał przekonać się o jego płci oraz o rzetelności oświadczeń zeznających co do czasu jego urodzenia. Biorąc pod uwagę, że po stwierdzonym w akcie naocznym okazaniu dwunastoletnie według skarżącego dziecko nie mogło być określone względem daty urodzenia jako dziecko dwuletnie, a skarżący nie

---

⁸³⁵ 131. *W sprawie Altera Moszka-Markowicza o sprostowanie aktu stanu cywilnego. Orzeczenie z dnia 24 września 1926 r. (Akta S.N.I.C. 489/25)*, [w:] *Zbiór orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenie Izby Pierwszej (Cywilnej). Rok 1926 (pierwsze półrocze)*, Warszawa: tłoczono z polecenia Ministra Sprawiedliwości 1926, s. 243-244.

⁸³⁶ W tym kontekście warto również przytoczyć orzeczenie SN z dnia 25 kwietnia 1920 r., w którym stwierdzono, że akty stanu cywilnego były aktami urzędowymi pierwszorzędnej wagi, mającymi na celu ustalenie stanu osób, których dotyczyły, jako podstawy utrwalenia stosunków prawnych w rodzinie, dlatego też z istoty swej musiały stanowić dowód zupełny co do tych wiadomości, które były nimi objęte. Wiarygodność tych wiadomości mogła być zaprzeczona przez osoby zainteresowane, jednak strona zarzucająca błąd lub rozmyślne przeinaczenie faktów nie mogła poprzestać na prostym zaprzeczeniu, a winna w myśl art. 366 rosyjskiej ustawy postępowania cywilnego zarzut swój udowodnić w sposób przez prawo określony, stosownie do tego, jaki fakt z zapisanych w akcie uważała za zapisany błędnie. Zob. Orzeczenie SN z 15.04.1920 r., C 736/19, LEX nr 1626850.
<https://sip.lex.pl/#/jurisprudence/521720546/1/c-736-19-orzeczenie-sadu-najwyzszego?keyword=Akty%20stanu%20cywilnego&cm=SREST> [dostęp: 19.11.2022 r.].

przedstawił dowodów co do innej faktycznej daty jego urodzenia, Sąd Najwyższy skargę oddalił.

Stanisław Nowakowski zwracał uwagę, aby akty były zwięzłe, jasne i zgodne z regułami języka polskiego⁸³⁷. Liczne miały być bowiem rusycyzmy, przejęte wprost z języka rosyjskiego, jak np. „spłodzony ojcem” (*прижум отцом*) czy „oddalenie za robotą” (*отлучка за работою*), które były niewłaściwe dla powracającej do akt stanu cywilnego i innych dokumentów polszczyzny. Ze względu na art. 96 konstytucji marcowej, który odmawiał uznawania w Rzeczypospolitej Polskiej przywilejów rodowych, stanowych, herbów i tytułów rodowych i innych, poza tytułami naukowymi, urzędowymi i zawodowymi, w aktach stanu cywilnego nie należało wymieniać tytułów występujących w nim osób wynikających z ich pochodzenia⁸³⁸.

Praktycy i teoretycy prawa z zakresu aktów stanu cywilnego alarmowali o niepokojącej praktyce zwyczajowego sporządzania aktów w raptularzach oraz przepisywania ich do obu egzemplarzy ksiąg w późniejszym czasie, przy nieobecności wymienionych w akcie⁸³⁹. W takim wypadku podpisy uprawnionych osób znajdowały się wyłącznie w tymże notatniku bądź w ogóle ich nie pobierano. W konsekwencji w księgach mechanicznie powielano formułkę „akt został niepiśmiennym przeczytany i tylko przez Nas podpisany”, co miało doprowadzać do absurdów, kiedy jako niepiśmienne osoby oznaczano np. urzędników czy lekarzy. Innym spotykanym zwyczajem było przedstawianie świadkom do podpisu pustych stron w księdze, niezbędne dane prowadzący akta spisywał zaś na kartce lub w notatniku i sporządzał akt w późniejszym czasie⁸⁴⁰. Taka praktyka również nierzadko skutkowałą pomyłkami, które wymagały późniejszych sprostowań.

Problematyczną, a ważną w skutkach kwestią, mogło okazywać się sporządzanie wyciągów z aktów zawierających sprostowania lub wzmianki⁸⁴¹. Jeśli wyciąg spisywano na druczku, należało na nich umieścić wszelkie poprawki bezpośrednio, tj. dane już skorygowane. Tak więc np. w przypadku zmiany nazwiska nie należało wspominać o dawnym jego brzmieniu. Inaczej sytuacja wyglądała w przypadku pełnego wypisu z aktu, wtedy należało wiernie oddać treść oryginału. W licznych wypadkach cała historia danego wpisu miała bowiem istotne znaczenie dla sprawy i mogła wyjaśnić wiele kwestii urzędowych.

---

⁸³⁷ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 18.

⁸³⁸ Ibidem, s. 79.

⁸³⁹ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 72. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 80.

⁸⁴⁰ E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 56.

⁸⁴¹ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 196-197.

Zdarzały się również przypadki, w których osoby zainteresowane spisaniem aktu w wyniku błędu lub z premedytacją nie przestrzegały właściwości miejscowej, tzn. nie zwracały się do właściwego miejscowo urzędnika stanu cywilnego. Dnia 21 czerwca 1932 r. MSW zwróciło się do MWRiOP z prośbą o interwencję u właściwych władz duchownych w sprawie rejestracji aktów stanu cywilnego we wsi Stobnica (gm. Ręczno, pow. piotrkowski, woj. łódzkie)⁸⁴². Problem w tej kwestii dotyczył zmiany granic parafii Ręczno, gdyż dekretem biskupa wrocławskiego z 26 sierpnia 1921 r. wieś Stobnica została od niej odłączona i przyłączona do parafii Lubień. Fakt ten został przez mieszkańców wsi zignorowany i samowolnie podejmowali się pochówków osób zmarłych na cmentarzu parafii Ręczno, nie zgłaszając zgonu w parafii do tego właściwej. Proboszcz parafii Ręczno odmawiał spisania aktów zgonu ze względu na brak właściwości miejscowej. Skutkowało to nieakceptowalną sytuacją, w której spora część zgonów nie została w ogóle zarejestrowana w księgach stanu cywilnego. W związku z tym MWRiOP zwróciło się 30 czerwca do biskupa częstochowskiego z prośbą o przywrócenie pierwotnego stanu w dziedzinie przynależności parafialnej wsi Stobnica⁸⁴³.

Częstochowska Kuria Biskupia odpowiedziała pismem z 12 września 1932 r.⁸⁴⁴ Odparła, że według jej wiedzy wyżej opisany niekorzystny stan rzeczy utrzymywał się od lat dwóch, a nie od początku zmiany granic parafii, a to z powodu spalenia się kościoła w Lubieniu. Z obawy o nałożenie obowiązku płacenia wysokich składek na jego odbudowę parafianie ciężyli z powrotem ku parafii Ręczno. Kuria stwierdziła, że nie może przychylić się do prośby ponownej zmiany granic, gdyż kościół w niewielkiej parafii Lubień był już na ukończeniu, a fakt taki spowodowałby roszczenia innych wsi o inne przyporządkowanie parafialne. Równałoby się to z zakończeniem żywota parafii Lubień. Kuria stwierdziła także, że nie zabraniała mieszkańcom wsi Stobnica chowania swych bliskich na terenie cmentarza w Ręcznie, o ile odbywało się to legalnie, tzn. za wiedzą właściwego proboszcza, za jego pozwoleniem i po spisaniu odpowiedniego aktu.

MWRiOP najprawdopodobniej uznało, że niniejsze wyjaśnienie zakończyło sprawę, ale nie uznało za stosowne powiadomić o tym MSW. Resort spraw wewnętrznych wysyłał bowiem ponaglenia w kwestii aktów stanu cywilnego ze Stobnicy jeszcze w lipcu 1933 r.

---

⁸⁴² AAN, MWRiOP, syg. 649, k. 87-88.

⁸⁴³ Ibidem, k. 83-86.

⁸⁴⁴ Ibidem, k. 92-93.

1.4.2 Rejestracja dzieci martwo urodzonych i zmarłych przed zgłoszeniem

Do 1927 r. dzieci martwo urodzone zapisywano zarówno w księgach urodzonych, jak i księgach zgonów⁸⁴⁵. Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 1 lutego 1927 r. (art. 9) postanowiono jednak, że na terenie całego kraju dzieci takie miały być odnotowywane wyłącznie w księgach urodzonych⁸⁴⁶. W skorowidzu takie dziecko zapisywano bez wskazywania imienia, którego bez chrztu nie mogło mieć nadane, pod swoim nazwiskiem, z dopiskiem w nawiasie: „martwo urodzone”⁸⁴⁷.

W przypadku dzieci żywo urodzonych, ale zmarłych przed sporządzeniem aktu urodzenia, w całym okresie II Rzeczypospolitej niezmiennie obowiązywał art. 105 KCKP, który nakazywał zapisanie ich w księdze urodzeń oraz księdze zejść w formie osobnych aktów. W obliczu połączenia kościelnych metryk chrztu z cywilnymi aktami urodzenia sytuacja komplikowała się w przypadku dokonywania przez domowników obrzędów „chrztu z wody”, bez księdza, które praktykowano w sytuacji obawy o życie dziecka⁸⁴⁸. W takiej sytuacji zgłaszający urodzenie dziecka podawał, że było ono ochrzczone. Praktyka postępowania utrzymujących akta była tu niejednolita. Jedni bowiem sporządzali w takim wypadku akt urodzenia, wymieniając nadane dziecku na chrzcie imię oraz rodziców chrzestnych, gdzie wskazywano osoby, które faktycznie miały pełnić tę funkcję. Inni spisywali akt wyłącznie z imieniem dziecka nadanym na domowym chrzcie, co było zgodne z prawdą, ale niezgodne z KCKP, który w aktach połączonych z metrykami wymagał ujawnienia rodziców chrzestnych.

W istocie obie powyższe drogi postępowania były niezgodne z przepisami. Zgodnie z art. 34 prawa o małżeństwie z 1836 r. rodzice chrzestni mogli być zapisani w akcie urodzenia jedynie w wypadku udzielenia chrztu przez księdza podług kościelnych ceremonii⁸⁴⁹. Jeśli więc dziecko zmarło przed tak dokonanym obrzędem, należało je zarejestrować w księdze urodzonych bez wskazania imienia i bez określenia rodziców chrzestnych, nawet jeśli dokonano wspomnianego „chrztu z wody”, który miał znaczenie wyłącznie religijne. Akt zejścia również miał zostać spisany bez podania imienia. W skorowidzu dziecko takie miało figurować wyłącznie pod swoim nazwiskiem, również bez wskazywania imienia.

---

⁸⁴⁵ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 114.

⁸⁴⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 1 lutego 1927 r. o statystyce ruchu naturalnego ludności (Dz.U. 1927 nr 10, poz. 76).

⁸⁴⁷ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 116-117.

⁸⁴⁸ Ibidem, s. 115.

⁸⁴⁹ Ibidem, s. 115-117.

1.4.3 Rejestracja stanu cywilnego ludności żydowskiej

Pismem z 29 maja 1922 r. do MSW i MS dyrektor Departamentu Wyznań Religijnych MWRiOP Stanisław Piekarski oceniał prowadzenie akt stanu cywilnego wśród ludności żydowskiej na terenie byłego Królestwa Polskiego⁸⁵⁰. Według jego opinii wiele aspektów funkcjonowania gmin żydowskich znajdowało się w stanie nagannym, wskazując przy tym takie aspekty jak słaba znajomość języka polskiego, czy zła sytuacja materialna duchowieństwa. Skupił się jednak na prowadzeniu w nich aktów stanu cywilnego, które na terenie byłej Kongresówki znajdować się miało „w stanie tak zupełnego rozstroju, iż o normalnej rejestracji w ogóle nie może być mowy”⁸⁵¹. Tysiące małżeństw żydowskich w ogóle nie zostało zarejestrowanych, co tworzyło niesamowity zamęt w stosunkach rodzinnych i cywilnoprawnych. Podobnie było ze zgonami, gdyż faktycznymi zarządcami wielu żydowskich cmentarzy były nielegalne „bractwa pogrzebowe”, które dokonywały pochówków bez dokonywania należnych formalności.

Za główną przyczynę takiego stanu rzeczy uznano obowiązujące w tej materii przepisy, czyli postanowienie Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego z 7 września 1830 r.⁸⁵², który wprowadził system podwójnej rejestracji. Wydarzenia podlegające rejestracji zapisywano pierwszy raz w znajdujących się u rabina „księgach zapisowych” (nazywanych również „księgami przedmetrykalnymi”)⁸⁵³, które stanowiły substrat ksiąg stanu cywilnego, a drugi raz ich wpisu dokonywano u urzędnika stanu cywilnego właściwego dla wyznań niechrześcijańskich, co stanowiło już właściwy prawomocny akt⁸⁵⁴. Podwójne sporządzanie

---

⁸⁵⁰ AAN, MWRiOP, sygn. 641, k. 66-68.

⁸⁵¹ Tego typu opinie stały w kontraście do składanych propozycji wykorzystania danych z żydowskich ksiąg metrykalnych. Przykładem mogą być wystosowane w Paryżu w 1919 r. postulaty żydowskich rad narodowych, wśród których znalazło się założenie katastru wszystkich Żydów wpisanych do żydowskich ksiąg metrykalnych i posiadających „polską przynależność”. Na podstawie takiego katastru miałyby być utworzona kuria żydowska, której miałyby być przyznana odpowiadająca procentowi ludności żydowskiej liczba mandatów do wszystkich ciał ustawodawczych i samorządowych. Pomysł był zupełnie oderwany od ustroju państwa polskiego, ale w świetle przytoczonej opinii MWRiOP także opieranie się na żydowskich księgach metrykalnych jako źródle danych można uznać za rozwiązanie co najmniej ryzykowne. Zob. S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe 2015, s. 502-503.

⁸⁵² Według J. Litwina moc obowiązująca przepisów niniejszego postanowienia wygasła w związku z ustawą z dnia 13 marca 1931 r., jednak w praktyce były one nadal stosowane aż do 1946 r. Na tej podstawie jej obowiązującą poddawał w wątpliwość również W. Salamon. Zob. Dz.U. 1931 nr 31, poz. 214; W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 6; J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 26.

⁸⁵³ J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 112.

⁸⁵⁴ W 1925 r. Aleksy Rzewski, ówczesny naczelnik Urzędu Stanu Cywilnego w Łodzi, oceniał, że żydowskie księgi zapisowe prowadzone były w sposób chaotyczny. Informował również, że łódzki urząd wymógł na rabinach ich prowadzenie według opracowanych schematów tygodniowych sprawozdań. Zob. A. Rzewski, *Stulecie Urzędu Stanu Cywilnego przy Magistracie m. Łodzi, 1825-1925*, [w:] *Dziennik Zarządu M. Łodzi. Maj*

tęgo samego aktu stanowić miało istotną komplikację i być szeroko zaniechywane, bowiem w dużej części Żydzi, zwłaszcza ubodzy, po dokonaniu obrzędu religijnego nie dbali już o czynności urzędowe⁸⁵⁵. Rabin nie posiadali natomiast narzędzi do wymuszenia na członkach swej społeczności spełnienia tego typu powinności.

Z uwagi na dwumilionową populację ludności żydowskiej dyrektor Piekarski uznał to za palący problem, a szybkie jego rozwiązanie za niezbędne wobec konieczności opracowania jednolitej dla całego państwa ustawy dla gmin wyznaniowych żydowskich. W związku z tym postulował rezygnację z podwójnej rejestracji i skasowanie prowadzonych przez rabinów „ksiąg zapisowych”. Co do tego komu powierzyć prowadzenie żydowskich ksiąg stanu cywilnego przedstawił kilka propozycji: urzędowym rabinom gmin wyznaniowych żydowskich, zarządom gmin wyznaniowych żydowskich (gdzie byłyby prowadzone przez funkcjonariuszy gminy bądź przez rabinów pod nadzorem zarządu gminy), osobnym żydowskim urzędem metrykalnym (na wzór funkcjonujących w Galicji), urzędnikom stanu cywilnego dla wyznań niechrześcijańskich.

Jako niepraktyczne wskazywano art. 95 i 98 KCKP, które nakazywały okazanie urzędnikowi nowo narodzonego dziecka, a także nakładały obowiązek spisywania aktu urodzenia oraz aktu zgonu w obecności dwóch świadków. I. Librach stwierdził kategorycznie, że „w ciągu 100 lat istnienia tego prawa nikt dziecięcia do Urzędu nie zaniósł”, uznał go więc za przepis martwy i wymagający uchylecia⁸⁵⁶. Z kolei znalezienie dwóch osób chętnych do stawienia się przed urzędnikiem dla dokonania zgłoszenia nie zawsze okazywało się możliwe, dlatego w niektórych miejscach wykształciła się praktyka świadczenia tych samych osób przy wszelkich aktach, przy pobieraniu przy tym opłat⁸⁵⁷. Taki proceder zupełnie mijał się z intencją prawodawcy, według I. Libracha jego wyeliminowanie kosztowało Urząd Stanu Cywilnego przy Magistracie m. Łodzi wiele trudu i wysiłku.

1925. Numer specjalny. Numer sprawozdawczy poświęcony setnej rocznicy Urzędu Stanu Cywilnego m. Łodzi, Łódź: Nakładem Magistratu m. Łodzi 1925, s. 10.

⁸⁵⁵ J. Kirsztot, *Prawa Żydów...*, op. cit., s. 237. I. Librach, *Teorja a praktyka w dziedzinie przepisów o aktach stanu cywilnego.*, [w:] *Dziennik Zarządu M. Łodzi. Maj 1925. Numer specjalny. Numer sprawozdawczy poświęcony setnej rocznicy Urzędu Stanu Cywilnego m. Łodzi*, Łódź: Nakładem Magistratu m. Łodzi 1925, s. 22. J. Ogonowski wskazywał również, że w praktyce nie stosowano art. 12 i art. 13 postanowienia Rady Administracyjnej z 7 września 1830 r., które przewidywały kary dla winnych naruszeń przepisów o prowadzeniu żydowskich ksiąg stanu cywilnego. Przepisy te pozostawały martwe zarówno w czasach Królestwa Polskiego, jak i II Rzeczypospolitej. Zob. J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 113.

⁸⁵⁶ I. Librach, *Teorja a praktyka...*, op. cit., s. 19. I. Librach nie wymieniał w tym kontekście konkretnie ludności żydowskiej, jednak łódzki urząd stanu cywilnego w zdecydowanej większości prowadził księgi stanu cywilnego właśnie dla tej części społeczeństwa. Także H. Konic ocenił, że w przypadku wyznań, dla których urzędnicy cywilni utrzymywali akta stanu cywilnego, urzędnicy ci „nigdy niemowląt nie widzą”. W związku z tym początek metryk, w których stwierdzano, że oznajmiający okazał dziecko urzędnikowi stanu cywilnego, był niezgodny z prawdą. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 91.

⁸⁵⁷ *Ibidem*, s. 19-21.

Zdaniem H. Konica charakter obowiązujący utraciło zastrzeżenie z art. 8 postanowienia Rady Administracyjnej z 7 września 1830 r., które nakazywało stawiennictwo rabina przed urzędnikiem stanu cywilnego w przypadku każdego z rejestrowanych w księdze zapisowej wydarzeń⁸⁵⁸. Osobiste potwierdzenie danego faktu przez rabina miało mieć znaczenie tylko przy aktach ślubnych, bowiem małżeństwo mogło być zawarte tylko religijnie, więc jego udział był niezbędny dla stwierdzenia wykonania przepisów wyznaniowych. H. Konic ocenił również, że w praktyce burmistrzowie, którzy pełnili obowiązki urzędników stanu cywilnego, nie wykonywali w pełni art. 9 niniejszego prawa⁸⁵⁹. Nie żądali bowiem dowodów tożsamości stawiających się przed nimi Żydów, tym samym niedostatecznie przekonując się o prawdziwości deklarowanych przez nich danych personalnych. Mocy obowiązującej miały według niego nie mieć art. 12-15, które przewidywały kary porządkowe za brak przestrzegania przepisów niniejszego postanowienia, gdyż w zakresie kar za czyny przeciw prawom stanu cywilnego obowiązywały regulacje kodeksu karnego z 1903 r.⁸⁶⁰

Rejestrację stanu cywilnego ludności żydowskiej na terenie województw wschodnich prowadzono na podstawie art. 913-921 Zводу Praw, jednak dwa ostatnie spośród nich J. Ogonowski uznał za nieobowiązujące w warunkach państwowości polskiej z uwagi na ich niespójność z organizacją administracji ogólnej, policji i wojskowości⁸⁶¹. Trudno się z tym nie zgodzić w przypadku art. 920, który ustanawiał właściwe organy do wydawania danych z żydowskich ksiąg metrykalnych w Sankt Petersburgu i w Moskwie, ale także (o czym już wcześniej wspomniano) nakładał nadzór nad prowadzeniem ksiąg władzom miejskim. Art. 921 z kolei odnosił się do wydawania ksiąg metrykalnych dla rabinów przy żołnierzach żydowskich, co w Polsce międzywojennej zostało uregulowane w formie rozkazu ministra spraw wojskowych.

Pozostałe artykuły obowiązywały z uwzględnieniem stosunków administracyjnych panujących w państwie polskim. Prowadzący księgi rabin rządowy, tzw. kazonny, wszystkie podlegające rejestracji dane zapisywał w zeszytach tymczasowych, które nie później niż w ciągu miesiąca wciągał do księgi metrykalnej otrzymanej od właściwego zarządu miejskiego,

---

⁸⁵⁸ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 79, 81.

⁸⁵⁹ Ibidem, s. 80.

⁸⁶⁰ Ibidem, s. 81.

⁸⁶¹ J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 109. Na podstawie ustawy z 13 marca 1931 r. W. Salamon za uchylony uważał również przepis z art. 916, który nakładał na rabinów kary za nieterminowe składanie ksiąg. Zob. W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 16.

którą wcześniej przygotował i dostarczył urząd wojewódzki⁸⁶². Po zakończeniu każdego miesiąca oraz roku zeszyty tymczasowe oraz księgi metrykalne miały być poświadczane przez członków zarządu żydowskich instytucji religijnych lub przez zarządy gmin wyznaniowych (jeśli się ukonstytuowały)⁸⁶³. Na początku każdego roku zeszyty oraz księgi składano do zarządów miejskich, po ich sprawdzeniu księgi miały trafić do archiwum miejskiego, a zeszyty wrócić do rabinów. Wydawane przez rabinów wypisy uzyskiwały moc dokumentów publicznych dopiero po ich uwierzytelnieniu przez właściwy zarząd miejski.

Warto zwrócić uwagę, że w przypadku Żydów płci męskiej księgi urodzenia w rozumieniu przepisów rosyjskich były w rzeczywistości księgami obrzezania. Rodziło to istotny problem wyjęcia spod rejestracji tych noworodków męskich, których temu obrzędowi religijnemu nie poddano. Zdaniem H. Konica władze państwowe mogły w takich wypadkach wydać właściwemu rabinowi polecenie zapisania danej osoby do prowadzonej przez niego księgi⁸⁶⁴.

Jerzy Ogonowski podkreślał niski stan wiedzy judaistycznej oraz nieudolność rabinów kazionnych, które skutkowały niechęcią do nich ze strony ludności żydowskiej⁸⁶⁵. Funkcja ta jednak powoli zanikała w II Rzeczypospolitej, w końcu lat 20. występowała jedynie szczątkowo na Wołyniu⁸⁶⁶, zadania związane z prowadzeniem ksiąg metrykalnych przejmowali rabini duchowni. Zgodnie z art. 914 Zводу Praw zeszyty tymczasowe miały być prowadzone w dwóch językach – żydowskim i rosyjskim. W niepodległej Polsce język rosyjski zastąpiono oficjalnie językiem polskim⁸⁶⁷, jednak wobec powszechnej jego nieznajomości wśród społeczności żydowskiej w praktyce rabini nadal dokonywali wpisów po rosyjsku. Jeszcze w 1928 r. Samuel Adalberg, naczelnik wydziału do spraw żydowskich w Departamencie Wyznań MWRiOP, sugerował dobranie rabinom duchownym do pomocy władającej językiem polskim pomocy kancelaryjnej. Księgi metrykalne miały być prowadzone w języku polskim, dopuszczano w nich jednak umieszczanie obok przekładu w języku żydowskim⁸⁶⁸.

---

⁸⁶² H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 119.

⁸⁶³ J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 109.

⁸⁶⁴ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 119.

⁸⁶⁵ J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 111.

⁸⁶⁶ Na Wołyniu wystąpiły przejściowe trudności z rejestracją stanu cywilnego, bowiem władze polskie rozwiązały władze gmin żydowskich wybrane na podstawie przepisów wydanych przez Centralną Radę Ukraińską. Do czasu zorganizowania gmin żydowskich na tych terenach uniemożliwiło to Żydom tam zamieszkującym zawieranie małżeństw i prowadzenie akt stanu cywilnego. Zob. P. Borecki, *Uwagi o statusie prawnym wyznawców judaizmu na ziemiach polskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, t. LXII, z. 2, s. 75.

⁸⁶⁷ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 118.

⁸⁶⁸ J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 112.

1.4.4 Rejestracja stanu cywilnego osób zmieniających wyznanie

Z uwagi na połączenie metryk kościelnych z aktami stanu cywilnego, osoba zmieniająca wyznanie mogła doświadczyć zmiany podmiotu właściwego do prowadzenia dla niej akt stanu cywilnego. Z racji potrzeby ochrony jej interesu prawnego, istotnym było doprowadzenie do sporządzenia dla niej aktu urodzenia w księdze urodzeń utrzymywanej przez właściwego dla jej nowego wyznania urzędnika stanu cywilnego. Szczególnie ważne było to w sytuacji, jeśli za zmianą wiary szła również zmiana imienia.

Na obszarze byłego zaboru rosyjskiego kwestię zmiany wyznania regulowało postanowienie Komitetu Ministrów z 17 kwietnia 1905 r. o wzmocnieniu tolerancji religijnej⁸⁶⁹. W punkcie pierwszym gwarantowano możliwość przejścia z prawosławia na inne wyznanie chrześcijańskie. Punkt drugi w przypadku takiej zmiany określał los dzieci – do czternastego roku życia przypisywane były do nowej wiary obojga rodziców (jednak gdy zmiany dokonywał tylko jeden rodzic, to status wyznaniowy dziecka poniżej 21 lat się nie zmieniał), a po przekroczeniu tego wieku pozostawały przy swojej dotychczasowej religii. Przypadek małżeństw mieszanych w ogóle nie został uregulowany. Punkt trzeci miał za zadanie zlikwidować powszechną fikcję prawną i zezwolić pozornie wyznającym prawosławie na powrót do jednej z wiar niechrześcijańskich wyznawanych przez ich przodków przed przyjęciem prawosławia.

Dalszych przepisów w tej materii należy szukać w części pierwszej tomu XI rosyjskiego Zводу Praw⁸⁷⁰. Artykuł piąty zabraniał stawiania przeszkód osobom dążącym do przejścia na wiarę prawosławną, a artykuł szósty umożliwiał przejście z jednego wyznania chrześcijańskiego na inne tolerowane wyznanie chrześcijańskie z pominięciem udziału duchowieństwa, ale po uprzednim uzyskaniu zezwolenia ze strony gubernatora. Artykuł siódmy dotyczył osób wyznania żydowskiego i umożliwiał im przyjęcie jednego z tolerowanych przez państwo wyznań chrześcijańskich, po uprzednim złożeniu podania do władz duchownych wybranego wyznania, zezwolenia udzielał minister spraw wewnętrznych. Artykuł ósmy umożliwiał wyznawcom islamu przejście na wyznanie chrześcijańskie na podstawie zezwolenia gubernatora, a artykuł jedenasty umożliwiał to także mahometanom spoza granic państwa. Artykuł dwunasty przewidywał małżeństwa mieszane, zezwalał

---

⁸⁶⁹ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 198. Niniejsze postanowienie zwane było również ukazem tolerancyjnym. Zob. J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 118.

⁸⁷⁰ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 199.

osobom należącym do różnych wyznań chrześcijańskich wstępować w związki małżeńskie między sobą⁸⁷¹. W drugim zdaniu w tym artykule zawarto dość enigmatyczną regulację, gdyż zezwolono na małżeństwo „niektórym z nich (osób wyznań chrześcijańskich) i z osobami wyznań niechrześcijańskich pod warunkiem ścisłego przestrzegania przepisów prawa cywilnego”.

W byłym zaborze rosyjskim nie istniała ustawa o uznawaniu nowych wyznań. Na podstawie Imiennego Najwyższego Ukazu z 17 października 1906 r. mogły być jednak zarejestrowane w urzędach administracyjnych związki religijne (sekciarskie) powstałe z byłych wyznawców wiary prawosławnej⁸⁷². Po takiej rejestracji nabywały one osobowość prawną.

Oddzielnie należy analizować kwestię zmiany przynależności religijnej z wyznania niechrześcijańskiego na chrześcijańskie, które niepodległe państwo polskie aprobowało, a także zmiany odwrotne, które władze administracyjne istotnie utrudniały. S. Nowakowski opisał jak powinna wyglądać wzorowa procedura zmiany wyznania w tym pierwszym przypadku, a także jak wyglądała w praktyce. Osoba wyznania niechrześcijańskiego, która postanowiła przyjąć któreś z wyznań chrześcijańskich, winna była złożyć odpis swego aktu urodzenia sporządzonego przez właściwego prezydenta, burmistrza lub wójta⁸⁷³. Zachowując wszelkie wymogi dla metryki chrztu-aktu urodzenia, po dokonaniu obrzędu przełożony parafii jako utrzymujący akta stanu cywilnego miał w księdze urodzeń spisać stosowny akt, oznaczając w nim numer przedstawionego aktu urodzenia i podmiot, który go sporządził, a także zawarte w nim dane.

Po dokonaniu tychże formalności przełożony parafii powinien drogą urzędową poinformować właściwego urzędnika stanu cywilnego dla wyznań niechrześcijańskich o zaszłej zmianie wyznania, a ten ostatni miał dokonać stosownej adnotacji na marginesie aktu urodzenia w prowadzonej przez siebie księdze urodzeń. O dokonanej adnotacji miał również zawiadomić właściwy wydział hipoteczny. Jeśli z jakiegoś powodu przyjmujący wyznanie chrześcijańskie nie przedstawił odpisu swego aktu urodzenia z właściwej księgi lub na przedstawionym odpisie zabrakło jego numeru i roku sporządzenia, w stosownej korespondencji do świeckiego urzędnika stanu cywilnego proboszcz powinien również wskazać imiona rodziców neofity. S. Nowakowski zwracał przy tym uwagę na powtarzalność imion i nazwisk, szczególnie wśród społeczności żydowskiej, dobrą praktyką miało więc być

---

⁸⁷¹ Ibidem, k. 200.

⁸⁷² Ibidem, k. 202-203.

⁸⁷³ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 128-129.

dostateczne oznaczenie osoby zmieniającej wyznanie, które eliminowałyby wątpliwości co do jej tożsamości⁸⁷⁴.

W przypadku zmiany wyznania w obrębie wyznań chrześcijańskich istniała praktyka zapisywania ich wyłącznie w kościelnych księgach osób nawróconych, tzw. *Liber conversorum*. Mimo że neofita pozostawał przy swoim dotychczasowym imieniu, takie postępowanie rodziło problemy z urzędowym wykazaniem jego przynależności do nowego wyznania. Wspomniane księgi nie miały bowiem charakteru dokumentów cywilnych, były sporządzane jedynie na wewnętrzny użytek kościelny. Wydawane z nich zaświadczenia miały wyłącznie znaczenie deklaratoryjne, prowadzący księgi nie mógł stawiać na nich pieczęci urzędnika stanu cywilnego, tylko pieczęć kościelną. W związku z tym, dla uzyskania odpisu ze swego aktu urodzenia konwertyta nadal musiał udawać się do swej dawnej parafii, co rodziło trudności natury społecznej i budziło wątpliwości w kwestii wolności sumienia i wyznania⁸⁷⁵. Oprócz tego prowadzący księgi nie miał w takiej sytuacji możliwości dopełnienia obowiązku uczynienia wzmianki o zawartym małżeństwie konwertyty na jego akcie urodzenia. Wzmianka dokonana w *Liber conversorum* nie miałaby naturalnie żadnego znaczenia w prawie cywilnym⁸⁷⁶.

Stanisław Nowakowski zwracał uwagę, KCKP nie tylko nie zakazywał sporządzania powtórnych aktów stanu cywilnego o pełnej mocy dowodowej, ale wręcz wprost umożliwiał ich spisywanie. W art. 94 postanowiono bowiem, że wszystkie akty sporządzone nie przed urzędnikiem zamieszkania osób, których dotyczyły, miałyby być na żądanie osób zainteresowanych wciągnięte do ksiąg właściwych. Przepis odwoływał się wprawdzie do zmiany miejsca zamieszkania, ale na tej samej podstawie sporządzano akta urodzenia dla nawróconych na chrześcijaństwo Żydów, więc według S. Nowakowskiego należało stosować go analogicznie⁸⁷⁷. Po sporządzeniu aktu prowadzący księgi powinien był powiadomić o zmianie wyznania poprzednią parafię konwertyty⁸⁷⁸. Przełożony tej ostatniej miał natomiast dokonać w prowadzonych przez siebie księgach stosownej adnotacji i powiadomić wydział hipoteczny⁸⁷⁹.

Na skutek zapytań władz policyjnych o wzór postępowania w sytuacji odwrotnej, tj. powrotnego przejścia z wyznania chrześcijańskiego na wyznanie niechrześcijańskie, MSW w

---

⁸⁷⁴ Ibidem, s. 129.

⁸⁷⁵ Ibidem, s. 130.

⁸⁷⁶ Ibidem, s. 131.

⁸⁷⁷ Ibidem, s. 130.

⁸⁷⁸ Ibidem, s. 131.

⁸⁷⁹ Ibidem, s. 132.

porozumieniu z MWRiOP i MS wydało w tej sprawie okólnik z 11 stycznia 1921 r.⁸⁸⁰ Choć odnoszono się w nim bezpośrednio do judaizmu, na końcu zaznaczono, że w podobny sposób należało postępować we wszystkich przypadkach zmiany wyznania⁸⁸¹. W takich sytuacjach władze administracyjne I instancji (w Warszawie, Łodzi i Lublinie, komisariaty rządu) miały wydawać poświadczenia w celu ich przedstawienia przy składaniu wniosków o dowód osobisty⁸⁸². Miały się w nich znaleźć: imię wnioskodawcy w brzmieniu przed zmianą, a także jego nazwisko, zawód, miejsce zamieszkania, data i miejsce urodzenia, imiona i nazwiska rodziców, data chrztu oraz jego obrządku, imię otrzymane na chrzcie oraz data powrotu do judaizmu. Dokument miał zostać podpisany i opatrzony datą oraz pieczęcią urzędową, miał tracić ważność po upływie sześciu miesięcy od jego wystawienia.

Władza wydająca tego typu poświadczenia miała prowadzić ich rejestr, który zawierać miał następujące rubryki: liczbę bieżącą; imię i nazwisko w brzmieniu przed zmianą; płeć; data i miejsce urodzenia; miejsce stałego zamieszkania, stan rodzinny (np. przy rodzicach, kawaler, żonaty, mężatka, wdowa, rozwódka); zajęcie; dotychczasowe wyznanie; wyznanie, na które dana osoba przeszła; data zmiany wyznania; miejsce powrotu do judaizmu i wskazanie rabina, który je stwierdził; ewentualne uwagi. Po wydaniu poświadczenia władza administracyjna miała z urzędu zarządzić sprostowanie ksiąg ludności i ksiąg meldunkowych, a także zawiadomić o zmianie wyznania poprzedniego właściwego urzędnika stanu cywilnego. W zastępstwie ministra okólnik podpisał podsekretarz stanu w MSW Józef Kuczyński.

W II Rzeczypospolitej podłożem liberalizacji możliwości zmiany wyznania powinien być art. 111 konstytucji marcowej, który gwarantował wszystkim obywatelom wolność sumienia i wyznania. Literalne rozumienie tego przepisu nie pozostawiało wątpliwości co do

---

⁸⁸⁰ Okólnik (428) Ministra Spraw Wewnętrznych do Wojewodów oraz Komisarza Rządu na miasto stoł. Warszawę w sprawie poświadczenia zmiany wyznania. (Dz.Urz. MSW nr 1921 nr 2, poz. 44). Okólnik (428) Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Ministerstwem Sprawiedliwości do wszystkich pp. Wojewodów oraz Pana Komisarza Rządu na m. st. Warszawę w sprawie poświadczenia zmiany wyznania. (Dz.Urz. MWRiOP 1921 nr 25, poz. 266).

⁸⁸¹ Mimo tego prokatolicka polityka państwa prowadziła do praktyki maksymalnego utrudniania i przeciągania zmiany wyznania rzymskokatolickiego na jakiegokolwiek inne, przy czym stosowano różnego rodzaju wybiegi prawne i dowolną interpretację obowiązujących przepisów. Szczególnie negatywnie władze odnosiły się do przechodzenia katolików na wiarę muzułmańską, co uznawały za bezprawne i zakazywały ich uwzględniania w aktach stanu cywilnego. Zob. J. Litwin, A. Rzewski, *Rejestracja stanu...*, op. cit., s. 185; J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 282. Oficjalnie zmianę taką uznawano za dopuszczalną, jednak MWRiOP przyznawało, że jeszcze w 1933 r. postanowienia powyższego okólnika interpretowano dwojako. Według jednego poglądu można było stosować wyłącznie w przypadku powrotu żydów na judaizm, a według drugiego we wszystkich przypadkach zmiany wyznania. Zob. AAN, MWRiOP, sygn. 641, k. 200.

⁸⁸² Osoba zainteresowana miała wcześniej oświadczyć o powrocie do judaizmu przed rabinem w obecności świadków, z czego rabin miał sporządzić protokół. Dokument ten należało przedstawić władzy administracyjnej. Zob. J. Kirsztot, *Prawa Żydów...*, op. cit., s. 23-24.

dowolności w wyborze swej przynależności wyznaniowej, jednak w doktrynie pojawiły się wątpliwości co do jego statusu, tj. czy był on przepisem samoistnym, czy jedynie programowym, a więc wymagającym aktów wykonawczych⁸⁸³. SN w orzeczeniu z 16 lutego 1924 r. podzielił pogląd pierwszy, który powinien rozstrzygnąć sprawę, aczkolwiek w wyroku z 10 października tego samego roku postanowiono, że przepisy uchwalone przed wejściem w życie konstytucji marcowej, które były niezgodne z jej postanowieniami, mogły zostać uchylone jedynie w drodze ustawodawczej. Na tym drugim poglądzie oparło się MWRiOP, które w reskrypcie z 13 listopada 1924 r. pouczało wojewodów, że punkt trzeci przepisów rosyjskich z 17 kwietnia 1905 r. wciąż obowiązywał, jednak krąg osób opuszczających prawosławie rozszerzono w nim na wszystkie wyznania prawosławne⁸⁸⁴. Tym samym zakazem przejścia na wiarę niechrześcijańską, o ile przodkowie danej osoby do niej nie przynależeli, objęto wszystkich chrześcijan, w tym katolików. J. Ogonowski wprost określił takie stanowisko MWRiOP jako „akt zwykłej, urzędniczej samowoli”⁸⁸⁵.

Sytuację zmieniło wejście w życie ustawy z 13 marca 1931 r. o wygaśnięciu przepisów związanych z pochodzeniem, narodowością, językiem, rasą lub religią⁸⁸⁶, a także wyrok NTA z 1 grudnia 1931 r.⁸⁸⁷, w konsekwencji którego na terenie byłej dzielnicy rosyjskiej MWRiOP stwierdził całkowity brak przepisów normujących przejście z wyznania chrześcijańskiego na wyznanie niechrześcijańskie⁸⁸⁸. W związku z tym stwierdzono nie tylko brak podstawy do odmownego załatwiania podań o udzielenie pozwolenia na zmianę wyznania w takich przypadkach, ale także brak uzasadnionej przepisami potrzeby i formy ingerencji władzy państwowej w sprawach przechodzenia chrześcijan na wyznanie niechrześcijańskie. Podania w takich sprawach miały być pozostawiane bez rozpatrzenia. Nie

---

⁸⁸³ J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 118.

⁸⁸⁴ Ibidem, s. 119.

⁸⁸⁵ Ibidem.

⁸⁸⁶ Dz.U. 1931 nr 31, poz. 214.

⁸⁸⁷ Niniejszy wyrok dotyczył głośnej sprawy Antoniego Stefana Raczyńskiego, mieszkańca wsi Włostowice w powiecie puławskim, wyznania rzymskokatolickiego, nie pochodzącego z rodziny o korzeniach żydowskich, który 6 lutego 1928 r. zwrócił się do Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Warszawie z wnioskiem o przyjęcie go do wyznania mojżeszowego. Następnego dnia, opierając się na instrukcjach MWRiOP, rabinat prośbę rozpatrzył odmownie, w związku z czym 14 lutego Raczyński zwrócił się do Komisarza Rządu w Warszawie z żądaniem pozwolenia mu na planowaną zmianę wyznania. 25 maja 1928 r. Komisarz odmówił wydania takiego zezwolenia z uwagi na brak podstaw prawnych do takiego działania. W dalszej kolejności Raczyński odwołał się do MWRiOP, które orzeczeniem z 25 października 1928 r. oddaliło jego odwołanie. Skargę na wspomniane orzeczenie 1 grudnia 1931 r. rozpatrzył NTA. W międzyczasie weszła w życie ustawa z 13 marca 1931 r., która zniosła punkt 3 rosyjskich przepisów z 17 kwietnia 1905 r., jednak NTA uwzględnił skargę Raczyńskiego i uchylił zaskarżone orzeczenie w oparciu o inną argumentację. Stwierdzono, że wspomniany punkt 3 odnosił się wyłącznie do osób prawosławnych, nie funkcjonowały zaś analogiczne przepisy dla katolików. Finalnie prośbę Raczyńskiego o wydanie mu pozwolenia na przejście z wyznania rzymskokatolickiego na wyznanie mojżeszowe pozostawiono bez załatwienia. Zob. J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 119-121.

⁸⁸⁸ Ibidem, s. 120.

zakazano więc tego typu zmiany wyznania, jednocześnie nie wyznaczając żadnej drogi jej administracyjnej realizacji. Tym samym zupełnie zignorowano bardzo istotne kwestie sprostowań w księgach ludności i w księgach stanu cywilnego, tolerując bałagan i fikcję w zakresie statusu prawnego i stanu cywilnego wielu obywateli⁸⁸⁹.

Okólnikiem z 8 lutego 1938 r.⁸⁹⁰ MSW potwierdziło aktualność procedury zmiany wyznania w województwach centralnych i wschodnich, którą określono w okólniku z 11 stycznia 1921 r., a także właściwy w kwestii jej rejestracji organ w postaci powiatowej władzy administracji ogólnej⁸⁹¹. Zaznaczono jednak, że po dokonaniu niniejszej rejestracji władza ta miała obowiązek powiadomienia o niej gminy (biura ewidencji ludności) miejsca zamieszkania osoby zmieniającej wyznanie oraz urzędnika stanu cywilnego wyznania, z którego dana osoba wystąpiła.

1.4.5 Rejestracja stanu cywilnego bezwyznaniowców

W KCKP oraz innych aktach prawnych nie uregulowano procedury przejścia osoby jakiegokolwiek wyznania do stanu bezwyznaniowego, gdyż w ówczesnym porządku prawnym w ogóle nie przewidziano możliwości braku przynależności do któregoś z wyznań. Choć na mocy art. 111 i 112 konstytucji marcowej państwo w zasadzie uznało zasadność i powinność sporządzania aktów stanu cywilnego dla bezwyznaniowców, władze administracyjne nie miały jasno wytyczonej drogi postępowania w przypadku zgłaszających się w sprawie ich spisania interesantów⁸⁹².

Do różnych świeckich urzędników stanu cywilnego zgłaszały się osoby, które mimo swej formalnej przynależności do jego z wyznań, żądały zapisania aktów ich dzieci do ksiąg

---

⁸⁸⁹ Ibidem, s. 121.

⁸⁹⁰ Okólnik Nr. 7 z dnia 8 lutego 1938 r. o zmianie wyznania w rejestrach mieszkańców (Nr. AC. 52-5-1) (Dz.Urz. MSW 1938 nr 5, poz. 20).

⁸⁹¹ Podkreślić jednak należy, że okólnik z 11 stycznia 1921 r. nadal interpretowano niejednolicie, szczególnie w przypadku przejścia z wyznania chrześcijańskiego na niechrześcijańskie, władze nadal często odmawiały wydawania poświadczeń w takich sprawach z uwagi na brak podstawy prawnej. Osoba, która chciała takiej zmiany dokonać, nie mogła również liczyć na pomoc władz administracyjnych w zakresie zmiany formalnej przynależności wyznaniowej, jeśli dany organ wyznaniowy odmówił jej przyjęcia w poczet członków swej społeczności religijnej.

⁸⁹² S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 55-56. Na obszarze byłej dzielnicy rosyjskiej osoby, które nie utożsamiały się z żadnym wyznaniem, zmuszone były do formalnej przynależności do któregoś z prawnie uznanych związków religijnych, w innym wypadku były wyłączone poza nawias regulacji prawnych. Obowiązujące przepisy o rejestracji stanu cywilnego z czasów Królestwa Polskiego i Imperium Rosyjskiego powinny więc zostać uchylone jako sprzeczne z konstytucją, która gwarantowała wolność sumienia i wyznania. Z powodu sprzeciwu Kościoła katolickiego nie udało się jednak przeformować różnego rodzaju projektów, które uregulowałyby sytuację prawną osób bezwyznaniowych. Zob. K. Krasowski, *Losy unifikacji ustawodawstwa międzywyznaniowego w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1987, t. 39, z. 2, s. 153-155.

prowadzonych dla osób bezwyznaniowych⁸⁹³. Następowoło to głównie w przypadku osób, które zawarły małżeństwo przed świeckimi urzędnikami stanu cywilnego zgodnie z przepisami niemieckimi lub austriackimi, a następnie chciały zrealizować swój ustawowy obowiązek zgłoszenia narodzin dziecka celem sporządzenia aktu urodzenia, ale na terenie byłego Królestwa Polskiego.

Opinię w sprawie postępowania w takich przypadkach wydała w dniu 8 stycznia 1923 r. Prokuratoria Generalna⁸⁹⁴. Według Prokuratorii Urząd Stanu Cywilnego przy Magistracie m. Łodzi, którego dotyczyły analizowane przypadki, miał obowiązek rejestrowania wszystkich zachodzących na terenie miasta Łodzi urodzeń⁸⁹⁵. Nie miał więc prawa odmówić wciągnięcia do ksiąg urodzin dzieci obywateli z innych dzielnic kraju tylko na tej podstawie, że na terenie byłego Królestwa Polskiego nie funkcjonowały przepisy dla osób, których małżeństwo zostało zawarte przed świeckimi urzędnikami stanu cywilnego, bądź należących do wyznań niewymienionych w obowiązujących przepisach o prowadzeniu akt stanu cywilnego. Urzędnik powinien był na potrzeby sporządzenia aktu uznać prawnie przewidziany w innych dzielnicach stan bezwyznaniowy, jak również uznać legalność zawartego przed świeckim urzędnikiem małżeństwa, jako opartego na innych obowiązujących na terenie kraju przepisach. Przy określaniu wyznania urząd powinien przyjąć nomenklaturę odpowiedniej ustawy austriackiej z 1870 r.⁸⁹⁶, czyli brak przynależności do żadnego z nich, bądź zgodnie z przepisami prowadzonej od 1875 r. niemieckiej świeckiej rejestracji zapisać takie wyznanie, jakie podadzą zainteresowani, w tym jego brak. W tym ostatnim przypadku urzędnik powinien zażądać udowodnienia wystąpienia z gminy wyznaniowej przez złożenie deklaracji w sądzie niższym zgodnie z pruską ustawą z 14 maja 1873 r.⁸⁹⁷

---

⁸⁹³ Ibidem, s. 58.

⁸⁹⁴ Opinia Prokuratorji Generalnej z 8 stycznia 1923 r. L. 20065/2543/22 I. w sprawie rejestrowania przez świecki urząd stanu cywilnego urodzeń dzieci, zrodzonych z małżeństw, zawartych na terenie Rzeczypospolitej przed władzą świecką. Zob. S. Nowakowski, op. cit., s. 58. Pełny tekst niniejszej opinii, pod którą podpisali się referent sprawy Stanisław Hłasko i kierownik wydziału dr W. Starczyński: AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 542-551.

⁸⁹⁵ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 59. Urząd Stanu Cywilnego w Łodzi dostosował się do niniejszej opinii Prokuratorji, bowiem jego naczelnik A. Rzewski informował w 1925 r., że łódzki urząd prowadził księgi „dla ludności żydowskiej, dla mahometan, baptystów, adwentystów, dysydentów-chrześcijan, badaczy pisma świętego, dla ewangelików - chrześcijan, wyznawców kościoła wolno-reformowanego i bezwyznaniowych z b. zaboru pruskiego i austriackiego”. Jednocześnie wskazywał, że 90% „klijenteli” stanowiła ludność żydowska. Zob. A. Rzewski, *Z działalności Urzędu Stanu Cywilnego.*, [w:] *Dziennik Zarządu M. Łodzi. Maj 1925. Numer specjalny. Numer sprawozdawczy poświęcony setnej rocznicy Urzędu Stanu Cywilnego m. Łodzi.* Łódź: Nakładem Magistratu m. Łodzi 1925, s. 14.

⁸⁹⁶ Ustawa z 9 kwietnia 1870 r. o prowadzeniu metryk osób nienależących do żadnego prawnie uznanego kościoła. Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 60.

⁸⁹⁷ *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten. Nr. 14. (Nr. 8127). Gesetz, betreffend den Austritt aus der Kirche vom 14. Mai 1873.*, [w:] *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten. 1873. Enthält die Gesetze, Verordnungen etc. vom 3. Januar bis zum 15. Dezember 1873., nebst einigen*

W kwestii ustalenia, które księgi były właściwe do prowadzenia w nich akt stanu cywilnego dla osób bezwyznaniowych, Prokuratoria stanęła na stanowisku, że należało dokonać szerokiej interpretacji art. 92 KCKP⁸⁹⁸. Przywołany artykuł ustanawiał, że dla wyznań, w których obrządek religijny nie był wymagany, miały być prowadzone same akta stanu cywilne, bez metryk. W porządku prawnym Królestwa Polskiego nie było możliwości zaliczenia do tej kategorii osób nienależących do żadnego wyznania, jednak art. 111 i 112 konstytucji marcowej, które zapewniły wolność wyznania i sumienia, uprawniły stan bezwyznaniowy na równi z wyznaniem chrześcijańskimi i niechrześcijańskimi⁸⁹⁹. Biorąc powyższe pod uwagę, zdaniem Prokuratorii, w byłym Królestwie Polskim, gdzie akta stanu cywilnego miały być prowadzone według rejestrów wyznaniowych niezależnie od podmiotu je prowadzącego, jedynym rozwiązaniem było założenie przy świeckich urządach stanu cywilnego osobnego rejestru dla osób nienależących do żadnego wyznania.

Co więcej, Prokuratoria uznała również, że w sposób analogiczny Urząd Stanu Cywilnego przy Magistracie m. Łodzi powinien był sporządzać akty stanu cywilnego dla osób nieprzynależących do żadnego wyznania, ale pochodzących z terenu byłego zaboru rosyjskiego (zarówno Królestwa Polskiego, jak i Imperium Rosyjskiego)⁹⁰⁰. W tym przypadku również należało ten stan udowodnić. W tejże dzielnicy ustanowiono już formalną drogę zmiany wyznania, którą zawarto w okólniku trzech ministrów z 11 stycznia 1921 r.⁹⁰¹ Na jego podstawie władza administracyjna I instancji miała wystawiać petentom zaświadczenie o przejściu, względnie powrocie, z wyznania chrześcijańskiego na judaizm. Postanowiono również, że w podobny sposób należało postępować we wszystkich przypadkach zmiany wyznania. W związku ze wspomnianym wcześniej konstytucyjnym zrównaniem stanu bezwyznaniowości ze statusem innych wyznań, rozciągała interpretacja okólnika z 1921 r. uprawniałaby władze administracyjne do wydawania zaświadczeń o przejściu do stanu bezwyznaniowości. Prokuratoria uznała niejako taką drogę za możliwą, jednocześnie stwierdziła jednak, że tak szeroka uznaniowość władz administracyjnych stwarzałaby liczne wątpliwości, nierówności i przesadnie zależałaby od poglądów lokalnej

---

Verordnungen etc. aus den Jahren 1871. und 1872. (Von Nr. 8084. bis Nr. 8167) Nr. 1. bis incl. 35., Berlin: zu haben im Gesetz-Sammlungs-Debits-Komtoir 1873 [dalej: GSK-PS 1873], s. 207-208.

⁸⁹⁸ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 60-62.

⁸⁹⁹ J. Litwin, A. Rzewski, *Rejestracja stanu...*, op. cit., s. 189-192; J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 290.

⁹⁰⁰ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 62-66.

⁹⁰¹ Dz.Urz. MSW nr 1921 nr 2, poz. 44; Dz.Urz. MWRiOP 1921 nr 25, poz. 266.

władzy⁹⁰². Nie rozstrzygając więc tej kwestii wprost, postulowała wydanie kolejnego rozporządzenia, jednoznacznie umożliwiającego wydawanie zaświadczeń o przejściu w stan bezwyznaniowości.

Z opinią Prokuraturii zgadzali się H. Konic i W. Salamon, którzy uważali, że prowadzenie rejestrów stanu cywilnego dla osób bezwyznaniowych było w ówczesnym stanie prawnym nie tylko możliwe, ale i konieczne⁹⁰³. Skoro KCKP przewidywał prowadzenie odrębnych akt dla poszczególnych wyznań, drogą analogii należało nałożyć na urzędników cywilnych (burmistrzów, wójtów, komisariaty w Warszawie) ich prowadzenie dla bezwyznaniowców. Miało ku temu wystarczyć specjalne ministerialne rozporządzenie wykonawcze.

Na trudną sytuację osób bezwyznaniowych zwracał uwagę zarząd główny Polskiego Związku Myśli Wolnej, który pismem do premiera Janusza Jędrzejewicza z 23 listopada 1933 r. apelował, aby „nie oddawać młodych obywateli polskich w ręce obcego kleru”, a także by „kler nie groził państwu jego własnymi obywatelami”⁹⁰⁴. Taki stan rzeczy wolnomyśliciele skomentowali bardzo dosadnie, gdyż stwierdzili, że brak bądź tylko pozorne działanie uregulowań tego typu naraża tysiące osób na „niesłychane szykany i trudności”, stanowi niepotrzebne utrudnienia w ich życiu oraz gwałt na ich przekonaniach i sumieniach. Miał on także rodzić wielki chaos prawny i administracyjny, gdyż wiele osób nie chcąc postępować wbrew swym przekonaniom nie chrzcilo dzieci, co powodowało absurdalną sytuację niemożności ich zarejestrowania i dobrowolne zrzeczenie się państwa z informacji o pewnej liczbie dorastającej młodzieży⁹⁰⁵. Rodziło to problemy natury oświatowej, poborowej i podatkowej. Podsumowując swą odezwę, PZWM stwierdził, że obywatele bezwyznaniowi

---

⁹⁰² J. Litwin, A. Rzewski, *Rejestracja stanu...*, op. cit., s. 194; J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 287.

⁹⁰³ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 83-84. W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 6.

⁹⁰⁴ B.K. Truszkowski, *Walka o świeckie państwo w II Rzeczypospolitej. Memoriał Polskiego Związku Myśli Wolnej z 1933 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2018, t. XVII, z. 1, s. 70-71. AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 247-249.

⁹⁰⁵ Brak formalnej przynależności do któregoś z uznanych prawnie wyznań rodził również problemy z pochówkiem z uwagi na niewielką liczbę cmentarzy gminnych na terenie całego kraju. Sytuacja w tej kwestii częściowo się poprawiła dzięki przepisom ustawy z 17 marca 1932 r. o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyny zgonu. Wprowadziła ona bowiem obowiązek zakładania cmentarzy gminnych dla obywateli wszystkich wyznań, który jednak nie był powszechnie respektowany. Zob. Ustawa z dnia 17 marca 1932 r. o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyny zgonu. (Dz.U. 1932 nr 35, poz. 359). Prace nad wspomnianą ustawą opisuje autor niniejszej rozprawy w: B.K. Truszkowski, *Z prac ministerialnych nad ujednoliceniem prawa chowania zmarłych w II Rzeczypospolitej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, t. XVIII, z. 2, s. 111-139; B.K. Truszkowski, *Parlament wobec projektu ustawy o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyny zgonu z 1932 r.*, [w:] *Memento mori – wątki tanatologiczne w humanistyce i naukach społecznych*, red. A. Krzpiet, S. Medoń, Poznań: Wydawnictwo Rys 2021, s. 486-498.

nie chcą od państwa polskiego niczego innego jak możliwości życia zgodnie ze swoimi przekonaniem wewnętrznymi.

Brak jakiegokolwiek unormowania rejestracji stanu cywilnego osób bezwyznaniowych i osób należących do wyznań prawnie nieuznanych przyznawał dyrektor Departamentu w MSW Władysław Weissbrod w okólniku do wojewodów województw centralnych i wschodnich z 20 stycznia 1934 r.⁹⁰⁶ W związku z tym negował możliwość karania takich osób za niedopełnienie obowiązku zgłoszenia wydarzeń podlegających rejestracji.

Niemożliwość rejestracji stanu cywilnego osób bezwyznaniowych pociągała za sobą także bardzo negatywne skutki dla państwa, bowiem w takiej sytuacji władze publiczne pozostawały w niewiedzy o licznych urodzeniach i zgonach⁹⁰⁷. Przepisy nie zapewniły również takim osobom możliwości prawnego zawarcia związku, tym samym zmuszając ich do życia poza marginesem życia rodzinnego i społecznego w granicach wyznaczonych przez prawo, podważając tym samym zaufanie do organów państwowych. Wojsko nie dowiadywało się o istnieniu obywateli zdolnych do służby wojskowej, zaś urzędy skarbowe próbowały egzekwować podatki od dawno już nieżyjących obywateli. Zjawisko występowania tego typu „martwych dusz” miało charakter masowy i nie tylko prowadziło do absurdów, ale także narażało państwo na realne problemy, jak również na zwykłą śmieszność.

1.4.6 Akty urodzenia a kościelne metryki chrztu – kolizje międzydzielnicowe

Przez cały okres II Rzeczypospolitej obowiązujące na obszarze państwa pozaborcze przepisy o aktach stanu cywilnego budziły wiele wątpliwości interpretacyjnych. Szczególnie problematyczne okazywały się sytuacje, kiedy poszczególne przypadki zahaczały o różne systemy obowiązujące w poszczególnych dzielnicach. Kolizje między nimi musiały być rozstrzygane przez władze administracyjne, sądowe, a nawet na poziomie ministerialnym.

Z racji wyznaniowego charakteru rejestracji urodzeń, małżeństw i zgonów w województwach centralnych, wschodnich i południowych, nieuniknione okazały się konflikty na linii państwo-kościół (związek wyznaniowy). Główny problem sprowadzał się do statusu prowadzącego ją proboszcza. Czy w kwestii prowadzenia ksiąg stanu cywilnego w większym stopniu odznaczała się jego funkcja jako osoby duchownej czy jako urzędnika stanu

---

⁹⁰⁶ Okólnik Nr. 11 z dnia 20 stycznia 1934 r. o rejestracji stanu cywilnego osób bezwyznaniowych oraz należących do wyznań prawnie nieuznanych (AC. 27-g. 44/2) (Dz.Urz. MSW 1934 nr 2, poz. 15).

⁹⁰⁷ B. Sałaciński, *Martwe dusze*, op. cit., s. 11.

cywilnego? Miało to zasadnicze znaczenie, gdyż dla księdza kwestia urodzenia nie była tak ważna, jak zapis o przeprowadzonym obrzędzie chrztu. Informacja o urodzeniu była w kościelnym akcie chrztu podana niejako „przy okazji”. Natomiast dla urzędnika stanu cywilnego rejestracja obrzędku religijnego nie powinna mieć absolutnie żadnego znaczenia. Praktyka ukazywała, że duchowni traktowali swą powinność prowadzenia ksiąg przede wszystkim jako rejestrację metryk kościelnych⁹⁰⁸.

Przykładem kolizji międzydzielnicowej okazała się sprawa aktu urodzenia Zbigniewa Mariana Pokornowskiego. Jej rozpatrywanie rozpoczęło pismo Urzędu Wojewódzkiego w Łodzi z 2 marca 1932 r., 24 sierpnia tego samego roku stanowisko w tej kwestii zajęło MSW⁹⁰⁹. Naczelnik Wydziału Spraw Stanu Cywilnego w MSW Juliusz Żymirski alarmował Departament Wyznań MWRiOP, że zdarzały się nieodosobnione przypadki, iż przełożeni parafii rzymskokatolickich odmawiali spisywania aktów urodzeń dzieci, które urodziły się w obrębie ich właściwości miejscowej, ale w stosunku do których obrządek chrztu został dopełniony poza obrębem jego parafii⁹¹⁰. Tymczasem zdarzały się sytuacje, że wskutek przeniesień służbowych, wypadków nadzwyczajnych, podróży, bądź zwykłej zmiany miejsca zamieszkania, rodzice poddawali dziecko obrządkowi chrztu w innym miejscu niż jego miejsce urodzenia.

Spisanie aktu urodzenia w nowym miejscu pobytu rodziło wiele trudności, a na terenie województw zachodnich było wręcz niemożliwe. Zgodnie z obowiązującą tam ustawą z 6 lutego 1875 r.⁹¹¹ miejscowe urzędy stanu cywilnego były uprawnione do spisywania jedynie tych aktów urodzin, które nastąpiły w obrębie ich właściwości miejscowej. W związku z tym rodzice narażali się na trudności i koszty podróży do miejsca narodzin dziecka, gdzie miejscowy proboszcz również odmawiał spisaniu aktu ze względu na dopełnienie obrzędu chrztu w innej parafii. Powodowało to kuriozalną i niebezpieczną pod względem prawnym sytuację, w której takie dziecko zostawało zupełnie wyjęte z systemu prawnej rejestracji urodzeń⁹¹². Rodziło to skutki wielce szkodliwe zarówno dla jego interesu prywatno-prawnego oraz jego rodziców, jak i dla interesów ogólnych porządku publicznego.

---

⁹⁰⁸ J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 398-399, 499-500. K. Lipiński, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 4. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 232.

⁹⁰⁹ AAN, MWRiOP, sygn. 641, k. 310-311.

⁹¹⁰ Ibidem, k. 384.

⁹¹¹ RGBl. 1875, s. s. 23-40. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 5-24.

⁹¹² AAN, MWRiOP, sygn. 641, k. 385.

Obowiązujący w województwach centralnych KCKP z 1825 r. stwierdzał w art. 71⁹¹³, że dla wyznań chrześcijańskich akta stanu cywilnego miały być połączone z metrykami kościelnymi, będącymi stwierdzeniem dopełnienia określonego obrzędu religijnego. MSW uznało jednak, że nie oznaczało to, że metryka musiała być bezwarunkowo spisana w tym samym urzędzie, który właściwy był do spisania cywilnego aktu urodzenia. Sprzeczna z taką interpretacją była treść art. 94 KCKP⁹¹⁴, który nakazywał wciągnięcie aktów spisanych w innym urzędzie niż właściwy do ksiąg urzędu miejscowo właściwego. Wynikało z niego jednak, w związku z art. 97⁹¹⁵, który nakazywał spisanie aktu urodzenia przed właściwym urzędnikiem stanu cywilnego bez względu na upływ czasu, że ustawodawca dopuszczał możliwość spisania metryki w innym urzędzie niż właściwy i nakładał obowiązek wciągnięcia jej do ksiąg właściwych⁹¹⁶.

W związku z tym MSW proponowało formułkę, w której proboszcz wpisywałby tradycyjne informacje zamieszczane w aktach urodzenia z zaznaczeniem, że chrzest odbył się w określonej parafii i w danym dniu. Ministerstwo zauważyło także, że szczegółowe i podobne w treści przepisy funkcjonowały i były niezmiennie stosowane na terenie województw południowych, przy czym wskazano w tym kontekście reskrypt austriackiego MSW w porozumieniu z Ministerstwem Wyznań i Oświecenia z 10 sierpnia 1886 r.⁹¹⁷ Obrazując powyższe przykładem, wspomniano o parafii w Porycku, której proboszcz po poleceniu starosty włodzimierskiego wpisał akt nadesłany na podstawie międzynarodowej wymiany metryk do prowadzonych przez siebie ksiąg. Omawiane stanowisko duchownych nie miało więc podstawy ani w praktyce ani w prawie kanonicznym. Zgodnie z kanonem 1147 chrztu udzielić mógł każdy kapłan i diakon na podstawie domyślnego zezwolenia proboszcza, a wedle kanonu 742 mógł tego dokonać każdy człowiek. Jeśli ktoś uczynił to bez wiedzy proboszcza, powinien niezwłocznie go o tym powiadomić, celem wpisania aktu w księgi. Do stwierdzenia dokonanego chrztu wystarczyło zeznanie jednego wiarygodnego świadka, przysięga osoby, która przyjęła chrzest w wieku dojrzałym, bądź odpis z ksiąg metrykalnych (kanon 1816)⁹¹⁸. Brak zezwolenia właściwego proboszcza, informacji ze strony duchownego o dopełnionym obrzędzie bądź należytego poinformowania stron nie mógł tych ostatnich obciążać i godzić w tak istotne dla nich interesy.

---

⁹¹³ KCKP, s. 41.

⁹¹⁴ Ibidem, s. 57.

⁹¹⁵ Ibidem, s. 58.

⁹¹⁶ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 386

⁹¹⁷ J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 224-225; B. Kumor, *Przepisy państwowe i kościelne...*, op. cit., s. 99; M. Dyjakowska, *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, op. cit., s. 22.

⁹¹⁸ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 387

W związku z całym zagadnieniem łączyło się pytanie, czy w przypadku sporządzenia aktu w innym urzędzie niż ten właściwy miejscowo, niezbędne było przy jego wciągnięciu do ksiąg w parafii właściwej dopełnianie wszystkich formalności wymaganych w art. 98 KCKP⁹¹⁹. Uciążliwości z nimi związane mogły powodować zniechęcenie do rejestracji urodzeń w takich przypadkach. Dlatego też MSW postulowało, aby księża w wyjątkowych przypadkach rezygnowali z dopełnienia problematycznych formalności, poprzestając na otrzymaniu niebudzących wątpliwości rękopisami co do tożsamości dziecka⁹²⁰.

Dnia 6 grudnia 1934 r. MSW ponownie zwróciło się w tej sprawie do MWRiOP z prośbą o opinię, rozważenie powyższego stanu faktycznego, stanu prawnego i przesłanych opinii oraz o interwencję u właściwych władz kościelnych. Prosiło także o opis rezultatów podjętych działań⁹²¹. MWRiOP natomiast zwróciło się o przygotowanie stanowiska w tej kwestii przez Prokuratorię Generalną.

Po kilkunastokrotnych ponagleniach ze strony MSW dyrektor Departamentu Wyznań MWRiOP Franciszek Potocki przygotował odpowiedź, datowaną na czerwiec 1935 r.⁹²² Stwierdzono w niej, że departament nie uważał interwencji u instytucji wyznaniowych za wskazane ze względu na ich przewidywany opór oraz brak skutecznych narzędzi nacisku. Zwrócono uwagę na osobne przepisy kościelne (kanon 470), które przewidywały spisanie i wciągnięcie do ksiąg metrykalnych aktów po upływie dłuższego czasu od opisywanych w nich wydarzeń. Dlatego też postulowano utworzenie oddzielnych urzędów, które zajmowałyby się sporządzaniem aktów stanu cywilnego w sytuacjach wyjątkowych bądź co najmniej niestandardowych.

Tym samym Departament Wyznań próbował przekazać tę sprawę dalej i nie planował dalszego nad nią procedowania. Pisma tego jednak najprawdopodobniej nigdy nie wysłano ze względu na odmienne zdanie Wydziału Prawnego MWRiOP, który uznał, że taka argumentacja nie pasowała do omawianej sprawy, a także stwierdził występowanie typowej *causa mixta*, wymagającej porozumienia między organami państwowymi i kościelnymi. Z tego powodu w początkach 1937 r. przygotowano projekt pisma do biskupa łódzkiego Włodzimierza Jasińskiego, w którym wyjaśniano okoliczności sprawy i proszono o jej zbadanie we własnym zakresie, a także o wydanie odpowiednich zarządzeń⁹²³.

---

⁹¹⁹ KCKP, s. 58.

⁹²⁰ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 388.

⁹²¹ Ibidem, k. 310-311.

⁹²² Ibidem, k. 343, 389-401, 405-406, 409-410.

⁹²³ Ibidem, k. 418-429

Dostarczenie pisma do adresata wkrótce okazało się jednak w tym przypadku bezprzedmiotowe. Od 1935 r. zniecierpliwione MSW parokrotnie domagało się od MWRiOP zwrotu akt sprawy⁹²⁴, a 12 stycznia 1937 r. zrobił to również Urząd Wojewódzki w Łodzi, właściwy dla miejsca urodzenia Zbigniewa Mariana Pokornowskiego⁹²⁵. Ta ostatnia prośba musiała zostać spełniona, gdyż 11 marca 1937 r. Urząd Wojewódzki meldował „sporządzenie odpowiednich zarządzeń” w tej sprawie⁹²⁶, a 16 maja 1938 r. MSW polecało MWRiOP uznać sprawę za nieaktualną ze względu na sporządzenie omawianego aktu urodzenia Zbigniewa Mariana Pokornowskiego⁹²⁷. Po siedmioletnich przepychankach międzyministerialnych sprawa znalazła więc swój finisz na szczeblu wojewódzkim, który prawdopodobnie podjął bezpośrednią interwencję u właściwego proboszcza. Niestety rezultatem sprawy nie tylko nie okazało się uregulowanie postępowania w tego typu problematycznych przypadkach, ale nawet nie ustalono wzoru działania władz administracyjnych w takich sytuacjach.

1.5 Praktyka utrzymywania ksiąg stanu cywilnego

1.5.1 Przygotowanie ksiąg

Według S. Nowakowskiego księgi używane do prowadzenia akt stanu cywilnego miały być odpowiedniej wielkości, aby powierzchnia jednej karty starczyła na zapisanie jednego lub dwóch aktów z przestrzenią na podpisy świadków (odstęp około dwóch linii), a także grubości⁹²⁸. Grube księgi miały być niepraktyczne z powodu swego ciężaru, który wpływał również negatywnie na ich trwałość, szczególnie jeśli były często przekładane. Cieńsze egzemplarze nie miały tak nadwyrężonych grzbietów i były łatwiejsze do ułożenia. Jeśli karty w księdze uległy obłuzowaniu, należało je jak najszybciej zabezpieczyć i ponownie oprawić księgę, pamiętając, że nie istniały żadne przepisy umożliwiające jej odtworzenie w przypadku zniszczenia lub zaginięcia. W celu oszczędzenia ksiąg warto było prowadzić książki skorowidzowe, dzięki którym po księgi właściwe sięgano już po ustaleniu roku i numeru danego poszukiwanego aktu.

Marginesy powinny znajdować się z obu stron. Na grzbiecie powinien mieć od 1cm do 1,5cm szerokości, aby zapobiec wciągnięciu tekstu w grzbiet przy ewentualnej powtórnej

---

⁹²⁴ Ibidem, k. 443-444.

⁹²⁵ Ibidem, k. 413

⁹²⁶ Ibidem, k. 414-415

⁹²⁷ Ibidem, k. 416.

⁹²⁸ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 194.

oprawie księgi. Margines na skraju powinien być w miarę możliwości jak najszerszy, aby zapewnić odpowiednią ilość miejsca dla potencjalnych wzmianek i adnotacji.

1.5.2 Wyciągi i odpisy z aktów

Równie istotny co język samych aktów był język, w którym sporządzano z nich wyciągi. Zgodnie z art. 83 KCKP „wypisy wydane jako zgodne z księgami mieć będą wiary dopóty, póki przez zapisanie o fałsz zaskarżonemi nie będą”. W doktrynie przeważał pogląd, że przepis ten należało rozumieć dosłownie, a więc wyciąg miał być sporządzony w języku oryginalnego aktu⁹²⁹. Na tym też stanowisku trwał MSW, dzięki czemu już w latach 1919-1920 odpowiednie władze instruowały proboszczów prowadzących akta na terenie byłego Królestwa Polskiego, aby w przypadku aktów spisanych w języku innym niż polski, sporządzali wyciągi w dwóch językach, tj. rosyjskim jako oryginalnym języku aktu, a także obok w przekładzie polskim, jako języku państwowym⁹³⁰. Pełny odpis można było wydać wyłącznie w języku polskim tylko w przypadku, gdy akt sporządzono w dwóch językach, rosyjskim i polskim. W pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości nie odnotowywano większych problemów z realizacją powyższych wskazań, jako że niemal każdy mieszkaniec centralnej Polski posługiwał się choć w minimalnym stopniu językiem rosyjskim. W późniejszym czasie, z uwagi na postępujący zanik tej umiejętności w społeczeństwie, który dotyczył również młodych kapłanów i urzędników, praktyką stało się wydawanie wyciągów ze wszystkich aktów wyłącznie w języku polskim⁹³¹. Choć było to niezgodne z powszechną interpretacją przepisów KCKP, z czasem zaakceptowano ten obyczaj również w sądach, które początkowo rygorystycznie podchodziły do języka sporządzanych wyciągów. Zdarzać się miały sytuacje, kiedy sądy i konsulaty bezwzględnie wymagały odpisów w języku oryginalnym, jednak wtedy specjalnie zaznaczały tę okoliczność.

Daty w wyciągu należało naturalnie podać według porządku kalendarza gregoriańskiego, który obowiązywał w niepodległej Rzeczypospolitej. Kwestia ta nie miała rodzić specjalnych trudności, bowiem w sporządzanych w Królestwie Polskim aktach istniała praktyka określania czasu danego wydarzenia zarówno według kalendarza juliańskiego, jak i gregoriańskiego. W razie jednak, gdyby któraś z dat była zapisana w akcie wyłącznie według

---

⁹²⁹ W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 6. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 197.

⁹³⁰ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 75.

⁹³¹ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 198. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 236.

tego pierwszego, dla jej ustalenia według tego drugiego należało dodać 12 dni w przypadku dat z XIX wieku, a 13 dni od 1901 r. włącznie.

Pełny odpis z aktu należało bezwzględnie sporządzać ręcznie z użyciem atramentu, nie należało tego czynić za pomocą maszyny do pisania. Nie wspominał o tym oczywiście kodeks z 1825 r., bowiem pierwsze tego typu urządzenia powstały ponad 40 lat po jego uchwaleniu, jednak należało trzymać się tej zasady ze względów bezpieczeństwa. Dokonanie zmian w dokumentach pisanych na maszynie nie nastęczało bowiem specjalnych trudności, co praktykowano poprzez wywabienie tekstu i uzupełnienie powstałych luk na innej maszynie tego samego typu. Atramentowe pismo ręczne było więc znacznie trudniejsze do sfalszowania. Nie oznaczało to, że całość pełnych odpisów miała być sporządzana pismem ręcznym. Do ich wydawania kancelaria parafialna powinna była posiadać specjalne blankiety, na których nadrukowane powinny być techniczne elementy odpisu, jak nazwa parafii czy formuła o zaświadczeniu zgodności z oryginałem. Tekst aktu powinien jednak w całości być spisany pismem ręcznym.

W praktyce problematyczna okazywała się nawet tak z pozoru oczywista kwestia, jak wskazywanie w wyciągach oznaczenia geograficznego danego miejsca. 30 kwietnia 1923 r. podsekretarz stanu w MSW Karol Olpiński rozesał pismo okólne do wszystkich wojewodów, z wyjątkiem tych urzędujących na obszarze byłego zaboru austriackiego, w którym zwracał uwagę na poważny i powszechny problem z oznaczaniem miejscowości na dokumentach urzędowych⁹³². Na pismach takich, jak świadectwa obywatelstwa, świadectwa przynależności czy metryki chrztu, nierzadko widniały nazwy nieadekwatne do ówczesnego podziału administracyjnego, jak np. „były zabór...”, „Kresy”, „Małopolska” czy „b. Królestwo Kongresowe”, a na wielu brak było nawet określenia nazwy państwa. Miało to tym gorszy wydzźwięk w przypadku przesyłania takich dokumentów konsulatom polskim za granicą, gdyż u cudzoziemców budziło to przekonanie, że Polska nie jest krajem jednolitym, a zaledwie zlepkiem regionów. Olpiński zwrócił uwagę, że nie jest to tylko kwestia używania starych druków, gdyż problem ten występuje w nowych formularzach. W związku z tym należy zaprzestać używania takich druków, a te nowo przygotowane powinny być oznaczone wzorem „Rzeczpospolita Polska. Województwo ....., Powiat....., Gmina.....”. W województwach byłego zaboru rosyjskiego powinna dodatkowo znaleźć się nazwa miejscowości. Wojewodowie powinni zawiadomić o sprawie starostów, a ci urzędy gminne, urzędy parafialne, urzędy stanu cywilnego, przełożonych gmin

---

⁹³² AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 61.

wyznaniowych i innych zajmujących się tematem. Odpisy tegoż pisma MSW wysłało także do Delegata Rządu w Wilnie i Komisarza Rządu w Warszawie, z dopiskiem dla tego drugiego, że dokumenty urzędowe w stolicy powinny być oznaczane jedynie słowami „Rzeczpospolita Polska” i „Stołeczne miasto Warszawa”⁹³³.

Sprawy jednak całkowicie nie rozwiązano, gdyż 11 lutego 1925 r. MSW zwróciło się do MWRiOP z pouczeniem, że w nagłówkach wyciągów z ksiąg stanu cywilnego (wyciągów metrykalnych) powinna znaleźć się nazwa powiatu, w którym znajdował się dany urząd stanu cywilnego (urząd parafialny)⁹³⁴. Była to odpowiedź na zapytanie MWRiOP z 11 października 1924 r., tak więc ponad rok po wyżej wspomnianym piśmie okólnym nadal występowały w tej kwestii problemy.

Wątpliwości budziła także forma sporządzanych wyciągów. Adresowanym do wojewodów województw centralnych i wschodnich pismem okólnym z 2 października 1934 r.⁹³⁵ Tadeusz Krychowski, podsekretarz stanu w MSW, alarmował o otrzymywanych przez Ministerstwo sygnałach o kontynuowaniu przez prowadzących księgi stanu cywilnego przełożonych parafii praktyki wystawiania odpisów lub wyciągów z akt stanu cywilnego nie na obowiązujących drukach, a na zwykłych kartkach papieru „wszelkich gatunków, rozmiarów i kolorów, nie wyłączając kart pocztowych”⁹³⁶. Do tego tekst wystawianych dokumentów zawierać miał niejednokrotnie swobodnie dokonywane dopiski duchownego, bywały one również sporządzane w języku obcym, mimo że oryginał aktu spisany był w języku polskim. Takie okoliczności w opinii MSW podkopywały wartość dokumentów publicznych oraz powagę krajowych władz i urzędów, z związku z czym Ministerstwo prosiło o zwrócenie na tę sprawę szczególnej uwagi i o doprowadzenie do zaniechania tego typu niedopuszczalnych praktyk.

1.5.3 Zaświadczenia o stanie wolnym

Zaświadczenie o stanie wolnym określonej osoby wystawiał na prośbę władz administracyjnych urzędnik stanu cywilnego na podstawie braku wzmianki o zawarciu

---

⁹³³ Ibidem, k. 65.

⁹³⁴ Ibidem, k. 59.

⁹³⁵ Pismo okólnie z dnia 2 października 1934 r. o formach odpisów (wyciągów) aktów stanu cywilnego. (Nr. AC 27-f-5-2) (Dz.Urz. MSW 1934 nr 28, poz. 239).

⁹³⁶ Treść niniejszego pisma okólnego MSW konsultowało wcześniej z MWRiOP, 12 marca 1934 r. przesłało jego projekt z prośbą o opinię. 16 sierpnia 1934 r., po trzykrotnym upomnieniu z kwietnia, maja i lipca, MWRiOP odpowiedziało krótkim komunikatem o braku zastrzeżeń co do projektu. Zob. AAN, MWRiOP, sygn. 641, k. 273-279.

małżeństwa na marginesie aktu urodzenia tejże osoby⁹³⁷. Oprócz przepisów cywilnych proboszczów rzymskokatolickich obowiązywał w kwestii sporządzania takich wzmianek również dekret papieski z 2 sierpnia 1907 r. Z uwagi na częstą praktykę komunikowania przez urzędy parafialne o zawartych małżeństwach z istotnym opóźnieniem, takie zaświadczenia mogły nie oddawać rzeczywistości na daną chwilę, były jednak jedynymi dowodami stanu wolnego danej osoby. Wystawiane były przez urzędnika stanu cywilnego dla zwracającej się władzy administracyjnej.

Zdarzało się, że prowadzący księgi proboszczowie wystawiali tego typu zaświadczenia również na prośbę osób indywidualnych, jednak z powodu wymogów władz zagranicznych miały one pozostawać bezskuteczne. Miało to istotne znaczenie, gdyż były one potrzebne przede wszystkim osobom chcącym zawrzeć małżeństwo za granicą. Zainteresowany powinien był zwrócić się w tej sprawie do właściwego ze względu na swe miejsce zamieszkania konsulatu polskiego, który komunikował się z właściwą władzą administracyjną I instancji, a ta z właściwym urzędnikiem stanu cywilnego⁹³⁸. Dopiero zaświadczenie wystawione przez konsulat było użyteczne dla potrzeb indywidualnej osoby.

MSW odrębnie rozpatrzyło kwestię zaświadczenia o stanie wolnym wymaganego przez pastorów, gdy osoba wyznania ewangelicko-augsburskiego zawierała małżeństwo z osobą wyznania rzymskokatolickiego⁹³⁹. Zdarzać się miało, że wspomniani duchowni zwracali się o takie świadectwa dotyczących katolików do urzędów policyjnych, które jednak nie miały w tej sprawie żadnych kompetencji. MSW postanowiło więc, że zaświadczenia w tych sprawach wydawać miała władza administracyjna I instancji właściwa dla miejsca zamieszkania nupturienta wyznania katolickiego⁹⁴⁰.

1.5.4 Poświadczenia o braku przeszkód do zawarcia małżeństwa za granicą

Zgodnie z okólnikiem MSW z 10 listopada 1921 r., który wydano w odpowiedzi na zapytanie poselstwa niemieckiego, poświadczenia o braku przeszkód do zawarcia małżeństwa na obszarze byłego zaboru rosyjskiego wydawać mieli duchowni poszczególnych wyznań,

---

⁹³⁷ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 136-137.

⁹³⁸ Ibidem, s. 138.

⁹³⁹ Ibidem, s. 138-139.

⁹⁴⁰ 34. Okólnik Nr. 25 z dnia 27 lutego 1925 r. Nr. AE.II.1516/24 do wszystkich PP. Wojewodów w Warszawie, Białymstoku, Lublinie, Łodzi, Kielcach, Nowogrodku, Łucku, Brześciu, P. Delegata Rządu w Wilnie oraz P. Komisarza Rządu w Warszawie w sprawie poświadczenia stanu wolnego zastępujące świadectwa zapowiedzi w Kościołach rzymskokatolickich, przy zawieraniu małżeństw przez osoby wyznania ewangelickiego z osobami wyznania katolickiego. Kompetencja do ich wydawania. (Dz.Urz. MSW 1925 nr 1).

ewentualnie władze administracyjne, które „zastępczo pełniły” funkcje urzędników stanu cywilnego⁹⁴¹. Dokumenty sporządzane w urzędach parafialnych miały być uwierzytelniane przez właściwą władzę administracyjną I instancji (starostwo, komisariat rządu). MSW podkreśliło, że odnośne poświadczenia mogły być wystawiane tylko na podstawie wiarygodnych dowodów, względnie dochodzeń co do wieku, własnowolności, stanu cywilnego, a także wszelkich innych warunków, od których zależała osobista zdolność do zawarcia małżeństwa.

Do okólnika dołączono wzór świadectwa stwierdzającego brak przeszkód małżeńskich w myśl ustaw krajowych, który zawierać miał imię i nazwisko prowadzącego akta stanu cywilnego oraz charakter jego funkcji (duchowny, urzędnik stanu cywilnego), imię i nazwisko nupturienta, a także jego miejsce zamieszkania, miejsce i datę urodzenia oraz imiona i nazwiska rodziców. Na końcu powinien znaleźć się podpis sporządzającego oraz jego pieczęć urzędowa. Załączono również wzór świadectwa wystawianego przez starostwo (komisariat rządu) zawierający imię i nazwisko, charakter funkcji i siedzibę duchownego oraz imiona i nazwiska obojga przyszłych małżonków, w którym potwierdzano własnoręczność podpisu prowadzącego akta, autentyczność jego pieczęci oraz obywatelstwo jednego lub obojga nupturientów. Pod tego typu świadectwem również miał znaleźć się podpis wystawiającego oraz pieczęć urzędowa.

Tak sporządzone poświadczenia miały nabierać mocy po uwierzytelnieniu przez właściwą władzę konsularną. Na jej prośbę należało przedłożyć poświadczenie do dodatkowego uwierzytelnienia przez wojewodę, MSW lub wydział konsularny MSZ. Okólnik w zastępstwie ministra podpisał podsekretarz stanu Juliusz Dunikowski. Został on zastąpiony okólnikiem MSW z 12 grudnia 1927 r., który ustalił jednolity wzór tego typu świadectw dla całego państwa⁹⁴².

---

⁹⁴¹ 362. Okólnik (122) Ministra Spraw Wewnętrznych do wszystkich Wojewodów na obszarze b. zaboru rosyjskiego oraz Komisarza Rządu na m. st. Warszawę w sprawie poświadczenia dla zawarcia małżeństwa przez obywateli polskich zagranicą. (Dz.Urz. MSW 1921 nr 11, poz. 362).

⁹⁴² Okólnik ten zmienił organ właściwy do sporządzenia takiego świadectwa, nawet nie wspominał w tym kontekście osób prowadzących akta stanu cywilnego. Obywatele RP zamierzający zawrzeć małżeństwo zagranicą mieli zwracać się w tej sprawie do właściwego urzędu konsularnego, a ten do właściwej władzy administracyjnej ogólnej I instancji, która miała przeprowadzić dochodzenie w tej kwestii. Na podstawie wyniku takiego dochodzenia urząd konsularny miał wystawić odpowiednie zaświadczenie lub odmówić jego sporządzenia. Inaczej sytuacja wyglądała w przypadku terytorium Rzeszy Niemieckiej i Wolnego Miasta Gdańska, gdzie odnośne zaświadczenie wydawać miały władze administracji ogólnej I instancji (w przypadku obywateli z terenu byłej dzielnicy pruskiej – władze policyjne). Dla zawarcia małżeństwa na terenie Niemiec tego typu zaświadczenia musiały być dodatkowo uwierzytelniane przez urząd wojewódzki. Zob. 97. Okólnik Nr. 217 z dnia 12 grudnia 1927 r. Nr. AC. 9628/27/Maż. R. do wszystkich Pp. Wojewodów i Pana Komisarza Rządu na m. st. Warszawę w sprawie trybu postępowania przy wystawianiu świadectw zdolności do zawarcia małżeństwa zagranicą. (Dz.Urz. MSW 1927 nr 2, poz. 97). Taki wzór postępowania najwyraźniej nie przyjął się

Dnia 24 czerwca 1932 r. MSW zwróciło się do MWRiOP w sprawie sprawującego obowiązki urzędnika stanu cywilnego proboszcza w Pińczowie (woj. kieleckie)⁹⁴³. Zgodnie z przepisami na marginesach aktów urodzin miały być sporządzane wzmianki o dopełnionym obrzędzie małżeństwa. Miało to niebagatelne znaczenie dla powiatowych władz administracji ogólnej, szczególnie przy stwierdzaniu zdolności małżeńskiej lub zaświadczeniu o braku przeszkód do zawarcia małżeństwa, gdyż brak wzmianki o małżeństwie stanowił podstawę do domniemania o stanie wolnym danej osoby. W praktyce sprawujący obowiązki urzędnicy stanu cywilnego duchowni, tak jak kapłan z Pińczowa, często odmawiali starostom tego rodzaju informacji, powołując się na rzekomy brak podstaw prawnych bądź okoliczność, że dane te miały służyć wyłącznie do ogłaszania zapowiedzi. Tymczasem warunkiem do zawarcia przez obywateli polskich małżeństwa za granicą było okazanie świadectwa władz ojczyстых o braku przeszkód małżeńskich, które zależnie od porozumień z poszczególnymi państwami wydawać mieli starostowie bądź konsulowie RP. Takie zaświadczenia miały charakter niezależny od zapowiedzi kościelnych.

W związku z tym takie stanowisko proboszczów MSW uznawało za nieuzasadnione i prosiło MWRiOP o interwencję u władz kościelnych w celu ochrony interesów prywatnych, państwowych i instytucji małżeństwa.

1.5.5 Wciąganie aktów zamiejscowych do ksiąg lokalnych

Akt urodzenia dziecka sporządzony przez innego urzędnika stanu cywilnego, który miał być wciągnięty do właściwej miejscowo księgi, należało oznaczyć w dwóch skorowidzach: urodzonych tego roku, w którym akt został spisany, a także w skorowidzu roku urodzenia dziecka⁹⁴⁴. W tym drugim przypadku należało zamieścić informację o roku zarejestrowania i numerze aktu. Miało to ułatwić znalezienie aktu przy każdym przedstawionym żądaniu.

Zagraniczne akty stanu cywilnego lub metryki mogły być wciągane do krajowych ksiąg tylko, jeśli sporządzone były według form i praw tego państwa, gdzie zostały spisane.

---

jednak całkowicie w praktyce administracyjnej, bowiem pismem z dnia 10 kwietnia 1930 r. MSW zwracało uwagę na zgłaszane w sprawozdaniach konsularnych wypadki przedstawiania przez obywateli polskich, którzy planowali zawrzeć małżeństwo na terenie Rzeszy Niemieckiej, świadectw zdolności do zawarcia małżeństwa wystawianych przez urzędy parafialne, a nie przez władze administracji ogólnej. W związku z tym zalecono wojewodom wydanie odpowiednich zarządzeń ku ścisłemu przestrzeganiu odpowiedniej drogi urzędowej. Zob. Pismo Nr. AC. 1778/3 z dnia 10 kwietnia 1930 r. o wystawianiu świadectw zdolności do zawarcia małżeństw obywateli polskich w Niemczech (Dz.Urz. MSW nr 6 1930, poz. 117).

⁹⁴³ AAN, MWRiOP, syg. 649, k. 56-57.

⁹⁴⁴ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 82.

Dla udowodnienia tej okoliczności nie wystarczył więc sam zagraniczny akt, na jego odwrocie powinien znaleźć się podpis i pieczęć właściwego reprezentanta konsularnego Rzeczypospolitej Polskiej, stwierdzający zgodność dokumentu z prawem miejscowym⁹⁴⁵. W sytuacji odwrotnej, tj. gdy znajdujący się na terenie Rzeczypospolitej konsulat obcego państwa wymagał uwierzytelnienia metryk sporządzonych w kraju, własnoręczność podpisu proboszcza potwierdzał właściwy miejscowo sąd grodzki, natomiast podpis naczelnika sądu grodzkiego potwierdzał podpis prezesa sądu okręgowego⁹⁴⁶. Imion i nazwisk cudzoziemców z zagranicznego aktu w żadnym wypadku nie należało spolszczać, urzędnik powinien zapisać je w brzmieniu oryginalnym. W przypadku trudności w ich oddaniu w języku polskim, jeśli zagraniczny akt sporządzony w innym alfabecie niż łaćński, dla oddalenia niebezpieczeństwa ich przekształcenia dobrą praktyką miało być zapisywanie oryginału w obcym alfabecie w nawiasie, obok polskiej wersji.

Sporządzone zagranicą akty zejścia miały być przesyłane właściwym urzędnikom stanu cywilnego w kraju, a jeśli nie można było takiej właściwości ustalić z powodu braku wiadomości o ostatnim miejscu zamieszkania zmarłego w kraju lub wadliwego oznaczenia miejscowości, miały one być przechowywane w archiwum głównym. O nadesłaniu każdego takiego aktu należało zamieścić ogłoszenie w dodatku „Obwieszczenia publiczne” w Dzienniku Urzędowym MSW⁹⁴⁷.

1.5.6 Sprostowanie aktów stanu cywilnego

Niektórzy urzędnicy stanu cywilnego mieli uzależniać wykonanie wyroku sądu nakazującego sprostowanie aktu od wykonania formalności z art. 142 KCKP, tj. spisania protokołu przyjęcia wyroku, wymagając przy tym osobistego stawiennictwa osoby zainteresowanej⁹⁴⁸. Prokuratoria Generalna stwierdziła jednak, że sam tytuł wykonawczy w postaci wyroku stanowił wystarczającą podstawę do dokonania sprostowania, a w konsekwencji S. Nowakowski zaliczył art. 142 do przepisów martwych.

Do sprostowania aktów stanu cywilnego w zakresie „skażonej” pisowni rdzennie polskich nazwisk odniósł się okólnik MSW z 8 października 1936 r.⁹⁴⁹ W części zasad

---

⁹⁴⁵ Ibidem, s. 82.

⁹⁴⁶ Ibidem, s. 83.

⁹⁴⁷ W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 6.

⁹⁴⁸ Ibidem, s. 25.

⁹⁴⁹ Okólnik Nr. 78 z dnia 8 października 1936 r. o prostowaniu skażonej pisowni nazwisk (Nr. AC. 26 s-20-3) (Dz.Urz. MSW 1936 nr 28, poz. 203). Zasady w nim wyrażone powtórzono w okólniku MSW z dnia 17 lipca

poświęconej województwom centralnym jako podstawę takiego sprostowania wymieniono art. 140 KCKP oraz art. 1647 rosyjskiej ustawy o postępowaniu cywilnym z 1864 r. (utrzymany w mocy na podstawie art. XVII §1 pkt 12) rozporządzenia Prezydenta RP z 29 listopada 1930 r.⁹⁵⁰). Ministerstwo oceniło, że na wskazanym obszarze w znakomitej większości przypadków rejestracja stanu cywilnego prowadzona była przez urzędników narodowości polskiej, dlatego przypadki zniekształcenia nazwisk należałoby tamże zaliczyć do wyjątkowych, przy czym jako wyjątek wymieniono Chełmszczyznę. Warto jednak zauważyć, że MSW nie zwróciło uwagi na fakt, że od 1868 r. akta stanu cywilnego na terenie Królestwa Polskiego były prowadzone w dwóch językach (polskim i rosyjskim), a następnie aż do 1915 r. tylko w języku rosyjskim. Oznaczało to oczywiście zapis nie tylko w innym języku w rozumieniu mowy, ale także w innym alfabecie. Wprawdzie w tekście rosyjskim imiona i nazwiska miały być w nawiasie zapisywane również po polsku, nie wszędzie jednak dopełniano tego obowiązku. Biorąc powyższe pod uwagę, podłoże „skażeń” nazwisk polskich na terenie województw centralnych było istotnie szersze niż to wskazane przez Ministerstwo.

Wolne od opłat stemplowych podania o sprostowanie strony zainteresowane miały wносить do sądu okręgowego właściwego ze względu na miejsce położenia księgi, w której znajdował się akt. Na zasadach ogólnych strona mogła również wносить o zwolnienie z kosztów postępowania z uwagi na wykazywane ubóstwo. W przypadku gdy podanie składane było za pośrednictwem władzy (urzędu), powinna ona kierować je do właściwego miejscowo, zgodnie z położeniem księgi, prokuratora sądu okręgowego, przy czym w takim wypadku przysługiwało ogólne zwolnienie od opłat sądowych na równi z innymi wnioskami zgłaszanymi z urzędu w interesie publicznym.

W przypadku województw wschodnich nie stwierdzono obowiązujących materialnych przepisów w zakresie prostowania aktów stanu cywilnego. Na tym obszarze zalecano kierować podania w tej sprawie do wojewódzkiej władzy administracji ogólnej, która z powołaniem się na niniejsze zarządzenie miała przeprowadzić sprostowanie za pośrednictwem właściwych konsystorz⁹⁵¹.

1939 r. bez żadnych zmian w stosunku do województw centralnych i wschodnich. Zob. Okólnik Nr 32 z dnia 17 lipca 1939 r. o prostowaniu skażonej pisowni nazwisk (Nr AC. 26-a-2/20) (Dz.Urz. MSW 1939 nr 18, poz. 149).

⁹⁵⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks Postępowania Cywilnego. (Dz.U. 1930 nr 83 poz. 652).

⁹⁵¹ W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 18. H. Konic wskazywał, że sprawy sprostowania aktów w województwach wschodnich powinny być załatwiane na zasadzie rozporządzenia właściwej władzy nadzorczej, w przypadku katolików, ewangelików i prawosławnych decydujący głos należał do konsystorzy. Poprawki w aktach stanu cywilnego ludności żydowskiej miały być zaś skuteczne za zgodą zarządów miejskich. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 120.

Oddzielnie rozpatrzyć należy zagadnienie sprostowania zniekształconych imion żydowskich. Przypadki zapisywania w metrykach urodzenia imion w postaci nieprawidłowej, np. w formie zdrobniałej, dotyczyły głównie wyznawców wyznań innych niż rzymskokatolickie, zwłaszcza gdy księgi stanu cywilnego były prowadzone w innym języku niż ten używany przez osoby zgłaszające⁹⁵². Zjawisko tego typu występowało przede wszystkim wśród ludności żydowskiej, co było związane z dwustopniową rejestracją stanu cywilnego, w której imię zgodnie ze wskazaniem rodziców nadawał duchowny, jednak ważność pod względem prawa cywilnego uzyskiwało ono dopiero po zatwierdzeniu przez właściwego urzędnika stanu cywilnego dla wyznań niechrześcijańskich⁹⁵³. Z uwagi na różnorodność pochodzenia imion żydowskich i ich obcość etymologiczną dla osób spoza społeczności żydowskiej, jak również ze względu na brak urzędowych spisów takich imion⁹⁵⁴, błędy w tej kwestii zdarzały się stosunkowo często. W poszczególnych sytuacjach nie można również wykluczyć innych, typowo ludzkich czynników, jak niewiedza, niedbalstwo, czy zła wola urzędnika⁹⁵⁵. Przy rozpatrywaniu spraw o tego typu sprostowanie sądy w pierwszej kolejności musiały ocenić, czy żądanie miało na celu przywrócenie właściwego brzmienia imienia, czy też jego zmianę, która prawnie na terenie była w ogóle niedopuszczalna (poza sytuacją zmiany wyznania)⁹⁵⁶. W praktyce orzecniczej sądy zazwyczaj przychylały się do przywrócenia biblijnego brzmienia imion „spaczonych”⁹⁵⁷. Nie czyniono również zazwyczaj

---

⁹⁵² J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 114.

⁹⁵³ Ibidem, s. 115.

⁹⁵⁴ Pewną lukę w tej kwestii wypełnił wydany w 1928 r. przez Gminę Wyznaniową Żydowską w Warszawie „Spis imion żydowskich”, który zawierał również wykaz będących w obiegu imion „skażonych”, jednak publikacja ta nie miała charakteru urzędowego, nie było więc obowiązku posiłkowania się nią przy sporządzaniu aktów. Zob. ibidem.

⁹⁵⁵ W województwach centralnych i wschodnich dopuszczano się samowolnego zastępowania w aktach urodzenia imion zgłoszonych przez rodziców takimi, jakie urzędnik stanu cywilnego uznał za odpowiednie. W reakcji na takie sytuacje MSW reskryptem z 11 kwietnia 1931 r. wyjaśniło, że nie funkcjonowały żadne przepisy ograniczające Żydów w swobodzie nadawania imion, zwłaszcza chrześcijańskich lub przez chrześcijan używanych. Zob. ibidem, s. 82.

⁹⁵⁶ Ibidem, s. 81.

⁹⁵⁷ J. Ogonowski za J. Litwinem podaje przykłady sprostowania imion, które orzeczono w Sądzie Apelacyjnym w Warszawie, ze „Szmul” na „Samuel” (1927), „Małka” na „Miriam” (1930) i „Jankiew” na „Jakób” (1930). Każdy przypadek oceniano jednak indywidualnie, w 1923 r. ten sam sąd odmówił sprostowania imienia „Jankiel” na „Jakób”, gdyż ustalił, że pierwsze z nich funkcjonowało samoistnie i było zgodne z rzeczywistym stanem rzeczy, a nie było wynikiem błędu. Zob. J. Litwin, *Imię i nazwisko. Zbiór przepisów polskiego prawa cywilnego i administracyjnego. Zmiana, sprostowanie, nadanie i ustalenie imienia i nazwiska w drodze sądowej i administracyjnej*, Łódź: Skład główny w Księgarni K. Neumillera w Łodzi 1932, s. 95; J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 115-116.

przeszkód w zakresie spolszczania imion Żydów, o ile żądana forma imienia odpowiadała pochodzeniu i fonetycznej konstrukcji imienia prostowanego⁹⁵⁸.

Jasny kierunek postępowania w sprawach sprostowania imion żydowskich, do tego sprzeczny z dotychczasową praktyką, wyznaczyła dopiero uchwała Izby Cywilnej Sądu Najwyższego z 13 stycznia 1934 r. Uznano w niej, że pierwotne brzmienie poszczególnych imion żydowskich, zaczerpnięte z języka hebrajskiego, a następnie z kultur wschodnich i zachodnich, nie stanowiło ich jedyne poprawnego kształtu oraz nie świadczyło o wadliwości ich późniejszych odmian. Zgodnie z argumentacją SN imiona podlegały bowiem wpływowi języka i kultury otoczenia, a także nierzadko przybierały postać łatwiejszą do wymówienia dla ludności miejscowej, co było elementem naturalnego i właściwego dla każdego języka procesu rozwojowego⁹⁵⁹. Tym samym imiona żydowskie, które odbiegały od formy oryginalnej, a wykształciły się w sposób ewolucyjny, należało traktować jako imiona o samoistnym znaczeniu. Urzędnik stanu cywilnego miał więc zapisywać tego typu imiona zgodnie z wolą osób zgłaszających, nawet jeśli odbiegały od historycznego wzoru. Jednocześnie stwierdzono niedopuszczalność sprostowania imienia z tego powodu, że stanowiło ono zmienioną formę imienia pierwotnego, z którego się wywodziło⁹⁶⁰. Miało być jednak możliwe sprostowanie imion żydowskich, które zapisano w akcie urodzenia w zdrobniałej formie, jak np. Bramko, Aronek, Werszek, Lejbuś, czy Mordka, analogicznie do tego typu sprostowań w przypadku imion chrześcijańskich, choć H. Konic wskazywał, że sądy zajmowały w tym względzie stanowisko niejednolite⁹⁶¹.

1.5.7 Przechowywanie duplikatów ksiąg stanu cywilnego

Niezmiennie każda przekazywana przez prowadzących akta stanu cywilnego do archiwów księga składała się z trzech części i służyła tylko na jeden rok, w przeciwieństwie do pozostających na miejscu oryginałów, które miały formę oddzielnych ksiąg do

---

⁹⁵⁸ Przykładowo „Aleksander” odpowiadał żydowskiemu imieniu „Sender”, „Józef” imieniu „Josek”, a „Golda” imieniu „Aurelia”. Zob. J. Litwin, *Imię i nazwisko...*, op. cit., s. 97; J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 116.

⁹⁵⁹ J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 117.

⁹⁶⁰ Aktualność tej tezy potwierdził NTA w wyroku z 8 kwietnia 1938 r., w którym odrzucono żądanie osoby przynależącej do społeczności żydowskiej, aby sprostować jej metrykę urodzenia w zakresie imienia. Zainteresowany wnosił o zmianę brzmienia jego imienia z zapisanego zgodnie z wolą jego rodziców „Schija” na inną formę tegoż imienia, tj. „Oskar”. Zdaniem NTA możliwość wyrażenia danego imienia w innej formie nie uprawniała zainteresowanego do żądania sprostowania jego aktu urodzenia w tej kwestii. Zob. Nr 1556A (Wyrok z 8 kwietnia 1938 l. rej. 6639/35), [w:] IV. Orzecznictwo. Przedruki ze „Zbioru Wyroków N.T.A.” dział A, rocznik XVI rok 1938. (Dz.Urz. MSW 1938 nr 34, s. (19) 665).

⁹⁶¹ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 99.

poszczególnych trzech rodzajów wydarzeń i które wykorzystywano aż do wypełnienia w nich miejsca.

W Warszawie otrzymywane duplikaty przechowywano w specjalnie do tego utworzonym archiwum aktów stanu cywilnego przy sądzie okręgowym⁹⁶². W innych miejscach na obszarze byłego Królestwa Polskiego drugie egzemplarze ksiąg były przechowywane w archiwach hipotecznych poszczególnych sądów grodzkich.

1.5.8 Odtwarzanie zniszczonych lub zaginionych aktów i zaświadczenia o urodzeniu

Jak wspomniano wcześniej, przepisy KCKP ani żadnego innego aktu prawnego nie upoważniały do odtworzenia zniszczonej księgi stanu cywilnego. Luki tej nie uzupełniono również w czasach II Rzeczypospolitej⁹⁶³. Jeśli księga oryginalna zaginęła, została zniszczona lub stała się nieużyteczną z powodu nieczytelności, zgłaszający się po odpisy lub ekstrakty z aktów tej księgi mieli być kierowani do wydziału hipotecznego, gdzie złożono jej duplikat.

Analogiczna sytuacja następowała w przypadku odwrotnym, tj. zaginięcia lub zniszczenia duplikatu, wtedy należało zgłaszać się do urzędu parafialnego, gdzie znajdował się unikat. Trudna sytuacja występowała, gdy zaginięciu lub zniszczeniu uległ zarówno oryginał, jak i duplikat danej księgi. Według S. Nowakowskiego należało w takim wypadku zwrócić się do prezesa właściwego sądu okręgowego, „któryby wydał w tej materii odpowiednią ad hoc decyzję”⁹⁶⁴.

Biorąc pod uwagę występujące spustoszenia wojenne w dziedzinie rejestracji stanu cywilnego oraz liczne niedogodności związane z brakiem jasnej drogi administracyjnej w kwestii potwierdzenia swych danych w wypadku zniszczenia lub zaginięcia obu egzemplarzy ksiąg, MSW wydało skierowany do wojewodów województw centralnych i wschodnich okólnik z 28 grudnia 1933 r.⁹⁶⁵, który miał zniwelować dotkliwy uszczerbek interesu pozbawionej podstawowych dokumentów ludności. Ministerstwo zakazało administracyjnego uwierzytelniania powszechnie wystawianych tzw. aktów znania, zauważyło jednak

---

⁹⁶² W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 4. E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 54.

⁹⁶³ Uzupełniono ją dopiero w powojennym dekrete z dnia 25 września 1945 r. (art. 33). Istotnym problemem okazało się odtwarzanie ksiąg prowadzonych na wschodnich terenach Rzeczypospolitej, które zostały przyłączone do ZSRR. Zob. W. Czachórski, *Z materii dotyczących odtwarzania aktów stanu cywilnego*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1946, 11-12, s. 52-53; J. Litwin, *Glosa. Odtworzenie aktu stanu cywilnego, sporządzonego na obszarze dawniej należącym do Państwa Polskiego*, „Państwo i Prawo” 1947, nr 11, s. 165-167.

⁹⁶⁴ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 53.

⁹⁶⁵ Dz.Urz. MSW 1933 nr 21, poz. 296.

jednocześnie, że na gruncie obowiązującego krajowego bądź obcego ustawodawstwa pewne cele można było osiągnąć bez przedłożenia formalnego aktu stanu cywilnego.

Osoba pozbawiona swego aktu urodzenia wskutek jego zniszczenia lub zaginięcia mogła wszcząć starania o urzędowe stwierdzenie danych nim objętych. W tym celu miała zwrócić się do właściwej dla swego miejsca zamieszkania lub pobytu powiatowej władzy administracji ogólnej, jako właściwej na podstawie art. 2 ust. 1 w związku z art. 3 ust. 1 i art. 4 rozporządzenia Prezydenta RP z 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym⁹⁶⁶. Podanie w tej sprawie powinno być zaopatrzone w poświadczenie zamieszkania, odpis ankiety dla osób zamieszkujących w gminie oraz w miarę możliwości w inne dokumenty, które dawałyby podstawę do stwierdzenia w drodze pośredniej ustalanych danych. Władza powiatowa miała zarządzić niezbędne postępowanie wyjaśniające, prowadzone w ścisłym porozumieniu z władzą właściwą dla miejsca urodzenia petenta, jeśli sama nie była w tej kwestii właściwa. W szczególności miała przeprowadzić dochodzenie u właściwego urzędnika stanu cywilnego oraz organu przechowującego duplikat księgi i upewnić się czy przedmiotowy akt rzeczywiście nie istnieje.

Do okólnika załączono trzy wzory zaświadczeń. Zależnie do wyników przeprowadzonych dochodzeń, władza powiatowa właściwa ze względu na miejsce zamieszkania miała wydać stronie zaświadczenie wzoru A lub B, w wyjątkowych zaś przypadkach wzoru C. Formularz A przeznaczony był wyłącznie dla wewnętrznego użytku władz i urzędów krajowych i opatrzony był klauzulą: „Zaświadczenie niniejsze nie zastępuje aktu urodzenia i ważne jest w tych jedynie przypadkach, w których stosownie do obowiązujących przepisów przedstawienie aktu urodzenia nie jest bezwzględnie wymagane”. Formularz B pozbawiony był tej klauzuli i służył wyłącznie dla celów emigracyjnych, dla użytku władz i urzędów obcych. Zaświadczenie wzoru A i B wydawano tylko w przypadkach, w których na podstawie przedłożonych przez stronę dokumentów pochodnych (np. wyciąg z ksiąg ludności stałej lub z ksiąg stanowych, dawny paszport rosyjski, świadectwa szkolne, wojskowe, przemysłowe) dało się ustalić w sposób niewątpliwy dane z zakresu jej stanu cywilnego. Zaświadczenie według wzoru C miało być wystawiane, gdy strona nie mogła przedstawić żadnych dokumentów pochodnych, jego podstawą było więc wyłącznie poświadczenie zamieszkania, odpis ankiety dla osób zamieszkujących w gminie i protokolarne zeznanie strony (wzór D). Przy jego sporządzaniu należało zachować daleko posunięte środki

---

⁹⁶⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym. (Dz.U. 1928 nr 36, poz. 341).

ostrożności, a rola władzy powiatowej nie polegała tu na stwierdzeniu danych określonej osoby, ograniczała się ona jedynie do poświadczenia, że petent złożył odpowiednią deklarację. MSW podkreślało, że zaświadczenie C mogło mieć tylko wyjątkowe zastosowanie i należało je wydawać tylko w przypadkach należycie udowodnionego przez stronę zamiaru wyemigrowania z kraju, zaś służyć miało przedłożeniu władzom państw imigracyjnych, wyłącznie w obrocie zagranicznym.

Na żądanie stron każde z trzech rodzajów zaświadczeń podlegało uwierzytelnieniu w drodze administracyjnej. MSW zwracało uwagę, że powyższe zasady w żaden sposób nie naruszały obowiązujących rosyjskich przepisów o dochodzeniu prawości pochodzenia w spornym postępowaniu sądowym, a także, że miały one charakter wyjątkowy i przejściowy. Przedmiotowe zaświadczenia miały na celu jedynie umożliwienie osobom zainteresowanym wykazania się podstawowymi danymi z zakresu stanu cywilnego w tych przypadkach, w których akt stanu cywilnego, a dokładnie akt urodzenia, bądź zastępujący go wyrok sądowy, nie był bezwzględnie wymagany. Powyższe zasady nie miały zastosowania do przypadków braku sporządzenia aktu urodzenia z powodu zaniedbania obowiązku doniesienia o urodzeniu, w takich sytuacjach należało pouczać strony o dopełnieniu powinności zgłoszenia.

MSW zwracało uwagę na potrzebę uregulowania procesu odtwarzania zniszczonych lub zaginionych ksiąg stanu cywilnego. W związku z tym zwracało się do wojewodów z prośbą o protokolarne ustalenie czy w danych urzędach stanu cywilnego zachodziły braki w księgach lub poszczególnych aktach, a także czy wszystkie księgi przechowywane były w należytych porządku. Następnie MSW wnosiło o opracowanie według starostw i nadesłanie w ciągu sześciu miesięcy pełnego wykazu brakujących ksiąg lub aktów stanu cywilnego z uwzględnieniem przyczyny oraz okoliczności ich utraty. Wykaz ksiąg i aktów, które można było odtworzyć na podstawie duplikatów należało ująć osobno.

1.5.9 Powrót do nazwiska rodowego po rozwodzie lub unieważnieniu małżeństwa

Zarówno KCKP (art. 181), jak i prawo o małżeństwie z 1836 r. (art. 212), stanowiły, że żona miała przybrać nazwisko męża. Żaden z tych aktów nie wspominał jednak nic o prawach lub obowiązkach kobiet zamężnych po rozwodzie, uzyskaniu unieważnienia małżeństwa lub rozłączenia co do stołu i łoża na czas nieograniczony, w zakresie noszonego przez nie nazwiska. W konsekwencji władze administracyjne nie posiadały pewnych danych niezbędnych do wystawienia dokumentów takim kobietom. W związku z tym zdaniem H. Konica nie było prawnej możliwości przybrania przez kobietę swego dawnego nazwiska,

chyba że zostałyby udowodnione, że swymi czynami po rozwodzie lub unieważnieniu małżeństwa przynosiłaby ujme nazwisku dawnego męża⁹⁶⁷. Mąż nie posiadał również uprawnienia do wystąpienia o zakazanie używania swego nazwiska przez dawną żonę.

Na podstawie wniosku ministra sprawiedliwości z 10 października 1930 r. sprawę rozstrzygnęła uchwała Sądu Najwyższego z 18 kwietnia/2 maja 1931 r., przytaczana również w okólniku MSW z 24 marca 1932 r.⁹⁶⁸ Podkreślono w niej, że zarówno art. 181 KCKP, jak i analogiczny do niego art. 212 prawa o małżeństwie z 1836 r., nadawały żonie prawo i jednocześnie nakładały na nią obowiązek używania nazwiska męża⁹⁶⁹. Art. 227 prawa o małżeństwie z 1836 r. ustanawiał, że w wypadku unieważnienia lub rozwiązania małżeństwa prawa i obowiązki małżonków opisane w rozdziale VII ustawały, co jednak nie dotyczyło nazwiska żony. W mocy pozostawiono bowiem art. 260, 261, 264 i 266 KCKP, które stanowiły, że uznanie małżeństwa za nieważne nie usuwało wynikłych z niego skutków cywilnych względem małżonków, chyba że jedno z nich zawarło małżeństwo w złej wierze lub zostało uznane winnym. Skutki cywilne służyć miały tylko stronie będącej w dobrej wierze. W konsekwencji SN stwierdził, że nie istniał przepis nakazujący żonie noszenie nazwiska męża po uznaniu małżeństwa za nieważne lub po rozwodzie, natomiast prawo do jego używania uzależnione było od jej dobrej lub złej wiary w razie unieważnienia małżeństwa, ewentualnie winy lub braku winy w razie rozwodu. Żona, której nie przypisano złej wiary lub której nie uznano za winną, zachowywała to prawo jako skutek cywilny małżeństwa.

Jednocześnie była już ona zwolniona z obowiązku posługiwania się tym nazwiskiem, mogła więc, niezależnie od oceny jej wiary i winy, wrócić do swego nazwiska rodowego. Zmiana musiała tu nastąpić na nazwisko rodowe, bez względu na to, jakie nazwisko nosiła w chwili zawarcia małżeństwa (np. po wcześniejszym zmarłym mężu), jako tego, do którego praw mimo przybrania nazwiska męża nie utraciła⁹⁷⁰. Powrót taki nie wymagał zezwolenia sądowego, ze swej natury nie mógł być też przedmiotem sporu sądowego, chociażby z braku strony przeciwnej. Wymagał jednak czynności urzędowej, za którą, na podstawie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 16 marca 1928 r. o ewidencji i kontroli ruchu

---

⁹⁶⁷ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 138.

⁹⁶⁸ Okólnik Nr. 38 z dn. 24 marca 1932 r. (AC. 26-b-3) o nazwisku mężatki po wyroku orzekającym nieważność małżeństwu bądź rozwód (Dz.Urz. MSW 1932 nr 5, poz. 59). Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 42-44.

⁹⁶⁹ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 45.

⁹⁷⁰ *Ibidem*, s. 46.

ludności⁹⁷¹ oraz opartego na nim rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych z 16 października 1930 r. o meldunkach i księgach ludności⁹⁷², SN uznał właściwe oświadczenie mężatki wobec władzy powołanej w miejscu jej zamieszkania do prowadzenia ewidencji i kontroli ruchu ludności. Skutkiem takiego oświadczenia powinno być wprowadzenie odpowiedniej zmiany do księgi ludności oraz wydanie zmienionego dowodu osobistego lub zaświadczenia o dokonaniu oświadczenia. Dostateczną legitymacją miał być dostarczony dowód prawnego unieważnienia lub rozwiązania małżeństwa.

Mąż nie mógł zabronić swej dotychczasowej żonie używania swego nazwiska na podstawie unieważnienia lub rozwiązania małżeństwa. Mógł żądać takiego zakazu jedynie w sytuacji stwierdzenia wspomnianej złej wiary lub winy żony, co mogło odbyć się w drodze powództwa cywilnego. Jej powrót do nazwiska rodowego następował w takiej sytuacji poprzez wyrok sądowy. Nie mogło się to jednak odbyć z urzędu, niezbędne było żądanie dotychczasowego męża, więc przy jego braku mogła nadal używać nazwiska mężowskiego nawet przy stwierdzonej złej wierze lub winie.

SN stwierdził również, że rozłączenie co do stołu i łoża na czas nieograniczony nie wpływało na prawo i obowiązek żony w kwestii noszenia nazwiska męża⁹⁷³. Węzeł małżeński pozostawał tu nienaruszony, a tym samym w mocy utrzymywały się jego skutki cywilne.

Ani uchwała SN ani okólnik MSW nie wspominały nic o powinności lub możliwości dokonania wzmianki o powrocie do nazwiska rodowego w akcie urodzenia lub akcie małżeństwa, wobec tego sposób działania prowadzących księgi stanu cywilnego w takich sytuacjach pozostawał niejasny. Wydaje się jednak, że taką wzmiankę należało dokonać w obu aktach na mocy art. 85 KCKP, gdyż dopuszczano ich sporządzanie nie tylko na podstawie prawomocnych wyroków, ale także dokumentów urzędowych o niepodważalnej autentyczności i ważności. Wobec tego prowadzący akta stanu cywilnego powinien dokonać tego typu wzmianki po okazaniu mu kopii wyroku orzekającego rozwód lub unieważnienie małżeństwa oraz zaświadczenia o dokonaniu oświadczenia o powrocie do nazwiska rodowego wydanego przez władzę właściwą do prowadzenia ewidencji i kontroli ruchu ludności.

Jak wskazywał H. Konic, w prawie rosyjskim nie było wyraźnego przepisu co do nazwiska żony, jednak z art. 79 tomu IX Zводу Praw, w związku z art. 101 tomu XI części

---

⁹⁷¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r. o ewidencji i kontroli ruchu ludności (Dz.U. 1928 nr 32, poz. 309).

⁹⁷² Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 16 października 1930 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wojskowych co do art. 14 ust. 2, 20 ust. 1, 23 ust. 2 i 3 oraz z Ministrem Spraw Zagranicznych co do art. 20 ust. 2 o meldunkach i księgach ludności (Dz.U. 1930 nr 84, poz. 653).

⁹⁷³ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 47.

pierwszej, wynikało, że przybierała ona nazwisko męża⁹⁷⁴. Wyrokiem senatu z 1913 r. ustalono zaś, że prawa do nazwiska męża żona nie traciła wraz z ustaniem małżeństwa, w szczególności z powodu rozwiązania małżeństwa, nawet z jej winy. Z prawa tego jednak mogła zrezygnować i powrócić do nazwiska rodzowego. Powrót taki następował jednak obligatoryjnie przy unieważnieniu małżeństwa, bowiem skoro uznawano małżeństwo za niebyłe, to żona praw z nim związanych nabyć nie mogła.

1.6 Uznanie i uprawnienie

1.6.1 *Uznanie i uprawnienie dziecka naturalnego w akcie urodzenia i akcie małżeństwa*

Dzieckiem naturalnym w rozumieniu KCKP było dziecko będące owocem związku dwóch osób wolnego stanu, które przed jego poczęciem nie zawarły prawnego małżeństwa. Jeśli ojciec nie figurował w akcie urodzenia swego dziecka naturalnego, zapisywano je w skorowidzu pod nazwiskiem matki. Zgodnie z art. 100 mógł on jednak zostać w akcie zapisanym, gdy był przy jego sporządzeniu obecnym i dziecko uznał za swoje. Z założenia więc jego oświadczenie w tej sprawie musiało być jasne i złożone osobiście przed prowadzącym akta, nie mógł w tej sytuacji skorzystać z czyjś zastępstwa i żadnego rodzaju pełnomocnictwa⁹⁷⁵. W takiej sytuacji ojciec występował w akcie jako zgłaszający urodzenie dziecka, a w dokumencie zamieszczano informację o niezamężności matki oraz oświadczeniu ojca o uznaniu dziecka za swoje. W skorowidzu takie dziecko miało figurować pod nazwiskiem ojca. Było to jednak jego jedynym pożytkiem w takiej sytuacji, bowiem obecność ojca w akcie urodzenia nieślubnego dziecka nie pociągała za sobą prawa do dziedziczenia i korzyści stanowych, nie wytwarzała również prawnego pokrewieństwa z krewnymi ojca⁹⁷⁶.

Zgodnie z przepisami KCKP oboje rodzice musieli być jednak stanu wolnego, gdyż zgodnie z art. 103 cudzołóstwo lub kazirodztwo wyłączało możliwość ujawnienia w akcie ojca. Jeśli więc ojciec był w chwili poczęcia w związku małżeńskim z inną kobietą niż matka dziecka, bądź matka z innym mężczyzną niż ojciec, brak było możliwości oznaczenia w akcie ojca, nawet jeśli zjawił się osobiście i żądał zawarcia jego osoby w akcie. Dziecko w skorowidzu zapisywano w tym wypadku obligatoryjnie pod nazwiskiem matki.

---

⁹⁷⁴ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 159.

⁹⁷⁵ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 85-86.

⁹⁷⁶ *Ibidem*, s. 87.

W art. 4 zdania Rady Państwa z 3 czerwca 1902 r. dopuszczono jednak uznanie dzieci nieślubnych ze związku cudzołóżnego lub kazirodczego⁹⁷⁷. Wystąpiła tu więc istotna kolizja nowego przepisu z dotychczasowymi regulacjami, bowiem w mocy pozostawał obowiązujący urzędników stanu cywilnego zakaz z art. 103 KCKP. W sprawie tej nie był więc właściwy prowadzący księgi stanu cywilnego, a notariusz, jako stwierdzający urzędowo wywód rodu. Według S. Nowakowskiego dopiero akt notarialny w tej sprawie mógł być wciągnięty do ksiąg urodzonych. Jeśli już istniał akt urodzenia danego nieślubnego dziecka, w którym ojciec nie figurował, należało na podstawie aktu notarialnego sporządzić na nim odpowiednią wzmiankę, przy jednoczesnym spisaniu nowego aktu rodzenia.

Podobna sytuacja występowała w przypadku pozamałżeńskiego dziecka urodzonego przez wdowę (bądź kobietę, której małżeństwo zostało unieważnione), jeśli jego poczęcie nastąpiło w trakcie trwania małżeństwa. Urzędnik stanu cywilnego mógł nie uwzględnić uznania dziecka złożonego przez „nielegalnego” ojca⁹⁷⁸. Mówił o tym art. 275 KCKP, który umożliwiał zaprzeczenie prawości dziecka urodzonego po trzystu sześciu dniach od rozwiązania małżeństwa. Dziecko takie traktowane było jako pochodzące ze związku cudzołóżnego, a więc ojciec mógł je uznać jedynie w formie aktu notarialnego⁹⁷⁹.

Na podstawie art. 291 KCKP istniała również możliwość uprawnienia naturalnego dziecka poprzez zawarcie małżeństwa jego rodziców. W wypadku, gdy rodzice wkroczyli w prawny związek małżeński po przyjściu dziecka na świat, a w akcie urodzenia dziecko zostało określone jako zrodzone z matki niezamężnej, bez wzmianki o ojcu, odpowiednią informację o tej okoliczności można było umieścić w akcie małżeństwa⁹⁸⁰. Po informacji o zapowiedziach i umowie przedślubnej należało oznaczyć płeć i imię dziecka, numer jego aktu urodzenia oraz parafię, w której właściwa księga urodzeń była prowadzona. Na tej podstawie dziecko uzyskiwało nazwisko ojca. O tymże uprawnieniu należało oczywiście uczynić wzmiankę na marginesie wspomnianego aktu urodzenia, a w skorowidzu należało dodać nową pozycję z nowym, ojcowskim nazwiskiem dziecka⁹⁸¹. Urzędnicy stanu cywilnego nie byli obowiązani powiadamiać się wzajemnie o takich okolicznościach, więc w przypadku, gdy akt ślubu i akt urodzenia sporządzone były w innych parafiach, czynili to rodzice na własne żądanie i własny koszt, przedstawiając pełny odpis aktu małżeństwa. O takim wydarzeniu urzędnik miał powiadomić właściwy wydział hipoteczny w ciągu trzech dni. Nie

---

⁹⁷⁷ Ibidem, s. 86.

⁹⁷⁸ Ibidem, s. 102.

⁹⁷⁹ Ibidem, s. 103.

⁹⁸⁰ Ibidem, s. 89-90.

⁹⁸¹ Ibidem, s. 91.

było możliwości uznania dziecka poprzez małżeństwo jego rodziców, jeśli było ono zrodzone ze związku cudzołożnego lub kazirodczego, jednak ten zakaz został zniesiony wspomnianą już ustawą o polepszeniu losu dzieci nieślubnych z 1913 r.

Wyżej przedstawione formy uznania i uprawnienia dziecka naturalnego były możliwe do skutecznego jedynie podczas sporządzania aktu stanu cywilnego. Jeśli więc ojciec nie uznał dziecka przy spisywaniu aktu urodzenia bądź rodzice nie uprawnili swego dziecka w akcie małżeństwa, po ich powstaniu jedynym dokumentem służącym jego skutecznej legitymizacji był akt notarialny⁹⁸². Zgodnie z art. 101 KCKP akt notarialny o uznaniu dziecka należało wciągnąć do odpowiedniej księgi urodzeń w całości, w całym jego brzmieniu, podług daty jego sporządzenia. Mógł on zostać sporządzony przed dowolnym notariuszem, w dowolnym miejscu, jednak wpisany finalnie musiał być w księdze, w której znajdował się akt urodzenia danego dziecka. Jako oświadczających należało wymienić w nim oboje małżonków chcących uprawnienia swego naturalnego dziecka, bądź tylko ojca, jeśli chciał uznać dziecko bez uprzedniego zawarcia związku małżeńskiego z matką. W tej drugiej sytuacji należało jednak uczynić wzmiankę o osobistej zgodzie matki na uznanie dziecka przez ojca. Uprawnienie było instytucją o znacznie większej wadze, bowiem po jego dokonaniu dziecku służyły te same prawa, jak w sytuacji, gdyby spłodzone zostało w trakcie trwającego legalnego małżeństwa. Natomiast uznanie dziecka naturalnego nie nadawało mu uprawnień należących do dziecka prawego. Jednak konsekwencją obydwu było uzyskanie przez dziecko nazwiska ojca, co miało istotne znaczenie dla aktu urodzenia, należało więc również uzupełnić odpowiedni skorowidz oraz powiadomić właściwy wydział hipoteczny.

W praktyce utrzymującego akta stanu cywilnego istotne znaczenie miało brzmienie art. 272 KCKP, w którym zawarto domniemanie, że ojcem dziecka poczętego w czasie trwania małżeństwa był mąż matki. Zdarzać się bowiem miało, że mąż matki zaprzeczał ojcostwa zrodzonego przez nią dziecka, powołując się np. na dłuższą nieobecność przy swej żonie⁹⁸³. W takich sytuacjach stosowano drugą część wspomnianego artykułu, która przewidywała wyjątek od automatycznego określenia małżeńskiego pochodzenia dziecka, jeśli mąż udowodnił swą fizyczną niemożliwość obcowania z żoną w okresie od trzystego do sto osiemdziesiątego dnia przed jego urodzeniem. Zgodnie z art. 274 mąż nie mógł jednak skutecznie zaprzeczyć swemu ojcostwu, jeśli dziecko urodzone było przed sto osiemdziesiątym dniem od zawarcia małżeństwa, a on: wiedział o ciąży przed zawarciem

---

⁹⁸² Ibidem, s. 93.

⁹⁸³ Ibidem, s. 102.

małżeństwa; lub był obecny przy spisywaniu aktu urodzenia i go podpisał lub zawarto wzmiankę, że pisać nie umie; lub dziecko było niezdolne do życia. Właściwość w sprawie oceny przedstawionych przez męża dowodów nie należała jednak do urzędnika stanu cywilnego, a sądu. Utrzymujący księgi miał obowiązek stosować się do domniemania z art. 272, a więc w akcie urodzenia jako ojca dziecka wskazać męża matki, niezależnie od jego zaprzeczeń w kwestii ojcostwa. Dopiero ewentualny wyrok sądowy zaprzeczający ojcostwu męża pociągał za sobą powinność wciągnięcia go do ksiąg i uczynienia odpowiedniej wzmianki na marginesie aktu.

W KCKP nie określono stosunku wieku ojca uznającego do wieku dziecka naturalnego. Była tu luka, która mogła prowadzić do faktycznych absurdów, kiedy np. osiemnastolatek oświadczał w swym akcie małżeństwa, że uznaje dziesięcioletnie dziecko swej żony za swoje⁹⁸⁴. W sytuacjach takich wytworzyła się praktyka odrzucania takich oświadczeń przez urzędników stanu cywilnego, wyłącznie na podstawie nieprawdopodobieństwa zeznań i zdrowego rozsądku. Z racji milczącego podejścia kodeksu w tym względzie, prowadzący księgi nie mógł być jednak pociągnięty do odpowiedzialności, gdyby sporządził akt zgodnie z oświadczeniem uznającego. W wypadku powstałych sporów w tej kwestii uznanie takie można było później unieważnić w drodze sądowej.

1.6.2 Stosunek proboszczów katolickich jako urzędników stanu cywilnego do zarządzeń władz administracyjnych – ujawnienie uznania ojcostwa w akcie urodzenia

Na początku lat 30., mimo wielu orzeczeń sądowych oraz zarządzeń opinii organów państwowych, wciąż nierozstrzygnięta pozostawała kwestia właściwości organu mającego orzekać o bezzasadności postępowania proboszczów katolickich w przypadku odmowy wykonania przez nich polecenia bądź zarządzenia władzy administracyjnej. Wyszczególniono przy tym sytuację, która miała miejsce najczęściej, tzn. uchylanie się duchownych od udzielania informacji o treści wzmianek umieszczanych zgodnie z przepisami kościelnymi na marginesach aktów urodzeń osób zaślubionych, a dotyczących zawartego przez nich obrządku małżeństwa.

O konsultację w tej sprawie MSW pismem z 24 czerwca 1932 r. zwróciło się do MWRiOP, które natomiast zwróciło się z prośbą o opinię MS⁹⁸⁵. Wykorzystując fakt podjęcia

---

⁹⁸⁴ Ibidem, s. 103.

⁹⁸⁵ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 313-315.

tej tematyki, MWRiOP zapytywało MS także o konsekwencje wyroku SN z 10 listopada 1933 r., w którym stwierdzono kategorycznie, że czynności urzędnika stanu cywilnego miały charakter czynności państwowych i publiczno-prawnych. Dokonując ich więc na zasadzie zadania zleconego, duchowni danego wyznania byli organami państwowymi. MWRiOP zwracało się na tej podstawie o rewizję stanowiska MS z 17 stycznia 1930 r., w którym ustalono, że dopóki MSW w porozumieniu z MWRiOP „nie opanuje” przepisów normujących nadzór i postępowanie dyscyplinarne nad urzędnikami stanu cywilnego wszystkich wyznań, to w dziedzinie tej panować miał „stan ex lex”, a więc kompletne bezprawie i niemożliwość podjęcia żadnych czynności. Opierając się na wyroku SN, MWRiOP uznało więc sprawę za już rozstrzygniętą i domagało się potwierdzenia takiego stanu. Jednocześnie podkreśliło, że nie podejmowało w tej sprawie próby interwencji u władz duchownych, gdyż prawdopodobnie pozostałaby ona bez żadnych rezultatów.

Na poziomie ministerialnym próbowano także rozstrzygać indywidualne sprawy w tej materii. Warto przytoczyć ich losy dla pełnego zrozumienia skomplikowania sytuacji, archaiczności przepisów, konfuzji co do właściwości organów i trudnej komunikacji między organami sądowymi i państwowymi a duchownymi.

Duże wątpliwości budziła kwestia notarialnego uznania ojcostwa i jego konsekwencji dla mającej charakter aktu stanu cywilnego kościelnej metryki urodzenia. Dnia 23 stycznia 1931 r. uznania ojcostwa aktem notarialnym dokonał Andrzej Lutkowski, żonaty mężczyzna, który posiadał dzieci zrodzone ze związku ślubnego, w stosunku do swojego nieślubnego potomka Stefana Winnickiego, splodzonego z Zofią Winnicką⁹⁸⁶. Na tej podstawie domagał się on od proboszcza parafii Najświętszej Marii Panny w Warszawie, jako podmiotu prowadzącego księgę stanu cywilnego, ujawnienia tegoż uznania w akcie urodzenia Stefana, jak też sprostowania w nim nazwiska z „Winnicki” na „Lutkowski”. Duchowny odmówił jednak dokonania tej czynności, wyjaśniając swe stanowisko w piśmie z 20 lipca 1931 r. do prezesa Sądu Okręgowego w Warszawie, ten ostatni natomiast nakazał mu uczynić wzmiankę o akcie uznania na brzegu aktu urodzenia. Polecenie to, podobnie jak sześciokrotne ponaglenia, nie doczekało się odpowiedzi. Sprawa dotarła więc do MSW, które 12 września 1932 r. zwróciło się do MWRiOP z prośbą o interwencję. Tam sprawa utknęła na dłuższy czas, a MSW nie ukrywało swego zniecierpliwienia kilkunastokrotnymi ponagleniami⁹⁸⁷. W końcu w styczniu 1935 r. MWRiOP poprosiło o opinię prawną Prokuratorię Generalną⁹⁸⁸.

---

⁹⁸⁶ Ibidem, k. 318.

⁹⁸⁷ Ibidem, k. 352-362, 365-366.

⁹⁸⁸ Ibidem, k. 317.

Niniejszą opinię Prokuratoria wystosowała 13 marca 1935 r.⁹⁸⁹ W jej pierwszym punkcie uznała rację MSW, krytykując stanowisko warszawskiego proboszcza. Duchowny w swojej argumentacji powoływał się na artykuł 103 KCKP⁹⁹⁰. Ten stwierdzał, że ojciec dziecka zrodzonego z czynu cudzołoznego nie mógł być zapisany w akcie urodzenia tegoż dziecka jako jego ojciec. Ksiądz nie wziął jednak pod uwagę traktującej o tej materii rosyjskiej ustawy z 13/26 maja 1913 r. o polepszeniu losu dzieci nieślubnych⁹⁹¹. Prokuratoria zwracała uwagę, że proboszcz powoływał się wydanie KCKP z 1914 r., opublikowane przez Towarzystwo Prawnicze w Warszawie⁹⁹². Ustawa z 13/26 maja została w nim zawarta, jednak nie przy samym art. 103 bądź przy żadnym innym, a w suplemencie do tegoż kodeksu⁹⁹³. Stwarzało to oczywiście możliwość bardziej lub mniej nieświadomego przeoczenia tych przepisów. Nie chcąc jednak zarzucać duchownemu niestaranności bądź oszukaństwa, Prokuratoria podała inną prawdopodobną według niej wersję wydarzeń, w której ksiądz miał przed oczyma inne wydanie KCKP, opracowane przez Jana Jakuba Litauera z roku 1923⁹⁹⁴ bądź 1929⁹⁹⁵. W tej wersji wspomniane prawo również zostało wskazane, jednak nie w suplemencie, a przy art. 291⁹⁹⁶ (traktującym o możliwości uprawnienia dzieci przez rodziców poprzez zawarcie przez nich małżeństwa, wyłączono jednak dzieci pochodzące z cudzołóstwa) oraz paru innych, natomiast nie przy art. 103. Stąd też proboszcz mógł powziąć przekonanie, że ustawa z 1913 r. nie wpłynęła na art. 103 KCKP.

Na podstawie argumentacji duchownego Prokuratoria Generalna nabrała także przekonania, że rozróżniał on dwie różne instytucje uznania dzieci nieślubnych⁹⁹⁷. Jednym z nich miało być uznanie standardowe, pociągające za sobą normalne skutki w zakresie prawa

---

⁹⁸⁹ Ibidem, k. 318-324.

⁹⁹⁰ KCKP, s. 60.

⁹⁹¹ Zbiór Praw i Rozporządzeń nr 114/1913, poz. 998. Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 213.

⁹⁹² Zob. *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskiem*, Warszawa: Wydawnictwo Towarzystwa Prawniczego (Druk. S. Orgelbranda S-ów) 1914. Często jedyną możliwością zapoznania się z pozabiorczym prawem obowiązującym w II Rzeczypospolitej było sięganie do publikacji przygotowywanych i wydawanych przez stowarzyszenia prawnicze bądź do prywatnych opracowań poszczególnych autorów. Aktów prawnych uchwalanych w Królestwie Polskim oraz obowiązujących na terenie poszczególnych zaborów nie opublikowano w II Rzeczypospolitej w państwowych i ministerialnych dziennikach urzędowych, gdyż nie było to prawo uchwalone przez państwo polskie, a jedynie obowiązujące na konkretnych jego obszarach. Z racji trudności z dostępnością tych przepisów, a w przypadku byłych dzielnic pruskiej, austriackiej i rosyjskiej także w związku z barierą językową, często jedyną możliwością zapoznania się z nimi były właśnie tego rodzaju publikacje.

⁹⁹³ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 319.

⁹⁹⁴ J.J. Litauer, *Prawo cywilne obowiązujące na obszarze b. Kongresowego Królestwa Polskiego : z dodaniem ustaw uzupełniających i związkowych oraz orzecznictwa sądów kasacyjnych*, Warszawa: nakł. Księgarni F. Hoesicka (Tłoczono w Drukarni Państwowej) 1923.

⁹⁹⁵ J.J. Litauer, *Prawo cywilne obowiązujące na obszarze b. Kongresowego Królestwa Polskiego : z dodaniem tekstu francuskiego, ustaw uzupełniających i związkowych oraz orzecznictwa kasacyjnego*, Warszawa: nakł. Księgarni F. Hoesicka (Zakł. Graf. B. Wierzbicki i S-ka) 1929.

⁹⁹⁶ KCKP, s. 155.

⁹⁹⁷ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 319-320.

cywilnego i praw majątkowych, m.in. prawa dziedziczenia, oparte na art. 101 KCKP⁹⁹⁸. Druga możliwość uznania oparta byłaby o punkt 4 ustawy z 1913 r. i dotyczyłaby dzieci nieślubnych zrodzonych ze związku cudzołożnego bądź kazirodczego. Ta dotyczyłaby wyłącznie kwestii polepszenia bytu, czyli głównie zapewnienia alimentacji, nadal jednak podlegałaby zakazowi z art. 103. Prokuratoria uznała, że taka interpretacja była niedopuszczalna, gdyż kodeks przewidywał tylko jedno uznanie. Do 1913 r. było ono ograniczone tylko do dzieci nie pochodzących ze związków cudzołożnych bądź kazirodczych, a od wejścia w życie ustawy z 1913 r. obejmuje także i te dwie kategorie dzieci nieślubnych. Potwierdził to Sąd Najwyższy w wyroku z 1/15 czerwca 1934 r., stwierdzając, że „dziecko pochodzące z cudzołóstwa może uzyskać prawa dziecka nieślubnego uznanego ze wszystkimi wynikającymi stąd konsekwencjami”.

Prokuratoria Generalna uznała także, że art. 103 KCKP pozostawał w ścisłym związku logicznym z art. 299 tegoż kodeksu⁹⁹⁹, który zakazywał uznania dziecka naturalnego zrodzonego kazirodztwie lub cudzołóstwie¹⁰⁰⁰. Uchylająca go więc ustawa z 1913 r. spowodowała także utratę mocy obowiązującej przez art. 103. Także z brzmienia innych przepisów KCKP można było wywnioskować, że sam ustawodawca nie nadawał art. 103 jakiegś szczególnej mocy prawnej i samoistnego znaczenia. Ustawa z 1913 r. nie wymieniała literalnie art. 299 i art. 103 jako podlegających uchyleniu, jednak zostały one uchylone samym faktem zniesienia zakazu uznania dzieci cudzołożnych, o czym świadczyć miały słowa wstępne tej ustawy: „(...) tytułem uchylecia .... odpowiednich przepisów ustaw cywilnych Królestwa Polskiego(...)”.

Prokuratoria zauważyła, że proboszcz kładł szczególny nacisk na prawa żony i ślubnego potomstwa Lutkowskiego¹⁰⁰¹. Stwierdziła jednak, że troska ta była przesadna i niepotrzebna, gdyż zostały one zagwarantowane w art. 301 KCKP¹⁰⁰², w którym postanowiono, że uznanie nie mogło szkodzić współmałżonkowi uznającego oraz jego dzieciom spłodzonym w małżeństwie. Prokuratoria zaznaczyła także, że tak określone ograniczenie skutków uznania nie wykluczało stosowania art. 101, który przewidywał konieczność ujawnienia uznania w aktach stanu cywilnego.

W końcu Prokuratoria Generalna poruszyła także najbardziej problematyczne zagadnienie w dziedzinie prowadzenia aktów stanu cywilnego, czyli właściwość organu

---

⁹⁹⁸ KCKP, s. 59-60.

⁹⁹⁹ Ibidem, s. 158-159.

¹⁰⁰⁰ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 320-321.

¹⁰⁰¹ Ibidem, k. 321.

¹⁰⁰² KCKP, s. 159.

nadzorującego urzędników stanu cywilnego¹⁰⁰³. Przeróżne organy administracyjne, sądowe, państwowe i wyznaniowe próbowały rozstrzygnąć tę kwestię w zasadzie od początku istnienia odrodzonego państwa polskiego. I mimo paru rozstrzygnięć w sprawach indywidualnych wciąż brak było jasnej odpowiedzi na to pytanie. W przypadku ówczesnie rozpatrywanej materii brzmiało ono – kto i w jaki sposób mógł przymusić urzędnika stanu cywilnego do umieszczenia na brzegu aktu urodzenia wpisu o uznaniu dziecka cudzołożnego? Pewnym światełkiem w tunelu mogło okazać się orzeczenie NTA z 22 lutego 1929 r. (L.Rej. 4050/26, Zbiór Orzeczeń NTA nr 24 A). Stwierdzono w nim bowiem, że organami właściwymi do wydawania poleceń prowadzącym akta stanu cywilnego są władze administracji ogólnej. W dalszej części orzeczenia mogliśmy jednak wyczytać zastrzeżenie, że władze te nie mogły przesądzać o treści samego aktu pod względem ustalenia tych okoliczności, jakie w myśl obowiązujących przepisów prawa cywilnego mogły być w akcie stanu cywilnego wymienione. Możliwość ingerencji władz administracyjnych w treść aktów stanu cywilnego została tym samym istotnie stłumiona.

Prokuratoria rozważała więc inną drogę do osiągnięcia celu – sądową¹⁰⁰⁴. Na podstawie art. 140 KCKP¹⁰⁰⁵ możliwe było żądanie sprostowania aktu stanu cywilnego w przypadku pominięcia lub przeinaczenia przez prowadzącego akta stanu cywilnego okoliczności wbrew oświadczeniom strony akt zgłaszającej. Władze sądowe zyskiwały więc tej kwestii kompetencję w tym wypadku, gdy treść aktu była niezgodna z oświadczeniami zgłaszającego bądź, posiłkując się orzeczeniem NTA, była nieprawidłowa z innych powodów. Przykładem była sytuacja, gdy przy zgłaszaniu dziecka naturalnego obecny był ojciec, który to dziecko uznawał, a proboszcz wbrew faktom zaznaczył, że ojciec był nieznan, bądź w ogóle o nim nie wspominał. Akt ten zawierałby więc nieprawdziwe ustalenie podlegające sprostowaniu w drodze sądowej.

Zdaniem Prokuraturii Generalnej odmiennie przedstawiała się sytuacja dotycząca zamieszczenia wzmianki o uznaniu w formie aktu notarialnego, który sporządzony został po akcie urodzenia¹⁰⁰⁶. W tym wypadku akt spisany został prawidłowo, według dostępnej ówczesnie wiedzy i stanu prawnego dziecka w stosunku do jego rodziców. Natomiast wzmianka o takim uznaniu byłaby częścią odrębną aktu, a nie ingerencją w jego treść, tak

---

¹⁰⁰³ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 321-322.

¹⁰⁰⁴ Ibidem, k. 322.

¹⁰⁰⁵ KCKP, s. 83-84.

¹⁰⁰⁶ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 322-323.

więc wniosek o jej wpisanie nie oznaczałby żądania sprostowania, a spisania aktu. Do tej ostatniej czynności właściwa była władza administracji ogólnej.

Analizując akta sprawy, Prokuratoria zwróciła uwagę na pismo starosty grodzkiego do prezesa sądu okręgowego, w którym tłumaczył on, że zwrócił się z prośbą do właściwego proboszcza o „poprawienie” w księgach stanu cywilnego nazwiska „Winnicki” na „Lutkowski”¹⁰⁰⁷. Takie polecenie uznane zostało za wybitnie nieprawidłowe i niemające oparcia w obowiązujących przepisach. Art. 101 KCKP wyraźnie wskazywał bowiem, że akt uznania wpisany powinien być „podług swej daty”, a uczyniona o nim wzmianka miała znaleźć się na marginesie aktu. Natomiast zmiana nazwiska w akcie byłaby ingerencją w treść, do której urzędnik stanu cywilnego nie był uprawniony. Dodatkowo urzędnik powołany był do stwierdzenia pewnych faktów, które posiadały znaczenie prawne, nie posiadał jednak kompetencji do samodzielnego orzekania o skutkach prawnych stwierdzonych wyrażen. Oprócz tego w kodeksie brakowało jednoznacznego unormowania materii nazwiska dziecka naturalnego. Z powodu tego szeregu nieprawidłowości i wątpliwości prawnych Prokuratoria zalecała władzy administracyjnej pominięcie kwestii nazwiska i wystosowanie polecenia wciągnięcia aktu uznania do ksiąg w postaci marginesowej wzmianki w akcie urodzenia. W przypadku braku zastosowania się proboszcza do takiego polecenia możliwe było zastosowanie środków przymusowych z rozporządzenia Prezydenta RP z 22 marca 1928 r. o postępowaniu przymusowym w administracji¹⁰⁰⁸. Dopuszczalność ich zastosowania względem urzędników stanu cywilnego stwierdzona została orzeczeniem NTA z 28 czerwca 1934 r. (L.Rej. 8182/31)¹⁰⁰⁹. Wskazane orzeczenie odnosiło się wprawdzie do urzędników działających na terenie województw południowych, jednak według Prokuratorii Generalnej motywy tego orzeczenia powinny znaleźć odpowiednie zastosowanie na obszarach mocy obowiązującej KCKP.

W marcu 1935 r. MWRiOP przesłało powyższą opinię wraz z aktami sprawy do MSW z uwagą, że zdaniem Ministerstwa jej dalszy bieg należało nadać zgodnie ze wskazaniem zawartymi w dwóch przedostatnich ustępach opinii Prokuratorii¹⁰¹⁰. Precyzując, polecenie władzy administracyjnej powinno dotyczyć wciągnięcia aktu uznania do ksiąg i uczynienia

---

¹⁰⁰⁷ Ibidem, k. 323.

¹⁰⁰⁸ Dz.U. 1928 nr 36, poz. 341.

¹⁰⁰⁹ *Orzecznictwo Najw. Trybunału Administracyjnego. Stosunek duszpasterzy katolickich, jako prowadzących księgi metrykalne na terenie województw b. Galicji, do władz administracji ogólnej.*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1934, nr 24, s. (27)791-(30)794; Nr. 782A (Wyrok z 28 czerwca 1934 l. rej. 8182/31), [w:] IV. Orzecznictwo. Przedruki ze „Zbioru Wyroków N.T.A.” dział A rocznik XII rok 1934. (Dz.Urz. MSW 1936 nr 3, s. (17) 47); AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 323-324; J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 500-501; K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 235; J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 160.

¹⁰¹⁰ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 346-347.

wzmianki na brzegu aktu urodzenia, bez wskazówek co do nazwiska dziecka. W przypadku braku wykonania polecenia przez proboszcza możliwe powinno być zastosowanie art. 24 prawa o wykroczeniach, a także środków przymusowych przewidzianych w rozporządzeniu Prezydenta RP z 22 marca 1928 r.

1.7 Moc dowodowa innych niż akty stanu cywilnego dokumentów

1.7.1 Akty znania

W literaturze przedmiotu, pismach okólnych, poradnikach oraz instrukcjach dla prowadzących księgi stanu cywilnego wykształcił się termin aktów „znania” lub „zeznania”¹⁰¹¹. Nie była to nazwa urzędowa, gdyż nie występowała w KCKP, jak również w innych aktach prawnych. Z braku pochodzenia kodeksowego akty te nie miały również ściśle określonej formy. Były to swego rodzaju dokumenty mające zastąpić zniszczone, zaginione lub nigdy nie sporządzone akty stanu cywilnego, które miały być spisywane w określonych okolicznościach dla co najmniej uprawdopodobnienia oznaczonych w nich wydarzeń.

Według S. Nowakowskiego istotnym impulsem dla ich sporządzania, a także legalizacji aktów znania już spisanych, była instrukcja Rady Administracyjnej z 22 listopada 1861 r.¹⁰¹² Nie dotyczyła ona wprawdzie wprost aktów stanu cywilnego, a prowadzonych przez władze administracyjne ksiąg ludności, ale praktyka ich spisywania została z powodzeniem zaimplementowana przez urzędników stanu cywilnego. Art. 15 pkt 5 instrukcji nakazywał w rubryce „data urodzenia” odnotowywać dzień, miesiąc i rok urodzenia danej osoby podług „urzędowych dowodów”. W wypadku ich braku, prezydent, burmistrz lub wójt gminy, miał w asyście dwóch „osiadłych mieszkańców” zapisać w księdze ludności jedynie rok urodzenia danej osoby, z oznaczeniem tej okoliczności w rubryce „Adnotacje” i podpisami sporządzającego i wspomnianych dwóch świadków. Należało również sporządzić z takiej czynności protokół, który stawał się dozwolonym przez władzę, bo usankcjonowanym przez samą Radę Administracyjną, aktem znania.

Z założenia zrezygnowano tu jednak z określenia dokładnej daty, nawet jeśli zgromadzeni byliby w stanie ją ustalić na podstawie źródeł innych niż metryki. Tym samym dane te nie mogły być traktowane jako w pełni wiarygodne i nie mogły mieć waloru

---

¹⁰¹¹ J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 31. J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem* (1949), op. cit., s. 9.

¹⁰¹² Instrukcja o utrzymywaniu i prowadzeniu ksiąg ludności w gminach miejskich i wiejskich Królestwa Polskiego z dnia 22 listopada 1861 r. Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 70.

urzędowego potwierdzenia pewnych informacji równego aktom stanu cywilnego. Mimo tego w praktyce stosowanej przez urzędników stanu cywilnego wykształcił się zwyczaj spisywania aktu o zwykłej treści normalnego aktu stanu cywilnego z oznaczeniem powodu spóźnienia jego sporządzenia w stosunku do kodeksowych terminów¹⁰¹³.

Pełną moc dowodową posiadały akty urodzenia sporządzone w ciągu 8 dni od przyjścia dziecka na świat, akty małżeństwa sporządzone bezpośrednio po udzieleniu ślubu oraz akty zejścia sporządzone przed pochowaniem zmarłego. Każda czasowa rozbieżność pomiędzy spisaniem aktu oraz opisywanym wydarzeniem mogła budzić uzasadnione wątpliwości co do prawdziwości zawartych w nim danych. W rezultacie również każdy z trzech wyżej określonych rodzajów aktów spisywany z opóźnieniem stawał się zaledwie swoistym aktem znania. Sporządzany był bowiem w czasie innym niż w prawie przewidzianym wyłącznie lub głównie na zeznanie dwóch świadków, nie korzystał więc z pełnej wiarygodności.

W praktyce prowadzenia akt stanu cywilnego w Królestwie Polskim oraz II Rzeczypospolitej szczególną wadą w powyższym aspekcie, bo mającą charakter powszechny, obarczone były akty urodzenia. Z uwagi na powiązanie aktu urodzenia z metryką chrztu rzadko miało zdarzać się zgłaszanie nowonarodzonego dziecka w czasie przewidzianym w KCKP. Rodzice mieli zgłaszać się do parafii nawet z kilkuletnimi dziećmi¹⁰¹⁴. W takiej sytuacji po obrzędzie zgodnie z prawem spisywano akt urodzenia, w którym jako przyczynę opóźnienia wskazywano winę rodziców, która jednak nie rodziła dla nich żadnych konsekwencji, cywilnych bądź karnych. W takich warunkach większość sporządzanych aktów urodzenia nie była spisywana w sposób zgodny z przepisami, a tym samym, gdyby podejść do oceny ich znaczenia prawnego w sposób radykalny, należałoby odmówić im waloru niezmaconej wiarygodności i bezspornego dowodu na okoliczności w nich zawarte. Radykalność takiej ewaluacji miałaby jednak skutek w postaci pogłębienia chaosu prawnego, a przede wszystkim ingerencji w osobisty interes prawny dużej liczby obywateli, usuwającą bowiem często jedyne prawne dowody na wydarzenia składające się na ich stan cywilny. W obliczu niedoskonałości przepisów oraz podyktowanej zwyczajami wyznaniowymi praktyki prowadzenia akt tolerowano więc tę częściową ułomną formę sporządzania aktów urodzenia, de facto ignorując część prawnych wymogów jego powstania. Tym samym akty urodzenia spisane w terminie późniejszym niż w czasie 8 dni od urodzenia dziecka, jako podpisane

---

¹⁰¹³ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 71.

¹⁰¹⁴ E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 59.

przez urzędnika stanu cywilnego i oznaczone przepisową pieczęcią, również cieszyły się statusem dokumentu wiary i zaufania publicznego. Nie była to praktyka zupełnie pozaprzepisowa, gdyż istniała ku temu istotna podstawa kodeksowa. Art. 97 KCKP stanowił bowiem, że nie należało wstrzymywać spisania aktu urodzenia nawet wtedy, gdy zaszło spóźnienie w zameldowaniu o fakcie narodzin. Żaden z przepisów nie określał jednak terminu, kiedy kończą się przymioty aktu o pełnej mocy dowodowej. Nałożono jedynie obowiązek wskazania przyczyny spóźnienia, wiarygodność zarejestrowanych danych miała więc opierać się jedynie na ocenie opisu okoliczności jego późniejszego spisania¹⁰¹⁵. W konsekwencji niemożliwym było jasne wytyczenie granicy między pełnoprawnym aktem urodzenia, a porządkowym aktem znania¹⁰¹⁶.

Wyżej określoną moc dowodową aktów urodzenia potwierdził w 1924 r. Sąd Najwyższy¹⁰¹⁷. Powódka wystąpiła do sądu o unieważnienie sporządzonego przed notariuszem aktu, w którym zbywała przysługujące jej po dziadku prawa spadkowe, powołując się na swą niepełnoletniość w chwili sporządzenia aktu oraz pokrzywdzenie przy sprzedaży. Sąd Okręgowy w Siedlcach wyrokiem z 4 grudnia 1919 r. powództwo oddalił, a Sąd Apelacyjny w Warszawie 16-23 marca 1923 r. wyrok ten zatwierdził.

Powódka wniosła więc skargę kasacyjną, uznając brak przyznania mocy dowodowej w kwestii jej wieku jej aktowi urodzenia, który spisany był 5 lat po urodzeniu, za niezgodne ze wspomnianym art. 97 oraz art. 99 KCKP, który nakazywał uwzględnienie w akcie daty urodzenia. SN zauważył, że dane o urodzeniu przedstawiał zgłaszający, a prowadzący akta stanu cywilnego nie miał możliwości sprawdzenia ich wiarygodności, przez co osoba trzecia mogła zarzucić, że wpisana data urodzenia nie była zgodna z rzeczywistością, a także okoliczność tę udowodnić. Nie miał w tej kwestii znaczenia czas sporządzenia aktu, gdyż miał on być spisany nawet po upływie ośmiodniowego terminu, do tego nawet brak wyjaśnienia przyczyny spóźnienia nie wpływał na jego ważność. Zatem osoba przedkładająca swój akt urodzenia nie potrzebowała dodatkowo udowodniać swego wieku, zaś osoba

---

¹⁰¹⁵ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 86-87. W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 7.

¹⁰¹⁶ Odmienne stanowisko zajęło Ministerstwo Spraw Wojskowych, które w okólniku z 29 kwietnia 1920 r. (L. 11542 P/IV) zakwestionowało moc dowodową spóźnionych metryk urodzenia żydowskich poborowych. Ignorując stan prawny w tej kwestii, władze wojskowe domagały się od poborowych żydowskich, którzy nie posiadali sporządzonych w terminie metryk urodzenia, zaświadczeń komisji określającej wiek. W tym celu 14 lutego 1922 r. przy Magistracie m. Łodzi powstała „Komisja dla ustalania wieku żydów, posiadających wątpliwe metryki urodzenia”, która składała się z prezydenta miasta jako przewodniczącego, naczelnika urzędu stanu cywilnego jako sekretarza, a także dwóch obywateli. Zob. I. Librach, *Teoria a praktyka...*, op. cit., s. 20.

¹⁰¹⁷ 171. *W sprawie Itki Rajzman przeciwko Pinkusowi-Herszowi Putermanowi o unieważnienie aktu. Orzeczenie z dnia 21 listopada 1924 r. (Akta S.N.I.C. 1390/23)*, [w:] *Zbiór orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenie Izby Pierwszej (Cywilnej). Rok 1924 (drugie półrocze)*, Warszawa: tłoczono z polecenia Ministra Sprawiedliwości 1924, s. 134-135.

zaprzeczająca informacjom w nim zawartym powinna przedstawić dowód przeciwny. SN uznał więc zapisaną w akcie datę urodzenia powódki za nieobaloną przez przewód sądowy, a więc prawdziwą, w konsekwencji uchylił wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 16-23 marca 1923 r. i przekazał sprawę do ponownego rozpoznania tegoż sądu w innym składzie.

Tymczasem „tradycyjne” akty znania, zgodnie z zasadami instrukcji z 1861 r., nie miały w żaden sposób zastępować aktów stanu cywilnego. Miały charakter wyłącznie administracyjny i mogły służyć jako dokumenty pomocnicze w sprawach mniejszej wagi¹⁰¹⁸. Uprawdopodobniały pewne okoliczności, jak wiek danej osoby, nie wskazując jednoznacznie daty jej urodzenia, a przynajmniej bezspornie jej nie udowadniając. Zatem w przypadku braku odpowiedniego aktu stanu cywilnego oraz potrzeby udowodnienia wydarzeń składających się na stan cywilny danej osoby właściwą kompetencję do ich ustalenia miała wyłącznie władza sądownicza. Sporządzane przez urzędników stanu cywilnego akty znania mogły być w prowadzonym w tej sprawie postępowaniu jedynie dokumentem pomocniczym.

Aktami znania nazywano również czasem metryki lub akta sporządzane zagranicą lub w kraju przed innym urzędnikiem niż właściwym ze względu na miejsce zamieszkania, które na podstawie art. 84 i 94 KCKP wpisywano następnie we właściwe księgi w kraju. Jednak z uwagi na w pełni kodeksową podstawę ich sporządzania nie były one żadnego rodzaju dokumentami pomocniczymi, a pełnoprawnymi aktami stanu cywilnego¹⁰¹⁹.

Henryk Konic aktem znania określił świadectwo dwóch dobrze znanych prowadzącemu akta stanu cywilnego duchownemu osób, które potwierdzały fakt śmierci poprzedniego małżonka jednego z nupturientów, jeżeli nie było możliwości przedstawienia stosownego aktu zejścia¹⁰²⁰. Ich zeznania miały być przyjęte do protokołu przez proboszcza, sąd pokoju, burmistrza lub wójta, a także dołączone do ksiąg stanu cywilnego.

1.7.2 Rabinackie księgi zapisowe

Szczególnym i niejednoznacznym przypadkiem były akta stanu cywilnego ludności żydowskiej, gdyż ich powstanie odbywało się w pewnym sensie dwuskładnikowo. O ile nie było wątpliwości co do mocy dowodowej spisywanych przez burmistrzów lub osobnych urzędników stanu cywilnego aktów urodzenia, małżeństwa i zejścia, znak zapytania pojawiał się przy poprzedzających je wpisach w rabinackich księgach zapisowych. Były one

---

¹⁰¹⁸ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 72.

¹⁰¹⁹ Ibidem, s. 71.

¹⁰²⁰ H. Konic, *Prawo małżeńskie obowiązujące...*, op. cit., s. 90.

dokonywane bezpośrednio po obrzędzie lub zgłoszeniu danego wydarzenia, a właściwe akty stanu cywilnego powstawały na ich podstawie później. W przypadku braku ich sporządzenia lub ich następczego zaginięcia lub zniszczenia jedynym śladem zawartych w nich faktów stawały się wpisy w księgach zapisowych. Wątpliwości jednak budziła kwestia, czy mogły one w rozumieniu prawa cywilnego stanowić dowód na opisane w nich wydarzenia. rozpatrywał Sąd Najwyższy.

W 1922 r. SN rozpoznawał skargę kasacyjną na wyrok Sądu Apelacyjnego wydany w roku poprzednim, który dotyczył małżeństwa zawartego w dniu 26 maja 1919 r. przed rabinem gminy żydowskiej 8. okręgu m. st. Warszawy¹⁰²¹. Zawarcie małżeństwa zgodnie z przepisami odnotowano w rabinackiej księdze zapisowej, jednak w obliczu odmowy zaślubionego mężczyzny nie sporządzono aktu małżeństwa przed urzędnikiem stanu cywilnego. Małżonka tegoż postanowiła w tej sytuacji sędownie domagać się uznania istnienia legalnego węzła małżeńskiego. Pozwany żądał oddalenia powództwa, stojąc na stanowisku, iż w wyznaniach niechrześcijańskich ślub udzielony bez następczego sporządzenia aktu małżeństwa przez urzędnika stanu cywilnego nie miał znaczenia prawno-cywilnego, a wyrok sądowy nie mógł go zastąpić. Sąd Okręgowy wyrokiem z 18 października 1920 r. uznał powyższy związek małżeński za zawarty w dniu 26 maja 1919 r. i od tego dnia prawnie skuteczny. Na skutek odwołania się pozwanego Sąd Apelacyjny wyrokiem z 22 marca-5 kwietnia 1921 r. uznał, iż przedmiotowe małżeństwo należało uznać za zawarte ze skutkami cywilnymi od 26 maja 1919 r. po złożeniu niniejszego wyroku do księgi małżeństw przez właściwego utrzymującego akta stanu cywilnego.

Rozpatrując skargę kasacyjną, SN oparł się na stanowisku, że zgodnie z systematem KCKP oraz prawa o małżeństwie z 1836 r. sporządzany przez utrzymującego akta stanu cywilnego akt małżeństwa nie był aktem zawarcia małżeństwa, a jedynie dowodem stwierdzającym istnienie już zawartego związku¹⁰²². Małżeństwo we wszystkich wyznaniach uważane było za zawarte po dopełnieniu obrzędu religijnego. Brak zachowania warunków i form cywilnych zezwalał na tamowanie małżeństw przed ich zawarciem i groził karami dla małżonków i duchownych, jednak nie powodował uznania małżeństwa za nieistniejące. W myśl art. 232 prawa o małżeństwie z 1836 r. zawarcie małżeństwa mogło być udowodnione poprzez dokumenty lub świadków jedynie wtedy, gdy księgi stanu cywilnego nie były

---

¹⁰²¹ 135. *W sprawie Zelmana Glaubermana z Łają Kryształową o uznanie związku małżeńskiego za zawarty. Orzeczenie z dnia 3 czerwca 1922 r. (Akta S.N.I.C. 523/21), [w:] Zbiór orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenie Izby Pierwszej (Cywilnej). Rok 1922, Warszawa: tłoczono z polecenia Ministra Sprawiedliwości 1922, s. 262-266.*

¹⁰²² J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 95.

utrzymywane lub uległy zaginięciu lub zniszczeniu. Natomiast jeśli księgi były prowadzone, a mimo to akt nie powstał, tego rodzaju dowody mogły być dopuszczone tylko, jeśli ślady zawartego małżeństwa znajdowały się w księgach stanu cywilnego lub księgach kościelnych. Z uwagi na kontrolę gmin wyznaniowych oraz urzędników stanu cywilnego za równe księgom kościelnym sąd uznał rabinackie księgi zapisowe. Jednak ze względu na to, że sąd apelacyjny oparł swój wyrok wyłącznie na przyznaniu pozwanego oraz wpisie w księdze zapisowej, które mogły zaledwie początkiem dowodu, Sąd Najwyższy uznał go za sprzeczny ze wspomnianym art. 232. Dopiero bowiem po ocenie dokumentów lub zeznań świadków sąd byłby w stanie orzec, czy małżeństwo rzeczywiście zostało zawarte. W konsekwencji SN uchylił wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 22 marca-5 kwietnia 1921 r. i przekazał temuż sądowi sprawę do ponownego rozpoznania w innym składzie sędziowskim.

Skargę kasacyjną w sprawie o tożsamym podłożu SN rozpatrywał również 3 lata później, którą złożono na wyrok Sądu Okręgowego w Łodzi z 27 września 1923 r.¹⁰²³ Orzeczono w nim eksmisję pozwanej z domu powoda, gdzie miała ona zamieszkiwać bez żadnego tytułu prawnego. Pozwana utrzymywała, że miała prawo zajmować przedmiotowy lokal jako wdowa po zmarłym lokatorze, a jako dowód na prawa spadkowe przysługujące jej po mężu do spornego mieszkania wskazywała akt ślubu religijnego (tj. wpis w rabinackiej księdze zapisowej). Nie godząc się na konieczność eksmisji, pozwana wniosła skargę kasacyjną.

SN na podstawie art. 232 prawa o małżeństwie z 1836 r., a także powołując się na wyżej opisany wyrok SN z 3 czerwca 1922 r., stwierdził jednak, że skoro skarżąca nie udowodniła istnienia małżeństwa poprzez przedstawienie aktu stanu cywilnego lub wyroku sądowego ustalającego istnienie małżeństwa, sąd okręgowy słusznie odrzucił powołanie się skarżącej na prawa spadkowe do spornego mieszkania, jako oparte wyłącznie na akcie ślubu religijnego. W związku z powyższym, skargę kasacyjną oddalono.

W świetle powyższych wyroków należy uznać, że same wpisy w prowadzonych przez rabinów księgach zapisowych nie cieszyły się statusem bezspornych dowodów na zajście wydarzeń w nich opisywanych. Mogły one jednak stać podstawą do wyroku sądu, który stwierdzałby istnienie określonych w nich stosunków prawnych¹⁰²⁴.

---

¹⁰²³ 10. W sprawie Estery Rotman z Izaakiem Rohrmanem o eksmisję. Orzeczenie z dnia 22 stycznia 1925 r. (Akta S.N.I.C. 219/24), [w:] *Zbiór orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenie Izby Pierwszej (Cywilnej). Rok 1925 (pierwsze półrocze)*, Warszawa: tłoczono z polecenia Ministra Sprawiedliwości 1925, s. 22-23.

¹⁰²⁴ E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 63.

2. Województwa południowe – obszar byłej dzielnicy austriackiej

2.1 Wprowadzenie

Patentów cesarskich z 1784 r. nie uchylono i nie zastąpiono innymi aktami aż do upadku Austro-Węgier, odziedziczyła go więc i Polska międzywojenna. Niezmiennie więc w zdecydowanej większości akta stanu cywilnego prowadzili duszpasterze uznanych związków religijnych¹⁰²⁵. W przeciwieństwie do byłej dzielnicy rosyjskiej występowały tu elementy świeckości, które objawiały się m.in. w formie świeckich urzędów stanu cywilnego dla członków wyznań prawnie nieuznawanych i bezwyznaniowców¹⁰²⁶. Wraz ze wspomnianym patentem do porządku prawnego II Rzeczypospolitej wszedł szereg innych przepisów rozbudowujących tematykę metryk kościelnych i aktów stanu cywilnego, wydawanych sukcesywnie przez cały XIX i początek XX wieku.

2.2 Status urzędników stanu cywilnego i prowadzona z nimi korespondencja

W piśmie do MWRiOP z 28 kwietnia 1925 r. MSW wyraźnie stwierdzało, że proboszcz katolicki w zakresie prowadzenia metryk był funkcjonariuszem państwowym, podlegającym władzom politycznym i zobowiązanym do bezwarunkowego spełnienia ich poleceń służbowych¹⁰²⁷. Status funkcjonariuszy publicznych pełniących funkcje urzędnika stanu cywilnego proboszczom przyznano również w okólniku Lwowskiego Urzędu Wojewódzkiego z 29 sierpnia 1930 r.¹⁰²⁸

Okólnik MSW z 27 stycznia 1937 r.¹⁰²⁹ zwrócił uwagę na sposób prowadzenia korespondencji z prowadzącymi księgi stanu cywilnego duchownymi. Wskazano, że przełożeni parafii występowali w tym charakterze jako urzędnicy stanu cywilnego, a więc podlegli władzy funkcjonariusze administracji państwowej. W związku z tym powiatowe władze administracji ogólnej w zakresie rejestracji stanu cywilnego miały prowadzić

---

¹⁰²⁵ H. Świątkowski, *Wyznaniowe prawo...*, op. cit., s. 42. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 230.

¹⁰²⁶ J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 312. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 230. J. Osuchowski, *Z dziejów prawa...*, op. cit., s. 95. W. Hrynicki, *Organizacja rejestracji...*, op. cit., s. 363-364.

¹⁰²⁷ J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 497-498, 501. A. Banach, I. Różański, *Akty stanu...*, op. cit., s. 6. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 235.

¹⁰²⁸ J. Litwin, A. Rzewski, *Rejestracja stanu...*, op. cit., s. 470.

¹⁰²⁹ Dz.Urz. MSW 1937 nr 3, poz. 24.

korrespondencję służbową bezpośrednio z prowadzącymi akta duchownymi, bez pośrednictwa zwierzchnictwa kościelnego.

Tym samym uchylono obowiązujące do tej pory w tej sprawie pismo (reskrypt) austriackiego MSW z 27 listopada 1859 r., L. 10901¹⁰³⁰, które w kwestii zmian i dodatków przeznaczonych do uskutecznienia w księgach metrykalnych wskutek decyzji władz politycznych przewidywało pośrednią drogę zawiadamiania urzędów parafialnych.

2.3 Właściwość organów

Co do zasady uprawnienia i obowiązki adresowane w przepisach austriackich do władzy politycznej w warunkach II Rzeczypospolitej wypełniał starosta, funkcje gubernatora (namiestnika) wykonywał wojewoda, zaś status tożsamy z władzą krajową posiadało właściwe ministerstwo. Przykładami mogą tu być zagadnienia paginacji stron w księgach i sprostowania aktów.

Obowiązek numerowania stron każdej księgi metrykalnej, który nałożyło na władze polityczne rozporządzenie gubernialne z 26 marca 1830 r., w Polsce międzywojennej wypełniał starosta¹⁰³¹. W tym celu proboszczowie katolicy obrządku łacińskiego i greckiego, pastrowie ewangelicy i reformowani, a także rabini, mieli przedłożyć księgi starostom przed rozpoczęciem ich prowadzenia.

Zgodnie z rozporządzeniem gubernialnym z 21 października 1836 r. sprostowanie aktu, które było dokonywane poprzez zanotowanie prawidłowych informacji obok aktu, mogło nastąpić jedynie na podstawie rozporządzenia gubernialnego (namiestnictwa) w tej sprawie, na które prowadzący metryki miał się powołać. W odrodzonej Polsce następowało to na rozporządzenie (zarządzenie) wojewody¹⁰³². Zgodnie z niniejszym rozporządzeniem prowadzący księgi duchowni o wezwaniu do sprostowania aktu, wystosowanym przez władze, sądy lub strony, mieli poinformować właściwy konsystorz, a ten miał przekazać sprawę władzy krajowej, która każdy przypadek miała rozpatrzyć indywidualnie. Funkcję władzy krajowej po odzyskaniu niepodległości pełniło w tej kwestii właściwe ministerstwo¹⁰³³. O sporządzeniu wpisów dodatkowych, dotyczących wydarzeń, które zostały

---

¹⁰³⁰ Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 228.

¹⁰³¹ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 112. W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 13.

¹⁰³² H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 112-113. W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 14.

¹⁰³³ H. Konic nie wskazywał który resort był właściwym w takiej sprawie „ministerjum”, jednak w praktyce dotyczyło to zapewne MWRiOP i MSW. Ibidem, s. 113.

wciągnięte do ksiąg we właściwym czasie, po przeprowadzeniu dochodzenia decydował wojewoda (w przypadku ludności żydowskiej starosta)¹⁰³⁴.

Wyznaczanie okręgów stanu cywilnego dla Żydów, które w przepisach austriackich należało do Namiestnictwa, powierzono wojewodom¹⁰³⁵. Każdy okręg miał być położony w granicach powiatu i z reguły obejmować miał jedną gminę wyznaniową. Prowadzącym księgi mógł być wyłącznie mężczyzna wyznania mojżeszowego, który posiadał obywatelstwo polskie.

2.4 Rejestracja stanu cywilnego w praktyce

2.4.1 Język ksiąg stanu cywilnego

Od 1875 r. językiem katolickich ksiąg metrykalnych na terenie Galicji miała być łacina, w tym języku miały być sporządzane zarówno same metryki, jak i wyciągi z nich. Stan taki utrzymał się w województwach południowych II Rzeczypospolitej, co było niezwykle uciążliwe i rodziło wiele trudności dla osób niewładających tym wymarłym w mowie codziennej językiem¹⁰³⁶. W październiku 1919 r. z niniejszego nakazu wyłamała się część ordynariatów greckokatolickich, które poleciły spisywać akty metrykalne w języku ukraińskim, co dodatkowo komplikowało niełatwą już sytuację w kwestii spójności ksiąg metrykalnych¹⁰³⁷. Sprawę wielokrotnie rozpatrywano w sądach, które w 1935 r. nadal jasno stały na straży przymusu sporządzania aktów w języku łacińskim.¹⁰³⁸

Dnia 29 maja 1931 r. Kuria Metropolitalna obrządku greckokatolickiego we Lwowie zwróciła się do Departamentu VI MWRiOP ze skargą w kwestii zmiany podejścia władz do języka, w którym prowadzone były księgi metrykalne¹⁰³⁹. Niniejsze pismo podpisał sam

---

¹⁰³⁴ W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 14.

¹⁰³⁵ Ibidem, s. 12.

¹⁰³⁶ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 111. W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 13. H. Świątkowski, *Wyznaniowe prawo...*, op. cit., s. 42. A. Banach, I. Różański, *Akty stanu...*, op. cit., s. 7. K. Lipiński, *O aktach stanu...*, op. cit., s. 5. J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 105.

¹⁰³⁷ T. Wolfenburg, *O język urzędowy katolickich ksiąg metrykalnych*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1930, nr 11, s. 385. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 235-240.

¹⁰³⁸ J.M., *Prowadzenie ksiąg metrykalnych na terenie województw południowych*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1935, nr 47, s. 661-663. Z drugiej strony sądy przyznawały, że w świetle obowiązujących ówczesnie przepisów niemożliwe było pociągnięcie do odpowiedzialności karno-administracyjnej greckokatolickich proboszczów, którzy prowadzili księgi metrykalne w języku ukraińskim, gdyż prawo nie przewidywało konsekwencji karnych za tego typu czyny. Zob. K. Krasowski, *Prawo o aktach...* op. cit., s. 239-240; J. Dworas-Kulik, *Prawne regulacje...*, s. 162.

¹⁰³⁹ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 236.

arcybiskup metropolita lwowski i halicki oraz biskup kamieniecki Andrzej Szeptycki¹⁰⁴⁰. W kwestii języka metryk greckokatolickie urzędy parafialne opierały się na obszarze województw południowych na luźnej interpretacji rozporządzenia austriackiego MSW z 16 września 1875 r.¹⁰⁴¹ oraz zarządzeniach tamtejszego ordynariatu, tym samym przesyłały władzom administracyjnym oraz sądom wyciągi i wykazy metrykalne sporządzane, zgodnie z językiem ksiąg, w języku ukraińskim. Polskie władze państwowe bezproblemowo przyjmowały takie dokumenty do czasu wejścia w życie ustaw językowych¹⁰⁴². Od tej pory zaczęto wymagać od greckokatolickich proboszczów korespondencji z urzędami państwowymi w języku polskim, zwłaszcza w zakresie spraw metrykalnych, przymuszając ich do tego grzywnami, karnymi pośłańcami, a nawet karami aresztu.

Podjęwając próbę obrony dawnej praktyki językowej, Kuria posiłkowała się orzecznictwem w sprawach o używanie przez urzędy parafialne języka innego niż język polski. Przywołała orzeczenie NTA z 24 maja 1930 r., które uchyliło decyzję lwowskiego magistratu z 1926 r., nakładającą na księdza greckokatolickiego Włodzimierza Sadowskiego karę grzywny, a także decyzję Urzędu Wojewódzkiego we Lwowie z 1926 r. nakazującą mu zwrot wniesionej opłaty za sporządzenie aktu¹⁰⁴³. Kuria przypominała też orzeczenie SN w sprawie karnej przeciwko trzem księżom (Matkowski, Łonczyn, Kuskiewicz) z 24 maja 1930 r., który w składzie siedmiu sędziów stwierdził brak naruszenia postanowień ustawy o języku państwowym oraz niemożliwość zastosowania w tej sprawie rozporządzenia Prezydenta RP o postępowaniu administracyjnym z 22 marca 1928 r.¹⁰⁴⁴ Wskazano również analogiczne orzeczenie SN w sprawie ks. Romana Lewickiego z 5 marca 1931 r.

Kuria skarżyła się, że mimo tak jasnego stanowiska sądownictwa w tej kwestii starostwa nadal traktowały urzędy parafialne jako podwładne sobie organy. Z związku z tym starostwa zwracały przygotowane w języku ukraińskim wykazy i żądały sporządzenia ich w języku polskim pod groźbą kar. Aby zaradzić tym nieporozumieniom Kuria postanowiła naświetlić parę problemów oraz przedstawić swoje propozycje na ich rozwiązanie.

---

¹⁰⁴⁰ Andrzej Roman Maria Szeptycki (1865-1944) – duchowny greckokatolicki z tytułem hrabiowskim, arcybiskup metropolita lwowski i halicki oraz biskup kamieniecki, duchowy przywódca Ukraińców w międzywojennej Polsce. Zob. K. Krasowski, *Biskupi katoliccy II Rzeczypospolitej*, Poznań: Bene Nati 1996, s. 279-288; J. Majchrowski, *Kto był kim w II Rzeczypospolitej?*, współ. G. Mazur, K. Stepan, Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza „BGW” 1994, s. 206-207.

¹⁰⁴¹ Dz.U.R.K. 1875, s. 209-210.

¹⁰⁴² Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych (Dz.U. 1924 nr 73, poz. 724). Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku urzędowania sądów, urzędów prokuratorskich i notariatu (Dz.U. 1924 nr 78, poz. 757).

¹⁰⁴³ W stosunku do tego orzeczenia MWRiOP uczyniło na marginesie dopisek o treści „wadliwość postępowania”. Zob. AAN, MWRiOP, sygn. 641, k. 236-237.

¹⁰⁴⁴ Dz.U. 1928 nr 36, poz. 341.

Pierwszym z nich był błąd rzeczowy, jaki nagminnie popełniać miały starostwa, określając urzędy parafialne mianem „urzędów metrykalnych”¹⁰⁴⁵. Kuria zwracała uwagę, że tego typu twór nigdy nie został ustanowiony żadną ustawą bądź innymi przepisami, jak to miało miejsce np. w przypadku izraelickich urzędów metryk, nie uczyniła też tego żadna władza administracyjna. Żaden prowadzący księgi duchowny katolicki nie składał przysięgi służbowej czy innego przyrzeczenia w tej materii, nie posiadał też legitymacji czy np. żniżek przysługujących urzędnikom państwowym. Do tego Skarb Państwa nie przeznaczał żadnych funduszy na prowadzenie ksiąg¹⁰⁴⁶. Natomiast podstawą ich prowadzenia przez proboszczów nie było prawo cywilne, a prawo kanoniczne.

Kuria ostro skrytykowała również wciąż obowiązujące na terenie województw południowych przepisy austriackie, a właściwie ich ideologiczną podstawę. Zauważono, że żaden z nich nie tworzył urzędów metrykalnych, normowały one jedynie sposób prowadzenia metryk ze względu na ich siłę dowodową jako dokumentów publicznych. Nawet to jednak spotkało się z wyraźną dezaprobatą ze strony Kurii, gdyż przepisy te określono jako „kwiatki oświeconego absolutyzmu” i oskarżono o genezę febronianistyczną i józefinistyczną¹⁰⁴⁷. Przepisy te określono jako przejaw „wybującej supremacji Państwa nad Kościołem”, „wykwitem chorobliwej wszechpotęgi Państwa” oraz „zamierzchłymi zabytkami średniowiecznymi”.

Łagodząc nieco swój ton Kuria przypominała, że dużą autonomię Kościołowi w kwestii prowadzenia metryk potwierdzono orzeczeniem Trybunału Administracyjnego w Wiedniu z 3 stycznia 1887 r.¹⁰⁴⁸ Stwierdzono w nim, że wpływ państwa i władzy administracyjnej na tą kwestię ograniczał się do kontroli czy w księgach dokonywano wpisów przewidzianych przez ustawy. O dostrzeżonych brakach miały być informowane poszczególne kurie.

Przywołano również rozporządzenie austriackiego MSW z 25 lutego 1856 r., w którym stwierdzono, że urzędy parafialne nie były podporządkowane starostwom¹⁰⁴⁹. Zalecano w nim, aby starostwa w kontaktach z urzędami parafialnymi przestrzegały wszelkich form grzeczności praktykowanych między urzędami od siebie niezależnymi. Obecną sytuację Kuria określiła jako kompletne zignorowanie tego typu uniwersalnych i

---

¹⁰⁴⁵ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 236-237. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 234-235.

¹⁰⁴⁶ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 238.

¹⁰⁴⁷ Oba kierunki powstały w XVIII w., ten pierwszy był doktryną głoszącą wyższość episkopatów nad zwierzchnictwem papieża w Kościele katolickim, natomiast drugi był system polityczno-religijnym, polegającym na tworzeniu kościoła państwowego i podporządkowaniu całokształtu życia religijnego państwu.

¹⁰⁴⁸ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 238.

¹⁰⁴⁹ Ibidem, k. 238-239.

bazujących na dobrych obyczajach nom, a to miało podważać powagę cerkwi greckokatolickiej, jak również, „bolszewizować wiernych”. Ustawę językową uznano natomiast za *lex imperfecta*, gdyż nie przewidziano w niej żadnych sankcji za działania sprzeczne z jej przepisami¹⁰⁵⁰. Kuria podkreśliła również, że urzędy parafialne nie były ani jednostkami państwowymi ani samorządowymi i podlegały jedynie władzom kościelnym, stąd też starostwo nie miało prawa nakładać na nie jakichkolwiek kar.

Na koniec Kuria stwierdziła, że wyżej wymienione ingerencje władzy administracyjnej w sposób funkcjonowania urzędów parafialnych w państwie austriackim miały przynajmniej umocowanie w polityce w stosunku do Kościoła, natomiast w niepodległej Polsce na skutek postanowień konstytucji i konkordatu stały się one bezprzedmiotowe i rażąco nieadekwatne. Szczególnie akcentowano przepisy dotyczące przyznanej Kościołowi wolności rządzenia się własnymi prawami i autonomii władzy duchownej. Kanon 470 postanawiał, że ordynariusz miał prawo wyboru sposobu, a więc i języka, w jakim prowadził metryki, natomiast art. XXV konkordatu uchylał wszystkie sprzeczne z nim postanowienia ustaw. Kuria uznała więc, że pod casus ten podpadały wszystkie józefińskie patenty i przepisy dotyczące metryk¹⁰⁵¹.

Konkludując, Kuria dość wojowniczym tonem stwierdziła, że skoro państwo korzystało z tworzonych przez urzędy parafialne metryk, użytkując zawarte w nich dane do własnych celów, a przy tym samo nie przeznaczało na ich prowadzenie ani grosza, to nie miało prawnego ani moralnego prawa nakładać na duchownych kar z powodu wykonywania ich kościelnej powinności w języku macierzystym. Stwierdziła także, że wydawanie wykazów metrykalnych nie było żadnym obowiązkiem, a jedynie grzecznością Kościoła. Uprzedzając ewentualny kontrargument w kwestii finansowej, zaznaczono od razu, że „marne uposażenie duchowieństwa 270 punktów dla proboszczów” nie było w żaden sposób związane z prowadzeniem metryk, a było rekompensatą za „zabrany na rzecz Skarbu Państwa fundusz religijny”¹⁰⁵².

---

¹⁰⁵⁰ Na marginesie tego argumentu MWRiOP uczyniło dopisek, że kary można było nakładać za niewykonanie zarządzeń władz opartych na ustawie. Zob. Ibidem, k. 239. Na marginesie tego argumentu MWRiOP uczyniło dopisek, że kary można było nakładać za niewykonanie zarządzeń władz opartych na ustawie.

¹⁰⁵¹ MWRiOP broniło się adnotacją, że w konkordacie tematu metryk w ogóle nie poruszono, a taką interpretację uchylecia sprzecznych z nim przepisów uznało za *causa mixta*.

¹⁰⁵² Wspomniany fundusz utworzony został przez austriackiego cesarza Józefa II w 1782 r. z pieniędzy i nieruchomości uzyskanych z likwidacji klasztorów i części instytucji religijnych, od tej pory opłacano z niego szkolnictwo, szpitale oraz działalność parafialną. Naturalnie obowiązywał on również w podległej mu Galicji, jednak w II RP zrezygnowano z takiego rozwiązania. Używając argumentu finansowego w kontekście rekompensaty za utracone nieruchomości Kuria nie wspomniała jednak, że w ówczesnym państwie polskim kościelna własność ziemska gwałtownie rosła, gdyż w latach 1919-1939 Kościół katolicki zwiększył powierzchnię swoich gruntów z 218 tys. ha do 400 tys. ha. Do tego jednym z postanowień zawartego w 1925 r.

W końcowej odezwie Kuria Metropolitalna obrządku greckokatolickiego we Lwowie wezwała MWRiOP do zarządzania władzom administracyjnym zaprzestania karania greckokatolickich urzędów parafialnych za używanie języka ojczystego w pismach urzędowych, wykazach i wyciągach metrykalnych¹⁰⁵³. Apele te pozostały jednak bez odzewu. Przeciwnie, władze administracyjne dążyły do ujednoczenia prowadzenia ksiąg metrykalnych oraz wydawanych z nich wyciągów i prowadzonej w ich sprawie korespondencji wyłącznie w języku polskim, aczkolwiek skuteczność tych działań pozostawała na niskim poziomie.

Podjęmowano również dyskusje o potrzebie zastąpienia używanego w księgach metrykalnych języka łacińskiego językiem polskim, bowiem za anormalną powszechnie uznawano sytuację, w której publiczne dokumenty były wydawane z pominięciem języka państwowego¹⁰⁵⁴. Stojąc na gruncie podległości proboszczów władzom administracji ogólnej w zakresie prowadzenia metryk, T. Wolfenburg podkreślał w tej kwestii kompetencję władz państwowych, a także możliwość przeprowadzenia zmiany języka ksiąg metrykalnych na obszarze byłej dzielnicy austriackiej w wykonaniu art. 1 ustawy o języku urzędowym władz i urzędów państwowych i samorządowych¹⁰⁵⁵. Za tą opinią nie poszły jednak żadne realne działania władz, co było wyrazem traktowania łaciny jako mniejszego zła, ale także świadczyło o słabości państwa¹⁰⁵⁶.

2.4.2 Kradzież dusz – rejestracja stanu cywilnego osób obrządku rzymskokatolickiego w księgach metrykalnych greckokatolickich

Dnia 15 kwietnia 1935 r. Urząd Wojewódzki w Tarnopolu wysłał Departamentowi Politycznemu MSW raport o mogącym wywołać zaniepokojenie władz zjawisku zmiany obrządku z rzymskokatolickiego na greckokatolicki w województwie tarnopolskim¹⁰⁵⁷. Pełniący obowiązki naczelnika wydziału Władysław Klimczak, który podpisał raport, zaznaczał wprawdzie na wstępie, że zainteresował się tą sprawą z powodu „alarmujących notatek prasowych”, prawdopodobnie otrzymał jednak wcześniej polecenie zbadania tego tematu.

---

konkordatu państwo zrezygnowało z podatków i wszelkich opłat od budynków i urządzeń służących celom religijnym oraz zobowiązywało się do wypłacania duchownym katolickim uposażeń i rent do czasu uregulowania spraw majątkowych Kościoła związanych z utratą jego dóbr na rzecz zaborców.

Zob. AAN, MWRiOP, sygn. 641, k. 240.

¹⁰⁵³ Ibidem, k. 241.

¹⁰⁵⁴ J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 29.

¹⁰⁵⁵ T. Wolfenburg, *O język urzędowy...*, op. cit., s. 387. Dz.U. 1924 nr 73, poz. 724.

¹⁰⁵⁶ J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 106.

¹⁰⁵⁷ AAN, MWRiOP, sygn. 641, k. 515-516.

Niniejsze zadanie zrealizowano poprzez przeprowadzenie ankiety. Na podstawie jej wyników tarnopolski urząd wojewódzki w uspokajającym tonie stwierdził, że na terenie województwa nie spotkano się z przypadkami wyżej wymienionej zmiany obrządku, a ewentualne jednostkowe sytuacje tego typu miały miejsce przy okazji mieszanych związków małżeńskich. Natomiast we wszystkich powiatach odnotowano zmiany w drugą stronę, tzn. z obrządku greckokatolickiego na rzymskokatolicki. Według Klimczaka ze względu na stały trend śmiało można już było mówić o powolnie postępującym procesie w tej kwestii. Miał on w swoich podstawach podwójne tło. Jednym z nich również były wspomniane małżeństwa, a także, choć w mniejszym stopniu, konformistyczna zmiana obrządku dla ewentualnych korzyści. Drugim z kolei był powrót Polaków przez lata podlegających rutenizacji na łono Kościoła rzymsko-katolickiego pod wpływem uświadomienia narodowo-wyznaniowego.

Zbadano także kwestię wpisywania nowonarodzonych dzieci z rodzin rzymskokatolickich do ksiąg metrykalnych obrządku greckokatolickiego w miejscowościach, w których nie było parafii rzymsko-katolickich. Tutaj również tarnopolski urząd wojewódzki nie zauważył żadnych niepokojących tendencji, o kwestię tę dbać mieli rodzice oraz polskie organizacje społeczne. Jednostkowe odmowy proboszczów greckokatolickich na prośby „odpisania” dziecka z prowadzonych przez nich ksiąg zawsze spotykały się ze skuteczną interwencją władz powiatowych. Jednocześnie znalazło się także miejsce na krytykę duchownych rzymsko-katolickich. To ich obwiniono o pośrednie przyłożenie się do „kradzieży dusz”, a to ze względu na niskie zainteresowanie swymi wiernymi przy intensywniejszych działaniach duszpasterzy greckokatolickich. Według Klimczaka sytuacja w tej kwestii „pod wpływem moralnego nacisku polskich czynników społecznych” ulegała jednak powolnej poprawie.

Niewiele później pismo z 27 kwietnia 1935 r. o podobnej tematyce otrzymał Departament Administracyjny MSW, ale sporządzono je w zupełnie innym tonie¹⁰⁵⁸. Jego autorem był pełniący od 15 stycznia tego roku obowiązki wojewody tarnopolskiego Kazimierz Gintowt-Dziewiałtowski (wicewojewoda od 1929 r.). Na wstępie podkreślił, że jednym z podstawowych obowiązków państwa polskiego na jego terenach wschodnich powinno być „utrzymywanie i wzmacnianie polskiego stanu posiadania” w kwestii narodowej proporcji ludności. W ówczesnym województwie tarnopolskim liczniejszy był żywioł rusiński/ukraiński, który dodatkowo na przestrzeni lat wchłaniał słabszych liczebnie przedstawicieli narodowości polskiej. Nietrudno bowiem miało być znaleźć obywateli

---

¹⁰⁵⁸ Ibidem, k. 517.

niewątpliwie polskiego pochodzenia, z polskimi imionami i nazwiskami, zupełnie nieprzyznających się do swej ojczystej narodowości. Podkreślał, że było to zjawisko zdecydowanie niebezpieczne dla Rzeczypospolitej ze względu na przeważającą obojętność bądź wręcz otwartą wrogość tej grupy w stosunku do państwa polskiego.

Proces ruszczenia lokalnej ludności na tym terenie miał występować w niezmaconej sile jeszcze od czasów zaborczych¹⁰⁵⁹. Jego skuteczność tłumaczyć można było ekonomiczną i kulturalną przewagą zwartej masy Rusinów/Ukraińców nad rozrzedzonymi, wiejskimi skupiskami Polaków, masowym przechodzeniem ziemi z rąk polskich do rusińskich/ukraińskich, a także niedostateczną liczbą kościołów i polskich ośrodków kulturalnych. Proces ten następował w dwojaki sposób – wskutek naturalnej asymilacji, a także poprzez celowo organizowane akcje rusińskiej/ukraińskiej inteligencji, przy czym w tych ostatnich prym wiodło greckokatolickie duchowieństwo. Zauważyć przy tym należało, że na obszarze województwa tarnopolskiego wyznawany obrządek pokrywał się niemal w pełni z deklarowaną narodowością. Szczególnym narzędziem służącym wynarodawianiu była wspomnianą „kradzież dusz”, czyli zapisywanie dotychczasowych rzymskich katolików do ksiąg metrykalnych greckokatolickich.

Łatwość, z jaką postępował proces rutenizacji łatwiej zrozumieć, analizując warunki w jakich żyli typowi przedstawiciele obu narodów. Mieszkając w jednej wsi o przewadze ludności rusińskiej/ukraińskiej, nierzadko w mieszanych małżeństwach, w mowie codziennej najczęściej używało się języka rusińskiego¹⁰⁶⁰. Swoje potrzeby religijne łatwiej zaspokoić było w pobliskiej cerkwi niż w położonym najczęściej relatywnie daleko kościele, co w konsekwencji częstotliwości jej odwiedzania prowadziło do zmiany obrządku. Łącząc to z przeciętnym wiejskim brakiem wykształcenia i niską świadomością kulturowo-społeczną, rysował się bardzo podatny grunt do procesów wynaradawiających. Wykorzystujące go greckokatolickie duchowieństwo dokonywało licznych nadużyć, szczególnie w przypadku sporządzania aktów urodzenia dzieci z małżeństw mieszanych, a nawet dokonując zastępczych chrztów na dzieciach z małżeństw rzymsko-katolickich. Łamiąc ustawę z 25 maja 1868 r.¹⁰⁶¹, nie czyniło zadość swemu obowiązkowi doniesienia o takich chrztach odpowiednim urzędom parafialnym, zapisując dzieci do metryk cerkiewnych jako swych parafian. Ewentualne późniejsze interwencje proboszczów rzymsko-katolickich nie znajdowały poparcia u zobojętniałych na tę sprawę na wpół zruszczałych rodziców.

---

¹⁰⁵⁹ Ibidem, k. 518.

¹⁰⁶⁰ Ibidem, k. 519.

¹⁰⁶¹ 49. Gesetz vom 25. Mai 1868... [w:] RGBKÖ 1868, s. 99-102.

Przechodząc do kwestii przeciwdziałania procesom rutenizacji Gintowt-Dziewiałtowski stwierdził, że wymagało to znacznych wysiłków ze strony państwa i skoordynowanego planu działania aktywizującego polskie czynniki społeczne¹⁰⁶². Nie byłoby to oczywiście możliwe bez znacznych nakładów finansowych w postaci np. budowy kościołów, kaplic czy domów ludowych. Prostsza natomiast byłaby sprawa przeciwdziałania akcji wynaradawiającej prowadzonej przez grekokatolickie duchowieństwo, gdyż w tym wypadku obyłoby się bez specjalnych inwestycji pieniężnych. Cel ten można było według niego osiągnąć zarządzeniami administracyjnymi zlecającymi stałą kontrolę sposobu prowadzenia ksiąg metrykalnych. Duszpasterze wykonujący swoje metrykalne czynności niezgodnie z obowiązującym prawem mieliby ponosić odpowiedzialność karno-administracyjną bądź sądową.

Alarmujące opinie tego typu nie wydawały się jedynie urzędniczą fanaberią czy wyolbrzymieniem problemu przez organy wojewódzkie. Podobnie niepokojące sygnały wysyłał również sami mieszkańcy obszarów zamieszkiwanych w większości przez przedstawicieli narodu ukraińskiego. Listem z 12 marca 1936 r. do Prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego zwrócili się w tej sprawie mieszkańcy wsi Kosów, mieszczącej się w powiecie czortkowskim w województwie tarnopolskim¹⁰⁶³. Na wstępie przywołali oni romantyczne i rozbudzające patriotyczną wyobraźnię obrazy „ziemi Sobieskich i Żółkiewskich” o tysiącletniej tradycji kultury polskiej, na której przelano wiele legionowej krwi, a którą to ziemią miały być tereny właśnie przez autorów listu zamieszkiwane. Powołując się na statystyki kurii arcybiskupiej obrządku rzymskokatolickiego we Lwowie informowano o półtoramilionowym spadku liczby wiernych, którzy to zasilili wyznaniowe szeregi obrządku grekokatolickiego, a w konsekwencji wstępowali kulturowo w narodowość ukraińską. Dawało to trzydzieści tysięcy takich osób rocznie.

Autorzy odezwy nie przebierali w słowach i wyrażali się bardzo ostro. O zjawisko rutenizacji obwiniali agitację i terror ukraiński, a samych Ukraińców wprost określali mianem „wrogów polskość”. Najtragiczniejsza sytuacja miała mieć miejsce na wsiach z przewagą narodowości ukraińskiej, gdzie polski chłop miał być przymuszany do chrzczenia dzieci w cerkwiach grekokatolickich i pod wpływem nacisków, szykan i wielu nieprzyjemności, miał wstydzić się mowy polskiej i polskich zwyczajów. Po indoktrynacji wyznaniowej miała przychodzić kolej na dalsze etapy, gdyż dzieci takie miały być potem wciągane przez popów i

---

¹⁰⁶² AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 520.

¹⁰⁶³ Ibidem, k. 530.

współdziałających z nimi działaczy politycznych do ukraińskich organizacji nacjonalistycznych. Za prawdziwą tragedię uznano fakt, że najzacieklejszymi przeciwnikami kultury i narodu polskiego mieli okazywać się właśnie zrutenizowani mieszkańcy pochodzenia polskiego. Podano przy tym przykład zabójcy ministra spraw wewnętrznych Bronisława Pierackiego, pochodzącego z terenów województwa lwowskiego działacza Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów Hryhorija Maciejki.

Wizja polskich wysp-miast pośród ukraińskiego morza-wsi była według autorów listu bardzo realna i coraz bliższa urzeczywistnieniu. W takim scenariuszu stanęłyby pod znakiem zapytania prawa Rzeczypospolitej do ziem Małopolski Wschodniej, zarówno polityczne, jak i moralne, co tym bardziej rozzuchwiałoby ukraińskich nacjonalistów. Faktycznie równałoby się to oddaniu tych terenów „bez dobywania miecza”, czego przyszłe polskie pokolenia miałyby nie wybaczyć. Tymczasem naród polski miał mieć przecież swoje racje historyczne i kulturalne, o czym świadczyć miały liczące setki lat polskie kościoły i klasztory, z wolna przekształcane masowo na greckokatolickie cerkwie. Stwierdzono również, że jeszcze niedawno w województwie tarnopolskim Polacy stanowić mieli ponad połowę ogółu mieszkańców¹⁰⁶⁴.

Autorzy przedstawiali powody takiej skali ukrainizacji lokalnej ludności. Ukraińscy popowie i działacze społeczni mieli głosić „fałsz wierutny” o braku autochtonicznych Polaków w Małopolsce Wschodniej, uznając ich za zlatynizowanych Ukraińców. Mowę polską określali jako „pański język”, a wiernych kościoła rzymsko-katolickiego mianem „Jezusków” lub „Łacińskich”. W stosunku do osób trwających przy swych ojczyistych zwyczajach i kulturze mieli stosować presję i naciski w postaci bojkotu polskich sklepów i rzemieślników, mieli nawet wyrządzać szkody materialne, ścinając zborze, niszcząc drzewka w sadach, czy podpalając budynki gospodarcze. Działacze polityczni mieli z kolei ogłaszać, że wschodnia Małopolska była rdzenną ziemią ukraińską i nadchodziło rychłe zjednoczenie z

---

¹⁰⁶⁴ Oficjalne statystyki wskazywały jednak inną prawidłowość. Według Pierwszego Powszechnego Spisu Ludności z 30 września 1921 r. tylko 44,98% ludności na tym obszarze zadeklarowało przynależność do narodu polskiego, przy 49,98% przyznających się do narodowości rusińskiej (narodowości ukraińskiej spis nie przewidywał). Tendencja zmian była wręcz przeciwna, gdyż według Drugiego Powszechnego Spisu Ludności z 9 grudnia 1931 r. wartości te wynosiły odpowiednio 49,3% do 45,5% na korzyść narodowości polskiej. Podobny trend występował w kwestii deklarowanego wyznania, ale same liczby znacząco się różniły. W 1921 r. do obrządku greckokatolickiego przyznawało się 59,36% mieszkańców województwa tarnopolskiego, a do rzymskokatolickiego 31,35%, podczas gdy w 1931 r. było to odpowiednio 54,48% i 36,65%. Nie do końca oddawało to więc prawidłowość ścisłego powiązania narodowości polskiej z obrządkiem rzymskokatolickim i narodowości ukraińskiej z obrządkiem greckokatolickim. Zob. G. Hryciuk, *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931-1948*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2005, s. 61, 79.

„Wielką Ukrainą”, co miało też doprowadzić do ukarania mieszkających tu opornych Polaków.

Istotnym problemem miała być kwestia powszechności języka. Na wsiach i w folwarkach, nawet tych typowo albo w większości polskich, niepodzielnie królować miał język rusiński¹⁰⁶⁵. Do polskich chłopów po rusińsku zwracano się w żydowskich sklepach, na jarmarkach i wszelkich zgromadzeniach. Traktować ich jako Rusinów mieli nawet niektórzy polscy posiadacze ziemscy i przedstawiciele inteligencji, a także pracownicy lokalnych administracji i instytucji państwowych. Polskiego chłopą ciągnęła ukraińska rozrywka, gdyż rusińskie teatry objazdowe czy zespoły muzyczne regularnie objeżdżały okoliczne miejscowości. Polskich natomiast w ogóle nie można było uświadczyc, stąd chłop, czy tego chciał czy nie, przesiąkał kulturą ukraińską. Organizowane przez władze przedstawienia oraz odczyty referatów i artykułów dziennikarskich były dla większości wsi nazbyt „uczone” i po prostu niezrozumiałe. W rezultacie nie dość, że nie udawało się zainteresować i wytworzyć więzi z odbiorcą, to osiągnęto efekt odwrotny, gdyż abstrakcyjność proponowanej kultury polskiej wytwarzała jeszcze większy dystans.

Autorzy listu opisywali także elementy toczony wojny ekonomicznej. Środowiska ukraińskie miały całkowicie zmonopolizować handel w tarnopolskiej wsi. Mając długą przedwojenną tradycję, polskie kółka rolnicze miały mieć duże problemy finansowe, gdyż ludność polska zmuszana miała być „terrorem i groźbą” do zaopatrywania się w kooperatywach Rusińskich, a do omijania sklepów polskich. Analogicznie sytuacja miała wyglądać w przypadku mleczarni. Ludność ukraińska miała zachowywać ścisłą narodową solidarność, zaś zupełnie inaczej zachowywać się mieli Polacy. Przez swą lekkomyślność również mieli masowo zaopatrywać się w sklepach rusińskich, zupełnie nie dostrzegając toczący się ekonomicznej wojny, i nie zważając na coraz gorszy stan finansowy sklepów prowadzonych przez rodaków. Dzięki temu Ukraińskim Sojuzom udało się na terenie Małopolski Wschodniej zdobyć niemal absolutny monopol na handel trzodą chlewną, nabiałem i jajami, w istotny sposób uzależniając od siebie polskiego chłopą, a zgromadzony kapitał wykorzystując na „walkę z polskością”, wykup ziemi i organizację bojówek nacjonalistycznych.

W mniejszym stopniu problem dotyczył miast, co nie oznacza, że można było bagatelizować sytuację w tych ośrodkach. Szczególnie dotyczyło to mniejszych miasteczek, gdzie ukraińska inteligencja miała masowo i agresywnie przejmować miejsca pracy,

---

¹⁰⁶⁵ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 531.

zwłaszcza w przypadku wolnych zawodów. Miało to doprowadzić do sytuacji, że prawie zupełnie wyparto polskich lekarzy z mniejszych miejscowości miejskich. Niemal każdy przedstawiciel inteligencji rusińskiej miał być też „opodatkowany” na działalność organizacji nacjonalistycznych. Z kolei inteligencja polska niespecjalnie miała interesować się warunkami na wsi i w małych miasteczkach, dążąc tylko ku swym interesom w większych miastach. W ten sposób cały ciężar zrzucono na przeciążone nauczycielstwo, które nie miało szans w starciu z kooperatywą ukraińską. Paradoksalnie Ukraińcy mieli mieć po swojej stronie także wymiar sprawiedliwości. Nie w sensie dosłownym, a z powodu różnic w dostępie do usług prawnych. Gdy Polak próbował bronić swoich praw przed Ukraińcem, cała masa adwokatów ukraińskich opowiadała się po stronie swego rodaka bez względu na sprawę i prowadziła obronę przez atak¹⁰⁶⁶. Często ich wynagrodzenie płacone było przez nacjonalistyczne organizacje, przez co przeciętny Rusin miał znacznie lepszą pozycję przed sądem niż Polak, który żadnej pomocy z zewnątrz nie posiadał.

Następstwem wszystkich podanych wyżej stosunków miało być przechodzenie polskiego chłopca na ukraińską stronę na coraz szerszą skalę. Wstydział się on polskiej mowy z powodu nieprzychylnego mu otoczenia, a słabe związki z kulturą polską stawały się dla niego coraz mniejsze ze względu na brak codziennego do niej dostępu. Chcąc więc ułatwić sobie życie, przyjmował ukraiński język i obrządek greckokatolicki. Według autorów listu kilka tysięcy dzieci polskich rocznie chrzczone było w tym obrządku, a w szeregu wsi odsetek ten obejmował 70% dzieci. Greckokatolicki parochowie mieli masowo ignorować przepisy nakazujące im zgłaszanie do najbliższej parafii rzymsko-katolickiej przeprowadzonych przez nich chrztów na dzieciach z rodzin rzymsko-katolickich. W ten sposób rzymsko-katolicki proboszczowie nie otrzymywali w ogóle informacji o wielu dzieciach i mieli zapisane konkretne rodziny jako bezdzietne. Natomiast duchowny greckokatolicki dalej zajmował się opieką duszpasterską nad tymi dziećmi, wpędzając je z musu w swój obrządek. Zdarzały się też przypadki, że zgodnie ze swą powinnością parochowie zgłaszali proboszczom rzymsko-katolickim takie chrzty, ale nie zaprzestawali prowadzić dla niego ksiąg także u siebie, co powodowało szereg problemów związanych z istnieniem podwójnych dokumentów, mających znaczenie dla sfery cywilno-prawnej, nie wspominając o chaosie w statystykach i organizacją poboru.

Kończąc swój list, mieszkańcy Kosowa podkreślili, że nie chcieli żadnych nadzwyczajnych przywilejów, ale próbowali po prostu bronić swego bytu narodowego, mowy

---

¹⁰⁶⁶ Ibidem, k. 532.

i wiary. Wydzwitek wiadomości miało określić wytłuszczone zdanie: „cudzego nie chcemy, swego nie damy”. Oskarżyli polską władzę „na górze” o zezwolenie na mydlenie sobie oczu przez ukraińską reprezentację sejmową deklaracjami o rzekomej lojalności i kompletny brak zainteresowania tym co się dzieje „na dole”, w tarnopolskiej wsi. Według statystyk archidiecezji lwowskiej obrządku rzymsko-katolickiego rdzenni Ukraińcy stanowić mieli jedynie ¼ mieszkańców tych ziem zakwalifikowanych jako Rusini, co oznaczałoby, że ¾ z nich to zruszczeni Polacy. W związku z tym podkreślili swoje niezrozumienie dla obszernego uprzywilejowania dla „opcji ukraińskiej” i wezwali do „rewindykacji polskich dusz”. Podstawą ku temu miałyby być zrewidowanie ksiąg metrykalnych i ustanowienie w Małopolsce Wschodniej odseparowanych od parafii urzędów stanu cywilnego. W przeciwnym wypadku długofalowym efektem działań nacjonalizmu ukraińskiego miałyby być w perspektywie kilkudziesięciu lat utracenie 1/3 terytorium Rzeczypospolitej.

Pod listem podpisało się około sześćdziesięciu mieszkańców Kosowa, a „prawdziwość faktów i własnoręczność podpisów” potwierdził Zarząd Gminny w Kosowie i wójt Józef Drelichowski¹⁰⁶⁷.

Kolejne pismo w tej sprawie, datowane na dzień 20 maja 1936 r., skierował do MSW p.o. wojewody Gintowt-Dziewiałtowski¹⁰⁶⁸. Podkreślił w nim aktualność i wagę poruszonego wcześniej zagadnienia. Szczególną uwagę zwrócił na niekorzystne z państwowego punktu widzenia działania duchowieństwa grekokatolickiego, które miało wykorzystywać liczącą przewagę narodowości rusińskiej/ukraińskiej, nieprzerwanie dokonując niesławnej „kradzieży dusz”. Jej konsekwencją miało być zaś znaczące osłabienie więzów lokalnej ludności z poczuciem narodowości polskiej. Problem miał być tym poważniejszy, iż według Gintowt-Dziewiałtowskiego takie postępowania nie były oddolnymi pomysłami poszczególnych duszpasterzy, a mającą pełne poparcie ze strony duchownych władz przełożonych bardziej lub mniej skoordynowaną akcją. Specyfika tej sytuacji polegała na tym, że w istocie nie była to sprawa międzywyznaniowa, a sprawa międzyobrządkowa¹⁰⁶⁹, gdyż wyznawcy z obydwu grup przynależeli do jednego Kościoła katolickiego z siedzibą w Rzymie. Charakteru narodowościowego, przynajmniej na terenie województwa tarnopolskiego, nadawało jej ściśle powiązanie obrządku z grupą narodowościową. Utrata wiernych rzymsko-katolickich miała więc równać się utratą przedstawicieli narodu polskiego.

---

¹⁰⁶⁷ Ibidem, k. 533.

¹⁰⁶⁸ Ibidem, k. 522.

¹⁰⁶⁹ Ibidem, k. 523.

Dla dokładniejszego zbadania zjawiska przeprowadzono próbne zestawienie statystyczne przy współdziałaniu polskiego duchowieństwa i zarządów szkół na terenie jednego ze średniej co do wielkości powiatów. Jego wynik miał okazać się wysoce niepokojący, gdyż ok. 500 dzieci pochodzenia polskiego, będących w wieku szkolnym, zostało pod wpływem warunków lokalnych „wynarodowionych i straconych dla polskiego stanu posiadania.”

Możliwości przeciwdziałania temu zjawisku ze strony władz administracyjnych I i II instancji były z kolei mocno ograniczone bądź w ogóle nie znajdowano ku temu narzędzi, a to ze względu na obowiązywanie na tym obszarze przestarzałych i niedostosowanych do potrzeb państwa polskiego przepisów austriackich¹⁰⁷⁰. W monarchii Habsburgów, od zawsze będącej narodowościowym tygłem, zmiany w lokalnej strukturze narodowościowej nie były postrzegane jako proces negatywny, podchodzono do tego zjawiska najczęściej obojętnie. Dlatego też nie przygotowywano tam norm prawnych mających mu przeciwdziałać bądź chociaż poddać je kontroli. W interesie odrodzonej Rzeczypospolitej było natomiast, aby teren każdej większej jednostki administracyjnej zamieszkiwany był co najmniej w większości przez Polaków. Tymczasem rutenizacja na obszarze województwa tarnopolskiego była na tyle zaawansowana, że ulegały jej nie tylko polskie rodziny włościańskie, które mieszkaly tam dłuższy czas, ale także polskie rodziny osiadłe w tym miejscu już po 1920 r.

Narzędziem do walki z „kradzieżą dusz” mogłyby okazać się sprostowania wpisów w metrykach wyznania katolickiego, w tym przypadku obrządku greckokatolickiego¹⁰⁷¹. Dotychczasowa praktyka w tej kwestii oparta była na austriackim dekrete gubernialnym z 21 października 1836 r.¹⁰⁷² Ustanawiała ona pośrednią drogę interwencji. Odpowiednia władza administracyjna nie zwracała się bowiem do konkretnego duszpasterza właściwego dla prowadzenia danej księgi, musiała domagać się sprostowania poprzez właściwy konsystorz. Niestety praktyka pokazała, że wszelkie interwencje w kwestii nieprawidłowego wpisywania do ksiąg metrykalnych greckokatolickich osób wyznania rzymsko-katolickiego spotykały się ze zwrotem pism bądź brakiem jakiegokolwiek odpowiedzi. Tymczasem władza administracyjna nie posiadała nawet żadnego środka przymusowego, który gwarantowałby zaspokojenie jej żądań. Gintowt-Dziewiałowski zakończył swój raport, podkreślając straty w „polskim stanie posiadania”, i ponownie prosił MSW o pilne wzięcie pod rozwagę rewizji ówczesnego stanu prawnego w temacie prowadzenia ksiąg metrykalnych¹⁰⁷³.

---

¹⁰⁷⁰ Ibidem, k. 524.

¹⁰⁷¹ Ibidem, k. 525.

¹⁰⁷² J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3538-3540; Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 227-228.

¹⁰⁷³ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 526.

Pismem z 30 czerwca 1936 r. naczelnik wydziału w Urzędzie Wojewódzkim w Tarnopolu Eugeniusz Bielecki przesłał MWRiOP swoją opinię o wyżej opisanej odezwie mieszkańców Kosowa¹⁰⁷⁴. Uznał, że szereg zawartych w niej faktów i okoliczności miało charakter bardzo ogólny i trudny do odniesienia dla miejsca zamieszkania adresatów listu. Przyznawał jednak, że niepokojące doniesienia o gwałtownie topniejącej liczbie polskich rodzin w gromadach Kosów, Romaszówka, Zwiniacz i Skomorosze nie odbiegały dalece od prawdy. Powodem miała być niewielka liczba kościołów rzymsko-katolickich, która zmuszała ich mieszkańców do korzystania z usług duchownych greckokatolickich. Ci natomiast uchylali się od przesyłania się sporządzonych przez siebie metryk do najbliższego proboszcza rzymskokatolickiego i przechowywali je u siebie, co w perspektywie prowadziło do powiązania osób w nich figurujących z cerkwią i narodowością ukraińską.

Wysunięty przez autorów odezwy postulat utworzenia urzędów stanu cywilnego mógłby być według Bieleckiego skutecznym narzędziem przeciwdziałającym dalszej rutenizacji. Wydaje się, że w MWRiOP niniejszy temat potraktowano wówczas poważnie, gdyż pismo to oznaczono jako poufne i oznaczono klauzulą „do przejrzenia panu podsekretarzowi stanu”.

2.4.3 Zmiana właściwego urzędnika stanu cywilnego – zmiana wyznania i jej rejestracja

Na terenie województw południowych w kwestii zmiany wyznania obowiązywała austriacka ustawa z 25 maja 1868 r. o uregulowaniu międzywyznaniowych stosunków obywateli państwa¹⁰⁷⁵. Jej pierwszy artykuł stanowił, że dzieci ślubne lub ze ślubnymi zrównane „miały iść za religią rodziców”, natomiast nieślubne miały przynależeć do religii matki¹⁰⁷⁶. W małżeństwach mieszanych syn miał przynależeć do wyznania ojca, a córka do wyznania matki, dla małżonków przewidziano jednak możliwość umowy w tej sprawie, zarówno przed, jak i po zawarciu małżeństwa. W innych przypadkach o wyznaniu religijnym dziecka decydować miała osoba zobowiązana do sprawowania nad nim wychowania. W artykule drugim postanowiono, że ustalonego dla dziecka wyznania nie można było zmieniać bez jego zgody, jednak w przypadku zmiany religii przez jednego bądź obojga rodziców, względnie przez nieślubną matkę, status wyznaniowy dziecka miał być tożsamy z tym

---

¹⁰⁷⁴ Ibidem, k. 528-529.

¹⁰⁷⁵ 49. Gesetz vom 25. Mai 1868, wodurch die interconfessionellen Verhältnisse der Staatsbürger in den darin angegebenen Verhältnissen geregelt werde, [w:] RGBKÖ 1868, s. 99-102.

¹⁰⁷⁶ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 194.

należącym do rodzica (rodziców, nieślubnej matki) dokonującego zmiany. Artykuł trzeci nakładał na rodziców, opiekunów i związki religijne obowiązek przestrzegania ustawy oraz gwarantował pomoc władz w przypadku naruszeń i nieporozumień¹⁰⁷⁷. Podsumowując los najmłodszych, do siódmego roku życia dziecko zmieniało wiarę wraz z dokonaniem tego przez rodziców, pomiędzy siódmym i czternastym rokiem życia niepełnoletni w ogóle nie mogli zmienić wyznania, natomiast po ukończeniu czternastu lat każda osoba bez względu na płeć mogła decydować o swoim wyznaniu według własnego przekonania.

O samej procedurze zmiany wyznania mówił artykuł szósty tej ustawy¹⁰⁷⁸. Aby osiągnąć prawny skutek w tej materii należało zgłosić się do władzy politycznej, która miała o tym poinformować duszpasterza opuszczonego kościoła bądź stowarzyszenia religijnego. Natomiast wstąpienie do nowego kościoła lub stowarzyszenia religijnego osoba zainteresowana musiała sama zgłosić właściwemu duszpasterzowi lub przełożonemu. Właściwą władzą polityczną powołaną w tym artykule był w państwie polskim starosta.

W kwestii możliwości wyboru przynależności wyznaniowej istotne były również regulacje dopuszczające funkcjonowanie związków religijnych zgodnie z prawem. W zakresie uznawania nowych wyznań obowiązywała austriacka ustawa z 20 maja 1874 r.¹⁰⁷⁹ Członkom dotychczas prawnie nieuznanego wyznania religijnego zapewniono uznanie jako stowarzyszenie religijne pod warunkiem, że prowadzone przez nich nauki, obrona nazwa i ogólna działalność nie były sprzeczne z ustawą i przyjętymi zasadami moralnymi, a organizacja zapewniała działalność choć jednej gminy wyznaniowej. W II Rzeczypospolitej o uznaniu decydował minister WRiOP.

Okólnikiem z 8 lutego 1938 r.¹⁰⁸⁰ MSW potwierdziło, że na podstawie art. 6 austriackiej ustawy z 25 maja 1868 r.¹⁰⁸¹ oraz §1 rozporządzenia wykonawczego austriackiego ministra wyznań i oświaty z 18 stycznia 1869 r.¹⁰⁸² na obszarze województw południowych zmiana wyznania powinna zostać zgłoszona powiatowej władzy administracji ogólnej. Po dokonaniu rejestracji tej okoliczności władza ta miała o niej powiadomić przełożonego lub duszpasterza opuszczonego kościoła lub stowarzyszenia religijnego, niezależnie od zawiadomienia właściwego ze względu na miejsce sporządzenia aktu

---

¹⁰⁷⁷ Ibidem, k. 195.

¹⁰⁷⁸ Ibidem, k. 200-201.

¹⁰⁷⁹ 68. *Gesetz vom 20. Mai 1874...*, [w:] RGBKÖ 1874, s. 151-154. AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 202.

¹⁰⁸⁰ Dz.Urz. MSW 1938 nr 5, poz. 20.

¹⁰⁸¹ RGBKÖ 1868, s. 93-97. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3546-3551.

¹⁰⁸² 13. *Verordnung der Minister des Cultus und des Innern vom 18. Jänner 1869, betreffend den Vollzug der, den Uebertritt von einer Kirche oder Religionsgesellschaft zur anderen, regelnden Bestimmungen des Gesetzes vom 25. Mai 1868, Reichsgesetzblatt Nr. 49*, [w:] *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1869*, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1869, s. 83-84.

urodzenia urzędnika stanu cywilnego. Uwzględniając postanowienia okólnika MSW z 11 stycznia 1928 r.¹⁰⁸³, należało również zawiadomić gminę właściwą dla miejsca zamieszkania osoby zmieniającej wyznanie.

2.5 Praktyka utrzymywania ksiąg stanu cywilnego

2.5.1 Wyciągi z aktów

Skierowanym do wojewodów lwowskiego, krakowskiego, tarnopolskiego i stanisławowskiego pismem okólnym z 30 kwietnia 1923 r. podsekretarz stanu w MSW Karol Olpiński zwracał uwagę, aby dokumenty urzędowe, zwłaszcza przeznaczone dla podmiotów zagranicznych, oznaczane były jednolicie zgodnie z obowiązującym podziałem administracyjnym państwa¹⁰⁸⁴. Występujące w tej mierze rozbieżności zgłaszał za pośrednictwem MSZ Konsulat RP w Hamburgu, należało więc wyeliminować wszelkie dotychczas niewłaściwe używane oznaczenia. Jeśli wykorzystywanych do tej pory formularzy nie można było dostosować poprzez odpowiednie przekreślenia, należało bezwarunkowo zaprzestać ich używania.

MSW prosiło wojewodów o przekazanie niniejszego polecenia podległym im starostom, ci natomiast mieli zakomunikować je urzędom gminnym, urzędom parafialnym, urzędom stanu cywilnego i przelozonym gmin wyznaniowych. O wydanych w tej sprawie zarządzeniach wojewodowie mieli następnie powiadomić Ministerstwo.

Dnia 4 maja 1926 r. Departament Konsularny MSZ informował Ministerstwo Skarbu i MSW, że urząd parafialny w Mikulińcach (pow. śniatyński, woj. stanisławowskie) za wystawienie metryki ślubu zażądał opłaty w wysokości 1 dolara amerykańskiego¹⁰⁸⁵. Ministerstwo Skarbu zwróciło się w związku z tym do MWRiOP z prośbą o zwrócenie uwagi właściwych władz kościelnych na niedopuszczalność podobnych żądań¹⁰⁸⁶. Kwotę tę zgodnie uznano za nadmierną i zwrócono się z poleceniem interwencji do odpowiedniego wojewody i starosty. Pojawił się jednak problem, gdyż obie władze administracyjne stwierdziły w sierpniu, że sprawa ich nie dotyczy, gdyż zaszła konfuzja co do lokalizacji miejscowości. Okazało się, że sprawa dotyczyła urzędu parafialnego w Mikulińcach położonych w powiecie tarnopolskim w województwie tarnopolskim. Sprawa dotarła w końcu do właściwych

---

¹⁰⁸³ Dz.Urz. MSW 1921 nr 2, poz. 44.

¹⁰⁸⁴ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 60.

¹⁰⁸⁵ Ibidem, k. 52.

¹⁰⁸⁶ Ibidem, k. 51.

miejscowo władz, a po kilkukrotnych ponagleniach urząd wystawił nowy rachunek opiewający na 5 złotych polskich.

Niniejszy przypadek ukazuje, że prowadzący metryki duchowni pozwalali sobie na nadużycia w kwestii poboru opłat za wykonywane przez siebie w charakterze urzędnika stanu cywilnego czynności¹⁰⁸⁷. Niezależnie od tego, czy wynikały one z niewiedzy i nieznajomości przepisów, czy też umyślnie zawyżano ich wysokość, interwencje w tych sprawach, tak jak w innych problematycznych sytuacjach, podejmować musiały najwyższe władze administracyjne.

2.5.2 Powrót do nazwiska rodowego po rozwodzie lub unieważnieniu małżeństwa, sprostowanie aktów w zakresie zniekształconego nazwiska

Zgodnie z §92 ABGB żona przybierała nazwisko męża, jednak kodeks nie odnosił się do statusu jej nazwiska po rozwodzie lub unieważnieniu nazwiska. Zgodnie z opinią austriackiego MS z 13 marca 1870 r. zatrzymywała ona nazwisko dawnego męża, zaś w myśl orzeczeń austriackiego MSW z 20 marca 1870 r. i z 3 czerwca 1871 r. zmiana nazwiska mogła być jej dozwolona w przypadkach zasługujących na uwzględnienie¹⁰⁸⁸. Inaczej sytuacja wyglądała przy unieważnieniu małżeństwa, wtedy bowiem żona traciła prawo do nazwiska dawnego męża i odzyskiwała swe nazwisko rodowe. H. Konic nie wspominał o obowiązkach związanych z tego typu zmianą nazwiska żony, jednak należy domniemywać, że należało ją uwzględnić w księgach metrykalnych.

Okólnikiem MSW z 8 października 1936 r.¹⁰⁸⁹ określono tryb postępowania dla sprostowania aktów stanu cywilnego w zakresie „skażonej” pisowni rdzennie polskich nazwisk. Jako podstawę prawną wskazano w tej kwestii dekret (rozporządzenie) gubernialny z 21 października 1836 r. (l. 58446)¹⁰⁹⁰. Podania w sprawie o sprostowanie należało kierować do powiatowej władzy administracji ogólnej¹⁰⁹¹.

---

¹⁰⁸⁷ K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 232.

¹⁰⁸⁸ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 149.

¹⁰⁸⁹ Dz.Urz. MSW 1936 nr 28, poz. 203.

¹⁰⁹⁰ Zob. J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3538-3540; Zob. J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 227-228.

¹⁰⁹¹ A. Banach, I. Różański, *Akty stanu...*, op. cit., s. 6. Zgodnie z przepisami niniejszego rozporządzenia sprawę przekazywano do rozpatrzenia przez wojewodę, a wydane przez niego ewentualne rozporządzenie (zarządzenie) o sprostowaniu aktu przesyłano do właściwego konsystorza, który w dalszej kolejności przekazywał je duchownemu prowadzącemu właściwą księgę.

Powyższe zasady i podstawę prawną powtórzono w okólniku MSW z 17 lipca 1939 r.¹⁰⁹² ze wskazaniem, że sprostowanie mogło nastąpić na wniosek strony lub też z urzędu w trybie nadzoru. Podkreślono również, że wymieniane w tym kontekście w niektórych wydawnictwach nieurzędowych zarządzenie austriackiego MSW z 10 maja 1883 r. (l. 1524) nie miało mocy obowiązującej na obszarze województw południowych. Co więcej, nie miało jej nigdy, gdyż zostało ono wydane dla krajów Istrii, Gorycji, Dalmacji i Styrii.

2.5.3 Odtwarzanie zniszczonych w czasie wojny ksiąg metrykalnych

Dnia 7 czerwca 1920 r. MSW zwróciło się do MWRiOP w sprawie kierowanych do tego pierwszego resortu podań poszczególnych parafii z terenów Galicji¹⁰⁹³. Przedstawiano w nich prośby o subwencje na odtworzenie zniszczonych w trakcie wojny ksiąg metrykalnych. Wobec braku przewidzianych na taki cel środków w budżecie MSW odstępowało od załatwienia sprawy. Według opinii MSW rozwiązaniem mogłoby być podwyższenie kongrui (sumy minimalnego rocznego przychodu duchownego) na podstawie §7 austriackiej ustawy z 19 września 1898 r.¹⁰⁹⁴, co doradzało w sprawie parafii w Skomorochach Starych (pow. rohatyński, woj. stanisławowskie). W przypadku parafii w Toustobabach (pow. buczacki, woj. tarnopolskie) MSW upoważniło Delegata Rządu we Lwowie do wypłacenia urzędowi parafialnemu 300 koron austro-węgierskich, pod warunkiem, że kwota taka znajdzie się w funduszu religijnym. Kolejne trzy prośby tego typu, poparte przez konsystorz metropolitalny we Lwowie, wpłynęły od parafii w Gołogórach i w Bełzcu (oba pow. złoczowski, woj. tarnopolskie) i w Malechowie (pow. lwowski, woj. lwowskie). Generalny delegat przedstawił w tym wypadku wnioski o subwencje w wysokości odpowiednio 6.000, 10.000 i 5.400 koron.

MSW zapytywało MWRiOP o zamierzenia działań w tej kwestii i o ewentualną opinię w zakresie wyjednania z Ministerstwa Skarbu odpowiedniego funduszu w przypadku niemożności wygospodarowania środków z galicyjskiego funduszu religijnego. Za najlepsze rozwiązanie MSW uznało ustalenie pewnego kredytu przewidzianego na takie sytuacje, z sumą określoną ryczałtowo i z pominięciem pośrednictwa Generalnego Delegata ze względu na zbyt wygórowane żądania.

---

¹⁰⁹² Dz.Urz. MSW 1939 nr 18, poz. 149.

¹⁰⁹³ AAN, MWRiOP, syg. 649, k. 4-6.

¹⁰⁹⁴ 176. *Gesetz vom 19. September 1898, mit welchem Bestimmungen über die Dotation der katholischen Seelforgegeistlichkeit erlassen werden*, [w:] *Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche and Länder. Jahrgang 1898*, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1898, s. 309-312.

MWRiOP odpowiedziało 17 listopada 1920 r., rozszerzając sprawę na wcześniej otrzymane wnioski z parafii greckokatolickich w Cetuli (pow. jaworowski, woj. lwowskie), Bołszowcach (pow. rohatyński, woj. stanisławowskie), Rudnie i Markowej (woj. stanisławowskie lub tarnopolskie)¹⁰⁹⁵. Poinformowało, że w sprawie parafii powyższych, a także tej w Skomorochach Starych, przesłało odpowiednie podania do Generalnego Delegata Rządu we Lwowie z upoważnieniem wypłacenia jednorazowej zapomogi, jeśli wydatki znalazłyby pokrycie w funduszu religijnym. Motywowano to „wyjątkowymi warunkami, w których znajdowały się pomienione urzędy parafialne”. Zdaniem MWRiOP nie mogły one jednak pochodzić z funduszu kościelnego, gdyż ten miał być przeznaczony na cele duszpasterstwa. Wygórowana łączna kwota w wysokości 21.400 koron stanowiła dodatkowy argument, aby szukać środków w Ministerstwie Skarbu. Zauważono, że kwota na odtworzenie zniszczonych ksiąg metrykalnych była ustalona w rozporządzeniu wykonawczym i wynosiła 1 koronę na każde 100 dusz, maksymalnie 200 koron. Uwidaczniało to, że jej przeznaczeniem były przede wszystkim bieżące wydatki kancelaryjne, gdyż była zupełnie nieadekwatna do zniszczeń wojennych. MWRiOP radziło wyjednać na ten cel z Ministerstwa Skarbu ćwierć miliona marek polskich.

Ostatecznie oprócz wyżej wymienionych sum w 1920 r. przyznano jednorazowo urzędom parafialnym w Bołszowcach i w Cetuli po 1.000 koron austro-węgierskich¹⁰⁹⁶, w Skomorochach Starych 1.500 koron¹⁰⁹⁷, w Rudnie 400 koron, w Markowej 600 koron¹⁰⁹⁸, w 1921 r. parafii w Dobrotworze (pow. kamionecki, woj. tarnopolskie) 2.000 marek polskich¹⁰⁹⁹, a w 1925 r. parafii w Haliczu (pow. stanisławowski, woj. stanisławowskie) 50 złotych.

Powyższa wymiana pism wskazuje, że przepisy na obszarze województw południowych były raczej dostosowane do odtwarzania pojedynczych zniszczonych lub zagubionych ksiąg, nie tych utraconych w warunkach wojennych, a więc do strat o charakterze masowym. Koszty odtwarzania miały być w pierwszej kolejności pokrywane ze środków galicyjskiego funduszu religijnego, w razie potrzeby wygosparowywano środki z innych źródeł. Wydaje się jednak, że parafie nie zgłaszały dużych potrzeb w tej kwestii, gdyż oprócz wyżej wskazanych w aktach MWRiOP nie znalazło się więcej spraw o odtworzenie ksiąg.

---

¹⁰⁹⁵ AAN, MWRiOP, syg. 649, k. 1-3.

¹⁰⁹⁶ Ibidem, k. 9-10, 18-19.

¹⁰⁹⁷ Ibidem, k. 74-75.

¹⁰⁹⁸ Ibidem, k. 38-39.

¹⁰⁹⁹ Ibidem, k. 22-23.

2.5.4 Adnotacje o małżeństwach zawartych za granicą

Podobną do innych problematycznych przypadków drogę, tzn. od MSW do MWRiOP przez opinię Prokuratury Generalnej, przeszła sprawa o wzmiance marginesowej dotyczącej małżeństwa zawartego za granicą¹¹⁰⁰. Stan faktyczny prezentował się następująco – proboszcz parafii rzymskokatolickiej w Przeworsku zamieścił w księdze metrykalnej przy akcie urodzenia Józefa Lisztonia adnotację, która dotyczyła zawarcia przez niego w dniu 11 kwietnia 1926 r. małżeństwa we Francji z Marią Szachogłuchowicz. Komplikacja prawna polegała na tym, że zostało ono zawarte jedynie w formie kościelnej, pomijając obowiązkową we Francji formę ślubu cywilnego. Proboszcz sporządził adnotację na podstawie zawiadomienia swojego francuskiego odpowiednika, dokument ten w międzyczasie zaginął. Urząd Wojewódzki we Lwowie uznał taki dopisek za niedopuszczalny, powołując się na nieważność małżeństwa, i zażądał jego usunięcia. Lwowska Kuria Metropolitalna odmówiła jednak temu żądaniu na podstawie zaginionego zawiadomienia, opierając się na kanonie 1103 kodeksu kanonicznego.

W swej opinii z 28 lutego 1935 r. ocenę sytuacji prawnej Prokuratoria Generalna rozpoczęła od podkreślenia, że prowadzenie ksiąg metrykalnych w województwach południowych, czyli ziemiach byłego zaboru austriackiego, opierało się na przepisach prawa państwowego. Regulowały one tę materię dość szczegółowo, gdyż składał się na nią podstawowy uniwersał z 20 lutego 1784 r. oraz liczne późniejsze dekrety i rozporządzenia. Do nadzoru i wydawania zarządzeń, które miały zabezpieczyć odpowiednie prowadzenie ksiąg metrykalnych, powołano władze państwowe (w państwie polskim funkcje te pełniły władze administracji ogólnej, czyli starostowie, wojewodowie i MSW), a do ich prowadzenia duszpasterzy poszczególnych wyznań¹¹⁰¹. Tak określoną sytuację prawną potwierdziło orzeczenie NTA z 28 czerwca 1934 r. (L.Rej. 8182/31), w którym wyjaśniono ewentualne wątpliwości związane z ich obowiązywaniem bądź interpretacją¹¹⁰². Stwierdzono w nim bowiem, że wejście w życie konkordatu w żaden sposób nie wpłynęło na moc prawną dotychczasowych przepisów austriackich, tak więc dopóki nie zostały one wprost uchylone bądź zastąpione innymi, dopóty miały być nieprzerwanie stosowane. Zgodnie z dekretem

---

¹¹⁰⁰ Ibidem, k. 325-326.

¹¹⁰¹ W. Salamon wskazywał, że nadzór nad prowadzeniem rejestrów sprawowali starostowie, a w wyznaniach katolickich także biskupi. Zob. W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 13.

¹¹⁰² AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 327. Dz.Urz. MSW 1936 nr 3, s. (17) 47.

gubernialnym z 21 października 1836 r.¹¹⁰³ i dekretem nadwornym z 5 kwietnia 1844 r.¹¹⁰⁴ wpisy dodatkowe, mające być dokonane po sporządzeniu aktu właściwego, nie należały do kompetencji prowadzących księgi metrykalne duchownych. Do ich sporządzenia musiałby ich upoważnić specjalny przepis bądź zarządzenie odpowiedniej władzy nadzorczej, czyli urzędu wojewódzkiego, wydane przez nią po zbadaniu przez nią stanu faktycznego.

Z tego powodu sporządzenie przez proboszcza z Przeworska adnotacji w księgach należało potraktować jako działanie samowolne¹¹⁰⁵. Oparł on swoją decyzję o jej dokonaniu wyłącznie na podstawie zawiadomienia francuskiego duchownego, zupełnie ignorując nadzorującą władzę administracyjną. Niezależnie od postanowień prawa kanonicznego, duchowny prowadzący księgi metrykalne podlegał jako funkcjonariusz państwowy regulacjom państwowym, dlatego należało uznać, że odmienne stanowisko Kurii Metropolitalnej było niezgodne z prawem. W tym wypadku paradoksalnie drugorzędna okazała się kwestia ważności takiego małżeństwa w obliczu prawa państwowego, gdyż sam fakt dokonania sprzecznej z prawem adnotacji uzasadniał interwencję Urzędu Wojewódzkiego.

Zgodnie z przywołanym orzeczeniem NTA władze nadzorcze dla zapewnienia skuteczności swych zarządzeń miały prawo zastosować środki przymusowe z rozporządzenia Prezydenta RP z 22 marca 1928 r. o postępowaniu przymusowym w administracji, czyli kary pieniężne bądź wykonania zastępcze¹¹⁰⁶. Przed ich ewentualnym zastosowaniem należało wezwać duchownego do wykonania polecenia bezpośrednio. Praktyka ukazywała jednak, że często dokonywano to za pośrednictwem konsystorza, co okazywało nieefektywne, gdyż często nierzadko zdarzało się, że ten uchylał się od powiadomienia właściwego duszpasterza. Abstrahując od wzorów takiego postępowania, należy zwrócić uwagę, że bezpośrednie zwrócenie się do danego proboszcza bardziej odpowiadałoby stosunkowi księdza jako metrykanta w stosunku do zwierzchniej władzy państwowej.

Oceniając samą kwestię ważności małżeństwa Józefa Lisztonia i Marii Szachogłuchowiec, Prokuratoria Generalna zwróciła uwagę na odpowiednią ocenę stanu prawnego w momencie jego zawarcia¹¹⁰⁷. W niniejszej sprawie nie można było zastosować ustawy z 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych

---

¹¹⁰³ J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3538-3540; J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 227-228.

¹¹⁰⁴ J.R. Kasperek, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 3540; J. Piwocki, *Zbiór ustaw...*, op. cit., s. 228.

¹¹⁰⁵ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 327-328.

¹¹⁰⁶ Ibidem, k. 328-329.

¹¹⁰⁷ Ibidem, k. 329-330.

międzynarodowych¹¹⁰⁸, gdyż weszła ona w życie 13 listopada tego roku, czyli już po ślubie. Należało więc analizować przepisy wcześniej obowiązujące w tej materii, gdyż SN potwierdził, że wspomniana ustawa nie wywoływała skutków wstecznych. W tym celu sięgnąć trzeba było po austriacki kodeks cywilny z 1811 r. oraz orzecznictwo sądów austriackich, a także późniejsze polskiego SN. Te ostatnie nie były co prawda wszystkie jednomyślne, jednak zdecydowanie przeważała opinia o nadrzędnym działaniu zasady „locus regit actum” (miejsce dokonania rządzi formą czynności prawnej). Na tym tle nie było jednak jasne czy forma obowiązująca w miejscu zawarcia małżeństwa była formą wyłączną, czy też dla jego ważności wystarczyło zachowanie formy przewidzianej w prawie ojczystym. Dawniejsze orzecznictwo austriackie skłaniało się ku tej drugiej wersji, natomiast nowsze w połączeniu z opiniami doktryny ku pierwszej. Natomiast stanowisko polskiego SN nie zostało w tej kwestii dostatecznie wyklarowane.

Prokuratoria Generalna opowiedziała się za zastosowaniem zasady wyrażonej w art. 13 ustawy o prawie prywatnym międzynarodowym z 1926 r., która głosiła, że do ważności małżeństwa zawartego poza granicami Polski wystarczyło zachowanie formy przepisanej przez prawa ojczyste obojga małżonków. Wprawdzie, jak wcześniej zauważono, ustawa ta nie obowiązywała w chwili zawierania małżeństwa i nie miała mocy wstecznej, ale zasada wyrażona w przytoczonym przepisie nie była żadną nową regułą pozytywną, a jedynie uświęcała powszechnie już w prawie międzynarodowym stosowaną i zawartą chociażby w art. 7 konwencji haskiej z 12 czerwca 1902 r.¹¹⁰⁹. Natomiast z punktu widzenia samej słuszności Prokuratoria nie znalazła powodu, aby odmiennie traktować zagraniczne małżeństwa zawarte przed dniem 13 listopada 1926 r., skoro nie istniał żaden przepis prawny wyraźnie to nakazujący¹¹¹⁰. Konkludując, Prokuratoria stwierdziła, że małżeństwo Józefa Lisztonia z Marią Szachogłuchowiec można uznać za ważne pod warunkiem, że forma ta była przepisana przez prawo ojczyste obojga małżonków. Jednak brak informacji jakiemu prawu podlegała w chwili zawarcia małżeństwa Maria Szachogłuchowiec nie pozwolił Prokuratorii udzielić jednoznacznej odpowiedzi.

O podobne zagadnienia oparła się inna sprawa, tym razem sprawa dotyczyła małżeństwa zawartego jeszcze przed restauracją państwa polskiego. W opinii dla MWRiOP z 26 lutego 1935 r., która stanowiła odpowiedź na pismo Ministerstwa z 9 stycznia 1935 r., jej

---

¹¹⁰⁸ Dz.U. 1926 nr 101, poz. 581.

¹¹⁰⁹ Dz.U. 1929 nr 16 poz. 132.

¹¹¹⁰ AAN, MWRiOP, sygn. 641, k. 331.

analizy i oceny prawnej podjęła się Prokuratoria Generalna¹¹¹¹. Dnia 25 kwietnia 1918 r. obywatel austriacki Julian Szpetecki zawarł małżeństwo w Saksonii w obowiązującej w tym kraju formie cywilnej. Pojawiły się wątpliwości czy takie małżeństwo było ważne w świetle obowiązującego w województwach południowych austriackiego prawa małżeńskiego i ogólnokrajowego prawa polskiego. Kwestia miała dla Szpeteckiego niebagatelne znaczenie, gdyż planował on zawarcie kolejnego małżeństwa, musiał mieć więc pewność co do swego stanu cywilnego przed obliczem państwa.

MSW stanęło na stanowisku, że taki związek był jak najbardziej formalnie ważny. Zgodziła się z tym Prokuratoria Generalna, opierając się na duchu przepisów austriackiego ABGB oraz orzecznictwie austriackiego Najwyższego Trybunału Sądowego i polskiego SN. Uprzedzając ewentualny kontrargument w postaci wyroku SN z 22 marca 1933 r., w którym uznano nieważność małżeństwa obywatela austriackiego zawartego w 1917 r. w obowiązującej w miejscu zawarcia formie cywilnej, Prokuratoria stwierdziła, że „wyroku tego(...)niepodobna brać w rachubę”¹¹¹². Po pierwsze w sprawie tej istniało już prawomocne orzeczenie sądowe uznające powtórne małżeństwo za bigamię. Po drugie wyroku nie przyjęto do urzędowego zbioru SN, a zatem nie posiadał znaczenia jurysprudenckiego. Po trzecie był on zupełnie odosobniony i sprzeczny z wcześniejszymi i późniejszymi orzeczeniami tego samego sądu, np. z orzeczeniem SN z 27 lutego 1934 r. Prokuratoria postulowała więc, aby traktować go jako niechlubny, acz zdarzający się przypadek omyłki sądowej.

Stanowisko lwowskiej kurii metropolitalnej obrządku łacińskiego w tej sprawie tradycyjnie stanęło w sprzeczności do prawa państwowego i opinii władz administracyjnych. Dnia 7 października 1925 r. jej ordynariusz na podstawie prawa kanonicznego (can. 1990) przedstawił deklarację uznającą wyżej wymienione małżeństwo za nieważne i zezwolił na zawarcie kolejnego¹¹¹³. Nie wchodząc w polemikę z kurią, Prokuratoria uznała, że taka deklaracja nie stanowiła jeszcze obrazę materialnych przepisów państwowego prawa małżeńskiego, jednak wszelkie czynności podjęte na jej podstawie byłyby w obliczu państwa nieważne i pozbawione znaczenia prawnego. Gdyby duchowny, jako urzędnik stanu cywilnego, udzielił Julianowi Szpeteckiemu ponownego ślubu, dopuściłby się czynu karalnego. Podobnie zresztą jak sam nupturient, który wchodziłby w ponowny związek małżeński bez rozwiązania poprzedniego w sposób przez prawo przewidziany.

---

¹¹¹¹ Ibidem, k. 332.

¹¹¹² Ibidem, k. 332-333.

¹¹¹³ Ibidem, k. 333-334.

2.5.5 Moc dowodowa zaświadczeń władz kościelnych

Opinia Prokuratorii Generalnej, którą przesłano do MWRiOP 2 października 1926 r., stanowiła analizę przypadku, który dotyczył różnicy między instytucją uznania za zmarłego (w rzeczywistości zaświadczenia kościelnego o uznaniu za zmarłego) a zwykłym dowodem śmierci¹¹¹⁴. Pismo podpisał kierownik wydziału Dzierzbicki.

Stan faktyczny prezentował się następująco – Wasyl Wertylewicz zeznał pod przysięgą przed urzędem parafialnym parafii greckokatolickiej w Uhryniu, że 6 lutego 1922 r. w Detroit w stanie Michigan w USA zmarł Jakub Babiak, syn Andrzeja, mąż Marii, i tam też został pochowany na miejscowym cmentarzu. Na tej podstawie greckokatolicki ordynariat biskupi w Stanisławowie 3 października 1922 r. wydał temuż urzędowi parafialnemu zaświadczenie, w którym uznano śmierć Babiaka za dostatecznie udowodnioną, a przez to zezwalające wdowie po nim na powtórne wyjście za mąż. Jednak wątpliwości w kwestii takiej dopuszczalności uznania za zmarłego okazał prezes Sądu Okręgowego w Czartkowie oraz MSW, wysyłając w tej sprawie stosowne pisma do administracji duchownej. Konsystorz bronił się twierdzeniem, że zawarcie małżeństwa było sprawą typowo wyznaniową, stąd władza kościelna była kompetentna do orzekania o ważności, unieważnieniu bądź rozwiązaniu małżeństwa.

Prokuratoria Generalna podkreśliła na wstępie, że w tym przypadku nie mieliśmy do czynienia z instytucją uznania za zmarłego, a z dowodem śmierci. Jakub Babiak nie był bowiem osobą zaginioną, a miejsce jego pobytu było dokładnie znane, zaświadczenie biskupie świadczyło jedynie o uznaniu dowodu jego śmierci. Co do skutków prawnych tego zaświadczenia Prokuratoria stwierdziła, powołując się na konkordat, że zapewniał on kościołowi swobodę w zakresie jurysdykcji kościelnej, która działała „wedle praw boskich i prawa kanonicznego”. Dotyczyło to jednak stosunków wewnętrznych kościoła i było obojętne wobec dziedziny stosunków świeckich, o ile wyraźny przepis nie zapewniał im skutków i dla tej dziedziny. Bez takiego upoważnienia akty takie nie mogły zastępować aktów bądź orzeczeń wymaganych prawem państwowym. W sferze stosunków prawa małżeńskiego zagadnienie to regulowało zarówno prawo cywilne, jak i prawo kanoniczne. Władza kościelna posiadała swobodę wydawania aktów jurysdykcyjnych w tej sprawie, były one jednak dla sfery prawnej obojętne. Tak też należało interpretować charakter zaświadczenia wydanego przez stanisławowski konsystorz. W niniejszej sprawie wyłącznie obowiązującymi były więc

---

¹¹¹⁴ Ibidem, k. 85-91.

przepisy austriackiej ustawy, która stanowiła, że w przypadku braku dokumentów publicznych dowodem śmierci miała być uchwała sądowa.

Jednak dla obszaru byłego zaboru austriackiego sytuacja była skomplikowana o tyle, że jedyną uznawaną przez prawo cywilne funkcjonującą tam formą małżeństwa była forma kościelna. W związku z tym właściwi parochowie (prowadzący metryki) występowali także w charakterze funkcjonariuszy publicznych prowadzących księgi stanu cywilnego. Dlatego też przepisy państwowe regulowały obowiązki duchownych zarówno w kwestii formalności dotyczących zawierania małżeństwa, jak i prowadzenia ksiąg. Wprowadzały jednak obowiązki nie w stosunkach duszpasterskich, a w charakterze organu publicznego zaufania. Ustawa nakazywała spełnienie wszelkich warunków i formalności wymaganych przez prawo państwowe. Stąd zakazane pod groźbą kary było udzielenie ślubu osobie, która nie przedstawiła niezbędnych dokumentów. A że przesłanką jego zawarcia był brak pozostawania w innym związku małżeńskim, to w tym wypadku niezbędny był wymagany prawem dokument publiczny bądź uchwała sądowa rozstrzygająca prawnie o śmierci małżonka, o których należy uczynić wzmiankę w księdze zaślubin. Udzielenie ślubu na podstawie innych dokumentów należało uznać za niedopuszczalne i obwarowane sankcją. W konkluzji Prokuratoria stwierdziła, że wydane przez konsystorz zaświadczenie było jak najbardziej ważne i nie naruszało obowiązujących ustaw, natomiast miało znaczenie tylko w jurysdykcji kościelnej i nie pociągało za sobą żadnych skutków prawnych, nie można więc było na jego podstawie udzielić ślubu i wpisać go do metryk.

2.5.6 Możliwości ingerencji władz państwowych w metryki prowadzone przez duchownych

Kolejna sprawa rozpatrywana przez Prokuratorię Generalną również przekazana została przez MWRiOP i zaowocowała opinią z 30 marca 1927 r. w temacie możliwości wydawania przez władze państwowe zarządzeń, które dotyczyły dokonywania wpisów w kościelnych księgach metrykalnych¹¹¹⁵. W przedstawionym stanie faktycznym na podstawie uchwał sądu cywilnego wojewoda krakowski wydał polecenie duchownym, którzy utrzymywali księgi stanu cywilnego, sporządzenia adnotacji w prowadzonych przez nich metrykach. Miały one dotyczyć rozwiązania małżeństwa z powodu uznania jednego z małżonków za zmarłego oraz unieważnienia małżeństwa. Kuria biskupia w Tarnowie

---

¹¹¹⁵ Ibidem, k. 100-112.

najpierw w ogóle nie ustosunkowała się do tego polecenia, a następnie zwróciła akta sprawy, zajmując negatywne stanowisko.

Prokuratoria zwróciła uwagę, że na terenie byłego zaboru austriackiego w kwestii prowadzenia ksiąg stanu cywilnego obowiązywał dekret z 20 lutego 1784 r., potem wielokrotnie uzupełniany. Nakładał on na proboszczów obowiązek prowadzenia metryk, które były już wcześniej sporządzane na podstawie postanowień Soboru Trydenckiego, jednak akt ten nadał im charakter ksiąg publicznych, a duchownym, którzy je prowadzili, status funkcjonariuszy administracji publicznej. W związku z tym zostali oni zobowiązani do stosowania w tej kwestii przepisów państwowych oraz do wykonywania poleceń przełożonych władz administracyjnych, które objawiały się m.in. w obowiązku przesyłania miesięcznych wykazów dla celów poborowych czy sprawozdań dla celów statystycznych. Dotykało to również samego dokonywania wpisów, gdyż oprócz prowadzenia dokumentacji dla celów kościelnych, duchowny w charakterze urzędnika stanu cywilnego prowadził dokumentację ważną dla celów państwowych, stąd obowiązany był do zapisania także informacji będących dla jego wyznania bez żadnego znaczenia lub nawet takich, które były z punktu widzenia przepisów danego wyznania nieważne. Przykładem może być powinność wpisania do metryk ślubu zawartego wyłącznie przed władzą świecką. Prokuratoria podkreśliła także, że na obszarze byłego zaboru austriackiego wyłączne upoważnienie do orzekania w kwestiach ważności bądź małżeństwa miały sądy cywilne, a orzeczenia te powinny być ujawnione w księgach metrykalnych. Z kolei w zakresie dokonywania w metrykach wpisów dodatkowych władna do wydawania poleceń w tym aspekcie była zwierzchnia władza administracyjna, stąd władza wojewódzka miała prawo żądać od duchownych stosownej immatrykulacji.

Co jednak w sytuacji, gdy władza duchowna konsekwentnie odmawiała wykonania wpisu? Była to kwestia trudna ze względu na podwójny w tej sprawie charakter proboszczów, jednak problem ten musiał występować od dawna, gdyż austriackie ministerstwa już w latach 50. XIX w. wydały w tej sprawie stosowne zarządzenia. W takim wypadku władza administracyjna II instancji powinna zwrócić się o interwencję do kurii biskupiej, co też w rozpatrywanym przypadku zostało uczynione.

Gdyby jednak i tutaj wystąpił opór, władza II instancji mogłaby zwrócić się do władzy administracyjnej I instancji i za jej pośrednictwem zażądać od konkretnych proboszczów

dokonania wskazanych wpisów, obciążając ich narosłymi w tej sytuacji kosztami¹¹¹⁶. Gdyby okazało się to niemożliwe, istniała możliwość przymuszenia duchownego poprzez nałożenie stosownych grzywien. Zdaniem Prokuraturii należałoby także rozważyć odebranie takiemu niepokornemu proboszczowi uprawnień urzędnika stanu cywilnego, czasowe bądź permanentne. Nie podzieliła jednak opinii władzy wojewódzkiej jakoby dopisek „*inscriptio valet solummodo pro foro civili*” (wpis ważny tylko dla celów cywilnych) przy takich spornych sprostowaniach godził w poważanie należne tym decyzjom. Należało bowiem pamiętać, że księgi spełniały rolę zarówno zbioru aktów stanu cywilnego, jak i dokumentacji prowadzonej dla celów kościelnych. Nie można więc było odmówić duchownym prawa do ingerencji w ich treść, jeśli nie uchybiała ona w żaden sposób powinności ujawnienia w nich określonych informacji. Na koniec Prokuratoria Generalna przypomniała o nieadekwatności odwoływania się w tej sprawie do postanowień konkordatu, które gwarantowały autonomię jurysdykcyjną Kościoła, gdyż zapis ten odnosił się wyłącznie do stosunków wewnętrznych.

2.5.7 Oplaty za czynności prowadzących metryki izraelskie

Skierowanym do wojewodów województw południowych, wojewody śląskiego oraz podległych im starostów okólnikiem z 9 sierpnia 1937 r.¹¹¹⁷ MSW ustaliło tymczasowe opłaty za czynności prowadzących metryki izraelskie na obszarze byłej dzielnicy austriackiej. Ich wysokość określono następująco: wpis do księgi aktu urodzenia i zgonu – 2 zł; wpis do księgi ślubu – 4 zł; wypis z aktu urodzenia i zgonu – 4 zł; wypis z aktu ślubu – 5 zł; wyciąg familijny – 6 zł; adnotacja uprawnienia – 2 zł; adnotacja przysposobienia, rozwodu, zmiany nazwiska, zmiany wyznania itp. – 3 zł; sprostowanie aktu na wniosek stron – 2 zł; informacje różne, nie wliczając portoriów – 1 zł.

Dwie pierwsze wymienione opłaty miały zastosowanie przy dodatkowych wpisach urodzenia, zgonu i ślubu, zarządzonych na wniosek stron. Zwolnienie od opłat miało każdorazowo nastąpić po okazaniu świadectwa ubóstwa, jak również wtedy, gdy zła sytuacja materialna strony była znana prowadzącemu metryki. Nieuiszczone opłaty miały być ściągane w trybie postanowień rozporządzenia o postępowaniu przymusowym w administracji, jednak sam fakt braku jej wniesienia pod żadnym pozorem nie uzasadniał odmowy wykonania

---

¹¹¹⁶ Opinię tę podzielał W. Salamon, który wprost stwierdził, że „do władz administracyjnych (województwa, względnie starostwa) należała decyzja o wydaniu polecenia wciągnięcia zapisu do rejestru urzędnikowi stanu cywilnego, odmawiającemu spełnienia czynności urzędowej”. Zob. W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 14.

¹¹¹⁷ Okólnik Nr. 45 z dnia 9 sierpnia 1937 r. o opłatach za czynności prowadzących metryki izraelskie (Nr AC 27-n 5/9) (Dz.Urz. MSW 1937 nr 21, poz. 156).

żądaney czynności. Przekroczenie niniejszych zasad miało podlegać rygorom §13 i §14 rozporządzenia austriackiego MSW z 15 marca 1875 r. (kara grzywny lub wydalenie z urzędu z zakazem jego sprawowania, ewentualnie grzywny lub aresztu na podstawie przepisów dotyczących karania drobnych naruszeń prawa kara)¹¹¹⁸. Zasady te miały zostać podane do wiadomości w dziennikach wojewódzkich oraz wywieszane w widocznym miejscu w siedzibie każdego prowadzącego metryki izraelickie. Okólnik podpisał podsekretarz stanu w MSW Jerzy Paciorkowski.

2.6 Spisz i Orawa

W skład obszaru byłej dzielnicy austriackiej wchodził teren Spiszu i Orawy, jednak obowiązujący tamże węgierski system rejestracji dla władz administracyjnych i doktryny okresu międzywojennego pozostawał niemal niezauważalny, co było oczywiście podyktowane jego nikłym zasięgiem terytorialnym i znikomym oddziaływaniem na ludność państwa. Przyłączona do Polski na mocy decyzji Rady Ambasadorów z 28 lipca 1920 r. część dawnej Zalitawii wynosiła 583 km², stanowiła ona małe części Spisza (170 km² – 4,63% żupy spiskiej) i Orawy (413 km² – 20,46% żupy orawskiej)¹¹¹⁹. Znajdowało się na nich odpowiednio trzynaście i dwanaście wsi, zamieszkiwanych w dniu pierwszego spisu powszechnego (30 września 1921 r.) przez 22.684 osoby.

W 1924 r. nastąpiła drobna korekta granicy, polegająca na wymianie terytorium z Czechosłowacją, czego jednak nie odnotowano w Dzienniku Ustaw, na nowe nabytki nie rozciągnięto również prawa obowiązującego na dotychczasowym obszarze polskiego Spisza i Orawy. W listopadzie 1938 r. przyłączono do Polski należące dotychczas do Czechosłowacji tereny Spisza i Orawy o powierzchni 221 km², na których w zakresie rejestracji stanu cywilnego również nadal obowiązywało ustawodawstwo węgierskie¹¹²⁰. Wkrótce rozciągnięto na nie moc obowiązującą wielu polskich aktów prawnych, w tym tych pośrednio wpływających na prowadzenie akt stanu cywilnego i dotyczących obowiązków urzędników stanu cywilnego.

W II Rzeczypospolitej węgierski system rejestracji był jednym z dwóch systemów, obok pruskiego/niemieckiego, o całkowicie świeckim charakterze¹¹²¹. Z początku śluby

---

¹¹¹⁸ Dz.U.R.K. 1876, s. 142.

¹¹¹⁹ J. Ciągwa, *Uherskie prawo...*, op. cit., s. 491-492.

¹¹²⁰ Ibidem, s. 492-493.

¹¹²¹ K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 228.

cywilne były na terenie polskiego Spisza i Orawy jedyną dostępną formą zawarcia małżeństwa ze skutkami cywilnymi¹¹²², jednak w 1922 r. rozciągnięto na nie moc obowiązującą austriackich przepisów małżeńskich, w tym tych umożliwiających zawarcie małżeństwa w formie religijnej¹¹²³. Oba porządki funkcjonowały tam od tej pory równolegle, a świeckie akty małżeństwa sporządzano zarówno dla osób zawierających małżeństwa cywilne, jak i kościelne.

3. Województwa zachodnie – obszar byłej dzielnicy pruskiej

3.1 Wprowadzenie

Niemiecki system rejestracji stanu cywilnego był powszechnie uważany za najwydajniejszy i najlepiej skonstruowany spośród wszystkich reżimów prawnych, które funkcjonowały w tej dziedzinie na terenie II Rzeczypospolitej¹¹²⁴. Doceniano zarówno jego przejrzyste i nowoczesne uregulowania, jak i profesjonalną organizację aparatu urzędniczego, dzięki czemu zapis danych dotyczących stanu cywilnego odbywał się w sposób sprawny i uporządkowany¹¹²⁵. Podkreślano jego świecki charakter, dzięki któremu udało się rozgraniczyć rejestrację państwową i kościelną¹¹²⁶. W wielu aspektach stał się punktem odniesienia przy rozpatrywaniu zagadnień z zakresu rejestracji stanu cywilnego w innych dzielnicach, a także wzorem wielu planowanych rozwiązań w przygotowywanych projektach dotyczących reformy i unifikacji prowadzenia akt. Pojawiały się nawet postulaty rozciągnięcia pruskiego stanu prawnego w tej dziedzinie na cały obszar Rzeczypospolitej, co planował minister SW Cyryl Ratajski w 1925 r.¹¹²⁷, a także co proponował MWRiOP w

---

¹¹²² M. Allerhand, *Prawo małżeńskie obowiązujące na Spiszu i Orawie*, Lwów: Nakładem autora 1926, s. 1-2.

¹¹²³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 września 1922 r. w przedmiocie organizacji sądownictwa na Spiszu i Orawie i rozciągnięcia na ten obszar mocy obowiązującej niektórych ustaw i rozporządzeń (Dz.U. 1922 nr 90, poz. 833).

¹¹²⁴ K. Koleda, *130 lat urzędów stanu cywilnego w Wielkopolsce (organizacja, zasób, warunki przechowywania)*, Archiwum Państwowe w Poznaniu, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/referaty/krzysztof_koleda.pdf [dostęp 14.03.2019 r.]. J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 25. J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem* (1949), op. cit., s. 8-9. P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., s. 66. J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 104-105.

¹¹²⁵ W. Hrynicki, *Organizacja rejestracji...*, op. cit., s. 362-363.

¹¹²⁶ H. Świątkowski, *Wyznaniowe prawo...*, op. cit., s. 42. J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 313. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 228. J. Osuchowski, *Z dziejów prawa...*, op. cit., s. 95.

¹¹²⁷ J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 32. J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 106.

piśmie do MSW z 26 sierpnia 1927 r.¹¹²⁸ Rezolucję w sprawie bezwzględnego wprowadzenia świeckich urzędów stanu cywilnego w całym państwie na wzór byłego zaboru pruskiego uchwalili I Zjazd Statystyków Miejskich (23-24 maja 1921 r.), a także III Zjazd Statystyków Miejskich (26-27 kwietnia 1929 r.)¹¹²⁹.

Również pruski system nie był jednak wolny od problemów interpretacyjnych i trudności z dostosowaniem przewidzianych w nim rozwiązań do potrzeb niepodległego państwa polskiego. W pierwszych latach II Rzeczypospolitej głównym organem interpretującym i dostosowującym przepisy niemieckie do potrzeb odrodzonego państwa polskiego było Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej¹¹³⁰, które utworzono ustawą z 1 sierpnia 1919 r.¹¹³¹ Zlikwidowano je ustawą z 7 kwietnia 1922 r.¹¹³² (weszła w życie 28 kwietnia 1922 r.), kompetencje przysługujące ministrowi byłej dzielnicy pruskiej przeszły na właściwych rzeczowo ministrów.

3.2 Właściwość organów

Ustawa z 6 lutego 1875 r. o rejestracji stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw oraz jej przepisy wykonawcze wielokrotnie odnosiły się do pewnych władz i organów, jednak z uwagi na federalny charakter państwa niemieckiego nie precyzowały podmiotów pełniących określone funkcje. W wykonaniu §84 ustawy niemieckie Ministerstwo Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministerstwem Spraw Wewnętrznych wyznaczyło kompetentne w poszczególnych kwestiach organy w dniu 17 października 1899 r. Właściwe podmioty w warunkach państwa polskiego wskazał w swym opracowaniu F. Podwojski¹¹³³.

Wyższą władzę administracyjną, do której należało tworzenie obwodów stanu cywilnego, ustanawianie urzędników stanu cywilnego i ich zastępców, a także udzielanie zezwoleń przewodniczącym gmin na powierzenie funkcji urzędnika stanu cywilnego innym

---

¹¹²⁸ J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 504-505. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 244. J. Osuchowski, *Z dziejów prawa...*, op. cit., s. 105.

¹¹²⁹ J. Litwin, A. Rzewski, *Rejestracja stanu...*, op. cit., s. 170-171, 572-574. J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 32. J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 505. A.A. Kozioł, *Uwag kilka...*, op. cit., s. 145.

¹¹³⁰ Działalność Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej opisano w: A. Gulczyński, *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1995.

¹¹³¹ Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej. (Dz.P.P.P. 1919 nr 64, poz. 385).

¹¹³² Ustawa z dnia 7 kwietnia 1922 r. w przedmiocie zniesienia Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej. (Dz.U. 1922 nr 30 poz. 247).

¹¹³³ F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 137-138.

urzędnikom tej gminy¹¹³⁴, stanowił wojewoda. Status tejże władzy przynależał Wojewódzkiemu Sądowi Administracyjnego w kwestii ostatecznego rozstrzygnięcia zażaleń lub sprzeciwów. Obowiązki niższej władzy administracyjnej, właściwej dla ustalania wynagrodzenia urzędników stanu cywilnego, które przysługiwało im od gmin przynależących do ich obwodów, a także wysokości kosztów rzeczowych utrzymania urzędu, pełniła rada gminna w gminach wiejskich, a w gminach wiejskich i w obszarach dworskich wydział powiatowy.

Nadzór nad funkcjonowaniem urzędników stanu cywilnego w gminach wiejskich i obszarach dworskich sprawować miał starosta jako przewodniczący wydziału powiatowego, w wyższej instancji wojewoda i minister spraw wewnętrznych, natomiast w gminach miejskich powyżej 10.000 mieszkańców odpowiednio wojewoda i minister spraw wewnętrznych. Rozporządzeniem Prezydenta RP z 28 grudnia 1934 r.¹¹³⁵ dokonano w tym względzie zmiany w §154 pruskiej ustawy z 1 sierpnia 1884 r. o właściwości władz administracyjnych i sądowych, nadzór nad działalnością urzędników stanu cywilnego sprawować miały powiatowe władze administracji ogólnej, a na obszarze województwa śląskiego starostowie i dyrektorzy policji (art. 5).

Jako przewodniczącego (przełożonego) gminy (*Vorsteher der Gemeinde*) w gminach z zarządem kolegialnym należało rozumieć burmistrza. Status władzy gminnej (*Gemeindebehörde*) posiadać miała ta władza, w której kompetencji leżało tworzenie nowych urzędów gminnych. Natomiast zarządem gminnym (*Gemeindevorstand*) w gminach z zarządem kolegialnym miał być magistrat, w innych gminach burmistrz. Funkcję sądu pierwszej instancji nakazującego urzędnikom stanu cywilnego wykonanie czynności, których realizacji odmówili, jak również zarządzającego dokonanie sprostowania wpisu w rejestrze, pełnił właściwy sąd powiatowy (od 1929 r. sąd grodzki). W tym też sądzie miały być przechowywane drugie egzemplarze rejestrów (rejestry boczne), o ile minister sprawiedliwości w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych nie upoważnili do tego innego sądu powiatowego.

W §4 ustawy z 6 lutego 1875 r. określono organ, który w mniejszych obwodach urzędów stanu cywilnego, tj. nieprzekraczających terenu jednej gminy, miał pełnić obowiązki urzędnika stanu cywilnego, o ile nie mianowano na tę funkcję specjalnego urzędnika. Powinności z tym związane powierzono przewodniczącemu gminy (*Vorsteher der*

---

¹¹³⁴ A. Banach, I. Róžański, *Akty stanu...*, op. cit., s. 6.

¹¹³⁵ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 grudnia 1934 r. o unormowaniu właściwości władz i trybu postępowania w niektórych działach administracji państwowej. (Dz.U. 1934 nr 110, poz. 976).

Gemeinde), czyli odpowiednio burmistrzowi (*Bürgermeister*), sołtysowi (*Schultheiß*), przedstawicielowi jednostki pomocniczej gminy (*Ortsvorsteher*)¹¹³⁶ lub jego prawnemu zastępcy. W realiach państwa polskiego organy te interpretowano kolejno jako burmistrza, wójta, sołtysa, a także jego miejscowego bądź prawnego zastępcę¹¹³⁷.

Zgodnie z §69 ustawy z 17 maja 1898 r. o sprawach z zakresu jurysdykcji dobrowolnej sądami pierwszej instancji właściwymi dla czynności z zakresu rejestracji stanu cywilnego i zawierania małżeństw miały być sądy rejonowe (*Amtsgerichte*). W odrodzonej Polsce funkcję tę pełniły sądy powiatowe¹¹³⁸, od 1929 r. sądy grodzkie. §197 tej ustawy umożliwiał władzy sądowniczej państwa związkowego (*Landesjustizverwaltung*) wydanie zarządzenia w kwestii zmiany sądu właściwego do przechowywania drugich egzemplarzy rejestrów z sądów pierwszej instancji (sądów powiatowych, później sądów grodzkich) na sądy okręgowe. Właściwym polskim organem w tej kwestii wyznaczono Ministerstwo Sprawiedliwości.

Zgodnie z §1320 BGB właściwym do zawarcia małżeństwa był ten urzędnik stanu cywilnego, w którego obwodzie jedno z narzeczonych miało miejsce zamieszkania lub stałego pobytu. W przypadku, gdy żadne z nich nie miało w kraju miejsca zamieszkania lub stałego pobytu i tylko jedno z nich było Niemcem, właściwego urzędnika stanu cywilnego wyznaczyć miała władza nadzorcza państwa związkowego, do którego dana osoba przynależała, a w przypadku braku takiego państwa miał to czynić kanclerz Rzeszy. W II Rzeczypospolitej organem kompetentnym do wyznaczenia właściwego urzędnika stanu cywilnego w takiej sytuacji był minister spraw wewnętrznych¹¹³⁹.

Władzą właściwą do przyjęcia oświadczenia żony o powrocie do nazwiska rodowego lub poprzedniego nazwiska, jak również oświadczenia męża o zakazie używania jego nazwiska przez byłą żonę, składanych po rozwodzie na podstawie §1577 BGB, był urzędnik stanu cywilnego¹¹⁴⁰. Poza obszarem byłej dzielnicy pruskiej takie oświadczenia należało składać przed sądem powiatowym (grodzkim), sąd zaś miał zawiadomić urzędnika stanu cywilnego, przed którym zawarto małżeństwo. Wszelkie zmiany w nazwisku żony powinny być odnotowywane na marginesie odpowiednich aktów stanu cywilnego.

---

¹¹³⁶ *Ortsvorsteher* – przedstawiciel niesamodzielnej jednostki lub miejscowości w stosunku do właściwej gminy. Jego status prawny był w poszczególnych państwach związkowych Rzeszy zróżnicowany, w niektórych przypadkach była to funkcja zbliżona do burmistrza, wójta lub sołtysa.

¹¹³⁷ F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 5-6. W kontekście tego ostatniego H. Konic i W. Salamin wymieniali „miejscowego zarządcę”. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 103; W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 9.

¹¹³⁸ *Ibidem*, s. 9.

¹¹³⁹ Z. Lisowski, *Kodeks cywilny...*, op. cit., s. 608-609.

¹¹⁴⁰ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 153. Z. Lisowski, *Kodeks cywilny...*, op. cit., s. 706.

3.3 Zasadność obowiązywania poszczególnych przepisów niemieckich w realiach międzywojennej Polski

Część niemieckich przepisów, oddających specyfikę niemieckiego państwa federacyjnego, będącego formalnie monarchią konstytucyjną, zupełnie nie przystawała do warunków panujących w odrodzonym państwie polskim. Nie była ona dostosowana do ustroju polskiego państwa, jego podziału administracyjnego, granic terytorialnych, czy struktury społecznej w niej panującej. Z tego względu ze względów formalnych lub praktycznych poszczególne przepisy nie znajdowały zastosowania, choć *de iure* obowiązywały, gdyż przez cały okres II Rzeczypospolitej nie zostały zmienione bądź uchylone.

Wśród takich przepisów możemy wymienić §72 ustawy z 6 lutego 1875 r. o rejestracji stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw, który traktował o sposobie prowadzenia i przechowywania rejestru stanu cywilnego dla suwerennych władców terytorialnych (*Landesherrn*) i ich rodzin, a także książęcej rodziny Hohenzollernów (*Fürstlichen Familie Hohenzollern*). Było to rozwiązanie wyjątkowe arystokratyczne rody panujące spod powszechnej rejestracji stanu cywilnego, odpowiadające stosunkom politycznym i administracyjnym w cesarskiej, federalnej II Rzeszy. Z uwagi na brak odpowiedników tego typu funkcyjnych osobistości w republikańskiej II Rzeczypospolitej, nie wspominając o braku fizycznej obecności członków rodziny Hohenzollernów na terytorium państwa polskiego, przepis ten nie miał żadnego praktycznego znaczenia.

Zgodnie z §75 w rozciągających się za granicę parafiach przygranicznych (*Grenzpfarreien*) obowiązywać miały przepisy dotyczące poświadczania urodzeń, małżeństw i zgonów, dla których nie był właściwy urzędnik stanu cywilnego, a dla których dotychczas kompetencję przyznawano duchownemu. Był to przepis przejściowy, który z racji upływu czasu, a także zmiany granic państwowych oraz granic parafii, stracił swą aktualność. Ze względu na przejściowość zastosowania nie miał również §77, który nakazywał rozwiązanie węzła małżeńskiego wobec małżonków, którzy na podstawie wcześniej obowiązującego prawa mieli być trwale rozdzieleni od stołu i łoża. Analogiczna sytuacja wystąpiła w przypadku §80 i §81, które odnosiły się do ogłoszonych zapowiedzi przedmałżeńskich, a także urodzeń i zgonów, które miały miejsce przed 1876 r.

Typowo terytorialnym przepisem okazał się §78, który odnosił się do spraw spornych między małżonkami, ale wyłącznie tymi zawistymi przed sądami bawarskimi. Zmiany granic

uczyniły tę regulację całkowicie zbyteczną w państwach, których terytorium nie obejmowało określonych w niej ziem.

W swym podręczniku dla urzędników stanu cywilnego F. Podwojski wprost określił powyższe przepisy jako bezprzedmiotowe i zupełnie pominął ich treść¹¹⁴¹. Takie podejście autora świadczy o braku potrzeby ich wykorzystania czy interpretacji przez ówczesnych praktyków i urzędników stanu cywilnego.

3.4 Próby dostosowania przepisów niemieckich do potrzeb państwa polskiego

Niektóre niemieckie przepisy pozostawiono bez zmiany, jednak w praktyce części ich treści nie traktowano literalnie, a interpretowano zgodnie z potrzebami państwa oraz według innej struktury społecznej niż ta, dla której zostały uchwalone.

Choć traktujący o zawieraniu małżeństw za granicą §85 z 6 lutego 1875 r. o rejestracji stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw odnosi się do obywateli Rzeszy (*Reichsangehörigen*) oraz przedstawiciela dyplomatycznego (*diplomatischen Vertreter*) i konsula (*Konsul*) Rzeszy, F. Podwojski przytaczając ten przepis, wspomina kolejno o „poddanych polskich” oraz ambasadorze i konsulu polskim¹¹⁴². Jednocześnie jednak podmiot kompetentny do wydania pełnomocnictwa do udzielania ślubów i rejestracji stanu cywilnego za granicą określa jako kanclerza państwa, co można uznać za niekonsekwencję w podejściu do interpretacji. Niniejszy przypadek ilustruje jednak przykład próby praktycznego zastosowania nieadekwatnych do potrzeb państwa regulacji.

Przepisy wykonawcze z 25 marca 1899 r. do wyżej określonej ustawy określały język, w którym miał być prowadzone rejestry. Według §11 wszelkie czynności z tym związane miały się odbywać w języku niemieckim (*in deutscher Sprache*). Przytaczając ten przepis, F. Podwojski wymienia w tym kontekście język polski¹¹⁴³. Odwrócono tym samym sytuację, bowiem w czasach zaborów wzywano tłumacza do wyłącznie polskojęzycznych mieszkańców, natomiast w okresie państwowości polskiej wzywano tłumacza do mieszkańców posługujących się jedynie językiem niemieckim.

Podobną sytuację możemy zaobserwować przy §1320 BGB, który dotyczył właściwości miejscowej urzędnika stanu cywilnego w kwestii zawarcia małżeństwa. Przepis w oryginalnym brzmieniu nadawał kompetencję wyznaczenia urzędnika stanu cywilnego

---

¹¹⁴¹ F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 24.

¹¹⁴² Ibidem, s. 24.

¹¹⁴³ Ibidem, s. 29.

władzy nadzorczej właściwego miejscowo państwa związkowego (*Bundesstaats*), jeśli jedno z narzeczonych nie miało w kraju swego miejsca zamieszkania lub stałego pobytu i tylko jedno z nich było Niemcem (*ein Deutscher*). F. Podwojski wspomina w tym kontekście o „Polaku”, pozostawił jednak w swym omówieniu bez zmian „państwo związkowe” i „kanclerza Rzeszy”¹¹⁴⁴. Z. Lisowski w swym opracowaniu przepisów BGB wymienia tu natomiast „obywatela [niemieckiego]”, również pozostawiając bez zmian dwa pozostałe określenia¹¹⁴⁵.

Za dostosowanie niemieckich przepisów do nowych warunków społecznych można uznać również kwestię sprostowania popełnianych w rejestrach stanu cywilnego pod rządami niemieckiej administracji oczywistych pomyłek pisarskich, które dotyczyły pisowni nazwisk polskich. Błędy w tej kwestii powstawały zarówno wskutek niedokładności oraz nieznamości pisowni polskich nazwisk przez niemieckich urzędników stanu cywilnego, jak i w wyniku celowego zniemczania sposobu zapisu ich brzmienia. Według nieopatrzonego datą, a przytaczanego przez F. Podwojskiego okólnika wojewody pomorskiego Stanisława Wachowiaka (pełnił urząd w latach 1924-1926), w takich przypadkach należało stosować §18 ustawy z 6 lutego 1875 r., który dopuszczał korektę oczywistych błędów pisarskich na marginesie wpisu w rejestrze, jednak wyłącznie za zezwoleniem władzy nadzorczej¹¹⁴⁶. Funkcję władzy nadzorczej dla gmin wiejskich i obszarów dworskich pełnił starosta jako przewodniczący wydziału powiatowego, a w wyższej instancji wojewoda, natomiast dla gmin miejskich wojewoda, a w wyższej instancji minister spraw wewnętrznych. W przypadku odmowy władzy nadzorczej pozostawała ogólna droga sprostowania wpisu w rejestrze na mocy §65 i §66 ustawy.

Urzędom stanu cywilnego polecono również lustrację prowadzonych w nich rejestrów w celu sprawdzenia występowania tego typu problemu, a w razie jego stwierdzenia sporządzenie wykazu projektowanych sprostowań nazwisk polskich, a następnie przesłanie go władzy nadzorczej celem udzielenia zezwolenia na korektę. Wojewoda zwrócił jednak uwagę, że należało w nim uwzględnić nazwiska tylko tych osób, co do których jako „prawdziwych Polaków” nie było żadnych wątpliwości, że zgodzą się na tego typu sprostowanie. Jako przykłady mylnej pisowni wskazano: „Krug” zamiast „Kruk”, „Ridz” zamiast „Rydz” oraz

---

¹¹⁴⁴ Ibidem, s. 17.

¹¹⁴⁵ Jak już jednak wspomniano, w adnotacji organem właściwym w miejsce władzy nadzorczej państwa związkowego i kanclerza Rzeszy Z. Lisowski wymienia w tej sytuacji ministra spraw wewnętrznych. Zob. Z. Lisowski, *Kodeks cywilny...*, op. cit., s. 608-609.

¹¹⁴⁶ F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 129-130. A. Gulczyński, „*Obcy*” wśród „*swoich*”. Uwagi o problemach zmiany nazwisk w polskim prawie XX wieku, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2003, s. 741.

„Konkol” zamiast „Kąkol”. Po udzieleniu przez władzę nadzorczą zezwolenia na sprostowanie takich omyłek należało zawiadomić strony zainteresowane, że od tej pory powinny używać swych nazwisk we właściwym, sprostowanym brzmieniu.

3.5 Stosunek do zagranicznych i innych krajowych urzędów stanu cywilnego

Choć od przyłączenia terenu byłego zaboru pruskiego do państwa polskiego niemieckie przepisy o aktach stanu cywilnego obowiązywały w tożsamym brzmieniu po obu stronach granicy polsko-niemieckiej, terytorialny podział graniczny okazał się istotny w zakresie stosowania poszczególnych regulacji. Okólnikiem z 3 listopada 1921 r. Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej (MbDP) zwróciło uwagę na kwestię adnotacji w rejestrach prowadzonych w niemieckich urzędach stanu cywilnego, które odnosiły się do wydarzeń stwierdzonych przed polskimi urzędnikami stanu cywilnego¹¹⁴⁷.

Odnotowano bowiem sytuację, w której polski urzędnik stanu cywilnego w drodze konsularnej przesłał swemu niemieckiemu odpowiednikowi wypis z aktu małżeństwa, celem uczynienia wzmianki o uznaniu nieślubnego dziecka w prowadzonym na terenie Niemiec rejestrze urodzeń. MbDP uznało takie postępowanie za błędne zastosowanie §15 i §25 ustawy z 6 lutego 1875 r., gdyż jako urzędnika stanu cywilnego innego niż ten, przed którym rejestrowano dane wydarzenie, należało interpretować urzędnika innego obwodu, ale wyłącznie w obrębie państwa polskiego. Jeśli urodzenie nieślubnego dziecka zarejestrowano przed zagranicznym urzędnikiem stanu cywilnego, polski urzędnik stanu cywilnego nie miał obowiązku wszczynania postępowania mającego na celu sporządzenie adnotacji o uznaniu ojcostwa w zagranicznym rejestrze. W tej sytuacji strony zainteresowane same miały w drodze konsularnej poczynić w tej sprawie odpowiednie kroki, o takiej możliwości urzędnik stanu cywilnego powinien je poinformować. Przypomniano również, że wszelkie wnioski, dokumenty, odpisy i tłumaczenia skierowane do zagranicznych urzędów stanu cywilnego miały być przekazywane zgodnie z właściwością instancyjną i za pośrednictwem służby konsularnej. Niniejszy okólnik ogłosił za ministra Kazimierz Boening, dyrektor Departamentu Spraw Wewnętrznych MbDP.

Odwrotnej sytuacji, tj. adnotacji w rejestrach stanu cywilnego dokonywanych na podstawie dokumentów zagranicznych, dotyczył okólnik MbDP z 7 listopada 1921 r.¹¹⁴⁸

---

¹¹⁴⁷ F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 125-126.

¹¹⁴⁸ Ibidem, s. 126-128.

Zgodnie §26 ustawy z 6 lutego 1875 r. w rejestrach urodzeń należało sporządzać adnotacje o wydarzeniach wpływających na położenie prawne danej osoby, takich jak uprawnienie czy przysposobienie. W związku z brakiem środków niezbędnych do badania dopuszczalności dokonywania tego typu wzmianek w poszczególnych przypadkach urzędników stanu cywilnego pouczono, aby przed podjęciem właściwych czynności w takich sprawach porozumieli się z wojewodą. W tym celu wojewodzie należało przesłać stosowne sprawozdanie lub dokument dotyczący adnotacji z wnioskiem o poinstruowanie co do dopuszczalności odnośnego wpisu.

Mimo takiej konsultacji urzędnik stanu cywilnego miał obowiązek samodzielnego przeprowadzenia dochodzenia w dane sprawie. W przypadku wniesienia przez stronę zainteresowaną ustnej lub pisemnej prośby o sporządzenie adnotacji urzędnik stanu cywilnego powinien zbadać czy wpis w rejestrze urodzenia mógł być adnotowany w myśl §26, gdyż mogło się to odbyć wyłącznie na podstawie faktów dotyczących: pochodzenia danej osoby (uznania ojcostwa, stwierdzonego wyrokiem sądowym pochodzenia ze związku ślubnego lub nieślubnego); zmiany stanu osobowego wynikającego z uznania lub uprawnienia; zmiany stanu osobowego wynikającego z przysposobienia; zmiany stanu osobowego z innej przyczyny, np. nadania nieślubnemu dziecku nazwiska nieślubnej matki lub zmiany nazwiska na podstawie zezwolenia właściwej władzy.

Należało również sprawdzić czy osoba wnosząca o dokonanie adnotacji była do tego uprawniona. W tym celu powinna ona wykazać swą tożsamość (tylko w przypadku ustnej prośby) oraz swój status osoby bezpośrednio zainteresowanej lub upoważnionej przez taką osobę. W szczególności za osoby zainteresowane należało uważać: rodziców, dziecko, ustawowych przedstawicieli dziecka, a także osoby, od których zgody zależała prawna skuteczność faktu, którego miała dotyczyć adnotacja. Jeśli pełnomocnik przedstawił pełnomocnictwo poświadczone przez władzę zagraniczną, musiało być ono uwierzytelnione przez konsulat lub posła polskiego. Urzędnik stanu cywilnego miał również sprawdzić czy fakt urodzenia był dostatecznie udowodniony, do czego niezbędny był dokument sporządzony przez władzę publiczną lub osobę posiadającą zaufanie publiczne, a także czy fakt, którego miała dotyczyć adnotacja, był prawnie skuteczny.

Urzędnik stanu cywilnego mógł samodzielnie zbadać daną sprawę tylko wtedy, gdy władał językiem, w którym sporządzono przedłożone mu dokumenty. W przeciwnym razie miał on zażądać dołączenia przekładów dokonanych przez zaprzysiężonych tłumaczy. Jeśli tłumaczenie pochodziło z zagranicy, musiało być również uwierzytelnione przez władzę konsularną lub posła polskiego. Pod okólnikiem podpisał się dyrektor Kazimierz Boening.

Kwestii zakresu terytorialnego stosowania przepisów, choć w obrębie państwa polskiego, dotyczyły również okólniki MbDP z 20 lutego 1922 r. oraz z 8 kwietnia 1922 r.¹¹⁴⁹ Obowiązujący na obszarze byłej dzielnicy pruskiej art. 43 §1 pruskiej ustawy wykonawczej do kodeksu cywilnego, który dotyczył małżeństw zawieranych przez cudzoziemców, nakładał powinność przedłożenia wydanego przez właściwą władzę państwa danego cudzoziemca świadectwa o braku przeszkód do zawarcia małżeństwa. Zgodnie z pierwszym wyżej wspomnianym okólnikiem za cudzoziemca w myśl przytoczonych przepisów należało uważać zarówno obywatela państwa obcego, jak i obywatela państwa polskiego pochodzącego spoza obszaru byłej dzielnicy pruskiej.

W drugim okólniku z niepokojem stwierdzono, że mnożyć się miały przypadki, w których osoby urodzone na terenie ówczesnej Rzeczypospolitej Polskiej, ale poza obszarem byłej dzielnicy pruskiej, chcąc zawrzeć tamże małżeństwo, zwracały się z wnioskami o zwolnienie od przedstawienia świadectwa o braku przeszkód do zawarcia małżeństwa. Zgodnie z danymi MbDP w większości przypadków urzędnicy stanu cywilnego popierali takie wnioski, a wojewodowie przedkładali je do rozpatrzenia właściwemu ministerstwu. W związku z zakończeniem stanu wojennego oraz normalizacją stosunków państwowo-administracyjnych MbDP stanęło jednak na stanowisku, że uzyskanie przedmiotowego świadectwa nie powinno już nastroczać trudności. Podkreślono, że Ministerstwo Sprawiedliwości miało uwzględniać takie wnioski tylko wyjątkowo, jedynie w sytuacjach, które podyktowane były rzeczywistą koniecznością. W związku z tym zalecono urzędnikom stanu cywilnego, aby tego typu wnioski z reguły rozpatrywali odmownie, uwzględniając je tylko po udowodnieniu niemożności uzyskania wymaganego świadectwa. Pod oboma powyższymi okólnikami również widniał podpis dyrektora Kazimierza Boeninga.

Zgodnie z okólnikiem z 31 października 1923 r., wydanym przez wojewodę pomorskiego Jana Brejskiego, formę wyżej wspomnianego świadectwa w zupełności wypełniać miało wystawione przez właściwy urząd parafialny „w byłej Kongresówce lub w Małopolsce” poświadczenie, że zapowiedzi zostały należycie ogłoszone i nie była znana przeszkoda do zawarcia małżeństwa¹¹⁵⁰. Podpis duchownego oraz jego upoważnienie do wydania takiego poświadczenia uwierzytelnić jednak miała miejscowa władza policyjna oraz właściwy starosta.

---

¹¹⁴⁹ Ibidem, s. 98-100.

¹¹⁵⁰ Ibidem, s. 101-102.

3.6 Nazwiska a pseudonimy przybrane podczas służby wojskowej

Okólnikiem MbDP z 24 lipca 1921 r. odniesiono się do kwestii przywracania prawnych nazwisk osobom wojskowym, które ze względów politycznych zaciągały się do polskich formacji ochotniczych pod pseudonimami¹¹⁵¹. Jednoczesne funkcjonowanie nazwisk właściwych i przybranych pseudonimów przysparzało tym osobom oraz ich rodzinom różnego rodzaju trudności natury administracyjnej, dlatego w takich wypadkach strony zainteresowane kierowały do władz cywilnych i wojskowych prośby o ustalenie nazwiska danej osoby. Postępowanie w takich sprawach w razie potrzeby należało również wszczynać z urzędu.

Przypomniano, że każdej osobie przysługiwało z tytułu urodzenia nazwisko ojca, względnie matki w przypadku dzieci nieślubnych, i miała ona prawo i obowiązek występowania tylko pod tym nazwiskiem do czasu nabycia prawa do innego¹¹⁵². Takie nabycie mogło nastąpić na gruncie prawa cywilnego, poprzez uprawnienie dziecka nieślubnego, przysposobienie lub uzyskanie zezwolenia właściwej władzy na zmianę nazwiska. Zezwolenie w tej sprawie można było uzyskać na całym obszarze państwa na podstawie ustawy z 11 maja 1920 r. w przedmiocie uznania nazwisk przybranych podczas służby wojskowej, a także na podstawie ustawy z 24 października 1919 r. w przedmiocie zmiany nazwisk. Początkowo ta druga nie obowiązywała jednak na obszarze byłej dzielnicy pruskiej, gdzie na terenie objętym była linią demarkacyjną zezwolenia udzielać miał wojewoda na podstawie królewskiego rozporządzenia z 12 lipca 1867 r.¹¹⁵³, a na terenie poza tą linią udzielać go miał sąd powiatowy na podstawie rozporządzenia rządu pruskiego z 3 listopada 1919 r.¹¹⁵⁴

Osoba, która nie nabyła w jeden z wyżej określonych sposobów prawa do innego nazwiska, była obowiązana do używania nazwiska prawnie mu przysługującego, w przeciwnym wypadku narażała się na odpowiedzialność karną oraz konsekwencje na gruncie prywatno-prawnym. Służący w wojsku pod innym nazwiskiem nie nabywali do niego prawa przez sam fakt posługiwania się nim, dlatego osoby posiadające dokumenty wojskowe opiewające na inne nazwisko niż prawnie przysługujące powinny żądać ich sprostowania.

---

¹¹⁵¹ Ibidem, s. 116-121.

¹¹⁵² K. Kościński, *Imiona i nazwiska...*, op. cit., s. 5-6.

¹¹⁵³ Ibidem, s. 45-46.

¹¹⁵⁴ Sytuacja ta zmieniła się jeszcze tego samego roku, bowiem ustawą z dnia 23 czerwca 1921 r. rozciągnięto moc obowiązywania ustawy z dnia 24 października 1919 r. w przedmiocie zmiany nazwisk na obszar byłej dzielnicy pruskiej, gdzie weszła w życie z dniem 13 września 1921 r.

Pozostający w czynnej służbie wojskowej mieli wnosić pisemne podania lub wnioski sporządzone protokolarnie do dowództwa swego pułku, względnie oddziału korzystającego z praw dowództwa pułku. W podaniu należało zawrzeć: imię i nazwisko przybrane; imię i nazwisko przysługujące; miejsce i rok urodzenia; wyznanie; imiona i nazwiska oraz adres zamieszkania rodziców; miejsce stałego zamieszkania; stan cywilny; zawód poza służbą wojskową; imię i nazwisko rodowe żony, imiona dzieci, wiek dzieci i miejsce ich pobytu; miejsce ostatniego zamieszkania (przed wstąpieniem do wojska); imiona i nazwiska oraz adresy zamieszkania świadków, który mogli stwierdzić tożsamość petenta i prawdziwość podanych przez niego danych; inne okoliczności ułatwiające stwierdzenie tożsamości; czas służby wojskowej; określenie formacji wojskowej, w której petent służył; nazwisko dowódcy oddziału; imiona i nazwisko dwóch świadków, którzy służyli w wojsku razem z petentem i nadal w nim służyli. Do podania wnioskodawca miał dołączyć swą fotografię oraz dokumenty stwierdzające jego tożsamość, jak metryka urodzenia czy paszport.

Dowództwo pułku miało przesłać złożone w ten sposób dokumenty władzy administracyjnej I instancji (starostwom, prezydentom miast) właściwej dla ostatniego miejsca zamieszkania petenta. Organ ten miał przeprowadzić dochodzenie służące ustaleniu stanu faktycznego i sprawdzenie wskazanych przez wnioskodawcę informacji, w tym celu mógł w szczególności zwrócić się do właściwego urzędnika stanu cywilnego z prośbą o wydanie wyciągów z rejestrów. Po potwierdzeniu wskazanych przez petenta danych miało w danej sprawie zostać wydane poświadczenie, które miało zostać następnie przesłane władzy wojskowej, która sprawę zapoczątkowała. W takiej sytuacji ta ostatnia zarządzała sprostowanie ewidencji wojskowej i dokumentów wojskowych. Jeśli jednak władza administracyjna nie znalazła podstawy do potwierdzenia wskazanych w podaniu danych, miała je odesłać ze stosowną informacją do władzy wojskowej. Okólnik podpisał Zygmunt Seyda, podsekretarz stanu w MbDP.

3.7 Zmiana wyznania i jej rejestracja

Zmiana wyznania na terenie byłej dzielnicy pruskiej nie pociągała za sobą tak istotnych konsekwencji jak na obszarze reszty kraju, gdyż rejestracja stanu cywilnego nie była tam prowadzona przez osoby duchowne, a przez świeckich i państwowych urzędników. W przypadku takiej zmiany nie występowała więc jednocześnie zmiana podmiotu właściwego dla danej osoby w kwestii prowadzenia akt stanu cywilnego. Miała ona jednak znaczenie dla

danych zapisywanych w aktach, bowiem wskazanie wyznania było jedną z obowiązkowych rubryk do wypełnienia podczas sporządzania aktu.

Na terenie województw zachodnich w kwestii zmiany wyznania miały zastosowanie przede wszystkim przepisy części II pruskiego Landrechtu (Powszechnego prawa krajowego dla państw królewsko-pruskich, *Allgemeines Landrecht für die Königlich Preussischen Staate*) zawarte w rozdziale XI i XIII¹¹⁵⁵, natomiast do wystąpienia ze związku religijnego właściwa była pruska ustawa z 14 maja 1873 r.¹¹⁵⁶ oraz oddzielna dla wyznawców judaizmu pruska ustawa z 28 sierpnia 1876 r.¹¹⁵⁷ Obie regulacje uzależniały skutki prawne takiego wystąpienia od złożenia oświadczenia u właściwego sędziego, normowały także następstwa takiego czynu, np. zwolnienie z podatków kościelnych. W sprawie przynależności wyznaniowej dziecka po zmianie wiary przez rodziców nie było na tym terenie jednej ustawy wyczerpującej ten temat, tak więc należało w tej kwestii sięgnąć do poszczególnych przepisów Landrechtu dotyczących chrztu, wychowania religijnego i innych regulujących stosunki międzywyznaniowe. Wynikało z nich, że do czternastego roku życia dzieci przypisywano do wiary ojca i wedle zasad tego wyznania miały one uczyć się religii w szkole, tak więc w przypadku zmiany wyznania przez ojca zmiana dokonywała się także u dziecka. Dzieci nieślubne szły za religią matki, tutaj fakt jej zmiany również pociągał takie same skutki u dziecka. W przypadku małżeństw mieszanych rodzice mogli dojść do porozumienia w jakiej wierze dziecko miało być wychowywane. Po ukończeniu czternastego roku życia każdy mógł samodzielnie decydować o swej przynależności wyznaniowej.

Ustawodawstwo regulujące działalność kościołów i związków wyznaniowych było na tym terenie dość rozbudowane. Zasadnicze postanowienia zawarte były w rozdziale XI części II Landrechtu, które podzieliły je na gminy kościelne i zakony¹¹⁵⁸. Te pierwsze mogły być

---

¹¹⁵⁵ Tekst rozdziału (tytułu) XI i XIII części drugiej Landrechtu: *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten. Unter Andeutung der obsoleten oder aufgehobenen Vorschriften und Einschaltung der jüngeren noch geltenden Bestimmungen, herausgegeben mit Kommentar in Anmerkungen von Dr. C. F. Koch. Zweiter Theil, zweiter Band*, Berlin: von I. Guttentag 1857. Tekst w języku polskim: *Prawo krajowe. Tom czwarty. Powszechne Prawo Krajowe dla Państw Pruskich: Część druga, tom drugi*, Poznań: Czcionkami Wilh. Dekera i Spółki 1826.

¹¹⁵⁶ GSK-PS 1873, s. 207-208. Zob. A. Rzewski, I. Szwareman, *Przewodnik dla urzędów...*, op. cit., s. 434-435; J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 284. G. Kucharczyk zaliczył niniejszą ustawę do szeregu aktów prawnych, które w ramach szerszego procesu Kulturkampf u miały na celu walkę z utożsamianym z polskością katolicyzmem. Zob. G. Kucharczyk, *Długi kulturkampf. Pruskie i niemieckie wojny kulturowe przeciw Polsce w latach 1795-1918*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2020, s. 172.

¹¹⁵⁷ *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. Nr. 25. (Nr. 8454). Gesetz, betreffend den Austritt aus den jüdischen Shnagogengemeinden. Vom 28. Juli 1876*, [w:] *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten. 1876. Enthält die Gesetze, Verordnungen etc. vom 5. Januar bis zum 6. Dezember 1876., nebst einigen Verordnungen aus den Jahren 1873. und 1875. (Von No. 8395. bis Nr. 8471) No. 1. bis incl. 34.*, Berlin: zu haben im Gesetz-Sammlungs-Debits-Komtoir 1876, s. 353-355. AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 196-197, 201-202.

¹¹⁵⁸ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 203.

uprzywilejowane, do takich zaliczano wyłącznie ewangelickie kościoły krajowe i kościół katolicki (rzymskokatolicki i starokatolicki). Podmioty nieuprzywilejowane posiadały określone prawa po zatwierdzeniu przez władze państwowe. Nowopowstające fundacje, klasztory, zakony itp. nie potrzebowały zezwolenia państwowego, lecz tworzyły wolne związki (*Freie Vereine*) i podlegały przepisom pruskiej ustawy o stowarzyszeniach z 11 marca 1850 r.¹¹⁵⁹

Okólnik MSW z 8 lutego 1938 r.¹¹⁶⁰ przypominał, że rejestracja zmiany wyznania na terenie województw zachodnich odbywała się na podstawie pruskiej ustawy z 14 maja 1873 r.¹¹⁶¹ Organem właściwym w tej sprawie był sąd grodzki właściwy dla miejsca zamieszkania osoby zainteresowanej. Po sporządzeniu protokołu ze zgłoszenia zmiany wyznania sąd miał przesłać jego odpis zarządowi gminy kościelnej (wyznaniowej) opuszczonego przez daną osobę wyznania. MSW przyznało, że była to jedyna pozaborcza dzielnica, w której organ rejestrujący nie miał obowiązku zgłoszenia zmiany wyznania do właściwego biura ewidencji ludności, które miało obowiązek uwzględniania jej w rejestrze mieszkańców. W związku z tym Ministerstwo zapowiedziało starania o usunięcie tegoż braku.

3.8 Udzielenie ślubu przez duszpasterza wojskowego

Obowiązujący na obszarze byłego zaboru pruskiego całkowicie świecki system zawierania małżeństw i rejestracji stanu cywilnego uznawany był powszechnie za najefektywniejszy i stosunkowo najprostszy w stosunku do reszty rozwiązań w tej kwestii obowiązujących w II Rzeczypospolitej. Mimo tego nie był wolny od wątpliwości interpretacyjnych w poszczególnych sprawach. Podobnie jak w przypadku tych z centralnej, wschodniej i południowej części kraju, także tutaj mieszały się zagadnienia na pograniczu prawa państwowego i prawa kanonicznego, choć w innych aspektach.

W początkach maja 1930 r. wojewoda poznański Roger Adam Raczyński otrzymał pismo prywatne z 29 kwietnia tego samego roku¹¹⁶². Zwracał się do niego w osobistej sprawie

---

¹¹⁵⁹ *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten. Nr. 20. (Nr. 3261). Verordnung über die Verhütung eines die gesetzliche Freiheit und Ordnung gefährdenden Mißbrauchs des Versammlungs- und Vereinigungsrechtes. Vom 11. März 1850, [w:] Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten. 1850. Enthält die Gesetze, Verordnungen etc. vom 4. Januar bis zum 5. Dezember 1850., nebst einigen Verordnungen aus den Jahre 1849. (Von Nr. 3201. bis Nr. 3340) Nr. 1. bis incl. 42., Berlin: zu haben im vereinigten Gesetz-Sammlungs-Debits und Zeitungs-Komtoir 1850, s. 277-283.*

¹¹⁶⁰ Dz.Urz. MSW 1938 nr 5, poz. 20.

¹¹⁶¹ GSK-PS 1873, s. 207-208.

¹¹⁶² AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 477.

podporucznik 58 Pułku Piechoty Wielkopolskiej Stanisław Kobierzycki, prosząc o pozwolenie na udzielenie mu ślubu cywilnego bez zapowiedzi w miejscowym urzędzie stanu cywilnego z Gabrielą Gromanówną. Wyjaśniał, że na podstawie art. 20 Statutu Duszpasterstwa Wojskowego¹¹⁶³ zawarł z wyżej wymienioną ślub kościelny 24 września poprzedniego roku, a wszelkie formalności zostały załatwione w myśl prawa kanonicznego. Oświadczył, że wszystko odbyło się w dobrej wierze i dopiero w ostatnim czasie zdał sobie sprawę z konieczności ślubu cywilnego, o czym dowiedział się z dziennika „Polska Zbrojna” (z dn. 25 kwietnia 1930 r.). Załączając wycinek z tejże gazety wraz z wyciągiem z księgi parafialnej, zaznaczał, że wszelkie dokumenty zostały już zbadane przez tutejszy urząd stanu cywilnego.

W imieniu wojewody sprawą zajął się naczelnik Wydziału Administracyjnego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu dr Graczyński¹¹⁶⁴. Uznał on za niezbędne zasięgnięcie opinii w MSW i MWRiOP, do których zwrócił się 19 maja 1930 r. Ustalono, że omawianego ślubu udzielił dziekan Dowództwa Okręgu Korpusu Nr VII w Poznaniu ks. Julian Wilkans w parafii wojskowej św. Józefa. Według naczelnika dopuścił się tym samym naruszenia §67 niemieckiej ustawy z 6 lutego 1875 r.¹¹⁶⁵, gdyż wprowadził w błąd ppor. Kobierzyckiego, przekonując o nadrzędnym nad nim charakterze art. 20 Statutu Duszpasterstwa Wojskowego, upoważniającym kapelanów wojskowych do pełnienia funkcji urzędników stanu cywilnego. W opinii Graczyńskiego art. 20 Statutu miał jedynie wykonawczy charakter w stosunku do art. VII konkordatu¹¹⁶⁶, mówiącym o sferze kanonicznej opieki duchownej w Wojsku Polskim. Miałby on mieć pełne zastosowanie ze skutkami cywilnymi sporządzonych aktów kościelnych tylko na obszarach państwa, gdzie duchowieństwo występuje równocześnie w charakterze urzędnika stanu cywilnego. Naczelnik Graczyński w imieniu wojewody prosił MSW o ustosunkowanie się do jego opinii w tej sprawie oraz o przekazanie wzoru postępowania w ewentualnych przyszłych sytuacjach analogicznych. W przypadku potwierdzenia jego wywodów zwracał się także o ukaranie ks. Wilkansa za pośrednictwem prokuratury wojskowej.

Wyżej opisane pismo rozpoczęło tradycyjną wymianę opinii i korespondencji międzyministerialnych. MWRiOP zajęło stanowisko przychylne interpretacji sytuacji przez

---

¹¹⁶³ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów i Ministra Spraw Wojskowych, oraz Ministrów: Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 25 listopada 1926 r. w sprawie organizacji kościelnej duchowieństwa wojskowego. (Dz.U. 1926 nr 124, poz. 714).

¹¹⁶⁴ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 475-476.

¹¹⁶⁵ RGBl. 1875, s. 36.

¹¹⁶⁶ Dz.U. 1925 nr 72, poz. 501.

duchownego i stwierdziło, że art. 20 Statutu Duszpasterstwa Wojskowego nie naruszał postanowień ustawy obowiązującej w byłym zaborze pruskim. Znajdujący się w niej przepis o konieczności zawarcia ślubu cywilnego przed religijnym w opinii ministerstwa należałoby uznać za uchylony przez art. I konkordatu.

W sprawę zaangażowano także MS, które 7 stycznia 1931 r. w osobie wiceministra Juliana Siennickiego przyznało rację wojewodzie poznańskiemu i stwierdziło, że art. VII konkordatu zapewniał tylko organizację kościelną¹¹⁶⁷. Nie wpływał więc w żaden sposób na prawo państwowe obowiązujące na obszarze byłego zaboru pruskiego, co oznaczało, że również dla osób wojskowych niezbędne było tam uzyskanie ślubu cywilnego, a dopiero potem można było zawrzeć ewentualne małżeństwo kościelne. Natomiast wymienione w art. 20 Statutu Duszpasterstwa Wojskowego obowiązki urzędnika stanu cywilnego duchowni mogli pełnić, ale w stosunku do kościoła i przy poszanowaniu prawa cywilnego.

Dyskutowano także nad ewentualnym ukaraniem ks. Wilkansa. MS pismem naczelnika wydziału Kazimierza Jaszczurowskiego z 3 czerwca 1931 r. zakomunikowało, iż nie podzielało poglądu MSW, ażeby wystąpić do prokuratury wojskowej o sankcje karne¹¹⁶⁸. §67 ustawy z 6 lutego 1875 r. za udzielenie ślubu kościelnego bez wcześniejszego upewnienia się o zawarciu ślubu cywilnego przewidywał karę grzywny lub więzienia do trzech miesięcy. Przepis ten nie został nigdy uchylony, jednak według Jaszczurowskiego stał w sprzeczności z art. I konkordatu zapewniającym swobodne wykonywanie władzy duchownej. Z tego też powodu nie powinien mieć zastosowania do duchownych katolickich.

Sprawa wyraźnie się przeciągała, zniecierpliwiony urząd wojewódzki postanowił więc w 1933 r. zwrócić się o opinię bezpośrednio do władzy sądowniczej, a konkretnie do prezesa Sądu Apelacyjnego w Poznaniu. Ten ostatni 22 maja tego samego roku stwierdził, że §67 ustawy z 6 lutego 1875 r. nadal obowiązywał, gdyż nie został nigdy uchylony ani w sposób wyraźny, ani w sposób domniemany, czyli przez inne unormowanie regulowanej przez niego materii¹¹⁶⁹. Nie podzielił także opinii o jego sprzeczności z konkordatem, gdyż pozostawał on w ścisłym związku z przepisami o zawieraniu małżeństw, obowiązującymi na terenie byłego zaboru pruskiego. Trzeba byłoby więc rozpatrywać go jedynie z całokształtem tych przepisów, a idąc tym tropem, należałoby stwierdzić, że cała forma zawierania ślubów na tym terenie jest niezgodna z konkordatem, co całkowicie zachwiałoby całokształtem przepisów prywatnego prawa małżeńskiego na ziemiach zachodnich.

---

¹¹⁶⁷ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 480.

¹¹⁶⁸ Ibidem, k. 488-489.

¹¹⁶⁹ Ibidem, k. 507-508.

W następnych latach z wymiany kolejnych pism między ministerstwami i urzędem wojewódzkim wciąż nie wynikały żadne jednoznaczne rozwiązania. Wreszcie 30 kwietnia 1935 r. w imieniu MS głos zajął dyrektor jego Departamentu Ustawodawczego Karol Lutostański¹¹⁷⁰. Powtórzył opinię swojego ministerstwa z 1931 r. o konieczności zawierania najpierw ślubów cywilnych, przyznał jednak, że jest to tylko opinia w tym konkretnym przypadku, nie rozstrzygnięcie o poglądzie na możliwość stosowania przepisów ustawy z 6 lutego 1875 r. W tej kwestii ostateczny głos miał należeć do orzecznictwa. Natomiast inne zdanie zajął na temat §67 tej ustawy, gdyż ten miał według niego cały czas obowiązywać. Zaznaczył, że wykaz Komisji Papieskiej obejmujący przepisy, które utraciły moc na terenie województw zachodnich wraz z wejściem w życie konkordatu, nie zawierał przepisów karnych ustawy z 6 lutego 1875 r.

---

¹¹⁷⁰ Ibidem, k. 496-497, 513-514.

Rozdział III.

Przepisy dotyczące aktów stanu cywilnego wydane po odzyskaniu niepodległości

1. Wprowadzenie

Przez cały okres II Rzeczypospolitej nie udało się uporządkować rejestracji stanu cywilnego w obrębie poszczególnych pozaborczych dzielnic, ani tym bardziej ujednoczyć prowadzenia akt na całym obszarze państwa. Nie oznacza to jednak, że legislacja polska nie wpływała na sposób rejestracji, a także obowiązki urzędników stanu cywilnego. W latach 1918-1939 uchwalono szereg aktów prawnych różnego szczebla, które w bezpośredni lub pośredni odnosiły się do tych kwestii oraz aktywnie kreowały nową rzeczywistość prawną¹¹⁷¹. Możemy w tym zakresie wyróżnić przepisy, których zasięg obowiązywania ograniczony był do konkretnego obszaru kraju, jak i regulacje adresowane do całego terytorium państwa.

Centralną administrację wyznaniową w II Rzeczypospolitej stanowiło naturalnie Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, ale wiele kompetencji towarzyszących w tej dziedzinie posiadało Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, więc poszczególne kwestie miały być uzgadniane między tymi dwoma resortami. W dziedzinie akt stanu cywilnego, mimo że rejestracja w większości kraju prowadzona była przez duchownych, MSW miało teoretycznie głos decydujący, co było widoczne w formie wydawanych okólników i zarządzeń¹¹⁷². W praktyce jednak dla ich egzekucji musiało zwracać się do MWRiOP, które było pośrednikiem z władzami poszczególnych wyznań.

---

¹¹⁷¹ E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 100.

¹¹⁷² P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., s. 181.

2. Przepisy obowiązujące na obszarze byłej dzielnicy rosyjskiej

2.1 Świadkowie przy sporządzaniu aktów

Ustawą z 1 lipca 1921 r.¹¹⁷³ rozszerzono krąg osób, które mogły być świadkami przy sporządzaniu aktów stanu cywilnego. Zgodnie z art. 78 KCKP mogli nimi być tylko mężczyźni, krewni lub osoby wybrane przez osoby zgłaszające wydarzenie wymagające spisania aktu, którzy ukończyli co najmniej dwadzieścia jeden lat. Po wejściu w życie wspomnianej ustawy, tj. od 1 września 1921 r., na świadków można było wskazać krewnych lub inne osoby bez różnicy płci, przy zachowaniu warunku ukończenia przez nich dwudziestu jeden lat¹¹⁷⁴.

2.2 Akty zejścia osób uchodzących lub uznanych za zmarłych

Urzędnik stanu cywilnego mógł sporządzić akt zejścia dopiero po naocznym upewnieniu się o zaszłej śmierci oraz po pochowaniu zmarłego¹¹⁷⁵. W przypadku braku takiej możliwości, tj. braku zwłok, spisanie aktu przekraczało jego kompetencje, a właściwość w sprawie ustalenia odpowiednich okoliczności śmierci należała do sądu.

Przepisy KCKP nie przewidywały możliwości uznania zaginionego za zmarłego, a jedynie uznania go za „znikłego”, co było stanem niepewności między życiem i śmiercią¹¹⁷⁶. Osoby powiązane stosunkami prawnymi i majątkowymi z zaginionym były więc bezterminowo, a w skrajnych przypadkach w nieskończoność, pozostawiane w niepewności. Ten niekorzystny stan prawny postanowiono poprawić ustawą z 27 stycznia 1922 r., która zmieniała właściwe w tych sprawach przepisy KCKP oraz rosyjskiej ustawy postępowania cywilnego¹¹⁷⁷. Przewidziano możliwość uznania zaginionego za zmarłego, jeśli od lat dziesięciu nie pojawiły się żadne informacje o jego życiu, jednak decyzja w tej sprawie nie

---

¹¹⁷³ Ustawa z dnia 1 lipca 1921 r. w przedmiocie zmiany niektórych przepisów obowiązującego w b. Królestwie Polskim prawa cywilnego, dotyczących praw kobiet. (Dz.U. 1921 nr 64, poz. 397).

¹¹⁷⁴ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 71-72. E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 55-56.

¹¹⁷⁵ Zdaniem H. Konica był to jednak przepis martwy, a akty zejścia spisywano najczęściej po okazaniu świadectwa wystawionego przez lekarza lub rządcę domu. Wykonywanie takiego obowiązku miało być szczególnie trudne w dużych miastach. Trudno było bowiem oczekiwać, że urzędnik stanu cywilnego będzie jeździł do każdego miejsca, w którym według zgłoszenia nastąpił zgon. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 92.

¹¹⁷⁶ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 170. J. Walewski, *Kodeks Cywilny...*, op. cit., s. 36.

¹¹⁷⁷ Ustawa z dnia 27 stycznia 1922 r. w przedmiocie zmiany i uzupełnienia niektórych przepisów obowiązujących w b. Królestwie Polskim kodeksu cywilnego z 1825 r. oraz ustawy postępowania cywilnego, dotyczących nieobecnych i zaginionych (Dz.U. 1922 nr 11, poz. 87).

mogła zapaść przed upływem roku kalendarzowego, w którym zaginiony ukończyłby trzydziesty pierwszy rok życia. Wskazany termin ulegał skróceniu do 5 lat w wypadku, gdy zaginiony ukończył siedemdziesiąty rok życia. Okres ten rozpoczynał się z upływem roku kalendarzowego, w którym wedle zebranych wiadomości zaginiony jeszcze niewątpliwie żył. Jeśli jednak w tymże okresie państwo znajdowało się w czasie wojny, uznanie za zmarłego nie mogło nastąpić przed upływem dwóch lat, licząc od końca roku kalendarzowego, w którym została zakończona. W szczególnych okolicznościach wojennych, jak przebywanie na obszarze działań zbrojnych, ujęcie przez wroga, zaginięcie jako członek siły zbrojnej, za zmarłego można było uznać zaginionego po upływie dwóch lat od zakończenia wojny, licząc od końca roku kalendarzowego. Powyższe rozwiązania miały na celu umożliwienie uregulowania sytuacji niepewnych, tj. przypadków braku dowodów śmierci.

We wspomnianej ustawie odniesiono się jednak również do wypadków braku aktu zejścia, czyli zaniechania jego sporządzenia bądź jego późniejszego zniszczenia lub zaginięcia. Osoby zainteresowane mogły zwrócić się do właściwego sądu okręgowego, tj. sądu ostatniego miejsca zamieszkania zmarłego, a w razie jego braku – ostatniego miejsca jego pobytu, z prośbą o stwierdzenie faktu oraz daty śmierci oraz o wydanie im świadectwa śmierci danej osoby zmarłej. Mogło to nastąpić nie wcześniej niż po upływie trzech miesięcy od dnia, w którym ogłoszenie o wdrożeniu postępowania zostało zamieszczone w gazecie rządowej. Świadectwo takie zastępowało akt zejścia, urzędnik stanu cywilnego nie brał więc udziału w spisywaniu takiego dokumentu.

Uchylono także art. 135 KCKP, który nakazywał spisywanie aktów zejścia wojskowych znajdujących się za granicą na zeznanie trzech świadków. Z przepisu tegoż nie wynikało jednak zwolnienie z obowiązku naocznego stwierdzenia wypadku śmierci, co paradoksalnie powodowało więcej wymagań formalnych w przypadkach o większym prawdopodobieństwie utraty życia niż sytuacjach zwyczajnych¹¹⁷⁸. Przepis ten w takim wypadku uznano za zbędny.

W 1922 r. rozciągnięto moc obowiązującą ustawy na województwa nowogródzkie, poleskie i wołyńskie oraz na powiaty białowieski, bielski, białostocki, grodzieński, sokólski i wołkowyski województwa białostockiego¹¹⁷⁹, a w 1924 r. na tereny Ziemi Wileńskiej¹¹⁸⁰.

---

¹¹⁷⁸ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 174.

¹¹⁷⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 maja 1922 r. o rozciągnięciu mocy obowiązującej ustawy z dnia 27 stycznia 1922 r. o nieobecnych i zaginionych na województwa: nowogródzkie, poleskie i wołyńskie oraz na powiaty: białowieski, bielski, białostocki, grodzieński, sokólski i wołkowyski województwa białostockiego. (Dz.U. 1922 nr 43, poz. 360).

Zgodnie z reskryptem MSW z 28 marca 1928 r. stwierdzenie przez sąd okręgowy śmierci danej osoby pociągało ze sobą wszystkie skutki prawne rzeczywistej śmierci, nie uprawniało jednak pozostałego małżonka do zawarcia powtórnego małżeństwa¹¹⁸¹. O takiej możliwości decydować miała „właściwa władza”, czyli odpowiednia władza duchowna. W wypadku osób wyznania rzymskokatolickiego decydujący był więc w tej kwestii wyrok kurii diecezjalnej. Nie miał on jednak żadnych innych skutków właściwych dla prawa cywilnego.

Jeśli w wyniku jakiegoś zdarzenia nastąpiła śmierć więcej niż jednej osoby niemożliwym było sporządzenie aktu zbiorowego. W przypadku każdej ofiary zaszłego wypadku należało spisać oddzielny akt zejścia, a brakujące dane powinny uzupełnić władze prowadzące dochodzenie w tej sprawie¹¹⁸².

2.3 Wykazy wypadków śmierci dla urzędów skarbowych

Rozporządzeniem ministra spraw wewnętrznych i ministra skarbu z 20 grudnia 1922 r.¹¹⁸³ na urzędy stanu cywilnego, które miały siedzibę na terenie byłej dzielnicy rosyjskiej, z uwzględnieniem Ziemi Wileńskiej, nałożono obowiązek założenia pierwszego dnia każdego miesiąca „wykazu wypadków śmierci, przeznaczonych dla urzędu skarbowego”, który miałby być prowadzony według załączonego wzoru (§1, §2). Potrzebnych formularzy dostarczać miał urząd skarbowy, któremu urząd stanu cywilnego miał zgłaszać w tej kwestii zapotrzebowanie.

Każdy wypadek śmierci miał być zapisywany w wykazie niezwłocznie po jego zarejestrowaniu w księdze zgonów (§3). Z początkiem każdego miesiąca miała być rozpoczynana nowa numeracja wpisywanych do wykazów przypadków (§4). Urzędnik stanu cywilnego miał wypełnić kolumny 1-7, po upływie każdego miesiąca wykaz podpisać i opatrzyć pieczęcią, a następnie przesłać urzędowi skarbowemu najpóźniej do piątego dnia następnego miesiąca (§5). Jeśli urzędnik nie był duchownym właściwego wyznania, a funkcjonariuszem komunalnym lub policyjnym, to urząd gminny (magistrat) lub policyjny

---

¹¹⁸⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 marca 1924 r. o rozciągnięciu mocy obowiązującej ustawy z dnia 27 stycznia 1922 r. o nieobecnych i zaginionych na powiaty: wileński, trocki, oszmiański, święciański, brasławski, dziśnieński, duniłowiczowski i wilejski. (Dz.U. 1924 nr 32 poz. 326).

¹¹⁸¹ Reskrypt Min. Spr. Wewn. do Wojewody w Kielcach z 28 marca 1928 r. Nr. AC 1840/1/R. w sprawie wykreślenia z ksiąg ludności osób zaginionych. Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 169.

¹¹⁸² S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 168.

¹¹⁸³ Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wewnętrznych i Skarbu z dnia 20 grudnia 1922 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Pocht i Telegrafów w sprawie współdziałania urzędów stanu cywilnego i urzędów gminnych (magistratów), mających siedzibę na obszarze b. dzielnicy rosyjskiej, przy wymiarze podatku spadkowego. (Dz.U. 1923 nr 6, poz. 39).

miał również wypełnić kolumnę nr 8, ewentualnie również pozostałe kolumny, i przesłać wykaz w ciągu następnego miesiąca.

Brak wykazania ani jednego zgonu w ciągu danego miesiąca również należało zgłosić urzędowi skarbowemu (§6). Za urząd skarbowy na potrzeby niniejszego rozporządzenia należało rozumieć: w mieście Warszawie – I urząd skarbowy podatków i opłat skarbowych; w mieście Łodzi – II urząd skarbowy podatków i opłat skarbowych; w powiecie warszawskim – urząd skarbowy podatków i opłat skarbowych na powiat warszawski; w powiecie łódzkim – urząd skarbowy podatków i opłat skarbowych na powiat łódzki; na pozostałym obszarze byłej dzielnicy rosyjskiej – urząd skarbowy podatków i opłat skarbowych danego powiatu (§7). Opłaty pocztowe związane z niniejszą korespondencją uiszczać miał właściwy urząd skarbowy, urząd stanu cywilnego miał wysyłać przesyłki nieopłacone z adnotacją o uiszczeniu opłaty przez adresata (§8).

Starostów i komisarzy rządowych w Warszawie i w Łodzi zobowiązano do przesłania urzędowi skarbowemu w ciągu miesiąca od wejścia w życie niniejszego rozporządzenia wykazu urzędów stanu cywilnego, które miały siedzibę w danym powiecie, a także do określenia ich zasięgu terytorialnego i każdorazowego powiadamiania o zmianach w tej kwestii (§9).

Urzędy skarbowe miały przysyłać urzędom gminnym (magistratom) otrzymane od urzędów stanu cywilnego wykazy wypadków śmierci w celu ich dalszego uzupełnienia (§10). W przypadku osób, które pozostawiły majątek, urząd gminny (magistrat) miał wypełnić kolumny 8-12 (jeśli nie miały majątku, należało w kolumnie nr 8 wpisać „bez majątku”), a jeśli wyjaśnienia w tej kwestii nie zmieściłyby się w poszczególnych rubrykach, należało je zapisać na oddzielnych, odpowiednio oznaczonych kartkach (§11). Tak uzupełniony wykaz należało zwrócić urzędowi skarbowemu w ciągu dwóch tygodni (§12).

Jeśli spadkobiercy (legatariusze) mieszkali poza siedzibą urzędu skarbowego, zeznanie majątku spadkowego mogli złożyć za pośrednictwem urzędu gminnego (magistratu, §13). Niniejsze rozporządzenie miało uzyskać moc obowiązującą z dniem ogłoszenia, co nastąpiło 22 stycznia 1923 r.

Zgodnie z załączonym wzorem w wykazie należało uzupełnić rok i miesiąc, którego dokument dotyczył, oznaczyć wyznaczenie właściwe dla danego urzędu stanu cywilnego oraz jego siedzibę (miejscowość, gminę i powiat), a także wskazać urząd skarbowy, dla którego wykaz był przeznaczony. Należało w nim uzupełnić: kolejny numer w wykazie; numeru aktu w księdze zgonów; nazwisko (również panińskie), imię i zawód; miejsce zgonu (w tym gminę i powiat, w większych miejscowościach również ulicę i numer domu), miejscowość i

powiat stałego zamieszkania; wiek; dzień śmierci; stan cywilny; informację czy zmarły pozostawił majątek i gdzie on się znajdował, w miarę możliwości należało również wskazać z czego się składał i jego wartość; dane spadkobierców (nazwiska, imiona, zawód, adres, stosunek, pokrewieństwo); informację o testamencie i jego przechowywaniu; wskazanie zarządcy majątku spadkowego; informację o ewentualnej uciążliwości niezwłocznej zapłaty podatku spadkowego przez spadkobierców; uwagi.

Wyżej opisane rozporządzenie zostało uchylone jeszcze w tym samym roku, w którym weszło w życie. Regulacje w nim zawarte zostały zastąpione przepisami §49-§55 rozporządzenia ministra skarbu 25 sierpnia 1923 r.¹¹⁸⁴, które weszło w życie 10 października 1923 r., jednak kwestia sporządzania wykazu wypadków śmierci została w nich unormowana w sposób tożsamy, bez żadnych zmian.

2.4 Akty urodzenia dzieci nieznanych rodziców

Jedyną uchwaloną w okresie II Rzeczypospolitej ustawą bezpośrednio dotyczącą prowadzenia akt stanu cywilnego była ustawa z 1 lipca 1926 r. o aktach (metrykach) urodzenia dzieci nieznanych rodziców na obszarze byłego zaboru rosyjskiego¹¹⁸⁵. Miała charakter dzielnicowy, bowiem zgodnie z nazwą nie miała obowiązywać na obszarze całego kraju, jednak zbiorczo potraktowano w niej teren byłego Królestwa Polskiego, na którym obowiązywał KCKP, a także ziemie wchodzące wcześniej w skład Imperium Rosyjskiego, gdzie obowiązywał rosyjski Zwód Praw.

Mimo tego art. 7 wprost odwoływał się tylko do tego pierwszego, gdyż w ogólności uchylono w nim przepisy obowiązujące w przedmiocie regulowanych przez ustawę spraw na obszarze byłego zaboru rosyjskiego, natomiast w szczególności art. 104 KCKP. Uchylany artykuł nakazywał każdemu, kto znalazł nowonarodzone dziecko, oddać je wraz ze wszystkimi znalezionymi przy nim rzeczami duchownemu przełożonemu jakiegokolwiek parafii, a także przedstawić wszystkie towarzyszące znalezieniu okoliczności. Duchowny miał zaś w obecności dwóch świadków sporządzić akt urodzenia, w którym miał te zeznania zawrzeć, a także zapisać imię nadane dziecku, jego domniemany wiek oraz dane osoby, szpitala lub

---

¹¹⁸⁴ Rozporządzenie Ministra Skarbu w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Poczty i Telegrafów z dnia 25 sierpnia 1923 r. zawierające przepisy wykonawcze dla obszaru b. dzielnicy rosyjskiej w przedmiocie opodatkowania spadków i darowizn. (Dz.U. 1923 nr 101 poz. 794).

¹¹⁸⁵ Ustawa z dnia 1 lipca 1926 r. o aktach (metrykach) urodzenia dzieci nieznanych rodziców na obszarze byłego zaboru rosyjskiego. (Dz.U. 1926 nr 72, poz. 413).

władzy cywilnej, która przyjmowała je na wychowanie. Powołany artykuł nie wspominał nic o nadaniu dziecku nazwiska, co rodziło wątpliwości co do podmiotu właściwego dla jego określenia oraz sposobu jego wyboru¹¹⁸⁶.

Ustawa z 1926 r. rozszerzyła i skonkretyzowała powyższy obowiązek, a także zmieniła adresata zgłoszenia¹¹⁸⁷. Osoba, która znalazła dziecko nieznanymi rodziców, a także osoba, która miała już takie dziecko w swej pieczy, powinna była w ciągu jednego miesiąca od znalezienia lub objęcia pieczy zawiadomić o tym władzę administracyjną I instancji miejsca pobytu dziecka (art. 1). Następnie wspomniana władza miała niezwłocznie ustalić okoliczności jego znalezienia lub objęcia w pieczę, a także nadać mu imię, jeśli go jeszcze nie posiadało, oraz określić wyznanie, do którego miało przynależeć (art. 2). Ta ostatnia kwestia była szczególnie istotna w kwestii właściwości podmiotu odpowiedniego dla spisania aktu urodzenia takiego dziecka. Należało je przydzielić do tego wyznania, do którego można było przypuszczać, że dziecko przynależy, bądź przynależeli jego rodzice. W sprawie tej władza miała posiłkować się wyglądem zewnętrznym dziecka, jego zeznaniami lub innymi towarzyszącymi okolicznościami. W razie braku możliwości ustalenia dotychczasowego wyznania dziecko należało zaliczyć do wyznania rzymskokatolickiego. Od tejże decyzji służyło mającemu dziecko w swej pieczy odwołanie do wyższej instancji w terminie jednego miesiąca.

W dalszej kolejności władza administracyjna I instancji miała zawiadomić właściwą władzę duchowną o rozstrzygnięciu co do przynależności wyznaniowej dziecka, a także zwrócić się do ministra spraw wewnętrznych o nadanie mu nazwiska (art. 3). Minister miał w Monitorze Polskim ogłosić okoliczności znalezienia dziecka lub jego objęcia w pieczę, a także jego płeć, domniemany wiek oraz nadane mu nazwisko. Nadanie nazwiska minister mógł powierzyć władzy administracyjnej II instancji, skorzystał z tegoż uprawnienia rozporządzeniem ministerialnym z 8 kwietnia 1927 r.¹¹⁸⁸ Od dnia ogłoszenia rozporządzenia,

---

¹¹⁸⁶ I. Librach powodów tego stanu rzeczy doszukiwał się w niewłaściwym przetłumaczeniu art. 58 KN. W związku z problemami w tej kwestii Urząd Stanu Cywilnego przy Magistracie m. Łodzi zwrócił się 19 sierpnia 1924 r. z wnioskiem do prezydenta Łodzi o udzielenie zezwolenia na nadawanie dzieciom znalezionym nazwisk, na co uzyskał zgodę. Do tej pory nie było ustalonej drogi nadawania nazwisk takim dzieciom, w praktyce nadawali je m.in. intendentzi w szpitalach, specjalnie ku temu powołane komitety działające przy danych instytucjach, czy zakonnice. Zob. I. Librach, *Teorja a praktyka...*, op. cit., s. 20-21; A. Rzewski, *Inicjatywa Urzędu Stanu Cywilnego m. Łodzi. I. W sprawie nadawania imion dzieciom znalezionym*, [w:] *Dziennik Zarządu M. Łodzi. Maj 1925. Numer specjalny. Numer sprawozdawczy poświęcony setnej rocznicy Urzędu Stanu Cywilnego m. Łodzi*, Łódź: Nakładem Magistratu m. Łodzi 1925, s. 36-37.

¹¹⁸⁷ I. Grabowski, *Urzędy stanu...*, op. cit., s. 1080-1081. W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 8.

¹¹⁸⁸ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 8 kwietnia 1927 r. o przekazaniu na obszarze b. zaboru rosyjskiego władzom administracyjnym II instancji uprawnienia do nadawania nazwisk dzieciom nieznanymi rodziców. (Dz.U. 1927 nr 36, poz. 325). Okólnikiem z dnia 4 sierpnia 1931 r. MSW pouczyło

tj. od 15 kwietnia 1927 r., na obszarze całego byłego zaboru rosyjskiego podmiotem właściwym do nadawania nazwisk dzieciom nieznanych rodziców była władza administracyjna II instancji.

Po otrzymaniu informacji o nadaniu nazwiska władza administracyjna I instancji miała zwrócić się do urzędnika stanu cywilnego lub utrzymującego akta stanu cywilnego tego wyznania, do którego przydzielono dziecko, z wnioskiem o sporządzenie aktu urodzenia (art. 4). Miał on być spisany zgodnie z przepisami dotyczącymi aktów urodzenia, z okazaniem dziecka oraz z zawarciem informacji o orzeczeniu władzy administracyjnej, wzmianki o nieznanych rodzicach, wskazaniem domniemanego wieku dziecka, w obecności osoby, która je znalazła lub miała w swej pieczy. Utrzymujący akta powinien był wysłać odpis tak sporządzonego aktu do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, które miało prowadzić rejestr dzieci nieznanych rodziców. Spisanie aktu urodzenia w sposób wskazany w ustawie nie stało na przeszkodzie dochodzeniu pochodzenia dziecka i ustaleniu jego stanu cywilnego, wyznania i nazwiska w drodze sądowej przez osoby zainteresowane (art. 5). Koszty wszelkich czynności służących wykonaniu czynności przewidzianych w ustawie ponosił Skarb Państwa, a wszelkie pisma i podania w ich sprawie wolne były od opłat stemplowych i komunalnych (art. 6).

Ustawa miała wejść w życie z dniem ogłoszenia, a jej przepisy miały znaleźć zastosowanie również do przypadkach wcześniejszych, o ile nie spisano jeszcze aktu urodzenia lub nie nadano nazwiska (art. 7). Wydłużono dla nich termin na zawiadomienie o znalezieniu lub objęciu dziecka pieczą do 6 miesięcy od dnia jej ogłoszenia. Osoby, które nie dopełniły obowiązku wspomnianego zawiadomienia w terminie podlegały karze określonej w art. 424 kodeksu karnego (art. 8)¹¹⁸⁹. Wykonanie ustawy powierzono ministrowi sprawiedliwości i ministrowi spraw wewnętrznych (art. 9), weszła w życie 26 lipca 1926 r.

Pismem okólnym z 14 lipca 1928 r. MSW zwróciło uwagę, że nadawane dzieciom na podstawie wyżej opisanej ustawy nazwiska nie zawsze były „pod względem brzmienia swego

---

województw województw centralnych i wschodnich, aby z uwagi na oszczędności zaniechali dotychczasowej praktyki ogłaszania każdego przypadku znalezienia dziecka i nadania mu nazwiska z osobna. Koszt jednego ogłoszenia wynosił 50 zł, co z uwagi na obciążenie nim Skarbu Państwa uznano za nadmierny wydatek. W związku z tym Ministerstwo zarządziło, aby teksty ogłoszeń zawierały jedynie dane przewidziane ustawowo, a także by ogłoszeń nie dokonywano indywidualnie, a stopniowo, w miarę nagromadzenia się większej liczby tego typu przypadków. Do okólnika załączono wzór tego typu zbiorczego ogłoszenia. Zob. Okólnik Nr. 145 z dnia 4 sierpnia 1931 r. (AC. 12978/1) o formie ogłoszeń w „Monitorze Polskim“ po myśli art. 3 ustawy z dnia 1 lipca 1926 r. o aktach urodzenia dzieci nieznanych rodziców (Dz.Urz. MSW 1931 nr 10, poz. 220).

¹¹⁸⁹ Zgodnie z przywołanym art. 424 rosyjskiego kodeksu karnego z 1903 r. osoba winna niedopełnienia nałożonego mocą ustawy obowiązku o zawiadomieniu o urodzeniu lub śmierci osobie upoważnionej do prowadzenia ksiąg metrycznych lub zapisów urodzeń i śmierci podlegała karze grzywny do pięćdziesięciu rubli. Zob. *Kodeks karny z r. 1903...*, op. cit., s. 141.

właściwe”¹¹⁹⁰. Zawarto w nim wytyczne, którymi należało się kierować w tej sprawie, bowiem „nazwisko stanowi dobro idealne jednostek i całych rodzin”.

Po pierwsze nazwisko nie mogło przynosić dziecku ujmy lub szkody, nie mogło być więc ośmieszające, nieprzystojne lub niezgodne z duchem języka polskiego. Ta ostatnia uwaga miała odnosić się przede wszystkim do dzieci pochodzenia polskiego lub „wychowywanego w duchu polskim”. Nie mogło również odnosić się do okoliczności znalezienia, przy czym wskazano niedopuszczalne przykłady nadania nazwiska „Kolejowski” dziecku znalezionemu na dworcu, a także nazwiska „Schodecki” w przypadku znalezienia małego na schodach.

Po drugie MSW zwróciło uwagę, że należało wziąć pod uwagę ochronę istniejących i funkcjonujących w społeczeństwie nazwisk. Znalezione dzieci miały nie otrzymywać nazwisk znanych w przeszłości lub teraźniejszości, jak również nazwisk rozpowszechnionych. W tym aspekcie nie wskazano przykładów negatywnych lub pozytywnych, ograniczono się tylko do mało konkretnego komentarza, że „przy pewnej znajomości dziejów, stosunków, a także przy pewnej dozie wyczucia” realizacja powyższej uwagi nie powinna sprawiać większych problemów. Miało to jednak o tyle duże znaczenie, że osoby noszące to samo nazwisko, które nadano dziecku znalezionemu, nie miały możliwości wnoszenia w tej sprawie sprzeciwu.

Okólnikiem z 19 lutego 1932 r. MSW nie zgłosiło przeciwwskazań w kwestii nadawania dzieciom nazwisk osób przyjmujących je na wychowanie, pod warunkiem, że nie były one ograniczone w zdolności do czynności prawnych oraz wystosowały w tej sprawie stosowne pisemne oświadczenie woli¹¹⁹¹. W takim wypadku nie znajdowała naruszenia zasada ochrony istniejących i noszonych nazwisk, bowiem podstawą była tu nieprzymuszona dobra wola najbardziej zainteresowanych. Należało jednak niezmiennie zwracać uwagę czy nadawane nazwisko nie przynależało do rzędu ośmieszających, nieprzystojnych czy niezgodnych z zasadami języka polskiego, gdyż przyniosłoby ono dziecku więcej ujmy niż korzyści. Każdy wypadek należało więc pod tym względem analizować oddzielnie, a podstawowym kryterium powinien być niezmiennie interes dziecka.

---

¹¹⁹⁰ 43. Pismo okólne z dnia 14 lipca 1928 r. Nr. AC. 1393/1 do P. P. Wojewodów w sprawie brzmienia nazwisk dzieci nieznanymi rodziców. (Dz.Urz. MSW 1928 nr 4, poz. 43). Zob. A. Gulczyński, „*Obcy*” wśród..., op. cit., s. 740.

¹¹⁹¹ Okólnik Nr. 20 z dnia 19 lutego 1932 r. (AC. 26-a-21) o nadawaniu dzieciom nieznanymi rodziców nazwisk osób przyjmujących je na wychowanie (Dz.Urz. MSW 1932 nr 4, poz. 35). Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 113.

Okólnikiem z 18 listopada 1935 r. MSW kolejny raz odniosło się do kwestii nazwisk dzieci nieznanymi rodziców¹¹⁹². Powtórzono w nim zasady uwzględnione w poprzednich pismach i okólnikach, a przy tym zwrócono uwagę na nieodosobnione przypadki, w których wychowawcy dziecka, chcąc je do siebie przywiązać w dobrej lub złej wierze, uprzedzali zarządzenia władz wydawane na podstawie ustawy z 1 lipca 1926 r. Zgłaszali bowiem urodzenie dziecka w celu sporządzenia aktu stanu cywilnego, bezprawnie zmieniając jego pochodzenie poprzez określanie ich jako ich własne dziecko. Zdarzały się również przypadki, gdy wychowawcy już po decyzji nadającej dziecku nazwisko i po ogłoszeniach w Monitorze Polskim zgłaszali prośbę o zmianę nadanego nazwiska na swoje własne.

W celu przeciwdziałania takim praktykom MSW zalecało przeprowadzać postępowanie przewidziane w ustawie z 1 lipca 1926 r. z możliwym pośpiechem. Już w powiadomieniu władzy duchownej o rozstrzygnięciu co do przynależności wyznaniowej dziecka w myśl art. 3 należało również zwracać uwagę, że sporządzenie jego aktu urodzenia mogło zgodnie z art. 4 nastąpić dopiero po wniosku władzy administracyjnej I instancji w tej sprawie. MSW wskazywało również, aby przed podjęciem ostatecznej decyzji co do imienia i nazwiska dziecka wzywać każdorazowo jego wychowawców do zgłaszania pisemnie lub ustnie do protokołu ewentualnych życzeń w tym zakresie, przy czym należało do nich podchodzić z możliwie największą życzliwością. Przy sposobności należało również pouczyć strony, że określanie w akcie dziecka nieznanymi rodziców jako ich własne dziecko stanowiło występki na mocy przepisów kodeksu karnego. Okólnik podpisał podsekretarz stanu w MSW Henryk Kawecki.

Pismem okólnym z 20 lipca 1936 r.¹¹⁹³ naczelnik wydziału w MSW Jerzy Adelstein podawał do wiadomości urzędów wojewódzkim województw centralnych i wschodnich oraz podległym im starostom zarządzenie ministra sprawiedliwości z 19 czerwca 1936 r. W zastępstwie ministra podsekretarz stanu w MS Stefan Sieczkowski pouczał w nim, aby w przypadku stwierdzenia sporządzenia aktu urodzenia dziecka nieznanymi rodziców z naruszeniem obowiązujących przepisów, w szczególności ustawy z 1 lipca 1926 r., władze nadzorcze administracji ogólnej z urzędu występowały o sprostowanie takiego aktu poprzez wykreślenie go z ksiąg stanu cywilnego na mocy art. 140 KCKP oraz art. 1648 rosyjskiej ustawy o postępowaniu cywilnym.

---

¹¹⁹² Okólnik Nr. 69 z dnia 18 listopada 1935 r. o nazwiskach dzieci nieznanymi rodziców (Nr. A.C. 26a-15-1) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 35, poz. 191).

¹¹⁹³ Pismo okólne z dnia 20 lipca 1936 r. w sprawie aktów urodzenia dzieci nieznanymi rodziców (Nr. AC. 26-f-394/7) (Dz.Urz. MSW 1936 nr 21, poz. 147).

Stanisław Nowakowski zauważał, że regulacje ustawy z 1 lipca 1926 r. i jej przepisów wykonawczych szerzej niż poprzednie podchodziły do problematyki aktów urodzenia dzieci nieznanymi rodziców, obejmowały bowiem większą liczbę osób¹¹⁹⁴. Dotyczyły nie tylko dzieci znalezionych lub podrzuconych, ale także tych, które w jakiś sposób już wcześniej znalazły się w pieczy u ludzi obcych, a o ich rodzicach nie było żadnych pewnych wiadomości. Ustawy nie stosowano w stosunku do osób dorosłych, których rodzice pozostawali nieznanymi, gdyż wyraźnie zaznaczono, że dotyczy ona wyłącznie nieletnich. Jej przepisy nie były również właściwe dla dzieci znalezionych, jeśli tożsamość ich rodziców lub chociaż matka była znana¹¹⁹⁵. Akta takich dzieci należało sporządzać zgodnie z przepisami ogólnymi o aktach urodzenia, ewentualnie ze wzmianką w treści aktu o porzuceniu dziecka przez rodziców i znajdowaniu się go pod opieką obcych osób. Zawarcie takich informacji było dozwolone i możliwe z uwagi na protokolarną formę aktów.

Stanisław Nowakowski oceniał wyżej opisane przepisy dość surowo, jako wymagające nazbyt skomplikowanych i czasochłonnych formalności dla osoby, która znalazła dziecko lub posiadała je w swej pieczy. Cierpiał na tym również interes państwa, gdyż nadawanie nazwiska w przewidzianym trybie zajmowało co najmniej miesiąc, tym samym sporządzenie aktu urodzenia jeszcze dłużej. Z drugiej strony uważał jednak, że ustawa wytyczyła w końcu jasną drogę postępowania w przypadku znalezienia dziecka lub przyjęcia go w pieczę i zlikwidowała chaos w tej kwestii panujący¹¹⁹⁶.

Znalazca lub sprawujący pieczę nad dzieckiem nieznanymi rodziców nie zawiadamiał najczęściej władzy administracyjnej I instancji (starostwa) samodzielnie, a za pośrednictwem urzędu gminy lub urzędnika stanu cywilnego. Prowadzących akta stanu cywilnego, którymi na obszarze obowiązywania ustawy byli w znacznej większości proboszczowie rzymskokatoliccy, nowe regulacje stawały w kłopotliwej i niejednoznacznej sytuacji. Określenie wyznania i nazwiska dziecka pozostawiono w wyłącznej gestii władzy administracyjnej, tak więc powinno ono zostać wciągnięte do ksiąg urodzeń danego wyznania dopiero po ustaleniu stosownych okoliczności przez władzę administracyjną II instancji (wojewodę). W praktyce często bywało jednak inaczej, bowiem będąca wyznania rzymskokatolickiego osoba, która znalazła dziecko, w pierwszej kolejności okazywała dziecko proboszczowi swojej lub właściwej miejscu znalezienia parafii, żądając jednocześnie

---

¹¹⁹⁴ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 107-108.

¹¹⁹⁵ Ibidem, s. 110.

¹¹⁹⁶ Ibidem, s. 109.

ochrzczenia dziecięcia¹¹⁹⁷. Zgodnie ze swymi powinnościami religijnymi duchowny czuł się powołany do dokonania obrzędu, a przepisy cywilne w żaden sposób mu tego nie zabraniały. Fakt ten musiał odnotować w księgach, a że metryki chrztu były jednocześnie cywilnymi aktami urodzenia, akt mógł powstać nie tylko zanim władza administracyjna zdążyła się wypowiedzieć, ale nawet zanim powzięła informację o znalezieniu bądź objęciu dziecka nieznanych rodziców pieczę.

Stanisław Nowakowski radził, aby w takiej sytuacji proboszcz zgodnie ze swoim sumieniem podjął decyzję o chrzcie. Do czasu definitywnego rozpatrzenia sprawy przez wojewodę nie należało sporządzać jednak żadnego aktu, nawet jeśli duchowny zdecydował się o odprawieniu obrzędu. Dla udokumentowania tegoż faktu datę zgłoszenia i chrztu najlepiej było odnotować w raptularzu bez nadawania nowego numeru, aby zachować zgodność z księgą urodzeń, do poprzedniego numeru dodając np. numer niższego rzędu lub literę. Z takiego wpisu nie można było oczywiście wydawać żadnych wyciągów, co najwyżej zaświadczenie o dokonaniu religijnego obrzędu. Akt urodzenia prowadzący akta powinien być sporządzić dopiero po otrzymaniu pisma ze starostwa z poleceniem jego spisania, przy załączeniu odpisu aktu nadania nazwiska przez wojewodę, którego nie należało dołączać do księgi pozostającej na parafii, a do duplikatu księgi¹¹⁹⁸. Jeśli dziecko było już wcześniej ochrzczone, wzmianka o tym fakcie powinna być zawarta w akcie nadania nazwiska.

2.5 Świadczenia o urodzeniu uprawnionych dzieci naturalnych

Rozporządzeniem Rady Ministrów z 28 września 1935 r.¹¹⁹⁹, które weszło w życie 16 października 1935 r., rozciągnięto moc obowiązującą art. 296 KCKP, wraz ze zmianą wynikającą z rosyjskiej ustawy z 13/26 maja 1913 r. o polepszeniu losu dzieci nieślubnych, oraz art. 297 KCKP na obszar województw wschodnich oraz wschodnich powiatów województwa białostockiego, na których obowiązywał rosyjski Zwód Praw (§1). Tym samym na wskazanym terenie umożliwiono na żądanie obojga rodziców lub samego ojca uprawnienie dzieci naturalnych.

---

¹¹⁹⁷ Ibidem, s. 108-109.

¹¹⁹⁸ Ibidem, s. 110.

¹¹⁹⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1935 r. o rozciągnięciu na województwa: nowogródzkie, poleskie, wileńskie i wołyńskie oraz na powiaty grodzieński, wołkowyski, białostocki, bielski i sokólski w województwie białostockim niektórych przepisów kodeksu cywilnego z 1825 r. o uprawnieniu dzieci nieślubnych (Dz.U. 1935 nr 75, poz. 471).

Uwaga do art. 1460⁷ rosyjskiej ustawy postępowania cywilnego z 1864 r. zyskała natomiast nowe brzmienie (§2). W przypadku dokonanego na podstawie art. 296 KCKP uprawnienia dziecka nieślubnego sąd okręgowy miał obowiązek wydania nowego świadectwa o urodzeniu w zamian metrykalnego, ze wzmianką o dekreście uprawniającym. Sąd miał również zawiadomić o sprawie właściwy konsystorz lub urząd, gdzie przechowywane były akta metrykalne. Zmiana ta dotyczyła zarówno terenu byłego Królestwa Polskiego, jak i obszaru wchodzącego niegdyś w skład Imperium Rosyjskiego, gdyż rosyjska ustawa postępowania cywilnego z 1864 r. nadal obowiązywała na obu tych terytoriach w zakresie postępowań w sprawach niespornych (nieprocesowych).

3. Przepisy obowiązujące na obszarze byłej dzielnicy pruskiej

3.1 Język urzędów stanu cywilnego

Na podstawie przepisów niemieckich językiem urzędowym wszelkich urzędów i korporacji administracyjnych na terenie byłej dzielnicy pruskiej był język niemiecki. Na mocy rozporządzenia Naczelnej Rady Ludowej z 15 maja 1919 r.¹²⁰⁰ na obszarze podlegającym władzy Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej w Poznaniu stał się nim język polski (art. 1). Językiem niemieckim nadal można było się posługiwać pomocniczo, o ile wymagał tego bieg danej sprawy (art. 2). Podkreślono również, że gdziekolwiek pruskie lub niemieckie ustawy nakazywały używanie języka niemieckiego, na jego miejsce miał wejść język polski (art. 3). Rozporządzenie w imieniu Komisariatu NRL podpisali jego członkowie Adam Poszwiński i ks. Stanisław Adamski.

Powyższe przepisy powtórzono w rozporządzeniu ministra b. dzielnicy pruskiej z 10 marca 1920 r.¹²⁰¹ i rozciągnięto je na obszary przyznane Polsce w traktacie wersalskim z 28 czerwca 1919 r. (art. 1). Zastrzeżono jednak, że art. 7 traktatu wersalskiego, który dotyczył spraw językowych mniejszości narodowej, miał pozostać nienaruszony (art. 4). Pod rozporządzeniem za ministra podpis złożył podsekretarz stanu w MbDP Leon Janta-Półczyński, podpisał się również szef Departamentu Spraw Wewnętrznych MbDP dr Stefan Piechocki.

---

¹²⁰⁰ Rozporządzenie o języku urzędowym władz administracyjnych i t. d., „Tygodnik Urzędowy” [Naczelnej Rady Ludowej] 1919 nr 12, poz. 56.

¹²⁰¹ Rozporządzenie o języku urzędowym władz administracyjnych (Dz.Urz. MBDP nr 18, poz. 171).

Powyższe przepisy miały naturalnie zastosowanie również do języka urzędów stanu cywilnego na terenie byłej dzielnicy pruskiej, jak również języka, w którym miały być prowadzone księgi¹²⁰².

3.2 Taryfa opłat pobieranych przez urzędników stanu cywilnego

Rozporządzeniem ministra b. dzielnicy pruskiej z 10 czerwca 1920 r., które wydano na podstawie art. 6d ustawy z 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji b. dzielnicy pruskiej¹²⁰³, podniesiono wysokość opłat przewidzianych w taryfie dołączonej do niemieckiej ustawy z 6 lutego 1875 r. o 400%¹²⁰⁴. Nowe stawki miały zacząć obowiązywać z dniem ogłoszenia rozporządzenia.

W związku z tym wgląd do rejestru kosztować miał 2,5 marki (nie więcej niż 7,5 marki za przejrzanie kilku roczników), takiej samej opłacie miało podlegać wydanie upoważnienia do zawarcia małżeństwa przed innym urzędnikiem stanu cywilnego niż miejscowo właściwy oraz wydanie wyciągu z rejestru (za każdy kolejny przejrzany rocznik do wyciągu 2,5 marki, łącznie nie więcej niż 10 marek). Rozporządzenie podpisał za ministra podsekretarz stanu Leon Janta-Połczyński.

Rok później postanowiono wzmocnić w tej sprawie pozycję ministra, gdyż uchwalono ustawę z 22 listopada 1921 r. (weszła w życie 17 grudnia 1921 r.), którą poświęcono wyłącznie możliwości podwyższenia taryfy opłat dla urzędów stanu cywilnego b. dzielnicy pruskiej¹²⁰⁵. Utrzymano formę takiego działania, gdyż miało ono następować w drodze ministerialnego rozporządzenia. Na tej podstawie prawnej oraz z powodów ogromnej inflacji

---

¹²⁰² A. Weiss, *Podręcznik dla urzędników...*, op. cit., s. 10. P. Szkutnik, *[Recenzja]: Prawne...*, op. cit., s. 524. H. Ciechanowski, *The Polish Civil...*, op. cit., s. 78. W praktyce na terenie województwa poznańskiego, które znalazło się w granicach państwa polskiego najwcześniej, akty stanu cywilnego sporządzano w języku niemieckim do końca 1919 r., w 1920 r. sporządzano je w języku niemieckim, polskim albo w obu, od początku 1921 r. wyłącznie w języku polskim. Zob. J. Grzelak, *Niemieckie księgi stanu cywilnego z terenów polskich. Deutsche Personenstandsbücher und Personenstandseinträge von Deutschen in Polen. Niemieckie księgi stanu cywilnego w Polsce w 1898-1945*, oprac. Tomasz Brzózka, Frankfurt am Main-Berlin 2000, *Leiter des Standesamts Zielona Góra/Kierownik Urzędu Stanu Cywilnego w Zielonej Górze, vom Verband der Standesbeamten der Republik Polen/Wydawca: Stowarzyszenie Urzędników Stanu Cywilnego RP, Verlag für Standesamtswesen*, ss. 500 „Archeion” 2022, t. 104 s. 268-269.

¹²⁰³ Art. 6d niniejszej ustawy nakładał na ministra b. dzielnicy pruskiej prawo i obowiązek wydawania rozporządzeń wprowadzających zmiany w niemieckich i pruskich ustawach i rozporządzeniach, które miały na celu m.in. przystosowanie ich ustroju i procedury do nowych warunków politycznych. Zob. Dz.P.P.P. 1919 nr 64, poz. 385.

¹²⁰⁴ 315. Rozporządzenie w sprawie podwyższenia taryfy opłat przysługującym urzędnikom stanu cywilnego (Dz.Urz. MBDP 1920 nr 35, poz. 315).

¹²⁰⁵ Ustawa z dnia 22 listopada 1921 r. o podwyższeniu taryfy opłat, ustanowionej niemiecką ustawą z dnia 6 lutego 1875 r. dla urzędów stanu cywilnego b. dzielnicy pruskiej. (Dz.U. 1921 nr 101, poz. 721).

i zmiany waluty minister skorzystał z takiej prerogatywy dwukrotnie, choć z uwagi na likwidację MbDP uczynił to już minister spraw wewnętrznych.

Rozporządzeniem z 28 lutego 1923 r. podniesiono wysokość opłaty za wgląd w rejestry za każdy rocznik do 700 marek (za kilka roczników nie więcej niż 2000 marek), za wydanie wspomnianego upoważnienia i wydanie wyciągu do 700 marek (za każdy kolejny przeszukany rocznik kolejne 700 marek, łącznie nie więcej niż 2500 marek)¹²⁰⁶. Powyższe stawki obowiązywały od 14 marca 1923 r.

Po likwidacji marki polskiej i zastąpieniu jej złotym rozporządzeniem z 26 sierpnia 1924 r. kwoty te ustalono odpowiednio na 1 zł za wgląd (łącznie nie więcej niż 3 zł) oraz 1 zł za upoważnienie i wyciąg (łącznie nie więcej niż 3 zł 50 gr)¹²⁰⁷. Nowa taryfa weszła w życie 4 września 1924 r.

3.3 Listy zmarłych przedkładane urzędom skarbowym

Ministerialne rozporządzenie wykonawcze z 2 grudnia 1921 r. do ustawy z 29 maja 1920 r. w przedmiocie zmiany przepisów o opodatkowaniu spadków i darowizn nałożyły na działające na obszarze byłej dzielnicy pruskiej urzędy stanu cywilnego obowiązki z zakresu podatkowego. Miały one bowiem zawiadamiać urzędy skarbowe podatków bezpośrednich i opłat skarbowych o stwierdzonych przez siebie wypadkach śmierci (§37)¹²⁰⁸. W tym celu urzędy stanu cywilnego miały przygotowywać osobne listy zmarłych, z których każda obejmować miała okres jednego miesiąca, a składana miała być do urzędu skarbowego w ciągu pierwszych dziesięciu dni kolejnego miesiąca. Brak zgonów w danym miesiącu również należało zgłosić. W listach należało uwzględniać wypadki śmierci obywateli polskich, które miały miejsce za granicą, a także zgony cudzoziemców posiadających na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej miejsce zamieszkania lub majątek nieruchomy bądź ruchomy. Urząd skarbowy miał czuwać nad wpływem list zgodnie z terminem, a w przypadku opóźnień miał upominać urzędy stanu cywilnego z wyznaczeniem kolejnego, krótkiego terminu na uzupełnienie. Po jego upływie miał złożyć zażalenie do władzy nadzorczej.

---

¹²⁰⁶ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 28 lutego 1923 r. w przedmiocie podwyższenia taryfy opłat dla urzędników stanu cywilnego na obszarze województw: poznańskiego i pomorskiego. (Dz.U. 1923 nr 27 poz. 163).

¹²⁰⁷ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 26 sierpnia 1924 r. w sprawie podwyższenia taryfy opłat dla urzędników stanu cywilnego na obszarze województw: poznańskiego i pomorskiego. (Dz.U. 1924 nr 78 poz. 760).

¹²⁰⁸ Rozporządzenie Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z dnia 2 grudnia 1921 r. zawierające przepisy wykonawcze dla b. dzielnicy pruskiej do ustawy z dnia 20 maja 1920 r. w przedmiocie zmiany przepisów o opodatkowaniu spadków i darowizn. (Dz.U. 1921 nr 99, poz. 714).

Powyższy przepis zobowiązał również władze polityczne pierwszej instancji do przesłania urzędów skarbowym podatków bezpośrednich i opłat skarbowych spisu wszystkich urzędów stanu cywilnego z danego w ciągu miesiąca po ogłoszeniu niniejszego rozporządzenia. Miały również informować o każdej zmianie dotyczącej liczby, siedziby i okręgu urzędów stanu cywilnego.

Do rozporządzenia dołączono wzór listy zmarłych, podkreślając, że urzędnicy stanu cywilnego mieli obowiązek zawarcia w nim wszystkich przepisanych danych, również tych niezapisywanych w rejestrze stanu cywilnego. W celu ich zanotowania urzędnik miał prawo zadawania dodatkowych pytań zgłaszającym zgon, jednak nie byli zobowiązani do dalszych dochodzeń.

Lista zawierać miała szesnaście rubryk, w której oprócz danych zmarłego zawieranych w rejestrze, jak imiona i nazwiska, miejsce urodzenia, zawód, miejsce śmierci, wiek, datę śmierci, czy stan cywilny, należało również zapisać dodatkowe dane, m.in. z zakresu majątkowego. Znalazły się wśród nich informacje o: obywatelstwie zmarłego; pozostawionym testamencie, miejscu jego przebywania i jego wykonawcy; żyjących dzieciach ślubnych lub nieślubnych; żyjących rodzicach (jeśli dzieci nie żyły), w dalszej kolejności żyjącym rodzeństwie i ich dzieciach bądź dalszych krewnych; przybliżonej wartości spadku; numerze głównej księgi spadków urzędu skarbowego. Na końcu należało zanotować ewentualne uwagi.

Zgodnie z instrukcją wypełniania listy należało ją założyć pierwszego dnia każdego miesiąca, a poszczególne zgony zapisywać w niej zaraz po ich zgłoszeniu, nadając numery zgodnie z kolejnością wpisów. W przypadku gdy pogrzeb sfinansowano z funduszu ubogich lub jeśli wartość spadku niewątpliwie nie przekraczała kwoty 5000 marek, należało tę okoliczność zanotować w rubryce dotyczącej wielkości spadku. Jeśli w danym miesiącu urząd stanu cywilnego nie powziął informacji o zgonach obywateli polskich za granicą lub posiadających majątek w kraju cudzoziemców, powinien potwierdzić taki stan odpowiednią adnotacją. Po upływie miesiąca listę należało podpisać i zanotować datę jej zamknięcia.

Niniejszy przepis w niezmienionej formie powtórzono w §33 zastępującego powyższy akt międzyministerialnego rozporządzenia z 26 sierpnia 1923 r.¹²⁰⁹, które bez zmian obowiązywało do 1947 r.

---

¹²⁰⁹ Rozporządzenie Ministra Skarbu w porozumieniu z Ministrami Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości oraz Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 25 sierpnia 1923 r. zawierające przepisy wykonawcze dla obszaru województw: pomorskiego i poznańskiego w przedmiocie opodatkowania spadków i darowizn. (Dz.U. 1923 nr 101, poz. 796).

3.4 Pisownia nazwisk na plebiscytowym obszarze Górnego Śląska

Art. XVI protokołu końcowego do konwencji niemiecko-polskiej dotyczącej Górnego Śląska, podpisanej w Genewie 15 maja 1922 r. (weszła w życie z dniem 17 czerwca 1922 r.)¹²¹⁰, odnosił się do pisowni nazwisk w rejestrach stanu cywilnego prowadzonych na obszarze plebiscytowym. Na jego podstawie na żądanie strony zainteresowanej urzędnik stanu cywilnego miał w sporządzanym akcie urodzenia i akcie małżeństwa dodawać do nazwiska, które zapisano w formie urzędowej, to samo nazwisko w pisowni właściwej językowi polskiemu bądź niemieckiemu. Prawo takiego żądania przysługiwało: ojcu (w przypadku urodzenia prawego) lub matce, gdyby ojciec nie żył; matce (w przypadku urodzenia nieprawego); zastępcy prawnemu (w przypadku sierot lub innych osób pozostających pod opieką); każdemu z narzeczonych odnośnie swego nazwiska. W aktach zejścia niniejsza wzmianka miała być dokonywana na zasadzie przedstawienia prostego dowodu, że osoba zmarła używała innej pisowni niż urzędowa.

W przypadku wpisów już uczynionych w rejestrze brak tego typu wzmianki miał być na żądanie strony zainteresowanej uważany za wynik pomyłki kancelaryjnej w rozumieniu art. 18 niemieckiej ustawy (w rzeczywistości §18 przepisów wykonawczych) z 25 marca 1899 r.¹²¹¹ W takiej sytuacji sprostowanie miało być dokonane w formie zwykłej adnotacji na marginesie potwierdzonej przez właściwe władze nadzorcze. W przypadku aktów urodzenia uprawniona do wniesienia żądania była strona zainteresowana, a za małoletniego ojciec (w przypadku dziecka prawego) lub matka (jeśli ojciec nie żył), matka (w przypadku dziecka nieprawego), a w przypadku aktu małżeństwa – każdy z małżonków odnośnie swego nazwiska.

Powyższe przepisy należało stosować również do końcówek gramatycznych właściwych językowi polskiemu w nazwiskach kobiet zamężnych i panien¹²¹². Jeżeli pisownia lub forma imienia w języku mniejszości różniła się od pisowni lub formy w języku urzędowym, na żądanie strony zainteresowanej należało obok imienia w języku urzędowym

---

¹²¹⁰ Ustawa z dnia 24 maja 1922 r. w przedmiocie ratyfikacji konwencji niemiecko-polskiej, dotyczącej Górnego Śląska, podpisanej w Genewie dnia 15 maja 1922 r. (Dz.U. 1922 nr 44 poz. 370). Konwencja niemiecko-polska dotycząca Górnego Śląska, podpisana w Genewie dnia 15 maja 1922 roku. (Dz.U. 1922 nr 44 poz. 371).

¹²¹¹ RGBl. 1899, s. 229. F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 17.

¹²¹² Warto podkreślić, że ustawą z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu byłej dzielnicy pruskiej uchylono wszelkie ustawy i rozporządzenia wydane na niekorzyść jakiegokolwiek narodowości lub wyznania (art. 3). W tym kontekście interpretowano wszelkie zakazy dotyczące końcówek przy nazwiskach żeńskich. Zob. Dz.P.P.P. 1919 nr 64, poz. 385; A. Litwin, A. Rzewski, *Rejestracja stanu...*, op. cit., s. 237-238.

dodać imię według pisowni mniejszości. Podkreślono, że prośby o zmianę lub usunięcie niektórych liter w nazwiskach w celu ich uzgodnienia w pisowni polskiej lub niemieckiej miały być przez oba rządy traktowane z największą życzliwością. Żądania w zakresie formy lub pisowni imienia oraz zmiany lub usunięcia liter z nazwisk mogły być wnoszone przez te same osoby, które były uprawnione do żądań w kwestii uczynienia wzmianek w dokonanych już wpisach w rejestrach stanu cywilnego.

Pismem z 4 maja 1933 r. MSW przytaczało treść okólnika wojewody śląskiego Michała Grażyńskiego z 10 kwietnia 1933 r., w którym oceniał on, że ze wspomnianego wyżej uprawnienia ludność polska korzystała w wypadkach nielicznych¹²¹³. Jako powody tego stanu rzeczy wymieniał opieszałość, a także trudności związane z wniesieniem żądania w przypadku rejestrów, które znalazły się po stronie niemieckiej byłego obszaru plebiscytowego. Wojewoda informował, że celem jednolitego i sprawnego postępowania rządu Polski i Niemiec porozumiały się w kwestii usunięcia dotychczasowych przeciwności w tej sprawie.

Wojewoda zwrócił się z prośbą do podległych sobie starostów, aby zachęcili ludność do jak najszerszego korzystania z powyższego uprawnienia. Podania w tej sprawie miały być wolne od opłat stemplowych, wolne od opłaty miały być także zezwolenia na zmianę pisowni nazwiska. W przypadku osób, których rejestry znajdowały się na górnośląskiej części województwa śląskiego sprostowania dokonywać miał na podstawie §18 przepisów z 25 marca 1899 r. i za zezwoleniem władzy nadzorczej urzędnik stanu cywilnego w formie korekty błędu pisarskiego. Podania w tej sprawie należało składać do urzędu stanu cywilnego miejsca zamieszkania, a w przypadku osób mieszkających w innych częściach kraju lub za granicą, do urzędu stanu cywilnego, który prowadził odnośny rejestr. W przypadku obywateli polskich, których rejestry znajdowały się na terenie Rzeszy Niemieckiej, przywrócenie poprawnej pisowni nazwisk miało być dokonywane na podstawie pruskiego rozporządzenia z 3 listopada 1919 r. w sprawie zmiany nazwisk rodowych. Za pośrednictwem właściwych ze względu na miejsce zamieszkania urzędów stanu cywilnego wnioski należało kierować do sądów grodzkich. Jeśli dana osoba mieszkała w kraju poza górnośląską częścią województwa śląskiego lub za granicą właściwym sądem w tej sprawie był Sąd Grodzki w Katowicach. Sąd miał przedstawić sprawę do rozstrzygnięcia ministrowi sprawiedliwości. Do okólnika

---

¹²¹³ Pismo Nr. AC. 27 a-9/8. z dnia 4 maja 1933 r. o przywróceniu prawidłowej pisowni nazwisk na podstawie Konwencji Genewskiej z 1922 r. (Dz.Urz. MSW 1933 nr 7, poz. 110).

dołączono dwa wzory podań w niniejszej sprawie, które miały być rozesłane urzędowi stanu cywilnego.

Ponownie do kwestii zniekształconych nazwisk polskich MSW odniosło się okólnikiem z 8 października 1936 r.¹²¹⁴ Jako podstawę prawną sprostowania ponownie wskazano §18 przepisów z 25 marca 1899 r., a także art. XVI konwencji z 15 maja 1922 r. na obszarze górnośląskiej części województwa śląskiego. Podania w tej sprawie należało kierować do właściwej powiatowej władzy administracji ogólnej.

Powyższe zasady powtórzono w okólniku MSW z 17 lipca 1939 r.¹²¹⁵ ze zmianą w postaci usunięcia jako podstawy prawnej konwencji z 15 maja 1922 r., co miało związek z jej wygaśnięciem w 1937 r.

4. Przepisy obowiązujące na obszarze byłej dzielnicy austriackiej

4.1 Rozciągnięcie przepisów ABGB na obszar Spiszu i Orawy

Ustawa z 26 października 1921 r., która weszła w życie z dniem 12 listopada 1921 r., potwierdziła utrzymanie w mocy ustaw i rozporządzeń, które obowiązywały na obszarze Spiszu i Orawy z dniem jego przyłączenia do Rzeczypospolitej Polskiej (art. 1)¹²¹⁶. Upoważniono również Radę Ministrów do wydawania rozporządzeń znoszących lub zmieniających obowiązujące tam przepisy, jak również wprowadzających na te tereny ustawy obowiązujących na pozostałym obszarze państwa (art. 2).

Ze swego wyżej wspomnianego uprawnienia Rada Ministrów skorzystała w postaci wydania m.in. rozporządzenia z 14 września 1922 r., które weszło w życie z dniem 25 listopada 1922 r.¹²¹⁷ Na obszar Spiszu i Orawy rozciągnięto przepisy ABGB oraz innych przepisów z zakresu prawa cywilnego, w tym tych dotyczących prawa małżeńskiego (§2 pkt 2) lit. c) i d)). Od tej pory świecki system prawa małżeńskiego ustanowiony węgierskimi ustawami nr XXXI i nr XXXIII z 1894 r., ze zmianami wynikającymi z §4 niniejszej ustawy,

---

¹²¹⁴ Dz.Urz. MSW 1936 nr 28, poz. 203.

¹²¹⁵ Dz.Urz. MSW 1939 nr 18, poz. 149.

¹²¹⁶ Ustawa z dnia 26 października 1921 r. w przedmiocie przepisów prawnych, obowiązujących na obszarze Spisza i Orawy, należącym do Rzeczypospolitej Polskiej. (Dz.U. 1921 nr 89, poz. 657). W ustawie nie wymieniono konkretnych aktów prawnych w tej kwestii, niewątpliwie zaliczano jednak do nich węgierską ustawę nr XXXIII o państwowych rejestrach stanu cywilnego z 1894 r. Zob. J. Ciągwa, *Uherskie prawo...*, op. cit., s. 495.

¹²¹⁷ Dz.U. 1922 nr 90, poz. 833.

funkcjonował na tym obszarze równolegle z wyznaniowym systemem zawartym w ABGB¹²¹⁸.

W zakresie zapowiedzi przedmażeńskich oraz prowadzenia metryk małżeńskich kompetencje prowadzących metryki przyznano każdorazowemu staroście spisko-orawskiemu lub jego zastępcy (§4 pkt 4)). Przewidziane w §52 ustawy nr XXXIII z 1894 r. publiczne wywieszenie zapowiedzi w urzędzie gminnym miało być dokonywane w urzędzie miejsca zamieszkania każdego z nowożeńców. O odwołaniach z powodu odmowy ogłoszenia zapowiedzi lub udzielenia ślubu rozstrzygać miał w pierwszej instancji wojewoda, a w drugiej instancji minister spraw wewnętrznych (§4 pkt 5)). Uchylono również §60 ust. 3 i §61 ustawy nr XXXIII z 1894 r., które powierzały rozpatrywanie tychże odwołań organom sądowym.

Niniejsza ustawa była jedynym aktem prawnym uchwalonym już po odrodzeniu państwa polskiego, który bezpośrednio lub pośrednio ingerował w rejestrację stanu cywilnego na obszarze byłego zaboru austriackiego. Stanowi to duży kontrast w stosunku do byłej dzielnicy rosyjskiej, a nawet pruskiej, gdzie tego typu dostosowujące przepisy były opracowywane i przyjmowane, tym bardziej, że w tym przypadku zmiana dotyczyła wyłącznie małego obszaru Spiszu i Orawy. Zastanawiać może powód takiej absencji legislacyjnej, bowiem austriacki system na pewno nie był uważany za wydajny, w swym w większości wyznaniowym charakterze był przecież dość podobny do reżimu obowiązującego w byłym Królestwie Polskim. Być może na taką okoliczność wpłynęło rozdrobnienie przepisów austriackich, gdyż przy ewentualnej, nawet drobnej reformie, należałoby znowelizować lub uchylić cały szereg dekretów, rozporządzeń czy ministerialnych reskryptów, na co ustawodawca się nie zdecydował, licząc na szybkie ujednoczenie rejestracji na terenie całego kraju.

5. Przepisy obowiązujące na całym obszarze państwa

5.1 Sprawy wojskowe

5.1.1 *Metryki śmierci osób wojskowych*

Z uwagi na wyznaniowy charakter aktów stanu cywilnego na większości ziem odrodzonego państwa polskiego prowadzenie metryk śmierci osób wojskowych również powierzono duszpasterstwu, ale temu funkcjonującemu w ramach struktur wojskowych. W

---

¹²¹⁸ J. Ciągwa, *Uherskie prawo...*, op. cit., s. 497-498.

1918 r. koordynację zaspokajania potrzeb religijnych żołnierzy wszystkich wyznań w Wojsku Polskim prowadził biskup polowy wraz z naczelnym kapelanem jako swoim zastępcą poprzez Dziekanat Okręgów Generalnych¹²¹⁹. Organem administracyjnym przy biskupie polowym była Kuria Biskupia przy MSWojsk, która wykonywała jego zarządzenia zgodnie z prawem kanonicznym, a także współpracowała z departamentami i oddziałami Sztabu Generalnego w zakresie organizacji, mobilizacji, personaliów, zaopatrzenia, administracji, ewidencji (strat), oświecenia i biurowości¹²²⁰.

Sytuacja dla żołnierzy innych wyznań niż rzymskokatolickie zmieniła się w roku następnym, kiedy dekretem wodza naczelnego Józefa Piłsudskiego z 18 stycznia 1919 r.¹²²¹ przy konsystorzu polowym ustanowiono szefów sekcji wyznań: greckokatolickiej, protestanckiej, prawosławnej i mojżeszowej. Wszystkie wyznania niekatolickie wyłączono spod władzy kościelno-sądowej i kościelno-administracyjnej biskupa polowego.

W dalszej kolejności rozkazem ministra spraw wojskowych Józefa Leśniewskiego z 23 czerwca 1919 r.¹²²² ustanowiono Sekcję Religijno-Wyznaniową, która miała obejmować wszystkie wyznania niekatolickie. Z dniem 1 kwietnia 1919 r. jej szefem został major Bronisław Pieracki. W sprawach wyznaniowo dogmatycznych duchowni wojskowi mieli być zależni od swych władz cywilno-duchownych, zaś w sprawach administracyjno wojskowych przez szefa Sekcji od ministra spraw wojskowych. Sekcja Religijno-Wyznaniowa na czas organizacji duszpasterstwa wojskowego niekatolickiego weszła w skład Departamentu I Mobilizacyjno-Organizacyjnego MSWojsk, zaś z chwilą jej ukończenia podlegać miała bezpośrednio ministrowi spraw wojskowych. W jej strukturze obok szefa Sekcji – oficera sztabowego oraz doradcy prawnego – kapitana z korpusu sądownictwa, działać miało pięć referentur wyznaniowych (wyznań ewangelickich oraz wyznania mariawickiego, prawosławnego, mojżeszowego i mahometańskiego), tabor sekcji oraz wydział metrykalny. Ten ostatni składać się miał z naczelnika wydziału, kancelisty, maszynistki i dwóch pisarzy.

Kolejnym rozkazem ministra spraw wojskowych z 3 stycznia 1920 r.¹²²³ ustanowiono przepisy w zakresie prowadzenia metryk śmierci osób wojskowych. Z założenia miały one

---

¹²¹⁹ K. Szczygielski, *Niekatolickie duszpasterstwo wojskowe w Polsce XX wieku*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2003, s. 668-669.

¹²²⁰ T. Jachimowski, *Służba duszpasterska. A. Katolicka*, [w:] *Dziesięciolecie odrodzenia Polskiej Siły Zbrojnej: 1918-1928*, red. H. Mościcki, W. Dzwonkowski, T. Bałaban, Warszawa: Nakładem Por. Rez. Tadeusza Złotnickiego 1928, s. 445-446.

¹²²¹ O poborach dla duchowieństwa wojskowego w Wojsku Polskim (Dz.Rozk.Wojsk. 1919 nr 10, poz. 374).

¹²²² D. M. O. 4690. Org. 2313. Stworzenie Sekcji Religijno-Wyznaniowej, (Dz.Rozk.Wojsk. 1919 nr 71, poz. 2313).

¹²²³ K. B. 4645. 13. Prowadzenie metryk śmierci osób wojskowych (Dz.Rozk. 1920 nr 1, poz. 13).

mieć charakter tymczasowy, gdyż zastrzeżono, że miały obowiązywać do czasu uregulowania tej sprawy przez Sejm w formie ustawy, co jednak nigdy nie nastąpiło. Tym samym prowizoryczne przepisy obowiązywały bezterminowo i bez zmian, mimo że spotykały się z dużą krytyką¹²²⁴.

Obowiązek prowadzenia „metryk śmierci i pogrzebu” osób wojskowych spoczywać miał na kapelanach wojskowych wszystkich wyznań w stosunku do członków oddziałów i zakładów, do których byli przydzieleni (§1). Co do zasady każdy kapelan miał je prowadzić dla osób wojskowych swojego wyznania, jednak w miejscowościach, w których nie urzędował kapelan wyznania niekatolickiego, wypadki śmierci do księgi metrykalnej danego oddziału i zakładu wpisywać miał kapelan katolicki bez różnicy wyznania (§2). Był w takim wypadku obowiązany do zawiadomienia z urzędu kapelana właściwego wyznania, względnie Ministerstwa Spraw Wojskowych, a także odesłać kartę tożsamości, ewentualnie książkę żołąd lub protokół śmierci oddziałowi, do którego zmarły należał. Kapelan wyznania niekatolickiego miał wpisywać do ksiąg metrykalnych wypadki śmierci osób wyznania niekatolickiego, przy których pełnił swą posługę jako duchowny, a także o których został powiadomiony z urzędu przez kapelana katolickiego.

Dla ujednolicenia w całej armii metryk śmierci z dniem 1 stycznia 1920 r. (a więc z niewielką mocą wsteczną) miały zostać wprowadzone księgi, względnie arkusze metrykalne, o jednakowym wzorze (§3). Wojskowe metryki śmierci miały mieć moc dokumentów cywilno-prawnych do czasu uchwalenia ustawy o prowadzeniu aktów stanu cywilnego przez kapelanów wojskowych, jednak tylko w stosunku do osób pochodzących z Małopolski (§4). W przypadku obywateli byłej Kongresówki oraz ziem byłego zaboru pruskiego miały służyć tylko za materiał przeznaczony do wciągnięcia do właściwych ksiąg stanu cywilnego miejsca zamieszkania danych osób. W stosunkach służbowych kapelani mieli wydawać metryki z urzędu bez opłaty stemplowej, zaś dla osób prywatnych mieli wystawiać wyciągi za opłatą w wysokości 4 marek polskich lub 7 koron austro-węgierskich (§5). Dla Małopolski miały one mieć charakter wyciągów z ksiąg metrykalnych, a dla byłej Kongresówki i ziem byłego zaboru pruskiego status wyciągów z wojskowych rejestrów zmarłych.

Po wpisaniu danego wypadku śmierci do księgi metrykalnej kapelan katolicki miał powiadomić o śmierci osoby wyznania katolickiego: powiatową komendę uzupełnień, która miała w dalszej kolejności powiadomić właściwy urząd parafialny i sąd powiatowy; rodziców

---

¹²²⁴ Józef Litwin uważał przepisy zawarte w niniejszym rozkazie za przykład błędnego unormowania spraw rejestracji, wynikającego z niezajomości przepisów prawa poszczególnych dzielnic. Zob. J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 27.

zmarłego za pośrednictwem karty pocztowej; w przypadku oficera Departament IV Personalny MSWojsk (§6). Oprócz tego miał odesłać oddziałowi, do którego należał zmarły, zaopatrzoną w swój podpis i pieczęć kartę tożsamości, ewentualnie książkę żołdu lub protokół śmierci. O wypadku śmierci osoby wojskowej wyznania niekatolickiego kapelan katolicki miał powiadomić kapelana właściwego wyznania lub Sekcję Religijno-Wyznaniową MSWojsk. Kapelani wyznań niekatolickich mieli zaś zawiadamiać o wypadkach śmierci osób wojskowych swego wyznania te same urzędy i osoby, a oprócz tego również duchownego parafii, względnie urzędnika stanu cywilnego gminy, z której pochodził zmarły.

Do rozkazu załączono wzór arkusza metrykalnego, który miał postać tabeli. Znalazły się w nim kolejno rubryki: liczba porządkowa; przynależność (pułk/kompania, szwadron, bateria); stopień wojskowy; imię i nazwisko zmarłego; imiona rodziców i nazwisko rodowe matki; miejsce urodzenia (powiat i województwo, względnie kraj); rok, miesiąc i dzień urodzenia; religia; płeć; zawód; stan, ewentualnie imię i nazwisko pozostałej wdowy; miejsce wypadku śmierci (powiat i województwo, ewentualnie kraj); rok, godzina, dzień i miesiąc śmierci (słownie i cyframi); przyczyna śmierci; informacji o udzieleniu świętego sakramentu; dzień i miejsce pogrzebu (nazwa cmentarza i numer grobu); imię i nazwisko kapelana wyprawiającego pogrzeb, względnie protokołującego; numer dziennika czynności; imię i nazwisko świadków śmierci (z podaniem pułku, kompanii itd.); uwagi (wzmianki o spisanych protokołach, poprawki i uzupełnienia, notatki o ekshumacji).

Rozkazem tego samego ministra z 16 marca 1920 r.¹²²⁵ wszystkie dowództwa byłej armii generała Hallera, jak również księży kapelanów, którzy we Włoszech zaciągnęli się do armii polskiej, a posiadali „zapisy zmarłych”, zobowiązano do nadesłania Kurii Biskupiej Wojska Polskiego aktów zejścia żołnierzy, zmarłych i poległych we Francji, we Włoszech i w Polsce, o ile nie zostały one przez właściwych kapelanów zaprotokołowane i odesłane do duszpasterstwa naczelnego dowództwa. Akty zejścia żołnierzy niekatolickich Kuria miała przekazać sekcji wyznań niekatolickich.

W marcu 1920 r. Sekcję Religijno-Wyznaniową wydzielono z Departamentu I i utworzono Sekcję Wyznań Obcych MSWojsk, która wkrótce zmieniła nazwę na Sekcję Wyznań Niekatolickich i Opieki nad Grobami Wojennymi¹²²⁶. W jej skład weszło siedem głównych urzędów duszpasterskich podzielonych na wyznania (prawosławne, ewangelicko-

---

¹²²⁵ Kurja Biskupia 2350. 424. Nadsyłanie aktów zejścia żołnierzy b. arm. gen. Hallera przez poszczególne Dowództwa do Kurji Biskupiej, (Dz.Rozk. 1920 nr 16, poz. 424).

¹²²⁶ W. Dunin-Wąsowicz, *Służba duszpasterska. B. Niekatolicka* [w:] *Dziesięciolecie odrodzenia Polskiej Siły Zbrojnej: 1918-1928*, red. H. Mościcki, W. Dzwonkowski, T. Bałaban, Warszawa: Nakładem Por. Rez. Tadeusza Złotnickiego 1928, s. 451. K. Szczygielski, *Niekatolickie duszpasterstwo...*, op. cit., s. 670.

augsburskie, ewangelicko-unijne, ewangelicko-reformowane, Starokatolickiego Kościoła Mariawickiego, mojżeszowego i mahometańskiego), a także Główny Urząd Opieki nad Grobami Wojennymi oraz Archiwum Metrykalne.

Kolejna reorganizacja nastąpiła w sierpniu 1921 r., kiedy miejsce Sekcji zajął Wydział Wyznań Niekatolickich¹²²⁷. Jego Szef w randze generała brygady podlegał bezpośrednio ministrowi spraw wojskowych. W skład Wydziału wchodziła kancelaria, referat personalno-organizacyjny oraz pięć urzędów wyznaniowych: ewangelicko-augsburski, ewangelicko-reformowany, ewangelicko-unijny, prawosławny i mojżeszowy. Tym razem nie wydzielono już osobnej komórki poświęconej sprawom akt stanu cywilnego/metrykalnym. Z dniem 1 czerwca 1927 r. Wydział przemianowano na Biuro Wyznań Niekatolickich MSWojsk, przy utrzymaniu wewnętrznego podziału organizacyjnego na pięć wyznań¹²²⁸.

W 1921 r. nowe ramy organizacyjne otrzymało również wojskowe duchowieństwo katolickie, centralnym urzędem duszpasterskim stała się Polowa Kuria Biskupia¹²²⁹. Składała się z wydziału organizacyjno-administracyjnego oraz oświatowo-metrykalnego, a także referatu grekokatolickiego. Najwyższy szczebel w hierarchii kościelno-wojskowej zajmował biskup polowy, który odpowiadał stopniowi generała dywizji, następnie dziekan generalny (stopień generała brygady), dziekan (stopień pułkownika) oraz kapelan wojskowy-proboszcz. Od wejścia w życie wykonawczego w stosunku do konkordatu rozporządzenia z 1926 r.¹²³⁰, które zatwierdzało statut katolickiego duchowieństwa wojskowego, kapelani wojskowi-proboszczowie mieli pełnić obowiązki urzędników stanu cywilnego w stosunku do osób wojskowych i ich rodzin.

Wydane wkrótce po odrodzeniu państwa polskiego przepisy o prowadzeniu aktów/metryk śmierci żołnierzy świadczy o ówczesnej pilnej potrzebie unormowania tej dziedziny, związanej oczywiście z prowadzonymi na wielu frontach działaniami wojennymi. Tymczasowe przepisy w tym względzie okazały się nadzwyczaj długotrwałe, co należały tłumaczyć zarówno niskim priorytetem tej kwestii w okresie pokoju, jak również problemem z ujednoliceniem i unowocześnieniem prowadzenia rejestracji stanu cywilnego na terenie całego kraju.

---

¹²²⁷ K. Szczygielski, *Niekatolickie duszpasterstwo...*, op. cit., s. 671.

¹²²⁸ W. Dunin-Wąsowicz, *Służba duszpasterska...*, op. cit., s. 451-452. K. Szczygielski, *Niekatolickie duszpasterstwo...*, op. cit., s. 675-677.

¹²²⁹ T. Jachimowski, *Służba duszpasterska...*, op. cit., s. 446.

¹²³⁰ Dz.U. 1926 nr 124, poz. 714.

5.1.2 *Wyciągi z aktów urodzeń i śmierci do rejestrów i spisów poborowych*

Akty stanu cywilnego, a właściwie informacje w nich zawarte, służyły władzom państwowym w wieloraki sposób. Jedną z istotniejszych funkcji, którą pełniły, było dostarczanie danych stanowiących podstawę do sporządzenia list poborowych. Przepisy ku temu pojawiły się jeszcze przed odzyskaniem niepodległości w tymczasowej ustawie o powszechnym obowiązku służby wojskowej, która ogłoszona została przez Radę Regencyjną 29 października 1918 r.¹²³¹ Art. 32 ustawy stanowił, że wójtowie gmin i naczelnicy gmin miejskich, a w miastach mających własne powiatowe komendy uzupełnień – komisarze okręgów milicji, mieli obowiązek corocznego układania list poborowych, do których zapisywać mieli w porządku alfabetycznym wszystkich zamieszkałych w obrębie gminy, miasta lub okręgu milicji mężczyzn, którzy w danym roku kończyli 20 lat życia¹²³². Podstawę ku tworzeniu tychże list stanowić miały księgi ludności, wykazy urzędów stanu cywilnego oraz wszelkie inne dane urzędowe, po ich wcześniejszym sprawdzeniu (art. 33). Ustawa nie nakładała jednak żadnych w tej mierze dodatkowych obowiązków na prowadzących akta stanu cywilnego.

Dokładniej kwestię tę uregulowano w zastępującej ją ustawie z 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej¹²³³. Zobligowano w niej urzędy gmin do prowadzenia rejestrów osób podlegających powszechnemu obowiązkowi służby wojskowej, które zamieszkiwały w danej gminie i w danym roku kończyły 18 lat życia (art. 20). Osoby posiadające faktyczne miejsce zamieszkania w więcej niż jednej gminie miały być zapisane w rejestrze w każdej z tych gmin, a osoby niemające miejsca zamieszkania lub których miejsce zamieszkania było niewiadome, miały zgłosić się osobiście wraz z dokumentami potwierdzającymi tożsamość do urzędu gminy właściwego dla ich ówczesnego miejsca pobytu. Prowadzących akta stanu cywilnego zobowiązano do corocznego przesyłania właściwym urzędom gmin, najpóźniej we wrześniu, wyciągów z aktów urodzenia i śmierci osób, które w roku następnym wchodziły w wiek poborowy (art. 21). W razie opieszałości w tej kwestii władza administracyjna I instancji mogła zarządzić wykonanie tych czynności na

---

¹²³¹ Tymczasowa ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej (Dz.P.K.P. 1918 nr 13, poz. 28).

¹²³² Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1922 r. określenia „wójt gminy”, „naczelnik gminy miejskiej” oraz „miasta mające własne komendy uzupełnień” zmieniono kolejno na „sołtys”, „burmistrz” i „miasta wydzielone z powiatu wiejskiego”. Zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1922 r. w przedmiocie zmian w tymczasowej ustawie z dnia 28 października 1918 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej, wprowadzonej na obszar b. dzielnicy pruskiej rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1922 r. (Dz.U. 1922 nr 9 poz. 60).

¹²³³ Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej. (Dz.U. 1924 nr 61, poz. 609).

koszt winnego zaniechania¹²³⁴. Na podstawie m.in. wyciągów z aktów urzędy gmin miały sporządzać spisy poborowych w porządku alfabetycznym (art. 23). Na żądanie władzy administracyjnej I instancji prowadzący akta stanu cywilnego mieli obowiązek udzielać wszelkich wyjaśnień, a także sporządzać wypisy i odpisy, które potrzebne były przy sporządzaniu i prowadzeniu list poborowych oraz wykonywaniu innych przepisów niniejszej ustawy (art. 28). Osoba winna niewypełnienia lub nienależytego spełnienia obowiązków przewidzianych w art. 21 i art. 28 niniejszej ustawy podlegała karze grzywny do 500 zł lub aresztu do 6 tygodni (art. 87).

Ministerialnym rozporządzeniem wykonawczym z 1925 r. uszczegółowiono pewne uregulowane niniejszą ustawą kwestie¹²³⁵. Prowadzący akta stanu cywilnego mieli sporządzać wyciągi z aktów urodzenia i śmierci osób płci męskiej, które w roku następnym miały ukończyć lub ukończyłyby 21 rok życia, osobno dla każdej gminy (§138). Przed końcem września mieli je przysyłać do urzędów gminnych właściwych dla miejsca urodzenia, względnie śmierci danej osoby. Ustalono również wzór takiego wyciągu (wzór nr 11), w którym należało oznaczyć województwo i powiat, którego wyciąg dotyczył, a także rok urodzenia mężczyzn, których w nim wymieniono. W poszczególnych rubrykach należało zawrzeć kolejno: numer porządkowy, imię i nazwisko, dzień i miejsce urodzenia, datę i miejsce ewentualnej śmierci, nazwisko i imię ojca oraz nazwisko rodzinne i imię matki, zawód lub zatrudnienie ojca, uwagi. Na podstawie m.in. tychże wyciągów urzędy gmin miały sporządzać w dwóch egzemplarzach spisy poborowych w alfabetycznym porządku (§146). Jeden z nich wraz z otrzymanymi wcześniej wyciągami z aktów urodzenia i aktów śmierci miały odsyłać do 15 lutego każdego roku właściwej władzy administracyjnej I instancji (§164).

Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 11 stycznia 1928 r. dokonano pewnych zmian w ustawie z 1924 r.¹²³⁶ Sprecyzowano termin przekazania przez prowadzących akta urzędów gmin wyciągów z aktów na 15 września. Ustalono także, że w

---

¹²³⁴ Okólnikiem z dnia 2 lipca 1929 r. MSW dla wyjaśnienia zgłoszonej niepewności w zakresie pokrywania kosztów sporządzania takich wyciągów doprecyzowało, że urzędnicy stanu cywilnego i prowadzący metryki mieli dostarczać niniejsze wyciągi z urzędu i bez żadnego wynagrodzenia. Zob. Okólnik 134 (OB. 2353) z 2 lipca 1929 r. w sprawie kosztów sporządzania wyciągów z ksiąg metrycznych przy rejestracji 18-letnich (Dz.Urz. MSW 1929 nr 10, poz. 196).

¹²³⁵ Rozporządzenie wykonawcze Ministra Spraw Wojskowych w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Zagranicznych, Sprawiedliwości, Skarbu, Kolei, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Przemysłu i Handlu z dnia 21 marca 1925 r. do ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej z dnia 23 maja 1924 r. (Dz.U. 1925 nr 37, poz. 252).

¹²³⁶ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 stycznia 1928 r. w sprawie zmian i uzupełnień niektórych postanowień ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej. (Dz.U. 1928 nr 4, poz. 26).

wypadku zniszczenia lub zaginięcia ksiąg stanu cywilnego podmiotem właściwym do przekazania wyciągów z aktów osób, które w danym roku kalendarzowym ukończyły lub ukończyłyby 18 lat życia, były instytucje i urzędy otrzymujące duplikaty tych ksiąg. Rozszerzono również treść art. 28, gdzie prowadzących akta stanu cywilnego, a w przypadku zniszczenia ksiąg instytucje posiadające ich duplikaty, zobligowano do przesyłania co 3 miesiące właściwej powiatowej władzy administracji ogólnej wykazu zmarłych osób w wieku od 19 do 50 lat celem ich wykreślenia ze spisów i list poborowych. Do żądania wyjaśnień, wyciągów i odpisów z aktów uprawniono władze administracji ogólnej, powiatowe komendy uzupełnień, komisje poborowe oraz te urzędy gmin, którym powierzono sporządzenie list poborowych.

W ślad za zmianami w ustawie poszły również nowe przepisy wykonawcze zawarte w rozporządzeniu ministerialnym z 16 marca 1930 r.¹²³⁷ W §75 ustalono oddzielne wzory wyciągów z aktów urodzenia (wzór nr 2) i z aktów śmierci (wzór nr 3). W każdym z nich należało oznaczyć województwo, powiat, nazwę urzędu, liczbę aktów, miejsce i datę sporządzenia oraz rok urodzenia mężczyzn, których akty w nim zawarto. W kolejnych rubrykach wyciągu z aktów urodzenia należało zawrzeć kolejno: numer porządkowy, imię i nazwisko, datę i miejsce urodzenia, nazwisko i imię ojca oraz nazwisko panieńskie matki, zawód lub zatrudnienie ojca, a także uwagi. W tej ostatniej należało wskazać wszelkie daty, które mogły służyć odszukaniu zapisanego, a także jego miejsce zamieszkania lub pobytu, jeśli było znane. Wyciąg z aktów śmierci zawierał analogicznie rubryki, jednak zamiast zawodu lub zatrudnienia ojca należało wskazać datę i miejsce śmierci wymienionej osoby. Na końcu każdego wyciągu powinna znaleźć się pieczęć urzędowa oraz podpis prowadzącego akta. Jeśli księgi stanu cywilnego uległy zniszczeniu lub zaginięciu uściślono, że to prowadzący akta miał obowiązek zwrócenia się do urzędów i instytucji posiadających ich duplikaty z żądaniem sporządzenia z nich wyciągów. W §76 ustalono, że urzędy gmin właściwe dla miejsca urodzenia lub śmierci osób zamieszczonych w wyciągu miały przeprowadzić dochodzenie co do miejsca ówczesnego stałego zamieszkania lub pobytu tych osób oraz przesłać otrzymane wyciągi lub sporządzone z nich wypisy do właściwych urzędów gmin do 15 listopada każdego roku. Prowadzone przez urzędy gmin rejestry osób podlegających powszechnemu obowiązkowi wojskowemu miały być sporządzane w porządku

---

¹²³⁷ Rozporządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 16 marca 1930 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Zagranicznych, Skarbu, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa, Przemysłu i Handlu, Komunikacji oraz Pracy i Opieki Społecznej w sprawie wykonania ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej, zmienionej i uzupełnionej rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 stycznia 1928 r. (Dz.U. 1930 nr 31 poz. 270).

alfabetycznym w jednym egzemplarzu na podstawie danych zgłoszonych przez osoby podlegające rejestracji oraz danych z dostarczonych wyciągów z aktów urodzenia i śmierci (§77, §84). Wprowadzono mechanizm aktualizacji danych z wyciągów, który polegał na powinności zwrócenia przez urzędy gmin prowadzącym akta stanu cywilnego lub posiadaczom duplikatów ksiąg wyciągów z aktów z końcem sierpnia drugiego roku po ich otrzymaniu. Po uwzględnieniu zaszłych w międzyczasie zmian wyciągi miały być ponownie odesłane urządowi najpóźniej do końca września (§89). Termin przesłania przez urzędy gmin do właściwej powiatowej władzy administracji ogólnej jednego z dwóch sporządzonych egzemplarzy spisów poborowych, wraz z m.in. wyciągami z aktów urodzenia i śmierci, przesunięto na 15 stycznia każdego roku (§97, §105).

Ustawą z 17 marca 1933 r. zmieniono termin przekazania wyciągów z aktów do urzędów gmin na 1 lipca (wcześniej 15 września), a także rozszerzono zakres wykazu zmarłych do skreślenia z list poborowych na osoby powyżej 50 lat, które były oficerami w stanie spoczynku, oficerami pospolitego ruszenia lub podoficerami w stanie spoczynku¹²³⁸. W poszczególnych nowelizacjach artykuły dotyczące wyciągów z aktów stanu cywilnego i powinności prowadzących akta zmieniały kolejność, finalnie otrzymując numery 23, 25 i 32¹²³⁹.

Skierowanym do wojewodów województw centralnych, wschodnich i południowych pismem okólnym z 14 grudnia 1935 r. podsekretarz stanu w MSW Henryk Kawecki zwracał uwagę na szereg popełnianych przez urzędników stanu cywilnego uchybień, które stwierdzono w toku czynności przygotowawczych do poboru¹²⁴⁰. Wśród nich znalazło się niedbałe pod względem treści, formy oraz czystości języka sporządzanie wypisów (wyciągów) oraz wykazów z zakresu rejestracji stanu cywilnego, które objawiało się w postaci niezgodności z oryginałami wpisów do ksiąg stanu cywilnego, a nawet w brakach w podstawowych danych. Według MSW urzędnikom miało również zdarzać się przekraczanie ustawowo ustanowionych terminów, wykazywanie w liczbie żyjących poborowych osób

---

¹²³⁸ Ustawa z dnia 17 marca 1933 r. o zmianie ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku wojskowym. (Dz.U. 1933 nr 36 poz. 299).

¹²³⁹ Obwieszczenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 8 marca 1928 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej. (Dz.U. 1928 nr 46, poz. 458). Obwieszczenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 9 października 1928 r. o sprostowaniu błędu w załączniku do obwieszczenia Ministra Spraw Wojskowych z dnia 8 marca 1928 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej. (Dz.U. 1928 nr 94, poz. 837). Obwieszczenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 12 lipca 1933 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku wojskowym. (Dz.U. 1933 nr 60, poz. 455).

¹²⁴⁰ Pismo okólnie z dnia 14 grudnia 1935 r. o niewłaściwym sporządzaniu aktów stanu cywilnego (Nr. AC 27-r-1 15-1) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 39, poz. 222).

zmarłych, a także wykazywanie poborowych nieślubnego pochodzenia pod niewłaściwymi, a nierzadko podwójnymi nazwiskami, zarówno matek, jak i ojców. W tej ostatniej kwestii przypomniano o możliwości posługiwania się nazwiskiem ojca jedynie w przepisanych prawem przypadkach, w tym uznania przez ojca dziecka nieślubnego. W związku z powyższym MSW zwróciło się z prośbą o wydanie w drodze nadzoru właściwych zarządzeń, które ukróciłyby na przyszłość tego rodzaju uchybienia oraz zapewniłyby jak najściślejsze przestrzeganie przez urzędników stanu cywilnego obowiązujących przepisów, w szczególności obowiązków nałożonych na nich ustawą z 20 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku wojskowym.

Ustawę z 20 maja 1924 r. uchylono i zastąpiono ustawą z 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym¹²⁴¹. Nie zmieniła ona jednak znacząco zakresu obowiązków prowadzących akta lub posiadaczy duplikatów ksiąg, gdyż zgodnie z art. 15 nadal mieli do 1 lipca każdego roku przysyłać zarządom gmin (wcześniej urzędom gmin) wyciągi z aktów urodzenia i śmierci osób płci męskiej, które w danym roku kalendarzowym ukończyły lub ukończyłyby 17 lat życia (wcześniej 18 lat). Nadal obowiązani byli również do udzielania wszelkich wyjaśnień w sprawach aktów, z których dane wykorzystywane były w celach wojskowych, a ich zaniedbania mogły być uzupełnione na ich koszt. Na podstawie m.in. tychże wyciągów zarządy gmin (naczelnicy urzędów okręgowych) mieli zakładać rejestry poborowe danego rocznika (art. 18). Prowadzący akta i posiadacze duplikatów ksiąg mieli również niezwłocznie (wcześniej co 3 miesiące) przysyłać powiatowej władzy administracji ogólnej wyciągi z aktów śmierci osób płci męskiej w wieku od 17 do 60 lat (wcześniej od 19 do 50 lat) celem wykreślenia ich z rejestru i list poborowych, a wspomniana władza powiatowa miała je niezwłocznie odsyłać komendantom rejonów uzupełnień celem poczynienia odpowiednich zmian w ewidencji wojskowej (art. 160). Osoby, które w terminie nie wykonały swych obowiązków z art. 15 i art. 160, podlegały karze aresztu do 1 miesiąca i grzywny do 1000 zł lub jednej z tych kar (art. 168).

W tym samym roku rozciągnięto moc obowiązującą nowej ustawy o powszechnym obowiązku wojskowym na tereny wcielonego do Polski Zaolzia¹²⁴². W lutym 1939 r. ukazało

---

¹²⁴¹ Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym. (Dz.U. 1938 nr 25, poz. 220).

¹²⁴² Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 października 1938 r. o rozciągnięciu mocy obowiązującej niektórych aktów ustawodawczych na Odzyskane Ziemie Śląska Cieszyńskiego. (Dz.U. 1938 nr 78, poz. 534). Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 listopada 1938 r. o zjednoczeniu z Rzeczpospolitą Polską ziem odzyskanych w listopadzie 1938 r. i o rozciągnięciu na te ziemie mocy obowiązującej niektórych aktów ustawodawczych. (Dz.U. 1938 nr 87, poz. 585).

się do niej ministerialne rozporządzenie wykonawcze¹²⁴³. W §57 ustalono wzory wyciągów z aktów urodzenia (wzór nr 1) oraz aktów śmierci (wzór nr 2), które zawierały jednak dane i rubryki tożsame z wzorami z poprzednich przepisów wykonawczych w tej kwestii. Także obowiązki prowadzących akta i zarządów gmin pozostały analogicznie, wliczając obowiązek zarządów gmin dochodzenia ówczesnego miejsca zamieszkania lub pobytu osób zamieszczonych w wyciągu (§58). Wykreśleń osób zmarłych z rejestru poborowych zarządy gmin miały dokonywać na podstawie wyciągów z aktów śmierci osób zmarłych oraz zaświadczeń wystawionych przez urzędy konsularne RP (§75). Do 15 stycznia każdego roku zarządy gmin miały przysyłać drugi egzemplarz rejestru poborowych powiatowej władzy administracji ogólnej wraz z m.in. wyciągami z aktów celem sporządzenia list poborowych (§91). W przypadku otrzymania przez komendanta rejonu uzupełnień informacji o śmierci powołanego, którą przekazywały władze wojskowe lub zarządu gmin, miał on zwracać się do prowadzących akta z żądania przedstawienia aktu śmierci (§428).

5.1.3 Wzmianki w aktach zejścia zasłużonych ofiar wojennych

Skutkująca masowym rozlewem krwi i licznymi zgonami wojna polsko-bolszewicka wymogła polityczną, społeczną, jak również wojskową potrzebę specjalnego pośmiertnego uhonorowania poległych. Odpowiednim ku temu środkiem, bo mającym charakter powszechny, uznano wzmianki w aktach zejścia. W związku z tym, podczas trwającego jeszcze konfliktu, rozporządzeniem Rady Obrony Państwa z 22 września 1920 r. uczyniono pewnego rodzaju wyjątek od wynikającego z art. 138 KCKP zakazu ujawniania w akcie zejścia okoliczności śmierci gwałtownej¹²⁴⁴.

Na skutek zaświadczenia władzy wojskowej akty zejścia (metryki śmierci) określonych kategorii osób zawierać miały wzmiankę „zginął za Polskę” (art. 1). Miało to dotyczyć: wojskowych, którzy zginęli z rąk nieprzyjaciela, zmarli wskutek ran albo choroby nabytej na polu walki; lekarzy, duchownych, sanitariuszy szpitali wojskowych i oddziałów sanitarnych, którzy zginęli lub zmarli w takich okolicznościach; każdej osoby zmarłej na choroby nabyte wskutek pielęgnowania chorych lub rannych wojskowych; a także każdej

---

¹²⁴³ Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych i Opieki Społecznej z dnia 7 lutego 1939 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Skarbu, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych oraz Komunikacji w sprawie wykonania ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym. (Dz.U. 1939 nr 20 poz. 131).

¹²⁴⁴ Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z dnia 22 września 1920 r. o wzmiankach w aktach zejścia osób zabitych przez nieprzyjaciela lub zmarłych z powodu okoliczności wojennych. (Dz.U. 1920 nr 92, poz. 610).

osoby cywilnej zabitej przez nieprzyjaciela bądź w charakterze zakładnika, bądź też przy wykonywaniu przez nią obowiązków społecznych, administracyjnych i sądowych lub z powodu ich wykonywania. Kwalifikowano w tym względzie osoby, które poniosły śmierć od 1 listopada 1918 r., a także zmarłych przed tym dniem uczestników byłych polskich formacji wojskowych walczących podczas niedawnej I wojny światowej (art. 2). Po okazaniu zaświadczenia prowadzący akta stanu cywilnego miał uczynić wskazaną wzmiankę w odpowiedniej księdze na brzegu aktu zejścia. Wykonanie rozporządzenia powierzono ministrowi sprawiedliwości, ministrowi spraw wojskowych, ministrowi spraw wewnętrznych, ministrowi wyznań religijnych i oświecenia publicznego oraz ministrowi byłej dzielnicy pruskiej (art. 3).

Wkrótce moc obowiązującą rozporządzenia rozciągnięto na wschodnie powiaty województwa białostockiego oraz województwa wołyńskie, poleskie i nowogródzkie, a także na Ziemię Wileńską¹²⁴⁵.

Józef Litwin określał niniejsze rozporządzenie jednym z niewielu pozytywnych wkładów polskiego ustawodawcy międzywojennego w reformę systemu rejestracji stanu cywilnego¹²⁴⁶. Jednocześnie ubolewał jednak nad tym, że w praktyce nie jego przepisy nie były wykorzystywane.

5.1.4 Zawiadomienia o śmierci urlopowanych żołnierzy szeregowych

Rozporządzeniem ministra spraw wojskowych z 13 czerwca 1925 r. nałożono na urzędników stanu cywilnego dodatkowe obowiązki w przypadku śmierci osób wojskowych, które nastąpiły na terenie ich parafii/administrowanego przez nich obszaru¹²⁴⁷. W §68 zobligowano ich do przesyłania urzędowych zawiadomień o zejściach urlopowanych żołnierzy szeregowych, a naczelników gmin do przesyłania dokumentów urlopowych zmarłych, do komend lokalnych znajdujących się w miejscu śmierci danego żołnierza.

---

¹²⁴⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 kwietnia 1921 r. w przedmiocie rozciągnięcia na ziemie, przynależne do Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie, podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r., niektórych dekretów, ustaw i rozporządzeń, obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej lub w przyległych dzielnicach. (Dz.U. 1921 nr 45, poz. 270). Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 października 1922 r. w przedmiocie rozciągnięcia na Ziemię Wileńską niektórych dekretów, ustaw i rozporządzeń, obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w sprawach wojskowych. (Dz.U. 1922 nr 97, poz. 890).

¹²⁴⁶ J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 27.

¹²⁴⁷ Rozporządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 13 czerwca 1925 r. w sprawie wykonania ustawy z dnia 18 lipca 1924 r. o podstawowych obowiązkach i prawach szeregowych wojska polskiego. (Dz.U. 1925 nr 77, poz. 539).

Komenda miała przysyłać zawiadomienia i dokumenty urlopowe dalej, do właściwych dla zmarłych formacji macierzystych, względnie służbowych. W przypadku braku w danym miejscu komendy lokalnej, urzędnik stanu cywilnego miał dostarczyć zawiadomienie właściwej władzy administracyjnej I instancji (starostwu), a ta dalej do formacji macierzystej lub służbowej.

Analogiczny obowiązek powtórzono w §44 rozporządzenia ministra spraw wojskowych z 15 maja 1928 r.¹²⁴⁸, z tą zmianą, że „dokument urlopowy” zastąpiono „dokumentem legitymacyjnym dla urlopowanych”, a „władzę administracyjną I instancji” zastąpiono „powiatową władzą administracji ogólnej”. Ustanowiono również, że dowódca formacji macierzystej zmarłego miał przesłać urzędowe zawiadomienie o zejściu wraz z danymi ewidencyjnymi zmarłego szeregowego (stopień, imię, nazwisko, imiona rodziców, nazwisko rodowe matki, datę i miejsce urodzenia zmarłego, ostatni przydział wojskowy, ewentualne imię i nazwisko rodowe wdowy) do właściwego urzędu duszpasterskiego. Właściwy urzędnik stanu cywilnego miał na tej podstawie sporządzić w prowadzonej przez siebie księdze akt zejścia.

Kolejny tożsamy przepis pojawił się w §64 rozporządzenia ministra spraw wojskowych z 17 marca 1933 r.¹²⁴⁹ Urzędnik stanu cywilnego miał przysyłać zawiadomienie o śmierci urlopowanego do miejscowej komendy garnizonu, a w przypadku jej braku do powiatowej władzy administracji ogólnej. Dalej miało ono trafić do dowódcy tej formacji wojskowej, w której zmarły ostatnio pełnił czynną służbę wojskową. Koszt pogrzeb urlopowanego ponosić miał Skarb Państwa.

5.2 Zmiana nazwiska

5.2.1 Przepisy ogólne

Możliwość i zasady zmiany nazwiska uregulowano bardzo szybko po odzyskaniu niepodległości, bo już w 1919 r. Tempo to świadczy o dużych problemach związanych z brzmieniem i pisownią nazwisk mieszkańców Rzeczypospolitej, którzy do niedawna mieszkali nie tylko w krajach o rozbieżnych przepisach i praktykach administracyjnych, ale

---

¹²⁴⁸ Rozporządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 15 maja 1928 r. w sprawie wykonania ustawy z dnia 18 lipca 1924 r. o podstawowych obowiązkach i prawach szeregowych Wojska Polskiego, zmienionej i uzupełnionej rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 kwietnia 1927 r. (Dz.U. 1928 nr 71, poz. 643).

¹²⁴⁹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 17 marca 1933 r. w sprawie wykonania rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 października 1932 r. o służbie wojskowej podoficerów i szeregowców. (Dz.U. 1933 nr 20, poz. 132).

także różnych językach urzędowych¹²⁵⁰. Jednocześnie u progu odrodzonego państwa polskiego charakter powszechnie obowiązujący posiadała zasada stabilizacji, a więc niezmienności nazwiska, bowiem zmiana w tym względzie mogła nastąpić wyłącznie w sytuacjach określonych przez prawo¹²⁵¹. Należały do nich zamążpójście, adopcja, chrzest i indywidualne przypadki za zgodą panującego. W związku ze zmianami ustrojowymi pojawiła się konieczność uregulowania sprawy zmiany nazwisk. Odpowiedni projekt w tej sprawie przygotowała komisja prawnicza, który wkrótce stał się prawem obowiązującym.

Ustawą z 24 października 1919 r. w przedmiocie zmiany nazwisk organem właściwym do wydawania zezwoleń na zmianę nazwiska ustanowiono ministra spraw wewnętrznych (art. 1)¹²⁵². Zezwolenia mogły być udzielane wyłącznie w przypadkach zasługujących na szczególnie uwzględnienie, zaznaczono jednak od razu, że taką przesłanką nie było „niepolskie” brzmienie nazwiska¹²⁵³. Zmiana podlegała pierwotnie opłacie w wysokości 3.000 marek polskich lub 4.500 koron austro-węgierskich, jednak wnioskodawca mógł być z niej przez ministra zwolniony w całości lub w części. Wnoszący powinien był przedstawić powody swego żądania oraz wskazać nazwisko, które chciałby przybrać, a także załączyć metrykę chrztu lub akt urodzenia, tudzież „dokumenty, wykazujące przynależność do Państwa Polskiego” (art. 2). Minister miał rozpatrzyć potrzebę wnioskowanej zmiany, a w

---

¹²⁵⁰ Problemy z brzmieniem i pisownią dotyczyły również formowania nazwisk żeńskich. Celem uniknięcia zniekształceń nazwisk kobiecych pismem do wojewodów z dnia 21 maja 1930 r. MSW wskazywało zasady ich odmiany w pismach nominacyjnych, spisach urzędniczych i innych aktach. Nie wymieniono w tym kontekście aktów stanu cywilnego, jednak na zasadzie analogii należało domniemywać, że stosować je powinni również prowadzący akta stanu cywilnego. Wskazano, że nazwiska rodowe w języku polskim posiadają odmienną formę męską i żeńską, przy czym wymieniono: odmianę końcówek męskich -ski, -cki, -y oraz -i na żeńskie -ska, -cka, -a (np. Dąbrowski-Dąbrowska, Nadolny-Nadolna); odmianę nazwisk męskich kończących się na -a na odmianę żeńską -ina lub -yna (dla żony) oraz -anka (dla córki, np. Sapieha-Sapieżyna-Sapieżanka); odmianę nazwisk męskich zakończonych na -g, -ge, -go na żeńską -owa (dla żony) oraz -anka (dla córki, np. Goldberg-Goldbergowa-Golberżanka); odmianę innych nazwisk męskich z końcówką -owa dla kobiet zamężnych oraz -ówna dla panien (np. Pawłowicz-Pawłowiczowa-Pawłowiczówna, Domejko Domejkowa-Domejkówna, Wieczorek-Wieczorkowa-Wieczorkówna, Thieme-Thiemowa-Thiemówna, Nemetti-Nemmettowa-Nemmettówna, Orsini-Orsiniowa-Orsiniówna). Zwrócono również uwagę, że nazwiska żeńskie zakończone na -a oraz -owa powinny być odmieniane według deklinacji przymiotnikowej (np. Dąbrowska-Dąbrowską), a zakończone na -ina, -yna, -anka i -ówna według deklinacji rzeczownikowej (np. Domejkówna-Domejkównę, Sapieżanka-Sapieżance). Do pisma dołączono tabelę w wzorami formy żeńskiej nazwisk, mających w formie męskiej końcówkę -a, przy różnych spółgłoskach i grupach spółgłosek ją poprzedzających. Zob. Pismo Nr. OP. 14263/2 z dnia 21 maja 1930 r. o prawidłach formowania w języku polskim nazwisk żeńskich (Dz.Urz. MSW 1930 nr 9, poz. 167). Powyższe zasady powtórzono w okólniku MSW z dnia 2 lipca 1930 r., który oprócz wojewodów skierowany był również do komendanta głównego Policji Państwowej, dyrektora Głównego Urzędu Statystycznego, naczelnika Urzędu dla Spraw Mniejszości w Katowicach i prezesów wojewódzkich sądów administracyjnych w Poznaniu i w Toruniu. Zob. Okólnik Nr. 115 z dnia 2 lipca 1930 r. (OP. 14263/1) o formie nazwisk rodowych żeńskich w pismach nominacyjnych (Dz.Urz. MSW 1930 nr 11, poz. 214).

¹²⁵¹ A. Gulczyński, „*Obcy*” wśród..., op. cit., s. 733.

¹²⁵² Ustawa z dnia 24 października 1919 r. w przedmiocie zmiany nazwisk. (Dz.U. 1919 nr 88, poz. 478).

¹²⁵³ Ustawa mówiła o brzmieniu nazwiska, nie wspominając jednak o jego pisowni. W związku z tym pojawiły się wątpliwości czy należało się w tym względzie opierać jedynie na słownym wydzwieńku, pomijając zapis nazwiska. Zob. A. Gulczyński, „*Obcy*” wśród..., op. cit., s. 739.

razie jej pozytywnej oceny zarządzić na koszt wnioskodawcy ogłoszenie jej zamierzonego dokonania w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej lub w trzech dziennikach nieurzędowych, wedle uznania (art. 3). W ciągu 90 dni od ogłoszenia osoby zainteresowane miały prawo zgłosić z ważnych powodów sprzeciw do ministra w sprawie planowanej zmiany, a w razie, gdyby nosiły to samo nazwisko, które zamierzał przybrać wnioskodawca, zezwolenie nie mogło zostać udzielone (art. 4). Minister miał o swej decyzji zawiadomić zarówno wnioskodawcę, jak i wnoszących sprzeciw.

Ogłoszenie o zmianie nazwiska miało być opublikowane przez ministra w Dzienniku Urzędowym RP, miał on również zarządzić dokonanie odpowiedniej adnotacji w tej sprawie w aktach stanu cywilnego (art. 5). Ta ostatnia skutkowałą zmianą nazwiska wnioskodawcy, jego żony oraz dzieci, które w chwili złożenia podania były niepełnoletnie (art. 6). Ustawa miała wejść w życie z dniem ogłoszenia na całym obszarze kraju, w tym samym dniu stracić moc miały wszelkie inne przepisy w przedmiocie zmiany nazwisk (art. 7). Nierozstrzygnięte do dnia ogłoszenia niniejszej ustawy sprawy zmiany nazwisk miały być procedowane zgodnie z jej przepisami (art. 8). Wykonanie ustawy powierzono ministrowi spraw wewnętrznych (art. 9), weszła w życie 28 listopada 1919 r.

Ustawą z 23 czerwca 1921 r. rozciągnięto moc obowiązywania ustawy na obszar byłej dzielnicy pruskiej (art. 6), gdzie weszła w życie 13 września 1921 r.¹²⁵⁴ Natomiast rozporządzeniem Rady Ministrów z 4 lipca 1921 r. analogicznie rozszerzono jest moc na województwa wschodnie oraz wschodnie powiaty województwa białostockiego. Rozporządzenie weszło w życie 3 sierpnia 1921 r.¹²⁵⁵

Międzyministerialne rozporządzenie wykonawcze do ustawy z 24 października 1919 r. wydano w dniu 16 września 1921 r.¹²⁵⁶ Do przyjmowania wniosków o zezwolenie na zmianę nazwisk powołano komisariaty rządu w Warszawie, Łodzi i Lublinie, magistraty miast Lwowa i Krakowa, na obszarze byłego zaboru pruskiego starostwa grodzkie (na obszarze powiatów miejskich, gdzie nie było starostw grodzkich, prezydentów miast), a w innych miejscach starostwa (§1). Właściwość miejscową wyznaczało faktyczne miejsce

---

¹²⁵⁴ Ustawa z dnia 23 czerwca 1921 r. o wprowadzeniu dekretów, ustaw sejmowych i rozporządzeń Rządu oraz o dalszym uzgodnieniu ustawodawstwa na obszarze b. dzielnicy pruskiej. (Dz.U. 1921 nr 75 poz. 511).

¹²⁵⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 lipca 1921 r. w przedmiocie rozciągnięcia na ziemie województw: nowogródzkiego, poleskiego i wołyńskiego oraz powiatów: grodzieńskiego, białowieskiego i wołkowyskiego województwa białostockiego przepisów prasowych, o zakładach drukarskich, składach druków, widowiskach i zmianie nazwisk. (Dz.U. 1921 nr 66, poz. 423).

¹²⁵⁶ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z dnia 16 września 1921 r. w przedmiocie wykonania ustawy z dnia 24 października 1919 roku o zmianie nazwisk. (Dz.U. 1921 nr 92, poz. 678).

zamieszkania wnioskodawcy, a jeśli mieszkał za granicą, miejsce jego ostatniego zamieszkania lub jego wstępnych.

Wniosek o zmianę nazwiska miał zawierać: nazwisko, które wnioskodawca chciał przybrać; powody zamierzonej zmiany nazwiska; w przypadku zamiaru ubiegania się o zwolnienie z opłaty także informacje o stosunkach rodzinnych i majątkowych wnioskodawcy (§2). Należało również załączyć: wyciąg z aktu urodzenia (względnie chrztu) wnioskodawcy; wyciąg z aktu małżeństwa, jeśli wnioskodawca pozostawał w związku małżeńskim; wyciągi z aktów urodzenia (względnie chrztu) niepełnoletnich dzieci wnioskodawcy; dowód obywatelstwa wnioskodawcy¹²⁵⁷; w przypadku zakończenia małżeństwa – wyciąg z aktu zejścia małżonka lub dowód rozwiązania małżeństwa w inny sposób.

Za osobę niemającą zdolności do czynności prawnych wnioski o zmianę nazwiska złożyć mógł jego zastępca prawny, opiekun lub kurator potrzebował do tego zgody sądu opiekuńczego (§3). Po zbadaniu sprawy władza przyjmująca wniosek miała go przedstawić władzy administracyjnej II instancji, a ta dalej ministrowi spraw wewnętrznych (§4). Minister miał rozpatrzyć wniosek, a także ewentualną prośbę o obniżenie lub zwolnienie z opłaty, a w razie uznania wniosku za zasługującego na uwzględnienie, miał zarządzić publikację przez władzę administracyjną II instancji ogłoszenia na koszt wnioskującego ogłoszenia o zamierzonej zmianie nazwiska w Dzienniku Urzędowym RP oraz trzech dziennikach nieurzędowych (§5).

Sprzeciwu można było zgłaszać do władzy wymienionej w ogłoszeniu, a ta miała go przedstawić ministrowi spraw wewnętrznych (§6). Jeśli zgłaszający sprzeciw uzasadniał go używaniem nazwiska, które zamierza przybrać wnioskodawca, obowiązany był przedstawić wyciąg ze swego aktu urodzenia lub inne dowody na używanie wskazanego nazwiska. Brak tychże dokumentów pod groźbą odrzucenia sprzeciwu skutkowało wezwaniem do uzupełnienia braku w terminie nie krótszym niż 3 tygodnie i nie dłuższym niż 3 miesiące, nie mógł też upływać wcześniej niż w 90 dni od ogłoszenia zamierzonej zmiany nazwiska (§7). Jeśli nie wpłynął żaden sprzeciw lub wszystkie zostały odrzucone, a wnioskodawca uiścił opłatę lub został z niej zwolniony, władza administracyjna II instancji miała wydać wnioskodawcy akt zezwolenia na zmianę nazwiska, umieścić ogłoszenie w tej sprawie na jego koszt w

---

¹²⁵⁷ Za dowód obywatelstwa polskiego według rozporządzenia uważano poświadczenie obywatelstwa przewidziane w art. 11 rozporządzenia z dnia 7 czerwca 1920 r. w przedmiocie wykonania ustawy o obywatelstwie Państwa Polskiego (Dz.U. nr 52, poz. 320), akt nadania obywatelstwa, przewidziany w art. 14 tegoż rozporządzenia, akt uznania lub odzyskania obywatelstwa w myśl art. 3 i 10 ustawy z dnia 20 stycznia 1920 r. o obywatelstwie państwa polskiego (Dz.U. nr 7, poz. 44), a także poświadczenie opcji na rzecz obywatelstwa polskiego w myśl obowiązujących ówczesnie przepisów.

Dzienniku Urzędowym RP, a także zarządzić sporządzenie odpowiedniej adnotacji w aktach stanu cywilnego (§8).

Czynności powierzone w rozporządzeniu władzy administracyjnej I i II instancji na obszarze miasta stołecznego Warszawy wypełniać miał komisariat rządu (§9). Rozporządzenie miało obowiązywać na terenie całego kraju i wejść w życie z dniem ogłoszenia (§10), co nastąpiło 24 listopada 1921 r.

Ustawą z 24 marca 1923 r. w przedmiocie wyrównania opłat stemplowych oraz podatków spadkowego i od darowizn uchylono część art. 1 ustawy w przedmiocie zmiany nazwisk dotyczącą wysokości opłaty za dokonanie zmiany (art. 15)¹²⁵⁸. W stanowiącej załącznik nr 1 do ustawy taryfie opłat stemplowych od podań, załączników do podań oraz od świadectw urzędowych opłatę za podanie o zezwolenie na zmianę nazwiska ustalono w wysokości 250.000 marek polskich, natomiast opłatę za wydanie aktu zezwolenia na zmianę nazwiska w wysokości 1.500.000 marek polskich. W obu przypadkach zachowano możliwość zwolnienia przez ministra wnioskodawcy z części lub całości opłaty, jeśli jej uiszczenie byłoby ze względu na jego stosunki majątkowe niemożliwe lub bardzo trudne. Wysokość opłat za przedmiotowe podanie i akt szybko wzrastała wraz z hiperinflacją, odpowiednio do wysokości 500.000 i 3.000.000 marek polskich od 1 lipca 1923 r.¹²⁵⁹, 2.000.000 i 12.000.000 marek polskich od 1 października 1923 r.¹²⁶⁰, 24.000.000 i 143.500.000 marek polskich od 1 stycznia 1924 r.¹²⁶¹, 45.000.000 i 270.000.000 marek polskich od 1 lutego 1924 r.¹²⁶² oraz 64.000.000 i 384.000.000 marek polskich od 1 marca 1924 r.¹²⁶³ Sytuację ustabilizowała reforma walutowa przeprowadzona przez premiera Władysława Grabskiego, która ustaliła przedmiotowe opłaty w wysokości 35 zł za podanie o zmianę nazwiska oraz 210 zł za wydanie aktu zezwolenia na zmianę nazwiska¹²⁶⁴. Ustawą z 1 lipca 1926 r. o opłatach stemplowych opłatę za wydanie aktu zezwolenia na zmianę nazwiska ustalono w wysokości

---

¹²⁵⁸ Ustawa z dnia 24 marca 1923 r. w przedmiocie wyrównania opłat stemplowych oraz podatków: spadkowego i od darowizn (Dz.U. 1923 nr 44, poz. 296).

¹²⁵⁹ Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 14 czerwca 1923 r. w sprawie zmiany stawek opłat stemplowych. (Dz.U. 1923 nr 61, poz. 452).

¹²⁶⁰ Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 15 września 1923 r. w sprawie zmiany stawek opłat stemplowych. (Dz.U. 1923 nr 93, poz. 744).

¹²⁶¹ Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 18 grudnia 1923 r. w sprawie zmiany stawek opłat stemplowych. (Dz.U. 1923 nr 134, poz. 1113).

¹²⁶² Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 17 stycznia 1924 r. w sprawie zmiany stawek opłat stemplowych. (Dz.U. 1924 nr 8, poz. 81).

¹²⁶³ Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 18 lutego 1924 r. w sprawie zmiany stawek opłat stemplowych. (Dz.U. 1924 nr 19, poz. 194).

¹²⁶⁴ Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 28 kwietnia 1924 r. w sprawie zastosowania złotego do opłat stemplowych oraz podatku giełdowego - na całym obszarze Państwa z wyjątkiem górnośląskiej części województwa śląskiego. (Dz.U. 1924 nr 36, poz. 392).

200 zł, przy czym władza zezwalająca na zmianę nazwiska mogła z niej zwolnić całkowicie lub częściowo ze względu na stan majątkowy wnioskodawcy lub ze względów natury publicznej (art. 156)¹²⁶⁵. Ustawa weszła w życie 1 stycznia 1927 r.

Rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z 11 października 1928 r. decyzje zastrzeżone ministrowi spraw wewnętrznych w ustawie z 24 października 1919 r. oraz w rozporządzeniu wykonawczym do niej z 16 września 1921 r. przekazano wojewodom z wyjątkiem wojewody śląskiego oraz komisarzowi rządu miasta stołecznego Warszawy (§1)¹²⁶⁶. Rozporządzenie weszło w życie 27 listopada 1928 r., od tego dnia więc, na zasadzie ustawowej delegacji kompetencji, sprawy zmiany nazwisk rozpatrywane były przez wojewodów.

Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 28 grudnia 1934 r. dokonano w tej kwestii trwałej dekoncentracji obowiązków, zmieniono bowiem podmiot właściwy do udzielenia zgody na zmianę nazwiska z ministra spraw wewnętrznych na wojewodów oraz komisarza rządu na miasto stołeczne Warszawę (art. 6)¹²⁶⁷. Rozporządzenie weszło w życie 30 stycznia 1935 r.

Dekretem Prezydenta Rzeczypospolitej z 19 listopada 1938 r. rozciągnięto przepisy zarówno ustawy z 24 października 1919 na ziemie przyłączonego do kraju Śląska Cieszyńskiego. Dekret wszedł w życie 23 listopada 1938 r.¹²⁶⁸

Ustawa z 24 października 1919 r. umożliwiała zmianę nazwiska w sytuacjach niedookreślonych, gdyż „przypadki zasługujące na szczególne uwzględnienie” stanowiły na tyle ogólne i szerokie określenie, że zamykały się one w indywidualnych kategoriach ocennych. Jednocześnie zawarto w niej istotne wyłączenie, za jakie należało uznać stwierdzenie, że nie polskiego brzmienia nazwiska nie kwalifikowano jako wystarczający powód do jego zmiany. Z jednej strony można to było traktować jako ukłon w stosunku do licznych mniejszości narodowych, który miał stanowić zabezpieczenie przed wymuszoną w jakiejś formie polonizacją¹²⁶⁹. Warto jednak podkreślić, że o zmianę nazwiska mógł ubiegać

---

¹²⁶⁵ Ustawa z dnia 1 lipca 1926 r. o opłatach stemplowych. (Dz.U. 1926 nr 98, poz. 570).

¹²⁶⁶ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 11 października 1928 r. o dekoncentracji niektórych kompetencji w zakresie administracji spraw wewnętrznych. (Dz.U. 1928 nr 93, poz. 828).

¹²⁶⁷ Dz.U. 1934 nr 110, poz. 976.

¹²⁶⁸ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 listopada 1938 r. o rozciągnięciu mocy obowiązującej niektórych aktów ustawodawczych na odzyskane ziemie Śląska Cieszyńskiego. (Dz.U. 1938 nr 90 poz. 612).

¹²⁶⁹ Z drugiej strony samodzielne spolszczanie swego nazwiska nie cieszyło się specjalną popularnością, przynajmniej wśród członków społeczności żydowskiej. Przez 15 lat obowiązywania ustawy z 24 października 1919 r., tj. do roku 1935, dokonano zmiany zaledwie około tysiąca nazwisk żydowskich na polskie. Być może przyczyniły się do tego stosunkowo wysokie koszty takiej zmiany, J. Ogonowski nie wykluczał, że przy niższych opłatach liczba ta mogła być dwa lub trzy razy większa. Zob. J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 80.

się wyłącznie obywatel polski. Z drugiej natomiast, przepis ten uniemożliwiał bądź co najmniej utrudniał korektę nazwiska, które w trudnych dla języka i kultury polskiej czasach zaborów zostało zrusyfikowane, zgermanizowane lub po prostu zniekształcone ze swej pierwotnej formy. W ten sposób utrwał również podział na nazwiska typowe dla konkretnych stanów i grup społecznych, zawodów, czy narodowości. Okólnikiem z 8 października 1936 r.¹²⁷⁰ MSW wprost stwierdzało, że przywrócenie prawidłowej pisowni nazwisk, które urzędnicy stanu cywilnego państw zaborczych wpisali w księgach stanu cywilnego w formie „skażonej”, czy to w wyniku omyłki, nieznamości zasad pisowni polskiej, czy w imię świadomie prowadzonej polityki wynaradawiającej, powinno odbywać się w drodze sprostowania danego aktu, a nie w trybie zmiany nazwisk.

Skutki pozytywnego rozpatrzenia podania rozciągały się na osoby trzecie, tj. najbliższych członków jego rodziny. Przepisy jednak wyraźnie wskazywały, że zmiana nazwiska wnioskodawcy odnosiła skutki do jego żony, co uniemożliwiała zamężnym kobietom ubieganie się o zmianę. W pierwotnym brzmieniu ustawy podmiotem właściwym do zmiany nazwiska był minister spraw wewnętrznych, a więc organ centralny, co mogło

---

¹²⁷⁰ MSW informowało, że stwierdzono dużą liczbę skrzywdzonych w ten sposób osób, które wciąż nie skorzystały ze swego uprawnienia do przywrócenia prawidłowej formy nazwiska, głównie z powodu braku znajomości przepisów. Jako przykłady „skażenia” rdzennie polskich nazwisk wskazano: Gonschorowsky Gonschorowski lub Gonsorowski zamiast Gąsiorowski; Krol zamiast Król; Gorodyski zamiast Horodyski. Sprostowanie tego typu nazwisk miało odbywać się w trybie skróconego i przyspieszonego postępowania administracyjnego, jednak dotyczyć ono mogło jedynie nazwisk rdzennie polskich. Podanie o sprostowanie mogły obejmować prośbę indywidualną osoby zainteresowanej lub w zbiegu większej liczby zainteresowanych urodzonych na obszarze tego samego okręgu administracyjnego (sądowego), mogły również mieć charakter prośby zbiorowej, a także być zgłaszane przez zainteresowanych bezpośrednio lub z urzędu za ich zgodą. Do podania należało dołączyć wyciąg z podlegającego sprostowaniu aktu urodzenia. W podaniu żonatego mężczyzny należało uwzględnić wnioski o sprostowanie aktu urodzenia jego żony, a także aktu ślubu i ewentualnie aktów urodzenia jego niepełnoletnich dzieci. Władze i urzędy, które przy przeprowadzaniu czynności urzędowych stwierdziły fakt „skażenia” polskiej pisowni nazwiska danej osoby, miały obowiązek zwrócenia jej uwagi na tę okoliczność oraz poinstruowaniu o przysługującym jej uprawnieniu sprostowania. Poruszono również pokrewne zagadnienie, jakim była pisownia imion. Imię każdej osoby w rejestrach i spisach poborowych miało być podawane zgodnie z zasadami wskazanymi w art. 1 ustawy z dnia 31 lipca 1934 r. o języku państwowym (Dz.U. 1934 nr 73, poz. 724), z reguły w pisowni polskiej. Nawet więc jeśli w akcie urodzenia danej osoby jej imię wyrażone było w pisowni obcej, np. Ioannes, Sigismundus, Adalbert, Georg, Grigorius (Hryńko), Nykola itp., we wskazanych rejestrach i spisach należało je zapisywać odpowiednio: Jan, Zygmunt, Wojciech, Jerzy, Grzegorz, Mikołaj. W przypadkach gdy taka zasada tłumaczenia imion mogła nastręczać trudności z punktu widzenia ścisłej wierności przekładu, należało każdorazowo, w szczególności w stosunku do osób narodowości niepolskiej, obok odpowiednika imienia w wersji polskiej zapisać w nawiasie oryginalne brzmienie z aktu urodzenia. Nie miało to zastosowania do imion stanowiących właściwość szczególną danej grupy etnicznej, które nie ulegały tłumaczeniu, np. Woodrow, Oliver, Knut, Wolfgang, Igor, Trofim, Abraham, Sender, Zysia itp. Zob. Dz.Urz. MSW 1936 nr 28, poz. 203. Zasady powyższe powtórzono w okólniku z dnia 17 lipca 1939 r. z drobnymi zmianami w postaci uwag trybu sprostowania w poszczególnych województwach. Usunięto również ostatnią część okólnika o zapisywaniu w nawiasie imion z aktu urodzenia w przypadku trudności ze znalezieniem odpowiednika danego imienia wśród imion polskich. Zob. Dz.Urz. MSW 1939 nr 18, poz. 149.

stanowić pewną zaporę dla części społeczeństwa do występowania o zmianę¹²⁷¹. Przekazanie w tej kwestii kompetencji wojewodom ułatwiało dostępność do właściwego urzędu i w pewien sposób ośmielało do składania wniosków.

O udzieleniu zezwolenia na zmianę nazwiska władze administracyjne zawiadamiały utrzymujących akta stanu cywilnego, u których znajdowały się akty urodzenia osób, których zmiana dotyczyła. W pojedynczej sytuacji mogło to dotyczyć nawet paru prowadzących akta, gdyż w przypadku posiadającego rodzinę wnioskodawcy wzmiankę należało uczynić nie tylko w jego akcie urodzenia, ale także akcie urodzenia jego żony, a także każdego z niepełnoletnich dzieci, ewentualnie również przyłączających się do prośby dzieci pełnoletnich. Wzmiankę taką należało sporządzić również w akcie małżeństwa. W jej treści prowadzący akta powinien był podać podstawę jej uczynienia, tj. otrzymane pismo, gdzie należało określić podmiot udzielający zezwolenia, datę i numer pisma, a także wskazać brzmienie nazwiska zmienianego oraz nazwiska nowego¹²⁷². Prowadzący powinien był również zawiadomić instytucję przechowującą duplikat aktu, celem dokonania w nim analogicznej adnotacji.

Warto również zauważyć, że analogicznej ustawy nie przyjęto w stosunku do zmiany imion. Przez cały okres II Rzeczypospolitej zarówno w byłej dzielnicy rosyjskiej, jak i austriackiej, brak było możliwości formalnej zmiany imienia, mogła ona nastąpić jedynie przy okazji zmiany wyznania¹²⁷³. Przepisy w tej kwestii obowiązywały jedynie na terenie byłej dzielnicy pruskiej oraz na górnośląskiej części województwa śląskiego. Samowolną zmianę imienia, tj. posługiwanie się w dokumentach innym imieniem niż zapisane w akcie urodzenia, karano grzywnami¹²⁷⁴. Sprawy tego typu docierały nawet do SN, jednak skargi kasacyjne w tych kwestiach były konsekwentnie oddalane.

5.2.2 Uznanie nazwisk przybranych podczas służby wojskowej

Szczególną kategorią zmiany nazwiska było uznanie nazwisk lub pseudonimów militarnych, których używali wojskowi podczas walk o niepodległość ojczyzny. Z obawy o bezpieczeństwo własne, a także swoich bliskich, członkowie polskich formacji ochotniczych często używali nazwisk innych niż rodowe, co miało utrudnić ich identyfikację w wypadku

---

¹²⁷¹ M. Ura, *Znaczenie imion i nazwisk dla sytuacji administracyjnoprawnej osób*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2009, t. 12, s. 204.

¹²⁷² S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 39-41.

¹²⁷³ J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 81.

¹²⁷⁴ Ibidem, s. 82.

wykrycia przez poszczególnych zaborców ich konspiracyjnej działalności. Dla uznania ich działalności oraz możliwości bezspornego i jawnego przypisania im ich zasług, a także dla likwidacji trudności administracyjnych w związku z tym powstałych, ustawą z 11 maja 1920 r. zezwolono im na formalne przybranie używanych nazwisk lub pseudonimów¹²⁷⁵.

Osobom wojskowym, które służyły w polskich formacjach wojskowych lub w wojsku polskim przed wejściem ustawy w życie, a także odznaczyły się gorliwym pełnieniem swych obowiązków, umożliwiono uzyskanie nazwiska przybranego lub zmianę swojego poprzedniego nazwiska (art. 1). Analogicznie podania w sprawie zmiany swego nazwiska mogli również składać zstępni takich osób wojskowych, które już nie żyły (art. 8)¹²⁷⁶.

Zezwolenia w tej kwestii wydawać miał w formie dekretu Naczelnik Państwa na podstawie wniosku przedstawionego przez ministra spraw wojskowych (art. 2). Proszący o zmianę obowiązany był dołączyć do swego podania metrykę chrztu lub akt urodzenia, a także dokumenty potwierdzające posiadanie polskiego obywatelstwa (art. 3). Podczas merytorycznego rozpatrywania podania minister spraw wojskowych miał przeprowadzić dochodzenie, w którym miał sprawdzić używanie przez petenta zgłaszanego nazwiska, a także zarządzić zebranie wiadomości o jego osobie, przeszłości i służbie wojskowej (art. 4).

Jeśli Naczelnik Państwa wyraził zgodę na zmianę lub uznanie przybranego nazwiska, minister spraw wojskowych informację o zezwoleniu miał ogłosić w Dzienniku Rozkazów Wojskowych oraz w Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej (art. 5). Następnie miał on zgłosić odpowiedni wniosek do ministra spraw wewnętrznych, który miał zarządzić dokonanie adnotacji w aktach stanu cywilnego. Zezwolenie dotyczyło również żony wnoszącego o zmianę oraz jego niepełnoletnich w chwili uzyskania zgody dzieci (art. 7). Pełnoletnie dzieci mogły jednak przyłączyć się do prośby, tylko w takim wypadku miała je objąć powyższa procedura. Zmiana nazwiska petenta i jego bliskich stawała się prawomocna dopiero po dokonaniu wpisów w aktach stanu cywilnego każdej z tych osób (art. 6).

---

¹²⁷⁵ Ustawa z dnia 11 maja 1920 r. w przedmiocie uznania nazwisk, przybranych podczas służby wojskowej. (Dz.U. 1920 nr 42, poz. 251). W kwestii formalnego uznania pseudonimów wojskowych J. Litwin określał ogólną ustawę o zmianie nazwisk z 24 października 1919 r. jako „względnie uciążliwą”, bowiem nie było pewnym czy urzędnicy referendarscy byliby w poszczególnych przypadkach przychylnie nastawieni do tego typu zmian nazwisk. Za przeszkody w jej stosowaniu w praktyce uznał również przewidziane w niej wysokie opłaty formalistyczne traktowanie spraw. Projekt ustawy o uznaniu pseudonimów wojskowych złożył poseł Herman Lieberman, która po poprawkach komisji prawniczej zyskała finalny kształt. Zob. J. Litwin, *Pseudonim wojskowy i jego legalizacja w Polsce*, Lwów: Nakładem Redakcji (Z zasiłkiem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego) 1930, s. 30- 34.

¹²⁷⁶ W swym opracowaniu J. Litwin zauważył, że z niniejszego przepisu nikt (żaden zstępny osoby wojskowej) nie skorzystał. Zob. J. Litwin, *Pseudonim wojskowy...*, op. cit., s. 37.

Ustawa miała wejść w życie z dniem jej ogłoszenia (art. 9), co stało się 28 maja 1920 r., a jej wykonanie powierzono ministrowi spraw wojskowych i ministrowi spraw wewnętrznych, a w byłej dzielnicy pruskiej ministrowi byłej dzielnicy pruskiej w porozumieniu z dwoma poprzednimi (art. 10).

W tym samym roku wydano rozporządzenie wykonawcze do ustawy¹²⁷⁷, w którym skonkretyzowano zakres osób, które mogły ubiegać się o zmianę nazwiska na jej podstawie. Podania w tej sprawie mogli wносить pozostający w służbie wojskowej oficerowie, urzędnicy wojskowi oraz szeregowi wojsk polskich i marynarki, a także inwalidzi wojskowi oraz zstępni wyżej wymienionych osób, które już nie żyły (§1). Zezwolenie można było uzyskać po udowodnieniu, że petent lub jego wstępny był podczas służby w polskich formacjach wojskowych lub wojsku polskim przed 28 maja 1920 r. znany pod nazwiskiem, którego uznania się domagał, lub na które chciał zmienić swe nazwiska dotychczasowe (§2). Należało również spełnić drugą ustawową przesłankę, czyli udowodnić gorliwe wypełnianie przez niego swych obowiązków.

Rozróżniono uznanie nazwiska przybranego od zmiany nazwiska dotychczasowego. Dokonane uznanie skutkowało posiadaniem nazwiska podwójnego, przy czym nazwisko rodowe miał poprzedzać to przybrane, czyli polegało na dodaniu drugiego członu (§3). Zmiana natomiast polegała na zastąpieniu nazwiska dotychczasowego nowym¹²⁷⁸. Podania o uznanie lub zmianę należało składać do Ministerstwa Spraw Wojskowych (§4)¹²⁷⁹. Miało ono zawierać: życiorys wnoszącego lub jego wstępnego ze szczegółowym opisem przebiegu służby wojskowej; wskazanie nazwiska mającego być dodanym lub przybranym; wiarygodne zaświadczenie o używaniu tegoż nazwiska podczas służby wojskowej przed dniem 28 maja 1920 r.; metryki chrztu lub urodzenia oraz ewentualnego ślubu wszystkich osób, których nazwiska miało zostać wskutek podania zmienione; dokumenty potwierdzające obywatelstwo polskie (§5). Jeśli wnoszącym był zstępny nieżyjącej osoby wojskowej, powinien był również załączyć dokumenty potwierdzające ten stopień pokrewieństwa. Minister spraw wojskowych

---

¹²⁷⁷ Rozporządzenie wykonawcze Ministra Spraw Wojskowych, Ministra Spraw Wewnętrznych i Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z dnia 20 listopada 1920 r. do ustawy z dnia 11 maja 1920 r. w przedmiocie uznania nazwisk, przybranych podczas służby wojskowej. (Dz.U. 1920 nr 112, poz. 743).

¹²⁷⁸ Na podstawie przepisów ustawy z 11 maja 1920 r. (w pierwszym okresie jej obowiązywania) zalegalizowano 87 pseudonimów, w tym dokonano 47 zmian nazwisk (nazwisko dotychczasowe zastąpiono pseudonimem) oraz 40 uznań nazwisk przybranych (do dotychczasowego nazwiska dodano pseudonim). Zob. J. Litwin, *Pseudonim wojskowy...*, op. cit., s. 41.

¹²⁷⁹ W przypadku oficerów, chorążych i podchorążych podania miały być wnoszone do Oddziału V Szt. MSWojsk, zaś podania dotyczące szeregowych do Oddziału I Szt. MSWojsk (Sekcji Poborów i Uzupelnień). Zob. B. P. 2508.21.11. 231. Skierowywanie podań o uznanie nazwisk, przybranych podczas służby wojskowej (Dz.Rozk. 1921 nr 12, poz. 231).

miał zarządzić sprawdzenie informacji, czy wnoszący lub jego wstępny rzeczywiście używali wskazanego nazwiska, a także zebrania danych o jego osobie, przeszłości i służbie wojskowej (§6). Po ocenie zgromadzonych danych miał wydać wnoszącemu odpowiedź odmowną lub przedstawić ministrowi spraw wojskowych wniosek o wydanie zezwolenia¹²⁸⁰.

Doprecyzowano kolejność działań tegoż ministra, bowiem po pozytywnym rozpatrzeniu podania miał on o swej decyzji najpierw zawiadomić ministra spraw wewnętrznych, względnie ministra byłej dzielnicy pruskiej, celem zarządzenia adnotacji w aktach stanu cywilnego. Dopiero po otrzymaniu od właściwego ministra informacji o dokonaniu wpisu w aktach minister miał zarządzić o dokonaniu ogłoszenia o udzielonym zezwoleniu w Dzienniku Rozkazów Wojskowych na koszt Skarbu Państwa oraz Dzienniku Urzędowym Rzeczypospolitej Polskiej (Monitorze Polskim) na koszt wnoszącego (§7). Rozporządzenie miało wejść w życie z dniem ogłoszenia (§8), co stało się 11 grudnia 1920 r.

W 1921 r. rozciągnięto moc obowiązującą ustawy na wschodnie powiaty województwa białostockiego oraz województwa wołyńskie, poleskie i nowogródzkie (zmiana weszła w życie 4 czerwca 1921 r.)¹²⁸¹, a w 1922 r. na Ziemię Wileńską (zmiana weszła w życie 11 listopada 1922 r.)¹²⁸².

Ustawa z 11 maja 1920 r. nie obowiązywała jednak długo, uchylono ją już 4 lata później¹²⁸³. W ustawie uchylającej podkreślono, że od dnia jej ogłoszenia, co nastąpiło 26

---

¹²⁸⁰ W przypadku braku uzyskania zezwolenia na formalne przybranie pseudonimu w trybie niniejszej ustawy składający w tej sprawie wniosek mieli najpóźniej do dnia 31 sierpnia 1921 r. wrócić do używania własnych nazwisk pod skutkami odpowiedzialności karnej. Celem sprostowania list ewidencyjnych i dokumentów wojskowych mieli obowiązek przedłożenia odpowiednich dokumentów. Dowództwo pułku lub oddziału miało przesłać je władzy administracyjnej I instancji właściwej ze względu na miejsce ostatniego zamieszkania lub pobytu danej osoby. W celu ich sprawdzenia władza ta miała przeprowadzić dochodzenie, dla którego mogła żądać od właściwego urzędnika stanu cywilnego wydania wyciągu z metryki urodzenia. Zob. B. P. 1221.21.1. 211. Przywracanie dawnych nazwisk rodowych osobom wojskowym, korzystającym z pseudonimów (Dz.R. 1921 nr 11, poz. 211). W przypadku oficerów gotowe akta sprawy miały być przez dowództwa pułku lub władze równorzędne przesyłane do Oddz. V Szt. MSWojsk celem ogłoszenia przywrócenia rodowego nazwiska w Dzienniku Personalnym. Zob. O. V. Szt. 6500. Służb. 340. Przywracanie dawnych nazwisk rodowych osobom wojskowym korzystającym z pseudonimów. Uzupełnienie. (Dz.Rozk.1921 nr 17, poz. 340).

¹²⁸¹ Dz.U. 1921 nr 45, poz. 270.

¹²⁸² Dz.U. 1922 nr 97, poz. 890.

¹²⁸³ Uchylenie ustawy uzasadniano okolicznością, że osoby, które chciały skorzystać z tej drogi legalizacji swego pseudonimu wojskowego, zdążyły to już uczynić. Wskazywano także, że trudności z realizacją formalności związane z działaniami wojennymi ustały w warunkach pokojowych. J. Litwin, *Pseudonim wojskowy...*, op. cit., s. 56.

maja 1924 r.¹²⁸⁴, osoby wojskowe mogły uzyskać zmianę nazwiska na podstawie przepisów ogólnych, tj. ustawy z 24 października 1919 r. w przedmiocie zmiany nazwisk (art. 2)¹²⁸⁵.

Nie był to jednak koniec żywota ustawy z 11 maja 1920 r., bowiem z paroma zmianami przywrócono jej moc obowiązującą niemal tuż przed wybuchem II wojny światowej. Ustawą z 23 czerwca 1939 r. przesunięto termin przybrania nazwiska, o którego uznanie lub zmianę wnoszono, do 30 czerwca 1922 r. (art. 1)¹²⁸⁶. Zezwoleń na zmianę udzielać miał minister spraw wewnętrznych w porozumieniu z ministrem spraw wojskowych, ten pierwszy miał również zarządzać ogłoszenie w tej sprawie w Monitorze Polskim oraz zarządzać odpowiedni wpis do aktów stanu cywilnego. Inaczej określono moment dokonania formalnej zmiany, gdyż prawo do używania zmienionego lub przyłączonego nazwiska miało powstawać z chwilą wręczenia aktu zezwolenia. Wykonanie ustawy pozostawiono w gestii ministra spraw wewnętrznych i ministra spraw wojskowych (art. 2), miała wejść w życie z dniem jej ogłoszenia (art. 3), co stało się 30 czerwca 1939 r. Była jednak ustawą czasową, bowiem miała obowiązywać zaledwie do 31 grudnia 1940 r.

5.2.3 Nazwiska ośmieszające, hańbiące lub nieliczące z godnością człowieka

Inną kategorię stanowiły nazwiska, których brzmienie w ówczesnych czasach miało charakter ośmieszający lub hańbiący. Powstawały one na skutek zamierzonego poniżenia danej osoby, szczególnie kiedy nadawano nazwiska ludności wiejskiej lub żydowskiej, zmiany znaczenia pewnych określeń, bądź jeszcze innych okoliczności. Z uwagi na to, że ustawa z 24 października 1919 r. nie odnosiła się wprost do takich wypadków i okazywała się w tej kwestii niewystarczająca, dekadę po jej uchwaleniu przyjęto ustawę z 22 marca 1929 r. o zmianie nazwisk hańbiących, ośmieszających lub nieliczących z godnością człowieka¹²⁸⁷.

Na jej podstawie obywatel polski miał prawo zmienić nazwisko, jeśli nosił nazwisko ośmieszające, hańbiące lub nieliczące z godnością człowieka (art. 1). Zezwolenia w tej kwestii udzielać miała wojewódzka władza administracji ogólnej, o każdym należało

---

¹²⁸⁴ Ustawa z dnia 6 maja 1924 r. uchylająca ustawę z dnia 11 maja 1920 r. w przedmiocie uznania nazwisk, przybranych podczas służby wojskowej. (Dz.U. 1924 nr 44, poz. 459).

¹²⁸⁵ Józef Litwin wskazywał, że z ustawy z 11 maja 1920 r. nie skorzystali najbardziej znani „dwunazwiskowcy”, w tym generałowie Edward Rydz-Śmigły, Gustaw Orlicz-Dreszer, czy Mieczysław Norwid-Neugebauer. J. Litwin, *Pseudonim wojskowy...*, op. cit., s. 40-41.

¹²⁸⁶ Ustawa z dnia 23 czerwca 1939 r. o przywróceniu mocy obowiązującej ustawy w przedmiocie uznania nazwisk, przybranych podczas służby wojskowej. (Dz.U. 1939 nr 57, poz. 369).

¹²⁸⁷ Ustawa z dnia 22 marca 1929 r. o zmianie nazwisk hańbiących, ośmieszających lub nieliczących z godnością człowieka. (Dz.U. 1930 nr 3, poz. 16).

powiadomić właściwy urząd stanu cywilnego w celu dokonania wpisu w odpowiednich aktach stanu cywilnego (art. 2).

Osoba, która wnioskowała o zmianę nazwiska, obowiązana była wskazać nazwisko, które chciała przybrać, a także dołączyć metrykę (akt) urodzenia oraz dowód obywatelstwa polskiego (art. 3). Wolne od opłat stemplowych miały być podania o zmianę nazwiska oraz akty zezwolenia na zmianę nazwiska kierowane przez osoby, których stan niezamożności był władzy wojewódzkiej niewątpliwie znany (art. 4).

Ogłoszenia o zamierzonej zmianie nazwiska, a także o udzielonym na to zezwoleniu, miały być opublikowane w Monitorze Polskim (art. 4). Jeśli dotyczyły osób, których stan niezamożności był władzy wojewódzkiej niewątpliwie znany, koszt ogłoszeń miał ponosić Skarb Państwa. W ciągu 30 dni od ogłoszenia o zamierzonej zmianie nazwiska można było z ważnych powodów wnieść sprzeciw wobec jej finalizacji do władzy wojewódzkiej (art. 6). Zezwolenie nie mogło być udzielone, jeśli sprzeciw wniosła osoba nosząca nazwisko, które miało być przybrane. Nie mogło być również wydane zezwolenie na przybranie nazwiska historycznego, popularnego lub rozpowszechnionego, a także w przypadku uzasadnionej obawy dokonania zmiany nazwiska w celu ukrycia swojej tożsamości lub ułatwienia popełnienia przestępstwa (art. 7).

Wnoszący o zmianę nazwiska miał zyskiwać prawo do jego używania z chwilą wręczenia aktu zezwalającego, dotyczyło to również jego żony i dzieci niepełnoletnich w chwili wniesienia podania (art. 8). Dzieci pełnoletnie zmiana obowiązywała tylko w wypadku ich przyłączenia się do prośby o zmianę. Zaznaczono, że niniejsza ustawa nie uchylała mocy obowiązujące ustawy z 24 października 1919 r. (art. 9), a jej wykonanie powierzono ministrowi spraw wewnętrznych (art. 10). Miała wejść w życie z dniem ogłoszenia, co finalnie stało się 23 stycznia 1930 r., a także obowiązywać na terenie całego kraju w ciągu lat dziesięciu (art. 11).

Ministerialne rozporządzenie wykonawcze do ustawy wydano 15 listopada 1930 r.¹²⁸⁸ Za nazwiska hańbiące, ośmieszające lub nielicujące z godnością człowieka uznano nazwiska powstałe od słów używanych w języku potocznym do wyrażenia opinii o ujemnej wartości moralnej danej osoby, posiadające brzmienie ośmieszające, a także pochodzące od nazw zwierząt, roślin lub przedmiotów, które ze względu na ich cechy, właściwości lub sposób

---

¹²⁸⁸ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 15 listopada 1930 r. o zmianie nazwisk hańbiących, ośmieszających lub nielicujących z godnością człowieka. (Dz.U. 1930 nr 89, poz. 702).

użytkowania narażały posiadacza nazwiska na żartobliwe uwagi otoczenia, a tym samym na uciążliwe przykrości z tym związane (§1).

W wypadku tego typu nazwisk próby o ich zmianę nie wymagały uzasadnienia, należało jedynie wyraźnie powołać się na niniejszą ustawę (§2). Podania należało wносить za pośrednictwem właściwego starostwa powiatowego lub grodzkiego, na terenie województwa śląskiego także za pomocą dyrekcji policji. Wnioskodawca miał w nim zawrzeć informacje o swych stosunkach majątkowych i rodzinnych, a także załączyć do niego swą metrykę urodzenia, ewentualną metrykę ślubu (jeśli w chwili złożenia podania pozostawał w związku małżeńskim), metryki urodzenia ewentualnych niepełnoletnich w chwili złożenia podania dzieci, ewentualną metrykę śmierci małżonka lub inny dowód ustania małżeństwa, a także dowód obywatelstwa polskiego. Za osobę nieposiadającą zdolności do czynności prawnych podanie mógł złożyć jej zastępca prawny, który wcześniej powinien uzyskać na to pozwolenie sądu opiekuńczego lub odpowiednią uchwałę rady rodzinnej.

Podanie o zezwolenie na zmianę nazwiska podlegało opłacie stemplowej w wysokości 3 zł, a także dodatkowo 50 gr od każdego załącznika, z której wojewódzka władza administracji ogólnej mogła zwolnić, jeśli stan niezamożności wnoszącego był jej niewątpliwie znany, a uiszczenie opłaty nie było możliwe bez dotkliwego dla niego uszczerbku majątkowego (§3). Akt zezwolenia na zmianę nazwiska podlegał opłacie w wysokości 200 zł, z której władza wojewódzka również mogła zwolnić częściowo lub całkowicie ze względu na stan majątkowy lub względy natury publicznej. Te same warunki obowiązywały w kwestii zwolnienia od kosztów publikacji ogłoszeń w Monitorze Polskim. Ogłoszenia władza wojewódzka miała w miarę możliwości zamieszczać zbiorowo raz na kwartał.

Sprzeciw należało wносить bezpośrednio do tej władzy wojewódzkiej, która rozpatrywała dane podanie (§4). Zgłaszający sprzeciw, który nosił takie same nazwisko, jakie zamierzał przybrać wnoszący podanie, powinien załączyć swą metrykę urodzenia. W przeciwnym razie władza wojewódzka pod groźbą braku uwzględnienia sprzeciwu miała go wezwać do uzupełnienia braków w terminie czterotygodniowym, licząc od dnia następnego po doręczeniu wezwania. Sprzeciw innego rodzaju należało wyczerpująco uzasadnić z wykazaniem ważnych powodów odmowy zmiany nazwiska wnoszącego, władza wojewódzka miała je rozstrzygać na podstawie swobodnej oceny. Jeśli nie wniesiono lub nie uwzględniono sprzeciwów władza wojewódzka miała wydać wnioskodawcy akt o zezwoleniu na zmianę nazwiska, zarządzając jednocześnie dokonanie o tym wpisu w odpowiednich aktach stanu cywilnego.

Za nazwiska historyczne i popularne należało uważać m.in. takie, które nosiły osoby zasłużone w historii literaturze, nauce, sztuce, a także na polu zasług wojskowych i politycznych (§5). Przy określeniu poziomu rozpowszechnienia nazwiska powinna być natomiast uwzględniona częstotliwość jego występowania w społeczeństwie, która przy nadmiernej ilości mogłaby utrudnić identyfikację danej osoby lub nawet danej rodziny. Od wydanych przez władze wojewódzkie decyzji odmownych co do zmiany nazwiska w myśl ustawy z 22 marca 1929 r. przysługiwało odwołanie do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (§6). Rozporządzenie miało wejść w życie z dniem ogłoszenia, co stało się 18 grudnia 1930 r., a także obowiązywać na terenie całego kraju do 23 stycznia 1940 r., co było terminem tożsamym z okresem obowiązywania ustawy (§7).

Rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z 11 października 1932 r., zgodnie z nowelizacją ustawy z 1 lipca 1926 r. o opłatach stemplowych¹²⁸⁹, podniesiono wysokość opłaty stemplowej za wniesienie podania o zmianę nazwiska hańbiącego, ośmieszającego lub nieliczącego z godnością człowieka z 3 zł na 5 zł, przy pozostawieniu dodatkowych kosztów w wysokości 50 gr od każdego załącznika (§1)¹²⁹⁰. Zmiany te weszły w życie z dniem ogłoszenia rozporządzenia (§2), tj. z dniem 15 listopada 1932 r.

W 1938 r. moc obowiązującą ustawy z 22 marca 1929 r. rozciągnięto na tereny Śląska Cieszyńskiego, gdzie weszła w życie 23 listopada 1938 r.¹²⁹¹

Przepisy ustawy z 22 marca 1929 r. i jej rozporządzenia wykonawczego ułatwiły zmianę szczególnej kategorii nazwisk, których samo posiadanie wiązało z dyskomfortem i pewnego rodzaju wykluczeniem społecznym. W kwestiach technicznych powieliła ona jednak dużą część rozwiązań z ustawy z 24 października 1919 r., jak właściwość wojewody, wymagania składane przed wnioskodawcą, obowiązek ogłoszenia w Monitorze Polskim, czy instytucja sprzeciwu względnego i bezwzględno. Z drugiej strony skróciła termin na złożenie sprzeciwu do 30 dni i nie wymagała ogłoszeń w dziennikach nieurzędowych. Była też ustawą czasową, czyli z założenia jedynie uzupełniającą ustawę z 24 października 1919 r. i obliczoną na rozwiązanie pewnego nawarstwionego problemu społecznego w ściśle oznaczonym okresie.

---

¹²⁸⁹ Zob. art. 1 pkt 66) ustawy z dnia 18 marca 1932 r. w sprawie zmiany ustawy z dnia 1 lipca 1926 r. o opłatach stemplowych. (Dz.U. 1932 nr 32, poz. 340).

¹²⁹⁰ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 11 października 1932 r. w sprawie uzupełnienia rozporządzenia z dnia 15 listopada 1930 r. o zmianie nazwisk hańbiących, ośmieszających lub nieliczących z godnością człowieka. (Dz.U. 1932 nr 100, poz. 847).

¹²⁹¹ Dz.U. 1938 nr 90, poz. 612.

5.3 Organizacja statystyki ruchu naturalnego ludności

5.3.1 Sprawozdania dotyczące wyznań ewangelickich i niechrześcijańskich składane do GUS w latach 1919-1920

Choć pierwszych obowiązków związanych z przekazywaniem danych statystycznych przez urzędników stanu cywilnego nie nałożono w formie aktu prawnego, a zwykłego pisma Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, stanowiło ono wstęp i zapowiedź nadchodzących regulacji w tej sprawie. Polecenie dla burmistrzów i wójtów w zakresie sporządzania sprawozdań o ruchu ludności należącej do wyznań ewangelickich i niechrześcijańskich wydano 5 marca 1919 r.¹²⁹² Na jego podstawie magistraty miast i urzędy gmin wiejskich miały przysyłać wypełnione formularze z danymi statystycznymi do GUS. Pismem do MSW z 30 kwietnia 1919 r. GUS alarmował jednak, że otrzymywane dane są w części zupełnie niewiarygodne, a ich „fantastyczność rzuca się natychmiast w oczy”. Przykładowo przedkładane sprawozdania na kilkadziesiąt lub nawet sto urodzeń miały nie wykazywać zupełnie zmarłych niemowląt lub też wykazywać pojedyncze, podczas gdy inne dane wskazywały, że rzeczywista śmiertelność wynosiła około 20% wszystkich urodzonych.

W związku z powyższym w podpisanym przez podsekretarza stanu w MSW Józefa Beka okólniku z 4 czerwca 1919 r. podkreślono wagę statystyki dla prawidłowego funkcjonowania państwa oraz wyrażono obawę w kwestii niestarannego prowadzenia ksiąg stanu cywilnego przez burmistrzów i wójtów. MSW przypomniało o surowej odpowiedzialności dyscyplinarnej, jakiej podlegać mieli urzędnicy, którzy na skutek niedbalstwa przekazywali władzom państwowym fałszywe informacje. W przypadkach stwierdzenia wadliwego prowadzenia akt stanu cywilnego przez burmistrzów lub wójtów mieli oni zostać pociągnięci do odpowiedzialności na podstawie art. 86 KCKP¹²⁹³. Powiatowym komisarzom rządowym polecono przesłanie niniejszego okólnika magistratom miast i urzędów gmin wiejskich.

---

¹²⁹² 494. Okólnik (340) Ministra Spraw Wewnętrznych do Powiatowych Komisarzy Rządowych i Prezydentów miast, stanowiących samodzielne powiaty w przedmiocie braku ścisłości ze strony magistratów i urzędów gmin wiejskich przy udzielaniu informacji statystycznych. (Dz.Urz. MSW 1919 nr 38, poz. 494).

¹²⁹³ W 1931 r. W. Salamon uważał jednak art. 86 oraz 89 KCKP za uchylone, odpowiedzialności dyscyplinarnej urzędnicy stanu cywilnego mieli zaś podlegać na zasadach odnoszących się do hierarchii urzędniczej. Zob. W. Salamon, *Akty stanu...*, op. cit., s. 4.

5.3.2 Sprawozdania składane do GUS w latach 1920-1927

W art. 2 ustawy z 21 października 1919 r. o organizacji statystyki administracyjnej Radzie Ministrów przyznano uprawnienie do wydania rozporządzenia mającego na celu przeprowadzenie spisu powszechnego oraz wszelkich innych dochodzeń statystycznych¹²⁹⁴. Na tej podstawie w roku kolejnym pojawił się akt prawny stanowiący przepisy wykonawcze w tej kwestii, czyli rozporządzenie Rady Ministrów z 18 października 1920 r. w sprawie organizacji statystyki ruchu naturalnego ludności¹²⁹⁵.

Na całym obszarze państwa zobowiązano urzędników stanu cywilnego do przedkładania Głównemu Urzędowi Statystycznemu w Warszawie sprawozdań indywidualnych z zarejestrowanych przez nich w księgach stanu cywilnego faktów (art. 1). Sprawozdania miały być wypełniane zgodnie z załączonymi do rozporządzenia pięcioma formularzami (A, B, C, D i E). Urzędnicy mieli również udzielać w tej kwestii wszelkich informacji i wyjaśnień, zgodnie z instrukcjami wydawanymi przez GUS. Dodatkowo w miastach, które posiadały własne biuro statystyczne i zostały umieszczone w wydawanym każdego roku przez dyrektora GUS wykazie, urzędnicy stanu cywilnego mieli przysyłać sprawozdania do tychże biur w każdym tygodniu¹²⁹⁶. Po upływie kwartału miejskie biura statystyczne miały je dostarczać do GUS. Przewidziano również możliwość zawierania porozumień między GUS a magistratami większych miast, na mocy których dla poszczególnych miast formularze sprawozdań miały być uzupełnione o pytania dodatkowe (art. 2). Ewentualne zwiększenie kosztów z tym związanych pokrywać miał dany magistrat.

Na obszarze byłej dzielnicy rosyjskiej sprawozdania miały uwzględniać wydarzenia zarejestrowane w księgach stanu cywilnego od 1 stycznia 1920 r., natomiast w byłych dzielnicach austriackiej i pruskiej od 1 października 1920 r. (art. 3). Dodatkowo z faktów zarejestrowanych na obszarze byłej dzielnicy rosyjskiej w 1919 r. urzędnicy stanu cywilnego mieli przesyłać GUS sprawozdania w postaci wykazów liczbowych według załączonego

---

¹²⁹⁴ Ustawa z dnia 21 października 1919 r. o organizacji statystyki administracyjnej. (Dz.U. 1919 nr 85, poz. 464).

¹²⁹⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 października 1920 r. w sprawie organizacji statystyki ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1920 nr 108, poz. 710).

¹²⁹⁶ Miasta te wymieniono w obwieszczeniu Prezydenta Rady Ministrów z dnia 24 lutego 1921 r.: Warszawa, Łódź, Lublin, Białystok, Sosnowiec, Lwów, Kraków, Poznań, Bydgoszcz. Zob. Obwieszczenie Prezydenta Ministrów z dnia 24 lutego 1921 r. w przedmiocie przesyłania indywidualnych sprawozdań statystycznych przez urzędników stanu cywilnego w miastach większych. (M.P. 1921 nr 48, poz. 87). Obwieszczeniem z dnia 24 czerwca r. powyższą listę rozszerzono o miasto Włocławek. Zob. Obwieszczenie Prezydenta Ministrów z dnia 24 czerwca 1921 r. w przedmiocie przesyłania indywidualnych sprawozdań statystycznych przez urzędników stanu cywilnego w mieście Włocławku (M.P. 1921 nr 146, poz. 207).

formularza F (art. 4). Sprawozdania z pierwszych dziewięciu miesięcy 1920 r. na obszarze byłych dzielnic austriackiej i pruskiej, sporządzone według wzorów wcześniej na tych terenach obowiązujących, miały być dostarczone odpowiednio za pośrednictwem starostw oraz Ministerstwa Byłej Dzielnic Pruskiej.

Formularze statystyczne miały być sporządzane w języku polskim, jednak za zgodą Rady Ministrów w poszczególnych częściach państwa mogły być dodatkowo przygotowywane w innym języku (art. 5). Wypełniane mogły być jednak tylko w jednym z języków, które uwzględniono w danym formularzu.

W przypadku uchylania się lub wadliwego wypełniania przez urzędników stanu cywilnego obowiązków przewidzianych w niniejszym rozporządzeniu mogli oni na wniosek GUS zostać pociągnięci do odpowiedzialności (art. 6). Na obszarze byłych dzielnic rosyjskiej i austriackiej mogły również w stosunku do nich zostać zastosowane środki przewidziane w art. 5 ustawy z 21 października 1919 r. o organizacji statystyki administracyjnej (kara grzywny w wysokości do 1000000 marek polskich lub aresztu do jednego miesiąca, w przypadku powtórnego wykroczenia w podwójnej wysokości), przy czym wymierzanie grzywny należało w pierwszej instancji do starostwa, w drugiej i ostatniej do urzędu administracyjnego drugiej instancji, a jej wysokość nie mogła przekroczyć 600 marek polskich w przypadku powtórnego wykroczenia. Natomiast na obszarze byłej dzielnicy pruskiej można było zastosować środki przewidziane w §11 niemieckiej ustawy z 6 lutego 1875 r. o rejestracji stanu cywilnego i zawieraniu małżeństw (upomnienie, nagana lub kara pieniężna do wysokości 100 marek niemieckich), przy czym nakładanie kar należało w pierwszej instancji do starostwa, a w drugiej do urzędu wojewódzkiego.

Za każdą prawidłowo wypełnioną kartę statystyczną urzędnik stanu cywilnego miał otrzymywać 5 fenigów tytułem zwrotu kosztów za materiały piśmiennicze, nie wliczając w to dostarczanych przez GUS samych kart (art. 7)¹²⁹⁷. Łączna kwota miała być przekazywana urzędnikom przez GUS po upływie każdego roku, także wydatki związane z korespondencją

---

¹²⁹⁷ Rozporządzeniem z dnia 12 września 1921 r., z mocą wsteczną od dnia 1 stycznia 1921 r., kwotę tę powiększono do 50 fenigów. Zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 września 1921 r. w przedmiocie podwyższenia opłaty za karty statystyczne, ustanowionej rozporządzeniem z dnia 18 października 1920 r. w sprawie organizacji statystyki ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1921 nr 85, poz. 609). Kolejnej zmiany dokonano rozporządzeniem z dnia 14 lutego 1923 r., kiedy kwotę tę zmieniono na 10 marek, co miało dotyczyć również kart odnoszących się do roku 1922. Zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 lutego 1923 r. w przedmiocie podwyższenia opłaty za wypełnione karty statystyczne, dotyczące ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1923 nr 16, poz. 104). Ostatnia zmiana w tej kwestii miała miejsce w formie rozporządzenia z dnia 30 maja 1924 r., kiedy powyższą kwotę ustalono na 3 grosze, która miała dotyczyć również kart za rok 1923. Zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 maja 1924 r. w przedmiocie ustalenia wynagrodzenia za wypełnione karty statystyczne, dotyczące ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1924 nr 48, poz. 484).

między urzędnikami stanu cywilnego a GUS miały być pokrywane przez ten organ. GUS otrzymał prawo bezpośredniego zwracania się do władz politycznych pierwszej instancji w zakresie pomocy i pośrednictwa w kontakcie z urzędami stanu cywilnego (art. 8).

Jednym z najistotniejszych przepisów niniejszego rozporządzenia, gdyż bezpośrednio wpływającym na sposób prowadzenia rejestracji stanu cywilnego, był art. 9, który uchylił zdanie drugie §23 niemieckiej ustawy z 6 lutego 1875 r. nakazujące zapisywanie martwych urodzeń wyłącznie w księgach zgonów. Od tej pory na całym obszarze Rzeczypospolitej takie wydarzenia miały być rejestrowane tylko w księgach urodzeń z adnotacją, że dziecko urodziło się martwe¹²⁹⁸.

Wykonanie niniejszego rozporządzenia powierzono dyrektorowi GUS (art. 10). Wszelkie sprzeczne z nim przepisy dotychczasowe miały utracić moc wraz z dniem jego wejścia w życie (art. 11), co miało nastąpić z dniem ogłoszenia (art. 12), które miało miejsce 25 listopada 1920 r.

Załączniki do rozporządzenia określały kształt kart statystycznych dotyczących poszczególnych rejestrowanych wydarzeń (A, B, C, D i E), w których dane zapisywano w postaci uzupełnień pustych (wykropkowanych) miejsc w ponumerowanych kolejno i wypełnionych ciągłym tekstem wierszach. W karcie każdego rodzaju należało wskazać rok i kwartał, którego dane sprawozdanie dotyczyło, a także numer aktu w księdze, w której wydarzenie zostało zarejestrowane. Należało również określić siedzibę urzędu stanu cywilnego oraz gminę i powiat, w którym się znajdował, jak również wyznanie, dla którego był przeznaczony (jeśli był urzędem parafialnym lub był urzędem świeckim przeznaczonym wyłącznie dla konkretnych wyznań). Każda karta miała zostać na końcu podpisana przez urzędnika stanu cywilnego.

W karcie małżeństwa (formularz A) należało zawrzeć kolejno: datę zawarcia małżeństwa; imiona i nazwiska małżonków; daty urodzenia małżonków; wyznania małżonków; stan cywilny małżonków przed zawarciem małżeństwa; zawód małżonków i ich stanowiska w tym zawodzie piastowane; miejsce zamieszkania małżonków przed zawarciem małżeństwa; informację czy małżonkowie własnoręcznie podpisali akt małżeństwa; ewentualne uwagi.

W karcie urodzenia (formularz B) należało wskazać: imię i nazwisko dziecka; płeć dziecka; datę urodzenia dziecka; miejsce urodzenia dziecka; informację o urodzeniu z ciąży

---

¹²⁹⁸ H. Konic uważał niniejszy artykuł za niezgodny z art. 105 KCKP, który nakazywał w takich sytuacjach dokonanie wpisu zarówno w księdze urodzeń, jak i w księdze zgonów. Zob. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 91.

pojedynczej lub mnogiej; informację o urodzeniu żywym lub martwym; informację o pochodzeniu ślubnym lub nieślubnym; wyznanie dziecka; wyznanie ojca i matki; datę urodzenia, względnie wiek ojca i matki; zawód i piastowane w nim stanowisko ojca przy dziecku ślubnym lub matki przy dziecku nieślubnym; datę zawarcia małżeństwa rodziców, względnie liczbę lat po ślubie; informację o obecności przy położu lekarza lub egzaminowanej akuszerki; informację którym dzieckiem danego małżeństwa był nowo narodzony; informację którym dzieckiem wskazanej matki był nowo narodzony; ewentualne uwagi.

Karta zgonu dziecka do lat sześciu (formularz C) miała zawierać: imię i nazwisko dziecka; płeć dziecka; datę zgonu dziecka; informację czy dziecko było karmione mlekiem matki, mlekiem mamki bądź sztucznie; miejsce zgonu dziecka ze wskazaniem, czy zgon nadszedł w domu rodziców, na wychowaniu u mamki czy w domu wychowawczym, a w miastach z określeniem położenia mieszkania (suteryna, parter, piętro, poddasze), jeśli dziecko zmarło w szpitalu lub innym zakładzie leczniczym należało podać miejsce ostatniego zamieszkania; datę urodzenia dziecka, względnie jego wiek; informację o pochodzeniu ślubnym lub nieślubnym; wyznanie dziecka; wyznanie ojca i matki; datę urodzenia, względnie wiek ojca i matki; zawód i piastowane w nim stanowisko ojca przy dziecku ślubnym lub matki przy dziecku nieślubnym; informację którym dzieckiem wskazanej matki był nowo narodzony oraz czy urodził się z ciąży mnogiej; przyczynę zgonu i informację czy została ona stwierdzona przez lekarza; informację ile dzieci wskazanej matki zmarło przed ukończeniem szóstego roku życia; ewentualne uwagi.

W karcie zgonu osób powyżej lat sześciu (formularz D) należało zapisać: imię i nazwisko zmarłego; płeć zmarłego; datę zgonu; miejsce zgonu, jeśli zgon nastąpił w szpitalu lub innym zakładzie leczniczym należało podać miejsce ostatniego zamieszkania; datę urodzenia zmarłego, względnie jego wiek; stan cywilny zmarłego; zawód zmarłego i piastowane w nim stanowisko, a w przypadku zmarłego od lat sześciu do lat piętnastu zawód i stanowisko osoby, która go utrzymywała; przyczynę zgonu i informację czy została ona stwierdzona przez lekarza; ewentualne uwagi.

W formularzu E należało wskazać dane dotyczące okoliczności niepodlegającej rejestracji, ale odnotowywanej w księgach stanu cywilnego, czyli uprawnienia (nie zaś tylko uznania) dziecka: datę wpisania uprawnienia do księgi urodzeń; imię i nazwisko uprawnionego; płeć uprawnionego; datę urodzenia uprawnionego; miejsce urodzenia uprawnionego; informację na jakiej zasadzie dokonano uprawnienia (małżeństwo rodziców bądź inne); datę małżeństwa rodziców (jeśli uprawnienie miało miejsce na te zasadzie);

wyznanie ojca i matki; zawód ojca oraz matki oraz piastowane przez nich stanowiska w chwili uprawnienia; ewentualne uwagi.

Formularz F zawierać miał informacje o małżeństwach, urodzeniach i zgonach zaszłych w 1919 r. i jako jedyny miał formę tabeli. Należało w nim wskazać nazwę miast i gmin wiejskich znajdujących się całkowicie lub częściowo w granicach parafii; łączną liczbę zawartych małżeństw; liczbę małżeństw zawartych przez kawalerów; liczbę małżeństw zawartych przez wdowców i rozwiedzionych; łączną liczbę żywych urodzeń; oddzielnie liczbę urodzeń ślubnych i nieślubnych z podziałem na płcie; łączną liczbę zgonów; liczbę zgonów z podziałem na płeć poniżej jednego roku życia, od jednego roku do pięciu lat życia oraz powyżej pięciu lat życia; ewentualne uwagi. Dane dotyczące poszczególnych miast lub gmin wiejskich, które wchodziły całkowicie lub częściowo w zakres działalności danego urzędu stanu cywilnego, należało zapisać w oddzielnych wierszach. Danych dotyczących osad nie należało podawać oddzielnie, a włączać je do danych gmin, w których się znajdowały. Jeśli małżonkowie mieszkali w różnych gminach w obrębie danego urzędu stanu cywilnego, małżeństwo należało zapisać w gminie zamieszkania męża. Jeśli tylko jedno z małżonków mieszkało w gminie w obrębie danego urzędu, małżeństwo należało uwzględnić w tejże gminie, a jeśli żadne z nich nie mieszkało w obrębie urzędu, należało je uwzględnić w gminie, w której znajdowała się siedziba urzędu stanu cywilnego. Martwych urodzeń w ogóle nie należało wpisywać w niniejszym formularzu. Wypełnione formularze F miały zostać przesłane do GUS w ciągu dziesięciu dni od ich otrzymania.

W swej instrukcji dla urzędników stanu cywilnego F. Podwojski uczulał, aby karty sprawozdawcze wypełniać natychmiast po sporządzeniu aktu stanu cywilnego, gdyż osoby zgłaszające wydarzenia podlegające rejestracji były podstawowym źródłem informacji w zakresie danych, których nie zawierano w akcie, a które podlegały uzupełnieniu w karcie¹²⁹⁹. Zwracał również uwagę na dokładne określanie wyznania (np. zamiast „katolickiego” powinno być „rzymskokatolickie”, zamiast „ewangelickiego” powinno być „ewangelicko-augsburskie”), aby uniknąć niedokładności¹³⁰⁰.

Ważne i praktyczne uwagi F. Podwojski zawarł w kwestii określania zawodu i stanowiska w nim pełnionego, które znacznie wykraczało poza dane zamieszczane w aktach stanu cywilnego. Jako zawód należało rozumieć rodzaj wykonywanej osobiście przez daną osobę pracy, która stanowiła dla niej główne źródło utrzymania. Należało go określać

---

¹²⁹⁹ F. Podwojski, *Podręcznik dla Urzędników...*, op. cit., s. 84.

¹³⁰⁰ *Ibidem*, s. 86.

dokładnie (np. zamiast „fabrykant” wpisać „fabrykant obuwia”, zamiast „kupiec” wpisać „kupiec towarów bławatnych”) i w miarę możliwości stosować nazwę fachową. W przypadku braku praktykowania zajęcia zawodowego należało wskazać główne źródło utrzymania (np. „emeryt”, „przy rodzicach”, „przy mężu”), a także zawód ewentualnego utrzymującego daną osobę¹³⁰¹. W przypadku osób zatrudniających inne osoby ich stanowisko należało określić jako „pracodawca”, a u osób pozostających w stosunku najemnym należało wskazać charakter zatrudnienia lub wykonywanej pracy, jak „urzędnik”, „rzemieślnik” czy „czeladnik”. Jeśli dana osoba nie zatrudniała innych osób i nie pozostawała w stosunku najemnym (np. rolnik pracujący na własnym gospodarstwie rolnym, lekarz prowadzący własną praktykę), urzędnik stanu cywilnego powinien wskazać, że „pracuje sama”. Natomiast gdy dana osoba pracowała u siebie w domu i nie pozostawała w stosunku najemnym, stosownym określeniem stanowiska miał być „chałupnik”.

Przyczynę śmierci należało zapisywać na podstawie świadectwa wystawionego przez lekarza (na terenie byłego zaboru austriackiego również przez oglądacza zwłok), bądź zeznań osób zgłaszających dane wydarzenie¹³⁰². W przypadku śmierci gwałtownej należało wskazać jej rodzaj (np. „samobójstwo”, „nieszczęśliwy wypadek”).

W związku ze zmianami terytorialnymi wynikającymi z plebiscytu na Górnym Śląsku oraz powstań śląskich na podstawie art. 2 ustawy z 21 października 1919 r., a także art. 2 pkt 15) ustawy z 16 czerwca 1922 r.¹³⁰³, wydano analogiczne w zakresie kart statystycznych rozporządzenie z 22 marca 1923 r. dla górnośląskiej części województwa śląskiego¹³⁰⁴.

Urzędników stanu cywilnego w górnośląskiej części województwa śląskiego zobowiązano do przesyłania do GUS sprawozdań indywidualnych do kwartał (§1). Pierwsze z nich miały być przesłane do 15 maja 1923 r. i miały obejmować okres od 1 stycznia do 31 marca 1923 r. Inne przepisy były tożsame z tymi zawartymi w rozporządzeniu z 18 października 1920 r., w tym te dotyczące cotygodniowych sprawozdań z miast z własnymi biurami statystycznymi, możliwych porozumień GUS z magistratami większych miast co do dodatkowych pytań w formularzach (§2), zwrotu za materiały piśmiennicze (10 marek polskich za kartę, §5), pośrednictwa z władzami administracyjnymi (§6). Jako jedyny język, w którym miały być sporządzane i wypełniane formularze, wskazano język polski (§3).

---

¹³⁰¹ Ibidem, s. 87.

¹³⁰² Ibidem, s. 90.

¹³⁰³ Ustawa z dnia 16 czerwca 1922 r. o rozciągnięciu na ziemie górnośląskie województwa śląskiego Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i niektórych innych ustaw oraz w przedmiocie zmian w ustawodawstwie, na tych ziemiach obowiązującym. (Dz.U. 1922 nr 46, poz. 388).

¹³⁰⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 marca 1923 r. w przedmiocie organizacji statystyki ruchu naturalnego ludności w górnośląskiej części województwa śląskiego. (Dz.U. 1923 nr 36, poz. 236).

Organami właściwymi do nakładania kar w gminach wiejskich ustalono w I instancji starostę, a w II instancji wojewodę, natomiast w gminach miejskich w I instancji wojewodę, a w II instancji ministra spraw wewnętrznych (§4). Rozporządzenie weszło w życie z dniem ogłoszenia (§7), co nastąpiło w dniu 7 kwietnia 1923 r.

Część przepisów wydanego dla całego kraju rozporządzenia z 18 października 1920 r. straciła moc wraz z wejściem w życie rozporządzenia z 1 kwietnia 1925 r.¹³⁰⁵ W akcie tym odrębnie uregulowano obowiązki związane z kartami statystycznymi, które podejmować miały osoby prowadzące księgi metrykalne na obszarze byłego zaboru austriackiego, czyli województw krakowskiego, lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego (§1). Sprawozdania indywidualne z zarejestrowanych w księgach metrykalnych wydarzeń należało przysyłać tam co kwartał władzy administracyjnej I instancji, zgodnie z załączonymi formularzami (A, B, C). Jeśli okręg urzędowy prowadzącego księgi rozciągał się na więcej niż jeden powiat, sprawozdania z obszaru danego powiatu miał przysyłać oddzielnie do każdej właściwej władzy powiatowej.

Magistraty miast o ludności powyżej 100.000 mieszkańców mogły na podstawie porozumienia z GUS otrzymywać formularze z dodatkowymi pytaniami, z nadwyżką kosztów pokrywaną przez magistrat (§2). Sprawozdania należało przysyłać najpóźniej do 15 kwietnia (I kwartał), 15 lipca (II kwartał), 15 października (III kwartał) i 15 stycznia (IV kwartał, §3). Władza administracyjna I instancji miała obowiązek kontrolować zupełność i dokładność przedłożonych jej sprawozdań, sporządzenia z nich wykazu powiatowego według formularza D, a następnie przesłania sprawozdań wraz z wykazem do GUS odpowiednio do 15 maja, 15 sierpnia, 15 listopada i 15 lutego (§4). Władza ta mogła również żądać od prowadzących księgi udzielania dodatkowych informacji i wyjaśnień w zakresie gromadzonych danych (§5).

W miastach, które posiadały własne biura statystyczne i zostały umieszczone w wykazie ustanawianym przez ministra spraw wewnętrznych, sprawozdania miały być przysyłane do tych biur tydzień, skąd miały być dalej odsyłane do GUS zgodnie z terminami kwartalnymi (§6)¹³⁰⁶. W kwestii środków stosowanych w przypadku opieszałości osób prowadzących księgi w wykonywaniu obowiązków dotyczących kart statystycznych odesłano do rozporządzenia z 18 października 1920 r. (§7). W niniejszych akcie również ustalono, że GUS miał kontaktować się z prowadzącymi księgi za pośrednictwem władzy administracyjnej

---

¹³⁰⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia 1925 r. w sprawie organizacji statystyki ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1925 nr 40, poz. 273).

¹³⁰⁶ Miasta te określono zarządzeniem z dnia 22 listopada 1925 r., wskazano w nim Kraków i Lwów. Zob. Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 listopada 1925 r. (M.P. 1925 nr 276, poz. 1166).

I instancji (§8), utrzymano także zwrot kosztów za materiały piśmiennicze w wysokości 3 groszy od karty, które miały być przez GUS przekazywano prowadzącym księgi do 15 marca za rok poprzedni (§9).

Sprawozdania miały dotyczyć wydarzeń zarejestrowanych w księgach metrykalnych od dnia, który zależnie od warunków terytorialnych miał zostać oznaczony w rozporządzeniu ministra spraw wewnętrznych (§10). Wydarzenia zarejestrowane od 1 stycznia 1919 r. do dnia wyznaczonego w wyżej określony sposób miały zostać ujęte w zbiorczym wykazie z ogólnym wskazaniem liczby urodzeń, małżeństw i zgonów¹³⁰⁷. Takie sumaryczne sprawozdanie miało zostać złożone wraz z pierwszym sprawozdaniem indywidualnym. Załączone formularze A, B i C miały być używane zamiast dotychczasowych kart statystycznych począwszy od sprawozdania za drugi kwartał 1925 r.¹³⁰⁸ Podmiotem uprawnionym do wydania instrukcji wypełniania formularzy ustanowiono ministra spraw wewnętrznych (§11)¹³⁰⁹, jemu też powierzono wykonanie niniejszego rozporządzenia (§12). Miało ono wejść w życie z dniem ogłoszenia (§13), co nastąpiło w dniu 22 kwietnia 1925 r.

Załączone formularze nie różniły się znacząco od tych przewidzianych w rozporządzeniu z 18 października 1920 r. Miały one formę tabeli, podczas gdy w tych drugich

---

¹³⁰⁷ Dzień ten oznaczono na 1 stycznia 1926 r., tak więc wszystkie wydarzenia zarejestrowane od 1 stycznia 1919 r. do 31 grudnia 1925 r. miały zostać ujęte jedynie w formie zbiorczych wykazów liczbowych. Zob. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 10 października 1925 r. w sprawie statystyki ruchu naturalnego ludności na obszarze województw: krakowskiego, lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego. (Dz.U. 1925 nr 107, poz. 764).

¹³⁰⁸ §10 niniejszego rozporządzenia zmieniono rozporządzeniem z dnia 25 lipca 1925 r. W nowym brzmieniu przepisu zrezygnowano z fragmentu dotyczącego rozpoczęcia używania nowych formularzy od drugiego kwartału 1925 r., co było zgodne z późniejszym określeniem dnia, od którego rejestrowane wydarzenia miały być ujęte w formularzach, na 1 stycznia 1926 r. Zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 lipca 1925 r. o zmianie § 10 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia 1925 r. w sprawie organizacji statystyki ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1925 nr 78, poz. 546).

¹³⁰⁹ Instrukcję tę wydano w dniu 10 października 1925 r. Zawierała ona głównie powtórzenie przepisów niniejszego rozporządzenia, a także instrukcji dołączonej do rozporządzenia z dnia 18 października 1920 r. Zwrócono również uwagę na obowiązek odnotowywania w formularzach informacji o powtórzeniu aktu, jeśli był on najpierw spisany w innym miejscu w kraju lub za granicą, ze wskazaniem tego miejsca, a także na powinność określenia zmiany wyznania, wskazywania przyczyny braku wypełnienia rubryki, wskazywania dokładnej daty urodzenia, wskazywania pełnej nazwy wyznania, określania miejsca urodzenia lub zgonu w formie gminy i powiatu (bez nazw wsi lub numerów ulic) oraz oddzielnego wpisywania dzieci z ciąż mnogich. Przez określenie dziecka martwo urodzonego należało natomiast rozumieć dziecko, które przyszło na świat przynajmniej w siódmym miesiącu ciąży, które w chwili przecięcia pępowiny nie dawało znaku życia. Zob. Instrukcja dla osób prowadzących księgi metrykalne na obszarze województw: krakowskiego, lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego w sprawie wypełniania i odsyłania wykazów statystycznych A, B i C o ruchu naturalnym ludności. (M.P. 1925 nr 244, poz. 1003). Wydano również instrukcję dla władz powiatowych, w której m.in. określono terminy przesyłania do GUS określonych dokumentów oraz do której załączono wykaz statystyczny przyczyn zgonów. Zob. Instrukcja dla władzy administracyjnej I instancji na obszarze województw: krakowskiego, lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego w przedmiocie wykonania rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia r. 1925 w sprawie organizacji statystyki ruchu naturalnego ludności (Dz.U. nr 40, poz. 273) (M.P. 1925 nr 244, poz. 1004). Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 lipca r. 1925 o zmianie § 10 poprzedniego rozporządzenia (Dz.U. 1925 nr 78, poz. 546).

dane zapisywano w formie uzupełnień w tekście w kolejno ponumerowanych wierszach. W nowych formularzach zrezygnowano również z części zbieranych danych, nie wprowadzając innych. W formularzu dotyczącym małżeństw (A) zrezygnowano ze wskazywania zawodów i stanowisk małżonków, miejsca zamieszkania przed zawarciem małżeństwa i informacji o własnoręcznym podpisaniu aktu małżeństwa. W formularzu dotyczącym urodzeń (B) nie trzeba już było określać zawodów i stanowisk rodziców dziecka, daty zawarcia małżeństwa przez rodziców, a także informacji o obecności przy porodzie lekarza lub akuszerki, kolejności dziecka w małżeństwie i kolejności dziecka danej matki. Zrezygnowano z podziału na formularze dotyczące zgonu zależnie od wieku, w którym zmarła dana osoba. W łącznym formularzu dotyczącym zgonów (C) nie należało już wskazywać sposobu karmienia zmarłego dziecka, położenia mieszkania w którym nastąpiła śmierć, wyznania rodziców zmarłego, zawodu i stanowiska zmarłego oraz jego rodziców, czasu trwania małżeństwa zmarłego, kolejności dziecka danej matki oraz charakteru ciąży oraz liczby dzieci danej matki, które zmarły przed ukończeniem szóstego roku życia.

W wypełnianym przez władzę powiatową formularzu D, który dotyczył danego kwartału w określonym roku, należało wskazać nazwę urzędu parafialnego lub metrykalnego, jego siedzibę, liczbę zarejestrowanych małżeństw urodzeń i zgonów, a także ewentualne uwagi. Liczby z poszczególnych urzędów należało zsumować na końcu tabeli. Wykaz miał zostać podpisany przez starostę.

5.3.3 Sprawozdania składane do GUS od 1927 r.

Rozporządzenia Rady Ministrów z 18 października 1920 r., z 22 marca 1923 r. oraz z 1 kwietnia 1925 r. stały się nieaktualne wraz z wydaniem rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 1 lutego 1927 r. o statystyce ruchu naturalnego ludności, w którym na nowo uregulowano obowiązki urzędników stanu cywilnego i osób prowadzących księgi metrykalne związane z gromadzeniem i przekazywaniem danych statystycznych¹³¹⁰. Zawarte w nim przepisy miały być stosowane od 1 stycznia 1927 r., a na obszarze byłego zaboru pruskiego od 1 stycznia 1928 r. Warto zauważyć, że kwestie te postanowiono uregulować w akcie wyższego rzędu niż stosowane do tej pory wykonawcze rozporządzenia Rady Ministrów, gdyż znalazły się prezydenckim rozporządzeniu z mocą ustawy.

---

¹³¹⁰ Dz.U. 1927 nr 10, poz. 76.

W art. 1 rozporządzenia osoby prowadzące akta stanu cywilnego zobligowano do składania władzom administracyjnym I instancji (starostwom) kwartalnych sprawozdań z zarejestrowanych przez nich urodzeń, ślubów i zgonów. Miały one być sporządzone na formularzach, których formę określić miało rozporządzenie ministra spraw wewnętrznych. Jeśli właściwość miejscowa prowadzącego akta obejmowała więcej niż jeden powiat, sprawozdania obejmujące wydarzenia dotyczące ich okręgów urzędowych należało dostarczyć każdej z odpowiednich władz. Miały być składane najpóźniej do 15 kwietnia, 15 lipca, 15 października i 15 stycznia (art. 2)¹³¹¹.

Władze administracyjne I instancji miały otrzymane sprawozdania kontrolować pod względem zupełności i dokładności, w tym celu mogły żądać udzielenia przez prowadzących akta wszelkich uzupełnień i wyjaśnień (art. 3, art. 5). Następnie miały sporządzać z nich wykazy powiatowe, a później łącznie przysyłać je wraz z tymi wykazami do GUS w terminach do 15 maja, 15 sierpnia, 15 listopada i 15 lutego każdego roku. Inaczej praktyka miała wyglądać w miastach posiadających własne biura statystyczne (znajdujące się w wykazie ministra spraw wewnętrznych)¹³¹², gdyż prowadzący akta stanu cywilnego mieli wysyłać sprawozdania bezpośrednio do tych jednostek w znacznie krótszym odstępie czasowym, tj. co tydzień (art. 4). Wspomniane biura miały je odsyłać do GUS w terminach wskazanych w art. 3. W razie opieszałości prowadzących akta w wykonywaniu swych obowiązków w zakresie sporządzania i nadsyłania sprawozdań władza administracyjna I instancji mogła zarządzić ich wykonanie na koszt tegoż prowadzącego (art. 6). W razie potrzeby GUS miał nie komunikować się z prowadzącymi akta samodzielnie, a za pośrednictwem wspomnianej władzy (art. 7).

Za każdy zgłoszony w sprawozdaniach fakt urodzenia, ślubu i zgonu przysługiwał prowadzącemu akta, z wyjątkiem urzędników państwowych, zwrot wydatków na materiały piśmiennicze w wysokości 3 groszy (art. 8). Pełne kwoty za cały ubiegły rok kalendarzowy miały być przekazywane prowadzącym akta przez GUS w terminie sześciu tygodni od dnia otrzymania danych za czwarty kwartał ubiegłego roku. Formularze statystyczne również miały być dostarczane przez GUS, natomiast koszty korespondencji związanej ze sporządzaniem sprawozdań miały być pokrywane z budżetu państwa.

---

¹³¹¹ Jeżeli w okresie sprawozdawczym nie zarejestrowano żadnego urodzenia, ślubu lub zgonu, formularz należało przesłać z odpowiednią w tej sprawie adnotacją. W pozostałej części formularz powinien być wypełniony zgodnie z wymogami. Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 181-182.

¹³¹² W wykazie znalazły się następujące miasta: Warszawa, Łódź, Lwów, Poznań, Kraków, Wilno, Katowice, Lublin, Bydgoszcz i Sosnowiec. Zob. Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 27 lutego 1929 r. w sprawie wykazu miast uprawnionych do otrzymywania tygodniowych sprawozdań o ruchu naturalnym ludności (Dz.Urz. MSW Nr 3, poz. 106); S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 182.

Istotny okazał się art. 9 rozporządzenia, który wpływał na sposób sporządzania części aktów stanu cywilnego na terenie całego państwa. Ustanowiono w nim bowiem, że martwo urodzeni mieli być od 1 stycznia 1927 r. zapisywani wyłącznie w księgach urodzeń¹³¹³. Nie był to jednak przepis nowy, gdyż stanowił powtórzenie art. 9 rozporządzenia Rady Ministrów z 18 października 1920 r.¹³¹⁴ Art. 10 miał natomiast w szybkim tempie doprowadzić do uzupełnienia danych z części kraju z lat ubiegłych, gdyż nałożono w nim na prowadzących księgi na obszarze byłego zaboru rosyjskiego obowiązek przedłożenia władzy administracyjnej I instancji do 1 kwietnia 1927 r. sumarycznych wykazów sporządzonych aktów urodzeń, małżeństw i zgonów za każdy rok kalendarzowy od 1 stycznia 1919 r. do 31 grudnia 1926 r. Oba powyższe artykuły mogą świadczyć o niedokładnym stosowaniu analogicznych nakazów zawartych w rozporządzeniach Rady Ministrów z 18 października 1920 r.

Wykonanie rozporządzenia powierzono ministrowi spraw wewnętrznych, a w kwestiach małżeństw lub zgonów osób pozostających w czynnej służbie wojskowej, w porozumieniu z ministrem spraw wojskowych (art. 11). Przepisy w nim przewidziane miały obowiązywać od 1 stycznia 1927 r., z wyłączeniem obszaru byłego zaboru pruskiego (województwa poznańskiego, województwa pomorskiego i górnośląskiej części województwa śląskiego), gdzie miało zacząć obowiązywać z dniem wskazanym rozporządzeniem ministra spraw wewnętrznych (art. 12).

Niezbędne rozporządzenie wykonawcze ministra spraw wewnętrznych wydano 12 maja tego samego roku¹³¹⁵. Ustalono w nim wzory formularzy do sprawozdań indywidualnych dla zawieranych małżeństw (wzór A), urodzeń (wzór B) oraz zgonów (wzór C), a także wykazów powiatowych (wzór D) i wykazów sumarycznych za lata 1919-1926 (wzór E), które stanowiły załączniki do rozporządzenia (§1, §4, §9).

Kapelani wojskowi, którzy pełnili obowiązki urzędnika stanu cywilnego, mieli przysyłać sprawozdania kwartalne Szefostwu Duszpasterstwa właściwego Dowództwa

---

¹³¹³ Terminem tym określano dzieci, które przyszły na świat przynajmniej w siódmym miesiącu ciąży i które w chwili przecięcia pępowiny nie dawały znaku życia, o ile nie przywrócono im później funkcji życiowych. Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 183.

¹³¹⁴ Mimo tego jeszcze w okólniku z dnia 13 stycznia 1932 r. MSW zwracało uwagę wojewodom województw południowych, że w sprawozdaniach kwartalnych nadsyłanych do GUS stwierdzano wciąż utrzymującą się i stosowaną przez prowadzących metryki izraelskie praktykę zapisywania dzieci martwo urodzonych zarówno w księgach urodzeń, jak i księgach zgonów. W związku z tym MSW prosiło o odpowiednie w tym względzie pouczenie właściwym urzędów. Zob. Okólnik Nr. 6 z dnia 13 stycznia 1932 r. (AC. 15882/1) o uchyleniu § 42 instrukcji o prowadzeniu izraelskich metryk urodzin, zaślubin i śmierci (Dz.Urz. MSW 1932 nr 2, poz. 6).

¹³¹⁵ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 12 maja 1927 r. w porozumieniu z Ministrem Spraw Wojskowych w sprawie wykonania rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 1 lutego 1927 r. o statystyce ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1927 nr 50, poz. 450).

Okręgu Korpusu, niezależnie od obszaru działania miejscowej władzy administracyjnej I instancji i ewentualnych miejscowych biur statystycznych (§2, §3, §6). Podmiot ten był również właściwy do kontroli zupełności i dokładności nadsyłanych danych, sporządzania wykazów i odsyłania ich do GUS (§5).

Formularze statystyczne na cały rok miały być każdego roku dostarczane przez GUS władzom administracyjnym I instancji, magistratom miast posiadającym własne biura statystyczne oraz Szefostwom Duszpasterstwa wszystkich DOK, które miały dostarczyć je do połowy grudnia właściwym prowadzącym akta stanu cywilnego (§7, §8). Ustalono również, że przepisy rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 1 lutego 1927 r. miały obowiązywać na obszarze województw poznańskiego, pomorskiego i śląskiego od 1 stycznia 1928 r. (§10), a przepisy rozpatrywanego rozporządzenia ministra wchodziły w życie z dniem ogłoszenia, tj. 8 czerwca 1927 r. (§11)¹³¹⁶.

W każdym z wzorów A, B i C należało przedstawić nazwę urzędu parafialnego lub metrykalnego sporządzającego wykaz, właściwe wyznanie, siedzibę urzędu, do którego wykaz wysyłano, a także powiat, którego wykaz dotyczył, wraz z oznaczeniem kwartału i roku, za który został sporządzony. Każdy miał być również na końcu podpisany przez sporządzającego¹³¹⁷. We wzorze A znalazły się kolejno rubryki: liczba porządkowa, numer aktu w księdze małżeństw, data zawarcia małżeństwa (dzień i miesiąc), dane męża (imię i nazwisko, miejsce zamieszkania, data urodzenia lub wiek, wyznanie i stan cywilny), dane żony (imię i nazwisko, data urodzenia lub wiek, wyznanie, stan cywilny), a także uwagi. Wzór B zawierał rubryki: liczba porządkowa, numer aktu w księdze urodzeń, imię i nazwisko dziecka, płeć, data urodzenia (dzień, miesiąc i rok), miejsce urodzenia, liczba urodzonych z danej ciąży (pojedyncze, bliźnięta, trojaki), wskazanie urodzenia żywego lub martwego,

---

¹³¹⁶ Warto również wspomnieć o wydanej dla władz administracyjnych I instancji instrukcji. Władze te miały m.in. komunikować GUS o wszelkich zmianach dotyczących urzędów stanu cywilnego położonych w całości lub częściowo na terenie powiatu, rozsyłać w pierwszej połowie grudnia otrzymane od GUS druki sprawozdawcze, prowadzić dokładną kontrolę terminów i liczby wysyłanych druków, w przypadku opieszałości osób prowadzących akta stanu cywilnego zarządzać wykonanie czynności na koszt winnego, sprawdzać nadesłane przez urzędy stanu cywilnego wykazy, wypełniać wykazy powiatowe, przysyłać GUS wykazy A, B, C i D w przepisanych terminach. Zob. Instrukcja dla władz administracyjnych I instancji w przedmiocie wykonania rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 1 lutego 1927 r. w sprawie statystyki ruchu naturalnego ludności (Dz. U. R. P. No. 10, poz. 76) wydane przez Ministra Spraw Wewnętrznych. (Dz.Urz. MSW 1927 nr 1, poz. 5). Wydano również w tej sprawie instrukcję dla prowadzących akta stanu cywilnego. Zob. Instrukcja z dnia 23 listopada 1934 r. dla osób prowadzących księgi stanu cywilnego, w sprawie wypełniania i odsyłania formularzy statystycznych, dotyczących ruchu naturalnego ludności, wydana na podstawie art. 11 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 1 lutego 1927 r. o statystyce ruchu naturalnego ludności (M.P. 1934 nr 275, poz. 380; Dz.Urz. MSW 1934 nr 34, poz. 380).

¹³¹⁷ Formularz statystyczny miał być wypełniany od razu po zgłoszeniu faktu mającego być w nim ujętym, gdyż w poszczególnych rubrykach miały znaleźć się dane wykraczające poza materię aktów stanu cywilnego. Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 182.

wskazanie pochodzenia (ślubne lub nieślubne), wyznanie (dziecka, ojca oraz matki), data urodzenia lub wiek (ojca oraz matki), miejsce zamieszkania rodziców dziecka nieślubnego, uwagi. We wzorze C znalazły się rubryki: liczba porządkowa, numer aktu w księdze zgonów, imię i nazwisko, płeć, data zgonu (dzień i miesiąc), miejsce zgonu, miejsce zamieszkania zmarłego, data urodzenia lub wiek, wskazanie pochodzenia (ślubne lub nieślubne) dziecka do lat 5 włącznie, stan cywilny, wyznanie zmarłego, przyczyna zgonu, wskazanie faktu dokonania oględzin przez lekarza lub ich braku, uwagi¹³¹⁸.

W adresowanym do GUS wykazie załączonych sprawozdań urzędów parafialnych i metrykalnych, który powinien być sporządzany przez władzę administracyjną I instancji według wzoru D, należało wskazać powiat i województwo, z którego nadsyłano wykaz, a także kwartał i rok, z którego pochodziły sprawozdania. Dokument powinien być zostać opatrzony na końcu pieczęcią i podpisem starosty. Powinien mieścić kolejno rubryki: liczba porządkowa, nazwa urzędu parafialnego lub metrykalnego, siedziba tegoż urzędu, liczbę poszczególnych zarejestrowanych aktów (małżeństw, urodzeń i zgonów), uwagi. Wykaz obejmować miał wszystkie urzędy parafialne i metrykalne z terenu powiatu. W przypadku braków, należało wskazać ich rodzaj i powód ich zaistnienia. Rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z 20 maja 1932 r. wzór D zmieniono w ten sposób, że oprócz liczby zarejestrowanych aktów każdego typu (małżeństw, urodzeń i zgonów), należało również oddzielnie wskazać liczbę zgonów niemowląt do 1 roku życia (nie wyłączając jednak tych aktów z ogólnej liczby aktów zgonów)¹³¹⁹. Niniejsze rozporządzenie weszło w życie z dniem ogłoszenia, tj. 9 lipca 1932 r.

Ostatni formularz, określony jako wzór E, przedstawiał sposób spisania wykazu sumarycznego sporządzonych aktów małżeństw, urodzeń i zgonów za lata 1919-1926. W wykazie należało określić nazwę urzędu parafialnego lub urzędu metrykalnego, jego siedzibę i powiat, w którym się znajdował, a także wyznanie, do którego przynależały osoby, których akty przedstawiono w niniejszym dokumencie. Na końcu miał znaleźć się podpis osoby prowadzącej akta. W pierwszej rubryce należało wskazać sumaryczną liczbę wszystkich

---

¹³¹⁸ Przyczyna zgonu miała być wyszczególniona dokładnie i szczegółowo, np. nazwą jednostki chorobowej, a nie jej objawami. Miała być określona na podstawie ustnego zeznania osób zgłaszających, prowadzący akta nie był upoważniony do żądania świadectwa lekarskiego. Okoliczność stwierdzenia przyczyny zgonu przez lekarza należało krótko potwierdzić lub jej zaprzeczyć słowami „tak” lub „nie”, wskazywanie nazwiska lekarza miało być zbędne. Nieścisłość w określeniu przyczyny zgonu przez lekarza miała być prostowana przez niego samego, błędne zeznania zgłaszających również powinny być przez nich skorygowane. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 182.

¹³¹⁹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 20 maja 1932 r. w porozumieniu z Ministrem Spraw Wojskowych w sprawie zmiany w rozporządzeniu z dnia 12 maja 1927 r. o statystyce ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1932 nr 57 poz. 549).

aktów poszczególnych rodzajów z lat 1919-1926, kolejno małżeństw, urodzeń i zgonów. W kolejnych rubrykach należało w tej kolejności określić liczbę każdego rodzaju aktów w każdym roku oddzielnie. W ostatniej rubryce należało zapisać stosowne uwagi.

Dekretem Prezydenta Rzeczypospolitej z 19 listopada 1938 r. rozciągnięto przepisy m.in. rozporządzenia z 1 lutego 1927 r. na ziemię przyłączonego do kraju Śląska Cieszyńskiego. Dekret wszedł w życie 23 listopada 1938 r.¹³²⁰

5.4 Opłaty związane z aktami stanu cywilnego

5.4.1 Opłaty stemplowe za wyciągi lub świadectwa z akt stanu cywilnego

Ustawą z 7 kwietnia 1922 r., która weszła w życie z dniem 27 czerwca 1922 r., na obszarze byłej dzielnicy rosyjskiej i austriackiej podwyższono stałą opłatę stemplową od wyciągów z ksiąg metrykalnych do 50 marek (art. 2 ust. 1)¹³²¹. Ponownego podwyższenia dokonano ustawą z 24 marca 1923 r., która weszła w życie 24 kwietnia 1923 r., a w której stawkę za sporządzanie pełnych wyciągów z ksiąg ustalono na 3000 marek (art. 3)¹³²². Rozporządzeniem Ministra Skarbu z 24 kwietnia 1923 r., które weszło w życie 8 maja 1923 r., moc obowiązującą ustawy z 24 marca 1923 r. w zakresie tak określonej stawki opłaty za wyciągi rozciągnięto na obszar Ziemi Wileńskiej (powiaty wileński, oszmiański, święciański, trocki i brasławski)¹³²³.

Kolejnych zmian w wysokości przedmiotowej stawki dokonywano w formie rozporządzeń ministra skarbu, a wraz z hiperinflacją miały one miejsce coraz częściej i charakteryzowały się coraz gwałtowniejszymi wzrostami. I tak rozporządzeniem z 14 czerwca 1923 r.¹³²⁴ (weszło w życie z dniem 1 lipca 1923 r.) opłatę stemplową od pełnych wyciągów metrykalnych podwyższono z 3000 do 6000 marek (§2 lit. d)), rozporządzeniem z 15

---

¹³²⁰ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 listopada 1938 r. o rozciągnięciu mocy obowiązującej niektórych aktów ustawodawczych na odzyskane ziemie Śląska Cieszyńskiego. (Dz.U. 1938 nr 90 poz. 612).

¹³²¹ Tym samym zmieniono stawki obowiązujące w tym względzie na podstawie rozporządzenia Generala Gubernatora Warszawskiego z dnia 19 lipca 1916 r., austriackiej ustawy z dnia 9 lutego 1850 r. oraz rosyjskiej ustawy o opłatach (Zbiór Praw, tom V, wyd. z 1903 r.) Zob. Ustawa z dnia 7 kwietnia 1922 r. w przedmiocie podwyższenia i zrównania stawek przy niektórych opłatach stemplowych (należnościach). (Dz.U. 1922 nr 38, poz. 315).

¹³²² Dz.U. 1923 nr 44, poz. 296.

¹³²³ Tym samym zmieniono w tym względzie dekret nr 446 Prezesa Tymczasowej Komisji Rządzącej z dnia 27 grudnia 1921 r. Zob. Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 24 kwietnia 1923 r. w przedmiocie rozciągnięcia na obszar Ziemi Wileńskiej przepisu o opłacie stemplowej od wyciągów z ksiąg metrykalnych. (Dz.U. 1923 nr 44, poz. 302).

¹³²⁴ Dz.U. 1923 nr 61, poz. 452.

września 1923 r.¹³²⁵ (weszło w życie z dniem 1 października 1923 r.) z 6000 do 24 000 marek (§2 lit. d)), rozporządzeniem z 18 grudnia 1923 r.¹³²⁶ (weszło w życie z dniem 1 stycznia 1924 r.) z 24 000 do 280 000 marek (§2 lit. d)), rozporządzeniem z 17 stycznia 1924 r.¹³²⁷ (weszło w życie z dniem 1 lutego 1924 r.) z 280 000 do 540 000 marek (§2 lit. d)), a rozporządzeniem z 18 lutego 1924 r.¹³²⁸ (weszło w życie z dniem 1 marca 1924 r.) z 540 000 do 770 000 (§2 lit. d)). Szaleństwo inflacyjne przerwała dopiero zmiana waluty na złotego. Rozporządzeniem Ministra Skarbu z 28 kwietnia 1924 r.¹³²⁹ (weszło w życie z dniem 1 maja 1924 r.) opłatę stemplową od pełnych wyciągów metrykalnych zmieniono z 770 000 marek na 40 groszy.

Ustawą z 1 lipca 1926 r., która zastąpiła obowiązujące w tej kwestii poszczególne przepisy pozaborcze, ustanowiono należności związane z prowadzeniem akt stanu cywilnego¹³³⁰. Określała ona opodatkowanie na rzecz państwa, niezależne od opłat za czynności kancelaryjne pobieranych przez duchownych prowadzących akta.

Wolnymi od opłat stemplowych ustanowiono podania o wydanie wyciągów i innych świadectw z akt stanu cywilnego (art. 142 pkt 25)). Każdy wyciąg lub inne świadectwo z akt stanu cywilnego podlegał natomiast opłacie w wysokości 3 zł, jeśli koszt utrzymania urzędu stanu cywilnego ponosiło państwo, co jednak nie dotyczyło obszarów, na których obowiązywał kodeks cywilny niemiecki (art. 155). W innych przypadkach opłata wynosiła 1 zł. Wolne od opłat, pod warunkiem wzajemności, pozostawały wyciągi i świadectwa dotyczące aktów osób wchodzących w skład przedstawicielstw dyplomatycznych i konsularnych oraz członków ich rodzin¹³³¹.

Art. 39 przewidywał sankcje za przewinienia związane z opłatami stemplowymi. Sprzedaż papieru stemplowego lub znaczków stemplowych po cenie wyższej niż oznaczona przez władze groziło karą pieniężną w wysokości 100 zł. Wynikające z niedbalstwa sporządzanie pism podlegających opłacie na podrobionym lub używanym już wcześniej papierze stemplowym z wyższą kwotą, a także używanie podrobionego, przerobionego lub używanego znaczka stemplowego celem uiszczenia opłaty od innego pisma groziło karą

---

¹³²⁵ Dz.U. 1923 nr 93, poz. 744.

¹³²⁶ Dz.U. 1923 nr 134, poz. 1113.

¹³²⁷ Dz.U. 1924 nr 8, poz. 81.

¹³²⁸ Dz.U. 1924 nr 19, poz. 194.

¹³²⁹ Dz.U. 1924 nr 36, poz. 392.

¹³³⁰ Dz.U. 1926 nr 98, poz. 570.

¹³³¹ Zwolnienie od opłat obowiązywało na zasadzie wskazania w piśmie przedstawicielstwa państwa obcego, że wyciąg jest potrzebny do celów urzędowych, bądź wskazania, że osoba, której wyciąg jest potrzebny, nie może jej uiścić z powodu ubóstwa. Poświadczenie własnoręczności złożonych na aktach podpisów (np. urzędnika stanu cywilnego, starosty) również miało być wolne od opłat. Zob. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 186.

pieniężną w wysokości od 5-krotności do 10-krotności kwoty nieuiszczonej. Natomiast sprzedaż podrobionych, przerobionych lub używanych papierów lub znaczków stemplowych groziła karą pieniężną w wysokości sumy znaczków stemplowych ofiarowanych na sprzedaż. Kary te wymierzał urząd skarbowy. Jeśli używanie podrobionego, przerobionego lub używanego znaczka odbyło się świadomie, a czyn ten nie podlegał karze surowszej, sprawca podlegał dodatkowo karze aresztu do sześciu miesięcy, którą wymierzał sąd okręgowy. Inne naruszenia ustawy lub przepisów wykonawczych podlegały karze pieniężnej w wysokości od 5 do 300 zł, wymierzaną przez urząd skarbowy (art. 43).

Według S. Nowakowskiego powyższe przepisy były w różny sposób interpretowane, szczególnie przez prowadzących akta duchownych, w związku z czym zwolnienia od opłaty stemplowej stosowane były niejednolicie¹³³². Aby temu zaradzić, MSW wydało w dniu 22 lutego 1927 r. okólnik w tej sprawie¹³³³, analogiczny okólnik wydało także Ministerstwo Skarbu z 14 grudnia 1928 r.¹³³⁴ Podkreślono, że na obszarze województwa poznańskiego, pomorskiego oraz górnośląskiej części województwa śląskiego opłata skarbową od każdego wyciągu z aktu urodzin, małżeństwa lub śmierci wynosiła 1 zł¹³³⁵. Jedyny wyjątek stanowiły wyciągi lub świadectwa z akt prowadzonych przez duszpasterzy wojskowych. Na pozostałym obszarze państwa kwota opłaty była zróżnicowana w zależności od podmiotu ponoszącego koszty utrzymania urzędu stanu cywilnego. Jeśli urząd nie był utrzymywany przez Skarb Państwa, opłata wynosiła 1 zł od każdego wyciągu z aktu, a jeśli był, opłata wynosiła 3 zł z zastrzeżeniem, że żadnych innych opłat od wydania wyciągu lub świadectwa nie wolno było pobierać. Na terenie byłej dzielnicy rosyjskiej i austriackiej ta druga sytuacja dotyczyła

---

¹³³² S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 188-189.

¹³³³ Okólnik Nr. 46 z dn. 22 lutego 1927 r. Nr. OB. 531 do wszystkich P. P. Wojewodów oraz Pana Komisarza Rządu na m. st. Warszawę w sprawie opłat stemplowych od wyciągów i innych świadectw z akt stanu cywilnego. (Dz.Urz. MSW 1927, poz. 57).

¹³³⁴ Okólnik Ministerstwa Skarbu w sprawie opłat stemplowych od wyciągów z akt stanu cywilnego. L. D. V. 5214/6. Zob. „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie. Miesięcznik Duchowieństwa Archidiecezji Warszawskiej” 1929, nr 2, s. 56-58; Okólnik Nr. 1 z 3 stycznia 1929 r. (OB 1929/3) do PP Wojewodów (wszystkich) i Komisarza Rządu m. st. Warszawy, w sprawie: opłat stemplowych od wyciągów z ASC (Dz.Urz. MSW 1929 Nr 1, poz. 3). Przytoczone normy w kwestii opłat stemplowych od odpisów, wyciągów i innych świadectw z akt stanu cywilnego powtórzono w kolejnym okólniku MSW z dnia 16 listopada 1933 r. Zwrócono w nim dodatkowo uwagę na zwolnienia z opłat wynikające z: umów konsularnych, potrzeby przedstawienia dokumentu stanu cywilnego kasie chorych, potrzeby dołączenia dokumentu stanu cywilnego do akt urzędu prowadzącego ewidencję i kontrolę ruchu ludności. Zaznaczono również, że wolne od opłaty stemplowej miały być w szczególności dokumenty wydawane urzędom państwowym i samorządowym. Każde uwierzytelnienie podpisu podlegało opłacie w wysokości 1 zł 50 gr. Wolne od opłat miały być klauzule legalizacyjne umieszczone na wyciągach, odpisach i świadectwach z akt stanu cywilnego, które były zwolnione od opłaty stemplowej. Opłatę stemplową należało uiszczać znaczkami stemplowymi, które naklejano na wydawanym dokumencie i kasowano pieczęcią urzędu stanu cywilnego. Zob. Okólnik Nr. 114 z dnia 16 listopada 1933 r. (GB. 21/1/8) o opłacie stemplowej od odpisów, wyciągów i innych świadectw z akt stanu cywilnego (Dz.Urz. MSW 1933 nr 20, poz. 268).

¹³³⁵ I. Grabowski, *Urzędy stanu...*, op. cit., s. 1082.

utrzymujących akta duszpasterzy wojskowych, prowadzących akta dla wyznań niechrześcijańskich na terenie miasta Warszawy komisariatów policji państwowej oraz starostw na terenie byłego zaboru austriackiego prowadzących akta bezwyznaniowców. Okólnikiem MSW z 18 maja 1927 r. doprecyzowano, że urzędy stanu cywilnego nie powinny pobierać opłaty stemplowej również od sądów karnych, które zgłaszały się do nich z wnioskiem o wydanie wyciągów z akt celem ustalenia wieku młodocianych przestępców¹³³⁶. Oba okólniki MSW podpisał Antoni Robaczewski, naczelnik wydziału w ministerstwie.

Na całym obszarze państwa miały obowiązywać, z zastrzeżeniem wzajemności, zwolnienia od opłat dla szefów i funkcjonariuszy przedstawicielstw dyplomatycznych państw obcych, szefów zawodowych przedstawicielstw konsularnych państw obcych, a także członków ich rodzin. Ogólnopolską regułą miało być również bezpłatne wydawanie wyciągów i świadectw z akt stanu cywilnego podmiotom wskazanym w art. 144. Na całym obszarze państwa istniała możliwość zwolnienia z opłaty stemplowej z powodu niezamożności żądającego wydania wyciągu, jeśli uiszczenie opłaty powodowałoby jego dotkliwy uszczerbek majątkowy, a stan ten był prowadzącemu akta niewątpliwie znany. Prowadzący akta miał w takiej sytuacji sporządzić notatkę komu i z jakich powodów wydano wyciąg lub świadectwo bez uiszczenia opłaty.

Na podstawie art. 23 ustawy z 17 marca 1921 r. od opłaty stemplowej wolni byli również inwalidzi wojenni, gdyż tymże przepisem zwolniono ich od wszelkich podatków państwowych i samorządowych¹³³⁷. Wyciągi i świadectwa z akt stanu cywilnego miały być bezpłatnie wydawane nie tylko samym inwalidom, ale także najbliższym krewnym po nich pozostałym, którzy ubiegali się o rentę inwalidzką¹³³⁸. Zwolnienie miało nastąpić po przedstawieniu dokumentu uzasadniającego jego udzielenie.

Prowadzący akta powinien był zaznaczyć na wydawanym dokumencie okoliczność zwolnienia od opłaty stemplowej, podając przy tym podstawę prawną, tj. odpowiedni akt prawny i jego artykuł¹³³⁹. Mogło to odbywać się za pomocą pieczętki z odpowiednim napisem lub wzmianki pisemnej, w obu przypadkach z dodatkowym poświadczeniem w postaci pieczęci urzędnika stanu cywilnego. Zabronione było w takim wypadku umieszczanie na

---

¹³³⁶ Okólnik Nr. 114 z dn. 18 maja 1927 r. Nr. OB. 1873 do wszystkich P .P . Wojewodów oraz Pana Komisarza Rządu na m. st. Warszawę w sprawie opłat stemplowych od wyciągów z akt stanu cywilnego. (Dz.Urz. MSW 1927, poz. 123).

¹³³⁷ Ustawa z dnia 18 marca 1921 r. o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i ich rodzin oraz o zaopatrzeniu rodzin po poległych i zmarłych lub zaginionych bez własnej winy, których śmierć, względnie zaginięcie, pozostaje w związku przyczynowym ze służbą wojskową. (Dz.U. 1921 nr 32, poz. 195).

¹³³⁸ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 190.

¹³³⁹ *Ibidem*, s. 191.

wydawanym wyciągu lub świadectwie często spotykanej formuły „zastrzega się uiszczenie opłaty stemplowej przez interesanta”, gdyż takie zastrzeżenie oznaczałoby, że prowadzący akta nie miał podstaw do zwolnienia z opłaty, a tym samym do wydania dokumentu.

Cel, któremu służyć miał wyciąg, a także jego forma, nie uprawniały do zwolnienia z opłaty stemplowej. Bez żadnych zniżek należało opłacić również wyciągi krótkie, na tzw. druczkach, a także wszelkie rodzaju inne zaświadczenia z akt, również te napisane w całości odręcznie. Opłacie stemplowej nie podlegały wyciągi z aktów zapowiedzi, które nie miały statusu aktów stanu cywilnego.

Biorąc powyższe pod uwagę, bez opłaty stemplowej miały być wydawane wyciągi i świadectwa z akt stanu cywilnego na żądanie wszelkich władz państwowych, np. ministerstwom, województwom, starostwom, sądom, policji, a także władz samorządowych, tj. urzędów gmin i miast. Błędną więc interpretacją miało być bezpłatne wydawanie wyciągów osobom prywatnym, które potrzebowały ich do przedstawienia w szkołach, urzędach, czy przed władzą wojskową, jak również instytucjom państwowym, np. urzędnikowi stanu cywilnego z terenu byłego zaboru pruskiego, bądź instytucjom publiczno-prawnym, np. urzędowi ubezpieczeniowemu, kasom chorych¹³⁴⁰. Uiszczanie opłaty stemplowej odbywać się miało za pomocą znaczków stemplowych naklejonych na wydanym wyciągu lub świadectwie, na których napisem wskazywano datę wydania dokumentu oraz przystawiano pieczęć urzędnika stanu cywilnego.

5.4.2 Opłaty pobierane przez pisarzy hipotecznych

Ustawą z 14 lipca 1920 r., która weszła w życie z dniem 2 sierpnia 1920 r., określono takse dla pisarzy hipotecznych¹³⁴¹. Zgodnie z art. 1 ust. 10 od odpisów aktów stanu cywilnego mieli oni pobierać 4 marki za każdą całą lub zaczęłą stronicę odpisu, jednak nie mniej niż 8

---

¹³⁴⁰ Ibidem, s. 189-190. S. Nowakowski wymieniał w tym gronie również szkoły publiczne, jednak okólnikiem z dnia 24 września 1936 r. MWRiOP zawiadamiało, powołując się na pismo Ministerstwa Skarbu, że wyciągi i inne świadectwa z akt stanu cywilnego wydawane w interesie urzędowym kierownictwom szkół powszechnych (państwowych, względnie samorządowych) były wolne od opłaty stemplowej w trybie art. 160 pkt 3) ustawy z dnia 1 lipca 1926 r. o opłacie stemplowej. Zwolnienie nie dotyczyło rodziców dzieci uczęszczających do szkoły. Podkreślono jednak, że kierownictwo szkół powinno zwracać się o takie bezpłatne wyciągi wyjątkowo, tylko w razie szczególnej potrzeby, w szczególności w przypadku ubóstwa rodziców. Zob. Okólnik nr 95 z dnia 24 września 1936 r. (II P-4737/36) w sprawie opłat stemplowych od wyciągów z akt stanu cywilnego (Dz.Urz. MWRiOP 1936 nr 9, poz. 175).

¹³⁴¹ Ustawa z dnia 14 lipca 1920 r. w przedmiocie taksy tymczasowej dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1920 nr 67, poz. 451).

marek. Stronica arkusza miała obejmować co najmniej 25 wierszy, a każdy wiersz co najmniej 18 sylab.

Tak jak w przypadku innego rodzaju opłat powyższa stawka było wielokrotnie zmieniana rozporządzeniami Rady Ministrów z uwagi na postępującą inflację. Rozporządzeniem z 16 grudnia 1920 r.¹³⁴² (weszło w życie z dniem 8 stycznia 1921 r.) ustalono ją na 10 marek na stronicę (nie mniej niż 10 marek), rozporządzeniem z 5 sierpnia 1921 r.¹³⁴³ (weszło w życie z dniem 20 sierpnia 1921 r.) odpowiednio 50 marek (nie mniej niż 100 marek), rozporządzeniem z 26 maja 1922 r.¹³⁴⁴ (weszło z dniem 8 czerwca 1922 r.) odpowiednio 200 marek (nie mniej niż 400 marek), rozporządzeniem z 25 stycznia 1923 r.¹³⁴⁵ (weszło w życie z dniem 9 lutego 1923 r.) odpowiednio 1.250 marek (nie mniej niż 2.500 marek), rozporządzeniem z 23 sierpnia 1923 r.¹³⁴⁶ (weszło w życie z dniem 31 sierpnia 1923 r.) odpowiednio 12.500 marek (nie mniej niż 25.000 marek), rozporządzeniem z 31 października 1923 r.¹³⁴⁷ (weszło w życie z dniem 8 listopada 1923 r.) odpowiednio 30.000 marek (nie mniej niż 60.000 marek), rozporządzeniem z 17 grudnia 1923 r.¹³⁴⁸ (weszło w życie z dniem 1 stycznia 1924 r.) odpowiednio 125.000 marek (nie mniej niż 250.000 marek). Finalnie rozporządzeniem z 10 marca 1924 r.¹³⁴⁹ (weszło w życie z dniem 20 marca 1924 r.) stawkę za wydanie przez pisarza hipotecznego odpisu aktu stanu cywilnego ustalono na ½ zł za stronicę (nie mniej niż 1 zł).

Warto zwrócić uwagę, że oprócz określonych w powyższej taksie opłat za podejmowane przez siebie czynności pisarz hipoteczny pobierał również opłatę kancelaryjną, która należna była od wszelkiego rodzaju dokumentów wydawanych stronom na ich żądanie przez sądy i urzędników sądowych. W kategorii tej mieściły się także odpisy aktów stanu cywilnego. Na podstawie rozporządzenia ministra sprawiedliwości z 18 marca 1924 r., które weszło w życie z dniem 27 marca 1924 r., ustanowiono ją w wysokości 0,5 zł w sprawach

---

¹³⁴² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 grudnia 1920 r. w przedmiocie zmiany taksy dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1921 nr 3, poz. 10).

¹³⁴³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 5 sierpnia 1921 r. w przedmiocie zmiany taksy dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1921 nr 69, poz. 456).

¹³⁴⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 maja 1922 r. w przedmiocie taksy dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1922 nr 41, poz. 352).

¹³⁴⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 stycznia 1923 r. w przedmiocie taksy dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1923 nr 13, poz. 83).

¹³⁴⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1923 r. w przedmiocie taksy dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1923 nr 88, poz. 691).

¹³⁴⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 października 1923 r. w przedmiocie taksy dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1923 nr 112, poz. 897).

¹³⁴⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 grudnia 1923 r. w przedmiocie taksy dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1923 nr 133, poz. 1101).

¹³⁴⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 marca 1924 r. o taksie dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1924 nr 26, poz. 264).

podlegających właściwości sądów pokoju, a także 1 zł w sprawach podlegających właściwości sądów okręgowych, za każdą stronę arkusza, licząc po 25 wierszy na stronę (art. 21)¹³⁵⁰. Każdą rozpoczętą stronę należało liczyć jako całą, a od dokumentów wydawanych przez pisarzy hipotecznych opłatę kancelaryjną należało naliczać w wysokości należnej co najmniej jak za cały jeden arkusz.

Podsumowując, pisarz hipoteczny przy wydawaniu odpisów z akt stanu cywilnego pobierać miał trzy rodzaj opłat: opłatę stemplową, opłatę z taksy za czynności podejmowane przez pisarzy hipotecznych oraz opłatę kancelaryjną. Pismem z 18 lutego 1929 r. MSW przypominało, że o ile w przypadku opłaty stemplowej i opłaty kancelaryjnej prawodawca zawarł możliwość zwolnienia od opłat, o tyle w przypadku opłaty z taksy dla pisarzy hipotecznych nie przewidziano wypadków, w których należało odstąpić od jej pobrania¹³⁵¹. Taki obowiązek mógł wynikać tylko z ustawy specjalnej lub zawartej umowy międzynarodowej. We wszystkich innych przypadkach, w razie braku uiszczenia opłaty z taksy, pisarz hipoteczny nie był obowiązany wydawać żadanego przez stronę odpisu.

5.4.3 Opłaty za czynności kancelaryjne

Przepisy nie przewidywały wynagrodzenia dla proboszczów i innych osób niebędących państwowymi urzędnikami stanu cywilnego, które prowadziły akta stanu cywilnego¹³⁵². Nie wprowadzono również refundacji większości poniesionych przez nich w związku z tym stałych kosztów, na które składały się m.in. zakup ksiąg, raptularzy, atramentu, piór, stalówek, bibuły, tuszu, kopert, papieru kancelaryjnego, druków. Nie należy również

---

¹³⁵⁰ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 marca 1924 r. w przedmiocie ogłoszenia przepisów tymczasowych o kosztach sądowych. (Dz.U. 1924 nr 28 poz. 284).

¹³⁵¹ Pismo z 18 lutego 1929 roku Nr. AC.3865/3 do P. P. Wojewodów w sprawie opłat, należnych pisarzom hipotecznym za wydawanie odpisów aktów stanu cywilnego (Dz.Urz. MSW 1929 nr 4, poz. 106).

¹³⁵² Nie dotyczyło to jednak urzędników stanu cywilnego ustanowionych na podstawie art. 92 KCKP (prowadzenie metryk dla wyznań niechrześcijańskich i wyznań chrześcijańskich bez urządzonej parafii) i art. 93 KCKP (prowadzenie metryk dla wyznania mojżeszowego), a także na podstawie postanowienia KUKP z 24 Października 1869 r. (prowadzenie metryk w osadach przez wójtów lub przez osoby wyznaczone przez naczelnika guberni) oraz postanowienia KUKP z 15/27 Stycznia 1871 r. (prowadzenie metryk przez ławników religii chrześcijańskiej lub przez pisarzy gminnych). Zgodnie z wyrokiem NTA z dnia 16 maja 1930 r. (L. Rej. 3317/28) dekret Księcia Warszawskiego z dnia 23 lutego 1809 r. ustanowił opłaty za sporządzanie aktów stanu cywilnego na rzecz urzędnika prowadzącego te akta, tak więc prowadzący akta stanu cywilnego dla wyznań niechrześcijańskich na podstawie wspomnianego postanowienia KUKP z 1871 r. pisarz gminny miał prawo pobierania opłat za czynności z zakresu prowadzenia ksiąg, przeznaczonych m.in. na pokrycie wydatków z tym związanych. Nie miały w tym zakresie zastosowania przepisy normujące wynagrodzenie dla pisarzy gminnych, gdyż dotyczyły one wyłącznie sprawowania funkcji pisarza gminnego, a nie podejmowanych przez niego czynności w charakterze urzędnika stanu cywilnego. Zob. Pismo Nr. AC. 27-n-5/3 z dnia 20 września 1932 r. o przeznaczeniu opłat za świadczenia metrykalne w świetle Dekretu Ks. Warszawskiego z dnia 28 lutego 1809 r. (Dz.Urz. MSW 1932 nr 15, poz. 185).

zapominać o samych kosztach pracy ludzkiej. Kancelarie parafialne miały jednak możliwość pobierania niezależnych od opłat za usługi religijne, a także od opłat stemplowych za wydawanie wyciągów z aktów, opłat za czynności kancelaryjne, tj. za sporządzanie aktów urodzenia, małżeństw i zgonów. W założeniu urząd stanu cywilnego działający w ramach parafii miał się utrzymać ze środków zgromadzonych właśnie z tej ostatniej daniny.

Stanisław Nowakowski uważał uzyskiwane w ten sposób dochody za wystarczające w większości przypadków w kwestii samego prowadzenia akt, jednocześnie jednak za dalece niewystarczające w obliczu licznych innych obowiązków nakładanych na prowadzących księgi¹³⁵³. Miały one doskwierać szczególnie większym parafiom, posiadającym ponad dziesięć tysięcy parafian, które zaczynały przez to przypominać niemal biura statystyczne. Wśród takich dodatkowych powinności należy wymienić m.in. wykazy kwartalne dla gmin, wykazy do urzędu statystycznego, wykazy mężczyzn osiemnastoletnich, wykazy zmarłych do urzędu skarbowego, czy zaświadczenia o urodzeniach i małżeństwach do spisów wojskowych. Wszystkie miały być przy tym sporządzane i wydawane lub wysyłane bezpłatnie. Tymczasem do kancelarii parafialnych miała bezustannie wpływać korespondencja urzędowa, większość z określonym terminem realizacji danego zadania. O bezpłatne wydawanie wyciągów, odpisów i zaświadczeń zwracały się wszelkie urzędy państwowe i inne jednostki oficjalne, jak urzędy gminne, magistraty miejskie, starostwa, urzędy wojewódzkie, sądy, policja, instytucje ubezpieczeniowe, urzędy stanu cywilnego z byłego zaboru pruskiego, konsulaty, a nawet kasy chorych.

Tymczasem opartą na przepisach podstawę do żądania bezpłatnych świadczeń ze strony prowadzących akta miało niewiele podmiotów. Zgodnie z rozporządzeniami z 14 stycznia 1817 r. oraz 28 września 1824 r. za takie można było uznać Powiatowe Komendy Uzuppełnień, którym należało dostarczać zaświadczenia o urodzeniach i małżeństwach dla celów wojskowych¹³⁵⁴. Na podstawie ustaw o powszechnym obowiązku służby wojskowej z 23 maja 1924 r. oraz z 9 kwietnia 1938 r. także starostwa, urzędy gminne i magistraty miejskie oraz komisje poborowe miały prawo żądać bezpłatnego przesyłania wyjaśnień, wyciągów i odpisów z aktów w celach wojskowych. Jeśli urząd gminy lub magistrat potrzebował wyciągów z aktów w innych sprawach, według S. Nowakowskiego powinien był wnieść opłatę kancelaryjną choć w takiej wysokości, aby zwrócić prowadzącemu akta koszty materiałów i wykonanej pracy. Miało to być tym bardziej uzasadnione, że na mocy instrukcji

---

¹³⁵³ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 200.

¹³⁵⁴ W. Salamon, *Akty stanu...* op. cit., s. 6. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 202.

Rady Administracyjnej z 1861 r. urzędy gmin otrzymywały wykazy kwartalne, które były równoznaczne z wyciągami z aktów. Podobnego zdania było Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, które w reskrypcie z 31 sierpnia 1922 r. wyjaśniało, że w wypadku potrzeby zwrócenia się po wyciągi z aktów urząd gminy powinien dostarczyć blankiety lub pokryć koszty druków¹³⁵⁵. Władzom sądowym i policji prowadzący akta mieli wystawiać świadectwa z akt na zwykłym papierze, drogą korespondencji, natomiast wszelkie inne urzędy i instytucje miały za żądane wyciągi uiszczać opłatę kancelaryjną¹³⁵⁶.

Konsulaty państw obcych, które znajdowały się na terenie Rzeczypospolitej, co do zasady były obowiązane do dokonania opłaty za wyciągi z aktów, pełne odpisy i wszelkie inne świadczenia ze strony prowadzących akta¹³⁵⁷. Nie należało jednak wstrzymywać wysłania żądanego pisma, uzależniając działanie od uiszczenia należności, a dostarczyć je z jednoczesną prośbą o nadesłanie do wydającego dokument przyjętej w takich sytuacjach kwoty. W wypadku prośby konsula o obniżenie opłaty z uwagi na niezamożność petenta, należało przychylić się do stawianego wniosku. Konsulaty państw, które zawarły z Rzeczpospolitą umowę o obrocie prawnym pod warunkiem wzajemności, miały jednak prawo wydawania żądanych dokumentów bezpłatnie. Powinny jednak zaznaczyć, że wnioskuje o ich nieodpłatne sporządzenie w celach urzędowych z powołaniem się na odpowiedni zapis umowy.

Inwalidzi wojenni, a także pozostałe po nich wdowy i sieroty, zwolnieni byli z opłat na rzecz Skarbu Państwa we wszystkich sprawach dotyczących renty inwalidzkiej. Nie dotyczyło to jednak opłat za wyciągi z akt stanu cywilnego sporządzane przez proboszczów i świeckich urzędników stanu cywilnego, dlatego też Związek Inwalidów Wojennych Rzeczypospolitej Polskiej zwrócił się do władz administracyjnych z prośbą o ich obniżenie, a w szczególnych przypadkach o ich bezpłatne wydawanie. MWRiOP uznało tę kwestię za zasadną, 11 października 1923 r. zwróciło się w tej sprawie do władz duchownych¹³⁵⁸.

---

¹³⁵⁵ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 70. S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 203.

¹³⁵⁶ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 208.

¹³⁵⁷ Ibidem, s. 204.

¹³⁵⁸ Ibidem, s. 207-208.

5.4.4 *Oplaty pocztowe*

Rozporządzeniem Prezydenta RP z 22 marca 1928 r.¹³⁵⁹, które wprowadziło zmiany do ustawy z 3 czerwca 1924 r. o poczcie, telegrafii i telefonii¹³⁶⁰, ustanowiono zwolnienie od opłat pocztowych urzędowych przesyłek pocztowych wysyłanych przez władze i urzędy państwowe w stosunku wzajemnym, a także tych kierowanych do władz i urzędów samorządowych, jak również do osób i instytucji niezwolnionych od opłaty pocztowej w sprawach dotyczących służby publicznej (art. 23 pkt. 1) lit. b)). Ministerstwo Poczty i Telegrafów zarządziło umieszczenie w spisie władz i urzędów państwowych zwolnionych od opłat pocztowych nie tylko urzędy stanu cywilnego w ścisłym tego słowa znaczeniu, ale także organy, którym powierzono pełnienie ich funkcji.

W związku z tym okólnikiem z 28 czerwca 1932 r. MSW wyjaśniało zagadnienia w tej kwestii¹³⁶¹. Zwolnienie dotyczyć miało wyłącznie korespondencji urzędowej w sprawach dotyczących rejestracji stanu cywilnego. Opłaty za urzędowe przesyłki listowe wysyłane w wyłącznym interesie adresatów, którzy nie byli zwolnieni od opłaty pocztowej, miały być przerzucane na tychże adresatów. Zwrócono uwagę na przestrzeganie przepisów rozporządzenia ministra poczt i telegrafów z 21 maja 1931 r.¹³⁶², które nakazywały m.in. opatrywanie strony adresowej przesyłki pieczęcią z nazwą urzędu, numerem dziennika czynności lub znakiem akt oraz klauzulą „sprawa urzędowa – wolna od opłaty pocztowej”. Na tej podstawie MSW zwracało się do wojewodów z prośbą o: wydanie w niniejszej sprawie odpowiednich zarządzeń właściwym urzędom i organom; nadesłanie do MSW sprawozdania z wykazem organów w zakresie rejestracji stanu cywilnego, w stosunku do których wojewoda uznał możliwe zastosowanie niniejszego okólnika; ustalenie możliwie jednolitych w charakterze napisów pieczęci, którymi miały być opatrywane przesyłki listowe, określających rodzaj nadawcy jako urzędu stanu cywilnego bądź organu prowadzącego księgę stanu cywilnego oraz jego siedzibę.

---

¹³⁵⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. w sprawie zmiany ustawy z dnia 3 czerwca 1924 r. o poczcie, telegrafii i telefonii. (Dz.U. 1928 nr 38, poz. 378).

¹³⁶⁰ Ustawa z dnia 3 czerwca 1924 r. o poczcie, telegrafii i telefonii. (Dz.U. 1924 nr 58, poz. 584).

¹³⁶¹ Okólnik Nr. 89 z dnia 28 czerwca 1932 r. (AC. 27-a-5/2) o zwolnieniu od opłat pocztowych urzędowych przesyłek listowych, nadawanych przez urzędy stanu cywilnego oraz organy, którym poruczono pełnienie funkcji tych urzędów (Dz.Urz. MSW 1932 nr 10, poz. 131).

¹³⁶² Rozporządzenie Ministra Poczty i Telegrafów z dnia 21 maja 1931 r. o warunkach i zasadach, obowiązujących przy wysyłaniu przesyłek, zwolnionych od opłaty pocztowej. (Dz.U. 1931 nr 56 poz. 452).

5.5 Prawo prywatne międzydzielnicowe i międzynarodowe

W obliczu obowiązywania na obszarze odrodzonego kraju kilku pozaborczych porządków prawnych szczególnie ważną kwestią stało się uporządkowanie prawnych stosunków międzydzielnicowych¹³⁶³. Należało bowiem jasno ustalić, którym przepisom podlegali np. mieszkańcy województw centralnych, którzy nabywali nieruchomość, zawierali umowę lub dziedziczyli na obszarze województw zachodnich, południowych, czy centralnych, gdzie funkcjonowały odrębne regulacje. W zakresie aktów stanu cywilnego szczególne znaczenie miało tu prawo małżeńskie oraz stosunki między rodzicami a dziećmi.

Niepewność w powyższych kwestiach miała zlikwidować ustawa z 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych wewnętrznych, która weszła w życie 13 listopada 1926 r.¹³⁶⁴ Zdolność osobista (prawna) miała być oceniana według prawa obowiązującego w miejscu zamieszkania (art. 1). Zmieniający miejsce zamieszkania podlegał prawu nowego miejsca zamieszkania dopiero po roku od zmiany (art. 2). Za miejsce zamieszkania uznano miejsce na obszarze Polski, gdzie obywatel polski przebywał z zamiarem stałego pobytu (art. 3). Jeśli można było w ten sposób wyodrębnić parę miejsc, właściwym było to, gdzie skupiał się główny i przeważający zakres działalności danej osoby. Jeśli mieszkała ona za granicą, właściwe było prawo miejsca jej ostatniego zamieszkania, a jeśli nie dało się go ustalić, należało stosować prawo obowiązujące w stolicy państwa. W stosunku do kobiety zamężnej należało stosować prawo właściwe dla miejsca zamieszkania jej męża, natomiast w przypadku dzieci nieletnich lub niewłasnowolnych prawo właściwe dla ojca, a dzieci nieślubnych – właściwe dla matki. Jeśli jednak mąż mieszkał za granicą, w stosunku do żony i dzieci należało stosować prawo właściwe dla miejsca ich stałego pobytu.

Forma czynności prawnej podlegała prawu, które było właściwe dla samej czynności (art. 7). Wystarczyło jednak zastosować się do prawa obowiązującego w miejscu sporządzenia czynności, jeśli nie było ono wątpliwe. Podobnie było w kwestii małżeństwa, forma jego zawarcia podlegała prawu, które obowiązywało w miejscu jego zawarcia (art. 14). Dla jego ważności wystarczyło zachowanie formy przewidzianej przez prawo, któremu oboje przyszli małżonkowie podlegali osobiście. Na tej podstawie dowodem na zawarcie małżeństwa mieszkańców różnych województw, na których obszarze obowiązywały

---

¹³⁶³ Więcej o problematyce prawa prywatnego międzydzielnicowego w II Rzeczypospolitej oraz pracach nad ustawą z 2 sierpnia 1926 r.: R. Jastrzębski, *Prawo prywatne międzydzielnicowe. Zarys problematyki*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2015, t. 8, z. 3, s. 277-298.

¹³⁶⁴ Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych wewnętrznych. (Dz.U. 1926 nr 101, poz. 580).

odmienne prawa, był akt małżeństwa sporządzony według przepisów obowiązujących na obszarze dzielnicy stanowiącej miejsce zawarcia małżeństwa. W ten sposób np. akt małżeństwa sporządzony przez urzędnika stanu cywilnego na terenie byłego zaboru pruskiego był dowodem na zawarcie prawnego związku również na obszarze byłego Królestwa Polskiego¹³⁶⁵.

O ślubnym pochodzeniu dziecka rozstrzygało prawo, któremu podlegał mąż matki w momencie urodzenia dziecka (art. 18). Jeśli już wówczas nie żył, rozstrzygało prawo, któremu podlegał w chwili śmierci. Dla stosunków między rodzicami a dziećmi właściwe było prawo, któremu podlegali wspólnie, a jeśli podlegali różnym prawom, obowiązało prawo, któremu podlegali wspólnie ostatnim razem (art. 19). Analogicznie było w przypadku stosunku matki do nieślubnego dziecka, tj. należało stosować prawo dla nich wspólne w danym czasie lub ostatnio (art. 20). W kwestii ustalenia ojcostwa dziecka nieślubnego, wzajemnych praw i obowiązków ojca i dziecka, a także ojca i matki, właściwe było prawo, któremu matka i dziecko podlegały w chwili jego urodzenia (art. 21). Należało jednak zastosować prawo właściwe dla ojca, jeśli byłoby dla dziecka korzystniejsze. Uprawnienia dziecka nieślubnego należało dokonać zgodnie z prawem, któremu podlegał ojciec w chwili uprawnienia, a jeśli już nie żył, któremu podlegał w chwili śmierci (art. 22).

Niemniej istotne były stosunki prawne o charakterze międzynarodowym, ustawę regulującą właściwość w tego typu sprawach uchwalono tego samego dnia, również weszła w życie 13 listopada 1926 r.¹³⁶⁶ Zdolność osobistą (prawną) osoby fizycznej oceniano według praw państwa, której była obywatelką (art. 1). W przypadku niemożliwości ustalenia obywatelstwa decydowało miejsce jej zamieszkania.

Analogicznie ustalono właściwość w zakresie formy czynności prawnej i formy zawarcia małżeństwa, które podlegały prawu obowiązującemu w miejscu ich dokonania/zawarcia (art. 5, art. 13). Dla ważności małżeństwa zawartego za granicą wystarczyło zachowanie formy wymaganej przez prawa ojczyste obojga małżonków. Także analogicznie skonstruowano przepisy dotyczące właściwości prawa w kwestii ślubnego pochodzenia dziecka (art. 18), stosunków między rodzicami a dzieckiem (art. 19), stosunku dziecka nieślubnego do matki (art. 20), ustalenia ojcostwa dziecka nieślubnego (art. 21) oraz uprawnienia dziecka nieślubnego (art. 22).

---

¹³⁶⁵ E. Muszalski, *Prawo cywilne...*, op. cit., s. 62-63.

¹³⁶⁶ Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych międzynarodowych. (Dz.U. 1926 nr 101, poz. 581).

Moc obu wyżej opisanych ustaw rozciągnięto na przyłączone w 1938 r. tereny Zaolzia¹³⁶⁷.

5.6 Księgi ludności

W zakresie ksiąg ludności na obszarze byłego Królestwa Polskiego w mocy utrzymywał się dekret Króla Saskiego z 18 stycznia 1810 r., który nakazywał urzędnikom stanu cywilnego przekazywać właściwym terytorialnie władzom gminnym wykazy kwartalne zawierające spisy urodzeń, ślubów i zgonów.

Obowiązek ten zreorganizowano i rozciągnięto na cały kraj w rozporządzeniu ministra spraw wewnętrznych z 16 października 1930 r.¹³⁶⁸ Na podstawie §37 prowadzący akta stanu cywilnego w ciągu pierwszych piętnastu dni stycznia, kwietnia, lipca i października każdego roku mieli przysyłać do władz gminy wyciągi z każdego aktu urodzenia, małżeństwa i zgonu. Każdy z nich powinien był zawierać numer odpowiedniej księgi i aktu, a także odpowiednie dane. W przypadku aktu urodzenia: nazwisko, imię i datę urodzenia dziecka (przy braku imienia należało wskazać płeć dziecka); imiona rodziców i nazwisko panieńskie matki (przy dzieciach nieślubnych należało wskazać stan cywilny matki); miejsce i dokładny adres zamieszkania oraz zawód ojca (jeśli rodzice nie zamieszkiwali razem, należało wskazać adres rodzica, przy którym dziecko pozostawało). W przypadku aktu małżeństwa: dzień, miesiąc i rok zaślubin; imiona i nazwiska małżonków; zawód, datę i miejsca urodzenia małżonków; miejsce zamieszkania, wyznanie i imiona rodziców każdego z małżonków. W przypadku aktu zgonu: imię i nazwisko; imiona rodziców, miejsce zamieszkania; zawód, datę urodzenia i wyznanie osoby zmarłej; dzień, miesiąc i rok zgonu; wskazanie miejsca zgonu.

Rozporządzenie wchodziło w życie 1 stycznia 1931 r., jednak S. Nowakowski wskazywał, że w 1932 r. wciąż nie było praktyki przysyłania wyciągów z aktów przez prowadzących księgi proboszczów władzom gminnym, nadal dostarczano jedynie wykazy. Co więcej, według S. Nowakowskiego mieli oni prawo odmówić, jeśli urzędy gmin domagały się zgodnego z rozporządzeniem kwartalnego dostarczania wyciągów z uwagi na to, że „władze administracyjne nie udzieliły proboszczom, co do tej sprawy bliższych wyjaśnień”¹³⁶⁹. Tylko w wyjątkowych sytuacjach gmina miała mieć możliwość żądania przesłania przedmiotowych wyciągów, jednak zobowiązana była dostarczyć odpowiedni

---

¹³⁶⁷ Dz.U. 1938 nr 78, poz. 534, Dz.U. 1938 nr 87, poz. 585.

¹³⁶⁸ Dz.U. 1930 nr 84, poz. 653.

¹³⁶⁹ S. Nowakowski, *Przepisy o aktach...*, op. cit., s. 178-179.

blankiet lub pokryć koszty jego druku. W konsekwencji §37 pozostawał w większości martwym prawem, bowiem prowadzący księgi duchowni, nie będący częścią profesjonalnej państwowej kadry urzędniczej, nie zostali należycie poinstruowani o formie i technicznej stronie wypełniania ich nowych powinności. Nie bez znaczenia pozostawał również fakt, że władza państwowa miała dość ograniczone możliwości faktycznego egzekwowania wykonywania przez duchownych funkcji urzędniczych.

§54 wspomnianego rozporządzenia ustanawiał powinność zamknięcia dotychczas prowadzonych ksiąg meldunkowych (ksiąg ludności stałej i niestałej, ksiąg stanowych itp.). Miały one zostać sprawdzone i przechowywane przez gminę (urząd gminy), w razie potrzeby obowiązek ich przechowywania mógł zostać przekazany powiatowym władzom administracji ogólnej. Z każdego zamknięcia i przekazania księgi należało sporządzić protokół, szczegółowe zarządzenia w tej kwestii wydać miały właściwe władzy administracji ogólnej. Urzędnicy stanu cywilnego niezmiennie nadsyłali władzom gminnym kwartalne wykazy urodzeń, ślubów i zgonów, choć bez uzupełnienia rubryki o przynależności do ksiąg ludności stałej, która wobec wyżej wymienionego przepisu stała się bezprzedmiotowa¹³⁷⁰.

Rozporządzenie z 1930 r. zostało uchylone i zastąpione analogicznym rozporządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych z 23 maja 1934 r.¹³⁷¹ W §37 powtórzono rozwiązania z poprzedniego rozporządzenia, dodano jedynie obowiązek powiadamiania gmin zamieszkania przez prowadzących akta stanu cywilnego o wszelkich zmianach dotyczących wykazywanych aktów, jak np. sprostowanie, zmiana nazwiska, zmiana wyznania, uznanie, uprawnienie, przysposobienie, unieważnienie małżeństwa czy rozwód. Zamieszczono również wzory wypisów każdego z trzech rodzajów aktów, które w formie opisowej zawierać miały wymagane dane. Powtórzono również treść §54 nakazującego zamknięcie dotychczasowych ksiąg meldunkowych.

5.7 Przepisy karne – przestępstwa i wykroczenia przeciwko stanowi cywilnemu

Jedną z niewielu dziedzin, którą w okresie międzywojennym udało się unowocześnić i ujednolicić na terenie całego kraju, było prawo karne. Rozporządzeniem Prezydenta

---

¹³⁷⁰ Ibidem.

¹³⁷¹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 23 maja 1934 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Skarbu co do § 2 ust. 3 - 5, z Ministrem Spraw Wojskowych co do §§ 20, 21, 22, 24 ust. 3, § 49 ust. 1 i 2, § 55 i § 56 oraz z Ministrem Spraw Zagranicznych co do § 18 ust. 1 i 2, § 51 i § 55, o meldunkach i księgach ludności. (Dz.U. 1934 nr 54, poz. 489).

Rzeczypospolitej z 11 lipca 1932 r.¹³⁷² przyjęto kodeks karny, powstały w wyniku prac Komisji Kodyfikacyjnej, zwany powszechnie od nazwiska jego głównego autora kodeksem Makarewicza. Nowe przepisy, zastępujące dotychczasowe pozaborcze kodeksy karne, weszły w życie z dniem 1 września 1932 r.

W nowym kodeksie przepisy odnoszące się do stanu cywilnego znalazły się w krótkim, składającym się z dwóch artykułów rozdziale XXIX, który zgodnie ze swym tytułem dotyczył przestępstw przeciwko stanowi cywilnemu i dowodom tożsamości. Znajdujący się w nim art. 195 przewidywał karę więzienia do lat pięciu lub aresztu dla każdej osoby, która bezprawnie zmieniała stan cywilny, swój lub innej osoby.

Autor kodeksu w swym komentarzu wyjaśniał, że wyrażenie „zmienia stan cywilny” było skrótem w miejsce dłuższego zwrotu, sprowadzającego się do: „powoduje, że nie można udowodnić rzeczywistego stosunku rodzinnego danej osoby, a wszelkie pozory przemawiają za stanem jej cywilnym, odmiennym od rzeczywistego”¹³⁷³. Faktycznie nie można było bowiem zmienić pochodzenia danej osoby od jej rodziców, można było jednak uniemożliwić lub utrudnić wykazanie takiego pochodzenia, a więc stworzyć prawdę formalną niezgodną z rzeczywistością. Takie postępowanie uznano za zamach nie tylko na dobro jednostki, ale także na porządek społeczny. Zmianą stanu cywilnego nie było samo zgłaszanie się lub przedstawianie jako osoba o innym pochodzeniu rodzinnym, gdyż takie zachowanie nosiło „jedynie” znamiona przestępstwa oszustwa, ale było nim spowodowanie sporządzenia aktu urzędowego stwierdzającego stan cywilny nienależny danej osobie. Przykładem w tej mierze mogło być działanie pozytywne, jak potwierdzenie fałszywej tożsamości danej osoby przez dwóch świadków przed urzędnikiem stanu cywilnego, ale także działanie negatywne, polegające na zaniechaniu, jak brak zgłoszenia przez akuszerkę narodzin dziecka nieślubnego¹³⁷⁴.

Wacław Makowski podkreślał, że należało w tym wypadku liczyć się zarówno z wypadkiem fałszu materialnego, jak i intelektualnego¹³⁷⁵. W związku z tym jako czyny podpadające pod art. 195 zaliczył m.in. podrobienie lub przerobienie aktów stanu cywilnego, świadome oświadczenie lub wciąganie do aktów stanu cywilnego wiadomości nieprawdziwych, czy zamianę dziecka. Nie zaliczał do nich natomiast okazywania

---

¹³⁷² Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. - Kodeks karny. (Dz.U. 1932 nr 60, poz. 571).

¹³⁷³ J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich 1932, s. 290.

¹³⁷⁴ *Ibidem*, s. 291.

¹³⁷⁵ W. Makowski, *Kodeks karny 1932. Komentarz*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka 1933, s. 458.

sfalszowanego aktu stanu cywilnego, gdyż odpowiadało to przestępstwu z art. 187 (podrobienie dokumentu) lub art. 196 (legitymowanie się cudzym dowodem tożsamości), zaś działanie z art. 195 miałyby miejsce dopiero wtedy, jeśli sprawca wpłynął na swój lub cudzy stosunek do praw wynikających ze stanu cywilnego, a więc zmieniłby położenie prawne danej osoby¹³⁷⁶. Jako bezprawnej zmiany stanu cywilnego nie należało również kwalifikować zawarcia małżeństwa bez zezwolenia rodziców przez osoby niepełnoletnie, gdyż zmieniały one swój stan cywilny z pominięciem warunków prawnych, a art. 195 nie dotyczył merytorycznego braku uprawnienia, a formalnie bezprawnego działania. Także urzędnik stanu cywilnego, który by taki akt małżeństwa sporządził, nie podlegałby odpowiedzialności z tego przepisu.

Wśród przykładowych przestępstw wyczerpujących znamiona art. 195 K. Sobolewski i A. Laniewski wymienili przypisanie sobie niewłaściwego nazwiska i uchodzenie za osobę stanu wolnego mimo pozostawiania w związku małżeńskim¹³⁷⁷. Podkreślili również, że przestępstwo w tej kwestii zachodziło bez względu na cel sprawcy, a więc w oderwaniu od zamiaru wyrządzenia lub rzeczywiście zaszłej szkody.

Przepisy dotyczące stanu cywilnego znalazły się również w nowym prawie o wykroczeniach, które przyjęto tego samego dnia co kodeks karny, także w formie rozporządzenia Prezydenta RP¹³⁷⁸. Również weszły one w życie z dniem 1 września 1932 r.

Zgodnie z art. 23 §1 karze aresztu do trzech miesięcy lub grzywny do 3.000 zł podlegać miała osoba, która umyślnie wprowadziła w błąd władzę lub urząd co do tożsamości własnej lub innej osoby lub co do swego obywatelstwa, zawodu lub miejsca zamieszkania. Tej samej karze podlegać miała osoba, która wzbraniała się od udzielenia wiadomości lub okazania dokumentów co do wyżej wymienionych okoliczności uprawnionej do tego władzy lub urzędowi (art. 23 §2). Osoba powołana do prowadzenia ksiąg stan cywilnego podlegała karze aresztu do trzech miesięcy lub grzywny do 3.000 zł, o ile za dany czyn nie groziła kara surowsza, jeśli nie uczyniła w nich wzmianki o okoliczności, która powinna być w nich zapisana, albo uczyniła to w sposób niezgodny z rzeczywistością lub nie we właściwym czasie (art. 24). Brak zawiadomienia właściwego urzędu o okoliczności, która powinna być zapisana w księgach stanu cywilnego, jak również spełnienie tego obowiązku nie we

---

¹³⁷⁶ Ibidem, s. 459.

¹³⁷⁷ K. Sobolewski, A. Laniewski, *Polski kodeks karny z 11. VII.1932 r. wraz z prawem o wykroczeniach, przepisami wprowadzającymi i utrzymaniami w mocy przepisami kodeksu karnego austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego i skorowidzem*, Lwów: Dr. Maksymiljan Bodek Księgarnia Nakładowa 1932, s. 102.

¹³⁷⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. - Prawo o wykroczeniach. (Dz.U. 1932 nr 60, poz. 572).

właściwym czasie, groził karą grzywny w wysokości do 500 zł (art. 25). Do podszywania się pod urzędnika stanu cywilnego można było odnieść art. 26 (kara aresztu do miesiąca lub grzywny do 1.000 zł za przywłaszczenie sobie stanowiska lub tytułu) oraz art. 27 (kara aresztu do trzech miesięcy lub grzywny do 3.000 zł za wykonywanie zawodu bez wymaganych do tego uprawnień lub wbrew szczególnemu zakazowi władzy).

Wykroczenie z art. 23 polegało na wprowadzeniu władzy lub urzędnika w błąd poprzez podanie fałszywych danych lub na odmowie wskazania dat i dokumentów dotyczących okoliczności wymienionych w §1¹³⁷⁹. Nie mogło ono zostać zrealizowane w formie posłużenia się cudzym dokumentem tożsamości, np. cudzym wyciągiem z aktu stanu cywilnego, bowiem takie działanie podlegało pod art. 196 kodeksu karnego. Mogło jednak polegać np. na podaniu fałszywych danych świadka przy sporządzeniu aktu stanu cywilnego, o ile nie miało ono na celu zmiany stanu cywilnego kogokolwiek, wtedy bowiem czyn ten podlegał pod art. 195 kodeksu karnego. Podmiotem wykroczenia z art. 24 był ksiądz, urzędnik lub każda inna osoba mająca obowiązek prowadzenia księgi stanu cywilnego, która dopuściła się sporządzenia nienależytego, niezgodnego z rzeczywistością, lub spóźnionego wpisu do księgi¹³⁸⁰. Jeśli taki czyn zostałby dokonany w złym zamiarze, zastosowanie miały mieć odpowiednie przepisy kodeksu karnego, zależnie od zamiaru sprawcy. Wykroczenia z art. 25 dopuszczały się osoby, które z mocy ustawy, wykonywanego zawodu lub charakteru okoliczności były zobowiązane do zgłoszenia urodzenia, zawarcia małżeństwa lub śmierci osobie upoważnionej do prowadzenia ksiąg stanu cywilnego¹³⁸¹.

W 1938 r. rozciągnięto moc obowiązującą kodeksu karnego i prawa o wykroczeniach na ziemi przyłączone do państwa polskiego w październiku i listopadzie tego samego roku¹³⁸².

5.8 Przechowywanie akt stanu cywilnego w urzędach

W wykonaniu uchwały Rady Ministrów z 21 grudnia 1931 r.¹³⁸³ minister spraw wewnętrznych Władysław Racziewicz okólnikiem z 27 lutego 1936 r.¹³⁸⁴ podał do

---

¹³⁷⁹ K. Sobolewski, A. Laniewski, *Polski kodeks...*, op. cit., s. 168.

¹³⁸⁰ Ibidem.

¹³⁸¹ Ibidem.

¹³⁸² Dz.U. 1938 nr 78, poz. 534, Dz.U. 1938 nr 87, poz. 585.

¹³⁸³ Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 1931 r. o przechowywaniu akt w urzędach administracji publicznej (M.P. 1932 nr 2, poz. 3).

¹³⁸⁴ Okólnik Nr. 14 z dnia 27 lutego 1936 r. Przepisy o przechowywaniu akt w urzędach wojewódzkich i starostwach (GI . 8-3-41) (Dz.Urz. MSW 1936 nr 6, poz. 26).

wiadomości tymczasowe przepisy o przechowywaniu akt w urzędach wojewódzkich i starostwach. Ich tymczasowość polegała na przejściowym zastosowaniu tylko w resorcie MSW do czasu ich uzgodnienia z pozostałymi ministerstwami, których czynności były zespolone w ramach administracji ogólnej.

Przepisy nakładały obowiązek posiadania przez urzędy składnicy akt, w których przechowywano akta spraw zakończonych, niepotrzebnych do pracy bieżącej (§1). Przed oddaniem do składnicy akta należało uporządkować według zasad systemu kancelaryjnego obowiązującego w chwili ostatecznego załatwienia sprawy (§2). Składnica miała być urządzona w oddzielnym pomieszczeniu, które miało być suche, oświetlone i należycie zabezpieczone przed ogniem i włamaniem, a także zaopatrzona w odpowiednią liczbę ponumerowanych i oznaczonych półek i szaf (§3). Akta należało w niej układać systematycznie w porządku wykazu akt, a w nim chronologicznie. Do prowadzenia akt w składnicy służyły wykazy akt, spisy akt (przy wydzieleniu akt) oraz karty wypożyczenia (§4). Co do zasady akta miały być przechowywane w urzędzie 10 lat, jednak okres ten mógł być krótszy lub dłuższy zależnie od potrzeb, nie powinien być jednak krótszy niż 2 lata i dłuższy niż 35 lat (§5).

Akta podzielono na dwie kategorie: A – oznaczeniu trwałym; B – o znaczeniu czasowym (przeznaczone do zniszczenia, §6). Ostateczne zaliczenie akt do jednej lub drugiej kategorii odbywać się miało w składnicy. Do kategorii A należeć miały akta o trwałym znaczeniu dla interesu i historii państwa oraz administracji publicznej, dla praw obywateli oraz dla badań naukowych (§7). Wśród szeregu rodzajów akt należących do kategorii A wymieniono m.in. akta stanu cywilnego (pkt 24)). Po wydzieleniu ze składnicy akta kategorii A miały być przekazywane do archiwum państwowego na dalsze trwałe przechowywanie. Do kategorii B zaliczono wszystkie inne akta, których nie zaliczono do kategorii A (§8).

Wydzielanie akt co do zasady miało odbywać się corocznie w stosunku do akt sprzed 10 lat (§9). Po dokonaniu wydzielenia akt urząd miał obowiązek powiadomienia archiwum państwowego o dokonanym podziale, załączając spisy akt wydzielonych (§10). Bez zgody archiwum (ewentualnie MWRiOP) oraz właściwej władzy przełożonej urząd nie mógł przystąpić do przekazywania lub niszczenia akt. Przekazywane do archiwum akta miały być należycie uporządkowane według przyjętego w urzędzie systemu kancelaryjnego i ułożone według załączonego do przesyłki spisu (§11). Do akt należało dołączyć wszystkie zapiski kancelaryjne (dzienniki, skorowidze, rejestry itp.). Właściwość terytorialna archiwów prezentowała się następująco: Warszawa oraz województwo warszawskie – Archiwum Akt Nowych; województwo pomorskie oraz powiaty bydgoski i wyrzyski województwa

poznańskiego – Archiwum Państwowe w Poznaniu Oddział w Bydgoszczy; województwo poznańskie z wyjątkiem powiatu bydgoskiego i wyrzyskiego – Archiwum Państwowe w Poznaniu; województwo krakowskie – Archiwum Ziemskie w Krakowie; województwa lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie – Archiwum Państwowe we Lwowie; województwa lubelskie, wołyńskie i poleskie – Archiwum Państwowe w Lublinie; województwa białostockie i nowogródzkie – Archiwum Państwowe w Grodnie; województwo wileńskie – Archiwum Państwowe w Wilnie; województwo kieleckie – Archiwum Państwowe w Kielcach; województwo łódzkie – Archiwum Państwowe w Piotrkowie; województwo śląskie – Archiwum Państwowe w Katowicach.

Akta kategorii B podlegały niszczeniu poprzez przeróbkę w papierni na masę papierową (§12). Prawo wizytacji składnic posiadały organy archiwalne MWRiOP (§13). Na końcu niniejszych przepisów załączono wzór spisu akt (wzór nr 1) oraz wzór kart wypożyczenia (wzór nr 2).

5.9 Wykazy przypadków zmiany wyznania

Skierowanym do wojewodów i starostów okólnikiem z 8 lutego 1938 r.¹³⁸⁵ podsekretarz stanu w MSW Bronisław Nakoniecznikow-Klukowski przypominał, że w świetle przepisów o ewidencji i kontroli ruchu ludności wszelkie zmiany w życiu lub w stanie obywatela, które dotyczyły danych zawartych w rejestrze mieszkańców, powinny być zgłaszane do gminnych biur ewidencji ludności. Wliczono w to zarówno zmiany w stanie rodzinnym i cywilnym obywateli, jak i zmiany w zakresie obywatelstwa czy wyznania. W szczególności zawiadomienie o zmianie w tej ostatniej kwestii miało ciążyć nie tylko na zainteresowanych obywatelach, ale także na właściwych urzędnikach stanu cywilnego. Jako podstawę prawną w tej sprawie wskazano art. 11 rozporządzenia Prezydenta RP z 16 marca 1928 r. o ewidencji i kontroli ruchu ludności¹³⁸⁶, §12 ust. 7 rozporządzenia ministra spraw wewnętrznych z 23 maja 1934 r. o meldunkach i księgach ludności¹³⁸⁷ oraz §58 instrukcji ministra spraw wewnętrznych z 27 listopada 1930 r. o prowadzeniu rejestru mieszkańców¹³⁸⁸.

W każdej z trzech pozaborczych dzielnic kraju zmiana wyznania powinna być rejestrowana w sposób omówiony w poprzednim rozdziale niniejszej pracy, jednak w każdym

---

¹³⁸⁵ Dz.Urz. MSW 1938 nr 5, poz. 20.

¹³⁸⁶ Dz.U. 1928 nr 32, poz. 309.

¹³⁸⁷ Dz.U. 1934 nr 54, poz. 489.

¹³⁸⁸ Instrukcja Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 27 listopada 1930 r. o prowadzeniu rejestru mieszkańców (M.P. 1930 nr 291 poz. 411).

przypadku koncentrowała się ona w rezultacie w gminnych rejestrach mieszkańców i była przedmiotem szczególnego zainteresowania władz naczelných. W związku z tym MSW zarządziło, aby gminne biura (referaty) ewidencji ludności na całym obszarze państwa wzmogły w granicach swoich możliwości nadzór nad realizacją ciężącego na obywatelach obowiązku zgłaszania zmiany wyznania, przy czym należało przypominać o zagrożeniu w tej kwestii sankcją karną. Gminne biura ewidencji ludności zobowiązano również do niezwłocznego rozpoczęcia prowadzenia statystyki w zakresie osób zmieniających wyznanie, która miała objąć w tej mierze wszystkie przypadki, jakie zaszły od 1 stycznia 1938 r. W przypadki gmin prowadzących rejestr mieszkańców w formie księgi mogła ona być prowadzona łącznie ze skorowidzem, poprzez znakowanie w nim osób zmieniających wyznania, a w przypadku gmin, gdzie rejestr miał postać kartoteki, statystyka mogła być prowadzona poprzez znakowanie kart rodzinnych tych osób. W tego typu kwestii technicznej Ministerstwo pozostawiło wybór gminom i władzom nadzorczym, nie przewidywano w tej sprawie specjalnych trudności z uwagi na rzadkość przypadków zmiany wyznania.

Oprócz tego gminy miały sporządzać wykazy statystyczne osób zmieniających wyznanie, które miały co kwartał (w dniach 1 kwietnia, 1 lipca, 1 października i 1 stycznia każdego roku) przesyłać do Ewidencji Centralnej w MSW. Wykazu nie należało przysyłać, gdy w danej gminie w ubiegłym kwartale nie odnotowano żadnego przypadku zmiany wyznania. Ministerstwo podkreśliło duże znaczenie niniejszego zagadnienia, w związku z tym zwracało się do wojewodów i starostów o ścisły nadzór nad wypełnianiem zawartych w okólniku zarządzeń.

Do okólnika załączono wzór wykazu, w którym należało oznaczyć nazwę urzędu gminnego, powiat, województwo, numer wykazu, numer kwartału oraz rok. Liczbę osób zmieniających jedno wyznanie na drugie należało wpisać w tabeli, przy czym w wierszach (rubryki poziome) umieszczono nazwę wyznania porzucanego, a w kolumnach (rubryki pionowe) nazwę wyznania nowo przyjętego. W tabeli wymieniono następujące przynależności wyznaniowe: katolicy obrządku łacińskiego, katolicy obrządku greckiego, katolicy obrządku ormiańskiego, prawosławni, ewangelicy augsburscy, ewangelicy reformowani, izraelici, mahometanie, karaimi, mariawici, baptyści, menonici, staroobrzędowcy, starokatolicy (województwa południowe i Górny Śląsk), Polski Narodowy Kościół Prawosławny, sekty nieuznane: Polski Narodowy Kościół Katolicki, starokatolicy

(Faron)¹³⁸⁹. Trzy ostatnie rubryki pozostawiono puste z wyjaśnieniem, że miały służyć przypadkom przejścia do innych sekt nieuznanych przez państwo. Na końcu wykazu powinien znaleźć się podpis przełożonego gminy.

5.10 Wyciągi z akt stanu cywilnego dla celów pierwiastkowej regulacji hipotecznej

Ustawą z 9 kwietnia 1938 r. o ulgach przy regulacji hipotecznej wprowadzono specjalny rodzaj wyciągów z akt stanu cywilnego. Miały one być przeznaczone dla celów pierwiastkowej regulacji hipotecznej nieruchomości¹³⁹⁰, które nie przekraczały obszaru 50 ha, położonych poza granicami administracyjnymi miast, wydzielonych z powiatowych związków samorządowych (art. 1).

Urzędy stanu cywilnego, a także inne urzędy przechowujące akta stanu cywilnego, zobligowano do wydawania z nich wyciągów celowych, których wzór ustalić miało rozporządzenie ministra sprawiedliwości wydane w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych (art. 5). Urzędy, których koszty utrzymania ponosiło państwo, miały za wydanie tego typu świadectwa pobierać opłatę stemplową w wysokości 1 zł, natomiast w przypadku innych urzędów nie ustanowiono w tym wypadku opłaty stemplowej. Jeśli zgodnie z obowiązującymi przepisami wydanie wyciągu podlegało opłacie na rzecz urzędnika stanu cywilnego lub osoby ponoszącej koszty utrzymania urzędu stanu cywilnego, nie mogła ona przewyższać kwoty 1 zł. Ustawa weszła w życie 20 kwietnia 1938 r.

Zapowiedziane w ustawie rozporządzenie ministerialne wydano w tym samym roku¹³⁹¹. Wyciągi z aktów urodzenia zawierać miały: imię i nazwisko urodzonego; imiona i nazwiska rodziców oraz nazwisko panięskie matki; miejsce i datę urodzenia (§1). W wyciągach z aktów ślubu znaleźć się miały: imiona, nazwiska i wiek małżonków; imiona i nazwiska rodziców oraz nazwisko panięskie matki; miejsce i data zawarcia małżeństwa. Natomiast wyciągi z aktów zgonu miały przedstawiać: imię, nazwisko i wiek zmarłego;

---

¹³⁸⁹ W ostatniej oznaczonej rubryce dla odróżnienia od Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego wskazano nazwisko księdza Władysława Marcina Farona (1891-1965), założyciela i zwierzchnika (arcybiskupa) Polskiego Kościoła Starokatolickiego w latach 1931-1948.

¹³⁹⁰ Pierwiastkowa regulacja hipoteczna, inaczej pierwiastkowe zaprowadzenie – termin określający założenie akt hipotecznych, pierwsze zaprowadzenie ksiąg wieczystych. Zob. T. Kubicki, *Księgi hipoteczne w prawie dziewiętnastowiecznego Królestwa Polskiego. Zasady konstrukcji – forma wewnętrzna i zewnętrzna*, „*Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*” 2008, t. 11, s. 140, 146; T. Kubicki, *Prawo hipoteczne Królestwa Polskiego z 1825 roku i jego realizacja w powiecie brzezińskim do 1914 roku*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2012, s. 32, 51, 115.

¹³⁹¹ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 lipca 1938 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych o wzorach wyciągów z akt stanu cywilnego przeznaczonych dla celów pierwiastkowej regulacji hipotecznej. (Dz.U. 1938 nr 49, poz. 386).

imiona i nazwiska rodziców oraz nazwisko panieńskie matki; miejsce i datę zgonu; a jeśli zmarły był zaślubiony, również imię i nazwisko małżonka, który po nim pozostał lub zmarł wcześniej.

Załącznikami do rozporządzenia ustalono wzory każdego z trzech rodzajów wyciągów. W każdym oprócz wyżej wymienionych danych należało wyjawić terytorialną właściwość urzędu, tj. nazwę województwa, powiatu, gminy oraz ewentualnie parafii, a także numer i rok sporządzenia aktu. Na końcu należało wskazać miejsce i datę wystawienia wyciągu, który swym podpisem zakończyć miał urzędnik stanu cywilnego.

Jeśli na podstawie akt stanu cywilnego nie można było pewnych danych określić, daną rubrykę należało przekreślić (§2). Tak określone wyciągi miały służyć wyłącznie do celów regulacji hipotecznej nieruchomości, przewidzianej w ustawie z 9 kwietnia 1938 r. (§3). Rozporządzenie miało wejść w życie z dniem ogłoszenia (§4), co stało się w dniu 19 lipca 1938 r.

5.11 Przepisy dotyczące poszczególnych wyznań

5.11.1 Wprowadzenie

Choć zasady prowadzenia metryk lub aktów stanu cywilnego przez duchownych poszczególnych wyznań były w większości dość szczegółowo uregulowane w KCKP oraz obowiązujących przepisach rosyjskich i austriackich, przynajmniej w przypadku wyznań z większą liczbą członków, po odzyskaniu niepodległości również uchwalano przepisy wpływające na rejestrację stanu cywilnego konkretnych wyznań. Najczęściej były to regulacje stanowiące potwierdzenie lub uzupełnienie już funkcjonujących rozwiązań, ustanowione niejako „przy okazji” kompleksowego unormowania stosunków między państwem a danym kościołem lub związkiem wyznaniowym. Naturalnie w zakresie akt stanu cywilnego przepisy te nie miały zastosowania do obszarów, na którym obowiązywało prawo niemieckie i węgierskie, które przewidywało świecką rejestrację, niezależną od przynależności wyznaniowej.

5.11.2 Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny

Pierwszy dokument zawierający przepisy o stosunkach między państwem polskim a Kościołem Prawosławnym miał specyficzną formę, bowiem nie przyjął kształtu ustawy lub rozporządzenia, jego treść została jednak ogłoszona w dziale dotyczącym zarządzeń władz

naczelnych w Monitorze Polskim, a także w Dzienniku Urzędowym MWRiOP¹³⁹². Na wstępie podkreślono, że przedmiotowe regulacje miały mieć jedynie charakter przejściowy i obowiązywać do czasu uchwalenia stosownej ustawy, jednak oczekiwane w tej materii przepisy wydano w formie dekretu Prezydenta RP dopiero w 1938 r. Tym samym tymczasowe przepisy obowiązywały przez większość okresu międzywojennego.

W punkcie 7) nałożono na biskupów obowiązek zobligowania proboszczów parafii prawosławnych do prowadzenia akt stanu cywilnego w języku polskim, z zachowaniem przepisów prawa cywilnego obowiązujących na danym obszarze państwa¹³⁹³. Umożliwiono jednak równoległe sporządzanie akt w języku używanym przez parafian w danym miejscu. W zakresie prowadzenia rejestracji proboszczom jednoznacznie przyznano status urzędników stanu cywilnego, podczas czynności z nią związanych mieli używać pieczęci urzędowej zatwierdzonej przez MWRiOP.

Istotny okazał się również punkt 8), w którym zobowiązano prawosławnych biskupów diecezjalnych do posługiwania się językiem polskim w stosunku do władz państwowych i samorządowych. Tym samym korespondencja, w tym ta dotycząca akt stanu cywilnego, miała odbywać się wyłącznie w języku państwowym. Niniejszy dokument opatrzono datą 30 stycznia 1922 r., podpisany został przez ministra WRiOP Antoniego Ponikowskiego.

Pismem okólnym z 18 stycznia 1938 r.¹³⁹⁴ dyrektor Biura Wojskowego MSW mjr Antoni Wyszynski przesyłał do wiadomości urzędów wojewódzkich i starostw skierowane do MWRiOP pismo metropolity prawosławnego Dionizego z 3 grudnia 1937 r. Metropolita informował, że synod Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego w Polsce na posiedzeniu w dniu 6 listopada 1937 r. uchwalił zastosowanie „Spisu imion prawosławnych w brzmieniu

---

¹³⁹² Tymczasowe przepisy o stosunku Rządu do Kościoła Prawosławnego w Polsce. (M.P. 1922 nr 38, poz. 20; Dz.Urz. MWRiOP 1922 nr 7, poz. 59). Więcej o regulacjach, formie i znaczeniu niniejszych przepisów: K. Krasowski, *Związki wyznaniowe...*, op. cit., s. 117-122. Dla szerszego zglębienia relacji państwa polskiego w okresie II Rzeczypospolitej z Kościołem prawosławnym warto zapoznać się z: M. Papierzyńska-Turek, *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1989.

¹³⁹³ Orzeczeniem z dnia 21 sierpnia 1937 r. SN stwierdził, że świadectwo konsystorza prawosławnego w Polsce, które stwierdzało fakt urodzenia i chrztu dziecka na obszarze obcego państwa, nie stanowiło dowodu na fakty w nim przedstawione, jako wydane z przekroczeniem uprawnień ustawowych. W myśl art. 265, 270 i 271 wciąż obowiązującej rosyjskiej ustawy konsystorskiej z dnia 9 kwietnia 1883 r. konsystorz prawosławny był uprawniony do wykonania czynności w tych przepisach przewidzianych w zakresie uzupełnienia ustawowych funkcji zleconych proboszczom, ale tylko w granicach swej diecezji. Zob. Orzeczenie SN z 31.08.1937 r., I C 2403/36, OSN 1938, nr 6, poz. 286, <https://sip.lex.pl/#/jurisprudence/520453033/1/i-c-2403-36-orzeczenie-sadu-najwyzszego?cm=RELATIONS> [dostęp: 18.11.2022 r.]. W kwestii przepisów normujących status prawny Kościoła Prawosławnego w Polsce zob.: J. Dziobek-Romański, *Uznanie niekatolickich kościołów chrześcijańskich o ustawowo uregulowanej sytuacji prawnej w latach 1919-1989*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2004, t. XIV, z. 1., s. 330-334.

¹³⁹⁴ Pismo okólnie z dnia 18 stycznia 1938 r. o transkrypcji i spisie imion prawosławnych (Nr Wojsk. A 1-2-1) (Dz.Urz. MSW 1938 nr 2, poz. 8).

polskim i staro-cerkiewno-słowiańskim”¹³⁹⁵ do wyłącznego użytku w urzędach i instytucjach Kościoła Prawosławnego w Polsce przy spisywaniu i wystawianiu wszelkich aktów urzędowych, w szczególności aktów stanu cywilnego¹³⁹⁶. Treść niniejszej uchwały została przekazana do zastosowania wszystkim władzom diecezjalnym.

Zapowiadane wcześniej kompleksowe uregulowanie stosunku państwa polskiego do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego nastąpiło w formie dekretu Prezydenta RP z 18 listopada 1938 r.¹³⁹⁷, który wszedł w życie z dniem 19 listopada 1938 r. Zgodnie z art. 75 do czasu jednolitego uregulowania prowadzenia akt stanu cywilnego w całym kraju proboszczowie PAKP mieli stosownie do obowiązujących przepisów państwowych prowadzić akta stanu cywilnego (metrykalne). Mieli w tym zakresie podlegać nadzorowi i zarządzeniom właściwych władz państwowych. Za zgodą władz wojskowych oraz w miarę zachodzącej potrzeby prawosławne duchowieństwo wojskowe mogło spełniać obowiązki urzędników stanu cywilnego także dla osób cywilnych (art. 71). Władze i instytucje PAKP miały używać własnych pieczęci z godłem kościelnym i napisem w języku polskim (art. 79 ust. (1)), natomiast pieczęci z godłem państwowym miały używać konsystorze w zakresie wydawania aktów metrykalnych i sądownictwa małżeńskiego, a także sprawujący funkcje urzędników stanu cywilnego duchowni (art. 79 ust. (2)). Wzory pieczęci na wniosek synodu zatwierdzał minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych (art. 79 ust. (3)).

Rozporządzeniem Rady Ministrów z 10 grudnia 1938 r.¹³⁹⁸ (weszło życie 30 grudnia 1938 r.) uznano Statut Wewnętrzny PAKP, w którym powtórzono przepis o możliwości sprawowania przez prawosławne duchowieństwo wojskowe funkcji urzędników stanu cywilnego dla ludności cywilnej (§79).

W stanowiącym załącznik do §65 Statutu Wewnętrznego Statucie Parafialnym PAKP postanowiono, że proboszcz miał prowadzić akta stanu cywilnego (księgi metrykalne

---

¹³⁹⁵ Niniejszy spis zawierał wykaz imion z podziałem na męskie i żeńskie, w którym w przypadku każdego imienia przedstawiono brzmienie polskie oraz brzmienie staro-cerkiewno-słowiańskie (zapisane zarówno w alfabecie łacińskim, jak i liturgicznym alfabecie wschodniosłowiańskim). Zob. *Spis imion prawosławnych w brzmieniu polskim i staro-cerkiewno-słowiańskim, uzgodniony z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Warszawa: Drukarnia Synodalna 1936. Pismem okólnym MSW z dnia 28 marca 1939 r. poinformowano o błędzie, który znalazł się na stronie 32 spisu. Poprawną polską formą imienia słowiańskiego „Sawwa” miało być „Sawa”, nie zaś jak błędnie wskazano „Saba”. Zob. Pismo okólne z dnia 28 marca 1938 r. o transkrypcji imion prawosławnych (Nr Wojsk. A. 1-2-2) (Dz.Urz. MSW 1938 nr 10, poz. 51).

¹³⁹⁶ P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., s. 209.

¹³⁹⁷ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 listopada 1938 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. (Dz.U. 1938 nr 88, poz. 597).

¹³⁹⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 grudnia 1938 r. o uznaniu Statutu Wewnętrznego Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. (Dz.U. 1938 nr 103, poz. 679).

urodzeń, ślubów i zgonów) w języku polskim, zgodnie z obowiązującymi przepisami kościelnymi i państwowymi, w dwóch egzemplarzach (§26). Miał również corocznie sporządzać wykaz poborowych dla przedstawienia właściwym władzom państwowym. Wskazane obowiązki proboszcz miał wykonywać osobiście jako urzędnik stanu cywilnego, w tym względzie podlegał właściwym przepisom państwowym i bezpośredniemu nadzorowi władz państwowych. Oprócz tego proboszcz sporządzać miał inne wykazy przewidziane przepisami kościelnymi lub państwowymi. W każdej parafii miały być prowadzone, według wydanych przez Św. Sobór Biskupów szczegółowych instrukcji, odpowiednie księgi i akta, wśród których wymieniono m.in. kościelne księgi metrykalne w dwóch egzemplarzach (§27 lit. a)). Prowadzenie kancelarii parafialnej należało do obowiązków proboszcza, a wikariusze, diakoni i psalmiści byli w tej kwestii obowiązani do pomocy w zakresie przez niego wyznaczonym. Na ustne lub piśmienne żądanie osób uprawnionych proboszcz był obowiązany wydawać zaopatrzone w jego podpis i pieczęć parafialną wypisy z księgi i aktów kościelnych, za które miał pobierać ustaloną opłatę (§28).

Zarządzeniem ministra WRiOP z 6 maja 1939 r.¹³⁹⁹ (weszło w życie 16 maja 1939 r.) zatwierdzono Statut Konsystorza PAKP, w którym znalazły się liczne odniesienia do ksiąg metrykalnych, niekoniecznie jednak ściśle powiązanych z aktami stanu cywilnego. W związku z tym poniższe przepisy miały zastosowanie przede wszystkim w stosunkach wewnątrzkościelnych. Biorąc jednak pod uwagę, że zostały zatwierdzone przez władze państwowe, a także, że wywierały bezpośredni lub pośredni wpływ na stan cywilny lub sposób prowadzenia rejestracji stanu cywilnego obywateli wyznania prawosławnego, nie powinny zostać pominięte w niniejszym omówieniu.

Osobę, która postanowiła powrócić do wiary prawosławnej, proboszcz miał po odpowiednim pouczeniu przyjąć z powrotem podług rytuału kościelnego, odbierając od niej zobowiązanie pozostania w niej oraz zapisując ten fakt w księdze metrykalnej, przy czym w wątpliwych przypadkach miał wcześniej zwrócić się w tej sprawie do biskupa (§25). Podobnie miało następować przystąpienie do PAKP innowierców, którzy po pouczeniu przez duszpasterza mieli zostać przyjęci podług rytuału po przedstawieniu pisemnej deklaracji o wierności Kościołowi i chęci pozostania w nim (§26). Takie przystąpienie także miało zostać wciągnięte do ksiąg, przy czym w tym wypadku również można było skonsultować się

---

¹³⁹⁹ Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 6 maja 1939 r. w sprawie zatwierdzenia Statutu Konsystorza Św. Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. (M.P. 1939 nr 136, poz. 319).

wcześniej z biskupem. Wspomniane deklaracje należało przechowywać wraz z księgami metrykalnymi w archiwum konsystorza (§28).

Istotne postanowienie zawarto w §100, w którym nakazano prowadzenie w dwóch egzemplarzach w każdej parafii kościelnych ksiąg metrykalnych narodzin, ślubów i zgonów, niezależnie od ksiąg stanu cywilnego. Jeden z egzemplarzy miał pozostawać na parafii, natomiast drugi miał każdego roku zostać przekazany do konsystorza w celu dalszego przechowywania i kontroli. Każda osoba zainteresowana miała prawo sprawdzenia w jaki sposób dany fakt został zapisany w księdze metrykalnej (§101). Zaraz po sporządzeniu aktu duchowni i psalmiści mieli obowiązek odczytać go osobom uczestniczącym i świadkom. Na żądanie osób zainteresowanych proboszcz miał wydawać świadectwa z ksiąg metrykalnych, które miały być dosłownym wypisem danego ustępu księgi, a także miały zostać podpisane przez proboszcza i opatrzone pieczęcią kościelną (§102). Miał przy tym również pobrać przewidzianą przepisami państwowymi opłatę stemplową. Księgi metrykalne oraz księgi badań przedślubnych miały być dostarczane do proboszczów przez konsystorze (§103).

Za nieprawidłowe prowadzenie ksiąg metrykalnych, wykazów spowiadających się oraz ksiąg badań przedślubnych członkowie kleru podlegali karze, w zależności od stopnia niedociągnięć, aż do pokuty klasztornej (§130, §131). Kapłani winni niejednokrotnie ujawnionych nieprawidłowości, połączonych z jawnym niedbalstwem i złą wolą, podlegali karom zależnym od okoliczności sprawy aż do pozbawienia stanowiska i przeniesienia na stanowisko psalmistów.

Po otrzymaniu wiadomości o zawarciu małżeństwa przed dojściem do wymaganego wieku konsystorz miał stwierdzić wiek małżonków na podstawie akt stanu cywilnego i ksiąg metrykalnych (§168). Do wniesienia do sądu diecezjalnego powództwa o rozwiązanie małżeństwa z powodu niewiadomego miejsca pobytu jednego z małżonków należało załączyć wyciąg z metryki ślubnej oraz odpis wyroku sądu państwowego o uznaniu zaginionego za zmarłego (§183). Wyciąg z metryki ślubu należało również załączyć do skargi powodowej składanej przez osobę ubiegającą się o rozwód (§188), w razie jego braku skarga pozostawała bez nadania jej biegu (§191). Zasadniczy dowód zawarcia małżeństwa stanowił wpis w księdze metrykalnej (§208). Jeśli nie zostało ono zaznaczone w księgach metrykalnych jego istnienie można było stwierdzić na podstawie: księgi protokołów ślubnych; wykazów spowiadających się; innych dokumentów, z których wynikało, że domniemani małżonkowie byli za małżonków powszechnie uważani; specjalnego dochodzenia obejmującego zeznania osób uczestniczących w obrzędzie ślubnym (§209).

Urodzenie z ważnego małżeństwa stwierdzone było przez władzę diecezjalną na podstawie ksiąg metrykalnych (§212). W przypadku gdy urodzenie danej osoby nie zostało zapisane w księdze metrykalnej właściwej parafii we wskazanym okresie, bądź gdy wpis metrykalny budził wątpliwości, należało sprawdzić wykazy spowiadających się od podanego roku urodzenia do roku rozpoznania sprawy, jak również księgi metrykalne i protokolarne w przedmiocie małżeństwa rodziców, a także przeprowadzić dochodzenie z uwzględnieniem zeznań osób obecnych przy chrzcie (§213). W przypadku braku w księgach wpisu dotyczącego małżeństwa rodziców, bądź gdy wzbudzał on wątpliwości, należało przeprowadzić dochodzenie zgodne z §209 (§214). Świadczenia metrykalne w przypadkach dotyczących stwierdzenia faktu zawarcia małżeństwa i urodzenia z małżeństwa prawnego miały być wydawane na każde żądanie osób zainteresowanych wyłącznie przez właściwy konsystorz (§216).

5.11.3 Kościół Katolicki

Uregulowanie stosunku między państwem polskim a Kościołem Katolickim miało specyficzną, inną od pozostałych kościołów i związków wyznaniowych formę, nastąpiło ono bowiem w postaci konkordatu, czyli umowy międzynarodowej zawartej między Stolicą Apostolską, stanowiącą suwerenny podmiot prawa międzynarodowego, a Rzeczpospolitą Polską. Dotyczył on jednak przede wszystkim pozycji Kościoła Katolickiego na terenie kraju, w mniejszym stopniu poświęcony był tradycyjnym stosunkom pomiędzy podmiotami prawa międzynarodowego. Podpisany w dniu 10 lutego 1925 r. konkordat¹⁴⁰⁰, który wszedł w życie z dniem 2 sierpnia 1925 r.¹⁴⁰¹, nie odnosił się bezpośrednio do prowadzenia ksiąg stanu cywilnego (metrykalnych) bądź powierzenia duchownym katolickim obowiązków urzędników stanu cywilnego, z wyjątkiem dla kapelanów wojskowych.

W art. XXIV państwo polskie zapewniło jednak Kościołowi roczne uposażenia, które nie mogły być niższe od tych wypłacanych przez rząd rosyjski, austriacki i pruski na ziemiach należących ówczesnie do Rzeczypospolitej Polskiej. Miały one być wypłacane do czasu uregulowania sprawy posiadanych przez państwo polskie dóbr, których Kościół został pozbawiony przez Rosję, Austrię i Prusy. W załączniku A wśród wspomnianych uposażeń w

---

¹⁴⁰⁰ Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r.). (Dz.U. 1925 nr 72, poz. 501).

¹⁴⁰¹ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1925 r. o zatwierdzeniu układu ze Stolicą Apostolską, określającego stosunek Państwa do Kościoła Rzymsko-Katolickiego. (Dz.U. 1925 nr 47, poz. 324).

punkcie IV) wymieniono roczne koszty administracji kościelnej w łącznej kwocie 750.940 zł, w tym prowadzenie ksiąg parafialnych w wysokości 197.940 zł.

W wykonaniu art. VII konkordatu wydano rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów oraz pięciu ministrów resortowych z 25 listopada 1926 r. (weszło w życie 18 grudnia 1926 r.)¹⁴⁰², w którym wprowadzono organizację kościelną duchowieństwa wojskowego na zasadach ustalonych w załączonym statucie. Składający się z trzech ustępów rozdział IV statutu poświęcono prowadzeniu ksiąg parafialnych. Zgodnie z can. 470 kodeksu prawa kanonicznego zobowiązani do ich prowadzenia mieli być kapelani wojskowi-proboszczowie (19). Kapelani wojskowi mieli pełnić obowiązki urzędników stanu cywilnego¹⁴⁰³ w stosunku do osób wojskowych i ich rodzin, w zgodzie z przepisami wydanymi przez kurię wojskową (20)¹⁴⁰⁴. Ustalono również, że kapelani wojskowi mieli administrować majątkiem kościelnym w myśl prawa kanonicznego i przepisów wojskowych (21). Z racji, że ostatni ustęp znalazł się w rozdziale dotyczącym prowadzenia ksiąg parafialnych, można domniemywać, że w skład tego majątku zaliczono same księgi oraz materiały związane z ich prowadzeniem.

W konkordacie nie zawarto regulacji dotyczących spraw, których unormowanie nastęrczało dużych trudności. Za takie uznawano m.in. prawo małżeńskie¹⁴⁰⁵ i prawo o aktach stanu cywilnego¹⁴⁰⁶, czy też zmianę obrządku¹⁴⁰⁷. Tym samym sprawy małżeńskie

---

¹⁴⁰² Dz.U. 1926 nr 124, poz. 714.

¹⁴⁰³ W tekście statutu słowa „urzędników stanu cywilnego” ujęto w cudzysłów.

¹⁴⁰⁴ O „metrykach dla poborowych” rozmawiał dnia 5 grudnia 1930 r. wiceminister MWRiOP Bronisław Żongołłowicz z arcybiskupem metropolitą wileńskim Romualdem Jałbrzykowskim. W swoich dziennikach wiceminister nie rozwinął jednak szerzej tego wątku. Zob. B. Żongołłowicz, *Dzienniki 1930-1936*, oprac. D. Zamojska, Warszawa: Wydawnictwo Retro-Art 2004, s. 92.

¹⁴⁰⁵ Pogląd taki wykształcił się jednak prawdopodobnie dopiero później, wraz z przeciągającymi się negocjacjami. W 1922 r. W.L. Jaworski wymienił prawo małżeńskie wśród spraw wymagających uregulowania w konkordacie. Zob. W.L. Jaworski, *Kościół Rzymsko-Katolicki a Konstytucja polska*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1922, r. 2, z. 1, s. 2-3.

¹⁴⁰⁶ Wynikało to również z braku odniesienia się do kwestii aktów stanu cywilnego w konstytucji marcowej, co jednak nie było wyjątkiem na tle międzynarodowym. J. Osuchowski wskazuje, że z państw Europy centralnej tylko konstytucja litewska nadawała moc prawną aktom stanu cywilnego sporządzanym przez duchownych, zaś konstytucje rumuńskie (1923, 1938) stwierdzały wprawdzie, że akta stanu cywilnego stanowiły przedmiot prawa cywilnego, jednak wymagały uprzedniej czynności religijnej. Na powyższej podstawie w konkordacie zawartym między Stolicą Apostolską a Republiką Litewską znalazły się regulacje dotyczące wyznaniowych akt stanu cywilnego i jurysdykcji kościelnej w sprawach małżeńskich. Zob. J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 124-125. Jako przykład państw, które w konkordacie uregulowały sprawy statusu ksiąg metrykalnych/stanu cywilnego, I. Grabowski również wskazywał Litwę (1927), a także Sycylię (1836). Zob. I. Grabowski, *Urzędy stanu...*, op. cit., s. 1081. Za istotną dla prowadzenia akt stanu cywilnego (metryk kościelnych) kwestię należy również uznać określenie granic administracji terytorialnej Kościoła katolickiego, do których odnosiły się art. IX i XXVI konkordatu. Granice prowincji kościelnych i diecezji miały bowiem odpowiadać granicom państwa polskiego, co powinno w teorii ułatwić kontakty władz administracyjnych z prowadzącymi metryki duchownymi i sprawującymi nad nimi nadzór władzami kościelnymi w województwach wschodnich. Zob. K. Krasowski, *Granice administracji terytorialnej Kościoła katolickiego a granice państwa polskiego w XX w.*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2003, s. 476.

pozostawiono wyłącznie prawu państwowemu, choć znane już były konkordaty, które uzależniały uznanie skutków cywilnych małżeństw kanonicznych od ich zarejestrowania w świeckich rejestrach stanu cywilnego¹⁴⁰⁸.

W wykonaniu art. 2 ustawy z 23 kwietnia 1925 r. o zatwierdzeniu konkordatu wydano rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów i kilku ministrów z 25 marca 1933 r.¹⁴⁰⁹, w którym uchylono szereg obowiązujących w byłej dzielnicy austriackiej dekretów, rozporządzeń i reskryptów, które podczas rokowań MS z Komisją Papieską uznano za sprzeczne z konkordatem. Wśród nich nie znalazły się przepisy bezpośrednio wpływające na rejestrację stanu cywilnego. Podczas prac nad projektem niniejszego rozporządzenia Komisja Papieska domagała się zniesienia większej liczby aktów prawnych, m.in. z dziedziny prawa małżeńskiego i akt stanu cywilnego, na co jednak nie zgodziło się MS z uwagi na fakt, że spraw tych konkordat nie normował¹⁴¹⁰.

5.11.4 Wschodni Kościół Staroobrzędowy

Stosunki między państwem a Wschodnim Kościołem Staroobrzędowym uregulowano rozporządzeniem Prezydenta RP z 22 marca 1928 r.¹⁴¹¹, które weszło w życie z dniem 25 kwietnia 1928 r. W art. 12 ustanowiono, że do czasu wprowadzenia jednolitego prowadzenia ksiąg stanu cywilnego na terenie całego państwa rejestrację stanu cywilnego dla ludności staroobrzędowej prowadzić mieli zatwierdzeni duchowni. Wyznaczenie takich duchownych należało do kompetencji właściwego wojewody w porozumieniu z Naczelną Radą Staroobrzędowców.

W przypadku uznania duchownego przez sąd za winnego zbrodni lub pochodzących z chęci zysku lub uwłaczających moralności czynów karygodnych, NRS miała go usunąć od sprawowania obowiązków duchownych oraz od prowadzenia ksiąg stanu cywilnego (art. 15). Jeśli duchowny przejawiał działalność szkodliwą dla bezpieczeństwa państwa, wojewoda

---

¹⁴⁰⁷ W. Abraham, *Kilka uwag o konkordacie*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1925, r. 5, z. 3, s. 649. W warunkach wyznaniowo-narodowościowych II Rzeczypospolitej także zmiana obrządku w obrębie Kościoła katolickiego miała znaczenie dla rejestracji stanu cywilnego, co widać na opisywanym wcześniej procederze „kradzieży dusz”.

¹⁴⁰⁸ Takie rozwiązania zawarto w konkordatach z Kolumbią (1887) i Czarnogórą (1888), z późniejszych również w konkordacie z Włochami (1929). Zob. Z. Zarzycki, *Rozwód w świetle...*, op. cit., s. 46-47.

¹⁴⁰⁹ Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów i Ministrów: Spraw Wewnętrznych, Spraw Wojskowych, Skarbu, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 25 marca 1933 r. w sprawie wykonania postanowień Konkordatu, zawartego pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską. (Dz.U. 1933 nr 24, poz. 197).

¹⁴¹⁰ K. Krasowski, *Związki wyznaniowe...*, op. cit., s. 87-88.

¹⁴¹¹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchii duchownej. (Dz.U. 1928 nr 38, poz. 363).

mógł również żądać wydania przez NRS zarządzeń zapobiegawczych, w tym odsunięcia od prowadzenia ksiąg. W ciągu 30 dni NRS miała w tej sprawie prawo wniesienia odwołania do ministra WRiOP, który rozstrzygał ją ostatecznie.

W kwestii języka art. 19 nie odniósł się bezpośrednio do akt stanu cywilnego i wydawanych z nich wyciągów, postanowiono w nim jednak, że staroobrzędowe władze i urzędy duchowne miały posługiwać się językiem polskim w stosunkach z władzami i urzędami państwowymi, samorządowymi, a także osobami lub instytucjami, które zwracały się do nich w języku polskim. W tym też języku miały być sporządzane pisma i świadectwa, które miały znaczenie dla władz państwowych, a także te wydawane dla przedstawienia władzom i urzędom.

Duchowni prowadzący akta stanu cywilnego mogli otrzymywać stosowne wynagrodzenie ze Skarbu Państwa (art. 21). Z chwilą wejścia w życie niniejszego rozporządzenia straciły moc dotychczasowe przepisy regulujące przedmiotowe stosunki, w szczególności rosyjski najwyższy ukaz z 17 października 1906 r. (art. 25).

Rozporządzeniem Rady Ministrów z 29 sierpnia 1928 r. zatwierdzono statut Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego¹⁴¹². Zgodnie z jego §31 przy NRS miało funkcjonować archiwum, w którym miały być przechowywane odpisy z ksiąg stanu cywilnego wszystkich gmin staroobrzędowych w Polsce. Jako jedną z podstaw uznania danych osób za członków gminy wyznaniowej staroobrzędowej określono ich zapisanie w księgach stanu cywilnego odnośnej gminy wyznaniowej (§34). Zawieszenie duchownego w czynnościach duchownych oraz odsunięcie go od prowadzenia ksiąg stanu cywilnego następowało na mocy zarządzenia NRS na podstawie: żądania wojewody, stwierdzenia przez NRS dopuszczenia się przed duchownego czynów karygodnych, zatwierdzonej przez NRS uchwały walnego zgromadzenia danej gminy o zwolnieniu duchownego, wyroku sądu duchownego, prawomocnego wyroku sądu państwowego w wypadku popełnienia przez duchownego określonej kategorii czynów (§61). W §64 potwierdzono ciężący na zatwierdzonych duchownych obowiązek prowadzenia ksiąg stanu cywilnego dla osób wyznania staroobrzędowego, jak również możliwość otrzymywania przez nich z tego tytułu wynagrodzenia ze Skarbu Państwa.

Wyrokiem z 9 lutego 1938 r. Sąd Najwyższy ustalił, że duchowni Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego zobowiązani byli stwierdzać tylko te fakty urodzenia, ślubu lub

---

¹⁴¹² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 sierpnia 1928 r. o uznaniu statutu Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchji duchownej. (M.P. 1928 nr 210, poz. 482).

zgonu, które miały miejsce na podległym im obszarze¹⁴¹³. Nie mieli natomiast kompetencji do wciągania do prowadzonych przez nich ksiąg stanu cywilnego tych wydarzeń, które miały miejsce poza granicami państwa polskiego.

Dekretem Prezydenta RP z 19 listopada 1938 r. rozciągnięto moc rozporządzenia z 22 marca 1928 r. na włączone w skład państwa polskiego ziemie Śląska Cieszyńskiego (art. 1 pkt 64))¹⁴¹⁴.

5.11.5 Gminy wyznaniowe żydowskie

W okólniku MWRiOP z maja 1919 r., który skierowano do komisarzy powiatowych oraz naczelnego inspektora policji m. st. Warszawy, opublikowano całokształt przepisów dotyczących ustroju gmin wyznaniowych żydowskich na terenie byłego Królestwa Polskiego¹⁴¹⁵. Ich podstawę stanowiło rozporządzenie generalnego gubernatora Hansa von Beselera z 1 listopada 1916 r. dotyczące organizacji Żydowskiego Towarzystwa religijnego w Jenerał-Gubernatorstwie Warszawskim¹⁴¹⁶, ze zmianami wynikającymi z dekretu Naczelnika Państwa z 7 lutego 1919 r.¹⁴¹⁷ Jedyne odniesienie do rejestracji stanu cywilnego znalazło się tamże w art. 46 (w rozporządzeniu z 1916 r. w §59). Nadzór nad urządzeniami religijnymi i nad funkcjonariuszami wyznaniowymi pełnić miał rabin związku wyznaniowego. Taki rabin miał prawo udzielania ślubów i rozwodów członkom jego związku lub ich dzieciom, zastrzeżono jednak, że przepisy o aktach stanu cywilnego miały nie ulegać przez to zmianie.

Rozporządzeniem Prezydenta RP z 14 października 1927 r., które weszło w życie z dniem 21 października 1927 r., uporządkowano stan prawny w zakresie organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze całego kraju z wyjątkiem ziem byłego zaboru

---

¹⁴¹³ Orzeczenie SN z 9.02.1938 r., I C 282/37, OSN 1939, nr 1, poz. 7, [https://sip.lex.pl/#/jurisprudence/520442117/1/i-c-282-37-orzeczenie-sadu-najwyzszego?cm=RELATIONS%20\(dost%C4%99p:%202022-11-08%2021:19\)%20\(dost%C4%99p:%202022-11-08%2021:20\)](https://sip.lex.pl/#/jurisprudence/520442117/1/i-c-282-37-orzeczenie-sadu-najwyzszego?cm=RELATIONS%20(dost%C4%99p:%202022-11-08%2021:19)%20(dost%C4%99p:%202022-11-08%2021:20)) [dostęp: 08.11.2022 r.].

¹⁴¹⁴ Dz.U. 1938 nr 90, poz. 612.

¹⁴¹⁵ Okólnik No 7297/2223/581/19. Departamentu Wyznań Religijnych do pp. Komisarzy Powiatowych i Naczelnego Inspektora policji m. st. Warszawy W sprawie przepisów dotyczących ustroju gmin wyznaniowych żydowskich na terenie b. Królestwa Kongresowego. (Dz.Urz. MWRiOP 1919 nr 5, poz. 5).

¹⁴¹⁶ 184. *Verordnung die Organisation der jüdischen Religionsgesellschaft im Generalgouvernement Warschau betreffend*. 184. *Rozporządzenie dotyczące organizacji Żydowskiego Towarzystwa religijnego w Jenerał-Gubernatorstwie Warszawskiem*, [w:] Nr. 53. *Verordnungsblatt für das General-Gouvernement Warschau*. *Ausgegeben in Warschau am 15. November 1916*. Nr. 53. *Dziennik rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego*. Wydany w Warszawie dnia 15 listopada 1916 r., Warschau [Warszawa] 1916, s. 30-40.

¹⁴¹⁷ Dekret o zmianach w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na terenie b. Królestwa Kongresowego. (Dz.P.P.P. 1919 nr 14 poz. 175).

pruskiego (województw poznańskiego, pomorskiego i śląskiego)¹⁴¹⁸. Zgodnie z art. 45 rabin gminny miał nadzór nad sprawami religijnymi i funkcjonariuszami wyznaniowymi w obrębie swojej gminy, miał w niej także wyłączne prawo udzielania ślubów i rozwodów, z zastrzeżeniem praw rabinów stowarzyszeń wyznaniowych. Analogicznie w art. 46 nadzór nad sprawami religijnymi i nad funkcjonariuszami wyznaniowymi stowarzyszenia wyznaniowego powierzono rabinowi tego stowarzyszenia. Upoważniono go również do udzielania ślubów i rozwodów, w których stronami byli członkowie jego stowarzyszenia lub ich dzieci, podkreślono jednak przy tym, że przepisy o aktach stanu cywilnego nie ulegały przez to zmianie. Rozporządzeniem Prezydenta RP z 6 marca 1928 r., które w życie z dniem 13 marca 1928 r., zmieniono numerację powyższych przepisów odpowiednio na art. 46 i art. 47¹⁴¹⁹.

Okólnikiem z 21 maja 1929 r. MSW odniosło się do nazwisk osób pochodzących z żydowskich małżeństw rytualnych¹⁴²⁰. Podkreślono, że o nazwisku przysługującym danej osobie decydowała metryka urodzenia, względnie metryka ślubu dla kobiet zamężnych. Dzieci z żydowskich małżeństw rytualnych należało uważać za nieślubne, a więc przysługiwało im jedynie nazwisko matki i nazwiska ojca nie należało uwzględniać w żadnych dokumentach¹⁴²¹. Przyznanie się mężczyzny do ojcostwa nie uprawniało dziecka do noszenia jego nazwiska, musiało ono zostać legitymowane poprzez małżeństwo lub uznane za naturalne w trybie art. 298-303 KCKP. W zakresie pisowni nazwisk należało ściśle przestrzegać pisowni ustalonej w akcie urodzenia i nie wolno było stosować w tej kwestii

---

¹⁴¹⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województw: poznańskiego, pomorskiego i śląskiego. (Dz.U. 1927 nr 91, poz. 818).

¹⁴¹⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województw: poznańskiego, pomorskiego i śląskiego. (Dz.U. 1928 nr 28 poz. 259).

¹⁴²⁰ Okólnik Nr. 113 (AC. 7692/1) z 21 maja 1929 w sprawie ustalenia nazwisk osób, pochodzących z małżeństw rytualnych (Dz.Ur. MSW 1929 nr 8, poz. 163). Zob. A. Gulczyński, „*Obcy*” wśród..., op. cit., s. 740. Małżeństwa rytualne nie posiadały waloru małżeństwa zawartego zgodnie z prawem cywilnym, w związku z tym rodziły ryzyko występowania „legalnej bigamii”. Zob. J. Dworas-Kulik, *Prawnokarne aspekty bigamii w Polsce okresu międzywojennego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2017, t. XXVII, nr 2, s. 20-21.

¹⁴²¹ Małżeństwa zawierane według zasad wyznaniowych z pominięciem przepisów cywilnych ludność żydowska zawierała zarówno na obszarze byłego Królestwa Polskiego, jak i byłego zaboru austriackiego. Zawierane były bez rabina urzędowego lub z udziałem rabina urzędowego, ale bez rejestracji w księdze stanu cywilnego. Zob. J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 96-98; Z. Zarzycki, *Rozwód w świetle...*, op. cit., s. 191. Jednym z powodów powszechnego zawierania takich małżeństw był fakt pobierania przez nieuprawnionych rabinów niższych opłat w stosunku do tych pobieranych przez rabinów urzędowych. Nie pobierali oni oczywiście również opłaty skarbowej. Zob. P. Borecki, *Uwagi o statusie...*, op. cit., s. 62-63. Problem rozdźwięku między prawnym a faktycznym pochodzeniem ze związku pozamałżeńskiego dotyczył znacznego odsetka dzieci żydowskich. Przykładowo w Krakowie według opracowań Biura Statystycznego w latach 1925-1928 zarejestrowano 1331 urodzeń nieślubnych dzieci żydowskich (na wszystkie 4775 urodzeń wśród tej społeczności), przy czym aż 1170 z nich pochodziło z małżeństw rytualnych, a tylko 161 było faktycznie nieślubnych. Zob. E. Stańczyk, P. Stańczyk, *Przypadek rynku wartości negatywnych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Ekonomia” 2007, t. 15 (No. 3018), s. 265.

żadnych nieuzasadnionych spolszczeń. Zmiana nazwiska mogła nastąpić tylko w drodze prawnej, tj. poprzez przysposobienie, uprawnienie lub w trybie przewidzianym przez ustawę o zmianie nazwisk.

Powyższe zasady w całości przytoczono w zastępującym je okólniku MSW z 18 listopada 1935 r.¹⁴²² Poza wskazanymi wcześniej przypadkami wymieniono jeszcze jeden, w którym pochodzące z żydowskiego związku rytualnego dziecko nabywało prawo do noszenia innego nazwiska niż nazwisko matki, mianowicie nadanie przez męża swego nazwiska dziecku nieślubnemu żony w trybie przewidzianym w §165 ust. 2 ABGB (województwa południowe) i §1706 ust. 2 BGB (województwa zachodnie). Okólnik podpisał Henryk Kawecki, podsekretarz stanu w MSW, a jego powtórzenie świadczy o wciąż występujących w praktyce administracyjnej problemach z ustaleniem nazwisk tego typu osób.

5.11.6 Muzułmański Związek Religijny

Ustawą z 21 kwietnia 1936 r.¹⁴²³, która weszła w życie z dniem 24 kwietnia 1936 r., uregulowano stosunek państwa polskiego do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej, który zrzeszał wyznawców islamu na terenie całego kraju. Zgodnie z jej art. 17 opłaty za czynności, które związane były z prowadzeniem ksiąg stanu cywilnego, jak również należności za wydawane przez organy Związku dokumenty i zaświadczenia podlegały zatwierdzeniu właściwych ministrów.

Na obszarze mocy obowiązującej tomu X rosyjskiego Zводу Praw księgi stanu cywilnego (metrykalne) dla ludności muzułmańskiej prowadzić mieli imamowie, których w tym zakresie indywidualnie upoważniał, na wniosek muftiego, właściwy wojewoda (art. 31 ust. 1). W tymże upoważnieniu wojewoda miał wyznaczyć okręg, w którym imam był właściwym urzędnikiem stanu cywilnego. Poza jego obrębem oraz w przypadku braku wydania upoważnienia lub jego cofnięcia księgi stanu cywilnego dla ludności muzułmańskiej miały być prowadzone przez wyznaczone przez wojewodę urzędy. Szczegółowe przepisy w tej sprawie miały być wydane w drodze rozporządzenia, co jednak nigdy nie nastąpiło.

W zakresie prowadzenia ksiąg stanu cywilnego imamowie mieli podlegać powszechnie obowiązującym przepisom oraz nadzorowi władz administracji ogólnej (art. 31

---

¹⁴²² Okólnik Nr. 66 z dnia 18 listopada 1935 r. o nazwiskach osób pochodzących z żydowskich związków rytualnych (Nr. AC. 26a-14-1) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 36, poz. 188). Zob. A. Gulczyński, „*Obcy*” wśród..., op. cit., s. 740.

¹⁴²³ Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej. (Dz.U. 1936 nr 30, poz. 240).

ust. 2). W razie ujawnionych uchybień w prowadzeniu ksiąg właściwemu wojewodzie służyło prawo udzielania imamom upomnień oraz pozbawiania ich, po uprzednim zasięgnięciu opinii muftiego, funkcji urzędników stanu cywilnego (art. 31 ust. 3). Nie wykluczało to odpowiedzialności karnej w myśl ogólnie obowiązujących przepisów.

Wyłącznym językiem urzędowym ksiąg stanu cywilnego ustanowiono język polski, miały być w nim sporządzone wszelki zapisy w tych księgach (art. 31 ust. 4). Także sporządzane z nich odpisy, wyciągi, zaświadczenia, wykazy i inne pisma miały być spisywane w tym języku. Imamowie jako prowadzący księgi stanu cywilnego mieli używać pieczęci z godłem wyznaniowym i napisem obwodowym, zawierającym wyraz „imam” oraz nazwę muzułmańskiej gminy wyznaniowej w języku polskim, uwidoczniającej ponadto charakter pełnionych przez nich funkcji jako urzędników stanu cywilnego (art. 31 ust. 5).

Odniesienie do ksiąg stanu cywilnego znalazło się również w uznanym rozporządzeniem Rady Ministrów z 26 sierpnia 1936 r.¹⁴²⁴ (weszło w życie z dniem 24 września 1936 r.) Statucie Muzułmańskiego Związku Religijnego w RP. Zgodnie z §30 pkt (2) do obowiązków imama należało, jeśli zostało mu to powierzone, prowadzenie akt stanu cywilnego zgodnie z przepisami państwowymi. Władze i urzędy duchowne mogły pobierać opłaty za wykonywanie posług religijnych, za czynności związane z prowadzeniem ksiąg stanu cywilnego, jak również za wystawianie osobom prywatnym wszelkiego rodzaju dokumentów i zaświadczeń (§43).

Dekretem Prezydenta RP z 19 listopada 1938 r.¹⁴²⁵ moc obowiązującą ustawy z 21 kwietnia 1936 r. rozciągnięto na włączone do terytorium kraju ziemie Śląska Cieszyńskiego.

5.11.7 Karaimski Związek Religijny

Ustawa z 21 kwietnia 1936 r.¹⁴²⁶, która weszła w życie z dniem 24 kwietnia 1936 r., unormowała stosunek państwa polskiego do Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej. W artykule 20 ust. (1) postanowiono, że do czasu jednolitego uregulowania tej sprawy na terenie całego państwa księgi stanu cywilnego (metrykalne) dla członków Związku w miejscowościach, gdzie były urządzone karaimskie gminy wyznaniowe, powadzić mieli w powierzonym zakresie hazzanowie. Na wniosek hachana upoważniać ich

---

¹⁴²⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 1936 r. o uznaniu Statutu Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej. (Dz.U. 1936 nr 72, poz. 517).

¹⁴²⁵ Dz.U. 1938 nr 90, poz. 612.

¹⁴²⁶ Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej. (Dz.U. 1936 nr 30 poz. 241).

indywidualnie w tej kwestii miał właściwy miejscowo wojewoda, przy czym miał on określić jednocześnie okręg, w którym dana osoba była właściwym urzędnikiem stanu cywilnego. Poza obrębem tak wyznaczonych okręgów, jak również w wypadku nieudzielenia hazzanowi upoważnienia lub jego cofnięcia, księgi dla członków Związku prowadzić miały urzędy wyznaczone przez wojewodę.

W zakresie prowadzenia ksiąg stanu cywilnego hazzanowie podlegać mieli powszechnie obowiązującym przepisom oraz nadzorowi władz administracji ogólnej (art. 20 ust. (2)). Po stwierdzeniu uchybień w prowadzeniu ksiąg wojewoda mógł udzielić hazzanowi upomnienia oraz pozbawić go, po zasięgnięciu opinii hachana, funkcji urzędnika stanu cywilnego, co nie wykluczało odpowiedzialności karnej na podstawie odrębnych przepisów (art. 20 ust. (3)). Językiem urzędowym ksiąg ustanowiono język polski, należało w nim sporządzać zarówno wszystkie zapisy w księgach, jak i spisywane na ich podstawie odpisy, wyciągi, zaświadczenia i inne pisma (art. 20 ust. (4))¹⁴²⁷. Hazzanowie mieli obowiązek używania pieczęci z godłem wyznaniowym i napisem obwodowym, zawierającym wyraz „hazzan” oraz nazwę karaimskiej gminy wyznaniowej w języku polskim, jak również wskazaniem pełnionej funkcji urzędnika stanu cywilnego. Opłaty za czynności związane z prowadzeniem ksiąg stanu cywilnego oraz dokumenty i zaświadczenia wydawane przez organy Związku podlegać miały zatwierdzeniu właściwych ministrów (art. 23).

Postanowienia w zakresie prowadzenia akt stanu cywilnego znalazły się również w przyjętym rozporządzeniem Rady Ministrów z 26 sierpnia 1936 r.¹⁴²⁸ (weszło w życie z dniem 24 września 1936 r.) Statucie Karaimskiego Związku Religijnego w RP. Zgodnie z §2 ust. (2) pkt 15) wśród kompetencji hachana leżało przedstawianie wniosków o upoważnienie hazzanów do prowadzenia ksiąg stanu cywilnego. Przy hachanie działać miał podległy mu sekretariat wraz z ogólnym archiwum i specjalnym archiwum metrykalnym, w którym przechowywano księgi metrykalne przesyłane przez hazzanów (§6). Sekretariatem i archiwum zarządzać miał mianowany przez hachana sekretarz pod kierownictwem ułlu-hazzana (w razie jego braku pod kierownictwem hazzana m. Nowe Troki).

---

¹⁴²⁷ Orzeczeniem SN z dnia 9 lutego 1938 r. SN potwierdził, że wydane przez Karaimski Zarząd Duchowny i podpisane przez hachana i ułlu-hazzana zaświadczenie metrykalne, które dotyczyło osoby wyznania karaimskiego, stanowiło właściwy dowód zawartej w tym zaświadczeniu treści co do faktów urodzenia, ślubu lub zgonu, które miały miejsce na terytorium państwa polskiego. Zob. Orzeczenie SN z 9.02.1938 r., I C 194/37, OSN 1938, nr 11, poz. 505, <https://sip.lex.pl/#/jurisprudence/520456471/1/i-c-194-37-orzeczenie-sadu-najwyzszego?cm=RELATIONS> [dostęp: 17.11.2022 r.].

¹⁴²⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 1936 r. o uznaniu Statutu Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej. (Dz.U. 1936 nr 72, poz. 518).

Po uzyskaniu upoważnienia do prowadzenia ksiąg stanu cywilnego hazzanowie mieli otrzymywać je od hachana i zwracać po upływie roku do sekretariatu hachana (§7). Za wykonywanie posług religijnych, za czynności związane z prowadzeniem ksiąg stanu cywilnego, jak również za wystawianie osobom prywatnym wszelkiego rodzaju dokumentów i zaświadczeń, władze i urzędy duchowne mogły pobierać opłaty ustalone przez hachana (§40).

Dekret Prezydenta RP z 19 listopada 1938 r. rozciągnął moc obowiązującą ustawy z 21 kwietnia 1936 r. na ziemie Śląska Cieszyńskiego¹⁴²⁹.

5.11.8 Kościół Ewangelicko-Augsburski

Stosunek państwa polskiego do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego uregulowano w formie dekretu Prezydenta RP z 25 listopada 1936 r.¹⁴³⁰, który wszedł w życie z dniem 28 grudnia 1936 r. W art. 36 postanowiono, że do czasu jednolitego uregulowania prowadzenia akt stanu cywilnego na obszarze całego państwa księgi stanu cywilnego (metrykalne), stosownie do obowiązujących przepisów państwowych i w granicach przez nie ustalonych, prowadzić mieli duchowni zajmujący stanowiska proboszczów. W tym zakresie proboszczowie mieli podlegać nadzorowi i zarządzeniom właściwych władz państwowych.

Konsystorz w zakresie sądownictwa małżeńskiego oraz duchowni sprawujący funkcje urzędników stanu cywilnego używać mieli pieczęci z godłem państwowym (art. 28 ust. (1)). Poza tym władze i urzędy Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP mogły używać własnych pieczęci z godłami kościelnymi i napisem w języku państwowym, a w stosunkach wewnątrzkościelnych również innych pieczęci z dawnych czasów (art. 28 ust. (2) i (3)). Wzory pieczęci na wniosek konsystorza zatwierdzał minister wyznań religijnych i oświecenia publicznego w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych.

---

¹⁴²⁹ Dz.U. 1938 nr 90, poz. 612.

¹⁴³⁰ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej. (Dz.U. 1936 nr 88, poz. 613). Stosunki państwa polskiego z kościołami ewangelickimi próbowano uregulować już w 1920 r., kiedy stosowny projekt w tej sprawie w formie wniosku nagłego złożył poseł Mikołaj Nader z Narodowej Partii Robotniczej. Projekt po pierwszym czytaniu został odesłany do Komisji Konstytucyjnej, która zaakceptowała jego zasadnicze tezy i powołała podkomisję do opracowania jego ostatecznej wersji. Na posiedzeniu podkomisji Kazimierz Lutosławski, poseł Związku Ludowo-Narodowego i ksiądz rzymskokatolicki, zaproponował jego odrzucenie i opracowanie nowego projektu. Wniosek został przyjęty przez podkomisję. Opracowany przez ks. Lutosławskiego projekt sprowadzał kościoły ewangelickie do roli dobrowolnych stowarzyszeń, które miały funkcjonować na podstawie przepisów rejestrowanych przez ministra WRiOP. Na jego podstawie Rada Ministrów mogłaby w zależności od swego uznania przyznać kościołowi m.in. prawo prowadzenia ksiąg stanu cywilnego. Projekt uznano za godzący w prawa ewangelików, w związku z czym nie nadano mu dalszego biegu. Zob. K. Krasowski, *Związki wyznaniowe...*, op. cit., s. 212-217.

Rozporządzeniem Rady Ministrów z 17 grudnia 1936 r.¹⁴³¹ (weszło w życie 17 grudnia 1936 r.) uznano Zasadnicze Prawo Wewnętrzne Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, w którym również znalazło się odniesienie do akt stanu cywilnego. Wikariusz, który był duchownym przydanym przez konsystorz do pomocy proboszczowi, miał zastępować proboszcza przy spełnianiu posług religijnych (§27 ust. (1) i (2)). Przed zdaniem egzaminu „pro ministerio” nie mógł on jednak sprawować zastępstwa proboszcza w sprawach zarządu parafią i prowadzenia akt stanu cywilnego (metrykalnych).

Dekretem Prezydenta RP z 19 listopada 1938 r. rozciągnięto moc obowiązującą dekretu z 25 listopada 1936 r. na ziemię Śląska Cieszyńskiego¹⁴³².

5.12 Sprawy międzynarodowe – rejestracja stanu cywilnego obywateli za granicą oraz cudzoziemców w kraju, wymiana dokumentów z ksiąg

5.12.1 Wprowadzenie

Jako nowe na mapie Europy niepodległe i suwerenne państwo Rzeczpospolita Polska musiała od zera rozpocząć budowę stosunków międzypaństwowych, zarówno ze swymi sąsiadami, jak i innymi krajami na kontynencie i innych częściach świata. Dotyczyło to nie tylko relacji dyplomatycznych, ale także działalności konsularnej, która bezpośrednio wpływała na pozycję prawną obywateli państwa wysyłającego i państwa przyjmującego. Wśród zawartych w okresie międzywojennym umów międzynarodowych znaleźć możemy szereg konwencji konsularnych, które stanowiły podstawę prawną prowadzenia akt stanu cywilnego dla obywateli polskich na obszarze poszczególnych państw, jak również wzajemnego przekazywania wyciągów z akt¹⁴³³.

Ustawą z 11 listopada 1924 r.¹⁴³⁴, która weszła w życie 5 grudnia 1924 r., na konsulów Rzeczypospolitej Polskiej nałożono obowiązki urzędników stanu cywilnego (art. 18 pkt 3)). Zakres i sposób wykonywania czynności w tym zakresie określić miały właściwe

---

¹⁴³¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 grudnia 1936 r. o uznaniu Zasadniczego Prawa Wewnętrznego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1936 nr 94, poz. 659).

¹⁴³² Dz.U. 1938 nr 90, poz. 612.

¹⁴³³ E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 103-105.

¹⁴³⁴ Ustawa z dnia 11 listopada 1924 r. o organizacji konsulatów i o czynnościach konsulów. (Dz.U. 1924 nr 103, poz. 944).

rozporządzenia, których jednak nie wydano¹⁴³⁵. W związku z tym wyznaczały je przepisy dotyczące obowiązków urzędników stanu cywilnego w kraju.

Rozporządzeniami ministra spraw zagranicznych ustalano taryfy opłat konsularnych, wśród których znalazły się opłaty związane z aktami stanu cywilnego. Zgodnie z rozporządzeniem z 19 maja 1925 r.¹⁴³⁶ (weszło w życie 1 lipca 1925 r.) sporządzenie aktu stanu cywilnego podlegało opłacie w wysokości 10 zł, wydanie pełnego wyciągu aktu stanu cywilnego opłacie w wysokości 10 zł, a wydanie krótkiego wyciągu aktu stanu cywilnego w wysokości 5 zł. W każdym wypadku opłaty dla robotników miały być zmniejszone o 50%. Rozporządzeniem z 1 kwietnia 1928 r.¹⁴³⁷ (weszło w życie 1 maja 1928 r.) zmieniono wysokość powyższych opłat na 15 zł za sporządzenie aktu stanu cywilnego, jak również za wydanie wyciągu z aktu stanu cywilnego (bez podziału na pełne i krótkie wyciągi), przy czym opłaty dla robotników i marynarzy miały być obniżone o 50%.

Na podstawie rozporządzenia z 18 kwietnia 1934 r.¹⁴³⁸ (weszło w życie 1 lipca 1934 r.) sporządzenie wyciągu z ksiąg lub akt urzędu konsularnego podlegało opłacie w wysokości 6 zł za każdą stronę, natomiast legalizacja dokumentu wystawionego lub uwierzytelnionego przez władze, urzędników i osoby publicznego zaufania opłacie w wysokości 12 zł. W przypadku legalizacji akt stanu cywilnego oraz dokumentów potrzebnych do zawarcia małżeństwa opłata miała być obniżana o 50%, zaś dla robotników i osadników o 75%. Tym samym zrezygnowano z pobierania opłaty za sporządzenie aktu stanu cywilnego. Rozporządzeniem z 6 września 1937 r.¹⁴³⁹ (weszło w życie 1 listopada 1937 r.) wysokość opłaty za sporządzenie wyciągu z ksiąg lub akt urzędu konsularnego ustalono na 10 zł za każdą stronę, zaś za legalizację dokumentu publicznego na 20 zł, przy czym w przypadku legalizacji akt stanu cywilnego i dokumentów potrzebnych do zawarcia małżeństwa opłata wynosić miała 10 zł, a dla robotników i osadników 5 zł.

---

¹⁴³⁵ Józef Litwin bardzo ostro oceniał wykonywanie przepisów niniejszej ustawy, według niego konsularna rejestracja stanu cywilnego w ogóle nie została wprowadzona w życie. Zob. J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 27.

¹⁴³⁶ Rozporządzenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 19 maja 1925 r. w porozumieniu z Ministrami: Skarbu, Przemysłu i Handlu, Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości i Pracy i Opieki Społecznej w sprawie ogólnej taryfy opłat konsularnych. (Dz.U. 1925 nr 56, poz. 402).

¹⁴³⁷ Rozporządzenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 1 kwietnia 1928 r. w porozumieniu z Ministrami: Skarbu, Przemysłu i Handlu, Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości i Pracy i Opieki Społecznej w sprawie taryfy opłat konsularnych. (Dz.U. 1928 nr 49, poz. 474).

¹⁴³⁸ Rozporządzenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 18 kwietnia 1934 r. w porozumieniu z Ministrami: Skarbu, Przemysłu i Handlu, Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości i Opieki Społecznej w sprawie taryfy opłat konsularnych. (Dz.U. 1934 nr 42, poz. 376).

¹⁴³⁹ Rozporządzenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 6 września 1937 r. w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Skarbu, Sprawiedliwości, Przemysłu i Handlu i Opieki Społecznej o opłatach konsularnych. (Dz.U. 1937 nr 70, poz. 520).

Otrzymywane w drodze międzynarodowej wymiany wyciągi metrykalne sporządzone były w językach obcych. Poszczególne urzędy wojewódzkie przesyłały je więc często do MSW z prośbą o tłumaczenie, jednak okólnikiem z 11 lipca 1929 r.¹⁴⁴⁰ Ministerstwo tłumaczyło, że nie posiadało własnych tłumaczy, a ich poszukiwanie i prowadzoną w tej sprawie korespondencję uznawało za uciążliwe i czasochłonne. W związku z tym MSW prosiło wojewodów o zaniechanie takiej praktyki oraz o zwracanie się w kwestii tłumaczenia metryk do tłumaczy przysięgłych funkcjonujących przy sądach okręgowych, względnie sądach apelacyjnych. W przypadku nieznanomości danego języka w danym miejscu, należało zwrócić się do tłumacza przysięgłego urzędującego w innym okręgu. W razie powzięcia wiadomości o osobach posługujących się nieznanymi tłumaczowi językami, wojewoda mógł zwrócić się do prezesa sądu okręgowego z prośbą o uzupełnienie listy tłumaczy przysięgłych. Podkreślono, że mniej znanymi językami, wśród których wymieniono węgierski, rumuński, serbsko-chorwacki (serbsko-kroacki) i słowacki, władali tłumacze przysięgli przy sądach apelacyjnych w Krakowie i we Lwowie. Ogólna lista tłumaczy miała być w styczniu każdego roku publikowana w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Sprawiedliwości.

Do tematu tłumaczeń zagranicznych aktów stanu cywilnego MSW powróciło pismem okólnym z 13 stycznia 1937 r.¹⁴⁴¹, w którym w związku z licznymi nieporozumieniami między władzami i urzędami z jednej strony oraz urzędami konsularnymi RP z drugiej strony, podawało do wiadomości zasady ustalone w uzgodnieniu z MSZ. Akta stanu cywilnego przesyłane urzędom administracji ogólnej na ich żądanie miały być każdorazowo zaopatrzone w przekład na język polski, jeśli dany urząd zwrócił się z takim wnioskiem, a zarazem zaznaczył, że wskazany dokument miał mu służyć w interesie publicznym. Tłumaczenie miało być w takich wypadkach dokonywane bezpłatnie. Tymczasem akta stanu cywilnego otrzymywane przez urzędy zagraniczne tytułem międzynarodowej wymiany metryk miały być przekazywane urzędom krajowym bez dołączania tłumaczeń. Pod pismem podpisał się dyrektor Departamentu Administracyjnego MSW Stanisław Michałowski.

Istotną kwestią była również legalizacja otrzymywanych lub przekazywanych dokumentów. Pismem do wojewodów z 24 marca 1932 r. MSW wyjaśniało, że legalizację wyciągów z akt stanu cywilnego nadsyłanych władzom administracji ogólnej za

---

¹⁴⁴⁰ Okólnik Nr. 141 (OB.2771) z 11 lipca 1929 r. o tłumaczeniu metryk w językach obcych. (Dz.Urz. MSW 1929 nr 10, poz. 203).

¹⁴⁴¹ E.III.697/2. Zaopatrywanie aktów stanu cywilnego w tłumaczenia. (Dz.Urz. MSZ 1936 nr 11, poz. 121). Pismo okólne z dnia 13 stycznia 1937 r. o tłumaczeniu zagranicznych aktów stanu cywilnego (Nr AC. 27-r-25-17) (Dz.Urz. MSW 1937 nr 1, poz. 6).

pośrednictwem polskich urzędów konsularnych należało uważać za zbędną¹⁴⁴². Dostateczną rękojmią ich autentyczności miało być bowiem przyjęcie ich i przesłanie bez zastrzeżeń przez zagraniczne placówki RP.

5.12.2 Republika Łotewska

Zgodnie z podpisaną w dniu 3 stycznia 1924 r. polsko-łotewską konwencją konsularną¹⁴⁴³, która weszła w życie z dniem 17 stycznia 1926 r.¹⁴⁴⁴, konsulowie i agenci konsularni każdej ze stron mieli prawo sporządzania aktów urodzenia i aktów zejścia obywateli państwa wysyłającego, o ile upoważniały ich do tego przepisy ich krajów (art. X). Podkreślono jednak, że powyższe w żaden sposób nie wpływało na przewidziany przez prawo miejscowe obowiązek osób zainteresowanych zgłaszania urodzeń i zgonów przed władzami państwa przyjmującego.

Istotny okazał się również art. XI, który upoważniał konsulów i agentów konsularnych do wydawania paszportów i dokumentów osobistych. W art. XII obie strony zobowiązały się do wzajemnego przekazywania sobie odpowiednio uwierzytelnionych wypisów z aktów urodzenia, aktów ślubu i aktów zejścia, jak również z aktów uznania, aktów uprawnienia dzieci nieślubnych i aktów przysposobienia, które dotyczyły obywateli drugiej strony. Miały być one sporządzane według form obowiązujących w danym państwie i doręczane za pośrednictwem konsulatów i agencji konsularnych właściwych dla strony występującej z żądaniem, za opłatą przewidzianą przez miejscowe przepisy. Opłaty nie należało pobierać, jeśli wypisy sporządzano i wydawano na żądanie wystosowane w drodze dyplomatycznej, a także w przypadku osób ubogich.

W wykonaniu art. X konwencji MSW wydało okólnik z 18 lipca 1931 r., w którym informował wojewodów, że rząd łotewski upoważnił do rejestracji urodzeń i zgonów obywateli łotewskich na terenie Rzeczypospolitej trzy swoje placówki: poselstwo w

---

¹⁴⁴² Pismo Nr. AC.27-a-2/1 z dnia 24 marca 1932 r. Legalizacja zagranicznych aktów stanu cywilnego w postępowaniu o nadanie obywatelstwa polskiego emigrantom — b. obywatelom rosyjskim (Dz.Urz. MSW 1932 nr 5, poz. 66).

¹⁴⁴³ Konwencja Konsularna pomiędzy Polską a Łotwą, podpisana w Rydze dnia 3 stycznia 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 5, poz. 26).

¹⁴⁴⁴ Ustawa z dnia 22 lipca 1925 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Łotewską, podpisanej w Rydze dnia 3 stycznia 1924 roku. (Dz.U. 1925 nr 83, poz. 568). Oświadczenie Rządowe z dnia 2 stycznia 1926 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych Konwencji Konsularnej pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Łotewską, podpisanej w Rydze dnia 3 stycznia 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 5, poz. 27).

Warszawie, konsulat w Wilnie oraz konsulat w Łodzi¹⁴⁴⁵. Właściwością poselstwa w Warszawie miały być objęte wszystkie obszary, dla których wspomniane placówki konsularne nie były kompetentne. W związku z powyższym MSW zwróciło się do wojewodów z prośbą o wydanie odpowiednich zarządzeń, które w należyty sposób umożliwiałyby wspomnianym urzędom łotewskim notyfikację o każdym urodzeniu i śmierci obywatela łotewskiego na podległym im obszarze.

Przy rejestracji urodzenia należało wskazać: numer i datę wpisu; imię i nazwisko noworodka; płeć; godzinę, dzień, miesiąc i rok urodzenia; miejsce urodzenia; nazwisko, imię i wiek ojca oraz nazwisko panięskie matki; zawód rodziców; miejsce wykonywania zawodu oraz stanowisko w nim zajmowane; narodowość; wyznanie; miejsce zamieszkania; obywatelstwo; imię, nazwisko i miejsce zamieszkania zgłaszającego urodzenie oraz jego stosunek do noworodka; informację o urodzeniu żywym lub martwym.

Przy rejestracji zgonu należało określić: numer i datę wpisu; imię i nazwisko zmarłego; płeć; nazwisko i imiona rodziców wraz z nazwiskiem panięskim matki; godzinę, dzień, miesiąc i rok zgonu; miejsce zgonu; dzień, miesiąc i rok urodzenia; miejsce zamieszkania zmarłego; stan rodzinny; zawód, miejsce wykonywania i stanowisko w zawodzie; przyczynę zgonu; narodowość; wyznanie; obywatelstwo, imię i nazwisko oraz miejsce zamieszkania zgłaszającego oraz jego stosunek do zmarłego; ewentualne uwagi.

5.12.3 Republika Estońska

Na podstawie podpisanej w Tallinie w dniu 11 stycznia 1924 r. konwencji konsularnej między Polską a Estonią¹⁴⁴⁶, która weszła w życie z dniem 21 marca 1926 r.¹⁴⁴⁷, konsulowie i agenci konsularni obu państw, o ile byli do tego upoważnieni przez przepisy swoich krajów, mieli prawo sporządzania aktów urodzenia i zejścia obywateli państwa wysyłającego (art. XII). Zastrzeżono, że nie wpływało to na przewidziany ustawami miejscowymi obowiązek ciążyący na określonych prawem osobach, który polegał na zgłaszaniu urodzeń i wypadków śmierci przed władzami państwa przyjmującego.

---

¹⁴⁴⁵ Okólnik Nr. 36 z dnia 18 lipca 1931 r. (AC. 13018/2) o rejestracji urodzin i zgonów obywateli łotewskich w Polsce — wykonanie umowy konsularnej (Dz.Urz. MSW 1931 nr 9, poz. 208).

¹⁴⁴⁶ Konwencja Konsularna między Polską a Estonią podpisana w Tallinie dnia 11 stycznia 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 26, poz. 155).

¹⁴⁴⁷ Ustawa z dnia 19 maja 1925 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Estońską, podpisanej w Tallinie (Rewlu) dnia 11 stycznia 1924 r. (Dz.U. 1925 nr 62, poz. 434). Oświadczenie Rządowe z dnia 3 marca 1926 r. w sprawie ratyfikacji dokumentów ratyfikacyjnych Konwencji Konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Estońską, podpisanej w Tallinie dnia 11 stycznia 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 26, poz. 156).

Oba państwa zobowiązały się wzajemnie dostarczać sobie na wystosowane żądanie odpowiednio uwierzytelnionych wypisów z aktów urodzenia, ślubu i zejścia, a także z aktów uznania, aktów uprawnienia dzieci nieślubnych oraz aktów przysposobienia, które dotyczyły obywateli drugiej strony (art. XIV). Wypisy miały być sporządzane według form ustanowionych w danym państwie i doręczane za opłatą przewidzianą przez ustawy i przepisy tamże obowiązujące za pośrednictwem konsulatów i agencji konsularnych strony, która wystąpiła z żądaniem. Miały one być sporządzane i dostarczane bezpłatnie, jeśli były żądane w drodze dyplomatycznej dla potrzeb urzędowych danej strony, bądź w interesie osób ubogich.

W uzupełnieniu art. XII do konwencji dołączono protokół dodatkowy. W przypadku, gdy jedna ze stron przyznałaby konsulom państwa trzeciego prawa udzielania ślubów obywatelom państwa wysyłającego, a także sporządzania aktów ślubów i prowadzenia metryk małżeńskich, prawo to w tym samym zakresie miało przysługiwać także konsulom drugiej strony (§1). Powyższe uprawnienie mogło być stosowane tylko pod warunkiem wzajemności (§2). Niniejszy protokół uznano za nieodłączną część konwencji (§3).

Okólnikiem z 30 października 1935 r. podsekretarz stanu do spraw administracyjnych w MSW Henryk Kawecki informował wojewodów i starostów, że pomiędzy Polską i Estonią zawarte zostało porozumienie w sprawie wzajemnej wymiany wyciągów z aktów stanu cywilnego obywateli jednego państwa, którzy urodzili się, wstąpili w związek małżeński lub zmarli na terytorium drugiego państwa¹⁴⁴⁸. W związku z tym urzędnicy stanu cywilnego oraz inne osoby prowadzące księgi, które w rozumieniu obowiązujących przepisów miały status ksiąg stanu cywilnego, miały przy sporządzaniu aktów stanu cywilnego obowiązek każdorazowego sprawdzania czy osoba, której akt dotyczył, nie była cudzoziemcem. W przypadku stwierdzenia jej estońskiego obywatelstwa bezpośrednio po spisaniu aktu należało sporządzić z niego wyciąg, który następnie miał być za pośrednictwem powiatowej władzy administracji ogólnej przesłany do Poselstwa Estońskiego w Warszawie. Na władze nadzorcze nałożono obowiązek dopilnowania, aby niniejsze zarządzenie natychmiast weszło w życie i było ściśle przestrzegane.

---

¹⁴⁴⁸ Okólnik Nr. 61 z dnia 30 października 1935 r. o aktach stanu cywilnego obywateli estońskich (Nr. AC. 30-5-3) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 34, poz. 179).

5.12.4 Rzesza Niemiecka

W podpisanym w dniu 5 marca 1924 r. układzie polsko-niemieckim o obrocie prawnym¹⁴⁴⁹, który wszedł w życie z dniem 1 czerwca 1926 r.¹⁴⁵⁰, wyciągom z ksiąg stanu cywilnego poświęcono oddzielny rozdział, choć składający się tylko z jednego artykułu. Władze obu państw zobowiązywały się w nim do przekazywania sobie na wniosek wyciągów z rejestrów urodzin, ślubów i wypadków śmierci (art. 19 ust. 1).

Wnioski w tej sprawie miały być kierowane bezpośrednio do najwyższej władzy administracyjnej drugiego państwa, właściwej dla prowadzenia rejestrów (art. 19 ust. 2)¹⁴⁵¹. W kwestii języka, w którym należało sporządzić tego typu podanie, odesłano do art. 10 ust. 1, który nakazywał stosowanie języka oficjalnego państwa wzywającego (wnioskującego), przy czym zgodnie z art. 20 w Polsce za takowy uznano język polski, a w Rzeszy Niemieckiej język niemiecki. Właściwa władza miała przysyłać dokumenty bezpośrednio do władzy, która

---

¹⁴⁴⁹ Układ Polsko-Niemiecki o obrocie prawnym podpisany w Warszawie dnia 5 marca 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 36, poz. 217).

¹⁴⁵⁰ Ustawa z dnia 19 grudnia 1924 r. w sprawie ratyfikacji układu polsko-niemieckiego o obrocie prawnym, podpisanego w Warszawie dnia 5 marca 1924 roku. (Dz.U. 1925 nr 1, poz. 8). Oświadczenie Rządowe z dnia 10 kwietnia 1926 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych Układu Polsko-Niemieckiego o obrocie prawnym, podpisanego w Warszawie dnia 5 marca 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 36, poz. 218).

¹⁴⁵¹ Do wykonawczego do niniejszego układu rozporządzenia ministra sprawiedliwości z dnia 30 czerwca 1926 r. załączono wykaz najwyższych władz administracyjnych właściwych do prowadzenia rejestrów stanu cywilnego w Rzeszy Niemieckiej, w którym wymieniono kolejno: Prusy – Minister Spraw Wewnętrznych (*Minister des Innern*), Berlin; Bawaria – na prawym brzegu Renu Państwowe Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (*Staatsministerium des Innern*), München, na lewym brzegu Renu Państwowe Ministerstwo Sprawiedliwości (*Staatsministerium der Justiz*), München; Saksonia – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (*Ministerium des Innern*), Dresden; Wirtembergia – Ministerstwo Sprawiedliwości (*Justizministerium*), Stuttgart; Badenia – Ministerstwo Sprawiedliwości (*Justizministerium*), Karlsruhe; Turyngia – Ministerstwo Oświaty i Sprawiedliwości, Wydział Sprawiedliwości (*Ministerium für Volksbildung und Justiz, Abteilung Justiz*), Weimar; Hesja – Ministerstwo Sprawiedliwości (*Ministerium der Justiz*), Darmstadt; Hamburg – Urząd nadzorczy dla rejestrów stanu cywilnego (*Aufsichtsamt für Personenstandwesen*), Hamburg; Meklemburgia-Szwerin – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (*Ministerium des Innern*), Schwerin; Oldenburg – Ministerstwo Sprawiedliwości (*Ministerium des Justiz*), Oldenburg; Brunszwik – Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (*Ministerium des Innern*), Braunschweig; Anhalt – Rząd, Wydział do Spraw Wewnętrznych (*Regierung, Abteilung des Innern*), Dessau; Brema – Komisja Senatu dla urzędów stanu cywilnego (*Senatskommission für Standesämter*), Bremen; Lubeka – Stadt und Landamt, Luebeck; Meklemburgia-Strelitz – Ministerstwo, Wydział Spraw Wewnętrznych (*Ministerium, Abteilung des Innern*), Neustrelitz; Waldek – Dyrektor Kraju (*Landesdirektor*), Arolsen; Szaumburg-Lippe – Rząd Krajowy (*Landesregierung*), Bueckburg. Zob. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 czerwca 1926 r. w sprawie wykonania układu polsko-niemieckiego o obrocie prawnym (Dz. U. R. P. Nr. 36 poz. 217) (Dz.Urz. MS 1926 nr 14, poz. 18). Z uwagi na zmianę w organizacji władz administracyjnych w Niemczech okólnikiem MS z dnia 17 marca 1930 r. brzmienie powyższego załącznika zastąpiono nowym wykazem, zmiany dotyczyły organów w następujących państwach związkowych: Turyngia – Ministerstwo Sprawiedliwości (*Justizministerium*), Weimar; Hamburg – Krajowy Zarząd Sprawiedliwości (*Landesjustizverwaltung*), Hamburg; Anhalt – Ministerstwo Państwowe (*Staatsministerium*), Dessau. W pozostałych państwach związkowych właściwe organy pozostały bez zmian. Zob. Okólnik Nr. 1528/I.U./30 w sprawie nowego brzmienia załącznika 7 do rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 czerwca 1926 r. w sprawie wykonania układu polsko-niemieckiego o obrocie prawnym (Dz. U. R. P. Nr. 36, poz. 217) ogłoszonego w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Sprawiedliwości z 1926 w N-rze 14 str. 246 i nast. (Dz.Urz. MS 1930 nr 7, s. 166; Dz.Urz. MSW 1930 nr 8, s. 365).

wystosowała wniosek. Jeśli w sprawie wyraźnie wykazano interes urzędowy, należało odstąpić od pobrania opłaty.

Osobom prywatnym umożliwiono składanie wniosków bezpośrednio do władzy rejestrowej drugiego państwa, przy czym zaznaczono, że za ich rozpatrzenie nie można było pobierać opłat wyższych od tych żądanych od obywateli własnego państwa (art. 19 ust. 3). Prośbę o wydanie wyciągu należało spełnić bezpłatnie, jeśli wnioskodawca przedłożył świadectwo ubóstwa, które zgodnie z art. 6 wystawiać miały władze zwykłego miejsca pobytu wnioskującego, a w razie jego braku władze chwilowego miejsca pobytu. W przypadku, gdy wnioskodawca nie przybywał na terenie żadnego z obu państw, takie świadectwo wystawić miał przedstawiciel dyplomatyczny lub konsularny.

W związku z brakiem jednolitej interpretacji przepisów niniejszego układu MSW wydało skierowany do wojewodów okólnik z 4 listopada 1931 r., w którym w porozumieniu z MSZ ustaliło zasady wykładni niniejszych regulacji z prośbą o ich przedstawienie władzom powiatowym administracji ogólnej¹⁴⁵². Zgodnie z art. 19 ust. 2 układu wnioski o wyciągi z rejestrów władze niemieckie miały kierować bezpośrednio do MSW, tak więc te przesyłane do władz administracji ogólnej lub urzędników stanu cywilnego miały być odsyłane wnioskodawcom z upomnieniem, że takie postępowanie stanowi ominięcie drogi przepisanej ratyfikowaną umową międzynarodową. MSW przypominało, że władzom niemieckim przysługiwało prawo redagowania swych podań w języku niemieckim, a także, że w przypadku braku wyraźnego zaznaczenia interesu urzędowego należało naliczyć opłatę analogiczną do tej obowiązującej osoby prywatne. Władze polskie miały kierować swe wnioski do jednej z najwyższych władz niemieckich powołanych w myśl ustaw krajowych do prowadzenia rejestrów stanu cywilnego w Rzeszy Niemieckiej. Miały one być sporządzane w języku polskim.

Pochodzące z terenów Rzeszy Niemieckiej osoby prywatne mogły kierować swe wnioski bezpośrednio do właściwej polskiej władzy rejestrowej, musiały być one jednak sporządzane w języku polskim. Podania spisane w języku niemieckim należało zwracać wnioskodawcom. Jeżeli do podania nie załączono należnej opłaty lub nie uiszczono jej w należnej wysokości, a nie załączono świadectwa ubóstwa, po sprawdzeniu możliwości załatwienia sprawy należało wezwać petenta do nadesłania właściwej opłaty, wraz z należnymi opłatami pocztowymi. Po otrzymaniu należności żądany dokument powinien być

---

¹⁴⁵² Okólnik Nr. 192 z dnia 4 listopada 1931 r. (AC. 230/20.) o obrocie prawnym polsko-niemieckim w sprawach rekwizycji aktów stanu cywilnego (Dz.Urz. MSW 1931 nr 19, poz. 301).

przesłany bezpośrednio wnioskodawcy, nie było w takich sytuacjach dopuszczalne korzystanie z pośrednictwa urzędów konsularnych.

Sporządzone wyciągi i odpisy, zarówno te sporządzone na wniosek władz, jak i osób prywatnych, miały być legalizowane wyłącznie na żądanie stron. Zakazano dokonywania legalizacji z urzędu.

MSW zauważyło również, że art. 19 układu miał na celu ułatwienie obrotu w dziedzinie rekwizycji w dziedzinie akt stanu cywilnego, nie wykluczył on jednak wnoszenia o wydanie z nich wyciągów na drodze dyplomatycznej lub konsularnej. Odpowiednio sporządzone w tej sprawie wnioski konsulów niemieckich wystosowane bezpośrednio do właściwej władzy miały być więc respektowane na równi z wnioskami składanymi w trybie art. 19 układu. Różnica w stosunku do wniosków kierowanych przez niemieckie władze krajowe polegać miała wyłącznie na tym, że wystosowywane przez urzędy konsularne podania miały być sporządzane w języku polskim. Za nieuzasadnione MSW uznało żądania wylegitymowania się od konsulów niemieckich pełnomocnictwami osób bezpośrednio zainteresowanych. W przypadku wniosku konsularnego opłaty należało pobierać na zasadach ogólnych, tj. zaniechać ich pobierania tylko w przypadku wykazania interesu urzędowego lub ubóstwa osoby zainteresowanej.

Poza uregulowaniem bieżącego prowadzenia akt stanu cywilnego swoich obywateli Rzeczpospolita Polska i Rzesza Niemiecka doprowadziły również do wymiany rejestrów stanu cywilnego, które w wyniku zmiany granic znalazły się na terenie drugiego z państw. Zgodnie z podpisanym w dniu 27 października 1926 r. układem w tej sprawie¹⁴⁵³ rejestry główne oraz rejestry uboczne (drugie egzemplarze rejestrów) tych okręgów (obwodów) stanu cywilnego, które niepodzielone weszły w skład państwa polskiego lub pozostały przy państwie niemieckim, miały zostać wraz z przynależącymi do nich aktami wydane temu państwu, na którego terytorium znajdował się obszar danego okręgu w czasie wejścia w życie niniejszego układu (art. 1 ust. (1)). Jako niepodzielone należało rozumieć również te okręgi, które granica polsko-niemiecka przecięła w sposób oddzielający jedynie ich część niezamieszkałą (art. 1 ust. (2)).

Specjalne normy postępowania ustanowiono w przypadku tych okręgów stanu cywilnego, które w wyniku zmiany granic zostały podzielone (art. 2). W przypadku gdy rejestr główny znajdował się w jednym państwie, a rejestr uboczny w drugim, każde z państw

---

¹⁴⁵³ Układ Polsko-Niemiecki w sprawie przejścia rejestrów stanu cywilnego, podpisany w Berlinie dnia 27 października 1926 r. (Dz.U. 1930 nr 55, poz. 462).

zatrzymywało ich posiadanie (art. 2 §1 ust. (1)). Jeśli oba rejestry znajdowały się w jednym państwie, wówczas miało ono wydać drugiemu państwu jeden z nich, z uwzględnieniem wszystkich roczników, które prowadzono do końca roku, w którym okręg został podzielony (art. 2 §1 ust. (2)). Przekazane w ten sposób rejestry urodzeń i zgonów miały być w każdym z dwóch państw dalej prowadzone jako rejestry główne, o ile odnotowane w nich wydarzenia miały miejsce na obszarze, który należał do tego państwa. W odniesieniu do innych urodzeń i zgonów miały być przechowywane jako rejestry uboczne (art. 2 §2 ust. (1)). W tym drugim przypadku urzędnik stanu cywilnego miał zamieszczać i uwierzytelniać uzupełnienia i sprostowania, które zapisano w rejestrze głównym drugiego państwa, ale tylko na podstawie wezwania urzędnika stanu cywilnego, który ich dokonał, oraz w dosłownym brzmieniu przez niego wskazanym (art. 2 §2 ust. (2)). Podkreślono jednak, że nie powodowało to uznania treści takiego wpisu, a urzędnikowi stanu cywilnego prowadzącemu rejestr główny w drugim państwie należało wystawiać uwierzytelnione odpisy z rejestru ubocznego. Urzędnik stanu cywilnego państwa, w którym przechowywano rejestr uboczny, miał prawo udzielania z niego wyciągów, odpisów i poświadczeń, jednak tylko na użytek władz tego państwa (art. 2 §2 ust. (3)).

Jeżeli niemożliwym okazało się ustalenie miejsca urodzenia lub zgonu, a także określenie po której stronie granicy miało miejsce dane wydarzenie, wówczas rejestr główny miał być prowadzony przez urzędnika stanu cywilnego tego państwa, do którego obszaru należała w czasie wejścia w życie układu dawna siedziba urzędnika, który dokonał wpisu (art. 2 §3 ust. (1)). Dawna siedziba miała również rozstrzygać w przypadku różnicy zdań co okoliczności, które państwo miało dalej prowadzić rejestr główny dla poszczególnego wypadku urodzenia lub zgonu, a której to kwestii nie udało się rozstrzygnąć w drodze nadzoru (art. 2 §3 ust. (2)).

Inne rozwiązanie zastosowano do rejestracji małżeństw, bowiem każde państwo jako swój rejestr główny miało prowadzić ten egzemplarz rejestru ślubów, który na zasadzie §1 znajdował się w jego posiadaniu (art. 2 §4 ust. (1)). Urzędnika stanu cywilnego drugiego państwa należało zawiadamiać o uzupełnieniach i sprostowaniach dokonywanych w rejestrze pierwszego państwa, a ten miał obowiązek przechowywania tychże zawiadomień (art. 2 §4 ust. (2)).

Akta zbiorowe oraz spis nazwisk miały pozostać w tym państwie, w którym znajdowały się w chwili wejścia w życie niniejszego układu (art. 2 §5 ust. (1)). Z akt zbiorowych na żądanie drugiego państwa należało wydawać mu poszczególne pisma lub uwierzytelnione odpisy (art. 2 §5 ust. (2)), na jego żądanie należało mu przedłożyć również

uwierzytelniony odpis spisu nazwisk, ze zwrotem poniesionych dla jego sporządzenia kosztów (art. 2 §5 ust. (3)). Jeżeli rejestr, który po podziale okręgu stanu cywilnego znajdował się w jednym państwie, uległ zniszczeniu lub stał się niezdatny do użytku, wówczas drugie państwo miało postarać się o sporządzenie w tym wymiarze (ze zwrotem kosztów) przez podlegającego mu urzędnika stanu cywilnego uwierzytelnionego odpisu ze znajdującego się u niego rejestru, bądź o zezwolenie na podjęcie takiego odpisu (art. 2 §6).

Wymiana rejestrów miała nastąpić pomiędzy polskim i pruskim ministerstwem sprawiedliwości lub między władzami przez nie wyznaczonymi (art. 3 §1 ust. (1)), natomiast w innych sprawach właściwe władze obu państw miały ze sobą współpracować bezpośrednio (art. 3 §1 ust. (2)). W kwestii odtworzenia zniszczonego lub uszkodzonego rejestru polskie i pruskie ministerstwa spraw wewnętrznych miały w porozumieniu ze sobą wydawać odpowiednie zarządzenia (art. 3 §1 ust. (3)). Po zakończeniu wymiany rejestrów miały one również przekazać sobie wzajemnie wykazy urzędów stanu cywilnego, w których znajdowały się rejestry podzielonych okręgów (art. 3 §2). Miały również zawiadamiać się o każdorazowej zmianie w tej kwestii.

Forma wymienianych pism urzędowych miała odpowiadać tej przepisanej w polsko-niemieckim układzie o obrocie prawnym (art. 3 §3 ust. (1)). Zastrzeżono również, że pomocy prawnej należało udzielać bezpłatnie, o ile niniejszy układ nie stanowił inaczej (art. 3 §3 ust. (2)).

Każdemu państwu zapewniono możliwość wypowiedzenia układu, miał on jednak pozostawać w mocy jeszcze trzy miesiące po jego wypowiedzeniu (art. 4 ust. (1)). Także po wygaśnięciu jego mocy obowiązującej polskie i pruskie ministerstwa spraw wewnętrznych mogły żądać odpisów w przypadku zniszczenia lub uszkodzenia rejestru na zasadzie art. 2 §6, jednak tylko w ciągu dwóch lat od takiego wygaśnięcia (art. 4 ust. (2)). Niniejszy układ miał być ratyfikowany jak najprędzej (art. 5 ust. (1)) oraz wejść w życie po upływie dwóch miesięcy od dnia dokonania wymiany dokumentów ratyfikacyjnych (art. 5 ust. (2)).

Układ został podpisany w Berlinie przez dr. Witolda Prądyńskiego ze strony polskiej, członka Komisji Kodyfikacyjnej, oraz dr. Carla Goesa ze strony niemieckiej, tajnego radcę legacyjnego w Urzędzie Spraw Zagranicznych. Choć miało to miejsce w dniu 27 października 1926 r., wymiana dokumentów ratyfikacyjnych nastąpiła w Warszawie dopiero w dniu 20 czerwca 1930 r.¹⁴⁵⁴. W rezultacie układ wszedł w życie z dniem 21 sierpnia 1930 r.

---

¹⁴⁵⁴ Oświadczenie rządowe z dnia 21 czerwca 1930 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych Układu Polsko-Niemieckiego w sprawie przejścia rejestrów stanu cywilnego, podpisanego w Berlinie dnia 27 października 1926 r. (Dz.U. 1930 nr 55, poz. 463).

Okólnikiem z 9 marca 1935 r.¹⁴⁵⁵ MSW informowało wojewodów, starostów i prezydentów miast o wystosowanej przez władze niemieckie do władz polskich prośbie o zapewnienie ścisłego przestrzegania art. 5 konwencji dotyczącej uregulowania kolizji ustawodawstw w zakresie małżeństwa, podpisanej w Hadze 12 czerwca 1902 r. Na podstawie ustawy z 13 lutego 1929 r.¹⁴⁵⁶ i podpisanego w dniu 25 czerwca 1929 r. protokołu Rzeczpospolita Polska stała się stroną konwencji z dniem 24 sierpnia 1929 r.¹⁴⁵⁷. Art. 5 konwencji nakładał obowiązek przesyłania odpisów aktów ślubu w przypadku małżeństw zawartych w kraju jednej strony przez osoby, z których jedna bądź obydwie były obywatelami drugiej strony.

MSW uznało, że powyższe zobowiązanie było dotychczas wypełniane przez stronę niemiecką, wobec czego złożoną prośbę uznało za uzasadnioną. W związku z tym wyjaśniono, że każdy urzędnik stanu cywilnego oraz każda inna osoba prowadząca księgi mające charakter ksiąg stanu cywilnego miała obowiązek każdorazowego badania obywatelstwa obojga osób wstępujących w związki małżeńskie. W przypadku stwierdzenia, że jedna z nich bądź obie posiadają obywatelstwo niemieckie należało z urzędu dwa razy do roku przysyłać powiatowym władzom administracji ogólnej odpowiednich odpisów (nie skróconych wyciągów) z ich aktu ślubu, w ten sposób, aby ich doręczenie władzom niemieckim mogło być dokonane nie później niż w terminach do 1 stycznia i 1 lipca każdego roku. Podkreślono, że przesyłanie niniejszych dokumentów następowało nieodpłatnie jako odbywające się w interesie publicznym i na podstawie umowy międzynarodowej, a także, że odpisy powinny być odpowiednio uwierzytelnione, tj. zaopatrzone w poświadczoną podpisem urzędnika stanu cywilnego klauzulę oraz pieczęć urzędową. Doręczanie poświadczonych w tym trybie odpisów miało odbywać się w drodze bezpośredniej korespondencji powiatowych władz administracji ogólnej z właściwymi miejscowo niemieckimi urzędami konsularnymi.

Na końcu okólnika Tadeusz Krychowski, podsekretarz stanu w MSW, poinformował o mocy wstecznej niniejszego zarządzenia z dniem od 1 stycznia 1935 r. oraz poinformował, że o rozciągnięciu jego mocy na inne strony konwencji haskiej nastąpi oddzielne powiadomienie.

---

¹⁴⁵⁵ Okólnik Nr. 16 z dnia 9 marca 1935 r. o wymianie aktów ślubu w stosunkach z Niemcami (Nr. AC. 30-6-1) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 10, poz. 45).

¹⁴⁵⁶ Ustawa z dnia 13 lutego 1929 r. w sprawie przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do konwencji, dotyczącej uregulowania kolizji ustawodawstw w zakresie małżeństwa, podpisanej w Hadze dnia 12 czerwca 1902 roku. (Dz.U. 1929 nr 16 poz. 132).

¹⁴⁵⁷ Oświadczenie Rządowe z dnia 14 września 1929 r. w sprawie przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Konwencji, dotyczącej uregulowania kolizji ustawodawstw w zakresie małżeństwa, podpisanej w Hadze dnia 12 czerwca 1902 r. (Dz.U. 1929 nr 80 poz. 594).

Okólnikiem z 11 stycznia 1936 r.¹⁴⁵⁸ podsekretarz stanu w MSW Henryk Kawecki informował wojewodów i starostów o rozciągnięciu mocy obowiązującej powyższego okólnika na Wolne Miasto Gdańsk, jako kolejnej strony konwencji haskiej z 12 czerwca 1902 r. Jediną różnicą w procesie dwustronnej wymiany miało być doręczanie poświadczonych odpisów aktów ślubu władzom gdańskim w drodze bezpośredniej korespondencji powiatowych władz administracji ogólnej z Komisariatem Generalnym Rzeczypospolitej w Gdańsku. W roku 1936 zamiast do 1 stycznia pierwsze doręczenie miało wyjątkowo nastąpić najpóźniej do 1 kwietnia.

5.12.5 Republika Austriacka

Zgodnie z umową o wzajemnym obrocie prawnym między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Austriacką, podpisaną w Wiedniu 29 marca 1924 r.¹⁴⁵⁹ (weszła w życie z dniem 13 września 1926 r.)¹⁴⁶⁰, dokumenty wystawione na podstawie urzędowych rejestrów stanu cywilnego, o ile nie pochodziły od władzy administracyjnej I instancji, potrzebowały uwierzytelnienia, jeśli miały być wykorzystane na obszarze drugiego państwa (art. 52 ust. (1)). Zaopatrzone pieczęcią kościelną wyciągi z ksiąg kościelnych, które dotyczyły stanu cywilnego, również miały być uwierzytelnione i zaopatrzone poświadczeniem, że wystawca wyciągu był uprawniony do jego udzielenia (art. 52 ust. (2)). Wskazane uwierzytelnienia i zaświadczenia stosownie do ustawodawstwa krajowego miały być wystawiane przez sąd lub władzę administracyjną I instancji (art. 52 ust. (3)).

Oba państwa na żądanie władz państwowych lub gminnych miały sobie wzajemnie przysyłać wyjaśnienia w zakresie wpisów w ich księgach stanu cywilnego lub udzielać ich wierzytelnych odpisów (art. 54 ust. (1)). Wnioski w tej sprawie miały być sporządzone w języku oficjalnym władzy wzywającej i skierowane w Austrii do Naczelnej Politycznej Władzy administracyjnej, a w Polsce do Naczelnego Zarządu sprawiedliwości (art. 54 ust.

---

¹⁴⁵⁸ Okólnik Nr. 2 z dnia 11 stycznia 1936 r. o wymianie aktów ślubu z W. M. Gdańskiem (Nr. AC. 26-b-10-3) (Dz.Urz. MSW 1936 nr 1, poz. 2).

¹⁴⁵⁹ Umowa między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Austrjacką w przedmiocie wzajemnego obrotu prawnego, podpisana w Wiedniu dnia 19 marca 1924 roku (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 22 lipca 1925 r.). (Dz.U. 1926 nr 84, poz. 467).

¹⁴⁶⁰ Ustawa z dnia 22 lipca 1925 r. w sprawie ratyfikacji umowy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Austrjacką o wzajemnym obrocie prawnym, podpisanej w Wiedniu dnia 19 marca 1924 r. (Dz.U. 1925 nr 89 poz. 620). Oświadczenie Rządowe z dnia 16 lipca 1926 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych Umowy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Austrjacką w przedmiocie wzajemnego obrotu prawnego, podpisanej w Wiedniu dnia 19 marca 1924 r. (ratyfikowanej zgodnie z ustawą z dnia 22 lipca 1925 r.). (Dz.U. 1926 nr 84, poz. 468).

(2)). Władza prowadząca księgi stanu cywilnego miała przesłać dokument bezpośrednio władzy wzywającej. W przypadku gdy wniosek złożono w interesie urzędowych, nie należało pobierać żadnych opłat (art. 54 ust. (3)).

W art. 35 zawarto również obowiązek zawiadomienia władz państwa drugiego o wypadku śmierci ich obywatela na terenie państwa pierwszego, jednak dotyczyło to spraw spadkowych i nie wspomniano w tym kontekście o akcie zgonu lub jakimkolwiek obowiązku urzędników stanu cywilnego.

5.12.6 Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

Konwencja konsularna między Rzeczpospolitą Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich (Związkiem Socjalistycznych Republik Rad), podpisana 18 lipca 1924 r.¹⁴⁶¹ (weszła w życie z dniem 23 kwietnia 1926 r.¹⁴⁶²), przyznała konsulom prawo żądania od władz państwa przyjmującego należycie uwierzytelnionych dokumentów, wśród których wymieniono m.in. wypisy i odpisy aktów urodzenia, ślubu i zejścia, aktów uprawnienia dzieci nieślubnych, jak również wszelkich innych aktów stanu cywilnego, o ile dotyczyły one interesów obywateli Państwa wysyłającego (art. 13 ust. 1)). Za ich wydanie miała być pobierana opłata w wysokości przewidzianej w podobnych wypadkach dla obywateli państwa przyjmującego, nie przewidziano więc w tym przypadku żadnego rodzaju zwolnień lub obniżek.

Konsulowie, o ile upoważniły ich do tego ustawy państwa wysyłającego, mieli prawo sporządzania aktów urodzenia i zejścia dotyczących obywateli tego państwa, a także udzielania ślubów, o ile obie osoby wstępujące w związek małżeński były obywatelami państwa wysyłającego (art. 15). Podkreślono, że nie zwalniało to osób zainteresowanych od obowiązków związanych z rejestracją stanu cywilnego przed właściwymi władzami państwa przyjmującego.

Z uwagi na wykuwane w czasie działań wojennych nowe granice obu państw, a także związane z tym duże przemieszczenia ludności, wiele ksiąg metrykalnych właściwych dla stwierdzenia danych licznych mieszkańców państwa polskiego znajdowało się na terenie

---

¹⁴⁶¹ Konwencja Konsularna między Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Rad, podpisana w Moskwie dnia 18 lipca 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 35, poz. 210).

¹⁴⁶² Ustawa z dnia 18 lutego 1926 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej między Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Rad, podpisanej w Moskwie dnia 18 lipca 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 25 poz. 146). Obwieszczenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 5 maja 1926 r. w sprawie sprostowania w polskim tekście ust. 3 art. 11 Konwencji Konsularnej między Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Rad, podpisanej w Moskwie dnia 18 lipca 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 51, poz. 305).

ZSRR. W związku z potrzebą uporządkowania administracyjnej drogi uzyskania dokumentów od władz sowieckich MSW wydało okólnik z 26 kwietnia 1934 r., który zawierał zasady postępowania w tej sprawie¹⁴⁶³.

Osoba starająca się o uzyskanie dokumentu dla celów prywatnych powinna zwrócić się listem poleconym bezpośrednio do właściwego konsulatu RP w ZSRR. Opłaty, które bezpośrednio lub pośrednio dotyczyły aktów stanu cywilnego, zostały ustanowione w walucie polskiej i wynosiły odpowiednio: wydobycie i uwierzytelnienie (zalegalizowanie) dokumentu stanu cywilnego – 45 zł; uwierzytelnienie dokumentu stanu cywilnego nadesłanego przez petenta – 45 zł; uwierzytelnienie pełnomocnictwa nadesłanego przez petenta – 90 zł; poszukiwanie za pośrednictwem NKID osób zaginionych na obszarze ZSRR – 32 zł. Właściwą kwotę petent powinien przesłać konsulatowi listem wartościowym. Jeśli przesłana kwota nie pokrywała wszystkich powstałych kosztów, konsulat miał przesłać przedmiotowy dokument właściwej powiatowej władzy administracji ogólnej, celem doręczenia go petentowi za pobraniem reszty opłat. W przypadku braku możliwości uzyskania dokumentu, konsulat miał obowiązek zwrócić przesłaną przez petenta opłatę po potrąceniu opłat konsularnych. W przypadku ubóstwa do podania należało dołączyć zaświadczenie właściwej władzy administracyjnej o stanie majątkowym petenta.

Składane przez urzędników państwowych i samorządowych podania o uzyskanie z ZSRR dokumentów, które niezbędne były dla celów służbowych, były zwolnione z opłat konsularnych. Koszty rzeczywiste związane z wydaniem wyciągu z aktu stanu cywilnego, należne w postaci opłaty nakładanej przez władze sowieckie w wysokości 20 zł, urzędnik pokrywać miał poprzez załączenie wskazanej kwoty do podania i przesłanie ich bezpośrednio do urzędu konsularnego RP. Podanie powinno być zaopatrzone w adnotację władzy przełożonej nad urzędnikiem, że odnośny dokument potrzebny był w celach służbowych. Władza przełożona również mogła również skierować takie podanie do urzędu konsularnego samodzielnie, bez pośrednictwa urzędnika.

W postanowieniach końcowych uchylono okólnik z 7 września 1927 r. w sprawie trybu postępowania przy wydobywaniu dokumentów osobistych z Rosji¹⁴⁶⁴, który jednak nie

---

¹⁴⁶³ Okólnik Nr. 61 z dnia 26 kwietnia 1934 r. w sprawie wydobywania dokumentów z Z. S. R. R. (Nr. GL. 65-9) (Dz.Urz. MSW 1934 nr 11, poz. 109).

¹⁴⁶⁴ Okólnik ten przewidywał wnoszenie podań do Departamentu Konsularnego MSZ, który ustalał wysokość oznaczonej w dolarach amerykańskich opłaty w danym wypadku oraz przysyłał osobie zainteresowanej odpowiednie zaświadczenie. Na podstawie tego zaświadczenia petent mógł wysłać pocztą oznaczoną kwotę do właściwego urzędu konsularnego RP w ZSRR. Zob. Okólnik Nr. 157 z dnia 7 września 1927 r. Nr. OP. 939/27 do Pp. Wojewodów i Komisarza Rządu na m. st. Warszawę w sprawie trybu postępowania przy wydobywaniu dokumentów osobistych z Rosji. (Dz.Urz. MSW 1927 nr 3 i 4, poz. 37).

zawierał bezpośrednich odniesień do dokumentów stanu cywilnego. Do podpisanego przez podsekretarza stanu w MSW Mikołaja Dolanowskiego okólnika dołączono spis konsulatów RP w ZSRR, które ulokowane były w Moskwie, Charkowie, Kijowie, Leningradzie, Mińsku i Tyflisie.

5.12.7 Republika Czechosłowacka

Zgodnie z umową w przedmiocie uregulowania obrotu prawnego w sprawach cywilnych, karnych i niespornych między Rzeczpospolitą Polską i Republiką Czechosłowacką (Czeskosłowacką)¹⁴⁶⁵, podpisaną w Pradze 6 marca 1925 r. (weszła w życie z dniem 15 stycznia 1926 r.)¹⁴⁶⁶, dokumenty wystawione na podstawie urzędowych rejestrów stanu cywilnego przez urzędnika stanu cywilnego jednego państwa mogły być użyte na obszarze drugiego państwa, o ile zostały uwierzytelnione przez właściwy sąd lub przez właściwą władzę administracyjną pierwszej instancji, która była powołana do wykonywania nadzoru nad urzędnikiem stanu cywilnego¹⁴⁶⁷ (art. 29 ust. 1). Dotyczące stanu cywilnego wyciągi z ksiąg kościelnych miały być zaopatrzone pieczęcią kościelną oraz uwierzytelnione przez sąd miejscowo właściwy dla odnośnego zarządu kościelnego lub przez jedną z władz centralnych (ze strony polskiej: wszystkie ministerstwa włącznie z Prezydium Rady Ministrów, Prokuratoria Generalna RP, Główny Urząd Statystyczny, Główny Urząd Likwidacyjny, Najwyższa Izba Kontroli Państwa, Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej, Kancelaria Sejmu i Senatu) i zaopatrzone poświadczeniem, że wystawca wyciągu był uprawniony do jego udzielenia (art. 29 ust. 2).

---

¹⁴⁶⁵ Umowa pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czeskosłowacką w przedmiocie uregulowania obrotu prawnego w sprawach cywilnych, karnych i niespornych, podpisana w Pradze dnia 6 marca 1925 r. (Dz.U. 1926 nr 14, poz. 80).

¹⁴⁶⁶ Ustawa z dnia 30 lipca 1925 r. w sprawie ratyfikacji umowy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką, podpisanej dnia 6 marca 1925 roku w Pradze, w przedmiocie uregulowania obrotu prawnego w sprawach cywilnych, karnych i niespornych. (Dz.U. 1925 nr 89, poz. 624). Oświadczenie Rządowe z dnia 2 stycznia 1926 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych umowy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czeskosłowacką w przedmiocie uregulowania obrotu prawnego w sprawach cywilnych, karnych i niespornych, podpisanej wraz z Protokółem dodatkowym w Pradze dnia 6 marca 1925 r. (Dz.U. 1926 nr 14, poz. 81).

¹⁴⁶⁷ Międzywojenna Czechosłowacja doświadczała podobnych do II Rzeczypospolitej problemów w zakresie międzydzielnicowego prawa prywatnego. W Czechach, na Morawach i na Śląsku obowiązywało prawo austriackie, na Słowacji i Rusi Podkarpackiej prawo węgierskie, a na przyłączonym w 1920 r. Śląsku Hulczyńskim prawo niemieckie. U naszych południowych sąsiadów obowiązywały więc trzy z pięciu systemów rejestracji stanu cywilnego, które funkcjonowały na ziemiach polskich. Podobnie jak w Polsce unifikacja prawa o aktach stanu cywilnego nastąpiła także dopiero po II wojnie światowej. Więcej o prawie prywatnym międzydzielnicowym w Czechosłowacji: V.F. Dvorský, *Międzydzielnicowe prawo prywatne w międzywojennych Polsce i Czechosłowacji*, „Forum Prawnicze” 2020, nr 5 (61), s. 69-78.

Na żądanie władz sądowych drugiego państwa urzędy stanu cywilnego miały przysyłać im bezpłatnie odpisy lub wyciągi z aktów urodzenia, ślubu i śmierci, a także aktów legitymacji dzieci nieślubnych (art. 31 ust. 1). Jeżeli zażądano ich dla osoby prywatnej, miały być sporządzane i przesyłane bezpłatnie tylko wówczas, gdy chodziło o osobę ubogą, której ubóstwo zostało potwierdzone przez właściwą władzę miejscową (art. 31 ust. 2).

W protokole dodatkowym do umowy zaznaczono, że postanowienia art. 31 nie przesądzały w żadnym razie ewentualnego uregulowania sprawy wymiany urzędowej wyciągów metrykalnych w innej umowie (pkt 4).

Wyżej opisanej umowy, a dokładnie uznawania na jej podstawie powodujących zmiany w aktach stanu cywilnego wyroków sądowych, dotyczyła opinia Prokuraturii Generalnej, którą 1 marca 1927 r. przesłano do MWRiOP¹⁴⁶⁸. Z postanowień podpisanej 6 marca 1925 r. umowy nie wynikał dla stron obowiązek wykonywania wyroków sądów drugiego państwa. Umowa wspominała jedynie o ich uznawaniu, co miało inną wagę w stosunkach prawnych. Pojawił się jednak problem czy w uznawaniu zawierał się obowiązek (bądź możliwość) wydawania zaświadczeń zmierzających do ujawnienia w aktach stanu cywilnego okoliczności, których podstawą byłby wyrok sądowy drugiego państwa.

W takim przypadku nie można było mówić o wykonaniu wyroku, gdyż wiązał się on z realizacją pewnego nakazu i interwencją państwa, tymczasem w takiej sytuacji mieliśmy do czynienia z ustaleniem pewnego stanu prawnego, w pewnym sensie zarządzeniem natury administracyjnej. Dlatego też ujawnienie zmian w księgach stanu cywilnego, których podstawą były wyroki sądowe, należało uznać za konieczną konsekwencję uznawania orzeczeń sądów drugiego państwa, a nie jako ich wykonanie, bowiem utrzymywania w księgach stanu niezgodnego z tymi wyrokami nie można byłoby uznać za ich respektowanie.

Poza tym jednym z postanowień umowy była gwarancja uznawania sporządzonych przez drugą stronę wypisów z aktów stanu cywilnego. Interpretując ten zapis zgodnie z dobrą wolą i przypuszczalnym celem stron, ale także i zwykłą logiką, można było dojść do wniosku, że aby zapewnić możliwość urzędowego dopuszczenia danego wypisu należało także zagwarantować dokładność i zgodność ksiąg, z których mógł on być sporządzony. Prokuratura zwróciła jednak uwagę, że praktyka polskich władz nie była w tej kwestii jednolita i nie w każdym przypadku zapisywano w metrykach np. rozwody orzeczone w Czechosłowacji. Nie wydaje się jednak, aby było to wynikiem dogmatycznej odmowy takiego wpisu, a raczej zawilości międzydzielnicowych systemów.

---

¹⁴⁶⁸ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 94-99.

Abstrahując od kwestii wynikających z umowy polsko-czechosłowackiej powinności stron, Prokuratoria Generalna rozważyła także czy mające pochodzenie zagraniczne sprostowanie ksiąg metrykalnych było w ogóle niezbędne dla zachowania dokładności ksiąg. Ze względu na powinność utrzymania ich wiarygodności okazałoby się, że bez respektowania obcych wyroków i wpisania ich rozstrzygnięć do ksiąg, zawierałyby one w sobie fikcję i informacje niezgodne z rzeczywistym stanem rzeczy. Inaczej sytuacja wyglądała na obszarze byłych ziem rosyjskich, gdyż obowiązujące tam przepisy powierzały prowadzenie i nadzór nad księgami metrykalnymi wyłącznie władzom duchownym. Władza państwowa miałaby więc ograniczone możliwości wyegzekwowania sporządzenia takiego sprostowania.

5.12.8 Republika Francuska

W art. 21 konwencji konsularnej między Polską a Francją, podpisanej w Paryżu 30 grudnia 1925 r.¹⁴⁶⁹ (weszła w życie z dniem 22 maja 1928 r.)¹⁴⁷⁰, ubogim obywatelom obojgu państw zapewniono wydawanie wypisów z akt stanu cywilnego bez pobrania opłat lub za pobraniem opłaty obniżonej. Osoby te musiały potwierdziły swe ubóstwo zaświadczeniem, zawarto także zastrzeżenie, że ustawy obu państw musiały przyznawać ulgę w tej kwestii własnym obywatelom. Postanowiono również, że dokumenty potrzebne dla zawarcia małżeństwa miały być uwierzytelniane bezpłatnie przez przedstawicieli dyplomatycznych lub konsularnych obu państw.

Art. 9 umożliwił konsulom generalnym, konsulom i agentom konsularnym przyjmowanie w swych biurach zgłoszeń dotyczących urodzin i zgonów obywateli państwa wysyłającego, podkreślono jednak, że osoby zainteresowane były obowiązane dokonywać również zawiadomień wymaganych przez ustawy miejscowe. W razie śmierci obywatela jednego z państw na terytorium drugiego, właściwa władza miejscowa była obowiązana do niezwłocznego zawiadomienia o tym urzędnika konsularnego, w którego okręgu śmierć nastąpiła, a także do dostarczenia mu w możliwie krótkim czasie bezpłatnego wypisu z aktu zejścia zmarłego (art. 10).

---

¹⁴⁶⁹ Konwencja Konsularna między Polską a Francją, podpisana w Paryżu dnia 30 grudnia 1925 r. (Dz.U. 1928 nr 56, poz. 528).

¹⁴⁷⁰ Ustawa z dnia 30 lipca 1926 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Francuską, podpisanej w Paryżu dnia 30 grudnia 1925 r. (Dz.U. 1926 nr 89, poz. 498). Oświadczenie Rządowe z dnia 8 maja 1928 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych Konwencji Konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Francuską, podpisanej w Paryżu dnia 30 grudnia 1925 r. (Dz.U. 1928 nr 56, poz. 529).

5.12.9 Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców (Królestwo Jugosławii)

W konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Serbów, Chorwatów i Słoweńców, podpisanej w Belgradzie 6 marca 1927 r.¹⁴⁷¹ (weszła w życie z dniem 1 stycznia 1932 r. już po zmianie nazwy państwa na Królestwo Jugosławii¹⁴⁷²), konsulom i agentom konsularnym obu państw umożliwiono, w granicach upoważnień nadanych im przez ustawy i rozporządzenia ich państwa, sporządzanie aktów urodzenia i zejścia obywateli państwa wysyłającego (art. XI). Powyższe postanowienie nie mogło w żaden sposób naruszać nałożonego przez ustawy krajowe obowiązku zgłaszania władzom miejscowym urodzeń i zgonów.

Oba państwa zobowiązały się wzajemnie wydawać sobie na żądanie należycie uwierzytelnionych wypisów z aktów urodzenia, uznania i uprawnienia dzieci nieślubnych, jak również z aktów przysposobienia, aktów ślubnych i aktów zejścia, które dotyczyły obywateli drugiej strony (art. XIII). Sporządzanie i przekazywanie wypisów miało następować w formie przyjętej w każdym z państw i za uiszczeniem opłat przewidzianych przez ustawy i regulaminy w nich obowiązujące, a także za pośrednictwem konsulatów i agencji konsularnych strony, która zażądała wydania. Miały one być wydawane bez kosztów, gdy były żądane drogą dyplomatyczną do celów urzędowych stron lub na rzecz osób ubogich.

5.12.10 Królestwo Rumunii

Konwencja konsularna między Polską a Rumunią, podpisana w Bukareszcie 17 grudnia 1929 r.¹⁴⁷³ (weszła w życie z dniem 9 lipca 1931 r.¹⁴⁷⁴), zobowiązywała oba państwa do wzajemnego wydawania sobie na żądanie należycie uwierzytelnionych wypisów aktów

---

¹⁴⁷¹ Konwencja konsularna między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Serbów, Chorwatów i Słoweńców, podpisana w Belgradzie dnia 6 marca 1927 roku (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 17 marca 1931 r.). (Dz.U. 1931 nr 109 poz. 845).

¹⁴⁷² Ustawa z dnia 17 marca 1931 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Serbów, Chorwatów i Słoweńców, podpisanej w Białogrodzie dnia 6 marca 1927 r. (Dz.U. 1931 nr 36 poz. 269). Oświadczenie Rządowe z dnia 2 grudnia 1931 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych konwencji konsularnej między Polską a Królestwem Serbów, Chorwatów i Słoweńców, podpisanej w Belgradzie dnia 6 marca 1927 roku. (Dz.U. 1931 nr 109 poz. 846).

¹⁴⁷³ Konwencja konsularna między Polską a Rumunią, podpisana w Bukareszcie, dnia 17 grudnia 1929 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 17 marca 1931 r.). (Dz.U. 1931 nr 60, poz. 482).

¹⁴⁷⁴ Ustawa z dnia 17 marca 1931 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej pomiędzy Polską a Rumunią, podpisanej wraz z protokołem końcowym w Bukareszcie dnia 17 grudnia 1929 r. (Dz.U. 1931 nr 36, poz. 268). Oświadczenie Rządowe z dnia 9 czerwca 1931 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych konwencji konsularnej między Polską a Rumunią, podpisanej wraz z protokołem końcowym w Bukareszcie dnia 17 grudnia 1929 r. (Dz.U. 1931 nr 60, poz. 483).

urodzenia, aktów uznania i legitymowania dzieci nieślubnych, aktów przysposobienia, aktów ślubów i aktów zejścia, jak również akt dotyczących nabycia lub utraty obywatelstwa przez obywateli drugiej strony (art. 12). Miały być one wydawane bez opłat i w formie przyjętej w państwie, w którym dokument był wystawiony, a także żądane i przesyłane za pośrednictwem konsulatów i agencji konsularnych strony, które ich zażądały.

W przypadku śmierci obywatela jednej ze stron na terytorium drugiej strony właściwa władza miejscowa miała zawiadomić o tym konsula lub agenta konsularnego okręgu, w którym wydarzył się wypadek śmierci (art. 13). Nie przewidziano jednak w tej sytuacji wydawania aktu zejścia lub żadnych czynności ze strony urzędników stanu cywilnego.

5.12.11 Królestwo Belgii

W konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Belgii, podpisanej w Brukseli 12 czerwca 1928 r.¹⁴⁷⁵ (weszła w życie z dniem 5 września 1931 r.¹⁴⁷⁶), obie strony zobowiązały się do wzajemnego wydawania sobie na żądanie należycie uwierzytelnionych wypisów z aktów urodzenia, uznania i uprawnienia dzieci nieślubnych, jak również z aktów przysposobienia, aktów ślubnych i aktów zejścia, które dotyczyły obywateli drugiego państwa (art. 13). Miały one być sporządzane w formie przyjętej w kraju, w którym dany akt został sporządzony i za uiszczeniem opłat przewidzianych przez ustawy i rozporządzenia tam obowiązujące. Mogły być żądane i przekazywane za pośrednictwem konsulatów lub agencji konsularnych strony, która się ich domagała. Wypisy miały być wydane bezpłatnie, o ile były wymagane dla celów administracyjnych lub na rzecz osób ubogich.

5.12.12 Stany Zjednoczone Ameryki

W traktacie przyjaźni, handlowym i praw konsularnych między Rzeczpospolitą Polską a Stanami Zjednoczonymi Ameryki, podpisanym w Waszyngtonie 15 czerwca 1931

---

¹⁴⁷⁵ Konwencja konsularna między Polską a Belgią, podpisana w Brukseli dnia 12 czerwca 1928 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 17 marca 1931 r.). (Dz.U. 1931 nr 81, poz. 637).

¹⁴⁷⁶ Ustawa z dnia 17 marca 1931 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej pomiędzy Polską a Belgią, podpisanej w Brukseli dnia 12 czerwca 1928 r. (Dz.U. 1931 nr 36, poz. 267). Oświadczenie Rządowe z dnia 6 sierpnia 1931 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych konwencji konsularnej między Polską a Belgią, podpisanej w Brukseli dnia 12 czerwca 1928 r. (Dz.U. 1931 nr 81, poz. 638).

r.¹⁴⁷⁷ (wszedł w życie z dniem 9 lipca 1933 r.¹⁴⁷⁸), zawarto obowiązek zawiadomienia przez władze miejscowe jednego państwa najbliższego urzędnika konsularnego drugiego państwa o każdym wypadku śmierci obywatela jednej ze stron na terytorium drugiej strony, o ile nie pozostawił on w miejscu zgonu żadnych znanych spadkobierców ani wykonawców testamentu przez siebie wyznaczonych (art. XXII). W traktacie nie zawarto jednak żadnych postanowień o sporządzaniu lub przekazywaniu aktów zgonu, bądź o jakichkolwiek obowiązkach urzędników stanu cywilnego.

Okólnikiem z 22 kwietnia 1932 r. MSW informowało wojewodów o wystosowanej przez konsulat generalny Stanów Zjednoczonych prośbie, aby dokumenty stanu cywilnego emigrantów polskich opatrzone były tzw. wielką klauzulą legalizacyjną, tzn. aby władze zaświadczały na metrykach nie tylko autentyczność podpisów i pieczęci, ale także okoliczność, że dany dokument został wystawiony przez uprawnioną do tego osobę, tj. zgodnie z prawem polskim¹⁴⁷⁹. MSW nie stwierdziło przeciwwskazań, aby w praktyce administracyjnej tejże prośbie zadośćuczynić oraz zwróciło się o wydanie przez wojewodów odpowiednich zarządzeń w tej sprawie.

Kolejnym okólnikiem z 16 czerwca 1934 r. MSW zawiadamiało wojewodów o przypadkach przesyłania przez powiatowe władze administracji ogólnej podań do urzędów konsularnych RP w Stanach Zjednoczonych o bezpłatne wydanie aktów urodzenia poborowych, uzasadniając wniosek urzędowym charakterem sprawy¹⁴⁸⁰. W większości przypadków żądania te nie były uwzględniane z uwagi na odmowę władz i urzędów amerykańskich dopełniania tego rodzaju świadczeń, jak również brak środków w kasie urzędów konsularnych RP na pokrycie opłat związanych z wystawieniem dokumentów.

Powyższą praktykę uznano za błędną z dwóch powodów. Po pierwsze akt urodzenia potrzebny był władzy w postępowaniu przygotowawczym do poboru celem ustalenia wieku poborowego, który ustalić mogła komisja poborowa, bądź celem ustalenia jego obywatelstwa,

---

¹⁴⁷⁷ Traktat Przyjaźni, Handlowy i Praw Konsularnych między Rzeczpospolitą Polską a Stanami Zjednoczonymi Ameryki, podpisany w Waszyngtonie dnia 15 czerwca 1931 roku (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 17 marca 1933 r.). (Dz.U. 1933 nr 49, poz. 384).

¹⁴⁷⁸ Ustawa z dnia 17 marca 1933 r. w sprawie ratyfikacji traktatu przyjaźni, handlowego i praw konsularnych pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Stanami Zjednoczonymi Ameryki, podpisanego w Waszyngtonie dnia 15 czerwca 1931 r. (Dz.U. 1933 nr 24, poz. 193). Oświadczenie Rządowe z dnia 9 czerwca 1933 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych Traktatu Przyjaźni, Handlowego i Praw Konsularnych pomiędzy Rzeczpospolitą Polską i Stanami Zjednoczonymi Ameryki, podpisanego w Waszyngtonie dnia 15 czerwca 1931 r. (Dz.U. 1933 nr 49, poz. 385).

¹⁴⁷⁹ Okólnik Nr. 54 z dnia 22 kwietnia 1932 r. (AC. 27-a-1/2) o legalizacji dokumentów stanu cywilnego emigrantów do Stanów Zjednoczonych Ameryki Półn. (Dz.Urz. MSW 1932 nr 7, poz. 86).

¹⁴⁸⁰ Okólnik Nr. 89 z dnia 16 czerwca 1934 r. o wydobywaniu aktów urodzenia poborowych ze Stanów Zjedn. Ameryki Półn. (AC. 27-a-24-3) (Dz.Urz. MSW 1934 nr 16, poz. 163).

przy czym wciągnięcie danej osoby na listy poborowych odbywało się na zasadzie domniemania posiadania przez nią obywatelstwa polskiego i to do niej należało udowodnienie posiadania obywatelstwa obcego. W związku z powyższym przedstawienie aktu urodzenia leżało przede wszystkim w interesie samego poborowego.

Po drugie poszukiwanie za granicą aktu urodzenia poborowego urodzonego w kraju MSW oceniło jako niecelowe z czysto praktycznego punktu widzenia, bowiem dane z zakresu stanu cywilnego władza mogła uzyskać za pośrednictwem rejestru mieszkańców. W związku z powyższym wojewoda prosił o zaniechanie niniejszej praktyki, a także o zwrócenie uwagi, by przesyłane za pośrednictwem władz lub kierowane bezpośrednio do osób prowadzących księgi stanu cywilnego analogiczne wnioski władz amerykańskich o bezpłatne świadczenia w obrocie metrykalnym załatwiane były odmownie. Okólnik podpisał podsekretarz stanu w MSW Mikołaj Dolanowski.

5.12.13 Królestwo Bułgarii

W konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Bułgarii, podpisanej w Sofii 22 grudnia 1934 r.¹⁴⁸¹ (weszła w życie z dniem 31 maja 1935 r.¹⁴⁸²), każda ze stron zobowiązała się na żądanie władz drugiej strony dostarczać uwierzytelnione wyciągi z aktów stanu cywilnego, za uiszczeniem opłat przewidzianych przez ustawy i przepisy państwa wezwanego (art. 18). Konsul lub agent konsularny mógł skierować żądanie w tej sprawie wprost do właściwego urzędu stanu cywilnego państwa wezwanego. Jeżeli w żądaniu zaznaczono, że wyciągi miały być przeznaczone do użytku służbowego lub dla osób ubogich, miały one być sporządzane i wydawane bez pobierania jakichkolwiek opłat.

Konsulowie i agenci konsularni każdej ze stron, o ile byli do tego upoważnieni, mieli prawo zgodnie z ustawami i przepisami swego kraju sporządzać akty urodzenia i akty zejścia obywateli państwa wysyłającego (art. 17 ust. 1). Przepis ten nie zwalniał w żadnej mierze osób zainteresowanych od przewidzianego przez ustawy miejscowe obowiązku dokonywania zgłoszeń urodzenia i śmierci przed władzą miejscową.

---

¹⁴⁸¹ Konwencja konsularna między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Bułgarii, podpisana w Sofji dnia 22 grudnia 1934 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 26 marca 1935 r.). (Dz.U. 1935 nr 40, poz. 275).

¹⁴⁸² Ustawa z dnia 26 marca 1935 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Bułgarii, podpisanej wraz z protokołem końcowym w Sofji dnia 22 grudnia 1934 r. (Dz.U. 1935 nr 26, poz. 194). Oświadczenie Rządowe z dnia 30 kwietnia 1935 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Bułgarii, podpisanej wraz z protokołem końcowym w Sofji dnia 22 grudnia 1934 r. (Dz.U. 1935 nr 40, poz. 276).

5.12.14 *Królestwo Włoch*

Na podstawie konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Włoch, podpisanej w Rzymie 10 lipca 1935 r.¹⁴⁸³ (weszła w życie z dniem 8 czerwca 1936 r.¹⁴⁸⁴), umożliwiono konsulom generalnym, konsulom i wicekonsulom udzielanie ślubów obywatelom swego państwa, jeżeli zostali do tego upoważnieni przez państwo wysyłające (art. 17 ust. 1). Nie dotyczyło to jednak małżeństw, w których jedno z przyszłych małżonków było obywatelem drugiego państwa. Po udzieleniu ślubu wymienieni urzędnicy konsularni powinni w możliwie najkrótszym czasie zawiadomić o wspomnianych małżeństwach władze kraju, w którym mieli swoją siedzibę. Analogicznie umożliwiono konsulom i agentom konsularnym każdej ze stron, o ile zostali do tego upoważnieni, sporządzanie zgodnie z przepisami swego kraju aktów urodzenia i zejścia obywateli państwa wysyłającego (art. 17 ust. 2). Przepis ten nie zwalniał od przepisanej prawem krajowym obowiązku zgłoszenia urodzeń i wypadków śmierci wobec władz miejscowych (art. 17 ust. 3).

Każda ze stron na żądanie drugiej strony miała obowiązek dostarczać należycie uwierzytelnione wyciągi z aktów stanu cywilnego, za uiszczeniem opłat przewidzianych przez ustawy i regulaminy państwa wzywającego (art. 18 ust. 1). Pod tymi warunkami konsul lub agent konsularny mógł również żądać, zgodnie z prawem państwa wezwanego, innych zaświadczeń władzy publicznej (art. 18 ust. 2). Konsul lub agent konsularny mógł kierować swe żądanie wprost do właściwej władzy państwa wezwanego (art. 18 ust. 3). W przypadku, gdy we wniosku wyraźnie zaznaczono, że dokument potrzebny był dla użytku urzędowego lub w interesie osób ubogich, miał on być wystawiony i wydany bez pobierania jakichkolwiek opłat (art. 18 ust. 4).

W przypadku zgonu obywatela jednej ze stron na terytorium drugiej strony właściwa władza miejscowa powinna o nim natychmiast powiadomić funkcjonariusza konsularnego (art. 23 ust. 1). Analogicznie funkcjonariusz ten powinien zgłaszać władzy miejscowej wypadek śmierci obywatela jego państwa, jeśli dowiedział się o nim pierwszy. W powyższej sytuacji wspomniana władza powinna bezpłatnie i w jak najkrótszym czasie dostarczyć funkcjonariuszowi konsularnemu akt zgonu i przekazać mu wszelkie informacje, które były

---

¹⁴⁸³ Konwencja konsularna między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Włoch, podpisana w Rzymie dnia 10 lipca 1935 r. (Dz.U. 1936 nr 43, poz. 317).

¹⁴⁸⁴ Oświadczenie Rządowe z dnia 19 maja 1936 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Włoch, podpisanej w Rzymie dnia 10 lipca 1935 r. (Dz.U. 1936 nr 43, poz. 318).

jej wiadome o uprawnionych do spadku, ich miejscu pobytu, o istnieniu testamentu i o majątku zmarłego (art. 23 ust. 2).

W wykonaniu art. 23 konwencji pismem okólnym z 21 października 1936 r.¹⁴⁸⁵ MSW informowało wojewodów i starostów o ciążyącym na starostwach obowiązku natychmiastowego powiadamiania konsulatu włoskiego o każdym zgonie obywatela włoskiego na obszarze Rzeczypospolitej. W takiej sytuacji do konsulatu należało również bezpłatnie dostarczyć wypis z aktu zgonu i udzielić wszelkich posiadanych informacji w kwestii dziedziczenia po zmarłym.

5.12.15 Królestwo Węgier

W konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Węgier, podpisanej w Bukareszcie 24 kwietnia 1936 r.¹⁴⁸⁶ (weszła w życie z dniem 2 marca 1938 r.¹⁴⁸⁷), obie strony zobowiązały się do wydawania sobie wzajemnie należycie legalizowanych wyciągów z aktów stanu cywilnego i wyciągów z ewidencji byłej armii austriacko-węgierskiej, które dotyczyły obywateli Państwa wzywającego (art. 16 ust. 1). Dokumenty miały być wystawiane na żądanie konsulów drugiej strony i za uiszczeniem opłat przewidzianych przez ustawy i przepisy państwa wezwanego. Konsul mógł przesyłać żądanie bezpośrednio do właściwego urzędu stanu cywilnego lub do kompetentnej władzy wojskowej swego okręgu (art. 16 ust. 2). Jeżeli wyciągi były żądane dla celów urzędowych lub dla osób ubogich, miały one być wydawane bezpłatnie (art. 16 ust. 3).

Zgodnie z art. 15 ust. 1 konsulowie każdej ze stron zyskali prawo do sporządzania aktów urodzenia i aktów zejścia obywateli państwa wysyłającego, zgodnie z ustawami i przepisami swego kraju. Powyższe nie oznaczało zwolnienia osób zainteresowanych od przewidzianego przez ustawy krajowe obowiązku składania przed władzami miejscowymi oświadczeń o urodzeniu i zgonie.

W protokole końcowym obie strony zobowiązały się do podjęcia rokowań w celu zawarcia osobnej konwencji dla uregulowania pewnych spraw wzajemnej pomocy w

---

¹⁴⁸⁵ Pismo okólne z dnia 21 października 1936 r. o notyfikowaniu zgonu obywateli włoskich (Nr. AC. 30-12-1) (Dz.Urz. MSW 1936 nr 31, poz. 218).

¹⁴⁸⁶ Konwencja konsularna między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Węgier, podpisana w Budapeszcie dnia 24 kwietnia 1936 r. (Dz.U. 1938 nr 15, poz. 100).

¹⁴⁸⁷ Oświadczenie Rządowe z dnia 12 lutego 1938 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Węgier z dnia 24 kwietnia 1936 r. (Dz.U. 1938 nr 15, poz. 101).

sprawach cywilnych, prawa prywatnego, wymiany aktów stanu cywilnego i uskuteczniania adnotacji w księgach stanu cywilnego.

Rozdział IV.

Próby nowelizacji i unifikacji prawa o aktach stanu cywilnego.

Analiza poszczególnych projektów

1. Wprowadzenie

Choć prawa o aktach stanu cywilnego w II Rzeczypospolitej nie udało się uporządkować ani ujednoczyć, prace w tej dziedzinie trwały z różną intensywnością w zasadzie przez cały okres międzywojenny¹⁴⁸⁸. Przygotowywaniu kolejnych propozycji reform naturalnie sprzyjały trudności z egzekwowaniem i interpretacją pozaborczych przepisów, braki w ich dostosowaniu do potrzeb państwa polskiego, jak również kolizje międzydzielnicowe w przypadkach przekraczających granice obowiązywania poszczególnych systemów rejestracji. Z konieczności opracowania nowych rozwiązań doskonale zdawali sobie sprawę międzywojenni prawnicy i teoretycy prawa, czego wyrazem może być opinia H. Konica, jakoby „sporządzenie aktów stanu cywilnego powinno być powierzone władzy publicznej kierowniczej i odpowiedzialnej”¹⁴⁸⁹.

Zadania stworzenia nowego systemu rejestracji stanu cywilnego, a także uporządkowania kwestii z nich związanych, jak zmiana wyznania, podejmowały się różne podmioty, poczynając od tak nieoczywistych, jak Główny Urząd Statystyczny i Magistrat Miasta Łodzi, przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, na najbardziej kompleksowym projekcie Komisji Kodyfikacyjnej kończąc. Z uwagi na stosunki polityczne i wyznaniowe prawie żaden z nich nigdy nie doczekał się wkroczenia na ścieżkę legislacyjną. Chlubnym wyjątkiem okazała się jedynie ustawa o aktach (metrykach) urodzenia dzieci nieznanymi rodziców na obszarze byłego zaboru rosyjskiego z 1 lipca 1926 r., która była jednak ograniczona terytorialnie i jedynie modyfikowała sporządzanie aktów urodzenia w ściśle określonych przypadkach.

Niemniej poszczególne projekty oraz przebieg prac nad nimi stanowią wartościowy materiał do badań nad techniką przygotowywania aktów prawnych w międzywojennej Polsce, a także stanowią żywy obraz relacji między organami i instytucjami państwowymi oraz ich relacji z podmiotami zewnętrznymi, szczególnie tymi o charakterze wyznaniowym. Pozwalają

---

¹⁴⁸⁸ K. Krasowski, *Związki wyznaniowe...*, op. cit., s. 331. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 241.

¹⁴⁸⁹ H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 62.

również w sposób bezsporny lub domniemany określić przyczyny braku ich wejścia w życie oraz naświetlić ocenę poszczególnych proponowanych rozwiązań, przede wszystkim ze strony kręgów ministerialnych oraz władz administracyjnych.

2. Projekty dzielnicowe

2.1 Prace nad ustawą o księgach i aktach stanu cywilnego w byłej dzielnicy rosyjskiej (1919-1922, 1926)

Nowopowstałe państwo polskie musiało mierzyć się z ogromem problemów wciąż trwającej rzeczywistości wojennej oraz trudności powstałych przy zlepianiu terenów podlegających przez ponad sto lat różnym, w wielu aspektach bardzo odmiennym systemom administracyjnym, w jeden organizm państwowy. Dla skutecznego ujednoczenia, odbudowy oraz tworzenia nowych rozwiązań niezbędna okazała się statystyka. Państwo musiało posiadać informacje o przeróżnym charakterze, np. o liczbie mieszkańców danego terenu, gęstości zaludnienia, przekroju wiekowym i płciowym, strukturze zawodowej czy wyznawanych religiach. Z odpowiednio zebranych i wykorzystanych danych tego typu projektowanie kształtu nowej polskiej administracji, jak również kreowanie ogólnokrajowej polityki, mogłoby być na wielu płaszczyznach zdecydowanie efektywniejsze oraz bardziej proporcjonalnie dostosowane do potrzeb mieszkańców określonego obszaru.

Z powyższej zależności zdawano sobie sprawę jeszcze przed faktycznym i formalnym odzyskaniem niepodległości. Reskrytem Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego o utworzeniu i organizacji Głównego Urzędu Statystycznego z 13 lipca 1918 r.¹⁴⁹⁰ ukształtowano podległą bezpośrednio Prezydium Rady Ministrów strukturę, której głównymi zadaniami była organizacja badań statystycznych według programu Rady Ministrów, nadawanie jednolitego kierunku wszystkim takim badaniom prowadzonym przez władze państwowe oraz ogłaszanie ich wyników. W ten sposób GUS stał się pierwszą publiczną instytucją odradzającego się państwa polskiego, co świadczy o wielkiej wadze jaką przykładali do statystyki ówcześni decydenci. Jej organizację w II Rzeczypospolitej określała ustawa z 21 października 1919 r. o organizacji statystyki administracyjnej¹⁴⁹¹, która m.in. dostosowywała jej pracę do warunków niepodległego państwa, nadawała jej statut oraz

---

¹⁴⁹⁰ Reskrypt Rady Regencyjnej o utworzeniu i organizacji głównego Urzędu Statystycznego (M.P. 1918 nr 100).

¹⁴⁹¹ Dz.U. 1919 nr 85, poz. 464.

zarządzała powszechne spisy ludności. Dla sprawnego sporządzenia tabel statystycznych niezbędny był dostęp do wielu danych o zróżnicowanym charakterze i niejednorodnych miejscach pochodzenia. Poszukując wśród najoczywistszych źródeł wydawałoby się, że takim bezcennym zbiorem informacji mogą okazać się akta stanu cywilnego.

Niestety nadzieje w tej kwestii zostały szybko i brutalnie zweryfikowane. Zgodnie ze sporządzoną w dniu 1 lutego 1919 r. opinią GUS prowadzone od ponad stu lat w Królestwie Polskim księgi ludności były z rozmaitych względów „zupełnie dla celów statystyki nieużyteczne”¹⁴⁹². Podkreślono niskie kwalifikacje prowadzących je urzędników oraz okoliczność, że informacje o liczbie zawartych małżeństw, urodzeń i zgonów przesyłane były co kwartał władzom gminnym przez dotychczasowych urzędników stanu cywilnego, czyli w zdecydowanej większości przez osoby duchowne. Nie istniały natomiast żadne uregulowania prawne nakazujące dostarczanie ich do GUS, co więcej, nadsyłane wykazy musiały być przechowywane jako dokumenty uwierzytelniające księgi ludności, przesyłanie ich dalej było więc wykluczone. Z tego powodu GUS proponował zarzucenie dalszego prowadzenia dotychczasowych ksiąg ludności, zwracając przy tym uwagę, że w większości państw europejskich rejestracja bieżącej ludności nie funkcjonowała, a także rozpoczęcie wysyłania sprawozdań o ruchu ludności do GUS, wyłączając w tym aspekcie obowiązki urzędów gminnych. O ocenę tego pomysłu zapytywał Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wicedyrektor GUS Ludwik Krzywicki. Opinię tę dyrektor Departamentu Wyznań MWRiOP Bronisław Dembiński przesłał 17 lutego 1919 r. kuriom działającym na terenie byłego Królestwa Polskiego (Kurii Metropolitalnej Warszawskiej oraz kuriom biskupim: wrocławskiej, lubelskiej, płockiej, sandomierskiej, kieleckiej, podlaskiej i sejneńskiej), prosząc o ich zdanie w tym temacie¹⁴⁹³.

W aktach MWRiOP znajdujemy opinie z czterech diecezji. Kuria wrocławska i lubelska w całości poparła projekt, nie zgłaszając żadnych zastrzeżeń¹⁴⁹⁴. Administracyjnym racjonalizmem wykazała się kuria płocka, która popierając pomysł przesyłania wykazów kwartalnych do GUS zwróciła uwagę, że brak takich danych w urzędach gminnych wielce utrudniałby bieg spraw lokalnych, jak np. wydawanie paszportów czy pobór wojskowy¹⁴⁹⁵. Dlatego proponowała przesyłanie danych zarówno do GUS, jak i władz gminnych, jednocześnie prosząc o dofinansowanie urzędów parafialnych, bądź przynajmniej o

---

¹⁴⁹² AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 3.

¹⁴⁹³ Ibidem, k. 2.

¹⁴⁹⁴ Ibidem, k. 5-6, 9.

¹⁴⁹⁵ Ibidem, k. 7-8.

dostarczenie druków metrykalnych i wzorów wykazów ułatwiających pracę. Podobnie zareagowali zarządcy diecezji sandomierskiej, z tym, że większy akcent położyli na obawę, że na księży-urzędników stanu cywilnego spadną obowiązki należące do tej pory do urzędów gminnych¹⁴⁹⁶. Jednak w przypadku rozwiązania tego problemu władza diecezjalna zapewniała o swej aprobacie.

W pozostałych diecezjach najprawdopodobniej również nie przejawiono w tej kwestii wielkiego oporu, gdyż pismem z 8 lutego 1921 r. GUS zaprosił na konferencję urzędników Departamentu Wyznań MWRiOP, mającą odbyć się 16 lutego 1921 r., na której zamierzał wystąpić z „wnioskiem ustawy” zmieniającej dotychczasowy tryb prowadzenia akt stanu cywilnego¹⁴⁹⁷. Czynił to „na życzenie sfer duchownych”, a nowy projekt miał położyć kres pozbawionym rubryk księgom. Co jednak znamienne, konferencja odbywała się dwa lata po początkowych opiniach i korespondencjach, co świadczy o mniejszym zainteresowaniu tą kwestią niż wynikałoby to z deklaracji wszystkich stron z 1919 r., bądź o trudnościach z jakimi zmagano się na polu urzędniczym i politycznym.

Rezultatem spotkania był wysłany do MWRiOP 17 marca 1921 r. projekt „ustawy o księgach i aktach stanu cywilnego w b. dzielnicy rosyjskiej”, który składał się z dziesięciu artykułów¹⁴⁹⁸. Przy tytule znalazł się ręczny dopisek „na terenie ośmiu województw”, co oznacza, że dotyczył zarówno terenów byłego Królestwa Polskiego, jak i obszaru byłego Imperium Rosyjskiego. Pierwszy dzielił księgi na te dotyczące małżeństw, urodzeń i zgonów, które miały być prowadzone dla wszystkich wyznań. Księga małżeństw miała zawierać następujące rubryki: numer porządkowy, data ślubu, kto dopełnił akt ślubu oraz informacje o nupturientach (imię, nazwisko, zawód, miejsce zamieszkania, data urodzenia bądź wiek, analogiczne dane ich rodziców i świadków, miejsce urodzenia, wyznanie, stan cywilny), informacje o złożonych aktach i oświadczeniach, zapowiedziach oraz umowie przedślubnej. W przypadku udzielenia ślubu przez innego duchownego niż właściwy należałoby przedstawić odpowiednie pozwolenie, w przypadku zawierania małżeństwa przez osobę będącą już kiedyś w związku małżeńskim należałoby przedstawić wzmiankę o jego ustaniu bądź unieważnieniu. Niezbędna byłaby także wzmianka o przeczytaniu aktu obecnym oraz zapisanie uwag w przypadku nadzwyczajnych okoliczności nieprzewidzianych w rubrykach. Księgi urodzeń miały zawierać analogiczne dane dot. aktu chrztu, płeć i imię dziecka, informację czy dziecko było ślubne bądź nie oraz czy urodziło się żywe czy martwe,

---

¹⁴⁹⁶ Ibidem, k. 10.

¹⁴⁹⁷ Ibidem, k. 11.

¹⁴⁹⁸ Ibidem, k. 12-19.

analogiczne informacje o rodzicach, rodzicach chrzestnych, zgłaszającym i świadkach. W księdze zgonów miały znajdować się analogiczne informacje o okolicznościach zgonu oraz o zmarłym, jego rodzicach, małżonku i zgłaszających. Istotną innowacją był artykuł drugi, który wprowadzał nowy, czwarty rodzaj księgi, w której w formie ciągłego protokołu miały być zapisywane zmiany dotyczące aktów już sporządzonych, np. sprostowania, informacje o przysposobieniu czy chrzcie osoby, której akt urodzenia już wcześniej został spisany. Dalsze artykuły dotyczyły kwestii legislacyjnych – uchylałyby dotychczasowe regulacje w tym temacie, dostosowywałyby do ustawy m.in. przepisy małżeńskie, określałyby teren, na którym ustawa miała obowiązywać, a także sposób określenia terminu jej wejścia w życie. Do projektu dołączono wzory rubryk w nowych księgach. Kolejne konferencje w tej sprawie odbyły się 2 i 8 kwietnia¹⁴⁹⁹.

Zaowocowały one istotnymi zmianami, gdyż 12 kwietnia 1921 r. GUS informował MWRiOP o przesłaniu projektu „ustawy o wprowadzeniu rubrykowanych ksiąg akt stanu cywilnego” Radzie Ministrów w celu rozpatrzenia i zatwierdzenia¹⁵⁰⁰. Krótki, jednostronicowy i składający się z czterech artykułów concept również miał wprowadzać cztery rodzaje ksiąg (małżeństw, urodzeń, zgonów i dot. zmian księgę protokołów przyjęć), ale nie opisywał dokładnie rubryk, odpowiedzialność tę przerzucił na rozporządzenie wykonawcze¹⁵⁰¹. Wymieniał także enumeratywnie teren obowiązywania (miasto Warszawa i osiem województw byłego zaboru rosyjskiego) i określał datę wejścia w życie na 1 stycznia 1922 r.

Prace zaczęły nabierać tempa, gdyż Departament Legislacyjny Prezydium Rady Ministrów zarządził na temat projektu konferencję w dniu 6 maja 1921 r.¹⁵⁰² Połączono ją z dyskusją na temat innego projektu – rozporządzenia Rady Ministrów „w sprawie rozciągnięcia na ziemie przyłączone do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie, podpisanej w Rydze 12 października 1920 r., przepisów, normujących meldowanie i zapisywanie faktów ruchu naturalnego”¹⁵⁰³. Projekt rozporządzenia rozciągał na nowo zdobyte ziemie moc obowiązującą m.in. art. 95-98, 105 i 133 KCKP oraz art. 237 prawa o małżeństwie z 1836 r., a także art. 9 rozporządzenia Rady Ministrów z 18 października 1920 r.¹⁵⁰⁴, w którym nakazywano zapisywać dzieci martwo

---

¹⁴⁹⁹ Ibidem, k.. 20.

¹⁵⁰⁰ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 24. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 241.

¹⁵⁰¹ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 25.

¹⁵⁰² Ibidem, k. 26, 28.

¹⁵⁰³ Ibidem, k. 29.

¹⁵⁰⁴ Dz.U. 1920 nr 108, poz. 710.

urodzone jedynie w rejestrze urodzeń. W ten sposób planowano wprowadzić część przepisów o prowadzeniu akt stanu cywilnego obowiązujących na terenie byłego Królestwa Polskiego na ziemię leżące niegdyś w granicach Imperium Rosyjskiego.

Po konferencji z 6 maja 1921 r. inicjatywę przejęło Ministerstwo Sprawiedliwości. 10 maja rozesłało projekt ustawy „o zmianie niektórych przepisów, dotyczących aktów stanu cywilnego”¹⁵⁰⁵. MS poparło działania GUS w niniejszej sprawie oraz podkreśliło jej aprobatę ze strony metropolity warszawskiego. Zwróciło również uwagę na brak poruszenia kwestii opłat za akty stanu cywilnego, w którym to aspekcie nadal obowiązywał dekret księcia warszawskiego z 1809 r., a także na brak potrzeby rozciągania nowych przepisów na ziemię wschodnie, gdyż rubrykowane akty były już tam prowadzone. Ministerstwo przestrzegało też przed większymi zmianami w prowadzeniu akt stanu cywilnego na wschodzie ze względu na słabe zorganizowanie administracji i ludności na tych terenach, w związku z czym mogły jedynie przysporzyć chaosu. Pochwalono przyznanie nadzoru nad prowadzeniem akt stanu cywilnego ministrowi spraw wewnętrznych w porozumieniu z ministrem sprawiedliwości i ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego, ale skrytykowano zbyt szczegółowe rubryki przygotowane przez GUS podkreślając, że nie można przekształcać urzędnika stanu cywilnego w urzędnika statystycznego. Kolejną konferencję w sprawie projektu Prezydium Rady Ministrów wyznaczyło na dzień 1 czerwca¹⁵⁰⁶.

Projekt MS w stosunku do poprzedniego sporządzonego przez GUS różnił się drobnymi korektami językowymi i doprecyzowaniami, podkreśleniem, że księgi powinny być prowadzone w języku polskim, a także zawężeniem obejmowanego terytorium do byłego Królestwa Kongresowego¹⁵⁰⁷. Umożliwiono w nim jednak rozciągnięcie ustawy na powiaty białostocki, bielski, sokólski, grodzieński, wołkowyski i białowieski oraz województwa nowogrodzkie, polskie i wołyńskie oraz wydanie rozporządzenia w kwestii określenia opłat za sporządzanie aktów cywilnych. To ostatnie miało być wydawane przez MSW w porozumieniu z MS, na konferencji dodano do porozumienia również MWRiOP. Następną konferencja w sprawie projektu odbyła się 7 lipca 1921 r.¹⁵⁰⁸

Dalszy przebieg prac w ciągu kolejnego roku pozostaje nieznany, z akt MWRiOP wynika jednak, że Prezydium Rady Ministrów ogłosiło następną konferencję w dniu 16

---

¹⁵⁰⁵ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 30-33.

¹⁵⁰⁶ Ibidem, k. 34-35.

¹⁵⁰⁷ Ibidem, k. 36-37.

¹⁵⁰⁸ Ibidem, k. 40.

listopada 1922 r. i wyznaczyło ją na dzień 29 listopada¹⁵⁰⁹. Rozpatrywany na niej projekt był już w innej formie i z inną nazwą, nosił miano „ustawy w przedmiocie prowadzenia ksiąg aktów stanu cywilnego”¹⁵¹⁰. Jedna zmiana miała dość oczywisty charakter ze względu na zmianę w posiadaniu terytorialnym państwa polskiego. Regulacje dotyczące rubrykowanych ksiąg stanu cywilnego miały obowiązywać nie tylko na terenie byłego Królestwa Kongresowego i Kresach Wschodnich, ale także na inkorporowanej do Rzeczypospolitej w dniu 18 kwietnia 1922 r. Ziemi Wileńskiej. W projekcie pozbawiono także mocy obowiązującej wszelkie przepisy regulujące na tych terenach sposób prowadzenia ksiąg, a także wzory i formy temu służące. Zniknęły zapisy o możliwości wydania rozporządzenia w materii opłat za akty stanu cywilnego oraz rozciągania ustawy na dalsze tereny, natomiast w artykule czwartym przyznano Radzie Ministrów możliwość wydawania instrukcji i rozporządzeń w kwestii prowadzenia aktów stanu cywilnego.

W uzasadnieniu projektu zmiany argumentowano uproszczeniem pracy urzędników stanu cywilnego, pozbawiając ich obowiązku spisywania schematycznych ciągłych zwrotów, a umożliwiając skupienie się na samych danych, użytecznych także statystyce¹⁵¹¹. Rozciągnięcie go na Kresy Wschodnie i Ziemię Wileńską tłumaczono chęcią ujednoczenia rubryk, a wprowadzenie „księgi protokołów” miało stworzyć podstawy dla późniejszych poprawek czy dodatków w księgach.

Kilkukrotnie zmieniająca się koncepcja co do zakresu merytorycznego oraz terytorialnego nowej ustawy (rozporządzenia) ukazała niepewność organów nad nią pracujących co do samych jej podstaw. Proponowane rozwiązania miały charakter doraźny, ograniczony terytorialnie i nie wpływający na sposób prowadzenia rejestracji stanu cywilnego, pozostawiając kompetencje w tym zakresie dotychczasowym prowadzącym księgi, a więc w większości osobom duchownym. Prawdopodobnie właśnie z tych względów prace nad projektem w tym kształcie zostały porzucone. Podstawowy dla celów gromadzenia danych statystycznych obowiązek uporządkowanego przesyłania przez urzędników stanu cywilnego sprawozdań z zapisywanych przez nich w księgach informacji został zapewniony we wspomnianym rozporządzeniu Rady Ministrów z 18 października 1920 r. w sprawie organizacji statystyki ruchu naturalnego ludności, dlatego też GUS w mniejszym stopniu interesował się kolejnymi projektami z zakresu rejestracji.

---

¹⁵⁰⁹ Ibidem, k. 42.

¹⁵¹⁰ Ibidem, k. 43-44.

¹⁵¹¹ Ibidem, k. 45.

Nie porzucono jednak dyskusji na temat uporządkowania rejestracji na obszarze byłego Imperium Rosyjskiego, gdzie była ona najbardziej zaniedbana. 24 kwietnia 1926 r. MSW odpowiedziało działającej przy Prezydium Rady Ministrów Komisji Wniosków Ustawodawczych dla Ziem Wschodnich na jej opinie i propozycje w temacie ustalenia norm obowiązujących w przedmiocie aktów stanu cywilnego na tych terenach¹⁵¹². MSW zgadzało się z Komisją w takich kwestiach, jak język aktów, nadzór nad ich prowadzeniem, czy potrzeba przygotowania ustawy ujednolicającej materię w całym kraju. Zauważało jednak, że moment uchwalenia tej ostatniej mógł być odległy, wcześniej trzeba więc było uporządkować tę sprawę na Kresach Wschodnich.

Poruszona została także kwestia sprostowania, wznawiania i późniejszego sporządzania metryk. Zdaniem MSW rozciągnięcie art. 140-142 KCKP na ziemie wschodnie nie rozwiązałyby problemu w całości, gdyż traktowały one wyłącznie o możliwości sprostowania. Innym problemem było, że na ich podstawie tylko strona zainteresowana mogła ubiegać się o sprostowanie aktu, tymczasem powinna być także możliwość dokonania tego z urzędu. Po wymianie korespondencji międzyministerialnej Prezydium Rady Ministrów zarządziło na 17 lipca konferencję w sprawie przepisów o aktach stanu cywilnego obowiązujących w województwach wschodnich, na którą zaproszono również przedstawicieli MWRiOP¹⁵¹³.

2.2 Prace nad rozporządzeniem w sprawie poświadczenia zmiany wyznania (1920-1923)

Dnia 10 marca 1923 r. Magistrat Miasta Łodzi skierował do MSW pismo poruszające temat wyznaniowej rejestracji stanu cywilnego w kraju¹⁵¹⁴. W urzędzie zwrócono uwagę na tę sprawę z powodu wydanych dwa lata wcześniej ministerialnych okólników w sprawie poświadczenia zmiany wyznania¹⁵¹⁵. Regulowały one wydawanie przez władze administracyjne zaświadczeń na terenie byłego zaboru rosyjskiego o powrocie na judaizm. Poruszały więc kwestię istotną dla państwa, chociażby pod względem meldunkowym czy statystycznym, a jednocześnie bardzo niejednorodną z punktu widzenia systemu prawnego całego państwa – rejestracji zmiany wyznania. Poszczególne rozwiązania różniły się zarówno ze względu na mające inne podstawy prawne przepisy pozaborcze, jak i inne uregulowania co

---

¹⁵¹² Ibidem, k. 72-73.

¹⁵¹³ Ibidem, k. 71.

¹⁵¹⁴ Ibidem, k. 539.

¹⁵¹⁵ Dz.Urz. MSW nr 1921 nr 2, poz. 44; Dz.Urz. MWRiOP 1921 nr 25, poz. 266.

do poszczególnych wyznań. Na obszarze byłego zaboru austriackiego traktowały o tym przepisy ustawy o stosunkach międzywyznaniowych z 1868 r., a byłego zaboru niemieckiego ustawy o występowaniu z gmin i parafii kościelnych z 1873 r. Najgorsza z sytuacji występowała na terenie byłego zaboru rosyjskiego. Tam bowiem brak było jakichkolwiek przepisów ustalających porządek cywilno-policyjnej rejestracji przejścia na inne wyznanie.

Stan taki był wielce niekorzystny zarówno dla państwa, jak i poszczególnych obywateli, stąd też według magistratu należało poczynić pewne kroki ku jego zmianie. Zwrócono uwagę na art. 111 obowiązującej już konstytucji marcowej, gwarantujący wszystkim obywatelom wolność wyznania i sumienia, przez co mocą dedukcji należało stwierdzić, że uznawał on prawo obywatela do nie nalażenia do żadnego wyznania. Posiłkowano się taką interpretacją sporządzoną przez prof. Abrahama, który na łamach „Naszej Konstytucji” stwierdzał, że „swoboda i wolność wyznawania takiej lub innej religii, lub niewyznawanie żadnej została (przez Konstytucję) każdemu z obywateli zapewniona”. Bezwyznaniowość powinna być zatem traktowana *sui generis* jako prawny stan wyznaniowy. Przytoczono wreszcie opinię Prokuratorii Generalnej z 8 stycznia 1923 r., w którym uznano ostatni ustęp wyżej wymienionego okólnika z 11 stycznia 1921 r., w który zalecono w podobny sposób postępować we wszystkich przypadkach zmiany wyznania, za zdecydowanie niewystarczający i zbyt ogólny.

W związku z tym łódzki magistrat zwracał się do ministerstwa z prośbą o wydanie rozporządzenia uzupełniającego bądź osobnego, które ustaliłoby równorzędność pomiędzy stanem wyznaniowym i bezwyznaniowym. Łódzcy urzędnicy podeszli do tematu z powagą i popełnili czyn bezprecedensowy, gdyż pozwolili sobie przygotować i przesłać MSW własny, składający się z pięciu paragrafów, projekt takiego rozporządzenia¹⁵¹⁶. W pierwszym z nich na osoby występujące z jednego wyznania i przystępujące do innego nakładano obowiązek dostarczenia władzy administracyjnej I instancji dowodu przyjęcia jej do nowego wyznania. Na tej podstawie władza administracyjna miałaby mieć powinność wystawienia jej poświadczenia o takim fakcie, zawierającego niezbędne dane identyfikujące osobę i dotyczące jej wyznania, zarówno nowego, jak i dotychczasowego. Taki dokument potrzebny byłby w celu wyjednania nowego dowodu osobistego i miał tracić ważność po upływie sześciu miesięcy.

W paragrafie drugim przewidziano możliwość wystąpienia z dotychczasowego wyznania przy braku przystąpienia do innego, a więc wstąpienie do stanu bezwyznaniowego.

---

¹⁵¹⁶ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 540.

Osoba tym zainteresowana musiałaby wtedy zgłosić takie wydarzenie władzy administracyjnej I instancji, a ta powinna byłaby wtedy wydać zgodne z takim stanem poświadczenie.

Paragraf trzeci nakazywałby prowadzenie specjalnego rejestru, w którym miałyby być zapisywane dane identyfikujące osobę zainteresowaną (jak imię i nazwisko, płeć, data i miejsce urodzenia, miejsce stałego zamieszkania, stan rodzinny, zajęcie), a także informacje o wyznaniu dotychczasowym, wyznaniu nowym i dacie dokonania zmiany.

Paragraf czwarty nakładałby na władzę administracyjną obowiązek sprostowania ksiąg ludności i ksiąg meldunkowych oraz zawiadomienia o wystąpieniu z wyznania lub zmianie wyznania uprzednio właściwych duszpasterza i urzędnika stanu cywilnego (bądź samego duszpasterza, jeśli pełnił on jednocześnie obowiązki urzędnika stanu cywilnego)¹⁵¹⁷.

Paragraf piąty określał obszar, na którym rozporządzenie miało obowiązywać, tzn. teren byłego zaboru rosyjskiego (Królestwo Polskie oraz kresy wschodnie). Pod pismem podpisał się dyrektor Zarządu Głównego łódzkiego magistratu oraz prezydent miasta Aleksy Rzewski.

2.3 Prace nad ustawą o aktach (metrykach) urodzenia dzieci nieznanymi rodziców na obszarze byłego zaboru rosyjskiego (1924-1926)

Dnia 18 stycznia 1924 r. MS przesłało Radzie Ministrów oraz MWRiOP projekt „ustawy w przedmiocie aktów urodzenia dzieci nieznanymi rodziców na obszarze byłego zaboru rosyjskiego”¹⁵¹⁸. W jego art. 1 przewidziano zmianę brzmienia art. 104 KCKP¹⁵¹⁹, który traktował o powinności oddania znalezionej nowonarodzonego dziecka przełożonemu jakiegokolwiek parafii, a także odzieży i innych rzeczy przy nim znalezionych oraz wyjaśnienia okoliczności znalezienia. Duchowny z kolei miał obowiązek spisania aktu urodzenia w obecności dwóch świadków oraz zapisania wszelkich wiadomych danych dziecka, a także informacji o osobie lub instytucji zobowiązanej do przyjęcia dziecka.

W nowej wersji powinność „oddania” określono jako „okazanie” i rozszerzono ją na osobę sprawującą faktyczną opiekę nad dzieckiem niewiadomych rodziców¹⁵²⁰. Doprecyzowano także podmiot, któremu należałoby okazać dziecko na przełożonego

---

¹⁵¹⁷ Ibidem, k. 541.

¹⁵¹⁸ Ibidem, k. 50.

¹⁵¹⁹ KCKP, s. 61.

¹⁵²⁰ AAN, MWRiOP, syg. 641, k.51-52.

najbliższej parafii lub innej według własnego uznania, o ile na podstawie cech lub zeznań dziecka nie można przypisać mu przynależności do innej religii. Duchowny oprócz sporządzenia aktu miałby także przesłać jego wypis właściwemu wojewodzie w celu nadania nazwiska, a gdyby to nastąpiło, miałby wpisać je do tegoż aktu. Tak zmieniony artykuł miał obowiązywać na terenie byłego zaboru rosyjskiego i mieć zastosowanie także do przypadków przed wejściem nowelizacji w życie. Wykonanie ustawy miało być powierzone ministrowi spraw wewnętrznych i ministrowi sprawiedliwości. Zmianę uzasadniano problemem braku możliwości uregulowania statusu prawnego sporej liczby osieroconych bądź opuszczonych starszych dzieci (nie nowonarodzonych), która zamieszkiwała teren byłego zaboru rosyjskiego¹⁵²¹. Nie posiadały one aktu urodzenia, a przez to i dowodu osobistego, a zdarzało się, że nie były w stanie podać nawet swego nazwiska, należało więc stworzyć możliwość nadania mu go przez państwo.

Dnia 5 lutego 1924 r. MWRiOP przesłało swoje uwagi do niniejszego projektu, w których dopominało się o dopisanie obowiązku realizacji ustawy ministrowi WRiOP, argumentując to dotychczasowym doświadczeniem ministerstwa w materii dotyczącej aktów stanu cywilnego¹⁵²². Dnia 8 marca MS odpowiedziało, że taka zmiana była już niemożliwa z powodu przedstawienia dokumentu Radzie Ministrów i zaakceptowania jego brzmienia przez Prezydium Rady Ministrów na konferencji w dniu 1 marca¹⁵²³.

Do Sejmu projekt trafił 17 marca, tam jednak komisja prawnicza istotnie go przeorganizowała¹⁵²⁴. W nowej wersji zmieniono podmiot, który należałoby zawiadomić o znalezieniu dziecka, na władzę administracyjną I instancji. Władza ta miałaby dookreślić okoliczności znalezienia bądź objęcia pieczy nad dzieckiem, orzec do jakiego wyznania miałoby przynależeć oraz nadać mu imię, jeśli go nie posiadało. Takie orzeczenie miałoby zapaść na zasadzie przypuszczenia do jakiego wyznania należeli rodzice dziecka, jeśli jednak brak byłoby ku temu żadnych przesłanek, miałby być przypisane do wyznania rzymskokatolickiego. Następnie władza I instancji miałaby zwrócić się do odpowiedniej władzy (ministra spraw wewnętrznych) o nadanie dziecku nieznanym rodziców nazwiska, upoważniona do tego mogłaby być władza administracyjna II instancji. Dopiero wtedy sprawujący pieczę miałby zwrócić się do odpowiedniego urzędnika stanu cywilnego celem spisania aktu urodzenia, który miałby być sporządzony po okazaniu dziecka i w obecności

---

¹⁵²¹ Ibidem, k. 53.

¹⁵²² Ibidem, k. 46-47.

¹⁵²³ Ibidem, k. 48-49.

¹⁵²⁴ H. Konic, *Metryki podrzutków w b. zaborze rosyjskim*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1926, r. 6, z. 4, s. CCXXVI.

osoby, które je znalazła lub pod pieczę którego się znajdowała. Informacje o dziecku (nadane nazwisko, płeć, domniemany wiek, okoliczności znalezienia bądź przyjęcia w pieczę) miałyby być ogłoszone w Monitorze Polskim. Wszelkie koszty związane z wykonaniem ustawy miałyby być pokryte przez Skarb Państwa, a pisma i podania miałyby być zwolnione z opłat. Ustawa miała wejść w życie na obszarze byłego zaboru rosyjskiego z dniem ogłoszenia i mieć zastosowanie także w przypadkach wcześniejszych niezłatwionych spraw w tej kwestii. Miała również uchylać wcześniejsze uregulowania w tym temacie, wyszczególniając art. 104 KCKP. Dla osób, które zaniedbały obowiązek zgłoszenia dziecka, przewidziano sankcję z art. 424 kodeksu karnego¹⁵²⁵. Wykonanie ustawy pozostawiono ministrowi spraw wewnętrznych i ministrowi sprawiedliwości, ostatecznie wyłączając z tej materii ministra WRiOP.

Dnia 12 grudnia 1925 r. komisja złożyła sprawozdanie, w którym wskazała motywacje wprowadzonych zmian. Według niej poprzedni projekt doprowadziłby do sytuacji, gdzie znajdujący bądź sprawujący opiekę nad dzieckiem mógłby wybrać mu wyznanie według swego uznania. Taka sytuacja miała być niedopuszczalna, ponieważ dziecko nie było własnością tej osoby, a przede wszystkim było obywatelem państwa, dlatego państwo powinno zapewnić mu najlepsze warunki wychowania i rozwoju. Z tego powodu, w przypadku braku możliwości ustalenia wyznania dziecka, powinno być ono przypisane do wyznania rzymskokatolickiego, które jest religią większości obywateli Rzeczypospolitej. Natomiast decyzję w tej sprawie powinna podejmować bezstronna z zasady władza państwowa w uosobieniu władzy administracyjnej I instancji. Władza ta miała być też w stanie dopilnować, aby dziecko miało należytą opiekę.

Ustawę przyjęto 1 lipca 1926 r. pod pierwotnie założoną nazwą¹⁵²⁶. W ostatecznej wersji znalazło się 9 artykułów i parę kolejnych zmian w stosunku do ostatniego wyżej opisanego projektu. Wprowadzono termin na zgłoszenie, który wynosić miał miesiąc od znalezienia bądź objęcia pieczy nad dzieckiem. Znalazło się także miejsce na odwołanie do organu wyższej instancji na orzeczenie przypisujące je do danego wyznania, które można było wnieść w terminie miesiąca od wydania orzeczenia. Do odpowiedniego urzędnika stanu cywilnego miał zwrócić się nie sprawujący pieczę nad dzieckiem, a władza administracyjna I instancji. Odpis aktu miał być przesłany MSW, które prowadzić miało rejestr dzieci nieznanymi rodziców. Spisany w ten sposób akt miał nie stać na przeszkodzie sądowemu

---

¹⁵²⁵ Kto mając obowiązek zgłosić urodzenie lub śmierć osobie upoważnionej do prowadzenia ksiąg zapisów urodzeń i śmierci podlegał karze do pięćdziesięciu rubli. Zob. *Kodeks karny z r. 1903...*, op. cit., s. 141.

¹⁵²⁶ Dz.U. 1926 nr 72, poz. 413.

dochodzeniu pochodzenia dziecka. Termin zgłoszenia jednorazowo przedłużony został do 6 miesięcy od ogłoszenia ustawy. W takiej formie ustawa weszła w życie z dniem 26 lipca 1926 r.

2.4 Prace nad ustawą w sprawie spisywania aktów urodzenia w trybie wyjątkowym oraz ustawą o odtwarzaniu zniszczonych lub zaginionych ksiąg stanu cywilnego (1933-1934)

Dnia 22 listopada 1933 r. MS skierowało do MWRiOP projekt ustawy o spisywaniu aktów urodzenia w trybie wyjątkowym, natomiast 27 listopada 1933 r. MSW wysłało do tego samego adresata projekt ustawy o odtwarzaniu zniszczonych lub zaginionych ksiąg stanu cywilnego. Stały się one przedmiotem wewnętrznej korespondencji w Ministerstwie¹⁵²⁷. W piśmie do Wydziału Prawnego MWRiOP z 14 grudnia 1933 r. Departament Wyznań zwracał uwagę, że o obu projektach dyskutowano równocześnie, gdyż mimo że zostały przygotowane przez dwa różne ministerstwa, istotnie się zazębiały i traktowały częściowo o tych samych zagadnieniach¹⁵²⁸. Biorąc pod uwagę, że rozwiązania w nich zawarte były w dużej mierze sprzeczne, Departament Wyznań postanowił wstrzymać się ze swą opinią na temat konkretnych zaprezentowanych rozwiązań, a do czasu przygotowania jednolitego unormowania sprawy poprzestać na omówieniu zasad ogólnych, którymi należy się kierować.

Przede wszystkim wyżej oceniono zakres projektu MSW, który miał obejmować wszystkie akty stany cywilnego, w przeciwieństwie do tego z MS, który dotyczyć miał tylko aktów urodzenia. Stwierdzono, że ograniczanie możliwości spisania aktu stanu cywilnego w trybie wyjątkowym tylko dla mieszkańców województw centralnych i wschodnich byłoby zbytnim zawężeniem terytorialnym. Regulacja taka powinna być przewidziana na cały obszar kraju. Należałoby ją także udostępnić w przypadku przeszkód natury faktycznej, jak np. odmowa ze strony prowadzącego akta, a nie tylko natury prawnej. W związku z tym Departament Wyznań uznał, że trzeba wyraźnie oddzielić i uwypuklić różnicę między rekonstrukcją zaginionych lub zniszczonych akt stanu cywilnego a sporządzaniem takich aktów stanu cywilnego, których spisanie napotyka na trudności natury prawnej lub faktycznej.

Pochwalono rozwiązanie, o którym napomknięto w obu projektach, tzn. utworzenie odrębnych ksiąg stanu cywilnego, w których miałyby być wpisywane wszelkie akty utworzone bądź odtworzone w trybie wyjątkowym. Takie księgi miałyby być prowadzone

---

¹⁵²⁷ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 281, 284-285.

¹⁵²⁸ Ibidem, k. 286-288.

przez urzędników stanu cywilnego, zaś na terenach, gdzie jego funkcje pełniła osoba duchowna, zajmowałaby się tym właściwa terytorialnie powiatowa władza administracji ogólnej. Całe postępowanie powinno znaleźć się w rękach władz administracyjnych, natomiast jeśli chodzi o sposób ustalenia danych stanu cywilnego, to powinna być przewidziana możliwość dotarcia do niej w drodze postępowania sądowego (co zawierał projekt MS). Sam tryb postępowania powinien być szczegółowo określony w ustawie.

Na koniec, poniekąd upoważniając się do wygłaszania powyższych uwag, dyrektor departamentu stwierdzał, że projekty te głęboko sięgają w sferę stosunków wyznaniowych. Natomiast same jego opinie, nawet jeśli nie stały w bezpośrednim związku ze sprawami wyznaniowymi, łączyły się z nimi pośrednio.

Po uzgodnieniu opinii pomiędzy komórkami ministerialnymi wiceminister WRiOP ks. Bronisław Żongołłowicz¹⁵²⁹ 24 stycznia 1934 r. przesłał swoje uwagi co do poszczególnych projektów ministerstwu¹⁵³⁰. Przypominał on MS, że w przypadku braku spisania aktu urodzenia przy chrzcie przez duchownego katolickiego, zgodnie z kanonem 470 mógł on być spisany i wciągnięty do ksiąg metrykalnych (stanu cywilnego) po upływie kilku, kilkunastu czy nawet kilkudziesięciu lat. Regulować to miały przepisy kościelne, zarówno te wyższego rzędu, jak i lokalne. Żongołłowicz zwracał więc uwagę, że duchowni posiadali już swoje normy w tej kwestii i w związku z tym mogli odmawiać wykonywania traktujących o tym postanowień sądu. Postulował więc utworzenie dla sporządzania tego typu aktów odrębnych urzędów.

Przesłana tego samego dnia do MSW opinia na temat następnego projektu stanowiła natomiast dokładne powtórzenie uwag przesyłanych wcześniej Wydziałowi Praw MWRiOP przez Departament Wyznań tego ministerstwa¹⁵³¹. Na końcu wiceminister dodał jednak od siebie, że przewidziana powinność sporządzenia „wzmianek-odsylaczy” na brzegu aktu urodzenia była szalenie nieprecyzyjna, gdyż mogło to zostać zinterpretowane także jako brzeg górny, dolny, bądź zewnętrzny księgi i prowadziłyby do nadania jej cech niechlujności.

---

¹⁵²⁹ Bronisław Żongołłowicz (1870-1944) – polski ksiądz katolicki, wykładowca na Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej w Petersburgu, współzałożyciel Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, od 1919 r. profesor prawa kanonicznego Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie. Zwolennik sanacji i rozdziału Kościoła od państwa, prywatnie zaufany rozmówca i radca marszałka Piłsudskiego. Poseł na Sejm III kadencji (1930-1935) z list BBWR. Funkcję podsekretarza stanu w MWRiOP pełnił od czerwca 1930 r. do kwietnia 1936 r., podlegały mu departamenty szkół wyższych, wyznań religijnych i sztuki oraz archiwów państwowych. W okresie, w którym minister WRiOP Janusz Jędrzejewicz pełnił jednocześnie funkcję premiera (1933-1934), Żongołłowicz w praktyce kierował codziennymi pracami ministerstwa. Zob. P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., s. 246-260; J. Majchrowski (red.), *Kto był kim...*, op. cit., s. 490.

¹⁵³⁰ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 290.

¹⁵³¹ Ibidem, k. 291.

Proponował więc sprecyzowanie, że chodzi o brzeg wewnętrzny, znajdujący się przy wszyciu w grzbiet księgi.

Dnia 15 lutego 1934 r. odbyła się międzyministerialna konferencja w sprawie obu projektów¹⁵³². Przewodniczył jej wiceminister sprawiedliwości Stefan Sieczkowski¹⁵³³. Wspomagali go prokurator Bekerman¹⁵³⁴ oraz radcy Tylbor¹⁵³⁵ i Roncki¹⁵³⁶. MSW reprezentował dyrektor Departamentu III Władysław Weissbrod, naczelnik Wydziału Spraw Stanu Cywilnego Juliusz Żymirski i referent tegoż wydziału Maysel. Z MWRiOP pojawił się radca Tadeusz Orsini-Rosenberg. Ten ostatni zaproponował przygotowanie jednolitego projektu, łączącego tematy odtwarzania i spisywania aktów stanu cywilnego w specjalnym trybie. Sieczkowski przychylił się do takiego rozwiązania, a opracowanie nowych regulacji powierzono MSW. Nie znamy dalszej dynamiki prac w tym temacie, w każdym razie nie zostały jednak zakończone unormowaniem podejmowanych w powyższych projektach kwestii.

2.5 Prace nad ustawą o upoważnieniu ministra spraw wewnętrznych do ustalenia wysokości opłat za czynności związane z prowadzeniem aktów stanu cywilnego (1933-1934)

Dnia 4 grudnia 1933 r. MSW przesłało MWRiOP projekt ustawy o upoważnieniu ministra spraw wewnętrznych do ustalenia wysokości opłat za czynności związane z prowadzeniem aktów stanu cywilnego, gdzie analizowano go w Wydziale Prawnym i Departamencie Wyznań¹⁵³⁷. W aktach MWRiOP nie zachował się sam tekst projektu, nie wiadomo więc czy dotyczył on do obszaru całego kraju bądź tylko jego części, jednak notatki w tej sprawie odnoszą się wyłącznie do terenu byłej dzielnicy rosyjskiej. Dnia 13 grudnia 1933 r. wiceminister MWRiOP ks. Bronisław Żongołłowicz sporządził na jego temat opinię,

---

¹⁵³² Ibidem, k. 289.

¹⁵³³ Stefan Sieczkowski (1881-1944), prawnik skreślony w czasach carskich z listy adwokatów za odmowę złożenia przysięgi po rosyjsku, prezes Warszawskiego Sądu Okręgowego, uczestnik wojny polsko-bolszewickiej, prokurator Sądu Najwyższego, dyrektor Departamentu Ustawodawczego MS, podsekretarz stanu w MS w latach 1929-1937. Zob. S. Konarski, *Sieczkowski Stefan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVI/4, z. 151, Warszawa-Kraków: Polska Akademia Nauk 1996, s. 526-527.

¹⁵³⁴ Prawdopodobnie: Lucjan Bekerman (1886-1940) – doktor praw, karnista, prokurator Sądu Najwyższego, naczelnik Wydziału Prawa Międzynarodowego MS. Zob. J. Kirkiczenko, M. Kraczkiewicz, *Kalendarz sądowy na rok 1933*, Warszawa: Skład Główny w Księgarni F. Hoesicka 1933, s. 35.

¹⁵³⁵ Prawdopodobnie: Stanisław Tylbor – adwokat, doradca w MS. Zob. S. Ritterman, *Komentarz do ustawy o prawie autorskim*, Kraków: Leon Frommer 1937, s. XV; *Stanisław Tylbor*, [w:] *Baza danych getta warszawskiego*, <https://new.getto.pl/pl/Osoby/T/Tylbor-Stanislaw-Nieznane2> [dostęp: 02.12.2022 r.].

¹⁵³⁶ Prawdopodobnie: Julian Rencki – radca w Wydziale Prawa Międzynarodowego MS. Zob. J. Kirkiczenko, M. Kraczkiewicz, *Kalendarz sądowy...*, op. cit., s. 35.

¹⁵³⁷ AAN, MWRiOP, sygn. 641, k. 252-255.

którą jednak dość szybko anulowano jako nieaktualną, w związku z czym 12 stycznia 1934 r. sporządził kolejną.

W nowej opinii Żongołłowicz podkreślał, że prowadzenie dokumentów, które były jednocześnie aktami stanu cywilnego i metrykami kościelnymi, dokonywane było w ścisłym związku z obrzędami religijnymi, jakimi były chrzest, ślub i pogrzeb danej osoby¹⁵³⁸. Obowiązek ich sporządzania nałożył na duchownych katolickich Sobór Trydencki z XVI w., a obecnie czynił to Kanon 470. Nie przewidziano osobnych opłat za ich spisywanie, łączne wynagrodzenie duchowni otrzymywali za dokonany obrzęd religijny i sporządzenie aktu, co stanowiło modelowe „ius stolae” (ofiary składane za posługi religijne). Z tego też powodu nie było możliwe ministerialnie ustalenie wysokości opłat za sporządzone akty bez wkroczenia w sferę ściśle kościelną.

Oficjalnie w tej materii obowiązywały przepisy dekretu Króla Saskiego z 26 lutego 1809 r., jednak Żongołłowicz podkreślił, że w praktyce nie był on nigdy przez duchowieństwo katolickie stosowany, więc był kompletną fikcją prawną¹⁵³⁹. Próby ustalenia opłat na terenie Królestwa Polskiego i zaboru rosyjskiego podejmowano wielokrotnie, m.in. w 1825 r. i w 1868 r., nie przyniosły one jednak żadnych wymiernych efektów mimo surowego rygoru administracyjnego. Ponowne działania tego typu mogły z pewnością spotkać się ze stanowczą reakcją Episkopatu Polski oraz dziesięciu tysięcy księży prowadzących w Polsce metryki. Wiceminister wyraził przekonanie, że rozwiązaniem mogłoby być oddzielnie metryk kościelnych i aktów stanu cywilnego w postaci ustanowienia państwowych urzędów stanu cywilnego, które przejęłyby obowiązek sporządzania tych drugich. Swą opinię Żongołłowicz przesłał MSW w dniu 24 stycznia 1934 r., a zawarta w niej negatywna ocena proponowanych rozwiązań prawdopodobnie przesądziła o losie projektu.

3. Projekty ogólnokrajowe

3.1 Prace nad ujednoczeniem prowadzenia ksiąg stanu cywilnego (1925)

Po próbach uregulowań lokalnych zaczęły pojawiać się także postulaty wydania jednolitej dla całego kraju ustawy o prowadzeniu ksiąg stanu cywilnego. Naczelnik Wydziału Administracyjnego MSW Longchamps w piśmie do Komisji Kodyfikacyjnej z 27 marca 1925

---

¹⁵³⁸ Ibidem, k. 257, 263, 268, 270.

¹⁵³⁹ Ibidem, k. 257-258, 263-264, 268-269, 270-271.

r. podkreślał, że ówczasnie prowadzenie ksiąg odbywało się według czterech, a wliczając teren Spiszu i Orawy nawet pięciu, systemów rejestracji¹⁵⁴⁰. Podczas gdy nie zgłaszano większych obiekcji co do uregulowań pruskich, przepisy austriackie zostały skrytykowane za zbyt dużą rozwlekłość legislacyjną, a rosyjskie za przestarzałe rozwiązania nieodpowiadające ówczesnemu systemowi władzy i potrzebom państwa. Komplikowało to ewidencję stanu osobowego obywateli, ale także sprawy prywatnego prawa osobowego. Dla przykładu dziecko rodziców, którzy zawarli wyłącznie cywilne małżeństwo w zaborze pruskim, nie mogło być zapisane do ksiąg stanu cywilnego w Warszawie, gdyż tamtejszy system nie znał instytucji małżeństwa cywilnego. Z tych względów ujednicająca ustawa okazywała się niezbędną dla poprawienia sytuacji, a największe kompetencje do jej opracowania MSW przyznawało MS z uwagi na powiązanie prawa o aktach stanu cywilnego z prawem prywatnym osobowym, a także ze względu na nadzór władzy sądowniczej nad prowadzeniem akt stanu cywilnego na większości terytorium kraju. Do podmiotów współpracujących proponowano MSW i MWRiOP.

Jednocześnie MSW zapraszało na mającą odbyć się 4 kwietnia konferencję w sprawie nowego projektu o prowadzeniu ksiąg stanu cywilnego¹⁵⁴¹. Miały przy nim współpracować wszystkie strony zainteresowane tą kwestią, tj. władza administracyjna, sądowa i wyznaniowa. Z uwagi na powiązania z prawem małżeńskim, MSW wyrażało nadzieję na współpracę z zajmującym się tą dziedziną prof. Karolem Lutostańskim. Pismem z 27 marca 1925 r. MSW zaprosiło do uczestnictwa w konferencji również MWRiOP¹⁵⁴².

Ostatecznie konferencja odbyła się w dość okrojonym do zamierzonego składzie¹⁵⁴³. Oprócz Longchamps obecnymi na niej byli: minister spraw wewnętrznych Cyryl Ratajski, starszy referent Wydziału Administracyjnego MSW Pocięcha, radca z Departamentu Bezpieczeństwa MSW Długocki oraz radca Ministerstwa Sprawiedliwości Zdanowski. Minister Ratajski zwrócił uwagę na potrzeby reformy prawa małżeńskiego osobowego i sposobu rejestracji bezwyznaniowców oraz przygotowania projektu ujednicającego sposób prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, który chciał oprzeć na systemie obowiązującym w byłym zaborze pruskim. Radca Zdanowski zgodził się, że rejestracja bezwyznaniowców powinna być prowadzona według przepisów, które obowiązują w tej dziedzinie dla niechrześcijan. Natomiast w kwestii prawa małżeńskiego był za utrzymaniem ówczesnego systemu

---

¹⁵⁴⁰ Ibidem, k. 56.

¹⁵⁴¹ K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 244.

¹⁵⁴² AAN, MWRiOP, sygn. 641, k. 55.

¹⁵⁴³ Ibidem, k. 57-58.

obowiązującego na terenach byłej Kongresówki, ale zwracał uwagę na wymóg ściślejszego przestrzegania jego przepisów, podkreślając nadużycia duchownych prawosławnych i ewangelickich w przedmiocie rozwodów.

Ostatecznie reforma prawa małżeńskiego została uznana za nieaktualną i odłożoną w czasie ze względu na „polityczne tło sprawy”. Natomiast sprawy rejestracji stanu cywilnego bezwyznaniowców i projektu ujednocniającego prowadzenie ksiąg stanu cywilnego powierzono MSW, przy czym ta pierwsza miała być załatwiona okólnikiem, a druga opracowana przy uwzględnieniu regulacji obowiązujących we Francji i w Czechosłowacji. MSW zwróciło się o opinie w tych dwóch zagadnieniach do MWRiOP, w szczególności o rozstrzygnięcie kwestii czy prowadzenie akt stanu cywilnego powinno należeć do kompetencji władz duchownych, czy też świeckich.

Najwyraźniej prace nad ujednocnieniem prowadzenia rejestracji stanu cywilnego, przynajmniej ze strony MWRiOP, w ciągu kolejnych kilku lat w żaden sposób nie osiągnęły postępu, bowiem w dokumencie podsumowującym „ważniejsze” prace wydziałów Departamentu Wyznań z 1930 r. wskazano m.in. „przedwstępne studia nad regulacją dotyczącą prowadzenia ksiąg stanu cywilnego”¹⁵⁴⁴.

3.2 Projekt ustawy o aktach stanu cywilnego uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną RP (1931)

3.2.1 Wprowadzenie

Powołana ustawą z 3 czerwca 1919 r.¹⁵⁴⁵ Komisja Kodyfikacyjna w zakresie swych kompetencji za jedną z najpilniejszych spraw pod względem wagi społecznej uznała opracowanie jednolitego prawa małżeńskiego¹⁵⁴⁶. Zasady nowego prawa ustalono w Sekcji

---

¹⁵⁴⁴ P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., s. 208.

¹⁵⁴⁵ Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 r. o komisji kodyfikacyjnej. (Dz.P.P.P. 1919 nr 44, poz. 315). Służące tożsamym celom ciała powstawały również w innych państwach Europy Środkowo-Wschodniej, choć w innych formach i z innymi uprawnieniami, np. Ministerstwo Zjednoczenia (*Ministerstvo unifikacije*) w Czechosłowacji, Komisja Prawa Cywilnego w ramach Rady Państwa na Litwie, a także w południowej części kontynentu, np. Rada Prawnicza w Jugosławii. Zob. A. Stawarska-Rippel, *Problem kodyfikacji prawa prywatnego w państwach Europy Środkowo-Wschodniej z perspektywy stulecia*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, t. XVIII, z. 1, s. 45.

¹⁵⁴⁶ H. Świątkowski, *Wyznaniowe prawo...*, op. cit., s. 43. J. Osuchowski, *Z dziejów prawa...*, op. cit., s. 95. Historię i strukturę Komisji Kodyfikacyjnej oraz jej prace nad poszczególnymi projektami omówiono m.in. w: S. Grodziski, *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1981, t. XXXIII, z. 1, s. 47 i n.; L. Górnicki, *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1939*, Wrocław: Kolonia Limited 2000; L. Górnicki, *Prawo jako czynnik integracji państwa w latach II Rzeczypospolitej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2011, nr 3375 („Prawo”, t. CCCXIII), s. 134-145. Strukturę funkcjonowania Komisji omówiono w: L. Górnicki, *Komisja Kodyfikacyjna II RP: pozycja*

Prawa Cywilnego już w 1920 r., wtedy też pierwszy projekt w tej sprawie przedłożył Władysław Leopold Jaworski¹⁵⁴⁷, który jednak po konsultacji z Episkopatem wycofał się z dalszych prac z uwagi na przeważające tendencje do przyjęcia fakultatywnej formy zawarcia małżeństwa oraz możliwości udzielania przez sądy cywilne rozwodów¹⁵⁴⁸. W 1924 r. powstała podkomisja, której powierzono opracowanie nowego projektu¹⁵⁴⁹, jej referentem został Karol Lutostański¹⁵⁵⁰. Po wieloletnich pracach Komisja uchwaliła projekt osobowego prawa małżeńskiego w dniu 28 maja 1929 r., który znalazł się w tomie I i zeszytcie 1 publikacji urzędowej KK¹⁵⁵¹. W dniu 9 marca 1931 r. Komisja uchwaliła powiązany z opracowanym prawem małżeńskim projekt ustawy o aktach stanu cywilnego, który przedstawiono w zeszytcie 2 wspomnianej publikacji¹⁵⁵². Główną rolę w opracowaniu obu projektów przypisuje się powszechnie K. Lutostańskiemu, który kierował Podsekcją Prawa Cywilnego KK.

Niestety nieznanym pozostaje przebieg prac nad projektem o aktach stanu cywilnego¹⁵⁵³. Cały dorobek Komisji Kodyfikacyjnej, w tym niepublikowane nigdzie

---

ustrojowa, struktura organizacyjna, podejmowanie decyzji, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2019, nr 3948 („Prawo”, t. CCCXXVIII), s. 109-151.

¹⁵⁴⁷ K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 241. J. Osuchowski, *Z dziejów prawa...*, op. cit., s. 96. E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, op. cit., s. 52.

¹⁵⁴⁸ A. Woźniczka, *Rozbiór krytyczny małżeństwa. Spory o kodyfikację prawa małżeńskiego w II RP*, „Więź” 2011, nr 5-6, s. 134. P. Fiedorczyk, *Echa projektów unifikacji osobowego prawa małżeńskiego w II RP na terenie województwa białostockiego*, [w:] *Regnare, gubernare, administrare. Prawo i władza na przestrzeni wieków. Prace dedykowane profesorowi Jerzemu Malcowi z okazji 40-lecia pracy naukowej*, red. S. Grodziski i A. Dziadzio, Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM 2012. Z. Zarzycki, *Attempts to Codify Personal Matrimony Law in the Second Polish Republic. A Fiasco or Perhaps a Success?*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2022, t. 15, z. 2, s. 263.

¹⁵⁴⁹ K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 243. S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część 3: okres międzywojenny*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2001, s. 83. M. Pietrzak, *Z problematyki kodyfikacji prawa w II Rzeczypospolitej*, [w:] *O ustroju, prawie i polityce II Rzeczypospolitej. Pisma wybrane*, red. B. Borecki, C. Janik, Warszawa: Wolters Kluwer 2018, s. 177-178.

¹⁵⁵⁰ Karol Lutostański (1880-1939) – prawnik, adwokat, nauczyciel akademicki, specjalista w zakresie prawa rodzinnego. Od 1917 r. wykładowca Uniwersytetu Warszawskiego, od 1919 r. profesor nadzwyczajny i kierownik Katedry Prawa Cywilnego, trzykrotny dziekan Wydziału Prawa UW. Od 1919 r. członek Komisji Kodyfikacyjnej RP, w latach 1933-1939 jej wiceprzewodniczący. W latach 1933-1939 r. dyrektor Departamentu Ustawodawczego MS. Zob. K. Pol, *Poczet prawników polskich XIX-XX w.*, wyd. 2., uzup. A. Redzik, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck 2011, s. 1005-1018.

¹⁵⁵¹ Został jednak ogłoszony drukiem dopiero w październiku 1931 r., zaś w grudniu 1931 r. został przesłany do Ministerstwa Sprawiedliwości. Zob. A. Woźniczka, *Rozbiór krytyczny...*, op. cit., s. 134. P. Fiedorczyk, *Echa projektów...*, op. cit., s. 272. A. Lityński wskazuje, że zwłokę z drukiem projektu małżeńskiego motywowano m.in. potrzebą równoległego opracowania prawa o aktach stanu cywilnego. Zob. A. Lityński, *Pół wieku kodyfikacji prawa w Polsce (1919-1969). Wybrane zagadnienia*, Tychy: Śląskie Wydawnictwa Naukowe 2001, s. 28. Szerzej o wydawnictwach Komisji Kodyfikacyjnej: S. Milewski, A. Redzik, *Themis i Pheme. Czasopiśmiennictwo prawnicze w Polsce do 1939 roku*, Warszawa: Wydawnictwo Iskry 2011, s. 486-487.

¹⁵⁵² K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 245.

¹⁵⁵³ Trudno określić nawet w jakim okresie prace nad nią były prowadzone, rozpoczęto je prawdopodobnie dopiero w drugiej połowie lat 20. Prac nad ustawą o aktach stanu cywilnego nie wymienia prezydent Komisji Kodyfikacyjnej Franciszek Ksawery Fierich w swym podsumowaniu działalności Komisji z 1925 r. Zob. X. Fierich, *Komisja Kodyfikacyjna w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”

protokoły posiedzeń poszczególnych podkomisji, zaginęły prawdopodobnie podczas ewakuacji we wrześniu 1939 r. wraz z innymi aktami Ministerstwa Sprawiedliwości¹⁵⁵⁴.

3.2.2 Tytuł wstępny i przepisy ogólne

Projekt nosił nazwę „ustawy o aktach stanu cywilnego” i zawierał 219 artykułów zawartych w trójstopniowej strukturze, w skład której wchodziły działy, w dalszej kolejności rozdziały, zaś najniższą jednostkę stanowiły działy. Poprzedzono je tytułem wstępnym, na który złożyło się siedem artykułów, traktujących o podstawowych i charakteryzujących się największą ogólnością wśród zagadnień z zakresu rejestracji. Oprócz tego na końcu projektu znalazły się przepisy końcowe oraz przepisy wprowadzające i przechodnie.

Zgodnie z założeniami projektu stan cywilny miałby być stwierdzany na podstawie aktów, które sporządzono w księgach stanu cywilnego (art. 1)¹⁵⁵⁵. Do prowadzenia ksiąg

---

1925, r. 5, z. 3, s. 655-665. W przeglądzie piśmiennictwa z 1925 r. J. Hubert przytaczał opinie zawarte pod hasłem „akta stanu cywilnego” w pierwszych zeszytach „Encyklopedii Ultima Thule” pod redakcją S. Michalskiego. Komisję Kodyfikacyjną skrytykowano tamże za podzielenie się na „niezliczone” komisje i subkomisje”, marnotrawstwo czasu na jałowe debaty, nadmierne koszty utrzymania oraz powolne tempo prac. Zwrócono również uwagę na to, że „niesłuchanie ważny problemat nowej ustawy o aktach stanu cywilnego nie został przez nią jeszcze poruszony”, do czego należytej uwagi nie przywiązano również w Sejmie i w rządzie. Zob. J. Hubert, *Michalski Stanisław Franciszek Dr. Encyklopedia Ultima Thule. Warszawa 1925 r. Zeszyty 1—4, str. 128. 8°.*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1925, r. 5, z. 3, s. 743-746. W wydaniu wspomnianej encyklopedii z 1927 r. wspomniano jedynie o obowiązku opracowania ustawy o aktach stanu cywilnego nałożonym na Komisję Kodyfikacyjną, a także o niezadowalającym tempie prac. Zob. *Akta stanu cywilnego*, [w:] *Encyklopedia powszechna Ultima Thule, T.1, A – Bhagalpur*, red. S. Michalski, Warszawa: Wydawnictwo Ultima Thule 1927, s. 81. Wielką nadzieję na uporządkowanie i unifikację prawa o aktach stanu cywilnego w oparciu o pracę Komisji Kodyfikacyjnej wyrażał w 1925 r. personel Urzędu Stanu Cywilnego przy Magistracie m. Łodzi. Zob. A. Rzewski, *Zarys historyczny imienia i nazwiska w aktach stanu cywilnego.*, [w:] *Dziennik Zarządu M. Łodzi. Maj 1925. Numer specjalny. Numer sprawozdawczy poświęcony setnej rocznicy Urzędu Stanu Cywilnego m. Łodzi*, Łódź: Nakładem Magistratu m. Łodzi 1925, s. 17; I. Librach, *Teoria a praktyka...*, op. cit., s. 19, 23. K. Krasowski podaje, że prace legislacyjne nad projektem ustawy o aktach stanu cywilnego zintensyfikowano dopiero po uchwaleniu 28 maja 1929 r. projektu prawa małżeńskiego. Zob. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 244-245.

¹⁵⁵⁴ Nie należy jednak tracić nadziei na odnalezienie poszczególnych materiałów związanych z pracami nad projektem, również w zbiorach nieoczywistych i zaskakujących swą zawartością. Przykładem sukcesu w wytrwałości poszukiwawczej są efekty najnowszych badań M. Mikołajczyka i G. Nancki, którzy opisali nieznanne do tej pory protokoły posiedzeń podkomisji prawa o stosunkach z pokrewieństwa i opieki Komisji Kodyfikacyjnej ze stycznia, kwietnia i maja 1939 r. Dokumenty archiwalne odnaleziono wśród części księgozbioru prof. Kazimierza Przybyłowskiego, członka Komisji Kodyfikacyjnej w latach 1932-1939, która trafiła w latach 70. ubiegłego wieku do Biblioteki Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego. Na tej podstawie można wciąż żywić nadzieję, że zachowały się również wcześniejsze, choćby pojedyncze materiały z prac Komisji Kodyfikacyjnej, w tym te dotyczące projektu prawa o aktach stanu cywilnego, do których uda się dotrzeć wytrwałym badaczom historii prawa. Zob. M. Mikołajczyk, G. Nancka, *Nieznane protokoły posiedzeń podkomisji prawa o stosunkach z pokrewieństwa i opieki Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej z 1939 roku (część I)*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2022, t. 15, z. 1, s. 101-142; M. Mikołajczyk, G. Nancka, *Nieznane protokoły posiedzeń podkomisji prawa o stosunkach z pokrewieństwa i opieki Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej z 1939 roku (część II)*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2022, t. 15, z. 3, s. 433-464.

powołane miałyby zostać urzędy stanu cywilnego (art. 2)¹⁵⁵⁶, podlegające ministrowi sprawiedliwości (art. 3)¹⁵⁵⁷. Kierownictwo i nadzór nad nimi należeć miałyby do podległego ministrowi dyrektora urzędów stanu cywilnego, a w poszczególnych okręgach do podległych dyrektorowi inspektorów urzędów stanu cywilnego¹⁵⁵⁸. Kompetencję do wydania w drodze

---

¹⁵⁵⁵ *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podsekcja Prawa Cywilnego. Tom I. Zeszyt 2. Projekt ustawy o aktach stanu cywilnego uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 9 marca 1931*, Warszawa: Wydawnictwo Urzędowe Komisji Kodyfikacyjnej (Drukarnia Mazowiecka) 1931 [dalej: Projekt KK 1931], s. 3. Tym samym zbiorcze tomy z aktami miałyby nosić miano „ksiąg”, nie „rejestrów”, co ujednoliciłoby nazewnictwo w tej kwestii. W byłej dzielnicy pruskiej i ona obszarze obowiązywania ustawodawstwa węgierskiego obu nazw używano zamiennie. Tylko akt sporządzony w księdze stanu cywilnego miałby mieć status aktu stanu cywilnego.

¹⁵⁵⁶ W. Namysłowski zauważył, że w projekcie KK urząd stanu cywilnego stał się pojęciem podmiotowym, używanym dla określenia jednostki organizacyjnej, która miałaby być tworem sztucznym, urzędem kolegiąlnym, składającym się siłą rzeczy z osób fizycznych, ale których osobowość miałaby zanikać zupełnie w jej organizmie. Nowe urzędy stanu cywilnego zbliżyłyby się w ten sposób do struktury stosowanej w urzędach skarbowych, urzędach celnych czy sądach, w której one same, a nie osoby wchodzące w ich skład, byłyby organami państwa w danym zakresie ich działania. Mimo tego na podstawie innych postanowień projektu W. Namysłowski stwierdził jednak, że w projekcie przeważała koncepcja sprawowania rejestracji przez jedną osobę, jako urząd monokratyczny personifikowany właśnie przez urzędnika stanu cywilnego. Zob. W. Namysłowski, *Na marginesie projektu ustawy o aktach stanu cywilnego*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1933, nr 14, s. (15) 467-(16) 468. Wszystkie dotychczasowe przepisy pozaborcze odnosiły się przede wszystkim do urzędnika stanu cywilnego jako osoby powołanej do prowadzenia ksiąg, niezależnie od tego czy były to systemy wyznaniowe czy świeckie, nie do urzędu stanu cywilnego jako instytucji. Wprawdzie w ustawie węgierskiej z 1894 r. również wspomniano o państwowych urzędach prowadzących rejestrację, jednak głównie w kontekście zaznaczenia okręgów ich działania, w dalszej jej części konsekwentnie znajdują się odwołania do urzędnika. W projekcie KK do prowadzenia ksiąg wskazano zaś „urząd stanu cywilnego”, stawiając w tym względzie na równi samego urzędnika stanu cywilnego, jego zastępcę oraz ewentualny pozostały personel wykonujący także swe obowiązki. Tym samym podkreślono kolektywny charakter sprawowanych przez urzędy stanu cywilnego funkcji. Takie rozwiązanie zastosowano później w powojennym dekreście z 25 września 1945 r. Zdaniem autora niniejszej pracy niekonsekwencja w stosowaniu terminów „urząd” i „urzędnik” nie pozwala jednoznacznie wskazać charakteru podmiotu prowadzącego rejestrację, tj. jako bezsprzecznie kolegiąlnego lub monokratycznego. Zamyśl jego konstrukcji najwidoczniej opierał się na schemacie pracy zbiorowej jako całej instytucji, jednak prawdopodobne wzorowanie się przy poszczególnych zagadnieniach na obowiązujących już systemach doprowadziło do niezamierzonego uwypuklenia działalności urzędnika stanu cywilnego jako jednostki.

¹⁵⁵⁷ Projektowaną zmianę w zakresie resortu odpowiedzialnego za sprawy rejestracji stanu cywilnego należy uznać za niezwykle istotną, bowiem we wszystkich dotychczasowych pięciu systemach podmiotem właściwym w tej sprawie był resort spraw wewnętrznych, w przypadku systemów wyznaniowych w poszczególnych kwestiach również resort do spraw wyznań religijnych. W większości przypadków w poszczególnych reżimach ministrowi sprawiedliwości przyznano rolę konsultacyjną (przepisy wykonawcze i instrukcje miały być wydawane w porozumieniu z ministrem sprawiedliwości) oraz przyznano kompetencje w zakresie postępowań sądowych związanych z aktami stanu cywilnego, zaś organem nadzoru bądź organem wyższej instancji był minister spraw wewnętrznych. On też najczęściej wydawał przepisy wykonawcze, zarządzenia i instrukcje, interweniował w poszczególnych sprawach, jak też wyznaczała okręgi urzędowania, co utrzymano w II Rzeczypospolitej. Planowana podległość urzędów stanu cywilnego ministrowi sprawiedliwości wydaje się nawiązaniem do rozwiązań z Księstwa Warszawskiego i wczesnego okresu Królestwa Polskiego, gdzie istotne czynności w zakresie rejestracji podejmowało Ministerstwo Sprawiedliwości oraz Komisja Rządowa Sprawiedliwości.

¹⁵⁵⁸ Tym samym kierownictwo i nadzór nad prowadzeniem ksiąg stanu cywilnego zostałyby odebrany sprawującym je w poszczególnych częściach kraju władzom miejskim, starostom, wojewodom, władzom sądowym, prokuratorom, naczelnikom policji, ministrowi spraw wewnętrznych, naturalnie również władzom duchownym poszczególnych wyznań. W ten sposób udałoby się zlikwidować ogromne rozdrobnienie w tej kwestii, a nadzór zostałby powierzonym jednolitym, wyspecjalizowanym organom. Zarówno w przypadku dyrektora urzędów stanu cywilnego, jak i inspektora urzędów stanu cywilnego, zaszła sytuacja odwrotna niż w

rozporządzenia regulaminu wewnętrznego wskazanych wyżej organów przyznano ministrowi sprawiedliwości (art. 4).

W art. 5 zawarto ograniczenie co do podmiotów mogących sprawować obowiązki urzędnika stanu cywilnego i jego zastępcy, a także obowiązki nadzoru nad urzędami stanu cywilnego¹⁵⁵⁹. Mogłyby je pełnić wyłącznie osoba świecka, która nie nie pełniła żadnych stanowisk w hierarchii kościelnej¹⁵⁶⁰. Osoby powołane do służby w urzędach stanu cywilnego lub nadzoru nad nimi pełniłyby swoje obowiązki w imieniu państwa jako jego organy, w tym zakresie korzystać miały prawnej ochrony służącej urzędnikom państwowym (art. 6)¹⁵⁶¹. Podlegałyby przepisom o państwowej służbie cywilnej, jeśli pełniłyby swe obowiązki zawodowo, a ich stanowisko służbowe miałyby określić Rada Ministrów. W przeciwnym wypadku miałyby otrzymywać uposażenie lub wynagrodzenie w wysokości oznaczonej przez Radę Ministrów¹⁵⁶². Językiem urzędów stanu cywilnego oraz władz nadzorczych miał być język polski (art. 7)¹⁵⁶³. Teoretycznie dopuszczono możliwość używania przez nie innego języka, jednak odesłano w tej kwestii do przepisów o języku urzędowania sądów i notariatu.

Dział I określono jako „Przepisy ogólne”, a znajdujący się w nim Rozdział I nosił nazwę „O urzędach stanu cywilnego i władzach nadzorczych”. Oddział I, który opatrzone tytułem „O urzędach stanu cywilnego” zawierał artykuły 8-22. W art. 8 „urzędy stanu”¹⁵⁶⁴ przyznano status urzędów państwowych. Koszt ich utrzymania ponosić miałyby Skarb Państwa, miał on również zwracać gminom nakłady poniesione na ich utrzymanie (art. 9)¹⁵⁶⁵. Jednocześnie ich wpływy, zarówno te otrzymane za wykonane czynności, jak i z tytułu opłaty kar wymierzonych na podstawie niniejszej ustawy, miałyby stanowić dochód Skarbu Państwa (art. 10). Gmina, w której mieściłaby się siedziba urzędu stanu cywilnego, miała na jego prowadzenie zapewnić odpowiednie pomieszczenie na biuro oraz na bezpieczne

---

przypadku zależności urzędu i urzędnika stanu cywilnego. Tutaj bowiem podkreślono osobowy charakter tych organów, nie zdecydowano się na powierzenie kierownictwa i nadzoru „dyrektoriatowi” bądź „inspektoratowi”.

¹⁵⁵⁹ Projekt KK 1931, s. 4.

¹⁵⁶⁰ Przewidziano więc ograniczenie obowiązujące już w systemie pruskim/niemieckim i węgierskim. W projekcie nie przewidziano za to żadnych pozytywnych wymagań, które miałyby spełniać urzędnik stanu cywilnego, jak np. wykształcenie, nieposzlakowana opinia, czy niekaralność.

¹⁵⁶¹ Tym samym wszyscy członkowie personelu urzędów stanu cywilnego, jak również personel pomocniczy dyrektora i inspektorów urzędów stanu cywilnego, miałyby mieć status urzędników państwowych.

¹⁵⁶² Określenie stanowiska służbowego oraz wysokości uposażenia lub wynagrodzenia urzędników stanu cywilnego uznano za kwestię o dużym znaczeniu, były to bowiem jedyne kompetencje, które na podstawie niniejszego projektu ustawy miałyby być przyznane Radzie Ministrów.

¹⁵⁶³ Tego typu wskazanie miało ukrócić dowolność w tej kwestii, bowiem korespondencję do urzędów stanu cywilnego kierowano do tej pory niemal we wszystkich językach używanych na terenie Rzeczypospolitej. Zdarzało się również, że oczekiwano odpowiedzi sporządzanej w tym samym języku, co dotyczyło przede wszystkim języka ukraińskiego.

¹⁵⁶⁴ W niniejszym artykule pominięto słowo „cywilnego”, co zapewne było przeoczeniem.

¹⁵⁶⁵ Projekt KK 1931, s. 5.

przechowywanie ksiąg i dokumentów (art. 11)¹⁵⁶⁶. Ustalanie okręgów i siedzib urzędów stanu cywilnego miałyby należeć do kompetencji ministra sprawiedliwości (art. 12)¹⁵⁶⁷.

W swej nazwie każdy urząd stanu cywilnego miałby nosić nazwę miejscowości, w które miałyby swoją siedzibę (art. 13). Kierownikiem urzędu miałyby być urzędnik stanu cywilnego, którego w sprawowaniu obowiązków wspierać miał jeden lub w miarę potrzeby więcej zastępców, a także sekretariat (art. 14)¹⁵⁶⁸. Urzędników i ich zastępców mianować miałyby dyrektor urzędów stanu cywilnego spośród osób dających rękojmię ścisłego przestrzegania przepisów ustaw cywilnych o prowadzeniu ksiąg stanu cywilnego¹⁵⁶⁹. Osoby pełniące obowiązki w urzędach stanu cywilnego miałyby składać przysięgę lub uroczyste przyrzeczenie przed inspektorem lub jego delegatem, według roty ustalonej przez ministra sprawiedliwości¹⁵⁷⁰. Umożliwiono sprawowanie czynności urzędników stanu cywilnego w połączeniu z urzędem państwowym lub samorządowym, bądź też wykonywaniem innego zawodu, jednak urzędnika państwowego do pełnienia obowiązków urzędnika stanu cywilnego lub jego zastępcy można byłoby powołać tylko w porozumieniu z jego władzą przełożoną¹⁵⁷¹.

Określono także szereg zawodów i stanowisk, które nie mogłyby odmówić przyjęcia obowiązków urzędnika stanu cywilnego lub jego zastępcy, a tym samym w domyśle miałyby

---

¹⁵⁶⁶ Siedziby urzędów stanu cywilnego, które miałyby mieć charakter finansowanych przez Skarb Państwa urzędów państwowych, znajdowałyby się jednak w budynkach gminnych. Gminy miałyby otrzymywać zwrot nakładów poniesionych na utrzymanie urzędów stanu cywilnego, projekt ustawy nie wspominał jednak o opłacie lub rekompensacie dla gmin za zajęcie pomieszczeń biurowych na prowadzenie tychże urzędów.

¹⁵⁶⁷ Nie zdecydowano się na powiązanie okręgów urzędów stanu cywilnego z obszarami gmin lub innych jednostek podziału administracyjnego, co pozostawiłoby ministrowi sprawiedliwości dowolność w ich wyznaczeniu.

¹⁵⁶⁸ Tak określony kierownik nie byłby bezpośrednio podmiotem praw i obowiązków związanych z prowadzeniem ksiąg stanu cywilnego, nie byłby także sam wyłącznym reprezentantem danego urzędu stanu cywilnego. Wszelkie służbowe czynności podejmowane przez niego lub jego zastępcę nie byłyby więc dokonywane w jego imieniu, lecz w imieniu całego urzędu. Zob. W. Namysłowski, *Na marginesie...*, op. cit., s. (15) 467. W każdym urzędzie miałyby funkcjonować tylko jeden urzędnik stanu cywilnego, któremu podlegałyby jego zastępca oraz personel pomocniczy w postaci sekretariatu.

¹⁵⁶⁹ Nie zdecydowano się tym samym na „automatyczne” powierzenie statusu i obowiązków urzędników stanu cywilnego określonym organom, np. prezydentom, burmistrzom i wójtom lub innego rodzaju urzędnikom. Co do zasady urzędnicy stanu cywilnego, jak i ich zastępcy, mieli być samodzielными stanowiskami, a nie osobami prowadzącymi rejestrację „przy okazji” innych wykonywanych czynności. Ich autonomiczny charakter podkreślałby również sposób mianowania, którego dokonywałby organ centralny w postaci dyrektora urzędów stanu cywilnego, a nie władza lokalna.

¹⁵⁷⁰ Tak szerokie określenie wskazuje, że przysięgę lub uroczyste przyrzeczenie składać mieliby nie tylko urzędnicy stanu cywilnego i ich zastępcy, ale także członkowie sekretariatu urzędu stanu cywilnego, co zgodnie z art. 6 odpowiadałoby ich statusowi urzędników państwowych.

¹⁵⁷¹ Mimo wzorcowego modelu urzędnika stanu cywilnego jako samodzielnego stanowiska przewidziano możliwość powierzenia jego czynności urzędnikowi państwowemu lub samorządowemu, jak również osobie wykonującej inny zawód. Miałyby to zapewne stanowić odpowiedź na ewentualne problemy z obsadą tego stanowiska w poszczególnych miejscach, jak również uwzględnić potrzeby niewielkich społeczności, gdzie samodzielne stanowisko nie byłoby niezbędne. Warto zwrócić uwagę, że urzędnikowi państwowemu można byłoby powierzyć obowiązki urzędnika stanu cywilnego jedynie w porozumieniu z jego władzą przełożoną, co jednak nie dotyczyło urzędnika samorządowego. Temu ostatniemu można byłoby więc narzucić tę funkcję, wobec czego władza samorządowa nie mogłaby skutecznie zaoponować.

stanowić kadre uzupełniającą do tychże funkcji (art. 15)¹⁵⁷². W gronie tym znaleźli się naczelnicy gmin, urzędnicy magistratów i starostw, pisarze gminni, nauczyciele szkół powszechnych oraz urzędnicy policyjni¹⁵⁷³. Powierzenie kierownictwa urzędu zawodowemu urzędnikowi stanu cywilnego miałyby odbywać się w ustalonych ze względu na rozmiar obowiązków okręgach, które ustalić miał minister sprawiedliwości (art. 16). Władzy mianującej przysługiwałoby, według uznania i w każdym czasie, prawo odwołania każdego niezawodowego urzędnika stanu cywilnego lub jego zastępcy (art. 17). W przypadkach, w których urzędnik lub żaden z jego zastępców nie mógł wykonać czynności urzędowej, właściwy do wyznaczenia osoby do jej wykonania był inspektor urzędów stanu cywilnego (art. 18). Mógł do tego desygnować urzędnika stanu cywilnego pobliskiego okręgu lub innego tymczasowego zastępcę.

Urzędnik stanu cywilnego, a także stale pełniący obowiązki jego zastępcy, mieli otrzymywać stałe uposażenie (art. 19). Jeśli zastępcy pełnił obowiązki tylko przez pewien czas, jednak nie dorywczo, miał otrzymywać wynagrodzenie za ten okres¹⁵⁷⁴. Osoba, która sprawowała te obowiązki bezpłatnie, miałaby otrzymać tytuł honorowego urzędnika stanu cywilnego¹⁵⁷⁵.

Każdy urząd stanu cywilnego miałby corocznie w miesiącu styczniu składać inspektorowi urzędów stanu cywilnego sprawozdanie ze swej działalności (art. 20). Czynności nieprzewidziane w niniejszej ustawie miałyby być włączane do obowiązków urzędników stanu cywilnego jedynie na mocy postanowienia tejże ustawy lub rozporządzenia ministra sprawiedliwości (art. 21)¹⁵⁷⁶.

Za granicą obowiązki urzędnika stanu cywilnego lub jego zastępcy pełnić mieliby powołani do tego przez ministra spraw zagranicznych w porozumieniu z ministrem

---

¹⁵⁷² Projekt KK 1931, s. 6.

¹⁵⁷³ Obowiązki urzędnika stanu cywilnego można byłoby więc powierzyć nie tylko członkom państwowej i samorządowej kadry urzędniczej, ale również przedstawicielom służby mundurowej oraz środowiska oświatowego. O ile czynności związane z prowadzeniem ksiąg stanu cywilnego pełniły już w ograniczonym zakresie władze i urzędnicy policyjni, szczególnie na obszarze byłego zaboru rosyjskiego, o tyle możliwość powierzenia rejestracji nauczycielom szkół powszechnych byłaby istotnym *novum*, gdyż nie występowała w żadnym z pozaborczych systemów. „Sięgnięcie” po niezwiązaną dotychczas z aktami stanu cywilnego nową grupę zawodową należy uznać za próbę szerokiego rozszerzenia pola manewru przy istotnych trudnościach z obsadą stanowiska urzędnika stanu cywilnego w danym miejscu. Co ciekawe, możliwość powierzenia funkcji urzędnika stanu cywilnego nauczycielowi publicznej szkoły powszechnej znalazła się również w powojennym dekreście z 25 września 1945 r.

¹⁵⁷⁴ Projekt KK 1931, s. 7.

¹⁵⁷⁵ Projekt przewidywał więc swoistą instytucję społecznego urzędnika stanu cywilnego. Nie rozwinęto jednak szerzej tego zagadnienia, nie określono więc jakie wymagania miałby spełnić kandydat na tę funkcję, sposobu jego wyboru i mianowania, zakresu obowiązków i odpowiedzialności.

¹⁵⁷⁶ Zakres obowiązków urzędnika stanu cywilnego miałby być więc ściśle określony przez przepisy, nie można byłoby go autorytatywnie rozszerzać lub zwężać na innej podstawie.

sprawiedliwości urzędnicy dyplomatyczni lub konsularni Rzeczypospolitej (art. 22). Mieliby w tym zakresie podlegać nadzorowi dyrektora urzędów stanu cywilnego, któremu corocznie w miesiącu styczniu składać mieliby składać sprawozdanie ze swej działalności. Ich urzędowa korespondencja miałaby być kierowana do dyrektora urzędów stanu cywilnego za pośrednictwem MSZ.

3.2.3 O inspektorach i dyrektorze urzędów stanu cywilnego oraz centralnym archiwum ksiąg stanu cywilnego

Oddział II w Rozdziale I nosił Tytuł „O Inspektorach urzędów stanu cywilnego” i składał się z art. 23-27. Siedzibę inspektora powiązano z miejscem urzędowego sądu okręgowego, jego działalność miałaby rozciągać się na okręg danego sądu (art. 23)¹⁵⁷⁷. W drodze rozporządzenia minister sprawiedliwości miałby mieć jednak możliwość rozszerzenia okręgu inspektora na obszar dwóch sądów okręgowych (art. 24)¹⁵⁷⁸.

Inspektorzy mieliby być mianowani przez ministra sprawiedliwości (art. 25). Wymieniono tylko jeden wymóg, który miałby spełnić każdy kandydat na to stanowisko, mianowicie ukończone studia prawnicze z przypisanymi w Polsce egzaminami. Ministrowi sprawiedliwości umożliwiono również delegowanie sędziego lub prokuratora do wykonywania obowiązków inspektora¹⁵⁷⁹. W art. 26 wymieniono czynności, które w szczególności mieściłyby się w zakresie działania inspektora jako bezpośredniego nadzorcy nad urzędami stanu cywilnego. Wskazano w tej kwestii: czuwanie nad prawidłową ich działalnością; czuwanie nad materialnymi potrzebami urzędów oraz nad podniesieniem przygotowania urzędników do sprawowanego urzędu; dokonywanie rewizji urzędów stanu cywilnego oraz ksiąg protokołów ślubu z załącznikami, prowadzonych przez duszpasterzy; usuwanie zauważonych braków, a gdy to przekraczałoby jego kompetencję, zawiadamianie o nich dyrektora urzędów stanu cywilnego; udzielanie podległym urzędom wyjaśnień co do sposobu postępowania, a w razach wątpliwych, zasięgania instrukcji od dyrektora; składanie

---

¹⁵⁷⁷ Inaczej niż w przypadku okręgów urzędów stanu cywilnego nie pozostawiono w tej kwestii dowolności ministrowi sprawiedliwości. Tym samym można domniemywać, że wyznaczone przez niego okręgi urzędów stanu cywilnego miałyby mieścić się w granicach okręgów sądów okręgowych.

¹⁵⁷⁸ Projekt KK 1931, s. 8.

¹⁵⁷⁹ Oba wyżej wskazane aspekty, tj. wymóg ukończonych studiów prawniczych i możliwość delegowania sędziego lub prokuratora, ściśle wiązały instytucję inspektora urzędów stanu cywilnego ze środowiskiem prawniczym i wymiarem sprawiedliwości. W projekcie nie określono kwestii organizacyjnych funkcjonowania inspektorów, takich jak prowadzenie biura, powoływanie zastępców, czy zatrudnianie personelu pomocniczego. Może to dziwić, gdyż trudno wyobrazić sobie działalność tego organu w formie jednoosobowej i bez odpowiedniego zaplecza.

dyrektorowi sprawozdania za rok ubiegły o działalności własnej oraz o działalności podległych urzędów, a nadto wniosków co do pożądanых zarządzeń, przy czym sprawozdania oraz wnioski miałyby być składane corocznie w ciągu pierwszego kwartału nowego roku; wyznaczanie tymczasowych zastępców urzędników stanu cywilnego; współdziałanie osobiste lub przez delegowanego urzędnika stanu cywilnego przy zdawaniu oraz przy obejmowaniu urzędowania przez podległych urzędników stanu cywilnego; udzielanie zezwoleń na dokonanie przez podległych urzędników stanu cywilnego czynności, których wykonanie prawo uzależnia od zezwolenia władzy nadzorczej urzędnika; udzielanie cudzoziemcom zaświadczeń, że mają zdolność do sporządzenia danej czynności przed polskim urzędem stanu cywilnego; zaświadczenie o dopuszczalności wpisu do ksiąg stanu cywilnego na podstawie dokumentów, pochodzących od sądów i władz państw obcych; wykonanie innych czynności, przekazanych niniejszą ustawą inspektorom albo zleconych im przez dyrektora.

Inspektor miałby również rozpatrywać skargi na czynności podległych mu urzędników stanu cywilnego, a także wymierzać kary porządkowe i grzywny niezawodowym urzędnikom stanu cywilnego, a także duszpasterzom oraz innym osobom, które nie dopełniły obowiązków nałożonych w niniejszej ustawie (art. 27)¹⁵⁸⁰.

Oddział III w Rozdziale I został zatytułowany „O dyrektorze urzędów stanu cywilnego oraz o centralnem archiwum ksiąg stanu cywilnego”. Mianowany na wniosek ministra sprawiedliwości przez prezydenta RP dyrektor urzędów stanu cywilnego z siedzibą w Warszawie miałby być przełożonym wszystkich urzędów stanu cywilnego, inspektorów, a także centralnego archiwum ksiąg stanu cywilnego (art. 28)¹⁵⁸¹. Zarówno dyrektor, jak i przydzieleni mu urzędnicy referendarscy, a także kierownik archiwum, musieli by wykazać się wykształceniem w postaci ukończonych uniwersyteckich studiów prawniczych wraz z przypisanymi egzaminami.

Zgodnie z art. 29 dyrektor miałby czuwać nad należytym wykonaniem przepisów o aktach stanu cywilnego, a w szczególności: sprawować ogólny nadzór nad prawidłowym wykonywaniem obowiązku rejestracji i zarządzać środki celem jego realizacji; przeprowadzać samodzielnie lub przez podwładnych kontrole podległych urzędów; czuwać nad jednolitością

---

¹⁵⁸⁰ Projekt KK 1931, s. 9.

¹⁵⁸¹ Tego typu centralny organ nadzorczy stanowiłby najwyższą instancję w sprawach z zakresu rejestracji stanu cywilnego. W swym codziennym funkcjonowaniu miałby być niezależny od administracji rządowej, gdyż nie miałby formy komórki Ministerstwa Sprawiedliwości, a oddzielnego organu poświęconego wyłącznie swej dziedzinie. Mianowanie dyrektora przez prezydenta RP stawiałoby go wśród najważniejszych organów państwowych, tym samym podkreślałoby wagę, jaką państwo przywiązywało do aktów stanu cywilnego.

postępowania urzędów, udzielać im instrukcji i wyjaśnień; ustalać wzór aktów stanu cywilnego, formularzy itp. oraz typ ksiąg stanu cywilnego i sposób ich technicznego przygotowania; zarządzać przygotowaniem druków, a zwłaszcza ksiąg stanu cywilnego oraz protokołów ślubu oraz dbać o ich terminowe dostarczenie właściwym urzędom; wydawać zarządzenia w sprawach zastrzeżonych do jego rozstrzygnięcia; składać ministrowi sprawiedliwości coroczne sprawozdanie o działalności podległych mu urzędów w roku ubiegłym oraz przedstawiać wnioski co do pożądanых zmian i zarządzeń¹⁵⁸². Dyrektor miałby również rozpatrywać: odwołania od postanowień inspektorów w sprawach dotyczących czynności urzędników stanu cywilnego lub ich zastępców; skargi na wymiar kar porządkowych i grzywien nakładanych przez inspektorów (z wyjątkiem grzywien nieprzekraczających 25 zł); a także skargi na zarządzenia inspektorów (art. 30).

Centralne archiwum ksiąg stanu cywilnego miałyby podlegać dyrektorowi urzędów stanu cywilnego (art. 31)¹⁵⁸³. Zgodnie z art. 32 do jego zakresu działań należałoby: przechowywanie głównych ksiąg stanu cywilnego, nadsyłanych wraz z załącznikami przez wszystkie urzędy stanu cywilnego po ich zamknięciu; dokonywanie wpisów przewidzianych w przepisach oraz dopełnianie czynności związanych z prowadzeniem ksiąg; przeprowadzanie poszukiwań aktów stanu cywilnego; wydawanie z aktów stanu cywilnego wyciągów, wypisów, odpisów oraz dokonywanie wpisów do książeczek stanu cywilnego, zaświadczenie o braku wpisu w księgach, wydawanie odpisów dokumentów złożonych w zbiorach dokumentów ksiąg głównych; prowadzenie kartkowego wykazu imiennego osób, których akty stanu cywilnego znajdowały się w księgach głównych archiwum¹⁵⁸⁴.

3.2.4 O prowadzeniu ksiąg stanu cywilnego – zasady ogólne

Rozdział II nosił tytuł „O prowadzeniu ksiąg stanu cywilnego” i zawierał art. 33-87. Akty stanu cywilnego miałyby być sporządzane równolegle w dwóch księgach, miejscowej i

---

¹⁵⁸² Projekt KK 1931, s. 10.

¹⁵⁸³ Tego typu jednolite archiwum generalne umożliwiłoby utworzenie centralnej bazy aktów stanu cywilnego dla całego kraju. Mogłoby to usprawnić zarówno pozyskiwanie danych z poszczególnych aktów w rozpatrywanych sprawach, jak i ułatwić ich pobieranie, opracowywanie i wykorzystywanie w celach statystycznych, podatkowych, czy wojskowych. Wpłynęłoby również pozytywnie na szybkość uzyskiwania danych przez inne organy centralne oraz uniezależniłoby ich dostępność od warunków lokalnych, np. w okolicznościach wojennych od okupacji części terytorium kraju, na którym zgodnie z ówczesnymi przepisami znajdował się zarówno urząd stanu cywilnego, jak i archiwum przechowujące duplikaty ksiąg.

¹⁵⁸⁴ Projekt KK 1931, s. 11.

głównej (art. 33)¹⁵⁸⁵. Po upływie roku księga miejscowa miałyby być przechowywana w archiwum urzędu stanu cywilnego, zaś księga główna w styczniu miałyby zostać przekazana do archiwum centralnego (art. 34)¹⁵⁸⁶.

Akty urodzenia, małżeństwa i zejścia miałyby być sporządzane w oddzielnych księgach, z których każda miałyby obejmować okres od 1 stycznia do 31 grudnia danego roku i stanowić osobny tom (art. 35). W ramach wyjątku w małych okręgach przewidziano możliwość łączenia ksiąg różnych rodzajów w jeden oprawny tom, a także dalszego używania księgi miejscowej z roku ubiegłego, jeśli pozostała w niej odpowiednia liczba niewykorzystanych kart (art. 36)¹⁵⁸⁷.

W przypadku konieczności założenia nowego tomu danej księgi bieżącego roku, która wynikała z braku miejsca na kolejne wpisy, należałoby w niej spisać protokół zamknięcia, a nowy tom rozpocząć protokołem otwarcia z powołaniem się na poprzedni tom (art. 37). Protokół otwarcia miałyby stwierdzać prawidłowość ponumerowania stron, ich liczbę oraz datę otwarcia, natomiast protokół zamknięcia miałyby zawierać liczbę aktów spisanych w danej księdze lub tomie, a także datę zamknięcia (art. 38). Oba rodzaje protokołów miałyby być podpisywane przez urzędnika stanu cywilnego.

Akty miałyby być wpisywane do ksiąg zgodnie z kolejnością zgłoszeń wydarzeń w nich rejestrowanych, każdy z nich miałyby zostać oznaczony kolejnym numerem w danym roku (art. 39). Na końcu każdej księgi lub tomu miałyby znaleźć się wykaz nazwisk osób, których dotyczyły akty lub wzmianki dodatkowe spisane w danej księdze lub tomie, ze wskazaniem imienia i numeru aktu (art. 40). Każda księga stanu cywilnego miałyby składać się z kart z nadrukami odpowiednich do rodzaju danej księgi rubryk, które wypełniałby urzędnik stanu cywilnego (art. 41)¹⁵⁸⁸. Dodatkowo w księgach urodzeń miałyby znaleźć się

---

¹⁵⁸⁵ Prowadzenie ksiąg stan cywilnego w dwóch egzemplarzach przewidywał każdy z pozaborczych systemów rejestracji, jednak zastosowane w projekcie KK nazewnictwo zachwiałyby ich dotychczasową, jasno ustaloną hierarchią. Pozostający w urzędzie stanu cywilnego egzemplarz zwany był do tej pory najczęściej „oryginałem” lub „pierwszym egzemplarzem”, zaś egzemplarz przesyłany do archiwum określany był jako „duplikat”, „drugi egzemplarz”, „kopia” lub „rejestr boczny”, ten drugi z założenia był więc jedynie wtórny. Miana „księgi miejscowej” i „księgi głównej” stawiały oba egzemplarze na zbliżonej równowadze pozycji.

¹⁵⁸⁶ W dotychczasowych systemach pierwszy egzemplarz pozostawał w pieczy prowadzącego księgi, a drugi trafiał do archiwum sądowego, archiwum konsystorskiego lub diecezjalnego, archiwum gminnego (miejskiego) lub powiatowego.

¹⁵⁸⁷ Projekt KK 1931, s. 12.

¹⁵⁸⁸ Ibidem, s. 13. Tym samym projekt ustanawiał rubrykowaną formę rejestracji, którą w dotychczasowych systemach przewidywało ustawodawstwo austriackie, węgierskie i w niewielkim stopniu rosyjskie (dla wyznania ewangelicko-luterańskiego), gdzie dane zapisywano w tabelach, oraz w ustawodawstwie pruskim/niemieckim, gdzie dane zapisywano na formularzach w pustych miejscach pozostawionych do uzupełnienia. Na obszarze obowiązywania KCKP oraz ustawodawstwa rosyjskiego dla pozostałych wyznań dane zapisywano w formie ciągłego tekstu, a więc każdy akt trzeba było spisać „od zera”. Projekt KK nie precyzował formy rubryk, tj. czy miały mieć postać tabeli czy formularzy z tekstem do uzupełnienia. Nieoczywistym elementem było również

dział kart czystych, przeznaczonych do wpisywania aktów uznania i uprawnienia, numerowanych według osobnego porządku¹⁵⁸⁹. Wpisy w księgach miałyby być sporządzane czytelnie, bez skrótów i dopisków między wierszami, daty miały być pisane słownie, a niewypełnione miejsca i rubryki zakreślone linią (art. 42). Zakazano skrobienia i przekreślania wyrazów w sposób uniemożliwiający ich odczytanie, wszelkie skreślenia lub dodatki miałyby być zaznaczone przed popisaniem aktu.

Księgi stanu cywilnego miałyby być prowadzone w języku polskim (art. 43)¹⁵⁹⁰. W przypadku zgłoszenia pisemnego każdy akt stanu cywilnego miałby zawierać: datę sporządzenia aktu oraz nazwę urzędu; nazwisko i imię urzędnika stanu cywilnego sporządzającego akt; powołanie się na zgłoszenie; treść zgłoszenia; podpis urzędnika (art. 44). W wyniku zgłoszenia ustnego należałoby natomiast zawrzeć: datę sporządzenia aktu oraz nazwę urzędu; nazwisko i imię urzędnika stanu cywilnego sporządzającego akt; nazwisko, imię, powołanie (zawód), datę urodzenia innych osób w wymienionych akcie (ewentualnie wiek, w przypadku świadków wystarczała miałyby oświadczenie o ich pełnoletności) oraz miejsce ich zamieszkania; oświadczenie urzędnika o sposobie ustalenia tożsamości osób obecnych; treść zgłoszenia; podpis osób obecnych, które wymieniono w akcie, a także podpis urzędnika stanu cywilnego sporządzającego akt (art. 45)¹⁵⁹¹.

Mimo jasnego ustalenia języka, w którym miałyby być prowadzone księgi, w art. 46 przewidziano możliwość ustnych zgłoszeń w języku macierzystym zgłaszającego, przedstawianych na jego żądanie¹⁵⁹². Urzędnik stanu cywilnego miałby obowiązek przyjęcia takiego zawiadomienia i spisania z tej czynności protokołu, o ile na podstawie przepisów odrębnych dana osoba miałaby prawo używania macierzystego języka niepolskiego w sądach i notariacie na niektórych obszarach państwa. Niniejszy protokół miałby zostać podpisany przez urzędnika i zgłaszającego oraz bez tłumaczenia dołączony do zbioru dokumentów księgi głównej, natomiast sam akt stanu cywilnego miałby być wpisany do księgi analogicznie do przypadku zgłoszenia pisemnego.

---

wskazanie w projekcie, że na kartach ksiąg miały znajdować się nadruki, bowiem w byłej dzielnicy rosyjskiej do tej pory akta stanu cywilnego wciąż były sporządzane w wyłącznej formie pisma odręcznego.

¹⁵⁸⁹ W pozaborczych systemach akty uznania i uprawnienia miały przede wszystkim formę wzmianek na aktach urodzenia, nie rejestrowano ich w księgach oddzielnie. Oddzielny dokument w tej sprawie spisywano ewentualnie na prośbę osoby zainteresowanej.

¹⁵⁹⁰ Poprzez jasne wskazanie języka ksiąg stanu cywilnego próbowano wyeliminować liczne problemy i wątpliwości w tej kwestii, które dotyczyły przede wszystkim obszaru byłej dzielnicy austriackiej. Zgodnie z przepisami metryki miały być tam bowiem prowadzone po łacinie, zaś duchowni greckokatolicki w dużej części prowadzili je w języku ukraińskim.

¹⁵⁹¹ Projekt KK 1931, s. 14.

¹⁵⁹² W ten sposób pozostawiono furtkę do porozumień z mniejszościami narodowymi, która byłaby zapewne stosowana zgodnie z zapotrzebowaniami politycznymi.

W przypadku braku możliwości ustnego lub pisemnego porozumienia się urzędnika stanu cywilnego z osobą zgłaszającą, czy to z uwagi na jej „braki fizyczne”, czy też nieznajomość języka, urzędnik miałby wezwać odpowiedniego tłumacza lub polecić tej osobie, aby się z takim stawiała (art. 47)¹⁵⁹³. Jeśli przybyły tłumacz nie posiadał statusu tłumacza przysięgłego, wówczas urzędnik miałby odebrać od niego przyrzeczenie, które posiadałoby moc przysięgi, że sumiennie wykona swój obowiązek. Fakt ten należałoby zaznaczyć w akcie, wskazując imię, nazwisko, powołanie (zawód) i miejsce zamieszkania tłumacza. Tłumacz miałby również podpisać akt, razem z osobą zgłaszającą. Urzędnik miałby zaznaczyć w akcie sytuację, w której osoba, która powinna złożyć podpis na akcie lub protokole, podpisywała się jedynie znakiem lub w ogóle nie mogła lub nie chciała tego uczynić (art. 48)¹⁵⁹⁴.

Jeśli przepisy oznaczyły kolejność, w której dane osoby miałyby dokonać zgłoszenia na potrzeby sporządzenia aktu cywilnego, wówczas osoba wymieniona na dalszym miejscu miałaby stać się zobowiązana dopiero, gdy osoba wcześniej wymieniona była nieobecna lub nie mogła dopełnić zawiadomienia (art. 49). Zaznaczono, że urzędnik nie mógłby odmówić sporządzenia aktu z powodu braku realizacji zgłoszenia przez osobę zobowiązaną w pierwszej kolejności.

Akt stanu cywilnego miałby zawierać wyłącznie dane przewidziane przez prawo (art. 50). Mimo tego zawężenia dodatkowo zakazano umieszczania w nim informacji o charakterze miejsca, gdzie zaszło dane zdarzenie, jak np. nazwa szpitala czy więzienia. Przewidziano również możliwość skreślenia zbędnych dodatków, co miałyby być dokonywane na zarządzenie dyrektora lub inspektora urzędów stanu cywilnego, wydawane z urzędu lub na żądanie osób w akcie wymienionych. O takim zarządzeniu miałaby być uczyniona wzmianka na brzegu aktu. W przypadku gdy przepisy przewidywały wskazanie w akcie danych rodziców, a ojciec, matka lub oboje rodzice byli nieznani, fakt ten nie miałby być odnotowywany (art. 51)¹⁵⁹⁵. Jeśli przepisy wymagałyby, aby w akcie zamieścić informację o niepolskim obywatelstwie danej osoby, należałoby je ściśle określić (art. 52). Gdy nie byłoby to możliwe, wystarczyłoby ogólne wskazanie, że nie było polskie.

---

¹⁵⁹³ Niniejszy przepis charakteryzował się nowoczesnością i stanowił odpowiedź na potrzeby społeczne, zarówno w kwestii zapewnienia możliwości wykonania swoich praw lub obowiązków przez przedstawicieli mniejszości etnicznych i cudzoziemców, jak i przez osoby niepełnosprawne. Nie byłby jednak zupełnym *novum* na ziemiach polskich, analogiczne rozwiązania przewidywały niemieckie przepisy wykonawcze z 25 marca 1899 r. do ustawy z 6 lutego 1875 r.

¹⁵⁹⁴ Projekt KK 1931, s. 15.

¹⁵⁹⁵ Ibidem, s. 16.

Urzędnik stanu cywilnego miałby zawsze z urzędu badać swą właściwość (art. 53). Jeśli dana osoba nie byłaby urzędnikowi osobiście znana, miałby on obowiązek zażądania udowodnienia mu jej tożsamości przez dwóch znanych mu świadków bądź okazania mu dokumentu urzędowego, stanowiącego jej dowód osobisty (art. 54). Urzędnik mógłby również żądać dowodów prawdziwości zgłoszonego do wpisu oświadczenia, a w razie ich niedostarczenia, miałby zbadać sprawę według własnego uznania¹⁵⁹⁶.

Art. 55 przyznawał urzędnikowi stanu cywilnego uprawnienie poświadczania własnoręczności podpisów osób, które składałyby przed nim oświadczenia w sprawie aktów stanu cywilnego. W art. 56 zakazano urzędnikom stanu cywilnego i ich zastępcom sporządzania aktów stanu cywilnego lub wzmianek dodatkowych, które dotyczyły ich samych, a także ich małżonków, wstępnych, zstępnych lub rodzeństwa, jak również wtedy, gdy mieli zgłosić oświadczenie do aktu¹⁵⁹⁷. W takich wypadkach nie mogliby również stwierdzać treści takich aktów w wyciągach, wypisach, odpisach lub ksiąteczkach stanu.

Akty urodzenia, małżeństwa i zgonu miałyby być sporządzane w urzędzie miejsca, gdzie nastąpiłoby rejestrowane wydarzenie, zaś jeśli zaszyły podczas podróży, właściwy był urząd miejsca, gdzie przewóz zostałby przerwany (art. 57)¹⁵⁹⁸. Akty stanu cywilnego sporządzone za granicą miałyby być wpisywane do ksiąg urzędu okręgu ostatniego miejsca zamieszkania w Polsce osoby, której akt dotyczył (art. 58). Gdyby takiego miejsca nie stwierdzono lub było ono nieznane, właściwe miałyby być księgi urzędu stanu cywilnego w Warszawie, który zostałby przez ministra sprawiedliwości wyznaczony do wpisywania tej kategorii aktów. Jeżeli obie osoby, których akt dotyczył, miałyby zamieszkanie w Polsce, wpisu należałoby dokonać w urzędzie właściwym dla dopełnienia danej czynności w kraju.

Urzędnik stanu cywilnego miałby obowiązek sporządzenia aktu lub wzmianki dodatkowej natychmiast po zgłoszeniu ustnym i bezzwłocznie, a najpóźniej w trzy dni, po otrzymaniu zgłoszenia pisemnego lub zarządzenia (art. 59). Na odmowę lub zarządzenie urzędnika stanu cywilnego co do wykonania przez niego czynności urzędowej osoba

---

¹⁵⁹⁶ Tak niedookreślone uprawnienie urzędnika stanu cywilnego pozostawiłoby mu dużą dowolność w swobodnej ocenie oświadczeń i przedstawionych dowodów, co mogłoby prowadzić do nadużyć. Nie wskazano w tej kwestii sposobu dalszego procedowania urzędnika lub jego nadzorca w postaci inspektora urzędów stanu cywilnego.

¹⁵⁹⁷ W projekcie nie wskazano sposobu ustalenia właściwości urzędnika stanu cywilnego, który posiadałby kompetencję w takich sytuacjach. Wydaje się więc, że w takich przypadkach właściwego urzędnika wyznaczyć miałby inspektor urzędów stanu cywilnego na podstawie art. 18.

¹⁵⁹⁸ Projekt KK 1931, s. 17. Właściwość miejscową wyznaczałoby więc nie miejsce zamieszkania ani miejsce okresowego pobytu, a miejsce samego wydarzenia podlegającego rejestracji, choćby wydarzyło się w danym miejscu podczas chwilowej w nim obecności.

zainteresowana mogłaby złożyć skargę do sądu grodzkiego siedziby urzędnika (art. 60)¹⁵⁹⁹. W takiej sytuacji sąd miałby zażądać od urzędnika wyjaśnień i rozpatrzyć sprawę w postępowaniu niespornym, w wyniku czego mógłby nakazać urzędnikowi wykonanie określonej czynności. Od orzeczenia sądu w niniejszej sprawie nie przysługiwałby środek odwoławczy. Analogiczna możliwość zaskarżenia miałaby występować w przypadku odmowy lub zarządzenia wykonania czynności przez centralne archiwum aktów stanu cywilnego, przy czym sądem właściwym miałby być sąd grodzki jego siedziby.

Oczywisty błąd pisarski, który zostałby zauważony już po podpisaniu aktu, mógłby zostać usunięty w postaci poprawki na brzegu aktu, dokonywanej na mocy zarządzenia inspektora (art. 61)¹⁶⁰⁰. W przypadku gdy akt zostałby błędnie lub nieściśle zredagowany, bądź gdy stwierdzałby nieprawdziwe zdarzenie, o jego unieważnieniu lub sprostowaniu¹⁶⁰¹ rozstrzygać miałby sąd miejsca sporządzenia aktu na żądanie prokuratora lub osoby zainteresowanej (art. 62).

W sytuacji zaginięcia jednego z dwóch egzemplarzy księgi, na zarządzenie dyrektora urzędów stanu cywilnego nowy egzemplarz miałby być odtwarzany na podstawie tego pozostałego (art. 63). Jeśli jednak stwierdzono brak aktu stanu cywilnego, którego nie można było odtworzyć w zwykłym trybie, bądź gdy zaginęłyby oba egzemplarze księgi, sąd miejsca sporządzenia aktu miałby na wniosek prokuratora lub osoby zainteresowanej ustalić treść aktu na podstawie posiadanych dokumentów i zeznań, a następnie nakazać wpisanie go do ksiąg (art. 64)¹⁶⁰². Analogiczna droga wystąpiłaby w przypadku konieczności zastąpienia

---

¹⁵⁹⁹ Niniejszej skargi nie należy mylić ze skargą na czynności urzędników składaną do inspektora urzędów stanu cywilnego na zasadzie art. 27. Skarga do sądu grodzkiego dotyczyłaby odmowy lub zarządzenia co do wykonania czynności urzędowej, miała więc charakter bardziej skonkretyzowany.

¹⁶⁰⁰ Projekt KK 1931, s. 18.

¹⁶⁰¹ Uwagę zwraca brak określenia w niniejszym projekcie zasad sprostowania aktów stanu cywilnego. Kwestię tę miał uregulować kodeks postępowania niespornego, nad którym rozpoczęto prace w 1928 r. w ramach sekcji postępowania cywilnego Komisji Kodyfikacyjnej, od 1933 r. kontynuowała je osobna podkomisja postępowania niespornego. Zagadnienie sprostowania aktów stanu cywilnego miało znaleźć się w projekcie części szczegółowej kodeksu (Księga II), którego rozdział o postępowaniu spadkowym został przyjęty i ogłoszony drukiem w 1939 r. Projekty pozostałych rozdziałów części szczegółowej kodeksu były słabo zaawansowane i nie doczekały się publikacji. Zob. *Komisja Kodyfikacyjna. Podsekcja Postępowania Niespornego. Zeszyt 2. I Projekt księgi drugiej kodeksu postępowania niespornego. Rozdział o postępowaniu spadkowym. II Projekt przepisów wprowadzających. Rozdział o postępowaniu spadkowym. Uchwalone w pierwszym czytaniu przez Podkomisję Postępowania Niespornego Komisji Kodyfikacyjnej. III Uzasadnienie*, Warszawa: Wydawnictwo Urzędowe Komisji Kodyfikacyjnej (Drukarnia Państwowa 1939); S. Płaza, *Historia prawa...* (Część 3), op. cit., s. 560-561.

¹⁶⁰² Odtwarzanie aktów stanu cywilnego miałoby więc odbywać się w drodze sądowej, czego nie przewidywał żaden z dotychczasowych systemów, w których właściwy w tej sprawie był sam urzędnik stanu cywilnego w porozumieniu z organem nadzoru, ewentualnie współdziałający z władzami miejskimi (ustawodawstwo węgierskie).

unieważnionego aktu nowym aktem. Niezależnie od powyższego, unieważniony akt, oprócz umieszczenia na jego brzegu wzmianki dodatkowej, miałby ulec skreśleniu (art. 65)¹⁶⁰³.

W przypadku gdy akt dotyczył osoby o nieustalonej tożsamości, po jej ustaleniu przez władzę miałyby ona z urzędu przekazać urzędnikowi stanu cywilnego dane uzupełniające, z wnioskiem w tej sprawie mogłaby również wystąpić osoba zainteresowana (art. 66). Za zezwoleniem inspektora urzędnik miałby na podstawie dotychczasowego aktu i nowych danych sporządzić nowy akt, przy czym na brzegu każdego z nich miałby sporządzić odpowiednią wzmiankę.

Sprostowanie, zmiana lub uzupełnienie treści aktu stanu cywilnego, jak również jego unieważnienie, miałyby być uwidaczniane w obu egzemplarzach księgi poprzez uczynienie wzmianki dodatkowej na brzegu danego aktu lub w rubryce do tego przeznaczonej (art. 67). W szczególności dotyczyło to wzmianek w akcie urodzenia o: przyznaniu dziecka; uprawnieniu dziecka; uznaniu dziecka; przysposobieniu dziecka; ustaniu stosunku przysposobienia; zmianie nazwiska; późniejszym nabyciu lub utracie obywatelstwa polskiego; usamowolnieniu lub ustanowieniu kurateli; o zawarciu małżeństwa. W akcie małżeństwa wzmianki miały przede wszystkim dotyczyć: zmiany nazwiska; unieważnienia małżeństwa; rozvodu; rozłączenia (separacji); zakończenia rozłączenia (separacji). Każda wzmianka dodatkowa w akcie miałaby zawierać: powołanie się na akt prawny będący podstawą wzmianki oraz miejsce jego złożenia lub wpisania do ksiąg; powołanie się na zarządzenie lub na zezwolenie dokonania wzmianki (jeśli wymagały go przepisy); datę wpisania oraz podpis urzędnika stanu cywilnego, który dokonałby wpisu (art. 68)¹⁶⁰⁴.

Urząd stanu cywilnego, który sporządziłby akt będący podstawą uczynienia wzmianki dodatkowej w innych aktach, miałby z urzędu przesyłać odpowiednie zarządzenie najpóźniej w ciągu siedmiu dni (art. 69). Sądy oraz władze administracyjne miałyby z urzędu przesyłać, najpóźniej w ciągu 15 dni, zarządzenie w sprawie uczynienia wzmianki o zapadłym prawomocnym orzeczeniu o unieważnienia aktu, bądź jego sprostowaniu, zmianie lub uzupełnieniu. Taki sam obowiązek ciążyłby na notariuszach co do aktów przed nimi sporządzonych, a podlegających uwidocznieniu na aktach stanu cywilnego. W przypadku gdy wzmianka miałaby być dokonana w księdze roku bieżącego, zarządzenie w sprawie jej uczynienia należałoby przesłać do właściwego urzędu stanu cywilnego (art. 70). Jeśli zaś miałaby być sporządzona w księdze z lat ubiegłych, zarządzenie należałoby przesłać

---

¹⁶⁰³ Projekt KK 1931, s. 19.

¹⁶⁰⁴ Projekt KK 1931, s. 20.

dyrektorowi urzędów stanu cywilnego, który po dokonaniu wzmianki w księdze głównej miałby wydać właściwemu urzędnikowi stanu cywilnego polecenie uczynienia wzmianki w księdze miejscowej.

Po wpisaniu wzmianki dodatkowej urzędnik stanu cywilnego miałby natychmiast zawiadomić o dacie jej sporządzenia urząd stanu cywilnego, od którego otrzymał polecenie jej dokonania (art. 71)¹⁶⁰⁵. Jeśli zaś takie polecenie otrzymał od dyrektora urzędów stanu cywilnego, należałoby powiadomić właśnie ten organ, który miałby następnie poinformować urząd zarządzający dokonanie wzmianki.

Osoby zainteresowane mogłyby samodzielnie zgłaszać właściwemu urzędnikowi stanu cywilnego potrzebę dokonania wzmianki na podstawie przedłożonych zaświadczeń i dowodów urzędowych, o ile przepisy nakazywałyby zawiadamianie o zarządzeniu ich sporządzenia z urzędu (art. 72). W takich przypadkach urzędnik miałby o wpisaniu wzmianki i jej dacie zawiadomić dyrektora lub właściwy urząd stanu cywilnego, zależnie od organu zarządzającego jej sporządzenie. W sytuacji powzięcia przez urzędnika wątpliwości co do wystarczalności przedłożonych dowodów jako podstawy do sporządzenia wzmianki, miałby zażądać odpowiedniego zaświadczenia inspektora urzędów stanu cywilnego (art. 73).

W art. 74 uściślono planowany sposób późniejszego uzupełnienia danych w akcie. Jeśli przepisy dopuszczały brak wskazania niektórych informacji podczas spisywania aktu, jak np. nazwiska ojca lub matki, urzędnik miałby nie zostawiać w przeznaczonych na nie rubrykach pustych miejsc. Uzupełnienie takich danych miałyby być dopełniane w formie wzmianki dodatkowej, analogicznie miałyby odbywać się zmiana danych, np. zmiana imienia. We wzmiance należałoby powołać się na decyzję urzędnika, która miałaby zawierać uzasadnienie i wskazanie podstawy prawnej dokonania wzmianki, a następnie należałoby ją dołączyć do zbioru dokumentów księgi głównej.

Oświadczenia do aktów uznania, uprawnienia oraz małżeństwa składane przez cudzoziemca urzędnik stanu cywilnego mógłby przyjąć dopiero po zaświadczeniu dyrektora lub inspektora, w którym potwierdzono zdolność danej osoby do składania tego typu oświadczenia według prawa, któremu podlegała, a także brak przeszkód do jego przyjęcia według prawa polskiego (art. 75)¹⁶⁰⁶.

---

¹⁶⁰⁵ Ibidem, s.21.

¹⁶⁰⁶ Ibidem, s. 22.

Przepisy niniejszej ustawy miałyby mieć zastosowanie do polskich urzędników stanu cywilnego za granicą¹⁶⁰⁷, z wyjątkami w niej przewidzianymi (art. 76). Przede wszystkim mieliby oni prowadzić jedną księgę dla wszystkich aktów stanu cywilnego oraz dla przyjmowanych do protokołu oświadczeń, którą po wypełnieniu, a najpóźniej w trzy lata po jej otwarciu, mieliby zamknąć i przesłać dyrektorowi urzędów stanu cywilnego (art. 77). Po sporządzeniu każdego aktu polski urzędnik stanu cywilnego za granicą miałby w ciągu piętnastu dni przesłać z urzędu jego odpis dyrektorowi, celem dokonania wpisu we właściwych księgach w kraju (art. 78)¹⁶⁰⁸. O wciągnięciu aktu do ksiąg krajowych dyrektor miałby zawiadomić tegoż zagranicznego urzędnika, o czym ten ostatni miałby uczynić wzmiankę w prowadzonej przez siebie księdze. Byłaby to jedyna wzmianka dodatkowa sporządzana w księdze polskiego urzędu stanu cywilnego za granicą (art. 79).

Do krajowych ksiąg stanu cywilnego mógłby być wpisany również akt sporządzony za granicą przez inną osobę niż polski urzędnik stanu cywilnego, ale mogłoby to nastąpić jedynie po zezwoleniu dyrektora lub inspektora urzędów stanu cywilnego (art. 80). Dotyczyłoby to również dokonania wzmianki dodatkowej na podstawie pochodzących od urzędów państw obcych aktów stanu cywilnego, orzeczeń sądowych lub innych dokumentów. Niezbędne dla sporządzenia aktu stanu cywilnego za granicą zaświadczenia o zdolności prawnej miałby obywatelom polskim wydawać dyrektor lub inspektor urzędów stanu cywilnego, w którego okręgu znajdował się urząd właściwy dla sporządzenia aktu w kraju (art. 81).

Wymagające sporządzenia aktu stanu cywilnego wydarzenie, które miałyby miejsce na morzu, miałyby być zarejestrowane w księdze okrętowej w formie protokołu, podpisanego przez dowódcę statku lub jego upoważnionego zastępcę oraz świadków (art. 82). Należałoby zawrzeć w nim wszystkie dane zapisywane w aktach oraz opis okoliczności jego spisania. W najbliższym porcie, do którego przybiłby statek, dowódca miałby przekazać odpis protokołu polskiemu urzędnikowi stanu cywilnego celem sporządzenia aktu. Jeśli nie byłoby tam polskiego urzędnika, złożenia protokołu można byłoby dokonać w jednym z następnych portów, a w przypadku braku takiej możliwości, dowódca statku miałby go przesłać

---

¹⁶⁰⁷ Projekt nie precyzował czy polski urzędnik stanu cywilnego za granicą mógłby być oddzielnym stanowiskiem, czy jego obowiązki mieliby pełnić wyłącznie określone przedstawiciele dyplomatyczni lub konsularni. Z art. 82 wynikało jednak, że miałby mieć siedzibę w polskim urzędzie dyplomatycznym lub konsularnym, do tego art. 152 wspominał o przedstawicielu dyplomatycznym lub konsularnym pełniącym obowiązki urzędnika stanu cywilnego.

¹⁶⁰⁸ Projekt KK 1931, s. 23. Sporządzane w ten sposób za granicą akty stanu cywilnego spisywane byłyby w trzech egzemplarzach ksiąg – w jednej księdze polskiego urzędnika stanu cywilnego za granicą, jednolitej dla wszystkich rodzajów aktów, a także w dwóch egzemplarzach krajowych ksiąg właściwych miejscowo.

najbliższemu urzędowi dyplomatycznemu lub konsularnemu, w którym siedzibę miałby polski urzędnik stanu cywilnego za granicą. Po powrocie do Polski dowódca miałby obowiązek przesłania dyrektorowi urzędów stanu cywilnego drugiego egzemplarza odpisu protokołu, którego zgodność z oryginałem miałyby zaświadczyć miejscowa władza portowa, a także zawiadomienie o czasie i sposobie pierwszego egzemplarza polskiemu urzędnikowi stanu cywilnego za granicą.

Art. 83 odnosił się do konfliktu zbrojnego oraz stacjonowania wojska za granicą¹⁶⁰⁹. Jeśli w wyniku mobilizacji lub działań wojennych funkcjonowanie miejscowego urzędu stanu cywilnego stałoby się niemożliwe, dowódca oddziału miałby spośród swych podwładnych wyznaczyć osobę właściwą do sporządzania aktów stanu cywilnego dla członków tegoż oddziału, a w razie potrzeby również dla miejscowej ludności cywilnej. Do prowadzonej przez tę osobę księgi można byłoby wpisywać również akty dotyczące innych osób wojskowych, które utraciłyby łączność ze swym oddziałem. Taka księga miałaby być prowadzona w jednym egzemplarzu i mieć charakter tymczasowy, byłaby właściwa dla wszystkich rodzajów aktów. Strony w niej miałyby być ponumerowane i sprawdzone przez zwierzchnika prowadzącego, o czym należałoby spisać stosowny protokół. Akty miałyby być spisywane zgodnie z kolejnością zgłoszeń, natychmiast po sporządzeniu każdego z nich osoba prowadząca księgę miałaby przygotować jego odpis, który przy pierwszej możliwości miałby zostać przekazany do Ministerstwa Spraw Wojskowych, a dalej do dyrektora urzędów stanu cywilnego. Dyrektor miałby zarządzić spisanie odpowiednich aktów i wzmianek we właściwych księgach¹⁶¹⁰. Dla aktów urodzenia właściwe byłoby w tym względzie ostatnie miejsce zamieszkania ojca (bądź matki, gdy ojciec nie był znany), dla aktu małżeństwa miejsce ostatniego zamieszkania męża, a dla aktu zejścia miejsce ostatniego zamieszkania zmarłego. W przypadku gdyby tak określone miejsce pozostawało nieznane, wpisu należałoby dokonać w księdze urzędu stanu cywilnego w Warszawie, wyznaczonego w tym celu przez ministra sprawiedliwości. Po wypełnieniu tego typu księgi, a najpóźniej z dniem zakończenia działań wojennych przez oddział, osoba ją prowadząca miałaby spisać protokół zamknięcia i przesłać ją ministrowi spraw wojskowych, a ten dalej przekazać ją do dyrektora urzędów stanu cywilnego celem jej złożenia w centralnym archiwum.

W art. 84 zawarto istotny obowiązek pod względem możliwości weryfikacji informacji przedstawionych w konkretnym akcie, bowiem wszelkie dokumenty i zarządzenia,

---

¹⁶⁰⁹ Ibidem, s. 24.

¹⁶¹⁰ Tego typu akty również byłyby więc sporządzane w trzech egzemplarzach ksiąg.

na podstawie których sporządzono akt, a także wzmiankę dodatkową w księdze głównej, miałyby zostać dołączone do zbioru dokumentów tejże księgi¹⁶¹¹. W razie wydania danego dokumentu w zbiorze miałyby pozostać jego skrócona treść. Zbiór wraz z księgą główną miałyby zostać później przekazany do centralnego archiwum¹⁶¹². Jeśli dyrektor dokonywałby wzmianek w księgach złożonych już do centralnego archiwum, dokumenty stanowiące jej podstawę także należałoby złożyć w zbiorze dokumentów księgi głównej właściwego aktu (art. 86)¹⁶¹³.

Inna sytuacja dotyczyła dokumentów, na podstawie których dokonywano wzmianek dodatkowych w księgach miejscowych z lat ubiegłych, gdyż miałyby one być przechowywane w osobnym zbiorze dokumentów ksiąg miejscowych (art. 85). Taki zbiór pozostawać miałyby w archiwum ksiąg miejscowych.

Księgi stanu cywilnego miałyby być zachowywane na stałe, tj. nie podlegać likwidacji (art. 87). Przewidziano jednak możliwość usuwania zbędnych dokumentów z archiwum urzędów stanu cywilnego oraz centralnego archiwum ksiąg stanu cywilnego. Przepisy w tej sprawie miałyby wydać minister sprawiedliwości.

3.2.5 O nieważności aktów stanu cywilnego

Rozdział III projektu nosił tytuł „O nieważności aktów stanu cywilnego” i składał się tylko z trzech artykułów, od art. 88 do art. 90. W pierwszym z nich przedstawiono kryteria nieważności¹⁶¹⁴. Mocy aktu stanu cywilnego miałyby nie mieć akt sporządzony w innym miejscu niż w księdze stanu cywilnego. Nieważnym miałyby być akt stanu cywilnego, w którym stwierdzono zdarzenie nieprawdziwe. Zawarto również zabezpieczenie na wypadek podwójnej rejestracji tego samego zdarzenia, bowiem po stwierdzeniu takiej sytuacji dyrektor lub inspektor urzędów stanu cywilnego miałyby zarządzić zachowanie jednego z aktów w tej sprawie, a także skreślenie pozostałych z umieszczeniem na nich wzmianki dodatkowej o takim zarządzeniu.

---

¹⁶¹¹ Projekt KK 1931, s. 25.

¹⁶¹² Tym samym dokumenty i zarządzenia związane z danymi aktami nie zostawałyby w miejscu sporządzenia aktu, tj. we właściwym urzędzie stanu cywilnego, a docelowo znalazłyby się w centralnym archiwum. W związku z tym można uznać, że autorzy projektu uznali przekazywaną księgę główną za ważniejszą od księgi miejscowej, przy której nie zostawałyby dokumenty stanowiące podstawę wielu wpisów.

¹⁶¹³ Projekt KK 1931, s. 26.

¹⁶¹⁴ Na wskazanie takich kryteriów zdecydowano się zapewne pod wpływem licznych błędów i zaniedbań w prowadzeniu ksiąg stanu cywilnego, które obserwowano na przestrzeni lat, popełnianych zarówno podczas zaborów, jak i po odzyskaniu niepodległości.

Art. 89 dotyczył uchybień przy sporządzeniu aktu stanu cywilnego. Na wniosek prokuratora lub osoby zainteresowanej podlegać one miałyby ocenie sądu, który mógłby uznać, że zmniejszały one jego moc dowodową na tyle, że akt należy uznać za nieważny. Sądowi pozostawiono jednak szerokie pole do interpretacji w tym względzie, bowiem zastrzeżono możliwość uznania za ważny aktu niepodpisanego przez urzędnika stanu cywilnego. W takiej sytuacji wzmianka dodatkowa miałaby zastąpić tenże podpis.

W art. 90 podkreślono wagę sytuacji nadzwyczajnych, jakimi były działania wojenne lub inne czynniki zaburzające normalny tryb prowadzenia ksiąg i akt stanu cywilnego¹⁶¹⁵. Jeśli w takich okolicznościach kolejne akty w dotychczasowych księgach sporządziła osoba, która wykonywałaby publicznie obowiązki urzędnika stanu cywilnego, nie można ich byłoby uznać za nieważne na podstawie braku wyznaczenia urzędnika zgodnie z przepisami.

3.2.6 O wyciągach, wypisach, odpisach i księżeczkach stanu cywilnego

Z rozdziału IV mogliśmy dowiedzieć się „O wyciągach, wypisach, odpisach i księżeczkach stanu cywilnego”, zgrupowano w nim art. 91-107. Art. 91 każdemu przyznawałby uprawnienie żądania wydania przez urząd stanu cywilnego lub dyrektora urzędów wyciągu lub wypisu aktu, który sporządzono w księdze stanu cywilnego, jak również zaświadczenia, że w księdze nie znajdował się określony wpis¹⁶¹⁶. Inna kwalifikacja występowałaby w przypadku odpisu, który miałby być wydawany wyłącznie na żądanie osoby, której stan został w akcie stwierdzony, a także jej wstępnego, zstępnego, małżonka, jak również na skutek orzeczenia sądu (art. 92). Dyrektor i inspektorzy urzędów stanu cywilnego posiadaliby jednak uprawnienie do wyjątkowego zezwolenia na wydanie odpisu innej osobie, o ile udowodniłaby ona swój szczególny w tej sprawie interes. Powyższe zasady dotyczyłyby również wydawania odpisów dokumentów ze zbioru dokumentów księgi głównej i księgi miejscowej.

Zasadą było sporządzanie i wydawanie wyciągów, wypisów i odpisów w języku polskim, jednak osoby uprawnione do składania zgłoszeń w innym języku macierzystym

---

¹⁶¹⁵ Projekt KK 1931, s. 27.

¹⁶¹⁶ W systemach pozaborczych określenia „wyciąg” i „wypis” stosowano zamiennie, zarówno w polskojęzycznych aktach prawnych, jak też w tłumaczeniach obcojęzycznych aktów prawnych oraz w literaturze. Czasem w tym samym kontekście używano nawet określenia „odpis”. W projekcie KK rozróżniono te dokumenty, przy czym wyciąg i wypis zawierać miał ściśle określone dla każdego z nich dane, zaś odpis stanowić miał powtórzenie pełnego brzmienia aktu. Na równi z nimi ustawiono zaświadczenie o braku w księdze określonego wpisu, którego wydawanie w dotychczasowych systemach nie było najczęściej jasno uregulowane.

mogłyby otrzymywać je wraz z tłumaczeniem (art. 93)¹⁶¹⁷. Prawo ich żądania w tej formie służyłoby im tylko w urzędach stanu cywilnego położonych na obszarach, gdzie zgodnie z przepisami mogliby takich zgłoszeń dokonywać.

Każdy wyciąg, wypis i odpis miałyby zawierać nazwę urzędu wydającego dokument, datę sporządzenia aktu stanu cywilnego i jego numer, datę wydania dokumentu, a także podpis urzędnika i pieczęć urzędu (art. 94). Tego typu dokumenty miałyby mieć moc dowodową na równi z aktami stanu cywilnego (art. 95). Wyciągi miałyby zawierać tylko dane zawarte w akcie stanu cywilnego, przewidziane w przepisach niniejszej ustawy (art. 96). Wyciągów i wypisów nie należałoby wydawać z aktów uprawnienia i uznania (art. 97).

Wyciągi i wypisy miałyby zawierać treść aktu stanu cywilnego w wersji poprawionej, tj. z uwzględnieniem wzmianek dodatkowych i poprawek, a także z pominięciem skreślonym ustępów (art. 98)¹⁶¹⁸. W wypisie natomiast miałyby znaleźć się wszystkie dane przewidziane w przepisach, jednak z ograniczeniami wynikającymi z właściwych rozdziałów działu o poszczególnych aktach stanu cywilnego niniejszej ustawy (art. 99). O ile osoba wnosząca o wypis nie żądałaby uwzględnienia poniższych informacji, miałyby być w nich pominięte: oznaczenie zajęcia wymienionych w akcie osób; wyliczenie dokumentów przedstawionych przy sporządzaniu aktu; dane dotyczące wieku i zamieszkania świadków. Odpisy miałyby stanowić wierne powtórzenie całkowitej treści aktów stanu cywilnego, z uwzględnieniem wzmianek dodatkowych i poprawek (art. 100). Zaświadczenie o braku w księdze stanu cywilnego pewnego wpisu mogłoby dotyczyć tylko danych wskazywanych w wypisach aktów (art. 101).

Polski urzędnik stanu cywilnego za granicą nie mógłby wydawać wyciągów i wypisów z aktów przez niego sporządzonych (art. 102). Osoby uprawnione mogłyby jedynie otrzymać od niego odpisy aktów oraz złożonych do protokołu oświadczeń, ale tylko do czasu sporządzenia wzmianki o wpisaniu treści aktu do właściwych ksiąg stanu cywilnego.

Każdej osobie przysługiwałoby prawo żądania wydania jej przez urzędnika stanu cywilnego, właściwego ze względu na miejsce zamieszkania, urodzenia lub zawarcia małżeństwa, książeczki stanu cywilnego (art. 103)¹⁶¹⁹. Taki dokument miałby zawierać

---

¹⁶¹⁷ Projekt KK 1931, s. 28.

¹⁶¹⁸ Projekt KK 1931, s. 29.

¹⁶¹⁹ Ibidem, s. 30. Sporządzania tego typu dokumentu nie przewidywał żaden z pięciu systemów pozaborczych. Jej posiadanie nie byłoby obowiązkowe, gdyż każdy miałby jedynie uprawnienie do żądania jej wydania, a nie obowiązek wnioskowania o nią. Docelowo miałyby ją jednak posiadać duża część społeczeństwa, bowiem miałyby być wydawana „automatycznie” przy sporządzaniu aktu małżeństwa (jednak tylko mężczyźnie). Funkcjonowanie książeczki miałyby zapewne odciążać urzędy stanu cywilnego i ułatwić obywatelom

dotyczące stanu cywilnego dane jego właściciela, a także jego małżonka, ich wstępnych i zstępnych. Jeśli mężczyzna wstępujący w związek małżeński nie posiadał książeczki, miałaby ona zostać wydana przy sporządzeniu aktu małżeństwa. Urzędnik stanu cywilnego miałby dokonywać w niej wpisów na podstawie prowadzonych przez niego ksiąg, a także dowodów na dokonanie wpisów w innych księgach (art. 104). Wpisy w książeczce miałyby mieć moc dowodową równą wyciągom lub wypisom z aktów stanu cywilnego (art. 105).

Zakazano udostępniać księgi stanu cywilnego „osobom obcym” (art. 106). Osoby nienależące do personelu urzędu stanu cywilnego lub władz nadzorczych mogłyby jednak je przeglądać w celach zawodowych lub naukowych po uzyskaniu zezwolenia właściwego inspektora w przypadku ksiąg znajdujących się w archiwum danego urzędu oraz dyrektora urzędów stanu cywilnego w przypadku ksiąg znajdujących się w archiwum centralnym. Przewidziano także możliwość wydania oryginału księgi stanu cywilnego sądowi, jeśli było to wskazane ze względu na przebieg procesu (art. 107)¹⁶²⁰. Analogicznie wniosek sądu miałby być w tej sprawie złożony do właściwego inspektora lub dyrektora urzędów stanu cywilnego.

3.2.7 Oplaty i odpowiedzialność

Rozdział V zatytułowany został „Oplaty” i zawierał art. 108-113. Pierwszy z nich ustanawiałby opłaty za czynności urzędów stanu cywilnego, niezależne od opłat przewidzianych w ustawie o opłatach stemplowych. Wykaz zawierał 34 punkty z określeniem należnych kwot w każdym przypadku, które dla celów porządkowych wskazano poniżej w formie tabeli. W przypadku zaświadczenia (pkt 4)) zastrzeżono, że nie należałoby pobierać opłaty za sporządzenie wyciągu, wypisu lub odpisu ze starszych ksiąg w nowej, poprawionej redakcji.

---

udowadnianie swego stanu cywilnego, bowiem jej posiadacze nie musieliby zwracać się o wydanie wyciągu lub wypisu w sytuacjach, gdy wystarczało okazanie dokumentu.

¹⁶²⁰ Projekt KK 1931, s. 31.

Lp.	Rodzaj czynności		Należna kwota	
			zł	gr
1.	wyciąg z aktu stanu cywilnego		-	50
2.	wypis z aktu stanu cywilnego		3	-
3.	odpis z aktu stanu cywilnego		10	-
4.	zaświadczenie wyciągu/wypisu/odpisu wydanego z dawnych ksiąg, nieprzekazanych jeszcze urządowi stanu cywilnego (działającym na podstawie niniejszej ustawy) lub władzom nadzorczym	wyciągu	-	25
		wypisu	1	50
		odpisu	5	-
5.	zezwoleń dyrektora lub inspektora na wydanie odpisu (art. 91)		5	-
6.	zaświadczenie o niewpisaniu do ksiąg aktu stanu cywilnego lub wzmianki dodatkowej	od jednej księgi	1	-
		od księgi następnej	-	50
7.	wydanie książeczki stanu cywilnego		1	50
8.	każdy wpis do książeczki stanu cywilnego		-	25
9.	poszukiwanie w księgach	od pierwszej księgi	-	40
		od każdej następnej	-	20
10.	poświadczenie własnoręczności podpisu (art. 55)		1	-
11.	przyjęcie zeznania przez tłumacza (niezależnie od wynagrodzenia tłumacza)		5	-
12.	sporządzenie czynności w urzędzie stanu cywilnego przeznaczonym do niej w przypadku braku normalnej właściwości (art. 58, 151)		opłata podwójna	
13.	sporządzenie czynności przed polskim urzędnikiem stanu cywilnego za granicą		opłata normalna	
14.	wpis do ksiąg aktu sporządzonego za granicą nie przed polskim urzędnikiem stanu cywilnego		opłata podwójna	
15.	wzmianka dodatkowa w obu egzemplarzach ksiąg stanu cywilnego	o zmianie nazwiska	15	-
		o zmianie zgłoszonego imienia	15	-
		o przysposobieniu	10	-
		o unieważnieniu, rozwodzie lub rozłączeniu (separacji)	10	-
16.	inna wzmianka dodatkowa w obu egzemplarzach ksiąg stanu cywilnego (prócz wzmianek o akcie niepodlegającym opłacie)		1	-
17.	przyjęcie poświadczenia osób wiarygodnych w zastępstwie każdego z brakujących dowodów, wymaganych przy czynnościach przedwstępnych do małżeństwa		5	-
18.	zwolnienie od przedstawienia dowodu obcego obywatelstwa		10	-
19.	ogłoszenie zapowiedzi cudzoziemca albo osoby niemającej czterotygodniowego zamieszkania lub pobytu	w jednym miejscu	15	-
		w każdym następnym	3	-
20.	ogłoszenie zapowiedzi za granicą		15	-

21.	ogłoszenie zapowiedzi w innych przypadkach	w jednym miejscu	5	-
		w każdym następnym	2	-
22.	zaświadczenie o braku przeszkód do małżeństwa		1	-
23.	przesłanie zaświadczenia według wskazówki stron		1	-
24.	zaświadczenie, że polski obywatel do podejmowanej za granicą czynności ma zdolność wymaganą w Polsce		5	-
25.	zaświadczenie o braku przeszkód do małżeństwa obywatela polskiego zawierającego małżeństwo za granicą		10	-
26.	zawarcie małżeństwa w urzędzie w dniach i godzinach na śluby przeznaczonych		5	-
27.	ślub w urzędzie w innym czasie		25	-
28.	ślub poza urzędem	w razie niebezpieczeństwa śmierci	5	-
		w innych przypadkach	50	-
29.	akt małżeństwa		5	-
30.	akt małżeństwa sporządzany poza urzędem stanu cywilnego wydającym zaświadczenie o braku przeszkód		10	-
31.	akt odstąpienia od rozłączenia (separacji)		5	-
32.	zezwoleń władzy nadzorczej na sporządzenie aktu, gdy prawo tego wymaga		10	-
33.	zaświadczenie władzy nadzorczej o zdolności cudzoziemca do sporządzenia aktów	uznania lub uprawnienia	5	-
		małżeństwa	25	-
34.	osobiste stwierdzenie zgonu przez urzędnika stanu cywilnego		2	-

Poza tak określonymi opłatami można byłoby pobierać zwrot rzeczywistych wydatków poniesionych zgodnie z życzeniami stron, przy czym przykładowo wskazano opłaty za zapowiedzi za granicą według tamtejszej taryfy, koszty przyozdobienia lokalu na czas ślubu, a także koszty telegraficzne, telefoniczne i pracy gońców (art. 109)¹⁶²¹. W art. 110 zawarto zabezpieczenie antykorupcyjne, bowiem zakazane byłoby ofiarowywanie urzędnikowi stanu cywilnego oraz przyjmowanie przez niego wynagrodzenia za dopełnienie czynności związanych z pełnionym przez niego urzędem.

Odniesiono się również do opłat pobieranych przez prowadzących księgi przed wejściem w życie niniejszej ustawy. Duszpasterz za sporządzenie protokołu ślubu mógłby pobierać opłatę w wysokości 5 zł, natomiast władze wydające wyciągi, wypisy i odpisy z dawnych ksiąg, nieprzekazanych nowym urzędom stanu cywilnego i centralnemu archiwum,

¹⁶²¹ Ibidem, s. 33.

mogłyby pobierać opłaty w wysokości 25 gr za sporządzenie wyciągu, 1 zł 50 gr za sporządzenie wypisu oraz 5 zł za sporządzenie odpisu (art. 111)¹⁶²². Opłatę za uczynienie wzmianki dodatkowej pobierać miałyby sąd lub władza administracyjna, która nakazała jej sporządzenie, o czym należałoby zaznaczyć w odpisie orzeczenia w tej sprawie (art. 112). Jeżeli osoba zainteresowana żądałaby uczynienia wzmianki przed nadejściem wysyłanego z urzędu orzeczenia, miałyby przedstawić dowód uiszczenia opłaty, a w przypadku jej powtórnego opłacenia nie podlegałaby ona zwrotowi.

W art. 113 wymieniono czynności, które nie miałyby podlegać opłacie. Wśród nich znalazły się: sporządzenie aktu urodzenia, uznania, uprawnienia oraz aktu zejścia; przyjęcie i ocena dowodów oraz ustnych oświadczeń składanych właściwemu urzędnikowi stanu cywilnego przez narzeczonych przy dopełnianiu czynności przedwstępnych do małżeństwa; przyjęcie zarzutów przeciw zamierzonemu małżeństwu; czynności podejmowane z urzędu przez urząd stanu cywilnego w związku z czynnościami, które nie podlegałyby opłatom lub jeżeli dotyczyłyby osób od opłat zwolnionych; tłumaczenia dołączane do wyciągów, wypisów i odpisów aktów stanu cywilnego, wydawane osobom uprawnionym do składania zgłoszeń w niepolskim języku macierzystym; wyciągi wydawane dla celów powszechnej służby wojskowej i szkolnictwa powszechnego; czynności wykonywane na skutek żądania władz nadzorczych oraz na wnioski prokuratora; czynności wykonywane na żądanie władz zagranicznych, jeżeli istniałyby w tym względzie zobowiązania międzynarodowe.

W rozdziale VI, który nosił tytuł „Odpowiedzialność”, znalazły się art. 114-120. Urzędnicy stanu cywilnego oraz ich zastępcy mieliby podlegać karom porządkowym w postaci upomnienia oraz grzywny w wysokości do 200 zł, przy czym osoby piastujące te funkcje zawodowo podlegałyby im niezależnie od odpowiedzialności dyscyplinarnej stosowanej do urzędników, którzy pozostawali na państwowej służbie cywilnej (art. 114)¹⁶²³. Oprócz tego każdy urzędnik stanu cywilnego podlegałby również sądowej odpowiedzialności cywilnej za wyrządzone szkody oraz karom za przestępstwa przewidziane w kodeksie karnym.

W przypadku uchybień przepisów niniejszej ustawy dotyczących obowiązków duszpasterzy przy zawieraniu małżeństw duchowni podlegać mieliby grzywnom stosownie do poniższych przepisów, odpowiedzialności cywilnej i karnej analogicznie do urzędników stanu cywilnego, a także karze pozbawienia prawa do sporządzania protokołów ślubu (przy czym ta

---

¹⁶²² Ibidem, s. 34.

¹⁶²³ Ibidem, s. 35.

ostatnia miałyby podlegać zatwierdzeniu przez ministra sprawiedliwości, art. 115). Jeżeli małżeństwo zostałoby zawarte przed duszpasterzem, ale bez wcześniejszego złożenia mu oryginału wydanego przez urzędnika stanu cywilnego zaświadczenia o braku przeszkód do zawarcia małżeństwa, nowożeńcy mieliby podlegać karze w wysokości od 20 zł do 500 zł, natomiast duchowny karze w łącznej wysokości, której podlegali oboje nowożeńcy (art. 116). Analogiczne kary miałyby być nakładane w przypadku braku przedstawienia urzędnikowi stanu cywilnego przez nowożeńców lub duszpasterza w ciągu trzech dni od ślubu należycie sporządzonego protokołu ślubu. W tej pierwszej sytuacji kara nie miałyby być jednak nakładana, gdy ślub zawarto w okoliczności zagrożenia życia jednego z narzeczonych, udowodnionej w ciągu trzech dni urzędnikowi stanu cywilnego poprzez przedstawienie zaświadczenia lekarskiego lub fakt zgonu danej osoby (art. 117)¹⁶²⁴. Oprócz powyższego duszpasterz miałby podlegać grzywnie w wysokości od 10 zł do 250 zł za prowadzenie księgi protokołów ślubu niezgodnie z przepisami, sporządzenie protokołu ślubu z brakami, a także nienależyte utrzymywanie zbioru załączników do księgi protokołów ślubu (art. 118).

Grzywnie w wysokości od 20 zł do 500 zł podlegać miałyby osoba zobowiązana do zgłoszenia urzędnikowi stanu cywilnego urodzenia lub zgonu albo posiadania dziecka przedślubnego, jeśli nie uczyniła tego we właściwym czasie (art. 119). Kary nie należałyby jednak nakładać, jeśli pomimo braku zgłoszenia akt stanu cywilnego zostałyby sporządzone w terminie.

Urzędnik stanu cywilnego miałby obowiązek zawiadamiania właściwego inspektora o każdym karalnym uchybieniu przepisów (art. 120)¹⁶²⁵.

3.2.8 Akty urodzenia

Dział II zgodnie z tytułem traktował „O poszczególnych aktach stanu cywilnego”, a jego rozdział I dotyczył aktów urodzenia. Zawarto w nim art. 121-148.

Urodzenie zdrowego dziecka miałyby być zgłoszone celem sporządzenia aktu urodzenia urzędnikowi stanu cywilnego w ciągu siedmiu dni, choćby dziecko w tym czasie zmarło (art. 121). Kolejność obowiązanych do zgłoszenia ustalono następująco: ojciec; położna, lekarz lub inna osoba obecna przy porodzie; gospodarz lub właściciel mieszkania, w którym odbył się poród; matka (art. 122). Zgłoszenia miałyby być dokonywane ustnie,

---

¹⁶²⁴ Ibidem, s. 36.

¹⁶²⁵ Ibidem, s. 37.

urzędowe zawiadomienia na piśmie mogłyby być składane przez władze policyjne, wojskowe, okrętowe, lotnicze, zakłady publiczne, w tym domy położnych, szpitale i więzienia (art. 123)¹⁶²⁶. Dotyczyłoby to również lekarzy, jednak podpis powinien zostać uwierzytelniony, jeśli dany lekarz nie byłby znany urzędnikowi stanu cywilnego. Możliwe byłoby również pisemne upoważnienie innej osoby do zgłoszenia urodzenia dziecka podpisane z uwierzytelnieniem przez ślubnego ojca i matkę.

Urodzenie mogłaby zgłosić każda osoba, która naocznie przekonała się o urodzeniu dziecka (art. 124). Jeżeli urodzenie miałoby miejsce w zakładzie publicznym, do jego zgłoszenia zobowiązany byłby wyłącznie kierownik lub urzędnik, któremu zostało to zlecone (art. 125). W akcie urodzenia należałoby z największą dokładnością wskazać: datę, godzinę i miejsce urodzenia dziecka; jego nazwisko, imię, płeć i obywatelstwo (jeśli nie byłoby polskie); nazwisko, imię, powołanie (zawód), miejsce urodzenia i zamieszkania każdego z rodziców; informację czy rodzice byli małżonkami; nazwisko, imię, powołanie (zawód), wiek, miejsce zamieszkania zgłaszającego oraz tytuł, z jakiego go dokonywał (art. 126).

Osobę ojca i matki dziecka nieślubnego należałoby wymienić w akcie wyłącznie na podstawie oświadczenia złożonego przez nich samych lub upoważnioną do tego przez nich osobę (art. 127). Oprócz tego osobę matki dziecka nieślubnego należało wskazać na skutek oświadczenia obecnej przy porodzie położnej lub lekarza. W przypadku, gdy tożsamość ojca lub matki dziecka nieślubnego została urzędnikowi stanu cywilnego wskazana przez inną osobę, miałby on o tym spisać osobny protokół, w którym należałoby wymienić: datę protokołu oraz nazwę urzędu; nazwisko i imię urzędnika sporządzającego protokół; nazwisko, imię, powołanie (zawód) i miejsce zamieszkania zgłaszającego oraz wskazanie uzasadnienia zgłoszenia; nazwisko, imię, powołanie (zawód), miejsce zamieszkania osoby wskazanej jako ojciec lub matka dziecka; datę sporządzenia oraz numer aktu urodzenia dziecka; podpis zgłaszającego oraz podpis urzędnika sporządzającego protokół (art. 128). Zaraz po spisaniu protokołu urzędnik miałby zawiadomić o zgłoszeniu osobę wskazaną jako ojca lub matkę, co miałoby nastąpić w formie pisma w zamkniętej kopercie dostarczonego za pokwitowaniem, zawierającego pouczenie o terminie sprzeciwu i skutkach jego wniesienia. Jeżeli osoba wskazana w ten sposób jako ojciec lub matka dziecka nieślubnego w ciągu trzydziestu dni od doręczenia jej niniejszego zawiadomienia nie zgłosiłaby sprzeciwu, urzędnik miałby sporządzić na akcie urodzenia wzmiankę dodatkową z podaniem zgłoszonego nazwiska,

---

¹⁶²⁶ Ibidem, s. 38.

imienia, powołania (zawodu), miejsca urodzenia i zamieszkania rodzica dziecka (art. 129)¹⁶²⁷. W przypadku wniesienia sprzeciwu urzędnik miałby odstąpić od spisania wzmianki, dowód na jego wniesienie miałby zostać zaś złożony do zbioru dokumentów księgi głównej. Urzędnik stanu cywilnego miałby także prowadzić osobny wykaz aktów urodzenia dzieci nieślubnych, których ojciec lub matka nie zostali ujawnieni bądź zostali ujawnieni w sposób, który nie uzasadniał wpisania ich do aktu urodzenia dziecka (art. 130)¹⁶²⁸.

Urzędnik stanu cywilnego miałby obowiązek zawiadomienia władz opiekuńczych o wymagających ich interwencji przypadkach, o których dowiedziałyby się w związku z wykonywanymi czynnościami (art. 131)¹⁶²⁹.

Każda osoba, która znalazła dziecko niewiadomego pochodzenia, byłaby zobowiązana do natychmiastowego powiadomienia o tym władzy policyjnej (art. 132). Urzędnik stanu cywilnego miałby spisać akt na podstawie otrzymanego od tej władzy zgłoszenia w tej sprawie, w którym miał wskazać: datę, czas, miejsce i okoliczności w których znaleziono dziecko; płeć dziecka, jego przypuszczalny wiek oraz znaki szczególne; odzież oraz przedmioty znalezione przy dziecku wraz z ich opisem; określenie władzy składającej zgłoszenie oraz datę zgłoszenia; osobę lub zakład, któremu powierzono dziecko; nazwisko i imię nadane dziecku przez urzędnika stanu cywilnego. Jeśli dziecko zmarło przed sporządzeniem aktu urodzenia, nie należałoby wpisywać w nim jego imienia (art. 133).

W przypadku zapisania w akcie imienia dziecka na skutek zgłoszenia osoby obcej, nieupoważnionej przez żadnego z rodziców, każde z rodziców mogłoby żądać zmiany imienia dziecka w ciągu trzech miesięcy od sporządzenia aktu (art. 134). W takiej sytuacji należałoby na nim dokonać wzmianki dodatkowej o zmianie imienia.

Do obowiązków i kompetencji urzędnika stanu cywilnego należałoby nadawanie imion i nazwisk dzieciom niewiadomego pochodzenia (art. 135). Imię miałoby być wybrane tylko spośród najczęściej w danej okolicy wybieranych, zaś nazwisko odwrotnie, spośród takich, które w danym miejscu nie występowały, wyjątkiem byłyby większe miasta. Szczegółowe zasady w tym względzie miałby ustalić dyrektor urzędów stanu cywilnego.

Brak określenia imienia dziecka w jego akcie urodzenia mógłby zostać uzupełniony przez jego wskazanie przez każdego z rodziców w ciągu trzech miesięcy od spisania aktu,

---

¹⁶²⁷ Ibidem, s. 39.

¹⁶²⁸ Tego typu wykaz z pewnością byłby przydatny dla celów statystycznych, jednak gromadzenie imiennych danych takich osób może budzić wątpliwości natury etycznej oraz obawę o sposób wykorzystania takich informacji.

¹⁶²⁹ Projekt KK 1931, s. 40.

należałoby wówczas sporządzić odpowiednią wzmiankę dodatkową (art. 136)¹⁶³⁰. Po upływie tegoż terminu urzędnik stanu cywilnego miałby samodzielnie nadać mu imię według zasad przewidzianych dla imion dzieci niewiadomego pochodzenia. Imię dziecka miałoby być zapisywane w brzmieniu podanym przez rodziców, urzędnik mógł jednak odmówić wpisania imienia śmiesznego lub nieprzyzwoitego (art. 137)¹⁶³¹. Urzędnik stanu cywilnego miałby prowadzić wykaz aktów urodzenia, w których imię dziecka nie zostało podane przy zgłoszeniu urodzenia (art. 138).

Jeśli razem urodziło się dwoje lub więcej dzieci, dla każdego z nich należałoby sporządzić osobny akt urodzenia (art. 139). W przypadku zgłoszenia urodzenia z opóźnieniem powyżej trzech miesięcy urzędnik mógłby spisać akt jedynie za zezwoleniem inspektora, który miał zbadać sprawę na koszt obowiązującego do zgłoszenia (art. 140).

O posiadaniu wspólnego dziecka przedślubnego nowożeńcy mieliby obowiązek zawiadomienia podczas spisywania aktu małżeństwa, w każdym razie nie później niż w ciągu piętnastu dni od jego sporządzenia (art. 141)¹⁶³². Urzędnik nie mógłby jednak odmówić sporządzenia aktu uprawnienia z powodu spóźnionego zgłoszenia rodziców. Akt uprawnienia mógłby być spisany również po śmierci jednego z rodziców, jednak dopiero po zezwoleniu inspektora, który miałby przeprowadzić postępowanie w sprawie udowodnienia pochodzenia dziecka od obojga małżonków (art. 142). W akcie uprawnienia należałoby wskazać: imię i nazwisko ojca, miejsce jego zamieszkania i obywatelstwo (jeżeli nie byłoby polskie); nazwisko matki, jakie miała w czasie urodzenia dziecka, jej imię oraz miejsce zamieszkania i obywatelstwo (jeżeli nie byłoby polskie); datę i miejsce sporządzenia aktu małżeństwa rodziców; nazwisko dotychczasowe oraz imię dziecka, a także miejsce jego zamieszkania; datę i miejsce urodzenia dziecka; datę i miejsce sporządzenia aktu urodzenia dziecka; jeżeli jeden z rodziców zmarł – datę i miejsce jego zgonu (art. 143).

Z kolei akt uznania miałby zawierać: nazwisko oraz imię uznającego, datę jego urodzenia, miejsce zamieszkania i obywatelstwo (jeżeli nie byłoby polskie); jeżeli matka byłaby znana – jej nazwisko, imię, obywatelstwo (jeżeli nie byłoby polskie) oraz miejsce

---

¹⁶³⁰ Ibidem, s. 41.

¹⁶³¹ Poza śmiesznością i nieprzyzwoitością nie wskazano w tej kwestii żadnych ograniczeń, w szczególności nie odniesiono się do imion obcych kulturze polskiej lub imion w formie obcojęzycznej, co oznaczało, że urzędnik miałby je zapisać w podanej wersji. Wspomniano jednak jedynie o brzmieniu, a nie o pisowni, co mogło budzić pewne wątpliwości.

¹⁶³² Projekt KK 1931, s. 42.

zamieszkania w czasie urodzenia się dziecka; imię i nazwisko uznawanego, a także datę i miejsce jego urodzenia (art. 144)¹⁶³³.

Uznanie oraz uprawnienie dziecka mogłoby być dokonane przed każdym urzędnikiem stanu cywilnego, przez jedno lub oboje rodziców w jednym akcie, jeden akt w tej sprawie mógłby także dotyczyć więcej niż jednego dziecka (art. 145). O uznaniu i uprawnieniu oraz zaszytych w związku z tym zmianach w treści aktu należałoby sporządzić wzmiankę dodatkową na akcie urodzenia. O dokonanym wyłącznie przez ojca uznaniu i sporządzonym w tej sprawie akcie urzędnik stanu cywilnego miałby poinformować pełnoletnie dziecko bądź matkę niepełnoletniego dziecka lub jego prawnych zastępców, w obu przypadkach w formie pisma doręczonego w zamkniętej kopercie, dostarczonego za pokwitowaniem (art. 146).

Wyciąg aktu urodzenia miałby zawierać tylko datę i miejsce urodzenia oraz nazwisko i imię urodzonego (art. 147). Zaznaczono, że wypis aktu urodzenia dziecka uprawnionego należałoby wydawać z oznaczeniem go jako prawego (pochodzącego ze związku małżeńskiego, art. 148).

3.2.9 O czynnościach przedwstępnych do małżeństwa, akty małżeństwa

Rozdział II działu II nosił tytuł „O czynnościach przedwstępnych do małżeństwa” i zgrupował art. 149-168. Chęć zawarcia małżeństwa narzeczeni mieliby zgłaszać właściwemu urzędnikowi stanu cywilnego ustnie lub pisemnie z uwierzytelnionymi podpisami, a tym samym zwracać się o stwierdzenie braku przeszkód do zawarcia małżeństwa (art. 149)¹⁶³⁴. Narzeczeni mieliby obowiązek złożyć: dowód obywatelstwa i miejsca zamieszkania lub pobytu; wypisy aktów urodzenia (ewentualnie księżeczki stanu cywilnego z odpowiednimi wpisami); dowód ustania związku małżeńskiego, jeżeli któreś z narzeczonych pozostawało w nim poprzednio; w przypadku uznania współmałżonka za zmarłego – dowód takiego orzeczenia sądu; zezwolenie władz wojskowych lub innych, gdyby wymagało tego prawo; oświadczenie osób, których zezwolenia na małżeństwo narzeczonych prawo wymagało albo upoważnienie sądu do zawarcia małżeństwa bez ich zezwolenia; własne oświadczenia narzeczonych oraz oświadczenia innych osób prawem wskazanych, że nie wiedziały o istnieniu prawnych przeszkód do tego małżeństwa, przy czym należałoby je w oświadczeniu wymienić (art. 150). Wskazane oświadczenia mogłyby być złożone pisemnie z uwierzytelnionymi podpisami lub ustnie do protokołu. Jeśli protokół zostałby spisany przez

---

¹⁶³³ Ibidem, s. 43.

¹⁶³⁴ Ibidem, s. 44.

innego urzędnika stanu cywilnego, należałoby złożyć jego odpis. Urzędnik miałby zwrócić narzeczonym dowody obywatelstwa, miejsca zamieszkania lub pobytu, a także książeczki stanu cywilnego po zaznaczeniu ich złożenia w zbiorze załączników do książki zgłoszeń narzeczonych (art. 151)¹⁶³⁵. Pozostałe dokumenty miały pozostać w tymże zbiorze.

Właściwość urzędnika stanu cywilnego miałaby wyznaczać miejsce zamieszkania lub pobytu (przynajmniej od czterech tygodni przed zgłoszeniem) jednego z narzeczonych (art. 152). Jeśli żadne z narzeczonych nie posiadało w Polsce takiego miejsca, właściwy miałby być przedstawiciel dyplomatyczny lub konsularny Polski, który pełnił obowiązki urzędnika stanu cywilnego w okręgu miejsca zamieszkania lub miejsca pobytu od czterech tygodni. Przy braku spełnienia takich warunków właściwy miałby być wyznaczony w tym celu przez ministra sprawiedliwości urzędnik stanu cywilnego w Warszawie¹⁶³⁶.

W art. 153 przewidziano brak możliwości przedstawienia urzędowych dowodów urodzenia, małżeństw, zejścia lub ustania małżeństwa (w inny sposób niż śmierć małżonka). W takiej sytuacji urzędnik stanu cywilnego miałby spisać protokół, w którym dwie uznane za wiarygodne osoby poświadczyłyby daną okoliczność. Okoliczności znane urzędnikowi stanu cywilnego mogłyby zostać poświadczone przez niego samego¹⁶³⁷.

Przy zgłoszeniu się przez narzeczonych do czynności przedwstępnych urzędnik stanu cywilnego miałby ich pouczyć o przepisach prawa dotyczących zdolności i przeszkód do zawarcia małżeństwa oraz jego formy (art. 154), co miałby czynić ustnie lub poprzez okazanie urzędowego tekstu regulacji, a następnie odebrać od nich potwierdzenie otrzymania przez nich tego typu wyjaśnień (art. 155)¹⁶³⁸. Pisemne zgłoszenie do czynności przedwstępnych miałoby pociągać za sobą dołączenie wspomnianego potwierdzenia na urzędowym tekście. Niepotrzebnym miałoby być składanie dowodów na okoliczności stwierdzone w księgach urzędu stanu cywilnego, w którym narzeczeni dopełniali czynności

---

¹⁶³⁵ Ibidem, s. 45. Książka zgłoszeń narzeczonych byłaby nowego rodzaju zbiorem dokumentów, a jednocześnie wykazem dokumentów okazanych. Nie wspomniano o niej w dalszej części projektu, miała być więc zapewne sporządzana w jednym egzemplarzu i pozostawać w prowadzącym ją urzędzie stanu cywilnego. Miałaby mieć formę pomocniczą i porządkową dla urzędnika dla upewnienia się o spełnieniu wszystkich wymagań do zawarcia małżeństwa.

¹⁶³⁶ Niniejsze odesłanie jest przykładem niekonsekwencji w stosowaniu terminów „urząd stanu cywilnego” i „urzędnik stanu cywilnego”. W analogicznych przypadkach w art. 58 i art. 83, w których minister sprawiedliwości miałby wyznaczyć miejsce właściwe dla sporządzenia aktu, wspomniano o określeniu właściwych „ksiąg urzędu stanu cywilnego w Warszawie”. Terminy „urząd” i „urzędnik” stosowano więc zamiennie, co mogło budzić pewne wątpliwości interpretacyjne.

¹⁶³⁷ W tym wypadku urzędnik stanu cywilnego korzystałby z towarzyszącemu pozycji urzędnika państwowego statusu zawodu zaufania publicznego, w takich sytuacjach należałoby więc zachować szczególną ostrożność i w miarę możliwości upewnić się co do okoliczności, które urzędnik miałby jednoosobowo poświadczyć.

¹⁶³⁸ Projekt KK 1931, s. 46.

przedwstępnych, jednak bezwzględnie należałoby powołać się na akt w tej sprawie właściwy (art. 156)¹⁶³⁹.

Urzędnik stanu cywilnego miałby podać do publicznej wiadomości zapowiedź w wymienionych przypadkach: jeżeli jedno z narzeczonych nie miało obywatelstwa polskiego; jeżeli żadne z nich nie miało w Polsce miejsca zamieszkania lub pobytu przynajmniej od czterech tygodni; jeżeli w księgach urzędu stanu cywilnego, w którym przeprowadzano czynności przedwstępne, nie znajdowały się wymagane dokumenty, bądź jeżeli złożona książeczka stanu cywilnego nie zawierała wymaganych danych, a narzeczeni nie dostarczyli brakujących dowodów w urzędowych wypisach lub odpisach; jeżeli narzeczeni nie przedstawili oświadczenia, składanego przez nich samych lub inne osoby wymagane przez prawo, że nie wiedzieli o przeszkodach do małżeństwa (art. 157). Oprócz tego urzędnik stanu cywilnego miałby mieć możliwość zarządzenia zapowiedzi w każdym przypadku, w którym powziął wątpliwość co do złożonych mu dowodów na brak przeszkód do małżeństwa (art. 158)¹⁶⁴⁰.

Każda zapowiedź miałaby zawierać: oznaczenie ogłoszenia jako zapowiedzi; nazwę urzędu stanu cywilnego ogłaszającego zapowiedź; nazwiska oraz imiona każdego z narzeczonych, ich stan cywilny, powołanie (zawód), datę i miejsce urodzenia, miejsce zamieszkania; urząd stanu cywilnego, w którym narzeczeni dopełniali czynności przedwstępnych; pouczenie o możliwości zgłaszania zarzutów przeciw zamierzonemu małżeństwu w urzędzie stanu cywilnego miejsca ogłoszenia zapowiedzi w ciągu dziesięciu dni od jej ogłoszenia; datę i miejsce ogłoszenia zapowiedzi; podpis urzędnika, przed którym narzeczeni dopełniali czynności przedwstępnych oraz pieczęć urzędu (art. 159)¹⁶⁴¹. Urzędnik stanu cywilnego miejsca ogłoszenia zapowiedzi miałby na poświęconym jej formularzu zaświadczyć o dacie dopełnienia ogłoszenia oraz o zgłoszeniu lub niezgłoszeniu zarzutów przeciw małżeństwu, a także wskazać własne uwagi o przeszkodach do zamierzonego małżeństwa (art. 160).

---

¹⁶³⁹ W związku z tym urzędnik stanu cywilnego miałby samodzielnie odszukać akty, które znajdowały się w prowadzonych przez niego księgach, a następnie powołać się na nie przy czynnościach przedwstępnych do małżeństwa.

¹⁶⁴⁰ Tym samym publiczne ogłoszenie zapowiedzi byłoby niejako wyjątkiem od reguły, gdyż miałoby być podane do szerokiej wiadomości jedynie w ściśle określonych przypadkach. Urzędnik stanu cywilnego miałby wprawdzie mieć możliwość jej ogłoszenia także wtedy, gdy powziął wątpliwość co do przedłożonych dowodów, jednak sprowadzało się to do jego subiektywnej opinii. Jeśli więc narzeczeni byli mieszkającymi w kraju obywatelami polskimi i przedstawili wszystkie wymagane dokumenty, co do zasady zapowiedź nie miałaby być ogłaszana.

¹⁶⁴¹ Projekt KK 1931, s. 47.

Urządnik stanu cywilnego, przed którym dopełniono czynności przedwstępnych do małżeństwa, miałby przysyłać urzędowi miejsca ogłoszenia tekst zapowiedzi w dwóch egzemplarzach, z których jeden miałby być bez zwłoki wywieszony, a drugi pozostać w urzędzie miejsca ogłoszenia (art. 161). Po upływie dziesięciu dni od wywieszenia jeden z egzemplarzy zapowiedzi należałoby zwrócić do urzędu, który go nadesłał. Ogłoszenie zapowiedzi miałyby odbywać się w formie wywieszenia jej na budynku, w którym mieścił się urząd stanu cywilnego, na okres dziesięciu dni (art. 162)¹⁶⁴². Miałyby to dotyczyć urzędu w okręgu miejsca zamieszkania każdego z narzeczonych, a jeśli trwałyby ono krócej niż cztery tygodnie, również w poprzednim miejscu zamieszkania (art. 163). W przypadku braku takowego właściwy byłby okręg miejsca ostatniego pobytu, o ile trwał przynajmniej cztery tygodnie.

Jeśli w danej gminie obwieszczenia władz państwowych byłyby obok języka państwowego sporządzane także w innym języku, zapowiedź ogłaszana w urzędzie stanu cywilnego mającym siedzibę w tej gminie powinna posiadać jej przekład w tymże języku (art. 164)¹⁶⁴³. Przekład powinien przygotować urzędnik stanu cywilnego, przed którym dopełniano czynności przedwstępnych, o ile miał siedzibę w tego typu dwujęzycznej gminie. W przeciwnym wypadku tłumaczenie miało być w sporządzone w urzędzie ogłaszającym zapowiedź.

Mający siedzibę na terenie kraju urzędnicy stanu cywilnego mieliby służyć pomocą w ogłaszaniu w ich okręgach zapowiedzi na życzenie zagranicznych urzędów stanu cywilnego (art. 165). Jeśli jednak polski urzędnik powziąłby podejrzenia, że w danej sprawie próbowano obejść prawo polskie, miałby zażądać wyjaśnień od inspektora urzędów stanu cywilnego.

Zarzuty przeciw małżeństwu wraz z uzasadnieniem mogłyby być składane na piśmie z uwierzytelnionym podpisem, zaś ustne miałyby być składane do protokołu (art. 116)¹⁶⁴⁴. Urzędnik stanu cywilnego, któremu przedstawiono zarzuty, miałby je przesyłać urzędnikowi, przed którym dokonywano czynności przedwstępnych, wraz ze zwrotem jednego egzemplarza zapowiedzi. Zaświadczenie o braku przeszkód do małżeństwa miałyby zawierać: nazwę urzędu stanu cywilnego; nazwisko oraz imię urzędnika stanu cywilnego; nazwiska oraz imiona narzeczonych, ich stan cywilny powołanie (zawód), miejsce zamieszkania lub pobytu,

---

¹⁶⁴² Ibidem, s. 48.

¹⁶⁴³ Takie rozwiązanie miało na celu nie tylko poszanowanie praw mniejszości narodowych, ale także wzmocnienie skuteczności instytucji zapowiedzi przedmałżeńskiej. Organy miałyby bowiem dbać, aby tego typu komunikaty były zrozumiałe przez jak największą część społeczeństwa, dzięki czemu można byłoby wykryć większy odsetek nieujawnionych przeszkód małżeńskich.

¹⁶⁴⁴ Projekt KK 1931, s. 49.

datę i miejsce urodzenia, obywatelstwo (jeżeli nie było polskie); stwierdzenie, że czynności przedwstępne zostały dopełnione i że nie wykryto przeszkód do małżeństwa, wobec czego narzeczeni mogli zawrzeć ślub; datę wydania zaświadczenia oraz datę, do której zachowywać miała swą moc; podpis urzędnika stanu cywilnego oraz pieczęć urzędu (art. 167). Jeśli małżeństwo miałyby być zawarte przed innym urzędnikiem stanu cywilnego niż ten, przed którym dopełniono czynności przedwstępnych, miałby on wydać narzeczonemu zaświadczenie o braku przeszkód do zawarcia małżeństwa w jednym egzemplarzu lub, na wniosek narzeczonych, przesłać je wskazanemu przez nich duszpasterzowi lub urzędnikowi stanu cywilnego (art. 168).

Rozdział III działu II zgodnie z tytułem przedstawiał „Akty małżeństwa” i zawierał art. 169-186. Ślub przed urzędnikiem stanu cywilnego miałby odbywać się w siedzibie urzędu, a poza nią mógłby odbyć się tylko w przypadku stwierdzenia niemożności stawienia się w niej któregoś z narzeczonych wskutek ciężkiej choroby (art. 169)¹⁶⁴⁵. Przed zawarciem małżeństwa urzędnik stanu cywilnego miałby obowiązek sprawdzenia tożsamości narzeczonych, a następnie zapytania kolejno, czy każdy z nich wyrażał chęć związania się dożywotnym węzłem małżeńskim z drugim narzeczoną, którego imię i nazwisko należałoby wymienić (art. 170). W przypadku udzielenia odpowiedzi twierdzącej każdy z narzeczonych miałby złożyć w tej kwestii oświadczenie, a po jego uczynieniu przez oboje narzeczonych urzędnik miałby ogłosić, że małżeństwo zostało zawarte według przepisów prawa.

Urzędnik stanu cywilnego, przed którym zawarto małżeństwo, miałby niezwłocznie wpisać akt małżeństwa do księgi stanu cywilnego (art. 171), który miałby zawierać: wskazanie urzędnika stanu cywilnego lub duszpasterza, przed którym zawarto małżeństwo; datę i miejsce ślubu; nazwisko oraz imiona narzeczonych, ich stan cywilny, powołanie (zawód), miejsce zamieszkania lub pobytu, datę i miejsce urodzenia, obywatelstwo (jeżeli nie było polskie); nazwiska oraz imiona świadków, ich powołanie (zawód), wiek oraz miejsce zamieszkania; wskazanie urzędu stanu cywilnego, który wydał narzeczonemu zaświadczenie o braku przeszkód do małżeństwa oraz datę i numer zaświadczenia; potwierdzenie, że narzeczeni w obecności urzędnika stanu cywilnego lub duszpasterza oraz powyższych

---

¹⁶⁴⁵ Ibidem, s. 50. W ten sposób istotna w zakresie zawarcia małżeństwa okazałaby się nie tylko funkcja urzędnika stanu cywilnego, przed którym odbywałaby się ceremonia, ale także miejsce jej realizacji, czyli siedziba kierowanego przez urzędnika urzędu. Dodatkowo wzmocniało to utrwaloną w projekcie pozycję urzędu stanu cywilnego jako jednostki organizacyjnej, wraz z jego biurem i personelem. W artykule nie wskazano miejsca zastępczego do zawarcia małżeństwa, kiedy lokal urzędu stanu cywilnego z jakiegoś powodu byłby niedostępny lub niemożliwy do wykorzystania, np. z powodu awarii lub pożaru. Jedyną okolicznością umożliwiającą zawarcie małżeństwa poza siedzibą urzędu miałyby być ciężka choroba jednego z narzeczonych, nie określono jednak czy musiałaby ona mieć charakter długotrwały, a także czy zaliczano do nich urazy mechaniczne oraz niepełnosprawność.

świadków publicznie złożyli zgodne oświadczenie o zawarciu małżeństwa; oświadczenie żony o zachowaniu swego nazwiska rodowego (o ile je zgłosiła); wskazanie daty i miejsca sporządzenia protokołu ślubu, jeżeli ślub odbył się przed duszpasterzem (art. 172). Po wpisaniu aktu do ksiąg urzędnik miałby zarządzić sporządzenie na aktach urodzenia każdego z nowożeńców wzmianki dodatkowej o dacie i miejscu ślubu oraz o sporządzeniu aktu małżeństwa (art. 173)¹⁶⁴⁶.

W przypadku gdy małżeństwo zostałoby zawarte przed duszpasterzem, akt małżeństwa spisać miałby urzędnik stanu cywilnego miejsca zawarcia ślubu na podstawie protokołu ślubu, co miałby uczynić natychmiast po jego otrzymaniu od nowożeńców lub duchownego (art. 174)¹⁶⁴⁷. Protokół miałby zostać włączony do zbioru dokumentów głównej księgi stanu cywilnego. Jeśli małżeństwo zostałoby zawarte bez wcześniejszego przedstawienia zaświadczenia o braku przeszkód do jego zawarcia, akt małżeństwa mógłby zostać sporządzony dopiero po jego złożeniu, a także pod warunkiem, że dodatkowo w ciągu trzech dni zostałyby przedstawione urzędnikowi zaświadczenie lekarskie o stanie zdrowia jednego z narzeczonych, który zagrażał jego życiu, bądź dowód zgonu jednego z narzeczonych (art. 175). W przypadku wątpliwości czy przedstawione zaświadczenie lekarskie uprawniałoby urzędnika do spisania aktu, miałby on zwrócić się o wydanie zezwolenia przez inspektora urzędów stanu cywilnego.

Duszpasterz, przed którym zawarto małżeństwo, miałby sporządzić protokół ślubu w trzech egzemplarzach w księdze protokołów ślubu, każdy z nich miałby zostać podpisany przez nowożeńców, świadków i duszpasterza (art. 176)¹⁶⁴⁸. Jeden z nich przekazać miałby nowożeńcem celem złożenia go urzędnikowi stanu cywilnego miejsca zawarcia ślubu, drugi sam miałby w ciągu najpóźniej trzech dni przesłać do tegoż urzędnika, a trzeci miałby zachować u siebie.

Protokół ślubu miałby zawierać: wskazanie duszpasterza asystującego przy zawarciu małżeństwa, z wymienieniem jego nazwiska, imienia oraz stanowiska; datę i miejsce ślubu; nazwisko oraz imiona narzeczonych, ich stan cywilny, powołanie (zawód), miejsce zamieszkania lub pobytu, datę i miejsce urodzenia oraz obywatelstwo (jeśli nie było polskie); nazwiska oraz imiona, powołanie (zawód), wiek i zamieszkanie świadków; nazwę urzędu

---

¹⁶⁴⁶ Ibidem, s. 51.

¹⁶⁴⁷ Obowiązek przekazania urzędnikowi stanu cywilnego jednego egzemplarza protokołu ślubu ciążyłby zarówno na nowożeńcach, jak i duchownym (art. 176), co miałoby stanowić zabezpieczenie przed niedopełnieniem tej powinności przez którąś ze stron. Mimo tego zgodnie z niniejszym artykułem urzędnik miałby nie czekać na skompletowanie obu egzemplarzy protokołu, a sporządzić akt małżeństwa natychmiast po jego otrzymaniu, niezależnie od tego kto dostarczyłby go w pierwszej kolejności.

¹⁶⁴⁸ Projekt KK 1931, s. 52.

stanu cywilnego, który wydał narzeczonemu zaświadczenie o braku przeszkód oraz datę jego sporządzenia i jego numer; potwierdzenie, że narzeczeni w obecności duszpasterza oraz powyższych świadków publicznie złożyli zgodne oświadczenia o zawarciu małżeństwa; oświadczenie żony o zachowaniu swego nazwiska rodzowego (o ile je zgłosiła); datę i miejsce sporządzenia protokołu ślubu (art. 177). Dane narzeczonych oraz urzędu stanu cywilnego wydającego zaświadczenie o braku przeszkód do małżeństwa miałyby być podawane według tekstu tegoż zaświadczenia.

Oprócz powyższego każdy egzemplarz protokołu ślubu miałby zawierać objaśnienie: o obowiązku duszpasterza oraz osób zawierających małżeństwo przedstawienia protokołu ślubu miejscowemu urzędnikowi stanu cywilnego najpóźniej w ciągu trzech dni; o karach za niewykonanie powyższego obowiązku; o charakterze protokołu ślubu jako podstawy do sporządzenia przez urzędnika stanu cywilnego aktu małżeństwa, a także braku możliwości zastąpienia przez niego aktu małżeństwa, będącego jedynym prawnym dowodem jego zawarcia (art. 178)¹⁶⁴⁹.

Protokół ślubu miałby mieć formę rubrykowaną, a jego sporządzenie miałyby odbywać się w formie ich wypełnienia odpowiednimi danymi (art. 179). Wolne miejsca w poszczególnych rubrykach miałyby zostać zakreślone linią ciągłą, każdy z trzech egzemplarzy protokołu miałby posiadać ten sam numer. W zakresie prowadzenia księgi protokołów ślubu i jej języka obowiązywać miałyby przepisy o aktach stanu cywilnego. Wraz z rozpoczęciem roku kalendarzowego nowa księga protokołów ślubu miałaby zostać bezpłatnie przekazana duszpasterzowi przez urzędnika stanu cywilnego, w którego okręgu miałby on swoją siedzibę (art. 180). Każda z nich była przeznaczona na okres od 1 stycznia do 31 grudnia danego roku, jeśli jednak przed jego upływem zaszłaby obawa, że nie wystarczy w niej miejsca, duszpasterz miałby zwrócić się do miejscowego urzędnika stanu cywilnego o wydanie drugiego tomu księgi (art. 181).

Po zakończeniu roku lub zapisaniu całej księgi duszpasterz miałby sporządzić podpisany przez siebie protokół zamknięcia ze wskazaniem liczby znajdujących się w niej protokołów ślubu, liczby protokołów niewypełnionych, liczby załączonych zaświadczeń o braku przeszkód do zawarcia małżeństwa oraz daty zamknięcia (art. 182)¹⁶⁵⁰. Tak zamkniętą księgę wraz ze zbiorem zaświadczeń duszpasterz miałby najpóźniej w ciągu dziesięciu dni

---

¹⁶⁴⁹ Ibidem, s. 53.

¹⁶⁵⁰ Ibidem, s. 54.

przesłać urzędnikowi stanu cywilnego, w którego okręgu miał siedzibę¹⁶⁵¹. Po ich otrzymaniu urzędnik miałby natychmiast dokonać sprawdzenia aktów małżeństwa, które miałyby być sporządzone na podstawie protokołów ślubu, a jeśli stwierdził brak któregoś z nich, miałby niezwłocznie spisać taki akt małżeństwa (art. 183)¹⁶⁵². Po sprawdzeniu księgi urzędnik tuż za protokołem zamknięcia miałby spisać zaświadczenie o zgodności księgi protokołów ślubu z księgą aktów stanu cywilnego aktów małżeństwa, a następnie przesłać tę pierwszą wraz z załącznikami dyrektorowi urzędów stanu cywilnego¹⁶⁵³. Miałby także zawiadomić inspektora o wynikach sprawdzenia księgi protokołów ślubu i stwierdzonych uchybieniach.

Jeśli małżonkowie zdecydowali się odstąpić od rozłączenia (separacji), mogliby oświadczyć o tym urzędnikowi stanu cywilnego, który miałby w tej sprawie sporządzić odpowiedni akt w księdze aktów stanu cywilnego aktów małżeństwa, który miałby zawierać: nazwiska i imiona obu małżonków oraz miejsce ich zamieszkania; datę i miejsce sporządzenia ich aktu małżeństwa; datę wyroku rozłączenia oraz nazwę sądu, który wydał wyrok; oświadczenie małżonków, że odstępują od rozłączenia (art. 184).

Wyciąg aktu małżeństwa miał zawierać wyłącznie: datę i miejsce ślubu, nazwiska oraz imiona nowożeńców; datę i miejsce sporządzenia aktu małżeństwa; datę wyroku unieważnienia małżeństwa, jego rozłączenia lub rozwodu. Jeżeli małżonkowie odstąpili od rozłączenia, nie należałoby podawać danych o rozłączeniu lub o odstąpieniu od niego (art. 185)¹⁶⁵⁴. Oprócz księgi stanu cywilnego aktów małżeństwa urzędnik stanu cywilnego miałby prowadzić: książkę protokołów zgłoszonych zarzutów przeciw małżeństwu; książkę

---

¹⁶⁵¹ Projekt nie przewidywał prowadzenia księgi protokołów ślubu w dwóch egzemplarzach, co oznaczałoby, że po jej przekazaniu urzędnikowi stanu cywilnego u duchownego nie pozostawałyby żadne dokumenty z nią związane. Podkreślało to jej cywilny charakter, który służyłby wyłącznie celom państwowej rejestracji stanu cywilnego, oraz brak znaczenia dla poszczególnych wyznań. Duchowni mogliby oczywiście nadal prowadzić na własne potrzeby metrykalne księgi małżeństw, w co państwo miało już nie ingerować.

¹⁶⁵² Obowiązek niezwłocznego sporządzenia brakującego aktu małżeństwa na podstawie zamkniętej księgi protokołów ślubu może budzić pewne wątpliwości, nie przewidziano bowiem w takim wypadku żadnego postępowania wyjaśniającego, przesłuchania duchownego i małżonków, wreszcie interwencji inspektora urzędów stanu cywilnego. Jako wyższe dobro, które wymagało ochrony, uznano w takim wypadku pewność statusu prawnego małżonków, jednak zbadania sprawy, ujawnienia w księdze stanu cywilnego okoliczności późniejszego spisania aktu małżeństwa, bądź spisania oddzielnego dokumentu w tej sprawie, nie przewidziano nawet w późniejszym okresie. Nie określono również w jaki sposób i w którym miejscu należałoby spisać akt małżeństwa, jeśli księga stanu cywilnego aktów małżeństwa na dany rok byłaby już zamknięta.

¹⁶⁵³ Poza samymi księgami stanu cywilnego tak prowadzone i przechowywane księgi protokołów ślubu stałyby się najważniejszymi zbiorami dokumentów w nowym systemie rejestracji stanu cywilnego. Miałyby one być bowiem prowadzone analogicznie do ksiąg stanu cywilnego, zaś sporządzone w nich protokoły miałyby stanowić podstawę do spisania aktów małżeństwa (protokół ślubu i akt małżeństwa byłyby więc od siebie zależne i nierozdzielalne ze sobą połączone). Księgi protokołów ślubu miałyby też finalnie zostać przekazane generalnemu organowi nadzorcemu nad rejestracją, czyli dyrektorowi urzędów stanu cywilnego. Ten ostatni prawdopodobnie miałby składać księgi protokołów ślubu w centralnym archiwum ksiąg stanu cywilnego, co jednak nie zostało wprost w projekcie stwierdzone.

¹⁶⁵⁴ Projekt KK 1931, s. 55.

protokołów innych oświadczeń, przewidzianych przez prawo (art. 186). Oświadczenia zgłoszone do protokołu podpisywać miałyby osoba je składająca oraz przyjmujący je urzędnik stanu cywilnego. Niniejsze książki miały być prowadzone w jednym egzemplarzu, po ich zapisaniu wraz z załącznikami miałyby być przechowywane w archiwum urzędu stanu cywilnego¹⁶⁵⁵.

3.2.10 Akty zejścia

Rozdział IV działu II nosił tytuł „Akty zejścia” i gromadził art. 187-202. Zaszły zgon lub znalezienie zwłok miałyby być celem sporządzenia aktu zejścia zgłoszone urzędnikowi stanu cywilnego w ciągu 48 godzin (art. 187). Zastrzeżono, że akty zejścia nie miałyby być spisywane w przypadku dzieci martwo urodzonych¹⁶⁵⁶. Jeżeli nie byłoby wiadome gdzie nastąpił zgon, akt należałoby sporządzić w okręgu znalezienia zwłok (art. 188)¹⁶⁵⁷. W przypadku gdy w wyniku nieszczęśliwego wypadku zwłoki osoby zmarłej nie zostałyby znalezione lub nie mogłyby zostać rozpoznane, akt zejścia miałby zostać sporządzony na podstawie zaświadczenia władzy policyjnej miejsca zgonu o śmierci danej osoby (art. 189). Akt zejścia osoby uznanej za zmarłą miałby być sporządzony w urzędzie stanu cywilnego okręgu jej ostatniego zamieszkania, a jeśli nie miałaby takiego miejsca na terenie kraju, w wyznaczonym do tego przez ministra sprawiedliwości urzędzie stanu cywilnego w Warszawie (art. 190)¹⁶⁵⁸.

Obowiązek zgłoszenia zgonu lub znalezienia zwłok należałby kolejno do: małżonka oraz dzieci zmarłego; najbliższych krewnych i powinowatych, obecnych w danej miejscowości; gospodarza lokalu, w którym nastąpił zgon lub znaleziono zwłoki; osoby obecnej przy zgonie lub osoby, która się o nim naocznie przekonała (art. 191). Zgon, który miałby miejsce w zakładzie publicznym, w tym w domu położnym, szpitalu, więzieniu itp., zgłaszać miałyby jego kierownik lub urzędnik do tego wyznaczony (art. 192). O znalezieniu

---

¹⁶⁵⁵ Jako dokumenty, które nie trafiałyby do zbioru dokumentów księgi głównej, miałyby więc jedynie charakter pomocniczy i porządkujący.

¹⁶⁵⁶ Do 1927 r. na terenie obowiązywania KCKP oraz ustawodawstwa austriackiego dzieci martwo urodzone należało zapisywać zarówno w księgach urodzeń, jak i w księgach zgonów, na obszarze obowiązywania ustawodawstwa pruskiego/niemieckiego wpisu należało dokonać wyłącznie w rejestrze zgonów, zaś na obszarze ustawodawstwa węgierskiego wyłącznie w rejestrze urodzeń (od nowelizacji z 1904 r., wcześniej w obu rejestrach). Na podstawie rozporządzenia Prezydenta RP z 1 lutego 1927 r. w takie sytuacje miały być na terenie całego kraju odnotowywane jedynie w księgach urodzeń z dopiskiem, że dziecko urodziło się martwe.

¹⁶⁵⁷ Projekt KK 1931, s. 56.

¹⁶⁵⁸ W tym przypadku znalazło się odesłanie do „urzędu stanu cywilnego”, nie do „ksiąg urzędu stanu cywilnego” (art. 58, art. 83) lub „urzędnika stanu cywilnego” (art. 152).

zwłok osoby o nieznannej tożsamości, jak również o naocznym przekonaniu się o jej zaszłym zgonie, należałoby zawiadomić władzę policyjną, która miałaby dopełnić zgłoszenia urzędnikowi stanu cywilnego (art. 193)¹⁶⁵⁹.

Urzędnik stanu cywilnego miałby obowiązek żądania przedstawienia stwierdzającego zgon świadectwa lekarskiego, mógłby również samodzielnie sprawdzić fakt zgonu, zaś gdyby byłoby to zbyt uciążliwe, miałby żądać zaświadczenia o stwierdzeniu zgonu od władzy gminnej lub policyjnej (art. 194). Minister sprawiedliwości w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych miałby określić, w których miejscowościach niezbędne byłoby okazanie zaświadczenia lekarskiego. Natomiast w porozumieniu z ministrem spraw wojskowych minister sprawiedliwości miałby ustalić sposób sporządzania aktów zejścia osób poległych w czasie działań wojennych, których zgon nie mógłby zostać stwierdzony na podstawie przepisów Działu I w Rozdziale II niniejszej ustawy (art. 195).

Zwłoki mogłyby być pochowane dopiero po przedstawieniu zaświadczenia urzędnika stanu cywilnego o sporządzeniu aktu zejścia (art. 196). W sytuacji nadzwyczajnej, kiedy pogrzeb odbył się przed spisaniem aktu zejścia, późniejsze spisanie aktu mogłoby nastąpić jedynie po zbadaniu sprawy przez inspektora urzędów stanu cywilnego oraz po wydaniu zezwolenia w tej sprawie. Zgłoszeń zgonów należałoby dokonywać ustnie oraz osobiście, jednak władze policyjne, wojskowe, okrętowe, lotnicze i zakłady publiczne oraz lekarze mogliby je nadsyłać na piśmie (art. 197)¹⁶⁶⁰. Jeżeli podpis lekarza nie byłby znany urzędowi stanu cywilnego, miałby on zostać uwierzytelniony.

Akt zgonu miałby możliwie z największą dokładnością zawierać: datę, godzinę oraz miejsce zgonu lub znalezienia zwłok; nazwisko, imię, stan cywilny, powołanie (zawód), obywatelstwo (jeżeli nie było polskie) oraz miejsce zamieszkania zmarłego, a także datę i miejsce jego urodzenia lub przypuszczalny wiek; nazwisko oraz imiona osób, z którymi zmarły pozostawałby w związku małżeńskim, a jeżeli te osoby żyłyby, nadto ich powołanie (zawód) i miejsce zamieszkania; nazwiska oraz imiona rodziców, a jeżeli żyliby, nadto ich powołanie (zawód) i miejsce zamieszkania; przyczynę śmierci, jeżeli zostałaby stwierdzona przez lekarza; nazwisko, imię, powołanie i miejsce zamieszkania osoby zgłaszającej zgon (art. 198). Brak wiadomości o niektórych z powyższych danych należałoby zaznaczyć w akcie. Nie należałoby wskazywać stanu cywilnego w przypadku osób, którym prawo nie zezwalało na zawarcie małżeństwa.

---

¹⁶⁵⁹ Projekt KK 1931, s. 57.

¹⁶⁶⁰ Ibidem, s. 58.

W przypadku braku ustalenia tożsamości zmarłego urzędnik stanu cywilnego miałby sporządzić akt zejścia na podstawie zawiadomienia władzy policyjnej, w którym należało zawrzeć: datę, godzinę, miejsce i okoliczności znalezienia zwłok oraz ich stan; płeć zmarłego oraz jego przypuszczalny wiek; znaki rozpoznawcze zwłok; odzież oraz inne przedmioty znalezione przy zmarłym wraz z ich opisem (art. 199).

Jeżeli uznany za zmarłego okazałby się w rzeczywistości osobą nadal żyjącą, akt zejścia miałby zostać unieważniony przez sąd (art. 200)¹⁶⁶¹. Wyciąg aktu zejścia zawierać miałby wyłącznie datę i miejsce zgonu oraz imię i nazwisko zmarłego, jego stan cywilny i wiek (art. 201). Zaznaczono, że wypis aktu zejścia miałby nie zawierać przyczyny zgonu (art. 202).

3.2.11 Przepisy końcowe, wprowadzające i przechodnie

Przepisy końcowe składały się tylko z dwóch artykułów. Wykonanie niniejszej ustawy miałyby zostać powierzone ministrowi sprawiedliwości (art. 203). Art. 204 miałby określać termin jej wejścia w życie, przy czym projekt zakładał, że odbyłoby się to z dniem „1 stycznia 193...” (art. 204).

Przepisy wprowadzające i przechodnie zostały zawarte w art. 205-219. Art. 205 pozbawiałby mocy obowiązującej dotychczasowe przepisy w przedmiotach objętych niniejszą ustawą. Zawarto w nim także listę stu siedemnastu aktów prawnych, które miałyby w szczególności utracić swą moc, wśród których znalazły się zarówno akty prawne z czasów poszczególnych państw zaborczych, jak i regulacje uchwalone już po odzyskaniu niepodległości¹⁶⁶². Moc miałyby stracić również wszystkie dotychczasowe postanowienia, zmieniające lub uzupełniające wskazane przepisy, jednak podkreślono, że w mocy pozostać miałyby postanowienia wskazanych ustaw i przepisów, które nie dotyczyły spraw objętych niniejszą ustawą.

Przepisy niniejszej ustawy miałyby mieć odpowiednie zastosowanie do unieważnienia i sprostowania wpisów w dawnych księgach stanu cywilnego i dawnych księgach metrykalnych, tzn. tych prowadzonych na podstawie przepisów wcześniejszych (art. 206)¹⁶⁶³. W mocy pozostać miałyby dotychczasowe przepisy o sporządzaniu aktu uznania dziecka i

---

¹⁶⁶¹ Ibidem, s. 59.

¹⁶⁶² Ibidem, s. 59-68. Niniejsza lista w rozszerzonej wersji została uwzględniona w przepisach wprowadzających do powojennego dekretu z 25 września 1945 r. Zob. Dekret z dnia 25 września 1945 r. Przepisy wprowadzające prawo o aktach stanu cywilnego. (Dz.U. 1945 nr 48, poz. 273).

¹⁶⁶³ Ibidem, s. 68.

jego uprawnienia, dokonywanego nie przed urzędnikiem stanu cywilnego (art. 207)¹⁶⁶⁴. Zapowiedź, która byłaby ogłoszona na podstawie przepisów obowiązujących przed wejściem w życie niniejszej ustawy, miałyby zachować swą moc w ciągu czterech miesięcy od jej dopełnienia (art. 208). Przepisy niniejszej ustawy miałyby mieć odpowiednie zastosowanie do prowadzenia dawnych ksiąg stanu cywilnego oraz dawnych ksiąg metrykalnych, które zostałyby przekazane utworzonym na podstawie niniejszej ustawy urzędom stanu cywilnego oraz centralnemu archiwum (art. 209).

Od dnia wejścia w życie niniejszej ustawy miałyby zostać zakończone prowadzenie dawnych ksiąg stan cywilnego i ksiąg metrykalnych, których dotychczasowi prowadzący jeszcze nie przekazali, wpisy w nich dokonane po tej dacie nie miałyby mocy prawnej (art. 210). Wpisy wzmianek dodatkowych, które dotyczyłyby aktów w tychże księgach, miałyby być dokonywane w uzupełniających księgach miejscowych oraz głównych (art. 211). Uzupełniająca księga miejscowa miałaby być prowadzona w jednym egzemplarzu przez urząd stanu cywilnego okręgu, w którym dawne księgi nie zostałyby jeszcze przekazane, zaś uzupełniającą księgę główną dla każdego okręgu prowadzić miałyby centralne archiwum (art. 212). Wpisy do uzupełniającej księgi miejscowej miałyby być dokonywane w urzędzie, w którego okręgu został sporządzony akt, którego dotyczyła wzmianka dodatkowa (art. 213)¹⁶⁶⁵. Księgi uzupełniające miałyby być prowadzone zgodnie z przepisami ogólnymi o prowadzeniu ksiąg stanu cywilnego, wpisy miałyby być w nich dokonywane zgodnie z kolejnością zgłaszania, aż do zapisania tomu księgi (art. 214). W każdym tomie należałoby prowadzić wykaz nazwisk osób, których wpisy dotyczyły, wraz ze wskazaniem ich imion. Po przekazaniu dawnych ksiąg stanu cywilnego i ksiąg metrykalnych do nowych urzędów stanu cywilnego i centralnego archiwum należałoby przepisać do nich wpisy dokonane w księgach uzupełniających, po czym wpisy w tych drugich miałyby być skreślone z oznaczeniem czasu wykonania tej czynności i księgi, co której został wciągnięty (art. 215)¹⁶⁶⁶.

Władze i urzędy, które jeszcze nie przekazałyby ksiąg nowym urzędom stanu cywilnego i centralnemu archiwum, miałyby wydawać z nich wyciągi, wypisy i odpisy zgodnie z przepisami niniejszej ustawy (art. 216). Miałyby one jednak uzyskiwać moc dowodową dopiero po zaświadczeniu wydanym przez dyrektora urzędów stanu cywilnego lub przez urzędnika stanu cywilnego, w którego okręgu sporządzono dany dokument. Takie zaświadczenie miałyby zawierać: nazwę urzędu zaświadczającego; datę i numer

---

¹⁶⁶⁴ Ibidem, s. 69.

¹⁶⁶⁵ Ibidem, s. 70.

¹⁶⁶⁶ Księgi uzupełniające z założenia miałyby więc mieć charakter tymczasowy.

zaświadczenia; wskazanie czy na podstawie księgi uzupełniającej treść danego wyciągu lub odpisu ulegała zmianie, a także określenie jakiej zmianie, przy czym należałoby podać numer odpowiedniego wpisu i tom uzupełniającej księgi; podpis urzędnika oraz pieczęć urzędu (art. 217)¹⁶⁶⁷. Jeśli w danej sytuacji wyciąg, wypis lub odpis wymagałby zgodnie z przepisami niniejszej ustawy zmiany redakcji, urzędnik sam miał wydać nowy dokument we właściwej formie.

Osoby utrzymujące dawne księgi stanu cywilnego i księgi metrykalne, który jeszcze nie przekazały ich do nowych urzędów stanu cywilnego i centralnego archiwum, podlegałyby nadzorowi dyrektora i inspektorów urzędów stanu cywilnego (art. 218). Niezależnie od odpowiedzialności przed swą władzą przełożoną, podlegałyby również karze grzywny wymierzonej na podstawie niniejszej ustawy, a także odpowiedzialności cywilnej i karnej. Minister sprawiedliwości w porozumieniu z ministrem spraw wewnętrznych, ministrem wyznań religijnych i oświecenia publicznego oraz ministrem spraw wojskowych, miałby wydać rozporządzenie określające: sposób przekazania dotychczasowych ksiąg stanu cywilnego oraz ksiąg metrykalnych wraz z załącznikami urzędom stanu cywilnego oraz centralnemu archiwum, utworzonym na podstawie niniejszej ustawy; sposób utrzymywania dawnych ksiąg, których jeszcze nie przekazano nowym urzędom oraz centralnemu archiwum; sposób sprawowania nadzoru nad osobami utrzymującymi nieprzekazane dawne księgi (art. 219)¹⁶⁶⁸.

---

¹⁶⁶⁷ Projekt KK 1931, s. 71.

¹⁶⁶⁸ Ibidem, s. 72. Takie przepisy wykonawcze byłyby niezbędne z uwagi na fakt, że na obszarach gdzie prowadzono rejestrację wyznaniową księgi stanu cywilnego posiadały jednocześnie status kościelnych ksiąg metrykalnych. Trudno więc wyobrazić sobie sytuację, w której duchowni dobrowolnie przekazaliby prowadzone przez siebie księgi nowym świeckim urzędom. O ile istniały drugie egzemplarze poszczególnych ksiąg, które przekazywano w większości do organów sądowych lub administracyjnych, z pewnością zostałyby one przeniesione do centralnego archiwum ksiąg stanu cywilnego i stanowiłyby podstawę do pozyskiwania danych ze starszych ksiąg. Jeśli jednak duplikaty uległy zaginięciu lub zniszczeniu, podstawą pozostawałby egzemplarz znajdujący się u duchownego. Należałoby więc opracować zasady postępowania w takich przypadkach, które prawdopodobnie sprowadzałyby się do sporządzenia kopii księgi metrykalnej. Należałoby także wziąć pod uwagę, że na terenie województw wschodnich również drugie egzemplarze ksiąg pozostawały w rękach duchownych, trafiały mianowicie do archiwum konsystorskiego. Uporządkowanie sytuacji wymagałoby tamże nie tylko odpowiednich przepisów prawnych, ale także stosownego porozumienia z władzami kościelnymi. Dość radykalnie i jednostronnie kwestię tę rozwiązano po wojnie, gdyż zarządzeniem ministra administracji publicznej z dnia 11 sierpnia 1949 r. zobowiązano duchownych, w których posiadaniu znajdowały się pozostające w jednym egzemplarzu księgi stanu cywilnego (metrykalne) za lata 1890-1945, do ich przekazania właściwym urzędom stanu cywilnego. Jednocześnie zobowiązano urzędników stanu cywilnego do umożliwienia duchownym (na ich wniosek) wykonania odpisów przekazanych ksiąg w lokalu urzędu stanu cywilnego. Takie działania zrealizowano jednak w zupełnie innych warunkach politycznych, które nie byłyby możliwe w II Rzeczypospolitej, biorąc pod uwagę dotychczasowe relacje na linii państwo-Kościół katolicki. Zob. Zarządzenie Ministra Administracji Publicznej z dnia 11 sierpnia 1949 r. o przekazaniu ksiąg metrykalnych urzędom stanu cywilnego (M.P. 1949 nr 57A, poz. 756); J.F. Godlewski, *Laicyzacja instytucji małżeństwa w Polsce*, Warszawa: Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej 1970, s. 76; B. Truszkowski, *Dzieje parafialnych ksiąg metrykalnych w powiecie kolneńskim – przejście przez urzędy stanu cywilnego w 1949 roku*, „Miscellanea

3.2.12 Reakcje na projekt i jego losy po publikacji

Kościół żywo interesował się opracowywanymi przez Komisję Kodyfikacyjną projektami prawa małżeńskiego i prawa o aktach stanu cywilnego. Wiceminister MWRiOP ks. Bronisław Żongołłowicz wskazywał w swoich dziennikach, że w październiku 1930 r. biskup Henryk Przeździecki¹⁶⁶⁹ się ich „obawiał” i wskazywał na fakt, że „są tam [w składzie Komisji] 3 Żydzi, ani jednego katolika”¹⁶⁷⁰. Biskup chciał, aby rząd poprosił Episkopat o przekazanie mu projektu prawa małżeńskiego opracowanego przez stronę kościelną, na co godzić się miał minister sprawiedliwości Stanisław Car. Przeździecki oświadczył również, że miał wszystkie protokoły posiedzeń Komisji i „wie co kto tam mówił”¹⁶⁷¹.

Swoje obawy co do wspomnianego projektu ustawy małżeńskiej w rozmowie z Żongołłowiczem w dniu 26 października 1931 r. wyraził również Janusz Radziwiłł, poseł BBWR i nieformalny przywódca polskich konserwatystów¹⁶⁷². Nie wierzył w jego wniesienie przez rząd do Sejmu, sondował również możliwość opracowania katolickiej ustawy małżeńskiej przez „konserwę w BB”. Żongołłowicz uważał, że w tamtym czasie nie było możliwości przyjęcia ogólnopaństwowej ustawy małżeńskiej, szczególnie tej autorstwa Komisji Kodyfikacyjnej, gdyż nie nadawała się do tego „ani wewnętrzna sytuacja państwa, ani skład BB”.

Z kolei w rozmowie z arcybiskupem gnieźnieńskim i poznańskim kardynałem Augustem Hlondem w dniu 29 listopada 1931 r. Żongołłowicz zapewniał, że „zagadnienie nowego prawa małżeńskiego dla Rządu nie istnieje”, a także, że bez BBWR nie dało się

Historico-Iuridica” 2017, t. XVI, z. 2, s. 197. Bardzo szybko zarządzono przekazanie nowo utworzonym urzędom stanu cywilnego dotychczasowych ksiąg stanu cywilnego, które prowadziły osoby świeckie, a także wtóropisów ksiąg, gdyż miało to nastąpić do 15 stycznia 1946 r. Zob. Rozporządzenie Ministrów Administracji Publicznej i Sprawiedliwości z dnia 24 listopada 1945 r. w sprawie wykonania prawa o aktach stanu cywilnego oraz przepisów wprowadzających to prawo. (Dz.U. 1945 nr 54, poz. 304); A. Biernat, *Księgi metrykalne...*, op. cit., s. 68.

¹⁶⁶⁹ Henryk Przeździecki (1873-1939) – od stycznia 1917 r. członek Departamentu Spraw Politycznych Tymczasowej Rady Stanu, od lutego 1917 r. wiceprzewodniczący Komisji Sejmowo-Konstytucyjnej TRS, w 1918 r. objął referat stosunków z Watykanem w Departamencie Spraw Politycznych Rady Regencyjnej. Wybrany do Sejmu Ustawodawczego, zrzekł się mandatu 18 marca 1918 r. W latach 1918-1924 biskup podlaski, w latach 1924-1939 biskup siedlecki. w latach 1919-1925 sekretarz Zjazdu Biskupów i członek Komitetu Biskupów, w latach 1926-1936 przewodniczący Komisji Papieskiej i Komisji Mieszanej do wykonania konkordatu. Od 1928 r. członek kilku komisji episkopatu: Prawnej, Prasowej, Unionistycznej i Rady Biskupów ds. KUL. Sympatyzował z katolickim nurtem ruchu ludowego i chadecją, po zmianie władzy w 1926 r. przeciwnik sanacji. Zob. K. Krasowski, *Biskupi katolicy...*, op. cit., s. 196-200; J. Majchrowski (red.), *Kto był kim...*, op. cit., s. 202.

¹⁶⁷⁰ B. Żongołłowicz, *Dzienniki...*, op. cit., s. 58.

¹⁶⁷¹ Ibidem.

¹⁶⁷² Ibidem, s. 238-239.

utworzyć większości sejmowej, która by projekt przegłosowała¹⁶⁷³. Członków rządu i BBWR, którzy zmienili wyznanie, nie uważał za „groźnych” w tym aspekcie, gdyż w jego opinii zrobili to tylko dla powzięcia nowych żon i nie występowali „w obronie nowej wiary”. Za winnego rozpętania burzy w sprawie niniejszego projektu uznał ministra sprawiedliwości Czesława Michałowskiego, który zlecił jego opublikowanie, podczas gdy „prawa tego nie będzie, Rząd się tym nie zajmuje, agitacja zaś przeciwrządowa, zaciekła i dzika rozpętała się na szeregi miesięcy”¹⁶⁷⁴. Projekt prawa małżeńskiego określił jako wyłącznie sprawę polityczną, rozpętaną przez Komisję Kodyfikacyjną wbrew jej zamiarom¹⁶⁷⁵.

Opracowany przez Komisję Kodyfikacyjną pod kierownictwem prof. Karola Lutostańskiego projekt prawa małżeńskiego podlegał bezustannej i brutalnej krytyce ze strony środowisk kościelnych i prawicowych¹⁶⁷⁶, mimo że zawierał rozwiązania kompromisowe¹⁶⁷⁷. Akcentował on bowiem wyznaniowe elementy ślubu, na czele z fakultatywnym zawarciem małżeństwa przed obliczem osoby duchownej¹⁶⁷⁸. Po odbyciu ceremonii o charakterze wyznaniowym uznano za niecelowe jej powtarzanie przed urzędnikiem stanu cywilnego, więc jego obowiązki w takiej sytuacji sprowadzałyby się tylko do autoryzacji zawartego małżeństwa w obliczu państwa i prawa poprzez sporządzenie stosownego aktu stanu cywilnego na podstawie spisanego przed duchownego protokołu. Tak określony kompromis nie złagodził jednak wydzwisku całej ustawy i został uznany za zamach na uprawnienia kościelne.

Wymuszone przez Episkopat odrzucenie przez rząd projektu prawa małżeńskiego, a w zasadzie brak podjęcia nad nim prac legislacyjnych, doprowadził do jednoczesnej rezygnacji

---

¹⁶⁷³ Ibidem, s. 263-264.

¹⁶⁷⁴ Ibidem, s. 265.

¹⁶⁷⁵ Ibidem, s. 267.

¹⁶⁷⁶ Projekt prawa małżeńskiego ostro zaatakowano w orędziu z 10 listopada 1931 r., które podpisali wszyscy biskupi ordynariusze rzymsko- i greckokatolicki. Potępiono w nim śluby cywilne, rozwody i jurysdykcję sądów państwowych w sprawach małżeńskich. W grudniu 1931 r. w wielu miejscach w kraju orędzie odczytywano zamiast kazań, proboszczów zobowiązywano do omawiania projektu na zebraniach ogólnych parafian i przesyłania rezolucji protestacyjnych do kurii biskupich. W ogólnopolskie działania protestacyjne aktywnie włączyła się Akcja Katolicka, jak i partie polityczne, na czele ze Stronnictwem Narodowym i Polskim Stronnictwem Chrześcijańskiej Demokracji. Zob. P. Fiedorczyk, *Echa projektów...*, op. cit., s. 273-275. Warto jednak zauważyć, że krytyka projektu prawa małżeńskiego nie pochodziła wyłącznie z kręgów Kościoła katolickiego, bowiem piętnowali go również przedstawiciele Kościoła prawosławnego i gmin wyznaniowych żydowskich, a także w łagodniejszej formie reprezentanci Kościoła ewangelickiego. Zob. A. Woźniczka, *Rozbiór krytyczny...*, op. cit., s. 138-139; Z. Zarzycki, *Attempts to Codify...*, op. cit., s. 265-266. Przeciwny projektowi był nawet jeden z członków Komisji Kodyfikacyjnej, Ludwik Domański. Popierały go natomiast ugrupowania lewicowe i znaczna część inteligencji. Zob. S. Płaza, *Historia prawa...* (Część 3), op. cit., s. 85.

¹⁶⁷⁷ H. Świątkowski, *Wyznaniowe prawo...*, op. cit., s. 44. S. Płaza, *Historia prawa...* (Część 3), op. cit., s. 83. E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, op. cit., s. 52. M. Pietrzak, *Z problematyki kodyfikacji...*, op. cit., s. 178-179. P. Fiedorczyk, *Rozwój prawa...*, op. cit., s. 231; E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 83-84.

¹⁶⁷⁸ P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., s. 81.

z proponowanej przez Komisję Kodyfikacyjną unifikacji prawa o aktach stanu cywilnego¹⁶⁷⁹. Ten drugi projekt nie budził takich kontrowersji, gdyż nie zawierał tak rewolucyjnych społecznie rozwiązań jak cywilne śluby i rozwody, jednak był postrzegany jako ściśle powiązany z projektem prawa małżeńskiego, przez co został skazany na ten sam los¹⁶⁸⁰. Nie doczekał się również szerszych analiz w piśmiennictwie¹⁶⁸¹. Tym samym w materii rejestracji stanu cywilnego utrzymano pozaborcze status quo, a nawet je w pewnym zakresie zabetonowano, gdyż ostra reakcja strony kościelnej na projekty Komisji Kodyfikacyjnej znacznie utrudniła rozmowy i konstruktywne prace nad reformą i ujednoczeniem zarówno prawa małżeńskiego, jak i prawa o aktach stanu cywilnego. Oba projekty „przeleżały” w MS aż do wybuchu II wojny światowej bez żadnych dalszych prac¹⁶⁸². Proponowane w nich rozwiązania zostały jednak w części wykorzystane w wydanych w powojennej Polsce dekretych¹⁶⁸³.

3.3 Prace nad ustawą zmieniającą niektóre postanowienia o rejestracji stanu cywilnego (1932)

3.3.1 Założenia projektu

Kolejny opracowywany w Departamencie Wyznań MWRiOP projekt ustawy, który dotyczył regulacji w zakresie rejestracji stanu cywilnego, wyłonił się w październiku 1932 r.¹⁶⁸⁴ Nosił nazwę „ustawy zmieniającej niektóre postanowienia o rejestracji stanu cywilnego” i składał się z 27 artykułów.

---

¹⁶⁷⁹ P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., s. 34. M. Pietrzak, *Z problematyki kodyfikacji...*, op. cit., s. 176, 178-179. H. Ciechanowski, *The Polish Civil...*, op. cit., s. 78.

¹⁶⁸⁰ H. Świątkowski, *Wyznaniowe prawo...*, op. cit., s. 45. J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 405-406. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 248. A.A. Kozioł, *Uwag kilka...*, op. cit., s. 146. J. Osuchowski, *Z dziejów prawa...*, op. cit., s. 104-106.

¹⁶⁸¹ Pokróćce główne założenia projektu omówiono w: W. Namysłowski, *Na marginesie projektu ustawy o aktach stanu cywilnego*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1933, nr 14, s. 467-468. O projekcie wspomniano w: H. Świątkowski, *Z manowców...*, op. cit., s. 549, 555. W 1938 r. B. Sałaciński stwierdził, że o projekcie „mało kto wiedział”. Zob. B. Sałaciński, *Martwe dusze*, op. cit., s. 10.

¹⁶⁸² K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 249.

¹⁶⁸³ J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 25. H. Świątkowski, *Wyznaniowe prawo...*, op. cit., s. 45. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 252. E. Tarkowska, *Prawne kształtowanie się...*, op. cit., s. 100. W. Hrynicki, *Organizacja rejestracji...*, op. cit., s. 366. P. Fiedorczyk, *Prawne problemy początków rejestracji aktów stanu cywilnego w Polsce po II wojnie światowej*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2017, t. 39, s. 346-347. M. Pietrzak, *Z problematyki kodyfikacji...*, op. cit., s. 180. E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, op. cit., s. 53-54.

¹⁶⁸⁴ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 116-124.

Na samym początku projektu, gdyż już w pierwszym artykule, postanowiono rozwiązać wątpliwości co do statusu osób zajmujących się rejestracją¹⁶⁸⁵. Każdy urząd stanu cywilnego, a więc każdy organ bądź osoba, którym odpowiednie przepisy nadawały funkcje urzędnika stanu cywilnego, na całym obszarze państwa miałyby być instytucją prawa publicznego. Oprócz tego osoby wykonujące obowiązki urzędnika państwowego miałyby być osobami zaufania publicznego w charakterze funkcjonariuszy instytucji prawa publicznego.

Artykuł drugi określał nadzór nad urzędami stanu cywilnego. W miastach i gminach wiejskich prowadzić go miałyby powiatowe władze administracji ogólnej, natomiast w mieście stołecznym Warszawa i innych miastach wydzielonych – wojewódzkie władze administracji ogólnej¹⁶⁸⁶. Minister spraw wewnętrznych miałby zarządzać właściwościami i trybem postępowania urzędników stanu cywilnego oraz wydawać wzory ksiąg i druków. Zgodnie z artykułem trzecim wykonywanie zarządzeń władz nadzorczych miałyby odbywać się w oparciu o przepisy o postępowaniu przymusowym w administracji, jednak poza przypadkami, gdy materia aktów stanu cywilnego zajmował się urząd państwowy.

Artykuł czwarty traktował o języku prowadzonych ksiąg, na całym obszarze kraju rolę tę przypisano wyłącznie językowi polskiemu¹⁶⁸⁷. Dotyczyło to także języka, w którym sporządzano adnotacje, odpisy, wyciągi, wykazy i poświadczenia, a także korespondencji między urzędami i władzami nadzorczymi. Stanowiło to istotne ujednoczenie, szczególnie w stosunku do gmin żydowskich oraz wyznań greckokatolickich i prawosławnych.

Dalsze artykuły dotyczyły zagadnień charakterystycznych dla materii rejestracji stanu cywilnego. Termin na zgłoszenie dziecka został wyznaczony na osiem dni od urodzenia, o ile inne przepisy nie ustanawiały w tej kwestii innego terminu, a właściwość urzędu na teren okręgu, w którym nastąpił poród¹⁶⁸⁸. O spóźnionym zgłoszeniu urzędnik miałby mieć obowiązek poinformowania władzy nadzorczej. Obowiązek zgłoszenia w pierwszej kolejności miałby ciążyć na ślubnym ojcu, w razie braku takiej możliwości kolejno na akuszerce, lekarzu, każdej osobie obecnej przy porodzie, a w końcu na matce. Przewidziano możliwość zwolnienia od obowiązku zgłoszenia w sytuacji, gdy fakt urodzenia i pochodzenie dziecka znane byłyby urzędnikowi stanu cywilnego, udzielić go mogłaby władza nadzorcza. W razie uzasadnionych wątpliwości co do prawdziwości zgłoszenia urzędnik miałby obowiązek zbadania wszelkich okoliczności danego wydarzenia oraz dokonać wpisu,

---

¹⁶⁸⁵ Ibidem, k. 116.

¹⁶⁸⁶ Ibidem.

¹⁶⁸⁷ Ibidem, k. 117.

¹⁶⁸⁸ Ibidem.

ustalając miejsce zamieszkania i inne dane na podstawie rejestru mieszkańców. W tym celu mógłby żądać okazania mu wystawionego przez urząd gminny poświadczenia o zamieszkaniu¹⁶⁸⁹. Dokonanie wpisu miałyby być możliwe także z urzędu na wniosek władzy nadzorczej, a zgłoszenie po trzech miesiącach od urodzenia mogłoby być wpisane tylko za zezwoleniem tej władzy po postępowaniu wyjaśniającym. Z kolei w przypadku upłynięcia terminu pięciu lat od urodzenia o wpisaniu dziecka do ksiąg stanu cywilnego miałyby orzekać właściwy sąd po ustaleniu pochodzenia dziecka.

Artykuły ósmy, dziewiąty i dziesiąty podnosiły kwestię rekonstrukcji ksiąg urodzin. W przypadku ich zniszczenia bądź zaginięcia władza nadzorcza miałyby przeprowadzić postępowanie wyjaśniające w celu ich odtworzenia przez właściwy urząd stanu cywilnego¹⁶⁹⁰. W takim wypadku wpisy mogłyby być dokonywane zarówno na wniosek osób zainteresowanych, jak i z urzędu, a każda taka księga miałyby być otwarta protokołem wyjaśniającym losy księgi pierwotnej. Zezwolenia na wpisanie zrekonstruowanego aktu udzielać miałyby wojewódzka władza administracji ogólnej na podstawie dokumentacji przedłożonej przez powiatowe organy takiej władzy¹⁶⁹¹. Szczegółowo postępowanie to miało być uregulowane w rozporządzeniu ministra spraw wewnętrznych. Dla udowodnienia danych, które miałyby być zawarte we wpisie, należałoby przedłożyć przede wszystkim dokumenty publiczne, ale także dowód na piśmie poparty zaprzysiężonymi zeznaniami dwóch wiarygodnych świadków. W przypadku gdy wyniki prowadzonego w takim trybie postępowania wyjaśniającego okazałyby się niewystarczające o wpisaniu do ksiąg stanu cywilnego orzekać miałyby właściwy sąd. Wzmiankę o tym należałoby wtedy zamieścić w samym wpisie¹⁶⁹².

Artykuły od jedenastego do czternastego traktowały o rejestracji zgonów. Pierwszy z nich ustalił kolejność obowiązku zgłoszenia o zgonie, ciążyłby on odpowiednio najpierw na współmałżonku i dzieciach zmarłego, a później na najbliższych jego krewnych i powinowatych obecnych w danej miejscowości (mogliby w tym aspekcie być wyręczeni przez pełnomocnika na podstawie pełnomocnictwa szczególnego), gospodarzu lokalu w którym zaszła śmierć bądź znaleziono zwłoki, a wreszcie na osobie obecnej przy zgonie lub osobie, która naocznie przekonała się o zgonie¹⁶⁹³. W zakładach publicznych obowiązek ten ciążyłby na jego przełożonym bądź upoważnionym funkcjonariuszu, zobowiązane byłyby do

---

¹⁶⁸⁹ Ibidem, k. 118.

¹⁶⁹⁰ Ibidem, k. 118.

¹⁶⁹¹ Ibidem, k. 119.

¹⁶⁹² Ibidem.

¹⁶⁹³ Ibidem, k. 119-120.

tego również organy państwowe, które powzięłyby wiadomość o zgonie i mogłyby to zrobić również pisemnie. Zgłoszenie miałyby nastąpić w przeciągu dwudziestu czterech godzin od zgonu bądź znalezienia zwłok, w przypadku późniejszego powiadomienia urząd stanu cywilnego miałby poinformować władzę nadzorczą. Gdyby nastąpiło ono dziesięć dni po zgonie bądź znalezieniu ciała, wpis miałby być dokonany jedynie po zezwoleniu tej władzy¹⁶⁹⁴. Podobnie jak w przypadku rejestracji urodzeń urzędnik miałby obowiązek zbadać wszelkie okoliczności, co do których powziął wątpliwości, wpis mógł być również dokonany z urzędu.

Praktyczne rozwiązanie z punktu widzenia zgodności ksiąg prezentował artykuł czternasty. Każda prawna zmiana stanu cywilnego danej osoby miałyby być uwidoczniana nie tylko na akcie ślubu tej osoby, ale także na akcie urodzenia¹⁶⁹⁵. Jeśli księgi prowadzone byłyby przez duchownych, wpisy niezgodne z danym wyznaniem miałyby być opatrzone klauzulą „ważne tylko przed forum cywilnym”.

Z artykułu piętnastego można było dowiedzieć się, że akty stanu cywilnego dotyczące polskich obywateli, które sporządzono za granicą (nadesłane do kraju zgodnie z umowami lub zwyczajami), miałyby być odnotowywane z urzędu i przechowywane we właściwych rejestrach krajowych¹⁶⁹⁶. Natomiast zagraniczne akty, które uległy zaginięciu bądź zniszczeniu, miałyby być rekonstruowane i wpisywane do polskich rejestrów za zezwoleniem ministra spraw wewnętrznych, który miał te kwestie szczegółowo uregulować. Artykuł szesnasty upoważniłby też tego ministra do ustalenia jednolitych opłat za czynności urzędników stanu cywilnego, co miałyby uczynić w porozumieniu z innymi zainteresowanymi ministrami¹⁶⁹⁷.

Artykuł siedemnasty normował rejestrację aktów stanu cywilnego osób nienależących do żadnego wyznania. Na terenie miasta stołecznego Warszawy oraz województw warszawskiego, łódzkiego, kieleckiego, lubelskiego, białostockiego, poleskiego, nowogródzkiego, wileńskiego i wołyńskiego powinność ta przypadłaby prezydentom i burmistrzom miast oraz wójtom¹⁶⁹⁸. Mieliby oni także ogłaszać zapowiedzi o zamierzonym związku małżeńskim osób nienależących do żadnego wyznania, szef powiatowej władzy administracyjnej ogólnej mógłby także udzielić zwolnienia od obowiązku zapowiedzi¹⁶⁹⁹. Uszczegółowienie kwestii zapowiedzi ponownie przypadłoby ministrowi spraw

---

¹⁶⁹⁴ Ibidem, k. 120.

¹⁶⁹⁵ Ibidem, k. 121.

¹⁶⁹⁶ Ibidem.

¹⁶⁹⁷ Ibidem.

¹⁶⁹⁸ Ibidem.

¹⁶⁹⁹ Ibidem, k. 122.

wewnętrznych w porozumieniu z zainteresowanymi ministrami. Samo zawarcie małżeństwa takich osób miałyby następować przez uroczyste oświadczenie woli złożone przed szefem powiatowej władzy administracyjnej ogólnej, które miałyby być złożone do protokołu w obecności dwóch świadków i podpisane przez osoby uczestniczące. Taki protokół miałby być niezwłocznie przesłany właściwemu urzędnikowi stanu cywilnego celem wpisania do ksiąg stanu cywilnego. Artykuł dwudziesty w kwestii oceny warunków zawarcia małżeństwa, przeszkód małżeństwa, przyczyn do żądania rozwodu oraz unieważnienia małżeństwa odsyłał do przepisów prawa o małżeństwie z 1836 r.¹⁷⁰⁰ Orzekanie o ważności bądź nieważności małżeństw osób nienależących do żadnego prawnie uznanego wyznania miałyby odbywać się przed sądami cywilnymi. Wystąpienie z dotychczasowego wyznania miało pociągać skutki prawne dopiero w przypadku zgłoszenia tego faktu przed właściwym urzędnikiem stanu cywilnego¹⁷⁰¹.

Artykuł dwudziesty trzeci pozostawiał w mocy dotychczasowe uregulowania w kwestii rejestracji aktów stanu cywilnego obowiązujące w poszczególnych obszarach kraju, z uwzględnieniem zmian wynikających z niniejszego projektu¹⁷⁰². Artykuł następny ustalał sankcje za niedopełnienie formalności przez osoby do tego obowiązane, za dokonywanie wpisów bądź wydawanie zaświadczeń niezgodnych z rzeczywistym stanem rzeczy, za składanie dowodów wprowadzających w błąd, a także za naruszenia i nieprzestrzeganie innych przepisów ustawy w postaci kary grzywny do 3000 zł lub kary aresztu do trzech miesięcy¹⁷⁰³. Orzekać o tych naruszeniach miałyby władze powiatowe administracji ogólnej. Ostatnie trzy artykuły upoważniły Ministra Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z innymi zainteresowanymi ministrami do wydawania rozporządzeń wykonawczych oraz do samego wykonania ustawy, a także ustalały termin wejścia jej w życie na 1 kwietnia 1933 r.¹⁷⁰⁴

3.3.2 Uzasadnienie projektu

Do projektu dołączono dość obszerne 10-stronicowe uzasadnienie. We wstępnych uwagach dominowała retoryka wybitnie krytyczna w stosunku do obecnego stanu prawnego

---

¹⁷⁰⁰ Ibidem, k. 122-123.

¹⁷⁰¹ Ibidem, k. 123.

¹⁷⁰² Ibidem.

¹⁷⁰³ Ibidem, k. 123-124.

¹⁷⁰⁴ Ibidem, k. 124.

w materii rejestracji stanu cywilnego¹⁷⁰⁵. Podkreślano, że nawet przy długotrwałej penetracji przepisów prawnych ciężko w Polsce znaleźć drugą tak zawiłą i zagmatwaną dziedzinę, co tym bardziej znamienne, że była to kwestia bardzo ważna zarówno dla państwa, jak i dla prywatnoprawnych interesów obywateli. Po odzyskaniu niepodległości wciąż nie przyjęto żadnego aktu rozwiązującego problem bądź choćby jednoznacznie precyzującego pozaborcze niedopowiedzenia i anachronizmy uniemożliwiające normalne i sprawne funkcjonowanie systemu rejestracji, co zmuszało do interpretacji poszczególnych sytuacji przez urzędników stanu cywilnego, urzędników administracji ogólnej bądź sądy. Rozstrzygnięcia te jednak często były ze sobą sprzeczne i budziły tylko kolejne pytania i jeszcze większy chaos.

Przyznawano, że jedynym trwałym rozwiązaniem powinna być ogólnokrajowa ustawa ujednolicająca system rejestracji aktów stanu cywilnego w każdym zakątku kraju w ten sam sposób i ustanawiająca wyłącznie świeckie, państwowe urzędy stanu cywilnego. Zresztą projekt taki, obszerny i zajmujący się tą materią bardzo szczegółowo, został już opracowany przez Komisję Kodyfikacyjną, czego w niniejszym uzasadnieniu nie ukrywano¹⁷⁰⁶. Stwierdzono jednak, że ze względu na oportunistyczną postawę kleru i mniejszości narodowych uchwalenie takiej ujednolicającej ustawy nie było możliwe i była to niestety melodia przyszłości. Jak stwierdzono, „tymczasem życie idzie dalej”, a więc w celu zapelnienia najjaskrawszych braków należało zastosować środek doraźny w postaci wprowadzenia w życie niniejszego projektu¹⁷⁰⁷.

W kwestii artykułu pierwszego ustanawiającego jednolity status urzędnika stanu cywilnego zauważono, że w różnych częściach kraju mieli oni inną pozycję w stosunku do państwa¹⁷⁰⁸. I tak w województwach zachodnich i południowych (na podstawie ustawy) oraz centralnych (na podstawie uchwały Komitetu Urządzącego w Królestwie Polskim) uważano ich za urzędników państwowych, za urzędników gminnych w województwach zachodnich, centralnych i wschodnich (dla dwóch ostatnich w przepisach dla poszczególnych sekt nieuznanych), w województwach południowych, centralnych i wschodnich byli przede wszystkim osobami duchownymi, a dla skomplikowania sytuacji w województwach południowych pojawił się także status specjalnego funkcjonariusza państwowego (dla prowadzących metryki izraelickie). Dlatego znacznym uproszczeniem byłoby nadanie

---

¹⁷⁰⁵ Ibidem, k. 125.

¹⁷⁰⁶ Ibidem.

¹⁷⁰⁷ Ibidem, k. 125-126.

¹⁷⁰⁸ Ibidem, k. 126.

wszystkim prowadzącym księgi stanu cywilnego pozycji funkcjonariusza publicznego podległego władzom państwowym¹⁷⁰⁹.

Motywuując rozwiązania zawarte w artykule drugim, trzecim i dwudziestym czwartym, zwrócono uwagę na niedostateczne unormowanie nadzoru nad urzędnikami stanu cywilnego, które zadowalająco funkcjonowało jedynie na ziemiach byłego zaboru pruskiego¹⁷¹⁰. W pozostałej części kraju, z wyjątkiem rejestracji dla wyznań niechrześcijańskich, nadzór pozostawiony był władzom duchownym wyższego szczebla. Rodziło to mnóstwo komplikacji i konfliktów, gdyż z każdą, błahą nawet sprawą, należało zgłaszać się do MWRiOP w celu interwencji u władz duchownych, nie zawsze zresztą skutecznej¹⁷¹¹. Jednoznaczne określenie podmiotu nadzoru dla wszystkich urzędników stanu cywilnego miało znacznie uprościć i uporządkować funkcjonowanie rejestracji, a także ułatwić pociąganie do odpowiedzialności poszczególnych urzędników.

Odnosząc się do traktującego o języku ksiąg artykułu czwartego zaznaczono, że nie kolidował on z artykułem pierwszym konkordatu, który zastrzegł jurysdykcję wewnętrzną tylko do spraw kościelnych, natomiast prowadzenie aktów stanu cywilnego było przecież sprawą wybitnie państwową¹⁷¹². Powołano się na regulacje w innych państwach katolickich, jak Hiszpania czy Węgry, gdzie rejestrację prowadzono w językach ojczystych. Należało wyeliminować sytuację, kiedy akt sporządzony w jednej diecezji był niezrozumiały w innej.

Rozwiązania artykułu piątego i szóstego, omawiające odpowiednio czas na zgłoszenie urodzenia dziecka oraz kolejność osób podlegających temu obowiązkowi, usprawiedliwiano wypełnieniem luk występujących w tej materii w województwach wschodnich¹⁷¹³. Usprawniające system miało być także dodanie obowiązku zgłoszenia matce oraz likwidacja obowiązku okazania dziecka urzędnikowi stanu cywilnego. Artykuł siódmy, który uprawniał urzędnika do zbadania okoliczności zgłoszenia w przypadku powziętych przez niego wątpliwości, miał zapewnić większą zgodność ze stanem rzeczywistym oraz zapobiec samowoli w kwestii dokonywania wpisów nawet parę lat po urodzeniu, natomiast uprawnienie do wpisu urodzeń z urzędu uznano za konieczne ze względu na ich publicznoprawne znaczenie¹⁷¹⁴.

---

¹⁷⁰⁹ Ibidem.

¹⁷¹⁰ Ibidem.

¹⁷¹¹ Ibidem, k. 127.

¹⁷¹² Ibidem, k. 127-128.

¹⁷¹³ Ibidem, k. 128.

¹⁷¹⁴ Ibidem, k. 128-129.

Unormowanie rekonstrukcji zniszczonych aktów stanu cywilnego, opisane w artykule ósmym, dziewiątym i dziesiątym, miało zapłacić wyraźną lukę w tej materii, gdyż dotychczasowe i regionalne przepisy dotyczące takiego odtwarzania były zdecydowanie niewystarczające wobec ilości dokumentów zniszczonych bądź zaginionych w związku z wypadkami wojennymi¹⁷¹⁵. Możliwość zaznaczenia klauzuli o skutkach wyłącznie cywilnych danej wzmianki marginesowej, bez wywoływania skutków w sferze wyznaniowej, którą przewidziano w artykule czternastym, miała zapobiec dość częstym odmowom duchownych przed dokonywaniem dopisków sprzecznych z prawem ich wyznania¹⁷¹⁶.

Zapewnione w artykule szesnastym upoważnienie do wydania rozporządzenia o ustaleniu opłat za czynności związane z prowadzeniem akt stanu cywilnego miało umożliwić ujednolicenie stawek w całym kraju¹⁷¹⁷. Dotychczas obowiązywała w tym aspekcie cała masa przestarzałych unormowań z czasów dawno minionych. I tak w województwach centralnych bez żadnych zmian obowiązywał dekret Króla Saskiego z 23 lutego 1809 r., który uzależniał wysokość opłat od sytuacji społecznej i majątkowej obowiązanego, a także od tego, czy akt sporządzany był przez duchownego czy osobę świecką¹⁷¹⁸. Natomiast kwestia opłat w przypadku sporządzenia aktu z urzędu w ogóle pominięta była milczeniem. Tak szerokie określenia nadawały szerokie pole do nadużyć i nadinterpretacji zarówno przez urzędników, jak i strony. Na obszarze województw południowych obowiązywał dekret Komisji Organizacyjnej z 10 czerwca 1816 r. ogłoszony rozporządzeniem Senatu Rządzącego Krakowskiego z 10 marca 1825 r., do którego można było mieć analogiczne zastrzeżenia, jak w przypadku uregulowań centralnych¹⁷¹⁹. W województwach zachodnich obowiązywała ustawa z 16 lutego 1875 r. o urzędowym stwierdzaniu stanu cywilnego i o zawieraniu małżeństw oraz dołączona do niej taryfa¹⁷²⁰. Znikomość opłat tam przewidzianych powodowana była odmiennym systemem finansowania urzędów stanu cywilnego w chwili wejścia w życie ustawy, gdyż środki na ich utrzymanie dostarczały samorządy. Jednak wraz z niekorzystną dla nich reformą podatkową pieniądze przestały wpływać w ilości wystarczającej do normalnego funkcjonowania urzędów. Sytuacja ta została częściowo poprawiona ustawą z 20 listopada 1921 r. o podwyższeniu taryfy opłat dla urzędników stanu

---

¹⁷¹⁵ Ibidem, k. 129.

¹⁷¹⁶ Ibidem.

¹⁷¹⁷ Ibidem.

¹⁷¹⁸ Ibidem, k. 130.

¹⁷¹⁹ Ibidem.

¹⁷²⁰ Ibidem, k. 131.

cywilnego b. dzielnicy pruskiej¹⁷²¹ oraz rozporządzeniem ministra spraw wewnętrznych z 28 lutego 1923 r. w sprawie podwyższenia taryfy opłat dla urzędników stanu cywilnego na obszarze województw: poznańskiego i pomorskiego¹⁷²². Niekorzystny stan utrzymał się jednak dla górnośląskiej części województwa śląskiego¹⁷²³. Z kolei na terenach województw wschodnich taryfa opłat za czynności związane z prowadzeniem aktów stanu cywilnego w ogóle nie była unormowana i kwestia ta podlegała tam stawkom ustalonym przez konsystorzę poszczególnych wyznań¹⁷²⁴.

Państwo polskie w artykule 111 obowiązującej ówczesnej konstytucji gwarantowało każdemu swemu obywatelowi wolność sumienia i wyznania, podkreślając, że nikt nie może być ze względu na swoje wyznanie i przekonania religijne dyskryminowany i pozbawiony praw przysługujących innym¹⁷²⁵. Zauważono jednak, że w kwestii prowadzenia akt stanu cywilnego ta piękna zasada nie była przestrzegana, a była wręcz jawnie łamana w przypadku osób bezwyznaniowych i osób należących do wyznań prawnie w kraju nieuznawanych. Szczególnie pokrzywdzeni byli obywatele tej kategorii mieszkający w województwach centralnych i wschodnich, gdyż obowiązujące tam ustawodawstwo w ogóle tej materii nie poruszało, co sprawiało, że tak doniosłe dla skutków cywilno-prawnych wydarzenia jak urodzenia, śluby i zgony, nie były w ogóle zapisywane w żadnych księgach publicznych¹⁷²⁶. Dlatego też w tej niecierpiącej zwłoki sprawie kompetencje w kwestii rejestracji aktów stanu cywilnego dla tej grupy osób zostały przypisane prezydentom i burmistrzom miast, wójtom gminnym oraz sądom cywilnym w artykule siedemnastym i dwudziestym pierwszym¹⁷²⁷. W związku z tym powstała również potrzeba regulacji możliwości wystąpienia z danego wyznania, które miałyby dla niej skutki zmiany właściwości urzędnika stanu cywilnego. Stąd też artykuł dwudziesty drugi i obowiązek zgłoszenia takiego wystąpienia właściwemu do tej pory dla danej osoby urzędnikowi¹⁷²⁸.

---

¹⁷²¹ W rzeczywistości: ustawa z dnia 22 listopada 1921 r. o podwyższeniu taryfy opłat, ustanowionej niemiecką ustawą z dnia 6 lutego 1875 r. dla urzędów stanu cywilnego b. dzielnicy pruskiej. (Dz.U. 1921 nr 101, poz. 721).

¹⁷²² Dz.U. 1923 nr 27 poz. 163.

¹⁷²³ AAN, MWRiOP, sygn. 641, k. 131.

¹⁷²⁴ Ibidem, k. 132.

¹⁷²⁵ Ibidem.

¹⁷²⁶ Ibidem.

¹⁷²⁷ Ibidem, k. 132-134.

¹⁷²⁸ Ibidem, k. 134.

3.3.3 Dyskusja nad projektem

18 października 1932 r. odbyła się konferencja, na której przedstawiciele MSW, MWRiOP oraz MS debatowali nad poszczególnymi założeniami projektu¹⁷²⁹. Już pierwszy artykuł okazał się sporny, gdyż według MWRiOP nadanie duchownym, szczególnie katolickim, statusu urzędnika stanu cywilnego, który podlegałby nadzorowi władz państwowych i wszystkim rygorom ustawy bez porozumienia z odpowiednimi władzami duchownymi, wywołałoby gwałtowny sprzeciw i pogorszenie stosunków na linii Kościół-państwo. Podobnie MWRiOP zareagowało na artykuł czwarty przewidujący język polski jako wyłączny język prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, gdyż stanowiłoby to kolizję z prawem kościelnym, ustanawiającym łacinę jako język właściwy do prowadzenia metryk¹⁷³⁰.

Artykuł czternasty i możliwość wpisania klauzuli ograniczającej skutki wpisów marginesowych do sfery cywilno-prawnej również został skrytykowany jako niedopuszczalny dla kleru i wprost grożący sabotażem i odmową zapisywania takich klauzul oraz samych wpisów¹⁷³¹. Możliwość ministerialnego ustalenia stawek za czynności związane z prowadzeniem ksiąg stanu cywilnego, przewidziana w artykule szesnastym, została z kolei uznana za ingerencję w wewnętrzne kompetencje kościelne¹⁷³². W przypadku artykułu siedemnastego, dwudziestego pierwszego i dwudziestego drugiego uznano za nieodpowiednie podciągnięcie członków nieuznanych wyznań i bezwyznaniowców pod pojęcie „osób nienależących do żadnego prawnie uznanego wyznania”¹⁷³³. Zwrócono uwagę na brak wyczerpującej definicji bezwyznaniowców w prawie polskim, a w przypadku zmiany bądź opuszczenia wyznania na brak wyjaśnienia statusu wyznaniowego dzieci takich osób. Wyrażono także obawę, że w celu poddania się jurysdykcji sądów cywilnych i uzyskania rozwodu, kuszące może stać się przystępowanie do sekt, co spowoduje rozwój tych społecznie szkodliwych grup.

Dnia 16 listopada 1932 r. w MSW zorganizowano następne posiedzenie¹⁷³⁴. W notatkach dotyczących spotkania zamieszczono odrębny opis danych zagadnień z przepisów o aktach cywilnych obowiązujących na poszczególnych obszarach kraju oraz analizę

---

¹⁷²⁹ Ibidem, k. 135.

¹⁷³⁰ Ibidem.

¹⁷³¹ Ibidem.

¹⁷³² Ibidem.

¹⁷³³ Ibidem, k. 135-136.

¹⁷³⁴ K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 250.

porównawczą z regulacjami z innych krajów europejskich¹⁷³⁵. Zostały one spisane w sposób dość chaotyczny, często powtarzano w nich te same poszczególne tezy, co świadczy o tym, że służyły przedstawicielom MWRiOP na użytek wewnętrzny, dla posiłkowania się nimi na spotkaniu. Zapiski te uczyniono odnosząc się często do „Prawa osobowego” autorstwa H. Konica. Poszczególne zagadnienia parokrotnie przepisywano i odnoszono do poszczególnych artykułów jako uwagi do projektu o uregulowaniu niektórych zagadnień w dziedzinie aktów stanu cywilnego.

Akty stanu cywilnego określono jako niezwykle ważne dokumenty stanowiące dowód tożsamości, wieku i pochodzenia osoby. Miały być podstawą określającą indywidualność człowieka, podłożem do odróżnienia go od innych jednostek. Decydowały o tym, kiedy należy zacząć traktować go jako pełnoletniego, o łączących go stosunkach pokrewieństwa, a przez to o stosunkach rodzinnych i o kwestiach dziedziczenia, a także przeszkodach do zawarcia małżeństwa i innych ważnych praw cywilnych.

Zwrócono uwagę na sytuację, która stanowiła problem zarówno dla samych obywateli, jak i dla urzędów i służb państwowych. Często zdarzało się, że poszczególne akty dla jednej i tej samej osoby spisywane były w różnych parafiach, a to z prostego faktu zmiany miejsca zamieszkania bądź po prostu tymczasowego miejsca pobytu¹⁷³⁶. Utrudniało to śledzenie zdarzeń istotnych dla stanu cywilnego określonych obywateli. Według zapisków czynności urzędnika stanu cywilnego w ogóle nie powinny być sprawowane przez osoby duchowne, a nadzór nad nimi powinien sprawować wojewódzki organ II instancji. Jeśli urzędnik uchylał się od wykonania swej powinności, właściwy miejscowo sąd pokoju powinien móc go do tego przymusić.

Przytoczono przykłady rozwiązań z innych krajów. We Francji doktryna opowiadała się za wprowadzeniem w sekretariatach trybunałów cywilnych rodzaju rejestrów, które obejmowałyby dane co faktów związanych ze stanem cywilnym każdego obywatela¹⁷³⁷. W przypadku zastosowania takiego rozwiązania w Polsce należałoby jednak zastanowić się nad tym, w którym rodzaju sądów miałyby być prowadzone takie rejestry, a to ze względu na nieznaczną liczbę sądów okręgowych na obszarze byłego Królestwa Kongresowego. W Niemczech i dawnej Austrii instytucje stanu cywilnego w ogóle nie przynależały do dziedziny

---

¹⁷³⁵ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 148-156.

¹⁷³⁶ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 148.

¹⁷³⁷ Ibidem.

prawa cywilnego, a do prawa publicznego¹⁷³⁸. W Szwajcarii władzą przełożoną nad urzędnikami stanu cywilnego była nie władza sądowa, a władza administracyjna.

W Galicji wszystkie rejestry prowadzone przez parafie katolickie prowadzone były po łacinie¹⁷³⁹. Osobom własnoręcznie wpisującym swoje imię i stan do metryki zaślubionych wolno było posłużyć się językiem polskim, niemieckim bądź ruskim. Także poświadczenia pewnych zdarzeń wciągniętych do rejestrów mogły być sporządzone w którymś z tych języków, jeżeli osoba uprawniona nim władała i składała taki wniosek. Za języki krajowe na tym terenie uznano język polski i ruski, znaczący był także język żydowski¹⁷⁴⁰.

Istotną luką w prawie okazał się brak środka zaradczego w sytuacji, gdy duchowny odmawiał sporządzenia metryki, aktu ślubu bądź aktu zgonu. Nie stwierdzono wówczas uchybienia pociągającego za sobą karę dla odmawiającego, jednak decyzję tę należało uchylić w drodze organu wyższej instancji¹⁷⁴¹. Problem polegał jednak na tym, że przepisy milczały w kwestii który organ byłby w tej sprawie właściwy. Kompetencji tej odmawiał sobie zarówno przełożony duchowny, samorządowy organ nadzorczy, jak i prokurator oraz sąd. Sąd wyznaczał karę jedynie w przypadku stwierdzenia czynu występującego w katalogu przestępstw kodeksu karnego.

Na terenie byłej Kongresówki wszystkie akty stanu cywilnego miały charakter wyznaniowy, każde wyznanie prowadziło oddzielnie księgi stanu cywilnego¹⁷⁴². Ze względu na potrzebny świecki charakter i znaczenie państwowe za najlepsze rozwiązanie uznano powierzenie rejestracji państwowym urzędom. Na tamtą chwilę jedyną dzielnicą posiadającą taki system był obszar byłego zaboru pruskiego.

Ustalono, że najrozsądniejszym wyjściem było powierzenie prowadzenia aktów stanu cywilnego urzędnikom cywilnym i ustanowienie ksiąg wspólnych dla wszystkich wyznań¹⁷⁴³. Zauważono, że konstytucja marcowa w art. 111 gwarantowała wolność sumienia i wyznania oraz zastrzegła, że żaden obywatel nie mógł być z powodu swego wyznania i przekonań ograniczony w prawach przysługujących innym obywatelom. W takim wypadku dostępną opcją był brak zaliczenia się do jakiegokolwiek wyznania i posiadanie statusu bezwyznaniowca. Rodziło to problem z rejestracją stanu cywilnego tych osób, gdyż ani kodeks cywilny, ani przepisy dla poszczególnych wyznań w ogóle nie wspominały o

---

¹⁷³⁸ Ibidem.

¹⁷³⁹ Ibidem, k. 149.

¹⁷⁴⁰ Ibidem.

¹⁷⁴¹ Ibidem.

¹⁷⁴² Ibidem, k. 150.

¹⁷⁴³ Ibidem.

rejestrach osób bezwyznaniowych. H. Konic, zgadzając się ze zdaniem M. Allerhanda, uznał prowadzenie takich rejestrów nie tylko za możliwe, ale i konieczne¹⁷⁴⁴. Z powodu wynikającej z kodeksu cywilnego powinności prowadzenia ksiąg dla poszczególnych wyznań postulował per analogiam powinność ich utrzymywania dla cywilnych urzędników stanu cywilnego, tj. burmistrzów i wójtów gmin.

Wobec wielu niejednoznaczności stwierdzono, że księgi luterzańskie powinny być prowadzone w języku polskim¹⁷⁴⁵. Podobnie powinno być w przypadku metryk żydowskich na Kresach, gdzie rabini stosowali język polski zamiennie z hebrajskim.

Nadzór nad urzędnikami stanu cywilnego w byłym zaborze pruskim należał do władz państwowych, w byłym zaborze rosyjskim częściowo do tych władz, a w byłym zaborze austriackim do władz duchownych. Także system sprostowania aktów stanu cywilnego różnił się w zależności od obszaru – na terenie Kongresówki i dzielnicy pruskiej zajmował się tym sąd, w dzielnicy austriackiej władza wyznaniowa, a na Kresach władza administracyjna.

Wkrótce powyższa argumentacja miała okazję sprawdzić się w praktyce na konferencji w MSW w dniu 16 listopada 1932 r.¹⁷⁴⁶ Spotkaniu przewodniczył dyrektor Departamentu III MSW Władysław Weissbrod, towarzyszyli mu radca Brodowski oraz referendarze Starzewski i Mayzel. MS reprezentowali prezes Sądu Okręgowego w Warszawie Zygmunt Sitnicki¹⁷⁴⁷ oraz dr Stanisław Tylbor. Z ramienia MWRiOP występowali dyrektor Departamentu Wyznań tego ministerstwa Franciszek Potocki¹⁷⁴⁸ oraz radcowie Jakub Sawicki¹⁷⁴⁹ i Tadeusz Orsini-Rosenberg.

Na wstępie dyrektor Weissbrod podkreślił wagę tematyki, którą mieli się zajmować oraz zaznaczył, że projekt nie ma charakteru ostatecznego¹⁷⁵⁰. Wyraził nadzieję na sugestie poszczególnych ministerstw, dopracowanie założeń i końcowy konsensus. Pozostali

---

¹⁷⁴⁴ Ibidem, k. 151.

¹⁷⁴⁵ Ibidem, k. 152.

¹⁷⁴⁶ K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 250.

¹⁷⁴⁷ Zygmunt Sitnicki (1896-1958) – sędzia w Łodzi i w Warszawie, od 1936 r. do wybuchu wojny kolejno naczelnik wydziału statystycznego MS i szef nadzoru sądowego w MS. Po II wojnie światowej ponownie pracownik MS, od 1949 r. do śmierci sędzia SN. Zob. E. Jankowski, *Zygmunt Sitnicki (1896-1958)*, „Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 1962, 53/3, s. 116-119.

¹⁷⁴⁸ Franciszek Salezy Potocki (1877-1949) – tytularny hrabia, właściciel ziemski, dziennikarz i działacz społeczny, członek konserwatywnego i ziemiańskiego Stronnictwa Pracy Narodowej. Po zamachu majowym zachował rezerwę polityczną, ale w grudniu 1927 r. wyraził wolę współpracy z Bezpartyjnym Blokiem Współpracy z Rządem. W październiku 1928 r. został dyrektorem Departamentu Wyznań MWRiOP, dymisję złożył we wrześniu 1938 r. Zwolennik powiązania Kościoła Prawosławnego, a przede wszystkim jego kleru, z państwem polskim. Zob. P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., s. 263-265.

¹⁷⁴⁹ Jakub Teodor Sawicki (1899-1979), historyk prawa i prekursor nauki nowoczesnego rozumianego prawa wyznaniowego, rozpoczął pracę w Departamencie Wyznań w 1930 r. i zajmował się w nim sytuacją prawną niekatolickich związków religijnych, od 1935 r. pracował w Biurze Prawnym MWRiOP.

¹⁷⁵⁰ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 181.

uczestnicy przyklasnęli tym zagajającym i pojednawczym słowom, ale na tym kończyła się powszechna zgoda. Delegaci MS określili projekt jako dwutorowy i fragmentaryczny, a przyjęte w nim rozwiązania jako cementujące niezadowolający system rejestracji aktów stanu cywilnego w Polsce¹⁷⁵¹. Jego przyjęcie miałyby znacznie utrudnić uchwalenie dalej idącej reformy w przyszłości. Za najpilniejsze uznali uregulowanie kwestii spóźnionych aktów, rekonstrukcji aktów oraz bezwyznaniowości, przy czym ta ostatnia ich zdaniem powinna być raczej unormowana oddzielną, specjalną wykonawczą w stosunku do konstytucji ustawą. Wyrazili także sprzeciw przeciwko jednoznaczemu określeniu statusu urzędników stanu cywilnego, a zastosowanie do nich przepisów o postępowaniu przymusowym w administracji uznano za niemożliwe ze względu na to, że miały one służyć urzędnikowi w stosunku do strony, a nie odwrotnie. Przepisy o urodzeniach i zgonach uznano za mniej pilne, a przez to zbędne w takiej doraźnej ustawie.

Delegaci MWRiOP podzielili obawy i opinie MS, zwracając uwagę na kolizje z konkordatem i trudności w prowadzeniu polityki wyznaniowej¹⁷⁵². Dyrektor Potocki stwierdził, że zamiast uporządkowania spraw związanych z prowadzeniem aktów stanu cywilnego, projekt ten doprowadziłby do zadrażnienia stosunków z duchowieństwem i mógłby skutkować „wielkimi konfliktami” (czego zapisania w protokole domagał się później pismem do MSW). Podkreślał przy tym, że MWRiOP zauważało potrzebę uregulowania tej dziedziny i samo podejmowało wiele działań w tej sprawie, co nie zmieniało faktu, że jego opinia co do projektu była negatywna. Podobne stanowisko zajęli przedstawiciele MS.

Widząc coraz większe trudności w kompleksowym porozumieniu się z poszczególnymi ministerstwami, Weissbrod zaproponował uregulowanie jedynie najbardziej palących kwestii, rezygnując z artykułów 1-3 (status urzędników stanu cywilnego, administracyjny nadzór nad ich działalnością, zastosowanie ustawy o postępowaniu przymusowym w administracji)¹⁷⁵³. Decyzja ta spotkała się z aprobatą delegatów MWRiOP, którzy stwierdzili, że państwo do czasu wydania normującej całość problemu ustawy bądź porozumienia się z Kościołem musi zaakceptować nadzór władz duchownych. Natomiast radca Brodowski z MSW protestował przeciwko odpuszczeniu kwestii nadzoru. Prowadzenie akt stanu cywilnego uznał za sprawę wybitnie państwową, a przez to obligującą państwo do jej nadzorowania¹⁷⁵⁴. Wyraził zdziwienie brakiem aprobaty ze strony Kościoła ze względu, że

---

¹⁷⁵¹ Ibidem, k. 182.

¹⁷⁵² Ibidem, k. 183.

¹⁷⁵³ Ibidem.

¹⁷⁵⁴ Ibidem, k. 183-184.

był to projekt znacznie mniej radykalny od idącego w stronę całkowitej sekularyzacji urzędów stanu cywilnego projektu Komisji Kodyfikacyjnej i stwierdził, że każdy myślący kategoriami państwowymi katolik powinien podpisać się pod takimi rozwiązaniami.

Następnie podjęto sprawę języka, w którym powinny być prowadzone księgi stanu cywilnego. Wszyscy obecni zgodzili się co do wagi tego zagadnienia, szczególnie ze względu na prestiż państwa¹⁷⁵⁵. MSW nie widziało żadnych przeciwwskazań w przypadku obligatoryjnego języka polskiego, zwracało tylko uwagę na trudne położenie duchownych greckokatolickich wobec sprzecznych zarządzeń państwowych i kościelnych oraz na fakt, że wystawiane po rusku odpisy były niezrozumiałe bądź nieakceptowane poza obszarem województw południowych. Jednak radca Sawicki z MWRiOP uznał, że taka regulacja mogła grozić gwałtownym sprzeciwem nie tylko ze strony episkopatu ruskiego, ale i duchowieństwa rzymskokatolickiego ze względu na to, że kościelnym językiem urzędowym pozostawała łacina. Stąd proponował rozwiązanie kompromisowe – nakaz prowadzenia ksiąg po polsku bądź po łacinie¹⁷⁵⁶. MS zdecydowanie skrytykowało jednak taki dualistyczny koncept.

Sprawę terminu na zgłoszenie urodzenia dziecka MS uznało za dostatecznie uregulowaną na terenie całego kraju poza obszarem byłego zaboru rosyjskiego (województw wschodnich), dlatego proponowało rozciągnięcie na te tereny przepisów KCKP o tym traktujących¹⁷⁵⁷. Podobne stanowisko zajęto w kwestii kolejności powinności zgłoszenia dziecka oraz unormowań o rejestracji zgonów. W przypadku postanowień o rekonstrukcji zaginionych lub zniszczonych aktów nie stwierdzono obiekcji, poza tymi o nadzorze państwowym, ale proponowano przesunięcie głównych kompetencji na organy sądowe¹⁷⁵⁸. Powinność wpisywania wzmianek sprzecznych z prawem wyznaniowym i opatrywania ich klauzulą o skutkach wyłącznie cywilnych budziła zasadnicze wątpliwości MS, a przepis o uznawaniu z urzędu sporządzanych za granicą aktów stanu cywilnego proponował o wzbogacenie koniecznością uprzedniego ich sprawdzenia przez władze państwowe. Z kolei do możliwości ustalenia opłat za czynności stanu cywilnego drogą ministerialnego rozporządzenia sprzeciw złożył delegat MWRiOP.

Dużą krytykę zebrały przepisy dotyczące uporządkowania regulacji bezwyznaniowców. Zarówno MS, jak i MWRiOP, za niezbędne uznały uregulowanie tej kwestii odrębną ustawą ze względu na szeroką materię i fragmentaryczność poruszenia tego

---

¹⁷⁵⁵ Ibidem, k. 184.

¹⁷⁵⁶ Ibidem, k. 185.

¹⁷⁵⁷ Ibidem.

¹⁷⁵⁸ Ibidem, k. 186.

tematu w omawianym projekcie¹⁷⁵⁹. Przede wszystkim zwrócono uwagę na brak definicji terminu „bezwyznaniowiec”, brak procedury cywilnej występowania z wyznania. Nie poruszono także zagadnienia małżeństw mieszanych oraz skutków wystąpienia z wyznania za granicą.

Niestety wzorem wielu poprzednich projektów ustaw i rozporządzeń w temacie prowadzenia aktów stanu cywilnego również i ten nie wyszedł nigdy poza akta ministerialne¹⁷⁶⁰. Ostatni ślad o procedowaniu w tej materii można znaleźć z listopada 1938 r. w roboczych dokumentach MRWiOP, gdzie informowano o projekcie „ustawy o zmianie i uzupełnieniu niektórych przepisów o rejestracji stanu cywilnego”¹⁷⁶¹. W aktach ministerialnych brak jednak informacji czy był to jeden z projektów wyżej opisywanych czy też już zupełnie nowa koncepcja.

3.4 Prace nad rozporządzeniem o zmianie wyznania (1927-1933)

Dnia 12 lutego 1929 r. minister WRiOP Kazimierz Świtalski w rozmowie z marszałkiem Józefem Piłsudskim wyraził nadzieję, że dojdzie do porozumienia z księdzem biskupem Adolfem Szelażkiem w sprawie ustaw o uznaniu sekt, zmianie wyznań i zagadnieniach pokrewnych¹⁷⁶². Piłsudski niechętnie odniósł się do sprawy, jednak nie co do samej tematyki, której dotyczyć miały planowane regulacje, a do kwestii wnoszenia w tamtym czasie jakichkolwiek projektów ustaw do Sejmu.

O sprawie zmiany wyznania, a także związanym z nim usynowieniem dziecka z drugiego małżeństwa, wiceminister WRiOP ks. Bronisław Żongołłowicz rozmawiał 29 października 1930 r. z wiceministrem sprawiedliwości Stefanem Sieczkowskim¹⁷⁶³. Wyroki sądów w tej sprawie nie były skutecznie przez księży w aktach stanu cywilnego, co według obu wiceministrów kompromitowało nas w stosunkach zagranicznych, w związku z czym Żongołłowicz radził przedłożyć tę sprawę w piśmie do MWRiOP, które miało „układać się” z Episkopatem. W przypadku fiaska rozmów ze stroną kościelną, wówczas niezbędne miało być przekazanie jednostronnym aktem państwa prowadzenia akt stanu cywilnego urzędnikom państwowym.

---

¹⁷⁵⁹ Ibidem, k. 186-187.

¹⁷⁶⁰ K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 252.

¹⁷⁶¹ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 557-559.

¹⁷⁶² K. Świtalski, *Diariusz 1919-1935*, oprac. A. Garlicki, R. Świętek, Warszawa: Czytelnik 1992, s. 367.

¹⁷⁶³ B. Żongołłowicz, *Dzienniki...*, op. cit., s. 71.

Dnia 24 lipca 1933 r. dyrektor Departamentu Wyznań MWRiOP Franciszek Potocki skierował do wiceministra Żongołłowicza zbiór dokumentów dotyczących zmiany wyznania oraz prawnego uznawania wyznań nowych lub do tej pory przez państwo nieuznawanych¹⁷⁶⁴. Pierwszym z dokumentów był sporządzony 20 sierpnia 1929 r. spis uregulowań prawnych obowiązujących na poszczególnych obszarach kraju, które dotyczyły statusu wyznaniowego dzieci w razie zmiany wyznania przez ich rodziców¹⁷⁶⁵. W kolejnym znalazły się opisy przepisów w zakresie zmiany wyznania wraz z objaśnieniami i komentarzami.

Biorąc pod uwagę porozbiorowe rozbieżności, archaiczność i chaos interpretacyjny, władze postanowiły podjąć próbę unifikacji tej dziedziny. W tym celu przygotowano projekt „Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia ..... w przedmiocie uznawania nowych lub dotąd prawnie nieuznanych wyznań”¹⁷⁶⁶. W artykule pierwszym stawiano warunki, które spełniać musiałyby podmioty chcące podlegać takiemu uznaniu. Przede wszystkim ich działania, prowadzone nauki oraz zasady funkcjonowania nie mogłyby być w sprzeczności z porządkiem publicznym, obyczajnością publiczną oraz obowiązującymi ustawami. Następny artykuł przedstawiał warunki rejestracji, należałoby zwrócić się w tej sprawie do ministra WRiOP, składając wniosek podpisany przez pięćdziesięciu obywateli posiadających pełnię praw publicznych, wraz ze statutem wewnętrznym związku w trzech egzemplarzach. W nim miałyby być zawarte postanowienia co do organizacji związku oraz sposoby zarządzania jego majątkiem, przeznaczenia tego majątku w przypadku rozwiązania związku oraz ewentualnych instytucji związku, które miały posiadać osobowość prawną. Na marginesie zwrócono uwagę na powinność deklaracji, że związek nie obciążałby swą działalnością budżetu państwa.

Artykuły trzeci i czwarty miały zadbać o niezależność nowych związków religijnych, gdyż wykluczały ich hierarchiczną podległość władzom mającym siedzibę poza granicami kraju, a także zależność administracyjną od zagranicznego związku religijnego¹⁷⁶⁷. Dodatkowo przedstawicielami związku zabiegającego o rejestrację mogliby być wyłącznie obywatele polscy. Zgodnie z artykułem piątym samo uznanie miałoby być dokonywane w postaci rozporządzenia Rady Ministrów powziętego na wniosek ministra WRiOP. Artykuł szósty przewidywał jego cofnięcie, które miałoby odbywać się tą samą drogą w wypadku działalności sprzecznej z ustawami bądź niezgodnej z ustalonymi zasadami działalności

---

¹⁷⁶⁴ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 188.

¹⁷⁶⁵ Ibidem, k. 192. Obowiązujące w tym zakresie w poszczególnych dzielnicach przepisy opisano w rozdziale II niniejszej pracy.

¹⁷⁶⁶ Ibidem, k. 204.

¹⁷⁶⁷ Ibidem, k. 205.

danego związku¹⁷⁶⁸. Ostatnie dwa artykuły powierzyły wykonanie rozporządzenia ministrowi WRiOP i ustalały termin jego wejścia w życie na dzień ogłoszenia. Projekt jednak nie wszedł na ścieżkę legislacyjną i został zwrócony dyrektorowi Departamentu Wyznań MWRiOP z adnotacją, że został wycofany z Rady Ministrów.

Kolejnym projektem w tej materii, który możemy znaleźć w dokumentacji MWRiOP, jest „Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia ..... 1927 r. o związkach religijnych” (z dopiskiem na marginesie „o uznawaniu związków religijnych”)¹⁷⁶⁹. Artykuł pierwszy, który stawiał warunki do uznania nowego lub dotąd nieuznanego związku, był identyczny z pokrewnym przepisem z poprzedniego projektu, dopisano jedynie, że uprawnienie danego związku byłoby zarazem uznaniem wyznania przez niego reprezentowanego. Następne dwa artykuły o wymogu niezależności od podmiotów zagranicznych i przedstawicieli związków również były bardzo podobne w treści do tych poprzednio ukształtowanych, z tym, że tym razem przedstawicielami i członkami ich władz mogli mieć tylko obywatele, którzy ukończyli dwudziesty pierwszy rok życia. W artykule czwartym podobnie ustalono wiek osób, które mogły złożyć podpis pod wnioskiem o rejestrację związku, podniesiono jednak wymaganą liczbę takich podpisów do co najmniej stu sztuk. W tej regulacji również trzeba byłoby złożyć statut do ministra WRiOP, nie było jednak mowy o liczbie egzemplarzy. W nim należałoby zapisać podobne dane, co w poprzednim projekcie, jak zasady wiary czy sposób gospodarowania majątkiem, znalazł się tam też jednak dość zaskakujący i szczegółowy zapis o określeniu „sposobu zachowania odrębności nazw i szat liturgicznych”.

Z artykułu piątego i szóstego mogliśmy się dowiedzieć, że sposób uprawnienia związku religijnego i zatwierdzenia jego statutu oraz sposób rozwiązania uprawnionego związku został ustalony podobnie jak wcześniej, z tym że do wydania rozporządzenia Rady Ministrów po wniosku ministra WRiOP miało być potrzebne jeszcze porozumienie z ministrem SW¹⁷⁷⁰. Statuty związków uprawnionych przed wejściem w życie tego rozporządzenia miałyby być zatwierdzone tą samą drogą. Artykuł ósmy zahaczał o dziedzinę prawa o aktach stanu cywilnego, gdyż do czasu jednolitego ustawowego uregulowania tej gałęzi prawa, w przypadku osób należących do wyznania uprawnionego niniejszym rozporządzeniem, prowadzić takie akty miałyby powiatowe władze administracji ogólnej. Ostatnie dwa artykuły odpowiedzialność za wykonanie rozporządzenia również powierzyły

---

¹⁷⁶⁸ Ibidem, k. 206.

¹⁷⁶⁹ Ibidem, k. 207-208.

¹⁷⁷⁰ Ibidem, k. 209.

ministrowi WRiOP, termin jego wejścia w życie ustaliły na dzień ogłoszenia, a obszar obowiązywania określiły na całe terytorium państwa poza województwem śląskim¹⁷⁷¹.

Z dopisków na pierwszej stronie możemy się dowiedzieć, że projekt ten otrzymany został przez MWRiOP 15 stycznia 1929 r. od pana Piętaka¹⁷⁷², co zapewne dotyczyło Jana Kantego Piętaka¹⁷⁷³, ówczesnego dyrektora Biura Prawnego Rady Ministrów. Stamtąd mogliśmy się także dowiedzieć czemu i ten projekt nigdy nie doczekał się statusu prawa obowiązującego. Otóż stanowcze weto w tej sprawie zgłosił arcybiskup metropolita warszawski i prymas Królestwa Polskiego kardynał Aleksander Kakowski¹⁷⁷⁴. Cytując: „Kard. Kakowski nie chciał dać na to zgodę p. Piętakowi”.

Następny projekt w aktach MWRiOP nosił nazwę „Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia ..... o występowaniu ze związków religijnych i o zmianie wyznania”¹⁷⁷⁵. W artykule pierwszym opisano sposób takiego wystąpienia, w tym celu należałoby osobiście zgłosić taki zamiar powiatowej władzy administracyjnej właściwej ze względu na miejsce zamieszkania, co miałoby być potwierdzone zaświadczeniem. Wraz z takim wydarzeniem wygasłyby wszystkie prawa i obowiązki między występującym a danym związkiem religijnym. Artykuł drugi obligowałby wyżej wymienioną władzę administracyjną do powiadomienia o takim wydarzeniu właściwy organ związku religijnego, a następny uprawniałby do omawianego zgłoszenia obywatela polskiego, który ukończył dwadzieścia jeden lat. Wystąpienie ze związku religijnego miałoby mieć taki sam skutek w stosunku do dzieci, jeśli dokonaliby go oboje rodzice, analogicznie jeśli zrobiłby to ojciec lub matka, jeśli drugi rodzic już by nie żył oraz w stosunku do dzieci nieślubnych, jeśli zrobiłaby to matka.

---

¹⁷⁷¹ Ibidem, k. 210.

¹⁷⁷² Ibidem, k. 207.

¹⁷⁷³ Jan Kanty Pięta (1885-1933) – od 1920 r. kierownik referatu wyznania prawosławnego w randze radcy ministerialnego w MWRiOP. Od 1922 r. radca prawny w Departamencie Ustawodawczym Prezydium Rady Ministrów, od sierpnia 1926 r. kierownik Działu Prawnego Prezesa Rady Ministrów, a od kwietnia 1927 r. do listopada 1932 r. dyrektor Biura Prawnego Prezesa Rady Ministrów. W latach 1932-1933 I Prezes Najwyższego Trybunału Administracyjnego. Zob. *Ś. p. Jan Kanty Pięta*, „Kurier Warszawski”, Nr 101, 11 kwietnia 1933, s. 4; Zob. J. Majchrowski (red.), *Kto był kim...*, op. cit., s. 160.

¹⁷⁷⁴ Aleksander Kakowski (1862-1938) – od 1913 r. metropolita warszawski, od 1919 r. kardynał prezbiter. Od 1917 r. używał tytułu Prymasa Królestwa Polskiego, co po zjednoczeniu kraju wywołało konflikt z metropolitą gnieźnieńskim Edmundem Dalborem. Ostatecznie w 1925 r. Dalborowi zatwierdzono tytuł Prymasa Polski, a Kakowskiemu dożywotnio tytuł Prymasa Królestwa Polskiego. Od 1928 r. przewodniczący Komisji Prawnej Episkopatu i Rady Biskupów ds. KUL, od 1929 r. przewodniczący Komisji dla Akcji Katolickiej, od 1931 r. przewodniczący tzw. Komisji Ogólnej koordynującej prace 9 komisji przygotowujących uchwały częstochowskiego Synodu Plenarnego, od 1932 r. przewodniczący Komisji Prasowej. Początkowo należał do orientacji prorosyjskiej, w latach 1917-1918 członek Rady Regencyjnej, po przewrocie w 1926 r. jako pierwszy członek Episkopatu złożył publiczną deklarację poparcia dla nowego obozu rządzącego. Konserwatysta i zwolennik naczelnej roli Kościoła w państwie, przeciwnik ślubów i rozwodów cywilnych. Zob. K. Krasowski, *Biskupi katolicki...*, op. cit., s. 112-118; J. Majchrowski (red.), *Kto był kim...*, op. cit., s. 15.

¹⁷⁷⁵ AAN, MWRiOP, sygn. 641, k. 211-212.

Dzieci jednak musiałyby być w takim zgłoszeniu wymienione i musiałyby znajdować się pod opieką rodzicielską zgłaszających. Na marginesie możemy także znaleźć dopisek, że dziecko musiało mieć poniżej 7 lat, o co wnioskował 21 stycznia 1929 r. biskup Adolf Szelażek¹⁷⁷⁶.

Artykuły czwarty i piąty dotyczy powinnyści nie mających charakteru religijnego, a wkraczających w stosunki cywilnoprawne¹⁷⁷⁷. Od chwili zgłoszenia wystąpienia z danego związku religijnego nie można byłoby na osobę występującą nałożyć nowych świadczeń w stosunku do tego związku, natomiast nie dotyczyło to jednorazowych zobowiązań („inwestycji”) ustalonych przed wystąpieniem. Te wygasałyby z końcem roku kalendarzowego, jeśli wystąpienie nastąpiłoby w pierwszej połowie tego roku, bądź z dniem 1 lipca następnego roku kalendarzowego, jeśli zostałyby dokonane w drugiej połowie roku. Podkreślono także, że wystąpienie nie miało by wpływu na zobowiązania ciążące na mocy tytułu prawnego na nieruchomościach będących własnością występującego. Artykuł szósty wstąpienie do kościoła lub związku religijnego uzależniał od zgody tego podmiotu, do którego należałoby zwrócić się osobiście.

Artykuł siódmy uchylał dotychczas obowiązujące w tej materii przepisy, literalnie wymieniając ustawy austriackie, pruskie i rosyjskie. Dwa ostatnie artykuły powierzyły wykonanie rozporządzenia ministrowi WRiOP i ministrowi SW, ustaliły termin jego wejścia w życie na 30 dni od ogłoszenia oraz określiły teren jego obowiązywania na cały obszar kraju z wyjątkiem województwa śląskiego¹⁷⁷⁸.

Autorami projektu byli wymienieni na jego pierwszej stronie minister WRiOP Gustaw Dobrucki¹⁷⁷⁹ i dyrektor Departamentu Wyznań MWRiOP Kazimierz Okulicz¹⁷⁸⁰. Co

---

¹⁷⁷⁶ Adolf Piotr Szelażek (1865-1950) – biskup pomocniczy plocki w latach 1918-1926, biskup diecezjalny łucki w latach 1926-1950. Od 1921 r. naczelnik wydziału wyznania rzymskokatolickiego w MWRiOP, uczestnik pierwszej fazy prac nad konkordatem z 1925 r., od 1928 r. członek Komisji Prawnej Episkopatu. W latach 1926-1936 członek Komisji Papieskiej i Mieszanej do wykonania konkordatu, od stycznia 1928 r. (po zawieszeniu biskupów Przeździeckiego i Łukomskiego) przez okres trzech lat faktycznie jedyny reprezentant Kościoła w rokowaniach z rządem. Poglądami politycznymi związany z endecją, choć w latach 30. pozostawał w dobrych stosunkach z obozem rządzącym. Zob. K. Krasowski, *Biskupi katoliccy...*, op. cit., Poznań 1996, s. 233-236; P.A. Leszczyński, *Centralna administracja...*, op. cit., s. 267-268, J. Majchrowski (red.), *Kto był kim...*, op. cit., s. 206.

¹⁷⁷⁷ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 212-213.

¹⁷⁷⁸ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 214.

¹⁷⁷⁹ Gustaw Karol Dobrucki (1873-1943) – chirurg, ginekolog, lekarz Polskiej Organizacji Wojskowej, senator I kadencji (1922-1927) wybrany z list Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”, w 1925 r. współtworzył Klub Pracy, przekształcony rok później w Partię Pracy. Od 9 stycznia 1927 r. do 27 czerwca 1928 r. minister WRiOP w pierwszym rządzie Józefa Piłsudskiego. Zob. *Dobrucki Gustaw Karol (1873-1943)*, biogram w bazie Sejmu RP, https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000000320&find_code=SYS&local_base=ARS10 [dostęp: 16.06.2019 r.]; J. Majchrowski (red.), *Kto był kim...*, op. cit., s. 36-37.

¹⁷⁸⁰ Kazimierz Okulicz (1890-1981) – dziennikarz, poseł na Sejm II kadencji (1928-1930) wybrany z list Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. Organizował polską administrację na Litwie, pełnił różne funkcje administracyjne na Litwie Środkowej, w latach 1926-1928 dyrektor Departamentu Wyznań MWRiOP. Zob. J. Majchrowski (red.), *Kto był kim...*, op. cit., s. 382.

znamiennie jednak, przygotowali go „bez udziału Episkopatu”¹⁷⁸¹. Brak takich konsultacji musiał zaważyć na losie projektu, gdyż łatwo wyobrazić sobie oburzenie i stanowczy sprzeciw kleru¹⁷⁸². Śmierć tej koncepcji opatrzona jest suchym, ale niepozostawiającym wątpliwości określeniem „wycofany”.

3.5 Prace nad uregulowaniem obrotu prawnego w zakresie odnotowywania w księgach stanu cywilnego zagranicznych orzeczeń sądowych i decyzji administracyjnych (1935)

Pismem z 6 marca 1935 r. naczelnik Wydziału Spraw Stanu Cywilnego w MSW Juliusz Żymirski informował MWRiOP, że wskutek niedostatecznych regulacji lub braku jakichkolwiek zasad w temacie odnotowywania w krajowych księgach stanu cywilnego zagranicznych orzeczeń sądowych i decyzji administracyjnych, które wywoływały skutki prawne w zakresie stanu cywilnego, wciąż rosła liczba interwencji dyplomatycznych w poszczególnych sprawach¹⁷⁸³. Szczególnie częste noty w tej kwestii otrzymywano z państw ościennych, jak Niemcy, Czechosłowacja, czy Wolne Miasto Gdańsk. Z uwagi na istotne potrzeby w zakresie obrotu międzynarodowego w tej dziedzinie, a także doniosłe skutki w interesie publicznym i prywatnym, MSW w porozumieniu z zainteresowanymi ministerstwami wyraziło zgodę na podjęcie rokowań w tej materii.

Projektowane umowy miałyby mieć pierwszeństwo przed normami wewnętrznymi obowiązującymi w tej kwestii, a w przypadku braku takowych miałyby tworzyć nową podstawę prawną o mocy ustawy. Ze względu na prestiż państwa MSW miałyby stać na straży ich przestrzegania szczególnie rygorystycznie. Zobowiązania z nich wynikające nałożyłyby na urzędników stanu cywilnego, zarówno świeckich jak i duchownych, zauważalne obciążenia. Zgodnie bowiem z postulatami obcych przedstawicielstw adnotacje w księgach miałyby być czynione periodycznie z urzędu, a więc bezpłatnie. Wpisywane miałyby być pod warunkiem zgodności z prawem krajowym i międzynarodowym, natomiast

---

¹⁷⁸¹ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 211. Według J. Osuchowskiego znamienne w tej kwestii były zabiegi samego Watykanu, który skutecznie sprzeciwiał się przygotowaniu nowych projektów w sprawie zmiany wyznania, jak również komplikujące całe zagadnienie rokowania z Komisją Papieską. Zob. J. Osuchowski, *Prawo wyznaniowe...*, op. cit., s. 193, 215.

¹⁷⁸² Stosunek Watykanu do projektów rozporządzeń w sprawie zmiany wyznań opisano m.in. w: K. Krasowski, *Między Warszawą a Watykanem. Episkopat Polski wobec rządu i Stolicy Apostolskiej 1918-1939*, [w:] *Szkice z dziejów papiestwa. Tom 1*, red. I. Koberdowa, J. Tazbir, Warszawa: Książka i Wiedza 1989, s. 333-334; K. Łopatecki, *Przebieg prac nad projektami rozporządzeń prezydenta o uznawaniu związków religijnych oraz o zmianie wyznania w Polsce w latach 1926-1927, w świetle dokumentów Archivio Segreto Vaticano*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2012, t. XI, s. 427-455.

¹⁷⁸³ AAN, MWRiOP, syg. 641, k. 463-465.

regulacje i zwyczaje wyznaniowe byłyby dla nich obojętne. Urzędnicy zobowiązani byłiby czynić z nich odpisy/wypisy w interesie urzędowym bądź na wnioski zainteresowanych podmiotów. Dodatkowo w oparciu o te umowy władza administracyjna nie mogłaby, jak to do tej pory, uchylać się od stosowania wobec prowadzących księgi duchownych środków natury karno-administracyjnej, a nawet środków przymusowych.

W związku z powyższym MSW zwróciło się do MWRiOP z prośbą o ewentualne uwagi i propozycje co do mających się odbyć rokowań międzynarodowych¹⁷⁸⁴. Stanowisko w tej kwestii zajęły poszczególne zespoły Departamentu Wyznań MWRiOP, odpowiedzialne za sprawy poszczególnych wyznań.

W piśmie z 29 marca 1935 r. kierownik Zespołu I Tadeusz Orsini-Rosenberg nie zgłaszał żadnych zasadniczych zastrzeżeń do takiego procesu, zwrócił jednak uwagę na kilka faktów natury prawnej¹⁷⁸⁵. Zawarty między Rzeczpospolitą a Stolicą Apostolską konkordat przewidywał autonomię władz duchownych w zakresie spraw kościelnych, co bywało argumentem za absolutnym zwierzchnictwem Kościoła nad prowadzeniem ksiąg metrykalnych, mających charakter ksiąg stanu cywilnego. W przypadku województw południowych, w których obowiązywało ustawodawstwo austriackie, odbywało się ono jednak na podstawie prawa państwowego, normującego sporządzanie aktów stanu cywilnego jako dział administracji państwowej. Poszczególne akty prawne regulowały tę dziedzinę dość szczegółowo, powierzając nadzór nad nią władzom administracji ogólnej, a zawarty konkordat w żaden sposób nie uszczuplił jej kompetencji, co potwierdził wyrok NTA z 28 czerwca 1934 r. Wyrok dotyczył województw południowych, jednak według MWRiOP powinien mieć również zastosowanie na terenie mocy obowiązującej KCKP, a więc na obszarze województw centralnych, gdyż stanowisko prawne duchownych jako urzędników stanu cywilnego i ich stosunek do władzy państwowej w świetle wyżej wymienionego orzeczenia prezentowały się analogicznie.

Zespół III w opinii z 2 kwietnia nie miał żadnych wątpliwości i obiekcji co do konieczności uregulowania obrotu prawnego ksiąg stanu cywilnego osób wyznania ewangelickiego i członków organizacji sekciarskich¹⁷⁸⁶. Uważał sprawę za nader pilną i zwracał szczególną uwagę na powinność oddzielnego traktowania sprawy osób niemających dotychczas urządzonych ksiąg stanu cywilnego, jak np. członków Polskiego Narodowego Kościoła Katolickiego i osób bezwyznaniowych na obszarze byłego zaboru rosyjskiego.

---

¹⁷⁸⁴ Ibidem, k. 451.

¹⁷⁸⁵ Ibidem, k. 454-459, 466-467.

¹⁷⁸⁶ Ibidem, k. 468.

Podobna w brzmieniu była opinia Zespołu IV z 3 kwietnia¹⁷⁸⁷. Zauważył on, że księgi stanu cywilnego dla osób wyznania mojżeszowego prowadzone były przez świeckich urzędników, jedynie dla mieszkańców województw wschodnich prowadzone były przez rabinów. Nadzór starostów powinien jednak powstrzymać tam ewentualne trudności w egzekwowaniu umów międzynarodowych. W stosunku do osób wyznania muzułmańskiego i karańskiego nie przywidywano żadnych konfliktów w sferze realizacji nowopowstałych zobowiązań.

Mimo tak optymistycznych opinii poszczególnych zespołów w Departamencie Wyznań MWRiOP nie wykreowano jasno określonego stanowiska, gdyż sporządzone w kwietniu 1935 r. trzy projekty pism do MSW w tej sprawie drastycznie różniły się wydźwiękiem¹⁷⁸⁸. Od braku zastrzeżeń, przez obawę co do reakcji duchownych, po odradzanie rozpoczęcia rokowań do czasu gruntownej reformy i unifikacji prawa o aktach stanu cywilnego.

3.6 Projekt ustawy w sprawie żydowskiej – księgi stanu cywilnego podstawą do wysiedlenia (1938)

Wraz z utworzeniem Obozu Zjednoczenia Narodowego, który w swych założeniach programowych przyjął w wielu dziedzinach skrajnie prawicowy kierunek, w kręgach władzy na poważnie powrócił temat „kwestii żydowskiej”, która miała być docelowo „rozwiązana” poprzez docelową emigrację Żydów z Polski¹⁷⁸⁹. W tym celu rządzący chcieli ich „przygotować” organizacyjnie oraz zmusić do wyjazdu z kraju, głównie poprzez ograniczanie ich praw i separację od reszty społeczeństwa. Zaczęły pojawiać się projekty zapowiedzi ustaw lub ich całe projekty w kwestii mobilizacji Żydów do batalionów pracy, zakazu uboju rytualnego, zakazania im zmiany nazwiska czy nadania im oddzielnego obywatelstwa.

Jednym z trzech w tej ostatniej materii był projekt posła Franciszka Stocha¹⁷⁹⁰, w którym przewidziano przyznanie statusu wysiedleńców wszystkim osobom, które w księgach stanu cywilnego lub innych równorzędnych w czasie do 1 grudnia 1938 r. lub później były

---

¹⁷⁸⁷ Ibidem, k. 469.

¹⁷⁸⁸ Ibidem, k. 451-453, 461.

¹⁷⁸⁹ S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie...*, op. cit., s. 481-483, 485.

¹⁷⁹⁰ Franciszek Stoch (1887-1947) – prawnik, żołnierz, polityk. Doktor prawa, adwokat, członek Naczelnej Rady Adwokackiej i Izby do Spraw Adwokatury SN. Od 1914 r. żołnierz Legionów Polskich, w 1921 r. sędzia Wojskowego Sądu w Lublinie, major audytor Wojska Polskiego. Autor wielu prac z dziedziny prawa społecznego i ustrojowego. Poseł na Sejm V kadencji (1938-1939). Zob. J. Majchrowski (red.), *Kto był kim...*, op. cit., s. 439.

zapisane jako wyznający religię mojżeszową¹⁷⁹¹. Analogicznie należałoby traktować osoby, które urodziły się w związku małżeńskim z ojca, zaś w związku pozamałżeńskim z matki, którzy 1 listopada 1918 r. lub później byli zapisani jako wyznawcy religii mojżeszowej. Wyłączeni z takiej klasyfikacji mieliby być Żydzi, którzy przed dniem 11 listopada 1918 r. przeszli na chrześcijaństwo lub wzięli udział w walkach o niepodległość, łącznie jednak obie te kategorie nie mogłyby przekroczyć liczby pięćdziesięciu tysięcy osób. Wysiedleńcy mieliby m.in. zostać pozbawieni możliwości pracy w wielu zawodach, czy utracić prawa emerytalne.

Księgi stanu cywilnego miałyby więc stać się podstawą do selekcji ludności na lepszą i gorszą kategorię, a z tej drugiej, ze wskazanymi wyjątkami, należałoby wydzielić osoby niepożądane w kraju. W projekcie nie określono co miało być uważane za „inne równorzędne” księgi. Można domniemywać, że status ten przysługiwałby m.in. rabinackim księgom zapisowym, choć przecież wpisy w nich dokonane nie stanowiły dowodów na wydarzenia w nich zapisane, a jedynie podstawę do wydania wyroku w tej sprawie.

Kierownictwo OZN ostro skrytykowało próby uregulowania „sprawy żydowskiej”, które podejmowano przez poszczególnych posłów bez uzgodnienia z resztą obozu, w związku z czym niniejszy projekt upadł¹⁷⁹². Przyczynił się jednak do wzmocnienia nastrojów antyżydowskich i stał się jednym z symboli akcji organizowanych przez Obóz Narodowo-Radykalny.

---

¹⁷⁹¹ S. Rudnicki, *Żydzi w parlamencie...*, op. cit., s. 484, 539.

¹⁷⁹² Ibidem, s. 484-485.

Zakończenie

W toku badań potwierdzono słuszość większości założeń poszczególnych hipotez badawczych. Władze, zarówno polityczne, jak i administracyjne, z racji powierzenia na dużej części terytorium państwa rejestracji stanu cywilnego duchownym poszczególnych wyznań, miały bardzo ograniczony wpływ na jej wykonywanie. Z uwagi na sporny status prowadzących księgi proboszczów i innych przedstawicieli religijnych, a także w wielu aspektach brak skutecznych narzędzi wpływu, z których mogłyby w stosunku do nich korzystać organy administracyjne, nawet błahe i stosunkowo proste kwestie wymagały interwencji Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego u władz wyznaniowych wysokiego szczebla. Z powodu przedłużającej się wymiany pism, lekceważonych ponagleń, a często również braku dobrej woli, nieskomplikowane sprawy potrafiły ciągnąć się parę lat. Nierzadko władze wyznaniowe wprost odmawiały wnioskowi i prośbom ministerialnym, uznając wyłącznie swoje racje, podyktowane ich wewnętrznymi przepisami, zwyczajami, wierzeniami, a także zwykłymi rozgrywkami politycznymi. Dodatkowo na terenach województw centralnych i wschodnich osoby bezwyznaniowe w ogóle nie miały możliwości uzyskania aktu stanu cywilnego dotyczącego ich osoby, a więc dokumentu posiadającego moc dowodową w zakresie ich pozycji prawnej względem państwa i innych osób.

Ze względu na zespolenie metryk kościelnych z aktami stanu cywilnego, które w chwili odrodzenia się państwa polskiego miało już długoletnią tradycję i praktykę, Kościół katolicki na terenie województw centralnych i wschodnich, a także w mniejszym stopniu (ze względu na większe uprawnienia państwa pod wpływem doktryny józefinizmu) na obszarze województw południowych, uznawał kwestie rejestracji stanu cywilnego za swe wyłączne prerogatywy. Na wszelkie próby ingerencji ze strony organów administracyjnych w tej kwestii duchowni najczęściej reagowali głęboką niechęcią do jakiegokolwiek współpracy. Z oporami dostosowywali się do ich zarządzeń i instrukcji, bądź też jawnie odmawiali ich wykonywania, zarówno na szczeblu osób prowadzących księgi, jak i władz wyznaniowych. Dotyczyło to zarówno kurii rzymskokatolickich, jak i greckokatolickich.

W tym drugim przypadku istotne znacznie miała również kwestia narodowościowa, bowiem większość wiernych obrządku greckokatolickiego identyfikowała się z narodowością ukraińską. Tymczasem mniejszości narodowe, szczególnie ukraińska, negatywnie reagowały na każdą próbę ich integracji z państwem polskim. Rusini i Ukraińcy za pośrednictwem posiadających status aktów stanu cywilnego metryk kościelnych podkreślali swoją odrębność i realizowali swoją agendę polityczną, bowiem parochowie w wielu miejscach sporządzali je i wydawali z nich wyciągi w języku rusińskim i ukraińskim, co nie miało oparcia w przepisach austriackich. Ścisłe powiązanie Kościoła greckokatolickiego i prawosławnego z mniejszością ukraińską wykorzystywano w celu ruszczenia lub ukrainizacji polskich chłopów w województwach wschodnich i południowowschodnich. Dokonywano tego poprzez tzw. kradzież dusz, tj. sporządzanie metryk osób wyznania rzymskokatolickiego w cerkwiach i przymusowe powiązanie ich ze środowiskiem ukraińskim. W zakresie różnic narodowościowych i językowych warto również wspomnieć o problemach ze znajomością języka polskiego, która utrudniała bądź wprost uniemożliwiała prowadzenie ksiąg stanu cywilnego w języku urzędowym Rzeczypospolitej. Dotyczyło to szczególnie ludności żydowskiej w województwach wschodnich, gdzie jeszcze wiele lat po odzyskaniu niepodległości metryki żydowskie sporządzano w języku rosyjskim ze względu na braki w umiejętnościach operowania językiem polskim przez miejscowych rabinów.

Problemy w zakresie wątpliwości co do statusu i uprawnień urzędników stanu cywilnego, nadzoru nad nimi, a także kwestii języka prowadzenia akt, nie występowały na obszarze byłej dzielnicy pruskiej. Na tym terenie rejestracją zajmowali się wykwalifikowani, świeccy i specjalnie do tego powołani urzędnicy stanu cywilnego, co stanowiło duży kontrast w stosunku do prowadzących księgi stanu cywilnego w innych dzielnicach duchownych, którzy wykonywali tę funkcję niejako przy okazji. Tym ostatnim nierzadko brakowało elementarnej wiedzy o skutecznym gromadzeniu danych, co skutkowało w większości pisaniem długich i mało czytelnych formułek, natomiast świeccy urzędnicy stanu cywilnego sporządzali akty w formie przejrzystych zbiorów danych. O jakości pruskiego systemu rejestracji najlepiej świadczą postulaty jego rozciągnięcia na całe terytorium kraju, które padały ze strony ministra spraw wewnętrznych Cyryla Ratajskiego i statystyków, tego typu pomysł był również poruszany podczas dyskusji międzyministerialnych. Na system pruski powoływano się także podczas prac nad poszczególnymi projektami, w przypadku poszczególnych rozwiązań wzorowała się na nim również Komisja Kodyfikacyjna.

Warto nadmienić, że w literaturze pojawia się pogląd, że na równi z systemem pruskim należy postawić świecki system węgierski z terenu Spiszu i Orawy, który miał

równie skutecznie sprawdzać się w warunkach nowoczesnej biurokracji wymaganej w państwie międzywojennym¹⁷⁹³. Obowiązywał on jednak na tak marginalnym w kontekście całego państwa obszarze oraz dotyczył tak niewielkiej grupy obywateli, że nie odegrał on żadnej poważniejszej roli w rejestracji stanu cywilnego w okresie II Rzeczypospolitej. Co może jednak dziwić, nie znajdujemy do niego żadnych odniesień w trakcie prac nad projektami unifikacyjnymi, mimo zastosowania w nim wielu nowoczesnych na ówczesne czasy rozwiązań, jak również mimo wielu podobieństw do systemu pruskiego. Świadczy to o słabej znajomości węgierskiej ustawy z 1894 r. ze strony aparatu administracyjnego i niedostatecznym zgłębieniu jej postanowień przez polskich międzywojennych legislatorów i teoretyków prawa.

Poszczególne projekty aktów prawnych z zakresu prawa o aktach stanu cywilnego w II Rzeczypospolitej opracowywane były przez różne organy państwowe, z czego każdy próbował zamieścić w nich rozwiązania odpowiadające jego potrzebom lub zamierzeniom, a które okazywały się nieakceptowalne dla innych podmiotów. Propozycje własnych rozwiązań składały nie tylko czynniki rządowe, jak MWRiOP, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Ministerstwo Sprawiedliwości, prace w tym zakresie prowadził również urząd centralny administracji rządowej, jakim był Główny Urząd Statystyczny. Na skutek różnicy zdań między tymi organami upadały pierwsze projekty o zasięgu dzielnicowym, należy więc uznać ją za istotny czynnik hamujący uporządkowanie i ujednoczenie rejestracji, którego nie założono w określonej na początku badań hipotezie badawczej.

Jako kolejny epizod w tarcjach między instytucjami państwowymi można uznać reakcję na najbardziej kompleksowy projekt międzywojennego prawa o aktach stanu cywilnego, autorstwa Komisji Kodyfikacyjnej. Był to organ współdziałający z MS i w wielu aspektach od niego zależny, w związku z tym ze wszystkich ministerstw to właśnie MS miało najlepszą wiedzę o pracach prowadzonych przez Komisję. Na szczeblu ministerialnym projekt powierzał nadzór nad działalnością planowanych urzędów stanu cywilnego właśnie resortowi sprawiedliwości i bez wątplenia uzyskał jego akceptację¹⁷⁹⁴. Nowym rozwiązaniom sprzyjało również MSW, natomiast MWRiOP odniosło się do nich negatywnie, powielając retorykę hierarchów kościelnych. W tym przypadku niezgoda między ministerstwami nie miała jednak tak wielkiego znaczenia, bowiem w obawie przed gwałtownymi protestami,

---

¹⁷⁹³ J. Ciągwa, *Uherskie prawo...*, op. cit., s. 508. J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 105.

¹⁷⁹⁴ Wiceminister WRiOP Bronisław Żongołowicz za niepotrzebną w jego opinii publikację obu projektów KK (prawa małżeńskiego i ustawy o aktach stanu cywilnego), bo skutkującą ostrymi protestami antyrządowymi, wprost obwiniał ministra sprawiedliwości Czesława Michałowskiego. Zob. B. Żongołowicz, *Dzienniki...*, op. cit., s. 265.

kierowanymi przez Kościół i polityczne środowiska prawnicze, od projektu odciął się stanowczo cały obóz rządowy.

Innym przypadkiem był projekt autorstwa Magistratu Miasta Łodzi, który nie dotyczył wprowadzenia samego prowadzenia akt stanu cywilnego, ale kwestii w ówczesnych warunkach prawnych pokrewnej, czyli zmiany wyznania. Przygotowanie projektu aktu prawnego o zasięgu ogólnokrajowym przez urzędników samorządowych oraz skierowanie go do władz centralnych można uznać za wyraz desperacji ze strony przedstawicieli lokalnej administracji, a także wyraz niemocy tej drugiej i brak wiary w jej samodzielną inicjatywę. Z drugiej strony przykład ten świadczy o dobrym przygotowaniu merytorycznym łódzkiego magistratu i działającego przy nim urzędu stanu cywilnego, jak również o determinacji prezydenta miasta Aleksego Rzewskiego, który był bardzo aktywny w walce o uporządkowanie rejestracji. Niestety tego typu lokalna inwencja nie została wyzyskana przez władzę centralną, w aktach MWRiOP nie znajdujemy bowiem żadnego śladu, aby niniejszy projekt był procedowany.

Brak powszechności i jednolitego zabezpieczenia wynikającej z aktów stanu cywilnego gwarancji pozycji prawnej i społecznej, który występował na gruncie różnic w poszczególnych dzielnicach, skutkowało chaosem, przeciąganiem spraw w machinie administracyjnej, a w skrajnych, choć nie odosobnionych przypadkach, nawet niemożliwością rejestracji danego urodzenia, małżeństwa bądź zgonu. Sytuacja bywała o tyle skomplikowana, że nawet na terenie jednej dzielnicy prowadzenie akt stanu cywilnego rodziło problemy w interpretacji ze względu na swe niedostosowanie do potrzeb i charakteru nowoczesnego aparatu biurokratycznego. Problemy rodziła także mnogość nierzadko wykluczających się przepisów, a nawet problemów z dostępem do tekstu aktu prawnego. Szczególnym przypadkiem była w tym względzie dzielnica austriacka, bowiem na reżim rejestracji składały się tam nadzwyczaj liczne patenty cesarskie, dekrety kancelarii nadwornej, ustawy, rozporządzenia ministerialne i okólniki wydawane od końca XVIII w. niemal aż do rozpadu Austro-Węgier, przy czym duża część nadal obowiązywała bez żadnych zmian.

Na dłuższą metę taka mozaika różnorodnych, wykluczających się i przestarzałych przepisów nie mogła zdać egzaminu, podejmowano więc próby unifikacji i unowocześnienia regulacji o aktach stanu cywilnego. Najpoważniejszą z nich był projekt Komisji Kodyfikacyjnej, który przyjęto i opublikowano w 1931 r. Zakładał on ujednoczenie przepisów na terenie całego kraju i organizację całkowicie świeckich, państwowych urzędów stanu cywilnego. Czynności w zakresie prowadzenia ksiąg stanu cywilnego wykonywać miałyby jednoosobowo wykwalifikowany urzędnik stanu cywilnego, pozostali pracownicy urzędu mieliby stanowić aparat pomocniczy. Trzeba jednak podkreślić, że w projekcie niemal

zamiennie używano pojęć „urzędnik” i „urząd”, co mogło budzić wątpliwości co do rzeczywistego charakteru działalności i statusu planowanych urzędów stanu cywilnego. Niniejsze rozwiązania powiązane były jednak z innym projektem Komisji Kodyfikacyjnej, dotyczącym prawa małżeńskiego. Przewidywał on małżeństwa cywilne i możliwość rozwodów, co budziło ogromny sprzeciw Kościoła i głębokie podziały w społeczeństwie. Z tych względów oba projekty nie weszły nigdy na ścieżkę legislacyjną. W kwestii rejestracji stanu cywilnego do końca istnienia II Rzeczypospolitej obowiązywały więc przepisy poszczególnych zaborców¹⁷⁹⁵. Jednakowoż warto zauważyć, że z projektów Komisji korzystano przy opracowaniu powojennych dekretów o prawie małżeńskim¹⁷⁹⁶ i prawie o aktach stanu cywilnego z 25 września 1945 r.¹⁷⁹⁷, które ustanowiły wyłącznie świecką formę zawarcia małżeństwa oraz jednolite dla całego kraju i świeckie urzędy stanu cywilnego¹⁷⁹⁸. Wykorzystano w nich jednak tylko część rozwiązań zawartych w przedwojennych projektach¹⁷⁹⁹, m.in. całkowicie zrezygnowano z fakultatywnych ślubów wyznaniowych, a więc i także ze sporządzanych przez duchownych protokołów ślubów¹⁸⁰⁰.

---

¹⁷⁹⁵ Stan ten utrzymał się również w czasie trwania II wojny światowej. Warto jednak zwrócić uwagę, że także w tym okresie podejmowano prace nad projektami regulacji wpływającymi na rejestrację stanu cywilnego. Ministerstwo Sprawiedliwości Rządu RP na emigracji w Londynie we współpracy z Delegaturą Rządu na Kraj prowadziło prace nad ustawą o zaginionych i zmarłych, która dotyczyć miała m.in. sporządzania aktów zgonu. O działaniach w tej sprawie zob.: A.A. Kozioł, *Z prac nad polskim prawem cywilnym podczas II wojny światowej. Problem osób nieobecnych i zaginionych*, „Z Dziejów Prawa” 2006, cz. 8, s. 153-164.

¹⁷⁹⁶ Dekret z dnia 25 września 1945 r. Prawo małżeńskie. (Dz.U. 1945 nr 48, poz. 270).

¹⁷⁹⁷ Dz.U. 1945 nr 48, poz. 272.

¹⁷⁹⁸ H. Świątkowski, *Wyznaniowe prawo...*, op. cit., s. 45. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 252. E. Kamarad, *Zawarcie małżeństwa...*, op. cit., s. 53-54.

¹⁷⁹⁹ Polityczne okoliczności prac nad powojennym dekretem o aktach stanu cywilnego przedstawiono w: M. Garbacka, *Laicyzacja życia publicznego a prawo o aktach stanu cywilnego po II wojnie światowej*, [w:] *Z zagadnień prawa rodzinnego i rejestracji stanu cywilnego*, red. H. Cioch, P. Kasprzyk, Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II 2007, s. 119-123. Warto podkreślić, że prac nad dekretem nie prowadziła już Komisja Kodyfikacyjna, bowiem takowej po wojnie nie reaktywowano, mimo obowiązywania ustawy z 3 czerwca 1919 r. o jej utworzeniu. Był to przykład wybiórczego stosowania przez władze Polski Ludowej aktów prawnych z czasów II Rzeczypospolitej, choć oficjalnie odrzucono przecież jedynie konstytucję kwietniową, a pozostałą spuściznę legislacyjną utrzymano w mocy. Zob. A. Stawarska-Rippel, *Prawo sądowe Polski Ludowej 1944-1950 a prawo Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2006, s. 15, 64; A. Stawarska-Rippel, *O prawie cywilnym w początkach Polski Ludowej uwag kilka*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2012, t. XI, s. 186-187; A. Lityński, *Sowietyzacja wymiaru sprawiedliwości w Polsce 1944-1950*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2020, t. XX, z. 3, s. 104. Oficjalnie brak wskrzeszenia Komisji Kodyfikacyjnej tłumaczono „zółwim tempem jej prac”, zdaniem P. Fiedorczyka kluczowym w tej sprawie było jej powiązanie z przedwojennym porządkiem prawnym oraz niewygodną w nowej rzeczywistości politycznej zasadą praworządności. Zob. P. Fiedorczyk, *Z prac nad unifikacją osobowego prawa małżeńskiego w 1945 roku*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2003, t. I, s. 67. Formalnie Komisji Kodyfikacyjnej nigdy nie rozwiązano, jednak A.A. Kozioł wspomina o jej zastąpieniu przez Komisję Porządkowania Ustawodawstwa, którą powołała Delegatura Rządu na Kraj. Autorka zaznacza jednak, że kwestia ta wymaga dalszych badań. Zob. A.A. Kozioł, *Organizacja prac nad prawem cywilnym w Polsce w latach 1945-1946*, „Z Dziejów Prawa” 2005, cz. 7, s. 178.

¹⁸⁰⁰ Jak jednak wskazuje M. Pietrzak, do tego rozwiązania nawiązał konkordat podpisany dnia 28 lipca 1993 r., choć „w formie urągającej zasadom techniki legislacyjnej”. Zob. M. Pietrzak, *Z problematyki kodyfikacji...*, op. cit., s. 180.

Z racji wyznaniowego charakteru rejestracji stanu cywilnego na obszarze większości kraju kluczową rolę w jej prowadzeniu przez cały okres międzywojenny odgrywało MWRiOP. O ile do MSW należało dostosowywanie i doprecyzowywanie pozaborczych przepisów do potrzeb i warunków państwa polskiego, co widzimy w całej masie wydawanych przez MSW okólników i wystosowanych pism, o tyle MWRiOP stało na pierwszym froncie walki o ich wdrażanie i realizację. Z protokołów konferencyjnych oraz korespondencji z kuriami biskupimi wyłania się jednak obraz ministerialnej niemocy, bowiem mimo wielokrotnie potwierzonego w orzecznictwie, opiniach Prokuraturii Generalnej i orzecznictwie statusu prowadzących akta stanu cywilnego duchownych jako funkcjonariuszy publicznych, ich obowiązki jako podlegających władzy administracyjnej urzędników stanu cywilnego były jawnie lekceważone zarówno przez urzędy parafialne, jak i władze kościelne. Wielokrotne interwencje w tej sprawie, inicjowane najczęściej przez MSW, a realizowane przez MWRiOP, przez lata pozostawały bez odpowiedzi lub od razu były rozpatrywane negatywnie. Można tu mówić o pewnego rodzaju kościelnym rozdwojeniu jaźni, bowiem z jednej strony Kościół próbował utrzymać status quo i niechętnie odnosił się do wszelkich ingerencji w prowadzenie przez duchownych ksiąg stanu cywilnego, które były przecież jednocześnie kościelnymi księgami metrykalnymi, jak również do nakładanych na urzędników stanu cywilnego (a więc i prowadzących księgi duchownych) różnego rodzaju administracyjnych obowiązków. Z drugiej strony aktywnie walczył z wszelkimi projektami ustaw czy rozporządzeń, które poprzez ogólnokrajowe ujednoczenie i laicyzację rejestracji uwolniłyby duszpasterzy od szeregu powinności i formalności z nią związanych.

Trudno więc nie odnieść wrażenia, że mimo wielu uciążliwości Kościół w jakiejś mierze nie chciał rezygnować z wpływu na prowadzenie akt stanu cywilnego. Wynikać to mogło z dwóch czynników. Po pierwsze, z korzyści związanych z powiązania kleru z państwowym aparatem urzędniczym, w którym jednak władza administracyjna miała znikome możliwości oddziaływania na duchownych i przymuszania ich do wykonywania określonych czynności. W ten sposób duszpasterze posiadali wysoki status funkcjonariuszy publicznych i wiążące się z nim istotne uprawnienia, przy czym bardzo luźny nadzór nad ich działalnością w zakresie rejestracji stanu cywilnego pozostawiał im szerokie pole do nadużyć, w których sami duchowni widzieli możliwość prowadzenia polityki zgodnej ze swoim wyznaniem czy obrządkiem. Przykładami w tej kwestii może być odmawianie dokonywania na aktach wzmianek dodatkowych, które dotyczyły wydarzeń cywilnoprawnych, niemających jednak znaczenia kościelnego lub wprost niezgodnych z danymi wierzeniami czy dogmatami religijnymi, jak również uporczywe i niezgodne z przepisami używanie przez duchownych

greckokatolickich języka ukraińskiego w wyciągach i odpisach z ksiąg metrykalnych. Nie bez znaczenia pozostawała również okoliczność odwrócenia ról, bowiem zwracająca się do władz kościelnych z prośbą o interwencje w poszczególnych sprawach państwowa władza administracyjna sama stawiała się w umniejszającej jej roli petenta.

Po drugie, prowadzący metryki duchowni sporządzali dokumenty o charakterze publicznoprawnym, fakt ich spisania oraz sposób i rodzaj danych w nich zawartych definiował stan cywilny danej osoby. Nie będzie więc nadużyciem stwierdzenie, że kler miał aktywny udział w kształtowaniu położenia prawnego szerokich grup ludności, bo choć akta stanu cywilnego nie mają charakteru konstytucyjnego, a jedynie deklaratoryjny, to stanowią dowód na zaistnienie danych zdarzeń¹⁸⁰¹. Związany z tym prestiż oraz siła oddziaływania na społeczeństwo sprawiały, że zarówno Kościół w ogólnokrajowym sensie instytucjonalnym, jak i konkretni duchowni na poziomie swych lokalnych społeczności, mogli budować swą pozycję w oparciu o połączone przymioty duchowości i wpływającego na wyobraźnię boskiego posłannictwa, jak również przyziemnego, ale realnego i oddziałującego bezpośrednio na daną osobę władztwa urzędniczego.

Wskazując powody nikłego zaangażowania w dyskusję o propozycjach reformy rejestracji stanu cywilnego ze strony Komisji Kodyfikacyjnej, a nawet braku zainteresowania projektem ustawy o aktach stanu cywilnego jej autorstwa, szczególnie w porównaniu do projektu ustawy o prawie małżeńskim, K. Krasowski wymienia zmianę w podejściu Kościoła i kół katolickich do przekazania prowadzenia akt urzędem państwowym¹⁸⁰². W tym czasie bowiem takie postulaty miały już nie budzić oporu w kręgach kościelnych, w czym istotne znaczenie miało mieć koncyliacyjne stanowisko Stolicy Apostolskiej wyrażone w konkordacie z Włochami z 11 lutego 1929 r., gdzie zaakceptowano państwową rejestrację małżeństw kościelnych. K. Krasowski przytacza również odpowiedź jednego z biskupów z terenów byłego zaboru pruskiego na pytanie o chęć prowadzenia ksiąg stanu cywilnego na wzór systemu Królestwa Polskiego, w którym tenże biskup zdecydowanie odrzucił taką możliwość z uwagi na obarczenie w ten sposób duchownych niepotrzebną biurokracją¹⁸⁰³.

Oba te przykłady potwierdzały jednak, że sporządzanie mających znaczenie publicznoprawne aktów urodzeń, małżeństw i zgonów nie wynikało przecież z przepisów i nakazów kościelnych, a tym bardziej z dogmatów religijnych, a z przepisów państwowych. Prowadzone na potrzeby parafialne i duszpasterskie kościelne księgi metrykalne po ich

---

¹⁸⁰¹ J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz* (1961), op. cit., s. 28-31.

¹⁸⁰² K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 248.

¹⁸⁰³ *Ibidem*, s. 249.

rozdzieleniu od rejestrów stanu cywilnego i tak byłyby prowadzone, ale w innych celach i bez ingerencji władz administracyjnych, co pokazał przykład zaboru pruskiego. Instytucjonalny Kościół, w znaczeniu Stolicy Apostolskiej i Episkopatu, nie miał więc powodów, aby obawiać się lub walczyć z odebraniem duchownym obowiązków urzędników stanu cywilnego. Z uwagi na prowadzone w tej dziedzinie wieloletnie prace Episkopat mógł być nawet pogodzony z taką możliwością, na co wskazywałoby wydane w lipcu 1931 r. polecenie przygotowania nowych formularzy do prowadzenia ksiąg kościelnych, które Komisja Prawna Konferencji Episkopatu Polski wydała ordynariuszowi łódzkiemu W. Tymanieckiemu¹⁸⁰⁴. Co niezwykle istotne, nowe formularze miały być opracowane na wzór tych obowiązujących na obszarze byłego zaboru pruskiego.

Z uwagi na wskazane wcześniej czynniki prestiżu i narzędzi wpływu inne nastawienie w tej sprawie mogło panować wśród poszczególnych hierarchów, a także na poziomie lokalnego duchowieństwa, na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego i austriackiego. Likwidacja wyznaniowej rejestracji stanu cywilnego, podyktowanej nie tylko przepisami państwowymi, ale i długoletnią tradycją, mogła w niektórych kręgach kościelnych zostać uznana za zamach na pozycję i władztwo Kościoła na równi z nowym prawem małżeńskim, oczywiście w rozumieniu kręgów kościelnych i pravicowych ugrupowań politycznych i społecznych. Mogła także napotykać opór ze strony samego społeczeństwa, na co mogą wskazywać trudności z akceptacją świeckich urzędów stanu cywilnego w powojennej Polsce Ludowej¹⁸⁰⁵.

Jakkolwiek kształtowały się motywacje i opinie duchowieństwa na poziomie regionalnym i lokalnym, nie ulega jednak wątpliwości, że główną przyczyną

---

¹⁸⁰⁴ Ibidem.

¹⁸⁰⁵ Warto zwrócić uwagę, że szybkie przyjęcie nowych rozwiązań po wojnie nie spotkało się z pozytywnym odbiorem społeczeństwa, głównie ze względu na powszechną niechęć do ślubów cywilnych, na czym ucierpiał całościowy wizerunek nowych urzędów stanu cywilnego. Kampanię propagandową w tej sprawie rozpoczęto jeszcze przed uchwaleniem nowych przepisów, tj. latem 1945 r., przedstawiając w publikacjach urzędowych i zależnej od władz prasie zalety świeckiego prawa małżeńskiego i świeckiej rejestracji stanu cywilnego. Z uwagi na walkę z Kościołem katolickim społeczeństwo odbierało te zabiegi w większości negatywnie. Zob. A. Lachowicz, *Laicyzacyjna rola reformy prawa małżeńskiego i urzędów stanu cywilnego w woj. białostockim w latach 1945-1947*, „Studia Podlaskie” 2001, t. XI, s. 217-220. Nowe prawo było jednak bardziej radykalne od projektów Komisji Kodyfikacyjnej, pozbawiło bowiem znaczenia prawnego ślubu religijne. Dla zniwelowania negatywnej opinii społecznej MS w maju 1946 r. powołało do życia komisję popularyzacji prawa, działającą przy sądach apelacyjnych grodzkich. Ich działania zintensyfikowano w 1947 r. Zob. P. Fiedorczyk, *Unifikacja i kodyfikacja...*, s. 81.; J. Osuchowski, *Z dziejów prawa...*, op. cit., s. 107; P. Fiedorczyk, *Prawne problemy...*, op. cit., s. 350. J. Litwin wskazywał, że jeszcze w 1947 r. poza obszarem byłego zaboru pruskiego rejestracja urodzeń wykazywała ogromne luki, także liczby sporządzonych aktów małżeństwa były niewiarygodnie niskie, czego powodem miało być wielowiekowe przyzwyczajenie ludności do rejestracji wyznaniowej. Około 1950 r. sytuacja w tym względzie miała już jednak ulec poprawie. Zob. J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz* (1961), op. cit., s. 6. Takie problemy skutkowały dużymi wątpliwościami co do prawdziwości danych zapisanych w nowych księgach stanu cywilnego. Zob. J. Cypryański, *Are the birthdates of our ancestors real? Date of birth misregistration in twentieth-century Poland*, „Population Studies. A Journal of Demography” 2022, vol. 76, no. 1, s. 157-168.

przypieczętowania losu projektu ustawy o aktach stanu cywilnego był gwałtowny sprzeciw Kościoła i kół katolickich wobec projektu ustawy o prawie małżeńskim, bowiem oba projekty były ściśle powiązane¹⁸⁰⁶. Wobec rozpetanej burzy krytyki i defetyzmu rząd nie zdecydował się na wydzielenie sprawy akt stanu cywilnego i jej oddzielne procedowanie. Dla uspokojenia sytuacji zdecydowano się na odcięcie się od obu projektów i ich bezterminowe zamrożenie¹⁸⁰⁷. W związku z takim przebiegiem wydarzeń interesujące wydaje się zagadnienie, czy w warunkach II Rzeczypospolitej w ogóle możliwe było rozdzielenie materii prawa małżeńskiego i prawa o aktach stanu cywilnego. W świetle podobnego pozaborczego rozłączenia w obu dziedzinach i ich wzajemnego oddziaływania wydaje się, że żadna z nich nie mogła doznać pełnej i kompleksowej unifikacji bez jednoczesnej reformy tej drugiej¹⁸⁰⁸.

Podzielenie przez projekt ustawy o aktach stanu cywilnego losu projektu prawa małżeńskiego J. Ogonowski tłumaczył ogólnie „stanem stosunków między państwem a Kościołem rzymskokatolickim”¹⁸⁰⁹. Inną przyczynę sprzeciwu Kościoła wobec projektu z 1931 r. sugerował B. Sałaciński. Na łamach „Współczesnej Myśli Prawniczej” w 1938 r. zapytywał on bowiem retorycznie, czy z pewnych względów, niekoniecznie „idealnych”, nie było w tym przypadku potrzebne długoletnie „uzgadnianie”¹⁸¹⁰. Można więc dojść do wniosku, że pewną rolę w postawie środowisk kościelnych mógł odegrać także brak poczynienia z nimi szerokich konsultacji na różnych etapach prac nad projektem, w związku z czym duchowni z automatu odrzucili jego założenia jako dokument im obcy, przy którym nie mieli żadnego udziału.

Twórca powojennego dekretu z 1945 r. J. Litwin jako przyczynę odrzucenia obu projektów Komisji Kodyfikacyjnej wskazywał po prostu brak „klimatu politycznego” dla tej reformy¹⁸¹¹. Przeszkód w jego przeistoczeniu się w prawo obowiązujące upatrywał więc

---

¹⁸⁰⁶ K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 249.

¹⁸⁰⁷ Komisja Kodyfikacyjna nie była skłonna do żadnych kompromisów w sprawie projektu ustawy o prawie małżeńskim i ogłosiła, że jej prace w kwestii prawa osobowego małżeńskiego są zakończone. Zob. A. Lityński, *Pół wieku...*, op. cit., s. 28. Z najnowszych ustaleń M. Mikołajczyka i G. Nancki wynika, że w 1939 r. członkowie Komisji Kodyfikacyjnej nadal traktowali projekt prawa małżeńskiego jako ostateczny i oczekujący jedynie na wejście w życie w sprzyjających warunkach politycznych. Z racji ich ścisłego powiązania, zapewne podobne podejście przejawiano w stosunku do projektu prawa o aktach stanu cywilnego. Zob. M. Mikołajczyk, G. Nancka, *Nieznane protokoły...* (część I), op. cit., s. 103.

¹⁸⁰⁸ Według H. Konica instytucja aktów małżeństwa pozostawała w ścisłym związku z prawem małżeńskim, tym samym „materja ta należy do dziedziny tegoż prawa”. H. Konic, *Prawo osobowe...*, op. cit., s. 91, 107.

¹⁸⁰⁹ J. Ogonowski, *Sytuacja prawna...*, op. cit., s. 107.

¹⁸¹⁰ B. Sałaciński, *Martwe dusze*, op. cit., s. 10.

¹⁸¹¹ J. Litwin, *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego...*, op. cit., s. 32. W tym kontekście warto również zauważyć, że w okresie międzywojennym rejestracja stanu cywilnego i wymiana dokumentów w tym zakresie nie były elementem szerszej współpracy na arenie międzynarodowej, przynajmniej w warunkach wielostronnych. O ile bowiem poszczególne państwa uwzględniały w konwencjach konsularnych kwestie sporządzania aktów stanu cywilnego swoich obywateli za granicą i wydawania wyciągów z aktów obywateli

raczej w sferach rządowych i parlamentarnych, które wynikały z niejednorodności ideowej obozu rządzącego. Jako oddzielne czynniki należy bowiem rozpatrywać naciski Kościoła i środowisk prawicowych, które miały charakter zewnętrzny, a także wpływy członków rządu i BBWR o poglądach konserwatywnych, które miały charakter wewnętrzny.

Przy poszukiwaniu przyczyn i motywacji do odrzucenia unifikacji prawa o aktach stanu cywilnego warto również rozważyć czynnik narodowościowy. O ile w przypadku Ukraińców to oni sami wykorzystywali rozdrobnienie w systemach rejestracji, co przybierało formę włączania języka ukraińskiego do dokumentów urzędowych i lokalnej administracji, a także wspomnianej już tzw. kradzieży dusz, o tyle w przypadku ludności żydowskiej odrębne przepisy wypychały ją na margines systemu prawnego i życia publicznego. Rejestracja stanu cywilnego osób wyznania mojżeszowego była bowiem powszechnie uznawana za szczególnie ułomną, szczególnie w województwach centralnych, gdzie przybrała postać dwuskładnikową, a także w województwach wschodnich, gdzie prowadzili ją rabini wyznaniowi z bardzo słabą znajomością języka polskiego, w wielu miejscach przez długi czas bez faktycznego nadzoru władz państwowych. Taka sytuacja mogła być „na rękę” środowiskom niechętnym ludności żydowskiej, bowiem utrudniała jej asymilację oraz utwierdzała podziały w społeczeństwie. Prawdopodobnie także część samych Żydów aprobowała utrzymanie status quo w kwestii akt stan cywilnego, państwową rejestrację traktując jako niepotrzebną ingerencję w zasady funkcjonowania ich społeczności, co dotyczyło przede wszystkim grup ortodoksyjnych. Potwierdzeniem tego może być znacząca liczba zawieranych małżeństw rytualnych. O ile czynnik narodowościowy mógł mieć znaczenie na poziomie ideologicznym, nie przebijał się on jednak w tej kwestii do szerszego dyskursu.

Analizując prace nad reformą prawa o aktach stanu cywilnego, z działań MWRiOP wyłania nam się nie tylko obraz nieskutecznej administracji, która podczas prób przekonania władz kościelnych odnosiła liczne porażki. Na płaszczyźnie prac międzyministerialnych w przypadku poszczególnych projektów lub zagadnień resort ten kreuje się wręcz na głównego „hamulcowego”, bowiem nawet nie podejmując konsultacji ze stroną kościelną, negatywnie

---

państw obcych, o tyle nie podejmowano poważniejszych międzypaństwowych prób ujednoczenia pewnych zasad rejestracji i usprawnienia działania krajowych urzędów stanu cywilnego. W czasach II Rzeczypospolitej brakowało więc fachowego organu o charakterze międzynarodowym, który wsparłby rozwiązania zawarte w projekcie Komisji Kodyfikacyjnej. Pierwsza organizacja międzyrządowa w tym zakresie, Międzynarodowa Komisja Stanu Cywilnego (*La Commission internationale de l'État Civil*) z siedzibą w Strasburgu we Francji, powstała już po II wojnie światowej, w 1948 r. Nie doświadczyła ona jednak dynamicznego rozwoju, część jej członków wyczołała się z uczestnictwa w jej pracach, argumentując to jej niską skutecznością. Dotyczy to również Polski, która była członkiem niniejszej organizacji w latach 1998-2017. Więcej o działalności MKSC: M. Masłowiec, *Międzynarodowa Komisja Stanu Cywilnego – osiągnięcia i niepowodzenia*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2020, t. XXIX, z. 4, s. 635-667.

opiniował poszczególne rozwiązania proponowane głównie przez MSW lub MS. W swej retoryce MWRiOP stało w tym względzie na gruncie wyznaniowym, przewidując brak akceptacji Stolicy Apostolskiej, Episkopatu lub poszczególnych hierarchów kościelnych, stając się tym samym w sposób bardziej lub mniej świadomy adwokatem i reprezentantem interesów konkretnego wyznania.

Taką praktykę widzimy przede wszystkim na poziomie Departamentu Wyznań MWRiOP, niezależnie od tego, czy jego dyrektorem był w danym momencie Stanisław Piekarski (1921-1926), Kazimierz Okulicz (1926-1928), czy Franciszek Potocki (1928-1938). W związku z tym rodzi się pytanie czy była ona aktywnie kreowana lub chociaż inspirowana przez kierownictwo resortu, a także z jaką intensywnością uczestniczyło ono w pracach nad zagadnieniami z zakresu rejestracji stanu cywilnego. Pewną odpowiedź stanowi postawa księdza Bronisława Żongołłowicza, wiceministra WRiOP w latach 1930-1936, który współpracował z pięcioma kolejnymi ministrami lub kierownikami resortu (Sławomirem Czerwińskim, Januszem Jędrzejewiczem, Wacławem Jędrzejewiczem, Konstantym Chylińskim¹⁸¹² i Wojciechem Świątosławskim), faktycznie kierował także ministerstwem podczas sprawowania przez J. Jędrzejewicza jednoczesnej funkcji premiera (1933-1934). Sam Żongołłowicz, który łączył w jednej osobie postawę księdza rzymskokatolickiego oraz przeciwnika i krytyka hierarchii kościelnej, zdyscyplinowanego urzędnika oraz sanacyjnego polityka (poseł na Sejm III kadencji z listy BBWR), a także szanowanego wykładowcę akademickiego oraz baczego obserwatora stosunków międzyludzkich z naciskiem na kwestie obyczajowe, niewątpliwie interesował się tematem prowadzonych przez duchownych metryk oraz projektami w tej dziedzinie. Potwierdzenie jego działań w tej sprawie znajdujemy zarówno w źródłach archiwalnych, jak i w prowadzonych przez niego dziennikach¹⁸¹³, które stanowią kopalnię wiedzy o funkcjonowaniu MWRiOP i jego poszczególnych urzędników. W swych opiniach i propozycjach Żongołłowicz przedstawiał najczęściej przepisy kościelne i punkt widzenia instytucjonalnego Kościoła (choć często się z nim nie zgadzał), był jednak wyraźnym zwolennikiem oddzielenia metryk kościelnych od państwowych akt stanu cywilnego oraz przekazania prowadzenia tych drugich do osobnych, świeckich urzędów.

Jednak Żongołłowicz, mimo że reprezentował również czynnik polityczny, był „jedynie” podsekretarzem stanu, nie był w Ministerstwie główną osobą decyzyjną, która mogła nadać ton pewnym pracom. Z jego relacji i dokumentów nie wynika również, aby

---

¹⁸¹² Kierownik MWRiOP od 13 października 1935 r. do 5 grudnia tego samego roku.

¹⁸¹³ B. Żongołłowicz, *Dzienniki...*, op. cit., s. 58, 71, 92.

któryś z pięciu wspomnianych ministrów zajmował się tematem akt stanu cywilnego. Wydawałoby się więc, że równie interesującym źródłem będą dzienniki i wspomnienia samych ministrów WRiOP, tym bardziej, że sprawowali swój urząd w różnych czasach i układankach politycznych. Niestety miłośnik tego typu literatury i jednocześnie badacz historii prawa o aktach stanu cywilnego narazi się w tym względzie na spore rozczarowanie, bowiem żaden z ośmiu ministrów WRiOP, których diariusze i pamiętniki autorowi niniejszej pracy udało się przeanalizować, ani słowem nie wspomniał o aktach stanu cywilnego, w żadnym kontekście. Nie uczynił tego ani Maciej Rataj¹⁸¹⁴, ani Julian Nowak¹⁸¹⁵, ani Stanisław Głąbiński¹⁸¹⁶, ani Stanisław Grabski¹⁸¹⁷, ani Bolesław Miklaszewski¹⁸¹⁸, ani Kazimierz

---

¹⁸¹⁴ Minister WRiOP od 24 lipca 1920 r. do 13 września 1921 r. w pierwszym rządzie Wincentego Witosa. W pamiętnikach Macieja Rataja, choć obejmują lata 1918-1927, brakuje wspomnień z okresu jego działalności ministerialnej. Zbiorcze opracowanie roku 1920 koncentruje się na wojnie polsko-bolszewickiej oraz udziale Rataja w Radzie Obrony Państwa, natomiast datowane notatki w formie zapisków dziennych z tego roku, choć wkraczają w okres piastowania przez niego urzędu ministra, dotyczą wyłącznie spraw wojennych. Natomiast notatki z roku 1921 w ogóle się nie zachowały, nie jest nawet pewne czy były przez autora w tym czasie prowadzone. W późniejszych notatkach zdarzało mu się jednak powracać do tego okresu, cały czas miał również do czynienia z pracą państwową na najwyższych stanowiskach, gdyż w latach 1922-1928 pełnił funkcję marszałka Sejmu, a także dwukrotnie pełnił obowiązki prezydenta RP. Mimo tego nie odniósł się do aktów stanu cywilnego. Zob. M. Rataj, *Pamiętniki 1918-1927*, oprac. J. Dobrzański, W. Samsel, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 2011; M. Rataj, *Pamiętniki 1918-1927. Część I*, oprac. M. Ratyński, Warszawa: Muzeum Historii Polski 2021; M. Rataj, *Pamiętniki 1918-1927. Część II*, oprac. M. Ratyński, Warszawa: Muzeum Historii Polski 2021.

¹⁸¹⁵ Minister WRiOP od 31 lipca 1922 r. do 21 sierpnia 1922 r., jednocześnie Prezes Rady Ministrów od 31 lipca 1922 r. do 14 grudnia 1922 r. Julian Nowak w swoich memuarach odnosił się przede wszystkim do swojej pracy jako premiera, przy czym szczególną uwagę poświęcił sprawie statutu dla Małopolski Wschodniej, organizacji wyborów parlamentarnych oraz wyborze, objęciu władzy i śmierci prezydenta Gabriela Narutowicza. Równocześnie z premierostwem pełnił funkcję ministra WRiOP zaledwie trzy tygodnie, z uwagi na inne obowiązki zapewne nie angażował się w tym czasie w prace ministerialne. Zob. J. Nowak, *Wspomnienia z ławy rządowej*, oprac. T. Sikorski, H. Walczak, A. Wątor, Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej 2017.

¹⁸¹⁶ Minister WRiOP od 28 maja 1923 r. do 14 września 1923 r. w drugim rządzie Wincentego Witosa. Stanisław Głąbiński w zakresie swej pracy ministerialnej odnosił się do sprawy tzw. *numerus clausus*, reformy szkolnictwa, prac nad konkordatem i rewindykacji kościołów katolickich. Oprócz funkcji ministra przez szereg lat pełnił różne funkcje polityczne w obozie narodowym, w swych wspomnieniach z innych okresów swojej działalności również nie odniósł się do tematu akt stanu cywilnego. Zob. S. Głąbiński, *Wspomnienia polityczne*, oprac. T. Sikorski, A. Wątor, U. Kozłowska, Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej 2017.

¹⁸¹⁷ Minister WRiOP od 27 października 1923 r. do 14 grudnia 1923 r. w drugim rządzie Wincentego Witosa, a także od 25 marca 1925 r. do 15 maja 1926 r. w drugim rządzie Władysława Grabskiego, w rządzie Aleksandra Skrzyńskiego oraz w trzecim rządzie Wincentego Witosa. W przypadku swego pierwszego podejścia do MWRiOP Stanisław Grabski wspominał program polityki szkolnej, natomiast o okresie po powrocie do resortu pisał przede wszystkim o opracowywaniu konkordatu i negocjacjach w tej sprawie ze Stolicą Apostolską, a także o ustawie o dwujęzycznych szkołach państwowych na ziemiach narodowo mieszanym, reformie szkolnictwa średniego oraz poprawie stosunków polsko-żydowskich. Zob. S. Grabski, *Pamiętniki. 1*, oprac. W. Stankiewicz, Warszawa: Czytelnik 1989; S. Grabski, *Pamiętniki. 2*, oprac. W. Stankiewicz, Warszawa: Czytelnik 1989.

¹⁸¹⁸ Minister WRiOP od 19 grudnia 1923 r. do 11 grudnia 1924 r. w drugim rządzie Władysława Grabskiego. Treść pamiętnika Bolesława Miklaszewskiego zawiera okres życia autora od wczesnego dzieciństwa do czasów I wojny światowej, nie obejmuje więc okresu jego pracy ministerialnej. Miklaszewski wielokrotnie czyni w niej jednak odniesienia do czasów późniejszych, w tym do pracy w resorcie WRiOP, aczkolwiek nie skupia się na żadnych konkretnych zagadnieniach z pracy w Ministerstwie. Zob. B.G. Miklaszewski, *Pamiętnik*, oprac. A. Gawerski, Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza 2007.

Świtalski¹⁸¹⁹, ani Janusz Jędrzejewicz¹⁸²⁰, ani Wacław Jędrzejewicz¹⁸²¹. Brak odniesień do tego tematu nie przesądza oczywiście o tym, że żaden z tych ministrów nie zajmował się w jakiejś mierze tym tematem osobiście. Ten zauważalny merytoryczny brak jest jednak dość symptomatyczny. Skoro żaden ze wspomnianych ośmiu ministrów nie uznał tej kwestii za na tyle ważną, aby o niej wspomnieć w swych zapiskach (szczególnie w przypadku dzienników), bądź w ogóle nie zapisała mu się ona w pamięci w kontekście pracy ministerialnej (w przypadku memuarów), dla żadnego z nich prawdopodobnie nie stanowiła istotnego zagadnienia podczas sprawowania kierownictwa nad resortem wyznań¹⁸²².

Zarówno analiza stanu prawnego w zakresie prowadzenia akt stanu cywilnego w II Rzeczypospolitej, stosowania przepisów w tym względzie, a także prac nad jego unowocześnieniem i ujednoczeniem, prowadzi do smutnej konstatacji o słabości międzywojennego państwa polskiego. Ani w okresie chaotycznej demokracji z lat 1918-1926, ani w czasie kroczących w stronę autorytaryzmu rządów sanacyjnych, nie udało się doprowadzić do uzdrowienia tak istotnej dla aparatu państwowego i dla każdego obywatela z osobna dziedziny administracji. Sposób, w jaki w międzywojennym państwie polskim koegzystowało ze sobą pięć systemów rejestracji stanu cywilnego, porównać można do głębokiego kryzysu tożsamości i występowania pięciu osobowości w jednym ciele, co nie tylko utrudnia życie codzienne, ale prowadzi do poważnych zaburzeń funkcjonowania całego organizmu. Wadliwe prowadzenie akt oddziaływało bowiem na inne dziedziny prawa i różne

---

¹⁸¹⁹ Minister WRiOP od 27 czerwca 1928 r. do 13 kwietnia 1929 r. w czwartym rządzie Kazimierza Bartla. Diariusz Kazimierza Świtalskiego obejmuje również okres jego pracy ministerialnej, choć kolejne wpisy z tego czasu odznaczają się nieregularnością i dużymi przeskokami. Wspomina w tym kontekście o programie nauczania w szkołach średnich, potrzebie narzucania polskiego charakteru szkoły, utrzymywaniu pozorów dobrych stosunków z Kościołem, złym kształcie konkordatu, walce z agitacją polityczną księży, zatrudnieniu Franciszka Potockiego na stanowisku dyrektora Departamentu Wyznań, próbach zwiększenia budżetu MWRiOP, dyskusji o wprowadzeniu siedmioklasowej szkoły podstawowej, a także o wspomnianej już zmianie wyznań. O aktach stanu cywilnego nie wspomina, w okresie wcześniejszym i późniejszym również, w tym w czasie dotyczącym pracy na stanowiskach premiera i marszałka Sejmu. Zob. K. Świtalski, *Diariusz 1919-1935*, op. cit.; K. Świtalski, *Diariusz. Uzupełnienie z lat 1919-1932*, oprac. P. Duber, W. Suleja, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe 2012.

¹⁸²⁰ Minister WRiOP od 12 sierpnia 1931 r. do 23 lutego 1934 r. w rządzie Aleksandra Prystora, od 10 maja 1933 r. do 13 maja 1934 r. sprawował jednocześnie funkcję premiera. W swych wspomnieniach Janusz Jędrzejewicz odnosi się przede wszystkim do opracowanej przez siebie reformy oświatowej, porusza również sprawy personalne w ministerstwie. Zob. J. Jędrzejewicz, *W służbie idei. Fragmenty pamiętnika i pism*, oprac. W. Jędrzejewicz, Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy 1972.

¹⁸²¹ Minister WRiOP od 23 lutego 1934 r. do 12 października 1935 r. w rządzie Janusza Jędrzejewicza, w rządzie Leona Kozłowskiego oraz w trzecim rządzie Walerego Sławka. Autor wspomina m.in. reformę oświatową, sprawy personalne w Ministerstwie, kwestię utworzenia powiatowych bibliotek publicznych, inspekcje szkół i wizyty zagranicznych ministrów oświaty. Zob. W. Jędrzejewicz, *Wspomnienia*, oprac. J. Cisek, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo 1992.

¹⁸²² Znane są jednak pewne działania ministrów WRiOP w materii akt stanu cywilnego, np. interwencje Stanisława Grabskiego mające na celu wymuszenie prowadzenia przez duchownych greckokatolickich korespondencji urzędowej oraz wydawania wyciągów i odpisów z metryk wyłącznie w języku polskim. Zob. K. Krasowski, *Prawo o aktach...*, op. cit., s. 238-239.

aspekty działania państwa. Niemoc w tej kwestii dotyczyła jednak samego etapu legislacyjnego, a w zasadzie niedopuszczenia do jego osiągnięcia, a więc rozbiła się o podłoże polityczne. Docenić należy przygotowywane rozwiązania i powstałe projekty, szczególnie ten autorstwa Komisji Kodyfikacyjnej, który choć nie był pozbawiony wad, stanowił odpowiedź na potrzeby ówczesnego aparatu administracyjnego. Pewnym pocieszeniem pozostaje fakt, że efekty wykonanych nad nim prac nie stały się wyłącznie ciekawostką historyczną, a zostały w istotnej części wykorzystane podczas tworzenia pierwszego ogólnokrajowego i w pełni świeckiego systemu rejestracji stanu cywilnego w Polsce powojennej.

Bibliografia

Archiwalia i ich opisy

Archiwum Akt Nowych, Zespół: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, syg. 641 – Akta stanu cywilnego – projekty ustaw w zakresie prowadzenia ksiąg stanu cywilnego, poprawki, opinie, okólniki, przepisy, sprawy uregulowania różnic międzydzielnicowych.

Archiwum Akt Nowych, Zespół: Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, syg. 649 – Akta stanu cywilnego. [Spr. urzędów stanu cywil. w poszczególnych parafiach] (1920-1927).

Dąbrowski A.G., *Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie 1918-1939 (2/9)* [pozycja w zakładce „Zasób AAN”], <https://www.aan.gov.pl/a,11,ministerstwo-spraw-wewnetrznych-w-warszawie-1918-1939>.

Akty prawne – Księstwo Warszawskie i Królestwo Polskie

Code civil des Français : édition originale et seule officielle, Paris 1804.

Kodex Napoleona z przypisami. Xiąg trzy, Warszawa: w Drukarni XX. Piarów 1810.

Ustawa Konstytucyjna Xięstwa Warszawskiego, Dz.P.K.W., T. I, Nr 1, Warszawa: Drukarnia Księży Piarów 1810.

Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu. W Pałacu Naszym w Dreźnie dnia 27. Miesiąca Stycznia 1808 Roku, Frederyk August z Bożey Łaski, Król Saski, Xiążę Warszawski Etc. Etc., Dz.P.K.W., T. I, Nr 2, Warszawa: Drukarnia Księży Piarów 1810.

Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu. W Pałacu Naszym w Warszawie d. 23go Miesiąca Lutego 1809. Roku. Frederyk August z Bożey Łaski, Król Saski, Xiążę Warszawski Etc. Etc., Dz.P.K.W., T. I, Nr 9, Warszawa: Drukarnia Księży Piarów 1810.

Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu. Dan w pałacu naszym w Warszawie dnia 18go miesiąca Marca roku 1809, Frederyk August z Bożey Łaski, Król Saski, Xiążę Warszawski Etc. Etc., Dz.P.K.W., T. I, Nr 10, Warszawa: Drukarnia Księży Piarów 1810.

Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu. W Pałacu Naszym w Dreźnie dnia 10. Miesiąca Października Roku 1809. Frederyk August z Bożey Łaski, Król Saski, Xiążę Warszawski Etc. Etc., Dz.P.K.W., T. II, Nr 14, Warszawa: Drukarnia Księży Piarów 1811.

Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu. W Pałacu Naszym w Dreźnie dnia 18go Miesiąca Stycznia Roku 1810. Frederyk August z Bożey Łaski, Król Saski, Xiążę Warszawski Etc. Etc., Dz.P.K.W., T. II, Nr 15, Warszawa: Drukarnia Księży Piiarów 1810.

Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu. W Pałacu Naszym w Dreźnie dnia 9. Miesiąca Czerwca Roku 1810. Frederyk August z Bożey Łaski, Król Saski, Xiążę Warszawski Etc. Etc., Dz.P.K.W., T. III, Nr 18, Warszawa: Drukarnia Księży Piiarów 1811.

Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu w Pałacu Naszym w Dreźnie dnia 16 Miesiąca Stycznia Roku 1811. Frederyk August z Bożey Łaski, Król Saski, Xiążę Warszawski Etc. Etc., Dz.P.K.W., T. III, Nr 28, Warszawa: Drukarnia Księży Piiarów 1811.

W Imieniu Najiaśniejszego ALEXANDRA I. Cesarza Wszech Rossyi, Króla Polskiego etc. etc. etc. (...) Działo się w Warszawie, na posiedzeniu Rady Administracyney, dnia 17 Mca Grudnia 1816 roku. (...) Uzupełniając przepisy Prawa o opłatach Stęplowych wydanego, chcąc zarazem nadać pewną i stałą postępowania formę działaniom Władz Sądowych i Administraynych, w przedmiocie stanowienia i poboru przepisanej prawem opłaty Stępla od spadków; a tem samem zapewnić całość dochodu z tego źródła dla Skarbu przynależącego, następującą dla tychże Władz przepisuie, i do ścisłego zachowania podaie Instrukcyą, [w:] Dziennik Praw. Tom Dodatkowy. Zbiór Postanowień Rządu Królestwa Polskiego, Dziennikiem Praw Nieogłoszonych, Warszawa 1838.

W Imieniu Najiaśniejszego ALEXANDRA I. Cesarza Wszech Rossyi, Króla Polskiego etc. etc. etc. Namiestnik Królewski w Radzie Stanu. Znaydując potrzebę aby każdy z męszczyzn do spisu Woyskowego należący, przy zapisywaniu onego w Księgę zaciągową dla uniknienia na przyszłość wszelkich wątpliwości, zaopatrzony był w świadectwo udowadniające wiek iego życia, zważywszy oraz iż większa część Włościan licznq osobliwie mairących familią z powodu swego ubóstwa, nie iest w stanie ponosić kosztów na uzyskanie urzędowych Extraktów, w skutku przełożenia Komissyi Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policyi, postanowiliśmy i stanowimy: (...) Działo się w Warszawie na posiedzeniu Rady Administracyney dnia 14. Stycznia 1817, Dz.P.K.P. Tom III, Nr 12.

W Imieniu Najiaśniejszego ALEXANDRA I. Cesarza Wszech Rossyi, Króla Polskiego etc. etc. etc. Namiestnik Królewski w Radzie Stanu. W zamiarze przyprowadzenia do skutku dekretu Królewskiego z d. 18 Stycznia 1810 w Dzienniku Praw Xięstwa Warszawskiego Nro 15. umieszczonego, stanowiącego zaprowadzenie i utrzymywanie ksiąg ludności, chcąc oraz podać sposobność porządnego ułożenia tey części

statystyki, nakoniec dla dopełnienia artykułu 57. i 58. Postanowienia królewskiego z d. 5/17 Października 1816 zapadłego zaciąg wojska stanowiącego, na przedstawienie Komissyi Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policyi, postanowiliśmy i stanowimy: (...) Działo się w Warszawie na Posiedzeniu Rady Administracyiney dnia 27. Stycznia 1818 roku, Dz.P.K.P. Tom IV, Nr 18.

Z Bożej Łaski My Alexander I. Cesarz Wszech Rossyi, Król Polski etc. etc. etc. Wszem w obec i każdemu komu o tem wiedzieć należy, a mianowicie Obywatelom Królestwa Naszego Polskiego wiadomo czyniemy iż Izba Senatorska i Izba Poselska stosownie do przedstawionego w imieniu Naszem projektu i po wysłuchaniu Mówców Rady Stanu i Komissyów Seymowych, uchwały co następuje: Prawo Kodexu karzącego dla Królestwa Polskiego (...). Dan w Warszawie dnia 14 (26) Kwietnia 1818, Dz.P.K.P. Tom V, Nr 20.

W Imieniu Nayiaśniejszego ALEXANDRA I. Cesarza Wszech Rossyi, Króla Polskiego etc. etc. etc. Namiestnik Królewski w Radzie Stanu. Uznawszy potrzebę rozciągnięcia dobrodziejstwa dla klasy rolniczej, postanowieniem Naszem z dnia 14. Stycznia 1817 roku, przy spisie wojskowym dozwolonego, na przełożenie Komissyi Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policyi postanowiliśmy i stanowimy: (...) Działo się w Warszawie na posiedzeniu Rady Administracyiney dnia 28. Września 1824 roku, Dz.P.K.P. Tom IX, Nr 37.

Z Bożej Łaski My Alexander I. Cesarz Wszech Rossyi, Król Polski etc. etc. etc. Wszem w obec i każdemu komu o tem wiedzieć należy, a mi nowicie Obywatelom Królestwa Naszego Polskiego wiadomo czyniemy iż Izba Senatorska i Izba Poselska stosownie do przedstawionego w imieniu Naszem projektu i po wysłuchaniu Mówców Rady Stanu i Komissyów Seymowych, uchwały co następuje: Kodex Cywilny Królestwa Polskiego (...). Dan w Warszawie dnia 1 (13) Czerwca 1825 roku, Dz.P.K.P. Tom X, Nr 41.

Z Bożej Łaski My Alexander I. Cesarz Wszech Rossyi, Król Polski etc. etc. etc. Wszem w obec i każdemu komu o tem wiedzieć należy, a mi nowicie Obywatelom Królestwa Naszego Polskiego wiadomo czyniemy iż Izba Senatorska i Izba Poselska stosownie do przedstawionego w imieniu Naszem projektu i po wysłuchaniu Mówców Rady Stanu i Komissyów Seymowych, uchwały co następuje: Prawo przechodnie (...). Dan w Warszawie dnia 1 (13) Czerwca 1825 roku, Dz.P.K.P. Tom X, Nr 41.

W Imieniu Nayiaśniejszego Alexandra I. Cesarza Wszech Rossyi Króla Polskiego etc. etc. Xiąże Namiestnik Królewski w Radzie Stanu. W celu wykonania przepisów o Aktach Stanu Cywilnego w Tytule IV prawa na Seymie tegorocznym zapadłego zawartych, na

przełożenie Komissyi Rządowych Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Sprawiedliwości i Woyny, postanowiliśmy i stanowimy: (...). Działo się w Warszawie na posiedzeniu Rady Administracyjney dnia 3. Miesiąca Listopada 1825 roku, Dz.P.K.P. Tom XI, Nr 42.

W Imieniu Najjaśniejszego MIKOŁAJA I. Cesarza Wszech Rossyi Króla Polskiego etc. etc. etc. Rada Administracyjna Królestwa. W wykonaniu Artykułu 93. Księgi I. Kodexu Cywilnego, chcąc zapewnić ściśle dopełnianie przez Starozakonnych przepisów prawa, w Aktach Stanu Cywilnego Tytułem IV. Księgi I tegoż Kodexu, tudzież Postanowieniem Namiestnika Królewskiego z dnia 3: Listopada 1825. r. obiętych, na przełożenie Komissyi Rządowej Religijnych i Oświecenia Publicznego, po wysłuchaniu zdania Ogólnego Zgromadzenia Rady Stanu, Postanowiliśmy i stanowimy co następuje: (...) Działo się na Posiedzeniu Rady Administracyjney w Warszawie dnia 7. Miesiąca Września 1830 roku, Dz.P.K.P. Tom XIII, Nr 52.

Wypis z protokołu posiedzenia Rady Administracyjnej dnia $\frac{24}{6}$ Miesiąca $\frac{\text{Października}}{\text{Listopada}}$ r. 1833 r.

(...) URZĄDZENIE Przedmiotów dotyczących Kościoła Grecko-Rossyjskiego w Królestwie Polskiem, wskazujące które z nich do władzy Biskupiej, a które do Komissyi Rządowej Wyznań i Oświecenia należą, tudzież prawidła i sposób wzajemnego znoszenia się w tychże przedmiotach, DZ.P.K.P. Tom XV, Nr 57.

Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu Królestwa Polskiego. Z Bożej Łaski My Mikołaj I. Cesarz Wszech Rossyi, Król Polski etc. etc. etc. Statutem organicznem w dniu 14 Lutego 1832 roku Królestwu Polskiemu nadanym, skreślając główne zasady urzędzenia tego kraju, już wtedy zwróciliśmy szczególniejszą Naszą uwagę na jego cywilne prawodawstwo, od dawna wymagające, przeyrzenia i uzupełnienia. W rzędzie praw cywilnych pierwsze miejsce zajmują prawa o związku familiynym. Sprawy małżeńskie, co do głównego przedmiotu swego, za dawney Polski, ulegały rozpoznaniu władzy duchowney; następnie ten starożytny porządek zupełney uległ zmianie; małżeństwo uznano za umowę cywilną, i zaraz tak zawarcie onego, jak i rozwiązanie, uczyniono zawisłem od władz cywilnych. W roku 1825 sprostowanem zostało to zboczenie od dawnych zasad, lecz sprostowanie nastąpiło w części, o ile okoliczności ówczesne dozwalały; zawarcie małżeństwa uczyniono podług pierwiastkowych przepisów; stanowienie zaś o rozwiązaniu onego, przy władzy cywilney pozostawiono. Nakoniec w roku 1833 zamierzono rozpoznawanie wszystkiego co iest w małżeństwie duchownem, zwrócić władzy do której to początkowo należało, mianowicie władzy

duchowney, a same tylko cywilne skutki małżeństwa, poruczyć rozpoznawaniu sądów cywilnych. Przyjąwszy takie prawidło wypadalo oprzeć na niem tryb działania iedney i drugiey władzy: władzy duchowney, zgodnie z prawami kanonicznemi; władzy cywilney, zgodnie z ogółem praw cywilnych. Należało nadto wskazać przepisy osób małżeństwa nietylko religii Rzymsko-Katolickiey, ale jeszcze i innych wyznań w Królestwie istniejących. Na tych głównych zasadach ułożone po wielokrotnych naradach i znoszeniach się duchowney i świeckiey władzy, prawo o małżeństwie, które było roztrząsane, co do wszelkich szczegółów, przez Departament do interesów Królestwa Polskiego w Radzie Państwa, i następnie uzyskało Naszą sankcyą. Przez prawo to spełnia się życzenie i wola w Bogu spoczywającego Nayukochańszego Brata Naszego, Cesarza i Króla ALEXANDRA I. i zarazem rozpoczyna się zbiór ustaw cywilnych, który z Bożą pomocą uzupełnić, i poddanym Naszym Królestwa Polskiego nadać zamierzamy, celem zabezpieczenia cywilnych praw każdego, i ugruntowania ich dobra na niezachwianej podstawie prawa. W skutek czego zalecamy przesłać pomienione prawo o małżeństwie Namiestnikowi Królestwa, dla niezwłocznego ogłoszenia i wykonania. Dan w Petersburgu dnia $\frac{16}{28}$ Marca 1836 roku. (...) O małżeństwie, Dz.P.K.P. Tom XVIII, Nr 64.

W Imieniu Nayiaśniejszego MIKOŁAJA I. Cesarza Wszech Rossyi Króla Polskiego etc. etc. Rada Administracyina Królestwa. Pragnąc zapewnić nadal ściślejsze wykonywanie przez Starozakonnych, przepisów o Aktach Stanu Cywilnego w Księdze Iey Kodexu Cywilnego i w Postanowieniu Namiestnika Królewskiego z dnia 3go Listopada 1825 r. objętych; zważywszy niemniej, że kary pieniężne w Postanowieniu z dnia 7go Września 1830 r. No 23,324 oznaczone, nie odpowiadaią celowi zamierzonemu, na przelożenie Komissyi Rządowej Spraw Wewnętrznych, Duchownych i Oświecenia Publicznego, postanowiła i stanowi co następuje: (...) Działo się w Warszawie na Posiedzeniu Rady Administracyiney dnia $\frac{25 \text{ Lutego}}{8 \text{ Marca}}$ 1836, Dz.P.K.P. Tom XVIII, Nr 64.

W Imieniu Nayiaśniejszego MIKOŁAJA I-go Cesarza Wszech Rossyi Króla Polskiego etc. etc. Rada Administracyina Królestwa. Pragnąc zapewnić nadal ściślejsze wykonywanie, przez duchownych wyznania starozakonnego i strony do tego wyznania należące, przepisów prawa o małżeństwie z 16 (28) Marca 1836 roku, na przelożenie Komissyi Rządowej Sprawiedliwości, przez Dyrektora Głównego Prezyduiącego w teyże Komissyi wniesione, postanowiła i stanowi, co następuje: (...) Działo się w

Warszawie na, posiedzeniu Rady Administracyjney, dnia 24 Maia (5 Czerwca) 1846 roku, Dz.P.K.P. Tom XXXVII, Nr 117.

W Imieniu Najjaśniejszego MIKOŁAJA I. Cesarza Wszech Rossyi Króla Polskiego etc. etc. etc. Rada Administracyjna Królestwa. W celu zapobieżenia nieszczęśliwym wypadkom z pogrzebania ciał ludzi, będących w stanie pozorney śmierci, i zapewnienia koniecznego w takich razach ratunku, tudzież w celu ochronienia zdrowia ogółu od szkodliwych wyziewów, powstających z psucia się ciał zmarłych, Rada Administracyjna, zatwierdzając przedstawione przed Komissją Rządową Spraw Wewnętrznych i Duchownych, i przy niniejszem Postanowieniu załączone Przepisy względem grzebania ciał zmarłych, postanowiła i stanowi: (...) Działo się w Warszawie, na posiedzeniu Rady Administracyjney, dnia 31 Maia (12 Czerwca) 1846 roku, Dz.P.K.P. Tom XXXVIII, Nr 118.

Kodex Kar Głównych i Poprawczych, Warszawa: wyd. w Drukarni Komissyi Rządowej Sprawiedliwości 1847.

Ustawa Przechodnia do Kodexu Kar Głównych i Poprawczych, Dz.P.K.P. Tom XL, Nr 123.

Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu Królestwa Polskiego. Z Bożej Łaski MY MIKOŁAJ I-szy Cesarz i Samowładca Wszech Rossyi, Król Polski, etc., etc., etc. (...) Dan w Petersburgu dnia 8 (20) Lutego 1849 roku. (...) USTAWA DLA KOŚCIOŁA EWANGELICKO-AUGSBURSKIEGO W KRÓLESTWIE POLSKIM, Dz.P.K.P. T. XLII, Nr 129.

Nr 9371. Komissya Rządowa Sprawiedliwości. Na zasadzie decyzji Rady Administracyjnej Królestwa, objawionej przez odezwę Sekretarza Stanu przy tejże Radzie z dnia 7 (19) Czerwca 1850 r., No 12612, Komissya Rządowa Sprawiedliwości ogłasza w Dzienniku Praw potwierdzone przez Najjaśniejszego Pana prawidła względem zawierania związków małżeńskich przez Urzędników i Officyalistów Rządowych, wydane jako środek czasowy do chwili ułożenia nowej ustawy o służbie cywilnej (...) PRAWIDŁA WZGLĘDEM WSTĄPIENIA W ZWIĄZKI MAŁŻEŃSKIE URZĘDNIKÓW I OFFICYALISTÓW RZĄDOWYCH, Dz.P.K.P. Tom XLIII, Nr 131.

W Imieniu Najjaśniejszego MIKOŁAJA I-go Cesarza Wszech Rossyi Króla Polskiego etc. etc. etc. Rada Administracyjna Królestwa. Biorąc na uwagę że zwyczaj dotychczasowy zmieniania nazwisk przy przechodzeniu starozakonnych na chrześcijańskie wyznanie, sprzeciwia się porządkowi Kontrolli ludności, i że dla zapobieżenia temu w Cesarstwie, na skutek najwyżej zatwierdzonego zdania Rady Państwa, wydany został pod datą 28-go Lutego 1850 r. Ukaz Rządzącego Senatu, ażeby przyjmujący chrzest

starozakonni zachowywali pierwsze swe nazwiska, na przedstawienie Komisssyi Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych postanowiła i stanowi: (...) Działo się w Warszawie na posiedzeniu Rady Administracyjnej dnia 13 (25) Czerwca 1850 r., Dz.P.K.P. Tom XLIII, Nr 133.

Wypis z Protokołu Sekretaryatu Stanu Królestwa Polskiego. Z Bożej Łaski MY ALEXANDER II-gi, Cesarz i Samowładca Wszech Rossyi, Król Polski, Wielki Xiążę Finlandzki, etc., etc., etc.. Uznawszy potrzebnem ustanowić dokładniejszy i jednostajniejszy porządek w rozmaitych gałęziach Zarządu Cywilnego w Królestwie Polskiem, oraz oznaczyć niezbędną na dobra służby kolej w otrzymywaniu tamże wyższych stopni, poleciliśmy skreślić ogólne dla wszystkich wydziałów służby Cywilnej w Królestwie Polskiem przepisy, biorąc jako główne zasady w przyjmowaniu do służby i posuwaniu na Urzędach: zdolności ukształcenie i osobiste każdego zasługi. Zatwierdziwszy ułożoną na tych zasadach w Ogólnem Zebraniu Warszawskich Departamentów Rządzącego Senatu i rozpoznaną w Radzie Państwa Ustawę o służbie Cywilnej w Królestwie Polskiem, rozkazujemy: Ustawę takową, obok tego załączoną po zamieszczeniu jej w Dzienniku Praw, wprowadzić w wykonanie. Spełnienie niniejszego naszego Ukazu wkładamy w Namiestnika naszego w Królestwie i Radę Administracyjną tegoż Królestwa. W Petersburgu, dnia 10 (22) Marca 1859 r. (...) USTAWA o Służbie Cywilnej w Królestwie Polskiem, Dz.P.K.P. Tom LIII, Nr 162.

Wypis z Protokołu Sekretarjatu Stanu Królestwa Polskiego. Z Bożej Łaski My, Alexander II-gi, Cesarz Wszech Rossyi, Król Polski, Wielki Książe Finlandzki, etc., etc., etc. (...) Dan w St. Petersburgu , dnia 14 (26) Grudnia 1865 r., Dz.P.K.P. Tom LXIII, Nr 206.

Ustawa o Zarządzie Gubernijalnym i Powiatowym w Guberniach Królestwa Polskiego, Dz.P.K.P. Tom LXVI, Nr 218.

DODATKOWE PRZEPISY do Najwyżej zatwierdzonej 19 (31) Grudnia 1866 r. Ustawy o zarządzie gubernialnym i powiatowym w guberniach Królestwa Polskiego, Dz.P.K.P. Tom LXVIII, Nr 230.

Ukaz do Rządzącego Senatu. W Ukazie Naszym do Rządzącego Senatu, wydanym 28 Marca 1867 r. oznajmiliśmy Wolę Naszą, aby przedsięwziąć środki do zupełnego zlania gubernij Królestwa Polskiego z innemi częściami Naszego Państwa, i w tym celu zwinąć wszystkie Centralne Władze Rządowe w Królestwie, z poddaniem miejscowych w każdym Wydziale Zarządów pod zawiadywanie właściwych Ministerstw. Obecnie, rozstrząsnąwszy ułożone, po porozumieniu się właściwych Ministrów z Namiestnikiem Naszym w Królestwie, projekta co do zwinęcia Komisssyi Rządowej Spraw

Wewnętrznych i zatwierdziwszy wnioski w tym przedmiocie Komitetu do Spraw Królestwa, Rozkazujemy: pomienioną Komisją znieść, i zostające pod jej zawiadywaniem Zarządy, poddać pod zwierzchność właściwych władz w Cesarstwie na następnych zasadach (...) W St. Petersburgu, 29 Lutego 1868 roku, Dz.P.K.P. Tom LXVIII, Nr 230.

W Imieniu Najjaśniejszego ALEXANDRA II-go, Cesarza i Samowładcy Wszech Rosseyi, Króla Polskiego, Wielkiego Księcia Finlandzkiego, etc., etc., etc. Komitet Urządzający w Królestwie Polskiem. Z powodu wynikłej kwestyi, o porządku mianowania podrabinów i duchownych przy żydowskich domach modlitwy, jak również szkólników, rzezaków, pukaczy i innej niższej służby przy bożnicach żydowskich, Komitet Urządzający na przedstawienie Dyrektora Głównego Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, w objaśnieniu art. 2 Oddz. II, Najwyżej zatwierdzonych dnia 29 Lutego 1868 r. dodatkowych przepisów do Ustawy o Zarządzie gubernijalnym i powiatowym w guberniach Królestwa Polskiego, postanowił i stanowi (...) Działo się w Warszawie, na 252 posiedzeniu, dnia 14 (26) Czerwca 1868 roku, Dz.P.K.P. Tom LXVII, Nr 232.

PRZEPISY O zastosowaniu do Warszawskiego okręgu sądowego Najwyżej zatwierdzonej dnia 14 Kwietnia 1866 roku ustawy notarialnej, [w:] Zbiór Praw. Postanowienia i rozporządzenia rządu, w guberniach Królestwa Polskiego obowiązujące, wydane po zniesieniu w 1871 roku urzędowego wydania Dziennika Praw Królestwa Polskiego, tom VI, zeb. i przeł. S. Godlewski, Warszawa: Druk S. Orgelbranda Synów 1881.

34. Najwyżej zatwierdzone postanowienie Komitetu do spraw Królestwa Polskiego. O wprowadzeniu w mieście Warszawie przepisów o wydawaniu świadectw na grzebanie umarłych i o sposobie zbierania wiadomości statystycznych o śmiertelności, [w:] Zbiór Praw. Postanowienia i rozporządzenia rządu, w guberniach Królestwa Polskiego obowiązujące, wydane po zniesieniu w 1871 roku urzędowego wydania Dziennika Praw Królestwa Polskiego, tom XIX, zeb. i przeł. S. Godlewski, Warszawa: Druk S. Orgelbranda Synów 1884.

184. Verordnung die Organisation der jüdischen Religionsgesellschaft im Generalgouvernement Warschau betreffend. 184. Rozporządzenie dotyczące organizacji Żydowskiego Towarzystwa religijnego w Jenerał-Gubernatorstwie Warszawskiem, [w:] Nr. 53. Verordnungsblatt für das General-Gouvernement Warschau. Ausgegeben in Warschau am 15. November 1916. Nr. 53. Dziennik rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego. Wydany w Warszawie dnia 15 listopada 1916 r., Warschau [Warszawa] 1916.

6. *Przepisy przechodnie do kodeksu karnego*, [w:] *Dziennik Urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego. No 1*, Warszawa 1917.

Akty prawne – Imperium Rosyjskie

Свод Законов Российской Империи. Том Девятый. Свод законов о состояниях, Издание 1899 г.

Свод Законов Российской Империи. Том Одиннадцатый. Часть Первая. Уставы духовных дел иностранных исповеданий, Издание 1899 года.

Уложение о наказаниях уголовных и исправительных (Дополнено по Продолжению 1868 г. и позднейшим узаконениям.) с разъяснениями по решениям кассационных департаментов Правительствующего сената, Санкт-Петербург-Москва 1869.

Новое уголовное уложение, Высочайше утвержденное 22 марта 1903 года. с приложением Предметного Алфавитного Указателя, С.-Петербургъ: Издание Каменноостровскаго Юридическаго Книжнаго Магазина В. П. Анисимова 1903.

Akty prawne – Monarchia Habsburska

V. *Patent. Daß sich jeder nach seinem wahren Namen nennen, und solchen nicht verandern solle. (...) den 3ten Februar 1776. (...) Uniwersal. Aby się każdy prawdziwym swoim Nazwiskiem mianował, y Owegoż nieprzemieniał (...) Dnia 3. Lutego Roku 1776*, [w:] *Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a Die 1. Januar. ad Ultimam Decembr. Anno 1776. Emanatorum. Kontynuacya Wyrokow y Rozkazow Powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Krolestwach od Dnia 1. Stycz. aż do Konca Grudnia Roku 1776. Wypadłych, Leopoli: wyd. Antonii Piller 1776 [dalej: Continuatio Edictorum 1776].*

XV. *Formularia Juxta quae Parochi Libros Metrices, intuitu baptizatorum, Copulatorum & sepultorum conficere ac conservare tenentur*, [w:] *Continuatio Edictorum 1776.*

X. *Patent, Die Tauf-, Ehe- und Sterberegister betreffend. (...) die 20ma Mensis Februarii, millesimo septingentesimo octuagesimo quarto. (...) UNIWERSAŁ. Względem Metryk, Chrztu-Slubów y Pogrzebów. (...) dnia 20go Miesiąca Lutego tysiąc siedemset osmdziesiątego czwartego (...)*, [w:] *Continuatio Edictorum, Mandatorum et Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a Die 1. Januarii ad Ultimam Decembris Anno 1784. Emanatorum. Kontynuacya Wyrokow y Rozkazow*

Powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Krolestwach od Dnia 1. Stycznia aż do konca Grudnia Roku 1784. Wypadłych, Lwów: wyd. J. Pillerowa 1784 [dalej: Continuatio Edictorum 1784].

XI. Patent, Wie das Sterberegister ben Beschauung der Todten abzusassen sommt. (...) den 21ten Tag des Monats Hornung im siebzehnhundert vier und achtzigsten. (...) UNIWERSAŁ, jakim sposobem Metryka napisana bydźma przy Oglądaniu Trupów. (...) dnia 21go Miesiąca Lutego tysiąc siedemset osmdziesiątego czwartego (...), [w:] Continuatio Edictorum 1784.

CIII. Patent. Die Führung bestimmter Geschlechtsnamen von Iten Jäner 1788. bei der Judenschaft betreffend. (...) den 28ten Tag des Monats August im 1787 (...) UNIWERSAŁ. Aby każdy z żydów od 1go Stycznia Roku 1788. stale przezwisko przybrał sobie. (...) dnia 28go Sierpnia 1787 (...), [w:] Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a Die 1. Januar. ad ultimam Decembris Anno 1787. Emanatorum. Continuacja Wyrokow y Rozkazow Powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Krolestwach od Dnia 1. Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1787. Wypadłych, Leopoli: wyd. Typis Viduae Josephae Piller 1787 [Continuatio Edictorum 1787].

CXXXIII. Patent. Daß wenn der Vater eines ausser der Ehe erzeugten Kindes zu sehn überwiesen wird, ist auch das Taufprotokoll oder sogenannte Geburtsbuch zu zählen, welches bei den Pfarrenen vorschriftmässig geführt wird. (...) den 22ten Tag des Monats Nov. im 1787ten. (...) UNIWERSAŁ. Względem dochodzenia Oyca dziecięcia z nieprawego łoża splodzonego przez Protokół chrztu. (...) dnia 22go Listopada 1787, [w:] Continuatio Edictorum 1787.

Ustawy Cywilne Dla Galicyi Zachodniey. Część Pierwsza, Wiedeń: drukiem Józefa Hraszańskiego 1797.

Ustawy Cywilne Dla Galicyi Zachodniey. Część Druga, Wiedeń: drukiem Józefa Hraszańskiego 1797.

Ustawy Cywilne Dla Galicyi Zachodniey. Część Trzecia, Wiedeń: drukiem Józefa Hraszańskiego 1797.

XXII. Kreisschreiben. Daß im Zukunft in den Matrikenbüchern nebst dem Tage der erteilten Taufe auf jener der Geburth in eine besondere Rubrik einzutragen, und ben Ausfertigung der Taufscheine nebst dem Tage der Taufe auch jener der Geburth anzuzeigen fehe. (...) Lemberg den 22. May 1822. (...) Cyrkularz. Iż na przyszłość w książkach Metryk oprócz dnia udzielonego chrztu, także dzień urodzenia w osobney

wpisany a przy wydaniu Metryki chrztu oprócz dnia chrztu także dzień urodzenia wykazany być powinien. (...) W Lwowie dnia 22. Maia 1812, [w:] *Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a Die 1. Mensis Januar. Anno 1812. Emanatorum. Kontynuacja Wyrokow y Rozkazow Powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Królewstwach od Dnia 1. Miesiąca Roku 1812 Wypadłych*, Leopoli: wyd. Typis Josephi Piller 1812.

XLVIII. *Kreisschreiben. Wie sich die Seelsorger aller christlichen Konfessionen und Diejenigen welche bei den Israeliten die Geburtsbücher führen bei Eintragung der Geborhnen in dieselben zu benehmen haben.* (...) *Cyrkularz. Jak sobie Duchowni, i ci którzy u Izraelitów księgi narodzenia utrzymuią, przy zapisaniu narodzonych do tychże ksiąg postępować maia*, [w:] *Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a Die 1. Januari. ad Ultimam Decembris Anno 1813. Emanatorum. Kontynuacja Wyrokow y Rozkazow Powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Królewstwach od dnia 1. Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1813 wypadłych* [dalej: *Continuatio Edictorum 1813*], Leopoli: wyd. Typis Josephi Piller 1813.

Instrukzion für die Seelsorger und Führer der Geburtsbücher. (...) *Instrukcyja Dla Duchownych staranie około dusz maiacych, i dla prowadzących Księgi urodzenia*, [w:] *Continuatio Edictorum 1813*.

XXX. *Kreisschreiben. Wegen Aufhebung der hebräischen oder jüdischen Sprache und Schrift in allen Handlungen.* (...) *Lemberg, den. 18. November 1814* (...) *Cyrkularz. Którym pisma hebrayskie czyli żydowskie znoszą się.* (...) *W Lwowie dnia 18. Listopada 1814*, [w:] *Continuatio Edictorum et Mandatorum Universalium in Regnis Galiciae et Lodomeriae a Die 1. Januari. ad Ultimam Decembris Anno 1814. Emanatorum. Kontynuacja Wyrokow y Rozkazow Powszechnych w Galicyi y Lodomeryi Królewstwach od dnia 1. Stycznia aż do końca Grudnia Roku 1814* wypadłych, Leopoli: wyd. Typis Josephi Piller 1814.

946. *Patent vom Iten Junius 1811*, [w:] *Seiner Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache. Für die Deutschen Staaten der Oesterreichischen Monarchie. Von dem Jahre 1804 bis 1811. Dritte Fortsetzung der Gesetze und Verfassungen im Justizfache unter seiner jetzt regierenden Majestät Kaiser Franz*, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staats-Druckeren 1816.

337. *Patent vom 13ten Februar 1797, für West-Galizien*, [w:] *Seiner Majestät des Kaisers Franz Gesetze und Verfassungen im Justiz-Fache. Für die Deutschen Staaten der*

- Oesterreichischen Monarchie. In den ersten vier Jahren Seiner Regierung*, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckeren 1817.
- Nro. 16670. *Kreisschreiben des f. f. galizischen Landesguberniums. Kreisschreiben des k. k. galizischen Landesguberniums. Ueber die Wirkung der Namensfertigungen in jüdischer oder hebräischer Schrift. (...) Lemberg am 31. März 1846. (...) O skuteczności podpisów imiennych żydowskich lub hebrejskich, (...) We Lwowie d. 31. Marca* 1846,
<https://academica.edu.pl/reading/readSingle?cid=66259994&uid=60638800>.
117. *Kaiserliches Patent vom 27. Mai 1852, wodurch eine neue, durch die späteren Gesetze ergänzte, Ausgabe des Strafgesetzbuches über Verbrechen und schwere Polizeiübertretungen vom 3. September 1803, mit Aufnahme mehrerer neuer Bestimmungen, als alleiniges Strafgesetz über Verbrechen, Vergehen und Uebertretungen für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme der Militärgränze, kundgemacht, und vom 1. September 1852 angefangen in Wirksamkeit gesetzt wird., [w:] Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1852*, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1852.
64. *Stempelschlicht der in hebräischer Sprache verfaßten, oder mit jüdischen Schriftzeichen geschriebenen Urkunden, [w:] Provinzial Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien für das Jahr 1846. umsassend um die Gesetze und Verordnungen vom 1. Jänner bis 1. Dezember 1848 herausgegeben auf allerhöchsten Befehl unter Aufsicht des k.k. galizischen Landesguberniums*, Lemberg: Aus der k.k. galizischen Provinzial-Staats-Druckerei 1853.
64. *Dokumenta, ułożone w języku hebrajskim, albo pisane pismem żydowskim, podpadają stęplowi, [w:] Zbiór ustaw prowincjonalnych dla Królestw Galicyi i Lodomeryi z roku 1848, obejmujący ustawy i rozporządzenia od d. 1. Stycznia do d. 1. Grudnia 1848. Wydany za najwyższym rozkazem pod dozorem c. k. galicyjskiego Rządu krajowego*, Lwów: Z ces. król. Galicyjskiej drukarni rządowej 1853.
198. *Verordnung der Ministerien des Innern und der Justiz und der obersten Polizeibehörde vom 30. October 1857, wirksam für alle Kronländer, mit Ausnahme der Militärgränze, womit eine allgemeine Vorschrift für die Bestrafung jener geringeren Gesetzes-Uebertretungen bekannt gemacht wird, für welche weder in dem allgemeinen Strafgesetze, noch in besonderen Verordnungen die Strafe bemessen ist, [w:] Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1857*, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1857.

222. *Verordnung des Justizministeriums und des Ministeriums für Cultus und Unterricht vom 14. December 1859, giltig für den ganzen Umfang des Reiches, mit Ausnahme der Militärgränze, betreffend die Dispensen von Beibringung der Tauf- (Geburts-) Scheine bei Ehen der Katholiken, [w:] Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1859, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1859.*
15. *Bekanntmachung des Staatsministeriums von 23. Jänner 1866, betreffend die Verfassung der evangelischen Kirche Augsburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in jenen Ländern, für welche das kaiserliche patent vom 8. April 1861 (Reichs-Gesetz-Blatt Nr. 41) und die Verordnung des Staatsministeriums vom 9. April 1861 (Reichs-Gesetz-Blatt Nr. 42) erlassen worden ist (...) Verfassung der evangelischen Kirche Augsburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in dem Erzherzogthume Oesterreich ob und unter der Enns, dem Herzogthume Salzburg, dem Herzogthume Steiermark, den Herzogthümern Kärnthen und Krain, der gefürsteten Grafschaft Görz und Gradiska, der Markgrafschaft Istrien und der Stadt Triest mit ibrem Gebiete, in der gefürsteten Grafschaft Tirol und Voralberg, dem Königreiche Böhmen, der Markgrafschaft Mähren, dem Herzogthume Oberund Niederschlesien, den Königreichen Galizien und Lodomerien mit den Herzogthümern Auschwitz und Zator, dem Grossherzogthume Krakau und dem Herzogthume Bukowina, [w:] Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1866, Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1866.*
47. *Gesetz vom 25. Mai 1868, wodurch die Vorschriften des zweiten Hauptstückes des allgemeinen bürgerl. Gesetzbuches über das Eherecht für Katholiken wieder hergestellt, die Gerichtsbarkeit in Ehesachen der Katholiken den weltlichen Gerichtsbehörden überwiesen und Bestimmungen über die bedingte Zulässigkeit der Eheschließung vor weltlichen Behörden erlassen werden, [w:] Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1868, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1868 [dalej: RGBKÖ 1868].*
49. *Gesetz vom 25. Mai 1868, wodurch die interconfessionellen Verhältnisse der Staatsbürger in den darin angegebenen Veziehungen geregelt werde, [w:] RGBKÖ 1868.*
80. *Verordnung der Minister der Justiz, des Cultus und des Innern vom. 1. Juli 1868, betreffend den Vollzug des Gesetzes in Ehesachen vom 25. Mai 1868, Reichs-Gesetz-Blatt Nr. 47, [w:] RGBKÖ 1868.*

151. *Gesetz vom 5. Dezember 1868, womit für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder die Art und Weise der Erfüllung der Wehrpflicht geregelt wird. (...)* Wehrgesetz, [w:] RGBKÖ 1868.
4. *Gesetz, betreffend die Eheschließung zwischen Angehörigen verschiedener christlicher Confessionen*, [w:] *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Oesterreich. Jahrgang 1869*, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1869.
12. *Gesetz vom. 10. Juli 1868, betreffend die Beweiskraft der Geburts-, Trauungs-, und Sterbematriken der Israeliten*, [w:] *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich. Jahrgang 1869*, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1869 [dalej: RGBKÖ 1869].
13. *Verordnung der Minister des Cultus und des Innern vom 18. Jänner 1869, betreffend den Vollzug der, den Uebertritt von einer Kirche oder Religionsgesellschaft zur anderen, regelnden Bestimmungen des Gesetzes vom 25. Mai 1868, Reichsgesetzblatt Nr. 49*, [w:] RGBKÖ 1869.
51. *Gesetz vom 9. April 1870, über die Ehen von Personen, welche keiner gesetzlich anerkannten Kirche oder Religionsgesellschaft angehören, und über die Führung der Geburts-, Ehe- und Sterberegister für dieselben*, [w:] *Reichsgesetzblatt für die Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Jahrgang 1870*, Wien: Aus der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1870 [dalej: RRKL 1870].
51. *Ustawa z dnia 9 kwietnia 1870, o małżeństwie osób nie należących do żadnego prawnie uznanego kościoła lub społeczności religijnej i o prowadzeniu metryk urodzenia, zaślubin i zejścia dla tychże*, [w:] *Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych. Rok 1870*, Wiedeń: Drukiem cesarsko-królewskiej drukarni nadwornej i rządowej 1870 [dalej: Dz.U.P.K. 1870].
128. *Verordnung der Minister des Innern, des Cultus und der Justiz vom. 20. October 1870 , betreffend die innere Einrichtung und Führung der Geburts-, Ehe- und Sterberegister für Personen, welche keiner gesetzlich anerkannten Kirche oder Religionsgesellschaft angehören*, [w:] RRKL 1870.
128. *Rozporządzenie ministrów spraw wewnętrznych, wyznań i sprawiedliwości z dnia 20 października 1870, względem wewnętrznego urzędzenia i prowadzenia metryk urodzenia, zaślubin i zejścia dla osób nie należących do żadnego prawnie uznanego kościoła lub społeczności religijnej*, [w:] Dz.U.P.K. 1870.
- Rozporządzenie wys. c. k. Ministerstwa spraw wewnętrznych z dnia 6. Grudnia 1873. 1. 14.102, względem obowiązku prowadzących metryki izraelitów, do przedkładania*

- duplikatów zapisków metrykalnych władzom administracyjnym, [w:] Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskiem. Rocznik 1874, Lwów: Z Drukarni A. J. O. Rogosza we Lwowie 1874.*
68. *Gesetz vom 20. Mai 1874, betreffend die gesetzliche Anerkennung von Religionsgesellschaften, [w:] Reichsgesetzblatt für die Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Jahrgang 1874, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1874.*
68. *Ustawa z dnia 20 maja 1874, o uznawaniu prawnem społeczności religijnych, [w:] Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w Radzie państwa reprezentowanych. Rok 1874, Wiedeń: Drukiem cesarsko-królewskiej nadwornej i rządowej drukarni 1874.*
- Nr. 66. *Kundmachung der gal. k.k. Statthaltereii vom. 25. September 1875 Zahl 47131, über die Sprache in welcher die Matriken zu führen, sowie die Metrikenauszüge und Zeugnisse auszufertigen sind, [w:] Landes-Gesetz- und Verordnungsblatt für das Königreich Galizien und Lodomerien sammt dem Großherzogthume Krakau. Jahrgang 1875, Lemberg 1875.*
- Nr. 66. *Obwieszczenie c.k. Namiestnictwa z dnia 25. Września b. r. L. 47131 względem języka w którym mają być prowadzone zapisy metrykalne i wydawane wyciągi i poświadczenia metrykalne, [w:] Dziennik ustaw i rozporządzeń krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskiem. Rok 1875, Lwów 1875.*
- Nr. 55. *Obwieszczenie c. k. Namiestnictwa z dnia 14. Września 1876 l. 42.884, którem ogłasza się rozporządzenie W. Ministerstwa spraw wewnętrznych, wydane w porozumieniu z Ministerstwem sprawiedliwości oraz z Ministerstwem Wyznań i Oświecenia z dnia 15. Marca 1875 l. 12944, dotyczące prowadzenia metryk urodzin, zaślubin i śmierci Izraelitów w Galicyi, [w:] Dziennik Ustaw i Rozporządzeń Krajowych dla Królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z Wielkim Księstwem Krakowskiem. Rocznik 1876, Lwów: Z Drukarni A. J. O. Rogosza we Lwowie 1876 [dalej: Dz.U.R.K. 1876].*
- Rozporządzenie Ministerstwa spraw wewnętrznych w porozumieniu z Ministerstwem sprawiedliwości oraz z Ministerstwem wyznań i oświecenia dotyczące prowadzenia metryk urodzin, zaślubin i śmierci Izraelitów w Galicji, [w:] Dz.U.R.K. 1876.*

Instrukcja względem prowadzenia izraelickich metryk urodzin, zaślubin i śmierci, [w:] Dz.U.R.K. 1876.

100. *Verordnung der Ministerien des Innern, des Cultus und der Justiz vom 8. November 1877, betreffend die innere Einrichtung und Führung der Geburts-, Ehe- und Sterberegister für die Mitglieder der altkatholischen Kirche, [w:] Reichsgesetzblatt für die Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Jahrgang 1877, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1877.*

100. *Rozporządzenie ministerstw spraw wewnętrznych, wyznań i sprawiedliwości z dnia 8 listopada 1877, o wewnętrznem urządzeniu i utrzymywaniu ksiąg urodzin, zaślubin i zejścia dla członków kościoła starokatolickiego, [w:] Dziennik ustaw państwa dla królestw i krajów w radzie państwa reprezentowanych. Rok 1877, Wiedeń: Z cesarsko-królewskiej drukarni nadwornej i rządowej 1877.*

4. *Verfassung der evangelischen Kirche Augsburgischen und Helvetischen Bekenntnisses in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, [w:] Reichsgesetzblatt für die Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Jahrgang 1892, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1892.*

4. *Ustawa ewangelickiego kościoła wyznania augsburskiego i helweckiego w królestwach i krajach w Radzie Państwa reprezentowanych, [w:] Dziennik ustaw państwa dla krajów i królestw w Radzie Państwa reprezentowanych. Rok 1892, Wiedeń: Z cesarsko-królewskiej drukarni nadwornej i rządowej 1892.*

176. *Gesetz vom 19. September 1898, mit welchem Bestimmungen über die Dotation der katholischen Seelforgegeistlichkeit erlassen werden, [w:] Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche and Länder. Jahrgang 1898, Wien: Aus der kaiserlich- königlichen Hof- und Staatsdruckerei 1898.*

Akty prawne – Królestwo Węgier

1827. évi XXIII. törvénycikk az egyházi anyakönyveknek másod példányban a törvényhatóságok levéltárába helyezéséről s ott leendő őrzéséről, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=82700023.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagemum%3D26#>.

1840. évi VI. törvénycikk a magyar nyelvről, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84000006.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagemum%3D27>.

1870. évi XLII. törvénycikk a köztörvényhatóságok rendezéséről (Szentelítve: 1870. VIII. 1. Kihirdetve: a képviselőházban 1870. VIII. 2., a főrendek házában 1870. VIII. 3),

- <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=87000042.TV&targetdate=&printTitle=1870.+%C3%A9vi+XLII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>.
1876. évi VI. Törvénycikk a közigazgatási bizottságról, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600006.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D29>.
1886. évi XXI. törvénycikk (a törvényhatóságokról) (Szentelése: 1886. VI. 27. Kihirdetve: 1886. VII), <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=88600021.TV&targetdate=&printTitle=1886.+%C3%A9vi+XXI.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>.
1894. évi XXXI. Törvénycikk a házassági jogról (Szentelése: 1894. XII. 9. Kihirdetve: 1894. XII. 18, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400031.TV>.
1894. évi XXXIII. törvénycikk az állami anyakönyvekről (Szentelése: 1894. XII. 9. Kihirdetve: 1894. XII. 18), <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=89400033.TV&targetdate=&printTitle=1894.+%C3%A9vi+XXXIII.+t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referer=1000ev>.
1904. évi XXXVI. törvénycikk az állami anyakönyvekről szóló 1894:XXXIII. tc. Módosításáról (Szentelése: 1904. IX. 15. Kihirdetve: 1904. IX. 20.), <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90400036.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D35>.

Akty prawne – Królestwo Prus i Rzesza Niemiecka

Prawo krajowe. Tom czwarty. Powszechnie Prawo Krajowe dla Państw Pruskich: Część druga, tom drugi, Poznań: Czcionkami Wilh. Dekera i Spółki 1826.

Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten. Nr. 20. (Nr. 3261). Verordnung über die Verhütung eines die gesetzliche Freiheit und Ordnung gefährdenden Mißbrauchs des Versammlungs- und Vereinigungsrechtes. Vom 11. März 1850, [w:] Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten. 1850. Enthält die Gesetze, Verordnungen etc. vom 4. Januar bis zum 5. Dezember 1850., nebst einigen Verordnungen aus den Jahre 1849. (Von Nr. 3201. bis Nr. 3340) Nr. 1. bis incl. 42., Berlin: zu haben im vereinigten Gesetz-Sammlungs-Debits und Zeitungs-Komtoir 1850.

Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten. Unter Andeutung der obsoleten oder aufgehobenen Vorschriften und Einschaltung der jüngeren noch geltenden Bestimmungen, herausgegeben mit Kommentar in Anmerkungen von Dr. C. F. Koch. Zweiter Theil, zweiter Band, Berlin: von I. Guttentag 1857.

Bundes-Gesetzblatt des Norddeutschen Bundes. No 11. (Nr. 23.) Gesetz, betreffend die Organisation der Bundeskonsulate, sowie die Amtsrechte und Pflichten der Bundeskonsuln. Vom 8. November 1867., [w:] Bundes-Gesetzblatt Des Norddeutschen Bundes. 1867. Enthält die Gesetze, Verordnungen etc. vom 8. Juli bis 29. Dezember 1867., nebst einigen früheren Gesetzen und Verordnungen etc. von 1845. ff. (Von № 1. bis incl. 31.) № 1. bis incl. 14., Berlin: zu haben im vereinigten Gesetz-Sammlungs-Debits- und Zeitungs-Komtoir 1867.

Bundes-Gesetzblatt des Norddeutschen Bundes. No 45. (Nr. 584.) Gesetz, betreffend die Eheschließung und die Beurkundung des Personenstandes von Bundesangehörigen im Auslande. Vom 4. Mai 1870., [w:] Bundes-Gesetzblatt des Norddeutschen Bundes. 1870. Enthält die Gesetze, Verordnungen etc. vom 6. Januar bis 30. Dezember 1870., nebst einigen früheren Verträgen etc. aus den Jahren 1868. und 1869. (Von № 401. bis incl. 601.) № 1. bis incl. 51, Berlin: zu haben im vereinigten Gesetz-Sammlungs-Debits- und Zeitungs-Komtoir 1870.

Reichs-Gesetzblatt. No 24. (Nr. 651) Gesetz, betreffend die Redaktion des Strafgesetzbuchs für den Norddeutschen Bund als Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich. Vom 15. Mai 1871 [w:] Reichs-Gesetzblatt. 1871. Enthält die Gesetze, Verordnungen etc. vom 1. Januar bis 29. Dezember 1871, nebst einem Verträge und einem Allerhöchsten Erlasse aus dem Jahre 1870. (Von No 602 bis incl. No 768.) No 1 bis incl. No 53., Berlin: zu haben im Kaiserlichen Post-Zeitungsamte 1871.

Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten. Nr. 14. (Nr. 8127). Gesetz, betreffend den Austritt aus der Kirche vom 14. Mai 1873, [w:] Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten. 1873. Enthält die Gesetze, Verordnungen etc. vom 3. Januar bis zum 15. Dezember 1873., nebst einigen Verordnungen etc. aus den Jahren 1871. und 1872. (Von Nr. 8084. bis Nr. 8167) Nr. 1. bis incl. 35., Berlin zu haben im Gesetz-Sammlungs-Debits-Komtoir 1873.

Gesetzsammlung für die Königlich-Preußischen Staaten. 1874. Nr. 7. (Nr. 8182). Gesetz über die Beurkundung des Personenstandes und die Form der Eheschließung. Vom 9. März 1874, [w:] Gesetzsammlung für die Königlich-Preußischen Staaten. 1874. Enthält die Gesetze, Verordnungen etc. vom 2. Januar bis zum 2. Dezember 1874., nebst einigen Verordnungen etc. aus den Jahren 1872. und 1873. (Von Nr. 8168. bis Nr. 8247) Nr. 1. bis incl. 28., Berlin: zu haben im Gesetz-Sammlungs-Debits-Komtoir 1874.

Reichsgesetzblatt. No 4. (Nr. 1040.) Gesetz über die Beurkundung des Personenstandes und die Eheschließung. Vom 6. Februar 1875, [w:] Reichsgesetzblatt. 1875. Enthält die

- Gesetze, Verordnungen etc. vom 4. Januar bis 29. Dezember 1875, nebst einem Gesetze und mehreren Verträgen vom Jahre 1874. (Von No 1034 bis No 1106.) No 1 bis incl. 35., Berlin: zu haben im Kaiserlichen Post-Zeitungsamte 1875.*
- Central-Blatt für das Deutsche Reich. No 28. (...) 4. Justiz-Wesen: Ausführungs-Verordnung zum Gesetz über die Beurkundung des Personenstandes vom 6. Februar 1875; Bekanntmachung hierzu, [w:] Central-Blatt für das Deutsche Reich. Herausgegeben im Reichskanzler-Amt. Dritter Jahrgang. 1875, Berlin: Carl Heymann's Verlag 1875.*
- Reichsgesetzblatt. No 30. (...) (Nr. 1090.) Verordnung, betreffend die Beurkundung von Sterbefällen solcher Militärpersonen, welche sich an Bord der in Dienst gestellten Schiffe oder anderen Fahrzeuge der Marine befinden. Vom 4. November 1875, [w:] RGBL. 1875.*
- Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten. Nr. 25. (Nr. 8454). Gesetz, betreffend den Austritt aus den jüdischen Synagogengemeinden. Vom 28. Juli 1876, [w:] Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten. 1876. Enthält die Gesetze, Verordnungen etc. vom 5. Januar bis zum 6. Dezember 1876., nebst einigen Verordnungen aus den Jahren 1873. und 1875. (Von No. 8395. bis Nr. 8471) No. 1. bis incl. 34., Berlin: zu haben im Gesetz-Sammlungs-Debits-Komtoir 1876.*
- Reichs-Gesetzblatt. No 3. (Nr. 1279.) Verordnung, betreffend die Verrichtungen der Standesbeamten in Bezug auf solche Militärpersonen, welche ihr Standquartier nach eingetretener Mobilmachung verlassen haben. Vom 20. Januar 1879, [w:] Reichsgesetzblatt. 1879. Enthält die Gesetze, Verordnungen u. s. w. vom 20. Januar bis 24. Dezember 1879, nebst mehreren Verträgen, einem Allerhöchsten Erlasse und einer Bekanntmachung vom Jahre 1878. (Von Nr. 1276 bis einschl. Nr. 1354.) Nr. 1 bis einschl. Nr. 37., Berlin: zu haben im Kaiserlichen Post-Zeitungsamt. 1879.*
- Reichsgesetzblatt. Nr. 21. (Nr. 2321.) Bürgerliches Gesetzbuch. Vom 18. August 1896, [w:] Reichsgesetzblatt. 1896. Enthält die Gesetze, Verordnungen u. s. w. vom 19. Januar bis 11. Dezember 1896 nebst zwei Verträgen aus den Jahren 1893 und 1895. (Von Nr. 2285 bis einschl. Nr. 2352.) Nr. 1 bis einschl. Nr. 40., Berlin: zu haben im Kaiserlichen Post-Zeitungsamt. 1896.*
- Reichs-Gesetzblatt. Nr. 21. (Nr. 2473.) Gesetz über die Angelegenheiten der freiwilligen Gerichtsbarkeit. Vom 17. Mai 1898, [w:] Reichs-Gesetzblatt. 1898. Enthält die Gesetze, Verordnungen u. s. w. vom 11. Januar bis 28. Dezember 1898, nebst einem Verträge vom Jahre 1894, sowie einer Verordnung und sieben Verträgen vom Jahre*

1897. (Von Nr. 2438 bis einschl. Nr. 2539.) Nr. 1 bis einschl. Nr. 57., Berlin: zu haben im Kaiserlichen Post-Zeitungsamte 1898.

Reichs-Gesetzblatt. Nr. 15. (Nr. 2566.) Bekanntmachung, betreffend Vorschriften zur Ausführung des Gesetzes über die Beurkundung des Personenstandes und die Eheschließung. Vom 25. März 1899, [w:] Reichs-Gesetzblatt. 1899. Enthält die Gesetze, Verordnungen u. s. w. vom 18. Januar bis 28. Dezember 1899, nebst einem Verträge vom Jahre 1896, zwei Verträgen vom Jahre 1897 und vier Verträgen vom Jahre 1898. (Von Nr. 2540 bis einschl. Nr. 2641.). Nr. 1 bis einschl. Nr. 53, Berlin: zu haben im Kaiserlichen Post-Zeitungsamte 1899.

Reichs-Gesetzblatt. Nr 12. (Nr. 3206.) Verordnung, betreffend die Verrichtungen der Standesbeamten in bezug auf solche Militärpersonen der Kaiserlichen Marine, welche ihr Standquartier nicht innerhalb des Deutschen Reichs haben oder dasselbe nach eingetretener Mobilmachung verlassen haben, sowie in bezug auf alle Militärpersonen, welche sich auf den in Dienst gestellten Schiffen oder anderen Fahrzeugen der Kaiserlichen Marine befinden. Vom 20. Februar 1906., [w:] Reichs-Gesetzblatt. 1906. Enthält die Gesetze, Verordnungen usw. vom 6. Januar bis 21. Dezember 1906 nebst einem Verträge vom Jahre 1902, zwei Verträgen vom Jahre 1904 und fünf Verträgen und einer Notiz vom Jahre 1905. (Von Nr. 3185 bis einschl. Nr. 3283.) Nr. 1 bis einschl. Nr. 52., Berlin: zu haben im Kaiserlichen Postzeitungsamte 1906.

Reichs-Gesetzblatt Jahrgang 1915 Nr. 168 (...) (Nr. 4970) Bekanntmachung über die Erneuerung vernichteter Standesregister. Vom 25. November 1915., [w:] Reichs-Gesetzblatt 1915. Enthält die Gesetze, Verordnungen usw. vom 4. Januar bis 30. Dezember 1915 nebst einem Verträge vom Jahre 1909 sowie einem Vertrag und einer Bekanntmachung vom Jahre 1914 (Von Nr. 4599 bis einschl. Nr. 5006) Nr. 1 bis einschl. Nr. 190, Berlin: Herausgegeben im Reichsamte des Innern Zu beziehen durch alle Postanstalten 1915.

Reichs-Gesetzblatt Jahrgang 1916 Nr. 76 (...) (Nr. 5152) Bekanntmachung, betreffend Ausführungsbestimmungen zu der Verordnung des Bundesrats über die Erneuerung vernichteter Standesregister vom 25. November 1915 (Reichs-Gesetzbl. S. 779), Vom 14. April 1916., [w:] Reichs-Gesetzblatt 1916. Enthält die Gesetze, Verordnungen usw. vom 6. Januar bis 24. Dezember 1916 (Von Nr. 5007 bis einschl. Nr. 5641) Nr. 1 bis einschl. Nr. 292, Berlin: Herausgegeben im Reichsamte des Innern Zu beziehen durch alle Postanstalten 1916, s. 289-294.

Reichs-Gesetzblatt Jahrgang 1917 Nr. 12 (...) (Nr. 5668) Bekanntmachung über die Beurkundung von Geburts- und Sterbefällen Deutscher im Ausland. Vom 18. Januar 1917., [w:] Reichs-Gesetzblatt 1917. Enthält die Gesetze, Verordnungen usw. vom 4. Januar bis 28. Dezember 1917 nebst zwei Verordnungen vom Jahre 1916 (Von Nr. 5642 bis einschl. Nr. 6194) Nr. 1 bis einschl. Nr. 220, Berlin: Herausgegeben im Reichsamt des Innern Zu beziehen durch alle Postanstalten 1917 [dalej: RGBl. 1917].

Reichs-Gesetzblatt Jahrgang 1917 Nr. 12 (...) (Nr. 5669) Bekanntmachung über die Eintragung der Legitimation unehelicher Kinder von Kriegsteilnehmern in das Geburtsregister. Vom 18. Januar 1917., [w:] RGBl. 1917.

Reichs-Gesetzblatt Jahrgang 1917 Nr. 180 (...) (Nr. 6079) Ausführungsbestimmung zu der Verordnung des Bundesrats über die Beurkundung von Geburts- und Sterbefällen Deutscher im Ausland vom 18. Januar 1917 (Reichs-Gesetzbl. S. 55). Vom 15. Oktober 1917., [w:] RGBl. 1917.

Reichs-Gesetzblatt Jahrgang 1920 Nr. 135 (Nr. 7623) Gesetz über den Personenstand. Vom 11. Juni 1920., [w:] Reichs-Gesetzblatt 1920. Enthält die Gesetze, Verordnungen usw. vom 3. Januar bis 30. Dezember 1920 nebst einem Gesetz und sieben Verordnungen vom Jahre 1919 (Von Nr. 7220 bis einschl. Nr. 7914) Nr. 1 bis einschl. Nr. 243, Berlin: Herausgegeben im Reichsministerium des Innern Zu beziehen durch alle Postanstalten 1920.

Akty prawne – II Rzeczpospolita

Tymczasowa ustawa o powszechnym obowiązku służby wojskowej (Dz.P.K.P. 1918 nr 13, poz. 28).

Reskrypt Rady Regencyjnej o utworzeniu i organizacji głównego Urzędu Statystycznego (M.P. 1918 nr 100).

Dekret o zmianach w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na terenie b. Królestwa Kongresowego. (Dz.P.P.P. 1919 nr 14 poz. 175).

Rozporządzenie o języku urzędowym władz administracyjnych i t. d., „Tygodnik Urzędowy” [Naczelnej Rady Ludowej] 1919 nr 12, poz. 56.

Ustawa z dnia 3 czerwca 1919 r. o komisji kodyfikacyjnej. (Dz.P.P.P. 1919 nr 44, poz. 315).

Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej. (Dz.P.P.P. 1919 nr 64, poz. 385).

Ustawa z dnia 21 października 1919 r. o organizacji statystyki administracyjnej. (Dz.U. 1919 nr 85, poz. 464).

Ustawa z dnia 24 października 1919 r. w przedmiocie zmiany nazwisk. (Dz.U. 1919 nr 88, poz. 478).

K. B. 4645. 13. Prowadzenie metryk śmierci osób wojskowych (Dz.R. 1920 nr 1, poz. 13).

Rozporządzenie o języku urzędowym władz administracyjnych (Dz.Urz. MBDP nr 18, poz. 171).

Ustawa z dnia 11 maja 1920 r. w przedmiocie uznania nazwisk, przybranych podczas służby wojskowej. (Dz.U. 1920 nr 42, poz. 251).

Ustawa z dnia 14 lipca 1920 r. w przedmiocie taksy tymczasowej dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1920 nr 67, poz. 451).

Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z dnia 22 września 1920 r. o wzmiankach w aktach zejścia osób zabitych przez nieprzyjaciela lub zmarłych z powodu okoliczności wojennych. (Dz.U. 1920 nr 92, poz. 610).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 października 1920 r. w sprawie organizacji statystyki ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1920 nr 108, poz. 710).

Rozporządzenie wykonawcze Ministra Spraw Wojskowych, Ministra Spraw Wewnętrznych i Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z dnia 20 listopada 1920 r. do ustawy z dnia 11 maja 1920 r. w przedmiocie uznania nazwisk, przybranych podczas służby wojskowej. (Dz.U. 1920 nr 112, poz. 743).

Rozporządzenie w sprawie podwyższenia taryfy opłat przysługującym urzędnikom stanu cywilnego (Dz.Urz. MBDP 1920 nr 35, poz. 315).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 grudnia 1920 r. w przedmiocie zmiany taksy dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1921 nr 3, poz. 10).

Ustawa z dnia 18 marca 1921 r. o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i ich rodzin oraz o zaopatrzeniu rodzin po poległych i zmarłych lub zaginionych bez własnej winy, których śmierć, względnie zaginięcie, pozostaje w związku przyczynowym ze służbą wojskową. (Dz.U. 1921 nr 32, poz. 195).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 kwietnia 1921 r. w przedmiocie rozciągnięcia na ziemię, przynależne do Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie umowy o preliminaryjnym pokoju i rozejmie, podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r., niektórych dekretów, ustaw i rozporządzeń, obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej lub w przyległych dzielnicach. (Dz.U. 1921 nr 45, poz. 270).

Ustawa z dnia 23 czerwca 1921 r. o wprowadzeniu dekretów, ustaw sejmowych i rozporządzeń Rządu oraz o dalszem uzgodnieniu ustawodawstwa na obszarze b. dzielnicy pruskiej. (Dz.U. 1921 nr 75 poz. 511).

- Ustawa z dnia 1 lipca 1921 r. w przedmiocie zmiany niektórych przepisów obowiązującego w b. Królestwie Polskiem prawa cywilnego, dotyczących praw kobiet. (Dz.U. 1921 nr 64, poz. 397).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 lipca 1921 r. w przedmiocie rozciągnięcia na ziemie województw: nowogródzkiego, poleskiego i wołyńskiego oraz powiatów: grodzieńskiego, białowieskiego i wołkowyskiego województwa białostockiego przepisów prasowych, o zakładach drukarskich, składach druków, widowiskach i zmianie nazwisk. (Dz.U. 1921 nr 66, poz. 423).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 5 sierpnia 1921 r. w przedmiocie zmiany taksy dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1921 nr 69, poz. 456).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 września 1921 r. w przedmiocie podwyższenia opłaty za karty statystyczne, ustanowionej rozporządzeniem z dnia 18 października 1920 r. w sprawie organizacji statystyki ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1921 nr 85, poz. 609).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z dnia 16 września 1921 r. w przedmiocie wykonania ustawy z dnia 24 października 1919 roku o zmianie nazwisk. (Dz.U. 1921 nr 92, poz. 678).
- Ustawa z dnia 26 października 1921 r. w przedmiocie przepisów prawnych, obowiązujących na obszarze Spisza i Orawy, należącym do Rzeczypospolitej Polskiej. (Dz.U. 1921 nr 89, poz. 657).
- Ustawa z dnia 22 listopada 1921 r. o podwyższeniu taryfy opłat, ustanowionej niemiecką ustawą z dnia 6 lutego 1875 r. dla urzędów stanu cywilnego b. dzielnicy pruskiej. (Dz.U. 1921 nr 101, poz. 721).
- Rozporządzenie Ministra b. Dzielnicy Pruskiej z dnia 2 grudnia 1921 r. zawierające przepisy wykonawcze dla b. dzielnicy pruskiej do ustawy z dnia 20 maja 1920 r. w przedmiocie zmiany przepisów o opodatkowaniu spadków i darowizn. (Dz.U. 1921 nr 99, poz. 714).
- Ustawa z dnia 27 stycznia 1922 r. w przedmiocie zmiany i uzupełnienia niektórych przepisów obowiązujących w b. Królestwie Polskiem kodeksu cywilnego z 1825 r. oraz ustawy postępowania cywilnego, dotyczących nieobecnych i zaginionych (Dz.U. 1922 nr 11, poz. 87).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1922 r. w przedmiocie zmian w tymczasowej ustawie z dnia 28 października 1918 r. o powszechnym obowiązku

- służby wojskowej, wprowadzonej na obszar b. dzielnicy pruskiej rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 30 stycznia 1922 r. (Dz.U. 1922 nr 9 poz. 60).
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1922 r. w przedmiocie zniesienia Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej. (Dz.U. 1922 nr 30 poz. 247).
- Ustawa z dnia 7 kwietnia 1922 r. w przedmiocie podwyższenia i zrównania stawek przy niektórych opłatach stemplowych (należnościach). (Dz.U. 1922 nr 38, poz. 315).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 maja 1922 r. o rozciągnięciu mocy obowiązującej ustawy z dnia 27 stycznia 1922 r. o nieobecnych i zaginionych na województwa: nowogródzkie, poleskie i wołyńskie oraz na powiaty: białowieski, bielski, białostocki, grodzieński, sokólski i wołkowyski województwa białostockiego. (Dz.U. 1922 nr 43, poz. 360).
- Ustawa z dnia 24 maja 1922 r. w przedmiocie ratyfikacji konwencji niemiecko-polskiej, dotyczącej Górnego Śląska, podpisanej w Genewie dnia 15 maja 1922 r. (Dz.U. 1922 nr 44 poz. 370). Konwencja niemiecko-polska dotycząca Górnego Śląska, podpisana w Genewie dnia 15 maja 1922 roku. (Dz.U. 1922 nr 44 poz. 371).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 maja 1922 r. w przedmiocie taksy dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1922 nr 41, poz. 352).
- Ustawa z dnia 16 czerwca 1922 r. o rozciągnięciu na ziemie górnośląskie województwa śląskiego Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej i niektórych innych ustaw oraz w przedmiocie zmian w ustawodawstwie, na tych ziemiach obowiązującym. (Dz.U. 1922 nr 46, poz. 388).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 września 1922 r. w przedmiocie organizacji sądownictwa na Spiszu i Orawie i rozciągnięcia na ten obszar mocy obowiązującej niektórych ustaw i rozporządzeń (Dz.U. 1922 nr 90, poz. 833).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 października 1922 r. w przedmiocie rozciągnięcia na Ziemię Wileńską niektórych dekretów, ustaw i rozporządzeń, obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w sprawach wojskowych. (Dz.U. 1922 nr 97, poz. 890).
- Tymczasowe przepisy o stosunku Rządu do Kościoła Prawosławnego w Polsce. (M.P. 1922 nr 38, poz. 20; Dz.Urz. MWRiOP 1922 nr 7, poz. 59).
- Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wewnętrznych i Skarbu z dnia 20 grudnia 1922 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Poczty i Telegrafów w sprawie współdziałania urzędów stanu cywilnego i urzędów gminnych (magistratów), mających siedzibę na obszarze b. dzielnicy rosyjskiej, przy wymiarze podatku spadkowego. (Dz.U. 1923 nr 6, poz. 39).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 stycznia 1923 r. w przedmiocie taksy dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1923 nr 13, poz. 83).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 lutego 1923 r. w przedmiocie podwyższenia opłaty za wypełnione karty statystyczne, dotyczące ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1923 nr 16, poz. 104).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 28 lutego 1923 r. w przedmiocie podwyższenia taryfy opłat dla urzędników stanu cywilnego na obszarze województw: poznańskiego i pomorskiego. (Dz.U. 1923 nr 27 poz. 163).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 marca 1923 r. w przedmiocie organizacji statystyki ruchu naturalnego ludności w górnośląskiej części województwa śląskiego. (Dz.U. 1923 nr 36, poz. 236).

Ustawa z dnia 24 marca 1923 r. w przedmiocie wyrównania opłat stemplowych oraz podatków: spadkowego i od darowizn (Dz.U. 1923 nr 44, poz. 296).

Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 14 czerwca 1923 r. w sprawie zmiany stawek opłat stemplowych. (Dz.U. 1923 nr 61, poz. 452).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 sierpnia 1923 r. w przedmiocie taksy dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1923 nr 88, poz. 691).

Rozporządzenie Ministra Skarbu w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Poczty i Telegrafów z dnia 25 sierpnia 1923 r. zawierające przepisy wykonawcze dla obszaru b. dzielnicy rosyjskiej w przedmiocie opodatkowania spadków i darowizn. (Dz.U. 1923 nr 101 poz. 794).

Rozporządzenie Ministra Skarbu w porozumieniu z Ministrami Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości oraz Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 25 sierpnia 1923 r. zawierające przepisy wykonawcze dla obszaru województw: pomorskiego i poznańskiego w przedmiocie opodatkowania spadków i darowizn. (Dz.U. 1923 nr 101, poz. 796).

Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 15 września 1923 r. w sprawie zmiany stawek opłat stemplowych. (Dz.U. 1923 nr 93, poz. 744).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 października 1923 r. w przedmiocie taksy dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1923 nr 112, poz. 897).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 grudnia 1923 r. w przedmiocie taksy dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1923 nr 133, poz. 1101).

Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 18 grudnia 1923 r. w sprawie zmiany stawek opłat stemplowych. (Dz.U. 1923 nr 134, poz. 1113).

Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 17 stycznia 1924 r. w sprawie zmiany stawek opłat stemplowych. (Dz.U. 1924 nr 8, poz. 81).

Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 18 lutego 1924 r. w sprawie zmiany stawek opłat stemplowych. (Dz.U. 1924 nr 19, poz. 194).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 marca 1924 r. o taksie dla pisarzy hipotecznych. (Dz.U. 1924 nr 26, poz. 264).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 marca 1924 r. w przedmiocie ogłoszenia przepisów tymczasowych o kosztach sądowych. (Dz.U. 1924 nr 28 poz. 284).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 marca 1924 r. o rozciągnięciu mocy obowiązującej ustawy z dnia 27 stycznia 1922 r. o nieobecnych i zaginionych na powiaty: wileński, trocki, oszmiański, święciański, brasławski, dziśnieński, duniłowiczowski i wilejski. (Dz.U. 1924 nr 32 poz. 326).

Rozporządzenie Ministra Skarbu z dnia 28 kwietnia 1924 r. w sprawie zastosowania złotego do opłat stemplowych oraz podatku giełdowego – na całym obszarze Państwa z wyjątkiem górnośląskiej części województwa śląskiego. (Dz.U. 1924 nr 36, poz. 392).

Ustawa z dnia 6 maja 1924 r. uchylająca ustawę z dnia 11 maja 1920 r. w przedmiocie uznania nazwisk, przybranych podczas służby wojskowej. (Dz.U. 1924 nr 44, poz. 459).

Ustawa z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej. (Dz.U. 1924 nr 61, poz. 609).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 maja 1924 r. w przedmiocie ustalenia wynagrodzenia za wypełnione karty statystyczne, dotyczące ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1924 nr 48, poz. 484).

Ustawa z dnia 3 czerwca 1924 r. o poczcie, telegrafii i telefonii. (Dz.U. 1924 nr 58, poz. 584).

Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych (Dz.U. 1924 nr 73, poz. 724).

Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku urzędowania sądów, urzędów prokuratorskich i notariatu (Dz.U. 1924 nr 78, poz. 757).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 26 sierpnia 1924 r. w sprawie podwyższenia taryfy opłat dla urzędników stanu cywilnego na obszarze województw: poznańskiego i pomorskiego. (Dz.U. 1924 nr 78 poz. 760).

Ustawa z dnia 11 listopada 1924 r. o organizacji konsulatów i o czynnościach konsulów. (Dz.U. 1924 nr 103, poz. 944).

Ustawa z dnia 19 grudnia 1924 r. w sprawie ratyfikacji układu polsko-niemieckiego o obrocie prawnym, podpisanego w Warszawie dnia 5 marca 1924 roku. (Dz.U. 1925 nr 1, poz. 8).

Rozporządzenie wykonawcze Ministra Spraw Wojskowych w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Zagranicznych, Sprawiedliwości, Skarbu, Kolei, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Przemysłu i Handlu z dnia 21 marca 1925 r. do ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej z dnia 23 maja 1924 r. (Dz.U. 1925 nr 37, poz. 252).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia 1925 r. w sprawie organizacji statystyki ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1925 nr 40, poz. 273).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 lipca 1925 r. o zmianie § 10 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia 1925 r. w sprawie organizacji statystyki ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1925 nr 40, poz. 273).

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1925 r. o zatwierdzeniu układu ze Stolicą Apostolską, określającego stosunek Państwa do Kościoła Rzymsko-Katolickiego. (Dz.U. 1925 nr 47, poz. 324).

Konkordat pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Rzymie dnia 10 lutego 1925 r. (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 23 kwietnia 1925 r.). (Dz.U. 1925 nr 72, poz. 501).

Rozporządzenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 19 maja 1925 r. w porozumieniu z Ministrami: Skarbu, Przemysłu i Handlu, Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości i Pracy i Opieki Społecznej w sprawie ogólnej taryfy opłat konsularnych. (Dz.U. 1925 nr 56, poz. 402).

Ustawa z dnia 19 maja 1925 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Estońską, podpisanej w Tallinie (Rewlu) dnia 11 stycznia 1924 r. (Dz.U. 1925 nr 62, poz. 434).

Ustawa z dnia 22 lipca 1925 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Łotewską, podpisanej w Rydze dnia 3 stycznia 1924 roku. (Dz.U. 1925 nr 83, poz. 568).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 10 października 1925 r. w sprawie statystyki ruchu naturalnego ludności na obszarze województw: krakowskiego, lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego. (Dz.U. 1925 nr 107, poz. 764).

- Rozporządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 13 czerwca 1925 r. w sprawie wykonania ustawy z dnia 18 lipca 1924 r. o podstawowych obowiązkach i prawach szeregowych wojska polskiego. (Dz.U. 1925 nr 77, poz. 539).
- Ustawa z dnia 22 lipca 1925 r. w sprawie ratyfikacji umowy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Austriacką o wzajemnym obrocie prawnym, podpisanej w Wiedniu dnia 19 marca 1924 r. (Dz.U. 1925 nr 89 poz. 620).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 lipca 1925 r. o zmianie § 10 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia 1925 r. w sprawie organizacji statystyki ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1925 nr 78, poz. 546).
- Ustawa z dnia 30 lipca 1925 r. w sprawie ratyfikacji umowy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czechosłowacką, podpisanej dnia 6 marca 1925 roku w Pradze, w przedmiocie uregulowania obrotu prawnego w sprawach cywilnych, karnych i niespornych. (Dz.U. 1925 nr 89, poz. 624).
- Konwencja Konsularna pomiędzy Polską a Łotwą, podpisana w Rydze dnia 3 stycznia 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 5, poz. 26).
- Oświadczenie Rządowe z dnia 2 stycznia 1926 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych Konwencji Konsularnej pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Łotewską, podpisanej w Rydze dnia 3 stycznia 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 5, poz. 27).
- Umowa pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czeskosłowacką w przedmiocie uregulowania obrotu prawnego w sprawach cywilnych, karnych i niespornych, podpisana w Pradze dnia 6 marca 1925 r. (Dz.U. 1926 nr 14, poz. 80).
- Oświadczenie Rządowe z dnia 2 stycznia 1926 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych umowy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Czeskosłowacką w przedmiocie uregulowania obrotu prawnego w sprawach cywilnych, karnych i niespornych, podpisanej wraz z Protokółem dodatkowym w Pradze dnia 6 marca 1925 r. (Dz.U. 1926 nr 14, poz. 81).
- Ustawa z dnia 18 lutego 1926 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej między Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Rad, podpisanej w Moskwie dnia 18 lipca 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 25 poz. 146).
- Konwencja Konsularna między Polską a Estonją podpisana w Tallinie dnia 11 stycznia 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 26, poz. 155).

Oświadczenie Rządowe z dnia 3 marca 1926 r. w sprawie ratyfikacji dokumentów ratyfikacyjnych Konwencji Konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Estońską, podpisanej w Tallinie dnia 11 stycznia 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 26, poz. 156).

Konwencja Konsularna między Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Rad, podpisana w Moskwie dnia 18 lipca 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 35, poz. 210).

Układ Polsko-Niemiecki o obrocie prawnym podpisany w Warszawie dnia 5 marca 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 36, poz. 217).

Oświadczenie Rządowe z dnia 10 kwietnia 1926 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych Układu Polsko-Niemieckiego o obrocie prawnym, podpisanego w Warszawie dnia 5 marca 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 36, poz. 218).

Obwieszczenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 5 maja 1926 r. w sprawie sprostowania w polskim tekście ust. 3 art. 11 Konwencji Konsularnej między Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Rad, podpisanej w Moskwie dnia 18 lipca 1924 r. (Dz.U. 1926 nr 51, poz. 305).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 czerwca 1926 r. w sprawie wykonania układu polsko-niemieckiego o obrocie prawnym (Dz. U. R. P. Nr. 36 poz. 217) (Dz.Urz. MS 1926 nr 14, poz. 18).

Ustawa z dnia 1 lipca 1926 r. o aktach (metrykach) urodzenia dzieci nieznanymi rodzicami na obszarze byłego zaboru rosyjskiego. (Dz.U. 1926 nr 72, poz. 413).

Umowa między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Austriacką w przedmiocie wzajemnego obrotu prawnego, podpisana w Wiedniu dnia 19 marca 1924 roku (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 22 lipca 1925 r.). (Dz.U. 1926 nr 84, poz. 467).

Oświadczenie Rządowe z dnia 16 lipca 1926 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych Umowy między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Austriacką w przedmiocie wzajemnego obrotu prawnego, podpisanej w Wiedniu dnia 19 marca 1924 r. (ratyfikowanej zgodnie z ustawą z dnia 22 lipca 1925 r.). (Dz.U. 1926 nr 84, poz. 468).

Ustawa z dnia 1 lipca 1926 r. o opłatach stemplowych. (Dz.U. 1926 nr 98, poz. 570).

Ustawa z dnia 30 lipca 1926 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Francuską, podpisanej w Paryżu dnia 30 grudnia 1925 r. (Dz.U. 1926 nr 89, poz. 498).

Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych wewnętrznych. (Dz.U. 1926 nr 101, poz. 580).

- Ustawa z dnia 2 sierpnia 1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych międzynarodowych. (Dz.U. 1926 nr 101, poz. 581).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów i Ministra Spraw Wojskowych, oraz Ministrów: Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 25 listopada 1926 r. w sprawie organizacji kościelnej duchowieństwa wojskowego. (Dz.U. 1926 nr 124, poz. 714).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 1 lutego 1927 r. o statystyce ruchu naturalnego ludności (Dz.U. 1927 nr 10, poz. 76).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 8 kwietnia 1927 r. o przekazaniu na obszarze b. zaboru rosyjskiego władzom administracyjnym II instancji uprawnienia do nadawania nazwisk dzieciom nieznanym rodziców. (Dz.U. 1927 nr 36, poz. 325).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 12 maja 1927 r. w porozumieniu z Ministrem Spraw Wojskowych w sprawie wykonania rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 1 lutego 1927 r. o statystyce ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1927 nr 50, poz. 450).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województw: poznańskiego, pomorskiego i śląskiego. (Dz.U. 1927 nr 91, poz. 818).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o uchyleniu odrębności stanowych. (Dz.U. 1927 nr 92, poz. 824).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 stycznia 1928 r. w sprawie zmian i uzupełnień niektórych postanowień ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej. (Dz.U. 1928 nr 4, poz. 26).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 stycznia 1928 r. o organizacji i zakresie działania władz administracji ogólnej. (Dz.U. 1928 nr 11, poz. 86).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województw: poznańskiego, pomorskiego i śląskiego. (Dz.U. 1928 nr 28, poz. 259).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o postępowaniu administracyjnym. (Dz.U. 1928 nr 36, poz. 341).

- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchji duchownej. (Dz.U. 1928 nr 38, poz. 363).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. w sprawie zmiany ustawy z dnia 3 czerwca 1924 r. o poczcie, telegrafii i telefonii. (Dz.U. 1928 nr 38, poz. 378).
- Obwieszczenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 8 marca 1928 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej. (Dz.U. 1928 nr 46, poz. 458).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 1 kwietnia 1928 r. w porozumieniu z Ministrami: Skarbu, Przemysłu i Handlu, Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości i Pracy i Opieki Społecznej w sprawie taryfy opłat konsularnych. (Dz.U. 1928 nr 49, poz. 474).
- Konwencja Konsularna między Polską a Francją, podpisana w Paryżu dnia 30 grudnia 1925 r. (Dz.U. 1928 nr 56, poz. 528).
- Oświadczenie Rządowe z dnia 8 maja 1928 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych Konwencji Konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Francuską, podpisanej w Paryżu dnia 30 grudnia 1925 r. (Dz.U. 1928 nr 56, poz. 529).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 15 maja 1928 r. w sprawie wykonania ustawy z dnia 18 lipca 1924 r. o podstawowych obowiązkach i prawach szeregowych Wojska Polskiego, zmienionej i uzupełnionej rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 13 kwietnia 1927 r. (Dz.U. 1928 nr 71, poz. 643).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 sierpnia 1928 r. o uznaniu statutu Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nie posiadającego hierarchji duchownej. (M.P. 1928 nr 210, poz. 482).
- Obwieszczenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 9 października 1928 r. o sprostowaniu błędów w załączniku do obwieszczenia Ministra Spraw Wojskowych z dnia 8 marca 1928 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej. (Dz.U. 1928 nr 94, poz. 837).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 11 października 1928 r. o dekoncentracji niektórych kompetencji w zakresie administracji spraw wewnętrznych. (Dz.U. 1928 nr 93, poz. 828).

- Ustawa z dnia 13 lutego 1929 r. w sprawie przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do konwencji, dotyczącej uregulowania kolizyj ustawodawstw w zakresie małżeństwa, podpisanej w Hadze dnia 12 czerwca 1902 roku. (Dz.U. 1929 nr 16 poz. 132).
- Oświadczenie Rządowe z dnia 14 września 1929 r. w sprawie przystąpienia Rzeczypospolitej Polskiej do Konwencji, dotyczącej uregulowania kolizyj ustawodawstw w zakresie małżeństwa, podpisanej w Hadze dnia 12 czerwca 1902 r. (Dz.U. 1929 nr 80 poz. 594).
- Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 27 lutego 1929 r. w sprawie wykazu miast uprawnionych do otrzymywania tygodniowych sprawozdań o ruchu naturalnym ludności (Dz.Urz. MSW Nr 3, poz. 106).
- Ustawa z dnia 22 marca 1929 r. o zmianie nazwisk hańbiących, ośmieszających lub nieliczących z godnością człowieka. (Dz.U. 1930 nr 3, poz. 16).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 16 marca 1930 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Zagranicznych, Skarbu, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa, Przemysłu i Handlu, Komunikacji oraz Pracy i Opieki Społecznej w sprawie wykonania ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku służby wojskowej, zmienionej i uzupełnionej rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 stycznia 1928 r. (Dz.U. 1930 nr 31 poz. 270).
- Układ Polsko-Niemiecki w sprawie przejścia rejestrów stanu cywilnego, podpisany w Berlinie dnia 27 października 1926 r. (Dz.U. 1930 nr 55, poz. 462).
- Oświadczenie rządowe z dnia 21 czerwca 1930 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych Układu Polsko-Niemieckiego w sprawie przejścia rejestrów stanu cywilnego, podpisanego w Berlinie dnia 27 października 1926 r. (Dz.U. 1930 nr 55, poz. 463).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 16 października 1930 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wojskowych co do art. 14 ust. 2, 20 ust. 1, 23 ust. 2 i 3 oraz z Ministrem Spraw Zagranicznych co do art. 20 ust. 2 o meldunkach i księgach ludności (Dz.U. 1930 nr 84, poz. 653).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 15 listopada 1930 r. o zmianie nazwisk hańbiących, ośmieszających lub nieliczących z godnością człowieka. (Dz.U. 1930 nr 89, poz. 702).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks Postępowania Cywilnego. (Dz.U. 1930 nr 83 poz. 652).

- Ustawa z dnia 13 marca 1931 r. o wygaśnięciu mocy prawnej przepisów wyjątkowych, związanych z pochodzeniem, narodowością, językiem, rasą lub religią obywateli Rzeczypospolitej. (Dz.U. 1931 nr 31, poz. 214).
- Ustawa z dnia 17 marca 1931 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej pomiędzy Polską a Belgią, podpisanej w Brukseli dnia 12 czerwca 1928 r. (Dz.U. 1931 nr 36, poz. 267).
- Ustawa z dnia 17 marca 1931 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej pomiędzy Polską a Rumunią, podpisanej wraz z protokołem końcowym w Bukareszcie dnia 17 grudnia 1929 r. (Dz.U. 1931 nr 36, poz. 268).
- Ustawa z dnia 17 marca 1931 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Serbów, Chorwatów i Słoweńców, podpisanej w Białogrodzie dnia 6 marca 1927 r. (Dz.U. 1931 nr 36 poz. 269).
- Rozporządzenie Ministra Poczt i Telegrafów z dnia 21 maja 1931 r. o warunkach i zasadach, obowiązujących przy wysyłaniu przesyłek, zwolnionych od opłaty pocztowej. (Dz.U. 1931 nr 56 poz. 452).
- Konwencja konsularna między Polską a Rumunią, podpisana w Bukareszcie, dnia 17 grudnia 1929 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 17 marca 1931 r.). (Dz.U. 1931 nr 60, poz. 482).
- Oświadczenie Rządowe z dnia 9 czerwca 1931 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych konwencji konsularnej między Polską a Rumunią, podpisanej wraz z protokołem końcowym w Bukareszcie dnia 17 grudnia 1929 r. (Dz.U. 1931 nr 60, poz. 483).
- Konwencja konsularna między Polską a Belgią, podpisana w Brukseli dnia 12 czerwca 1928 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 17 marca 1931 r.). (Dz.U. 1931 nr 81, poz. 637).
- Oświadczenie Rządowe z dnia 6 sierpnia 1931 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych konwencji konsularnej między Polską a Belgią, podpisanej w Brukseli dnia 12 czerwca 1928 r. (Dz.U. 1931 nr 81, poz. 638).
- Konwencja konsularna między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Serbów, Chorwatów i Słoweńców, podpisana w Belgradzie dnia 6 marca 1927 roku (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 17 marca 1931 r.). (Dz.U. 1931 nr 109 poz. 845).
- Oświadczenie Rządowe z dnia 2 grudnia 1931 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych konwencji konsularnej między Polską a Królestwem Serbów,

- Chorwatów i Słoweńców, podpisanej w Belgradzie dnia 6 marca 1927 roku. (Dz.U. 1931 nr 109 poz. 846).
- Uchwała Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 1931 r. o przechowywaniu akt w urzędach administracji publicznej (M.P. 1932 nr 2, poz. 3).
- Ustawa z dnia 17 marca 1932 r. o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyny zgonu. (Dz.U. 1932 nr 35, poz. 359).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 20 maja 1932 r. w porozumieniu z Ministrem Spraw Wojskowych w sprawie zmiany w rozporządzeniu z dnia 12 maja 1927 r. o statystyce ruchu naturalnego ludności. (Dz.U. 1932 nr 57 poz. 549).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. - Kodeks karny. (Dz.U. 1932 nr 60, poz. 571).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 lipca 1932 r. - Prawo o wykroczeniach. (Dz.U. 1932 nr 60, poz. 572).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 11 października 1932 r. w sprawie uzupełnienia rozporządzenia z dnia 15 listopada 1930 r. o zmianie nazwisk hańbiących, ośmieszających lub nieliczących z godnością człowieka. (Dz.U. 1932 nr 100, poz. 847).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 17 marca 1933 r. w sprawie wykonania rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 października 1932 r. o służbie wojskowej podoficerów i szeregowców. (Dz.U. 1933 nr 20, poz. 132).
- Ustawa z dnia 17 marca 1933 r. w sprawie ratyfikacji traktatu przyjaźni, handlowego i praw konsularnych pomiędzy Rzeczpospolitą Polską a Stanami Zjednoczonymi Ameryki, podpisanego w Waszyngtonie dnia 15 czerwca 1931 r. (Dz.U. 1933 nr 24, poz. 193).
- Ustawa z dnia 17 marca 1933 r. o zmianie ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku wojskowym. (Dz.U. 1933 nr 36 poz. 299).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów i Ministrów: Spraw Wewnętrznych, Spraw Wojskowych, Skarbu, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 25 marca 1933 r. w sprawie wykonania postanowień Konkordatu, zawartego pomiędzy Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską. (Dz.U. 1933 nr 24, poz. 197).
- Traktat Przyjaźni, Handlowy i Praw Konsularnych między Rzeczpospolitą Polską a Stanami Zjednoczonymi Ameryki, podpisany w Waszyngtonie dnia 15 czerwca 1931 roku (ratyfikowany zgodnie z ustawą z dnia 17 marca 1933 r.). (Dz.U. 1933 nr 49, poz. 384).

- Obwieszczenie Ministra Spraw Wojskowych z dnia 12 lipca 1933 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 23 maja 1924 r. o powszechnym obowiązku wojskowym. (Dz.U. 1933 nr 60, poz. 455).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 18 kwietnia 1934 r. w porozumieniu z Ministrami: Skarbu, Przemysłu i Handlu, Spraw Wewnętrznych, Sprawiedliwości i Opieki Społecznej w sprawie taryfy opłat konsularnych. (Dz.U. 1934 nr 42, poz. 376).
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 23 maja 1934 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Skarbu co do § 2 ust. 3 - 5, z Ministrem Spraw Wojskowych co do §§ 20, 21, 22, 24 ust. 3, § 49 ust. 1 i 2, § 55 i § 56 oraz z Ministrem Spraw Zagranicznych co do § 18 ust. 1 i 2, § 51 i § 55, o meldunkach i księgach ludności. (Dz.U. 1934 nr 54, poz. 489).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 28 grudnia 1934 r. o unormowaniu właściwości władz i trybu postępowania w niektórych działach administracji państwowej. (Dz.U. 1934 nr 110, poz. 976).
- Ustawa z dnia 26 marca 1935 r. w sprawie ratyfikacji konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Bułgarii, podpisanej wraz z protokołem końcowym w Sofji dnia 22 grudnia 1934 r. (Dz.U. 1935 nr 26, poz. 194).
- Konwencja konsularna między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Bułgarii, podpisana w Sofji dnia 22 grudnia 1934 r. (ratyfikowana zgodnie z ustawą z dnia 26 marca 1935 r.). (Dz.U. 1935 nr 40, poz. 275).
- Oświadczenie Rządowe z dnia 30 kwietnia 1935 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Bułgarii, podpisanej wraz z protokołem końcowym w Sofji dnia 22 grudnia 1934 r. (Dz.U. 1935 nr 40, poz. 276).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 września 1935 r. o rozciągnięciu na województwa: nowogrodzkie, poleskie, wileńskie i wołyńskie oraz na powiaty grodzieński, wołkowyski, białostocki, bielski i sokólski w województwie białostockim niektórych przepisów kodeksu cywilnego z 1825 r. o uprawnieniu dzieci nieślubnych (Dz.U. 1935 nr 75, poz. 471).
- Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej. (Dz.U. 1936 nr 30, poz. 240).
- Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej. (Dz.U. 1936 nr 30 poz. 241).

Konwencja konsularna między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Włoch, podpisana w Rzymie dnia 10 lipca 1935 r. (Dz.U. 1936 nr 43, poz. 317).

Oświadczenie Rządowe z dnia 19 maja 1936 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Włoch, podpisanej w Rzymie dnia 10 lipca 1935 r. (Dz.U. 1936 nr 43, poz. 318).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 1936 r. o uznaniu Statutu Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej. (Dz.U. 1936 nr 72, poz. 517).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 sierpnia 1936 r. o uznaniu Statutu Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej. (Dz.U. 1936 nr 72, poz. 518).

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 25 listopada 1936 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej. (Dz.U. 1936 nr 88, poz. 613).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 grudnia 1936 r. o uznaniu Zasadniczego Prawa Wewnętrznego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 1936 nr 94, poz. 659).

Rozporządzenie Ministra Spraw Zagranicznych z dnia 6 września 1937 r. w porozumieniu z Ministrami: Spraw Wewnętrznych, Skarbu, Sprawiedliwości, Przemysłu i Handlu i Opieki Społecznej o opłatach konsularnych. (Dz.U. 1937 nr 70, poz. 520).

Ustawa z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym. (Dz.U. 1938 nr 25, poz. 220).

Konwencja konsularna między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Węgier, podpisana w Budapeszcie dnia 24 kwietnia 1936 r. (Dz.U. 1938 nr 15, poz. 100).

Oświadczenie Rządowe z dnia 12 lutego 1938 r. w sprawie wymiany dokumentów ratyfikacyjnych konwencji konsularnej między Rzeczpospolitą Polską a Królestwem Węgier z dnia 24 kwietnia 1936 r. (Dz.U. 1938 nr 15, poz. 101).

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 11 lipca 1938 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych o wzorach wyciągów z akt stanu cywilnego przeznaczonych dla celów pierwsiastkowej regulacji hipotecznej. (Dz.U. 1938 nr 49, poz. 386).

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 11 października 1938 r. o rozciągnięciu mocy obowiązującej niektórych aktów ustawodawczych na Odzyskane Ziemie Śląska Cieszyńskiego. (Dz.U. 1938 nr 78, poz. 534).

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 listopada 1938 r. o zjednoczeniu z Rzeczpospolitą Polską ziem odzyskanych w listopadzie 1938 r. i o rozciągnięciu na te ziemie mocy obowiązującej niektórych aktów ustawodawczych. (Dz.U. 1938 nr 87, poz. 585).

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 listopada 1938 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. (Dz.U. 1938 nr 88, poz. 597).

Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 19 listopada 1938 r. o rozciągnięciu mocy obowiązującej niektórych aktów ustawodawczych na odzyskane ziemie Śląska Cieszyńskiego. (Dz.U. 1938 nr 90 poz. 612).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 grudnia 1938 r. o uznaniu Statutu Wewnętrznego Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. (Dz.U. 1938 nr 103, poz. 679).

Rozporządzenie Ministrów: Spraw Wojskowych, Spraw Wewnętrznych i Opieki Społecznej z dnia 7 lutego 1939 r. wydane w porozumieniu z Ministrami: Spraw Zagranicznych, Skarbu, Sprawiedliwości, Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Rolnictwa i Reform Rolnych oraz Komunikacji w sprawie wykonania ustawy z dnia 9 kwietnia 1938 r. o powszechnym obowiązku wojskowym. (Dz.U. 1939 nr 20 poz. 131).

Ustawa z dnia 23 czerwca 1939 r. o przywróceniu mocy obowiązującej ustawy w przedmiocie uznania nazwisk, przybranych podczas służby wojskowej. (Dz.U. 1939 nr 57, poz. 369).

Zarządzenia, okólniki, instrukcje – II Rzeczpospolita

O poborach dla duchowieństwa wojskowego w Wojsku Polskiem (Dz.Rozk.Wojsk. 1919 nr 10, poz. 374).

D. M. O. 4690. Org. 2313. Stworzenie Sekcji Religijno-Wyznaniowej (Dz.Rozk.Wojsk. 1919 nr 71, poz. 2313).

Okólnik (340) Ministra Spraw Wewnętrznych do Powiatowych Komisarzy Rządowych i Prezydentów miast, stanowiących samodzielne powiaty w przedmiocie braku ścisłości ze strony magistratów i urzędów gmin wiejskich przy udzielaniu informacji statystycznych. (Dz.Urz. MSW 1919 nr 38, poz. 494).

Okólnik No 7297/2223/581/19. Departamentu Wyznań Religijnych do pp. Komisarzy Powiatowych i Naczelnego Inspektora policji m. st. Warszawy W sprawie przepisów dotyczących ustroju gmin wyznaniowych żydowskich na terenie b. Królestwa Kongresowego. (Dz.Urz. MWRiOP 1919 nr 5, poz. 5).

- Kurja Biskupia 2350. 424. Nadsyłanie aktów zejścia żołnierzy b. arm. gen. Hallera przez poszczególne Dowództwa do Kurji Biskupiej (Dz.Rozk. 1920 nr 16, poz. 424).
- Okólnik (428) Ministra Spraw Wewnętrznych do Wojewodów oraz Komisarza Rządu na miasto stoł. Warszawę w sprawie poświadczenia zmiany wyznania. (Dz.Urz. MSW nr 1921 nr 2, poz. 44).
- Okólnik (122) Ministra Spraw Wewnętrznych do wszystkich Wojewodów na obszarze b. zaboru rosyjskiego oraz Komisarza Rządu na m. st. Warszawę w sprawie poświadczenia dla zawarcia małżeństwa przez obywateli polskich zagranicą. (Dz.Urz. MSW 1921 nr 11, poz. 362).
- Okólnik (428) Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i Ministerstwem Sprawiedliwości do wszystkich pp. Wojewodów oraz Pana Komisarza Rządu na m. st. Warszawę w sprawie poświadczenia zmiany wyznania. (Dz.Urz. MWRiOP 1921 nr 25, poz. 266).
- Obwieszczenie Prezydenta Ministrów z dnia 24 lutego 1921 r. w przedmiocie przesyłania indywidualnych sprawozdań statystycznych przez urzędników stanu cywilnego w miastach większych. (M.P. 1921 nr 48, poz. 87).
- Obwieszczenie Prezydenta Ministrów z dnia 24 czerwca 1921 r. w przedmiocie przesyłania indywidualnych sprawozdań statystycznych przez urzędników stanu cywilnego w mieście Włocławku (M.P. 1921 nr 146, poz. 207).
- B. P. 1221.21.1. 211. Przywracanie dawnych nazwisk rodowych osobom wojskowym, korzystającym z pseudonimów (Dz.Rozk. 1921 nr 11, poz. 211).
- B. P. 2508.21.11. 231. Skierowywanie podań o uznanie nazwisk, przybranych podczas służby wojskowej (Dz.Rozk. 1921 nr 12, poz. 231).
- O. V. Szt. 6500. Służb. 340. Przywracanie dawnych nazwisk rodowych osobom wojskowym korzystającym z pseudonimów. Uzupełnienie. (Dz.Rozk. 1921 nr 17, poz. 340).
- Okólnik Nr. 25 z dnia 27 lutego 1925 r. Nr. AE.II.1516/24 do wszystkich PP. Wojewodów w Warszawie, Białymstoku, Lublinie, Łodzi, Kielcach, Nowogrodka, Łucku, Brześciu, P. Delegata Rządu w Wilnie oraz P. Komisarza Rządu w Warszawie w sprawie poświadczenia stanu wolnego zastępujące świadectwa zapowiedzi w Kościołach rzymskokatolickich, przy zawieraniu małżeństw przez osoby wyznania ewangelickiego z osobami wyznania katolickiego. Kompetencja do ich wydawania. (Dz.Urz. MSW 1925 nr 1).
- Instrukcja dla osób prowadzących księgi metrykalne na obszarze województw: krakowskiego, lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego w sprawie wypełniania i odsyłania

- wykazów statystycznych A, B i C o ruchu naturalnym ludności. (M.P. 1925 nr 244, poz. 1003).
- Instrukcja dla władzy administracyjnej I instancji na obszarze województw: krakowskiego, lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego w przedmiocie wykonania rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 1 kwietnia r. 1925 w sprawie organizacji statystyki ruchu naturalnego ludności. (M.P. 1925 nr 244, poz. 1004).
- Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22 listopada 1925 r. (M.P. 1925 nr 276, poz. 1166).
- Okólnik Nr. 217 z dnia 12 grudnia 1927 r. Nr. AC. 9628/27/Maź. R. do wszystkich Pp. Wojewodów i Pana Komisarza Rządu na m. st. Warszawę w sprawie trybu postępowania przy wystawianiu świadectw zdolności do zawarcia małżeństwa zagranicą. (Dz.Urz. MSW 1927 nr 2, poz. 97).
- Instrukcja dla władz administracyjnych I instancji w przedmiocie wykonania rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 1 lutego 1927 r. w sprawie statystyki ruchu naturalnego ludności (Dz. U. R. P. No. 10, poz. 76) wydane przez Ministra Spraw Wewnętrznych. (Dz.Urz. MSW 1927 nr 1, poz. 5).
- Okólnik Nr. 46 z dn. 22 lutego 1927 r. Nr. OB. 531 do wszystkich P. P. Wojewodów oraz Pana Komisarza Rządu na m. st. Warszawę w sprawie opłat stemplowych od wyciągów i innych świadectw z akt stanu cywilnego. (Dz.Urz. MSW 1927, poz. 57).
- Okólnik Nr. 114 z dn. 18 maja 1927 r. Nr. OB. 1873 do wszystkich P. P. Wojewodów oraz Pana Komisarza Rządu na m. st. Warszawę w sprawie opłat stemplowych od wyciągów z akt stanu cywilnego. (Dz.Urz. MSW 1927, poz. 123).
- Okólnik Nr. 157 z dnia 7 września 1927 r. Nr. OP. 939/27 do Pp. Wojewodów i Komisarza Rządu na m. st. Warszawę w sprawie trybu postępowania przy wydobywaniu dokumentów osobistych z Rosji. (Dz.Urz. MSW 1927 nr 3 i 4, poz. 37).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 16 marca 1928 r. o ewidencji i kontroli ruchu ludności (Dz.U. 1928 nr 32, poz. 309).
- Pismo okólne z dnia 14 lipca 1928 r. Nr. AC. 1393/1 do P. P. Wojewodów w sprawie brzmienia nazwisk dzieci nieznanymi rodziców. (Dz.Urz. MSW 1928 nr 4, poz. 43).
- Okólnik Nr. 1 z 3 stycznia 1929 r. (OB 1929/3) do PP Wojewodów (wszystkich) i Komisarza Rządu m. st. Warszawy, w sprawie: opłat stemplowych od wyciągów z ASC (Dz.Urz. MSW 1929 Nr 1, poz. 3).

Pismo z 18 lutego 1929 roku Nr. AC.3865/3 do P. P. Wojewodów w sprawie opłat, należnych pisarzom hipotecznym za wydawanie odpisów aktów stanu cywilnego (Dz.Urz. MSW 1929 nr 4, poz. 106).

Okólnik Nr. 113 (AC. 7692/1) z 21 maja 1929 w sprawie ustalenia nazwisk osób, pochodzących z małżeństw rytualnych (Dz.Urz. MSW 1929 nr 8, poz. 163).

Okólnik 134 (OB. 2353) z 2 lipca 1929 r. w sprawie kosztów sporządzania wyciągów z ksiąg metrycznych przy rejestracji 18-letnich (Dz.Urz. MSW 1929 nr 10, poz. 196).

Okólnik Nr. 141 (OB.2771) z 11 lipca 1929 r. o tłumaczeniu metryk w językach obcych. (Dz.Urz. MSW 1929 nr 10, poz. 203).

Okólnik Ministerstwa Skarbu w sprawie opłat stemplowych od wyciągów z akt stanu cywilnego. L. D. V. 5214/6, [w:] „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie. Miesięcznik Duchowieństwa Archidiecezji Warszawskiej” 1929, nr 2, s. 56-58.

Pismo Nr. AC. 1778/3 z dnia 10 kwietnia 1930 r. o wystawianiu świadectw zdolności do zawarcia małżeństw obywateli polskich w Niemczech (Dz.Urz. MSW nr 6 1930, poz. 117).

Okólnik Nr. 1528/I.U./30 w sprawie nowego brzmienia załącznika 7 do rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 30 czerwca 1926 r. w sprawie wykonania układu polsko-niemieckiego o obrocie prawnym (Dz. U. R. P. Nr. 36, poz. 217) ogłoszonego w Dzienniku Urzędowym Ministerstwa Sprawiedliwości z 1926 w N-rze 14 str. 246 i nast. (Dz.Urz. MS 1930 nr 7, s. 166; Dz.Urz. MSW 1930 nr 8, s. 365).

Pismo Nr. OP. 14263/2 z dnia 21 maja 1930 r. o prawidłach formowania w języku polskim nazwisk żeńskich (Dz.Urz. MSW 1930 nr 9, poz. 167).

Okólnik Nr. 115 z dnia 2 lipca 1930 r. (OP. 14263/1) o formie nazwisk rodowych żeńskich w pismach nominacyjnych (Dz.Urz. MSW 1930 nr 11, poz. 214).

Instrukcja Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 27 listopada 1930 r. o prowadzeniu rejestru mieszkańców (M.P. 1930 nr 291 poz. 411).

Okólnik Nr. 36 z dnia 18 lipca 1931 r. (AC. 13018/2) o rejestracji urodzin i zgonów obywateli łoćweskich w Polsce — wykonanie umowy konsularnej (Dz.Urz. MSW 1931 nr 9, poz. 208).

Okólnik Nr. 145 z dnia 4 sierpnia 1931 r. (AC. 12978/1) o formie ogłoszeń w „Monitorze Polskim“ po myśli art. 3 ustawy z dnia 1 lipca 1926 r. o aktach urodzenia dzieci nieznanymi rodziców (Dz.Urz. MSW 1931 nr 10, poz. 220).

- Okólnik Nr. 192 z dnia 4 listopada 1931 r. (AC. 230/20.) o obrocie prawnym polsko-niemieckim w sprawach rekwizycji aktów stanu cywilnego (Dz.Urz. MSW 1931 nr 19, poz. 301).
- Okólnik Nr. 6 z dnia 13 stycznia 1932 r. (AC. 15882/1) o uchyleniu § 42 instrukcji o prowadzeniu izraelickich metryk urodzin, zaślubin i śmierci (Dz.Urz. MSW 1932 nr 2, poz. 6).
- Okólnik Nr. 20 z dnia 19 lutego 1932 r. (AC. 26-a-2l) o nadawaniu dzieciom nieznanym rodziców nazwisk osób przyjmujących je na wychowanie (Dz.Urz. MSW 1932 nr 4, poz. 35).
- Okólnik Nr. 38 z dn. 24 marca 1932 r. (AC. 26-b-3) o nazwisku mężatki po wyroku orzekającym nieważność małżeństwu bądź rozwód (Dz.Urz. MSW 1932 nr 5, poz. 59).
- Pismo Nr. AC.27-a-2/1 z dnia 24 marca 1932 r. Legalizacja zagranicznych aktów stanu cywilnego w postępowaniu o nadanie obywatelstwa polskiego emigrantom — b. obywatelom rosyjskim (Dz.Urz. MSW 1932 nr 5, poz. 66).
- Okólnik Nr. 54 z dnia 22 kwietnia 1932 r. (AC. 27-a-1/2) o legalizacji dokumentów stanu cywilnego emigrantów do Stanów Zjednoczonych Ameryki Półn. (Dz.Urz. MSW 1932 nr 7, poz. 86).
- Okólnik Nr. 89 z dnia 28 czerwca 1932 r. (AC. 27-a-5/2) o zwolnieniu od opłat pocztowych urzędowych przesyłek listowych, nadawanych przez urzędy stanu cywilnego oraz organy, którym poruczono pełnienie funkcji tych urzędów (Dz.Urz. MSW 1932 nr 10, poz. 131).
- Pismo Nr. AC. 27-n-5/3 z dnia 20 września 1932 r. o przeznaczeniu opłat za świadczenia metrykalne w świetle Dekretu Ks. Warszawskiego z dnia 28 lutego 1809 r. (Dz.Urz. MSW 1932 nr 15, poz. 185).
- Pismo Nr. AC. 27 a-9/8. z dnia 4 maja 1933 r. o przywróceniu prawidłowej pisowni nazwisk na podstawie Konwencji Genewskiej z 1922 r. (Dz.Urz. MSW 1933 nr 7, poz. 110).
- Okólnik Nr. 114 z dnia 16 listopada 1933 r. (GB. 21/1/8) o opłacie stemplowej od odpisów, wyciągów i innych świadectw z akt stanu cywilnego (Dz.Urz. MSW 1933 nr 20, poz. 268).
- Okólnik Nr. 128 z dnia 28 grudnia 1933 r. (AC. 27-C-14/4) w sprawie zaświadczeń o urodzeniu w przypadkach zniszczenia lub zaginięcia ksiąg stanu cywilnego w obu egzemplarzach (Dz.Urz. MSW 1933 nr 21, poz. 296).

Okólnik Nr. 11 z dnia 20 stycznia 1934 r. o rejestracji stanu cywilnego osób bezwyznaniowych oraz należących do wyznań prawnie nieuznanych (AC. 27-g. 44/2) (Dz.Urz. MSW 1934 nr 2, poz. 15).

Okólnik Nr. 61 z dnia 26 kwietnia 1934 r. w sprawie wydobywania dokumentów z Z. S. R. R. (Nr. GL. 65-9) (Dz.Urz. MSW 1934 nr 11, poz. 109).

Okólnik Nr. 89 z dnia 16 czerwca 1934 r. o wydobywaniu aktów urodzenia poborowych ze Stanów Zjedn. Ameryki Półn. (AC. 27-a-24-3) (Dz.Urz. MSW 1934 nr 16, poz. 163).

Pismo okólne z dnia 2 października 1934 r. o formach odpisów (wyciągów) aktów stanu cywilnego. (Nr. AC 27-f-5-2) (Dz.Urz. MSW 1934 nr 28, poz. 239).

Instrukcja z dnia 23 listopada 1934 r. dla osób prowadzących księgi stanu cywilnego, w sprawie wypełniania i odsyłania formularzy statystycznych, dotyczących ruchu naturalnego ludności, wydana na podstawie art. 11 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 1 lutego 1927 r. o statystyce ruchu naturalnego ludności (M.P. 1934 nr 275, poz. 380; Dz.Urz. MSW 1934 nr 34, poz. 380).

Okólnik Nr. 12 z dnia 19 lutego 1935 r. o nadzorze nad prowadzeniem ksiąg stanu cywilnego ludności żydowskiej (Nr. AC. 27-a-34-4) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 7, poz. 36).

Okólnik Nr. 16 z dnia 9 marca 1935 r. o wymianie aktów ślubu w stosunkach z Niemcami (Nr. AC. 30-6-1) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 10, poz. 45).

Okólnik Nr. 52 z dnia 28 sierpnia 1935 r. o księgach stanu cywilnego ludności żydowskiej (wykładnia okólnika Nr. 12/1935 r.). (Nr. AC. 27-a-34/12) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 28, poz. 157).

Okólnik Nr. 61 z dnia 30 października 1935 r. o aktach stanu cywilnego obywateli estońskich (Nr. AC. 30-5-3) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 34, poz. 179).

Okólnik Nr. 69 z dnia 18 listopada 1935 r. o nazwiskach dzieci nieznanymi rodziców (Nr. A.C. 26a-15-1) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 35, poz. 191).

Okólnik Nr. 66 z dnia 18 listopada 1935 r. o nazwiskach osób pochodzących z żydowskich związków rytualnych (Nr. AC. 26a-14-1) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 36, poz. 188).

Okólnik Nr. 72 z dnia 20 listopada 1935 r. o księgach stanu cywilnego ludności żydowskiej na obszarze mocy obowiązującej „Zbioru Praw” ros*). (Nr. AC. 27 a. 50/1) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 37, poz. 196).

Pismo okólne z dnia 14 grudnia 1935 r. o niewłaściwym sporządzaniu aktów stanu cywilnego (Nr. AC 27-r-1 15-1) (Dz.Urz. MSW 1935 nr 39, poz. 222).

Okólnik Nr. 2 z dnia 11 stycznia 1936 r. o wymianie aktów ślubu z W. M. Gdańskiem (Nr. AC. 26-b-10-3) (Dz.Urz. MSW 1936 nr 1, poz. 2).

Okólnik Nr. 14 z dnia 27 lutego 1936 r. Przepisy o przechowywaniu akt w urzędach wojewódzkich i starostwach (GI . 8-3-41) (Dz.Urz. MSW 1936 nr 6, poz. 26).

Pismo okólne z dnia 20 lipca 1936 r. w sprawie aktów urodzenia dzieci nieznanymi rodziców (Nr. AC. 26-f-394/7) (Dz.Urz. MSW 1936 nr 21, poz. 147).

Okólnik nr 95 z dnia 24 września 1936 r. (II P-4737/36) w sprawie opłat stemplowych od wyciągów z akt stanu cywilnego (Dz.Urz. MWRiOP 1936 nr 9, poz. 175).

Okólnik Nr. 78 z dnia 8 października 1936 r. o prostowaniu skażonej pisowni nazwisk (Nr. AC. 26 s-20-3) (Dz.Urz. MSW 1936 nr 28, poz. 203).

Pismo okólne z dnia 21 października 1936 r. o notyfikowaniu zgonu obywateli włoskich (Nr. AC. 30-12-1) (Dz.Urz. MSW 1936 nr 31, poz. 218).

E.III.697/2. Zaopatrywanie aktów stanu cywilnego w tłumaczenia. (Dz.Urz. MSZ 1936 nr 11, poz. 121).

Pismo okólne z dnia 13 stycznia 1937 r. o tłumaczeniu zagranicznych aktów stanu cywilnego (Nr AC. 27-r-25-17) (Dz.Urz. MSW 1937 nr 1, poz. 6).

Okólnik Nr. 7 z dnia 27 stycznia 1937 r. o trybie korespondencji z urzędnikami stanu cywilnego (AC. 27-r-142-1) (Dz.Urz. MSW 1937 nr 3, poz. 24).

Okólnik Nr. 45 z dnia 9 sierpnia 1937 r. o opłatach za czynności prowadzących metryki izraelskie (Nr AC 27-n 5/9) (Dz.Urz. MSW 1937 nr 21, poz. 156).

Pismo okólne z dnia 18 stycznia 1938 r. o transkrypcji i spisie imion prawosławnych (Nr Wojsk. A 1-2-1) (Dz.Urz. MSW 1938 nr 2, poz. 8).

Okólnik Nr. 7 z dnia 8 lutego 1938 r. o zmianie wyznania w rejestrach mieszkańców (Nr. AC. 52-5-1) (Dz.Urz. MSW 1938 nr 5, poz. 20).

Pismo okólne z dnia 28 marca 1938 r. o transkrypcji imion prawosławnych (Nr Wojsk. A. 1-2-2) (Dz.Urz. MSW 1938 nr 10, poz. 51).

Zarządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 6 maja 1939 r. w sprawie zatwierdzenia Statutu Konsystorza Św. Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. (M.P. 1939 nr 136, poz. 319).

Okólnik Nr 32 z dnia 17 lipca 1939 r. o prostowaniu skażonej pisowni nazwisk (Nr AC. 26-a-2/20) (Dz.Urz. MSW 1939 nr 18, poz. 149).

Akty prawne – Polska Ludowa

Dekret z dnia 25 września 1945 r. Prawo małżeńskie. (Dz.U. 1945 nr 48, poz. 270).

Dekret z dnia 25 września 1945 r. Prawo o aktach stanu cywilnego. (Dz.U. 1945 nr 48, poz. 272).

Dekret z dnia 25 września 1945 r. Przepisy wprowadzające prawo o aktach stanu cywilnego. (Dz.U. 1945 nr 48, poz. 273).

Rozporządzenie Ministrów Administracji Publicznej i Sprawiedliwości z dnia 24 listopada 1945 r. w sprawie wykonania prawa o aktach stanu cywilnego oraz przepisów wprowadzających to prawo. (Dz.U. 1945 nr 54, poz. 304).

Zarządzenia – Polska Ludowa

Zarządzenie Ministra Administracji Publicznej z dnia 11 sierpnia 1949 r. o przekazaniu ksiąg metrykalnych urzędom stanu cywilnego (M.P. 1949 nr 57A, poz. 756).

Akty prawne – III Rzeczpospolita

Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, podpisany w Warszawie dnia 28 lipca 1993 r. (Dz.U. 1998 nr 51, poz. 318).

Kompilacje aktów prawnych, komentarze, poradniki prawne

Akta stanu cywilnego. Dekret i przepisy związkowe, Zabrze: Prawnicza Spółdzielnia Nakładowa 1946.

Albiniak M., Czajkowska A., *Prawo o aktach stanu cywilnego z objaśnieniami*, Toruń: Towarzystwo Naukowe i Organizacji i Kierownictwa Dom Organizatora 1996.

Albiniak M., Czajkowska A., *Prawo o aktach stanu cywilnego z objaśnieniami*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1989.

Allerhand M., *Prawo małżeńskie obowiązujące na Spiszu i Orawie*, Lwów: Nakładem autora 1926.

Banach A., Różański I., *Akty stanu cywilnego. Dekret – rozporządzenie wykonawcze – wzory. Komentarz*, Kraków: Księgarnia Powszechna 1946.

Basior I., Czajkowska A., Sorbian D., *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem. Przepisy wykonawcze i związkowe oraz wzory dokumentów*, red. A. Czajkowska, Warszawa: Wolters Kluwer 2015.

Czajkowska A., Pachniewska E., *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz. Orzecznictwo. Wzory dokumentów i pism*, Warszawa: LexisNexis Polska Sp. z o.o. 2011.

Dyaryusz Senatu Seymu Krolestwa Polskiego 1825. Tom I, Warszawa: wyd. w Drukarni A. Gałęzowskiego i Komp. 1828.

Dyaryusz Senatu Seymu Krolestwa Polskiego 1825. Tom II, Warszawa: Wyd. w Drukarni A. Gałęzowskiego i Komp. 1828.

- Dzierożyński D., *Instrukcja dokładna o urzędnikach i aktach stanu cywilnego*, oprac. J. Zacharkiewicz, Warszawa: w Drukarni Rządowej 1813.
- Fidler J., *Prawo cywilne w Królestwie Polskim. Wydanie obejmuje: Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego. Prawo o małżeństwie 1836. Kodeks Cywilny Napoleona (Księga II i III). Ustawy Hypoteczne oraz Kodeks Handlowy*, Warszawa: Wydawnictwo Biblioteki Prawno-Społecznej 1916.
- Gonderek K., Ustowska A., *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz. Przepisy wykonawcze i związkowe*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1991.
- Hube K., *Prawo cywilne obowiązujące w guberniach Królestwa Polskiego. Z uzupełnieniami po koniec roku 1876. Zeszyt I. Ustawy przechodnie do Kodeksu Napoleona. Kodeks cywilny Królestwa Polskiego z r. 1825. Prawo o małżeństwie z r. 1836*, Warszawa: Druk. E. Skińskiego 1877.
- Jaworski W.L., *Komentarz do austriackiego kodeksu cywilnego. Tom I. Zeszyt I (Arkusze 1-10)*, Kraków: Księgarnia Leona Frommera (Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego) 1900.
- K. A., *Podręcznik dla użytku osób utrzymujących akta stanu cywilnego*, Płock: Wyd. Nakładem Księgarni Kempnera 1894.
- Kasperek J.R., *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych w Królestwie Galicyi i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskiem obowiązujących z wyciągiem orzeczeń c. k. Trybunału administracyjnego. Podręcznik dla organów c. k. Władz rządowych i Władz autonomicznych. Tom V*, Lwów: Nakładem Wydawcy 1885.
- Kodeks karny z r. 1903 (przekład z rosyjskiego) z uwzględnieniem zmian i uzupełnień obowiązujących w Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 1 maja 1921 r.*, Warszawa: Wydanie Ministerstwa Sprawiedliwości 1922.
- Konic H., *Prawo małżeńskie obowiązujące w b. Królestwie Kongresowem*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka 1924.
- Konic H., *Prawo osobowe. Wykład porównawczy na tle prawodawstw obowiązujących w Polsce w zestawieniu z kodeksem szwajcarskim. Część pierwsza*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka 1924.
- Kościński K., *Imiona i nazwiska w obec prawa jako też formalności w urzędach stanu cywilnego z wzorami podań do władz. Podręcznik dla ludu polskiego*, Poznań: Nakład autora (Druk „Przyjaciela Ludu”) 1907.
- Laclavíková M., Švecová A., *Pramene práva na území slovenska II (1790-1918)*, Trnava: Typi Universitatis Tynaviensis 2012.

- Lipiński K., *O aktach stanu cywilnego. Rejestracja urodzeń, małżeństw i zgonów. Zmiana imion i nazwisk*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1956.
- Lisowski Z., *Kodeks cywilny obowiązujący na ziemiach zachodnich Rzeczypospolitej Polskiej*, Poznań: Nakładem Wojewódzkiego Instytutu Wydawniczego w Poznaniu (Gmach Starostwa Krajowego) 1933.
- Litauer J.J., *Prawo cywilne obowiązujące na obszarze b. Kongresowego Królestwa Polskiego : z dodaniem ustaw uzupełniających i związkowych oraz orzecznictwa sądów kasacyjnych*, Warszawa: nakł. Księgarni F. Hoesicka (Tłoczono w Drukarni Państwowej) 1923.
- Litauer J.J., *Prawo cywilne obowiązujące na obszarze b. Kongresowego Królestwa Polskiego : z dodaniem tekstu francuskiego, ustaw uzupełniających i związkowych oraz orzecznictwa kasacyjnego*, Warszawa: nakł. Księgarni F. Hoesicka (Zakł. Graf. B. Wierzbicki i S-ka) 1929.
- Litwin J., *Imię i nazwisko. Zbiór przepisów polskiego prawa cywilnego i administracyjnego. Zmiana, sprostowanie, nadanie i ustalenie imienia i nazwiska w drodze sądowej i administracyjnej*, Łódź: Skład główny w Księgarni K. Neumillera w Łodzi 1932.
- Litwin J., *Prawo o aktach stanu cywilnego z komentarzem*, Łódź: Nakładem Spółdzielni Wydawniczej „Prawo” 1949.
- Litwin J., *Prawo o aktach stanu cywilnego. Komentarz*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1961.
- Litwin J., *Pseudonim wojskowy i jego legalizacja w Polsce*, Lwów: Nakładem Redakcji (Z zasiłkiem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego) 1930.
- Litwin J., Rzewski A., *Rejestracja stanu cywilnego. Zbiór przepisów prawnych w sprawach rejestracji stanu cywilnego i metrykalnych, wydanych po odzyskaniu niepodległości państwowej*, Warszawa 1931.
- Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów: Wydawnictwo Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich 1932.
- Makowski W., *Kodeks karny 1932. Komentarz*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka 1933.
- Miklaszewski W., *Kodeks Kar Głównych i Poprawczych. D. 25 Września 1876 r. Ukaz Rządzącego Senatu (I-go Departamentu) o Zastosowaniu Kodeksu Kar Głównych i Poprawczych, Wydania 1866 r. do Okręgu Sądowego Warszawskiego (Zb. postan. r. 1876 No 84), [w:] Kodeks Kar Głównych i Poprawczych wyd. 1866 r. dla Królestwa Polskiego (Ukaz 25 Września v. s. 1876 r.) z objaśnieniami, poczerpniętymi z wyroków*

- kassacyjnych departamentów senatu rządzącego*, Warszawa: Nakład Maurycego Orgelbranda naprzeciw posągu Kopernika 1877.
- Muchanow P., *O aktach stanu cywilnego. Pismo z polecenia jaśnie wielmożnego radcy tajnego Muchanow: dyrektora głównego rezydującego w Komissyi Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Dla użytku osób utrzymujących akta stanu cywilnego, ułożone*, Warszawa: wyd. w Drukarni Gazety Codziennej 1858.
- Muszalski E., *Prawo cywilne obowiązujące w b. Królestwie Kongresowem. Prawo osobowe i rodzinne. Prawo rzeczowe. Zwięzły podręcznik*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka 1932.
- Nowakowski S., *Przepisy o aktach stanu cywilnego dla b. Królestwa Polskiego*, Zduńska Wola: Drukarnia XX. Misjonarzy w Zduńskiej-Woli 1932.
- Okolski A., *Zasady prawa cywilnego obowiązującego w Królestwie Polskiem*, Warszawa: Drukiem S. Orgelbranda Synów 1885.
- Piwocki J., *Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych opracowany przez J. Piwockiego*, t. 3, Lwów: Nakł. własnym 1911.
- Podwojski F., *Podręcznik dla Urzędników Stanu Cywilnego byłej dzielnicy pruskiej*, Toruń: Nakładem autora (Czcionkami Drukarni Toruńskiej T. A.) 1926.
- Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskiem*, Warszawa: Wydawnictwo Towarzystwa Prawniczego (Druk. S. Orgelbranda S-ów) 1914.
- Przeworski J., *Ustawa karna austriacka o zbrodniach, występkach i przekroczeniach z dnia 27 maja 1852 No 117 DPP., obowiązująca w okręgach sądów apelacyjnych w Krakowie i we Lwowie oraz Sądu Okręgowego w Cieszynie*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka 1924.
- Rzewski A., Szwarzman I., *Przewodnik dla urzędów stanu cywilnego: uzupełniony tekstami obowiązujących na wszystkich ziemiach polskich ustaw, rozporządzeń i okólników oraz wzorami aktów i formularzy*, wyd. drugie i rozszerzone, Łódź: Nakładem Urzędu Stanu Cywilnego przy Magistracie m. Łodzi 1923.
- Sobolewski K., Laniewski A., *Polski kodeks karny z 11. VII.1932 r. wraz z prawem o wykroczeniach, przepisami wprowadzającymi i utrzymanymi w mocy przepisami kodeksu karnego austriackiego, niemieckiego, rosyjskiego i skorowidzem*, Lwów: Dr. Maksymiljan Bodek Księgarnia Nakładowa 1932.
- Święcicki W., Rymowicz Z., *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. 1 Zводу praw rosyjskich. Tekst podług wydania urzędowego z roku 1914, z uwzględnieniem zmian, wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego, oraz ustawy związkowe, tudzież*

- judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu rosyjskiego. Tom pierwszy*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka 1932.
- Święcicki W., Rymowicz Z., *Prawo cywilne Ziem Wschodnich. Tom X cz. 1 Zводу praw rosyjskich. Tekst podług wydania urzędowego z roku 1914, z uwzględnieniem zmian, wprowadzonych przez ustawodawcę polskiego, oraz ustawy związkowe, tudzież judykatura Sądu Najwyższego i b. Senatu rosyjskiego. Tom drugi*, Warszawa: Nakładem Księgarni F. Hoesicka 1933.
- Ustawy byłej dzielnicy pruskiej. Tom. I. Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadczą do kodeksu karnego dla Związku Północno-Niemieckiego (Rzeszy Niemieckiej) z dnia 31 maja 1870 r.*, Poznań: Spółka Pedagogiczna 1920.
- Volumina Legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie. Od roku 1732 do roku 1782, wydane. Tom VII*, Petersburg: Nakładem i drukiem Józefata Ohryzki 1860.
- Walewski J., *Kodeks Cywilny Królestwa Polskiego (Prawo z r. 1825). Objąsniiony motywami do prawa i jarysprudencyą. Księga I*, Warszawa 1872.
- Weiss A., *Podręcznik dla urzędników stanu cywilnego*, Toruń 1939.
- Wołowski J.K., *Kurs kodexu cywilnego. Tom I*, uzup. F. Jeziorański, Warszawa: w Drukarni Jana Jaworskiego 1868.
- Wyczechowski J., *O aktach stanu cywilnego, a w szczególności o terminach do ich sporządzania*, Warszawa: Nakładem Henryka Natansona 1860.
- Zatorski M., Kasperek F., *Powszechna Księga Ustaw Cywilnych dla wszystkich krajów dziedzicznych niemieckich Monarchji austryjackiej. Z późniejszymi odnośniami ustawami i rozporządzeniami*, Cieszyn: Nakład Karola Malika (W drukarni H. Feitzingera w Cieszynie) 1875.
- Zawadzki S., *Prawo cywilne obowiązujące w Królestwie Polskim*, t. I, Warszawa: Nakładem Wydawcy w Drukarni Karola Kowalewskiego 1860.

Orzecznictwo

10. *W sprawie Estery Rotman z Izaakiem Rohrmanem o eksmisję. Orzeczenie z dnia 22 stycznia 1925 r. (Akta S.N.I.C. 219/24)*, [w:] *Zbiór orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenie Izby Pierwszej (Cywilnej). Rok 1925 (pierwsze półrocze)*, Warszawa: tłoczono z polecenia Ministra Sprawiedliwości 1925.

131. *W sprawie Altera Moszka-Markowicza o sprostowanie aktu stanu cywilnego. Orzeczenie z dnia 24 września 1926 r. (Akta S.N.I.C. 489/25), [w:] Zbiór orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenie Izby Pierwszej (Cywilnej). Rok 1926 (pierwsze półrocze), Warszawa: tłoczono z polecenia Ministra Sprawiedliwości 1926.*
135. *W sprawie Zelmana Glaubermana z Łajką Kryształową o uznanie związku małżeńskiego za zawarty. Orzeczenie z dnia 3 czerwca 1922 r. (Akta S.N.I.C. 523/21), [w:] Zbiór orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenie Izby Pierwszej (Cywilnej). Rok 1922, Warszawa: tłoczono z polecenia Ministra Sprawiedliwości 1922.*
171. *W sprawie Itki Rajzman przeciwko Pinkusowi-Herszowi Putermanowi o unieważnienie aktu. Orzeczenie z dnia 21 listopada 1924 r. (Akta S.N.I.C. 1390/23), [w:] Zbiór orzeczeń Sądu Najwyższego. Orzeczenie Izby Pierwszej (Cywilnej). Rok 1924 (drugie półrocze), Warszawa: tłoczono z polecenia Ministra Sprawiedliwości 1924.*
- Jurisprudencja Senatu z lat dwudziestu sześciu (1842-1867) opatrzona skorowidzem wyrazowym, zebrał i wyd. P. Kapuściński, Warszawa: Drukarnia Rządowa przy Okręgu Naukowym Warszawskim 1869.*
- Nr 1556A (Wyrok z 8 kwietnia 1938 1. rej. 6639/35), [w:] IV. Orzecznictwo. Przedruki ze „Zbioru Wyroków N.T.A.“ dział A, rocznik XVI rok 1938. (Dz.Urz. MSW 1938 nr 34).
- Nr. 782A (Wyrok z 28 czerwca 1934 1. rej. 8182/31), [w:] IV. Orzecznictwo. Przedruki ze „Zbioru Wyroków N.T.A.” dział A rocznik XII rok 1934. (Dz.Urz. MSW 1936 nr 3).
- Orzeczenie SN z 15.04.1920 r., C 736/19, LEX nr 1626850.
<https://sip.lex.pl/#/jurisprudence/521720546/1/c-736-19-orzeczenie-sadu-najwyzszego?keyword=Akty%20stanu%20cywilnego&cm=SREST>.
- Orzeczenie SN z 31.08.1937 r., I C 2403/36, OSN 1938, nr 6, poz. 286,
<https://sip.lex.pl/#/jurisprudence/520453033/1/i-c-2403-36-orzeczenie-sadu-najwyzszego?cm=RELATIONS>.
- Orzeczenie SN z 9.02.1938 r., I C 194/37, OSN 1938, nr 11, poz. 505,
<https://sip.lex.pl/#/jurisprudence/520456471/1/i-c-194-37-orzeczenie-sadu-najwyzszego?cm=RELATIONS>
- Orzeczenie SN z 9.02.1938 r., I C 282/37, OSN 1939, nr 1, poz. 7,
[https://sip.lex.pl/#/jurisprudence/520442117/1/i-c-282-37-orzeczenie-sadu-najwyzszego?cm=RELATIONS%20\(dost%C4%99p:%202022-11-08%2021:19\)%20\(dost%C4%99p:%202022-11-08%2021:20\)](https://sip.lex.pl/#/jurisprudence/520442117/1/i-c-282-37-orzeczenie-sadu-najwyzszego?cm=RELATIONS%20(dost%C4%99p:%202022-11-08%2021:19)%20(dost%C4%99p:%202022-11-08%2021:20)).

Orzecznictwo Najw. Trybunału Administracyjnego. Stosunek duszpasterzy katolickich, jako prowadzących księgi metrykalne na terenie województw b. Galicji, do władz administracji ogólnej., „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1934, nr 24.

Encyklopedie i bazy danych

Akta stanu cywilnego, [w:] *Encyklopedia powszechna Ultima Thule, T.1, A – Bhagalpur*, red. S. Michalski, Warszawa: Wydawnictwo Ultima Thule 1927.

Chodyński S.K., *Akta Stanu Cywilnego*, [w:] *Encyklopedia Kościelna*, red. M. Nowodworski, t. I, Warszawa: w Drukarni Czerwińskiego i Spółki 1873.

Dobrucki Gustaw Karol (1873-1943), biogram w bazie Sejmu RP, https://bs.sejm.gov.pl/F?func=find-b&request=000000320&find_code=SYS&local_base=ARS10.

Grabowski I., *Urzędy stanu cywilnego (metryki urodzenia, chrztu etc.)*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa publicznego (konstytucyjnego, administracyjnego i międzynarodowego) opracowana z udziałem profesorów szkół wyższych, specjalistów, szefów i członków urzędów i instytucji centralnych i wyższych. Tom drugi. Państwo związkowe – źródła lecznicze*, red. Z. Cybichowski, Warszawa: Nakładem Instytutu Wydawniczego „Biblioteka Polska” 1930.

Konarski S., *Sieczkowski Stefan*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXXVI/4, z. 151, Warszawa-Kraków: Polska Akademia Nauk 1996.

Rosenthal H., Lipman J.G., *Basket-Tax*, [in:] *Jewish Encyclopedia*, <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/2628-basket-tax>.

Salamon W., *Akty stanu cywilnego*, [w:] *Encyklopedia podręczna prawa prywatnego. Tom Pierwszy. Agent handlowy – księgi handlowe*, red. H. Konic, Warszawa: Nakładem Instytutu Wydawniczego „Biblioteka Polska” 1931.

Stanisław Tylbor, informacje w bazie danych getta warszawskiego, <https://new.getto.pl/pl/Osoby/T/Tylbor-Stanislaw-Nieznane2>.

Dzienniki, wspomnienia

Głąbiński S., *Wspomnienia polityczne*, oprac. T. Sikorski, A. Wątor, U. Kozłowska, Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej 2017.

Grabski S., *Pamiętniki. 1*, oprac. W. Stankiewicz, Warszawa: Czytelnik 1989.

Grabski S., *Pamiętniki. 2*, oprac. W. Stankiewicz, Warszawa: Czytelnik 1989.

- Jędrzejewicz J., *W służbie idei. Fragmenty pamiętnika i pism*, oprac. W. Jędrzejewicz, Londyn: Oficyna Poetów i Malarzy 1972.
- Jędrzejewicz W., *Wspomnienia*, oprac. J. Cisek, Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo 1992.
- Miklaszewski B.G., *Pamiętnik*, oprac. A. Gawerski, Warszawa: Szkoła Główna Handlowa w Warszawie – Oficyna Wydawnicza 2007.
- Nowak J., *Wspomnienia z ławy rządowej*, oprac. T. Sikorski, H. Walczak, A. Wątor, Kraków: Ośrodek Myśli Politycznej 2017.
- Rataj M., *Pamiętniki 1918-1927*, oprac. J. Dobrzański, W. Samsel, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza 2011.
- Rataj M., *Pamiętniki 1918-1927. Część I*, oprac. M. Ratyński, Warszawa: Muzeum Historii Polski 2021.
- Rataj M., *Pamiętniki 1918-1927. Część II*, oprac. M. Ratyński, Warszawa: Muzeum Historii Polski 2021.
- Świtalski K., *Diariusz 1919-1935*, oprac. A. Garlicki, R. Świętek, Warszawa: Czytelnik 1992.
- Świtalski K., *Diariusz. Uzupełnienie z lat 1919-1932*, oprac. P. Duber, W. Suleja, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe 2012.
- Żongołłowicz B., *Dzienniki 1930-1936*, oprac. D. Zamojska, Warszawa: Wydawnictwo Retro-Art 2004.

Opracowania

- Abraham W., *Kilka uwag o konkordacie*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1925, r. 5, z. 3.
- Bardach J., *Królestwo Polskie. Pierwsza Rzeczpospolita*, [w:] *Historia ustroju i prawa polskiego*, red. J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, Warszawa: LexisNexis 2009.
- Bardach J., *Monarchia stanowa*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom I. Do połowy XV wieku*, red. J. Bardach, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1973.
- Biernat A., *Księgi metrykalne w archiwach państwowych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2001, t. 75.
- Borecki P., *Uwagi o statusie prawnym wyznawców judaizmu na ziemiach polskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, t. LXII, z. 2.
- Borisova T., *The Digest of Laws of the Russian Empire: The Phenomenon of Autocratic Legality*, “Law and History Review” 2012, Vol. 30, No. 3.

- Bujak G., *Kancelaria parafialna w zaborze austriackim i jej dokumentacja na przełomie XIX i XX wieku*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2021, t. 116.
- Ciągwa J., *Uherskie prawo sądowe na Spiszu i Orawie w XX wieku*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2003.
- Ciechanowski H., *The Polish Civil Status Registration System – the Longue Durée of the Prussian Idea*, “Journal on European History of Law” 2020, vol. 11, no. 2.
- Cypryański J., *Are the birthdates of our ancestors real? Date of birth misregistration in twentieth-century Poland*, “Population Studies. A Journal of Demography” 2022, vol. 76, no. 1.
- Czachórski W., *Z materii dotyczących odtwarzania aktów stanu cywilnego*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1946, 11-12.
- Czubaty J., *Księstwo Warszawskie (1807-1815)*, Warszawa 2011.
- Dacewicz L., *Struktura i treść notacji metrykalnych kościoła rzymsko-katolickiego w okresie zaboru rosyjskiego w diecezji wileńskiej*, „Kulturoznawstwo” 2016, t. 16.
- Dąbkowski P., *Prawo prywatne polskie. Tom I*, Lwów: Nakładem Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej 1910.
- Diner H.R., *Hungering for America: Italian, Irish, and Jewish Foodways in the Age of Migration*, Harvard University Press 2001.
- Dobkowski J., *Preponderacja aktów stanu cywilnego*, „Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego” 2011, nr 2.
- Dobrowolski K., *Znaczenie metryk kościelnych dla badań naukowych*, „Rocznik Towarzystwa Heraldycznego” 1920, t. 5.
- Dunin-Wąsowicz W., *Służba duszpasterska. B. Niekatolicka* [w:] *Dziesięciolecie odrodzenia Polskiej Siły Zbrojnej: 1918-1928*, red. H. Mościcki, W. Dzwonkowski, T. Bałaban, Warszawa: Nakładem Por. Rez. Tadeusza Złotnickiego 1928.
- Dvorský V.F., *Międzypodległe prawo prywatne w międzywojennych Polsce i Czechosłowacji*, „Forum Prawnicze” 2020, nr 5 (61).
- Dworas-Kulik J., *Prawne regulacje dotyczące bigamii w Polsce w latach 1918-1939*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2019.
- Dworas-Kulik J., *Prawnokarne aspekty bigamii w Polsce okresu międzywojennego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2017, t. XXVII, nr 2.
- Dworzaczek W., *Genealogia*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1959.

- Dybus-Grosicka I., *Początki i rozwój rejestracji stanu cywilnego na ziemiach polskich*, „Prawo Administracja Kościoł” 2006, nr 3.
- Dyjakowska M., *Prawo cywilne – część ogólna*, [w:] *Synteza prawa polskiego 1918-1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, Warszawa: C.H. Beck 2013, s. 263-299.
- Dyjakowska M., *Rejestracja stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim*, „Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego” 2013, nr 1.
- Dyjakowska M., *Rejestracja stanu cywilnego w Polsce przedrozbiorowej*, „Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego” 2012, nr 1.
- Dyjakowska M., *Rejestracja stanu cywilnego w zaborze austriackim*, „Metryka. Studia z zakresu prawa osobowego i rejestracji stanu cywilnego” 2014, nr 1.
- Dziadzio A., *Osobowe prawo małżeńskie w Austrii na tle stosunków państwo-Kościół katolicki (XVIII-XIX wiek)*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2004, t. 1.
- Dziobek-Romański J., *Uznanie niekatolickich kościołów chrześcijańskich o ustawowo uregulowanej sytuacji prawnej w latach 1919-1989*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2004, t. XIV, z. 1.
- Fiedorczyk P., *Echa projektów unifikacji osobowego prawa małżeńskiego w II RP na terenie województwa białostockiego*, [w:] *Regnare, gubernare, administrare. Prawo i władza na przestrzeni wieków. Prace dedykowane profesorowi Jerzemu Malcowi z okazji 40-lecia pracy naukowej*, red. S. Grodziski i A. Dziadzio, Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM 2012.
- Fiedorczyk P., *Prawne problemy początków rejestracji aktów stanu cywilnego w Polsce po II wojnie światowej*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2017, t. 39.
- Fiedorczyk P., *Prawo rodzinne ziem wschodnich II Rzeczypospolitej*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2003.
- Fiedorczyk P., *Rozwój prawa rodzinnego na ziemiach polskich*, [w:] *Rodzina i jej gospodarstwo na ziemiach polskich w geografii europejskich struktur rodzinnych do połowy XX wieku*, red. P. Guzowski, C. Kuklo, Białystok: Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy-Polskie Towarzystwo Historyczne 2019.
- Fiedorczyk P., *Unifikacja i kodyfikacja prawa rodzinnego w Polsce (1945-1964)*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2014.
- Fiedorczyk P., *Z prac nad unifikacją osobowego prawa małżeńskiego w 1945 roku*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2003, t. I.

- Fierich X., *Komisja Kodyfikacyjna w Rzeczypospolitej Polskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1925, r. 5, z. 3.
- Gaj D., *Rejestracja małżeństw w Polsce. Studium prawno-socjologiczne*, Rzeszów: Rzeszów: Bonus Liber Wydawnictwo i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej 2009.
- Gaj R.M., *Akta stanu cywilnego w pracach Komisji Kodyfikacyjnej i początkach Polski Ludowej*, Kraków: AT Group 2012.
- Gaj R.M., *System rejestracji stanu cywilnego na ziemiach polskich pod zaborami*, Kraków: AT Group 2011.
- Garbacka M., *Laicyzacja życia publicznego a prawo o aktach stanu cywilnego po II wojnie światowej*, [w:] *Z zagadnień prawa rodzinnego i rejestracji stanu cywilnego*, red. H. Cioch, P. Kasprzyk, Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II 2007.
- Godek S., *Polityka czy prawo, czyli o okolicznościach zniesienia III Statutu litewskiego w Cesarstwie Rosyjskim*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2013, t. XVI.
- Godlewski J.F., *Laicyzacja instytucji małżeństwa w Polsce*, Warszawa: Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej 1970.
- Górnicki L., *Komisja Kodyfikacyjna II RP: pozycja ustrojowa, struktura organizacyjna, podejmowanie decyzji*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2019, nr 3948 („Prawo”, t. CCCXXVIII).
- Górnicki L., *Prawo cywilne w pracach Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919-1939*, Wrocław: Kolonia Limited 2000.
- Górnicki L., *Prawo jako czynnik integracji państwa w latach II Rzeczypospolitej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2011, nr 3375 („Prawo”, t. CCCXIII).
- Grodziski S., *Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1981, t. XXXIII, z. 1.
- Grodziski S., *Zabór austriacki (1772-1848)*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III. Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981.
- Grzybowski K., *Zabór rosyjski – Królestwo Polskie*, [w:] *Historia państwa i prawa polskiego. Tom IV. Od uwłaszczenia do odrodzenia państwa*, red. J. Bardach, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1982.
- Gulczyński A., *„Obcy” wśród „swoich”. Uwagi o problemach zmiany nazwisk w polskim prawie XX wieku*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2003.

- Gulczyński A., *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk 1995.
- Gulczyński A., *Stan cywilny i jego rejestracja na ziemiach polskich pod zaborem austriackim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1993, t. 45, z. 1-2.
- Hryciuk G., *Przemiany narodowościowe i ludnościowe w Galicji Wschodniej i na Wołyniu w latach 1931-1948*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek 2005.
- Hrynicky W., *Organizacja rejestracji aktów stanu cywilnego w Polsce w ujęciu historycznym*, „Ius Novum” 2016, nr 4.
- Jachimowski T., *Śłużba duszpasterska. A. Katolicka*, [w:] *Dziesięciolecie odrodzenia Polskiej Siły Zbrojnej: 1918-1928*, red. H. Mościcki, W. Dzwonkowski, T. Bałaban, Warszawa: Nakładem Por. Rez. Tadeusza Złotnickiego 1928.
- Jankowski E., *Zygmunt Sitnicki (1896-1958)*, „Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” 1962, 53/3.
- Jastrzębski R., *Prawo prywatne międzydzielnicowe. Zarys problematyki*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2015, t. 8, z. 3.
- Jaworski W.L., *Kościół Rzymsko-Katolicki a Konstytucja polska*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1922, r. 2, z. 1.
- Jemielity W., *Akta stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i Królestwie Polskim*, „Prawo Kanoniczne” 1995, nr 1-2 (38).
- Kaczmarczyk Z., *Oligarchia magnacka*, [w:] Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski, *Historia państwa i prawa Polski. Tom. II. Od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1968.
- Kamarad E., *Zawarcie małżeństwa jako zagadnienie prawa rodzinnego, prawa prywatnego międzynarodowego i prawa konsularnego*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2019.
- Kárpáti O., *A papíralapú állami anyakönyvezés története Magyarországon [The History of Paper Based State Register in Hungary]*, „Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás” 2018/4.
- Kirsztot J., *Prawa Żydów w Królestwie Polskim*, Warszawa: Nakład Zarządu Warszawskiej Gminy Starozakonnych 1917.
- Koleda K., *130 lat urzędów stanu cywilnego w Wielkopolsce (organizacja, zasób, warunki przechowywania)*, Archiwum Państwowe w Poznaniu, https://www.archiwa.gov.pl/images/docs/referaty/krzysztof_koleda.pdf.

- Konarski S., *Regesty niektórych aktów stanu cywilnego parafii kalwińskiej w Sielcu koło Staszowa z lat 1826-1921*, Buenos Aires-Paryż 1966.
- Konic H., *Dzieje prawa małżeńskiego w Królestwie Polskim*, Kraków: Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Sp. (Warszawa: Skład Główny w Księgarni Naukowej) 1903.
- Konic H., *Metryki podrzutek w b. zaborze rosyjskim*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1926, r. 6, z. 4.
- Kotecki R., *Rejestracja metrykalna wiernych w świetle potrydenckiego ustawodawstwa Kościoła katolickiego (ze szczególnym uwzględnieniem prawodawstwa diecezji Chełmińskiej, Gnieźnieńskiej, Płockiej i Włocławskiej)*, „Nasza Przeszłość” 2009, nr 112.
- Kowalski W., *Znaczenie archiwów parafialnych w badaniach nad dziejami rozwojowymi*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2001, t. 75.
- Kozioł A.A., *Organizacja prac nad prawem cywilnym w Polsce w latach 1945-1946*, „Z dziejów Prawa” 2005, cz. 7.
- Kozioł A.A., *Uwag kilka o pracach nad dekretem o aktach stanu cywilnego z 1945 roku*, „Miscellanea Iuridica” 2005, t. 7.
- Kozioł A.A., *Z prac nad polskim prawem cywilnym podczas II wojny światowej. Problem osób nieobecnych i zaginionych*, „Z dziejów Prawa” 2006, cz. 8.
- Krajewska H., *Wstęp*, [w:] *Księgi metrykalne i stanu cywilnego w archiwach państwowych w Polsce. Informator*, oprac. A. Laszuk, Warszawa: Wydawnictwo DiG 2000.
- Krasowski K., *Biskupi katoliccy II Rzeczypospolitej*, Poznań: Bene Nati 1996.
- Krasowski K., *Granice administracji terytorialnej Kościoła katolickiego a granice państwa polskiego w XX w.*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2003.
- Krasowski K., *Losy unifikacji ustawodawstwa międzywyznaniowego w II Rzeczypospolitej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1987, t. 39, z. 2.
- Krasowski K., *Między Warszawą a Watykanem. Episkopat Polski wobec rządu i Stolicy Apostolskiej 1918-1939*, [w:] *Szkice z dziejów papieżstwa. Tom I*, red. I. Koberdowa, J. Tazbir, Warszawa: Książka i Wiedza 1989.
- Krasowski K., *Prawo o aktach stanu cywilnego w II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 1995, z. 2.
- Krasowski K., *Związki wyznaniowe w II Rzeczypospolitej*, Warszawa-Poznań: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1988.

- Kubicki T., *Księgi hipoteczne w prawie dziewiętnastowiecznego Królestwa Polskiego. Zasady konstrukcji – forma wewnętrzna i zewnętrzna*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2008, t. 11.
- Kubicki T., *Prawo hipoteczne Królestwa Polskiego z 1825 roku i jego realizacja w powiecie brzezińskim do 1914 roku*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 2012.
- Kucharczyk G., *Długi kulturkampf. Pruskie i niemieckie wojny kulturowe przeciw Polsce w latach 1795-1918*, Warszawa: Narodowe Centrum Kultury 2020.
- Kumor B., *Jakim celom służyły księgi parafialne*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1975, t. 7.
- Kumor B., *Przepisy państwowe i kościelne dotyczące metryk kościelnych w zaborze austriackim (1800-1914)*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 1975, t. 7.
- Kumor B., *Reforma metryk kościelnych w zaborze austriackim (1775-1778)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 1974, nr 70.
- Kurpas J., *Początki ksiąg metrykalnych*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1961, t. 2, z. 1-2.
- Lachowicz A., *Laicyzacyjna rola reformy prawa małżeńskiego i urzędów stanu cywilnego w woj. białostockim w latach 1945-1947*, „Studia Podlaskie” 2001, t. XI.
- Leszczyński P.A., *Centralna administracja wyznaniowa II RP. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper 2006.
- Leśnodorski B., *Początki monarchii konstytucyjnej*, [w:] Z. Kaczmarczyk, B. Leśnodorski *Historia państwa i prawa Polski. Tom. II. Od połowy XV wieku do r. 1795*, red. J. Bardach, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1968.
- Librach I., *Teorja a praktyka w dziedzinie przepisów o aktach stanu cywilnego.*, [w:] *Dziennik Zarządu M. Łodzi. Maj 1925. Numer specjalny. Numer sprawozdawczy poświęcony setnej rocznicy Urzędu Stanu Cywilnego m. Łodzi*, Łódź: Nakładem Magistratu m. Łodzi 1925.
- Litwin J., *Glosa. Odtworzenie aktu stanu cywilnego, sporządzonego na obszarze dawniej należącym do Państwa Polskiego*, „Państwo i Prawo” 1947, nr 11.
- Litwin J., *Prawo o aktach stanu cywilnego. Jego geneza i zasady przewodnie*, „Demokratyczny Przegląd Prawniczy” 1946, nr 3-4.
- Lityński A., *Pół wieku kodyfikacji prawa w Polsce (1919-1969). Wybrane zagadnienia*, Tychy: Śląskie Wydawnictwa Naukowe 2001.

- Lityński A., *Sowietyzacja wymiaru sprawiedliwości w Polsce 1944-1950*, „Roczniki Administracji i Prawa” 2020, t. XX, z. 3.
- Łazowska B., *Statystyka na ziemiach polskich pod panowaniem pruskim*, „Wiadomości Statystyczne” 2018, t. 63, nr 5.
- Łopatecki K., *Przebieg prac nad projektami rozporządzeń prezydenta o uznawaniu związków religijnych oraz o zmianie wyznania w Polsce w latach 1926–1927, w świetle dokumentów Archivio Segreto Vaticano*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2012, t. XI.
- M. J., *Prowadzenie ksiąg metrykalnych na terenie województw południowych*, „Gazeta Sądowa Warszawska” 1935, nr 47.
- Majchrowski J., *Kto był kim w II Rzeczypospolitej?*, współ. G. Mazur, K. Stepan, Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza „BGW” 1994.
- Malec D., *Wprowadzenie Kodeksu Napoleona w Departamencie Krakowskim Księstwa Warszawskiego w świetle relacji „Gazety Krakowskiej”*, [w:] *Regnare, gubernare, administrare. Prawo i władza na przestrzeni wieków. Prace dedykowane profesorowi Jerzemu Malcowi z okazji 40-lecia pracy naukowej*, red. S. Grodziski i A. Dziadzio, Kraków: Krakowskie Towarzystwo Edukacyjne sp. z o.o. – Oficyna Wydawnicza AFM 2012.
- Małecki M., *Ograniczenie kontaktów duchowieństwa galicyjskiego ze Stolicą Apostolską w okresie reform terezańsko-józefińskich w Galicji*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2003.
- Masłowiec M., *Międzynarodowa Komisja Stanu Cywilnego – osiągnięcia i niepowodzenia*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2020, t. XXIX, z. 4.
- Mikołajczyk M., Nancka G., *Nieznane protokoły posiedzeń podkomisji prawa o stosunkach z pokrewieństwa i opieki Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej z 1939 roku (część I)*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2022, t. 15, z. 1.
- Mikołajczyk M., Nancka G., *Nieznane protokoły posiedzeń podkomisji prawa o stosunkach z pokrewieństwa i opieki Komisji Kodyfikacyjnej Rzeczypospolitej Polskiej z 1939 roku (część II)*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2022, t. 15, z. 3.
- Milewski S., Redzik A., *Themis i Pheme. Czasopiśmiennictwo prawnicze w Polsce do 1939 roku*, Warszawa: Wydawnictwo Iskry 2011.
- Namysłowski W., *Na marginesie projektu ustawy o aktach stanu cywilnego*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1933, nr 14.

- Niczyporuk P., *Żaloba i powtórne małżeństwo wdowy w prawie rzymskim*, Białystok: Temida 2 2002.
- Niczyporuk P., *Żaloba w prawie rzymskim*, [w:] *Prawo a dzieje państwa i ustroju*, red. M. Szyszkowska, Białystok: Temida 2 1996.
- Ogonowski J., *Sytuacja prawna Żydów w Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939. Prawa cywilne i polityczne*, Warszawa: Żydowski Instytut Historyczny im. Emanuela Ringelbluma 2012.
- Osuchowski J., *Prawo wyznaniowe Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939 (węzłowe zagadnienia)*, Warszawa: Książka i Wiedza 1967.
- Osuchowski J., *Z dziejów prawa małżeńskiego i prawa o aktach stanu cywilnego w Polsce*, [w:] *Pro bono Reipublicae. Księga jubileuszowa Profesora Michała Pietrzaka*, red. P. Borecki, A. Czochara, T.J. Zieliński, Warszawa: LexisNexis 2009.
- Papierzyńska-Turek M., *Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia 1918-1939*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1989.
- Pawiński M., *Akta stanu cywilnego w Królestwie Polskim w pierwszej połowie XIX w.*, „Archeion” 2002, t. 104.
- Paździor S., *Prawo małżeńskie*, [w:] *Synteza prawa polskiego 1918-1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, Warszawa: C.H. Beck 2013, s. 522-565.
- Paździor S., *Prawo rodzinne*, [w:] *Synteza prawa polskiego 1918-1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, Warszawa: C.H. Beck 2013, s. 486-521.
- Pietrzak H., *Prawo do ustalenia tożsamości w polskim porządku prawnym*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR 2014.
- Pietrzak M., *Z problematyki kodyfikacji prawa w II Rzeczypospolitej*, [w:] *O ustroju, prawie i polityce II Rzeczypospolitej. Pisma wybrane*, red. B. Borecki, C. Janik, Warszawa: Wolters Kluwer 2018.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część 1: X-XVIII w.*, Kraków: Księgarnia Akademicka Wydawnictwo Naukowe 1997.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część 2: Polska pod zaborami*, Kraków: Księgarnia Akademicka 1998.
- Płaza S., *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Część 3: okres międzywojenny*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2001.
- Pol K., *Poczet prawników polskich XIX-XX w.*, wyd. 2., uzup. A. Redzik, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck 2011.

- Pomianowski P., *Z problematyki rozwodów w Księstwie Warszawskim*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2013, t. LXV, z. 2.
- Pomianowski P.Z., *Funkcjonowanie francuskiego modelu rejestracji stanu cywilnego w Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2015, t. LXVII, z. 1.
- Pomianowski P.Z., *Rozwód w XIX wieku na centralnych ziemiach polskich. Praktyka stosowania Kodeksu Napoleona w latach 1808-1852*, Warszawa: Wydawnictwo Campidoglio 2018.
- Ritterman S., *Komentarz do ustawy o prawie autorskim*, Kraków: Leon Frommer 1937.
- Rosset E., „Przewodnik dla Urzędów Stanu Cywilnego”. [w:] *Dziennik Zarządu M. Łodzi. Maj 1925. Numer specjalny. Numer sprawozdawczy poświęcony setnej rocznicy Urzędu Stanu Cywilnego m. Łodzi*, Łódź: Nakładem Magistratu m. Łodzi 1925.
- Rudnicki S., *Żydzi w parlamencie II Rzeczypospolitej*, Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe 2015.
- Rzewski A., *Inicjatywa Urzędu Stanu Cywilnego m. Łodzi. 1. W sprawie nadawania imion dzieciom znalezionym*, [w:] *Dziennik Zarządu M. Łodzi. Maj 1925. Numer specjalny. Numer sprawozdawczy poświęcony setnej rocznicy Urzędu Stanu Cywilnego m. Łodzi*, Łódź: Nakładem Magistratu m. Łodzi 1925.
- Rzewski A., *Stulecie Urzędu Stanu Cywilnego przy Magistracie m. Łodzi, 1825-1925*, [w:] *Dziennik Zarządu M. Łodzi. Maj 1925. Numer specjalny. Numer sprawozdawczy poświęcony setnej rocznicy Urzędu Stanu Cywilnego m. Łodzi*, Łódź: Nakładem Magistratu m. Łodzi 1925.
- Rzewski A., *Z działalności Urzędu Stanu Cywilnego.*, [w:] *Dziennik Zarządu M. Łodzi. Maj 1925. Numer specjalny. Numer sprawozdawczy poświęcony setnej rocznicy Urzędu Stanu Cywilnego m. Łodzi*, Łódź: Nakładem Magistratu m. Łodzi 1925.
- Rzewski A., *Zarys historyczny imienia i nazwiska w aktach stanu cywilnego.*, [w:] *Dziennik Zarządu M. Łodzi. Maj 1925. Numer specjalny. Numer sprawozdawczy poświęcony setnej rocznicy Urzędu Stanu Cywilnego m. Łodzi*, Łódź: Nakładem Magistratu m. Łodzi 1925.
- Salaciński B., *Martwe dusze*, „Współczesna Myśl Prawnicza” 1938, nr 4.
- Sitnicki Z., *Nadzór nad aktami i urzędnikami stanu cywilnego na obszarze mocy obowiązującej KC z 1825 r.*, „Głos Sądownictwa” 1956, nr 5.
- Smyk G., *Zasady wprowadzania i zakres obowiązywania rosyjskich źródeł prawa w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym*, „Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego” 2011, t. 14.

- Sobociński W., Senkowska-Gluck M., *Księstwo Warszawskie*, [w:] *Historia Państwa i Prawa Polski. Tom. III. Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981.
- Sójka-Zielińska K., *Historia prawa*, Warszawa: LexisNexis 2006.
- Sójka-Zielińska K., *Kodeks Napoleona. Historia i współczesność*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis 2008.
- Sójka-Zielińska K., *Postępowanie cywilne* (podrozdział [w:] Z. Stankiewicz, *Królestwo Polskie 1815-1863*), [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III. Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981.
- Sójka-Zielińska K., *Wielkie kodyfikacje cywilne. Historia i współczesność*, Warszawa: Liber 2009.
- Stankiewicz Z., *Królestwo Polskie 1815-1863*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III. Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981.
- Stankiewicz Z., *Sytuacja prawna Polaków na Litwie, Białorusi i Ukrainie w latach 1772-1863*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski. Tom III. Od rozbiorów do uwłaszczenia*, red. J. Bardach, M. Senkowska-Gluck, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981.
- Stańczyk E., Stańczyk P., *Przypadek rynku wartości negatywnych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Ekonomia” 2007, t. 15 (No. 3018).
- Starościak J., *Prawo administracyjne*, Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze 1977.
- Stawarska-Rippel A., *O prawie cywilnym w początkach Polski Ludowej uwag kilka*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2012, t. XI.
- Stawarska-Rippel A., *Prawo sądowe Polski Ludowej 1944-1950 a prawo Drugiej Rzeczypospolitej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2006.
- Stawarska-Rippel A., *Problem kodyfikacji prawa prywatnego w państwach Europy Środkowo-Wschodniej z perspektywy stulecia*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, t. XVIII, z. 1.
- Stopczyński A., *Dżadidyzm i reforma szkolnictwa muzułmańskiego w Rosji na przełomie XIX i XX wieku*, „Studia Orientalne” 2020, nr (18).
- Szadok-Bratuń A., *Cywilizacja i kanonizacja prawa o aktach stanu cywilnego*, [w:] *Cywilizacja administracji publicznej : księga jubileuszowa z okazji 80-lecia urodzin*

- prof. nadzw. UW^r dra hab. Jana Jeżewskiego, red. J. Korczak, Wrocław: E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa 2018.
- Szczygielski K., *Niekatolickie duszpasterstwo wojskowe w Polsce XX wieku*, [w:] *Wielokulturowość polskiego pogranicza. Ludzie – idee – prawo*, red. A. Lityński, P. Fiedorczyk, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2003.
- Szulc Z., *Przepisy prawne dotyczące prowadzenia ksiąg metrykalnych w Galicji*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 1995, t. III.
- Świątkowski H., *Wyznaniowe prawo państwowe*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1962.
- Świątkowski H., *Z manowców naszego niezunifikowanego prawa w dziedzinie prawa małżeńskiego i aktów stanu cywilnego*, „Głos Prawa” 1934, nr 9.
- Tarkowska E., *Prawne kształtowanie się instytucji rejestracji stanu cywilnego na ziemiach polskich do roku 1986*, Białystok: Wydawnictwo Prymat 2015.
- Teleszewska M., *Status prawny dzieci nieślubnych na ziemiach polskich w dobie zaborów w świetle Kodeksu Cywilnego Napoleona*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. LXVI, z. 1.
- Trafalski G., *Alegata – źródło do badań genealogicznych. Aneksy z łowickich urzędów stanu cywilnego z lat 1808-1815*, „Rocznik Lubelskiego Towarzystwa Genealogicznego” 2014, t. VI.
- Truszkowski B., *Dzieje parafialnych ksiąg metrykalnych w powiecie kolneńskim – przejęcie przez urzędy stanu cywilnego w 1949 roku*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2017, t. XVI, z. 2.
- Truszkowski B.K., *Parlament wobec projektu ustawy o chowaniu zmarłych i stwierdzaniu przyczyny zgonu z 1932 r.*, [w:] *Memento mori – wątki tanatologiczne w humanistyce i naukach społecznych*, red. A. Krzpiet, S. Medoń, Poznań: Wydawnictwo Rys 2021.
- Truszkowski B.K., *Registration of Civil Status in the Second Polish Republic (1918-1939)*, “Journal on European History of Law” 2019, vol. 10, no. 1.
- Truszkowski B.K., *Walka o świeckie państwo w II Rzeczypospolitej. Memoriał Polskiego Związku Myśli Wolnej z 1933 r.*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2018, t. XVII, z. 1.
- Truszkowski B.K., *Z prac ministerialnych nad ujednoczeniem prawa chowania zmarłych w II Rzeczypospolitej*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2019, t. XVIII, z. 2, s. 111-139.
- Tunia A., *Duchowny jako podmiot administrujący w sprawach z zakresu administracji stanu cywilnego*, „Studia z prawa wyznaniowego” 2018, t. 21.

- Ura M., *Znaczenie imion i nazwisk dla sytuacji administracyjnoprawnej osób*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2009, t. 12.
- Wolfenburg T., *O język urzędowy katolickich ksiąg metrykalnych*, „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” 1930, nr 11.
- Woźniczek A., *Rozbiór krytyczny małżeństwa. Spory o kodyfikację prawa małżeńskiego w II RP*, „Więź” 2011, nr 5-6.
- Wrzosek S., *Prawo administracyjne*, [w:] *Synteza prawa polskiego 1918-1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, Warszawa: C.H. Beck 2013, s. 158-194.
- Zarzycki Z., *Attempts to Codify Personal Matrimony Law in the Second Polish Republic. A Fiasco or Perhaps a Success?*, „Krakowskie Studia z Historii Państwa i Prawa” 2022, t. 15, z. 2.
- Zarzycki Z., *Rozwód w świetle akt Sądu Okręgowego w Krakowie w latach 1918-1945. Studium historyczno-prawne*, Kraków: Księgarnia Akademicka 2010.
- Zdrenka J., *Urzędy stanu cywilnego województwa gdańskiego w latach 1874-1919*, „Rocznik Gdański” 1983, t. 43, z. 2.
- Хабутдинов А., *Таврическое магометанское духовное собрание*, <http://www.idmedina.ru/minbare/?5866>.

Recenzje, przeglądy piśmiennictwa

- Grzelak J., *Niemieckie księgi stanu cywilnego z terenów polskich. Deutsche Personenstandsbücher und Personenstandseinträge von Deutschen in Polen. Niemieckie księgi stanu cywilnego w Polsce w 1898-1945*, oprac. Tomasz Brzózka, Frankfurt am Main-Berlin 2000, *Leiter des Standesamts Zielona Góra/Kierownik Urzędu Stanu Cywilnego w Zielonej Górze, vom Verband der Standesbeamten der Republik Polen/Wydawca: Stowarzyszenie Urzędników Stanu Cywilnego RP, Verlag für Standesamtswesen*, ss. 500 „Archeion” 2022, t. 104.
- Hubert J., *Michalski Stanisław Franciszek Dr. Encyklopedia Ultima Thule. Warszawa 1925 r. Zeszyty 1—4, str. 128. 8°.*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1925, r. 5, z. 3.
- Materniak-Pawłowska M., *Jerzy Ogonowski, Sytuacja prawna Żydów w Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1939. Prawa cywilne i polityczne*, Warszawa 2012, ss. 161., „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2014, t. 66, nr 1.

Szkutnik P., [Recenzja]: *Prawne kształtowanie się instytucji rejestracji stanu cywilnego na ziemiach polskich do roku 1986*, Ewelina Tarkowska, Wydawnictwo Prymat, Białystok 2015, ss. 181., „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2019, t. 112.

Prasa

„Wiarus. Pismo Dla Średniego Stanu Polskiego“ 1874, R. 2, nr 61-63, 65-66.

Ś. p. Jan Kanty Piętaś, „Kurier Warszawski”, Nr 101, 11 kwietnia 1933.

Publikacje urzędowe o charakterze użytkowym

Kirkiczenko J., Kraczkiewicz M., *Kalendarz sądowy na rok 1933*, Warszawa: Skład Główny w Księgarni F. Hoesicka 1933.

Komisja Kodyfikacyjna Rzeczypospolitej Polskiej. Podsekcja Prawa Cywilnego. Tom I. Zeszyt 2. Projekt ustawy o aktach stanu cywilnego uchwalony przez Komisję Kodyfikacyjną Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 9 marca 1931, Warszawa: Wydawnictwo Urzędowe Komisji Kodyfikacyjnej (Drukarnia Mazowiecka) 1931.

Komisja Kodyfikacyjna. Podsekcja Postępowania Niespornego. Zeszyt 2. I Projekt księgi drugiej kodeksu postępowania niespornego. Rozdział o postępowaniu spadkowym. II Projekt przepisów wprowadzających. Rozdział o postępowaniu spadkowym. Uchwalone w pierwszym czytaniu przez Podkomisję Postępowania Niespornego Komisji Kodyfikacyjnej. III Uzasadnienie, Warszawa: Wydawnictwo Urzędowe Komisji Kodyfikacyjnej (Drukarnia Państwowa 1939).

Spis imion prawosławnych w brzmieniu polskim i staro-cerkiewno-słowiańskim, uzgodniony z Ministerstwem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Warszawa: Drukarnia Synodalna 1936.